

Β. ΒΛΥΣΙΔΟΥ - Ε. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ - Σ. ΛΑΜΠΙΑΚΗΣ - Τ. ΛΟΥΓΓΗΣ - Α. ΣΑΒΒΙΔΗΣ

Η ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ ΤΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ / ΕΙΕ

Η ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ ΤΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ

THE NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION
INSTITUTE FOR BYZANTINE RESEARCH

RESEARCH SERIES 1

ASIA MINOR AND ITS THEMES

**STUDIES ON THE GEOGRAPHY AND PROSOPOGRAPHY
OF THE BYZANTINE THEMES OF ASIA MINOR (7th-11th century)**

Program: DATA BANK OF BYZANTINE HISTORY
(THE BYZANTINE CHRONOGRAPHY)

Authors: Eleonora Kountoura - Galake, St. Lampakes, T. Lounghis,
A. Savvides, Vassiliki Vlyssidou

ATHENS 1998

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ 1

Η ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ ΤΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ

ΕΡΕΥΝΕΣ ΠΑΝΩ ΣΤΗΝ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ
ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ (7ος - 11ος αι.)

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
(ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΑ)

Συγγραφείς: Βασιλική Βλυσίδου, Ελεωνόρα Κουντούρα - Γαλάκη,
Στ. Λαμπάκης, Τ. Λουγγής, Α. Σαββίδης

ΑΘΗΝΑ 1998

Χορηγός: Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη
Sponsor: A. G. Leventis Foundation

Με την τεχνική υποστήριξη του Ελληνικού Ιδρύματος Πολιτισμού
Published with the technical support of the Foundation for Hellenic Culture

© Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών
Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, 116 35 Αθήνα

© The National Hellenic Research Foundation
Institute for Byzantine Research
Vassileos Constantinou 48, 116 35 Athens-GR

Διάθεση: Βιβλιοπωλείο της ΕΣΤΙΑΣ, Σόλωνος 60, 106 72 Αθήνα, FAX: 36 06 759

Distribution: ESTIA, Solonos 60, 106 72 Athens-GR, FAX: 36 06 759

ISSN 1108-3840
ISBN 960-371-006-7

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Παρουσίαση	7-8
Πρόλογος	9-10
Βραχυγραφίες	11-34

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΤΑ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ (Τ. Λουγγής)

Α. Χρονολόγηση των σταθμών εξέλιξης των μικρασιατικών θεμάτων	37-50
Β. Σχετικά με την τεχνική ορολογία των πηγών για τα μικρασιατικά θέματα	51-61
Γ. Από την πρωτοβυζαντινή εποχή στα θέματα: από την Ανατολή στη Μ. Ασία	61-67

ΘΕΜΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ (Βασιλική Βλυσίδου)

Α. Ο ισχυρότερος των θεματικών στρατών και η εξέλιξή του	69-89
Β. Ιστορική γεωγραφία και κοινωνική απεικόνιση	89-111

ΘΕΜΑ ΑΡΜΕΝΙΑΚΩΝ (Ελεωνόρα Κουντούρα -Γαλάκη)

Α. Το «φιλόχριστον» θέμα και η εξέλιξή του	113-129
Β. Ιστορική γεωγραφία και κοινωνική απεικόνιση	130-161

ΘΕΜΑ ΟΨΙΚΙΟΝ (Τ. Λουγγής)

Α. Ο «περιούσιος» στρατός και η εξέλιξή του	163-178
Β. Ιστορική γεωγραφία και κοινωνική απεικόνιση	178-200

ΘΕΜΑ ΘΡΑΚΗΣΙΩΝ (Βασιλική Βλυσίδου)

Α. Ο στρατός των Θρακησίων και η εξέλιξή του	201-218
Β. Ιστορική γεωγραφία και κοινωνική απεικόνιση	219-234

ΘΕΜΑ ΟΠΤΙΜΑΤΩΝ (Τ. Λουγγής)	235-244
-----------------------------------	---------

ΘΕΜΑ ΒΟΥΚΕΛΛΑΡΙΩΝ (Τ. Λουγγής)	245-257
--------------------------------------	---------

ΘΕΜΑ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ (Στ. Λαμπάκης)	259-274
---------------------------------------	---------

ΘΕΜΑ ΠΑΦΛΑΓΟΝΙΑΣ (Τ. Λουγγής)	275-285
-------------------------------------	---------

ΘΕΜΑ ΧΑΛΛΔΙΑΣ (Α. Σαββίδης)	287-297
ΘΕΜΑ ΧΑΡΣΙΑΝΟΥ (Στ. Λαμπάκης)	299-305
ΘΕΜΑ ΛΥΚΑΝΔΟΥ (Τ. Λουγγής)	307-313
ΘΕΜΑ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑΣ (Τ. Λουγγής)	315-319
ΘΕΜΑ ΚΟΛΩΝΕΙΑΣ (Α. Σαββίδης)	321-329
ΘΕΜΑ ΣΕΒΑΣΤΕΙΑΣ (Ελεωνόρα Κουντούρα - Γαλάκη)	331-335
ΘΕΜΑ ΛΕΟΝΤΟΚΩΜΗΣ (Α. Σαββίδης)	337-341
ΘΕΜΑ ΧΑΡΙΠΕΖΙΚΙΟΥ (Α. Σαββίδης)	343-345
ΘΕΜΑ ΧΟΖΑΝΟΥ (Α. Σαββίδης)	347-348

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΚΟΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ

ΘΕΜΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ (Βασιλική Βλυσίδου)	351-372
ΘΕΜΑ ΑΡΜΕΝΙΑΚΩΝ (Ελεωνόρα Κουντούρα - Γαλάκη)	373-389
ΘΕΜΑ ΟΨΙΚΙΟΝ (Τ. Λουγγής)	391-405
ΘΕΜΑ ΘΡΑΚΗΣΙΩΝ (Βασιλική Βλυσίδου)	407-424
ΘΕΜΑ ΟΠΤΙΜΑΤΩΝ (Τ. Λουγγής)	425-430
ΘΕΜΑ ΒΟΥΚΕΛΛΑΡΙΩΝ (Τ. Λουγγής)	431-440
ΘΕΜΑ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ (Στ. Λαμπάκης)	441-446
ΘΕΜΑ ΠΑΦΛΑΓΟΝΙΑΣ (Τ. Λουγγής)	447-457
ΘΕΜΑ ΧΑΛΛΔΙΑΣ (Α. Σαββίδης)	459-468
ΘΕΜΑ ΧΑΡΣΙΑΝΟΥ (Στ. Λαμπάκης)	469-474
ΘΕΜΑ ΛΥΚΑΝΔΟΥ (Τ. Λουγγής)	475-478
ΘΕΜΑ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑΣ (Τ. Λουγγής)	479-483
ΘΕΜΑ ΚΟΛΩΝΕΙΑΣ (Α. Σαββίδης)	485-489
ΘΕΜΑ ΣΕΒΑΣΤΕΙΑΣ (Ελεωνόρα Κουντούρα - Γαλάκη)	491-492
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΡΟΣΩΠΩΝ	495-517
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΤΟΠΩΝ	517-529
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΡΩΝ	529-538

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Σε ένα ερευνητικό κέντρο που πλησιάζει τα σαράντα χρόνια ύπαρξης, όπως το Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, είναι φυσικό να έχουν γίνει ευρύτερες εργασίες, που ξεπερνούν κατά πολύ τις προδιαγραφές μιας μονογραφίας. Συνήθως αντικατοπτρίζουν μακρόχρονα έργα υποδομής που συνδέονται με τα προγράμματα του Ινστιτούτου ή αναπτύσσονται παράλληλα σ' αυτά. Εξ άλλου τα ερευνητικά κέντρα δικαιώνονται κυρίως όταν, με την συνεργασία ομάδων ερευνητών, κατορθώνουν να παράγουν έργα, τα οποία δεν μπορεί να πραγματοποιήσει ο απομονωμένος μελετητής, που εργάζεται, π.χ., σε ένα πανεπιστήμιο.

Η νέα σειρά δημοσιευμάτων, η Ερευνητική Βιβλιοθήκη, που εγκαινιάζεται με τον παρόντα τόμο, σκοπό έχει να παρουσιάσει τέτοια μείζονα έργα, ακόμη κι αν αυτά φαίνεται να έχουν απομακρυνθεί από τον αρχικό τους στόχο. Το παρόν βιβλίο αποτελεί μια χαρακτηριστική περίπτωση. Με την ίδρυση του, τότε, Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών, ο πρώτος διευθυντής, ο αείμνηστος Διονύσιος Ζακυθινός, είχε θέσει ως κύριο θέμα συλλογικής εργασίας την αναθεώρηση της Βυζαντινής Χρονογραφίας (*Chronographie byzantine*) του Murali. Στην αρχή η έρευνα γινόταν με χειρόγραφα δελτία, στην συνέχεια κλήθηκε επίκουρος και η πληροφορική, και το πρόγραμμα επεκτάθηκε σε γενικότερη Τράπεζα Πληροφοριών της Βυζαντινής Ιστορίας, χωρίς ποτέ να εγκαταλειφθεί ο αρχικός στόχος.

Μια Τράπεζα Πληροφοριών δημιουργεί πειρασμούς στην ερευνητική ομάδα που την διαχειρίζεται. Το παρόν βιβλίο, με τους μακρούς προσωπογραφικούς πίνακές του, είναι ο καρπός ενός τέτοιου πειρασμού. Χάρη στις ήδη συγκεντρωμένες πληροφορίες, οι ερευνητές της ομάδας, παρά τις διαφορές αντιλήψεων που έχουν μεταξύ τους και που διαφαίνονται εδώ κι εκεί, επέλεξαν να επανεξετάσουν την Μικρά Ασία και τα παλαιότερα θέματά της με ένα τρόπο διαφορετικό. Τα θέματα, και οι γεωγραφικές περιοχές στις οποίες αντιστοιχούν, μελετήθηκαν με βάση τα δικά τους, τοπικά και διαρκή χαρακτηριστικά· συχνά έγινε προσπάθεια να ερμηνευθούν οι διορισμοί των στρατηγών με βάση τέτοιες τοπικές επιλογές. Γίνεται λόγος για συμμαχίες ή εχθρότητες θεμάτων που διαρκούν στο χρόνο, για συνεπή αυτοκρατορική πολιτική που αποβλέπει στον έλεγχο

χο της μιας ή της άλλης επαρχίας. Μπορεί κανείς να συμφωνεί ή να διαφωνεί με τις προσεγγίσεις αυτές – δεν μπορεί όμως να αμφισβητήσει ότι υπάρχει εδώ μια προσπάθεια για να μελετηθεί το Βυζάντιο κατά περιοχές. Ο τίτλος “η Μικρά Ασία των θεμάτων” θα μπορούσε να διατυπωθεί και ως “Ιστορία των περιοχών της Μικράς Ασίας”. Η γεωγραφική προσέγγιση έχει επίσης την σημασία της καθώς εγγράφεται στα πλαίσια της γενικότερης θεώρησης του Μεσαιωνικού κράτους.

Το ότι από την έρευνα αυτή απουσιάζουν οι θαλάσσιες επαρχίες της Νότιας Μικράς Ασίας, και αποδίδεται λίγη σημασία στην εκκλησιαστική γεωγραφία (που θεωρείται αναντίστοιχη προς την πραγματικότητα) είναι ιδιομορφίες που χαρακτηρίζουν την σκοπιά των συγγραφέων.

Τα μέσα που διαθέτουμε σήμερα μας επιτρέπουν να έχουμε στο ίδιο βιβλίο και ένα βασικό έργο υποδομής και μια νέα αντιμετώπιση ενός πολυμελετημένου προβλήματος.

N. Οικονομίδης

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Επειδή αρκετές έρευνες, παλιές και νέες, συμφωνούσαν στο ότι η μεσοβυζαντινή κοινωνική δύναμη και ακμή ξεκίνησε κυρίως μέσα από τα μικρασιατικά θέματα, γράφτηκε και, μετά από αρκετές καθυστερήσεις, δίνεται στη δημοσιότητα το βιβλίο αυτό.

Για να φτάσει στο σημείο να εκδώσει το πρώτο του, συγκριτικά ογκώδες, συλλογικό έργο, το πρόγραμμα «Τράπεζα Πληροφοριών Βυζαντινής Ιστορίας» του ΙΒΕ/ΕΙΕ χρησιμοποίησε ένα σχετικά σημαντικό τμήμα του αποθηκευμένου υλικού του, σε συνδυασμό με ορισμένες τρέχουσες έρευνες των συνεργατών του. Το έργο είχε προγραμματιστεί ήδη από το 1989. Ο καθηγητής Ν. Οικονομίδης, Διευθυντής του ΙΒΕ από τον Μάρτιο του 1995, θεώρησε ότι έπρεπε να προωθηθεί η έκδοση και, με μία πράξη γεμάτη συνέπειες, το ενέταξε στα δημοσιεύματα του Ινστιτούτου. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι ασυνήθιστα πλούσιες γνώσεις του κ. Οικονομίδα και η στιβαρή επιστημονική του κατάρτιση ήταν πολύτιμες και ευεργετικές. Ο καθηγητής Σρ. Vryonis Jr., αδιαμφισβήτητη αυθεντία στον τομέα που πραγματεύεται το βιβλίο, επικουρούμενος και από την ιδιαίτερη λεπτότητα που τον διακρίνει πάντα, συνετέλεσε ουσιαστικά στον καλύτερο αρχικό εντοπισμό των προβλημάτων που διατυπώνονται στην εισαγωγή.

Στη συνέχεια, ο καθηγητής J.-Cl. Cheynet συμπλήρωσε τους προσωπογραφικούς μας καταλόγους, ακόμα και με ανέκδοτο σφραγιστικό υλικό. Ευχαριστίες απευθύνουμε επίσης και στον καθηγητή W. Seibt του Ινστιτούτου Βυζαντινολογίας του Πανεπιστημίου της Βιέννης για τις παρατηρήσεις του, καθώς και στους συναδέλφους πρωτεργάτες της *Tabula Imperii Byzantini*, που εκδίδει η αρμόδια επιτροπή της Αυστριακής Ακαδημίας Επιστημών. Οι κριτές δεν έλειψαν στο έργο και, όπως φαίνεται, διέθεσαν στο διάβασμα του βιβλίου μεγάλο μέρος από τον πολύτιμο χρόνο τους. Για ορισμένες άλλες μικρές καθυστερήσεις και ελλείψεις σε θέματα μεθοδολογίας, τακτικής, ακόμα και επιστημονικής ακρίβειας, η ευθύνη βαρύνει τον υπεύθυνο της συγγραφής που επιχείρησε να προωθήσει το έργο πρόωρα, ανάμεσα σε κάθε είδους πιέσεις και υποχρεώσεις. Τέλος, θα ήταν παράλειψη να μην αποδώσει κανείς τον πρόποντα έπαινο στις κυρίες Ζαμπέλα Λεοντάρα και Ανθή Γκόρου, στις οποίες οφείλεται η ομοιογενή και καλή εμφάνιση του βιβλίου.

Τα συμπεράσματα από μία έρευνα τόσο «κεντρομόλο» όσο ήταν η δική μας συνοφίζονται στις ιδιομορφίες και στις διαφορές κάθε θέματος από τα άλλα, τόσο από τη γεωγραφική πλευρά όσο και από τη διαχρονική, δηλαδή μέσα από την ποιοτική εξέλιξη του θεματικού θεσμού από αιώνα σε αιώνα, ως την ουσιαστική (αλλά όχι και τυπική) του αντικατάσταση. Έτσι, οι προσπάθειές μας για έναν νέο διαχωρισμό των περιόδων ανάπτυξης του θεματικού θεσμού, ίσως να μπορέσουν να αποκτήσουν κάποια βαρύτητα, δηλαδή ίσως από τον τονισμό της ανισομέρειας μέσα από τη διαχρονική εξέλιξη να προκύπτει και η τόσο δυσεξηγήτη παρακμή του θεματικού θεσμού.

Από το κύριο σώμα της έρευνάς μας απουσιάζουν τα θέματα Κιβυρραιωτών (732) και Σελευκείας (927-934). Σε ό,τι αφορά το πρώτο, θεωρήσαμε ότι συνδέεται περισσότερο με τη ναυτική πλευρά της Βυζαντινής αυτοκρατορίας και όχι με τη χερσαία που αποτελούσε το στόχο της έρευνάς μας. Σε ό,τι αφορά τη Σελεύκεια, πέρα από την επίσης ναυτική του πρόσοψη (πόλεις παραθαλάσσιοι, *De Them.*, 77, 3), το γεγονός ότι το θέμα αυτό ιδρύθηκε πολύ μετά τις διοικητικές διευθετήσεις του Λέοντος Σ', που έδωσαν στον θεματικό θεσμό την τελική του κατεύθυνση για επέκταση προς ανατολάς, εμπειρείχε τον κίνδυνο να καταστήσει την έρευνα ανομοιογενή. Το θέμα Ανκανδού προτάχθηκε του θέματος Μεσοποταμίας, επειδή από τη γνώση ορισμένων λεπτομερειών για το θέμα Ανκανδού προκύπτουν αναλογίες και διαφορές με το θέμα Μεσοποταμίας, και όχι αντιστρόφως. Από τα «μικρά» μεταγενέστερα θέματα, αντικείμενο ενδεικτικής μόνο πραγματείας έγιναν εκείνα της Λεοντοκόμης, του Χαρπεζικίου και του Χοζάνου, με σκοπό να αποφευχθεί η παράθεση γνωστών λεπτομερειών, στις οποίες η έρευνά μας δεν θα είχε να προσθέσει απολύτως κανένα νέο στοιχείο.

Είναι φυσικό σε ένα συλλογικό έργο γραμμένο από ερευνητές αρκετά εξοικειωμένους με το θέμα, να μπορούν να εντοπιστούν ορισμένες αποχρώσεις και αποκλίσεις προερχόμενες από ελάχιστες διαφορές απόψεων στην πορεία της έρευνας. Θεωρήσαμε ότι, αν απορρίπταμε κάποια απόχρωση γνώμης ή ερμηνείας, ίσως και να εμποδίζαμε τον αναγνώστη να σχηματίσει δική του εντύπωση. Σε τελική ανάλυση, πιστεύουμε ότι το βιβλίο μας αυτό θα μπορεί στο μέλλον να θεωρηθεί επιτυχημένο αν, μέσα από όλα αυτά τα στοιχεία που θεωρήσαμε χρήσιμο να παραθέσουμε, γίνει κάποτε δυνατόν να προβάλει το ενοποιητικό εκείνο συμπέρασμα που η σύγχρονη έρευνα δεν έχει μπορέσει ακόμα να διατυπώσει με σαφήνεια για τη Μ. Ασία των Θεμάτων, δηλαδή αν το βιβλίο μπορέσει να ανοίξει ένα δρόμο ακόμα για τους επόμενους ερευνητές.

Τ. Κ. Λουγγής

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

AASS: *Acta Sanctorum*.

AB: *Analecta Bollandiana*.

Abrahamse, Magic and Sorcery: Dorothy de Ferranti Abrahamse, Magic and Sorcery in the Hagiography of the Middle Byzantine Period, *BF* 8, 1982, 3-17.

ACO: *Acta Conciliorum Oecumenicorum*

Actes d'Iviron: *Actes d'Iviron*, έκδ. J. Lefort, N. Oikonomidès, Denise Papachryssanthou, Paris, I 1985, II 1990.

Adontz, *Etudes*: N. Adontz, *Etudes Arméno-Byzantines*, Lisbonne 1965.

Adontz - Canard, Noms byzantins: N. Adontz - M. Canard, Quelques noms de personnages byzantins dans une pièce du poète Abû Firâs (Xe siècle), *Byz.* 11, 1936, 451-460 (= M. Canard, *Byzance et les Musulmans du proche Orient*, Var. Reprints, London 1973, αφ. IX).

ADSV: *Antičnaja drevnost' i srednie veka*, Sverdlovsk.

Άγιος Ευγένιος (Rosenqvist): έκδ. J. O. Rosenqvist, *The Hagiographic Dossier of St. Eugenios of Trebizond in Codex Athous Dionysiou 154. A Critical Edition with Introduction, Translation, Commentary and Indices*, Uppsala 1996.

Ahrweiler, Asie Mineure: Héléne Ahrweiler, L'Asie Mineure et les invasions arabes (VIIe-IXe siècles), *Revue Historique* 227, 1962, 1-32 (= *Etudes sur les structures administratives et sociales de Byzance*, Var. Reprints, London 1971, αφ. IX).

Ahrweiler, Localisation: Héléne Ahrweiler, Sur la localisation du couvent de Timios Stauros de Syricha, *Geographica Byzantina*, Byzantina Sorbonensia 3, Paris 1981, 9-15.

Ahrweiler, Mer: Héléne Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles*, Paris 1966.

Ahrweiler, Recherches: Héléne Ahrweiler, Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe-XIe siècles, *BCH* 84, 1960, 1-109 (= *Etudes ...*, αφ. VIII).

Ahrweiler, Smyrne: Héléne Ahrweiler, L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques (1081-1137) particulièrement au XIIIe siècle, *TM* 1, 1965, 1-204 (= *Byzance: les pays et les territoires*, Var. Reprints, London 1976, αφ. IV).

Ahrweiler, Sur la date: Héléne Ahrweiler, Sur la date du *De Thematis* de Constantin VII Porphyrogénète, *TM* 8, 1981, 1-5.

AIG: A. Παπαδόπουλος - Κερκαμής, *Ανάλεκτα Ιεροσολυμιτικής Σταχτολογίας ή Συλλογή ανεκδότων και σπανίων ελληνικών συγγραμμάτων περί των κατά την Εώαν ορθοδόξων εκκλησιών και μάλιστα της των Παλαιστινίων*, I-V, Sanktpeterburg 1888-1897, ανατ. Bruxelles 1963.

AJA: *American Journal of Archaeology*.

Ακροπολίτης: *Georgii Acropolitae Opera*, έκδ. A. Heisenberg, I, Leipzig 1903.

Αναγνωστάκης, Σημειώσεις: H. Αναγνωστάκης, *Ιστορικογεωγραφικές σημειώσεις*, I: Aqrita, Ikritiya, *Σύμμεικτα* 8, 1989, 61-69.

- Αγγελίδη, *Βίος Βασιλείου Νέου*: Χριστίνα Αγγελίδη, *Ο Βίος του οσίου Βασιλείου του Νέου*, Ιωάννινα 1980.
- Άννα Κομνηνή: *Anne Comnène, Alexiade*, έκδ. B. Leib, I-III, Paris 1937-1945.
- Annales Baresnes: έκδ. G. H. Pertz (1844), *MGH SS*, V, 52-56.
- Antoniadis - Bibicou, *Etudes*: Héléne Antoniadis - Bibicou, *Etudes d'histoire maritime de Byzance. A propos du «Thème des Caravisiens»*, Paris 1966.
- ΑΠ: *Αρχαίον Πόντου*.
- Αρέθας: *Arethae scripta minora*, έκδ. L. G. Westerink, I-II, Leipzig 1968-1972.
- Arutjunova - Fidanjan, Administration: Vlada Arutjunova Fidanjan, Some Aspects of the Military Administrative Districts and of the Byzantine Administration in Armenia during the 11th century, *REA* 20, 1986/87, 309-320.
- Ατταλειότης: *Michaelis Attalioiae Historia*, έκδ. I. Bekker (CSHB), Bonn 1853.
- Bănescu, Notes: N. Bănescu, Notes de sigillographie et de prosopographie byzantines, *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine* 27, 1946, 42-55.
- Bănescu, O colecție: N. Bănescu, O colecție de sigilii bizantine inedite, *Memoriile secțiunii istorice. Academia Română*, Ser. III, 20, mem. 5, București 1938, 115-126.
- Bartikian, Μετανάστευσις Αρμενίων: H. Bartikian, Η μετανάστευσις των Αρμενίων τον 1^ο αιώνα. Αιτία και συνέπεια, *XVe Congrès international d'études byzantines*, Athènes 1976.
- Βαζζός, *Γενεαλογία*: K. Βαζζός, *Η γενεαλογία των Κομνηνών*, Α' - Β', Θεσσαλονίκη 1984.
- BBA: Berliner byzantinistische Arbeiten.
- BCH: *Bulletin de Correspondance Hellénique*.
- Beck, Gefolgschaftswesen: H.-G. Beck, Byzantinisches Gefolgschaftswesen, *Bayer. Akademie der Wissensch. Phil.-Hist. Kl. Sitzungsberichte*, 1965 (= *Ideen und Realitäten in Byzanz*, Var. Reprints, London 1972, σφ. XI).
- Beck, *Kirche*: H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959.
- Beldiceanu - Steinherr, Charsianon: Irène Beldiceanu - Steinherr, Charsianon Kastron, *Byz.* 51, 1981, 410-429.
- Beldiceanu - Steinherr, Une tourma: Irène Beldiceanu - Steinherr, Une tourma révélee par l'inscription de l'église Egri Taş de Cappadoce. Avec la collaboration de Nicole Thierry, *JÖB* 38, 1988, 395-420.
- BF: *Byzantinische Forschungen*.
- BHG: Fr. Halkin, *Bibliotheca hagiographica graeca*, Subs. hag. 8a, Bruxelles 1957.
- BHG Auct.: Fr. Halkin, *Auctarium bibliothecae hagiographicae graecae*, Subs. hag. 47, Bruxelles 1969.
- BHG N. Auct.: Fr. Halkin, *Novum auctarium bibliothecae hagiographicae graecae*, Subs. hag. 65, Bruxelles 1984.
- Βίος Αβελκίου*: έκδ. Th. Nissen, *S. Abercii Vita*, Leipzig 1912 (*BHG* 2-4).
- Βίος Αντωνίου Καυλέα*: έκδ. P. L. M. Leone, L'«encomium in patriarcham Antonium II Cauleam» del filosofo e retore Niceforo, *Orpheus*, N. S. 10, 1987, 404-429 (*BHG* 139).
- Βίος Αντωνίου Νέου*: έκδ. Fr. Halkin, Saint Antoine le Jeune et Pétronas le vainqueur des Arabes en 863, *AB* 62, 1944, 187-225 (= *Saints moines d'Orient*, Var. Reprints, London 1973, σφ. VIII) (*BHG* 142).
- Βίος Αθανασίου Αθωνίτου* A: έκδ. J. Noret, *Vitae duae antiquae Sancti Athanasii Athonitae*, Turnhout - Louvain 1982, 3-124 (*BHG* 187).

- Βίος Αθανασίου Αθωνίτου Β*: έκδ. J. Noret, στο *ίδιο*, 127-213 (BHG 188).
- Βίος αυτοκράτειρας Ειρήνης*: έκδ. Fr. Halkin, *Deux impératrices de Byzance. I. La Vie de l'impératrice Sainte Irène et le second concile de Nicée en 787*, AB 106, 1988, 5-27 (BHG 2205).
- Βίος Βασιλείου Νέου* (Ves.): έκδ. A. N. Veselovskij, *Razyskanija v oblasti russkago duhovnago stiha, Sbornik Otdelenija Russkago Jazyka Imperatorskoj Akademiji Nauk* 46, 1889, 3-89 (BHG 263).
- Βίος Βασιλείου Νέου* (Vil.): έκδ. S. G. Vilinskij, *Žitie sv. Vasilija novogo v ruskoj literature*, μέρος Β', *Texty Žitija, Zapiski imp. Novorossijskago universiteta* 7, Odessa 1911 (BHG 264).
- Βίος Βλασίου*: AASS, Novembris IV, 1925, 657-669 (BHG 278).
- Βίος Δαβίδ, Συμεών και Γεωργίου*: έκδ. I. van den Gheyn, *Acta Graeca SS. Davidis, Symeonis et Georgii Mitylenae in insula Lesbo*, AB 18, 1899, 209-259 (BHG 494).
- Βίος Ειρήνης Χρυσοβαλάντου*: έκδ. J. O. Rosenqvist, *The Life of St Irene of Chrysobalanton. A Critical Edition with Introduction, Translation, Notes and Indices*, Uppsala 1986 (BHG 952).
- Βίος Ευδοκίμου*: έκδ. Chr. Loparev, *Žitije svjatago Evdokima pravednago, Pamjatniki Drevnej Pismennosti* 96, 1893, 1-23 (BHG 607).
- Βίος Ευφροσύνης Νέας*: AASS, Novembris III, 1910, 861-877 (BHG 627).
- Βίος Ευστρατίου*: έκδ. Α. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, ΑΙΣ IV, 1897, 367-400 (BHG 645).
- Βίος Ευτυχίου*: PG 86, 2273-2390 (BHG 657).
- Βίος Ευθυμίου*: έκδ. Patricia Karlin-Hayter, *Vita Euthymii Patriarchae CP. Text, Translation Introduction and Commentary*, Bruxelles 1970 (BHG 651).
- Βίος Ευθυμίου Νέου*: έκδ. L. Petit, *Vie et office de Saint Euthyme le Jeune*, ROC 8, 1903, 168-205 (BHG 655).
- Βίος Ευθυμίου Σάρδεων*: έκδ. J. Gouillard, *La Vie d'Euthyme de Sardes (†831), une œuvre du patriarche Méthode*, TM 10, 1987, 1-101 (BHG 2145).
- Βίος Γεωργίου Αμάστριδος*: έκδ. V. G. Vasilievsky, *Žitija sv. Georgija Amastridskago. Vvedenije i grečeskije texty s perevodom. Slaviano-russkij text, Letopis' zaniatii Archaografičeskoj Komissii 1882-1884 gg. vypusk deviatyi 1893 g.* (Trudy III), Petrograd, 1-71 (BHG 668).
- Βίος Γερμανού*: έκδ. L. Lamza, *Patriarch Germanos I. von Konstantinopel (715-730). Versuch einer endgültigen chronologischen Fixierung des Lebens und Wirkens des Patriarchen. Mit dem griechisch-deutschen Text der Vita Germani am Schluß der Arbeit*, Würzburg 1975 (BHG N. Auct. 695).
- Βίος Γρηγορίου Δεκαπολίτου*: έκδ. G. Makris, *Ignatios Diakonos und die Vita des Hl. Gregorios Dekapolites*, Byzantinisches Archiv 17, Stuttgart - Leipzig 1997, 56-153 (BHG 711).
- Βίος Ιγνατίου*: PG 105, 487-574 (BHG 817).
- Βίος Ιωαννικίου*: A. AASS, Novembris II, 1894, 332-382 (BHG 935). Β. Στο *ίδιο*, 384-435 (BHG 936).
- Βίος Ιωάννου Γοτθίας*: AASS, Iunii V, 1709, 190-194 (BHG 891).
- Βίος Κωνσταντίνου εξ Ιουδαίων*: AASS, Novembris IV, 1925, 628-656 (BHG 370).
- Βίος Λαζάρου Γαληοπότου*: A. AASS, Novembris III, 1910, 508-588 (BHG 979). Β. Στο *ίδιο*, 588-606 (BHG 980). Γ. Επιτομή, στο *ίδιο*, 607-608 (BHG 980e).
- Βίος Λουκά Στυλίου*: έκδ. Delehay, *Stylites*, 195-237 (BHG 2239).
- Βίος Μακαρίου Πελεκητής*: έκδ. I. van den Gheyn, S. Macarii, *monasterii Pelecetes Hegumeni*, Acta Graeca, AB 16, 1897, 140-163 (BHG 1003).
- Βίος Μαρίας Νέας*: AASS, Novembris IV, 688-705 (BHG 1164).

- Βίος Μιχαήλ Μαλεΐνου*: έκδ. L. Petit, *Vie de Saint Michel Maléinos, suivie du traité de Basile Maléinos*, *ROC* 7, 1902, 543-603 (*BHG* 1295).
- Βίος Μιχαήλ Συγκέλλου*: έκδ. Mary Cunningham, *The Life of Michael the Synkellus. Text, Translation and Commentary*, Belfast 1991 (*BHG* 1296).
- Βίος Νικηφόρου*: έκδ. C. De Boor, *Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani Opuscula Historica*, Leipzig 1880, 139-217 (*BHG* 1335).
- Βίος Νικηφόρου Μιλήτου*: έκδ. H. Delehaye, *Vita Sancti Nicephori, episcopi Milesii, saeculo X*, *AB* 14, 1895, 133-161 (*BHG* 1338).
- Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*: έκδ. Fr. Halkin, *La vie de Saint Nicéphore, fondateur de Médiqion en Bithynie (†813)*, *AB* 78, 1960, 401-430 (*BHG* Auct. 2297).
- Βίος Νικηφόρου Σεβασί*: έκδ. Fr. Halkin, *Une victime inconnue de Léon l'Arménien? Saint Nicéphore de Sébazé*, *Byz.* 23, 1953, 11-30 (*BHG* 2300).
- Βίος Νικήτα Μηδικίου*: *AASS*, Aprilii I, 1675, XII-XXXII (*BHG* 1341).
- Βίος Νικήτα Πατρικίου*: έκδ. Denise Papachryssanthou, *Un confesseur du second iconoclisme: la Vie du patrice Nicétas (†836)*, *TM* 3, 1968, 309-351 (*BHG* N. Auct. 1342b).
- Βίος Νικολάου Στουδίτου*: *PG* 105, 863A-925C (*BHG* 1365).
- Βίος Νίκωνος Μετανοείτε*: έκδ. Οδ. Λαμπίδης, *Ο εκ Πόντου όσιος Νίκων ο Μετανοείτε*, Αθήνα 1982 (*BHG* 1366).
- Βίος Παύλου Λάτρου*: έκδ. H. Delehaye, *Vita S. Pauli Iunioris in monte Latro cum interpretatione latina Iacobi Sirmondi S. I.*, *AB* 11, 1892, 5-74 και 136-181 (*BHG* 1474).
- Βίος Πέτρου Ατρώας*: έκδ. V. Laurent, *La vie merveilleuse de S. Pierre d'Atroa*, Subs. hag. 29, Bruxelles 1956 (*BHG* 2364).
- Βίος Φιλαρέτου*: έκδ. M. H. Fourmy - M. Leroy, *La vie de S. Philarète*, *Byz.* 9, 1934, 113-167 (*BHG* 1511z).
- Βίος Φιλοθέου Οψικιανού*: *PG* 136, 142-162 (*BHG* 1535).
- Βίος Στεφάνου Νέου*: έκδ. Marie - France Auzéry, *La vie d'Etienne le Jeune par Etienne le Diacre: introduction, édition et traduction*, London 1997 (*BHG* 1666).
- Βίος Θεοδώρα*: έκδ. Α. Μαρκόπουλος, *Βίος της αυτοκράτειρας Θεοδώρα* (*BHG* 1731), *Σύμμεικτα* 5, 1983, 248-285, 257-284.
- Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α*: *PG* 99, 113A-232B (*BHG* 1755).
- Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Β*: *PG* 99, 233A-328B (*BHG* 1754).
- Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Γ*: έκδ. V. Lатышев, *Vita S. Theodori Studitae in codice Mosquensi musei Rumianzoviani no 520*, *Viz. Vrem.* 21, 1914, 258-304 (*BHG* 1755d).
- Βίος Θεοδώρου Συκεώτου*: έκδ. A. J. Festugière, *Vie de Théodore de Sykeön*, Subs. hag. 48, I-II, Bruxelles 1970 (*BHG* N. Auct. 1748).
- Βίος Θεοφάνους*: έκδ. C. De Boor, *Theophanis Chronographia*, II, Leipzig 1883, ανατ. N. York 1980, 3-12 (*BHG* 1789).
- Βίος Θεοφάνους* (Lатышев): έκδ. V. Lатышев, *Methodii Patriarchae Constantinopolitani, Vita S. Theophanis Confessoris e codice Mosquensi No 159*, *Zapiski Rossijskoj Akademii Nauk*, σειρά 17, Istoriko-Filologičeskomu otdeleniju 13/4, Petrograd 1918, 1-120.
- Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας Α*: έκδ. A. Vogt, *S. Théophylacte de Nicomédie*, *AB* 50, 1932, 67-82.
- Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας Β*: έκδ. Halkin, *Hagiologie*, αρ. XIII, 171-181 (*BHG* 2452).
- Βίος Τρύφωνος*: *AASS*, Novembris IV, 1925, 329-348 (*BHG* 1856, 1856a, 1857).

- Birch: W. de Gray Birch, *Catalogue of Seals in the Department of Manuscripts in the British Museum*, London 1898.
- Blanchet, Bague: A. Blanchet, Une bague d'un comte de l'Opsikion (Xe s.), *Byz.* 1, 1924, 173-176.
- Βλυσίδου, Αποκλίσεις: Βασιλική Ν. Βλυσίδου, Οι αποκλίσεις Γενεσίου και Συνέχειας Θεοφάνη για τη βασιλεία του Μιχαήλ Γ, *Σύμμεικτα* 10, 1996, 75-103.
- Βλυσίδου, Βασίλειος Α': Βασιλική Ν. Βλυσίδου, *Εξωτερική πολιτική και εσωτερικές αντιδράσεις την εποχή του Βασιλείου Α'. Έρευνες για τον εντοπισμό των αντιπολιτευτικών τάσεων στα χρόνια 867-886*, Αθήνα 1991.
- Βλυσίδου, Δαμιανού: Βασιλική Ν. Βλυσίδου, Η επιβουλή στα Δαμιανού και η ναυπήγηση «βασιλικού δρομωνίου», *Δίπτυχα* 6, 1994-95, (*Μνήμη Bruno Lavagnini*), 79-88.
- Βλυσίδου, Λέων ζ': Βασιλική Ν. Βλυσίδου, Ο Λέων ζ' αντιμετώπος με την «αντιπολίτευση» του πατέρα του, *Πρακτικά ΙΔ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1994, 29-41.
- BMGS: Byzantine and Modern Greek Studies.*
- Boak, Master: A. E. R. Boak, The Master of the Offices in the Later Roman and Byzantine Empire, στο: A. Boak - J. Dunlap, *Two Studies in Later Roman and Byzantine Administration*, N. York 1924, 1-124.
- Βοκοτόπουλος, Λάτρος: Π. Α. Βοκοτόπουλος, Λάτρος, *ΕΕΒΣ* 35, 1966-67, 69-106.
- Βραχεία Χρονικά: Die byzantinischen Kleinchroniken*, έκδ. P. Schreiner, I-III (CFHB 12, 1-3), Wien 1975-1979.
- Bréhier, *Institutions*: L. Bréhier, *Les institutions de l'empire byzantin*, Paris 1949.
- Brandes, Mesopotamien: W. Brandes, Überlegungen zur Vorgeschichte des Thema Mesopotamien, *Bsl* 44, 1983, 171-177.
- Brandes, *Städte*: W. Brandes, *Die Städte Kleinasien im 7. und 8. Jahrhundert*, BBA 56, Berlin 1989.
- Brooks, Arabic Lists: E. W. Brooks, Arabic Lists of the Byzantine Themes, *JHS* 21, 1901, 67-77.
- Brooks, Arabs: E. W. Brooks, The Arabs in Asia Minor (641-750) from Arabic Sources, *JHS* 18, 1898, 182-208.
- Brooks, Early Abbasids: E. W. Brooks, Byzantines and Arabs in the time of the Early Abbasids I, *EHR* 15, 1900, 728-747 II, *EHR* 16, 1901, 84-92.
- Brousselle, Arméniens: Isabelle Brousselle, L'intégration des Arméniens dans l'aristocratie byzantine au IXe siècle, *L'Arménie et Byzance*, Byzantina Sorbonensia 12, Paris 1996, 43-54.
- Βρυέννιος: *Nicephori Bryennii Historiarum libri quattuor*, έκδ. P. Gautier (CFHB 9), Bruxelles 1975.
- Bryer, Cities of Heraclius: A. Bryer, Cities of Heraclius, *BMGS* 4, 1978, 15-30 (= *The Empire of Trebizond and the Pontos*, Var. Reprints, London 1980, σφ. V).
- Bryer, Gabrades: A. Bryer, A Byzantine Family: The Gabrades, c. 979 -c. 1653, *University of Birmingham Historical Journal*, 12,2, 1970, 164-187 (= *The Empire of Trebizond ...*, σφ. IIIa).
- Bryer - Winfield: A. Bryer - D. Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Washington 1985.
- Bsl: Byzantinoslavica.*
- Buckler, Botaniates: Georgina Buckler, A Sixth Century Botaniates, *Byz.* 6, 1931, 405-410.
- Bury, *ERE*: J. B. Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (A. D. 802-867)*, London 1912.
- Bury, *LRE*: J. B. Bury, *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A. D. to 800 A. D.)*, I-II, London 1889, ανατ. Amsterdam 1966.

- Bury, *System*: J. B. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century, with a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos*, The British Academy Supplemental Papers I, London 1911.
- Byz.: *Byzantion*.
- BZ: *Byzantinische Zeitschrift*.
- Canard, *H' amdanides*: M. Canard, *Histoire de la dynastie des H' amdanides de Jazira et de Syrie*, Paris 1953.
- Cappadocia: Le aree omogenee della Civiltà Rupestre nell'ambito dell'Impero Bizantino: la Cappadocia*, Atti del quinto convegno internazionale di studio sulla civiltà rupestre medioevale nel mezzogiorno d'Italia, έκδ. C. D. Fonseca, Galatina 1981.
- Carelos, *Bemerkungen*: P. Carelos, *Bemerkungen zur Herrschaft Basileios' II. Bulgaroktonos*, *Bsl* 53, 1992, 1-16.
- CFHB: *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*.
- Charanis, *The Armenians*: P. Charanis, *The Armenians in the Byzantine Empire*, Lisboa 1963.
- Cheyne, *Contestations*: J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*, *Byzantina Sorbonensia* 9, Paris 1990.
- Cheyne, *Du stratège au duc*: J.-Cl. Cheynet, *Du stratège de thème au duc: chronologie de l'évolution au cours du XIe siècle*, *TM* 9, 1985, 181-194.
- Cheyne, *Effectifs*: J.-Cl. Cheynet, *Les effectifs de l'armée byzantine aux Xe-XIIe s.*, *Cahiers de Civilisation Médiévale* 28, fasc. 4, 1995, 319-335.
- Cheyne, *Phocas*: J.-Cl. Cheynet, *Les Phocas*, στο *Περί Παραδρομής*, 289-315.
- Cheyne, *Politique militaire*: J.-Cl. Cheynet, *La politique militaire byzantine de Basile II à Alexis Comnène*, *ZRVI* 29-30, 1991, 61-74.
- Cheyne, *Prénom*: J.-Cl. Cheynet, *Du prénom au patronyme: les étrangers à Byzance (Xe-XIIIe siècles)*, *SBS* 4, 1987, 57-66.
- Cheyne, *Sceaux d'Antioche et de Tarse*: J.-Cl. Cheynet, *Sceaux byzantins des Musées d'Antioche et de Tarse*, *TM* 12, 1994, 391-478.
- Cheyne, *Sceaux d'Iznik*: J.-Cl. Cheynet, *Les sceaux du musée d'Iznik*, *REB* 49, 1991, 219-235.
- Cheyne, *Trois familles*: στο J.-Cl. Cheynet - J. F. Vannier, *Etudes prosopographiques*, *Byzantina Sorbonensia* 5, Paris 1986, 7-122.
- Χωνιάτης: *Nicetae Choniatae Historia*, έκδ. J. L. van Dieten (CFHB 11), Berlin - N. York 1975.
- Χριστοφίλοπούλου, *Ιστορία: Αικατερίνη Χριστοφίλοπούλου*, *Βυζαντινή Ιστορία*, Β'1, Β'2, Θεσσαλονίκη 1993² και 1997².
- Χρονικόν του 811*: έκδ. I. Dujčev, *La chronique byzantine de l'an 811*, *TM* 1, 1965, 205-254 (=Medioevo Bizantino-Slavo, Roma 1968, II, 425-489).
- CJ: Codex Justinianus*, έκδ. P. Krüger (CJC II), Berolini 1877 (ανστ. Dublin - Zürich 1970).
- CJC: *Corpus Juris Civilis*.
- CSHB: *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*.
- Clauss, *Magister*: M. Clauss, *Der Magister Officiorum in der Spätantike (4.-6. Jahrhundert). Das Amt und sein Einfluß auf die kaiserliche Politik*, München 1986.
- Coll. Seyrig: Sceaux byzantins de la collection Henri Seyrig*, έκδ. J.-Cl. Cheynet, C. Morrisson, W. Seibt, Paris 1991.
- Commentary*: F. Dvornik - R. J. H. Jenkins - B. Lewis - Gy. Moravcsik - D. Obolensky - S. Runciman, *Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio* II, *Commentary*, London 1962.

- C.Th.: *Codex Theodosianus*, έκδ. Th. Mommsen - P. Meyer I,1-2, Berolini 1904-1905 (ανατ. Dublin - Zürich 1970-1971).
- Culerrier, Suffragants d'Ephèse: P. Culerrier, Les évêchés suffragants d'Ephèse aux 5e-13e siècles, *REB* 45, 1987, 139-164.
- Cumont, *Chroniques byzantines*: Fr. Cumont, *Anecdota Bruxellensia I: Chroniques byzantines du manuscrit 11376*, Gand 1894.
- Da Costa - Louillet, Saints de Constantinople: Germaine da Costa - Louillet, Saints de Constantinople aux VIIIe, IXe et Xe siècles, *Byz.* 24, 1954, 453-511 και *Byz.* 25-27, 1955-57, 783-852.
- DAI: *Constantinus Porphyrogenitus, De Administrando Imperio*, έκδ. Gy. Moravcsik - R. J. H. Jenkins, Washington 1967 (CFHB 1).
- Δαπέργολας, Κίνημα των στρατηγών: Α. Δαπέργολας, Το κίνημα των στρατηγών Συμβατίου και Γεωργίου Πηγάνη το καλοκαίρι του 866, *Πρακτικά 14' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη* 1995, 5-27.
- Darkò, Militarizzazione: E. Darkò, La militarizzazione dell'Impero Bizantino, *Atti del V Congresso internazionale di studi bizantini, Studi bizantini e neellenici* 5, 1939, ανατ. Nendeln/Liechtenstein 1978, 88-99.
- Darrouzès, *Epistoliers*: J. Darrouzès, *Epistoliers byzantins du Xe siècle*, Paris 1960.
- De Cer.:* *Constantini Porphyrogeniti De ceremoniis aulae byzantinae*, έκδ. I. I. Reiske, Bonn 1829.
- Dedéyan, Arméniens: G. Dedéyan, Les Arméniens en Cappadoce aux Xe et XIe siècles, *Cappadocia*, 75-95.
- De Goeje: *Kitâb al-Masalik wa'l- Mamâlik*, auctore Abu'l-Kâsim Obaidallah Ibn Abdallah Ibn Khordâdbeh. *Kitâb al-Kharâdj*, auctore Kodâma Ibn Dja'far, έκδ. M. J. De Goeje, Bibliotheca Geographorum Arabicorum, VI, Lugduni Batavorum 1889, ανατ. 1967.
- Delehaye, *Saints militaires*: H. Delehaye, *Les légendes grecques des saints militaires*, Paris 1909, ανατ. N. York 1975.
- Delehaye, *Stylites*: H. Delehaye, *Les saints stylites*, Subs. hag. 14, Bruxelles 1923, ανατ. 1962.
- De Them.:* *Costantino Porfirogenito De Thematis. Introduzione, Testo critico, Commento*, έκδ. A. Pertusi, Studi e Testi 160, Vaticano 1952.
- Diehl, Origine: Ch. Diehl, L'origine du régime des thèmes dans l'empire byzantin, *Etudes byzantines*, Paris 1905, 276-291.
- Διγενής Ακρίτας* (Αλεξίου): *Βασίλειος Διγενής Ακρίτας και το άσμα του Αρμούρη*, έκδ. Στ. Αλεξίου, Αθήνα 1985.
- Διγενής Ακρίτας* (Trapp): *Digenes Akrites. Synoptische Ausgabe der ältesten Versionen*, έκδ. E. Trapp, Wien 1971.
- Δίπτυχα: Δίπτυχα της Εταιρείας Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μελετών.*
- Ditten, Einwanderung: H. Ditten, Zur Bedeutung der Einwanderung der Slawen, *Byzanz im 7. Jahrhundert. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus*, BBA 48, Berlin 1978, 73-160.
- Djurić, Porodica: I. Djurić, Porodica Foka, *ZRVI* 17, 1976, 189-226.
- Dölger, Ableitung: Fr. Dölger, Zur Ableitung des byzantinischen Verwaltungsterminus θέμα, *Historia* 4, 1955, *Festschrift W. Ensslin*, 189-198.
- Dölger, *Finanzverwaltung*: Fr. Dölger, *Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung, besonders des X. und XI. Jahrhunderts*, Leipzig - Berlin 1927, ανατ. Darmstadt 1960.

- Dölger, *Regesten*: Fr. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches, I. Teil: Regesten von 565-1025*, München 1924 (Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit, Reihe A: Regesten).
- Dölger, *Schatzkammer*: Fr. Dölger, *Aus den Schatzkammern des heiligen Berges*, München 1949.
- DOP: Dumbarton Oaks Papers.*
- D. O. Seals: Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and at the Fogg Museum of Art*, 1-4, έκδ. J. Nesbitt - N. Oikonomides, Washington 1991, 1994, 1996, 1999.
- Du Cange, *Graec.*: Ch. Du Fresne Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*, I-II, Lyon 1688, ανατ. Graz 1958.
- Du Cange, *Latin.*: Ch. Du Fresne Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis*, I-XII, Lyon 1883-1887, ανατ. Graz 1954.
- Durliat, *Magister militum-Στρατηλάτης*: J. Durliat, *Magister militum-Στρατηλάτης dans l'empire byzantin (VIe-VIIe siècles)*, *BZ* 72, 1979, 306-321.
- Ebersolt, *Musées imp. ott.* *Catal.*: J. Ebersolt, *Musées impériaux Ottomans. Catalogue des sceaux byzantins*, Paris 1924.
- Ebersolt, *Sceaux*: J. Ebersolt, *Sceaux byzantins du Musée de Constantinople*, *RN, Série IV*, 18, 1914, 207-243, 377-409.
- EI: The Encyclopaedia of Islam.*
- Έγγραφα Πάτμου* I, II: *Βυζαντινά έγγραφα της μονής Πάτμου*, I: *Αυτοκρατορικά*, έκδ. Έρα Βρανούση, II: *Δημοσίων Λειτουργιών*, έκδ. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Αθήνα 1980.
- EO: Echos d'Orient.*
- Επιστ. Λέοντος Συναδάων: The Correspondence of Leo, Metropolitan of Synada and Syncellus*, έκδ. Martha Pollard Vinson (CFHB 23), Washington 1985.
- Επιστ. Μαυρόποδος: The Letters of Ioannes Mauropous Metropolitan of Euchaita*, έκδ. A. Karpozilos (CFHB 34), Thessalonike 1990.
- Επιστ. Μ. Βασιλείου: Saint Basile Lettres*, έκδ. Y. Courtonne, I-III, Paris 1957, 1961, 1966.
- Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (MB): Μιχαήλ Ψελλού, Ιστορικοί Λόγοι, Επιστολαί και άλλα ανέκδοτα*, έκδ. Κ. Σάθας, *MB* 5, 1876, ανατ. Αθήνα 1972, 219-523.
- Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (SM): Michaelis Pselli Scripta Minora magnam partem adhuc inedita*, II, *Epistulae*, έκδ. E. Kurtz - Fr. Drexl, Milano 1941.
- Επιστ. Νικολάου Μυστικού: Nicholas I Patriarch of Constantinople Letters*, έκδ. R. J. H. Jenkins - L. G. Westerink (CFHB 6), Washington 1973.
- Επιστ. Φωτίου: Photii Patriarchae Constantinopolitani Epistulae et Amphilochia*, έκδ. B. Laourdas - L. G. Westerink, I-III, Leipzig 1983-1985.
- Επιστ. Θεοδώρου Στουδίτου: Theodori Studitae Epistulae*, έκδ. G. Fatouros (CFHB 31/1, 31/2), I-II, Berlin 1991.
- Ενάγριος: The Ecclesiastical History of Evagrius*, έκδ. J. Bidez - L. Parmentier, London 1898, ανατ. Amsterdam 1964.
- Ευστάθιος, Commentarii: Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis Commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes*, I-IV, έκδ. M. van der Valk, Lugduni Batavorum 1976-1986.
- Falkenhansen, *Untersuchungen*: Vera von Falkenhansen, *Untersuchungen zur byzantinischen Herrschaft in Süditalien vom 9. bis ins 11. Jahrhundert*, Wiesbaden 1967.
- Felix, *Islamische Welt*: W. Felix, *Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert*, Wien 1981.

- Ferluga, Clisure: J. Ferluga, Le clisure byzantine in Asia Minore, *ZRVI* 16, 1975, 9-23.
- Fine, Decline of Theme System: J. V. A. Fine, Basil II and the Decline of the Theme System, *Studies on the Slavo-Byzantine and West-European Middle Ages. In memoriam Ivan Dujčev*, Sofia 1988, 44-47.
- Foss, Ankara: C. Foss, Late Antique and Byzantine Ankara, *DOP* 31, 1977, 27-87.
- Foss, Cities: C. Foss, Archaeology and the «Twenty Cities» of Byzantine Asia, *AJA* 81, 1977, 469-486.
- Foss, *Ephesus*: C. Foss, *Ephesus after Antiquity: a Late Antique, Byzantine and Turkish City*, Cambridge 1979.
- Foss, Malagina: C. Foss, Malagina and the Lower Sangarius, *Anatolian Studies* 40, 1990, 161-183.
- Foss, Nicomedeia: C. Foss, Nicomedeia and Constantinople, *Constantinople and its Hinterland*, έκδ. C. Mango - G. Dagron, Cambridge 1995, 181-190.
- Foss, *Sardis*: C. Foss, *Byzantine and Turkish Sardis*, Cambridge 1976.
- Gascou, Bucellaires: J. Gascou, L'institution des Bucellaires, *Bulletin de l'Institut français d'Archéologie orientale* 76, 1976, 143-156.
- Gautier, Lettres de Psellos: P. Gautier, Quelques lettres de Psellos inédites ou déjà éditées, *REB* 44, 1986, 111-197.
- Gautier, Monodies inédites: P. Gautier, Monodies inédites de Michel Psellos, *REB* 36, 1978, 83-151.
- Gautier, Manuscrits pselliens: P. Gautier, Deux manuscrits pselliens: le Parisinus graecus 1182 et le Laurentianus graecus 57-40, *REB* 44, 1986, 45-110.
- Gelzer, *Themenverfassung*: H. Gelzer, *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, Leipzig 1899, ανατ. Amsterdam 1966.
- Γενέσιος: *Iosephi Genesisii Regum libri quattor*, έκδ. Anni Lesmüller - Werner, I. Thurn (CFHB 14), Berlin - N. York 1978.
- Γεώργιος Μοναχός: *Georgii Monachi Chronicon*, έκδ. C. De Boor II, Stuttgart 1904, ανατ. 1978.
- Gero, *Constantine V*: St. Gero, *Byzantine Iconoclasm During the Reign of Constantine V with Particular Attention to the Oriental Sources*, Louvain 1977.
- Γόνης, Νίκαια: Δ. Γόνης, Νίκαια. Η μητρόπολη του Ελληνισμού της Βιθυνίας. Ιστορικό περίγραμμα, *Νίκαια, Ιστορία, Θεολογία, Πολιτισμός 325-1987*, Νίκαια 1988, 13-48.
- Gouillard, Aux origines: J. Gouillard, Aux origines de l'Iconoclasm: le témoignage de Grégoire II?, *TM* 3, 1968, 242-307 (= *La vie religieuse à Byzance*, Var. Reprints, London 1981, αρ. IV).
- Gouillard, Quatre procès de mystiques: J. Gouillard, Quatre procès de mystiques à Byzance (vers 960-1143), *REB* 36, 1978, 5-81.
- GRBS: Greek, Roman and Byzantine Studies*.
- Grégoire, *Recueil*: H. Grégoire, *Recueil des inscriptions grecques chrétiennes d'Asie Mineure*, Paris 1922.
- Grégoire, Autour de Digénis: H. Grégoire, Autour de Digénis Akritis. Les cantilènes et la date de la recension d'Andros-Trébizonde, *Byz.* 7, 1932, 287-302.
- Grégoire, Carrière: H. Grégoire, La carrière du premier Nicéphore Phocas, *Προσφορά εις Στ. Κυριακίδη*, Θεσσαλονίκη 1953, 232-254.
- Grégoire, Forteresses cappadociennes: H. Grégoire, Notes de géographie byzantine. Les forteresses cappadociennes d'Antigu-Nigde et de Tyropoion-Trypia, *Byz.* 10, 1935, 251-256.
- Grégoire, Inscriptions: H. Grégoire, Inscriptions historiques byzantines, *Byz.* 4, 1927-28, 437-468.
- Grégoire, Notes épigraphiques: H. Grégoire, Notes épigraphiques, *Byz.* 8, 1933, 49-88.

- Grégoire, Saint Blaise: H. Grégoire, *La Vie de Saint Blaise d'Amorium, Byz.* 5, 1929-30, 391-414.
- Γρηγορίου - Ιωαννίδου, Κλεισούρες: Μάρθα Γρηγορίου - Ιωαννίδου, Οι βυζαντινές κλεισούρες και κλεισουραρχίες, *Βυζαντιακά* 9, 1989, 179-202.
- Γρηγορίου - Ιωαννίδου, Μόνιμος πυρήνας: Μάρθα Γρηγορίου - Ιωαννίδου, Ο μόνιμος πυρήνας των βυζαντινών θεμάτων, *Εγνατία* 2, 1990, 230-241.
- Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*: Μάρθα Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση του θεματικού θεσμού. Συμβολή στην εξέλιξη της διοικητικής και της στρατιωτικής οργάνωσης του Βυζαντίου από τον 10ο αι. και εξής*, Θεσσαλονίκη 1985.
- Γρηγορίου - Ιωαννίδου, Πρώτη μνεία: Μάρθα Γρηγορίου - Ιωαννίδου, Ύψω από την πρώτη μνεία «θεμάτων» στον Θεοφάνη, *Βυζαντιακά* 15, 1995, 223-245.
- Γρηγορίου - Ιωαννίδου, Στρατιωτικά ζητήματα: Μάρθα Γρηγορίου - Ιωαννίδου, Πληροφορίες αμιλογοικών καμένων γύρω από στρατιωτικά ζητήματα, *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συμποσίου «Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση»*, Αθήνα 1989, 531-545.
- Γρηγορίου - Ιωαννίδου, Το θέμα των Κιβυρραιωτών: Μάρθα Γρηγορίου - Ιωαννίδου, Το ναυτικό θέμα των Κιβυρραιωτών. Συμβολή στο πρόβλημα της ιδρύσεώς του, *Βυζαντινά* 11, 1982, 201-211.
- Grumel, *Chronologie*: V. Grumel, *La chronologie*, Paris 1958.
- Grumel - Darrouzès, *Regestes*: V. Grumel, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople, I. Les actes des patriarches, fasc. II-III. Les registes de 715 à 1206, deuxième édition revue et corrigée par J. Darrouzès*, Paris 1989.
- Guilland, Candidat: R. Guilland, Candidat, *Polychronion. Festschrift Fr. Dölger*, Heidelberg 1966, 210-225 (= *Titres et fonctions de l'empire byzantin*, Var. Reprints, London 1976, αφ. II).
- Guilland, Logothètes: R. Guilland, Les Logothètes. Etudes sur l'histoire administrative de l'empire byzantin, *REB* 29, 1971, 5-115.
- Guilland, Patrices de Basile Ier et Léon VI: R. Guilland, Patrices des règnes de Basile Ier et de Léon VI, *BZ* 63, 1970, 300-317 (= *Titres ...*, αφ. XI).
- Guilland, Patrices de Basile II: R. Guilland, Patrices du règne de Basile II, *JÖB* 20, 1971, 83-108 (= *Titres ...*, αφ. XII).
- Guilland, Patrices de Constantin IV à Théodose III: R. Guilland, Patrices de Constantin IV à Théodose III, *Ελληνικά* 23, 1970, 287-298 (= *Titres ...*, αφ. VIII).
- Guilland, Patrices de Léon III: R. Guilland, Patrices de Léon III à Michel II, *Byz.* 40, 1970, 317-360 (= *Titres...*, αφ. IX).
- Guilland, Patrices de Théophile et de Michel III: R. Guilland, Patrices des règnes de Théophile et de Michel III, *RESEE* 8, 1970, 603-604 (= *Titres ...*, αφ. X).
- Guilland, *Recherches*: R. Guilland, *Recherches sur les institutions byzantines*, I-II, BBA 35, Berlin - Amsterdam 1967.
- Guillou, Transformations: A. Guillou, Transformations des structures socio-économiques dans le monde byzantin du VIe au VIIIe siècle, *ZRVI* 19, 1980, 71-78.
- Hahn, Mezezius: W. Hahn, Mezezius in peccato suo interiit. Kritische Betrachtungen zu einem Neuling in der Münzreihe der byzantinischen Kaiser, *JÖB* 29, 1980, 61-70.
- Haldon - Kennedy, Frontier: J. F. Haldon - H. Kennedy, The Arab-Byzantine Frontier in the Eighth and Ninth Centuries: Military Organisation and Society in the Borderlands, *ZRVI* 19, 1980, 79-116.

- Haldon, *Praetorians*: J. F. Haldon, *Byzantine Praetorians, An Administrative, Institutional and Social Survey of the Opsikion and Tagmata, c. 580-900*, Πρωκλα Βυζαντινά 3, Bonn 1984.
- Haldon, *Recruitment*: J. F. Haldon, *Recruitment and Conscriptio in the Byzantine Army c. 550-950. A Study on the Origins of the Stratiotika Ktemata*, Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse 357, Wien 1979.
- Haldon, *Seventh Century*: J. F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century: the Transformation of a Culture*, Cambridge 1990.
- Halkin, *Hagiologie*: Fr. Halkin, *Hagiologie byzantine. Textes inédits publiés en grec et traduits en français*, Subs. hagiogr. 71, Bruxelles 1986.
- Hannick - Schmalzbauer, Synadenoi: Ch. Hannick - Gudrun Schmalzbauer, Die Synadenoi. Prosopographische Untersuchung zu einer byzantinischen Familie, *JÖB* 25, 1976, 125-161.
- Harvey, *Economic Expansion*: A. Harvey, *Economic Expansion in the Byzantine Empire. 900-1200*, Cambridge 1989.
- Haussig, *Kulturgeschichte*: H. W. Haussig, *Kulturgeschichte von Byzanz*, Stuttgart 1959.
- Head, *Justinian II*: Constance Head, *Justinian II of Byzantium*, Wisconsin 1972.
- Hild - Restle, Semaluo Kastron: F. Hild - M. Restle, Semaluo Kastron, *JÖB* 23, 1974, 263-270.
- Honigmann, Charsianon: E. Honigmann, Charsianon Kastron, *Byz.* 10, 1935, 129-160.
- Honigmann, *Ostgrenze*: E. Honigmann, *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071*, Bruxelles 1935.
- Hunger, *Chortasmenos*: H. Hunger, *Johannes Chortasmenos (ca. 1370-ca. 1436/37). Briefe, Gedichte und kleine Schriften. Einleitung, Regesten, Prosopographie, Text*, Wien 1969.
- Hunger, *Hochsprachliche profane Literatur*: H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I-II, München 1978.
- Huxley, Bishop's Meadow: G. Huxley, The Emperor Michael III and the Battle at Bishop's Meadow (A. D. 863), *GRBS* 16, 1975, 443-450.
- Ibn al - Athir: *Ibn al Athiri, Chronicon quod perfectissimum inscribitur*, έκδ. C. J. Tornberg, Leiden - Uppsala 1851-76.
- IEE: Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Ζ' και Η', Αθήνα 1978-1979.
- IRAIK: Izvestija russkago arheologičeskago instituta v Konstantinopole.*
- Janin, *Grands centres*: R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin*, II: *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*, Paris 1975.
- Jenkins, Accuracy: R. J. H. Jenkins, The Chronological Accuracy of the «Logothete» for the Years 867-913, *DOP* 19, 1965, 91-112 (= *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries*, Var. Reprints, London 1970, αq. III).
- Jenkins, A Note: R. J. H. Jenkins, A Note on Nicetas David Paphlago and the *Vita Ignatii*, *DOP* 19, 1965, 241-247 (= *Studies...*, αq. IX).
- Jenkins, Cretan Expedition: R. J. H. Jenkins, The Date of Leo VI's Cretan Expedition, *Προσοφορά εις Στ. Κυριακίδην, Θεσσαλονίκη* 1953, 277-281 (= *Studies ...*, αq. XIV).
- Jenkins, *Imperial Centuries*: R. J. H. Jenkins, *Byzantium: The Imperial Centuries AD 610-1071*, London 1966, ανατ. Toronto 1987.
- Jenkins, The «Flight»: R. J. H. Jenkins, The «Flight» of Samonas, *Speculum* 23/2, 1948, 217-235 (= *Studies ...*, αq. X).
- Jerphanion, *Eglises rupestres*: G. De Jerphanion, *Une nouvelle province de l'art byzantin: les églises rupestres de Cappadoce*, I-II, Paris 1925-1942.

- JGR: I.-P. Zepos, *Jus Graecoromanum*, I-IV, Αθήνα 1931, ανατ. Aalen 1962.
- JHS: *Journal of Hellenic Studies*.
- JÖB: *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*.
- Jones, LRE: A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire (284-602). A Social, Economic and Administrative Survey*, I-III, Oxford 1964.
- Jordanov, Deux chefs militaires: I. Jordanov, Les sceaux de deux chefs militaires byzantins trouvés à Preslav: le magistros Léon Méliissenos et le patrice Théodorokan, *Byzantinobulgarica* 8, 1986, 183-189.
- Jordanov, Molybdobulles de domestiques des scholes: I. Jordanov, Molybdobulles de domestiques des scholes du dernier quart du Xe siècle trouvés dans la stratégie de Preslav, *SBS* 2, 1990, 203-211.
- Jordanov, Preslav: I. Jordanov, *Pečatite ot strategijata v Preslav (971-1088)*, Monumenta slavico-byzantina et mediaevalia Europensia 2, Sofia 1993.
- Kaegi, Armeniak Theme: W. E. Kaegi, Al-Baladhuri and the Armeniak Theme, *Byz.* 38, 1968, 273-277 (= *Army, Society and Religion in Byzantium*, Var. Reprints, London 1982, αφ. XV).
- Kaegi, Perspectives: W. E. Kaegi, Some Perspectives on the Middle Byzantine Period, *Balkan Studies* 10, 1969, 289-310 (= *Army ...*, αφ. XX).
- Kaegi, Reconsiderations: W. E. Kaegi, Some Reconsiderations on the Themes (Seventh-Ninth Centuries), *JÖB* 16, 1967, 39-53 (= *Army ...*, αφ. XVI).
- Kaegi, *Unrest*: W. E. Kaegi, *Military Unrest 471-843: An Interpretation*, Amsterdam 1981.
- Kambylis, *Leben und Werk Symeons: Symeon Neos Theologos, Hymnen. Prolegomena, kritischer Text, Indices*, έκδ. Α. Kambylis (CFHB, Supplementa Byzantina. Texte und Untersuchungen, Bd. 3), Berlin - N. York 1976.
- Kaplan, Cappadoce: M. Kaplan, Les grands propriétaires de Cappadoce (VIe-XIe siècles), *Cappadocia*, 125-158.
- Kaplan, *Hommes et terre*: M. Kaplan, *Les hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle*, Byzantina Sorbonensia 10, Paris 1992.
- Kaplan, Maisons impériales: M. Kaplan, Maisons impériales et fondations pieuses: réorganisation de la fortune impériale et assistance publique de la fin du VIIIe siècle à la fin du Xe siècle, *Byz.* 61, 1991, 340-364.
- Kaplan, *Propriétés*: M. Kaplan, *Les propriétés de la Couronne et de l'Église dans l'empire byzantin (Ve-VIe siècles)*, Byzantina Sorbonensia 2, Paris 1976.
- Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία*: Ι. Ε. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, Α'-Β', Θεσσαλονίκη 1987.
- Karayannopoulos, *Themenordnung*: J. Karayannopoulos, *Die Entstehung der byzantinischen Themenordnung*, München 1959.
- Καραμαλιούδη, Πρωτοπατριάρχης: Άννα Καραμαλιούδη, Παρατηρήσεις στο θεσμό του πρωτοπατριάρχου στο πρώιμο Βυζάντιο, *Σύμμεικτα* 5, 1983, 161-168.
- Καρολίδης, *Στράβωνος Μικρά Ασία*: Π. Καρολίδης, *Στράβωνος Γεωγραφικών τα περί Μικρά Ασία μετά σημειώσεων ερμηνευτικών*, Αθήνα 1899.
- Καρπόζηλος, Μαυρόπου: Α. Καρπόζηλος, *Συμβολή στη μελέτη του βίου και του έργου του Ιωάννη Μαυρόποδος*, Ιωάννινα 1982.
- Každan, *Armiane*: A. P. Každan, *Armiane v sostave gospodstvjuščego klassa Vizantii v XI-XII vv.*, Erevan 1975.

- Každan, *Derevnja*: A. P. Každan, *Derevnja i gorod v Vizantii IX-X vv. Očerki po istorii vizantijskogo feodalizma*, Moskva 1960.
- Každan, *Gosp. klass*: A. P. Každan, *Social'nyi sostav gosподstvujuščego klassa Vizantii XI-XII vv.*, Moskva 1974.
- Každan, *Psamafijskaja chronika*: A. P. Každan, *Psamafijskaja chronika, Predislovije, perevod i kommentarii, Dve vizantijskie chroniki X veka*, Moskva 1959, 7-140.
- Každan, *Velikoe vosstanije*: A. P. Každan, «Velikoe vosstanije» Vasilija Mednoi ruki, *Viz. Vrem.* 4, 1951, 73-83.
- Každan (Kajdane), *Ville et village*: A. P. Kajdane, *Le village et la ville à Byzance aux XIe-XIIIe siècles, Le féodalisme à Byzance: problèmes du mode de production de l'empire byzantin*, Paris 1974, 75-89.
- Kazhdan - Epstein: A. P. Kazhdan - Ann Wharton Epstein, *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Berkeley - Los Angeles - London 1985.
- Kazhdan, *Notes*: A. P. Kazhdan, *Hagiographical Notes, Byz.* 53, 1983, 538-558, *Byz.* 54, 1984, 176-192, *BZ* 78, 1985, 49-55, *Byz.* 56, 1986, 148-170 και *Erytheia* 9, 1988, 197-209.
- Κεδρῆνος: *Georgius Cedrenus, Ioannes Scylitzae ope*, έκδ. I. Bekker I-II (CSHB), Bonn 1838-1839.
- Κεκαυμένος, *Στρατηγικόν: Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris de officiis regis libellus*, έκδ. B. Wassiliewsky - V. Jernstedt, St. Petersburg 1896, ανατ. Amsterdam 1965.
- Κίνναμος: *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Manuele Comnenis gestarum ad fidem codicis Vaticani*, έκδ. A. Meineke (CSHB), Bonn 1836.
- Koder, *Bedeutungsentwicklung*: J. Koder, *Zur Bedeutungsentwicklung des byzantinischen Terminus Thema*, *JÖB* 40, 1990, 155-165.
- Koder - Weber: J. Koder - Th. Weber, *Liutprand von Kremona in Konstantinopel, Untersuchungen zum griechischen Sprachschatz und zu realienkundlichen Aussagen in seinen Werken*, Wien 1980.
- Κόλια - Δερμιτζάκη, Άκτα και θρίαμβοι: Αθηνά Κόλια - Δερμιτζάκη, Άκτα και θρίαμβοι στο «Εκθεσις της Βασιλείου Τάξεως», *Βυζαντιακά* 11, 1994, 393-445.
- Κολτσιδα - Μακρή, *Μολυβδόβουλλα*: Ιωάννα Κολτσιδα - Μακρή, *Βυζαντινά Μολυβδόβουλλα Συλλογής Ορφανίδη - Νικολαΐδη Νομισματικού Μουσείου Αθηνών*, Αθήνα 1996.
- Körpstein, *Agrarverhältnisse*: Helga Körpstein, *Zu den Agrarverhältnissen, Byzanz im 7. Jahrhundert. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus*, BBA 48, Berlin 1978, 1-72.
- Körpstein, *Veränderung*: Helga Körpstein, *Zur Veränderung der Agrarverhältnisse in Byzanz vom 6. zum 10. Jahrhundert, Besonderheiten der byzantinischen Feudalentwicklung*, BBA 50, Berlin 1983, 69-76.
- Körpstein, *Zur Erhebung*: Helga Körpstein, *Zur Erhebung des Thomas, Studien zum 8. und 9. Jahrhundert in Byzanz*, BBA 51, Berlin 1983, 61-87.
- Κουντούρα - Γαλάκη, Βαρθάνης Τούρκος: Ελεωνόρα Κουντούρα - Γαλάκη, Η επανάσταση του Βαρθάνη Τούρκου, *Σύμμεικτα* 5, 1983, 203-215.
- Κουντούρα - Γαλάκη, Κανόν 39: Ελεωνόρα Κουντούρα - Γαλάκη, Ο 39ος κανών της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου (692) και η εκκλησιαστική πολιτική του Ιουστινιανού Β', *Δίπτυχα* 6, 1994-95 (*Μνήμη Bruno Lavagnini*), 169-177.
- Κουντούρα - Γαλάκη, *Κλήρος*: Ελεωνόρα Κουντούρα - Γαλάκη, *Ο βυζαντινός κλήρος και η κοινωνία των «σκοτεινών αιώνων»*, Αθήνα 1996.
- Κουντούρα - Γαλάκη, *Κοινωνικές ανακατατάξεις*: Ελεωνόρα Κουντούρα - Γαλάκη, *Κοινωνικές ανακατατάξεις και στρατός στα τέλη του Η' αιώνα*, *Σύμμεικτα* 6, 1985, 125-138.

- Κουταβά - Δεληβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος*: Βαβάρια Κουταβά - Δεληβοριά, *Ο γεωγραφικός κόσμος του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου*, Α'-Β', Αθήνα 1993.
- Krumbacher, *GBL*: K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, München 1897.
- Kühn, *Armee*: H.-J. Kühn, *Die byzantinischen Armee im 10. und 11. Jahrhundert*, Wien 1991.
- Kulakovskiy, Femnyj stroj: Ju. A. Kulakovskiy, K voprosu o proischozhenii femnago stroja Vizantijskoj imperii = *Istorija III, Ekskurs III*, 387-398.
- Kulakovskiy, *Istorija III*: Ju. A. Kulakovskiy, *Istorija Vizantii III (602-717)*, Kiev 1915.
- Kulakovskiy, K voprosu: Ju. A. Kulakovskiy, K voprosu o femah Vizantijskoj Imperii, *Istorija III, Ekskurs IV*, 399-418.
- Kulakovskiy, «Opsikii»: Ju. A. Kulakovskiy, K voprosu ob imeni i istorii femy «Opsikii», *Istorija III, Ekskurs V*, 419-431.
- Κυριακίδης, Το μολυβδόβουλλον: Σ. Κυριακίδης, Βυζαντινά Μελέτα I: Το μολυβδόβουλλον του στρατηγού Μελίου, *Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 2, 1932.
- Κωνσταντόπουλος, Μολυβδόβουλλα: Κ. Μ. Κωνσταντόπουλος, *Βυζαντινά Μολυβδόβουλλα του εν Αθήναις Εθνικού Νομισματικού Μουσείου*, Αθήνα 1917.
- Κωνσταντόπουλος, Συλλογή Σταμούλη: Κ. Μ. Κωνσταντόπουλος, *Βυζαντινά Μολυβδόβουλλα. Συλλογή Αναστασίου Κ. Π. Σταμούλη*, Αθήνα 1930.
- Lake, *Early Days*: K. Lake, *The Early Days of Monasticism on Mount Athos*, Oxford 1909.
- Λαμπάκης, Μεγαλοκομνηνοί: Στ. Λαμπάκης, Μακεδονική δυναστεία και Μεγαλοκομνηνοί. Σχόλια σχετικά με τα ιστορικά στοιχεία στα «Θαύματα του αγίου Ευγενίου» του Ιωάννη-Ιωσήφ Λαζαρόπουλου, *Σύμμεικτα* 8, 1989, 319-333.
- Laurent, *Bulles métriques*: V. Laurent, *Les bulles métriques dans la sigillographie byzantine*, Αθήνα 1932, ανατ. από *Ελληνικά* 4-8, 1931-1935.
- Laurent, *Corpus*: V. Laurent, *Le Corpus des sceaux de l'empire byzantin*, V, 1-3: *L'Eglise*, Paris 1963-72, II: *L'administration centrale*, Paris 1981.
- Laurent, Έριθος-Ακοζήρ: V. Laurent, Έριθος-Ακοζήρ. Deux patronymes supposés, *Ελληνικά* 9, 1936, 21-28.
- Laurent, Inscriptions: V. Laurent, Inscriptions grecques d'époque romaine et byzantine, *EO* 35, 1936, 220-233.
- Laurent, *Médaille Vatican*: V. Laurent, *Les sceaux byzantins du médaille Vatican*, Vaticano 1962.
- Laurent, Mélanges: V. Laurent, Mélanges d'épigraphie grecque et de sigillographie byzantine, *EO* 31, 1932, 419-445.
- Laurent, *Orghidan*: V. Laurent, *La collection C. Orghidan*, Paris 1952.
- Laurent, Sceaux I: V. Laurent, Sceaux byzantins, *EO* 27, 1928, 417-439.
- Laurent, Sceaux II: V. Laurent, Sceaux byzantins, *EO* 29, 1930, 314-333.
- Laurent, Sceaux inédits I: V. Laurent, Sceaux byzantins inédits, *EO* 32, 1933, 34-56.
- Laurent, Sceaux inédits II: V. Laurent, Sceaux byzantins inédits, *BZ* 33, 1933, 331-361.
- Lebedeva, Bleisiegel: V. Lebedeva, Die Bleisiegel eines Pothos des X.-XI. Jahrhunderts, *BZ* 28, 1928, 392-395.
- Lefort, Communications: J. Lefort, Les communications entre Constantinople et la Bithynie, *Constantinople and its Hinterland*, εκδ. C. Mango - G. Dagron, Cambridge 1995, 207-218.
- Lemerle, *Agrarian History*: P. Lemerle, *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century: the Sources and the Problems*, Galway 1979.

- Lemerle, *Cinq études*: P. Lemerle, *Cinq études sur le XIe siècle byzantin*, Paris 1977.
- Lemerle, *Humanisme*: P. Lemerle, *Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle*, Paris 1971.
- Lemerle, Pauliciens: P. Lemerle, L'histoire des Pauliciens d'Asie Mineure d'après les sources grecques, *TM* 5, 1973, 1-144.
- Lemerle, *Prolégomènes*: P. Lemerle, *Prolégomènes à une édition critique et commentée des «Conseils et Récits» de Kékauménos*, Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques, Mémoires, 54/1, Bruxelles 1960.
- Lemerle, Remarques: P. Lemerle, Quelques remarques sur le règne d'Héraclius, *Studi Medioevali*, ser. 3, I,2, 1960, Spoleto, 347-361.
- Lemerle, Thomas le Slave: P. Lemerle, Thomas le Slave, *TM* 1, 1965, 255-297.
- Λεοντοσίη, Ἀνθής: Μαρία Λεοντοσίη, Ἀνθής, πατριώως, κόμης του Οηκίου εκ προσώπου του Κωνσταντίνου Ε', *Σύμμεικτα* 10, 1996, 37-43.
- Λέων Γραμματι: *Leonis grammatici Chronografia*, έκδ. I. Bekker (CSHB), Bonn 1842.
- Λέων Διάκονος: *Leonis Diaconi Caloënsis Historiae libri decem et liber de velitatione bellica Nicephori Augusti*, έκδ. C. B. Hase (CSHB), Bonn 1828.
- Lihačev, *Bogomater*: N. P. Lihačev, *Istoričeskoe značenie italo-grečeskoj ikonopisi. Izobraženija Bogomateri v proizvedenijach italo-grečeskikh ikonopiscev i ih vlijanie na kompozicii nekotorych proslavlennyh russkikh ikon*, Sanktpeterburg 1911.
- Lihačev, Dat. Pečati: N. P. Lihačev, Datirovannye vizantijskie pečati, *Izvestija Rossijskoj Akademii istorii material'noj kul'tury* 3, 1924, 153-224.
- Lihačev, *Molivdovuly*: N. P. Lihačev, *Molivdovuly Grečeskogo Vostoka*, έκδ. Valentina S. Šandrovskaja, Naučnoe Nasledstvo 19, Moskva 1991.
- Lilie, *Konstantin VI.*: R. J. Lilie, *Byzanz unter Eirene und Konstantin VI. (780-782). Mit einem Kapitel über Leon IV. von Ilse Rochow*, Berliner Byzantinistische Studien 2, Berlin 1996.
- Lilie, *Reaktion*: R. J. Lilie, *Die byzantinische Reaktion auf die Ausbreitung der Araber*, München 1976.
- Lilie, Reform: R. J. Lilie, Die zweihundertjährige Reform: zu den Anfängen der Themenorganisation im 7. und 8. Jahrhundert. I. Die «Reform» der Verwaltung, *Bsl* 45, 1, 1984, 27-39. II. Die Soldatenbauern, *Bsl* 45, 2, 1984, 190-201.
- Lilie, Thrakesion: R. J. Lilie, «Thrakien» und «Thrakesion». Zur byzantinischen Provinzorganisation am Ende des 7. Jahrhunderts, *JÖB* 26, 1977, 7-47.
- Λιουτπράνδος, *Legatio*: *Die Werke Liudprands von Cremona*, έκδ. J. Becker, *MGH SS in usum scholarum*, Hannover - Leipzig 1915.
- Litavrin, *Obščestvo i gosudarstvo*: G. G. Litavrin, *Vizantijskoe obščestvo i gosudarstvo v X-XI vv. Problemy istorii odnogo stoletija (976-1081)*, Moskva 1977.
- Litavrin, Tri pisma: G. G. Litavrin, Tri pisma Michaila Psella Katalalonu Kekavmenu, *RESEE* 7, 3, 1969, 455-468.
- Ljubarskij, Femnye sudji: Ja. N. Ljubarskij, Psell v otnošenijach s sovremennikami: Psell i femnye sudji, *RESEE* 10, 1972, 17-32.
- Ljubarskij, *Psell*: Ja. N. Ljubarskij, Michail Psell. *Ličnost' i tvorčestvo. K istorii vizantijskogo predgumanizma*, Moskva 1978.
- Lombard, *Constantin V*: A. Lombard, *Constantin V, empereur des Romains*, Paris 1905.

- Loparev, Opisanije: Chr. Loparev, Opisanije nekotoryh žitii sviatych, *Viz. Vrem.* 4, 1897, 337-401.
- Loparev, Žitija sviatych I: Chr. Loparev, Vizantiiskija žitija sviatych VIII-IX vekov, *Viz. Vrem.* 17, 1910, 1-224.
- Loparev, Žitija sviatych II: Chr. Loparev, Vizantiiskija žitija sviatych VIII-IX vekov, *Viz. Vrem.* 18, 1911, 1-147.
- Loparev, Žitija sviatych III: Chr. Loparev, Vizantiiskija žitija sviatych VIII-IX vekov, *Viz. Vrem.* 19, 1912, 1-151.
- Λουγγής, *De admin. Imp.*: T. K. Λουγγής, *Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου De administrando imperio (Προς τον ιδιον υιόν Ρωμανόν). Μία μέθοδος ανάγνωσης*, Θεσσαλονίκη 1990.
- Lounghis, Decline of Domesticates: T. C. Lounghis, The Decline of the Opsikian Domesticates and the Rise of the Domesticate of the Scholae, *Σύμμεικτα* 10, 1996, 27-36.
- Λουγγής, *Δοκίμιο*: T. K. Λουγγής, *Δοκίμιο για την κοινωνική εξέλιξη στη διάρκεια των λεγόμενων «σκοτεινών αιώνων» (602-867)*, Αθήνα 1985.
- Λουγγής, *Ιδεολογία ιστοριογραφίας*: T. K. Λουγγής, *Η ιδεολογία της βυζαντινής ιστοριογραφίας*, Αθήνα 1993.
- Lounghis, K voprosu: T. C. Lounghis, K voprosu o vzaimootnošenijah patriarhov i imperatorov v X-XI vv., *Vizantija i srednevekovi Krym*, ADSV 26, 1992, 78-82.
- Lounghis, Obsequium: T. C. Lounghis, A Deo conservandum imperiale obsequium. Some Notes Concerning Byzantine Field Troops During the Dark Ages, *Bsl* 52, 1991, 54-60.
- Λουγγής, Οδοποιία: T. K. Λουγγής, Παραδείγματα έργων οδοποιίας στο Βυζάντιο, *Δίπτυχα* 6, 1994-95 (*Μνήμη Bruno Lavagnini*), 37-48.
- Lounghis, Sur la date: T. C. Lounghis, Sur la date du *De Thematis*, *REB* 31, 1973, 299-305.
- LP: Liber Pontificalis*, έκδ. L. Duchesne, Bibliothèque des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome, I-III, Paris 1955.
- Λυδός: *Ioannes Lydus. On Powers, or the Magistracies of the Roman State*, έκδ. A. C. Bandy, Philadelphia 1983.
- Mc Cormick, *Eternal Victory*: M. Mc Cormick, *Eternal Victory. Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and the Early Medieval West*, Cambridge - Paris 1986.
- Maksimović - Popović, Sceaux byzantins: L. Maksimović - M. Popović, Les sceaux byzantins de la région danubienne en Serbie. II. La collection du Musée National de Belgrade, *SBS* 3, 1993, 113-142.
- Μαλάλας: *Ioannis Malalae Chronographia*, έκδ. L. Dindorf (CSHB), Bonn 1831.
- Μαλάλας, *De insidiis: Constantinus Porphyrogenitus, Excerpta de insidiis*, έκδ. C. de Boor, Berlin 1905, 58-150.
- Mango, *Byzantium*: C. Mango, *Byzantium. The Empire of New Rome*, London 1980.
- Mango, Gregory the Decapolite: C. Mango, On Re-reading the Life of St. Gregory the Decapolite, *Βυζαντινά* 13A, 1985 (*Δώρημα στον Ι. Ε. Καραγιαννόπουλο*), 633-646.
- Mango, Kurşunlu - Elegmi: C. Mango, The Monastery of St. Abercius at Kurşunlu (Elegmi) in Bithynia, *DOP* 22, 1968, 169-176.
- Mango, St. Anthusa: C. Mango, St. Anthusa of Mantineon and the Family of Constantine V, *AB* 100, 1982, 401-409.
- Mango - Ševčenko, Three Inscriptions: C. Mango - I. Ševčenko, Three Inscriptions of the Reigns of Anastasius I and Constantine V, *BZ* 65, 1972, 379-393.

- Mansi: J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, Florentiae-Venetii 1759-1798, ανατ. Graz 1960-1961.
- Μαρκόπουλος, Βρίγγας: Α. Μαρκόπουλος, Ιωσήφ Βρίγγας. Προσωπογραφικά προβλήματα και ιδεολογικά ρεύματα, *Σύμμεικτα* 4, 1981, 87-112.
- Markopoulos, Vaticanus gr. 163: Α. Markopoulos, Le témoignage du Vaticanus gr. 163 pour la période entre 945-963, *Σύμμεικτα* 3, 1979, 83-119.
- Ματθαίος Εδέσσης: *Chronique de Matthieu d'Edesse continuée par Grégoire le prêtre*, μτφρ. E. Dulaurier, Paris 1858.
- Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*: *Das Strategikon des Maurikios*, έκδ. G. T. Dennis, μτφρ. E. Gamillscheg (CFHB 17), Wien 1981.
- Μαυρόπουλος: *Iohannis Euchaitorum metropolitae quae in codice vaticano graeco 676 supersunt*, έκδ. P. de Lagarde, Abhandlungen der historisch-philologischen Classe der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften in Göttingen, 28/1, 1882.
- MB: K. N. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Α'-Ζ', Βενετία - Παρίσι 1872-1894.
- Menthon, *Olympe*: B. Menthon, *Une terre de légende. L'Olympe de Bithynie*, Paris 1935.
- MGH SS: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*.
- Μιχαήλ Σύρος: *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*, έκδ. J.-B. Chabot, I-IV, Paris 1899-1910, ανατ. Bruxelles 1963.
- MM: F. Miklosich - J. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi*, I-VI, Wien 1860-1890.
- Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις και τυραννίς*: Καλλιόπη Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις και τυραννίς κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους. Μακεδονική δυναστεία (867-1056)*, Αθήνα - Κομοτηνή 1981.
- Müller - Wiener, Von der Polis zum Kastron: W. Müller - Wiener, Von der Polis zum Kastron. Wandlungen der Stadt im Ägäischen Raum von der Antike zum Mittelalter, *Gymnasium* 93, 1986, 435-475.
- NE: *Νέος Ελληνομνήμων*.
- Nesbitt, Overstruck Seals: J. W. Nesbitt, Overstruck Seals in the Dumbarton Oaks Collection: Reused or Counterstamped?, *SBS* 2, 1990, 67-93.
- Niavis, *The Reign*: P. E. Niavis, *The Reign of the Byzantine Emperor Nicephorus I (A. D. 802-811)*, Athens 1987.
- Νικηφόρος (de Boor): *Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani Opuscula Historica*, έκδ. C. De Boor, Leipzig 1880. Νεότερη έκδοση από C. Mango, *Nikephoros Patriarch of Constantinople, Short History. Text, Translation and Commentary* (CFHB 13), Washington 1990.
- NJ: *Novellae Justiniani*, έκδ. R. Schoell - G. Kroll (CJC III), Berlin 1895 (ανατύπωση Dublin-Zürich 1970).
- Notitiae episcopatum*: έκδ. J. Darrouzès, *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes*, Paris 1981.
- Notitia Dignitatum*: *Notitia Dignitatum accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et latercula Provinciarum*, έκδ. O. Seeck, Frankfurt 1876, ανατ. 1962.
- ODB: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I-III, έκδ. A. P. Kazhdan, Oxford 1991.
- Oikonomides, Countryside: N. Oikonomides, The Social Structure of the Byzantine Countryside in the First Half of the Xth century, *Σύμμεικτα* 10, 1996, 105-125.
- Oikonomides, *Dat. Byz. Seals*: N. Oikonomides, *A Collection of Dated Byzantine Lead Seals*, Washington, D. C., 1986.

- Oikonomides, Dedicatory Inscription: N. Oikonomides, The Dedicatory Inscription of Eğri Taş Kilisesi (Cappadocia), *Harvard Ukrainian Studies, Okeanos* 7, 1983 (1984), 501-506.
- Οικονομίδης, Εκχρηματομένη: N. Οικονομίδης, Σε ποιο βαθμό ήταν εκχρηματομένη η μεσοβυζαντινή οικονομία, *Ροδωνιά. Τιμή στον Μ. Μανούσακα*, Β', Ρέθυμνο 1994, 363-370.
- Oikonomidès, Evolution: N. Oikonomidès, L'évolution de l'organisation administrative de l'empire byzantin au XIe siècle (1025-1118), *TM* 6, 1976, 126-152.
- Oikonomidès, Fiscalité: N. Oikonomidès, *Fiscalité et exemption fiscale à Byzance*, Athènes 1996.
- Oikonomidès, Frontière orientale: N. Oikonomidès, L'organisation de la frontière orientale de Byzance aux Xe-XIe siècles et le Taktikon de l'Escorial, *Actes du XIVe congrès international des études byzantines*, I, Bucarest 1974, 285-302 (= *Documents et études sur les institutions de Byzance (VIIe-XVe s.)*), Var. Reprints, London 1976, αφ. XXIV).
- Oikonomidès, Listes: N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles. Introduction, texte, traduction et commentaire*, Paris 1972.
- Oikonomidès, Premières mentions: N. Oikonomidès, Les premières mentions des thèmes dans la chronique de Théophane, *ZRVI* 16, 1975, 1-8.
- Oikonomides, Provincial Recruits: N. Oikonomides, Middle-Byzantine Provincial Recruits: Salary and Armament, *Gonimos. Neoplatonic and Byzantine Studies presented to Leendert G. Westerink at 75*, Buffalo N. York 1988, 121-136.
- Oikonomides, Seals of Kommerkiarioi: N. Oikonomides, Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: The Seals of Kommerkiarioi, *DOP* 40, 1986, 33-53.
- Oikonomidès, St. Théodore: N. Oikonomidès, Le dédoublement de St. Théodore et les villes d'Euchaïta et d'Euchaneia, *AB* 104, 1986, 327-335.
- Ostrogorsky, Byzantine Cities: G. Ostrogorsky, Byzantine Cities in the Early Middle Ages, *DOP* 13, 1959, 45-66 (= *Zur byzantinischen Geschichte*, Darmstadt 1973, 99-118).
- Ostrogorsky, *Geschichte*: G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München 1963³.
- Ostrogorsky, Livre des thèmes: G. Ostrogorsky, Sur la date de la composition du Livre des thèmes et sur l'époque de la constitution des premiers thèmes d'Asie Mineure, *Byz.* 23, 1953, 31-66.
- Ostrogorsky, Taktikon: G. Ostrogorsky, Die Entstehungszeit des Taktikon Uspensky und des Taktikon Benešević, *ZRVI* 2, 1953, 39-60.
- Παχυμέρης (CFHB): *Georges Pachymères, Relations Historiques*, έκδ. A. Failler, I-II (CFHB 24,1/2), Paris 1984.
- Παχυμέρης (CSHB): *Georgii Pachymeres de Michaele et Andronico Palaeologis libri tredecim*, έκδ. I. Bekker (CSHB), Bonn 1835.
- Παναγιωτάκης, *Θεοδόσιος Διάκονος*: N. Παναγιωτάκης, *Θεοδόσιος ο Διάκονος και το ποίημα αυτού «Άλωσις της Κρήτης»*, Ηράκλειο 1960.
- Παναγιωτάκης, Λέων Διάκονος: N. Παναγιωτάκης, Λέων ο Διάκονος, Α'. Τα βιογραφικά, Β'. Χειρόγραφα και εκδόσεις, *ΕΕΒΣ* 34, 1965, 1-138.
- Pančenko, *Katalog*: B. A. Pančenko, *Katalog molivdovulov*, Sofia 1908 (ανατ. από *IRAİK* 1903, 1904, 1908).
- Πασχάλιον Χρονικόν: Chronicon Paschale*, έκδ. L. Dindorf (CSHB), Bonn 1832.
- Πάτρια: Scriptores originum Constantinopolitanarum*, έκδ. T. Preger, Leipzig 1907.
- Pattenden, Warning System: P. Pattenden, The Byzantine Early Warning System, *Byz.* 53, 1983, 258-299.
- Peeters, Pasagnathes: P. Peeters, Πασαγνόθης-Περασγενής, *Byz.* 8, 1933, 405-423.

- Πείρα: Πείρα ἤγγον διδασκαλία ἐκ τῶν πράξεων τοῦ μεγάλου κυροῦ Ἐὑσταθίου τοῦ Ῥωμαίου, *JGR*, IV, 9-260.
- Περί Παραδρομῆς: Περί Παραδρομῆς τοῦ κυροῦ Νικηφόρου τοῦ βασιλέως, ἐκδ. G. Dagron - H. Mihăescu, *Le traité sur la Guérilla (De velitatione) de l'empereur Nicéphore Phocas (963-969)*, Paris 1986.
- Pertusi, Formation: A. Pertusi, La formation des thèmes byzantins, *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongress (München 1958)*, München 1960, I, 1-40.
- Πέτρος Σικελιώτης: ἐκδ. Ch. Astruc, W. Conus-Wolska, J. Gouillard, P. Lemerle, Denise Papachryssanthou, J. Paramelle, Les sources grecques pour l'histoire des Pauliciens d'Asie Mineure. Pierre de Sicile. Histoire des Pauliciens, *TM* 4, 1970, 1-67.
- PG: *Patrologia Graeca*.
- Planhol, Cappadoce: Xavier de Planhol, La Cappadoce: formation et transformations d'un concept géographique, *Cappadocia*, 25-38.
- PLRE: *The Prosopography of the Later Roman Empire*. I: A. H. M. Jones - J. R. Martindale - J. Morris, Cambridge 1971. II: J. Martindale, Cambridge 1980. III/1-2: J. Martindale, Cambridge 1992.
- Polemis, *Doukai*: D. I. Polemis, *The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography*, London 1968.
- Polemis, Notes: D. I. Polemis, Notes on Eleventh Century-Chronology (1059-1081), *BZ* 58, 1965, 60-76.
- Potache, Charsianon: Dejanira Potache, Le thème et la forteresse de Charsianon: recherches dans la région d'Akdağmadeni, *Geographica Byzantina, Byzantina Sorbonensia* 3, Paris 1981, 107-117.
- Pratsch, Untersuchungen: T. Pratsch, Untersuchungen zu De Thematibus Kaiser Konstantins VII. Porphyrogenetos, *Varia V, Ποικίλα Βυζαντινά* 13, Bonn 1994, 13-145.
- Πρίκιος: ἐκδ. R. C. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus. II. Text, Translation and Historiographical Notes*, Wiltshire (Liverpool) 1983.
- Προκόπιος, *Ανέκδοτα: Procopii Caesariensis opera omnia, III, Historia quae dicitur Arcana*, ἐκδ. J. Haury - G. Wirth, Leipzig 1963.
- Προκόπιος, *Κτίσμ.: Procopii Caesariensis opera omnia, IV, De Aedificiis libri IV*, ἐκδ. J. Haury - G. Wirth, Leipzig 1964.
- Προκόπιος, *Πολ.: Procopii Caesariensis opera omnia, I-II, De Bellis libri I-VIII*, ἐκδ. J. Haury - G. Wirth, Leipzig 1962.
- Ψελλός, *SM: Michaelis Pselli, Scripta Minora magnam partem adhuc inedita, I: Orationes et Dissertationes*, ἐκδ. E. Kurtz - Fr. Drexl, Milano 1936.
- Ψελλός, *Χρονογραφία: Michele Psello Imperatori di Bisanzio (Cronografia)*, εισ. D. del Corno - ἐκδ. S. Impellizzeri - σχολία U. Criscuolo - μτφρ. S. Ronchey, I-II, (Padova) 1984.
- Ψευδοσυμεών: *Symeonis magistri ac logothetae Annales: Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon magister, Georgius Monachus*, ἐκδ. I. Bekker (CSHB), Bonn 1838.
- Rambaud, *Empire grec*: A. Rambaud, *L'empire grec au dixième siècle. Constantin Porphyrogénète*, Paris 1870.
- Ramsay, *Geography*: W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, London 1890.
- RE: *Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft*.
- REA: *Revue des études arméniennes*.

- REB: Revue des études byzantines.*
REG: Revue des études grecques.
 Regel, *Analecta*: W. Regel, *Analecta Byzantino-russica*, Petrograd 1891.
 Regling, Byzantinische Bleisiegel: K. Regling, Byzantinische Bleisiegel, *Mémoires du Congrès International de Numismatique*, Bruxelles 1910, 39-45.
RESEE: Revue des études sud-est européennes.
RN: Revue Numismatique.
 Robert, *Villes*: L. Robert, *Villes d'Asie Mineure. Etudes de géographie ancienne*, Paris 1962.
ROC: Revue de l'Orient Chrétien.
 Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*: Ilse Rochow, *Byzanz im 8. Jahrhundert in der Sicht des Theophanes. Quellenkritisch-historischer Kommentar zu den Jahren 715-813*, BBA 57, Berlin 1991.
 Rochow, *Kaiser Konstantin V.*: Ilse Rochow, *Kaiser Konstantin V. (741-775). Materialien zu seinem Leben und Nachleben. Mit einem prosopographischen Anhang von Claudia Ludwig, Ilse Rochow und Ralph-Johannes Lilie*, Berliner Byzantinistische Studien 1, Berlin 1994.
 Rudakov, *Očerki*: A. P. Rudakov, *Očerki vizantijskoj kul'tury po dannym grečeskoj agiografii*, Moskva 1917.
 Runciman, *Romanus Lecapenus*: St. Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign. A Study of Tenth-Century Byzantium*, Cambridge 1963.
 Σαββίδης, Αττάλεια: Α. Γ. Κ. Σαββίδης, Η Αττάλεια ως έδρα του βυζαντινού ναυτικού θέματος Καραβησιτών/Κιβουρρωσιτών, μέσα 7ου-μέσα 11ου α., *Βυζαντινός Δόμος* 4, 1990, 139-167.
 Savvides, Cecaumenus: A. Savvides, The Byzantine Family of Cecaumenus, *Δίπτυχα* 4, 1986-87, 12-27 και *Journal of Oriental and African Studies* 2, 1990, 224-226.
 Σαββίδης, Κουρκοῦα: Α. Γ. Κ. Σαββίδης, Ο βυζαντινο-αρμενικός οίκος Κουρκοῦα (9ος-12ος α.), *Δελτίο Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 8, 1990, 5-31.
 Σαββίδης, *Μελέτες*: Α. Γ. Κ. Σαββίδης, *Μελέτες βυζαντινής Ιστορίας 11ου-13ου αιώνα*, Αθήνα 1995.
 Šandrovskaja, *Pamiatniki*: Valentina S. Šandrovskaja, *Pamiatniki vizantijskoj sfragistiki v Ermitaže, Viz. Vrem.* 29, 1969, 244-253.
 Šandrovskaja, *Popravki*: Valentina S. Šandrovskaja, *Popravki i dopolnenija k «Katalogu molivdovulov» B. A. Pančenko, Viz. Vrem.* 38, 1977, 102-119.
 Šandrovskaja, *Sfragistika*: Valentina S. Šandrovskaja, *Sfragistica*, στο: *Iskusstvo Vizantii v Sobranijach SSSR. Katalog vystavki*, I-III, Moskva 1977.
 Saprykin, *Predposylki*: S. Ju. Saprykin, *Predposylki osnovanija Hersonesa Tavričeskogo, Antičnyi i srednevekovi gorod*, ADSV 1981, 35-49.
 Saunders, Eustathius Maleinus: W. B. R. Saunders, The Aachen Reliquary of Eustathius Maleinus, 969-970, *DOP* 36, 1982, 211-220.
SBS: Studies in Byzantine Sigillography.
 Shepard, Catakalon Cecaumenos: J. Shepard, Skylitzes on Armenia in the 1040's and the Role of Catakalon Cecaumenos, *REA* 11, 1975-76, 269-311.
 Schmitt, *Bucellarii*: O. Schmitt, Die *Bucellarii*. Eine Studie zum militärischen Gefolgschaftswesen in der Spätantike, *Tyche* 9, 1994, 147-174.
 Schlumberger, *Sceaux III*: G. Schlumberger, *Sceaux byzantins inédits (troisième série)*, *REG* 7, 1894, 319-336.
 Schlumberger, *Sceaux IV*: G. Schlumberger, *Sceaux byzantins inédits (quatrième série)*, *REG* 13, 1900, 467-492.

- Schlumberger, Sceaux V: G. Schlumberger, Sceaux byzantins inédits (cinquième série), *RN*, Série IV, 9, 1905, 321-354.
- Schlumberger, Sceaux VI: G. Schlumberger, Sceaux byzantins inédits (sixième série), *RN*, Série IV, 20, 1916, 32-46.
- Schlumberger, *Sigillographie*: G. Schlumberger, *Sigillographie de l'empire byzantin*, Paris 1884, ανατ. Torino 1963.
- Scriptor Incertus: *Historia de Leone Bardae Armenii filio*, έκδ. I. Bekker (CSHB), Bonn 1842.
- Seibt, *Bleisiegel*: W. Seibt, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich*. I. Teil, *Kaiserhof*, Wien 1978.
- Seibt, *Drei Bleisiegel*: W. Seibt, *Drei Bleisiegel aus Ephesos, Litterae Numismatae Vindobonenses R. Goebl dedicatae*, Wien 1979, 145-154.
- Seibt, Gagik II: W. Seibt, *War Gagik II von Großarmenien ca. 1072-1073 μέγας δούξ Χαροσιανού?, ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ. Studies in honor of Speros Vryonis Jr., II*, N. York 1993, 159-168.
- Seibt, *Skleroi*: W. Seibt, *Die Skleroi. Eine prosopographisch-sigillographische Studie*, Wien 1976.
- Seibt, *Terminus technicus*: W. Seibt, *Αρμενικά θέματα als terminus technicus der byzantinischen Verwaltungsgeschichte des 11. Jahrhunderts*, *Bsl* 54, 1, 1993, 134-141.
- Seibt - Zarnitz, *Bleisiegel*: W. Seibt - Marie Luise Zarnitz, *Das byzantinische Bleisiegel als Kunstwerk. Katalog zur Ausstellung*, Wien 1997.
- Sjuzjumov, *Rol' gorodov-emporiev*: M. Ja. Sjuzjumov, *Rol' gorodov-emporiev v istorii Vizantii*, *Viz. Vrem.* 8, 1956, 26-41.
- Sjuzjumov, *Vizantijskij gorod*: M. Ja. Sjuzjumov, *Vizantijskij gorod (seredina VII- seredina IXv)*, *Viz. Vrem.* 27, 1967, 38-70.
- Skabalanovič: N. A. Skabalanovič, *Vizantiiskoe gosudarstvo i cerkov' v XIom veke*, Sanktpeterburg 1884.
- Skoulatos, *Personnages*: B. Skoulatos, *Les personnages byzantins de l'Alexiade: Analyse prosopographique et synthèse*, Louvain 1980.
- Σκυλίτζης: *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, έκδ. I. Thurn (CFHB 5), Berlin - N. York 1973.
- Sode, *Bleisiegel*: Claudia Sode, *Byzantinische Bleisiegel in Berlin II*, *Ποικίλα Βυζαντινά* 14, Bonn 1997.
- Sokolova, *Znak sokraščenija*: I. V. Sokolova, *Znak sokraščenija na vizantijskih pečatjah VIII-pervoju poloviny X v.*, *Viz. Vrem.* 47, 1986, 157-162.
- Σούδα: *Suidae Lexicon*, I-IV, έκδ. Ada Adler, Leipzig 1928-1935.
- Speck, *Artabados*: P. Speck, *Artabados, der rechtläubige Vorkämpfer der göttlichen Lehren. Untersuchungen zur Revolte des Artabados und ihrer Darstellung in der byzantinischen Historiographie*, *Ποικίλα Βυζαντινά* 2, Bonn 1981.
- Speck, *Bleisiegel*: P. Speck, *Byzantinische Bleisiegel in Berlin*, *Ποικίλα Βυζαντινά* 5, Bonn 1986.
- Speck, *Kaiser Konstantin VI.:* P. Speck, *Kaiser Konstantin VI. Die Legitimation einer fremden und der Versuch einer eigenen Herrschaft. Quellenkritische Darstellung von 25 Jahren byzantinischer Geschichte nach dem ersten Ikonoclasmus*, München 1978.
- Stein, *Histoire*: E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*. I/1-2, Paris -Bruxelles - Amsterdam 1959, II, Paris - Bruxelles - Amsterdam 1949.
- Stein, *Untersuchungen*: E. Stein, *Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte. Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, II, Heft 1-2, Hannover 1925.
- Στέφανος Βυζάντιος: *Stephani Byzantii Ethnicorum quae supersunt*, έκδ. A. Meineke, Berolini 1849, ανατ. Chicago, Illinois.

- Stephenson, Nomenclature: P. Stephenson, A Development in Nomenclature on the Seals of the Byzantine Provincial Aristocracy in the Late Tenth Century, *REB* 52, 1994, 187-211.
- Στραβόν: έκδ. L. H. Jones, *The Geography of Strabo*, I-VII, Harvard 1932, ανατ. 1967.
- Στράτος, Βυζάντιον: A. N. Στράτος, *Το Βυζάντιον στον Ζ' αιώνα*, Αθήνα, Α'- Ε', Αθήνα 1965-1974. Subs. hag.: Subsidia hagiographica.
- Svoronos, *Novelles*: N. Svoronos, *Les Novelles des empereurs macédoniens concernant la terre et les stratiotes. Introduction-édition-commentaires*, éd. posthume et index établis par P. Gounaridis, Athènes 1994.
- Sumner, Philippicus: G. V. Sumner, Philippicus, Anastasius II and Theodosius III, *GRBS* 17, 1976, 287-294.
- Syn. Eccl. Const.*: H. Delehay, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae (Propylaeum ad AASS Novembris)*, Bruxelles 1902.
- Συν. Γεωγ. Μον.: *Georgii Monachi Vitae recentiorum imperatorum: Theophanes Continuatus Chronographia*, έκδ. I. Bekker (CSHB), Bonn 1838, 763-924.
- Συν. Γεωγ. Μον. (Istrin): V. M. Istrin, *Hronika Georgija Amartola v drevnem slavianorusskom perevode*, II, Petrograd 1922, ανατ. München 1972.
- Συν. Σκυλίτζη: Ioannes Skylitzes Continuatus, έκδ. Ευ. Τσολάκη, *Η Συνέχεια της Χρονογραφίας του Ιωάννου Σκυλίτση*, Θεσσαλονίκη 1968.
- Συν. Θεοφ.: *Theophanes Continuatus Chronographia*, έκδ. I. Bekker (CSHB), Bonn 1838.
- Συνέκδημος Γεροκλέους: *Le synekdèmos d'Hiéroclès et l'opuscule géographique de Georges de Chypre. Texte, introduction, commentaire et cartes*, έκδ. E. Honigmann, Bruxelles 1939.
- Szemioth - Wasilewski: Anna Szemioth - T. Wasilewski, Sceaux byzantins du Musée National de Varsovie, *Studia Zrodloznawce = Commentationes* 11 (1966) 1-38 και 14 (1969) 64-89.
- Τακτικά Λέοντος Γ': *Leonis imperatoris Tactica sive de re militari liber*, PG 107, 669-1120.
- Θεοδόσιος Διάκονος: *Theodosius Diaconus de Creta capta*, έκδ. H. Criscuolo, Leipzig 1979.
- Θεοδ. Μελιτ.: *Theodosii Meliteni qui fertur Chronographia*, έκδ. Th. L. F. Tafel, München 1859.
- Θεοφάνης: *Theophanis Chronographia*, έκδ. C. de Boor, I-II, Leipzig 1883, ανατ. N. York 1980.
- Thierry, *Nouvelles églises*: Nicole et M. Thierry, *Nouvelles églises rupestres de Cappadoce*, Paris 1963.
- TIB 2: Fr. Hild - M. Restle, *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos)*, Tabula Imperii Byzantini 2, Wien 1981.
- TIB 4: K. Belke -M. Restle, *Galatien und Lykaonien*, Tabula Imperii Byzantini 4, Wien 1984.
- TIB 7: K. Belke - N. Mersich, *Phrygien und Pisidien*, Tabula Imperii Byzantini 7, Wien 1990.
- TIB 9: K. Belke, *Paphlagonien und Honorias*, Tabula Imperii Byzantini 9, Wien 1996.
- Tinnefeld, Melitene: F. Tinnefeld, Die Stadt Melitene in ihrer späteren byzantinischen Epoche (934-1101), *Actes du XIVe Congrès international des études byzantines*, II, Bucarest 1975, 435-443.
- TM: *Travaux et mémoires*.
- Tomaschek, *Hist. Topographie*: W. Tomaschek, *Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Klasse 124, 1891, 8. Abh.
- Toynbee, *Porphyrogenitus*: A. Toynbee, *Constantine Porphyrogenitus and his World*, London 1973.
- Treadgold, Army: W. Treadgold, The Army in the Works of Constantine Porphyrogenitus, *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici* 29, 1992, 77-162.
- Treadgold, *Byzantine Revival*: W. Treadgold, *The Byzantine Revival 780-842*, Stanford - California 1988.

- Treadgold, *State Finances*: W. Treadgold, *The Byzantine State Finances in the 8th and 9th c.*, N. York 1982.
- Tres tractatus: Constantini Porphyrogeniti tres tractatus de expeditionibus militaribus imperatoris*, έκδ. J. F. Haldon (CFHB 28), Wien 1990.
- Trinchera, *Syllabus*: F. Trinchera, *Syllabus graecarum membranarum*, Napoli 1865.
- Tritle, Tatzates' Flight: L. A. Tritle, Tatzates' Flight and the Byzantine-Arab Peace Treaty of 782, *Byz.* 47, 1977, 279-300.
- Trombley, Christianization: F. R. Trombley, *Hellenic Religion and Christianization c. 370-529*, I-II, Leiden - N. York - Köln 1995².
- Trombley, Dark Age Cities: F. R. Trombley, Byzantine «Dark Age» Cities in Comparative Context, *ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ. Studies in honor of Sp. Vryonis, Jr.*, I, New Rochelle 1993, 429-450.
- Trombley, Euchaita: F. R. Trombley, The Decline of the Medieval Town: The Exception of Euchaita, *Byzantine Studies in Honor Milton Anastos. Byzantina kai Metabyzantina* 4, Malibu 1985, 65-90.
- Tsougarakis, Crete: D. Tsougarakis, *Byzantine Crete from the 5th Century to the Venetian Conquest*, Athens 1988.
- Turner, Leo V: D. Turner, The Origins and Accession of Leo V (813-820), *JÖB* 40, 1990, 171-203.
- Udalцова - Každan - Bartikian: Z. V. Udalцова - A. P. Každan - R. M. Bartikian, Social'naja struktura vostočnyh granic Vizantijskoj imperii v IX-XIIvv, *Actes du XIVe Congrès international d'études byzantines*, I, Bucarest 1975, 231-236.
- Vannier, *Argyroi*: J. F. Vannier, *Familles byzantines: Les Argyroi (IXe-XIIe siècles)*, Byzantina Sorbonensia 1, Paris 1975.
- Vasiliev, *Byzance et les Arabes*: A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I: *La dynastie d'Amorium (820-867)*, Bruxelles 1935. II, 1: *La dynastie macédonienne (867-959)*, Bruxelles 1968. II, 2: *Extraits des sources arabes*, Bruxelles 1950.
- Vita S. Willibaldi: Vita S. Willibaldi episcopi Eichstetensis primi*, έκδ. O. Holger - Egger, *MGH SS XV*, Hannover 1887, 86-106.
- Viz. Vrem.: Vizantijskij Vremennik*.
- Vogt, *Basile Ier*: A. Vogt, *Basile Ier empereur de Byzance (867-886) et la civilisation byzantine à la fin du IXe siècle*, Paris 1908, αρα. N. York 1972.
- Vogt, Jeunesse: A. Vogt, La jeunesse de Léon VI le Sage, *Revue Historique* 174, 1934, 389-428.
- Vryonis, *Decline*: Sp. Vryonis Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley - Los Angeles - London 1971.
- Vryonis, Panegyris: Sp. Vryonis, The Panegyris of the Byzantine Saint: A Study in the Nature of a Medieval Institution, its Origins and Fate, *The Byzantine Saint, 14th Spring Symposium of Byzantine Studies*, έκδ. S. Hackel, London 1981, 196-226.
- Vryonis, Social Basis: Sp. Vryonis Jr., Byzantium. The Social Basis of Decline in the Eleventh Century, *GRBS* 2, 1959, 159-175.
- VTIB 2: Fr. Hild, *Das byzantinische Strassensystem in Kappadokien*, Veröffentlichungen der Kommission für die Tabula Imperii Byzantini 2, Wien 1977.
- VTIB 3: M. Restle, *Studien zur frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens*, Veröffentlichungen der Kommission für die Tabula Imperii Wien 1979.
- Weiss, *Ostr. Beamten*: G. Weiss, *Oströmische Beamten im Spiegel der Schriften des Michael Psellos*, München 1973.

- Wilson - Darrouzès, Cartulaire de Hiéra: N. Wilson - J. Darrouzès, Restes du cartulaire de Hiéra - Xérochoraphion, *REB* 26, 1968, 5-47.
- Winkelmann, *Herrschende Klasse*: Fr. Winkelmann, *Quellenstudien zur herrschenden Klasse von Byzanz im 8. und 9. Jahrhundert*, BBA 54, Berlin 1987.
- Winkelmann, *Rangstruktur*: Fr. Winkelmann, *Byzantinische Rang- und Ämterstruktur im 8. und 9. Jahrhundert. Faktoren und Tendenzen ihrer Entwicklung*, BBA 53, Berlin 1985.
- Wolfram, *Die Goten*: H. Wolfram, *Die Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts*, München 1990³.
- Yahya I, II, III: I: *Histoire de Yahya-ibn-Sa'd d'Antioche, Continuateur de Sa'd-ibn-Bitriq*, έκδ. I. Kratchkovsky - A. Vasiliev, I: *Patrologia Orientalis* 18, 1924, 700-833, II: *Patrologia Orientalis* 23, 1932, 347-520, III: έκδ. L. Cheikho, *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Scriptorum Arabicorum* III/7, Beyrouth - Leipzig - Paris 1909.
- Yannopoulos, Liste: P. A. Yannopoulos, Une liste de thèmes dans le «Livre de Cérémonies» de Constantin Porphyrogénète, *Βυζαντινά* 12, 1983, 233-246.
- Yannopoulos, *Société*: P. A. Yannopoulos, *La société profane dans l'empire byzantin des VIIe, VIIIe et IXe siècles*, Louvain 1975.
- Ζαχαριάδου, *Παλαιοί Σουλτάνοι*: Ελισάβετ Α. Ζαχαριάδου, *Ιστορία και Θρόνοι των Παλαιών Σουλτάνων (1300-1400)*, Αθήνα 1991.
- Ζαχαριάδου, *Πολίχνη και πολίχνιον*: Ελισάβετ Α. Ζαχαριάδου, *Πολίχνη και πολίχνιον, Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο*, Α', Ρέθυμνο 1986, 242-247.
- Zacos, II: G. Zacos, *Byzantine Lead Seals*, II, Bern 1984.
- Zacos - Veglery: G. Zacos - A. Veglery, *Byzantine Lead Seals*, I, Basel 1972.
- Zgusta, *Ortsnamen*: L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, Heidelberg 1984.
- Ζωναράς: *Ioannis Zonarae Epitomae Historiarum Libri XIII-XVIII*, έκδ. T. Büttner-Wobst (CSHB), Bonn 1897.
- ZRVI: *Zbornik Radova Vizantologičkog Instituta*.
- Zuckerman, The Reign of Constantine V: C. Zuckerman, The Reign of Constantine V in the Miracles of St. Theodore the Recruit (*BHG* 1764), *REB* 46, 1988, 191-210.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΤΑ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α. ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΣΤΑΘΜΩΝ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΩΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ

Όσο κι αν η βυζαντινή θεματική διοίκηση πρέπει να έχει τις απαρχές της στη διοικητική και στρατιωτική διαίρεση της πρώιμης εποχής διαμέσου των μεταρρυθμίσεων του Ιουστινιανού Α', η μετάβαση από τις υστερορωμαϊκές επαρχίες στα βυζαντινά θέματα μοιάζει σε μεγάλο βαθμό με πέρασμα από την αρχαία επιστημονική ακρίβεια στη μεσαιωνική ομίχλη και ασάφεια. Σχεδόν πουθενά τα αρχαία όρια ή σύνορα δεν αντιστοιχούν προς τα μεσαιωνικά και από τη γενική αυτή αναντιστοιχία προκύπτει το μήνυμα ότι πρόκειται για χωρισμούς με πολύ διαφορετικά κριτήρια ο ένας από τον άλλο. Ακόμα και ο όρος «πρωτεύουσα» στην περίπτωση των βυζαντινών θεμάτων μοιάζει απατηλός: είναι σχεδόν αδύνατον να εξακριβωθεί, αν π.χ. ο στρατηγός των Ανατολικών βρισκόταν στο Αμόριον σε κάθε συγκεκριμένη στιγμή, το ίδιο ισχύει για τον στρατηγό Θρακησίων και την Έφεσο, τον στρατηγό Αρμενιάκων και τη Νικόπολη, τον κόμητα του Οφικίου και τη Νίκαια¹.

Ο τρόπος προσέγγισής μας στη θεματική διοίκηση της Μ. Ασίας διαμέσου των πηγών έχει δύο σχεδόν αποκλειστικούς, θα λέγαμε, φορείς: πρώτο, τα στρατιωτικά και πολιτικά γεγονότα, καθώς και τα πρόσωπα που σχετίζονται μαζί τους και, δεύτερο, τη θρησκευτική ατμόσφαιρα, ενώ λείπει σχεδόν ολοκληρωτικά οποιαδήποτε ουσιαστική ενημέρωση γι' αυτό που θα μπορούσε να αποκαλέσουμε «η καθημερινή ζωή στα θέματα», πέρα βέβαια από τις αποσπασματικές πληροφορίες που δίνουν τα αγιολογικά κείμενα και που σταχυολογούνται στο βιβλίο του Rudakov² και στις μελέτες του Loparev³.

Από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα, οπότε ο Diehl παρατήρησε τη διαφορά από τον Θεοφάνη στον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο σε ό,τι αφορά τα θέματα⁴, με τον όρο θεματικός θεσμός εννοούμε λίγο-πολύ μία μεταρρύθμιση που διήρξε

---

1. Βλ. πιο κάτω, σ. 96, 225.

2. Rudakov, *Očerki*, 9-44.

3. Loparev, *Žitija sviatych I*, 37-39.

4. Diehl, *Origine*, 276.

σχεδόν δύο αιώνες (7ο-9ο) - Zweihundertjährige Reform, για να δανειστούμε την ορολογία του Lilie⁵ που, όπως ειπώθηκε ήδη, όσες καταβολές κι αν έχει από την πρωτοβυζαντινή εποχή, αγνόησε σχεδόν ολοκληρωτικά τις αρχαίες δεοντολογίες⁶. Αυτό γίνεται ακόμα πιο κατανοητό, αν εξεταστεί μέσα στην αργή ροή του μεσαιωνικού χρόνου⁷ που σταμάτησε τελείως την αρχαία πολιτική και κοινωνική εξέλιξη και σκέψη σε περιοχές, όπου είχαν ακμάσει επί πολλούς αιώνες. Με εξαίρεση τους ρωμαϊκούς δρόμους (όχι όλους· και μάλιστα όσοι εγκαταλείπονται, αντικαθίστανται από δύσβατους και όχι πλακοστρωμένους, όπως στην αρχαιότητα)⁸, τα πάντα δείχνουν να αλλάζουν στο τέλος της πρωτοβυζαντινής εποχής, όπως αναγνωρίζει και ο Ramsay⁹, με αποτέλεσμα η βασιλεία του Ιουστινιανού Α΄ να αποτελεί τομή προς το άγνωστο, ιδιαίτερα σε περιοχές αραϊά κατοικημένες και με ασθενή διείσδυση του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού ως τότε.

Παρά τις βασικές για τις σημερινές αντιλήψεις της επιστήμης περί θεμάτων εννοιολογικές μελέτες για τη γένεση και τη δομή του θεματικού θεσμού¹⁰, η μεθοδολογία, που ακολουθήθηκε ως σήμερα στα έργα της Ιστορικής Γεωγραφίας για τα μικρασιατικά θέματα, από την εποχή του Tomaschek¹¹ και του Ramsay ως τις εξαιρετικά άρτιες μονογραφίες της Αυστριακής Tabula Imperii Byzantini, προτίμησε να παρακολουθήσει ασφαλώς την πορεία μέσα στο χρόνο των αρχαίων ελληνορωμαϊκών επαρχιών (Γαλατία, Λυκαονία, Φρυγία, Κίλικία κλπ.) κάτω που, μοιραία, αποκλίνει από τη μεσαιωνική βυζαντινή διοικητική δεοντολογία, μετά τα μέσα του έβδομου αιώνα.

Παρόλο που η βυζαντινή εκκλησιαστική ιεραρχία συνέχισε και μετά τον έβδομο αιώνα να χρησιμοποιεί την αρχαία ονομασία των επαρχιών, οι διαδοχικές *Notitiae episcopatum* 2-9 ώς τον ενδέκατο αιώνα δεν πείθουν, ούτε στο ελάχιστο, ότι οι ονομασίες όπως π.χ. Φρυγία Καπατιανή (αντί Πακατιανή) ή Γαλατία Σαλουταρία έχουν έστω και την παραμικρή χρησιμότητα ή απήχηση στους ανθρώπους του Μεσαίωνα, πέρα από την κοινοτυπία ότι ο μητροπολίτης π.χ. Ασία

5. Lilie, Reform, 38-39.

6. *De Them.*, 59: τὰ μὲν ... ἀρχαῖοι.

7. Σύμφωνα π.χ. με τον Skabalanović, 184, ο θεματικός θεσμός αποτελούσε σε σημαντικό βαθμό ένα βήμα πίσω, δηλαδή μία επιστροφή από το σύστημα του Διοκλητιανού και του Κωνσταντίνου στο σύστημα των τριών πρώτων αιώνων.

8. Βλ. Rudakov, *Očerki*, 217 και 286.

9. Ramsay, *Geography*, 268.

10. Από τότε που ο Diehl (Origine, 276) θεώρησε ότι έπρεπε να παρακολουθηθεί η πορεία των θεμάτων από τη γένεση του θεσμού ως την εποχή των έργων του Πορφυρογέννητου. Πρβλ. Ostrogorsky, *Geschichte*, 82.

11. Tomaschek, *Hist. Topographie*, 102-104.

(Εφέσου) είχε δικαιοδοσία, φυσικά, μέσα στα όρια του θέματος των Θρακησιών. Από όσα είναι γνωστά, όμως, κανείς ως τώρα δεν έχει υποστηρίξει πειστικά ότι οι αναφερόμενοι στη *Notitia episcopatum* 3 ως υπαγόμενοι στον μητροπολίτη Εφέσου επαρχίας Ασίας επίσκοποι αρ. 103-142¹² βρίσκονται όλοι στις ανθούσες και ευημερούσες επισκοπές τους, ασκώντας τα ποιμαντικά τους καθήκοντα. Το ίδιο πρέπει να ισχύει χωρίς αμφιβολία και για τις υπόλοιπες *Notitiae episcopatum* της εποχής της ακμής των θεμάτων, έτσι ώστε για την έρευνα να είναι επιτακτικός ο σαφής διαχωρισμός ενός πραγματικού γεγονότος, που αναφέρεται σε μία συγκεκριμένη στιγμή ή εποχή, από τις αρχαιοπρεπείς απαριθμήσεις, οι οποίες απηχούν το πολύ-πολύ ανακατατάξεις γοήτρου. Οι *Notitiae episcopatum*, που είχαν συνταχθεί για καθαρά εκκλησιαστικές υποθέσεις, είναι φυσικό να μην ακολουθούν τις διοικητικές, οικονομικές και στρατιωτικές πραγματικότητες κάθε εποχής. Χωρίς τέτοιους ενδοιασμούς στην αξιολόγηση των μνείων, όμως, η εποχή της ακμής του θεματικού θεσμού προβάλλει έτσι όπως τη χαρακτήρισαν οι παλιοί μεγάλοι φιλόλογοι: ως μεγάλο χάσμα σκοτεινών αιώνων¹³.

Η εξέλιξη του θεσμού είναι ορατή με σαφήνεια από τις βυζαντινές πηγές. Ψύρω στο 622, όπως είναι πασίγνωστο¹⁴, ο Ηράκλειος φθάνει *ἐπὶ τὰς τῶν θεμάτων χώρας*, δηλαδή σε ορισμένες περιοχές, όπου, πιθανότατα, είχαν συμπτυχθεί οι στρατιές του *magister militum per Orientem* και του *magister militum per Armeniam*, ίσως στις μεταγενέστερες περιοχές των θεμάτων Ανατολικών και Αρμενιάκων¹⁵. Την εποχή, όμως, του αυτοκράτορα Νικηφόρου Α' (802-811), ολόκληρη η αυτοκρατορία δείχνει να αποτελείται, σύμφωνα πάντα με τη Χρονογραφία του Θεοφάνη¹⁶, από την πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη και τα θέματα, δηλαδή ολόκληρη η αυτοκρατορία εκτός από την πρωτεύουσα διαιρείται σε θέματα, κάτι που ασφαλώς δεν συνέβαινε την εποχή του Ηρακλείου (610-641) και των διαδόχων του, οπότε, σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο¹⁷, άρχισε η κατάτμηση της αυτοκρατορίας σε θέματα¹⁸. Ενώ οι στρατηγοί των θεμάτων εμφανίζονται από τα εξηκοστά έτη του έβδομου αιώνα, το γεγονός ότι η αυτοκρατορία διαιρείται στην πρωτεύουσα και στα έξω (*extra muros*) θέματα, φαίνεται στη Χρονογραφία του Θεοφάνη¹⁹ γύρω στο 767,

12. *Notitiae episcopatum*, 233.

13. Krumbacher, *GBL*, 12. Πρβλ. Trombley, *Dark Age Cities*, 430-433.

14. Lemerle, *Remarques*, 359-360.

15. Θεοφάνης, 303,10-11. Βλ. Oikonomidès, *Premières mentions*, 6-8. - Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Πρώτη μνεία*, 233-234. - Haldon, *Recruitment*, 34-35. Πρβλ. και πιο κάτω, σ. 114.

16. Θεοφάνης, 494,10-11.

17. *De Them.*, 60,17-25.

18. Βλ. Karayannopoulos, *Themenordnung*, 24 κτ. (Quellenzeugnisse).

19. Θεοφάνης, 442,26-27.

δηλαδή αρκετά νωρίτερα από τη βασιλεία του Νικηφόρου Α', οπότε εμφανίζονται «οἱ ἄρχοντες καὶ κήτορες τῶν θεμάτων», μία κοινωνική ομάδα με μέλλον μπροστά της.

Όχι μόνον οι έρευνες του Brandes²⁰ έδειξαν ότι η εποχή της ακμής του θεματικού θεσμού είναι η μόνη εποχή, κατά την οποία η βυζαντινή αυτοκρατορία δεν διαθέτει ανθηρές πόλεις στην ύπαιθρο²¹. Η ακμή, συνεπώς, των μικρασιατικών θεμάτων δεν πρέπει να αναζητηθεί σε κάποια «αστική» οικονομική άνθηση και ευημερία. Αυτό, που πρέπει σίγουρα να ακμάζει από τον έβδομο αιώνα και εξής, είναι η αγροτική φορολογική και στρατολογική βάση της βυζαντινής κοινωνίας²² και, όπως συμβαίνει παντού και πάντοτε σε τέτοιες περιπτώσεις, οι πηγές είναι εξαιρετικά φειδωλές, όταν πρόκειται για γεγονότα, τα οποία διαδραματίζονται όχι στις κορυφές της κοινωνίας, αλλά στη βάση της²³.

Η απουσία ανθηρών πόλεων στην ύπαιθρο προβάλλει, ίσως, εντονότερα στο παράδειγμα του Αμορίου, «της πόλης των 44 πύργων», σύμφωνα με τον Ibn Khurradādhbih²⁴. Μόνο η μεία των 44 πύργων αρκεί για να μας απαγορεύσει να τη θεωρήσουμε πόλη «πολυάνθρωπον καὶ εὐδαίμονα»²⁵. Πρόκειται απλώς για μία οχυρή θέση σε σταυροδρόμι στρατηγικής σημασίας, που ορίστηκε ως έδρα του στρατηγού των Ανατολικών²⁶ και εκεί πρέπει να έγκειται όλη η σημασία του, χωρίς να χρειάζεται να πιστέψουμε τον Κεδρηνό²⁷, ο οποίος θεωρεί το Αμορίου πόλη τῶν ἐψῶν διαπρεπεστέρα²⁸, προφανώς, υπό το κράτος μεταγενεστέρων παραδόσεων και εντυπώσεων.

Στο πόνημα του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου *Περί θεμάτων*, για τη χρονολόγηση του οποίου έχουν εκφρασθεί διάφορες απόψεις, διαφαίνονται ορισμένες ενδείξεις χρονολόγησης των διαφόρων περιόδων και της ίδρυσης των διαφόρων μικρασιατικών θεμάτων. Ο όρος *πάλαι* π.χ. δείχνει να αναφέρεται στην αρχαιότητα,

20. Brandes, *Städte*, 39, 120.

21. Haldon, *Seventh Century*, 12-13 και passim.

22. Kazdan, *Derevnja*, 21-37. Πρβλ. *IEE*, Z, 442-444 (Βγυνής).

23. Η χρησιμότητα των Βίων των αγίων έχει τονιστεί από πολλούς. Βλ. π.χ. Rudakov, *Očerki*, 208-209, αλλά και τους Βίους που έχει χρησιμοποιήσει ο Kaplan, *Hommes et terre*.

24. De Goeje, 79. Πρβλ. Gelzer, *Themenverfassung*, 83.

25. Mango, *Byzantium*, 72. Ωστόσο, οι πρόσφατες αρχαιολογικές έρευνες μοιάζουν να υποδεικνύουν μία ιδιαίτερη σημασία της πόλης αυτής. Βλ. C. S. Lightfoot, *The Public and Domestic Architecture of a Thematic Capital: the Archaeological Evidence from Amorion*, *Βυζαντινή Μικρά Ασία (6ος - 12ος αι.)*, Αθήνα 1998, σ. 303-320.

26. Ramsay, *Geography*, 230 κε. - TIB 4, 122-125.

27. Κεδρηνός, II, 137.

28. Κεδρηνός, I, 615, για την ίδρυση του Αμορίου από τον Ζήωνα.

ή το απώτατο παρελθόν²⁹. Το παρελθόν αυτό, όταν προεκτείνεται μέχρι τη βασιλεία του Ιουστινιανού Α', αποκαλείται *οί ἄνω χρόνοι*³⁰. Από τη βασιλεία του Ηρακλείου και μετά, η εποχή αποκαλείται από τον Κωνσταντίνο Ζ' *οί κάτω χρόνοι*³¹, και φαίνεται να σταματάει εκεί που γίνεται χρήση του όρου *ἀρτίως*³². Η αρχαιότερη χρήση του όρου *ἀρτίως* αναφέρεται στην ίδρυση του θέματος Καππαδοκίας (μάλλον το 826 ως το 830)³³. Σε ακόμα πιο πρόσφατους χρόνους από το *ἀρτίως* παραπέμπει η έκφραση *χθές και πρό μικροῦ*³⁴, που αναφέρεται συνήθως στη βασιλεία του Λέοντος Σ' Σοφού (886-912). Ο όρος *νυνί* (τώρα δα) δείχνει να αφορά γεγονότα σύγχρονα με τη βασιλεία του Κωνσταντίνου Ζ'³⁵.

Θα έλεγε, λοιπόν, κανείς ότι το *Περί θεμάτων* ενδέχεται να διακρίνει δύο τουλάχιστον εποχές στην ιστορία του θεματικού θεσμού: η πρώτη εποχή αρχίζει από τη βασιλεία του Ηρακλείου και φτάνει μέχρι την ίδρυση του θέματος Καππαδοκίας και η δεύτερη εποχή, που οριοθετείται από την ίδρυση αυτού του τελευταίου θέματος, πρέπει να εκτείνεται ως τη βασιλεία του αυτοκρατορικού συγγραφέα του *Περί θεμάτων*, ο οποίος, σε γενικές γραμμές, δείχνει πραγματικά να ενδιαφέρεται γι' αυτό που υπόσχεται ότι θα εξηγήσει από την αρχή, δηλαδή μόνο *πόθεν έσχον τὰς ὀνομασίας καὶ τί σηματοῦσιν αὐ τούτων προσηγορίαι καὶ ὅτι τὰ μὲν αὐτῶν ἀρχαῖζουσι τὰ δὲ νέαν ἐκτήσαντο τὴν προσηγορίαν*³⁶. Οπωσδήποτε, όμως, ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος έχει μία τάση να παραθέτει τα θέματα κατά σειρὰ σπουδαιότητας αλλά και αρχαιότητας, υπογραμμίζοντας, ταυτόχρονα, ότι οι διαδοχικοί αυτοκράτορες άρχισαν να κατατέμνουν την αυτοκρατορία ὄλο και περισσότερο.

Όπως είναι γνωστό, από την περιβόητη εμφάνιση στη Χρονογραφία του Θεοφάνη³⁷ του τουρμάρχη των Αρμενιάκων Γεωργίου το 626/627 μέχρι μία προχωρημένη εποχή της βασιλείας του Κωνσταντίνου Ε', τα θέματα στη Μ. Ασία είναι μόνο τέσσερα: το Οψίμιον, το Ανατολικών, το Αρμενιάκων και το Θρακησίον, το οποίο, μάλλον, πρέπει να είναι αρχαιότερο του 741/742³⁸. Από την εποχή εμφάνισής τους (Αρμενιάκοι το 626/627, Ανατολικοί το 669, Οψίμιον και Θρακή[σιοι] το 680 μάλλον)

29. *De Them.*, 67,1.

30. *De Them.*, 65,43-44.

31. *De Them.*, 63,4.

32. *De Them.*, 64,42-65,43.

33. Oikonomidès, *Listes*, 348.

34. *De Them.*, 75,1.

35. Ahrweiler, *Sur la date*, 1-5. - Loungis, *Sur la date*, 303-304.

36. *De Them.*, 59.

37. Θεοφάνης, 325,3-4. Βλ. επίσης Haldon, *Recruitment*, 39, σημ. 55.

38. Lilie, *Thrakesion*, 45-47.

παρατηρείται μία σχεδόν κοινή και στα τέσσερα θέματα γενική τάση να επεμβαίνουν στην εσωτερική και την κοινωνική πολιτική, με διαφορετικούς ρυθμούς και συχνότητα από θέμα σε θέμα βέβαια, και η τάση αυτή γίνεται όλο και πιο έντονη, όπως προχωρούμε από τον έβδομο στον όγδοο αιώνα³⁹.

Από τα τέσσερα αυτά πρώτα θέματα, το Οψίκιον και το Αρμενιάκων δείχνουν να αρχαίζουν περισσότερο, με την έννοια ότι κατάγονται σε ευθεία γραμμή από παλαιά στρατιωτικά σώματα⁴⁰, σε αντίθεση με το Ανατολικών και το Θρακησίων που, όπως δηλώνουν καθαρά τα ονόματά τους, βρίσκονται στις έδρες που τα έχουμε συνηθίσει, έχοντας έλθει από αλλού. Από το 527/528, οπότε ιδρύεται ο θεσμός του *magister militum per Armeniam*⁴¹, είθισται το Βυζάντιο να έχει δύο ετομοπολέμους στρατούς στα ανατολικά σύνορα. Άλλοτε τονίζεται ο ρόλος του *magister militum per Armeniam* και άλλοτε του *magister militum per Orientem*⁴². Η ίδια κατάσταση διατηρείται, όταν οι Άραβες αντικαθιστούν τους Πέρσες στο ανατολικό σύνορο, με τη διαφορά ότι ο *magister militum per Orientem* μετακινείται δυτικότερα, εκεί προηγουμένως όπου δεν υπήρχε στρατός⁴³. Η ομοιότητα, λοιπόν, ανάμεσα στους Αρμενιάκους και τους Ανατολικούς είναι θεσμική, ενώ η προσέγγιση ανάμεσα στο Οψίκιον και τους Αρμενιάκους βασίζεται στη συγκεκριμένη πολιτική και κοινωνική παράδοση που τους ενώνει. Ανάμεσα στο Οψίκιον και τους Ανατολικούς υπάρχει μόνον αντιπαλότητα. Οψίκιον και Αρμενιάκων δεν δείχνουν να έχουν μετακομίσει στους τόπους που ελέγχουν στρατιωτικά και, έτσι, βασίζονται σε τοπικές δυνάμεις, δηλαδή σε μία μονιμότερη και σταθερότερη παράδοση. Με την πάροδο του χρόνου η «αρχαιοπρεπής» αυτή στάση Οψικίου και Αρμενιάκων θα γίνεται όλο και πιο ορατή και ιδιαίτερα διαφορετική από τη στάση Ανατολικών και Θρακησίων έναντι των ζητημάτων της εσωτερικής πολιτικής.

Την εποχή, όμως, της πρώτης εμφάνισής τους, δηλαδή τον έβδομο αιώνα, στις σχέσεις ανάμεσα στο Οψίκιον και τους Αρμενιάκους κυριαρχούν οι αντιθέσεις, και όχι οι ομοιότητες⁴⁴. Οι Αρμενιάκοι, που είναι από την αρχή ένα μεγάλο *καβαλλαρικόν θέμα*, βρίσκονται συνεχώς σε εκστρατείες εναντίον εξωτερικών εχθρών. Το Οψίκιον, ο κύριος όγκος των τμημάτων του οποίου αποτελείται από πεζικό (*βασι-*

39. Kaegi, *Unrest*, 154 κε.

40. Για τους Αρμενιάκους βλ. π.χ. Μαλάλας, 332,10.

41. *CJ*, I, 29, 5. - Μαλάλας, 429,16-17. - Θεοφάνης, 175,5-8.

42. Kaegi, *Reconsiderations*, 39-63.

43. Karayannopoulos, *Themenordnung*, 41-42.

44. Βλ. πιο κάτω, σ. 164, 167-168. Για τα στρατιωτικά κτήματα και τη στρατολογία βλ. Haldon, *Recruitment*, 31-38.

λικοὶ ἄρχοντες καὶ τὰ πεζικά, σύμφωνα με τον Θεοφάνη⁴⁵), περιβάλλει από την ευρωπαϊκή και την ασιατική ακτή την πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη και, κατά κανόνα, δεν δείχνει να έχει πολεμήσει τον εξωτερικό εχθρό, πριν από τη βασιλεία του Ιουστινιανού Β' τουλάχιστον. Όπως θα γράψει ο μεταγενέστερος Ιωάννης Ζωναράς⁴⁶, τα πεζικά τμήματα εδρεύουν κυρίως στη Βιθυνία και δείχνουν, μάλλον, ακατάλληλα για μία γρήγορη εκστρατεία, εξαιτίας της εγγενούς βραδυπορίας των πεζών σε σχέση με τους ιππείς (π.χ. τους Αρμενιάκους, οι οποίοι, τον ένατο αιώνα, θα χαρακτηριστούν *κάλλιπποι* από τον Γενέσιο⁴⁷).

Η στενή σχέση ανάμεσα στα θέματα Ανατολικών και Θρακησίων είναι φαινόμενο του όγδοου αιώνα. Θα έλεγε, μάλιστα, κανείς ότι τα δύο αυτά θέματα, κύρια στηρίγματα του Κωνσταντίνου Ε' στον εμφύλιο πόλεμο κατά του Αρταβάσδου, είναι και οι κύριοι φορείς μίας νέας «στρατοκρατικής» αντίληψης, η οποία προέρχεται από τις μικρασιατικές επαρχίες και θα επισιάσει την κοινή στάση, που έχουν Οψίκιον και Αρμενιάκοι έναντι της πολιτικής συγκυρίας⁴⁸. Οψίκιον και Αρμενιάκοι δεν θα χαρακτηριστούν από τον Θεοφάνη ως οικονομικά θέματα, όπως οι Ανατολικοί και οι Θρακήσιοι, οι οποίοι θα ενισχυθούν μάλιστα το 767 από μία νέα, «ομόφρονα» του Κωνσταντίνου Ε', καβαλλαρική μονάδα, το θέμα των Βουκελλαρίων⁴⁹, που θα αποκοπεί, μάλιστα, από το ως τότε ιδιαίτερα ισχυρό Οψίκιον⁵⁰. Με την ίδρυση του θέματος των Βουκελλαρίων, το οποίο, επιπλέον, προέρχεται από καιρίο ακρωτηριασμό του αρχαιοπρεπούς Οψικίου, τερματίζεται οριστικά η εποχή της γένεσης του θεματικού θεσμού που, στο μεταξύ, έχει ολοκληρώσει τη συγκέντρωση πολιτικών και στρατιωτικών εξουσιών στα χέρια του στρατηγού του θέματος. Τα θέματα παύουν να είναι μόνο τέσσερα.

Η εποχή των λεγόμενων «πέντε θεμάτων» (Ανατολικοί, Αρμενιάκοι, Θρακήσιοι, Οψίκιον και Βουκελλάριοι) αρχίζει το 767, μαζί με έναν επίσης νέο θεσμό. Ο δομέστικος των σχολών⁵¹, δημιουργήμα και αυτός του Κωνσταντίνου Ε', αρχικά δεν είναι τίποτε άλλο από διοικητής ενός τάγματος της αυτοκρατορικής φρουράς, όπως ακριβώς ο μάγιστρος διοικεί τα τάγματα το 767, ενώ ο *magister officiorum* διοικούσε τις *scholae palatinae* την πρωτοβυζαντινή εποχή⁵². Η υπαγωγή των τμημάτων

45. Θεοφάνης, 397,18. Βλ. Lounghis, *Obsequium*, 56.

46. Ζωναράς, III, 253.

47. Γενέσιος, Δ', 36, σ. 86.

48. Darkò, *Militarizzazione*, 88-89.

49. Schmitt, *Bucellarii*, 173. - Gascou, *Bucellaires*, 155 (για την πρόωμη περίοδο).

50. Lounghis, *Decline of Domesticates*, 31-32.

51. Guiland, *Recherches*, I, 426 κ. - Kühn, *Armee*, 135 κ.

52. Boak, *Master*, 38. - Kaegi, *Unrest*, 99. - Claus, *Magister*, 40 κ.

της φρουράς στον δομéstικο των σχολών και τον μάγιστρο, μαζί με ένα δεύτερο ακρωτηριασμό που θα οδηγήσει στην ίδρυση του μικρού, βοηθητικού θέματος των Οπτιμάτων το 773/774⁵³, υποχρεώνουν αντικειμενικά το μέχρι τότε ισχυρό και αρχαιοπρεπές Οψίκιον να μεταβάλει τον αρχικό του χαρακτήρα και να γίνει κι αυτό ένα τυπικό θέμα, αποτελούμενο κατά κύριο λόγο από ιππικό.

Τουρμάρχες θα εμφανιστούν στο Οψίκιον μόνο με την έναρξη του ένατου αιώνα⁵⁴. Σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο⁵⁵, *οί δὲ λεγόμενοι τουρμάρχαι εἰς ὑπουργίαν τῶν στρατηγῶν ἐτάχθησαν. Σημαίνει δὲ τὸ τοιοῦτον ἀξίωμα τὸν ἔχοντα ὑφ' ἑαυτὸν στρατιώτας τοξοφόρους πεντακοσίους καὶ πελταστὰς τριακοσίους καὶ δεξιολάβους ἑκατόν. Οὕτως γὰρ κείται ἐν τῇ βίβλῳ Ἰωάννου Φιλαδελφέως τοῦ καλουμένου Λυδοῦ*. Στο οικείο χωρίο του Λυδοῦ⁵⁶, η τούρμα απαρτίζεται από πεντακόσιους ιππείς. Παρ'όλη, όμως, την ίδρυση και συνεχή ύπαρξη του θέματος των Οπτιμάτων από το 773/774, το θέμα αυτό θα έχει κατά τον περιλαμβάνει στα κύρια θέματα, που θα θεωρούνται πέντε⁵⁷. Ο ίδιος, εξάλλου, ο Κωνσταντίνος Ζ' θα δηλώσει επίσημα το υποδεέστερο καθεστώς του θέματος Οπτιμάτων, καθώς και το ότι *οὐδεμίαν ἔχει κοινωνίαν πρὸς θέματα*⁵⁸.

Το καθεστώς «των πέντε θεμάτων», που λήγει μετά την ανταρσία του Θωμά του Σλάββου και, ιδιαίτερα, μετά την ίδρυση του θέματος Καππαδοκίας από ακρωτηριασμό του θέματος των Ανατολικών, και του θέματος Παφλαγονίας από ακρωτηριασμό του θέματος Βουκελλαριών (λίγο πριν από το 830 και τα δύο), συμπίπτει με την εποχή της ωρίμανσης του θεσμού, ο οποίος, κατά το τρίτο τέταρτο του όγδοου αιώνα, αποκτά την ενιαία γεωγραφική, διοικητική, στρατιωτική και πολιτική του σημασία (το 771 για πρώτη φορά, σύμφωνα με τον Καραγιαννόπουλο⁵⁹).

Την εποχή αυτή της ωρίμανσης του θεματικού θεσμού πρέπει να συμβαίνουν πολύ σημαντικές διεργασίες μέσα στη βυζαντινή κοινωνία, ώστε να εμφανίζεται ενωμένος ήδη ο αρχικός πυρήνας της μεσοβυζαντινής αριστοκρατίας, αποτελούμενος από τη νέα θεματική στρατιωτική ηγεσία και από τα λείψανα της πρωτοβυζαντινής αριστοκρατίας, που βρίσκονται στην ηγεσία του κλήρου (γύρω στο 787⁶⁰). Η

53. Kulakovsky, K voprosu, 402-403.

54. Zacos - Vegler, αq. 2550.

55. *De Them.*, 63,74-78.

56. Λυδός, Α', 46, σ. 70.

57. Συν. Θεοφ., 6,15-16. Βλ. επίσης Bury, *ERE*, 221.

58. *De Them.*, 69,1-2.

59. Karayannopoulos, *Themenordnung*, 34-35.

60. Λουγγής, *Δοκίμιο*, 50-63.

σύμπτωση ωρίμανσης του θεματικού θεσμού και πρώτης ενιαίας εμφάνισης του πυρήνα της μεσοβυζαντινής αριστοκρατίας δεν πρέπει να είναι τυχαία μέσα σε τόσο μακροχρόνιες ιστορικές διαδικασίες. Η διαπίστωση αυτή έχει ως απαραίτητο επακόλουθό της, επίσης σημαντικό, ότι μέχρι να ωριμάσει και να ανδρωθεί η νέα αυτή μεσοβυζαντινή αριστοκρατία, εξουδετερώνοντας τη στασιαστική ενέργεια του Βαρθάνη Τούρκου (803) και την αγροτική εξέγερση του Θωμά του Σλάβου (821-823)⁶¹ ως το τέλος της βασιλείας του Μιχαήλ Β΄ του Τραυλού, τα θέματα εξακολουθούν να είναι μόνο πέντε (οι Οπτιμάτοι δεν υπολογίζονται). Όταν, όμως, η νέα αυτή αριστοκρατία αρχίζει να κυριαρχεί απόλυτα στην κοινωνία (ο αυτοκράτορας Θεόφιλος ούτε τους συγγενείς του ούτε τους άρχοντες του μπορεί να υποτάξει, ο δε γιος του, Μιχαήλ Γ΄, είναι ο κατεξοχήν ανήμπορος αυτοκράτορας⁶²), τότε τα θέματα περικόπτονται, πολλαπλασιάζονται και διοικούνται σχεδόν αποκλειστικά από αυτήν.

Από το τέλος, λοιπόν, της βασιλείας του Μιχαήλ Β΄ και εξής, τα όλο και αυξανόμενα στον αριθμό μικρασιατικά θέματα «ενοποιούνται», θα λέγαμε, κάτι που διαπιστώνεται από την ομοιόμορφη εμφάνισή τους στην καταστροφή του Αμορίου (838)⁶³ και στη νίκη του Λαλακάοντος (863)⁶⁴, ενώ, παράλληλα, δυναμώνει όλο και περισσότερο ο ρόλος και η δικαιοδοσία του δομestικού των σχολών, ο οποίος βρίσκεται στο δρόμο προς την ανάδειξή του σε αρχιστράτηγο της Ανατολής (*τῶν τῆς Ἀνατολῆς στρατευμάτων κατάρχοντα, δομέστικον τῶν σχολῶν Ῥωμαῖοι ἀρχὴν τὴν τοιαύτην ἐπιφημιζουσιν*, θα γράψει στα τέλη του δέκατου αιώνα ο Λέων Διάκονος⁶⁵). Στο σύγγραμμα *Περί θεμάτων* (γύρω στα μέσα του δέκατου αιώνα, λίγο μετά το 950), τα μικρασιατικά θέματα του πρώτου μέρους του πονήματος δείχνουν περίπου ομοιόμορφα και κατάλληλα για να υπαχθούν κάτω από μία κοινή αρχή.

Πρόκειται, συνεπώς, μέχρι τώρα για τρία διαδοχικά ιστορικά στάδια, στα οποία συντελούνται ουσιώδεις μεταβολές: την εποχή της γένεσης των θεμάτων ή εποχή των τεσσάρων θεμάτων (έβδομος ως το τρίτο τέταρτο του όγδοου αιώνα) χαρακτηρίζει

61. Ο Ιγνάτιος Διάκονος, που έγινε μητροπολίτης Νικαίας (Σούδα II, 607-608) γύρω στο 845/846 (ODB, II, 984), έγραψε, μεταξύ άλλων σημαντικών έργων, και ύμνους με τον γενικό τίτλο *τὰ κατὰ Θωμῶν*. Το έργο αυτό δεν έχει διασωθεί, σε αντίθεση με τα άλλα γνωστά του έργα (όπως οι *Βίοι των πατριαρχών Ταρσίου [784-806]* και *Νικηφόρου [806-815]* καθώς και οι *Επιστολές* του). Πιθανόν, να ήταν αναμειγμένος ακόμα και στις διαδικασίες ίδρυσης των νέων θεμάτων. Βλ. Loparev, *Žitija sviatyh II*, 30.

62. Λουγγής, *Δοκίμιο*, 75-80.

63. 42 *μάρτυρες Αμορίου*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Στ. Ευθυμιάδη, *Ενωδιών Μοναχού, οι Σαρανταδύο μάρτυρες του Αμορίου*, Ν. Σμύρνη 1989, 12, σ. 30. - *Βίος Θεοδώρας*, 7,4-5, σ. 263 και 278-279. Βλ. επίσης Bury, *ERE*, 222.

64. Σπν. Θεοφ., 181,11-20.

65. Λέων Διάκονος, Α΄, 3, σ. 7.

η όλο και μεγαλύτερη ανάμειξη του στρατού των θεμάτων αυτών στην εσωτερική πολιτική. Την εποχή της ωρίμανσης των θεμάτων ή εποχή των πέντε θεμάτων (τρίτο τέταρτο του όγδοου αιώνα ως τα τέλη της βασιλείας του Μιχαήλ Β'), η ηγεσία των θεμάτων παύει τη συνεχή ανάμειξη στα πολιτικά (με εξαίρεση τον «αρχαιογενή» Βαρθάνη Τούρκο). Η εποχή, που αρχίζει με τη βασιλεία του Θεοφίλου, χαρακτηρίζεται από την όλο και μεγαλύτερη ενοποίηση και πολλαπλασιασμό των θεμάτων, που η διοίκησή τους τείνει να περιέλθει όλο και περισσότερο στα χέρια της μεσοβυζαντινής αριστοκρατίας, κτήματα της οποίας αρχίζουν ήδη να εντοπίζονται στα όρια των παραδοσιακών θεμάτων⁶⁶.

Εφόσον αληθεύουν οι διαπιστώσεις αυτές, τότε οι διαδοχικοί ακρωτηριασμοί των παραδοσιακών θεμάτων από τα τέλη της βασιλείας του Μιχαήλ Β' και εξής, ιδιαίτερα δε η λεγόμενη «μεταρρύθμιση» του Λέοντος Σ', που περιγράφεται στο σύγγραμμα του Κωνσταντίνου Ζ' *De Administrando Imperio*⁶⁷, έχουν ιδιαίτερη σημασία ως κρίκοι μίας συνεχούς προσπάθειας της κεντρικής εξουσίας της Κωνσταντινούπολης να εμποδίσει τη συγκέντρωση μεγάλων δυνάμεων στα χέρια των ηγετών των μικρασιατικών θεμάτων. *Ίστέον, ότι ή Καππαδοκίας στρατηγίς τὸ παλαιὸν τοῦρμα ἦν τῆς τῶν Ἀνατολικῶν στρατηγίδος*, λέει ο Πορφυρογέννητος⁶⁸ σε μία βαρυσήμαντη αποστροφή του, για να συμπληρώσει, αμέσως μετά: *Ίστέον, ότι ή τοῦ Χαρσιανοῦ στρατηγίς τοῦρμα ἦν τὸ παλαιὸν τῆς τῶν Ἀρμενιάκων στρατηγίδος*⁶⁹. Με τον τρόπο αυτό, ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος αναφέρεται προφανέστατα στις δύο Καππαδοκίες της εποχής του Ιουστινιανού⁷⁰, από τις οποίες η μία περιλαμβανόταν *grosso modo* στο αρχικό θέμα των Ανατολικών και αποσπάστηκε στη συνέχεια από αυτό ως θέμα Καππαδοκίας το 829/830, η δε άλλη περιλαμβανόταν πάλι *grosso modo* στο θέμα των Αρμενιάκων και αποσπάστηκε ως κλεισούρα το 863 και ως θέμα Χαρσιανού στη συνέχεια το 873⁷¹.

Όταν, όμως, ο Κωνσταντίνος Ζ' στο σύγγραμμα *Περί θεμάτων* και, αναφερόμενος στο θέμα των Αρμενιάκων, θεωρεί ότι η μικρά Καππαδοκία (χωρίς την Καισάρεια που βρίσκεται στο Χαρσιανόν), η οποία χρηματίζει «*νῦν*» *εἰς θέμα, πλατύνεται ἕως ἀρχῆς τῶν Βουκελλαρίων*⁷², προφανώς, αναφέρεται στις περιβόητες μεταρρυθμίσεις του Λέοντος Σ', που απέσπασε τέσσερις τοποτηρησίες από τους

66. Για τη διαφορά ανάμεσα στα κτήματα των ανώτατων κρατικών υπαλλήλων και σε εκείνα των μεγάλων οικογενειών τον δέκατο αιώνα βλ. πιο κάτω, σ. 99-101, 188, 193.

67. *DAI*, 50,83-168, σ. 236-240.

68. *DAI*, 50,83-84, σ. 236.

69. *DAI*, 50,90-91, σ. 236.

70. Karayannopoulos, *Themenordnung*, 63.

71. Oikonomidès, *Listes*, 348.

72. *De Them.*, 64,37-39.

Βουκελλαρίους (Βάρετας, Βαλβαδώνας, Άσπонаς, Ακαρκούς) και τρεις άλλες τοποτηρησίες από τους Ανατολικούς (Ευδοκιάδος, Αγίου Αγαπητού, Αφραζείας) και προσάρτησε και τα επτά αυτά βάνδα στο θέμα Καππαδοκίας ως τούρμα Κόμματα⁷³. Η θέση των βάνδων αυτών στο χάρτη επιβεβαιώνει ότι με τη μεταβολή αυτή το θέμα Καππαδοκίας πλατύνεται πραγματικά εκεί όπου συνορεύει με το θέμα Βουκελλαρίων και, επιπλέον, ότι η τρίτη Καππαδοκία, που αναφέρεται στο *Περί θεμάτων* ως *νῦν ὀνομάζεται Ἀρμενιακός*⁷⁴, περιλαμβάνει τα βάνδα ή τοποτηρησίες του Κωμοδρόμου και της Ταβίας καθώς και τα βάνδα ή τοποτηρησίες Μυριοκεφάλου, Τιμίου Σταυρού και Βηγινουπόλεως του θέματος Βουκελλαρίων. Αυτά τα δύο βάνδα των Αρμενιάκων και τα τρία βάνδα των Βουκελλαρίων, πέντε συνολικά, προσαρτήθηκαν στο θέμα Χαρσιανού ως τούρμα Σανιάνα⁷⁵. Τρίτη, λοιπόν, Καππαδοκία ή *κάτω πρὸς θάλασσαν*, κατά τον Κωνσταντίνο Ζ'⁷⁶, δεν είναι μόνο το Αρμενιάκων της εποχής του, αλλά και ορισμένες περιοχές των Βουκελλαρίων γειτονικές προς το θέμα των Αρμενιάκων, δηλαδή το βόρειο τμήμα της Μεγάλης Καππαδοκίας, όπως λέει σε ένα άλλο σημείο ο Πορφυρογέννητος⁷⁷. Σε ό,τι αφορά τη μικρά Καππαδοκία, η οποία, αποσπώντας τρεις τοποτηρησίες από τους Ανατολικούς και τέσσερις από τους Βουκελλαρίους, μεγθύνεται ως θέμα, όπως είπαμε, από την τούρμα Κόμματα, θα υποχρεωθεί να παραχωρήσει στο επίσης καππαδοκικό θέμα του Χαρσιανού, που μεγθύνεται ακόμα πιο θεαματικά επί Λέοντος Σ', μία ολόκληρη τούρμα, αυτή του Κασής, για την οποία δεν ξέρουμε από πόσα βάνδα αποτελείται, και την τοποτηρησία Νύσσης⁷⁸.

Τα γεγονότα αυτά, που οπωσδήποτε είναι πολύπλοκα, δείχνουν και αντιφατικά, ως προς τη σημασία τους. Αρχικά, η αποδυνάμωση των θεμάτων Ανατολικών και Βουκελλαρίων (και σε μικρό βαθμό των Αρμενιάκων, εφόσον το θέμα Παφλαγονίας με την ίδρυσή του αποσπά και ορισμένους τόπους από ανατολικά)⁷⁹ σηματοδοτεί την έναρξη της εποχής του κατακερματισμού και πολλαπλασιασμού των θεμάτων από τα τέλη της βασιλείας του Μιχαήλ Β', όπως ειπώθηκε ήδη, και είναι ακριβώς η ίδια διαδικασία, η οποία επαναλαμβάνεται σε βάρος των ίδιων θεμάτων επί Λέοντος Σ'. Τώρα, τον δέκατο δηλαδή αιώνα, το κέντρο βάρους της θεματικής διοίκησης στη Μ. Ασία δείχνει να μετατοπίζεται όλο και ανατολικότερα. Όταν ο

73. *DAI*, 50,92-100, σ. 236.

74. *De Them.*, 65,47-48. Βλ. και πιο κάτω, σ. 266, 267.

75. *DAI*, 50,101-108, σ. 236.

76. *De Them.*, 65,48.

77. *De Them.*, 64,16-19.

78. *DAI*, 50,108-110, σ. 236.

79. Βλ. πιο κάτω, σ. 124.

Λέων Γ' ενισχύει τα θέματα Καππαδοκίας και Χαρσιανού - τα μελλοντικά προπύργια των Φωκάδων⁸⁰, που θα απειλήσουν αρκετές φορές μετά τα μέσα του δέκατου αιώνα να ανατρέψουν τη δυναστεία του -, οι Φωκάδες⁸¹ αποτελούν για τη Μακεδονική δυναστεία ακόμα «ήμετέρους στρατηγούς», όπως γράφει ο ίδιος ο Λέων Γ', στα *Τακτικά* του⁸².

Το γεγονός ότι το κέντρο βάρους της θεματικής διοίκησης στη Μ. Ασία μεταφέρεται ανατολικότερα⁸³ και αντιστοιχεί, κατά κύριο λόγο, με την κυριαρχία της επαρχιακής στρατιωτικής αριστοκρατίας - οι Αργυροί π.χ. δείχνουν να κυριαρχούν στο Χαρσιανόν σύμφωνα με τη *Συνέχεια Θεοφάνη*⁸⁴ και τον *Σκυλίτζη*⁸⁵ - ενισχύεται και από την ακόλουθη συγκυρία που διαφαίνεται από τις πηγές με δύο τρόπους: από τη μία πλευρά, η διαδικασία συγκέντρωσης της γης στα χέρια λίγων *δυνατών* δείχνει να συντελείται με πολύ αργότερους ρυθμούς π.χ. στο θέμα Ανατολικών από το δυτικότερά του ευρισκόμενο θέμα Θρακησιών, όπως δηλώνουν καθαρά τα δύο διαφορετικά προοίμια της Νεαράς του 947 του Κωνσταντίνου Ζ' για τα θέματα αυτά⁸⁶. Από την άλλη πλευρά, η τελευταία, θα λέγαμε, μεγάλη αγροτική εξέγερση υπό πληβειακή ηγεσία, κατά το υπόδειγμα της εξέγερσης του Θωμά του Σλάβου, εκδηλώνεται στη δυτική Μ. Ασία το 932 και, από ό,τι μπορούμε να συμπεράνουμε, αναστατώνει μόνο το θέμα του Οψικίου⁸⁷, που και σε αυτό πρέπει να συμβαίνει κάτι ανάλογο με το θέμα Θρακησιών· η διαδικασία δηλαδή συγκέντρωσης της ιδιοκτησίας της γης σε λίγα χέρια δεν πρέπει να είχε ολοκληρωθεί ακόμα και γι' αυτό οι ελεύθεροι εξεγεγερμένοι αγρότες ακολουθούν έναν δικό τους ηγέτη, τον Βασίλειο Μακεδόνα ή Χαλκόχειρα εναντίον του κράτους⁸⁸. Όλες οι μετέπειτα εξεγέρσεις θα καθοδηγούνται από την αριστοκρατία (Σκληροί - Φωκάδες), ενώ στο Οψίκιον θα εμφανιστούν στις αρχές του δέκατου αιώνα, ήδη, τα κτήματα (προάστεια) ανώτερων αξιωματούχων⁸⁹, τα οποία, όμως, δεν φαίνεται να ανήκουν σε μεγάλες οικογένειες.

Αν, λοιπόν, η αγροτική εξέγερση του 821-823 θεωρηθεί μαζική διαμαρτυρία για την πιθανότατα δυναμική εισβολή της νέας μεσοβυζαντινής αριστοκρατίας στη

80. Kaplan, Cappadoce, 139.

81. Djurić, Porodica, 201-205, 239 κε. - Cheynet, Phocas, 291-315.

82. *Τακτικά* Λέοντος Γ', 800A, 869D, 983C.

83. Βλ. πιο κάτω, σ. 276.

84. *Συν. Θεοφ.*, 374,3-19. Πρβλ. Vannier, *Argyroi*, 16, 20, 23.

85. *Σκυλίτζης*, 188,23-189,36.

86. Svoronos, *Novelles*, 4, σ. 98.

87. Každan, *Velikoe vosstanije*, 80.

88. Βλ. πιο κάτω, σ. 197.

89. *Συν. Θεοφ.*, 397,14-20. Βλ. πιο κάτω, σ. 187-188.

θεματική διοίκηση της Μ. Ασίας, η αποκαλούμενη «μεγάλη ανταρσία»⁹⁰ του 932 αποτελεί και την τελευταία απόπειρα αυτού του είδους, ενώ, ανάμεσα στις δύο αυτές εξεγέρσεις, η Μακεδονική δυναστεία θα επιχειρήσει, όπως, ίσως, και οι αυτοκράτορες Μιχαήλ Β΄ και Θεόφιλος το 829-830, τη δική της ανάσχεση στην όλο και αυξανόμενη παντοδυναμία των δυνατών με τις θεματικές μεταρρυθμίσεις του Λέοντος Σ'. Οι διαδοχικές Νεαρές του δέκατου αιώνα, που απευθύνονται στα διάφορα θέματα, δεν έχουν την πρόθεση να θίξουν τον θεματικό θεσμό καθ' εαυτό, ο οποίος δείχνει σε όλες τις περιπτώσεις να έχει χάσει τελείως τον αρχικό του χαρακτήρα και πέφτει στα χέρια του Νικηφόρου Φωκά ιδιαίτερα ώριμος για κατάργηση. Ήδη από τα μέσα του δέκατου αιώνα, οι πηγές εμφανίζουν το στρατό ενωμένο υπό τον δομέστικο των σχολών και, στη συνέχεια, υπό τον δομέστικο των σχολών της Ανατολής⁹¹, χωρίς οι πηγές να θεωρούν πια σημαντικό να αναφέρουν από ποιο θέμα προέρχεται κάθε στρατιωτικό σώμα.

Η βασιλεία του Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή (969-976), κατά τη διάρκεια της οποίας συντάχθηκε το *Tacticon Escorial* (971-975)⁹², πρέπει να αποτελεί ένα σημαντικό σημείο για τη μετεξέλιξη του θεματικού θεσμού, από την εποχή του κατακερματισμού και του πολλαπλασιασμού των θεμάτων προς την πορεία για την εξοφάνιση, που, όπως φαίνεται, ποτέ δεν θα είναι οριστική. Όλα σχεδόν τα θέματα θα γίνουν περίπου ανάξια λόγω σε στρατιωτική δύναμη, οι δε στρατηγικοί θέματα, οι οποίοι παίρνουν μέρος σε εκστρατείες τον ενδέκατο αιώνα, έχουν στις διαταγές τους ασήμαντες δυνάμεις. Στο ιστορικό έργο του Σκυλίτζη θα εμφανιστεί το φαινόμενο, οι περισσότεροι από τους στρατηγούς, που συνοδεύουν τον Βασίλειο Β΄ στις εκστρατείες του, να έχουν τον τίτλο του μαγίστρου⁹³, ενώ, για τον ενδέκατο αιώνα, ο Σκυλίτζης θα αρχίσει να μεταχειρίζεται τους όρους *τὸ τῶν Ἀρμενικῶν τάγμα*, *τὸ τοῦ Ὀψικίου τάγμα*⁹⁴, σε κραυγαλέα αντιπαράθεση με τους παλαιούς όρους *τὸ τῶν Ἀρμενιάκων θέμα*⁹⁵, ή ακόμα αρχαιοπρεπέστερα, «ὁ τοῦ Ὀψικίου στρατός»⁹⁶.

Πρόκειται, συνεπώς, για ουσιαστική υποβάθμιση της δύναμης και των αρμοδιοτήτων του στρατηγού θέματος, ενός θεσμού δηλαδή, ο οποίος είχε κυριαρχήσει με τη δύναμη αλλά και τη διαχρονική του σταθερότητα περισσότερο από τρεις αιώ-

90. Σύν. Θεοφ., 421,15-16.

91. Oikonomidès, *Listes*, 329.

92. Oikonomidès, *Listes*, 255.

93. Σκυλίτζης, 315, 318, 324, 339 και passim.

94. Σκυλίτζης, 426,25, 491,47.

95. Θεοφάνης, 417,24.

96. Νικηφόρος, 47,6. Βλ. επίσης, Bréhier, *Institutions*, 356, σημ. 2.

νες στο βυζαντινό ιστορικό προσκήνιο⁹⁷. Η υποβάθμιση του αυτή, από την εποχή του Ιωάννη Τζιμισκή, αποτελεί γεγονός μεγάλης σημασίας, αντίστοιχο με το γεγονός του κατακερματισμού των μεγάλων καβαλλαρικών θεμάτων, που τερμάτισε την εποχή των λεγόμενων «πέντε θεμάτων» το 829/830. Αν, λοιπόν, η βασιλεία του Μιχαήλ Β' (820-829) αποτέλεσε σταθμό στην εξελικτική πορεία του θεματικού θεσμού⁹⁸, η βασιλεία του Ιωάννη Α' (969-976) αποτελεί έναν άλλο, εξίσου σημαντικό σταθμό, κάτι σαν ορόσημο έναρξης της εποχής της τελικής παρακμής του θεσμού. Και εφόσον η ωρίμανση, ενοποίηση και τυποποίηση του θεματικού θεσμού ταυτίζεται με την εποχή κατακερματισμού και πολλαπλασιασμού των θεμάτων, ο υπέρμετρος πολλαπλασιασμός τους από τη βασιλεία του Ιωάννη Α' έχει ως οριστικό επακόλουθο και συνέπεια την οριστική υποβάθμιση του ιστορικού θεσμού του στρατηγού θέματος.

Συνοψίζοντας τα πρώτα συμπεράσματα, θα μπορούσαμε, σύμφωνα με τα παραπάνω, να διακρίνουμε τις ακόλουθες φάσεις στο ιστορικό της εξέλιξης των μικρασιατικών θεμάτων:

α) από την ίδρυση ή πρώτη εμφάνισή τους τον έβδομο αιώνα, μέχρι σχεδόν τα τέλη της βασιλείας του Κωνσταντίνου Ε' (γύρω στο 767): καθεστώς των τεσσάρων θεμάτων με τάση σύζευξης των θεμάτων ανά δύο (Ανατολικοί - Θρακικοί # Οψίκιον - Αρμενιάκοι).

β) την εποχή των λεγόμενων «πέντε θεμάτων», από την ίδρυση του θέματος Βουκελλαρίων γύρω στο 767 ως τα τέλη σχεδόν της βασιλείας του Μιχαήλ Β', ή ως την εμφάνιση των θεμάτων Καπταδοκίας και Παφλαγονίας.

γ) την εποχή ομοιογένειας και πολλαπλασιασμού των θεμάτων, που αρχίζει από τα τέλη της βασιλείας του Μιχαήλ Β' και διαρκεί μέχρι τη βασιλεία του Ιωάννη Α', οπότε στο *Τακτικόν Escorial* αποτυπώθηκε η επιτάχυνση της διαδικασίας πολλαπλασιασμού τους.

δ) την εποχή της οριστικής παρακμής του θεματικού θεσμού, από τη βασιλεία του Ιωάννη Α' ως το τρίτο τέταρτο του ενδέκατου αιώνα, που χαρακτηρίζεται από την οριστική υποβάθμιση του θεσμού του στρατηγού θέματος.

97. Παράλληλα, ο Ατταλειάτης (σ. 77,11, 103,3, 144,19, 146,8) επανέρχεται στη χρήση του παλαιού όρου *ἐπαρχία*, ενώ χρησιμοποιεί, ορισμένες φορές, και τον όρο *θέμα* (σ. 103,4, 147,18-19).

98. Ο Každan (*Derevnja*, 153-159) θεωρεί ότι η πρώτη φάση του θεματικού θεσμού λήγει στα μέσα του ένατου αιώνα.

Β. ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΤΕΧΝΙΚΗ ΟΡΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ ΓΙΑ ΤΑ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Η διάκριση διαφόρων εποχών εξέλιξης στην ιστορία του θεματικού θεσμού ή ο διαχωρισμός της ιστορίας των μικρασιατικών θεμάτων σε περιόδους έχει μία ιδιαίτερη μεθοδολογική σημασία για την κατανόηση των τεχνικών όρων, που χρησιμοποιούν οι μεταγενέστερες πηγές για κάθε εποχή.

Μία ολόκληρη σειρά παραδειγμάτων πείθει ότι οι *ἄρχοντες τῶν θεμάτων*⁹⁹ δεν είναι άλλοι από τους ανώτερους αξιωματικούς των θεμάτων. Η διαπίστωση αυτή έχει σχεδόν γενική ισχύ για όλες τις εποχές.

Επί Λέοντος Δ' (775-780), η Χρονογραφία του Θεοφάνη¹⁰⁰ αναφέρει *τοὺς τῶν θεμάτων ἄρχοντας* με την έννοια αυτή (ήρθαν στην Κωνσταντινούπολη μαζί με πλήθος στρατευμάτων), ενώ επί Ειρήνης και Κωνσταντίνου Σ' το 781 στέλνονται στη Σικελία *ἄρχοντες ἱκανοὶ καὶ λαὸς ἐπιλεκτός ἐκ τῶν θεμάτων*¹⁰¹. Μετά την κατάπνιξη της εξέγερσης του Βαρδάνη Τούρκου το 803 - και έχει σημασία το γεγονός ότι η μνεία αυτή αναφέρεται στον ένατο αιώνα -, ο Νικηφόρος Α' συλλαμβάνει *πάντας τῶν θεμάτων τοὺς ἄρχοντας καὶ κήτορας*¹⁰². Από τη μνεία αυτή φαίνεται ότι οι ανώτεροι αξιωματικοί των θεμάτων και οι πλούσιοι ιδιοκτήτες είχαν ακολουθήσει τον ευπατριδίδη αριστοκράτη Βαρδάνη στην αποτυχία του.

Στους *ἄρχοντας* και τους *κλήτορας* αντιπαράκειται αρκετά συχνά ο όρος ο *λαὸς τῶν θεμάτων*¹⁰³ ή *πλήθος λαοῦ*¹⁰⁴. Ορισμένες φορές υπάρχει αντιπαράθεση ανάμεσα στον στρατηγό από το ένα μέρος και στο λαό του θέματος από το άλλο, όπως το 790, κατά τη διάρκεια της περιφήμης εξέγερσης των Αρμενιάκων, οπότε *οἱ τῶν λοιπῶν θεμάτων λαοί, τοὺς στρατηγούς αὐτῶν διώξαντες*...¹⁰⁵. Είναι προφανέστατο ότι με τους όρους *λαὸς* ή *λαοὶ* υπονοείται ο στρατός ή οι στρατοὶ των θεμάτων, εφόσον μάλιστα το 793 *ὁ λαὸς τῶν λοιπῶν θεμάτων* (εκτός από τους Αρμενιάκους) τίθεται υπό τις διαταγές τριῶν νέων στρατιωτικῶν αρχηγῶν¹⁰⁶. Στο *λαὸν* πάλι

---

99. Για τον δέκατο αιώνα βλ. Νεαρά Κωνσταντίνου Ζ' του 947 (Svoronos, *Novelles*, 4, σ. 101,60-61) και ἄλλη Νεαρά Κωνσταντίνου Ζ' του 947 (Svoronos, *Novelles*, 5, σ. 126,152-156: *στρατηγοὶ καὶ ἄλλοι ἄρχοντες*).

100. Θεοφάνης, 449,17-19.

101. Θεοφάνης, 455,26-28.

102. Θεοφάνης, 480,2.

103. Θεοφάνης, 455,26-28.

104. Θεοφάνης, 449,17-19.

105. Θεοφάνης, 466,8-9.

106. Θεοφάνης, 468,26-28.

των θεμάτων, που σημαίνει ολόκληρη τη στρατιωτική δύναμη ενός θέματος με την ευρεία έννοια, αντιπαράθεται η στενή έννοια του μόνιμου πυρήνα των στρατιωτών ενός θέματος, που βρίσκονται συνεχώς υπό τα όπλα και τους οποίους, όπως έδειξε πειστικά η Μάρθα Γρηγορίου - Ιωαννίδου¹⁰⁷, οι πηγές αποδίδουν με τον όρο *ταξᾶ-τοι* ή *ταξεῶται*.

Αν από το 803 εμφανίζονται στα μικρασιατικά θέματα οι *κήτηρες* κοντά στους *ἄρχοντας*, το γεγονός αυτό ενισχύει τη διαπίστωση ότι η παρουσία της νέας μεσοβυζαντινής αριστοκρατίας στα θέματα θα γίνεται όλο και περισσότερο αποφασιστική. Στην καταστροφή του Αμορίου από τον χαλίφη al-Mutasim το 838 οι αιχμάλωτοι αποκαλούνται από μεν τη Συνέχεια Θεοφάνη «κατὰ τὰ θέματα τελούντες μεγιστάνες τε καὶ κραταιότεροι ἄνδρες»¹⁰⁸, ενώ από τον Σκυλίτζη, οι ίδιοι αυτοί άνδρες αποκαλούνται *διαφανεῖς*¹⁰⁹. Από την εποχή που ο θεσμός των θεμάτων τυποποιείται και γενικεύεται στη Μ. Ασία, δηλαδή γύρω στα τέλη της βασιλείας του Μιχαήλ Β', το να είναι κανείς τουρμάρχης ή δρουγγάριος σε ένα θέμα σημαίνει να είναι *οὐκ ἄσημον ἢ ιδιώτην τὴν τύχην*, όπως αναφέρεται στη Συνέχεια Θεοφάνη¹¹⁰ σχετικά με τον πατέρα της μετέπειτα αυτοκράτειρας Θεοδώρας. Αυτό πρέπει να σημαίνει ότι για την εποχή, στην οποία αναφέρεται η μνεία αυτή, οι τουρμάρχες και οι δρουγγάριοι περιλαμβάνονται ασφαλώς στους *ἄρχοντας τῶν θεμάτων* και, επίσης, ότι η σταδιοδρομία στις διάφορες βαθμίδες του θεματικού στρατού θεωρείται, στο πρώτο μισό του ένατου αιώνα, μία καλή θέση στην κοινωνία της επαρχίας, που δείχνει να μη διαθέτει τώρα πολιτικές και διοικητικές θέσεις ανάλογης ή αντίστοιχης περιωπής.

Αν προσέξει κανείς στη Χρονογραφία του Θεοφάνη¹¹¹ την πρώτη μνεία, στην οποία τα θέματα αναφέρονται να βρίσκονται κοντά στην κεντρική εξουσία, μαζί με τη σύγκλητο (πρόκειται για τη βάπτιση του Κωνσταντίνου Ε' το 722), θα παρατηρήσει ότι, τον ένατο αιώνα, η επαρχία προσφέρει διαμέσου του θεματικού στρατού ανάδειξη σε ανθρώπους που δεν χρειάζεται να επηρεάσουν τις πολιτικές εξελίξεις, πηγαίνοντας στην Κωνσταντινούπολη. Το 722, *οἱ προύχοντες τῶν θεμάτων καὶ τῆς συγκλήτου* παραστέκονται στον αυτοκράτορα. Λίγο περισσότερο από εκατό χρόνια μετά, οι έννοιες *ἄρχοντες* και *κήτηρες* στα θέματα προσεγγίζουν ως προς τη σημασία τους και απομακρύνονται οριστικά από την έννοια *ιδιώτης*.

107. Γρηγορίου - Ιωαννίδου, Μόνιμος πυρήνας, 229-243.

108. Συν. Θεοφ., 131,4-5.

109. Σκυλίτζης, 78,43.

110. Συν. Θεοφ., 89,17-18. Βλ. πιο κάτω, σ. 277-278.

111. Θεοφάνης, 400,13-14.

Με τα θέματα συνδέθηκε, επίσης, διαχρονικά ο όρος *μονοστράτηγος*, ο οποίος μοιάζει να αποτελεί περισσότερο μία επινόηση του ένατου ή ακόμα και του δέκατου αιώνα για να αποδώσει με τρόπο κατανοητό για την εποχή, που γράφεται η πηγή, περιπτώσεις ενοποίησης στρατιωτικής διοίκησης τελείως διαφορετικές η μία από την άλλη: ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, μιλώντας για το θέμα Ανατολικών στο σύγγραμμα *Περί θεμάτων*, αναφέρεται στον πατρίκιο Βελισάριο ... *ὃς ἦν μονοστράτηγος πάσης Ἀνατολῆς*¹¹², υπονοώντας χωρίς αμφιβολία τον τίτλο *magister militum per Orientem*, τον οποίο έφερε ο Βελισάριος σε διάφορες εποχές της ζωής του. Μιλώντας για το θέμα Λυκανδού, ο Κωνσταντίνος Ζ' αναφέρει ότι, όταν αυτοκράτορας ήταν ο θεός του Ιουστινιανού, Ιουστίνος Α', ο ίδιος ο Ιουστινιανός *μονοστράτηγος τῶν Ῥωμαϊκῶν ταγμάτων Καῖσαρ ὢν ἐχρημάτιζε*¹¹³, χωρίς, όμως, να είναι δυνατόν να γνωρίζουμε αν ο Πορφυρογέννητος αναφέρεται στον τίτλο του *comes domesticorum*, που είχε ο Ιουστινιανός¹¹⁴, ή σ' αυτόν του *magister militum praesentalis*, τον οποίο έλαβε στη συνέχεια¹¹⁵. Το πιθανότερο είναι ότι έχουμε να κάνουμε με μία βραχυλογία του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, η οποία θέλει τον Ιουστινιανό ταυτόχρονα Καίσαρα, αξίωμα που έλαβε μετά από τα προηγούμενα. Οπωσδήποτε, όμως, οι μνείες αυτές του Κωνσταντίνου Ζ' αναφέρονται σε μία εποχή προγενέστερη της εμφάνισης των θεμάτων και δεν δημιουργούν πρόβλημα, ενώ από την εμφάνιση στο ιστορικό προσκήνιο των θεμάτων, η ενοποίηση αυτή της στρατιωτικής διοίκησης, που οι πηγές αποδίδουν με τον όρο *μονοστράτηγος*, είναι τελείως πρόσκαιρη και περιστασιακή, όπως θα φανεί από τα αμέσως επόμενα.

Το έτος 698 ο επαναστάτης αυτοκράτορας Αψίμαρος - Τιβέριος Γ' διορίζει τον *γνήσιον αὐτοῦ ἀδελφόν*, που έχει το όνομα Ηράκλειος και θεωρείται δικαιολογημένα, όπως φαίνεται, *ὡς λίαν ἱκανώτατος, μονοστράτηγον πάντων τῶν ἔξω καβαλλαρικῶν θεμάτων*, με αποστολή να περιπολεῖ και να φροντίζει την απόκρουση των Αράβων *ἐπὶ τὰ μέρη Καππαδοκίας καὶ τῶν κλεισσορῶν*¹¹⁶. Από τη μνεία αυτή συνάγεται ότι ο Ηράκλειος τοποθετεῖται επικεφαλῆς των θεμάτων που: α) βρίσκονται ἔξω από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης και β) αποτελούνται από ιππικό. Ποιά μπορεί να είναι αυτά τα θέματα; Από τον τόπο, ο οποίος τους ανατίθεται να υπερασπίζονται - *Zuweisungsort*, όπως θα έλεγε ο Koder¹¹⁷ - και που είναι οι κλεισσορές της Καππαδοκίας, από τις δύο πλευρές της μεταγενέστερης διαχωριστικής

112. *De Them.*, 62,51-52.

113. *De Them.*, 76,29-31.

114. Μάλλον το 518. Βλ. Stein, *Histoire*, II, 222.

115. Μάλλον το 524. Βλ. Stein, *Histoire*, II, 223, σημ. 2.

116. Θεοφάνης, 371,9-13.

117. Koder, *Bedeutungsentwicklung*, 161.

γραμμής ανάμεσα στο θέμα Ανατολικών και το θέμα Αρμενιάκων, μπορούμε εύλογα να υποθέσουμε ότι ο Ηράκλειος αυτός ηγείται ταυτόχρονα των δύο θεμάτων Ανατολικών και Αρμενιάκων, έτσι ώστε η αμυντική του διάταξη να αντιστοιχεί με τη μεγαλύτερη δυνατή ακριβεία στην αποστολή, η οποία του ανατέθηκε. Αν έξω από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης υπήρχε τότε, επίσης, κάποιο θέμα μη καβαλλαρικό, π.χ. το Οψίκιον¹¹⁸, αυτό δεν πρέπει, σύμφωνα με τη μνεία του Θεοφάνη, να ανατέθηκε στις διαταγές του Ηρακλείου. Ανεξάρτητα, όμως, από το πόσα και ποιά θέματα είχε υπό τις διαταγές του ο Ηράκλειος αυτός, ο όρος μονοστράτηγος δείχνει περισσότερο μία περιφραση δηλωτική της δικαιοδοσίας του (μονοστράτηγος των καβαλλαρικών θεμάτων), παρά τον τίτλο του αυτόν καθ' εαυτόν¹¹⁹.

Ακόμα πιο αμφίβολη, για την περίπτωση της Μ. Ασίας, είναι η επόμενη περίπτωση που περιγράφεται από τη Χρονογραφία του Θεοφάνη¹²⁰: το 802, ο ευνούχος Αέτιος διορίζει τον αδελφό του *μονοστράτηγον εἰς τε Θράκην καὶ Μακεδονίαν, αὐτὸς τὰ περατικά θέματα κατέχων, ἀνατολικοὺς καὶ τὸ Ὀψίκιον*. Εδώ, επειδή ο όρος μονοστράτηγος αναφέρεται ρητά στην περίπτωση Θράκης και Μακεδονίας, θεωρείται συνήθως ότι το ίδιο συμβαίνει και στη μικρασιατική περίπτωση Ανατολικών και Οψικίου. Αλλά η χρησιμοποίηση δύο διαφορετικών εκφράσεων (*μονοστράτηγος - αὐτὸς κατέχων τὰ περατικά*) στις δύο περιπτώσεις θα μπορούσε, επίσης, να υποδηλώνει την ομοιότητα των διοικήσεων, χωρίς ούτε στη μία ούτε στην άλλη περίπτωση ο όρος μονοστράτηγος να έχει τη σημασία επίσημου τίτλου, όπως ακριβώς και στην παλαιότερη περίπτωση του 698.

Ενδεικτικότερη για την ασάφεια του όρου είναι η τρίτη περίπτωση αναφοράς μονοστράτηγου στα μικρασιατικά θέματα: πρόκειται για τον περίφημο Βαρδάνη Τούρκο, ο οποίος εξεγείρεται το 803. Όπως παρατηρήθηκε στην τελευταία σχετική μελέτη της Ελεωνόρας Κουντούρα - Γαλάκη¹²¹, από τις οκτώ πηγές που αναφέρουν την εξέγερσή του, οι έξι (Θεοφάνης, Γεώργιος Μοναχός, Γενέσιος, Θεοδόσιος Μελιτηνός, Κεδρηγός, Ζωναράς) του προσδίδουν το αξίωμα του στρατηγού των Ανατο-

118. Π.χ. Θεοφάνης, 366,5: *τὸν περιούσιον λαὸν (Οψίκιον) καὶ τὰ καβαλλαρικά θέματα (Ανατολικών και Αρμενιάκων)*.

119. Δεν πρέπει να είναι σωστή η άποψη ότι ο μονοστράτηγος είναι κάτι αντίστοιχο με τον στρατηγό αυτοκράτορα, παρά τη διαβεβαίωση του Πορφυρογέννητου (*De Them.*, 62,51-52) ότι ο στην πραγματικότητα στρατηγός αυτοκράτωρ Βελισάριος ήταν *μονοστράτηγος πάσης Ἀνατολῆς*, άποψη που δείχνει να κυριαρχεί (ενδεικτικά βλ. Guiland, *Recherches*, I, 380-404. - Oikonomides, *Listes*, 334). Ο στρατηγός αυτοκράτωρ έχει την εξουσιοδότηση να διεξάγει διαπραγματεύσεις, κάτι που δεν πρέπει να επιτρεπόταν στον μονοστράτηγο.

120. Θεοφάνης, 475,21-24. Βλ. Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 40.

121. Κουντούρα - Γαλάκη, Βαρδάνης Τούρκος, 205.

λικών μόνο. Ο Σκυλίτζης¹²² τον αναφέρει ως δομέστικο των σχολών της Ανατολής, ενώ η Συνέχεια Θεοφάνη¹²³ είναι η μόνη πηγή, η οποία τον μνημονεύει ως *μονοστράτηγον τῶν πέντε θεμάτων τῶν κατὰ τὴν Ἀνατολὴν τὴν ἐφορείαν καὶ πρόνοιαν διοικούμενον ... ἐξαπέσταλκεν* (Νικηφόρος Α').

Έτσι, λοιπόν, η μεγάλη πλειοψηφία των πηγών, ανάμεσα στις οποίες είναι και οι πλησιέστερες προς τα γεγονότα (Θεοφάνης, Γεώργιος Μοναχός) τον αναφέρουν απλώς ως στρατηγό των Ανατολικών, ο Σκυλίτζης, πηγή του ενδέκατου αιώνα, είναι φυσικό να τον αναφέρει ως δομέστικο των σχολών, ο οποίος τον ενδέκατο αιώνα, διοικεί ακόμα δυνάμεις από πολλά θέματα, και μόνο η Συνέχεια Θεοφάνη του αποδίδει το αμφίβολο αξίωμα του μονοστράτηγου, και μάλιστα των πέντε θεμάτων. Ακόμα, σε μία δεύτερη μνεία για την εξέγερση του Βαρδάνη, η Συνέχεια Θεοφάνη αναφέρει: *καὶ τὰ ὑφ' ἑαυτὸν τέσσερα θέματα τοῖς ἑαυτοῦ λόγοις ὑπαγαγὼν, τῶν Ἀρμενιακῶν χωρὶς (οὐδὲ γὰρ ὑπεῖξαν αὐτῷ) τῆς ἐπαναστάσεως ἄρχεται*¹²⁴. Στη μνεία αυτή, από τα πέντε θέματα των οποίων ο Βαρδάνης είχε «τὴν ἐφορείαν καὶ τὴν πρόνοιαν», κατὰ το κείμενο, οι Αρμενιάκοι αρνούνται να τον ακολουθήσουν στην εξέγερση, ενώ στην πρώτη μνεία ο Βαρδάνης στέλνεται να έχει την «ἐφορείαν καὶ τὴν πρόνοιαν» των πέντε θεμάτων κατὰ την Ανατολή ως μονοστράτηγος, που θα μπορούσε επίσης να ερμηνευθεῖ «κάτι σαν μονοστράτηγος». Αυτό, με τη σειρά του, είναι δυνατόν να σημαίνει ότι ο ὅρος μονοστράτηγος είναι τελείως ανεπίσημος, όπως στις μέρες μας ο ὅρος «αρχιστράτηγος» δεν είναι βαθμὸς ἐπίσημος. Έτσι, βλέπουμε ότι, ὅσον αφορά το ιστορικό της εξέλιξης των μικρασιατικών θεμάτων, ο ὅρος *μονοστράτηγος* δεν έχει σχεδόν καμία απαίτηση να επηρεάσει τη διοικητική τους δομή και είναι κάτι το τελείως επεισοδιακό και περιστασιακό. Αυτό βέβαια καθόλου δεν αποκλείει τα πράγματα να έχουν ἔτσι ὅπως υποστηρίζει η διεθνὴς βιβλιογραφία ἀπὸ την εποχή του Μιχαήλ Γ' και ἐξῆς, ἀλλὰ πάλι ο πραγματικὸς μονοστράτηγος ἀπὸ την εποχή εκείνη θα εἶναι ο δομέστικος των σχολών.

Περισσότερο τεχνικό περιεχόμενο, σε σχέση με τον μονοστράτηγο, ὅπως και σήμερα, πρέπει να ἔχει ο ὅρος *υποστράτηγος*, ἀφοῦ μάλιστα συναντάται και σε σφραγίδα¹²⁵: *Λέοντι πατρικίῳ καὶ ὑποστρατήγῳ τῶν Θρακησίων*, παρόλο που και στον ὄρο *υποστράτηγος* διακρίνεται το ευκαιριακό και περιστασιακό, επειδή, βεβαίως, πρόκειται για τον μόνο υποστράτηγο Θρακησίων που διαθέτουμε. Εκτός ἀπὸ τον υποστράτηγο των Θρακησίων της σφραγίδας, υποστράτηγο δείχνει επίσης

122. Σκυλίτζης, 9,93.

123. Συν. Θεοφ., 6,14-15.

124. Συν. Θεοφ., 8,14-17. Βλ. επίσης Niavis, *The Reign*, 64.

125. Seibt, *Drei Bleisiegel*, 148.

να διαθέτει το θέμα Οψικίου επί Βασιλείου Α'. Πρόκειται για τον γνωστό Ανδρέα «ἐκ Σκυθῶν»¹²⁶.

Υποστράτηγοι εμφανίζονται στις αφηγηματικές πηγές από τον πέμπτο μέχρι και τον δωδέκατο αιώνα. Αρχικά, και ως την εποχή περίπου που εμφανίζονται τα θέματα στη Χρονογραφία του Θεοφάνη, επικρατεί η εντύπωση ότι, αρκετά συχνά, ένας υποστράτηγος εμφανίζεται δίπλα σε ορισμένους *magistri militum*¹²⁷ και οι μνείες του Θεοφάνη σταματούν το 610, οπότε εμφανίζεται ο όρος θέματα¹²⁸. Σε ό,τι αφορά την εποχή των θεμάτων, ο όρος εμφανίζεται για πρώτη φορά το 680¹²⁹: «Θεόδωρος, ἀπὸ ὑπάτων, πατρίκιος, κόμης τοῦ βασιλικοῦ ὄψικιοῦ καὶ ὑποστράτηγος Θρακίας» (κατὰ τον *Lilie*, υποστράτηγος Θρακησίων¹³⁰), κάτι που θα οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι το θέμα Θρακησίων έχει υποστράτηγους σε διάφορες εποχές, και μάλιστα θα προέκυπτε και ταύτιση κόμητα του Οψικίου και υποστράτηγου Θρακησίων (σχεδόν τελείως ἀπίθανο). Διακόσια περίπου χρόνια αργότερα, αλλά πάντα μέσα στην εποχή ανάπτυξης και εξέλιξης του θεματικού θεσμού, ο Γενέσιος¹³¹ αναφέρει ότι ο Βασίλειος Α', μάλλον στις αρχές της βασιλείας του, διόρισε τον μετέπειτα δαφνοστεφὴ δομέστικο των σχολῶν Ανδρέα «ἐκ Σκυθῶν» *ὑποστράτηγον τοῦ κατὰ τὸ Ὀψίκιον θέματος*¹³², κάτι που, ίσως, υποδηλώνει επανάληψη του φαινομένου ότι ο Βασίλειος Α' κῆρτισε για τον εαυτό του την ανώτατη διοίκηση στη δυτική Μ. Ασία, ἢ τα θέματα Οψικίου και Θρακησίων, που είχαν πρόσφατα στασιασεί¹³³, με άμεσο υφιστάμενό του τον Ανδρέα «ἐκ Σκυθῶν»¹³⁴.

Εξάλλου, τις περισσότερες από τις φορές που ο Γενέσιος χρησιμοποιεί τον ὄρο *ὑποστράτηγος*, τον μεταχειρίζεται με την έννοια του υπαρχηγού, μετά από αυτόν που έχει το γενικό πρόσταγμα (*second-in-command*), και αυτό μπορεί κάλλιστα να σημαίνει ότι ο αναφερόμενος από τον Γενέσιο ως *ὑποστράτηγος* έχει το βαθμό του στρατηγού, όταν αναφέρεται μετά τον αυτοκράτορα, έναν ξένο ηγεμόνα, ἢ κάποιον επικεφαλῆ¹³⁵. Το ίδιο συμβαίνει προφανέστατα στη Συνέχεια Θεοφάνη, οπότε ο Βασίλειος Α' στέλνει στην «ἐσπέραν τοὺς ὑποστράτηγους» του¹³⁶, και ασφαλῶς ἐπι-

126. Γενέσιος Δ', 30, σ. 81.

127. Ενδεικτικά βλ. Πρίσκοι, 49, σ. 356. - Θεοφάνης, 251, 253, 256, 269, 284, 295, 297.

128. Θεοφάνης, 300,4-6. Βλ. Dölger, *Ableitung*, 197-198.

129. *ACO* II, 2, 1, 14,20-21.

130. *Lilie*, *Thraakesion*, 18, 20, 22.

131. Γενέσιος, Δ', 30, σ. 81.

132. Βλυσίδου, *Βασίλειος Α'*, 85-87, με τις χρονολογίες της σταδιοδρομίας του.

133. Βλυσίδου, *Βασίλειος Α'*, 87-88.

134. Το 680, αντίθετα, ο κόμης του Οψικίου είναι υποστράτηγος Θρακίας. Βλ. πιο πάνω, σημ. 129.

135. Γενέσιος Γ', 12, σ. 46, Γ', 16, σ. 50, Δ', 9, σ. 62.

136. Συν. Θεοφ., 308,5-6.

σης το 879¹³⁷, οπότε ο δομestικός των σχολών πια Ανδρέας «ἐκ Σκυθῶν» κερδίζει τη μάχη της Ποδανδού, έχοντας υπό τις διαταγές του *ὑποστράτηγους, ταξιάρχους και λοχαγούς*: ως δομestικός των σχολών μπορεί κάλλιστα να διοικεί στρατηγούς θεμάτων. Και ο ὅρος, λοιπόν, *ὑποστράτηγος* δείχνει να υπόκειται σε εξέλιξη.

Το πρόβλημα, που είναι δυσεπίλυτο, αφορά την τριπλή μνεία (Γενέσιος, Συνέχεια Θεοφάνη και Σκυλίτζης) του Λέοντος Αρμενίου ως υποστράτηγου των Ανατολικῶν για την περίοδο πριν από τον Ιούλιο του 813 και έχει ως εξής:

Γενέσιος, Α', 8, σ. 8: *προϊόντος δέ τινος χρόνου Λέων χρηματίας τῶν Ἀνατολικῶν ὑποστράτηγος* . ...

Συν. Θεοφ., 13,18-20: *καὶ Μιχαὴλ τὸν ἑαυτοῦ ὑποστράτηγον Λέοντα ἐπανάγειν καὶ διαπεραιοῦσθαι ἐκ τῆς Ἀνατολῆς θᾶττον ἡξίου μετὰ καὶ τῶν δυνάμεων*.

Σκυλίτζης, 11,62-64: *ὑποστρατηγῶν τῷ τότε τῶν Ἀνατολικῶν ἄρχοντι, τὴν ἀρχὴν ὁ Λέων καὶ δύναμιν ὑφ' ἑαυτὸν ἔχων*.

Αντίθετα, στη Χρονογραφία του Θεοφάνη, που παρακολουθεῖ τη σταδιοδρομία του Λέοντος Αρμενίου μέχρι την αυτοκρατορική του ἀνάρρηση, τον Ιούλιο του 813, οι αναφορές σε αὐτὸν εἶναι ρητές και ομοίμορφες: *Λέων ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀνατολικῶν*¹³⁸ και, ὡπως εἰπώθηκε ἤδη, η Χρονογραφία του Θεοφάνη δεν χρησιμοποιεῖ τον ὄρο *ὑποστράτηγος* μετὰ το 609/610, δηλαδή τότε που, κατὰ γενική παραδοχή, αρχίζει η εποχὴ των θεμάτων.

Η ἀπλούστερη λύση θα ἴταν, με βάση την τριπλή μνεία για τον Λέοντα Ε', να καταλήξει κανεὶς ὅτι ορισμένα θέματα, ὡπως των Θρακησίων, των Ανατολικῶν, του Οψικίου, ἢ ἀκόμα και της Θράκης, μπορούσαν σε διάφορες εποχές να ἔχουν και υποστράτηγους, εκτὸς ἀπὸ στρατηγούς, ὡπως εἶναι ἐνδεχόμενο να υποδεικνύει η μνεία του Σκυλίτζη *ὑποστρατηγῶν τῶν Ἀνατολικῶν ἄρχοντι*. Εκτὸς, ὁμως, ἀπὸ το γεγονός ὅτι το ἔργο του Σκυλίτζη γράφτηκε την εποχὴ της τέλει παρακμῆς του θεματικῶν θεσμοῦ, στο τέλος του τρίτου τέταρτου του ἐνδέκατου αἰῶνα¹³⁹, η μεταγενέστερη ἔκφραση του ἀποτελεῖ μία βραχυλογία, που παραπέμπει κατευθείαν στη μνεία της Συνέχειας Θεοφάνη: ο Λέων Αρμενίος ἴταν υποστράτηγος του Μιχαὴλ Α' Ραγγαβέ και, ἔτσι, μπορούσε να εἶναι και στρατηγὸς των Ανατολικῶν, ὡπως τον ἀναφέρει ρητὰ και επανειλημμένα η Χρονογραφία του Θεοφάνη. Στη μνεία του Σκυλίτζη, ἐξάλλου, η σειρά των λέξεων θα μπορούσε να ἔχει ως εξής: *ὑποστρατηγῶν τῷ τότε τῶ ἄρχοντι τὴν ἀρχὴν τῶν Ἀνατολικῶν καὶ δύναμιν ὑφ' ἑαυτὸν ἔχων ὁ Λέων*, και στην περίπτωση αὐτὴ ὁ Λέων ως στρατηγὸς των Ανατολικῶν θα ἴταν υποστράτηγος του ἀρχοντος (= αυτοκράτορα ἐδῶ), κάτι που δείχνει να αντι-

137. Συν. Θεοφ., 285,16.

138. Θεοφάνης, 497,5-6 και 7-8, 502,3-4.

139. Hunger, *Hochsprachliche profane Literatur*, I, 389-393.

γράφει από την αντίστοιχη μνεία της Συνέχειας Θεοφάνη. Σε ό,τι αφορά τη μνεία του Γενεσίου, αυτή μπορεί να ερμηνευθεί διττά: α) για κάποιο χρονικό διάστημα, ο Λέων ήταν υπαρχηγός στο θέμα των Ανατολικών (πραγματικά, ήταν τουρμαρχής των Φοιδεράτων¹⁴⁰), β) για κάποιο χρονικό διάστημα ο Λέων ήταν δεύτερος στη διοίκηση όλων των Ανατολικών θεμάτων, κάτι που μπορεί επίσης θαυμάσια να σημαίνει στρατηγός των Ανατολικών.

Ιεραρχικά, λοιπόν, οι μνείες πρέπει να αξιολογηθούν ως προς την ακρίβειά τους: α) Συνέχεια Θεοφάνη β) Σκυλίτζης, που επαναλαμβάνει τη Συνέχεια Θεοφάνη, γράφοντας μετά την κατάργηση της παραδοσιακής θεματικής στρατιωτικής ορολογίας και ιεραρχίας και γ) Γενέσιος, που παραμένει ασαφής, εκτός αν, όπως είπαμε, δεχθούμε ότι τα θέματα μπορεί να είχαν υποστράτηγους σε διάφορες εποχές.

Απομένει να εξεταστεί μία μνεία της Συνέχειας Θεοφάνη, που αναφέρεται στην εκστρατεία στη Συρία το 904/905 υπό τους Ανδρόνικο Δούκα και Ευστάθιο Αργυρός και όπου ο πατριός Ευστάθιος Αργυρός αναφέρεται ως *τῶν ἀνατολικῶν ὑποστράτηγος*¹⁴¹. Η αντίστοιχη μνεία στον Σκυλίτζη είναι: *δύο στρατηγῶ (Ανδρόνικος Δουξ και Ευστάθιος Αργυρός)*¹⁴² και ο συνδυασμός των δύο μνηιῶν επιτρέπει να καταλήξουμε ότι επικεφαλής μίας μεγάλης στρατιάς ἦσαν και ο Δούκας και ο Αργυρός, με το βαθμό του στρατηγού και οι δύο (ἢ δομέστικος σχολῶν ο Δούκας), ἀλλὰ ο Αργυρός ερχόταν δεύτερος στην ιεραρχία, χωρὶς να χρειάζεται να επινοηθεῖ ἕνας *ὑποστράτηγος τῶν Ἀνατολικῶν ἐπὶ Λέοντος* ζ' και Σαμωνά. Οι μεταγενέστερες μνείες *ὑποστράτηγων*¹⁴³ δεν αφοροῦν καθόλου τον θεματικὸ θεσμὸ και το μετριοπαθέστερο συμπέρασμα, μετὰ ἀπὸ ὅλα αὐτὰ, θα ἦταν ὅτι ο ὅρος *ὑποστράτηγος* δεν εἶναι οὔτε δόκιμος, οὔτε τρέχων στη θεματικὴ στρατιωτικὴ ιεραρχία και η ἐξαίρεση της σφραγίδας, που επιβεβαιώνει τον κανόνα, συνηγορεῖ υπὲρ της ἔκτακτης περιπτώσεως, ὅταν θα ἔχει λυθεῖ οριστικὰ το πρόβλημα Θράκη - Θρακησίου¹⁴⁴.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ ο ὅρος *θέμα* για την εποχὴ της γένεσης του θεσμοῦ των θεμάτων (ἕβδομος ὡς τρίτο τέταρτο ὄγδοου αἰῶνα) εἶναι σχεδὸν αποκλειστικὰ γνω-

140. Σύν. Θεοφ., 9,9-11. Βλ. Ahrweiler, Recherches, 29.

141. Σύν. Θεοφ., 368,21-22.

142. Σκυλίτζης, 183,83-86.

143. Ενδεικτικὰ βλ. Άνα Κομνηνή, I, 151. - Κίνναμος, 94,17 και 136,6. Αξίζει να σημειωθεί ὅτι στην Άνα Κομνηνή I, 122, τα *θέματα* αντιπαρατίθενται στα *σέκρετα*. Παράλειψη του Stein, *Untersuchungen*, 50-51.

144. Βλ. Νικηφόρος, 24,19-20: *Μαρίνος, ὁ τῶν Θρακιῶν ἐκστρατευμάτων ἡγεμῶν*, ἠπάται στην Αἴγυπτο το 635. Πρόκειται, προφανῶς, για ἕναν ἀπὸ τους τελευταίους *magistri militum per Thracias*. Βλ. ἐπίσης J. Irmischer, *Zur Verwaltungsgeschichte Thraciens in byzantinischer Zeit*, *Thracia*, II, Sofia 1974, 163-165. - Του ἰδίου, *Die Begründung des Thema Thrake*, *Studia Balcanica* 10, *Recherches de Géographie historique*, Sofia 1975, 101-103.

στός από τη Χρονογραφία του Θεοφάνη, μία πηγή που μπορεί μεν να περιγράψει τα γεγονότα ως το 813, η μορφή, όμως, με την οποία μας έχει περιέλθει το κείμενο που έχουμε στη διάθεσή μας μπορεί να είναι όχι λίγο, αλλά πολύ μεταγενέστερη του 813, καθώς μάλιστα τα αρχαιότερα χειρόγραφα της Χρονογραφίας χρονολογούνται τον δέκατο αιώνα¹⁴⁵. Αντίθετα, ο όρος *θέμα* ή *θέματα* δεν υπάρχει καθόλου στην *Ιστορίαν σύντομον* του πατριάρχη Νικηφόρου που, οπωσδήποτε, γράφτηκε πριν από τη Χρονογραφία του Θεοφάνη, ίσως μάλιστα πριν από το 800¹⁴⁶. Μόνο στον *Βίο Νικηφόρου*, που έγραψε ο διάκονος Ιγνάτιος, μετέπειτα μητροπολίτης Νικαίας¹⁴⁷, και ο οποίος είναι αρκετά μεταγενέστερος από την *Ιστορίαν σύντομον*, έχουμε τον ορισμό: *πρώτος κατάλογος τῆς στρατιωτικῆς τῆς λεγομένης τῶν θεμάτων φύλαγος*, που σημαίνει ότι: ο στρατός (ή *στρατιωτική φύλαγξ τῶν θεμάτων*) διαιρείται σε καταλόγους (πρώτος κατάλογος δείχνει να είναι αυτός των Ανατολικών και *δημαγωγός* αυτού του πρώτου καταλόγου της στρατιωτικής φύλαγος των θεμάτων είναι ο μετέπειτα αυτοκράτορας Λέων ο Αρμένιος¹⁴⁸).

Κατά τα άλλα, η *Ιστορία σύντομος*, που γράφτηκε, όπως έχει ήδη αναφερθεί, την εποχή της ωριμάνσης του θεματικού θεσμού ή την εποχή των πέντε θεμάτων (τρίτο τέταρτο του όγδοου αιώνα ως τη βασιλεία του Μιχαήλ Τραυλού), προτιμά να χρησιμοποιεί τους όρους *στρατός* ή *λαός*. Έτσι έχουμε: *ὁ τοῦ Ὀψικίου στρατός*¹⁴⁹, *ὁ Ὀψίκιος στρατός*¹⁵⁰, *ὁ Ὀψίκιος λαός*¹⁵¹, *τὸ λεγόμενον βασιλικὸν Ὀψικιον*¹⁵² και, τέλος, *εἰς τὴν τοῦ Ὀψικίου λεγομένην χώραν*¹⁵³. Για το θέμα Αρμενιάκων έχουμε: *ὁ καλούμενος τῶν Αρμενιακῶν στρατός*¹⁵⁴. Για το θέμα Θρακησίων έχουμε: *ὁ τῶν Θρακησίων λεγόμενος λαός*¹⁵⁵. Τέλος, η *Ιστορία σύντομος* του πατριάρχη Νικηφόρου που, σταματώντας την αφήγησή της το 769, δεν αναφέρει καθόλου το προφανέστατα νεοσύστατο θέμα των Βουκελαριών, για το θέμα των Ανατολικών

145. C. Parisinus gr. 1710. - C. Vaticanus gr. 155. Βλ. Θεοφάνης, II, 374 και 384. Επίσης βλ. Λουγγής, *Ἰδεολογία Ἱστοριογραφίας*, 75, 77-78. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 48, σμμ. 3.

146. Βλ. την εισαγωγή του Mango στη νεότερη έκδοση του Νικηφόρου, 8-12.

147. *Βίος Νικηφόρου*, 163,1-2.

148. Ο όρος *δημαγωγός* σε σχέση με τον βυζαντινό στρατό έχει κάποια χρήση στην Άνω Κορινθία (I, 27, 157, 159), ενώ είναι μάλλον άγνωστος στις πηγές που πραγματεύονται την εποχή των θεμάτων.

149. Νικηφόρος, 14,6 και 51,14.

150. Νικηφόρος, 50,26 και 49,7.

151. Νικηφόρος, 59,19.

152. Νικηφόρος, 56,2.

153. Νικηφόρος, 36,21. Βλ. Pertusi, *Formation*, 31-33.

154. Νικηφόρος, 61,2.

155. Νικηφόρος, 60,13.

χρησιμοποιεί τους ακόλουθους όρους: τὸ ἀνατολικὸν καλούμενον στρατεύμα¹⁵⁶, ὁ τῶν ἀνατολικῶν λεγόμενος στρατός¹⁵⁷. Όταν, όμως, αναφέρεται στον αδελφό του Αψιμάρου, Ηράκλειο, ο οποίος, όπως είδαμε στον Θεοφάνη¹⁵⁸, ήταν *μονοστράτηγος πάντων τῶν ἔξω καβαλλαρικῶν θεμάτων* και που πρέπει να σημαίνει διοικητής των ενωμένων στρατῶν Αρμενιάκων και Ανατολικῶν, η *Ιστορία σύντομος* τον αποκαλεί *στρατηγὸν τοῦ ἀνατολικοῦ στρατοῦ*¹⁵⁹, ο οποίος στη συγκεκριμένη περίπτωση αποτελείται από δύο ιππικά (καβαλλαρικά) θέματα της Ανατολῆς: των Ανατολικῶν και των Αρμενιάκων.

Από τον πατριάρχη Νικηφόρο, συνεπώς, επιβεβαιώνεται ότι αποκλειστικά στον Θεοφάνη ο ὅρος *θέμα* χρησιμοποιείται για ολόκληρη τη διάρκεια του ἑβδομου αἰῶνα και σχεδόν μέχρι το τελευταίο τέταρτο του ὄγδου αἰῶνα με τη μοναδική σημασία και ἔννοια: «στρατιωτικὸ σῶμα»¹⁶⁰. Η ολοκληρωτική απουσία, όμως, του μεταγενέστερου τεχνικοῦ ὅρου *θέμα - θέματα* από μία πηγή, που πρέπει να γράφτηκε μάλλον πριν από το 800 και η οποία περιγράφει τα γεγονότα ὡς το 769, συνηγορεῖ στη διαπίστωση ὅτι, από την πρώτη εμφάνιση των θεματικῶν στρατῶν στο πρώτο τρίτο του ἑβδομου αἰῶνα μέχρι την ωρίμανση του θεσμοῦ στο τρίτο τέταρτο του ὄγδου αἰῶνα, η μετάβαση δεν ήταν μόνο μακρόσυρτη για τους κινήτους αυτούς μεγάλους στρατούς, που ἤλεγχαν πολύ μεγάλες περιοχές, ἀλλὰ και βαθμιαία, στο μέτρο που απομακρυνόταν η ἄμεση αραβική απειλή από τον ἑβδόμο στον ὄγδοο και από τον ὄγδοο στον ἑνάτο αἰῶνα, ὁπότε, ὡπως αναφέρθηκε, τα θέματα πολλαπλασιάζονται και τυποποιούνται.

Όταν, λοιπόν, η *Ιστορία σύντομος* του Νικηφόρου αναφέρει *τὴν τοῦ Ὀψικίου καλουμένην χώραν*¹⁶¹, μιλώντας για τον Ιουστινιανό Β', ἢ *πρὸς τὴν χώραν τῶν ἀνατολικῶν καλουμένην*¹⁶², μιλώντας για τον Κωνσταντίνο Ε', πρόκειται για περιοχές, τις οποίες ελέγχουν οι στρατοὶ του Οψικίου και των Ανατολικῶν την εποχή που γράφτηκε η *Ιστορία* του πατριάρχη Νικηφόρου, και ὄχι τις εποχές Ιουστινιανού Β' και Κωνσταντίνου Ε', στις οποίες αναφέρονται τα ἀντίστοιχα χωρία και στις οποίες εποχές οι περιοχές αυτές δεν ονομάζονταν ἀκόμα ἔτσι, ἀλλὰ ονομάστηκαν ἀργότερα, στο βαθμό που η παραμονή των θεματικῶν στρατῶν σ' αυτές έγινε μόνιμη. Αν αυτός ο τρόπος μετάβασης από το στρατιωτικὸ σῶμα στην περιοχή ὅπου εδρεύει

156. Νικηφόρος, 37,25-26.

157. Νικηφόρος, 52,22.

158. Θεοφάνης, 371,9 και 13.

159. Νικηφόρος, 42,11.

160. Karayannopoulos, *Themenordnung*, 35.

161. Νικηφόρος, 36,20-21.

162. Νικηφόρος, 60,6-7.

είναι ο τρόπος που χρησιμοποιούν οι βυζαντινές πηγές για να αποδώσουν αυτή τη βαθμιαία μεταβολή καταστάσεων και θεσμών (και στην περίπτωση αυτή είναι αξιοθαύμαστο το γεγονός πώς δύο τόσο διαφορετικές πηγές, όπως ο Νικηφόρος και ο Θεοφάνης αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλοκαλύπτονται), η μετάβαση αυτή οφείλει να εντοπιστεί όχι μόνο στο πώς η Βιθυνία π.χ. γίνεται η χώρα του Οψικίου ή η Φρυγία και η Λυκαονία η χώρα των Ανατολικών, αλλά στο σύνολο των μικρασιατικών εδαφών, που στο τέλος της πρωτοβυζαντινής εποχής χωρίζονται σε τουλάχιστον 26 επαρχίες, τα ονόματα των οποίων ποτέ δεν πέθαναν για τη βυζαντινή γραμματεία, ιδιαίτερα την εκκλησιαστική. Όπως λέει ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος με το πασιγνωστο και αρκετά ανώμαλο για παρακολούθηση ύφος του: *Πρῶτον μὲν οὖν τοῦ καλουμένου Ἀνατολικοῦ εἰ δοκεῖ μνημονεύσωμεν: ἔνταῦθα τῆς Ἀνατολῆς θέματα ἤγουν τῆς μικρᾶς Ἀσίας*¹⁶³. Τα θέματα της Μ. Ασίας, σύμφωνα με τον Πορφυρογέννητο λοιπόν, είναι όλα ανατολικά και δεν πρόκειται, στη συγκεκριμένη αυτή μνεία, για το γνωστό θέμα Ανατολικών, αλλά για μία γενική εισαγωγή στα ανατολικά, τα μικρασιατικά θέματα, που αποτελούν το πρώτο μέρος του πονήματός του *Περί θεμάτων* και που αντιπαρατίθενται στα δυτικά θέματα, τα οποία αποτελούν το δεύτερο μέρος. Μετά από όλα αυτά γίνεται προφανές ότι η έρευνα της μετάβασης από την πρωτοβυζαντινή εποχή στη θεματική διοίκηση για τη Μ. Ασία περνάει υποχρεωτικά από την έρευνα του πώς και με ποιά χρονικά στάδια η Μ. Ασία κατέληξε να ταυτίζεται με τα ανατολικά θέματα, όπως λέει ο Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος.

Γ. ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ ΣΤΑ ΘΕΜΑΤΑ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ ΣΤΗ Μ. ΑΣΙΑ.

Από τις δύο πηγές, η μαρτυρία των οποίων είναι βαρύνουσα για τον έβδομο και τον όγδοο αιώνα, στον μεν πατριάρχη Νικηφόρο η χρήση του όρου *ἀνατολή* και των παραγώγων της, όπως *ἀνατολική χώρα*¹⁶⁴, *τὰ τῆς ἀνατολῆς χωρία*¹⁶⁵, *πᾶσα ἡ ἀνατολική γῆ*¹⁶⁶, δείχνει ότι γίνεται λόγος για το σύνολο των ανατολικών επαρχιών της αυτοκρατορίας, και, με κάποια διάθεση περιορισμού της έκτασής τους, για τις περιοχές πέρα από τον Βόσπορο, οπότε εύλογο είναι το συμπέρασμα ότι πρώτες ανάμεσά τους είναι οι μικρασιατικές επαρχίες ή χωρία.

163. *De Them.*, 59.

164. Νικηφόρος, 15,7.

165. Νικηφόρος, 23,5-6.

166. Νικηφόρος, 21,16.

Στον Θεοφάνη τον Ομολογητή, που αρχίζει την εξιστόρησή του όχι από τον έβδομο αιώνα, όπως ο Νικηφόρος, αλλά από το 284, η χρήση των όρων *τὰ μέρη τῆς ἀνατολῆς* ή *τὰ ἀνατολικά μέρη* μοιάζει να είναι αρκετά αδιάφορη¹⁶⁷ μέχρι την εποχή της βασιλείας του Ιουστινιανού Α΄ και φαίνεται ότι σημαίνει γενικά τις ανατολικές επαρχίες. Μετά τον Ιουστινιανό, ο όρος περιπίπτει σε αφάνεια, αλλά, όταν εμφανίζεται και πάλι στο κείμενο της Χρονογραφίας του Θεοφάνη¹⁶⁸ - *πλασσομένη φωστατεύειν μέλλειν ἐπὶ τὰ ἀνατολικά μέρη, ὡς τῶν Ἀράβων ἐξεληθόντων, ἐξῆλθε πᾶσα ἡ βασιλικὴ ὑπουργία καὶ ἡ κόρη ἕως τῶν Μαλαγίνων* (πρόκειται για την Ειρήνη την Αθηναία) -, ο ορίζοντας έχει στενέψει αφόρητα σε σχέση με την εποχή του Ιουστινιανού και δείχνει να σημαίνει τις επαρχίες πέρα από τον Βόσπορο, ενώ τα Μαλάγινα (πρώτα στο Οψίκιον και, αργότερα, στο θέμα Οπτιμάτων) δείχνουν να περιλαμβάνονται σ' αυτά *τὰ ἀνατολικά μέρη* που σημαίνουν τη Μ. Ασία γενικά. Την ίδια περίπου εποχή (τέλη του όγδοου αιώνα), όπως είδαμε πιο πάνω, ο πατριάρχης Νικηφόρος γράφει *τὴν τῶν ἀνατολικῶν καλουμένην χώραν*¹⁶⁹, με την έννοια των επαρχιών εκείνων που ελέγχονται από το στρατό των Ανατολικών, δηλαδή το θέμα των Ανατολικών με την τεχνική και τη γεωγραφική του σημασία. Με τον ίδιο τρόπο αναφέρει ο Νικηφόρος *τὴν τοῦ Ὀψικίου καλουμένην χώραν*¹⁷⁰. Πρόκειται, συνεπώς, στην εποχή που γράφει ο Νικηφόρος, για τα θέματα Ανατολικών και Οψικίου που διαθέτουν μια οριοθετική γραμμή ανάμεσα στις χώρες τους.

Κάτι ανάλογο ή αντίστοιχο πρέπει να συμβαίνει και με τον αρχαίο όρο *ἐπαρχία* (provinciae) της υστερορωμαϊκής και πρωτοβυζαντινής εποχής. Στον μικρασιατικό χώρο από τον έβδομο στον όγδοο αιώνα, οι αρχικοί θεματικοί στρατοί Οψικίου, Ανατολικών, Αρμενιάκων και Θρακησίων κάλυπταν συνολικά 26-27 παλαιές επαρχίες, δηλαδή κάθε θεματικός στρατός είχε υπό τον έλεγχο του αρκετές επαρχίες ή και τμήματα επαρχιών. Οι επαρχίες του θέματος των Ανατολικών εμφανίζονται σε σφραγίδα του τέλους του έβδομου αιώνα¹⁷¹ και το 736/737¹⁷², οι επαρχίες του θέματος των Αρμενιάκων σε σφραγίδα των αρχών του όγδοου αιώνα¹⁷³ και οι επαρχίες του Οψικίου σε σφραγίδα του 745/746¹⁷⁴. Η έκφραση «ἐπαρχία» ενός θέματος εξαφανίζεται μετά τα μέσα του όγδοου αιώνα και το γεγονός αυτό συνηγορεί στη δια-

167. Θεοφάνης, 54,25, 171,1, 230,15, 239,20.

168. Θεοφάνης, 462,10.

169. Νικηφόρος, 60,6-7.

170. Νικηφόρος, 36,20-21.

171. Zacos - Veglery, αq. 2290. Βλ. επίσης Lillie, Reform, 34, σμη. 31.

172. Zacos - Veglery, αq. 245 (732/733). Βλ. όμως, D. O. Seals 3, 86, 37.

173. Zacos - Veglery, αq. 222. - D. O. Seals 4, 22, 27.

174. Zacos - Veglery, αq. 263. - D. O. Seals 3, 39, 41.

πίπτωση ότι τότε περίπου τα τέσσερα αρχικά θέματα στη Μ. Ασία απέκτησαν τον ενιαίο διοικητικό και γεωγραφικό τους χαρακτήρα, τερματίζοντας οριστικά την εποχή, κατά την οποία οι κινητοί θεματικοί στρατοί είχαν ανάγκη να μνημονεύουν τις επαρχίες, όπου εκτεινόταν η δικαιοδοσία τους.

Η γεωγραφική αυτή μετάβαση από τα όρια των επαρχιών στα όρια των θεμάτων, με όλη τη σημασία της λέξης πια, βρίσκεται στη βάση της γενικότερης διοικητικής μετάβασης από την πρωτοβυζαντινή στη μεσοβυζαντινή πραγματικότητα, που οπωσδήποτε δεν είναι εκείνη, η οποία εμφανίζεται στο έργο του Πορφυρογέννητου *Περί θεμάτων* των μέσων του δέκατου αιώνα. Στο *Περί θεμάτων* όλα σχεδόν τα θέματα, που αναφέρονται (με αξιοπρόσεκτες απουσίες, όπως π.χ. αυτή του θέματος Καππαδοκίας), δείχνουν να έχουν ήδη παρακμάσει οριστικά, σε σημείο που το μόνο αξιοπρόσεκτο στοιχείο σ' αυτά να είναι το *Πόθεν ἔσχον τὰς ὀνομασίας καὶ τί σημαίνουναι αὐτῶν προσηγορίαι καὶ ὅτι τὰ μὲν αὐτῶν ἀρχαῖζουσιν τὰ δὲ νέαν ἐκτήσαντο τὴν προσηγορίαν*¹⁷⁵.

Αντίθετα, όπως είδαμε, ο πατριάρχης Νικηφόρος γνωρίζει ότι, γύρω στο 700, υπήρχε ένας *ἀνατολικὸς στρατός*, ενώ από τον Θεοφάνη πληροφορούμαστε ότι αυτός ο ανατολικός στρατός αποτελείται από τα δύο βαβαλλαρικά θέματα της Μ. Ασίας, δηλαδή τους Πεζδός στρατός και τους Αρμενιάκους, ενώ το Οψίκιον θα κάνει την εμφάνισή του ως Πεζδός στρατός το 718. Αν η τομή μετατροπής της γεωγραφικής ορολογίας είναι τα έτη 698-700, οπότε τα *ἔξω* (= μικρασιατικά) *καβαλλαρικά θέματα* του Θεοφάνη ταυτίζονται με τον *ἀνατολικὸν στρατὸν* του Νικηφόρου, τότε «αἱ ἀνατολικαὶ ἐπαρχίαι», που αναφέρονται λίγο νωρίτερα στα πρακτικά της 5' Οικουμενικής Συνόδου το 680¹⁷⁶, αντιστοιχούν περισσότερο στο σύνολο των μικρασιατικών επαρχιών, οι οποίες πρέπει πια να ταυτίζονται με τις ανατολικές επαρχίες, παρά με τις επαρχίες του θέματος των Ανατολικῶν με τη στενή έννοια.

Οι επαρχίες ενός θέματος πού, όπως είδαμε, αναφέρονται για τελευταία φορά σε σφραγίδα του 745/746, τείνουν να αντικατασταθούν στη λόγια *Ιστορίαν σύντομον* του πατριάρχη Νικηφόρου με τον όρο *χώρα*, και αυτό συμβαίνει σχεδόν ταυτόχρονα με την αποκρυστάλλωση των θεμάτων σε στρατιωτικές - γεωγραφικές ενότητες, καθώς και με το τέλος της εποχής των τεσσάρων αρχικών θεμάτων. Το θέμα των Βουκελαριών, η ίδρυση του οποίου τοποθετείται λίγο πριν από το 767, θα είναι, όπως φαίνεται, από την αρχή ένα θέμα που εδρεύει μόνιμα σε έναν συγκεκριμένο τόπο και η μόνιμη γεωγραφική έδρα ενός θέματος θα κυριαρχήσει στο εξής σε ολόκληρη την περίοδο των λεγόμενων «πέντε θεμάτων», αλλά και αργότερα. Την εποχή

175. *De Them.*, 59.

176. *ACO* II, 2, 1, 14, 32.

του Νικηφόρου Α' λοιπόν, οπότε η Χρονογραφία του Θεοφάνη θεωρεί ότι η αυτοκρατορία χωρίζεται στην *βασιλίδα πόλιν και ἔν τοῖς θέμασιν*¹⁷⁷ και τα θέματα έχουν μια μόνιμη γεωγραφική υπόσταση, εμφανίζονται μαζί με τους *ἄρχοντας* και οι *κῆτορες* των θεμάτων¹⁷⁸, μία μνεία μοναδική που επισημαίνει την εμφάνιση μίας νέας αριστοκρατίας της επαρχίας. Ίσως, δεν θα ήταν άστοχος ένας συσχετισμός του αποσπάσματος αυτού του Θεοφάνη, όπου εμφανίζεται αυτή η νέα επαρχιακή αριστοκρατία, με την επίσης σύγχρονη μαρτυρία του αποκαλούμενου *Χρονικού του 811*, οπότε αναφέρονται ότι *έπεσαν τα τέκνα τῶν ἀρχόντων, ἀρχαίων τε καὶ νέων*¹⁷⁹, και να τεθεί το ερώτημα, αν οι νέοι αυτοί ἄρχοντες, οι οποίοι αναφέρονται στο ανώνυμο σύντομο *Χρονικόν του 811*, μπορεί να είναι οι ίδιοι με τους πρωτοεμφανιζόμενους *κῆτορας τῶν θεμάτων* το 803, η παρουσία των οποίων θα είναι πιο αισθητή στις Νεαρές των Μακεδόνων αυτοκρατορῶν του δέκατου αιώνα¹⁸⁰.

Τόσο, λοιπόν, στο επίπεδο της ορολογίας, όσο και στο επίπεδο της κοινωνικής διάστασης, η μετάβαση από τις επαρχίες στα θέματα, ή από την πρωτοβυζαντινή στη μεσοβυζαντινή πραγματικότητα, εντοπίζεται μόνο στην επιφάνεια, δηλαδή στη σημασία, την οποία έχουν οι ελάχιστες μαρτυρίες των πηγών που διαθέτουμε. Για το λόγο αυτό και υπάρχει τόση εμμονή στον τονισμό του ότι, στο ίδιο κείμενο, ο ὄρος *ἀνατολικὸς στρατὸς* σημαίνει ολόκληρο τον ἐφιππο μικρασιατικό στρατό¹⁸¹ γύρω στα χρόνια 698-700, ενώ *ἡ τῶν ἀνατολικῶν καλουμένη χώρα* σημαίνει τα εδάφη του θέματος των Ανατολικῶν, μετά την πτώση σε αχρηστία του ὄρου «ἐπαρχία τοῦ θέματος», δηλαδή μετά τα μέσα του ὄγδοου αιώνα.

Γ' αυτό, ἴσως στα λεγόμενα *Τακτικά*, που εκτείνονται στη χρονική περίοδο από το 843 μέχρι το 975 περίπου, περιλαμβάνοντας και περικλείοντας την εποχή συγγραφῆς του *Περὶ θεμάτων*, η απαρίθμηση των στρατηγῶν αρχίζει πάντοτε με τον στρατηγὸ των Ανατολικῶν, και ακολουθούν ο δομέστικος των σχολῶν και οι υπόλοιποι στρατηγοί: επειδή, ἴσως, με τον ὄρο *πατρίκιος καὶ στρατηγὸς τῶν Ἀνατολικῶν* να επιχειρεῖται αναδρομή στην εποχή, κατά την οποία *ἀνατολικὸς στρατὸς* μπορεί να σήμαινε ολόκληρο τον μικρασιατικό στρατό με τη νέα του γενική επωνυμία μετά την ἀπώλεια των επαρχιών της Διοίκησης (Diocesis) Ανατολῆς. Επιπλέον, ο ὄρος *στρατηγὸς τῶν Ἀνατολικῶν* ἴσως, πρβλ. παρέπεμπε στα χρόνια του «μονο-

177. Θεοφάνης, 494,10.

178. Θεοφάνης, 480,1-2. Βλ. Beck, Gefolgschaftswesen, 7-9. Πρβλ. Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 60.

179. *Χρονικόν του 811*, 214,70-71.

180. Svoronos, *Novelles* 2A, σ. 68,82, 2B, σ. 67,53 και 69,80,85, 5, σ. 124,117.

181. Πρόκειται για την παλαιά *ἀρχὴν τῆς ἐν*, που βρίσκεται στον Προκόπιο, *Πολ.*, Β', 6, 1 = I, 173. Πρβλ. Karayannopoulos, *Themenordnung*, 26, σημ. 5.

στράτηγου» Ηρακλείου το 698-700, ή σε εκείνα του Βαρδάνη Τούρκου, το 803, οπότε οι προσωρινές αυτές γενικές διοικήσεις αναδείκνυαν ακόμα περισσότερο την παράδοση και τη βαρύτητα του στρατηγού των Ανατολικών έναντι των ομοιοβάθμων του. Και το σημείο αυτό είναι, όπως φαίνεται, ένα από τα ελάχιστα, στα οποία τα *Τακτικά* συμβαδίζουν με το *Περί θεμάτων*, όπου επιχειρείται να αποδειχθεί ότι ο στρατηλάτης της Ανατολής ήταν «μόναρχος» της Μ. Ασίας ήδη από τη βασιλεία του Αρκαδίου (395-408)¹⁸², κάτι τελείως άγνωστο ή φανταστικό.

Την εποχή, λοιπόν, που αυτοκράτορας ήταν ο Νικηφόρος Α' (802-811), στα «πέντε θέματα τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολήν»¹⁸³ οι άρχοντες (αξιωματικοί) και οι κτήτορες (πλούσιοι ιδιοκτήτες γης) εμφανίζονται μαζί για μοναδική φορά. Είναι αρκετά πιθανό η νικήτρια της πολιτικής και κοινωνικής αναμέτρησης του όγδοου αιώνα παράταξη των στρατιωτικών ηγετών των θεμάτων να έστρεψε το βλέμμα και τα ενδιαφέροντά της στα εδάφη που, σχετικά πρόσφατα, αποτέλεσαν την έδρα και τον μόνιμο πόλο αναφοράς της. Γι' αυτό το λόγο, ίσως, ένας τουρμαρχής, ακόμα και δρουγγάριος σε ένα μικρασιατικό θέμα τον ένατο αιώνα είναι μία σημαίνουσα προσωπικότητα¹⁸⁴, κατὰ τὴν εποχή που *ἐμφύλιος πόλεμος ἐξ Ἀνατολῆς ἀρχὴν λαβὼν*¹⁸⁵ *ἐνέπλησε τὴν οἰκουμένην κακῶν*¹⁸⁶. Εδώ ο όρος «Ανατολή» σημαίνει με ακρίβεια τις μικρασιατικές επαρχίες της αυτοκρατορίας. Στη Μ. Ασία, που αποκαλείται με εντελώς φρυσικό τρόπο πια «Ανατολή», έχουν μεταφερθεί και εγκατασταθεί κατά καιρούς Σλάβοι¹⁸⁷, η Ανατολή αυτή ταυτίζεται μερικές φορές με την Ασία¹⁸⁸ και αντιπαρατίθεται, με κάπως αβέβαιο τρόπο, στην «ἄλλην [υπόλοιπη] Ἀνατολήν»¹⁸⁹, που μάλλον θα πρέπει να σημαίνει την Ανατολή, πέρα ίσως από τα σύνορα της αυτοκρατορίας, όπου βρίσκεται η Αντιόχεια, και ακόμα πιο πέρα¹⁹⁰.

Το ταυτόσημο του όρου «Ανατολή» με την έννοια Μ. Ασία¹⁹¹ είναι αυτό που θα κυριαρχήσει στη διατύπωση του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου στο *Περί θεμάτων*, όπως ειπώθηκε. Είναι, όμως, γεγονός ότι μέσα σε όλη αυτή τη μετακύλιση του όρου «Ανατολή» από την πρωτοβυζαντινή διοίκηση Ανατολής στη σημασία της Μ.

182. *De Them.*, 62,40-41.

183. *Συν. Θεοφ.*, 6,15-16.

184. *Συν. Θεοφ.*, 89,17-18.

185. *Συν. Θεοφ.*, 49,20-21. Βλ. Kōpstein, *Zur Erhebung*, 84.

186. *Σκυλίτζης*, 29,18-19. Βλ. επίσης, *Vasiliev, Byzance et les Arabes*, I, 31-32.

187. *Συν. Θεοφ.*, 50,20-21.

188. *Συν. Θεοφ.*, 53,21. - *Σκυλίτζης*, 31,83-84.

189. *Συν. Θεοφ.*, 54,13.

190. *Συν. Θεοφ.*, 55,1-8.

191. *Συν. Θεοφ.*, 55,12. - *Σκυλίτζης*, 32,16.

Ασίας, ο όρος «*Ἀσία*» ήδη από τον 6ο αιώνα¹⁹² σημαίνει το δυτικό μέρος της Μ. Ασίας (δυτικότερα π.χ. από την Καππαδοκία, στην οποία αντιπαράκειται¹⁹³) και ταυτίζεται σχεδόν με το θέμα Θρακησιών¹⁹⁴, όποτε, φυσικά, δεν αντιπαράκειται με την αρχική του έννοια, στην Ευρώπη (π.χ. *Ἀσία τε καὶ Εὐρώπη*).

Μπορεί, συνεπώς, στην *Ιστορίαν σύντομον* του πατριάρχη Νικηφόρου να μην αναφέρονται ούτε ο όρος *θέμα-τα* ούτε ο όρος *ἐπαρχία-αι*, αλλά από τα σφραγιδογραφικά παραδείγματα, που παρατέθηκαν πιο πάνω, είναι βέβαιο ότι οι επαρχίες υπήρχαν τουλάχιστον ως τα μέσα του 6ου αιώνα. Αντίθετα, η χρήση του όρου *θέμα-τα* στην αρκετά μεταγενέστερη και τροποποιημένη Χρονογραφία του Θεοφάνη δείχνει ότι *θέμα* μέχρι το τρίτο τέταρτο του 6ου αιώνα σημαίνει μεγάλο κινητό στρατιωτικό σώμα¹⁹⁵, που, όπως κι αν έχουν τα πράγματα, ελέγχει έναν σχετικά μεγάλο αριθμό επαρχιών της Μ. Ασίας, η οποία αρχίζει, σιγά-σιγά, να θεωρείται πεδίο δράσης ενός ανατολικού στρατού, που αποτελείται από ορισμένα θέματα.

Λίγο μετά τα μέσα του 6ου αιώνα, οι μέχρι τότε κινητοί θεματικοί στρατοί Οθικίου, Ανατολικών, Θρακησιών και Αρμενιάκων εμφανίζονται ως μόνιμα εγκατεστημένοι στις παλιές επαρχίες που προηγουμένως μόνο έλεγχαν, ενώ ο όρος *ἐπαρχία* εξαφανίζεται προς όφελος του όρου *θέμα*, ο οποίος αποκτά γεωγραφική, στρατιωτική και διοικητική σημασία ταυτόχρονα, ενώ στην *Ιστορίαν σύντομον* του πατριάρχη Νικηφόρου εμφανίζονται οι εκφράσεις *ἢ τοῦ Ὀψικίου καλουμένη χώρα* και *ἢ τῶν ἀνατολικῶν καλουμένη χώρα*. Από τότε που οι θεματικοί στρατοί παύουν να είναι κινητοί, παύει και ο στρατός της Μ. Ασίας να αποκαλείται στο σύνολό του *ἀνατολικὸς στρατός*, έστω και ευκαιριακά, ενώ οι όροι Ανατολή ή Ασία αρχίζουν πια να ταυτίζονται ως προς το γεωγραφικό και εννοιολογικό τους περιεχόμενο: σημαίνουν τις επαρχίες της αυτοκρατορίας που βρίσκονται ανατολικά της Κωνσταντινούπολης σε ασιατικό έδαφος, δηλαδή στη Μ. Ασία.

Κάπως νωρίτερα από τα μέσα του 6ου αιώνα, το 740, η Χρονογραφία του Θεοφάνη αναφέρει ότι οι Άραβες, λίγο πριν από τη συντριβή τους στο Ακροϊόν, είχαν λεηλατήσει *Ἀσίαν καὶ Καππαδοκίαν*¹⁹⁶ με την έννοια ότι η Καππαδοκία βρισκόταν ανατολικότερα της Ασίας, κάτι πολύ λογικό, και με βάση τη θέση των πρωτοβυζαντινών επαρχιών και διοικήσεων, αλλά και από τη σκοπιά της Κωνσταντι-

192. Θεοφάνης, 389,25.

193. Θεοφάνης, 389,1-2.

194. *De Them.*, 67,1-2.

195. Η έκφραση στον Νικηφόρο, *στρατηγὸν χειροτονήσας τῶν ἐν Καππαδοκίᾳ ἐπιστρατευμάτων*, (σ. 5,16-17), είναι δυνατόν να σημαίνει μόνο μία προσωρινή συγκέντρωση στρατευμάτων στην Καππαδοκία το 610, έτος στο οποίο αναφέρεται το χωρίο.

196. Θεοφάνης, 411,16.

νούπολης. Το πράγμα, όμως, γίνεται ιδιαίτερα ενδιαφέρον σε σχέση με όλα όσα υποστηρίχθηκαν πιο πάνω, αν αναλογιστεί κανείς ότι ο Πορφυρογέννητος που, όπως είναι γνωστό, είχε σε μεγάλη υπόληψη τη Χρονογραφία του Θεοφάνη¹⁹⁷ και ο οποίος θεωρεί, όπως ειπώθηκε, ότι «Ανατολή ἦγουν ἡ μικρὰ Ἀσία»¹⁹⁸, παρέλειψε τελείως από την απαρίθμηση των μικρασιατικών ή ανατολικών θεμάτων το τότε ισχυρότατο θέμα Καππαδοκίας¹⁹⁹ και, όσα είχε να πει για την Καππαδοκία, τα ενέταξε στο θέμα Αρμενιάκων που είναι ὁμορον των Αρμενίων²⁰⁰ και, βέβαια, κανείς δεν αμφισβάζει ότι η Αρμενία βρίσκεται ανατολικότερα από τη Μ. Ασία.

Με τον τρόπο αυτό, ένας λεπτός εννοιολογικός μίτος της Αριάδνης που προχωρεί, συσχετίζοντας τα αντιφατικά σε πρώτη όψη δεδομένα των πηγών, οδηγεί στο πώς ὁ ἀνατολικὸς στρατὸς κατέληξε να σημαίνει το *στρατὸν τῶν ἀνατολικῶν*, το πώς η Ανατολή κατέληξε να σημαίνει τη Μ. Ασία, το πώς οι επαρχίες καταλήφθηκαν και καλύφθηκαν από τα θέματα και το πώς η πρωτοβυζαντινή πληθώρα των πηγών καλύφθηκε από τα ελάχιστα δεδομένα των πηγών των λεγόμενων «σκοτεινών αιώνων» που, οπωσδήποτε, δεν ήταν αυτά, τα οποία διαμόρφωσαν το κριτήριο του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου τον δέκατο αιώνα, όταν πια τα θέματα είχαν σχεδόν εξαντλήσει τον ιστορικό τους ρόλο. Ανεξάρτητα από τις πηγές, που μπορεί να είχε στην διάθεσή του ο αυτοκράτορας αυτός τον δέκατο αιώνα, οι σκοποί του δεν είναι εύκολο να ανιχνευθούν.

Έτσι, βλέποντας κανείς το 1041 πια, διάφορα στρατιωτικά τμήματα με τα παλαιά και έندοξα ονόματα των θεμάτων Ανατολικών, Οψικίου, Θρακησίων να ηττώνται άδοξα από τους Νορμανδούς στη Δύση²⁰¹ στην τελευταία τους, ίσως, κοινή εκστρατεία, δεν μπορεί παρά να διαπιστώσει μελαγχολικά ότι τελείωσε μία πορεία που είχε ξεκινήσει πεντακόσια χρόνια πριν με ηρωικό τρόπο, και ότι σε μία τόσο μακρόχρονη πορεία, όπου τα πάντα σχεδόν μεταβάλλονται, ήταν πολύ φυσικό για τον θεματικό θεσμό να εξαντλήσει τις δυνατότητές του²⁰². Από αυτή την άποψη, ήταν περίπου ευτυχής συγκυρία το γεγονός ότι παλαιοί συμπολεμιστές, όπως οι Ανατολικοί, οι Οψίκιοι και οι Θρακησίοι, βρέθηκαν να πολεμούν μαζί στην τελευταία τους, ίσως, μεγάλη μάχη.

197. *DAI*, 22,77-82, σ. 98.

198. *De Them.*, 59.

199. Βλ. σχετικά πιο κάτω, σ. 259.

200. *De Them.*, 63-65.

201. *Annales Baresnes*, an. 1041, σ. 56. Πρβλ. Σκυλίτζης, 426,23-36. Πια την εκστρατεία αυτή βλ. Felix, *Islamische Welt*, 208, 214.

202. Βλ. Fine, *Decline of Theme System*, 44-47. - Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 6-9. - Cheynet, *Du stratège au duc*, 181-194.

ΘΕΜΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ

«... Γένους ποίου τυγχάνετε; Ποῖον θέμα οἰκεῖτε;»
« Ἦμεῖς ἐκ τῶ Ἀνατολικῶν ἐξ εὐγενῶν Ῥωμαίων. ...»

(Διγενῆς Ακρίτας (Trapp), G 235-236, σ. 98)

Α. Ο ΙΣΧΥΡΟΤΕΡΟΣ ΤΩΝ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΣΤΡΑΤΩΝ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ

Δεν είναι τυχαία η φροντίδα, με την οποία οι βυζαντινές αφηγηματικές πηγές μάς πληροφορούν αρκετά συχνά, σε σχέση με τα άλλα θέματα, για τους εκάστοτε κατόχους του αξιώματος του στρατηγού των Ανατολικών: το 694/695, το 713-717, το 741, το 761-771, το 778, το 800-802, το 803, το 808-819(;), το 811, το 811-813, το 813-820, το 823-827(;), το 838, το 843-852, το 867-868(;), το 914-919, το 911-918(;), το 945-955, το 955-960, το 960-963, το 1020-1022, το 1057, το 1069 και το 1074-1077. Αν, μάλιστα, προστεθούν οι στρατηγοί, οι οποίοι είναι γνωστοί μόνο από σφραγίδες, και οι μνείες όλων των πηγών για τους υπόλοιπους αξιωματούχους των Ανατολικών¹, που καθιστούν το θέμα αυτό το πιο πλούσιο σε προσωπογραφικό υλικό από όλα τα άλλα μικρασιατικά θέματα, τότε δικαιολογείται απόλυτα ο τρόπος, με τον οποίο ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος στο *Περί θεμάτων* επέλεξε να αρχίσει τη διήγησή του: *Πρῶτον μὲν οὖν τοῦ καλουμένου Ἀνατολικῶ, εἰ δοκεῖ, μνημονεύσωμεν*².

Μέχρι την εποχή του Κωνσταντίνου Ζ΄ τρεις πρώην στρατηγοί του θέματος των Ανατολικών είχαν ανέλθει στο θρόνο: ο Λεόντιος, ο Λέων Γ΄ Ίσαυρος και ο Λέων Ε΄ Αρμένιος. Από τα μέσα του δέκατου αιώνα μέχρι το 1078 προστέθηκαν και άλλοι τρεις: ο Νικηφόρος Β΄ Φωκάς, ο Ιωάννης Α΄ Τζιμισκής και ο Νικηφόρος Γ΄ Βοτανειάτης. Οι προαναφερθέντες αυτοκράτορες ήταν ικανότατοι και δημοφιλείς στρατιωτικοί ηγέτες³: η διαφορά μεταξύ τους έγκειται στο γεγονός ότι τις ικανότητες των τριών τελευταίων συμπλήρωσε η κατοχή μεγάλης έγγειας ιδιοκτησίας. Η διαπίστωση και μόνο ότι έξι πρώην στρατηγοί των Ανατολικών κατέλαβαν την εξουσία είναι

1. Βλ. πιο κάτω, σ. 351-372, όπου λεπτομερής αναφορά πηγών και βιβλιογραφίας.

2. *De Them.*, 59 και 60,29-30.

3. Με εξαίρεση, ίσως, τον Λεόντιο. Βλ. πιο κάτω, σ. 71.

ικανή, για να αποδώσει τον ηγετικό ρόλο, τον οποίο διαδραμάτισε το θέμα αυτό στα πολιτικά και στρατιωτικά πράγματα της αυτοκρατορίας κατά τη διάρκεια τεσσάρων περίπου αιώνων.

Την ισχύ του και, κατ' επέκταση, τη δυνατότητα να επιβάλλεται το θέμα των Ανατολικών όφειλε κυρίως στη μεγάλη στρατολογική βάση που διέθετε. Η περιοχή, στην οποία εκτεινόταν το θέμα αυτό, ήταν αμιγώς αγροτική⁴, κάτι που ευνοούσε τη δημιουργία θεματικού στρατού. Ένα παράδειγμα για το γεγονός ότι ο αγροτικός πληθυσμός προσφερόταν για στρατολόγηση, και μάλιστα μαζική, αποτελεί η μνεία του Θεοφάνη για το έτος 709/710, όταν ο Ιουστινιανός Β' απέστειλε για την υπεράσπιση των Τυάνων τους στρατηγούς Θεόδωρο Καρτερούκα και Θεοφύλακτο Σαλιβά *μετά στρατού και γεωργικού λαού χωρικοβοθηθείας*⁵. Η σύρραξη κατέληξε σε ήττα των Βυζαντινών και, σύμφωνα πάντα με τον Θεοφάνη, μόνο οι νεκροί ήταν πολλές χιλιάδες. Τα Τύανα βρίσκονταν κοντά στα όρια των θεμάτων Αρμενιάκων και Ανατολικών⁶ και είναι πιθανόν ένα σημαντικό μέρος των αγροτών, οι οποίοι στρατολογήθηκαν, να προερχόταν από την περιοχή δυτικά των Τυάνων, δηλαδή από το θέμα των Ανατολικών.

Η πρώτη εμφάνιση των στρατευμάτων του θέματος αυτού χρονολογείται το 669, όταν *οί του θέματος των ανατολικών* εμφανίζονται απειλητικά στη Χρυσόπολη, απατώντας από τον Κωνσταντίνο Δ' τη στέψη των αδελφών του, Τιβερίου και Ηρακλείου⁷. Τη στιγμή εκείνη ο στρατός των Ανατολικών δείχνει να είναι ακέφαλος, γεγονός που μπορεί να συνδυαστεί με αυτά, τα οποία συνέβησαν ένα χρόνο πριν, το 668, στη Σικελία: εκεί βρισκόταν ο Μιζίτζιος *cum exercitu Orientali* και η αναγόρευσή του σε αυτοκράτορα κατέληξε στον αποκεφαλισμό του⁸. Επίσης, η απουσία στρατού και στρατηγού των Ανατολικών λανθάνει και το χεμίνα του 669/670 (:), όταν η ανακατάληψη του Αμορίου ανατέθηκε στον κουβικουλάριο (!) Ανδρέα⁹. Ανεξάρτητα αν θα δεχθεί κανείς ή όχι την άποψη ότι ο Μιζίτζιος υπήρξε ο πρώτος στρατηγός των Ανατολικών, ο οποίος διεκδίκησε, έστω και ανεπιτυχώς, το θρόνο,

4. Βλ. πιο κάτω, σ. 91.

5. Θεοφάνης, 377,2-14. - Νικηφόρος, 43,27-28: ... *πλείστον λαόν αγροικόν τε και γεωργικόν ἀθροίσας*.

6. Βλ. πιο κάτω, σ. 136.

7. Θεοφάνης, 352,14-23. Βλ. και Ζωναράς, III, 222-223. Πρβλ. Λουγγής, *Δοκίμιο*, 13 και 24.

8. *LP*, I, 346,5. - Guillard, *Aux origines*, 295,251: *Μεξεύζιος γάρ ό τότε κόμης οψημίον*. - Θεοφάνης, 352,2-7. Για το ότι με τον όρο *exercitus Orientalis* εννοείται ο στρατός των Ανατολικών βλ. *ACO* II, 2, 2, 886,22-23. Για τις διαφορετικές απόψεις, που έχουν διατυπωθεί σχετικά με το αξίωμα του Μιζίτζιου, βλ. Gelzer, *Themenverfassung*, 78. - Pertusi, *Formation*, 38, σμμ. 171. - Lilie, *Reaktion*, 324, σμμ. 89. - Hahn, *Mezezius*, 61-70. - Lounghis, *Obsequium*, 55, σμμ. 6.

9. Θεοφάνης, 351,3-9. Πρβλ. Brandes, *Städte*, 59-60.

βέβαιο είναι ότι οι απαρχές της «σταδιοδρομίας» του θέματος αυτού είναι στενά συνδεδεμένες με την ανάμιξη του σε δυναστικά προβλήματα, που σίγουρα δεν ανήκαν στη δικαιοδοσία του.

Ο τρόπος εμφάνισής του στο ιστορικό προσκήνιο προμύνηε και το ρόλο, τον οποίο θα διαδραμάτιζε στο μέλλον. Από το 669 μέχρι τη βασιλεία του Μιχαήλ Β΄ Τραυλού μπορεί κανείς να διακρίνει την πρώτη περίοδο της ιστορίας του θέματος των Ανατολικών, που συμβατικά θα μπορούσε να ονομασθεί «ηρωική». Τα κύρια χαρακτηριστικά της είναι η κυρίαρχη θέση των Ανατολικών έναντι των υπολοίπων θεμάτων και η ανάδειξη αυτοκρατόρων από τις τάξεις του στρατού του.

Η ανατροπή, ωστόσο, του Ιουστινιανού Β΄ το 695 και η άνοδος στο θρόνο του πατρικίου και πρώην στρατηγού των Ανατολικών Λεοντίου δεν ήταν παρά το αποτέλεσμα μίας συνωμοσίας ορισμένων επιφανών αξιωματούχων¹⁰. Στην προσπάθεια κατάληψης της εξουσίας ο Λεόντιος δεν στηρίχθηκε στα στρατεύματα, των οποίων είχε με επιτυχία ηγηθεί στο παρελθόν¹¹. Η βασιλεία του διήρκεσε τρία μόλις χρόνια¹².

Σε αντίθεση με τον Λεόντιο, ο Λέων Γ΄ Ίσαυρος ήταν ο εκλεκτός του στρατού του, με τη βοήθεια του οποίου έφθασε ανενόχλητος μέχρι τη Χρυσόπολη. Η επικράτηση του Λεόντος Γ΄ το 717 ήταν προϊόν και της ενίσχυσης, που του προσέφερε το θέμα Αρμενιάκων, με επικεφαλής τον στρατηγό του Αρτάβαδο, καθώς και της «ανοχής» του Οψικίου, το οποίο δεν προέβαλε καμία αντίσταση στην προέλαση των επαναστατημένων στρατευμάτων¹³.

Παρά το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια ολόκληρης της βασιλείας του Λεόντος Γ΄ τα ίχνη του θέματος των Ανατολικών είναι αδύνατον να διερευνηθούν¹⁴, οι διαθέ-

10. Θεοφάνης, 368,18-369,30. - Νικηφόρος, 37-38. Αναλυτικότερα βλ. Λουγγής, *Δοκίμιο*, 14 και 27, σημ. 1. - Κουντούρα - Γαλάκη, *Κλήρος*, 62-64.

11. Θεοφάνης, 363,26-31 και 368,18-19. Βλ. Bury, *LRE*, 321. - Head, *Justinian II*, 33.

12. Βλ. Λουγγής, *Δοκίμιο*, 27.

13. Θεοφάνης, 386,15-390,26. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 76-80, όπου οι υπόλοιπες πηγές και η σχετική βιβλιογραφία. Πρβλ. Λουγγής, *Δοκίμιο*, 34-36.

14. Διευκρινίστε παραμένει, αν το 740 στη μάχη του Ακροϊνού ο Λέων Γ΄ και ο Κωνσταντίνος Ε΄ ηγούντο μόνο των στρατευμάτων των Ανατολικών ή και των υπολοίπων μισρασιατικών θεμάτων (Θεοφάνης, 411,21-24. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 135-136).

Αξιοσημείωτο, επίσης, είναι ότι οι γνώσεις μας για τους στρατηγούς των Ανατολικών την περίοδο της βασιλείας του Λεόντος Γ΄, αλλά και του Κωνσταντίνου Ε΄, οφείλονται κυρίως στο σφραγιστικό υλικό: πιθαινοί, ίσως, κάτοχοι του αξιώματος αυτού ήταν οι πατρικιοί Ιωάννης, Μαρριανός και Πέτρος(;) (Zacos - Vegler, αρ. 2046, 2153. - *SBS* 3, 1993, 202. - *D. O. Seals* 3, 86. 56.), καθώς και ο βασιλικός πρωτοσπαθάρης Δημήτριος (*D. O. Seals* 3, 86. 51. Αναλυτικά βλ. πιο κάτω, σ. 352-353). Ασφαλώς, δεν μπορεί να αποκλείσει κανείς το ενδεχόμενο ο στρατηγός των Ανατολικών Λαγίνος, ο οποίος μνημονεύεται κατά τη διάρκεια της επανάστασης του Αρταβάδου (Θεοφάνης, 414,29-31), να είχε διορισθεί από τον Λέοντα Γ΄.

σεις και η μαχητικότητα του στρατού του πρέπει να διατηρήθηκαν αναλλοίωτες. Κάτι τέτοιο συνάγεται από τη διαπίστωση ότι ο γιος και διάδοχος του Λέοντος, Κωνσταντίνος Ε', κατά τη διάρκεια της επανάστασης του Αρταβάσδου, κατέφυγε στο Αμόριον και *αὐτοὶ εὐνοϊκῶς ὑποδεξάμενοι ἐνωμότους αὐτῷ συνθήκας δεδώκεσαν ὡς μέχρις αἵματος ὑπερ αὐτοῦ ἀνελέσθαι τὸν κίνδυνον*¹⁵.

Μολονότι η εδραίωση στο θρόνο και του Κωνσταντίνου Ε' οφειλόταν κυρίως στην υποστήριξη του στρατού των Ανατολικών, την περίοδο της βασιλείας του και πάλι δεν διαθέτουμε ακριβή στοιχεία για τη δράση του θέματος αυτού¹⁶. Είναι θεμιτό να υποθέσουμε ότι ο ισχυρός αυτός στρατός πρέπει να χρησιμοποιήθηκε στις αλληπάλληλες εκστρατείες του αυτοκράτορα αυτού εναντίον των Αράβων και των Βουλγάρων¹⁷. Αν, όμως, η συμμετοχή όχι μόνο των Ανατολικών αλλά και των υπολοίπων θεμάτων στις στρατιωτικές επιχειρήσεις παραμένει ασαφής, δεν συμβαίνει το ίδιο και για το ρόλο που διαδραμάτισαν στην εικονομαχική πολιτική του Κωνσταντίνου Ε'.

Με τη μεία του Θεοφάνη για το έτος 766/767 οι στρατηγοί των Ανατολικών Μιχαήλ Μελισσηνός, των Θρακησίων Μιχαήλ Λαχανοδράκων και των Βουκελλαρίων Μάνης παρουσιάζονται ως «ὁμόφρονες» του Κωνσταντίνου, οι οποίοι στα θέματα, που διοικούσαν, δεν διέπραξαν παρά μόνον *ἀνοσιουργήματα*¹⁸. Η δράση αυτή, ωστόσο, των τριών εικονομάχων στρατηγών συνοψίζεται στις τρομερές πράξεις του ενός, του Μιχαήλ Λαχανοδράκοντος¹⁹. Η έλλειψη πληροφοριών για τον υποτεθέμενο διωγμό, που εξαπέλυσε ο Μιχαήλ Μελισσηνός, πρέπει να συνδέεται άμεσα με το γεγονός ότι στο θέμα των Ανατολικών σε καμία περίοδο δεν ήχησε ο μοναχισμός²⁰.

15. Νικηφόρος, 60,8-10. - Θεοφάνης, 414,28-31. Βλ. Speck, *Artabasdos*, 119. - Haldon, *Praetorians*, 298. - Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 22-24.

16. Για την υποστήριξη, που παρείχε στον Κωνσταντίνο Ε' το θέμα αυτό βλ. πιο κάτω, σ. 204, αλλά και σ. 165.

17. Βλ. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 73-87 και 93-102. Η μόνη ακριβής πληροφορία, που διαθέτουμε για τη στρατιωτική δράση του θέματος, είναι η συμμετοχή του στρατηγού των Ανατολικών Μιχαήλ Μελισσηνού στην προσπάθεια απόκρουσης της αραβικής επιδρομής εναντίον του κάστρου Συκίς, στην Ισαυρία, το 770/771 (Θεοφάνης, 445,16-21. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 212).

18. Θεοφάνης, 440,24-30. Πρβλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 198-199. - Της ίδιας, *Kaiser Konstantin V.*, 75.

19. Θεοφάνης, 445,3-12. Βλ. πιο κάτω, σ. 206-207.

20. Βλ. πιο κάτω, σ. 108. Για τον εικονομάχο μητροπολίτη (Αντιοχείας) Πιοιδίας Βασιλείο, γνωστό με το παρωνύμιο Τρικάρκαβος, ο οποίος έλαβε μέρος στη Σύνοδο του 754 (Mansi, XII, 1010D) και αναθεματίστηκε από τη Σύνοδο του 787 (Mansi, XIII, 400A), βλ. Gero, *Constantine V.*, 56, 60 και Κουντούρα - Γαλάκη, *Κλήρος*, 124-125, 131.

Η αναφορά των στρατηγών των θεμάτων Ανατολικών, Θρακησίων και Βουκελλαρίων δηλώνει σαφέστατα την υποστήριξη, που είχε ο Κωνσταντίνος Ε' από τους τρεις αυτούς θεματικούς στρατούς για περισσότερο από τριάντα χρόνια. Η εποχή, κατά την οποία ο Λέων Γ' αναζητούσε τα στηρίγματά του, εκτός βέβαια από το θέμα των Ανατολικών, στα θέματα Οψικίου και Αρμενιάκων²¹, είχε οριστικά παρέλθει. Οι επιλογές του Κωνσταντίνου Ε' στη θεματική ιεραρχία ίσχυσαν και μετά το θάνατό του: επί Λέοντος Δ', το 778, κατά την πολιορκία της Γερμανίκειας, πρώτος μνημονεύεται ο στρατηγός των Θρακησίων Μιχαήλ Λαχανοδράκων, δεύτερος των Ανατολικών Αρτάβασδος ο Αρμένιος, τρίτος των Βουκελλαρίων Τατζάτης, τέταρτος των Αρμενιάκων Βαριστερότζης και τελευταίος του Οψικίου Γρηγόριος ο του Μουσουλακίου²².

Από το 778 μέχρι το 800 οι γνώσεις μας για τους στρατηγούς των Ανατολικών οφείλονται και πάλι στο σφραγιστικό υλικό²³, αλλά από τις αφηγηματικές πηγές προκύπτει ότι η μαχητικότητα των στρατευμάτων του θέματος παρέμεινε ιδιαίτερα υψηλή. Το πιστοποιεί η μάχη στην Ποδανδό το 788, όπου μεταξύ άλλων έπεσε ο *ικανός* τουρμάρχης των Ανατολικών Διογένης²⁴, και η χωρίς αποτέλεσμα αραβική επιδρομή εναντίον του Αμορίου, που είναι δύσκολο να χρονολογηθεί²⁵. Τέλος, ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι η δραματική απόπειρα του Κωνσταντίνου Σ' το 796/797 *εις τὸ θέμα τῶν ἀνατολικῶν προσφυγεῖν*²⁶, μμιούμενος τον παππού του Κωνσταντίνου Ε', ο οποίος είχε διαφύγει με επιτυχία από το εικονόφιλο περιβάλλον του Αρταβάσδου²⁷. Οι διώκτες του Κωνσταντίνου Σ' τρέμουν την ευδωση ενός τέτοιου ενδεχόμενου, επειδή, *ἐὰν ἐπισωρευθῆ αὐτῷ λαός, ... ἀπολεῖ ἡμᾶς*²⁸, όπως *ἐφοβήθησαν* λίγο πριν, βλέποντας *τὴν προθυμίαν τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ βασιλέως*²⁹. Η αδιαμφι-

21. Βλ. πιο πάνω, σ. 71. Πρβλ. Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 56.

22. Θεοφάνης, 451,12-17. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 222-223 και πιο κάτω, σ. 207.

23. Schlumberger, *Sigillographie*, 266, αφ. 3. - Zacos - Vegler, αφ. 2613. Επίσης, βλ. *SBS* 3, 1993, 184, όπου η σφραγίδα κάποιου ανώνυμου στρατηγού των Ανατολικών, χρονολογημένη του δεύτερου μισού του όγδου αιώνα.

24. Θεοφάνης, 463,19-20. Πρβλ. Lilie, *Konstantin VI.*, 124.

25. Θεοφάνης, 470,21-23. Βλ. Lilie, *Reaktion*, 177. - Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 276, σημ. 163. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 264. Πρβλ. TIB 4, 123.

26. Θεοφάνης, 472,1-2. Βλ. Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 302, σημ. 116. - Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 55-56.

27. Βλ. πιο πάνω, σ. 72.

28. Θεοφάνης, 472,5-6. - *Βίος αυτοκράτειρας Ειρήνης*, 21.

29. Θεοφάνης, 471,23-24. Βλ. Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 297. - Λουγγής, *Δοκίμιο*, 61-62.

σβήσιμη αυτή μαχητικότητα του στρατού των Ανατολικών έδειχνε να «ευνουχίζε-ται» απότομα κατά τη διάρκεια της διοίκησης του θέματος από έναν ευνούχο, τον Αέτιο.

Ύψω στο 800, ο παντοδύναμος ευνούχος και πατρίκιος Αέτιος, ο οποίος εμφανίζεται να ελέγχει τους στρατούς Ανατολικών, Οψικίου και, μέσω του αδελφού του, Θράκης και Μακεδονίας και ακόμα, *επάρσεως μεστός υπάρχων*, να περιφρονεί βαθύτατα *τούς έν τέλει άρχοντας*, είχε τον αποφασιστικό λόγο στο περιφημο συνοικέσιο Καρλομάγνου και Ειρήνης. Ο Αέτιος κατόρθωσε να εμποδίσει το γάμο αυτό, όχι όμως και να αναδείξει τον αδελφό του αυτοκράτορα³⁰.

Με αποτυχία στέφθηκε λίγο αργότερα και η απόπειρα του Βαρδάνη Τούρκου να καταλάβει το θρόνο. Το 803 ο στρατηγός των Ανατολικών ή μονοστράτηγος των πέντε θεμάτων της Ανατολής Βαρδάνης επαναστατεί εναντίον του Νικηφόρου Α³¹, έχοντας την υποστήριξη όλου του μικρασιατικού θεματικού στρατού, πλην των Αρμενιάκων³². Η προσχώρηση, ωστόσο, των δύο «έταιρων» του Βαρδάνη, Λέοντος και Μιχαήλ, στον αυτοκρατορικό στρατό και το γεγονός ότι η επανάσταση «εξανεμισθηκε» μέσα σε δύο μόλις μήνες αποκαλύπτουν ότι το κίνημα δεν είχε απήχηση στον κύριο όγκο των στρατευμάτων της Μ. Ασίας.

Δέκα χρόνια αργότερα, όμως, ο στρατηγός των Ανατολικών Λέων Αρμένιος, σε αντίθεση με τον Βαρδάνη Τούρκο, ο οποίος προδόθηκε από το στρατό του, είχε την πλήρη αφοσίωση των στρατιωτών του. Όποια εκδοχή και εάν θεωρήσουμε πιθανότερη για αυτά που διαδραματίστηκαν το 813 στη Βεραϊνικία, είτε δηλαδή ότι ο Λέων απέσυρε την κρίσιμη στιγμή της μάχης τα στρατεύματά του *σκαιοβούλως* ή *αίτιας χωρίς*, είτε ότι προέβαλε αντίσταση στον εχθρό και, στη συνέχεια, αναγορεύθηκε αυτοκράτορας από τον εξορισμένο με τον Μιχαήλ Α' στρατό³³, ο Λέων Ε' Αρμένιος

30. Θεοφάνης, 475,20-32. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 275. Πρβλ. Lillie, *Konstantin VI.*, 105-109, 166-167 και 355.

31. Θεοφάνης, 479,15-480,6. - Γεώργιος Μοναχός, II, 772. - Γενέσιος, Α', 6-7, σ. 6-8. - Σύν. Θεοφ., 6-10. Αναλυτικότερα βλ. Κουντούρα - Γαλάκη, Βαρδάνης Τούρκος, 203-215.

32. Lemerle, *Thomas le Slave*, 289, σημ. 122. - Kaegi, *Unrest*, 256-257. Βλ. και πιο κάτω, σ. 123.

33. Θεοφάνης, 500,28-502,26. - Σύν. Θεοφ., 13-17. - Γενέσιος, Α', 1-3, σ. 3-5. - Σκλιτζίης, 5-8. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 313-319, όπου λεπτομερής σχολιασμός πηγών και βιβλιογραφίας.

Η εκδοχή ότι ο Λέων Αρμένιος απέσυρε τα στρατεύματά του θυμίζει εκείνη, σύμφωνα με την οποία, έναν αιώνα αργότερα, το 917, ο δομέστικος των σχολών Λέων Φωκάς εγκατέλειψε το πεδίο της μάχης, πληροφορούμενος ότι ο Ρωμανός Λακαπηνός αποσκοπούσε στην ανάρρησή του στο θρόνο, πράγμα που επιδίωκε και ο ίδιος (Σκλιτζίης, 204,26-31). Ο δρόμος για την απόκρουση των Βουλγάρων περνούσε πολύ κοντά από την Κωνσταντινούπολη και το γεγονός φαίνεται ότι αναζωπύρωσε τη φιλοδοξία οριζόμενων αξιωματούχων για την κατάληψη της εξουσίας. Άλλοτε το κατόρθωσαν και άλλοτε όχι. Πάντως, ο Βασίλειος Β' προτιμούσε να ηγείται ο ίδιος των εκστρατειών εναντίον των Βουλγάρων. Βλ. πιο κάτω, σ. 84-86.

ήταν ένας δημοφιλής στρατιωτικός ηγέτης, τον οποίο η Κωνσταντινούπολη υποδέχθηκε με μεγάλο ενθουσιασμό³⁴.

Παρόλη την υποστήριξη του στρατού, ο Λέων Ε' δολοφονήθηκε τα Χριστούγεννα του 820 και αρκετοί από τους στρατιώτες του, οι οποίοι πριν από επτά χρόνια τον είχαν υπηρετήσει πιστά, με επικεφαλής τον παλαιό σύντροφο του νεκρού αυτοκράτορα, Θωμά τον Σλάβο, αποφάσισαν να εκδικηθούν το φόνο του. Η ανταρσία αυτή διήρκεσε τρία ολόκληρα χρόνια, παρά το γεγονός ότι είχε αντίθετους όχι μόνο τους Αρμενιάκους, όπως ο Βαρδάνης Τούρκος, αλλά και το Οψίκιον³⁵. Από το θέμα των Ανατολικών ξεκίνησε μία τεραστίων διαστάσεων επανάσταση και το μόνο πρόσωπο στην ιεραρχία του θέματος, που δεν φαίνεται να διαδραμάτισε κανέναν απολύτως ρόλο, ήταν ο στρατηγός³⁶.

Η είδηση της δολοφονίας του Λέοντος Ε' και της ανάρρησης στο θρόνο του Μιχαήλ Β' βρήκε τον τουρμάρχη των Φοιδεράτων Θωμά τον Σλάβο στο θέμα των Ανατολικών³⁷, όπου κατόρθωσε να στρατολογήσει ισχυρότατες δυνάμεις: *χείρα σὺ μικράν τινα καὶ ἀσθενή, βαρείαν δὲ καὶ ἀνδρώδη καὶ νεανικὴν, πᾶσαν ἡλικίαν τῶν δόρου δυναμένων κινεῖν ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ*³⁸. Ανεξάρτητα από την υποστήριξη, που του παρέχονταν τα άλλα μικρασιατικά θέματα και ορισμένες εθνότητες³⁹, τα στρατεύματα των Ανατολικών αποτέλεσαν τον αρχικό και βασικότερο πυρήνα, στον οποίο ο Θωμάς ο Σλάβος όφειλε τη δύναμή του.

Αν λάβει κανείς υπόψη του τον παράγοντα του ενθουσιασμού, με τον οποίο τον ακολούθησαν οι οπαδοί του, κάτι που λανθάνει στη μνεία, η οποία παρατέθηκε, τότε θα μπορούσε να θεωρησει, ίσως, πιθανόν ότι ο αριθμός των ανδρών, που στρατολόγησε ο Θωμάς ο Σλάβος από το θέμα των Ανατολικών, ανερχόταν σε δεκαπέντε περίπου χιλιάδες, όση δηλαδή ήταν, σύμφωνα με τον Kudāma, η στρατιωτική δύνα-

34. Συν. Θεοφ., 18,19-21: *καὶ πᾶσα ἡ σύγκλητος ... ἀπήντα (Λέοντα) καὶ ὑπῆταις ἐδέχετο ταῖς χερσί, προπέμπουσά τε καὶ ἐκθειάζουσα*. Βλ. Λουγγής, *Δοκίμιο*, 68-69.

35. Ενδεικτικά βλ. Συν. Θεοφ., 49-73. - Γενέσιος, Β', 2-9, σ. 23-32. Για την επανάσταση αυτή αναλυτικότερα βλ. Lemerle, Thomas le Slave, 255-297 και Kōpstein, Zur Erhebung, 61-86.

36. Αδιευκρίνιστο παραμένει αν ο πρωτοσπαθάριος Φωτεινός, ο οποίος μνημονεύεται ως στρατηγός των Ανατολικών με αφορμή την αποστολή του στην Κρήτη το 827/828 περίπου (Συν. Θεοφ., 76,9-11. - Σκυλίτζης, 43,54-55), ήταν στρατηγός του θέματος την εποχή της ανταρσίας του Θωμά του Σλάβου ή διορίστηκε μετά την καταστολή της. Πρβλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 59, σημ. 8. - Oikonomidès, *Listes*, 45. - Tsougarakis, *Crete*, 41-43 και 172-174.

37. Lemerle, Thomas le Slave, 285, σημ. 116. Βλ. και Oikonomidès, *Listes*, 343.

38. Συν. Θεοφ., 52,16-18.

39. Lemerle, Thomas le Slave, 285-288.

μη του θέματος αυτού⁴⁰. Κατά τη διάρκεια της επανάστασης του Θωμά του Σλάβου φάνηκε και πάλι η μεγάλη στρατολογική βάση του θέματος των Ανατολικών, που αυτή τη φορά, όμως, βιάδιζε απειλητικά προς την Κωνσταντινούπολη.

Με αρκετή επιτυχία στην επιβολή αυτοκρατόρων, διάθεση ανάμειξης σε δυναστικά προβλήματα, μεγάλη στρατολογική βάση και ροπή προς επαναστάσεις ήταν πολύ φυσικό το θέμα των Ανατολικών να τύχει ιδιαίτερης προσοχής εκ μέρους της αυτοκρατορικής εξουσίας.

Γύρω στο 830 τοποθετείται η πρώτη μνεία του θέματος Καππαδοκίας⁴¹, το οποίο, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, ήταν τούρμα των Ανατολικών⁴², και ο ακρωτηριασμός αυτός του θέματος θα ανακόψει την κυρίαρχη πορεία του στην πολιτική συγκυρία. Η περίοδος, όμως, αυτή δεν θα διαρκέσει πολύ, καθώς από την εποχή της ανόδου στην εξουσία της Μακεδονικής δυναστείας το θέμα των Ανατολικών θα αναλάβει και πάλι τον παλιό ηγετικό του ρόλο. Όπως προκύπτει από τα γεγονότα, το γόητρό του δεν φαίνεται να μειώθηκε από τον δεύτερο εδαφικό του ακρωτηριασμό, τον οποίο του επέβαλε ο Λέων Ϛ⁴³.

Όσον αφορά τον πρώτο ακρωτηριασμό, παρατηρούμε ότι το διάστημα, που μεσολαβεί από την καταστολή της ανταρσίας του Θωμά του Σλάβου μέχρι την πρώτη μνεία του θέματος Καππαδοκίας, είναι μικρό και δεν θα έπρεπε να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο ότι η ίδρυση του νέου θέματος είχε κάποια σχέση με την πρόσφατη στάση των Ανατολικών.

Ειδικότερα, πίσω από την απόφαση του Μιχαήλ Β', ο οποίος, αν και καταγόταν από το Αμόριον⁴⁴, ήταν μισητός *παρά παντός του τῶν Ἀνατολικῶν στρατεύματος*⁴⁵, ή του γιου και διαδόχου του Θεοφίλου είναι πιθανόν να λανθάνει η προσπάθεια μείωσης της στρατολογικής βάσης του θέματος των Ανατολικών, η οποία, όπως εμφανίστηκε στην ανταρσία του Θωμά του Σλάβου, μπορούσε να μεταβληθεί σε μεγάλη απειλή για την αυτοκρατορική εξουσία.

40. De Goeje, 198. Βλ. Gelzer, *Themenverfassung*, 97. Ο αριθμός των δεκαπέντε χιλιάδων ανδρών μπορεί να μη θεωρηθεί υπερβολικός, αν λάβουμε υπόψη ότι ο Kudāma υπολογίζει τη στρατιωτική δύναμη του θέματος Καππαδοκίας, που ήταν τούρμα των Ανατολικών και ιδρύθηκε γύρω στο 830 (βλ. σμμ. 41), σε τέσσερις χιλιάδες άνδρες. Πρβλ. Treadgold, *State Finances*, 107. - Cheynet, *Effectifs*, 321, σμμ. 13.

41. Oikonomidès, *Listes*, 348. Βλ. και πιο κάτω, σ. 263.

42. *DAI*, 50,83-84, σ. 236. Βλ. *Commentary*, 188.

43. Πα τις τοποτηρήσεις, που αποκόπηκαν από το θέμα των Ανατολικών και προσαρτήθηκαν στο θέμα Καππαδοκίας βλ. πιο κάτω, σ. 104.

44. Σύν. Θεοφ., 42,8-10. - Σκυλίτζης, 25,94-95. Βλ. Bury, *ERE*, 78-79.

45. Γενέσιος, Β', 2, σ. 23. Βλ. και Σύν. Θεοφ., 52,18-20.

Στη δεύτερη φάση της ιστορίας του, το θέμα των Ανατολικών παύει να έχει την έντονη ανάμειξη στα πολιτικά πράγματα της αυτοκρατορίας, που είχε την προηγούμενη περίοδο. Δεν επιβάλλει κανέναν αυτοκράτορα, δεν αναμειγνύεται σε δυναστικά προβλήματα και, κυρίως, δεν εγείρει επαναστάσεις. Συνεχίζει, βέβαια, να λαμβάνει μέρος σε μάχες, όπως αυτή του 863⁴⁶, αλλά χωρίς να επιδιώκει ή να του απονέμεται κάποια διάκριση ή αρχηγία. Η «ύφεση» αυτή της δράσης των στρατευμάτων του θέματος αυτού ήταν τυχαία ή οφειλόταν σε κάποια ιδιαίτερη μέριμνα των αυτοκρατόρων της δυναστείας του Αμορίου;

Ένα τμήμα, πάντως, της περιόδου αυτής, κατά την οποία το θέμα των Ανατολικών δεν έχει κυρίαρχη θέση έναντι των υπολοίπων θεμάτων, συμπίπτει με κάποιο προβάδισμα των Θρακησίων, όταν μεταξύ των ετών 856 και 863 στρατηγός του θέματος ήταν ο Πετρωνάς, θεός του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ'⁴⁷. Η δυναστεία του Αμορίου φαίνεται ότι δεν διέθετε στηρίγματα στο θέμα, από το οποίο καταγόταν. Την υποστήριξη αναζήτησε σε άλλα θέματα, όπως αυτό των Θρακησίων ή της Παφλαγονίας⁴⁸.

Πριν ακόμα δημιουργηθεί η εντύπωση ότι το θέμα των Ανατολικών έχασε την παραδοσιακή υπεροχή του, εντοπίζονται στις πηγές ορισμένες ενδείξεις ότι το θέμα αρχίζει σιγά-σιγά να ανακτά την παλαιά ισχύ του. Η άνοδος της Μακεδονικής δυναστείας στην εξουσία φαίνεται ότι έθεσε τέρμα στη δυσπιστία, με την οποία οι αυτοκράτορες της προηγούμενης δυναστείας αντιμετώπισαν το θέμα αυτό.

Στις αρχές της βασιλείας του Βασιλείου Α' έγινε το *κούρευμα* του γιου του Λέοντος και ο αυτοκράτορας όρισε ως αναδόχους τον στρατηγό των Ανατολικών Λέοντα Κρατερό, τον στρατηγό Καππαδοκίας, τους τουρμαρχες, μεράρχες και όλους τους υπόλοιπους θεματικούς άρχοντες των δύο αυτών θεμάτων· κατά τη διάρκεια της τελετής, η διάταξη των προαναφερθέντων αξιωματούχων είχε οριστεί με τέτοιο τρόπο, ώστε όλοι ανεξαιρέτως οι θεματικοί άρχοντες Ανατολικών και Καππαδοκίας να γίνουν ανάδοχοι *τῶν τριχῶν τοῦ βασιλικοῦ παιδός*⁴⁹.

Μεταξύ των ανωνύμων αναδόχων του Λέοντος, ίσως, συμπεριλαμβάνονταν ο στρατηγός ή στρατηλάτης Νικηφόρος Μαλεΐνος, που το 866/867 εμφανίζεται να δρα

46. Συν. Θεοφ., 181,13-14. Βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 253. - Huxley, Bishop's Meadow, 445.

47. Συν. Θεοφ., 167,6-10 και 179,20-22. Βλ. πιο κάτω, σ. 210.

48. Βλ. πιο κάτω, σ. 211, 276.

49. *De Cer.*, 622,1-17. Βλ. Vogt, *Jeunesse*, 397-399. - Guiland, *Patrices de Basile Ier et de Léon VI*, 302 και 307. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 79.

στην περιοχή μεταξύ Καππαδοκίας και Αρμενίας⁵⁰, και ο προπάτορας της οικογένειας των Φωκά, τον οποίο ο Βασίλειος Α΄ γνώρισε γύρω στο 872 και τον διόρισε τουρμάρχη, κατά πάσα πιθανότητα της Καππαδοκίας⁵¹. Δεν αποκλείεται ο Φωκάς την εποχή του *κουρεύματος* του διαδόχου (867-868) να μην ήταν ένας απλός στρατιώτης, αλλά να κατείχε κάποιο χαμηλό αξίωμα στην ιεραρχία του θέματος Καππαδοκίας.

Ανεξάρτητα αν ο Νικηφόρος Μαλείνος και ο άσημος τότε Φωκάς έλαβαν ή όχι μέρος στην τελετή αυτή, εκείνο, το οποίο ενδιαφέρει την έρευνά μας, είναι το γεγονός ότι ο Βασίλειος Α΄ τη στιγμή εκείνη έδειχνε την εύνοιά του προς τα θέματα Ανατολικών και Καππαδοκίας. Η εύνοια αυτή, ωστόσο, πρέπει να ήταν μία συνειδητή απόφαση, εφόσον ο Βασίλειος στο πολύ πρόσφατο παρελθόν είχε γνωρίσει τις εχθρικές προς το πρόσωπό του διαθέσεις δύο γειτονικών με την Κωνσταντινούπολη θεμάτων, του Οψικίου και των Θρακησίων.

Επλευφημώντας ως αυτοκράτορα μόνο τον Μιχαήλ Γ΄ και αποκηρύσσοντας τον Βασίλειο, ο κόμης του Οψικίου Γεώργιος Πηγάνης και ο στρατηγός Θρακησίων Συμβάτιος διοργάνωσαν μία μεγάλην διαστάσεων ανταρσία: οι επαναστάτες στο πέρασμά τους πυρπολούσαν τους αγρούς *των κατά την βασιλίδα δυνατών* και έκαιγαν πλοία⁵². Τα γεγονότα αυτά διαδραματίστηκαν από το καλοκαίρι του 866 μέχρι το χειμώνα του 866/867. Λίγους μήνες αργότερα ο Βασίλειος Α΄ έμεινε μόνος κάτοχος του θρόνου και κατά το *κούρευμα* του γιου του Λέοντος επιδείκνυε με τελετουργική μεγαλοπρέπεια τις στρατιωτικές δυνάμεις, στις οποίες υπολόγιζε να στηριχθεί.

Η δυναστική μεταβολή επέφερε και αλλαγές στο ρόλο, τον οποίο θα διαδραμάτιζαν στο εξής ορισμένα θέματα στα πολιτικά πράγματα της αυτοκρατορίας. Ο Βασίλειος Μακεδών είχε το αμφίβολο ιστορικό προνόμιο να ευνοήσει τα θέματα Ανατολικών και Καππαδοκίας, τα οποία συνέβαλαν τα μάλιστα στην κατάλυση της δυναστείας του στα μέσα του δέκατου αιώνα, αλλά και τον ενδέκατο.

Η ανάκτηση, ωστόσο, της παλαιάς υπεροχής του θέματος των Ανατολικών, στα χρόνια τουλάχιστον των δύο πρώτων Μακεδόνων αυτοκρατόρων, δεν πρέπει να ήταν θεαματική και σίγουρα καθόλου απειλητική. Στη διαπίστωση αυτή οδηγεί το

50. Ο Νικηφόρος συνέλαβε τον Συμβάτιο στην Κελτζηνή (βλ. πιο κάτω, σημ. 52. Πρβλ. τα σχόλια του Petit στην έκδοση του *Βίου Μιχαήλ Μαλείνου*, σ. 586 και Kaplan, Cappadoce, 143-144). Δεν αποκλείεται ο Μαλείνος να συνέχισε τη σταδιοδρομία του ως στρατηγός, ίως της Καππαδοκίας, και επί Βασιλείου Α΄.

51. Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 20,19-22. Βλ. Cheynet, Phocas, 290.

52. Συν. Θεοφ., 240-241. - Συν. Γεωργ. Μον., 833-834. - Ψευδοσυμμεών, 680-681. Αναλυτικότερα βλ. Βλυσίδου, *Βασίλειος Α΄*, 28-35. Επίσης, βλ. πιο κάτω, σ. 177, 211.

γεγονός ότι οι αφηγηματικές πηγές περιέβαλαν με σιωπή τη δράση του θέματος αυτού, με αποτέλεσμα οι στρατηγοί των Ανατολικών, από τα μέσα του ένατου μέχρι τα μέσα του δέκατου αιώνα, να μάς είναι γνωστοί σχεδόν αποκλειστικά από το σφραγιστικό υλικό⁵³.

Έτσι, παραμένει αμφίβολο αν, κατά τη διάρκεια ενός αιώνα, οι επικεφαλής του θέματος αυτού είχαν συχνά την ίδια ανέλιξη στη στρατιωτική ιεραρχία με τους Βάρδα και Νικηφόρο Φωκά ή τον Ιωάννη Τζιμισκή, αν μεταπηδούσαν δηλαδή από το αξίωμα του στρατηγού των Ανατολικών στο αξίωμα του δομεστικού των σχολών. Μία τέτοια σταδιοδρομία φαίνεται μάλλον πιθανή για κάποιον Αέτιο, γνωστό από δύο μόνο σφραγίδες, οι οποίες του αποδίδουν τα αξιώματα αυτά⁵⁴.

Προβλήματα, όμως, ανακύπτουν, όταν οι κάτοχοι των σφραγίδων φέρουν ένα συνηθισμένο όνομα και επιχειρείται η ταύτισή τους με πρόσωπα, που μνημονεύονται στις αφηγηματικές πηγές. Η ύπαρξη της σφραγίδας ενός Ανδρέα, βασιλικού πρωτοσπαθαρίου και στρατηγού των Ανατολικών⁵⁵, δεν πιστεύουμε ότι αποτελεί επαρκές τεκμήριο για να προσθέσουμε στην αρκετά καλά γνωστή σταδιοδρομία του δομεστικού των σχολών Ανδρέα του «ἐκ Σκυθῶν» ένα ακόμα, και τόσο σημαντικό, αξίωμα⁵⁶.

Ανάλογες δυσκολίες δημιουργεί η προσπάθεια απόδοσης της σφραγίδας κάποιου Λέοντος, βασιλικού πρωτοσπαθαρίου και στρατηγού των Ανατολικών, χρονολογημένης στα τέλη του ένατου ή αρχές του δέκατου αιώνα, στον δομεστικό των σχολών Λέοντα Φωκά, τον μεγάλο ηττημένο της μάχης του 917⁵⁷. Την ταύτιση αυτή, όμως, καθιστά ιδιαίτερα προβληματική μία επιστολή του πατριάρχη Νικολάου Μυστικού προς τον πατρίκιο και στρατηγό των Ανατολικών Λέοντα, χρονολογημένη μεταξύ των ετών 914 και 919⁵⁸. Εκ πρώτης όψεως, η ταύτιση του κατόχου της σφραγίδας και του παραλήπτη της πατριαρχικής επιστολής φαίνεται, ίσως, πιθανότερη. Το ενδεχόμενο να απευθύνθηκε ο Νικόλαος Α΄ στον Λέοντα Φωκά παραμένει μετέωρο, καθώς στις πηγές δεν υπάρχει καμία ένδειξη για σχέσεις του πατριάρχη με κάποιο μέλος της οικογένειας αυτής. Η αποσπασματικότητα των πληροφοριών αυτών και το γεγονός ότι δεν διαθέτουμε κανένα στοιχείο για τη σταδιοδρομία του

53. Αναλυτικά βλ. πιο κάτω, σ. 354-357.

54. Zacos, II, αρ. 81. Βλ. Cheynet, Phocas, 297, σμμ. 27.

55. Zacos, II, αρ. 91. - *D. O. Seals* 3, 86. 45-46. Βλ. Cheynet, Phocas, 297, σμμ. 27.

56. Βλ. Seibt, *Bleisiegel*, 241-242. - Βλυσίδου, *Βασίλειος Α΄*, 85-91. Επίσης, βλ. πιο κάτω, σ. 177.

57. Zacos, II, αρ. 217. Βλ. Cheynet, Phocas, 297, σμμ. 28. Το 917 ο Λέων Φωκάς είχε τον τίτλο του μαγίστρου. Βλ. Σύν. Θεοφ., 388,21-22. - Σκυλίτζης, 203,79-80.

58. Επιστ. Νικολάου Μυστικού, αρ. 121, σ. 412 και σχόλια σ. 573. Βλ. Grumel - Darrouzès, *Regestes*, αρ. 676[778].

Λέοντος Φωκά, πριν γίνει δομέστικος των σχολών, δεν μας επιτρέπουν να γνωρίζουμε με βεβαιότητα πόσο αξιωματούχοι με το όνομα Λέων χρημάτισαν στρατηγοί των Ανατολικών στη στρόφη του ένατου προς τον δέκατο αιώνα.

Η εμφάνιση των μελών της οικογένειας των Φωκά στο ιστορικό προσκήνιο έχει ήδη γίνει αισθητή: στο μικρό χρονικό διάστημα μεταξύ 910 και 919 πρέπει να τοποθετήσουμε και τη στρατηγία στο θέμα των Ανατολικών του αδελφού του Λέοντος και πατέρα του μετέπειτα αυτοκράτορα Νικηφόρου Β', Βάρδα Φωκά. Στις αφηγηματικές πηγές ο Βάρδας δεν αναφέρεται ρητά ως στρατηγός του θέματος αυτού⁵⁹ και το γεγονός αυτό επέτρεψε την υπόθεση ότι το 917 στρατηγός των Ανατολικών ήταν ο Ρωμανός Αργυρός⁶⁰, κάτι που, στη συνέχεια, αμφισβητήθηκε⁶¹. Και η τελευταία αυτή οικογένεια είχε να επιδείξει ένα μέλος της στην ηγεσία του θέματος αυτού: πρόκειται για τον Ευστάθιο Αργυρό, ο οποίος το 904 μνημονεύεται μεν ως υποστράτηγος των Ανατολικών, αλλά στην πραγματικότητα ήταν στρατηγός⁶². Η θητεία του στην ηγεσία των Ανατολικών ήταν βραχύβια, καθώς γύρω στο 906 έπεσε σε δυσμένεια και εξορίστηκε⁶³.

Ανεξάρτητα από τα προβλήματα, τα οποία αναφύονται σχετικά με τη σταδιοδρομία ορισμένων στρατηγών του θέματος αυτού, εκείνο, που ενδιαφέρει την έρευνά μας, είναι ότι από τις αρχές ήδη του δέκατου αιώνα ορισμένοι ηγέτες των Ανατολικών άρχισαν να προδίδουν την εμπιστοσύνη, με την οποία τους περιέβαλε η Μακεδονική δυναστεία, αναθέτοντάς τους αυτό το σημαντικό αξίωμα. Προηγήθηκαν οι Αργυροί και τους ακολούθησαν οι Φωκάδες.

Με τη δράση της τελευταίας αυτής οικογένειας φάνηκε ότι οι στρατηγοί, οι οποίοι δόξασαν αυτή τη φορά το θέμα των Ανατολικών, δεν όφειλαν τη δύναμή τους μόνο στη μαχητικότητα και την αφοσίωση των στρατευμάτων τους, όπως συνέβη κατά την πρώτη περίοδο, αλλά και στο κοινωνικό κύρος, που είχαν αποκτήσει ως κάτοχοι μεγάλων ιδιοκτησιών.

Μεταξύ των ετών 920 και 944 πρέπει να τοποθετήσουμε τη στρατηγία στο θέμα των Ανατολικών του βασιλικού πρωτοσπαθαρίου Βαλαντίου, γνωστού μόνο από

59. Συν. Θεοφ., 389,6-7. - Σκυλίτζης, 203,90. Η θητεία του Βάρδα Φωκά στο αξίωμα του στρατηγού των Ανατολικών επιβεβαιώνεται από το *Περί Παραδρομής*, 35,28-29. Βλ. και Zacos, II, αρ. 1062. Πρβλ. Cheynet, Phocas, 297-298. - Stephenson, *Nomenclature*, 192.

60. Συν. Θεοφ., 389,5-6. Βλ. Runciman, *Romanus Lecapenus*, 55.

61. Vannier, *Argyroi*, 29, σημ. 1.

62. Συν. Θεοφ., 368,21-22. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 33,1. - Σκυλίτζης, 183,84. Βλ. Ahrweiler, *Recherches*, 40. - Vannier, *Argyroi*, 22.

63. *DAI*, 50,136-138, σ. 238. Βλ. Vannier, *Argyroi*, 22-23 και πιο κάτω, σ. 302. Πρβλ. Polemis, *Doukai*, 20-21.

μία σφραγίδα⁶⁴. Ο αξιωματούχος αυτός ήταν μέλος μίας οικογένειας, η οποία, όπως προκύπτει από τις πηγές, διέκειτο εχθρικά προς τους Φωκάδες: ο τουρμαρχής Βαλάντιος ήταν από τους πρώτους, που πρόδωσαν τον αντάρτη Λέοντα Φωκά το 919⁶⁵, και ο Λέων Αβαλάντης συμμετείχε στη δολοφονία του Νικηφόρου Β⁶⁶. Το αξίωμα, που κατείχε ο πρώτος από τους αναφερθέντες άνδρες, όταν εγκατέλειψε τον Λέοντα Φωκά και προσχώρησε στον Λακατηνό, και το μεγάλο χρονικό διάστημα, κατά τη διάρκεια του οποίου δεν γνωρίζουμε κανέναν επικεφαλής του θέματος αυτού, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο Βαλάντιος διετέλεσε στρατηγός Ανατολικών επί Ρωμανού Λακατηνού⁶⁷. Αν με αυτή του την ενέργεια ο Ρωμανός Α΄ επιχείρησε να ελέγξει το επίφοβο αυτό θέμα, ο έλεγχος πρέπει να διήρκεσε μόνο όσο και η βασιλεία του.

Η πτώση του Ρωμανού Λακατηνού σήμανε την απόλυτη κυριαρχία της οικογένειας των Φωκάδων στο στρατό. Πολύ συνοπτικά, η κυριαρχία τους εξειδικεύεται ως εξής: μεταξύ 945 και 955, δομέστικος των σχολών ο Βάρδας Φωκάς, στρατηγός Ανατολικών ο πρωτότοκος γιος του Νικηφόρος, στρατηγός Καππαδοκίας ο δευτερότοκος γιος του Λέων και στρατηγός Σελευκείας ο νεότερος γιος του Κωνσταντίνος. Μεταξύ 955 και 960, δομέστικος των σχολών ο Νικηφόρος και στρατηγός των Ανατολικών ο αδελφός του Λέων. Από το 960/961 μέχρι το 963 οι Νικηφόρος και Λέων συνεχίζουν τη σταδιοδρομία τους με τα αξιώματα του δομεστικού των σχολών της Ανατολής και της Δύσεως⁶⁸. Με την οικογένεια αυτή, ανώτατα στρατιωτικά αξιώματα έφθασαν στο σημείο να δείχνουν περίπου κληρονομικά.

Στη Συνέχεια Θεοφάνη αναφέρεται ότι οι αυτοκράτορες Κωνσταντίνος Ζ΄ και Ρωμανός Β΄ προτιμούσαν να διορίζουν τους *ἐξ εὐγενοῦς φύντας ἢ τὰ εὐγενῆ καὶ καθαρὰ τῶν γενῶν*, παρά να έχουν πολλούς σωματοφύλακες, φρουρούς και σωτήρες⁶⁹. Με την επιλογή αυτή οι δύο αυτοκράτορες πρέπει να εξασφάλισαν την μη εκδήλωση σοβαρών αντιπολιτευτικών τάσεων⁷⁰, όχι όμως και την απρόσκοπτη συνέχιση της δυναστείας τους.

64. Bănescu, O colectie, 119-120, αρ. 6.

65. Σύν. Θεοφ., 395,22-23. - Σαυλίτζης, 210,85. Για την οικογένεια των Αβαλαντιών ή Βαλαντιών βλ. Každan, *Gosp. klass.*, 63, 92, 105, 142, 179 και 211.

66. Λέων Διάκονος, Ε', 7, σ. 87. - Σαυλίτζης, 280,15-18. Για τη συγγένεια των Βαλαντιών με τον Ιωάννη Τζιμισκή βλ. Cheynet, *Contestations*, 270.

67. Βλ. Seibt, *Bleisiegel*, 297-298. - Cheynet, Phocas, 313, σημ. 85.

68. Βλ. Cheynet, Phocas, 298-306.

69. Σύν. Θεοφ., 456,13-20 και 471,2-10. Πρβλ. Α. Ρ. Každan, *Iz istorii vizantijskoj chronografii X v. 1*. O sostave tak nazyvaemoj Chroniki Prodolzatelja Feofana, *Viz. Vrem.* 19, 1961, 93.

70. Βλ. Μπουρδάρα, *Καθούσιως και τυραννίς*, 78-80.

Στην ένδοξη σταδιοδρομία του ως στρατηγός των Ανατολικών και, στη συνέχεια, ως δομέστικος των σχολών όφειλε την άνοδό του στο θρόνο το 963 ο Νικηφόρος Β΄ Φωκάς, γεγονός που ασφαλώς δεν διέφευγε της προσοχής του. Ως στρατηγός αυτοκράτωρ ήταν βέβαιος για τα ισχυρότατα ερείσματα που διέθετε στο στρατεύμα⁷¹, ως κάτοχος του θρόνου, όμως, πρέπει να φοβόταν το ενδεχόμενο να αποκτήσει κάποιος άλλος την ίδια με αυτόν ισχύ στις τάξεις του στρατού.

Πύρω στο 965 ο διορισμένος από αυτόν δομέστικος των σχολών και πρώην στρατηγός των Ανατολικών Ιωάννης Τζιμισκής παύθηκε και, σύμφωνα με τον Σκυλίτζη, τέθηκε υπό περιορισμό στον «οίκον» του⁷², ενώ, κατά τον Λέοντα Διάκονο, αφέθηκε να περιπλανάται στους αγρούς⁷³. Δύο μόλις χρόνια αργότερα, το 967, έκανε την εμφάνισή του ένα νέο ανώτατο στρατιωτικό αξίωμα, αυτό του στρατοπεδάρχη, το οποίο ο Νικηφόρος Β΄ εμπιστεύθηκε στον ευνούχο Πέτρο⁷⁴. Κατά τη γνώμη μας, πίσω από την απόφαση του Νικηφόρου Φωκά να παύσει τον Τζιμισκή από δομέστικο των σχολών της Ανατολής⁷⁵ και να αναθέσει το νέο ηγετικό αξίωμα σε έναν ευνούχο, λανθάνει χωρίς αμφιβολία η προσπάθειά του να αποτρέψει την επανάληψη της δικής του σταδιοδρομίας, κάτι, όμως, που τελικά δεν κατόρθωσε.

Ο Ιωάννης Α΄ Τζιμισκής συνέχισε την τακτική του προκατόχου του στη δημιουργία νέων αξιωματών και το 970 διόρισε στρατηλάτη τον γαμπρό του Βάρδα Σκληρό⁷⁶. Στα αμέσως επόμενα χρόνια (971-975), στο *Tacticon Escorial* η ανώτατη στρατιωτική ιεραρχία καταγράφηκε ως εξής: ο στρατηγός των Ανατολικών, ο δομέστικος των σχολών της Ανατολής, ο δομέστικος των σχολών της Δύσεως, ο στρατοπεδάρχης της Ανατολής, ο στρατοπεδάρχης της Δύσεως, ο στρατηλάτης⁷⁷.

Ορισμένα από αυτά, όπως του δομεστίκου της Δύσεως και του στρατοπεδάρχη, κατέλαβαν ευνούχοι. Ο έμπιστος του Νικηφόρου Β΄, ευνούχος Πέτρος, συνέχισε

71. Ως στρατηγός αυτοκράτωρ στην Κρήτη το 961 είχε υπό τις διαταγές του τον έμπιστό του Νικηφόρο Πασσιλά, τότε στρατηγό Θρακησίων (Λέων Διάκονος, Γ, 3, σ. 8-9). Το 963 μεγάλη αφοσίωση στον Νικηφόρο δείχνει ο τότε στρατηγός των Ανατολικών Ιωάννης Τζιμισκής (Λέων Διάκονος, Γ, 3, σ. 38-39. - Σκυλίτζης, 256,97-10). Ακόμη, χαρακτηριστική είναι η μνεία του Λέοντος Διακόνου (Γ, 6, σ. 44) ότι οι στρατιώτες του τον αγαπούσαν *δαμονίως*.

72. Σκυλίτζης, 279,88-89. Βλ. Cheynet, *Contestations*, 327, σημ. 34.

73. Λέων Διάκονος, Ε, 7, σ. 88: ..., *της των στρατευμάτων καθαιρήσειν άρχής τόν σόν ευεργέτην έμέ σόν έναρκησας; αλλά κατ' άγρους σχολάζειν διαφήκας μετά των γεωργών, ώσει τινα άτμιον μετανάστην, ...*

74. Λέων Διάκονος, Ε, 4, σ. 81. Αναλυτικότερα βλ. Oikonomidès, *Listes*, 334-335.

75. Ο Θεόφιλος Κουρκούας δεν διαδέχθηκε τον Ιωάννη Τζιμισκή στο αξίωμα του δομεστίκου των σχολών της Ανατολής (Βλ. Kühn, *Armee*, 147). Στη Συν. Θεοφ., 428,16-20, δομέστικος των σχολών αποκαλείται ο Τζιμισκής και όχι ο Κουρκούας. Πρβλ. Cheynet, Phocas, 313.

76. Σκυλίτζης, 288,12. - Ζωναράς, ΙΙΙ, 523. Βλ. Oikonomidès, *Listes*, 332. - Seibt, *Skleroi*, 30.

77. Oikonomidès, *Listes*, 263. Βλ. του ίδιου, *Evolution*, 141-142 και 150.

ανεμπόδιστα τη σταδιοδρομία του μέχρι το 977 και, σύμφωνα με το σφραγιστικό υλικό, διορίστηκε από τον Ιωάννη Τζιμισκή, γύρω στο 971, δομέστικος της Δύσεως⁷⁸, αξίωμα που μέχρι τότε απαγορευόταν να κατέχουν ευνούχοι⁷⁹.

Στην περίπτωση, κατά την οποία οι σφραγίδες του δομεστικού της Δύσεως Πέτρου ανήκουν πράγματι στον γνωστό ομώνυμό του ευνούχο, ο Τζιμισκής συνέχιζε την προσπάθεια του Νικηφόρου Β', να αποτραπεί δηλαδή η επανάληψη της δικής τους επίφοβης σταδιοδρομίας.

Τους Νικηφόρο Φωκά και Ιωάννη Τζιμισκή μιμήθηκαν οι αυτοκράτορες της Μακεδονικής δυναστείας, καθώς στο διάστημα μεταξύ 1025 και 1055/1056 το αξίωμα του δομεστικού των σχολών της Ανατολής απονεμήθηκε αποκλειστικά και μόνο σε ευνούχους⁸⁰, κάτι που δεν φαίνεται να ίσχυσε για το δομεστικό της Δύσεως. Στα πρόσωπα των ευνούχων δομεστικών της Ανατολής οι κάτοχοι του θρόνου προσαπαθούσαν να εξουδετερώσουν τον κίνδυνο ανατροπής τους από τα «επίφοβα» μικρασιατικά στρατεύματα.

Τα νέα ανώτατα στρατιωτικά αξιώματα, τα οποία αναφέρθηκαν, προμήνυαν την υποβάθμιση των θεμάτων, που σταδιακά οδήγησε στην κατάργησή τους. Ο στρατηγός των Ανατολικών μνημονεύεται μεν πρώτος, αλλά ο ηγετικός του ρόλος έχει οριστικά χαθεί. Ο Νικηφόρος Β' Φωκάς ήταν ο τελευταίος στρατηγός των Ανατολικών, ο οποίος ηγήθηκε στρατευμάτων, που προέρχονταν και από άλλα

78. Jordanov, *Molybdobulles de domestiques des scholes*, 203-206. Για τους αξιωματούχους, που διετέλεσαν δομέστικοι της Δύσεως (959/960-1081), βλ. J.-Cl. Cheynet, *Nouvelle hypothèse à propos du domestique d'Occident cité sur une croix du Musée de Genève*, *Bsl* 42, 1981, 199-200. Προσθετεί, ο Πέτρος και ο Λέων Μελισσηνός (βλ. πιο κάτω, σ. 85, σημ. 91).

79. Oikonomidès, *Listes*, 135: *Ἄλλὰ μὴν καὶ αἱ ἄλλαι πᾶσαι, ὅσαι καὶ τοῖς βαρβάτοις, προσγίνονται, πλὴν τῆς τοῦ ἐπάρχου καὶ κναίστωρος καὶ δομεστίκων ἀξίας.*

Σύμφωνα με τον Σκυλίτζη (σ. 287,86-87), ο δομέστικος των σχολών της Ανατολής Νικόλαος (970/971) ήταν ευνούχος, πληροφορία, όμως, που δεν επιβεβαιώνεται από τον Λέοντα Διάκονο (ΣΤ, 8, σ. 103). Το πιθανότερο είναι να συγγείει ο Σκυλίτζης τον Νικόλαο με έναν ομώνυμό του ευνούχο, ο οποίος χρημάτισε δομέστικος των σχολών της Ανατολής το 1025/1026 και το 1042-1044/1045. Βλ. Kühn, *Armee*, 149.

80. Βλ. Kühn, *Armee*, 149-150, όπου, όμως, παραλείπεται ο ευνούχος Συμεών (1030-1034). Βλ. Σκυλίτζης, 382,59-60. Πρβλ. Guillaud, *Recherches*, I, 449-450.

Επίσης, θα είχαμε να παρατηρήσουμε ότι ο Κατακαλὸν Κεκανιμένος μνημονεύεται ως στρατηλάτης της Ανατολής (πρβλ. Oikonomidès, *Listes*, 332), ενώ ο Ισαάκιος Κοιμνηνός ήταν στρατοπεδάρχης της Ανατολής (Zacos - Veglery, αρ. 2680) και στρατηγός αυτοκράτωρ αναγορεύθηκε από τα επαναστατημένα στρατεύματα.

θέματα. Ο Ιωάννης Α΄ Τζιμισκής, από όσο τουλάχιστον γνωρίζουμε⁸¹, ήταν ο τελευταίος στρατηγός των Ανατολικών, ο οποίος διετέλεσε δομέστικος των σχολών της Ανατολής.

Από τα μέσα του δέκατου αιώνα και εξής γίνεται ιδιαίτερα δύσκολο να διερευνηθεί η στάση των ηγητόρων του θέματος των Ανατολικών, καθώς στις πηγές ολόενα και σπανιότερα μνημονεύονται οι κάτοχοι του αξιώματος αυτού. Κάποια, όμως, ονόματα στρατηγών των Ανατολικών, που μας διασώθηκαν από το σφραγιστικό υλικό, επιτρέπουν ορισμένες υποθέσεις.

Η χρονολόγηση της σφραγίδας ενός πρωτοσπαθαρίου και στρατηγού των Ανατολικών Διογένους μεταξύ των ετών 970 και 980⁸² οδηγεί στη σκέψη ότι ο αξιωματούχος αυτός μπορεί να είναι ο ίδιος με έναν ομώνυμό του, που αναφέρεται στις πηγές το έτος 970/971. Στην προσπάθεια καταστολής της ανταρσίας του Βάρδα Φωκά, παρέχονται από τον Τζιμισκή υποσχέσεις αμνηστίας, δωρεών και διορισμών σε αξιώματα, όπως αυτό του στρατηγού⁸³. Από τους πρώτους, οι οποίοι αυτομόλησαν στον Βάρδα Σκληρό, ήταν ο *αὐτανεψιὸς* του Φωκά Αδραλέστος, τον οποίο ο Λέων Διάκονος μνημονεύει ως πατρίκιο⁸⁴. Ο Σκυλίτζης, όμως, αγνοεί τον τίτλο, που κατείχε ο Αδραλέστος την εποχή εκείνη, και μας πληροφορεί ότι ονομαζόταν Διογένης⁸⁵. Επειδή, όπως φαίνεται, ο τίτλος του Αδραλέστου δεν αποδόθηκε σωστά από τον Λέοντα Διάκονο⁸⁶, μπορεί ο άνδρας να τοποθετήθηκε στην ηγεσία των Ανατολικών μετά την καταστολή της ανταρσίας του Φωκά, όταν ο αυτοκράτορας εκπλήρωνε τις υποσχέσεις του. Στην περίπτωση αυτή, ο Ιωάννης Τζιμισκής εμμέιτο τον Ρωμανό Λακαπνρό, ο οποίος αποφάσισε την ανέλιξη στη στρατιωτική ιεραρχία του Βαλαντίου, μόλις πρόδωσε τον Λέοντα Φωκά⁸⁷.

Η Μακεδονική δυναστεία επανήλθε στην εξουσία και στις πηγές είναι διάχυτη η δυσπιστία, με την οποία ο Βασίλειος Β΄ περιέβαλε, κυρίως μετά την ανταρσία του Βάρδα Σκληρού το 979⁸⁸, τον τότε δομέστικο των σχολών Βάρδα Φωκά και τούς

81. Πρβλ. Kühn, *Armee*, 147-152.

82. Jordanov, *Preslav*, αρ. 199-200.

83. Λέων Διάκονος, Ζ, 3, σ. 117. - Σκυλίτζης, 292,32-37.

84. Λέων Διάκονος, Ζ, 5, σ. 120. Για τη συγγένεια των Αδραλέστων με τους Φωκάδες βλ. *Βίο Μιχαήλ Μαλεΐνου*, 3,30-32, σ. 550 και 586-587 (σχόλια).

85. Σκυλίτζης, 292,43. Βλ. Cheynet, *Contestations*, 24-25.

86. Για τη σφραγίδα του βασιλικού πρωτοσπαθαρίου και στρατηγού Μοράβα Διογένους Αδραλέστου βλ. *D. O. Seals*, 1, 36a. 1.

87. Βλ. πιο πάνω, σ. 81.

88. Λέων Διάκονος, Ι, 7, σ. 169-170. - Σκυλίτζης, 314-328. Βλ. Cheynet, *Contestations*, 27-29, όπου οι υπόλοιπες πηγές και η σχετική βιβλιογραφία.

*έφους δυνάστεας*⁸⁹. Την εποχή αυτή, γύρω στο 980, σύμφωνα με μία σφραγίδα, στρατηγός των Ανατολικών ήταν ο πατριίκιος Λέων Μελισσηνός⁹⁰, η δράση του οποίου μας είναι γνωστή από τις αφηγηματικές πηγές. Οι σχέσεις του με τον Βασίλειο Β' παρουσιάζουν αρκετές και περίεργες διακυμάνσεις.

Αν και ύποπτος για συμμετοχή στη συνωμοσία του Βασιλείου Λακαπηνού τον Ιανουάριο του 986, λίγους μήνες μετά, τον Ιούλιο/Αύγουστο του ίδιου έτους, έλαβε μέρος στην εκστρατεία εναντίον των Βουλγάρων και διορίστηκε δομέστικος των σχολών της Δύσεως⁹¹. Το 989 εμφανίζεται να υποστηρίζει τον αντάρτη Βάρδα Φωκά και να ηγείται *στρατιάς πλείστης*⁹², αλλά μετά το θάνατο του Φωκά να είναι ο μόνος από τους συλληφθέντες στασιαστές, ο οποίος δεν διαπομπεύθηκε. Η «εξείραση» αυτή οφειλόταν στο γεγονός ότι ο Βασίλειος Β' είχε αντιληφθεί τις προσπάθειες του Λέοντος Μελισσηνού να πείσει τον αδελφό του Θεόγνοστο να σταματήσει τις ύβρεις κατά του αυτοκράτορα⁹³.

Η δυσεξήγητη στάση του Λέοντος, ο οποίος συμφωνεί με την ανατροπή του Βασιλείου Β', αλλά όχι και με την εξύβρισή του, ο αιφνίδιος και μυστηριώδης θάνατος του Βάρδα Φωκά⁹⁴ και η μη διαπόμπευση του Μελισσηνού, φαινόμενο ασυνήθιστο για έναν συλληφθέντα στασιαστή, δημιουργούν πολλά ερωτηματικά για το πραγματικό νόημα της συμμετοχής του πρώην στρατηγού των Ανατολικών στην ανταρσία του Βάρδα Φωκά.

Εξάλλου, ως αιτία του κινήματος αυτού προβάλλεται η οργή του Φωκά και όσων τον ακολούθησαν, επειδή ο Βασίλειος Β' κατά την εκστρατεία εναντίον των Βουλγάρων το 986 *υπερείδεν αυτούς*⁹⁵. Ανάμεσά τους δεν συμπεριλαμβανόταν ο Λέων Μελισσηνός, εφόσον συνόδευε τον αυτοκράτορα στην επιχείρηση αυτή και, λίγο μετά, εκτός από δομέστικος των σχολών της Δύσεως, ονομάστηκε μάγιστρος⁹⁶. Ακόμα, πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Μελισσηνός εμφανίζεται να συμμετέχει μόνο στο τελευταίο στάδιο της ανταρσίας αυτής.

89. Λέων Διάκονος, Γ, 8, σ. 171. - Σκυλίτζης, 330,13-14. - Ζωναράς, ΙΙΙ, 548.

90. Jordanov, *Preslav*, σφ. 201.

91. Jordanov, *Deux chefs militaires*, 183-187. - Του ίδιου, *Molybdobulles de domestiques des scholes*, 208-210. - Του ίδιου, *Preslav*, σφ. 161-162. Για τη συνωμοσία του Βασιλείου Λακαπηνού βλ. Cheynet, *Contestations*, 30-31.

92. Λέων Διάκονος, Γ, 9, σ. 173.

93. Σκυλίτζης, 338,36-44.

94. Βλ. Μπουρδάρα, *Καθοσώσεις και τυραννίς*, 100-101.

95. Λέων Διάκονος, Γ, 8, σ. 171. - Σκυλίτζης, 332,59-61. - Ζωναράς, ΙΙΙ, 550.

96. Βλ. πιο πάνω, σημ. 91.

Ανεξάρτητα από το πόσο πιθανή μπορεί να είναι η εκδοχή ότι η παρουσία του Λέοντος Μελισσηνού στην τυραννίδα του Φωκά αποτελούσε προσπάθεια υπονόμευσής της εκ των έδρων, ο Βασίλειος Β΄, με την ευνοϊκή μεταχείριση που του επιφύλαξε, πρέπει να αποσκοπούσε στο να ελέγξει τα προ ολίγου πολυάριθμα επαναστατημένα μικρασιατικά στρατεύματα⁹⁷, ένα σημαντικό τμήμα των οποίων είχε διοικηθεί στο παρελθόν ο πρώην στρατηγός των Ανατολικών.

Ασφαλώς, μία τέτοια απόπειρα δεν ήταν αρκετή για να σταματήσει η δυσπιστία του Βασιλείου Β΄ προς *τούς έφους δυνάστας*. Ο παππούς του, Κωνσταντίνος Ζ΄, είχε κάνει λόγο για «τυραννίδα» των δυνατών του θέματος των Ανατολικών⁹⁸. Ο ίδιος, με τη Νεαρά του έτους 996, κατόρθωσε να δώσει το οριστικό πλήγμα σε λίγες μόνο, πανίσχυρες μέχρι τότε, οικογένειες, όπως των Μουσελέ, Φωκάδων και Μαλείνων⁹⁹. Ο κίνδυνος, που αποτελούσαν για την αυτοκρατορική εξουσία οι «δυνάσται» αυτοί, αποδίδεται σαφέστατα με την περίπτωση του μαγίστρου Ευσταθίου Μαλείνου, τον οποίο ο Βασίλειος Β΄, μόλις αντιλήφθηκε το μέγεθος της περιουσίας του, κράτησε στην Κωνσταντινούπολη *ώσπερ τι θηρίον έν τινι τρέφων σηκῶ*¹⁰⁰.

Η απόφαση του Βασιλείου Β΄ να ηγείται ο ίδιος των εκστρατειών υπήρξε από τα σημαντικότερα μέτρα αποδυνάμωσης των στρατηγών και των δυνατών. Έτσι, όταν το 1022 ο αυτοκράτορας εκστρατεύει *πανστρατι* κατά της Αβασγίας, ο στρατηγός των Ανατολικών Νικηφόρος Ξιφίας και ο γιος του Βάρδα Φωκά, Νικηφόρος, εξεγείρονται, *συγκεντρώνοντας λαόν, ώς έτυχεν*, από την Καππαδοκία, τη Ροδανδό και τα γύρω χωριά¹⁰¹. Οι δύο επαναστάτες επιχειρήσαν να επαναλάβουν αυτό που πριν από τριάντα πέντε περίπου χρόνια είχε διαπράξει ο Βάρδας Φωκάς, με τη διαφορά ότι δεν είχαν τα στρατεύματα, τα οποία διέθετε εκείνος.

Οι τόποι προέλευσης του «λαοῦ» μαρτυρούν ότι η συγκέντρωσή του οφειλόταν στην επιρροή του Φωκά¹⁰². Ο στρατηγός των Ανατολικών Ξιφίας δεν φαίνεται να είχε στη διάθεσή του το στρατό του θέματός του. Παρά την αγωνία που κατέλαβε τον αυτοκράτορα, η εξέγερση αντιμετωπίστηκε σχεδόν ως συνωμοσία αυλικών¹⁰³: ο

97. Πρβλ. Cheynet, *Contestations*, 31-32, σημ. 6 και σ. 335.

98. Βλ. πιο κάτω, σ. 99, σημ. 219.

99. Svoronos, *Novelles*, 14, σ. 190-217. Βλ. Litavrin, *Obščestvo i gosudarstvo*, 199. Επίσης, βλ. πιο κάτω, σ. 100-101.

100. Σκυλίτζης, 340,88-94. Βλ. πιο κάτω, σ. 273.

101. Σκυλίτζης, 366,35-367,54. - Ζωναράς, III, 567. - Yahya, III, 239-240. Πρβλ. Cheynet, *Contestations*, 36-37.

102. Βλ. πιο κάτω, σ. 273.

103. Για την ανταρσία αυτή βλ. Carelos, *Bemerkungen*, 1-8, όπου λεπτομερής παράθεση πηγών και βιβλιογραφίας.

Ξιφίας δολοφόνησε τον Νικηφόρο Φωκά (15 Αυγούστου 1022), οι στασιαστές διαλύθηκαν *εὐθύς* και, στη συνέχεια, ο στρατηγός των Ανατολικών, χωρίς να προβάλλει ιδιαίτερη αντίσταση, συνελήφθη από τον Θεοφύλακτο Δαλασσηνό, ο οποίος και τον διαδέχθηκε στην ηγεσία του θέματος¹⁰⁴.

Η εξέγερση, όμως, των δύο Νικηφόρων, του Ξιφία και του Φωκά, εκδηλώθηκε σε μία εποχή, κατά την οποία έχουν ήδη κάνει την εμφάνισή τους τα πρώτα δείγματα αποδυναμώσεως όχι μόνο των στρατηγών, αλλά και του θεματικού στρατού γενικότερα¹⁰⁵. Από τα τέλη του δέκατου αιώνα και, κυρίως, κατά τη διάρκεια του ενδέκατου, ισχυροποιείται ο θεσμός του κριτή¹⁰⁶, τα στρατεύματα των θεμάτων παίρνουν την ονομασία *τάγματα*¹⁰⁷ και οι στρατηγοί αρχίζουν να αποκαλούνται *δούκες*¹⁰⁸. Η μεταβολή αυτή επέφερε τη συρρίκνωση των δικαιοδοσιών των στρατηγών και, κατ' επέκταση, τον τερματισμό της επίφοβης «σύμπνοιας» μεταξύ πολυάριθμων στρατευμάτων και των εκάστοτε ηγητόρων τους.

Το 1057 ο πατριίκιος Λυκάνθης αποκαλείται πλέον *τῶν Ἀνατολικῶν κατάρχων ταγμάτων*¹⁰⁹ ή *τῶν Παιδῶν καὶ Λυκαόνων ἡγούμενος*¹¹⁰, ονομασία που θυμίζει περισσότερο τον τουρμάρχη Λυκαονίας ή Λυκαονίας και Παμφυλίας (leg. Πισιδίας) του ένατου αιώνα¹¹¹, παρά τον μέχρι προ ολίγου αναφερόμενο στις πηγές στρατηγὸς των Ανατολικών.

Ο «οὐ λίαν ἔχων τὸ ἐπίσημον»¹¹², αλλά έμπιστος του Μιχαήλ Γ', Λυκάνθης κινητοποιήθηκε αστραπιαία και συνέλαβε τον Βρυέννιο, ο οποίος, μόλις έφθασε *κατὰ τινά τόπον ἠπλωμένον καὶ ὕπτιον ἐν τῷ θέματι τῶν Ἀνατολικῶν*, επιχείρησε να διανείμει στους στρατιώτες *τὸ σιτηρῆσιον* σύμφωνα με τη δική του βούληση. Φοβούμενοι μήπως ο υπό ανάκριση Βρυέννιος αποκάλυπτε τη συνωμοσία, *οἱ κατὰ τὸ θέμα τῶν Ἀνατολικῶν τὰς οἰκήσεις ἔχοντες ἄρχοντες*, ο πρόεδρος Ρωμανὸς Σκληρός, ο

104. Σκυλιτζής, 367,51-52. - Yahya, III, 241. Βλ. Felix, *Islamische Welt*, 66, σημ. 71. - Cheynet, *Trois familles*, 82-85.

105. Σύμφωνα με τον Cheynet (*Politique militaire*, 72-73), η διαδικασία εξαφάνισής του θεματικού στρατού ήταν ήδη πολύ προχωρημένη από το δεύτερο μισό του δέκατου αιώνα.

106. Βλ. Ahrweiler, *Recherches*, 68-75. - Ljubarskij, *Femnye sudji*, 26. - Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 82-84. Για τους κριτές των Ανατολικών βλ. πιο κάτω, σ. 361-364.

107. Oikonomidès, *Evolution*, 148. Πρβλ. Kühn, *Armee*, 251-256.

108. Oikonomidès, *Evolution*, 148-149. Βλ. και Cheynet, *Du stratège au duc*, 181-194.

109. Σκυλιτζής, 492,64-65.

110. Σκυλιτζής, 488,50-51.

111. Oikonomidès, *Listes*, 55, 148-149 και 343.

112. Βλ. πιο πάνω, σημ. 109.

Βούρτζης, ο Βοτανειάτης, οι γιοι του Βασιλείου Αργυρού και άλλοι αποφάσισαν την ανατροπή του Μιχαήλ Γ' και την αναγόρευση του Ισαακίου Α' Κομνηνού¹¹³.

Σε μία εποχή, κατά τη διάρκεια της οποίας η συγκέντρωση στρατευμάτων αποτύγγανε ή παρουσίαζε δυσκολίες εξαιτίας του πολλαπλού κατακερματισμού του θεματικού στρατού, οι μεγάλοι γαιοκτήμονες του θέματος των Ανατολικών, συνεχίζοντας την «παράδοση» ανάμειξης σε δυναστικά προβλήματα και επιβολής αυτοκρατόρων, όριζαν για άλλη μία φορά τον νέο κάτοχο του θρόνου.

Το 1068 ο θεματικός στρατός της Μ. Ασίας παρουσίαζε θλιβερή εικόνα¹¹⁴, το 1077 το μεγαλύτερο τμήμα του θέματος των Ανατολικών είχε καταληφθεί ή ελεγχόταν από τους Τούρκους¹¹⁵, αλλά στις αφηγηματικές πηγές ο κουροπαλάτης Νικηφόρος Βοτανειάτης αποκαλείται στρατηγός των Ανατολικών¹¹⁶. Στην πραγματικότητα ήταν δούξ των Ανατολικών¹¹⁷ και τα στρατεύματα που διέθετε ήταν ελάχιστα. Ακόμα και αν θεωρήσουμε υπερβολική τη μαρτυρία του εχθρικά προς αυτόν διακειμένου Βρυεννίου ότι οι δυνάμεις του δεν υπερέβαιναν τους τριακόσιους άνδρες¹¹⁸, η περίπου ανεμπόδιστη προέλασή του μέχρι τη Νίκαια δεν οφειλόταν τόσο στη μαχητικότητα των Χωματινών¹¹⁹, όσο στην ανοχή και την υποστήριξη των Τούρκων¹²⁰. Ο Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης έγινε δεκτός με μεγάλο ενθουσιασμό από τον πληθυσμό της επαρχίας και της Κωνσταντινούπολης¹²¹. Πίσω του, όμως, δεν είχε τα στρατεύματα, που κάποτε ακολουθούσαν τους στρατηγούς των Ανατολικών στο δρόμο για την κατάκτηση της εξουσίας.

Το παρελθόν δεν μπορούσε πια να αναβιώσει, παρά την προσπάθεια του Ατταλειάτη να επαναφέρει το όραμα του Νικηφόρου Β' Φωκά, παρουσιάζοντάς τον ως συγγενή του Βοτανειάτη¹²². η παράδοση, όμως, της πρωτοκαθεδρίας του θέμα-

113. Σκυλίτζης, 487-489. Βλ. και πιο κάτω, σ. 102.

114. Ατταλειάτης, 103-104. - Συν. Σκυλίτζη, 125. - Ζωναράς, III, 688-689. Βλ. Lemerle, *Cinq études*, 300. - Cheynet, *Politique militaire*, 70-71.

115. Βλ. Vryonis, *Decline*, 85-113.

116. Ατταλειάτης, 213,8-9. - Βρυέννιος, 237,15-17.

117. Schlumberger, *Sceaux IV*, αρ. 153. - Zacos - Veglery, αρ. 2690bis. - *D. O. Seals* 3, 86. 18. Βλ. Oikonomidès, *Evolution*, 148. - Seibt, *Bleisiegel*, 131. - Cheynet, *Du stratège au duc*, 187, σημ. 41.

118. Βρυέννιος, 243,9-11.

119. Βρυέννιος, 265,12-13. - Άννα Κομνηνή, I, 18, 21. Βλ. Hélène Ahrweiler, Choma - Aggéloukastron, *REB* 24, 1966, 279, σημ. 15. - Oikonomidès, *Evolution*, 145. Πρβλ. Kühn, *Armee*, 256.

120. Συν. Σκυλίτζη, 176,22-27 και 220 (σχόλια).

121. Ατταλειάτης, 238-240, 269. - Βρυέννιος, 243,17-23. - Συν. Σκυλίτζη, 177,20-25.

122. Ατταλειάτης, 217-218.

τος των Ανατολικών εξακολουθούσε να υπάρχει ως ιδεολογικό εποικοδόμημα μίας δομής που εξαφανιζόταν.

Εξετάζοντας την επιβλητική πορεία του θέματος των Ανατολικών από τον έβδομο ως τον ενδέκατο αιώνα, το σημαντικότερο χαρακτηριστικό, το οποίο θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς, εκτός φυσικά από την πρωτοκαθεδρία του στα *Τακτικά* και στο *Περί θεμάτων*, είναι ότι η κοινωνική του πορεία ανταποκρίνεται περίπου ακριβώς στη γενική πορεία της βυζαντινής κοινωνίας.

Όταν οί *τοῦ θέματος τῶν ἀνατολικῶν* του Θεοφάνη¹²³ έρχονται στη Χρυσόπολη το 669, εκπροσωπούν το στρατό, δηλαδή την κοινωνικά ανερχόμενη δύναμη της εποχής. Όταν οί *κατά τὸ θέμα τῶν Ἀνατολικῶν ἄρχοντες* του Σκυλίτζη¹²⁴ πηγαίνουν στην Καστάμωνα το 1057, εκπροσωπούν τη στρατιωτική αριστοκρατία, δηλαδή και πάλι την κοινωνικά ανερχόμενη δύναμη της εποχής.

Αυτή η σχεδόν σε όλες τις περιόδους ζωής του θεματικού θεσμού ταύτιση του θέματος των Ανατολικών με τις δυνάμεις, οι οποίες έδιναν ζωή στην αυτοκρατορία, πρέπει να συνετέλεσε, ώστε το θέμα αυτό να διέθετε το υψηλότερο γόητρο στον βυζαντινό στρατό κατά τη διάρκεια τεσσάρων περίπου αιώνων. Ασφαλώς αυτό το γόητρο ήταν, το οποίο επιβίωσε τόσο με τον Νικηφόρο Γ΄ Βοτανειάτη, όσο και στην επική ποίηση, όπου αυτοί, οι οποίοι κατάγονταν από το θέμα των Ανατολικών, ήταν σίγουρα *ἔξ ἐγγενῶν Ῥωμαίων*¹²⁵.

B. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ

Η πρώτη μνεία του θέματος των Ανατολικών ως στρατού¹²⁶ χρονολογείται το 669¹²⁷, ενώ η τελευταία *τῶν ἐπαρχιῶν τῶν Ἀνατολικῶν* το 736/737¹²⁸. Πρόκειται για τις παλαιές επαρχίες, στα εδάφη των οποίων εκτεινόταν το θέμα των Ανατολικών, δηλαδή τη Λυκαονία, την Πισιδία και τμήματα της Καππαδοκίας Β΄, της Γαλατίας Σαλουταρίας, της Φρυγίας Σαλουταρίας και της Φρυγίας Πακατιανής.

123. Θεοφάνης, 352,14.

124. Σκυλίτζης, 488,63-64.

125. *Διγενής Ακρίτας* (Trapp), G 235-236, σ. 98.

126. Αν εξαίρεσει κανείς βέβαια τη μεταγενέστερη μνεία του *LP*, I, 346,5, για το έτος 668: *Mezezius, ... cum exercitu Orientali*. Βλ. και πιο πάνω, σ. 70, σημ. 8.

127. Θεοφάνης, 352,14. Βλ. Pertusi, *Formation*, 37. - Oikonomidès, *Listes*, 348.

128. Zacos - Vegler, αρ. 245 (732/733). - *D. O. Seals* 3, 86. 37: [Τ]ῶ[ν β]ασιλικῶν κομμερχιῶν τῶν ἐπαρχιῶν τῶν Ἀνατολικῶ(ν). Ἰ(νδικτιῶν) ε΄.

Ανεξάρτητα από τα προβλήματα που προκύπτουν σχετικά με την ακριβή έκταση του αρχικού θέματος των Ανατολικών¹²⁹, είναι προφανές ότι στο *Περί θεμάτων* ο καθορισμός των ορίων των παλαιών επαρχιών είναι ιδιαίτερα ασαφής, αν όχι ανακριβής σε μεγάλο βαθμό.

Εκτός από τον ήδη γνωστό εσφαλμένο προσδιορισμό των ορίων της Φρυγίας Πακατιανής, η οποία μνημονεύεται ως Καπατιανή κατά το υπόδειγμα των *Notitiae episcopatum*¹³⁰, ανάλογη σύγχυση επικρατεί και με τη Φρυγία Σαλουταρία. Σύμφωνα με τον Πορφυρογέννητο, η επαρχία αυτή εκτεινόταν από την κωμόπολη Μηρού, ἢ ἔστι τέλος τοῦ Ὀψικίου, μέχρι το Ικόνιο¹³¹. Μεταξύ αυτής της περιοχής, όμως, παρεμβάλλονταν η επαρχία Πισιδίας, ενώ το Ικόνιον υπαγόταν στη Λυκαονία και βρισκόταν κοντά στα όρια με την Πισιδία¹³². Ο καθορισμός της γεωγραφικής θέσης των δύο αυτών επαρχιών στο *Περί θεμάτων* γίνεται μόνο κατά προσέγγιση¹³³.

Στη συγκεκριμένη εικόνα των παλαιών επαρχιών έρχεται να προστεθεί και το γεγονός ότι το θέμα των Ανατολικών είναι το μόνο από τα αρχαιότερα και μεγαλύτερα μικρασιατικά θέματα, του οποίου δεν απαριθμούνται στο *Περί θεμάτων* «αἱ ἐπίσμοι» πόλεις. Είναι αξιοσημείωτο ότι, ειδικά για το θέμα αυτό, ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος δεν πρέπει να έλαβε υπόψη του τον Συνέκδημο του Ιεροκλέους.

Παρά τη βούληση του Κωνσταντίνου Ζ' να μην μακρυγορήσει και να μην παράσχει την εντύπωση *τερατεύεσθαι περὶ τῆς τῶν θεμάτων ὀνομασίας*¹³⁴, η αιτιολόγηση της ονομασίας του θέματος των Ανατολικών στο *Περί θεμάτων* δεν μπορεί να θεωρηθεί επαρκής. Όπως έχει ήδη επισημανθεί, το θέμα όφειλε την ονομασία του στους παλαιούς *numeri* της διοίκησης της Ανατολής, που αποκαλούνταν Ανατολικοί και οι οποίοι, μετά το 636, οπότε χάθηκαν για την αυτοκρατορία οι επαρχίες της διοίκησης της Ανατολής, αποτραβήχτηκαν και εγκαταστάθηκαν στο κέντρο της Μ. Ασίας, στις περιοχές που λίγο μετά αποτέλεσαν το θέμα των Ανατολικών¹³⁵.

Τους λόγους σύμπτωσης του μεγαλύτερου μέρους του στρατού της Ανατολής στην περιοχή αυτή πρέπει να αναζητήσει κανείς τόσο στην άμεση και αποτελεσμα-

129. Για την υπαγωγή ή μη των μεταγενεστέρων θεμάτων Κιβυρραιωτών και Σελευκείας στο αρχικό θέμα των Ανατολικών βλ. Ramsay, *Geography*, 423. - Gelzer, *Themenverfassung*, 30-35, 93, σημ. 1 και χάρτη. - *De Them.*, 115. - Ostrogorsky, *Geschichte*, 80-81 (χάρτη). - Ahrweiler, *Mer*, 46, σημ. 2.

130. *De Them.*, 37 και 115. Πρβλ. και TIB 4, 124 και 7, 177.

131. *De Them.*, 61,22.

132. Συνέκδημος Ιεροκλέους, 27. Για την αλλαγή της διοικητικής υπαγωγής του Ικονίου τον τέτατο αιώνα βλ. Ramsay, *Geography*, 393, 395 και TIB 4, 176.

133. *De Them.*, 61,13-14: *Τὰ δὲ πρόσωκα τῶν Ἰσαύρων τὰ πρὸς τὸν Ταύρον καλεῖται Λυκαονία... Τὰ δὲ ἄνω καὶ μεσόγαια καλεῖται Πισιδία.*

134. *De Them.*, 60,8-9.

135. Pertusi, *Formation*, 36. Βλ. επίσης, πιο πάνω, σ. 39.

τική απόκρουση των αραβικών επιδρομών¹³⁶, όσο και στις επικρατούσες αγροτικές συνθήκες, οι οποίες ήταν ιδεώδεις για την εγκατάσταση στρατιωτικών μονάδων και ευνοούσαν τη δημιουργία ευρείας στρατολογικής βάσης¹³⁷. Το θέμα των Ανατολικών ήταν πάντα ικανό να παρατάξει πολυάριθμο στρατό.

Από τον έκτο ήδη αιώνα, σύμφωνα με δύο Νεαρές του Ιουστινιανού Α', στην Πισιδία και τη Λυκαονία, σε αντίθεση με τις πόλεις, οι οποίες παρουσίαζαν έντονα τα σημάδια της εγκατάλειψης¹³⁸, ιδιαίτερα αισθητή ήταν η ύπαρξη πολλών κωμών «μεγίστων και πολυανθρώπων»¹³⁹. Η Λυκαονία, ειδικότερα, ήταν χώρα *ιπόβοτος* και οι κάτοικοί της δεινοί στην ιππασία και την τοξοβολία¹⁴⁰. Η περιοχή αυτή, όπως φαίνεται από δύο ακόμα μαρτυρίες, ήταν και παρέμεινε αμιγώς κτηνοτροφική: το 712, μετά από επίθεση κατά της Μίσθειας και άλλων κάστρων, εκτός των πολλών αιχμαλώτων, στα χέρια των Αράβων περιήλθαν αναρίθμητα ζώα¹⁴¹. Αρκετά αργότερα, τον ενδέκατο αιώνα, το Ικόνιον παρουσιάζεται από τον Ατταλειάτη ως ακμάζουσα πολιτεία, της οποίας η μόνη ανθηρή παραγωγική δραστηριότητα ήταν η κτηνοτροφία¹⁴².

Πολύ δύσκολα μπορεί να θεωρήσει κανείς το Ικόνιον ως πόλη με την κλασική έννοια του όρου· ήταν, μάλλον, το σπουδαιότερο μέρος μίας καθαρά αγροτικής περιοχής. Χαρακτηριστική είναι, εξάλλου, η σιωπή των βυζαντινών αφηγηματικών πηγών για την πρωτεύουσα της Λυκαονίας: τις επιθέσεις του 723 και του 963 μνημονεύουν μόνο αραβικές πηγές¹⁴³.

Μέσα σε ένα διάστημα μεγαλύτερο από τρεισήμισι αιώνες - τέλη έβδομου αιώνα μέχρι την πρώτη τουρκική επίθεση το 1069 - το Ικόνιον αναφέρεται στις πηγές¹⁴⁴ κυρίως ως τόπος προσδιορισμού της θέσης του φρουρίου Καβάλα ή Κάβαλ(λ)α¹⁴⁵, το

136. Pertusi, Formation, 30-32. - Karayannopoulos, *Themenordnung*, 19-20.

137. Haussig, *Kulturgeschichte*, 120-126.

138. *NJ*, XXIV, έτους 535, σ. 192 και XXV, έτους 535, σ. 199.

139. *NJ*, XXIV, έτους 535, σ. 190.

140. *NJ*, XXV, έτους 535, σ. 196-197.

141. Θεοφάνης, 382,28-30. Βλ. TIB 4, 205-206.

142. Ατταλειάτης, 135,11-13. Βλ. και Συν. Σκυλίτζη, 137-138. - Ζωναράς, III, 693. Πρβλ. Každan (Kajdane), *Ville et village*, 75 και 85, σημ. 2. Ακόμα, στον *Bio Nuxηφόρου Σεβαζή*, 19, η περιοχή του θέματος των Ανατολικών, πατριδα του οσίου, χαρακτηρίζεται ως *τά τε άλλα αγαθή ούσα και πρὸς καρπῶν φορὰν ἐπιτηδεία και νομαῖς βόσκειν δυναμένη ζῶα παντοδαπά*.

143. Αναλυτικά βλ. TIB 4, 176-178.

144. Ενδεικτικά βλ. Θεοφάνης, 438,13-14, όπου το Ικόνιο μνημονεύεται μόνο ως τόπος καταγωγής του στρατηγού Θράκης Θεοφυλάκτου. Πρβλ. Ostrogorsky, *Byzantine Cities*, 61-62.

145. Σκυλίτζης, 186,60-61. - Ζωναράς, III, 450. Πρβλ. TIB 4, 182-183.

οποίο ορισμένα κείμενα αποκαλούν «πόλιν»¹⁴⁶. Ασφαλώς οι όροι «κάστρον»¹⁴⁷, «φρούριον» ή και «όχυρόν φρούριον»¹⁴⁸ αποδίδουν πολύ ορθότερα έναν τόπο, όπου το 823 κατέφυγε ένας από τους τελευταίους οπαδούς του Θωμά του Σλάβου, ο Χοιρέας¹⁴⁹, το 900 φυλακίστηκε ο αιχμάλωτος εμίρης της Ταρσού Abū Ṭābit¹⁵⁰ και το 905/906 κατέφυγε ο αντάρτης Ανδρόνικος Δούκας¹⁵¹.

Κρίνοντας από το παράδειγμα του φρουρίου Καβάλα, διαπιστώνει κανείς ότι οι προσδιορισμοί, που συνοδεύουν έναν τόπο, δεν αποδίδουν πάντα την πραγματικότητα. Το πιθανότερο είναι ότι με την πάροδο του χρόνου στην ενδοχώρα της Μ. Ασίας οι παλιές πόλεις έμοιαζαν με κάστρα ή φρούρια στη μέση μίας απέραντης υπαίθρου. Το πιστοποιεί η περίπτωση της Μίσθειας, η οποία στον Συνέκδημο του Ιεροκλέους αναφέρεται μεν ως πόλη¹⁵², αλλά στον Θεοφάνη¹⁵³ και κυρίως στο *Περί Παραδρομής* ως κάστρο¹⁵⁴.

Οι πόλεις συρρικνώνονται, το τοπίο αγροτοποιείται και από τη σκοπιά αυτή η «πρωτοκαθεδρία» του θέματος των Ανατολικών έναντι των άλλων μικρασιατικών θεμάτων θα μπορούσε, ίσως, να αποδοθεί στις μεσαιωνικές συνθήκες της αγροτικής ενδοχώρας, η οποία, προϊόντος του χρόνου, κυριάρχησε πάνω στην αστική ζωή των αρχαίων ελληνορωμαϊκών πόλεων¹⁵⁵, που η πλειοψηφία τους βρισκόταν προς τις ακτές.

Όπως φαίνεται, πριν από τα μέσα του έβδομου αιώνα στην περιοχή, όπου λίγο μετά δημιουργήθηκε το θέμα των Ανατολικών, δεν υπήρχαν πια πόλεις, κάτι το οποίο ομολογεί σιωπηρά ο Κωνσταντίνος Ζ, μη απαριθμώντας «τὰς ἐπισήμους» πόλεις¹⁵⁶. Οι περισσότερες πρέπει να ανήκαν σε εκείνη την κατηγορία των πόλεων της Μ. Ασίας, οι οποίες από τα μέσα ήδη του έβδομου αιώνα, ίσως και νωρίτερα, είχαν απωλέσει τις κοινωνικο-οικονομικές λειτουργίες τους¹⁵⁷.

146. Συν. Θεοφ., 372,11. - Ψευδοσυμεών, 710,15. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 34,33-34.

147. Συν. Γεωργ. Μον., 867,6. - Θεοδ. Μελιτ., 196. - Λέων Γραμμ., 281,8.

148. Βλ. πιο πάνω, σ. 91, σημ. 145.

149. Συν. Θεοφ., 71,21-23. - Σκυλίτζης, 41,87-88. Βλ. Lemerle, Thomas le Slave, 278-279. - Kópstein, Zur Erhebung, 80, σημ. 126.

150. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II,1, 137 και II,2, 13-14. Βλ. και ΤΙΒ 4, 176.

151. Βλ. πιο πάνω, σημ. 145-147.

152. Συνέκδημος Ιεροκλέους, 27.

153. Βλ. πιο πάνω, σ. 91, σημ. 141.

154. *Περί Παραδρομής*, 113,12. Πρβλ. επίσης Müller - Wiener, Von der Polis zum Kastron, 451-452 και 463.

155. Βλ. Guillou, Transformations, 71-73.

156. Βλ. πιο πάνω, σ. 90.

157. Každan, *Derevnja*, 61-68 και passim. - Brandes, *Städte*, 189.

Ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αποτελεί η Σωζόπολη, η οποία μνημονεύεται μεν από τον Κίνναμο ως *πόλις ... τῶν ἐν Ἀσίᾳ πάλαι ἐπισήμων*, αλλά η περιγραφή, που ακολουθεί, παρέχει μάλλον την εικόνα ενός δυσπρόσιτου κάστρου, παρά μιας πόλης¹⁵⁸. Αν εξαιρέσει κανείς τις μνείες των επισκόπων της και των *Notitiae episcopatum*¹⁵⁹, το ταξίδι του Θεοδώρου Συκεώτου¹⁶⁰ και την αναφορά του πατριάρχη Γερμανού Α' (725) στη θαυματουργή εικόνα της Θεοτόκου, που βρισκόταν στην πόλη¹⁶¹, ίσως στον ομώνυμο ναό¹⁶², οι μαρτυρίες των πηγών, από τα τέλη του έβδομου μέχρι τα τέλη του ενδέκατου αιώνα, για την κτισμένη σε έναν απομονωμένο λόφο Σωζόπολη¹⁶³ είναι ανύπαρκτες. Μοναδική εξαίρεση - στην περίπτωση βέβαια που πρόκειται για τη Σωζόπολη Πισιδίας - αποτελεί η ύπαρξη μίας σφραγίδας ενός ανώνυμου σπαθαρίου και τουρμάρχη Σωζοπόλεως¹⁶⁴.

Εξίσου φειδωλά είναι τα στοιχεία που διαθέτουμε και για τις υπόλοιπες πόλεις της Πισιδίας. Η δυτικά της Σωζόπολης ευρισκόμενη Απάμεια, η οποία, αν και υπήρξε μία από τις μεγαλύτερες πόλεις της Μ. Ασίας¹⁶⁵, μας είναι γνωστή μόνο από επισκόπους της, διασημότερος των οποίων, ίσως, υπήρξε ο αντίπαλος του πατριάρχη Ιγνατίου, Ευλάμπιος¹⁶⁶.

Ανάλογη είναι η πληροφόρησή μας και για την ανατολικότερα της Απάμειας Νεάπολη, για την οποία η πιο ενδιαφέρουσα, ίσως, μνεία είναι η διαμαρτυρία του πατριάρχη Νικολάου Μυστικού το 913 για την καθαίρεση ενός επισκόπου της¹⁶⁷. Ακόμα σπανιότερες είναι οι αναφορές των πηγών στη Σελεύκεια Σιδηρά, νοτιο-ανατολικά της Σωζόπολης¹⁶⁸, και στην Αδριανούπολη Πισιδίας βορειοανατολικά της Νεάπολης¹⁶⁹. Οι πόλεις, που αναφέρθηκαν, δεν φαίνεται να υπήρξαν στόχος αραβικών επιθέσεων.

158. Κίνναμος, 6.

159. Αναλυτικότερα βλ. TIB 7, 387-388.

160. *Βίος Θεοδώρου Συκεώτου*, I, 106,6, σ. 84, 108,1, σ. 86 και 109,4, σ. 87. Πρβλ. Ramsay, *Geography*, 247.

161. Mansi, XIII, 125A-B. Πρβλ. Grumel - Darrouzès, *Regestes*, αρ. 330.

162. Βλ. πιο πάνω, σημ. 160.

163. Ramsay, *Geography*, 401.

164. Zacos - Veglery, αρ. 2643 (9ος αι.).

165. Ramsay, *Geography*, 403.

166. *Βίος Ιγνατίου*, 512C. Λεπτομερέστερα βλ. TIB 7, 188-189.

167. Επιστ. Νικολάου Μυστικού, αρ. 146, σ. 460. Αναλυτικά βλ. TIB 7, 347.

168. TIB 7, 378. Βλ. και *Βίο Ενθυμίων*, 9,11, σ. 59, που σύμφωνα με τα σχόλια της Karlin - Hayter στην έκδοση του Βίου (στο ίδιο, 179-180) ίσως να πρόκειται για τη Σελεύκεια Σιδηρά.

169. TIB 7, 171-172. Αβέβαιη παραμένει η ακριβής θέση της Αδριανούπολης, που μνημονεύεται στον Θεοφάνη (350,21). Βλ. Ramsay, *Geography*, 142 (στη Φρυγία). - Lilie, *Reaktion*, 72 (στο θέμα Αρμενιάνων). - Kaegi, *Unrest*, 167 (στην Ονωριάδα). Πρβλ. Brandes, *Städte*, 59, σημ. 3.

Με εξαίρεση πάντα τις μνείες επισκόπων και των *Notitiae episcopatum*, απόλυτη σιγή επικρατεί στα βυζαντινά κείμενα για την ανατολικά της Αδριανούπολης ευρισκόμενη Λαοδίκεια Κεκαυμένη. Την κατάληψή της το 770 από τους Άραβες και την αιχμαλωσία 6.000 ατόμων μνημονεύει μόνο ο al-Tabari¹⁷⁰. Η πόλη επανεμφανίζεται σε δυτικές και αραβικές πηγές στα τέλη πια του δωδέκατου αιώνα¹⁷¹.

Η πρωτεύουσα της Πισιδίας, η Αντιόχεια, βρέθηκε στο δρόμο των αραβικών εισβολών, οι συνέπειες των οποίων υπήρξαν αναμφίβολα καταστροφικές. Η πόλη δέχτηκε τέσσερις επιθέσεις μεταξύ των ετών 665 και 720/721¹⁷². Από την τελευταία αυτή χρονολογία μέχρι τα τέλη του ενδέκατου αιώνα, οι πληροφορίες μας για την Αντιόχεια περιορίζονται σε θρησκευτικο-εκκλησιαστικά θέματα¹⁷³. Ένα πρόσθετό της, το Χορτοκόπιον, άγνωστο από άλλη πηγή, υπήρξε ο τόπος θανάτου του Ιωσήφ Επαφροδίτου (748-778)¹⁷⁴.

Διασημότερο της Αντιοχείας είναι στις βυζαντινές πηγές το βορειοανατολικό ευρισκόμενο Φιλομήλιον. Το γεγονός οφείλεται κυρίως στην πρόρρηση που έκανε στις αρχές του ένατου αιώνα ένας μοναχός στους Βαρδάνη Τούρκο, Θωμά Σλάβο, Λέοντα Ε' και Μιχαήλ Β'¹⁷⁵. Ο τόπος αναφέρεται και πάλι δύο αιώνες αργότερα με αφορμή τις εκστρατείες, που ανέλαβαν το 1021 ο Βασίλειος Β' κατά της Γεωργίας¹⁷⁶ και το 1030 ο Ρωμανός Γ' εναντίον των Αράβων¹⁷⁷.

Κανένα στοιχείο, ωστόσο, δεν επιτρέπει το χαρακτηρισμό του Φιλομηλίου ως πόλης ανθηρής ή μεγάλης. Στην περιοχή μεγάλη ήταν, μέχρι τα τέλη τουλάχιστον του δέκατου αιώνα, μόνο η περιουσία του μαγίστρου Ρωμανού Μουσελέ, την οποία, όμως, δεν μπόρεσαν να κληρονομήσουν οι απόγονοί του. Ήταν μία από τις συνέπειες της Νεαράς του Βασιλείου Β' (996)¹⁷⁸.

Τα στοιχεία, που αντλούμε από τις πηγές για τις αρχαίες πόλεις, είναι ελάχιστα και το γεγονός πρέπει να έχει άμεση σχέση με τη βαθμιαία συρρίκνωσή τους¹⁷⁹.

170. Βλ. Lillie, *Reaktion*, 170. Πρβλ. TIB 7, 327.

171. Αναλυτικά βλ. TIB 7, 327-328.

172. Lillie, *Reaktion*, 69-71, 121, 144 και 325-326, σημ. 95. - Brandes, *Städte*, 65, 68 και 76-80.

173. *Syn. Eccl. Const.*, 617. - Επιστ. Νικολάου Μυστικού, αρ. 115, 182, σ. 400-402, 512.

Λεπτομερέστερα βλ. TIB 7, 185-187.

174. Πέτρος Σκελιώτης, 51,15-21. - *Φωτίον ... διήγησις τῆς νεοφανοῦς τῶν Μανχαίων ἀναβλαστῆσεως*, TM 4, 1970, 153,7-15. Βλ. Lemerle, *Pauliciens*, 67-69. Για τα Χορτοκόπια κοντά στη Νικομήδεια βλ. *Βίο Θεοδώρου Συκεώτου*, I, 159,94, σ. 136 και πιο κάτω, σ. 189.

175. Ενδεικτικά βλ. *Συν. Θεοφ.*, 7,7-19 και αναλυτικότερα TIB 7, 359-361.

176. Yahya III, 239-240. Πρβλ. Felix, *Islamische Welt*, 71.

177. Yahya III, 254. Πρβλ. Felix, *στο ίδιο*, 84.

178. Svoronos, *Novelles*, 14B, σ. 207 και σχόλια, σ. 196-197.

179. Brandes, *Städte*, 82 και 120.

Ενδεικτική είναι η περίπτωση του νοτιοανατολικά του Φιλομηλίου ευρισκομένου Τυραίου, για το οποίο τα βυζαντινά κείμενα μέχρι τα τέλη του ενδέκατου αιώνα δεν αναφέρουν τίποτε απολύτως¹⁸⁰. Το Τυράιον βέβαια μνημονεύεται στις *Notitiae episcoporum* μέχρι τον δωδέκατο αιώνα¹⁸¹, αλλά, σύμφωνα με την Άννα Κομνηνή, δεν ήταν παρά ένα *πολίχιον*¹⁸², δηλαδή ένα κάστρο¹⁸³.

Παρεμφερή με το Τυράιον εικόνα πρέπει να παρουσιάζαν και βορειότερα ευρισκόμενες πόλεις, όπως η Πεσινούς, πρωτεύουσα της παλαιάς επαρχίας Γαλατίας Σαλουταρίας, και τα Γέρμια, γνωστές από τα τέλη του έβδομου μέχρι τα τέλη του ενδέκατου αιώνα μόνο από επισκόπους και τις *Notitiae episcoporum*¹⁸⁴. Βέβαια τα στοιχεία, που προκύπτουν από τις πηγές, είναι ελλιπή, αλλά, λαμβάνοντας υπόψη το παράδειγμα του Τυραίου, είναι πολύ δύσκολο να φαντασθεί κανείς την Πεσινούντα και τα Γέρμια ως πόλεις με ανθηρές κοινωνικο-οικονομικές λειτουργίες¹⁸⁵.

Σύμφωνα με τον *Βίο Θεοδώρου Συκεώτου*, στις αρχές του έβδομου αιώνα στην περιοχή μεταξύ άλλων υπήρχαν και οι πόλεις Κλανεού και Γολεούντων¹⁸⁶. Η τελευταία αυτή πόλη στις αρχές του δέκατου αιώνα απαντάται ως *χωρίον* Γοηλέων ή Ωή Λέων, όταν το 919 συνελήφθη και τυφλώθηκε εκεί ο αντάρτης Λέων Φωκάς¹⁸⁷. Μολονότι ο τόπος δεν αναφέρεται ούτε στον Συνέκδημο του Ιεροσολέους, ούτε στις *Notitiae episcoporum*, η συρρίκνωση, που υπέστη μέσα σε τρεις αιώνες, είναι εμφανής.

Το Αμόριον, σε μία από τις παραλλαγές του αγιολογικού κειμένου για τους 42 μάρτυρες, μνημονεύεται ως δεύτερη πόλη της αυτοκρατορίας μετά την Κωνσταντινούπολη¹⁸⁸, ενώ είναι πολλές οι μνείες των πηγών, όπου η πρωτεύουσα

180. Την επιδρομή του 894 μνημονεύουν μόνο αραβικές πηγές. Βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II,1, 124 και II,2, 11, 140.

181. Βλ. TIB 7, 409-411.

182. Άννα Κομνηνή, III, 211-212.

183. Ζαχαριάδου, Πολίχνη και πολίχιον, 242-247.

184. Αναλυτικά βλ. TIB 4, 214-215 και 166-168 και αντίστοιχα.

185. Ίσως, ο επίλογος της Επιστ. Νικολάου Μυστικού (αφ. 108, σ. 392) να αποτελεί ένδειξη για τα όχι και τόσο ανθηρά οικονομικά της μητροπόλης Πεσινούντος: *Τὸ δ' ἀποσταλὲν κτήνος ἐκεῖ ἔδει παρῆναι οὐ πλέον ἢ τούτου χρεία. οὐκ ἄδηλον δὲ ὅτι μᾶλλον ὕμεις τῆς χρείας ἐπίδειξίς.* Πηρβλ. Grumel-Darrouzès, *Regestes*, αφ. 711[739].

186. *Βίος Θεοδώρου Συκεώτου*, I, 161,64-68, σ. 140: ... *συναχθέντων τῶν τε τῆς αὐτῆς πόλεως τῶν Γερμίων καὶ τῶν τῆς πλησίον πόλεως Γολεούντων ἐν τῷ ναῶ τοῦ Ἀρχαγγέλου, καὶ τοῦ ἀγιωτάτου Στεφάνου Κλανεοῦ καὶ ἄλλου ἀγιωτάτου ἐπισκόπου ἑτέρας πόλεως ...* . Βλ. TIB 4, 191 και 170.

187. Συν. Θεοφ., 396,21. - Λέων Διάκονος, Ζ', 6, σ. 122. - Σκυλίτζης, 211,15-16. Πηρβλ. Ramsay, *Geography*, 143-144.

188. Halkin, *Hagiologie*, 154: *πόλιν οὐκ οἶδ' ὁποίας δευτέραν μετὰ τὴν βασιλευομένην ταύτην τοῦ Βύζαντος.*

του θέματος των Ανατολικών αποκαλείται πόλις ή *ἄστν*¹⁸⁹. Σύμφωνα με τον Mango, το Αμόριον ήταν μία μικρή πόλη¹⁹⁰, *ὑπὲρ δὲ αὕτη κειμένη ἐν πεδίῳ καὶ οὐδαμοῦ ὀχυρώματι φυσικῶ τινι περιφραττομένη ἢ τῶ τειχίσματι μόνῳ*¹⁹¹. Κατά τον Charanis, όμως, το 838, όταν καταλήφθηκε από τους Άραβες, είχε 40.000 κατοίκους¹⁹². Για το θέμα δεν έχουμε να προσθέσουμε τίποτε, εφόσον οι ανασκαφές στην περιοχή συνεχίζονται και, σύμφωνα με την άποψη του Lightfoot, που μας κοινοποίησε προφορικά¹⁹³, ίσως, η μαρτυρία του Ibn Khurrādādhbih ότι το Αμόριον είχε μόνο 44 πύργους¹⁹⁴ να μην είναι ακριβής.

Η «ίπτηλάτος» πεδιάδα Παγκάλεια (Παγκάλια), η οποία εκτεινόταν εκεί¹⁹⁵, ήταν ιδεώδης τόπος συγκέντρωσης στρατευμάτων, κάτι που πρέπει να συνέβαλε στην επιλογή του Αμορίου ως έδρας του στρατηγού των Ανατολικών. Μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του ένατου αιώνα υπήρξε στρατιωτικό κέντρο μεγάλης σημασίας και για το λόγο αυτό δέχτηκε αλλεπάλληλες αραβικές επιθέσεις, τις περισσότερες από κάθε άλλη περιοχή της Μ. Ασίας¹⁹⁶.

Μετά την καταστροφή του το 838¹⁹⁷, το Αμόριον έπαψε να έχει τη στρατιωτική σημασία του παρελθόντος. Τον δέκατο αιώνα πια, με τη μετακίνηση των στρατευμάτων και των συνόρων ανατολικότερα, το Αμόριον μνημονεύεται στις αφηγηματικές πηγές μόνο με την ευκαιρία της εμφύλιας σύρραξης Βάρδα Σκληρού και Βάρδα Φωκά στην Παγκάλεια στις 19 Ιουνίου του 978¹⁹⁸. Οι καταλήψεις του το 931 από

189. Ενδεικτικά βλ. *Βίο Θεοδώρου Συκεώτου*, I, 107,1-3, σ. 85 και *Βίο Ευστρατίου*, 21,5, σ. 382. Επίσης, ο Μιχαήλ Σύρος (III, 95) χαρακτηρίζει το Αμόριον «grande ville» και ο Yaqubi (βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II,2, 275) «une des plus grandes villes grecques».

190. Mango, *Byzantium*, 72.

191. Βλ. Loparev, *Žitija sviatych* I, 83.

192. P. Charanis, Observations on the Demography of the Byzantine Empire, *Studies on the Demography of the Byzantine Empire*, Var. Reprints, London 1972, αθ. I, σ. 8. Σύμφωνα, όμως, με τον Brandes (*Städte*, 134), οι αριθμοί των νεκρών και των αιχμαλώτων, που αναφέρονται στις αραβικές κυρίως πηγές, είναι φανταστικοί.

193. C. S. Lightfoot, The Public and Domestic Architecture of a Thematic Capital (βλ. πιο πάνω σ. 40, σημ. 25).

194. De Goeje, 79. Βλ. Gelzer, *Themenverfassung*, 83.

195. Βλ. Halkin, *Passion inédite*, 157, όπου, με αφορμή τη μεταφορά αιχμαλώτων το 838, αναφέρεται ότι η πεδιάδα όφειλε την ονομασία της στη φυσική της ομορφιά. Στην Άννα Κομνηνή (III, 201) μνημονεύεται ως πεδιάδα του Αμορίου. Βλ. TIB 4, 212 και πιο κάτω, σημ. 198.

196. TIB 4, 123-125. - Brandes, *Städte*, 133-135.

197. Βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 144-177.

198. Λέων Διάκονος, I, 7, σ. 170. - Σκυλίτζης, 324,48,52. Βλ. Ramsay, *Geography*, 231. - Seibt, *Skleroi*, 47-48.

τους Άραβες¹⁹⁹ και το 1068 από τους Τούρκους²⁰⁰ δεν είχαν τη σημασία και την απήχηση της άλωσης του το 838.

Ένα φρούριο, το *Marğ aš-Šahm*, υπήρξε, σύμφωνα με τις αραβικές πηγές, η νέα έδρα του στρατηγού των Ανατολικών μετά το 838²⁰¹. Το γεγονός ότι ο τόπος αναφέρεται ως φρούριο δεν εμπόδιζε την ταύτισή του με το νοτιοδυτικά του Αμορίου ευρισκόμενο Πολύβοτον²⁰², γνωστό, κυρίως, από τις μνείες επισκόπων και των *Notitiae episcopatum*²⁰³. Το μόνο συμβάν, το οποίο φαίνεται να διαδραματίστηκε στο Πολύβοτον κατά τη διάρκεια τεσσάρων αιώνων (τέλη έβδομου ως τέλη ενδέκατου αιώνα), είναι η λεηλασία του το 838²⁰⁴. Στη ροή και εξέλιξη των καταστάσεων η νέα έδρα του στρατηγού δεν έπαιξε σημαντικό ρόλο.

Νοτιοδυτικά του Πολύβοτου βρισκονταν τα Σύναδα, για τα οποία η πληροφόρησή μας δεν περιορίζεται στην αραβική επίθεση του 740²⁰⁵ και τις μνείες των επισκόπων²⁰⁶. Από τις επιστολές του Λέοντος Συνάδων προβάλλει ανάγλυφα η δύσκολη ζωή των κατοίκων της πόλης, κτισμένης σε ένα λόφο που μπροστά του εκτεινόταν μία όχι και τόσο εύφορη πεδιάδα²⁰⁷.

Τα Σύναδα και τα περιχώρά τους συνέχιζαν να είναι κέντρο επεξεργασίας μαρμάρου²⁰⁸, που προερχόταν από το Δοκίμιον²⁰⁹, η δραστηριότητα αυτή, όμως, δεν ήταν αρκετή για να αναστρέψει τη ζοφερή οικονομική κατάσταση των κατοίκων μίας περιοχής, όπου, όπως εξάλλου συνέβαινε σε μεγάλα τμήματα του υψίπεδου της Μ. Ασίας, η παραγωγή αιταριού και λαδιού ήταν ιδιαίτερα περιορισμένη ή ανύπαρκτη²¹⁰. Η έλλειψη αγαθών, που παραστατικότερα αποδίδει ο Λέων στην επιστολή του προς τον Βασίλειο Β', ξεπερνούσε τα στενά όρια της περιοχής των Συνάδων και

199. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II,1, 265-266 και II,2, 152.

200. Ατταλειάτης, 121,18-20. - Συν. Σκυλίτζη, 133,9-10. - Ζωναράς, III, 692. Βλ. Vryonis, *Decline*, 95.

201. Αναλυτικά βλ. TIB 4, 203.

202. Treadgold, *Byzantine Revival*, 445.

203. TIB 7, 363-364.

204. *Syn. Eccl. Const.*, 279-280.

205. Θεοφάνης, 411,24-26. Βλ. Brandes, *Städte*, 71.

206. Βλ. TIB 7, 393-395. Τα Σύναδα ήταν η πατρίδα του οσίου Κωνσταντίνου εξ Ιουδαίων (*Βίος Κωνσταντίνου εξ Ιουδαίων*, 629Α).

207. Βλ. Ramsay, *Geography*, 85. Ωστόσο, στον *Βίο Κωνσταντίνου εξ Ιουδαίων* (629F) αποδίδεται μία διαφορετική εικόνα: "Ἐληγε μὲν γὰρ ἡ τοῦ θέρους ἀκμή, τῶν δὲ καρπῶν ἔβριθον αἱ ἀγοραὶ προκειμένων εἰς ἐμπορείαν.

208. Επιστ. Λέοντος Συνάδων, αρ. 45, σ. 72 και σχόλια, σ. 128-129.

209. TIB 7, 237-238.

210. Βλ. Harvey, *Economic expansion*, 164. Πρβλ. Kaplan, *Hommes et terre*, 29. - Vryonis, *Decline*, 11.

επεκτεινόταν σε ολόκληρο το θέμα Ανατολικών. Στα Σύναδα υπήρχε μόνο άφθονο κριθάρι, όχι, όμως, σιτάρι, κρασί και λάδι. Για το τελευταίο αυτό αγαθό ο μητροπολίτης διευκρινίζει: *Ἔλαιον γὰρ οὐ γεωργοῦμεν τοῦτο κοινὸν τοῖς Ἀνατολικοῖς ἔχομεν πᾶσιν*²¹¹.

Σε ανάλογη κατάσταση μεγάλης δυσπραγίας πρέπει να βρίσκονταν και πολλοί κάτοικοι της περιοχής δυτικά των Συνάδων. Ο ανώνυμος βιογράφος του Λουκά Στυλίου χαρακτηρίζει τη γη του θέματος των Ανατολικών ως «λιπαρὰν καὶ εὐφορον»²¹², ἀλλὰ τα γεγονότα, που αφηγείται αμέσως μετά, αποκαλύπτουν μία ἄλλη ὄψη της πραγματικότητας.

Ιδιαίτερη πατριδα του Λουκά ἦταν το χωριὸ Ἀττικώμη στο βάνδον Λάμπης²¹³ και οι γονεῖς του ἦταν γεωργοί - στρατιῶτες *ἐν συμμετρῶ περιουσίᾳ πλοῦτου καὶ αὐταρκείᾳ χρεῶν τὸν βίον διανύοντες*²¹⁴. Κατὰ τη διάρκειά, ὅμως, του μεγάλου λιμοῦ, ο οποίος ἐνέσκηψε στην περιοχή ἴσως λίγο πριν ἀπὸ τὸ 925²¹⁵, φάνηκε ὅτι οὐτε ἡ γη ἦταν εὐφορη για ὄλους, οὐτε και ἡ περιουσία της οἰκογένειας του Λουκά ἦταν μέτρια. Ο ὅσιος συγκέντρωσε *πολυάριθμον πλῆθος πενήτων* και τους διένειμε, ἐκτὸς ἀπὸ ζωτροφές, τέσσερις χιλιάδες μῶδιους σιτάρι, που εἶχαν ἀποθηκεύσει οι γονεῖς του· στη συνέχεια, προφασιζόμενος ὅτι ἤθελε να ἐξαγοράσει τὸ ἀξίωμα του ἐπισκόπου της Σεβαστής, ἀπέσπασε ἀπὸ τὸν πατέρα του ἑκατὸ χρυσὰ νομίσματα, που και ἀυτὰ μοίρασε στους φτωχοῦς²¹⁶.

Παρουσιάζοντας τους γονεῖς του Λουκά Στυλίου ως ἀπλὰ ευκατάστατους, ο ἀνώνυμος βιογράφος δεν φαίνεται να ἐκπλήσεται ἀπὸ τὸ μέγεθος της περιουσίας τους. Ἀπὸ τὸ γεγονὸς αὐτὸ μποροῦμε, πράγματι, να συμπεράνουμε ὅτι οι μεγάλοι γαιωκτῆμονες της εποχῆς διέθεταν ἀκόμα σημαντικότερους πόρους²¹⁷. Ἡ κατοχὴ τεράστιας ἐγγείας ἰδιοκτησίας ἀπὸ μία μόνο οἰκογένεια υπῆρξε ἓνα φαινόμενο, τὸ

211. Ἐπιστ. Λέοντος Συνάδων, ἀρ. 43, σ. 68-70 και σχόλια, σ. 126-127. Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει στα μέσα του ἐνδέκατου αἰῶνα και στην Παφλαγονία. Βλ. πιο κάτω, σ. 283. Ἐπίσης, βλ. Litavrin, *Obščestvo i gosudarstvo*, 122.

212. *Βίος Λουκά Στυλίου*, 5,32-33, σ. 199.

213. *Syn. Eccl. Const.*, 300. Βλ. Delehaye, *Stylites*, C-CI. Σύμφωνα με μία ἐκδοχή, ἀπὸ τη Λάμπη καταγόταν ὁ Νικηφόρος Βοτανειάτης (Ἀιταλιεάτης, 242,4-6, 253,2-3. - *Συν. Στυλίτζη*, 172,17-19. Βλ. Βρύννιος, 237, σημ. 5). Πρβλ. TIB 7, 196 και 321-322. - Kaplan, *Hommes et terre*, 100.

214. *Βίος Λουκά Στυλίου*, 5,3-4, σ. 200. Για τη σημασία του ὄρου «αὐτάρκεια» βλ. Kaplan, *Hommes et terre*, 493-496.

215. Delehaye, *Stylites*, XCVIII-XCIX. Πρβλ. Γρηγορίου - Ἰωαννίδου, *Στρατιωτικὰ ζητήματα*, 544-545.

216. *Βίος Λουκά Στυλίου*, 7, σ. 201-202. Βλ. Da Costa-Louillet, *Saints de Constantinople*, 841-843. Για τη Σεβαστή ἀναλυτικὰ βλ. TIB 7, 376-378.

217. Da Costa-Louillet, *Saints de Constantinople*, 843.

οποίο έκανε ιδιαίτερα αισθητή την εμφάνισή του σε πολλές περιοχές της αυτοκρατορίας, αλλά ειδικότερα στο θέμα των Ανατολικών πήρε τεράστιες διαστάσεις.

Είκοσι δύο χρόνια περίπου μετά το λιμό στο βάνδον Λάμπης, ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος στο προοίμιο μίας Νεαράς του έκανε λόγο για «τυραννίδα» των δυνατών του θέματος των Ανατολικών. Πρόκειται για τη Νεαρά του έτους 947, την οποία ο αυτοκράτορας απηύθυνε προς όλα τα θέματα: οι διατάξεις της ήταν κοινές για όλους, όχι, όμως, και τα προοίμιά της, όπως φαίνεται τουλάχιστον από τα δύο που διασώθηκαν και τα οποία αφορούσαν τα θέματα Θρακησίων και Ανατολικών.

Συγκρίνοντας τα δύο προοίμια, διαπιστώνει κανείς ότι το ύφος του Κωνσταντίνου Ζ' ήταν ανάλογο της οξύτητας, με την οποία εμφανιζόταν σε κάθε περιοχή το κοινωνικό φαινόμενο, που προσπαθούσε να επιλύσει. Απευθυνόμενος προς τους Θρακησίους, ο αυτοκράτορας διακατέχεται από την τάση να περιγράψει τον τρόπο, με τον οποίο οι δυνατοί οικειοποιούνταν τη γη των φτωχών²¹⁸. Στην περίπτωση, όμως, των Ανατολικών η περιγραφική μέθοδος εγκαταλείφθηκε, καθώς η μεγάλη έκπληξη του Κωνσταντίνου Ζ' για το ακόρεστον, την πλεονεξία και το άπληστον των δυνατών ήταν αρκετή για να αποδώσει, το τί ακριβώς συνέβαινε στο θέμα αυτό²¹⁹.

Οι δυνατοί των Θρακησίων παρουσιάζονται ως *τυραννοῦντες* τους φτωχούς και ο τρόπος αυτός έκφρασης είναι ηπιότερος από αυτόν που χρησιμοποιείται για το θέμα των Ανατολικών, όπου από την αρχή κιόλας του προοιμίου γίνεται λόγος για «τυραννίδα» των δυνατών. Ο δεύτερος τρόπος έκφρασης είναι πιο απόλυτος από τον πρώτο και αποδίδει σαφέστερα μία ιδιαίτερα οξυμένη και, ταυτόχρονα, παγωμένη κοινωνική κατάσταση. Ένα ακόμα στοιχείο, που κινεί την προσοχή, είναι ότι ο Κωνσταντίνος Ζ' στο προοίμιο της Νεαράς για το θέμα Θρακησίων αναφέρεται στους *έλεεινούς πτωχούς*²²⁰ στο προοίμιο, όμως, για το θέμα Ανατολικών μιλά για την «πενίαν και άπορίαν τοῦ λαοῦ», γεγονός, στο οποίο πρέπει να έδινε βαρύνουσα σημασία, εφόσον το προτάσσει. Ίσως, στο σημείο αυτό να γίνεται αναφορά στη μεγάλη στρατολογική βάση του θέματος, η οποία έβρινε φθίνουσα.

218. Svoronos, *Novelles*, 4(I), σ. 98,1-12: *Παρά πολλῶν ἀνέμαθεν ἡ ἐκ θεοῦ βασιλεία ἡμῶν ὡς οἱ ἐν τῷ θεματι τῶν Θρακησίων δυνατοὶ καὶ ὑπερέχοντες καταφρονήσαντες καὶ τῆς βασιλικῆς νομοθεσίας καὶ αὐτοῦ τοῦ φύσει δικαίου καὶ τῆς ἡμετέρας προσταξέως οὐ παύονται ὑπεισερχόμενοι ἐν τοῖς χωρίοις ἔνεκεν ἀγορῶν καὶ δωρεῶν καὶ κληρονομιῶν καὶ τῆ τοιαύτη προφάσει τοὺς ἐλεεινοὺς τυραννοῦντες πτωχοῦς καὶ τῶν ἰδίων ποιῶντες μετανάστας*. Βλ. και σχόλια, στο ἴδιο, σ. 93-94.

219. Svoronos, *Novelles*, 4(II), σ. 98,1-8: *Περὶ τῆς πενίας καὶ ἀπορίας τοῦ λαοῦ τοῦ θεματος τῶν Ἀνατολικῶν καὶ τῆς τῶν δυνατῶν κατ' αὐτῶν τυραννίδος ἀνεμάθομεν καὶ μεγάλως ἐξεπλάγημεν ἐπὶ τῇ ἀκορέσῃ καὶ πλεονεκτικῇ αὐτῶν γνώμῃ ὅτι οὔτε νόμος οὔτε φόβος βασιλέως τὸ ἄπληστον αὐτῶν ἐστράγγυσεν*.

Με τη νομοθετική αυτή ρύθμιση η κατάσταση δεν άλλαξε, καθώς για το ίδιο πρόβλημα χρειάστηκε να εκδοθούν και άλλες Νεαρές²²⁰. Την απληστία των δυνάμεων δεν σταματούσε ούτε νόμος ούτε φόβος βασιλέως²²¹, γεγονός που πρέπει να οφειλόταν και στην πρόσφατα αποκτηθείσα εμπειρία τους ότι η υπεράσπιση των πνήτων μπορούσε να εναποτεθεί στα δικά τους χέρια...

Στα πλαίσια της προσπάθειας του Κωνσταντίνου Ζ' να ανακουφιστεί ο φτωχός πληθυσμός από τις αδικίες και τις ζημιές, που είχε υποστεί, στο θέμα των Ανατολικών, προς τα τέλη του 944, στάλθηκε μάγιστρος ο Ρωμανός Σαρωνίτης, ο οποίος, αν κατά τη Συνέχεια Θεοφάνη συγκαταλεγόταν μεταξύ των ευσεβών και ενάρετων ανδρών²²², στον *Βίο Βασιλείου Νέου* παρουσιάζεται ως άνθρωπος τραχύς, που δήλωνε με περισσή αυταρέσκεια ότι τα πλούτη του ήταν τόσα, όση η άμμος της παραλίας²²³.

Με την ίδια αποστολή κατέφθασε στο Οψίκιον ένας άλλος μεγάλος γαικτήμνας: πρόκειται για τον μάγιστρο Ρωμανό Μουσελέ, η περιουσία του οποίου βρισκόταν στο Φιλομήλιον²²⁴. Ασφαλώς η παρουσία του Σαρωνίτη στο θέμα Ανατολικών δεν πρέπει να προκάλεσε στον Μουσελέ καμία απολύτως ανησυχία για την περιουσία και τα συμφέροντά του. Στη Συνέχεια Θεοφάνη αναφέρεται ότι οι άνδρες αυτοί προσέφεραν στους πένητες *μικράν ανακωχήν*²²⁵. Αν λάβουμε υπόψη μας τις Νεαρές που χρειάστηκε να εκδοθούν για την αντιμετώπιση του κοινωνικού αυτού φαινομένου, τότε θα μπορούσαμε, ίσως, να ερμηνεύσουμε το *μικράν* ως ελάχιστη ή ακόμα και μηδαμινή.

Η βεβαιότητα του Μουσελέ για την ακεραιότητα της περιουσίας του δεν ίσχυσε για τους απογόνους του, οι οποίοι μετά την έκδοση της Νεαράς του έτους 996 *κατήντησαν ... εις πενίαν*²²⁶. Το γεγονός φαίνεται ότι έδωσε το οριστικό πλήγμα στην

220. Ενδεικτικά βλ. Svoronos, *Novelles*, 11, σ. 177-181 και 14, σ. 190-217. Πρβλ. Každan, Derevnja, 401-415. - Kaplan, *Hommes et terre*, 493-500, 548. Επίσης βλ. A. Kazhdan, One more agrarian history of Byzantium, *Bsl* 55, 1994, 87.

221. Βλ. πιο πάνω, σ. 99, σημ. 219.

222. Συν. Θεοφ., 443,13-23. Πρβλ. Ahrweiler, *Recherches*, 9, 45. - Svoronos, *Novelles*, 106-107. Επίσης, βλ. Cheynet, Phocas, 314, σημ. 86.

223. *Βίος Βασιλείου Νέου* (VII.), 297,9-11: ... *πλήθος πλούτων έμοι ώσει άμμος τής παραλίας, και ίκετων πλήθος, και κτήματα, και χρήματα αναριθμητα, και τετραπόδων άγέλαι, και χρύσειον άπειρον και άργύριον, ...*. Πρβλ. Da Costa - Louillet, *Saints de Constantinople*, 500-501. Για το τέλος του Σαρωνίτη βλ. και πιο κάτω, σ. 187.

224. Βλ. πιο πάνω, σ. 94.

225. Βλ. πιο πάνω, σημ. 222. Επίσης, βλ. Hunger, *Hochsprachliche profane Literatur*, I, 343, σημ. 76.

226. Βλ. Svoronos, *Novelles*, 14B, σ. 207.

οικογένεια των Μουσελέ, η ακμή των οποίων παύει στα μέσα του ενδέκατου αιώνα²²⁷. Την ίδια ακριβώς τύχη είχαν οι Φωκάδες και οι Μαλεϊνοί²²⁸.

Η εξέλιξη αυτή, όμως, αντανakλούσε τη βούληση της αυτοκρατορικής εξουσίας να εξουδετερώσει οικογένειες, οι οποίες επί σειρά ετών αποτέλεσαν εστία αντιπολιτευτικών τάσεων, και όχι να επιλύσει οριστικά το οξύ αυτό κοινωνικό πρόβλημα. Έτσι, οι χωρικοί εξακολουθούσαν να ταλαιπωρούνται από την απληστία των δυνατών: κατά του Βασιλείου Σκληρού απαγγέλθηκαν πλήθος κατηγοριών για κλοπές, μαστιγώματα και φυλακίσεις²²⁹. Ο πρωτοσπαθάριος Ρωμανός Σκληρός βρέθηκε αντιμέτωπος με δύο κατηγορίες για σφετερισμό ξένης περιουσίας²³⁰.

Οι πηγές συνεχίζουν να αναφέρουν πολλές οικογένειες, κατόχους τεράστιων περιουσιών, τις οποίες το κράτος σε έκτακτες μόνο περιπτώσεις κατόρθωσε να περιορίσει ελάχιστα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα κάποιου μέλους της οικογένειας των Βούρτζη, που λίγο, ίσως, πριν από το 1030 κριθίθηκε ένοχο καθοσιώσεως και δημεύθηκε η περιουσία του²³¹. Παρά το συμβάν αυτό, στην κατοχή της οικογένειας παρέμειναν ολόκληρα *πολύγνια* στην ευρύτερη περιοχή του Αμορίου²³². Κατά τη διάρκεια της οξύτατης διαμάχης μεταξύ Γεωργίου Μανιάκη και Ρωμανού Σκληρού, οι ιδιοκτησίες των οποίων συνόρευαν, γίνεται λόγος για τα *χωρία* του Μανιάκη που λεηλατεί ο Σκληρός²³³.

Μία έριδα ανάμεσα σε δύο μεγάλους γαιοκτήμονες του θέματος των Ανατολικών μπορούσε να ξεπεράσει τα όρια των περιουσιών τους και να λάβει τη μορφή μίας επικίνδυνης ανταρσίας²³⁴. Μία συμφωνία, όμως, μεταξύ τους ήταν δυνατόν να οδηγήσει στο θρόνο.

227. Každan, *Gosp. klass*, 123, 170, 211. - Του ίδιου, *Armiane*, Οικον. 1, σ. 10.

228. Svoronos, *Novelles*, 14B, σ. 203 και σχόλια, σ. 196. Πρβλ. Cheynet, Phocas, 315.

229. *Πείρα*, 88 και 256-257. Για τη βάνανση συμπεριφορά του Βασιλείου Σκληρού, ο οποίος διέτελεσε στρατηγός των Ανατολικών μεταξύ των ετών 1028 και 1033 (Seibt, *Skleroi*, 67-68), βλ. και πιο κάτω, σ. 110, σημ. 313.

230. *Πείρα*, 177-178. Βλ. Seibt, *Skleroi*, 76. - Harvey, *Economic expansion*, 42-43.

231. *Πείρα*, 231. Βλ. Cheynet, *Trois familles*, 28-29. Ο Yahya (II, 373) αναφέρει ότι ο Μιχαήλ Βούρτζης, μετά την ήττα του από τον Βάρδα Σκληρό το 976, κατέφυγε «dans une des places fortes de sa province des Anatoliques». Σύμφωνα με τον Cheynet (στο ίδιο, 16, σημ. 6), το φρούριο ήταν προσωπική του ιδιοκτησία. Πρβλ. M. Whittow, *Rural Fortifications in Western Europe and Byzantium, Tenth to Twelfth Century*, *BF* 21, 1995, 67-68.

232. Άννα Κομνηνή, III, 200. Βλ. TIB 4, 211.

233. Σκυλίτζης, 427,65-66. Βλ. Seibt, *Skleroi*, 77, σημ. 280. Πρβλ. Cheynet, *Contestations*, 210, 215 και 223.

234. Για την τυραννίδα του Γεωργίου Μανιάκη το 1042/1043 βλ. Cheynet, *Contestations*, 57-58, όπου η σχετική αναφορά πηγών και βιβλιογραφίας.

Το 1057, *οί δὲ κατὰ τὸ θέμα τῶν Ἀνατολικῶν τὰς οἰκήσεις ἔχοντες ἄρχοντες*, ο Ρωμανός Σκληρός²³⁵, ο Μιχαήλ Βούρτζης²³⁶, ο Νικηφόρος Βοτανειάτης, ένα από τα βασικά προτερήματα του οποίου ήταν η μεγάλη περιουσία του²³⁷, οι γιοι του Βασιλείου Αργυρού²³⁸ και *ο λοιπὸς ὄμιλος, τέως μὲν ἦσαν ἡρεμοῦντες καὶ ἀρχὴν ἀποστασίας ἀλλαγόθεν προσμένοντες*, αποφάσισαν την ανατροπή του Μιχαήλ Στρατιωτικού και την αναγόρευση του Ισαακίου Κομνηνού²³⁹.

Παρά τις προσπάθειες της Μακεδονικής δυναστείας να τους ανακόψει το δρόμο για την εξουσία, οι εκπρόσωποι του θέματος των Ανατολικῶν ὄριζαν για μία ακόμα φορά αυτόν, τον οποίο ήθελαν στο θρόνο. Η αναγόρευση του Ισαακίου Κομνηνού στα Γουνάρια, *τόπον ὁμαλὸν καὶ πλάτος ἰκανὸν ἔχοντα*²⁴⁰, επαναφέρει με τρόπο οξύ την ισχυρή διαχρονικά στρατιωτική παρουσία στην αγροτική ύπαιθρο.

Όπως ἤδη αναφέραμε, καθώς το τοπίο αγροτοποιείται, οι παλιές πόλεις ἔμοιαζαν με κάστρα ή φρούρια στη μέση μίας απέραντης υπαίθρου²⁴¹, η οποία ελάχιστα περιγράφηκε από τις πηγές. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι την ύπαρξη της λίμνης των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, που εκτεινόταν ανάμεσα στο Πολύβοτον και το Φιλομήλιον, πληροφορούμεθα από την Άννα Κομνηνή²⁴², ενώ τη λίμνη Πουσογούση (ή του Σκληρού), κοντά στη νοτιοανατολική όχθη της οποίας βρισκόταν η Μίσθεια, μνημονεύουν οι ακόμα μεταγενέστεροι Κίνναμος και Χωνιάτης²⁴³.

Οι βυζαντινοί συγγραφείς της εποχής των θεμάτων δείχνουν να μην ενδιαφέρονται καθόλου για τον φυσικό περίγυρο των τοπωνυμίων του θέματος των Ανατολικῶν. Διευκρινίσεις του είδους ότι κοντά στο Φιλομήλιον ή τη Μίσθεια υπήρχε κάποια λίμνη δίνονται από τον δωδέκατο πια αιώνα και εξής, όταν ο βυζαντινός στρατός με επικεφαλής, κατά κανόνα, τον αυτοκράτορα διέρχεται από τις περιγραφόμενες περιοχές και αυτό είναι αρκετό για να διακρίνει κανείς τη διαφορά ανάμεσα στη χρονογραφία του δέκατου αιώνα και στην αυλική ιστοριογραφία του δωδέκατου.

235. Seibt, *Skleroi*, 80-81.

236. Cheynet, *Trois familles*, 32-33.

237. Ατταλειάτης, 185,19 και 213,6-7: ... *τῆς τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχίας τυγχάνων πρώτιστος πλοῦτω* ... . Βλ. Cheynet, *Contestations*, 217, σημ. 72 και 73.

238. Vannier, *Argyroi*, 47.

239. Σκυλίτζης, 488-489. Βλ. J. Shepard, Isaac Comnenus' Coronation Day, *Bsl* 38, 1977, 22-30. - Πρβλ. Cheynet, *Contestations*, 68-69.

240. Σκυλίτζης, 489,73-75. Βλ. πιο κάτω, σ. 279.

241. Βλ. πιο πάνω, σ. 92.

242. Άννα Κομνηνή, III, 203. Βλ. TIB 7, 402.

243. Κίνναμος, 22 και 58. - Χωνιάτης, 37. Βλ. Seibt, *Skleroi*, 77, σημ. 280. - TIB 7, 366.

Στη μεγάλη τους πλειοψηφία τα τοπωνύμια του θέματος των Ανατολικών έμειναν γνωστά ως στόχοι αραβικών επιθέσεων, ως τόποι συγκέντρωσης ή διέλευσης στρατευμάτων, εμφύλιων συρράξεων, αλλά και ως τόποι κολασμού ή εξορίας. Ο χαρακτήρας τέτοιων γεγονότων δεν προϋποθέτει μόνο τοποθεσίες ή πεδιάδες κατάλληλες για τη διεξαγωγή μαχών, αλλά και την ύπαρξη πολλών φρουριών ή κάστρων.

Από τη σκοπιά αυτή, η πιο εύστοχη, ίσως, περιγραφή του θέματος των Ανατολικών ανήκει στον Ibn Khurradādhbih ο οποίος, εκτός των τεσσάρων φρουριών, τα οποία αναφέρει ονομαστικά, θεωρεί ότι στο θέμα υπήρχαν και άλλα τριάντα, αριθμός που υπερτερεί κατά πολύ αυτών, τους οποίους δίνει για τα υπόλοιπα θέματα²⁴⁴.

Ο αυτοκράτορας Λέων Ε' Αρμένιος εξόρισε τρεις εκκλησιαστικούς άνδρες σε ισάριθμα φρούρια του θέματος, στο οποίο είχε προηγουμένως χρηματίσει στρατηγός. Τον Θεόδωρο Στουδίτη στο φρούριο Βόνιτα²⁴⁵, νοτιο-δυτικά του Σαναού: η περιοχή βρισκόταν κοντά στα όρια των θεμάτων Ανατολικών, Θρακησίων και Κιβυρραιωτών και ήταν άγονη²⁴⁶. Τον ηγούμενο της μονής Καθαρών, Ιωάννη, στο φρούριο Πενταδάκτυλον *ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Κάμπης* (=Λάμπης)²⁴⁷ και, τέλος, τον Νικήτα Μηδικίου στο κάστρο *Μασσαλαίων*²⁴⁸.

Οι πληροφορίες μας για τα δύο πρώτα κάστρα περιορίζονται στις μαρτυρίες, που παραθέσαμε, και έτσι δεν είναι γνωστός ο ρόλος, τον οποίο διαδραμάτισαν στο αμυντικό σύστημα της αυτοκρατορίας. Η περιοχή αυτή και, ιδιαίτερα, το φρούριο Χώμα - Αγγελόκαστρον απέκτησαν μεγάλη στρατιωτική σημασία από τα τέλη του ενδέκατου αιώνα και εξής²⁴⁹. Όσον αφορά τον Μασσαλιόν, μνημονεύεται άλλη μία φορά, το 716, ως τόπος στρατοπέδευσης του άραβα στρατηγού Μασαλμά²⁵⁰. Αβέβαιο παραμένει αν υπήρχε τότε το κάστρο, στο οποίο εξορίστηκε επί Λέοντος Ε' ο Νικήτας Μηδικίου ή αν κτίστηκε στο χρονικό διάστημα που μεσολαβεί μεταξύ των δύο αυτών μνημιών. Ανεξάρτητα από το χρόνο ανέγερσής του, ήταν ένα ακόμα

244. De Goeje, 79-80. Βλ. Gelzer, *Themenverfassung*, 83. Πρβλ. *De Them.*, 114.

245. Επιστ. Θεοδώρου Στουδίτου αρ. 81,29-30, σ. 202 και αρ. 146,8, σ. 262. - *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Γ*, 44,21-22, σ. 284. - *Βίος Νικολάου Στουδίτου*, 884Α. Αναλυτικότερα βλ. ΤΙΒ 7, 213-214. Πρβλ. Turner, Leo V, 185, σημ. 83.

246. Βλ. ΤΙΒ 7, 371.

247. *Syn. Eccl. Const.*, 632-633. Βλ. ΤΙΒ 7, 357 και πιο πάνω, σ. 98, σημ. 213.

248. *Βίος Νικήτα Μηδικίου*, XXX Ε. Βλ. ΤΙΒ 7, 336.

249. Ahrweiler, Choma - Aggelokastron, 278-283. Πρβλ. ΤΙΒ 7, 222. Βορειοδυτικά του Χώματος βρισκόταν η Ευμείνα, το «θεοφυλάκτον κάστρον» της οποίας ανοικοδομήθηκε το 1070/1071. Βλ. ΤΙΒ 7, 251-252.

250. Θεοφάνης, 390,1.

κάστρο που ορθωνόταν σε μία ύπαιθρο, την οποία το 716 τα αραβικά στρατεύματα συνεχίζουν να διασχίζουν, επιλέγοντας ως νέο τόπο στρατοπέδευσής τους τα Θεοδοσιανά, γνωστά από αυτό μόνο το γεγονός²⁵¹.

Επόμενος σταθμός και στόχος του Μασαλίμ ήταν το Ακροϊόν, ένα φρούριο, το οποίο μέχρι τα μέσα του όγδοου αιώνα πρέπει να είχε μεγάλη στρατηγική σημασία²⁵². Εκτός από την επιδρομή του 716²⁵³, το Ακροϊόν απειλήθηκε δύο ακόμα φορές: το 732 (ή το 734)²⁵⁴ και το 740. Κατά την τελευταία αυτή επίθεση οι Άραβες κατατροπώθηκαν από τον Λέοντα Γ' και τον γιο του Κωνσταντίνο²⁵⁵. Το Ακροϊόν επανεμφανίζεται στις πηγές τον δωδέκατο πια αιώνα²⁵⁶ και η Άννα Κομνηνή αναφέρεται στην πεδιάδα, η οποία εκτεινόταν ανάμεσα στο φρούριο αυτό και στην Αυγουστόπολη²⁵⁷· κατά πάσα πιθανότητα, σε αυτή την πεδιάδα ηττήθηκαν το 740 οι είκοσι χιλιάδες Άραβες ιππείς.

Μικρότερης στρατηγικής σημασίας πρέπει να ήταν το ευρισκόμενο στα σύνορα Φρυγίας και Γαλατίας, κοντά ίσως στο Αμόριον, κάστρον Ατεούς, το οποίο καταλήφθηκε από τους Άραβες το 727²⁵⁸. Δύο αιώνες περίπου αργότερα, το 919, προοπίθησε να καταφύγει σε αυτό, χωρίς όμως επιτυχία, ο αντάρτης Λέων Φωκάς²⁵⁹.

Ως φρούρια ή οχυρές θέσεις μπορούμε να εννοήσουμε τις γνωστές από μία ουσιαστικά μόνο μνεία τοποτηρησίες Ευδοκιάδος, Αγίου Αγαπητού και Αφραζείας, οι οποίες επί Λέοντος Γ' προσαρτήθηκαν στο θέμα Καππαδοκίας²⁶⁰. Μολονότι η ακριβής θέση τους δεν είναι γνωστή, είναι πιθανόν ο ρόλος των τοποτηρησιών αυτών και του κάστρου Ατεούς στο αμυντικό σύστημα της αυτοκρατορίας να συνίστατο στην παρεμπόδιση της προσπέλασης του εχθρού σε περιοχές, από τις οποίες ήταν δυνατή η πρόσβαση στην πρωτεύουσα. Επιβεβαιώνεται δηλαδή ότι από τον

251. Θεοφάνης, 390,9. Βλ. TIB 7, 336 και 403.

252. Πρβλ. Haldon - Kennedy, *Frontier*, 84.

253. Θεοφάνης, 390,14.

254. Βλ. Lilie, *Reaktion*, 127, 149 και TIB 7, 177.

255. Θεοφάνης, 411,17-23: ... *τούτου ἐχόμενοι Μελίχ και Βατάλ ἐν διαμυρίοις ἔπευσι περὶ τὸν Ἀκροϊόν*. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 135-136.

256. Με εξαίρεση την εσφαλμένη μνεία του *De Them.*, 61,16-17, ότι το Ακροϊόν υπαγόταν στη Φρυγία Πακατιανή. Βλ. πιο πάνω, σ. 90, σημ. 130. Την ταύτιση του Ακροϊού με την Πρυμνησόσ αποδέχονται οι Ramsay (*Geography*, 139), Pertusi (*De Them.*, 37) και Brandes (*Städte*, 114-115), όχι, όμως, και στην TIB 7, 177-178 και 364-365.

257. Άννα Κομνηνή, III, 209. Για την Αυγουστόπολη βλ. TIB 7, 196-197.

258. Θεοφάνης, 407,2. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 122.

259. Συν. Θεοφ., 396,20. - Συν. Γεωργ. Μον., 889,9-10. - Σκυλίτζης, 211,14-15. Αναλυτικότερα βλ. TIB 7, 194-195. Πρβλ. Cheynet, Phocas, 297, σημ. 26.

260. *DAI*, 50,95-98, σ. 236. Βλ. Ramsay, *Geography*, 216-218, 226-227. - TIB 4, 131, 166 και 208-209.

ένατο αιώνα και εξής η βυζαντινή αμυντική διάταξη μεταφέρεται όλο και ανατολικότερα από την Κωνσταντινούπολη.

Τοποθεσίες και φρούρια ενός σημαντικού τμήματος του θέματος των Ανατολικών, που πλησιάζει προς την Καππαδοκία, έμειναν γνωστά κυρίως από τις εμφύλιες συρράξεις Βάρδα Σκληρού και Βάρδα Φωκά. Νοτιοανατολικά του Πολύβουτου πρέπει να αναζητήσουμε μάλλον το Διπτόταμον/Μεσάνακτα, όπου στρατοπέδευσε ο Βάρδας Σκληρός το 970 ως στρατηλάτης²⁶¹ και το 977 ως αντάρτης²⁶². Από την τελευταία σύρραξη πληροφορούμεθα την ύπαρξη στην περιοχή του φρουρίου Οξύλιθος²⁶³ και του τόπου Ραγέαι²⁶⁴.

Αν για τους δύο τελευταίους τόπους δεν διαθέτουμε καμία άλλη πληροφορία, δεν συμβαίνει το ίδιο και για τα Μεσάνακτα, όπου το 1032 κατέλυσε ο Ρωμανός Γ', εκστρατεύοντας κατά της Συρίας²⁶⁵, και το 1040 εκδηλώθηκε συνωμοσία κατά του ευνούχου δομεστικού των σχολών της Ανατολής Κωνσταντίνου, αδελφού του Μιχαήλ Δ'²⁶⁶. Μολονότι η περιοχή αναφέρεται ως *χωρίον βασιλικόν*, τα γεγονότα, τα οποία διαδραματίστηκαν εκεί, αποδίδουν μάλλον την εικόνα ενός τόπου συγκέντρωσης στρατευμάτων, δηλαδή ενός «απλήκτου»²⁶⁷. Γνωστό βέβαια «άπληκτον» του θέματος των Ανατολικών είναι το Καβόρκιν, κοντά στα όρια του θέματος αυτού με το Οψίκιον²⁶⁸, αλλά δεν θα έπρεπε, ίσως, να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο από τα μέσα του δέκατου μέχρι τα μέσα του ενδέκατου αιώνα να υπήρξε ένα ακόμα, το Διπτόταμον/Μεσάνακτα.

Στην εμμονή του Λέοντος Διακόνου να εξιστορήσει λεπτομερώς τη δράση των Φωκάδων οφείλουμε την πληροφόρησή μας για τα συμβάντα, που έλαβαν χώρα το 970 στην περιοχή ανατολικά του Τυραίου. Στα Βαρδάηττα (Πάρεθθα - Βαρδάεττα) εγκατέλειψαν τον Βάρδα Φωκά πολλοί οπαδοί του, ενώ στα Τυφλοβιβάρια ο

261. Λέων Διάκονος, Ζ', 5, σ. 120. Βλ. Seibt, *Skleroi*, 30-33.

262. Σκυλίτζης, 320,31-33. Βλ. Seibt, *Skleroi*, 39-40.

263. Σκυλίτζης, 321,53-54. Βλ. TIB 7, 353-354. Σημειωτέον ότι νότια του Πολύβουτου βρισκόταν το Μυρικόκεφαλον, που αναφέρεται ως *φρούριον ... παλαιών και άόκητον*: Χωνιάτης, 231. Βλ. TIB 7, 344.

264. Σκυλίτζης, 321,63-64. Βλ. TIB 7, 367-368.

265. Σκυλίτζης, 385,40-41,50.

266. Σκυλίτζης, 412,80-87. Επίσης, βλ. Seibt, *Bleisiegel*, 125-128, αρ. 35. - *D. O. Seals* 3, 99. 5. Πρβλ. Cheynet, *Contestations*, 51.

267. Σκυλίτζης, 320,32. Βλ. TIB 7, 338-339. Για τις σφραγίδες του σπαθαροκανιδιάτου και επισκοπεπίτου Μεσανάκτων Λέοντος και του πρωτοκουράτορος Μεσανάκτων Νικηφόρου βλ. *D. O. Seals* 3, 58. 1-2.

268. *Tres tractatus*, 81,4 και σχόλια, 62-64, 155, όπου η σχετική βιβλιογραφία. Βλ. ακόμα, TIB 7, 284.

Βάρδας Σκληρός τύφλωσε τους συλληφθέντες υποστηρικτές του Φωκά²⁶⁹. Η εξέλιξη μίας ανταρσίας διακόπτει τη σωπή, με την οποία περιέβαλλαν οι βυζαντινοί συγγραφείς την ιστορία μίας ολόκληρης περιοχής επί αιώνες. Ασφαλώς το φαινόμενο δεν είναι σπάνιο²⁷⁰.

Αρκετά από τα τριάντα φρούρια, που, σύμφωνα με τον Ibn Khurradādhbih, υπήρχαν στο θέμα²⁷¹, βρίσκονταν στο νοτιοανατολικό άκρο, την περιοχή δηλαδή της Καππαδοκίας, η οποία υπήρξε τούρμα των Ανατολικών²⁷². Η μεγάλη σημασία της περιοχής στο αμυντικό σύστημα της αυτοκρατορίας φαίνεται σαφέστατα κατά την επίθεση των Αράβων εναντίον της Ποδανδού το 788, την οποία επιχειρήσαν να αποκρούσουν *οί τῶν Ῥωμαίων στρατηγοί*, χωρίς όμως επιτυχία: στο πεδίο της μάχης, μεταξύ πολλών, έπεσαν ο *ϊκανός* τουρμάρχης τῶν Ἀνατολικῶν Διογένης και *τοῦ Ὀψικίου ἄρχοντες*²⁷³.

Η εκστρατεία του Κωνσταντίνου ζ' το 791/792 εναντίον των Αράβων έληξε άδοξα, εφόσον ο βυζαντινός στρατός έφθασε μόνο μέχρι τους *Ἀνύδρους πύργους*²⁷⁴. Ο εχθρός επανήλθε άμέσως μετά απειλητικότερος και το 793 καταλήφθηκε το κάστρο Θήβασα²⁷⁵, το οποίο μαζί με την Ανδρασό, τη Μαλακοπέα, τη Σιδηρόπαλο και, κυρίως, το κάστρον Ηρακλέως (Ηράκλεια) έγινε στόχος νέων επιδρομών μεταξύ των ετών 805 και 806²⁷⁶. Ο όρος του Hārūn al-Rashīd να μην ανοικοδομηθούν τα κάστρα αυτά δεν τηρήθηκε και η Ηράκλεια απειλήθηκε πάλι το 830/831²⁷⁷. Τότε υπαγόταν στο νεοσύστατο θέμα Καππαδοκίας²⁷⁸, η ίδρυση του οποίου, όμως, δεν

269. Λέων Διάκονος, Ζ, 6, σ. 122. Ο Βάρδας Φωκάς στο μεταξύ είχε καταφύγει στο Τυράννων φρούριον, *δ' Ἀντιγούς κέκληται*. Βλ. Seibt, *Skleroi*, 32-33, σημ. 67. TIB 7, 205, 409 και πιο κάτω, σημ. 277.

270. Βλ. πιο πάνω, σ. 95, σημ. 187, σ. 104, σημ. 259, σ. 105, σημ. 263 και 264.

271. Βλ. πιο πάνω, σημ. 244.

272. *DAI*, 50, 83-84, σ. 236. Βλ. *Commentary*, 188 και πιο κάτω, σ. 263.

273. Θεοφάνης, 463,15-21. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 249. Για την Ποδανδό βλ. πιο κάτω, σ. 134.

274. Θεοφάνης, 467,15-17. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 256-257, όπου η σχετική βιβλιογραφία.

275. Θεοφάνης, 469, 19-21. Βλ. Lillie, *Reaktion*, 177.

276. Θεοφάνης, 481,8-10 και 482,4-20. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 285-287. Για τα φρούρια αυτά βλ. TIB 2, 141, 188-190, 227, 277 και 4, 232-234. Όσον αφορά τη Σιδηρόπαλο, είναι αδύνατον να εξακριβωθεί αν περιλαμβανόταν στο αρχικό θέμα των Ανατολικών ή των Αρμενιάνων. Για τη Μαλακοπέα (ή Μυλοκοπέα) βλ. και πιο κάτω, σ. 139.

277. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 371, όπου αναφέρεται και η κατάληψη του φρουρίου Αντιγούς, το οποίο, πριν από την ίδρυση του θέματος Καππαδοκίας, ίσως να ανήκε στο θέμα Ανατολικών. Βέβαιο είναι ότι το φρούριο βρισκόταν στα όρια των αρχικών θεμάτων Ανατολικών και Αρμενιάνων. Βλ. TIB 2, 142.

278. Oikonomidēs, *Listes*, 348.

παρεμπόδιζε τις επιθέσεις των Αράβων, που προς τα τέλη του ένατου αιώνα εισβάλλουν στο θέμα Ανατολικών.

Ο τρόπος, με τον οποίο αντιμετώπιστηκε η επιδρομή των Αράβων της Κιλικίας εναντίον της Μίσθειας το 878, θυμίζει, τηρουμένων των αναλογιών, αυτόν που εφαρμόστηκε έναν αιώνα πριν, στη μάχη της Ποδανδού. Οι ισχυρές εχθρικές δυνάμεις, οι οποίες πολιορκήσαν στενά τη Μίσθεια, ο αντιπριεσπασμός που ευθύς οργανώθηκε από στρατεύματα θεμάτων και ταγμάτων υπό την ηγεσία του Νικηφόρου Φωκά του παλαιού και, τέλος, η υπεράσπιση του κάστρου και της υπόλοιπης χώρας από τους στρατηγούς Ανατολικών και Οψικίου²⁷⁹ ενισχύουν την άποψη ότι η Μίσθεια την εποχή αυτή έπαιξε σημαντικό ρόλο στο βυζαντινό αμυντικό σύστημα²⁸⁰.

Σχετικό με τη διαπίστωση αυτή είναι το γεγονός ότι η περιοχή ανατολικά της Μίσθειας υπήρξε στόχος αραβικών επιδρομών επί της βασιλείας του Βασιλείου Α΄ και, κυρίως, του Λέοντος Σ΄. Το κάστρο al-Maskanin, το οποίο πρέπει μάλλον να αναζητηθεί στο δρόμο από το Ικόνιο προς την Ηράκλεια, δέχτηκε επιθέσεις το 878 και το 888²⁸¹, ενώ το 894 κυριεύτηκε ένας άγνωστος τόπος κοντά στα Βάρατα²⁸². Οι τόποι, που μόλις αναφέρθηκαν, βρίσκονταν κοντά στα σύνορα Ανατολικών και Καππαδοκίας, εναντίον της οποίας το 897 οι Άραβες επιχείρησαν νέα εκστρατεία²⁸³. Τα συμβάντα αυτά είναι πιθανόν να συνέβαλαν στην απόφαση του Λέοντος Σ΄ να ενισχύσει το θέμα Καππαδοκίας, προσαρτώντας σε αυτό τρία βάνδα του θέματος των Ανατολικών, τις τοποτηρησίες δηλαδή Ευδοκιάδος, Αγίου Αγαπητού και Αφραζείας²⁸⁴.

Ο κατάλογος των τοπωνυμίων του θέματος των Ανατολικών, γνωστών από γεγονότα στρατιωτικού χαρακτήρα, δεν μπορούσε παρά να είναι μακρής για μία περιοχή, η οποία βρισκόταν συχνά σε εμπόλεμη κατάσταση. Δείχνοντας ιδιαίτερο

279. *Περί Παραδρομής*, 113,11-33. Πρβλ. Cheynet, Phocas, 293-295. Για τη Μίσθεια βλ. και πιο πάνω, σ. 91 και 92.

280. Στη σημασία της περιοχής για την απόκρουση των αραβικών επιδρομών αναφέρεται και ο Laurent (*Inscriptions*, 226-228), με αφορμή την ανάγνωση μίας επιγραφής, στην οποία μνημονεύεται κάποιος Γεώργιος, στρατηγός της Τ[ιβερη]η[ουπό]λεως]. Η ύπαρξη, ωστόσο, της τοπικής στρατηγίδας Τιβεριουπόλεως μεταξύ δέκατου και δωδέκατου αιώνα είναι, κατά τη γνώμη μας, ιδιαίτερα αμφίβολη. Από την ονομασία, εξάλλου, της στρατηγίδας σώζεται μόνο το πρώτο γράμμα. Ακόμα, για την Πάππα-Τιβεριούπολη, εκτός από τις μνείες των επισκόπων και των *Notitiae episcopatum* και την αναφορά στον Συνέκδημο του Ιεροκλέους, δεν υπάρχει στις πηγές καμία μαρτυρία. Βλ. TIB 7, 355.

281. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II, 2, 7 και 10. Αναλυτικά βλ. TIB 4, 203.

282. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II, 1, 124, σημ. 3. Βλ. TIB 4, 138-139. Για την πυρπόληση του Ικονίου και του φρουρίου Καβόλα ή Κάβολ(λ)α βλ. Vasiliev, *στο ίδιο*, II, 1, 187-188, II, 2, 20-21 και πιο πάνω, σ. 91, σημ. 145 και σ. 92, σημ. 146, 147.

283. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II, 1, 132, σημ. 5.

284. Βλ. πιο πάνω, σ. 104.

ενδιαφέρον για την εξέλιξη αυτών των συμβάντων, οι βυζαντινοί συγγραφείς της εποχής των θεμάτων ασχολήθηκαν ελάχιστα με μικρότερους τόπους, όπως ήταν οι κώμες και τα χωριά, την ονομασία των οποίων πληροφορούμεθα κυρίως, όταν γίνεται λόγος για την καταγωγή επιφανών ανδρών ή οικογενειών.

Ο αυτοκράτορας Λέων Ε' ανδρώθηκε στην κώμη Πίδαρα²⁸⁵, οι Ραθηνοί κατάγονταν από την κώμη Ράδη²⁸⁶, οι Βοτανειάτες, ίσως, από το χωριό *Βοτάνη*, κοντά στα Σύναδα²⁸⁷, ο μάρτυρας Τρύφων από την κώμη Σαμφάδου, κοντά στην Απάμεια²⁸⁸, ο άγιος Βλάσιος από το χωριό *Άπλατιαναίς*, κοντά στο Αμόριον²⁸⁹, και ο όσιος Λουκάς Στυλίτης από το χωριό Απτικώμη²⁹⁰. Ακόμα, στο χωριό Αυλιν, μεταξύ Λουκάδων και Ιεράπολης, χωρικοί συμπεριφέρθηκαν βιάνασα στον άγιο Αβέρκιο²⁹¹. Στην ενδοχώρα της Μ. Ασίας είναι βέβαιο ότι τα χωριά ήταν πολύ περισσότερα και οι κώμες, ίσως, «μέγιστα και πολυάνθρωποι», όπως τον έκτο αιώνα στην Πισιδία και τη Λυκαονία²⁹². Η Άννα Κομνηνή μνημονεύει τις παρακείμενες στο Ικόνιο κωμοπόλεις²⁹³, ενώ ο Βρυέννιος αναφέρει πρώτα τις μεταξύ Γαλατίας και Λυκαονίας κώμες και μετά τις πόλεις²⁹⁴.

Στην ιδιαίτερα έντονη στρατιωτική παρουσία πρέπει να οφείλεται και το γεγονός ότι στο θέμα των Ανατολικών, με δύο πρώην στρατηγούς του οποίου - τον Λέοντα Γ' και τον Λέοντα Ε' - άρχισαν και οι δύο περίοδοι της εικονομαχίας, δεν ήγκμασε ο μοναχισμός. Πα τις μοναστικές κοινότητες στο Βορατινόν όρος οι πληροφορίες μας περιορίζονται αποκλειστικά στα αρχαιολογικά δεδομένα²⁹⁵. Στη Σύνοδο

285. Συν. Θεοφ., 6,9. - Γενέσιος, Α', 6, σ. 7. Βλ. TIB 4, 215-216. Πα τα Ούζαρα, πατρίδα του Ευθυμίου Σάρδεων, βλ. TIB 4, 241 και την εισαγωγή του Gouillard στην έκδοση του *Βίον Ευθυμίου Σάρδεων*, 4, σμμ. 20.

286. Ψευδοσυμεών, 707,9-10. Βλ. TIB 7, 367. Πρβλ. Κ. Άμαντος, Ραδηνός, *Ελληνικά* 3, 1930, 538-539. - Cheynet, *Contestations*, 210, σμμ. 10 και 223, σμμ. 126.

287. Βλ. Buckler, *Botaniates*, 405-410. - Κ. Άμαντος, Οι Βοτανιάται, *Ελληνικά* 8, 1935, 48. - TIB 7, 209. Επίσης, βλ. και πιο πάνω, σ. 98 σμμ. 213. Πα την οικογένεια των Συναδηνών βλ. Hannick - Schmalzbauer, *Synadenoι*, 125-128.

288. *Βίος Τρύφωνος*, 330B, 332D, 343D. - *Syn. Eccl. Const.*, 437. Βλ. TIB 7, 370.

289. *Βίος Βλασίου*, 659E. Βλ. Grégoire, *Saint Blaise*, 392. - TIB 4, 131.

290. Βλ. πιο πάνω, σ. 98, σμμ. 213.

291. *Βίος Αβερκίου*, 72, σ. 50,16-51,12. Βλ. TIB 7, 197.

292. Βλ. πιο πάνω, σ. 91, σμμ. 138 και 139.

293. Άννα Κομνηνή, III, 203.

294. Βρυέννιος, 167,4-5.

295. W. M. Ramsay - Gertrude L. Bell, *The Thousand and One Churches*, London 1909, 241-279. Επίσης, βλ. Vryonis, *Decline*, 42. - TIB 4, 145-148. Η προωμότερη χρονολογία, που διαθέτουμε για την ίδρυση ή ανοικοδόμηση της μονής της Θεοτόκου Σπηλαιώτισσας, βορειοδυτικά του Ικονίου, είναι το 1068/1069. Βλ. TIB 4, 234-235.

του 787 τρία μοναστήρια, τα οποία βρίσκονταν σε περιοχές του θέματος αυτού, εκπροσωπήθηκαν από τους ηγουμένους τους: πρόκειται για τις μονές της Θεοτόκου του Αμορίου²⁹⁶, του αγίου Σεργίου των Γερμίων²⁹⁷ και της Ευμενείας²⁹⁸.

Εκτός από την προαναφερθείσα μονή της Θεοτόκου, στην πρωτεύουσα του θέματος των Ανατολικών και τα περιχώρα της φαίνεται ότι υπήρχαν και άλλα μοναστήρια. Ο Μιχαήλ Σύρος αναφέρει ότι στο Αμόριο υπήρχαν πολυάριθμες μονές και ότι το 838 αιχμαλωτίστηκαν περισσότερες από χίλιες παρθένες²⁹⁹. Ο έντονος στρατιωτικός χαρακτήρας της περιοχής μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του ένατου αιώνα και οι αλληπάλληλες αραβικές επιθέσεις εναντίον του Αμορίου³⁰⁰ γεννούν, κατά τη γνώμη μας, ορισμένα ερωτηματικά, όσον αφορά την αξιοπιστία της συγκεκριμένης μαρτυρίας του Μιχαήλ Σύρου.

Σύμφωνα με τον Laurent, στην πρωτεύουσα του θέματος των Ανατολικών ή κοντά σε αυτήν υπήρχε μία μονή αφιερωμένη στη μνήμη των 42 μαρτύρων του Αμορίου: πρόκειται για τη μονή των Πατρικίων, γνωστή από μία μόνο σφραγίδα του δέκατου αιώνα³⁰¹. Το ενδεχόμενο ότι το μοναστήρι αυτό βρισκόταν σε αυτήν την περιοχή πιστεύουμε ότι δεν μπορεί να αποκλειστεί, αλλά ούτε και να επιβεβαιωθεί. Πρόθεσή μας δεν είναι να αμφισβητήσουμε την ύπαρξη μονών στο Αμόριο και την ευρύτερη περιοχή του. Εκείνο, όμως, το οποίο μάλλον δύσκολα θα μπορούσαμε να αποδεχθούμε, είναι ότι το Αμόριο ήταν ένα αρκετά σημαντικό μοναστικό κέντρο³⁰².

Στις αρχές του ένατου αιώνα, το 806, μεταξύ των μελών της πρεσβείας, την οποία έστειλε ο Νικηφόρος Α΄ στον Hārūn al-Rashīd, αναφέρεται και ο ηγούμενος της μονής Γουλαίου, Πέτρος³⁰³. Ως πιθανή θέση της μονής αυτής έχει προταθεί το εσωτερικό της Βιθυνίας ή κάποια περιοχή προς την Καππαδοκία³⁰⁴. Υπάρχει, ίσως, μία ακόμα πιθανότητα: να αναζητήσουμε τη μονή Γουλαίου στην περιοχή νότια των Γερμίων, όπου βρισκόταν η πόλη Γολεούντων ή το χωριό Γοηλέων³⁰⁵.

296. Mansi, XIII, 153A και 156C. Βλ. Janin, *Grands centres*, 434 και 440.

297. Mansi, XIII, 153D. Βλ. Janin, *Grands centres*, 437.

298. Mansi, XIII, 156C. Βλ. Janin, *Grands centres*, 440.

299. Μιχαήλ Σύρος, III, 99.

300. Βλ. πιο πάνω, σ. 96.

301. Laurent, *Corpus*, V2, αρ. 1280.

302. Βλ. P. Charanis, *The Monk as an Element of Byzantine Society*, *DOP* 25, 1971, 65 (=Social, Economic and Political Life in the Byzantine Empire, Var. Reprints, London 1973, αρ. II).

303. Θεοφάνης, 482,11-12.

304. Janin, *Grands centres*, 141-142. Βλ. επίσης Επιστ. Θεοδώρου Στουδίτου, αρ. 222,9, σ. 349, αρ. 495,31, σ. 730 και σ. 287*.

305. Βλ. πιο πάνω, σ. 95 σημ. 186 και 187.

Πληροφορίες για το μοναχισμό στο θέμα των Ανατολικών αντλούμε επίσης από τον *Βίο Νικηφόρου Σεβαστή*, όπου, όμως, δεν αναφέρεται η ονομασία της μονής, στην οποία ο όσιος εκάρη μοναχός³⁰⁶, από τον *Βίο Αθανασίου Αθωνίτου*, στον οποίο μαρτυρείται η μονή Διουγγίου στη Λάμπη³⁰⁷, και από τις επιστολές του Νικολάου Α΄ Μυστικού. Ο πατριάρχης, γύρω στο 913/918, απασχολήθηκε με το γεγονός ότι ο επίσκοπος Βινδίου κατέστησε *ιδιωτικόν οἰκητήριον* μία μονή, εκδιώκοντας από εκεί τους μοναχούς και τον ηγούμενό τους³⁰⁸, ενώ το 925 περίπου αναφερόταν σε φιλονικίες, οι οποίες είχαν ξεσπάσει σε κάποιο μοναστήρι που υπαγόταν στη δικαιοδοσία του μητροπολίτη Συναδών³⁰⁹. Μεταξύ 919 και 925 τον Νικόλαο Α΄ απασχόλησε η περίπτωση κάποιου, που αντήλλαξε το μοναχικό σχήμα με το στρατιωτικό, δημιουργώντας σοβαρά προβλήματα στον μητροπολίτη Πεσσινούντος, ο οποίος είχε ζητήσει την αποστολή «βασιλικής κελύσεως» και πατριαρχικού γράμματος³¹⁰. Η σταδιοδρομία από μοναχός στρατιώτης δεν ήταν καθόλου συνηθισμένη και, μολονότι στην επιστολή του Νικολάου Μυστικού δεν παρέχονται σαφείς διευκρινίσεις για το επεισόδιο, φαίνεται ότι η στρατιωτική ατμόσφαιρα, που επικρατούσε στο θέμα των Ανατολικών, επηρέαζε ακόμα και μοναχούς.

Αν ο μητροπολίτης Πεσσινούντος παρενοχλείτο από *τὴν πρὸς τὴν κακίαν ὄρμην* ενός ατόμου, ο επίσκοπος Ευμενείας δεινοπαθούσε από τη «φονικήν προαίρεσιν» των γειτόνων του, οι οποίοι, στηριζόμενοι στον πολυπληθή «λαόν» τους, του επιδείκνυαν την ίδια ακριβώς ισχύ, με την οποία αντιμετώπιζαν τον εχθρό³¹¹. Οι γείτονες του επισκόπου Ευμενείας, μακρινοί, ίσως, απόγονοι των αφιλόξενων αγροίκων που αναφέρονται στον *Βίο Αβερκίου*³¹², πρέπει στη μεγάλη τους πλειοψηφία να ήταν χωρικοί, η συμπεριφορά των οποίων έναντι ομοθηρίσκων ή αλλοθρήσκων δεν παρουσίαζε μεγάλες διακυμάνσεις³¹³.

306. *Βίος Νικηφόρου Σεβαστή*, 20.

307. *Βίος Αθανασίου Αθωνίτου Α*, 99, σ. 48 και Β, 33, σ. 164. Βλ. TIB 7, 321.

308. Επιστ. Νικολάου Μυστικού, αφ. 182, σ. 512 και 591. Βλ. Grumel - Darrouzès, *Regestes*, αφ. 635b. Πρβλ. TIB 7, 213.

309. Επιστ. Νικολάου Μυστικού, αφ. 57, σ. 300 και 551. Βλ. Grumel - Darrouzès, *Regestes*, αφ. 769[729].

310. Επιστ. Νικολάου Μυστικού, αφ. 108, σ. 392 και 570. Βλ. Grumel - Darrouzès, *Regestes*, αφ. 711[739].

311. Darrouzès, *Epistoliers*, αφ. 79, σ.144.

312. Βλ. πιο πάνω, σ. 108, σημ. 291.

313. Ο Βασίλειος Σκληρός καταδικάστηκε, επειδή είχε καταπατήσει το κτήμα κάποιας μονής (*Πείρα*, 53). Σε μία άλλη περίπτωση, ματίγωσε έναν ιερέα και πλήρωσε μία λίτρα χρυσού (*Πείρα*, 176. Πρβλ. Seibt, *Skleroi*, 67-68).

Ακόμα, στον *Βίο Ααζάρου Γαλησιώτου* (529D) μία γυναίκα από το θέμα των Ανατολικών δηγείται την τύχη, που επεφύλαξαν οι συμπατριώτες της στην ίδια και τα δύο αδέρφια της, όταν έχασαν

Μητέρα *θανμασίων και μεγαθύμων άνδρων* αποκαλεί το θέμα των Ανατολικών ο ανώνυμος βιογράφος του Λουκά Στυλίου³¹⁴. Ο χαρακτηρισμός αυτός, όμως, αφορά ελάχιστους επώνυμους, οι οποίοι διακρίθηκαν για τον ευσεβή βίο τους ή τη μεγάλη τους περιουσία και την ακόμα μεγαλύτερη φιλοδοξία τους να καταλάβουν το θρόνο.

Στο σύνολό τους, οι κάτοικοι του θέματος αυτού ήταν χωρικοί τραχείς, δεινοί στην ιππασία³¹⁵ και την πολεμική τέχνη³¹⁶ και ιδιαίτερα πρόθυμοι να πάρουν τα όπλα είτε για να αποκορύνουν τον εχθρό είτε για να στηρίξουν τους εκάστοτε στρατηγούς ή μεγάλους γαιοκτήμονες στη διεκδίκηση της εξουσίας.

Η συνεχής ενασχόληση με τα στρατιωτικά πράγματα αποτέλεσε το κύριο χαρακτηριστικό της φυσιογνωμίας των ανδρών του θέματος αυτού, από το οποίο προήλθαν πολλοί ικανοί στρατιωτικοί, αλλά κανείς λόγιος. Το θέμα των Ανατολικών πρέπει να έμοιαζε πάντα με απέραντο στρατόπεδο.

τους γονείς τους: *Μικρών δέ ήμων όντων και μη δυναμένων τά ήμων καλώς διακυβερνήσαι, οί εκ τής κόμης πάντα τά ήμων διαρπάσαντες ήμάς του ίδιου οίκου εξέωσαν.*

314. *Βίος Λουκά Στυλίου*, 5,34, σ. 199.

315. Δεν αποκλείεται ο υπασπιστής του Ρωμανού Μουσελέ και δεινός ιππέας Φιλώριος (Σκυλίτζης, 251,87-92) να καταγόταν από την περιοχή του Φιλομηλίου, όπου βρισκόταν η περιουσία του Μουσελέ (βλ. πιο πάνω, σ. 94).

316. Ο νεαρός ήρωας του πολέμου του 971, ο οποίος ανέβηκε πρώτος στα τείχη της Πρεσλάβας, ήταν ο Θεοδόσιος Μεσονύκτης, *εκ τής Ανατολικών όρμώμενος γής* (Λέων Διάκονος, Η', 6, σ. 135-136).

ΘΕΜΑ ΑΡΜΕΝΙΑΚΩΝ

*...φιλονεικούντων τὰ πρεσβεία έναντιος τῆς ἀνδρείας
ἐπιδούναι ἢ τοῖς ἑτέροις, οἱ Ἀρμενιοκοὶ εἶπον πρὸς
αὐτούς· «τί φιλονεικεῖν ἔτι περὶ ἀνδρείας ἐν λόγων
βουλόμεθα; πρακτικῶς τοῖς πολεμίοις παρεμβάλωμεν
ἄμφω· καὶ τότε φανερωθεῖ ἕκαστος ἡμῶν, ὁποῖος
ἕτερον καθέστηκεν ἀνδρειότερος».*

(Γενέσιος Δ', 36, σ. 87).

Α. ΤΟ «ΦΙΛΟΧΡΙΣΤΟΝ ΘΕΜΑ» ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ

Η τραγική φύση μιας εκτεταμένης ενδοχώρας σε συνδυασμό με παράλια συν-
δεδεμένα με την ελληνορωμαϊκή κοσμοπολιτική παράδοση και ακόμα η σχετική
μεγάλη απόσταση από την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, συνθέτουν την ιδιαίτε-
ρη φυσιογνωμία του θέματος των Αρμενιάκων.

Το θέμα των Αρμενιάκων ξεκίνησε την ιστορία του στη διάρκεια του έβδομου
αιώνα ως μία από τις πρώτες μεγάλες μικρασιατικές θεματικές ενότητες και κατέλη-
ξε τον ενδέκατο αιώνα ένα ακρωτηριασμένο θέμα στην βορειοανατολική άκρη της
Μ. Ασίας.

Η πρώτη ασφαλής μνεία στρατηγού Αρμενιάκων θεωρείται ότι προέρχεται από
τη Χρονογραφία του Θεοφάνη, όπου αναφέρεται για το έτος 667/668 ότι *ὁ τῶν
Ἀρμενιάκων στρατηγὸς Σαβῶριος Περσογενῆς* εστασίασε εναντίον του αυτοκρά-
τορα Κωνσταντος Β¹. Ωστόσο, η χρονολογία της ίδρυσης του θέματος των Αρμε-
νιάκων τείνει να τοποθετηθεί νωρίτερα, στα χρόνια της βασιλείας του Ηρακλείου²,
καθώς και πάλι από τη Χρονογραφία του Θεοφάνη μαρτυρείται το έτος 626/627 ο

---

1. Θεοφάνης, 348,29-30. Βλ. Pertusi, Formation, 35. - Kaegi, *Unrest*, 166-167. Πβλ. Peeters, Pasagnathes, 405-23. Μολυβδόβουλλο, χρονολογημένο με επιφυλάξεις τον έβδομο αιώνα (*D. O. Seals*, 4, 22. 43), ανήκει στον Λέοντα, στρατηγό των Αρμενιάκων, άγνωστο από άλλες πηγές.

2. *De Them.*, 63,3-5. Βλ. Oikonomidès, Premières mentions, 6.

Γεώργιος, τουρμαράχης των Αρμενιάκων³, αξίωμα με καθαρά στρατιωτικές δραστηριότητες⁴.

Η ονομασία στρατηγός Αρμενιάκων αποτελεί προσαρμογή του παλαιού αξιώματος *magister militum per Armeniam* στις απαιτήσεις της νέας θεματικής διοίκησης του Βυζαντίου⁵. Άλλωστε η αρχική έκταση του θέματος των Αρμενιάκων κάλυπτε τις παλαιές επαρχίες, τις οποίες διοικούσε προγενέστερα ο *magister militum per Armeniam*⁶.

Το αρχικά μεγάλο, αλλά κατά τη διάρκεια του ενδέκατου αιώνα περιορισμένο θέμα παύει να υφίσταται γύρω στο 1074. Η Άννα Κομνηνή, περιγράφοντας την επίσκεψη του τότε στρατοπεδάρχη πατέρα της, που είχε σκοπό την ενθάρρυνση του λαού της Αμασείας, αποδίδει στον Αλέξιο τα ακόλουθα: «ἄστε πάντες, ὅπως ὁ βαρβαρος οὔτοσι τὰς τοῦ Ἀρμενιακοῦ διέθετο πόλεις ἀπάσας ὄσας τε κωμοπόλεις ἐπόρθησε⁷». Αν αυτή είναι σίγουρα η τελευταία μνεία του θέματος των Αρμενιάκων, πιθανώς για πρώτη φορά συναντάμε στρατιώτες Αρμενιάκους στον Μαλάλα, όπου γίνεται λόγος για τον χρονογράφο Ευτυχιανό από την Καππαδοκία. Ο χρονογράφος αυτός, του οποίου το έργο δεν έχει διασωθεί, υπήρξε στρατιωτικός (*στρατιώτης ὢν*, κατά την έκφραση του κειμένου) και είχε διατελέσει *βικάριος τοῦ ἰδίου ἀριθμοῦ τῶν Προμοαρμενιάκων*⁸. Στην πληροφορία αυτή του Μαλάλα, που χρονολογείται στο δεύτερο μισό του τέταρτου αιώνα, απαντώνται οι Αρμενιάκοι, πριν από τη *Notitia Dignitatum*⁹.

Από το 667, οπότε έχουμε την πρώτη γνωστή μνεία στρατηγού των Αρμενιάκων, του Σαβωρίου, ο οποίος, όπως εμφανώς δείχνει το όνομά του, ήταν αρμενικής καταγωγής¹⁰, μέχρι το 717, οπότε μαρτυρείται ο επόμενος γνωστός στρατηγός των Αρμενιάκων, που είναι ο Αρτάβασδος, επίσης Αρμένιος¹¹, υπάρχει ένα χάσμα

3. Θεοφάνης, 325,3-4. Βλ. Pertusi, *Formation*, 33. - Karayannopoulos, *Themenordnung*, 31. Πρβλ. Seibt, *Bleisiegel*, 263.

Από την εξέταση αραβικών πηγών έχει ποσοποιηθεί η ύπαρξη στρατηγού Αρμενιάκων (Μαυριανός;) για το διάστημα 645/646-653/654: Kaegi, *Armeniac theme*, 273-277. Αμφιβολίες, ωστόσο, έχουν διατυπωθεί στην ανάγνωση μολυβδόβουλλου, χρονολογημένου κατά το διάστημα 674-681, όπου μνημονεύονται οι Αρμενιάκοι: βλ. *D. O. Seals*, 4, 74. 3. Πρβλ. Brandes, *Städte*, 166.

4. Ahrweiler, *Recherches*, 80, σμ. 5. - Haldon, *Praetorians*, 210-212.

5. Karayannopoulos, *Themenordnung*, 67. Πρβλ. Haldon, *Recruitment*, 33, σμ. 40.

6. Βλ. πιο κάτω, σ. 115, σμ. 18.

7. Άννα Κομνηνή, I, 13 και Ατταλειάτης, 199,14-15. Βλ. και πιο κάτω, σ. 129, 143.

8. Μαλάλας, 332,9-10. Βλ. *PLRE*, I, 319.

9. *Prima armeniaca, secunda armeniaca: Notitia Dignitatum*, Or. VII,49-50. Σε αγγολογικό κείμενο του έκτου αιώνα *ἀριθμοὶ* παρουσιάζονται να σταθμεύουν στην Αμάσεια: βλ. πιο κάτω, σ. 141-142.

10. Haldon, *Seventh Century*, 62.

11. Θεοφάνης, 386,17.

στην πληροφόρησή μας από τις ιστοριογραφικές πηγές¹². Ωστόσο, αξίζει να παρατηρηθεί ότι και οι δύο πρώτοι γνωστοί στρατηγοί του θέματος ήταν αρμενικής καταγωγής. Εξετάζοντας από την άλλη πλευρά, τον κατάλογο με τους μνημονευόμενους στις πηγές στρατηγούς των Αρμενιάκων, παρατηρεί κανείς ότι ένας μεγάλος αριθμός από τους μέχρι τώρα γνωστούς από τις αφηγηματικές πηγές και τα μολυβδόβουλλα¹³ στρατηγούς συνδέεται με την Αρμενία. Μερικοί αναφέρονται στις πηγές ως Αρμένιοι. Ο χαρακτηρισμός, όμως αυτός, (ὁ Ἀρμένιος) μνημονεύεται σπάνια στις πηγές και απαντάται ανάλογα με την πολιτική σημασία του προσώπου¹⁴. Από την άλλη πλευρά, είναι δυνατόν να διακρίνει κανείς τους Αρμένιους, επειδή συνήθως φέρουν εξελληνισμένα ονόματα¹⁵, τα οποία, όμως, προδίδουν αρμενική προέλευση. Αρκεί η παράθεση των παρακάτω ονομάτων: Σαβώριος, Αρτάβαδος¹⁶, Βάρδας, Βαριστερότζης, Αλέξιος Μουσουλέμ, Λαλάκων, Κατακαλών¹⁷. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς από τα παραπάνω ότι η ηγεσία του θέματος των Αρμενιάκων αποτελείται από Αρμένιους και ίσως προέρχεται από την τοπική αριστοκρατία της Αρμενίας¹⁸. Άλλωστε, ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος αναφερό-

12. Υπάρχουν οι σφραγίδες των στρατηγών Λέοντος, με εντελώς αβέβηνη χρονολόγηση (7ος-8ος ή 9ος(;) 10ος(;) αι.), και του Γεωργίου (πρώτο μισό του 8ου αι.): βλ. πιο κάτω, σ. 373. Οι σφραγίδες αυτές, όμως, δεν προσφέρουν περαιτέρω διαφωτιστική πληροφόρηση για το διάστημα πριν από το 717.

13. Βλ. πιο κάτω, σ. 373-379, και Yannopoulos, *Société profane*, 28.

14. Βλ. Brousselle, *Arméniens*, 45.

15. Πρβλ. Cheynet, *Prénom*, 57-66.

16. Οι γιοι του φέρουν τα ονόματα Νιζήτας και Νιζηφόρος, αρκετά συνηθισμένα αυτή την εποχή, ενώ και τα ονόματα Θεόδωρος (Theos) και Λέων (Levon) απαντώνται συχνά στους στρατηγούς Αρμενιάκων, με τέσσερις γνωστές περιπτώσεις το καθένα. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο επιφανής Αρμένιος του έβδρουμ αώνα Rstuni ονομαζόταν Θεόδωρος: βλ. Στράτος, *Βυζάντιον*, Δ', 20.

17. Πρβλ. Winkelmann, *Rangstruktur*, 83. Για την ελληνική παιδεία εμφανών Αρμενίων βλ. Vryonis, *Decline*, 67-68. Η οσία Μαρία η Νέα, που έζησε στα χρόνια της βασιλείας του Βασιλείου Α', καταγόταν από τινες τῶν κατὰ τὴν μεγάλην Ἀρμενίαν μέγα δυναμένων, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στην Κωνσταντινούπολη (*Βίος Μαρίας Νέας*, 692A-B).

18. Η παράδοση φαίνεται ότι ξεκινά από το 528, όταν ο Ιουστινιανός Α' δημιούργησε το αξίωμα του *magister militum per Armeniam* (CJ, I. 39. 5) και ο Τζίττας (ή Ζίτιπας), πιθανώς αρμενικής καταγωγής (αλλά έχει διατυπωθεί και η ενδεχόμενη άποψη για γοιθική καταγωγή του: *PLRE*, III/2, 1160), ήταν ο πρώτος που κατείχε το αξίωμα αυτό. Από το χωρίο του Μαλάλα για τη στρατιωτική οργάνωση της περιοχής (αυτόχθονας στρατεύσαι ὡς εἰδότας τὰ μέρη τῆς Ἀρμενίας: 430,2-3 και 4-8), φαίνεται ότι ο Τζίττας αναλαμβάνει την πρωτοβουλία να συμπεριλάβει στο στρατό του αυτόχθονες, αναγνωρίζοντας μάλιστα τα αρχαία δίκαια: *αἰτησόμενος τὸν βασιλέα αὐτόχθονας στρατεύσαι, ὡς εἰδότας τὰ μέρη τῆς Ἀρμενίας. Καὶ παρέσχεν αὐτῷ τοῦτο καὶ τὰ δίκαια τῶν Ἀρμενίων τῶν δοκῶν καὶ τῶν κοιμητῶν καὶ τῶς ὑπάτωνος αὐτῶν, πρῶτῃν μὲν ὄντας καστριανούς στρατιώτας*. Βλ. και Θεοφάνη, 175,5-8.

μενος στο *Περί θεμάτων* στην ιστορία του θέματος, μας πληροφορεί ότι οι Αρμενιάκοι έλαβαν από τῶν ὁμορούντων και συνοίκων Ἀρμενίων τὴν προσηγορίαν¹⁹. Χωρίς βέβαια να κάνει ειδικά λόγο για την προέλευση της ηγεσίας του θέματος, ο στεμμένος συγγραφέας δείχνει να υπαινίσσεται την άμεση σύνδεση των Αρμενιάκων με την αρμενική παράδοση²⁰.

Δεν είναι τυχαίο, λοιπόν, ότι η πρώτη μαρτυρούμενη από τις πηγές στάση του θεματικού στρατού προς την κεντρική εξουσία, το 667, σημειώνεται από τον στρατηγό του θέματος των Αρμενιάκων, κάτι που θα μπορούσε να οφείλεται στην ιδιόμορφη εξουσία που είχαν οι επικεφαλής του θέματος. Όπως μαρτυρεί το απόσπασμα από τη Χρονογραφία του Θεοφάνη²¹, οι αρμονικές σχέσεις των Αρμενιάκων με την κεντρική εξουσία της Κωνσταντινούπολης επανήλθαν αμέσως μετά το θάνατο του Σαβωρίου. Οι Αρμενιάκοι δείχνουν να μην έχουν διαφωνίες ούτε με τη βυζαντινή διοίκηση, αλλά ούτε και με το επίσημο ορθόδοξο δόγμα του Βυζαντίου, το οποίο, όπως είναι γνωστό, διέφερε από το μονοφυσικό δόγμα των Αρμενίων. Αν για τον αρμενικής καταγωγής στρατηγό Σαβώριο δεν γνωρίζουμε από τις πηγές τίποτα για τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις (είναι άγνωστο από τις διαθέσιμες πηγές αν η εξέγερσή του είχε θρησκευτικά ερείσματα ή μόνον ερείσματα εξουσίας), για τον δεύτερο γνωστό αρμένιο στρατηγό των Αρμενιάκων, τον Αρτάβαδο, μαρτυρείται η προσήλωσή του στην ορθοδοξία, από τις ιστοριογραφικές πηγές και τα αγιολογικά κεί-

---

Αρκετά μεταγενέστερα, κατά τον δέκατο και ενδέκατο αιώνα, με την επέκταση του Βυζαντίου στην Ανατολή, ευγενείς Αρμένιοι αποκτούν γαίες σε περιοχές του θέματος των Αρμενιάκων: Βλ. Honigmann, *Ostgrenze*, 222-226 και Vryonis, *Decline*, 54.

19. *De Them.*, 63,2-3. Βλ. και πιο κάτω, σ. 259, 263, 266-267. Ο Γενέσιος (Α', 24, σ. 21) και ο Ψευδοσυμεών (σ. 603) τονίζουν την ελληνική προέλευση των Αρμενίων: Ἀρμένιοι δὲ ἀπὸ Ἀρμενίων τινὸς οὕτω καλουμένου, τοῦ ἀπὸ Ἀρμενίας πόλεως Θετταλίας γενομένου, δὲ Ἰάσονι συνεστράτευσεν. Πρβλ. Pratsch, *Untersuchungen*, 66-67, όπου η προέλευση του ονόματος του θέματος των Αρμενιάκων θεωρείται ότι δεν είναι ακριβώς γνωστή.

20. Charanis, *The Armenians*, 20. - Pertusi, *Formation*, 35, όπου η άποψη ότι το θέμα των Αρμενιάκων αποτελέστηκε κατά βάση από τα αρμενικά στρατεύματα, τα οποία δεν είχαν υποκύψει στους Άραβες, μετά την κατάληψη της Αρμενίας το 661, και συσπειρώθηκαν στο Βυζάντιο.

21. ... διὰ τὸ τοὺς Ῥωμαίους εἰς ὁμόνοιαν ἐλθεῖν: Θεοφάνης, 350,29, φέρεται να λέει ο άραβας αρχηγός Φαδάλας, υποδηλώνοντας με την ονομασία Ῥωμαίους τους απεσταλμένους των δύο αντιμαχόμενων πλευρών, του αυτοκράτορα Κώνσταντος Β' και του στρατηγού των Αρμενιάκων Σαβωρίου, τον στρατηλάτην Σέργιο, σύμμαχο του Σαβωρίου και τον κουβικουλάριο Ανδρέα, συνεργάτη του Κώνσταντος Β'. Πρβλ. Lillie, *Reaktion*, 71-74.

μενα, ιδιαίτερα όταν αναφέρονται στην εξέγερση του 741, εναντίον του εικονομάχου αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε²².

Οι διεργασίες της μεταστροφής των Αρμενίων από φανατικούς μονοφυσίτες κατά τη διάρκεια του έβδομου αιώνα, σε υποστηρικτές της ορθοδοξίας, δυσδιάκριτες στις πηγές, συντελούνται σταδιακά και προσκρούουν στις λεπτές τριμερείς σχέσεις Βυζαντίου-Αρμενίας-Αράβων, όσο και στις επιδιώξεις των εκάστοτε βυζαντινών αυτοκρατόρων και της τοπικής αρμενικής αριστοκρατίας. Η μεταστροφή πολλών επιφανών Αρμενίων, οι οποίοι εγκαθίστανται στα βυζαντινά εδάφη, από μονοφυσίτες σε ορθόδοξους δείχνει να έχει αρχίσει ίσως από την εποχή του Ιουστινιανού, όταν ο αυτοκράτορας αυτός διορίζει τον Τζίττα *magister militum per Armeniam*²³, ενώ στη διάρκεια του έβδομου αιώνα μνημονεύονται επιφανείς Αρμένιοι να υπηρετούν στον βυζαντινό στρατό²⁴.

Στα πλαίσια της μεταστροφής των θρησκευτικών πεποιθήσεων της αρμενικής αριστοκρατίας θα μπορούσε να ερμηνευθεί ο μύθος της φιλοχρίστου Ευσεβίας, η οποία συνδέεται με τη λατρεία του κατεξοχήν προστάτη της περιοχής, του αγίου Θεοδώρου, και μάλιστα πιστεύεται ότι η ίδια έφερε το λείψανο του αγίου εκεί. Η σχετική αγιολογική παράδοση αναφέρεται στα Θαύματα του αγίου Θεοδώρου. Κείμενο, γραμμένο από άγνωστο κάτοικο της περιοχής, πιθανότατα στο δεύτερο μισό του όγδοου αιώνα²⁵, αναφέρει ότι η ευγενούς καταγωγής και φιλόχριστος Ευσεβία, είχε επιλέξει να κατοικήσει στην Αμάσεια, όπου μέχρι την άφιξή της κατοικούσαν ειδωλολάτρες²⁶: σε έναν τόπο, ο οποίος διακρινόταν για τον στρατιωτικό χαρακτήρα του, ήδη από την πρωτοβυζαντινή εποχή, ενώ κατά την εποχή της ακμής του θεματικού θεσμού, αποτέλεσε την πρωτεύουσα του θέματος των Αρμενιάκων²⁷. Το αγιολογικό κείμενο, δίνοντας στοιχεία για την προέλευση της Ευσεβίας, αναφέ-

22. Νικηφόρος, 60,22-24. - Θεοφάνης, 415,11-12. - *Βίος Μιχαήλ Συγκέλλον*, 28,20, σ. 108. - *Βίος Γερμανού*, 25,396-398, σ. 228. - Ζωνάρας, III, 344. Βλ. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 23-24. Πρβλ. όμως, Speck, *Artabados*, 52-62, 259-266.

23. Βλ. πιο πάνω, σ. 115 σημ. 18.

24. Θα μπορούσαν εδώ να μνημονευθούν οι κόμητες του Ομηρίου Θεόδωρος Κολωνίας και Βαραβακούριος, γνωστοί ορθόδοξοι (βλ. πιο κάτω, σ. 167, 169). Για τον Μιζίτζιο, που εξεγέρθηκε μετά τη δολοφονία του Κώνσταντος Β', ίσως πρώτο στρατηγό των Ανατολικών, βλ. πιο πάνω, σ. 70-71. Ένας άλλος Μιζίτζιος (Gnumi) αναφέρεται ως στρατηγός στον Θεοφάνη (σ. 325,10) και θα μπορούσε να είναι στρατηγός των Αρμενιάκων ή *magister militum per Armeniam* για το διάστημα 628-635/637. Βλ. Martindale, *PLRE*, III/2, 887-888.

25. Zuckerman, *The Reign of Constantine V*, 205.

26. Delehaye, *Saints militaires*, 187-188.

27. Βλ. πιο κάτω, σ. 140 κε.

ρει ότι καταγόταν από τη Ρώμη²⁸ και μάλιστα βασιλικού γένους τυγχάνουσα²⁹, όπως ευγενείς φαίνεται ότι ήταν οι στρατηγοί του θέματος των Αρμενιάκων. Χάρη στη βασιλική καταγωγή της Ευσεβίας, οι τότε ηγεμονεύοντες συγκατατέθηκαν στην επιθυμία της αυτή και της παραχώρησαν μάλιστα κτήματα ποικίλα και εύφορα άτελη³⁰. Ο μύθος λέει, ακόμα, ότι η Ευσεβία αφού επετέλεσε το καθήκον της, να οδηγήσει τους κατοίκους της περιοχής αυτής στο χριστιανισμό, ανήγειρε *ἐν τῷ ἰδίῳ κτήματι οὕτω λεγόμενον Εὐχάϊτα* ναό προς τιμὴν του αγίου Θεοδοῦρου³¹, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό το μετέπειτα κέντρο λατρείας του αγίου. Όπως όλες οι μυθικές διηγήσεις, έτσι και ο μύθος της Ευσεβίας, έχει ως ιστορικό πυρήνα πραγματικά σημαντικά γεγονότα, τα οποία, όπως συμβαίνει συνήθως, διασκειάστηκαν κατάλληλα στη συνέχεια και πήραν αργότερα τη μορφή μύθου. Ο μύθος της φιλοχριστοσύνης Ευσεβίας, όπως δηλώνει άλλωστε το όνομα της ηρωίδας, έχει να κάνει με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των κατοίκων της περιοχής, των Αρμενίων. Πρόκειται για την αλληγορική περιγραφή της μεταστροφής των ευγενών Αρμενίων στην ορθοδοξία, κάτι που είναι ιδιαίτερα ορατό κατά την εμφάνιση στο ιστορικό προσκήνιο του Αρταβάσδου. Ακριβώς την εποχή αυτή, σε σφραγίδα των γενικών κομμερκιαρίων ἀποθήκης Κολωνείας και ἀπασῶν τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ φιλόχριστου Ἀρμενιακοῦ³², που χρονολογείται το έτος 717/718, μνημονεύεται το θέμα των Αρμενιάκων ως φιλόχριστον³³, όπως φιλόχριστος είχε χαρακτηριστεί και η Ευσεβία στα Θαύματα του αγίου Θεοδοῦρου. Το γεγονός ότι το θέμα των Αρμενιάκων αναφέρεται ως φιλόχρι-

28. Delehaye, *Saints militaires*, 187.

29. Delehaye, *Saints militaires*, 188. Για την οσία Ευσεβία έχει γράψει λόγος ο αρκετά μεταγενέστερος μητροπολίτης Ευχαΐτων Ιωάννης Μαυρόπουλος, ο οποίος ομολογεί ότι δεν γνωρίζει τίποτε συγκεκριμένο για την καταγωγή και την προέλευση της οσίας· βλ. Μαυρόπουλος, αρ. 188, σ. 203.

30. Delehaye, *Saints militaires*, 188.

31. Delehaye, *Saints militaires*, 188. Πρβλ. Καρπόζηλος, *Μαυρόπουλος*, 151, σημ. 89 και 91.

32. Zacos - Veglery, αρ. 222. - *D. O. Seals*, 4, 22. 27. Βλ. και την άλλη σφραγίδα της ίδιας εποχής Zacos - Veglery, αρ. 219. - *D. O. Seals*, 4, 74. 4.

33. Το θέμα των Αρμενιάκων χαρακτηρίζεται ως φιλόχριστον, επειδή οι Βυζαντινοί Αρμένιοι δεν ακολουθούν τις θεολογικές αντιλήψεις των μονοφυσιτών Αρμενίων, αλλά την ορθοδοξία της Χαλκηδόνος. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η χρήση του επιθέτου φιλόχριστος στις πηγές, το οποίο δείχνει να υπονοεί όσους ακολουθούν την ορθοδοξία. Ενδεικτικά είναι τα ακόλουθα παραδείγματα από τρία διαφορετικά είδη πηγών: ως φιλόχριστος χαρακτηρίζεται ο ευσεβής και ορθόδοξος αυτοκράτορας Ιουστινιανός Β' (βλ. Κουντούρα - Γαλάκη, *Κλήρος*, 71 και σημ. 215) στον κανόνα 3 της Πενθέκτης; Mansi, XI, 941B. Στη χρονογραφία του Θεοφάνη η εκλογή του ορθόδοξου πατριάρχη Γερμανού Α' (715-730) εγκρίνεται από τους θεοσεβεστάτους πρεσβυτέρους και διακόνους σε συνεργασία με τον φιλόχριστον λαόν της Κωνσταντινούπολης; Θεοφάνης, 384,22-25· βλ. Κουντούρα - Γαλάκη, *Κλήρος*, 103-104 και 107-109. Οι γονείς του Νικηφόρου, ηγούμενου Μηδικίου, ήταν, κατά τη μαρτυρία του Βίου του (5,12-13, σ. 405), *εὐσεβείς και φιλόχριστοι*.

στον, πιστοποιεί ότι οι Αρμενιάκοι είναι ορθόδοξοι την εποχή αυτή και δικαιολογεί τη μετέπειτα κοινή πορεία τους με τους ορθόδοξους Οψικιανούς. Μπορεί επίσης να διατυπωθεί το σχήμα ότι ως ορθόδοξοι νοούνται οι μη μονοφυσίτες, αλλά και οι μη εικονομάχοι.

Ο Αρτάβαδος κάνει την εμφάνισή του στις πηγές το 717, με το αξίωμα του στρατηγού του θέματος των Αρμενιάκων³⁴ και παρουσιάζεται να προσφέρει την υποστήριξή του στον τότε στρατηγό των Ανατολικών Λέοντα, προκειμένου ο τελευταίος να ανατρέψει τον Θεοδόσιο Γ' και να ανέλθει στον αυτοκρατορικό θρόνο³⁵. Τίποτα δεν αποκαλύπτει τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του Αρταβάδου στη μεία αυτή. Ωστόσο, η επιλογή του Αρταβάδου ως συνεργάτη του Λέοντος Γ', όσο και η αποδοχή του ως γαμπρού του Λέοντος, αφού παντρεύτηκε την κόρη του τελευταίου, Άννα³⁶, θα μπορούσε να υποδηλώνει ότι από τότε ο Αρτάβαδος ήταν ορθόδοξος, καθώς άλλωστε στους σκοπούς του πρώτου Ισαύρου αυτοκράτορα ήταν η συσπείρωση των τριών μικρασιατικών θεμάτων³⁷ και η ενότητα των θρησκευτικών πεποιθήσεων αποτελούσε εχέγγυο ενότητας μέσα στο στρατό.

Στη συνέχεια, το 718, ο Αρτάβαδος ορίστηκε επικεφαλής του θέματος Οψικίου, το οποίο διατήρησε απαρεγκλίτως την ονομασία και τον ιδιαίτερο χαρακτηρισμό *θεοφύλακτον βασιλικόν Όψικιον*³⁸, ονομασία με την οποία συνήθιζε να το αποκαλεί ο ευσεβής αυτοκράτορας Ιουστινιανός Β'³⁹. Κατά το χρονικό διάστημα κατά το οποίο ο Λέων Γ' παρέμεινε στον αυτοκρατορικό θρόνο, ο Αρτάβαδος παρέμεινε κόμης του Οψικίου. Η ανάληψη της ηγεσίας του ορθόδοξου θέματος Οψικίου από έναν αρμένιο ορθόδοξο ευγενή⁴⁰, πιστοποιεί και την κοινή αρχαιοπρεπή προέλευση Οψικίου και Αρμενιάκων, αλλά και τη μετέπειτα κοινή συντηρητική στάση Οψικίου και Αρμενιάκων, από την εποχή του Κωνσταντίνου Ε' μέχρι την εποχή του Μιχαήλ Β'.

34. Θεοφάνης, 386,17, 395,9-10. - Ζωναράς, III, 248. Βλ. Speck, *Artabados*, 49. - Rochow, *Kaiser Konstantin V*, 207-208.

35. Θεοφάνης, 386,15-18. Βλ. και πιο πάνω, σ. 71-72.

36. Θεοφάνης, 386,20. Με την ευκαιρία αυτή, του απένεψε τον τίτλο του κουροπαλάτη: Θεοφάνης, 413,30. - Οικονομίδης, *Dat. Byz. Seals*, αρ. 32, 33. Βλ. Haldon, *Praetorians*, 480-481. - Speck, *Artabados*, 153-154.

37. Λουγγής, *Δοκίμιο*, 30-31.

38. Νικηφόρος, 59,17-19. Για το χαρακτηρισμό «θεοφύλακτον βασιλικόν Όψικιον»: *ACO*, II, 2, 2, 886,22. Βλ. πιο κάτω, σ. 164.

39. Βλ. πιο πάνω, σ. 118, σημ. 33.

40. Πρβλ. τη συμβολική πράξη που αποδίδουν στον Αρτάβαδο τα *Πάτρια* III, 239, κατά την οποία ο ορθόδοξος Αρμένιος είχε κληροδοτήσει *ἀκίνητα κτήματα και ιερά*, στο γηροκομείο που είχαν ιδρύσει οι ορθόδοξοι αυτοκράτορες Μαρκιανός και Πουλχερία.

Η Χρονογραφία του Θεοφάνη, εξιστορώντας τις απώλειες των αντιπάλων στρατών κατά την εξέγερση του Αρταβάσδου, παραθέτει το ακόλουθο απόσπασμα: *Ἀρμενίων τε καὶ Ἀρμενιάκων μαχησαμένων πρὸς ἀνατολικούς και Θρακησίους, τοὺς ὑπερμάχους Κωνσταντίνου*⁴¹. Η μνεία αυτή θα μπορούσε να οδηγήσει στη διαπίστωση ότι, επί Αρταβάσδου, στις τάξεις των ελεγχόμενων από την Κωνσταντινούπολη στρατευμάτων, ανάμεσα στα οποία ήταν και το Οψίκιον, οι Αρμένιοι είχαν απόλυτη αριθμητική υπεροχή. Αυτό ενισχύεται από το ότι ο γιος του Αρταβάσδου Νικήτας, που αναφέρεται ως *μονοστράτηγος* από τον Θεοφάνη⁴², μνημονεύεται από την *Ιστορίαν σύντομον* του Νικηφόρου πατριάρχη ως *στρατηγὸς τοῦ καλουμένου τῶν Ἀρμενιάκων στρατοῦ*⁴³. Το αξίωμα του *μονοστρατήγου* που αποδίδει στον Νικήτα η Χρονογραφία του Θεοφάνη, σε συνδυασμό με την προαναφερθείσα μαρτυρία ότι Αρμένιοι και Αρμενιάκοι είχαν συσπειρωθεί εναντίον των Ανατολικών και των Θρακησίων, θα μπορούσε να υπονοεί ότι ο Νικήτας είχε υπό τις διαταγές του, εκτός από το θέμα των Αρμενιάκων, και άλλα στρατεύματα αποτελούμενα από Αρμενίους.

Η τύχη του θέματος των Αρμενιάκων μετά την οριστική επικράτηση του Κωνσταντίνου Ε' είναι άγνωστη, εφόσον οι αφηγηματικές πηγές ελάχιστα κάνουν λόγο για αυτό. Μετά την καταστολή της εξέγερσης του Αρταβάσδου (743) μεσολαβούν δεκαέξι περίπου χρόνια ως την επόμενη μνεία ενός στρατηγού των Αρμενιάκων. Πρόκειται για τον Παύλο που σκοτώνεται σε μία μάχη με τους Άραβες το 759 *εἰς τὸν Μέλανα ποταμὸν* και μαζί του πέφτουν επίσης 42 *ἐπίσημοι* άνδρες⁴⁴, για τους οποίους δεν γνωρίζουμε τίποτα, εκτός από το ότι ο αριθμός τους είναι ακριβώς ο ίδιος με τους μετέπειτα μάρτυρες του Αμορίου. Το ότι 42 *ἐπίσημοι* άνδρες πέφτουν στη μάχη υπό έναν άγνωστο κατά τα άλλα στρατηγό, θα μπορούσε να αποδοθεί στην εύλογη δυσμένεια και ίσως απομόνωση, στην οποία φαίνεται ότι είχαν περιέλθει οι αρχαιογενείς (*ἐπίσημοι*) ορθόδοξοι Αρμενιάκοι από τον θριαμβευτή του εμφυλίου πολέμου Κωνσταντίνο Ε'. Από το 767, οπότε εντείνεται ο οικονομιαχικός διωγμός⁴⁵, ο αυτοκράτορας επικρατεί, σύμφωνα με τη Χρονογραφία του Θεοφάνη, *ἐν τοῖς ἔξω θέμασι*⁴⁶, μόνο με την υποστήριξη των στρατηγῶν των Ανατολικών,

41. Θεοφάνης, 418,5-7. Βλ. πιο κάτω, σ. 170-171. Πρβλ. Ελεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη, Συμβολή στην μελέτη της βυζαντινής εκκλησιαστικής ιεραρχίας κατά την περίοδο της πρώτης οικονομιαχίας, *Βυζαντιακά*, 14, 1994, 75.

42. Θεοφάνης, 418,1. Βλ. Speck, *Artabasdos*, 99. - Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 230-231.

43. Νικηφόρος, 61,1-2. Πρβλ. Guiland, *Recherches*, I, 382 και Winkelmann, *Rangstruktur*, 80.

44. Θεοφάνης, 431,4-5. Βλ. πιο κάτω, σ. 133 σημ. 135.

45. Βλ. Gero, *Constantine V*, 121. - Κουντούρα- Γαλάκη, *Κλήρος*, 174.

46. Θεοφάνης, 442,27-28. Η φράση *ἐν τοῖς ἔξω θέμασι* χρησιμοποιείται σε αντιδιαστολή με τη φράση *ἐν μὲν τῇ πόλει*, όπου βέβαια εννοείται η Κωνσταντινούπολη.

Θρακησίων και Βουκελλαρίων. Πιθανότατα στα εύγλωττα αυτά χωρία του Θεοφάνη, οι Αρμενιάκοι, προφανώς μαζί με το Οψίκιον, αποτελούν την ορθόδοξη αντιπολίτευση του Κωνσταντίνου Ε' και συνεπώς, οι επικεφαλής τους δεν συμπεριλαμβάνονται στους *ὁμόφρονες* εικονομάχους στρατηγούς των Ανατολικών, των Θρακησίων και των Βουκελλαρίων⁴⁷.

Το 771 η Χρονογραφία του Θεοφάνη μνημονεύει τον στρατηγό των Αρμενιάκων Βαρδάνη⁴⁸ να παίρνει μέρος στην εκστρατεία στο κάστρο Σνκής στην Ισαυρία, μαζί με τον στρατηγό των Ανατολικών Μιχαήλ Μελισσηνό και των Βουκελλαρίων Μάνη⁴⁹. Όπως δείχνει το όνομά του, ήταν Αρμένιος και, όπως φαίνεται από τη μέχρι τότε πορεία των Αρμενιάκων, ίσως ήταν ορθόδοξος. Το γεγονός ότι συνεργάζεται με τους εκλεκτούς και πιστούς στον αυτοκράτορα στρατηγούς δεν δείχνει κατ' ανάγκη ότι ήταν έμπιστος και είχε την εύνοια του αυτοκράτορα. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι η εκστρατεία είχε λάβει χώρα σε περιοχή, τον έλεγχο της οποίας είχε ο στρατηγός των Αρμενιάκων.

Στην εκστρατεία τον 778 εναντίον των Αράβων στη Γερμανία ο Λέων Δ' *ἀπέλυσε τὰ στρατεύματα τῶν Ῥωμαίων*, που αριθμούσαν 100.000 στρατιώτες⁵⁰. Πρόκειται για τη συμμετοχή όλων των μικρασιατικών θεμάτων της εποχής - λείπει το θέμα των Οπιμιτών που αναφέρεται να συμμετέχει στην εκστρατεία του Κωνσταντίνου Ε' το 773⁵¹ - επικεφαλής των οποίων είναι οι ακόλουθοι στρατηγοί: Μιχαήλ Λαχανοδράκων των Θρακησίων, Αρτάβαδος Αρμένιος των Ανατολικών⁵², Τατζάτης των Βουκελλαρίων, Βαριστερότζης⁵³ των Αρμενιάκων και Γρηγόριος του Μουσουλακίου του Οψικίου⁵⁴. Από το απόσπασμα αυτό προβάλλει η «τάξις» του θεματικού στρατού στο τελευταίο τέταρτο του όγδοου αιώνα, κατά την οποία οι Αρμενιάκοι κατέχουν την τέταρτη θέση στη στρατιωτική ιεραρχία. Είναι εμφανές ότι η πραγματικότητα εξακολουθεί να είναι η ίδια, όπως την είχε ορίσει ο Κωνσταντίνος Ε': τα τρία γνωστά εικονομαχικά θέματα προηγούνται των δύο θεμάτων, Αρμενιάκων και Οψικίου, τα οποία δεν αναφέρονται ως πιστά στον Κωνσταντίνο Ε' στη μεία της Χρονογραφίας του Θεοφάνη το 766/767. Είναι φανε-

47. Θεοφάνης, 440,24-27. Πρβλ. Κουντούρα-Γαλάκη, *Κλήρος*, 122, 125, 134, 139-140.

48. Βλ. πιο κάτω, σ. 374.

49. Θεοφάνης, 445,17-20.

50. Θεοφάνης, 441,12-13. Πρβλ. Winkelmann, *Rangstruktur*, 80.

51. Θεοφάνης, 447,20-21. Πρβλ. και πιο κάτω, σ. 235.

52. Βλ. πιο πάνω, σ. 73.

53. Υπάρχει και ο τύπος Καριστερότζης, Κρατερότζης, αλλά η ορθή γραφή είναι Βαριστερότζης από το αρμενικό *Varaz-Tiroc*: βλ. Adontz, *Etudes*, 88. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 80.

54. Θεοφάνης, 451,16. Βλ. Κουντούρα-Γαλάκη, *Κοινωνικές ανακατατάξεις*, 131.

ρό ότι ο Λέων Δ' εντάσσει και πάλι, έστω και τελευταία στη σειρά, τα θέματα Αρμενιάκων και Οψικίου στις δυνάμεις που είναι πιστές στην κεντρική εξουσία⁵⁵.

Μετά από μία σχετικά μικρή περίοδο αφάνειας, η οποία συμπίπτει με την εποχή που οι Αρμενιάκοι βρίσκονταν στη δυσμένεια του Κωνσταντίνου Ε', το θέμα αυτό εμφανίζεται δυναμικά στις αρχές της τελευταίας δεκαετίας του όγδοου αιώνα (790-793), επί Ειρήνης και Κωνσταντίνου ζ'. Στην τραγική εξέγερσή τους, που εξακολουθεί να παραμένει ανιγματοειδής⁵⁶, εκείνο που προβάλλει με σαφήνεια είναι ότι συνέβη σε μία εποχή, κατά την οποία οι δυναμικές επεμβάσεις των θεματικών στρατών του Οψικίου, Ανατολικών και Θρακησιών φαίνεται ότι έχουν κοπάσει. Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό της εξέγερσης αποτελεί το ότι οι Αρμενιάκοι, στα τέλη του όγδοου αιώνα, φαίνεται ότι επιδιώκουν εκείνο ακριβώς που επεδίωκαν τα θέματα των Ανατολικών και των Θρακησιών, χωρίς όμως το εικονομαχικό περιβλήμα: οι Αρμενιάκοι τάσσονται υπέρ ενός ισχυρού αυτοκρατορικού θεσμού, δείχνοντας όλη τη δυσαρέσκεια τους προς τη μονοκρατορία της Ειρήνης και Κωνσταντίνου *μόνον βασιλέα άνευφήμησαν*, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Χρονογραφία του Θεοφάνη⁵⁷. Οι αλληπάλληλοι διορισμοί στρατηγών των Αρμενιάκων από την κεντρική εξουσία την εποχή αυτή και οι παύσεις τους, τις περισσότερες φορές από τους ίδιους τους Αρμενιάκους, - περίπτωση των στρατηγών Νικηφόρου⁵⁸, Αλεξίου Μουσουλέμ⁵⁹ και του Θεοδώρου Καμουλιανού⁶⁰- ακολουθούν τις μεταπτώσεις της τύχης της εξέγερσης, τα κεντρικά πρόσωπα της οποίας είναι αναμφίβολα οι τουρμάρχες Ανδρόνικος και Θεόφιλος, που εκτελούνται από την αυτοκρατορική αρχή, την οποία οι Αρμενιάκοι μάλλον απερίσκεπτα είχαν επιζητήσει⁶¹. Η περίπτωση της εξέγερσης του θέματος των Αρμενιάκων υπό τους τουρμάρχες θυμίζει έντονα την εξέγερση του ακέφαλου Οψικίου το 715⁶² και, τηρώντας επιμελέστατα τις αποστά-

55. Άλλωστε τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του χαρακτηρίζονται από τη διαλλακτική πολιτική του βλ. Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 72. - Κουντούρα - Γυλάκη, *Κλήρος*, 205.

56. Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 222-227. - Λουγγής, *Δοκίμιο*, 57-60. - Rochow, *Byzanz im 8. Jahrhundert*, 253-255.

57. Θεοφάνης, 466,7-8. Βλ. Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 221-225. Ο Βίος αυτοκράτορας Ειρήνης, 19, αντιγράφει σχετικές φράσεις από τη Χρονογραφία του Θεοφάνη, μολοντί δεν αναφέρει λεπτομέρειες για την εξέγερση.

58. Θεοφάνης, 466,6-7. Βλ. Winkelmann, *Rangstruktur*, 80. Πρβλ. Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 643.

59. Θεοφάνης, 466,3-5. Βλ. Každan, *Armiane*, Οπκ. 1, σ. 10-11. - Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 156.

60. Θεοφάνης, 468,23-25. Πρβλ. Κ. Άμαντος, Καμουλιανός, *Ελληνικά* 6, 1933, 260.

61. Θεοφάνης, 469,8-10. Βλ. Λουγγής, *Δοκίμιο*, 59-60.

62. Βλ. πιο κάτω, σ. 170.

σεις που το χώριζαν από τα χαρακτηρισμένα ως εικονομαχικά θέματα από την εποχή του Κωνσταντίνου Ε', τονίζει την οργανική συγγένεια που προκύπτει από την όμοια συμπεριφορά Οψικίου και Αρμενιάκων, με περισσότερα από 85 χρόνια απόσταση ανάμεσά τους. Η μεταγενέστερη κοινή συμπεριφορά των δύο αυτών θεμάτων θα επιβεβαιώσει τη διαπίστωση αυτή, που φαίνεται ότι ισχύει για ολόκληρη την λεγόμενη εποχή «των πέντε θεμάτων», δηλαδή ως τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Μιχαήλ Β'⁶³. Από την άλλη πλευρά, δεν φαίνεται να είναι τυχαίο το γεγονός ότι ένα μόλις χρόνο μετά την αιματηρή καταστολή της ανταρσίας των Αρμενιάκων, ο Κωνσταντίνος Σ', *τῆ ὑποβολῇ τῆς ἑαυτοῦ μητρόδος*⁶⁴, ανάγκασε την σύζυγό του Μαρία *ἐκ τῶν Ἀρμενιάκων* να καρεί μοναχή. Ο Κωνσταντίνος Σ' διέρρηξε με τον τρόπο αυτό ο ίδιος την τελευταία σχέση που τον ένωσε με τις ύστατες θεματικές μονάδες, οι οποίες του είχαν δείξει την προτίμησή τους έναντι του *femineum imperium* και επιθυμούσαν ισχυρό αυτοκρατορικό θεσμό. Αλλά, η δυσορέσκεια του θέματος των Αρμενιάκων προς μία αδύναμη αυτοκρατορική αρχή θα φανεί και αργότερα.

Με την έναρξη του ένατου αιώνα η εμμονή του θέματος των Αρμενιάκων στον ισχυρό αυτοκρατορικό θεσμό εκδηλώνεται θεαματικά, όταν το θέμα αυτό παραμένει πιστό στον αυτοκράτορα Νικηφόρο Α' το καλοκαίρι του 803, παρόλο που ο αντιστατής Βαρδάνης Τούρκος ως μονοστράτηγος έχει αρχικά *τὰ ὑφ' ἑαυτὸν τέσσαρα θέματα ... τῶν Ἀρμενιάκων χωρὶς (οὐδὲ γὰρ ὑπεῖξαν αὐτῷ)*⁶⁵. Δεν αποκλείεται, όμως, η εμμονή αυτή να αρχίζει να αποδυναμώνεται, όπως αρχίζει να διαφαίνεται στις πηγές, καθώς προς τα τέλη της βασιλείας του Νικηφόρου Α' ο τότε στρατηγός των Αρμενιάκων, Λέων ο Αρμένιος⁶⁶, θεωρείται ως κύριος υπαίτιος της απώλειας της μισθοδοσίας του βυζαντινού στρατού στα Ευχάιτα⁶⁷. Η έκφραση *οὐδ' οὕτως ἠλέγχετο Νικηφόρος τῆς πλεονεξίας παύσασθαι* της Χρονογραφίας του Θεοφάνη (κείμενο που αποπνέει φλογερό μίσος εναντίον του αυτοκράτορα Νικηφόρου Α'⁶⁸) θα μπορούσε να υποδηλώνει, με αρκετή υπερβολή, ότι η ενέργεια αυτή των

63. Βλ. πιο πάνω, σ. 43-46.

64. Θεοφάνης, 469,24. Βλ. Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 254-255.

65. Συν. Θεοφ., 8,14-16. Πρβλ. για τις λεπτομέρειες Κουντούρα - Γαλάκη, Βαρδάνης Τούρκος, 211.

66. Βλ. πιο κάτω, σ. 354, 376-377. Εάν ο Λέων Αρμένιος υπήρξε και στρατηγός Αρμενιάκων, πριν φυσικά γίνει στρατηγός Ανατολικών, δεν είναι δυνατόν να εξακριβωθεί απόλυτα. Πρβλ. Turner, Leo V, 179. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 81.

67. Θεοφάνης, 489,17-21. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 297. Το ίδιο γεγονός αφηγείται διά μακρών και η Συν. Θεοφ., 10,20-11,17, όπου υπερτονίζονται τα αρνητικά σημεία της βασιλείας του Λέοντος Ε'.

68. Θεοφάνης, 489,21-22. Βλ. Hunger, *Hochsprachliche profane Literatur*, I, 335-336.

Αρμενιάκων με τον στρατηγό τους Λέοντα, αποτελούσε κάτι σαν μάθημα για τον Νικηφόρο Α', το οποίο όμως δεν πρέπει να ήταν αρκετό, ώστε ο αυτοκράτορας να περιορίσει την πλεονεξία του.

Ο επόμενος αυτοκράτορας Μιχαήλ Α', *περι τῆς τῶν πραγμάτων διοικήσεως ἀκυβέρνητος, δεδουλωμένος Θεοκτίστῳ μαγίστρῳ καὶ τοῖς λοιποῖς ἄρχουσι*⁶⁹ δεν φαίνεται να είναι της προτίμησης των Αρμενιάκων, οι οποίοι είχαν ξεγεραθεί, πολεμήσει και εξορισθεί για μία τελείως διαφορετική κατάσταση. Το 813 εκδηλώνεται ἄρνηση των Αρμενιάκων και των «Καππαδόκων»⁷⁰ να πολεμήσουν εναντίον των Βουλγάρων⁷¹, και αυτό θα πρέπει να θεωρηθεί ως ένδειξη διαμαρτυρίας, αλλά και αντιπολίτευσης προς τον αδύναμο αυτοκράτορα Μιχαήλ Α'.

Οι αφηγηματικές πηγές δεν αναφέρουν στη συνέχεια καμία πληροφορία για τις τύχες των Αρμενιάκων ὡς τη μεγάλη εξέγερση του Θωμά του Σλάβου, οπότε *πᾶσα Ἀσία ὀπίσω τούτου ἐγένετο*⁷². Η στάση των Αρμενιάκων, οι οποίοι, υπό τον στρατηγό τους Ολβιανό, τάχθηκαν στο πλευρό της κεντρικής εξουσίας του Μιχαήλ Β' μαζί με το Οψίκιον, υπό τον κόμη Κατάκυλα, θυμίζει την ανάλογη στάση που είχαν τηρήσει τα δύο αυτά θέματα στον εμφύλιο πόλεμο ανάμεσα στον Κωνσταντίνο Ε' και στον Αρτάβασο⁷³. Για τη στάση τους αυτή Αρμενιάκοι και Οψικιανοί ανταμείφθηκαν από την κεντρική εξουσία με απαλλαγή από το φόρο του καπνικού⁷⁴.

Στα μέσα του ὄγδοου αἰώνα η κοινή αρχαιοπρεπής προέλευση και συμπεριφορά των Αρμενιάκων και του Οψικίου είχε οδηγήσει τα θέματα αυτά στη δυσμενεία του Κωνσταντίνου Ε'. Στην τρίτη δεκαετία του ένατου αἰώνα ο αυτοκρατορικός θεσμός, τον οποίο υποστηρίζουν τα θέματα αυτά στο πρόσωπο του Μιχαήλ Β', δεν είναι πια τόσο ισχυρός, όσο είχαν επιδιώξει οι θεματικοί στρατοὶ τον ὄγδοο αἰώνα. Μετά την καταστολή της εξέγερσης του Θωμά, οι Αρμενιάκοι θα θιγούν εδαφικά από την ίδρυση των νέων μικρασιατικών θεμάτων, ὄχι μόνο σε ὅ,τι αφορά ένα τμήμα των δυτικών τους περιοχών, που θα προσαρτηθεί στο θέμα Παφλαγονίας, αλλά και με την ίδρυση του θέματος Χαλδίας στις ανατολικές περιοχές του, γύρω

69. Θεοφάνης, 499,29-500,1. Βλ. Ελεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη, Ο μάγιστρος Θεοκτίστος και ο Θεόδωρος Στουδίτης: Μοναστηριακός βίος και πολιτική, *Σύμμεικτα* 12, 1998, 50-51.

70. Αυτή είναι η πρώτη μεία των «Καππαδόκων» ως συντεταγμένον τμήματος στα πλαίσια του θεματικού στρατού. Βλ. και πιο κάτω, σ. 262.

71. Θεοφάνης, 500,13-14. Πρβλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 317.

72. Συν. Θεοφ., 53,21-22. Βλ. Bury, *ERE*, 86. - Köpstein, *Zur Erhebung*, 69, 56.

73. Βλ. πιο πάνω, σ. 120.

74. Συν. Θεοφ., 54,3-5. - Σκυλίτζης, 31,88-90. Το θέμα των Αρμενιάκων είναι το μοναδικό θέμα στο οποίο, απ' ὅσο γνωρίζουμε, η κεντρική εξουσία δύο φορές κάνει φοροσπαλλαγές. Βλ. Oikonomidēs, *Fiscalité*, 161. Βλ. και πιο κάτω, σ. 127.

στο 824⁷⁵. Παρά την εδαφική του μείωση, το θέμα των Αρμενιάκων θα συνεχίσει να είναι πολεμικά αξιόμαχο⁷⁶, ενώ η αριστοκρατία που θα πλαισιώσει τη δυναστεία του Αμορίου θα είναι αρμενο-παφλαγονικής καταγωγής, με επιφανέστερα παραδείγματα το γένος της αυτοκράτειρας Θεοδώρας⁷⁷, τους Κουρκούες και τους Δούκες⁷⁸. Από τις διαθέσιμες πληροφορίες των πηγών για τους Αρμενιάκους της εποχής αυτής, δεν γνωρίζουμε στρατηγούς του θέματος από τις οικογένειες αυτές. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί μία ανέκδοτη σφραγίδα, χρονολογημένη τον δέκατο αιώνα, η οποία ανήκει στον Ιωάννη Κουρκούα, ανθύπατο, πατρίκιο και στρατηγό των Αρμενιάκων⁷⁹.

Από μία επιστολή του Φωτίου, χρονολογημένη πιθανότατα κατά τη διάρκεια της πρώτης πατριαρχίας του (858-867)⁸⁰, παρέχεται η πληροφορία ότι τότε ο στρατηγός του θέματος των Αρμενιάκων ονομαζόταν Θεοφύλακτος, χωρίς βέβαια να μπορεί να εξακριβωθεί, αν ήταν αυτός που ηγήτο των Αρμενιάκων κατά την ενδοξή μάχη του Λαλακάντος το 863⁸¹. Όπως γίνεται εμφανές από τις πηγές⁸², από την εισβολή του Άμερ στην αυτοκρατορία το 863, περισσότερο φαίνεται ότι υπέφερε το θέμα των Αρμενιάκων⁸³.

75. Oikonomidès, *Listes*, 349. Πρβλ. και πιο κάτω, σ. 287.

76. Σύμφωνα με τον Kudāma (De Goeje, 198-199) η στρατιωτική δύναμη του θέματος των Αρμενιάκων γύρω στα μέσα του ένατου αιώνα έφθανε μόνο τους 4.000 άνδρες, ήταν, δηλαδή, ίση με τη δύναμη π.χ. των Οπτιμάτων. Αυτό προκάλεσε τη διόρθωση του Gelzer (*Themenverfassung*, 97-98) σε 10.000 άνδρες.

77. Ο θεός της Μανουήλ, από την πλευρά του πατέρα της, αναφέρεται ως πρόην στρατηγός των Αρμενιάκων στο κείμενο της Συν. Θεοφ., 24,3-4 και 149,5-6. Βλ. και πιο κάτω, σ. 377.

78. Βλ. πιο κάτω, σ. 276, 278, 279-280.

79. Ζακος, II, αρ. 172 (ανέκδοτη). Είναι άγνωστο σε ποιον Ιωάννη της οικογένειας Κουρκούα ανήκει. Θα μπορούσε ενδεχομένως να ανήκει στον μνημονευόμενο στον Λέοντα Διάκονο (Θ', 5, σ. 148) Ιωάννη Κουρκούα, *ἐκ γένους προσήκων τῷ βασιλεῖ*, όπως μαρτυρεί η ίδια πηγή, επομένως πιθανό εξάδελφο του Ιωάννη Τζιμισαή, ο οποίος είχε λάβει μέρος σε κατάσταση μέθης στη μάχη εναντίον των Ρως το 971. Πρβλ. Σαββίδης, Κουρκούα, 186-187.

80. Επιστ. Φωτίου, αρ. 2, I, σ. 72-73.

81. Όπως είναι γνωστό, οι λογοθετικές παραλλαγές (Λέων Γραμμ., 238,21-22· Θεοδ. Μελιτ., 167· Συν. Γεωργ. Μον., 825,1-2· Ψευδοσιμεών, 666,9-10) παραδίδουν μόνο τα ονόματα του Πετρωναί και του στρατηγού των Βουκελλαρίων Νάσσαρ. Πρβλ. πιο κάτω, σ. 252. Ίσως σ' αυτούς θα μπορούσε να προστεθεί και ο στρατηγός των Αρμενιάκων Θεοφύλακτος.

82. Εκτός από τις πηγές της σημ. 81, βλ. επίσης, Γενέσιο, Δ', 15, σ. 68. - Συν. Θεοφ., 179,15-16: *ὁμοῦ μὲν τὴν Ἀρμενιᾶν ... ἐξεπύρθη τε καὶ κατεδουλαγώγει*, και 181 με τη μάχη. Πρβλ. Huxley, Bishop's Meadow, 443-450.

83. Συν. Θεοφ., 179,15-16. - Γενέσιος, Δ', 15, σ. 67. - Σκυλίτζης, 99,18-19. Για την Αμισό βλ. πιο κάτω, σ. 150-151.

Μετά τη λεηλασία του θέματος από τον άραβα στρατηλάτη Άμερ και πιθανώς μετά τη νίκη στον Λαλακάοντα, φαίνεται ότι ακολούθησε ο μεγάλος εδαφικός ακρωτηριασμός των Αρμενιάκων. Ακόμα και αν το θέμα Κολωνείας είχε ιδρυθεί νωρίτερα⁸⁴, το Χαροσιανόν, το οποίο εμφανίζεται ως κλεισούρα να δρα ανεξάρτητα από το θέμα των Αρμενιάκων στη μάχη του Λαλακάοντος⁸⁵, μολοντί προηγουμένως αποτελούσε τούρμα των Αρμενιάκων⁸⁶, αναγορεύεται σε θέμα από τον Βασίλειο Α', κατά πάσα πιθανότητα το 872/873. Θα ακολουθήσει, επί Λέοντος Σ', η απόσπαση δύο ακόμα βάνδων (τοποτηρησιών), του Κομοδρόμου και της Ταβίας, που θα προσαρτηθούν και αυτά στο θέμα Χαροσιανού⁸⁷. Είναι άξιο προσοχής ότι ο εδαφικός ακρωτηριασμός του θέματος των Αρμενιάκων που είχε αρχίσει επί Μιχαήλ Β'⁸⁸, παίρνει όλο και μεγαλύτερες διαστάσεις, στο μέτρο που εντείνεται η απειλή των Παυλικιανών. Είναι χαρακτηριστικό ότι στον Γενέσιο⁸⁹ οι Αρμενιάκοι κάνουν επιβλητική εμφάνιση στην εκστρατεία του Βασιλείου Α' το 872, κατά την οποία αποκαλούνται *κάλλιπποι* και φιλονικούν με τους Χαροσιανίτες για τα πρωτεία της ανδρείας. Στην ίδια επίσης μνεία φαίνεται για πρώτη φορά η δύναμή τους *μέχρι του Βαθυρύακος*, κάτι που θα γίνει κανόνας τον δέκατο αιώνα για τα *άρμενι(α)κά θέματα*, σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο⁹⁰. Τα *άρμενι(α)κά* αυτά θέματα θα εκστρατεύσουν, επί Λέοντος Σ', το 901 στη Φασιανή υπό το στρατηγό των Αρμενιάκων Λαλάκωνα *μετά του στρατηγού Κολωνείας και του στρατηγού Μεσοποταμίας και του στρατηγού Χαλδίας*⁹¹ και από τη μαρτυρία αυτή φαίνεται ότι ο στρατηγός Αρμενιάκων έχει το γενικό πρόσταγμα στα μικρότερα αυτά θέματα. Τον ενδέκατο αιώνα πλέον η ονομασία *άρμενι(α)κά θέματα* αποτελεί έναν

84. Βλ. πιο κάτω, σ. 322.

85. Βλ. Συν. Θεοφ., 181,12 και 15: ο στρατηγός των Αρμενιάκων βρίσκεται στο βόρειο μέρος της διάταξης του Πετρωνά, ενώ ο κλεισουράρχης του Χαροσιανού στο νότιο.

86. *DAI*, 50,90-91, σ. 236. Πρβλ. πιο κάτω, σ. 299.

87. *DAI*, 50,104-108, σ. 236. Βλ. και πιο κάτω, σ. 302.

88. Όπως παρατηρήθηκε (Gelzer, *Themenverfassung*, 128· πρβλ. Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παράκληση και πώση*, 47, σμμ. 38) το θέμα των Αρμενιάκων τον δέκατο αιώνα θα περιοριστεί στα όρια της επαρχίας Ελενοπόντου, όπως αυτή εκτεινόταν επί Ιουστινιανού Α'.

89. Γενέσιος, Δ', 36, σ. 86-87.

90. *Tres Tractatus*, 80,13-14. Για τα αρμενι(α)κά θέματα τον ενδέκατο αιώνα, που είναι άλλα από τα «θυγατρικά» του θέματος των Αρμενιάκων, βλ. Ατταλειάτης, 123,8-10 και 136,14. Πρβλ. Οικονομίδης, *Frontière orientale*, 297. - Seibt, *Terminus technicus*, 134-141.

91. *DAI*, 45, 47-49, σ. 206. Η σφραγίδα του Λέοντος κουροπαλάτη και δουκός των Αρμενιάκων που έχει εκδώσει ο Schlumberger (*Sigillographie*, 296, αφ. 6) δεν ανήκει στον στρατηγό Λαλάκωνα, αλλά αποδίδεται στον Λέοντα Ιασίτη. Βλ. Seibt, *Bleisiegel*, 324 και σμμ. 5.

τεχνικό και διοικητικό όρο, για μικρά και βραχύβια συνοριακά θέματα τα οποία αποτελούνταν ουσιαστικά από ένα κάστρο με τη γύρω περιοχή του⁹².

Αυτό ίσως το γενικό πρόσταγμα που προφανώς είχε το αρχαιογενές θέμα πάνω στα «θυγατρικά» του θέματα από τον δέκατο αιώνα και εξής, φαίνεται ότι του προσδίδει κάποιο υψηλό γόητρο, που του αποδίδουν οι πηγές και ιδιαίτερα επί Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού και Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή: ο Ρωμανός Α΄ *ἠγάγετο δὲ γυναῖκα ... τῷ τελευταίῳ νύφῳ Κωνσταντίνῳ, ἐκ γένους τῶν Ἀρμενιακῶν τοῦνομα Ἑλένην*⁹³, όπως από το θέμα των Αρμενιάκων ήταν η πρώτη σύζυγος του Κωνσταντίνου Σ΄ στα τέλη του όγδοου αιώνα⁹⁴. Όταν ο Ιωάννης, ο αδελφός του τσάρου της Βουλγαρίας Πέτρου, ζήτησε από τον Ρωμανό Α΄ σύζυγο, *δέδωκεν αὐτῷ ὁ βασιλεὺς οἶκον καὶ κτήματα πάμπολλα καὶ γυναῖκα ἐκ τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος τῆς τῶν Ἀρμενιακῶν ὁρωμένην*⁹⁵. Από τη μαρτυρία αυτή φαίνεται ότι ο Ρωμανός Λακαπηνός θεωρούσε πατρίδα του το θέμα των Αρμενιάκων, κάτι που δείχνει ότι η γενέτειρά του, η Λακάπη βρισκόταν εκεί⁹⁶, όπως εκεί βρισκόταν και το χωρίο Δόχεια⁹⁷, γενέτειρα της οικογένειας των Κουρκούα. Μετά την πώση του Ρωμανού Α΄ ο Κωνσταντίνος Ζ΄ έστειλε στο θέμα των Αρμενιάκων τον Λέοντα Αγέλαστο⁹⁸, με σκοπό την ανακούφιση των πτωχών της περιοχής από τα φορολογικά βάρη⁹⁹. Η ενέργεια αυτή του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου δεν είχε τα αναμενόμενα ευεργετικά αποτελέσματα. Ο Ιωάννης Α΄ Τζιμισκής λίγο μετά την άνοδό του στο θρόνο *φόρων ἀτέλειαν τῷ τῶν Ἀρμενιακῶν θέματι παρέσχεν· ἐκεῖθεν γὰρ ὤρμητο*¹⁰⁰. Σύμφωνα με τον Σκυλίτζη¹⁰¹, ο Ιωάννης Α΄ Τζιμισκής είχε ιδρύσει στο θέμα Αρμενιάκων τη μονή Δαμειδίας, στην οποία ο παρακοιμώμενος Βασιλείος Λακαπηνός περιόρισε την

92. Seibt, *Terminus technicus*, 134-140, και *D. O. Seals*, 4, 56.

93. Συν. Θεοφ., 423,9-10. - Σκυλίτζης, 228,85-86. Μετά το θάνατο της Ελένης ο Κωνσταντίνος παντρεύτηκε την Θεοφανώ *ἐκ γένους τοῦ Μάμαντος* (Συν. Θεοφ., 423,11-13. - Σκυλίτζης, 229,87-89), τον τόπο προέλευσης της οποίας δεν γνωρίζουμε.

94. Βλ. πιο πάνω, σ. 123.

95. Συν. Θεοφ., 419,20-22.

96. Runciman, *Romanus Lecapenus*, 63, σημ. 1 (αρμενική καταγωγή του Ρωμανού Α΄). - TIB 2, 85.

97. Συν. Θεοφ., 426,18-19. - Λέων Διάκονος, ΣΤ, 5, σ. 100. Βλ. και πιο κάτω, σ. 150.

98. Στον *Βίο Ενφροσύνης Νέας* (σ. 863Α) αναφέρεται ότι οι Αγέλαστοι ήταν μία ισχυρή οικογένεια της επισχής από την Πελοπόννησο, η οποία διέθετε οικία στην Κωνσταντινούπολη: *καὶ τῆ τῶν Ἀγέλαστων οἰκίᾳ φέροντες ἐκδιδόασι. Προσήκοντες δ' ἄρα ἦσαν οὗτοι ταύτης τῷ γένει, οὐκ ἐλαχίστην ἐν βασιλείῳ τῷ τότε πλουτούντες τὴν εὐκλειαν*. Βλ. Cheynet, *Contestations*, 229-230.

99. Συν. Θεοφ., 443,16-21. Βλ. Oikonomidēs, *Fiscalité*, 161. Πρβλ. πιο πάνω, σ. 100 και πιο κάτω, σ. 198, 231.

100. Λέων Διάκονος, ΣΤ, 5, σ. 100.

101. Σκυλίτζης, 285,39-40.

έκπτωτη αυγούστα Θεοφανώ. Αξίζει να παρατηρηθεί ότι αυτή αποτελεί μία από τις ελάχιστες μνείες των αφηγηματικών πηγών για την ίδρυση μονών στο θέμα των Αρμενιάκων.

Μολονότι μετά τον στρατηγό Λαλάκωνα του 901 (ο οποίος μαρτυρείται στο *Προς τον ιδιον υιόν Ρωμανόν*¹⁰²) αγνοούμε τη δράση των στρατηγών του θέματος, των γνωστών από τις σφραγίδες¹⁰³, το θέμα των Αρμενιάκων δεν φαίνεται να δυστυχεί στη διάρκεια του δέκατου αιώνα. Η ύπαρξη πλοίων, τα οποία αποκαλούνται *πλάγια τῶν Ἀρμενιακῶν* ή *πλαγίτικα* στο *Προς τον ιδιον υιόν Ρωμανόν*¹⁰⁴, και τα οποία εξασφαλίζουν, μαζί με τα Παφλαγονικά και τα Βουκελλαρικά¹⁰⁵, την επιβίωση των Χερσονησιών με *γεννήματα*, προδίδει μία άγνωστη μέχρι τώρα διάσταση του θέματος των Αρμενιάκων. Αυτή η ναυτική δραστηριότητα των Αρμενιάκων θα μπορούσε να συσχετισθεί με τον εδαφικό κατακερματισμό του προς όφελος νέων χερσαίων θεμάτων (π.χ. Κολώνεια, Χαρσιανόν). Ο τονισμός της ναυτικής δραστηριότητας στο θέμα Αρμενιάκων τον δέκατο αιώνα δεν φαίνεται να επισκιάζει από την άλλη πλευρά, την παραδοσιακή τους χερσαία στρατιωτική δραστηριότητα, όπως άλλωστε προκύπτει από τη μαρτυρία της ίδιας εποχής, όπου οι Αρμενιάκοι συμμετέχουν στις αυτοκρατορικές εκστρατείες¹⁰⁶, ανάλογα με την κατεύθυνση της εκστρατείας, αντίθετα με ό,τι δείχνει να συνέβη στο θέμα των Βουκελλαρίων¹⁰⁷.

Οι χερσαίες στρατιωτικές δυνάμεις του θέματος των Αρμενιάκων φαίνεται ότι μειώνονται αριθμητικά τον ενδέκατο αιώνα, οπότε στον Σκυλίτζη εμφανίζεται δύο φορές ο όρος *τὸ τάγμα τῶν Ἀρμενιακῶν*¹⁰⁸. Αυτό, φυσικά, δεν πρέπει να οφείλεται στο λμὸ και το λοιμὸ που, κατά τον Σκυλίτζη, εκτός από την Καππαδοκία, την Παφλαγονία και την Ονωριάδα, ἐπλήξε και το θέμα των Αρμενιάκων το 1032¹⁰⁹. Την ίδια εποχή, στο θέμα αυτό προβάλλουν επιβλητικά οι αρμενικής καταγωγής οικογένειες, όπως οι Δαλασσηνοί, που διαθέτουν *ιδιον οἶκον κατὰ τὸν Ἀρμενιακόν*, σύμφωνα με τον Σκυλίτζη¹¹⁰, και οι Κεκαυμένοι, ο επιφανής εκπρόσωπος των οποίων

102. *DAI*, 45,46-47, σ. 206.

103. Βλ. πιο κάτω, σ. 378-379.

104. *DAI*, 53,534 και 524, σ. 286.

105. Βλ. πιο κάτω, σ. 252, 283-284.

106. *Tres Tractatus*, 80,12.

107. Βλ. πιο κάτω, σ. 254-255.

108. Σκυλίτζης, 406,17 και 491,47. Ο όρος *βανδοφόρος* (*κανδοφόρος* sic!) *Ἀρμενιάκων*, απαντάται στον *Βίο Ιωάννου Γοθθίας* (σ. 190Ε. Βλ. Rudakov, *Očerki*, 209), ο οποίος έζησε στα τέλη του όγδοου αιώνα. Οι βανδοφόροι, όμως, εμφανίζονται για πρώτη φορά στο *Τακτικόν του Λέοντος* ζ' του Σοφού υπό τον δρουγγάριο των αριθμών: βλ. Oikonomidēs, *Listes*, 115.

109. Σκυλίτζης, 386,65-66.

110. Σκυλίτζης, 373,19-20. - Ζωναράς, III, 572. Βλ. Cheynet, *Contestations*, 271 σημ. 60. Ο πατριός τους Κωνσταντίνος Δαλασσηνός είναι ήδη κατεπάνω Αντιοχείας, το 1025. Βλ. Každan, *Armiane*, Οικ.

Κατακαλών πρωτοσπαθάριος, ο οποίος ηγείται του τάγματος των Αρμενιανών, γύρω στο 1041¹¹¹. Το 1057 το τάγμα των Αρμενιανών πάντα υπό τον Κατακαλών Κεκαυμένο, αναγκάζει *τούς τοῦ θέματος κορυφαίους, οὓς μὲν ἐκόντας, οὓς δὲ καὶ ἄκοντας* να ενωθούν με τον Ισαάκιο Κομνηνό¹¹². Ακολουθούν δύο τάγματα, *τῶν Κολωνειατῶν καὶ τῶν Χαλδαίων*, και άλλες πολλές στρατιωτικές δυνάμεις και *τῶν λοιπῶν Ἀρμενίων ἄρχοντας καὶ στρατιώτας*¹¹³, σε μία προσαρμοσμένη στο ιστοριογραφικό υπόδειγμα του ενδέκατου αιώνα τελευταία υπόμνηση του γενικού προστάγματος του αρχαίου θέματος των Αρμενιανών πάνω στα υπόλοιπα ἄρμενι(α)κά θέματα.

Οι καιροί βεβαίως έχουν αλλάξει, βρισκόμαστε πια στην εποχή των θεματικών κριτών¹¹⁴ και στα εδάφη των Αρμενιανών διαθέτει κτήματα τώρα ο φράγγος συμπολεμιστής του Γεωργίου Μανιάκη, Ηερνέ Φραγγόπουλος¹¹⁵. Όταν ο στρατοπεδάρχης Αλέξιος Κομνηνός, κληρώνοντας τον άλλο περιβόητο φράγγο μισθοφόρο Rousset de Baillleul, έφθασε στην Αμάσεια, την οποία ο τελευταίος είχε επιλέξει για να ιδρύσει το κράτος του¹¹⁶, συνάντησε στην πόλη, σύμφωνα με την κόρη του Άννα Κομνηνή¹¹⁷, μια κοινωνική δομή τελείως διαφορετική από αυτήν που αφήνουν να εννοηθεί οι πηγές για το θέμα των Αρμενιανών: στην Αμάσεια *οἱ τὰ πρῶτα φέρωντες και οἱ χρημάτων εὐποροῦντες* φαίνεται να έχουν πάρει τη θέση των στρατιγών με τα αρμενικά αριστοκρατικά ονόματα.

25, αρ. 2. σ. 93-94. - Cheynet, *Trois familles*, 80-81, και του ίδιου, *Contestations*, 40-41. Πρβλ. Jordanov, *Preslav*, αρ. 490.

111. Σκυλίτζης, 406,17-18. Για τον Κατακαλών Κεκαυμένο βλ. την προγενέστερη βιβλιογραφία στον Καζδαν, *Armiane*, Οικ. 8, αρ. 4, σ. 31-32. Πρβλ. Lemerle, *Prolégomènes*, 38, σημ. 1. - Litavrin, *Tri pisma*, 157. - Shepard, *Catakalon Cecaumenos*, 280 κε.

112. Σκυλίτζης, 491,47-492,49.

113. Σκυλίτζης, 491,27-28. Βλ. επίσης, πιο κάτω, σ. 327, 341. Για τα τάγματα τον ενδέκατο αιώνα βλ. Oikonomidēs, *Evolution*, 143- 145.

114. Για τους κριτές του θέματος των Αρμενιανών βλ. Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 83, σημ. 241. Οι σχέσεις του Μιχαήλ Ψέλλου με τους κριτές των Αρμενιανών αποτυπώνονται στην Επιστ. Μιχαήλ Ψέλλου (*SM*), αρ. 96,17, σ. 124. Βλ. Liubarskij, *Femnye sudji*, 26.

115. Σύμφωνα με τον Σκυλίτζη, 485,52, η οικία του Ερβεβίου *κατὰ τὸ Ἀρμενιανὸν ἔχει* το φανερά αρμενικό όνομα Δαγαράβη και είναι άγνωστο πού ακριβώς βρισκόταν και σε ποιους ενδεχομένως ανήκε πριν.

116. Vryonis, *Decline*, 106-107.

117. Άννα Κομνηνή, I, 13. Βλ. Vryonis, *Decline*, 22, σημ. 123. - Skoulatos, *Personnages*, 141-142.

B. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ

Το μεγάλο αρχικό θέμα των Αρμενιάκων περιελάμβανε εδάφη που αποτελούσαν παλαιότερα τις επαρχίες Παφλαγονίας, Ελενοπόντου, Πόντου Πολεμωνιακού, Καππαδοκίας I, Καππαδοκίας II, Αρμενίας I, Αρμενίας II¹¹⁸. Τελευταία γνωστή αναφορά των επαρχιών του, μολονότι αυτές δεν δηλώνονται επώνυμα, γίνεται σε σφραγίδα *τῶν γενικῶν κομμερκιαρίων ἀποθήκης Κολωνείας καὶ ἀπασῶν τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ φιλοχρίστου Ἀρμενιακοῦ*¹¹⁹ του έτους 717/718.

Οι πόλεις που μνημονεύει ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος στο *Περί θεμάτων*¹²⁰ για το μεγάλο αρχικό θέμα των Αρμενιάκων έχουν κατά βάση την προέλευσή τους στον Συνέκδημο του Ιεροκλέους, με ελάχιστες τροποποιήσεις. Οι πόλεις αναφέρονται κατά επαρχία, κάνοντας αρχή με τις πόλεις της επαρχίας Καππαδοκίας I, η οποία ταυτίζεται με το μεταγενέστερο θέμα Χαρσιανού. Αμέσως μετά μνημονεύονται οι πόλεις της επαρχίας Καππαδοκίας II, η οποία αποτέλεσε το μεταγενέστερο θέμα Καππαδοκίας. Εδώ βρίσκεται η πρώτη απόκλιση από τον Συνέκδημο, καθώς, μετά την αναγραφή των πόλεων, προστίθεται το φρούριον Κόρον. Από τη λεγόμενη στο *Περί θεμάτων* Τρίτη Καππαδοκία, η οποία αποτελείται από εδάφη της επαρχίας Ελενοπόντου και Πόντου Πολεμωνιακού και ταυτίζεται με την τελική μορφή που έλαβε το θέμα των Αρμενιάκων μετά τις αλληπάλληλες κατατιμήσεις, αναφέρονται οι πόλεις Αμάσεια, Αμινός, Νεοκαισάρεια, Σινώπη. Η υπαγωγή της Νεοκαισαρείας, μοναδικής πόλης από την επαρχία του Πόντου Πολεμωνιακού - οι υπόλοιπες ανήκαν στην επαρχία Ελενοπόντου¹²¹ - υποδηλώνει ότι τα όρια του θέματος δεν ταυτίζονται απόλυτα με τα όρια της παλιάς διοικητικής διαίρεσης σε επαρχίες. Από τον τρόπο απεικόνισης των πόλεων του θέματος των Αρμενιάκων στο *Περί θεμάτων* φαίνεται ότι ο αυτοκρατορικός συγγραφέας αναγράφει τις υποτιθέμενες πόλεις των θεμάτων Χαρσιανού, Καππαδοκίας και Αρμενιάκων. Τα τρία αυτά θέματα φαίνεται ότι αποτελούν μία ενιαία περιοχή, ενώ δεν είναι γνωστό αν η αποσιώπηση των πόλεων των υπολοίπων επαρχιών (Παφλαγονίας, Αρμενίας I,

118. Karayannopoulos, *Themenordnung*, 25 σημ. 2. Πρβλ. Gelzer, *Themenverfassung*, 25, για το ότι η Καππαδοκία II δεν ανήκε στο θέμα των Αρμενιάκων.

119. Zacos - Veglery, αρ. 222. - *D. O. Seals*, 4, 22. 27. Βλ. και Zacos - Veglery, αρ. 219. - *D. O. Seals*, 4, 74. 4.

120. *De Them.*, 65,59-67.

121. Από το 390 και εξής, οι επαρχίες Ελενοπόντος και Πόντος Πολεμωνιακός διοικούνται στρατιωτικά από έναν *dux Armeniae*: Stein, *Histoire*, I/1, 206 σημ. 89. Βλ. και πιο πάνω, σ. 115 σημ. 18.

Αρμενίας II), οι οποίες ανήκαν στο αρχικό θέμα, υποδηλώνει ότι οι περιοχές αυτές, ως θέματα πλέον Παφλαγονίας, Χαλδίας, Κολωνείας και Σεβαστείας αποτελούν ξεχωριστές θεματικές ενότητες, γι' αυτό και κάθε μία διαθέτει οικείο κεφάλαιο στο *Περί θεμάτων*, σε αντίθεση με τα θέματα Χαρσιανού, Καππαδοκίας, Αρμενιάκων, για τα οποία δεν υπάρχει ιδιαίτερο κεφάλαιο, αλλά η ιστορία τους αναφέρεται στα πλαίσια του θέματος των Αρμενιάκων. Μία τέτοια άποψη είχε διατυπώσει τον περασμένο αιώνα ο Rambaud¹²².

Από τις αναφερόμενες ως επίσημες πόλεις του θέματος των Αρμενιάκων στο *Περί θεμάτων*, οι περισσότερες έχουν διασωθεί ως επισκοπές στις *Notitiae episcoparum* και σε πρακτικά Συνόδων, ενώ πολύ λίγες μνημονεύονται σε αφηγηματικές πηγές σε συνδυασμό με ιστορικά γεγονότα. Με γεγονότα και μάλιστα στρατιωτικής σημασίας είναι συνδεδεμένα τρία τοπωνύμια από το κεφάλαιο του θέματος των Αρμενιάκων, τα οποία ο συγγραφέας δεν άντλησε από τον Συνέκδημο και τα παρουσιάζει με την έκφραση *ὁ λεγόμενος, τὸ καλούμενον*, σαν να δείχνει ότι τα θεωρεί ξένα προς μία αρχαιοπρεπή διήγηση. Το πρώτο είναι *ὁ λεγόμενος Δαζυμών*, τον οποίο το αυτοκρατορικό σύγγραμμα τοποθετεί στην *μεσόγειον Καππαδοκίαν*¹²³. Πρόκειται για τη μεγάλη πεδιάδα κοντά στην Αμάσεια, η οποία αποτελούσε το έκτο «άπληκτον» του βυζαντινού στρατού¹²⁴ και τόπο ανάπτυξης των αραβικών και βυζαντινών στρατευμάτων στη μάχη του 837/838¹²⁵.

Το δεύτερο είναι *τὸ φρούριον τὸ καλούμενον Κόρον*, το οποίο τοποθετείται ως συμπλήρωμα στο τέλος του καταλόγου με τις επίσημες πόλεις της επαρχίας Καππαδοκίας II, του μεταγενέστερου θέματος Καππαδοκίας. Απαντάται, από όσο μάς είναι γνωστό, για πρώτη φορά στις βυζαντινές πηγές το 897¹²⁶, αλλά στις αραβικές μαρτυρείται υπό τον τύπο *Qirra* το 830 ως έδρα του κλεισουράρχη Καππαδοκίας¹²⁷. Φαίνεται ότι το ίδιο φρούριο είχε γίνει στόχος αραβικών επιδρομών, ήδη από το 803¹²⁸.

Το τρίτο είναι το Λούλον, ο πρώτος στη σειρά σταθμός φρυκτωρίας των βυζαντινών, *φρούριον ἀγγίθουρον ἐπὶ τινος ὑψηλοτάτου λόφου καὶ ἐρυμνοῦ*, κατά τη

122. Rambaud, *Empire grec*, 177-178, 190. Πρβλ. Gelzer, *Themenverfassung*, 25.

123. Ως *μεσόγειοι* αναφέρονται πολλές επαρχίες, αλλά συχνότερα η Καππαδοκία: *De Them.* 65,32-33 και 65,15.

124. *Tres Tractatus*, 80,5.

125. Συν. Θεοφ., 127,1-3. - Γενέσιος, Γ, 13, σ. 47. - Σκυλίτζης, 75,49-52.

126. Συν. Θεοφ., 360,16-17. Βλ. Jenkins, *Accuracy*, 104.

127. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 101-102, 208, 297. Βλ. Ferluga, *Clisure*, 18. - TIB 2, 77. Πρβλ.

Oikonomidès, *Listes*, 49 σημ. 24.

128. TIB 2, 216.

χαρακτηριστική περιγραφή του Σκυλίτζη¹²⁹. Βρισκόταν στο δρόμο προς τις Πύλες της Κιλικίας και πρώτη φορά πολιορκήθηκε από τους Άραβες το 832¹³⁰.

Η αναφορά του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου στα τρία παραπάνω φρούρια δεν είναι συμπωματική και δεν φαίνεται να αποσκοπεί στην πληρέστερη γεωγραφική απεικόνιση του θέματος των Αρμενιάκων. Και τα τρία αυτά άκρως σημαντικά από στρατιωτική άποψη φρούρια, που ελέγχουν δύσβατες διαβάσεις της περιοχής του θέματος, βρίσκονται σε τέτοια γεωγραφική θέση, που η μνημόνευσή τους από τον αυτοκρατορικό συγγραφέα θα μπορούσε να υπονοεί μία προσπάθεια να διασαφηνιστεί τα δυσδιάκριτα όρια του θέματος των Αρμενιάκων από το θέμα των Ανατολικών. Αν, από την άλλη πλευρά, ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος πράγματι αποσκοπούσε στην πιστή γεωγραφική αποτύπωση του θέματος των Αρμενιάκων, δεν θα μνημόνευε μόνο τα τρία προαναφερθέντα φρούρια, αλλά πλείαδα φρουριών που κατακλύζουν την περιοχή και μαρτυρούνται από τις πηγές. Αντίθετα, ο αυτοκρατορικός συγγραφέας καταφεύγει σε πηγή του έκτου αιώνα, από την οποία αντλεί τις πληροφορίες του για την περιοχή και καταγράφει αναχρονιστικά στο θέμα των Αρμενιάκων 22 συνολικά ονομασίες πόλεων, από τις οποίες ελάχιστα μνημονεύονται στις άλλες βυζαντινές πηγές, όχι βέβαια ως πόλεις, με την αρχαία σημασία της λέξης, αλλά ως τόπος διεξαγωγής στρατιωτικών επιχειρήσεων, κατά κύριο λόγο.

Βασίζομενος στη σειρά του Συνέκδημου, ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος αρχίζει τη μνημόνευση των επισήμων πόλεων από την Καισάρεια, την πρωτόθρονη μητρόπολη σε όλες τις *Notitiae episcopatum*¹³¹, αλλά και πέμπτον «άπληκτον» του βυζαντινού στρατού¹³². Περίπου στην ίδια περιοχή, μόλις 18 χιλιόμετρα μακριά βρισκόταν ο Αργαίος βουνός, όπου υπήρχε ο δεύτερος, μετά το φρούριο Λούλον, σταθμός φρυκτωρίας¹³³. Η Καισάρεια αποτελούσε το στόχο αλληπάλλληλων, σχεδόν ετήσιων, αραβικών επιδρομών τον έβδομο και τον όγδοο αιώνα, με πιο σημαντικές του 646 και του 726, οπότε καταστράφηκε ολοσχερώς¹³⁴, αλλά φαίνεται ότι οι κάτοικοι

129. Σκυλίτζης, 108,67-69 και τις άλλες πηγές *Tres Tractatus*, 132,619-620. - Συν. Θεοφ. 197,12-14. - Ψευδοσυμεών, 682,10. - Ζωναράς, III, 405. Βλ. V. Aschoff, Über den byzantinischen Feuerelegraphen und Leo den Mathematiker, *Deutsches Museum, Abhandlungen und Berichte*, 48, 1980, 1-28. - Pattenden, Warning System, 263-266.

130. Σύμφωνα με αραβικές πηγές τα κάστρα Kurru, Sundus, Sinan, Harshan (=Χαρσιανόν κάστρον), Shemal (=Σημαλιούνος κάστρον) τα είχαν καταλάβει οι Άραβες το 830. Βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 85-86, 115. - Bury, *ERE*, 473-474. - TIB 2, 223.

131. Beck, *Kirche*, 158.

132. *Tres Tractatus*, 80,4-5. Βλ. και πιο κάτω, σ. 269.

133. TIB 2, 149.

134. Θεοφάνης, 404,13-14. Βλ. Lillie, *Reaktion*, 63. - TIB 2, 194. - Brandes, *Städte*, 54.

της επέστρεψαν και πάλι¹³⁵. Παύουν να μνημονεύονται επιδρομές μετά την αναγωγή σε θέμα της τούρμας Χαρσιανού, στην οποία ανήκε η Καισάρεια¹³⁶. Έχασε τη σημασία της ή προστατεύτηκε αποτελεσματικότερα από τότε που υπήχθη στο θέμα Χαρσιανού; Όπως διαφαίνεται από τις μεταγενέστερες μαρτυρίες των πηγών¹³⁷, η δεύτερη εκδοχή πλησιάζει περισσότερο με την πραγματικότητα.

Η Καισάρεια, που βρισκόταν σε ευνοϊκή γεωγραφική θέση, στην οδική αρτηρία Άγκυρας-Μελιτηνής¹³⁸, αρχικά υπαγόταν στο μεγάλο θέμα των Αρμενιάκων και κατόπιν στο θέμα Χαρσιανού, αλλά ποτέ δεν υπήχθη στο θέμα Καππαδοκίας. Όταν, λοιπόν, ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος στο *Περί θεμάτων* τη μνημονεύει ως *Καισάρεια ή πόλις τῶν Καππαδοκῶν μητρόπολις*, δεν μιλάει για το θέμα Καππαδοκίας, αλλά εννοεί την παλαιά επαρχία Καππαδοκίας και χρησιμοποιεί αναχρονιστικά ορολογία της παλαιάς διοικητικής και εκκλησιαστικής διαίρεσης.

Απ' ό,τι φαίνεται, λοιπόν, η Καισάρεια, μολονότι παρέμεινε γνωστή ως πρωτόθρονη μητρόπολη, ακολούθησε τη μεσαιωνική νομοτέλεια των πόλεων και είχε εξελιχθεί σε κάστρο, η τύχη του οποίου συνδέεται άμεσα με την εξέλιξη των θεμάτων. Αντίθετα, η Νύσσα, η μνημονεύομενη ως δεύτερη επίσημη πόλη στο *Περί θεμάτων*, είναι γνωστή αποκλειστικά και μόνον ως έδρα επισκοπής από τις *Notitiae episcopaliuum*, τα πρακτικά Συνόδων και ικανό αριθμό διασωθεισών σφραγίδων¹³⁹. Φαίνεται ότι η Νύσσα είχε περιπέσει σε παρακμή μετά τον τέταρτο αιώνα, καθώς μόνον ο μεταγενέστερος Μιχαήλ Σύρος την αναφέρει για το έτος 838 ως φρούριο, αλλά τελείως ερειπωμένο¹⁴⁰. Δεν είναι γνωστή από τις πηγές η χρονολογία ανέγερσης του φρουρίου, πάντως η *τοποτηρησία* Νύσσης, μολονότι απείχε αρκετά από την Καισάρ-

135. Το 758/759 η Χρονογραφία του Θεοφάνη (σ. 431,3-6) περιγράφει αραβική επιδρομή στη *Ρωμανίαν* (στη μετάφραση του Αναστασίου Βιβλιοθηκαρίου (σ. 282) υπάρχει *Iacupa* και δεν διασώζεται ο τόπος, ο οποίος δέχτηκε την αραβική επιδρομή). Τότε ο βυζαντινός στρατός υπό τον στρατηγό του θέματος των Αρμενιάκων Παύλο πολέμησε τους Άραβες στον Μέλανα ποταμό, όπου και υπέστη πανωλεθρία. Λαμβάνοντας υπόψη ότι ο επικεφαλής του βυζαντινού στρατού ήταν ο στρατηγός των Αρμενιάκων και ότι στη μάχη συμμετείχαν και σκοτώθηκαν 42 *ἐπίσημοι* άνδρες, πιθανόν αξιωματούχοι του θέματος των Αρμενιάκων, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι επρόκειτο για εκστρατεία σε νευραλγικό σημείο της περιοχής. Λόγω της μεγάλης εγγύτητας του Μέλανος ποταμού προς την Καισάρεια (βλ. VTIB 2, 80, 118 και Χάρτη 11) δεν αποκλείεται στόχος της εκστρατείας αυτής να ήταν η Καισάρεια. Πρβλ. Lillie, *Reaktion*, 170.

136. Ramsay, *Geography*, 288.

137. Βλ. πιο κάτω, σ. 272, 302.

138. VTIB 2, 77 κ.

139. Laurent, *Corpus*, V1, σφ. 249, 250, 1601, 1602.

140. Μιχαήλ Σύρος, III, 95. Βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 152. - TIB 2, 247.

ρεια, συμπεριελήφθη στην ίδια τούρμα με αυτήν¹⁴¹ και υπήχθησαν μαζί με την τούρμα Κασής στο θέμα Χαρσιανού επί Λέοντος ζ'¹⁴². Η Νύσσα δείχνει να αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα παρακμής πρωτοβυζαντινής πόλης, όπως επίσης και η τρίτη επίσημη πόλις του *Περί θεμάτων*, τα Βασιλικά Θερμά. Εκτός από τη συμμετοχή επισκόπων των Βασιλικών Θερμών στις Συνόδους¹⁴³, η αρχαία πόλη δεν μαρτυρείται στις πηγές, παρά μόνο τον δέκατο αιώνα ως *τόπος* από τον Σκυλίτζη¹⁴⁴. Όπως προκύπτει από την αφήγηση του Σκυλίτζη, επρόκειτο για εκτενή χώρα, προφανώς πεδινό, όπου είχαν αναπτυχθεί τα στρατεύματα του Βάρδα Σκληρού το φθινόπωρο του 978¹⁴⁵. Είναι φανερό ότι μία πόλη της αρχαιότητας, η οποία βρίσκεται σε πεδινό τόπο εγκαταλείπεται κατά τους «σκοτεινούς αιώνες». Παρόμοια παραδείγματα θα συναντήσουμε και στη συνέχεια.

Διαφορετική τύχη από τη Νύσσα και τα Βασιλικά Θερμά φαίνεται ότι έχει η Ρεγεποδανδός, τέταρτη επίσημη πόλη στο *Περί θεμάτων*. Ανήκε στην αυτοκρατορική ιδιοκτησία¹⁴⁶ και απαντάται στον *Συνέκδημο* ως *ἑγεγών Ποδανδοῦ*¹⁴⁷ και στο *Περί θεμάτων* ως Ρεγεποδανδός¹⁴⁸. Δεν αναφέρεται στον κατάλογο των επισκόπων, επομένως ποτέ δεν υπήρξε επισκοπή¹⁴⁹, αλλά, ήδη από την εποχή του Μ. Βασιλείου, ήταν γνωστή ως κάστρο σε φυσικά οχυρωμένη θέση¹⁵⁰. Βρισκόταν σε σημαντική γεωγραφικά θέση, στην κοιλάδα κοντά στις Πύλες της Κιλικίας¹⁵¹ και φαίνεται ότι αποτελούσε όριο ή βρισκόταν κοντά στα όρια του θέματος των Αρμενιάκων με το θέμα των Ανατολικών. Η Ποδανδός ταυτίζεται με τον *τόπον Κοπίδναδον* της Χρονογραφίας του Θεοφάνη και μνημονεύεται από τις πηγές το

141. *DAI*, 50,110, σ. 236. Πιθανότητα για την υποστήριξη του νοτίου μέρους του Άλβου βλ. Ramsay, *Geography*, 288.

142. *DAI*, 50,108-110, σ. 236. Βλ. *TIB* 2, 247.

143. Mansi, XI, 673E, 993B, XII, 994E.

144. Σκυλίτζης, 325,76. Βλ. Ramsay, *Geography*, 265, 301. - *TIB* 2, 156-157.

145. Seibt, *Skleroi*, 43.

146. *TIB* 2, 261. Βλ. τη χαρακτηριστική σφραγίδα του Δαμιανού Αβραμίου, κουβουκλεισίου και επισκεπτήτου των βασιλικών κτημάτων Ροδανδού (ή Ποδανδού) χρονολογημένη τον 10ο - 11ο αιώνα: *D. O. Seals*, 4, 46. 2.

147. *Συνέκδημος* Ιεροκλέους, 63.

148. *De Them.* 65,62.

149. Ramsay, *Geography*, 349.

150. Η Ποδανδός που θυμίζει στον Μ. Βασίλειο τον λακωνικό Καιάδα, περιγράφεται ως *της οἰκονμένης ... βάραθρον αὐτοφνές* στην Επιστ. Μ. Βασιλείου 74 (I, σ. 175) και όχι 14, όπως, προφανώς από τυπογραφικό λάθος, αναφέρεται στον Ramsay (*Geography*, 348).

151. *VTIB* 2, 54-57.

708¹⁵² και το 789¹⁵³ να δέχεται αραβικές επιδρομές. Στο έπος του Διγενή Ακρίτα οι κάτοικοι και υπερασπιστές της Ποδανδού αναφέρονται ως *Ποδανδῖται οἱ δόκιμοι* ανάμεσα στους υπόλοιπους άρχοντες και υπερασπιστές της Ανατολής¹⁵⁴. Όπως είναι δυνατόν να υποτεθεί από τα παραπάνω, η Ποδανδός ποτέ δεν διέθετε τα χαρακτηριστικά της πόλης με την αρχαία έννοια, αλλά ήταν πάντοτε γνωστή ως κάστρον.

Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος αντιγράφοντας τον Συνέκδημο αναφέρει οκτώ πόλεις από την επαρχία Καππαδοκίας II: Τύανα, Φαυστινούπολις, Κύβιστρα, Ναξιανζός, Σάσιμα, Παρνασός, Ρεγέδωρα, Μωκισός και *φρουριον τὸ καλούμενον Κόρον*. Ο αυτοκρατορικός συγγραφέας, έχοντας υπόψη του ότι η Καππαδοκία γενικά ανήκε στο θέμα των Αρμενιάκων, απαριθμεί τις πόλεις όλων των επαρχιών με το όνομα Καππαδοκία από τον Συνέκδημο στο κεφάλαιο με τον τίτλο Θέμα Αρμενιάκων, σαν να ανήκαν όλες στο θέμα των Αρμενιάκων. Όμως στο έργο του, *Προς τον ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν* αναφέρει ότι το θέμα Καππαδοκίας ιδρύθηκε με την προαγωγή της ομώνυμης τούρμας των Ανατολικών σε θέμα¹⁵⁵, χωρίς χρονολογική διευκρίνιση. Είναι λογικό να σκεφθεί κανείς ότι οι δυτικές περιοχές της παλαιάς επαρχίας Καππαδοκίας II πέρασαν στο θέμα των Ανατολικών και οι ανατολικές στο θέμα Αρμενιάκων. Από τις προμνημονευθείσες πόλεις η Ηράκλεια (αρχαία Κύβιστρα)¹⁵⁶ και η Μωκισός, που βρίσκονται στο δυτικότερο άκρο της επαρχίας Καππαδοκίας II, φαίνεται ότι υπήχθησαν στο θέμα των Ανατολικών.

Μία αμυδρή απεικόνιση της στρατιωτικής άμυνας της περιοχής της Καππαδοκίας στα τέλη του έβδομου και στις αρχές του όγδοου αιώνα, έχουμε από τη Χρονογραφία του Θεοφάνη. Σύμφωνα με την πηγή αυτή, ο αυτοκράτορας Ασιμάρος - Τιβέριος Γ' διόρισε τον αδελφό του Ηράκλειο *μονοστράτηγον πάντων τῶν ἔξω καβαλλαρικῶν θεμάτων*. Τα θέματα δεν αναφέρονται ονομαστικά, αλλά ως *καβαλλαρικά* θα μπορούσαν να νοούνται τα θέματα των Ανατολικών και Αρμενιάκων, επειδή τα θέματα αυτά αποτελούνται κατεξοχήν από ιππικό, αλλά και επειδή υπήρχε η παλαιά συνήθεια να εκστρατεύουν μαζί στην Ανατολή ο *magister militum per Armeniam* και ο *magister militum per Orientem*¹⁵⁷. Το 698, λοιπόν, ο Ηράκλειος με την ιδιότητα του μονοστρατήγου ανέλαβε να μεταβεί με τα στρατεύ-

152. TIB 2, 261.

153. *εις τόπον λεγόμενον Κοπίδανον*: Θεοφάνης, 463,17. Βλ. Lillie, *Reaktion*, 177. - TIB 2, 261.

154. *Διγενής Ακρίτας* (Trapp), G 3573, σ. 368.

155. *DAI*, 50,83-84, σ. 236.

156. Βλ. πιο πάνω, σ. 107.

157. Βλ. πιο πάνω, σ. 42.

ματά του ἐπὶ τὰ μέρη Καππαδοκίας καὶ κλεισουρῶν¹⁵⁸. Ένας «μονοστράτηγος», που διοικε περισσότερους ἀπὸ ἓναν θεματικὸ στρατὸ, στὴν περίπτωσή μας πιθανότατα τῶν Ανατολικῶν καὶ τῶν Ἀρμενιάκων, ἀναλαμβάνει νὰ ὀδηγήσει καὶ τοὺς δύο στρατοὺς σὲ μίᾳ συγκεκριμένη περιοχὴ που ἀπειλεῖται. Θα μπορούσαμε νὰ υποθέσουμε, λοιπόν, ὅτι ἡ Καππαδοκία που υπερασπίζουσαν συγχρόνως δύο στρατοὶ, τῶν Ανατολικῶν καὶ τῶν Ἀρμενιάκων πιθανότατα, περιέρχεται στὴ διακακοδοσία του. Ἡ ἴδια σχεδὸν πρακτικὴ ἐμφανίζεται καὶ πάλι λίγα χρόνια ἀργότερα, ὅταν τὸ 707/708 τὴν υπεράσπιση τῶν Τυάνων (τῆς μητροπόλεως Καππαδοκίας II) ἀναλαμβάνουν δύο στρατηγοί, ὁ Θεόδωρος Καρτερούκας καὶ ὁ Θεοφύλακτος Σαλιβάς¹⁵⁹, τῶν ὁποίων ὁμως τὴν ἀκριβῆ ἰδιότητα δὲν γνωρίζουμε (ἀναφέρονται μόνον ὡς στρατηγοί). Καὶ οἱ δύο θεωρητικὰ θα ἔπρεπε νὰ βρίσκονται ἐπικεφαλῆς ἐνὸς θέματος (Ἀνατολικοὶ - Ἀρμενιάκοι πιθανῶς), τὰ ὁποῖα θεωρήσαμε ὅτι τὸ 698 βρίσκονταν ὑπὸ ἐνιαία διοίκηση (μονοστράτηγος Ἡράκλειος). Με βάση τὰ δεδομένα αὐτά, θα μπορούσε νὰ συναχθεῖ ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Θεοφάνη ὅτι τὸ Κοπίδναδον βρισκόταν στὸ θέμα τῶν Ανατολικῶν¹⁶⁰.

Ἀντιγράφοντας καὶ πάλι ἀπὸ τὸν Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους τὶς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Καππαδοκίας II, ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἀναφέρει ὀκτώ ἐπίσημες πόλεις ἀρχίζοντας με τὰ Τύανα (ἀλλὰ καὶ Τύανος). Τὰ Τύανα, ἡ μητρόπολις τῆς ἐπαρχίας Καππαδοκίας II, γνωστὴ ἀπὸ τὶς *Noitiae episcopatuum* καὶ τὰ πρακτικὰ Συνόδων, μαρτυρεῖται με τὸν προσδιορισμὸ *πόλις* στὴν *Ἱστορίαν σύντομον* τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου καὶ τὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη με ἀφορμὴ τὴν πολιορκία τοῦ 707/708¹⁶¹. Ὅπως, ὁμως, φαίνεται ἀπὸ τὴ λεπτομερῆ ἀφήγηση τῶν δύο πηγῶν, τὰ Τύανα ἀποτελοῦσαν ἓνα καλὰ οχυρωμένο κάστρο, που ἀντιστάθηκε σθεναρὰ στὴ στενὴ πολιορκία τῶν Ἀράβων, παρὸς τὴν καταστροφὴ μέρους τοῦ τείχους με τὰ «ὄργανα τειχομαχίας». Πα τὴν υπεράσπιση τῶν Τυάνων ὁ αυτοκράτορας Ἰουστινιανὸς Β' εἶχε στείλει πρὸς τὴ *μεσογεία*¹⁶², ὅπως λέει χαρακτηριστικὰ ὁ πατριάρχης Νικηφόρος, δύο στρατηγούς, τὸν Καρτερούκα καὶ τὸν Σαλιβά, οἱ ὁποῖοι ἀπέτυχαν στὴ διάσωση τῶν Τυάνων, ἐπειδὴ φιλονίκησαν μετὰξὺ τους.

Ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ γεωγραφία τῆς περιοχῆς παρουσιάζει ἡ πληροφορία γιὰ τὴν τύχη τῶν αἰχμαλώτων κατοίκων τῶν Τυάνων, μετὰ τὴν πολιορκία, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς

158. Θεοφάνης, 371,10-12.

159. Λουγγῆς, *Δοκίμιο*, 15.

160. Θεοφάνης, 463,17.

161. Νικηφόρος, 43,19-23. - Θεοφάνης, 376,31. Βλ. Lilie, *Reaktion*, 116. - TIB 2, 298-299.

162. Βλ. σημ. 161. Δύο χρόνια ἀργότερα, (711), ὁ αυτοκράτορας ἐκστρατεύει στὴ Σινώπη με Ὀψίκιον καὶ Θρακισίους, δηλαδή, με διαφορετικὸ στρατὸ ἀπὸ ἐκείνον που εἶχε ἐκστρατεύσει ἄρα Τύανα τὸ 709.

οποίους εκπολίστηκαν στην έρημο. Θα μπορούσε λοιπόν να φαντασθεί κανείς ότι το φρούριο των Τυάνων (σημ. Kemerhisar) βρισκόταν κοντά στην έρημο, όπως αφήνει να διαφανεί το αγιολογικό κείμενο για τον άγιο Ορέστη του τέταρτου αιώνα, ο οποίος καταγόταν από τα Τύανα και υπέστη μαρτυρικό θάνατο, συρόμενος *κατά πετρών και δυσβάτων τόπων*¹⁶³, αλλά επιβεβαιώνεται και από τον κατατοπιστικό χάρτη της ΤΙΒ.

Όσο για την πληροφορία του Θεοφάνη ότι η Τύανος μετά την εκπόρθησή της το 707/8 *ἀποτελοῦσε ἔρημον πόλιν ἕως τοῦ νῦν*¹⁶⁴, μάλλον φαίνεται ότι προέρχεται από πιστή αντιγραφή της πηγής, από την οποία άντλησε τα στοιχεία του ο χρονογράφος και δεν δείχνει να υπονοεί ότι ήταν έρημη μέχρι την εποχή της συγγραφής της Χρονογραφίας. Άλλωστε, η Τύανος πολιορκείται ανεπιτυχώς και πάλι από τους Άραβες το 740¹⁶⁵, ενώ το 806 ο Hārūn al-Rashīd την εκπορθεί μαζί με άλλα κάστρα της ίδιας περιοχής και κτίζει μάλιστα εκεί *οἶκον τῆς βλασφημίας αὐτοῦ*¹⁶⁶. Από τότε φαίνεται ότι τα Τύανα περιέρχονται στους Άραβες, οι οποίοι προβαίνουν στην ανοικοδόμηση των κατεστραμμένων τειχών, περιγραφή των οποίων υπάρχει στον al-Tabarī¹⁶⁷.

Είναι εμφανές ότι οι πηγές του όγδοου αιώνα χαρακτηρίζουν τα Τύανα¹⁶⁸ ως *πόλιν*, έχοντας υπόψη τους ότι τα Τύανα ήταν μητρόπολη με αρχαία παράδοση¹⁶⁹, αλλά περιγράφουν ένα ισχυρό οχυρό¹⁷⁰, σε στρατηγική θέση, που παύει να μνημονεύεται μετά την οριστική κατάκτησή του από τους Άραβες, αλλά εξακολουθεί να αποτελεί τη μητρόπολη της Καππαδοκίας II.

Νότια-νοτιοανατολικά των Τυάνων και πάνω σε οροπέδιο βρισκόταν η Φαουτινούπολις, η δεύτερη πόλη στον κατάλογο του *Περί Θεμάτων*, αλλά και δεύτερη μετά την Ποδανδό, στο δρόμο που ακολουθούσαν οι Άραβες για τις επιδρομές τους εναντίον της Μ. Ασίας¹⁷¹. Δεν αναφέρεται σε καμία αφηγηματική πηγή, βυζαν-

163. *Syn. Eccl. Const.*, 210.

164. Θεοφάνης, 377,13.

165. Θεοφάνης, 411,18-19. Βλ. Lillie, *Reaktion*, 116, 152.

166. Θεοφάνης, 482,3-4. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 286.

167. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 121.

168. Ο Grégoire (*Forteresses cappadociennes*, 252), ταυτίζει το Τυράννων φρούριον με τα Τύανα. Βλ. Seibt, *Skleroi*, 32.

169. Για το διαχωρισμό της Καππαδοκίας ανάμεσα στις δύο μητροπόλεις Τύανα και Καισάρεια και τη διαμάχη των δύο μητροπόλεων τον τέταρτο αιώνα, πληροφορίες παρέχει η Επιστ. Μ. Βασιλείου, 98, I, σ. 212-213. Βλ. B. Gain, *L'église de Cappadoce au IVe siècle d'après la correspondance de Basile de Césarée (330-379)*, *Orientalia Christiana Analecta* 225, Roma 1985, 306-309.

170. ΤΙΒ 2, 258.

171. Ramsay, *Geography*, 449. - ΤΙΒ 2, 258. - VTIB 2, 52.

τινή ή αραβική, αλλά μαρτυρείται σε όλες τις *Notitiae episcopatum* ως επισκοπή υποκειμένη στη μητρόπολη Τυάνων. Πιθανότατα είχε καταστραφεί πολύ νωρίς και οι κάτοικοί της φαίνεται ότι είχαν βρει καταφύγιο στην πιο κοντινή οχυρή τοποθεσία. Ενδεχομένως το φρούριο Λούλον που απείχε μόλις 8 χιλιόμετρα νοτιοανατολικά της Φαυστινουπόλεως να λειτουργούσε ως καταφύγιο των κατοίκων της τελευταίας. Υπό τις περιστάσεις αυτές θα μπορούσε να εξηγηθεί η παρουσία του επισκόπου Φίλιππου, ο οποίος υπογράφει στη Σύνοδο του 869 ως *Φίλιππος Λούλου*¹⁷². Βρισκόμαστε στη γνωστή περίπτωση¹⁷³, κατά την οποία ένας αρχαίος (ατείχιστος;) οικισμός σε πεδινή περιοχή εγκαταλείπεται κατά τους «σκοτεινούς αιώνες», ενώ ακμάζει λόγω των νέων συνθηκών το γειτονικό του φρούριο.

Τα Κύβιστρα, όπως και η Μωκισσός, τρίτη και όγδοη αντίστοιχα κατά σειράν αναφερόμενη πόλη στο *Περί θεμάτων*, στο κεφάλαιο του θέματος των Αρμενιάκων, ανήκαν πιθανότατα στην περιοχή του θέματος των Ανατολικών, σύμφωνα με τα όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω¹⁷⁴.

Η επόμενη αναγραφή στην αυτοκρατορική πραγματεία είναι η Ναζιανζός, γνωστή από τις *Notitiae* και τα πρακτικά Συνόδων ως επισκοπή της μητρόπολης Μωκισσού. Η περιοχή γύρω από τη Ναζιανζό απεικονίζεται στη διαθήκη του Γρηγορίου του Θεολόγου ως εύφορη, καθώς στο κείμενο αυτό μνημονεύονται «οἴκου», «κτημάτα», «χωρία», «τοποθεσία»¹⁷⁵. Πα την εύφορη γη της Καππαδοκίας θα μιλήσει η Νεαρά 30 του Ιουστινιανού Α'¹⁷⁶, ενώ κατά την περίοδο των «σκοτεινών αιώνων» οιπηγές δεν παρέχουν πληροφορίες.

Με την επόμενη αναγραφή του *Περί θεμάτων* που είναι τα Σάσιμα, η εικόνα δείχνει να αλλάζει. Από την εύφορη περιοχή της Καππαδοκίας περνάμε στην άγονη βραχώδη περιοχή, όπου βρίσκεται και η γνωστή τρωγλοδυτική περιοχή της Καππαδοκίας, την οποία έχει περιγράψει χαρακτηριστικά ο Λέων Διάκονος¹⁷⁷. Νότια της περιοχής αυτής βρίσκονται τα Σάσιμα. Γλαφυρή περιγραφή και εναργή απεικόνιση των Σασίμων και του εκεί τρόπου διαβίωσης τον τέταρτο αιώνα, που, όπως φαίνεται συνεχίστηκε και αργότερα, έχουμε από ένα ποίημα του Γρηγορίου Ναζιανζηνού, όπου τα Σάσιμα αναφέρονται ως ένας αφιλόξενος και ιδιαίτερα δυσάρεστος για έναν εκκλησιαστικό άνδρα τόπος, γεμάτος σκόνη, θόρυβο και οχήματα («άρματα»)¹⁷⁸. Τα

172. Mansi, XVII, 376A. Βλ. VTIB 2, 52. - TIB 2, 258.

173. Brandes, *Städte*, 111-120, περίπτωση της Verlagerung.

174. Βλ. πιο πάνω, σ. 135.

175. PG 37, στ. 392A-393A. Βλ. Ramsay, *Geography*, 285, 296. - VTIB 2, 48, 49.

176. NJ, XXX, έτους 536, σ. 224. Βλ. πιο κάτω, σ. 271.

177. Λέων Διάκονος, Γ, 1, σ. 35.

178. PG 37, στ. 1059-1060. Βλ. Ramsay, *Geography*, 294.

Σάσιμα είναι γνωστά ως επισκοπή της μητρόπολης Τυάνων από τις *Notitiae* και τα πρακτικά Συνόδων. Στην ίδια περιοχή των Σασίμων εντοπίζεται η Μαλακοπέα της Χρονογραφίας του Θεοφάνη ή Μυλοκοπέα, κατά την ερμηνεία των μελετητών¹⁷⁹.

Το σπήλαιον Κάσιν, το οποίο, σύμφωνα με τη Χρονογραφία του Θεοφάνη¹⁸⁰, αποτελούσε κρησφύγετο των κατοίκων της περιοχής και παράλληλα χρησίμευε ως υπόγειος οιοβολώνας¹⁸¹, θα μπορούσε να ταυτίζεται με την τούρμα Κασής, η οποία είχε προσαρτηθεί στο θέμα Χαροσιανού επί Λέοντος ς¹⁸².

Ιδιαίτερα φειδωλές είναι οι μνείες των αφηγηματικών πηγών για την Παρνασό, η οποία ταυτίζεται με το σημερινό Parlisan¹⁸³. Η Παρνασσός μνημονεύεται ως έκτη κατά σειράν επίσημη πόλη στο *Περί θεμάτων* και ως επισκοπή της μητρόπολης Τυάνων στις *Notitiae episcopatum* και στα πρακτικά Συνόδων¹⁸⁴.

Η αναφερόμενη ως επίσημη πόλη στην πραγματεία *Περί θεμάτων* Ρεγέδωρα, προέρχεται από τον τύπο *ῥεγεών Δόρα* του Συνέκδημου¹⁸⁵ και ήταν επισκοπή της μητρόπολης Μωκισσού. Έχει ταυτισθεί με το *λιβάδιον Δώρα*¹⁸⁶, όπου κατέφυγε το 863 ο Άμερ, μετά την πανωλεθρία του στρατού του στην πεδιάδα του Δαζυμώνας. Στις αραβικές πηγές μαρτυρείται ως Durra και αναφέρεται ως σταθμός, από τον οποίο πέρασε ο αραβικός στρατός κατά την εκστρατεία του 838¹⁸⁷. Από τον προσδιορισμό *λιβάδιον* για την τοποθεσία Δώρα, που δίνει ο Γενέσιος¹⁸⁸, γίνεται κατανοητό ότι πρόκειται για εύφορο μέρος (για μία πεδιάδα), και όχι για μία επίσημη πόλη, όπως την αναφέρει ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, λιγότερο από έναν αιώνα μετά. Αλλά, εκτός από το χαρακτηρισμό της ως λιβάδι από τον Γενέσιο, υπάρχει και η ταύτιση της με την επισκοπή Δοάρων¹⁸⁹, γνωστή από τις *Notitiae episco-*

179. Θεοφάνης, 482,6. Βλ. Honigmann, *Ostgrenze*, 47. - VTIB 2, 68. - TIB 2, 227. Στον *Διγενή Ακρίτα* (Αλεξίου), στ. 503, μνημονεύεται ο τύπος τὰ *Μυλοκοπέα*.

180. ... ἤνοιξεν τὸ σπήλαιον τὸ ἐπιλεγόμενον Κάσιν ἀπὸ καπνοῦ, καὶ λαβὼν τοὺς ἐν αὐτῷ αἵμα-
λώτους ὑπέστρεψεν. Θεοφάνης, 449,10-11.

181. Ramsay, *Geography*, 356. - VTIB 2, 44. - TIB 2, 272.

182. Βλ. πιο κάτω, σ. 302.

183. VTIB 2, 39. Πρβλ. όμως, Ramsay, *Geography*, 255.

184. TIB 2, 253.

185. Συνέκδημος Ιεροκλέους, 36.

186. Ramsay, *Geography*, 329.

187. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 150, 296.

188. Γενέσιος, Δ', 14, σ. 66.

189. Ramsay, *Geography*, 297-298. - VTIB 2, 49. - TIB 2, 171.

patiunt και τα πρακτικά Συνόδων, στο εύφορο εκείνο μέρος της Καππαδοκίας, για το οποίο γίνεται λόγος στη Νεαρά 30 του Ιουστινιανού¹⁹⁰.

Ως συμπλήρωμα στις προαναφερθείσες πόλεις από την επαρχία Καππαδοκίας το *Περί θεμάτων* μνημονεύει το φρούριον Κόρον, το οποίο βρίσκεται νοτιοδυτικά της Καισαρείας¹⁹¹ και, όπως ειπώθηκε πιο πάνω, πιθανώς αποτελούσε όριο ανάμεσα στα θέματα Ανατολικών και Αρμενιάκων¹⁹².

Έχοντας μνημονεύσει τις πόλεις από τις παλαιές επαρχίες Καππαδοκίας Ι και ΙΙ, αντιγράφοντας σχεδόν κατά γράμμα τον Συνέδικμο του Ιεροκλέους, ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος προχωρεί στην απαρίθμηση των επισήμων πόλεων της επαρχίας Ελενοπόντου, αναφερομένης ως Τρίτη Καππαδοκία¹⁹³ στο *Περί θεμάτων*. Τα εδάφη της επαρχίας αυτής μαζί με ένα μικρό μέρος της παλαιάς επαρχίας Πόντου Πολεμωνιακού, αποτέλεσαν το κυριότερο τμήμα του μεταγενέστερου θέματος των Αρμενιάκων, όπως αυτό παρουσιάζεται μετά τις διαδοχικές κατατιμήσεις. Έτσι, οι δύο παραλλαγές του *Βίος Νίκωνος Μετανοείτε* (δεύτερο μισό του δέκατου αιώνα) προσδιορίζουν την προέλευση του ήρωά τους στην *παρά τὸ θέμα τὸ Ἀρμενικὸν κειμένη Πολεμωνιακῆ χώρα*¹⁹⁴.

Η Αμάσεια, πρώτη πόλη της επαρχίας Ελενοπόντου στον Συνέδικμο του Ιεροκλέους¹⁹⁵, στη Νεαρά 28 του Ιουστινιανού Α', όπου αναφέρονται όλες οι πόλεις των επαρχιών Ελενοπόντου και Πόντου Πολεμωνιακού¹⁹⁶, αλλά και στο *Περί θεμάτων*¹⁹⁷, θεωρείται ως η πρωτεύουσα του θέματος των Αρμενιάκων¹⁹⁸, κάτι, όμως, που δεν επιβεβαιώνεται ρητὰ από τις πηγές. Από τον τρόπο, όμως, με τον οποίο η Αμάσεια παραδίδεται από τις πηγές, φαίνεται ότι ήταν μία τυπική μεσαιωνική πόλη που θα μπορούσε να αποτελεί και πρωτεύουσα ενός θέματος.

Η Αμάσεια είναι γνωστή πρώτα από όλα για τη μεγάλη και ισχυρή οχύρωσή της. Ήδη από τα τέλη του έκτου αιώνα μαρτυρείται ως *όχυρωτάτη πόλις*, όταν συγγεντρώνονται εκεί για να προφυλαχθούν από επιδρομές *πάντες σχεδὸν οἱ πλησιόχωροι, οἳ τε Νικόπολιν καὶ Νεοκαισάρειαν, Κώμανά τε καὶ Ζήλαν, καὶ τῶν ἄλλων ἐγγύθεν πόλεων ὡς εἰς ὄχυρωτάτην πόλιν κατέφυγον*¹⁹⁹, όπως μας πληροφορεῖ ο

190. Βλ. πιο πάνω, σ. 138,σημ. 176.

191. TIB 2, 216.

192. Βλ. πιο πάνω, σ. 135.

193. Βλ. πιο κάτω, σ. 267-268.

194. *Βίος Νίκωνος Μετανοείτε*, 2,30-31, σ. 16, 2,3-4, σ. 163.

195. Συνέδικμος Ιεροκλέους, 36.

196. *NJ*, XXVIII, έτους 535, 212-213.

197. *De Them.*, 65,66.

198. Brandes, *Städte*, 136.

199. *Βίος Ευτυχίου*, 2344B.

Βίος Ευτυχίου, του πατριάρχη. Και σε μία άλλη αγιολογική πηγή, στα Θαύματα του αγίου Θεοδώρου, μαρτυρείται επίσης ως καταφύγιο *ἀνθρώπων και κτηνῶν*²⁰⁰. Σύμφωνα με την περιγραφή του ανώνυμου συντάκτη ενός από τα Θαύματα της συλλογής, ο οποίος ήταν πιθανότατα κάποιος κάτοικος της περιοχής, η Αμάσεια βρισκόταν σε έναν επιμήκη λόφο στην ανατολική πλευρά μίας εκτεταμένης καταπράσινης πεδιάδας σε ένα σημείο όπου αφθονούσε το νερό χάρη στην πρόνοια του αγίου Θεοδώρου²⁰¹. Από τη ζωνρή περιγραφή προκύπτει ότι η Αμάσεια ήταν κτισμένη σε στρατηγική θέση, απ' όπου ήλεγχε τα περάσματα της γύρω περιοχής²⁰². Όσο για την εύφορη πεδιάδα για την οποία κάνει λόγο ο ανώνυμος βιογράφος, θα μπορούσε να ταυτισθεί με την πεδιάδα του Χιλώκωμου, όπου η Αμάσεια αποτελούσε το πιο ισχυρό και πιο σημαντικό κάστρο της περιοχής. Στο σημείο αυτό θα μπορούσε να μας διαφωτίσει η πληροφορία της Χρονογραφίας του Θεοφάνη σχετικά με την κατακτητική δραστηριότητα του Μασαλμά, κατά την οποία ο Άραβας αρχηγός κατέλαβε το 711 *τὴν Ἀμάσειαν σὺν ἄλλοις καστελλίοις*²⁰³. Στο παραπάνω απόσπασμα η Αμάσεια φαίνεται να διαχωρίζεται ως ιδιαίτερο κάστρο ανάμεσα στα ἄλλα της περιοχής και δείχνει, εφόσον αναφέρεται ονομαστικά, να είναι πιο σημαντικό από τα υπόλοιπα, εξαιτίας προφανώς της στρατηγικής του θέσης στα ορεινά περάσματα.

Από την άλλη πλευρά, οι πηγές αναφέρουν την Αμάσεια ως κέντρο στρατωνισμού και διαχείμησης των στρατιωτών. Όποιος κάτοικος της ευρύτερης περιοχής ήθελε να καταταγεί στο στρατό, πήγαινε στην Αμάσεια: *ληφθεις ἐκ τῆς ἐνεγκαμένης πρὸς στρατιωτικούς καταλόγους ὁ γεννάδας, οὕτως μετὰ και ἄλλων πολλῶν διέβη πρὸς τὴν Ἀμάσειαν, τῆς χειμερινῆς ἀνέσεως τοῖς στρατιωταῖς ἐκείσε παρὰ τῶν κρατούντων διαταχθείσης*²⁰⁴, αναφέρεται σε ένα από τα Θαύματα του αγίου Θεοδώρου. Επίσης, όπως προκύπτει από τον *Βίο Ευτυχίου*, η Αμάσεια αποτελούσε κέντρο στρατωνισμού *τῶν ἀριθμῶν*²⁰⁵, στα τέλη του ἑκτου αἰώνα. Δεν είναι γνωστό αν οι «αριθμοί» από τον *Βίο Ευτυχίου* συνδέονται με τη μαρτυρία του Μαλάλα

200. Ενδιαφέρουσα για τον τρόπο διαβίωσης σε φρούριο σε καιρό επιδρομών, είναι η μαρτυρία του αγιολογικού κειμένου, σύμφωνα με την οποία η Αμάσεια *ἐπόξεσεν* από τη μακρόχρονη παραμονή των εργλείστων *εἰς τὰς πλατείας και ὄνυμας* του φρουρίου, κάτι που θεραπεύτηκε μόνο με τη θαυμαστή μεσολάβηση του αγίου Θεοδώρου, ο οποίος ἔστειλε *λάβρον ὑετὸν και τελικά* η πόλις καθάρισε: Delehaye, *Saints militaires*, 198-199.

201. Delehaye, *Saints militaires*, 186-187.

202. Bryer - Winfield, 12-13. Βλ και πιο κάτω, σ. 157.

203. Θεοφάνης, 382,8. Είναι γνωστό από την άλλη πλευρά, ότι στην Αμάσεια υπήρχαν μεταλλοφόρα εδάφη και τα ορυχεία της λειτουργούσαν σε όλη τη βυζαντινή περίοδο· βλ. Sp. Vryonis, *The Question of the Byzantine Mines, Speculum* 37, 1962, 7-8.

204. Delehaye, *Saints militaires*, 185.

205. *τριβὸνός τις τοῦ καθεζομένου ἀριθμοῦ ἐν Ἀμασειά: Βίος Ευτυχίου*, 2349D.

για την ύπαρξη *ἀριθμοῦ Προμοαρμενιάκων*²⁰⁶. Το γεγονός, ωστόσο, ότι η πεδιάδα Δαζυμῶνος, κοντά στην οποία βρισκόταν και η Αμάσεια, αποτελούσε «ἀπλήκτον» του βυζαντινού στρατού²⁰⁷, υποδηλώνει ότι η περιοχή εξακολουθεί να διατηρεί τον εξέχοντα στρατιωτικό χαρακτήρα της, κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο.

Η Αμάσεια είναι γνωστή από τις *Notitiae episcopatuum* και τα πρακτικά Συνόδων ως μητρόπολη της επαρχίας Ελενοπόντου και σύμφωνα με πηγές του ἔκτου αιώνα, τον Προκόπιο, ο οποίος αναφέρει γενικά την ύπαρξη μοναστηριῶν²⁰⁸, αλλά κυρίως τον *Βίο Εντυχίου*²⁰⁹, διέθετε τότε μεγάλο αριθμό μοναστηριῶν και εκκλησιαστικῶν ιδρυμάτων. Από αυτά μόνον ένα μαρτυρείται στις πηγές κατά την περίοδο των «σκοτεινῶν αἰώνων», όταν ο μητροπολίτης Αμασείας Θεοφύλακτος, γνωστός και από τη σφραγίδα του²¹⁰, είχε πρωτοστατήσει στη μετακομιδὴ των λειψάνων του οσίου Ησυχίου²¹¹, σε μία εκκλησία της Αμασείας, ἐπὶ Κωνσταντίνου Σ' και Ειρήνης²¹². Η ἀπόλυτη σιωπὴ των πηγῶν για τα μοναστηριακά και εκκλησιαστικά ιδρύματα της Αμασείας θα μπορούσε να ερμηνευθεῖ ως ἔνδειξη παρακμῆς τους κατά τη διάρκεια των «σκοτεινῶν αἰώνων»²¹³.

206. Μαλάλας, 332,10. Πρβλ. επίσης, Μαλάλας, 429,17-21 (ἔτος 527), για την ίδρυση του αξιωματικῶς του *magister militum per Armeniam*, ὅπου αναφέρονται οἱ *ἀριθμοὶ* των δύο πρωσέντων που δόθηκαν στον στρατηγὸ Ἀρμενίας. Πρβλ. και τη μεταγενέστερη μνεία ἀπὸ τον *Βίο Ἰωάννου Γοθθίας* (σ. 190E), ο οποίος ἔζησε στα τέλη του ὀγδοοῦ αἰῶνα, για τον *βανδοφόρο τῶν Ἀρμενιάκων*. Το αξίωμα αὐτὸ τον δέκατο αἰῶνα φαίνεται ὅτι βρίσκεται ἔνω πὸς διαταγές του δρουνγγαρίου των αριθμῶν· βλ. πιο πάνω, σ. 128, σημ. 108.

207. Βλ. πιο πάνω, σ. 131.

208. Προκόπιος, *Κτίσιμ.* Γ, 7,2, σ. 99.

209. *Βίος Εντυχίου*, 2293A-B, 2296A, 2321B, 2333A-B, 2333D.

210. Laurent, *Corpus*, VI, αρ. 415. Η σφραγίδα του φέρει την περιέργη εικόνα του αγίου Βασίλειος, πρβλ. την ἐπόμενη σημείωση.

211. Ὅ,τι γνωρίζουμε σχετικὰ με τον ὄσιο Ησύχιον προέρχεται ἀπὸ τὸ *Syn. Eccl. Const.*, 516. Καταγόταν ἀπὸ τὰ Ἀνδραπα (βλ. πιο κάτω, σ. 149, σημ. 268) και τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ που τον διέκρινε σε ὅλες τὶς φάσεις της ζωῆς του ἦταν ἡ ἀγαθότητα και ἡ πραότητα, κάτι που τονίζεται ιδιαίτερα στο ἀγιολογικὸ κείμενο. Ἀναζητώντας την ησυχία, ο Ησύχιος με θεϊκὴ προτροπὴ κατευθύνθηκε στα *πρὸς θάλασσαν μέρη*, δηλαδή, πρὸς τὴ Σινώπη (πρβλ. Bryer - Winfield, 90), πρὸς τὸ ὄρος το λεγόμενον Μαίωνος, ὅπου ἀνήγειρε τὸ εὐκτήριον του αγίου Ἀνδρέα. Ἰσως ἡ πρωτοβουλία του μητροπολίτη Θεοφυλάκτου να μεταφέρει τὰ οσά του οσίου στην Αμάσεια τὸ 793, θα μπορούσε να συνδυασθεῖ με την εἰρήνευση και την ἐπίτευξη ησυχίας στους δυσσαρεστημένους Ἀρμενιάκους τὸ 792. Ο μητροπολίτης προέβη στη συμβολικὴ αὐτὴ πράξη στέλλοντας ἕνα μήνυμα στην κεντρικὴ ἐξουσία, τον Κωνσταντῖνον και την Ειρήνη, ὅτι οἱ Ἀρμενιάκοι συγκατανεύουν πλέον στην κοινὴ βασιλεία τους.

212. *ὅτε δὲ τὰ σκήπτρα τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου σὺν τῇ Ειρήνῃ ἐκυβέρνα*: *Syn. Eccl. Const.* 516.

213. Κουντούρα - Γαλάκη, *Κλήρος*, 33-56.

Η Αμάσεια παρουσιάζεται τον δέκατο αιώνα από τον Λέοντα Διάκονο²¹⁴ και από τον Σκυλίτζη²¹⁵ ως τόπος περιορισμού του Βάρδα Φωκά, αλλά και λίγο μεταγενέστερα από τον Στρατηγικόν του Κεκαυμένου και πάλι ως τόπος περιορισμού του Νικουλιτσή Δελφινά²¹⁶. Όπως φαίνεται από τα λεγόμενα του Μιχαήλ Ψελλού, που αποκαλεί την Αμάσεια ως *τὸ διὰ πάσης γλώττης βοώμενον πτόλισμα*²¹⁷, η Αμάσεια διατηρούσε την εξέχουσα στρατιωτική σημασία της στην περιοχή, και αυτός θα μπορούσε να είναι ένας από τους λόγους, για τον οποίο πέρασε από εκεί μετά την ήττα του στο Μαντζικέρτ ο Ρωμανός Δ' Διογένης²¹⁸.

Η Άννα Κομνηνή μνημονεύει την επίσκεψη του πατέρα της Αλεξίου, στρατοπεδάρχη ακόμα στην Αμάσεια το 1074²¹⁹, και η μαρτυρία αυτή θεωρείται ως η τελευταία μνεία των Αρμενιάκων ως θέματος. Κατά μία περιεργή σύμπτωση η ιστορία του θέματος των Αρμενιάκων κλείνει στην πρωτεύουσα - όπως επιτρέπουν να υπονοηθεί οι πηγές που μνημονεύουν την Αμάσεια ως το κατεξοχήν στρατιωτικό κέντρο του θέματος των Αρμενιάκων - του θέματος αυτού, εναντίον της οποίας δεν μνημονεύεται παρά μόνο μία εχθρική επιδρομή, και αυτή στις αρχές του όγδοου αιώνα²²⁰, πριν από την εποχή της εμπέδωσης του θεματικού θεσμού²²¹.

Αν η Αμάσεια αποτελούσε το στρατιωτικό κέντρο του θέματος των Αρμενιάκων, τα Ευχάιτα (σημ. Ankat), που απέχουν μίας μέρας δρόμο δυτικά από την Αμάσεια²²², αποτελούσαν το πιο διάσημο θρησκευτικό κέντρο του θέματος αυτού. Εκεί η λατρεία του αγίου Θεοδώρου του «τήρωνος» ήταν εξαιρετικά διαδεδομένη ήδη από τον τέταρτο αιώνα και εξακολούθησε τουλάχιστον μέχρι τον ένατο αιώνα²²³. Δεν είναι λοιπόν απλή σύμπτωση ότι το κέντρο της λατρείας του στρατιωτικού αγίου Θεοδώρου βρίσκεται πολύ κοντά στο σημείο, όπου στρατωνίζονταν οι βυζαντινοί στρατιώτες.

214. Λέων Διάκονος, Ζ', 1, σ. 112, Ζ', 1, σ. 113.

215. Σκυλίτζης, 291,11. Βλ. Seibt, *Skleroi*, 32. - Cheynet, Phocas, 307.

216. *Ἐξώρισεν αὐτὸν εἰς τὸ ἀρμενιακὸν εἰς τὸ κάστρον Ἀμασειας, καθείρξας αὐτὸν ἐν φυλακῇ τῇ λεγομένῃ μαρμαρωτῇ*: Κεκαυμένος, *Στρατηγικόν*, 182,19-20, σ. 72. Βλ. Litavrin, *Obščestvo i gosudarstvo*, 280. - Cheynet, *Contestations*, 72.

217. Ψελλός, *Χρονογραφία*, II, 348-350.

218. Ψελλός, *Χρονογραφία*, II, 348-350. - Βρυέννιος, 125,21-23, 127,2-5.

219. Άννα Κομνηνή, I, 13. - Ατταλειάτης, 199,14-15. - Βρυέννιος, 185,8.

220. Θεοφάνης, 382,8.

221. Βλ. πιο πάνω, σ. 44-46.

222. Delehaye, *Saints militaires*, 185.

223. Delehaye, *Saints militaires*, 32. Βλ. Oikonomidès, St. Théodore, 329.

Τα Ευχάιτα δεν μνημονεύονται από το *Περί θεμάτων*, αλλά ούτε και από το *Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν*²²⁴. Η απουσία τους θα μπορούσε να οφείλεται στο ότι δεν υπάρχει καμία σχετική μαρτυρία στον Συνέκδημο του Ιεροκλέους, απ' όπου ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος συνήθιζε να αντλεί τις πληροφορίες του για τις πόλεις του θέματος των Αρμενιάκων. Ωστόσο, τα Ευχάιτα αναφέρονται σε επιγραφή της εποχής του Αναστασίου Α' με το χαρακτηρισμό *πόλισμα*²²⁵, δηλαδή οχυρωμένη θέση, ενώ στη Νεαρά 28 του έτους 535 του Ιουστινιανού Α' ως πόλις της επαρχίας Ελενοπόντου²²⁶.

Τα Ευχάιτα βρίσκονταν στη δυτική πλευρά του Δαζυμώνος. Ο δρόμος που οδηγεί από την Αμάσεια προς την Κωνσταντινούπολη²²⁷ είχε ως σταθμό ενδιάμεσο τα Ευχάιτα, ήδη από τα τέλη του έκτου αιώνα, όπως μας πληροφορεί ο *Βίος Ευτυχίου*. Αν και αποτελούσε ήδη από την εποχή αυτή τόπο προσκύνησης, φαίνεται ότι είχε, ταυτόχρονα, την εξωτερική όψη ενός τυπικού βυζαντινού κάστρου των μέσων χρόνων²²⁸. Η περιγραφή των Ευχαΐτων μάς έχει διασωθεί από τον ανώνυμο συγγραφέα ενός από τα Θαύματα του αγίου Θεοδώρου, ο οποίος θα μπορούσε να ήταν και αυτόπτης μάρτυρας της θαυμαστής, χάρις στη μεσολάβηση του αγίου Θεοδώρου, απόκρουσης των Αράβων, επί Κωνσταντίνου Ε' το 754²²⁹. Πιθανότατα κατά την ίδια εποχή, σημειώνεται θεαματική άνοδος της θέσης των Ευχαΐτων στην εκκλησιαστική ιεραρχία, καθώς στη λεγόμενη *Notitia* των «εικονοκλαστών» καταλαμβάνει την τέταρτη θέση²³⁰ από την εικοστή όγδοη, την οποία είχε παλαιότερα στην ιεραρχία των αρχιεπισκοπών. Κατά τη δεύτερη πατριαρχία του Φωτίου (877-886) τα Ευχάιτα ανάγονται σε μητρόπολη²³¹.

224. Πρβλ. Ramsay, *Geography*, 323.

225. *έγρει* (sic) *τῷ πολίσματι τεῖχος*: Mango - Ševčenko, *Three Inscriptions*, 380.

226. *NJ*, XXVIII, έτους 535, σ. 212.

227. Ramsay, *Geography*, 323.

228. Ο Kazhdan (Notes, 198) θεωρεί ότι το κείμενο με τα Θαύματα του αγίου Θεοδώρου δεν παρέχει την περιγραφή του κάστρου των Ευχαΐτων, αλλά σκιαγραφεί πιστά τη μεγάλη οχύρωση της γειτονικής Αμασείας. Είναι πολύ πιθανό ότι ο ανώνυμος βιογράφος είχε στο νου του την επιβλητική οχύρωση της γειτονικής Αμασείας, με τη μνεία για το *Τετράπυλον* (Delehaye, *Saints militaires*, 200). Ωστόσο, τίποτα δεν αποκλείει τα Ευχάιτα να αποτελούσαν ένα τυπικό βυζαντινό κάστρο, αφού άλλωστε είναι γνωστά ως τόπος εξορίας από τη Χρονογραφία του Θεοφάνη (σ. 125,19, 130,13, 140,19, 155,23, 156,9), ενώ από την άλλη πλευρά στην προμνημονευθείσα επιγραφή των χρόνων του Αναστασίου Α' μαρτυρείται η ανέγερση τείχους από τον αυτοκράτορα αυτόν (βλ. πιο πάνω, σημ. 225).

229. Για το δέκατο τέταρτο έτος της έβδομης ινδικιώνος βλ. Delehaye, *Saints militaires*, 196 - Kazhdan, Notes, 197-209. - Zuckerman, *The Reign of Constantine V*, 192.

230. *Notitiae episcopatum*, 232.

231. *Notitiae episcopatum*, 250. Βλ. J. Darrouzès, *Remarques sur des créations d'évêchés byzantins*, *REB* 47, 1989, 215-221.

Η λατρεία του στρατιωτικού αγίου Θεοδώρου φαίνεται ότι ενισχύεται όλο και περισσότερο, όσο ο θεματικός στρατός ισχυροποιείται. Από τα τέλη του ένατου αιώνα, ωστόσο, χωρίς να εγκαταλειφθεί ποτέ η λατρεία του αγίου Θεοδώρου του «τήρωνος», όπως φαίνεται και από τα κείμενα του μητροπολίτη Ευχαΐτων Ιωάννου Μαυρόποδος²³², αρχίζει να διαδίδεται η λατρεία του αγίου Θεοδώρου του «στρατηλάτη», στη γειτονική πόλη των Ευχαΐτων, την Ευχάνεια (σημ. Çorum)²³³. Ο όσιος Λάζαρος ο Γαλησιώτης τον ενδέκατο αιώνα θα μεταβεί στην περιοχή και θα προσκυνήσει διαδοχικά το ναό και των δύο αγίων, μεταβαίνοντας πρώτα στην Ευχάνεια και κατόπιν στα Ευχάιτα²³⁴. Η μαρτυρία του αγιολογικού κειμένου, αλλά και σφραγίδα του ενδέκατου-δωδέκατου αιώνα με τη διπλή απεικόνιση των δύο στρατιωτικών αγίων²³⁵, επιβεβαιώνουν τη διπλή λατρεία του αγίου Θεοδώρου στην περιοχή, χωρίς να είναι δυνατόν να εξακριβωθεί, από την άλλη πλευρά, αν υπήρχε ανταγωνισμός ανάμεσα στα δύο λατρευτικά κέντρα της περιοχής. Κατά τη μαρτυρία του Ιωάννη Σκυλίτζη, το 971 ο μεγάλος στρατηλάτης Ιωάννης Τζιμισκής, αφού απέδωσε τη νίκη του βυζαντινού στρατού εναντίον των Ρώσων στο Δορύστολον στη μεσολάβηση του αγίου Θεοδώρου του στρατηλάτη, ανήγειρε ναό προς τιμήν του αγίου και μάλιστα μετονόμασε την Ευχάνεια σε Θεοδωρούπολη²³⁶. Δεν αποκλείεται τότε και με την ίδια ευκαιρία, η Ευχάνεια, την οποία συνέχεν με τα γειτονικά Ευχάιτα ακόμα και οι βυζαντινοί ιστοριογράφοι²³⁷, να ορίστηκε ως αρχιεπισκοπή στην εκκλησιαστική ιεραρχία και λίγο αργότερα να ανήλθε στην τάξη των μητροπόλεων²³⁸. Ένας άλλος φημισμένος στρατηγός, αλλά και λόγιος, ο Νικηφόρος Ουρανός, που φαίνεται ότι είχε δεσμούς με το θέμα των Αρμενιάκων²³⁹, απέδωσε τιμές στον άγιο Θεόδωρο, τον τήρωνα, με τη συγγραφή εγκωμιαστικής βιογραφίας προς τον άγιο αυτό²⁴⁰, στο απώτατο τέλος του δέκατου αιώνα.

Στα μέσα του ενδέκατου αιώνα ο μητροπολίτης Ευχαΐτων Ιωάννης Μαυρόπουλος δυσαρεστημένος από το διορισμό του στα απομακρυσμένα από την Κωνσταντι-

232. Μαυρόπουλος, αφ. 179, σ. 119, αφ. 180, σ. 130. Βλ. Καρπόζηλος, *Μαυρόπουλος*, 148-150.

233. Oikonomidès, St. Théodore, 333.

234. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 518C.

235. Schlumberger, Sceaux III, αφ. 111, σ. 324. Ο θρυλικός Διγενής Ακρίτας έχει μάρτυρες των ένδοξων πράξεών του τους αγίους Θεοδώρους: *Διγενής Ακρίτας* (Trapp), G 3033, σ. 312.

236. Σκυλίτζης, 309,29-33. Πβλ. Irmgard Hutter, Theodorupolis, *Άετός. Studies in honour of Cyril Mango*, έκδ. I Ševčenko - Irmgard Hutter, Stuttgart - Leipzig 1998, 181-190.

237. Ζωναράς, III, 534.

238. *Notitiae episcopatum*, 294. Βλ. Darrouzès, *Remarques sur des créations*, 220.

239. Cheynet, *Contestations*, 225, σημ. 147.

240. Fr. Halkin, *Un opuscule inconnu du magistre Nicéphore Ouranos: la vie de S. Théodore le conscrit*, AB 80, 1962, 308-324.

νούπολη Ευχάιτα, καθώς χρειάζονται δύο μήνες ταξίδι διά θαλάσσης για να φθάσει κανείς από την πρωτεύουσα εκεί²⁴¹, και διαμαρτυρόμενος κατά κάποιον τρόπο προς τον Μιχαήλ Κηρουλάριο²⁴², περιγράφει με τα πιο μελανά χρώματα την περιοχή γύρω από τη μητρόπολή του. Εκτός από τις συχνές επισκέψεις, αναφέρει, των φορολόγων και των στρατολόγων, η πόλη δεν παρουσιάζει καμία κίνηση και η παρουσία ενός ταχυδρόμου στην πόλη ήταν τόσο σπάνια, ώστε η άφιξή του να θεωρείται σπουδαίο γεγονός²⁴³. Όμως, σε Λόγο που εξεφώνησε ο Μαυρόπους στα Ευχάιτα παρουσιάζει την πόλη με πολύ διαφορετικό τρόπο, ως πυκνοκατοικημένη και πλούσια, που την επισκέπτονται προσκνητές²⁴⁴. Η αλήθεια για την τύχη των Ευχαιτών θα πρέπει να βρίσκεται κάπου ανάμεσα και η σχετική άνθηση των Ευχαιτών θα πρέπει να συμβαδίζει με την περίοδο της ακμής του θεματικού θεσμού και να ανακόπτεται τον ενδέκατο αιώνα, εποχή κατά την οποία αναλαμβάνουν οι παράλλες πόλεις του Πόντου.

Εκτός από το ναό του αγίου Θεοδώρου, ο οποίος κατά τη μαρτυρία του αγιολογικού κειμένου, ανεγέρθη στο *προάστειον* της πλούσιας και φιλοχρίστου Ευσεβίας²⁴⁵, η οποία πιθανώς συνδέεται με τη μεταστροφή των κατοίκων της περιοχής στο χριστιανισμό²⁴⁶, ελάχιστες μαρτυρίες αναφέρουν την ύπαρξη εκκλησιών και μοναστηριακών ιδρυμάτων μέχρι την εποχή που ο Μαυρόπους ορίστηκε μητροπολίτης Ευχαιτών. Ο ναός του αγίου Θεοδώρου, όπου συγκεντρώνονται μυριάδες πλήθους κάθε χρόνο για το ετήσιο πανηγύρι, μνημονεύεται τον ενδέκατο αιώνα στο Λόγο που εξεφώνησε ο Μαυρόπους προς τιμήν του αγίου²⁴⁷. Από επιστολή του Μιχαήλ Ψελλού συνάγεται ότι η μονή του Πύθωνος²⁴⁸, άγνωστη από άλλες πηγές, είχε δοθεί ως *χαριστίκιον* στον μητροπολίτη Ευχαιτών. Η μονή αγίας Τριάδος την οποία ίδρυσε ο όσιος Δωρόθεος ο Νέος στην τοποθεσία Χιλώκωμον, δυτικά της Αμασειάς, μαρτυρείται στο κείμενο που συνέθεσε προς τιμήν του ο Μαυρόπους²⁴⁹.

Κοντά στα Ευχάιτα που βρίσκονται στη νοτιοδυτική πλευρά της κοιλάδας του Άλλου ποταμού, εντοπίζονται τα Ζήλα και τα Κόμανα²⁵⁰. Τα Ζήλα, τα οποία δεν

241. Επιστ. Μαυρόπουδος, αρ. 64,10, σ. 171.

242. Καρπόζηλος, *Μαυρόπους*, 37.

243. Επιστ. Μαυρόπουδος, αρ. 64,55-62, σ. 178.

244. Μαυρόπους, αρ. 180, σ. 132, §5, αρ. 184, σ. 160, §1-3.

245. Delehaye, *Saints militaires*, 185.

246. Βλ. πιο πάνω, σ. 117-118.

247. Μαυρόπους, αρ. 180, σ. 131, §1-2.

248. Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (*SM*), αρ. 221,1-3, σ. 263. Βλ. Καρπόζηλος, *Μαυρόπους*, 44.

249. Μαυρόπους, αρ. 190, σ. 213-214, §18-20.

250. Bryer - Winfield, 8. Για τα Κόμανα βλ. πιο κάτω, σ. 148.

μαρτυρούνται στο *Περί θεμάτων*, μνημονεύονται στον *Βίος Ευτυχίου* και προσδιορίζονται ως *πολίχνη*²⁵¹, ένας χαρακτηρισμός που μπορεί να θεωρηθεί ότι δηλώνει μία οχυρωμένη περιοχή. Στο ίδιο αγιολογικό κείμενο μαρτυρούνται και πάλι τα Ζήλα, όταν ο βιογράφος αφηγείται τη διάσωση των κατοίκων στο ισχυρότατο φρούριο της γειτονικής Αμασείας²⁵². Όπως γίνεται εμφανές από τα ανωτέρω, τα Ζήλα, επισκοπή της μητρόπολης Αμασείας γνωστή μόνον από τις *Notitiae episcopatum* και τα πρακτικά Συνόδων, στα τέλη του έκτου αιώνα παρουσιάζονται ως μικρό φρούριο, σαφώς υποδεέστερο της Αμασείας. Δεν αποκλείεται η Ζέλισσα, όπου κατευθύνθηκε ο Άμερ για να παραπλανήσει τους Βυζαντινούς, οι οποίοι είχαν στρατοπεδεύσει στο Δαζυμώνα²⁵³, να ταυτίζεται με τα Ζήλα²⁵⁴. Η Ζέλισσα (Ζήλα), από την άλλη πλευρά, λόγω της εγγύτητας²⁵⁵ του άλλου γνωστού φρουρίου με κατάληξη -σα, του φρουρίου Πημόλισσα, θα μπορούσε να αποτελεί φρούριο της περιοχής, χωρίς, όμως, ρητή μαρτυρία από τις πηγές.

Τα Ίβορα, δεύτερη πόλη του θέματος των Αρμενιάκων στο *Περί θεμάτων* και επισκοπή της μητρόπολης Αμασείας, βρίσκεται σε μία στενή κοιλάδα του ποταμού Ίριδος²⁵⁶. Τα Ίβορα μαρτυρούνται με τον προσδιορισμό *πολίχνη*. Η πληροφόρησή μας για τα Ίβορα σταματά για αρκετούς αιώνες μέχρι που στη *Notitia* 7, η οποία χρονολογείται στην πρώτη πατριαρχία του Νικολάου Μυστικού, στα χρόνια 901-907, μνημονεύεται υπό τον τύπο «Ίβορα ήτοι Πημόλισσα»²⁵⁷. Η μνεία αυτή θα μπορούσε να σημαίνει ότι η επισκοπή Ίβόρων, άγνωστο από τότε, αλλά πιθανότατα εξαιτίας των αραβικών επιδρομών, είχε μεταφερθεί στην Πημόλισσα (σημ. Osmancik), ένα φρούριο της περιοχής, που αποτελούσε από τον ένατο αιώνα όριο ανάμεσα στα θέματα Αρμενιάκων και Παφλαγονίας²⁵⁸, και ήταν γνωστό από τα μέσα του όγδοου αιώνα, από τον *Βίος Νικηφόρου* του πατριάρχη²⁵⁹. Άλλωστε, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, στην περιοχή του θέματος των Αρμενιάκων, ίσως και σε άλλες περιοχές, είναι συχνό το φαινόμενο της μεταφοράς ενός οικισμού που βρίσκεται σε πεδινή

251. *Πολίχνη τίς ἐστίν, Ζήλα προσαγορευομένη, γειτνιάζει δὲ αὐτῇ τῇ μητροπόλει Ἀμασείας: Βίος Ευτυχίου*, 2329C. Πρβλ. για τον όρο *πολίχνη* Ζαχαριάδου, Πολίχνη και πολίχρινον, 242-247.

252. *Βίος Ευτυχίου*, 2344B.

253. Γενέσιος, Δ', 14, σ. 65.

254. Πρβλ. Ramsay, *Geography*, 282.

255. Ramsay, *Geography*, 329.

256. Bryer - Winfield, 21.

257. *Notitiae episcopatum*, 278.

258. TIB 9, 42.

259. *Βίος Νικηφόρου*, 143,7-9, αλλά και ως Ήπιμόλισσαν στον μεταγενέστερο Μιχαήλ Ψελλό: Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (*SM*), αρ. 96,17, σ. 124.

τοποθεσία σε μία άλλη περισσότερο οχυρωμένη θέση, μαζί φυσικά με τον επίσκοπό του²⁶⁰.

Επίσης, στην ίδια περιοχή, βρίσκονται τα Κόμανα Ποντικά²⁶¹, τα οποία δεν μνημονεύονται στο *Περί θεμάτων*, αλλά ούτε και σε κανένα άλλο έργο του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου. Γνωστά ως επισκοπή της μητρόπολης Νεοκαισαρείας, τα Κόμανα βρίσκονται νοτιοανατολικά της Αμασείας, ψηλά στην κοιλάδα του ποταμού Ίριδος²⁶², στα όρια της περιοχής του Πόντου Πολεμωνιακού με τον Ελενόποντο. Η περιοχή αυτή παρέμεινε στο θέμα των Αρμενιάκων μετά τις διαδοχικές κατατιμήσεις, όπως και η Νεοκαισάρεια²⁶³.

Μετά τα Ίβορα το αυτοκρατορικό σύγγραμμα μνημονεύει τη Ζάλιχο ως τρίτη επίσημη πόλη του θέματος των Αρμενιάκων. Έχει εντοπισθεί στη δυτική άκρη του δέλτα του ποταμού Άλλος²⁶⁴ και μαρτυρείται με το όνομα αυτό μόνο στον Συνέκδημο του Ιεροκλέους ως Σάλτος Ζαλίχιος²⁶⁵, κάτι που υποδηλώνει ότι η περιοχή ανήκε στην αυτοκρατορική ιδιοκτησία²⁶⁶. Η Ζάλιχος, η οποία μνημονεύεται υπό τον τύπο Ζάλιχος ήτοι *Λεοντόπολις* σε όλες τις *Notitiae episcopatum*, δεν αναφέρεται καθόλου στις μεταγενέστερες πηγές, ενώ η αρχαία ονομασία Ζάλιχος δεν απαντάται ούτε και στη νομοθεσία του Ιουστινιανού Α'. Στη Νεαρά 28 του Ιουστινιανού Α' υπάρχει το ακόλουθο σχόλιο: *και μὴν και Λεοντόπολιν, εἴδη κακείνην ἀριθμητέον ἐν πόλεσιν*²⁶⁷, το οποίο δηλώνει καθαρά ότι ήδη από τον έκτο αιώνα δεν μπορούσε να χαρακτηριστεί ως πόλις.

Τα τοπωνύμια του θέματος των Αρμενιάκων Ζήλα, Ζάλιχος, Ίβορα, Κόμανα, γνωστά κυρίως από πηγές της πρωτοβυζαντινής εποχής, δίνουν την εντύπωση μιάς περιοχής κατά βάση αγροτικής. Ορισμένα τοπωνύμια, όπως τα Ίβορα και η Ζάλιχος, έχουν αλλάξει, ακολουθώντας τις νέες μεσαιωνικές συνθήκες, και μνημονεύονται στο *Περί θεμάτων* με την αρχαία ονομασία, κάτι που ταιριάζει με το γενικό αρχαιοπρεπή χαρακτήρα του αυτοκρατορικού κειμένου. Ίσως τα τοπωνύμια αυτά είχαν επιβιώσει ως φρούρια Πημολίσης και Λεοντοπόλεως αντίστοιχα. Τα Ζήλα (Ζέλισσα) και τα Κόμανα, γειτονικοί αγροτικοί οικισμοί, όπως φαίνεται, δεν αναφέρονται στις αφηγηματικές πηγές μετά τον έκτο αιώνα, ανεξάρτητα από την αλλαγή ή όχι της ονομασίας τους στο αυτοκρατορικό πόνημα *Περί θεμάτων*.

260. Βλ. πιο πάνω, σ. 138, σημ. 173.

261. Ramsay, *Geography*, 327.

262. Bryer - Winfield, 13.

263. Βλ. πιο κάτω, σ. 151.

264. Bryer - Winfield, 89.

265. Συνέκδημος Ιεροκλέους, 37.

266. Bryer - Winfield, 89.

267. *NJ*, XXVIII, έτους 535, σ. 212.

Τα Άνδραπα, τέταρτη επίσημη πόλις στο *Περί θεμάτων*, αποτελούν μεταγενέστερη ονομασία της Νεοκλαυδιουπόλεως, η οποία και επικράτησε²⁶⁸. Βρίσκονται στην περιοχή της Παφλαγονίας, η οποία αρχικά ανήκε, όπως και η Άμνια, στο θέμα των Αρμενιάκων²⁶⁹. Τούτο συνάγεται άλλωστε και από την κατηγορηματική μαρτυρία από το αγιολογικό κείμενο για τον όσιο Ηούχιο, που δίνει πληροφορία περί της καταγωγής του: *ἐκ τῆς Ἀνδραπηνῶν πόλεως, χώρας τῶν Ἀρμενιάκων*²⁷⁰. Αυτή είναι και η μοναδική μνεία που διαθέτουμε, εκτός βέβαια από τις *Notitiae episcoporum* και τα πρακτικά Συνόδων, όπου τα Άνδραπα μνημονεύονται ως επισκοπή της μητρόπολης Αμασείας.

Στην ίδια αγροτική περιοχή είναι η Άμνια, όπου ζούσε ο γνωστός για τη μεγάλη ιδιοκτησία γης που κατείχε εκεί, όσιος Φιλάρετος²⁷¹. Η Χρονογραφία του Θεοφάνη κάνοντας λόγο για το γάμο του Κωνσταντίνου Σ' με την εγγονή του Φιλαρέτου, δίνει πληροφορία για την καταγωγή της: *κόρην ἐκ τῶν Ἀρμενιάκων ὀνόματι Μαρίαν ἀπὸ Ἀμνίας*²⁷². Στον *Βίο Φιλαρέτου* υπάρχει η μαρτυρία ότι οι απεσταλμένοι της αυτοκράτειρας Ειρήνης (στο κείμενο του Θεοφάνη ονομαστικά μνημονεύεται ο Θεοφάνης πρωτοσπαθάριος ως βασιλικός απεσταλμένος) αναζητώντας σύζυγο για τον γιο της Κωνσταντίνου ήλθαν *κατὰ τὸ μεσόγαιον Παφλαγονίας*, όπου φαίνεται ότι ήταν γνωστή ήδη η εύπορη κατάσταση των Παφλαγόνων²⁷³. Από την αφήγηση του αγιολογικού κειμένου δημιουργείται η εντύπωση ότι οι βασιλικοί απεσταλμένοι είχαν έλθει από τη θάλασσα και προχωρώντας προς την εύφορη κοιλάδα της ενδοχώρας, προς το θέμα των Αρμενιάκων, έφθασαν στην Άμνια, η οποία παραμένει αταύτιστη²⁷⁴. Και στον *Βίο αυτοκράτειρας Ειρήνης* αναφέρεται η καταγωγή της Μαρίας *ἐκ τῆς τῶν Παφλαγόνων ἐπαρχίας*²⁷⁵. Και τα δύο αγιολογικά κείμενα εντάσσουν την Άμνια στην περιοχή της Παφλαγονίας, πιθα-

268. Ramsay, *Geography*, 192, 320.

269. Ramsay, *Geography*, 316. Βλ. πιο κάτω, σ. 280.

270. *Syn. Eccl. Const.*, 673.

271. *Βίος Φιλαρέτου*, 113,6-115,2.

272. Θεοφάνης, 463,23. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 248.

273. Για την ανάδειξη των πλούσιων Παφλαγόνων αριστοκρατών από τον ένατο αιώνα και εξής βλ. πιο κάτω, σ. 277-280.

274. TIB 9, 270. Πρβλ. Bryer - Winfield, 40 σημ. 231.

275. *Βίος αυτοκράτειρας Ειρήνης*, 16.

νός έχοντας κατά νου την υπαγωγή της Άμνιας στη μητρόπολη Γάγγρας²⁷⁶, χωρίς όμως η ίδια η Άμνια να είναι επισκοπή. Το κείμενο, όμως, του Θεοφάνη, τοποθετεί την Άμνια σωστά στο θέμα των Αρμενιάκων και μάλιστα δείχνει να δίνει έμφαση στην επιλογή της νύφης από το θέμα των Αρμενιάκων.

Στα σύνορα του θέματος των Αρμενιάκων με το θέμα Παφλαγονίας από την πλευρά του θέματος των Αρμενιάκων βρισκόταν το φρούριο Δόχεια (Tokat)²⁷⁷, όπως φαίνεται άλλωστε από τη μαρτυρία του Ατταλειάτη: *ὁ οὖν Διογένης* (προερχόμενος από το Μελλισοπετρίον του θέματος Κολωνείας) *μέχρι τοῦ θέματος τῶν Ἀρμενιακῶν προΐων, ... φρούριόν τι κατασχὼν Δόκειαν κατονομαζόμενον*²⁷⁸. Η Δόχεια, η πατρίδα του Ιωάννη Κουρκούα και κατ' επέκταση του Ιωάννη Τζιμισκή²⁷⁹, μνημονεύεται, από όσο είναι γνωστό, για πρώτη φορά στη Συνέχεια Θεοφάνη χωρίς κάποιον ειδολογικό προσδιορισμό.

Στον Μιχαήλ Ψελλό μνημονεύεται δύο φορές η Δάλασσα, γενέτειρα του Κωνσταντίνου Δαλασσηνού, η οποία χαρακτηρίζεται ως *χωρίον ἐπισημότατον*²⁸⁰. Τέλος, η Παρσακούτη, της οποίας η ακριβής θέση δεν είναι γνωστή, ίσως βρισκόταν στο θέμα Αρμενιάκων, αναφέρεται ως γενέτειρα των στενών συγγενών των Φωκάδων, Παρσακουτηνῶν²⁸¹.

Η Αμισός ήταν γνωστό σημαντικό λιμάνι στη Μαύρη Θάλασσα κατά τη ρωμαϊκή περίοδο²⁸², για το οποίο, όμως, οι βυζαντινές πηγές ελάχιστα κάνουν λόγο. Τον δέκατο αιώνα ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος μνημονεύει την Αμισό ως σπουδαίο σημεία λιμάνι για το εμπόριο με τη Χερσόνα²⁸³. Αποτελούσε το βορειότερο όριο ανάμεσα στο θέμα Παφλαγονίας και Αρμενιάκων και αναφέρεται ως πέμπτη επίσημη πόλις στο *Περί θεμάτων* και ως επισκοπή της μητρόπολης Αμασειάς στις *Notitiae episcopatum* και στα πρακτικά Συνόδων. Πρέπει να αποτελούσε το τέρμα

276. Βίος Φιλαρέτου, 135,31-32.

277. Βλ. P. Wittek, Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie, Byz. 10, 1935, 53 κε.

278. Ατταλειάτης, 169,10-13. - Βρυένιος, 195, 8-10. Βλ. Ramsay, *Geography*, 267. Στα τέλη του ενδέκατου αιώνα σχεδόν, ο Ατταλειάτης μοιάζει να αγνοεί τίνων γενέτειρα ήταν το φρούριο που αναφέρει.

279. οὗτος ἐκ γένους τῶν Ἀρμενιακῶν ἦν ἀπὸ Δόκειαν χωρίον Λααβιδούν: Σύν. Θεοφ., 426,18-19.- Λέων Διάκονος, 7, 6, σ. 100. Βλ. Bryer - Winfield, 21-22.

280. Ψελλός, *Χρονογραφία*, I, 256, επίσης στο ίδιο, II, σ. 296. Πρβλ. και πιο πάνω, σ. 128.

281. Λέων Διάκονος, Z, 1, σ. 112-113. Οι Παρσακουτηνοί αναφέρονται ως *ἐξάδελφοι τῶ Δουκὶ Βάρδα*, ο οποίος, σύμφωνα με την ίδια πηγή (Z, 2, σ. 96) είχε περιορισθεί στην Αμάσεια από τον Ιωάννη Τζιμισκή. Πρβλ. όμως Cheynet, *Contestations*, 224, σχετικά με το θέμα Θρακησίων ως τόπο κατοικίας των Παρσακουτηνῶν.

282. Ramsay, *Geography*, 58. - Brandes, *Städte*, 134. Πρβλ. Bryer, *Cities of Heraclius*, 23.

283. *DAI*, 53,533, σ. 286.

του δρόμου που ξεκινούσε, όπως φαίνεται, από την Καππαδοκία και τον οποίο ακολουθήσε ὁ Ἄμερ, όταν το 863 σταμάτησε εκεί²⁸⁴ την πορεία του προς τη θάλασσα²⁸⁵. Επικεφαλής της εκστρατείας των βυζαντινών εναντίον του Ἄμερ τέθηκε ο Πετρωνάς, ο οποίος έφθασε στο Αβυσιανόν, που ταυτίζεται με την Ἐβισσα, την πατρίδα της αυτοκράτειρας Θεοδώρας²⁸⁶, στα σύνορα της Παφλαγονίας με το θέμα των Αρμενιάκων, 100 μίλια από την Αμισό²⁸⁷. Τα τοπωνύμια Πόρσον, Πόσον, ἢ Πτόσον που αναφέρονται με την ευκαιρία της μάχης του Λαλακάντος παραμένουν αταύτιστα²⁸⁸.

Στα προάστεια της Αμισού υπήρχε η μονή της Γέννας, άγνωστη από άλλες πηγές, όπου εκάθη μοναχός ο όσιος Δωρόθεος ο Νέος από την Τραπεζούντα. Η πληροφορία προέρχεται από τον Λόγο που συνέθεσε ο Ιωάννης Μαυρόπουλος για τον όσιο αυτό²⁸⁹. Ενώ στα σύνορα Παφλαγονίας και Πόντου Πολεμωναϊκού, από την πλευρά του Πόντου, σε μια περιοχή απότομη και «σκληρή», υπήρχε η μονή της Χρυσής Πέτρας, που μαρτυρείται στον *Βίο Νίκωνος Μετανοείτε*²⁹⁰, η ακριβής θέση της οποίας είναι άγνωστη.

Η Νεοκαισάρεια κατά τον Συνέκδημο²⁹¹ ανήκε στην επαρχία Ελενοπόντου και βρίσκεται σε εκείνη την περιοχή που ποτέ δεν αποσπάσθηκε από το θέμα των Αρμενιάκων²⁹². Μολονότι θεωρείται ως πόλη με στρατιωτική σημασία²⁹³, ωστόσο δεν μαρτυρείται στις αφηγηματικές πηγές με την ιδιότητα αυτή. Στα τέλη του έκτου αιώνα, όπως ειπώθηκε πιο πάνω, οι κάτοικοι της είχαν βρει καταφύγιο στην Αμά-

284. Περιεργό είναι το χωρίο της Συν. Θεοφ., 179,14-16 ότι ο Ἄμερ *σὺν τεσσαράκοντα χιλιάσι στρατοῦ ὁμοῦ μὲν τὴν Ἀρμενιακὴν ὁμοῦ δὲ καὶ τὴν πρὸς θάλασσαν Ἀμισὸν ἐξεπόρθει*, το οποίο θα μπορούσε να ερμηνευθεί ότι υπονοεῖ δύο πόλεις με την ονομασία Αμισός, μία παραθαλάσσια και μία μεσογειακή. Θα μπορούσε, όμως να σημαίνει *τὴν Ἀρμενιακὴν χώραν*, ὅποτε θα πρέπει να συμπληρωθεῖ στο κείμενο η λέξη χώρα.

285. Βλ. πιο κάτω, σ. 281.

286. Ramsay, *Geography*, 249. - Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 252. Πρβλ. σχόλια στον *Βίο Θεοδώρας*, 272. Βλ. και πιο κάτω, σ. 276.

287. Γενέσιος, Δ', 15, σ. 68.

288. Ramsay, *Geography*, 77. - Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 252. Πρβλ. Bury, *ERE*, 284. - TIB 9, 262.

289. Μαυρόπουλος, αφ. 190, σ. 210, §5. Βλ. Bryer - Winfield, 95.

290. *Βίος Νίκωνος Μετανοείτε*, σ. 20,22-27, 164,36-165,6.

291. Συνέκδημος Ιεροκλέους, 37. Περιγραφή της διαβίωσης στη Νεοκαισάρεια τον τέταρτο αιώνα έχουμε από Επιστ. Μ. Βασιλείου, 210, II, σ. 189-197, ο οποίος αναφέρει: *ἄγοντος ἤλθον ἐπὶ τὴν ἐσχατιὰν ταύτην*.

292. Κατὰ τον Ramsay (*Geography*, 317) η Νεοκαισάρεια πέρασε στο Θέμα Κολωνείας, μετὰ την ἰδρυση της θεματικῆς αὐτῆς ἐνότητος· βλ. πιο κάτω, σ. 324.

293. Brandes, *Städte*, 135-136.

σεια²⁹⁴, κάτι που θα μπορούσε να σημαίνει ότι αυτή την εποχή η Νεοκαισάρεια ή δεν διέθετε καθόλου τείχη, ή τα τείχη της δεν ήταν ικανά να εγγυηθούν την ασφάλεια των κατοίκων της. Σύμφωνα με συριακές πηγές, η Νεοκαισάρεια το 726 είχε καταστραφεί ολοσχερώς²⁹⁵. Εκτός από τις μαρτυρίες αυτές, δεν είναι γνωστές άλλες πληροφορίες για τη Νεοκαισάρεια, κάτι που δίνει την εντύπωση ότι η γνωστή από τις *Notitiae* και τα πρακτικά Συνόδων ως μητρόπολη της επαρχίας Ελενοπόντου είχε περιπέσει σε παρακμή. Από την άλλη πλευρά, το περιπαικτικό απόσπασμα της Συνέχειας Θεοφάνη²⁹⁶, το οποίο φέρεται να είχε τραγουδηθεί σε οκτασύλλαβους²⁹⁷ ένας απεσταλμένος του στρατού που πολιορκούσε τα Σανιάνα, ενός σπουδαίου συγκοινωνιακού κόμβου²⁹⁸, αναφέρει τη μητρόπολη Νεοκαισαρείας ως πολύτιμη ανταλλαγή για την παράδοση του φρουρίου Σανιάνα²⁹⁹. Η ερμηνεία των παραπάνω στίχων συνήγορει στη γενική εντύπωση που προσφέρουν οι πηγές για τη συρρίκνωση της Νεοκαισαρείας.

Η Σινώπη είναι η τελευταία επίσημη πόλη του θέματος των Αρμενιάκων στο *Περί θεμάτων*, γνωστή ως επισκοπή της μητρόπολης Αμασειάς. Μνημονεύεται ως πόλις στη Νεαρά 28³⁰⁰ μαζί με άλλες επτά πόλεις της επαρχίας Ελενοπόντου. Η Χρονογραφία του Θεοφάνη το 711 μνημονεύει τη Σινώπη, όταν ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός Β΄ μαζί με τους πιστούς του Οψικιανούς³⁰¹ *ἀνήλθε*, κατά τη χαρακτηριστική έκφραση του χρονογράφου με την οποία δηλώνει την πορεία προς τα βόρεια, προς τη Σινώπη. Από τη Σινώπη ο Ιουστινιανός Β΄ φαίνεται ότι μπορούσε να ελέγξει³⁰² πώς είχαν τα πράγματα με το στόλο, τον οποίο είχε αποστείλει στη Χερσόνα³⁰³. Η Σινώπη αποτελούσε, όπως φαίνεται, σημείο στάθμευσης του στόλου,

294. Βλ. πιο πάνω, σ. 140-141.

295. Brandes, *Städte*, 69.

296. Συν. Θεοφ., 72,18-20.

297. Krumbacher, *GBL*, 793. - Bury, *ERE*, 108.

298. Ramsay, *Geography*, 199-220.

299. Βλ. πιο κάτω, σ. 249, 255.

300. *NJ*, XXVIII, έτους 535, σ. 212.

301. Βλ. πιο κάτω, σ. 168.

302. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η μαρτυρία της Χρονογραφίας του Θεοφάνη (σ. 380,2) για τη σημασία των «περατικών μερών», σύμφωνα με την οποία ο Ιουστινιανός Β΄ που βρισκόταν στη Σινώπη κατασκοπεύοντας τα περατικά μέρη, δηλαδή τη γύρω περιοχή, είδε τον βυζαντινό στόλο να κατευθύνεται προς την Κωνσταντινούπολη.

303. Για το εμπόριο των πόλεων του Πόντου με τη Χερσόνα κατά τον έβδομο αιώνα οι μαρτυρίες από τον *Βίο πάπα Ματίνου* (έκδ. P. Peeters, *Une Vie grecque du pape S. Martin I*, *AB*, 51, 1933, σ. 261) δείχνουν, ωστόσο, υποτυπώδη διεξαγωγή εμπορικών συναλλαγών αυτή την εποχή. Πρβλ. Ahrweiler, *Mer*, 12, σημ. 4.

ενώ θεωρείται επίσης μία από τις πιο σημαντικές αποθήκες στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας³⁰⁴.

Δεν είναι καθόλου παράξενο, λοιπόν, ότι ο άγιος Φωκάς, ο προστάτης των βυζαντινών ναυτικών στην πρώιμη περίοδο, είχε το κέντρο της λατρείας του στη Σινώπη³⁰⁵. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι τα πράγματα άλλαξαν: η λατρεία του αγίου Φωκά ως προστάτη όλων των βυζαντινών ναυτικών εκτοπίστηκε από τη λατρεία του αγίου Νικολάου, η οποία φαίνεται ότι άρχισε να διαδίδεται με τη δημιουργία, στα μέσα του όγδοου αιώνα, του κατεξοχήν ναυτικού βυζαντινού θέματος των Κιβυρραιωτών. Ο άγιος Νικόλαος, με κέντρο τα Μύρα της Κιλικίας, απέκτησε μεγαλύτερη βαρύτητα στη συνείδηση των βυζαντινών ναυτικών, λόγω των πολέμων με τους Άραβες. Άλλωστε το ενδιαφέρον του Ευξείνου Πόντου είχε μειωθεί από τη στιγμή που μετεβλήθη σε βυζαντινή λίμνη.

Παρατηρούμε επίσης, ότι η Σινώπη αποτελούσε τόπο προέλευσης σημαντικών προσωπικοτήτων. Από τη Χρονογραφία του Θεοφάνη μνημονεύεται το 713 ο έπαρχος Κωνσταντινουπόλεως Δανιήλ Σινωπίτης³⁰⁶, ενώ το 802 τιμωρείται *διά φιλαργυρίαν* ο ευνούχος πατριίκιος και σακελλάριος Λέων Σαραντάπηχος, επίσης από τη Σινώπη³⁰⁷. Η οικογένεια των Σαρανταπήχων³⁰⁸, η οποία κάνει την εμφάνισή της στις πηγές στα τέλη του όγδοου - αρχές ένατου αιώνα φαίνεται ότι προέρχεται από τη Σινώπη. Στη μεγάλη ανταρσία του θέματος των Αρμενιάκων το 792 φέρεται ως πρωταίτιος ο επίσκοπος Σινώπης Γρηγόριος, όταν μαζί με δύο τουρμαρχες του θέματος, τον Ανδρόνικο και τον Θεόφιλο, υποβλήθηκε σε κεφαλική τιμωρία από τον Κωνσταντίνο ς³⁰⁹.

Κοντά στη Σινώπη, αν θεωρηθεί βέβαιος ο εντοπισμός της από τον De Boor³¹⁰, βρισκόταν η κόμη Πγγίλισος, η οποία μνημονεύεται στην *Ιστορίαν σύντομον* του πατριάρχη Νικηφόρου ως τόπος όπου είχε διαφύγει ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός Β' (*πρὸς τοὺς Ποντικοῖς ἐξέδραμε χωροῖς, ἄχρι παραθαλασίου κόμης Πγγιλίσου ὀνομαζομένης...*³¹¹), για να ελέγξει την κατάσταση στη Χερσόνα το 711. Δεν

304. Brandes, *Städte*, 157.

305. Ν. Οικονομίδης, Άγιος Φωκάς ο Σινωπεύς, *ΑΠ* 17, 1952, 185-188.

306. Θεοφάνης, 384,2.

307. Θεοφάνης, 476,30-477,2.

308. Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 157, 193. Για το όνομα βλ. επίσης, Κ. Άμαντος, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους 395-867 μ. Χ.*, Αθήνα 1953, Α', 359 και 461.

309. Θεοφάνης, 469,10.

310. Στον Index, σ. 240, της έκδοσης της *Ιστορίας σύντομον* του πατριάρχη Νικηφόρου (De Boor) η κόμη Πγγίλισος εντοπίζεται κοντά στη Σινώπη: *ad mare sita prope Sinopen*. Την ίδια άποψη ακολουθεί και ο νεότερος εκδότης Mango, σ. 229.

311. Νικηφόρος, 47,9-11.

είναι γνωστό, από την άλλη πλευρά, αν η κόμη αυτή ταυτίζεται με το φρούριο Σισσίλισσών, το οποίο αναφέρει ο Προκόπιος τον έκτο αιώνα περιγράφοντας τα φρούρια της περιοχής του Πόντου³¹².

Η Τραπεζούς, γειτονική της Σινώπης, δεν συγκαταλέγεται ανάμεσα στις πόλεις του θέματος των Αρμενιάκων στο *Περί θεμάτων*. Στις αρχές του έβδομου αιώνα η Τραπεζούς διέθετε, σύμφωνα με την αυτοβιογραφία του Ανανία του Shirak, σχολή μαθηματικών και αστρονομίας, όπου δίδασκε ο σοφός «βυζαντινός διδάσκαλος» Τυχικός³¹³. Η τύχη της σχολής αυτής είναι άγνωστη στη μεταγενέστερη εποχή. Η Τραπεζούς μνημονεύεται στα τέλη του έβδομου - αρχές όγδοου αιώνα στη Χρονογραφία του Θεοφάνη³¹⁴, σε σχέση με τη δράση του τότε σπαθαρίου Λέοντος από τη Γερμανίκεια, του μετέπειτα ιδρυτή της δυναστείας των Ισαύρων, στη μακρινή Αλανία και φαίνεται ότι η Τραπεζούς αποτελεί πέρασμα για όσους ήθελαν να εισέλθουν στα εδάφη της αυτοκρατορίας από την περιοχή του Κανκάσου και τον Εύξεινο Πόντο. Στα τέλη του όγδοου αιώνα παρουσιάζεται ως λιμάνι με αξιοσημείωτη εμπορική κίνηση, κατά τη μαρτυρία του *Βίου Γεωργίου Αμάστριδος*³¹⁵. Η Τραπεζούς διατήρησε μαζί με τη Σινώπη τα χαρακτηριστικά πόλεις κατά τον έβδομο - όγδοο αιώνα³¹⁶ και αποτέλεσε την πρωτεύουσα του θέματος Χαλδίας³¹⁷, μετά την ίδρυση της νέας θεματικής αυτής ενότητας, πριν από το 842³¹⁸.

Η ευημερία της Τραπεζούντος, για την οποία κάνει λόγο η δεύτερη παραλλαγή του *Βίου Αθανασίου Αθωνίτου*³¹⁹, φαίνεται ότι διατηρήθηκε αμείωτη, καθώς εκεί συναντούμε σημαντικές και πλούσιες οικογένειες. Στην πρώτη παραλλαγή του *Βίου Αθανασίου Αθωνίτου*, που καταγόταν και ο ίδιος από ευγενή οικογένεια της Τρα-

312. Προκόπιος, *Κτίσιμ.*, Γ', 6,22, σ. 98.

313. Lemerle, *Humanisme*, 82-84.

314. Θεοφάνης, 394,2.

315. *Βίος Γεωργίου Αμάστριδος*, 27,4-5, σ. 42. Για τις γεωργιανές πηγές που αναφέρουν την Τραπεζούντα ως σημαντικό λιμάνι βλ. Α. Α. Vasiliev, Notes on the History of Trebizond in the Seventh Century, *Εἰς μνήμην Σπυριδωνος Λάμπρου*, Αθήνα 1935, 32. - Bryer - Winfield, 24.

316. Sjuzjumov, *Rol' gorodov - emporiev*, 26-41. - Brandes, *Städte*, 129.

Ο μύθος της σύνδεσης της Τραπεζούντας με τον απόστολο Ανδρέα είναι άγνωστο πότε δημιουργήθηκε, αλλά είναι περισσότερο από πιθανό ο άγιος Ανδρέας να μην επισκέφθηκε ποτέ την Τραπεζούντα. Ο πρώτος που συνδέει τον απόστολο Ανδρέα με την Τραπεζούντα είναι ο Ιωάννης - Ιωσήφ Λαζαρόπουλος, μητροπολίτης Τραπεζούντος από το 1364-1368. Βλ. Bryer - Winfield, 71, 218. Πρβλ. Λαμπάκης, *Μεγαλοκομνηνοί*, 320.

317. Ramsay, *Geography*, 316.

318. Βλ. πιο κάτω, σ. 290.

319. *ἡ μὲν ἐνεγκαμένη τοῦτον θαυμαστή τις οὐᾱ ἐστιν, οὐ μόνον δι' εὐφορωτάτη τυγχάνει τῶν πρὸς τρυφήν καὶ ἀπόλασιν... : Βίος Αθανασίου Αθωνίτου Β*, 2,3-5, σ. 128.

πεζούντος, μνημονεύεται η οικογένεια των Κανιτών *τῶν ἐπίσημων καὶ πρωτεύόντων τῆς πόλεως Τραπεζούντος*³²⁰. Από την Τραπεζούντα καταγόταν επίσης ο όσιος Δωρόθεος ο Νέος, που έζησε πιθανώς στα τέλη του δέκατου αιώνα, σύμφωνα με τον *Βίο* του, που γράφτηκε από τον Ιωάννη Μαυρόποδα. Ο *Βίος Δωροθέου*, δίνοντας πληροφορίες για την προέλευση του οσίου, μας αποκαλύπτει επίσης ότι ο όσιος καταγόταν από πλούσιους και αριστοκράτες γονείς της μεγάλης και ευγενούς από πάμπαν προς πάμπαν οικογένειας των Γενεσίων. Η πολύτιμη αυτή μαρτυρία οδηγεί επιπλέον στο ασφαλές συμπέρασμα ότι η μεγάλη και αριστοκρατική οικογένεια των Γενεσίων καταγόταν από την Τραπεζούντα³²¹. Στην Τραπεζούντα με τις ευγενείς οικογένειες λατρευόταν ήδη από τον πέμπτο αιώνα ο άγιος Ευγένιος, το μοναστήρι του οποίου ο Βασίλειος Β΄ προικοδότησε με δαφιλίες χορηγίες το 1021/1022³²².

Η Κερασούς, κοντά στην ευημερούσα, όπως φαίνεται, Τραπεζούντα, φαίνεται ότι αποτελεί μαζί της ενιαία περιοχή, όπως φαίνεται άλλωστε και από το μολυβδόβουλλο του Γεωργίου, γενικού κομμερציάρου, χρονολογημένο στα τέλη του έβδομου αιώνα³²³.

Εξετάζοντας τις μαρτυρίες των πηγών για τις αναφερόμενες στο *Περί θεμάτων* ως επίσημες πόλεις του θέματος των Αρμενιάκων είναι εύκολο να διαπιστώσει κανείς ότι το ισχυρότατο αυτό θέμα δεν διαθέτει μεγάλες πόλεις, εκτός από τις παράλιες πόλεις του Πόντου. Οι μεσογειακές πόλεις της αρχαιότητας που βρίσκονταν σε πεδινές περιοχές μεταφέρονται σε γειτονικές οχυρές τοποθεσίες, όπου βέβαια είναι αυτό εφικτό. Όσες από τις αρχαίες πόλεις επιβιώνουν, ακολουθούν τη μεσαιωνική νομοτέλεια και μεταμορφώνονται σε κάστρα. Οι πηγές δεν μαρτυρούν ανακαίνιση ή κατασκευή δημοσίων κτιρίων, αλλά, αντίθετα περιγράφουν οχυρωμένες τοποθεσίες, φρούρια και κάστρα. Μία τέτοια χαρακτηριστική τοποθεσία της βυζαντινής επαρχίας αποτελεί το κάστρον Σίσιον, ένας από τους σταθμούς της άμυνας του Βυζαντίου³²⁴, πιθανώς στα όρια Κιλικίας και θέματος των Αρμενιάκων, το

320. *Βίος Αθανασίου Αθωνίτου Α*, 5,5-6, 6,2-3, σ. 5.

321. *Τραπεζούντιος γάρ γένος δὲ τῶν ἐν γενομένων καὶ τῶν ἐν τέλει τὰ πρῶτα ἐν γὰρ πατρῷοις ἐτέλεον οἱ πρὸς πατρός πατέρες αὐτῶ, καὶ τούτων οὐ τοῖς ἐξ ἰδιωτῶν ἄρτι πρῶτον εἰς τοῦτο παραγαγεῖσσι τὸ ἀξιωμα, ἀλλ' οἷς (ὡς ἂν εἴποι τις) κατὰ κλήρον ἦν ἡ εὐγένεια καὶ οὗς Γενεσίους ἔτι καὶ νῦν ὡς ἐπίσημόν τι γένους λαμπρότατον ... ἐπιφημίζουσιν*: Μαυρόπουλος, αρ. 190, σ. 210, §3. Η αποκαλυπτική αυτή μαρτυρία για την οικογένεια και τον τόπο προέλευσης των Γενεσίων δεν έχει ληφθεί υπόψη στην τελευταία μελέτη για την οικογένεια αυτή· βλ. Α. Markopoulos, *Quelques remarques sur la famille des Genesioi aux IXe-Xe siècles*, *ZRVI* 24-25, 1986, 103-108.

322. Bryer - Winfield, 222-223.

323. *D. O. Seals*, 4, 34. 1.

324. Lilie, *Reaktion*, 140.

οποίο μνημονεύεται μία μόνο φορά στη Χρονογραφία του Θεοφάνη στις αρχές του όγδοου αιώνα³²⁵.

Το κυριότερο χαρακτηριστικό της ιστορικής γεωγραφίας του θέματος των Αρμενιάκων, όπως αυτό προβάλλει από τα κείμενα, είναι ότι πρόκειται για περιοχή κατά βάση ορεινή, δύσβατη, πετρώδη και σε πολλά σημεία, όπου δεν υπάρχουν ποτάμια, άνυδρη. Από την κατατοπιστική περιγραφή της τοπογραφίας της Τάραντας, φρουρίου 80 χιλιόμετρα δυτικά της Μελιτηνής³²⁶, που ανήκε αρχικά στο θέμα Αρμενιάκων και κατόπιν πέρασε πιθανότατα στο θέμα Χαρσιανού³²⁷, μπορούμε να έχουμε μία γενική εικόνα για το θέμα των Αρμενιάκων. Όταν το 622 ο αυτοκράτορας Ηράκλειος έπρεπε να επιλέξει την οδό, την οποία ο βυζαντινός στρατός επρόκειτο να ακολουθήσει στην πορεία του προς την Άμυδα, βρέθηκε σε δίλημμα, γιατί και οι δύο οδοί³²⁸ που οδηγούσαν προς τα εκεί, ήταν δύσβατες, ορεινές και χωρίς δυνατότητα ανεφοδιασμού. Τελικά, ο αυτοκράτορας επέλεξε το δρόμο που περνούσε από την Τάραντα, επειδή διέθετε το μοναδικό πλεονέκτημα να είναι πιο σύντομος³²⁹. Εκεί στις στενές διαβάσεις μεταξύ των δύσβατων αυτών περιοχών υπήρχαν οι κλεισούρες, όπως τις περιγράφει ο Προκόπιος³³⁰ και ο μεταγενέστερος Λέων Διάκονος³³¹. Δυτικά της περιοχής Τάραντα φαίνεται ότι υπήρχε ένας αριθμός κλεισούρων, πιθανώς με πιο σημαντική αυτή της Αραβισού³³², όπου θα μπορούσε να εδρεύει ο ανώνυμος κλεισουροφύλακας (Καππαδοκίας), τον οποίο μνημονεύει η Χρονογραφία του Θεοφάνη κατά την επανάσταση του Σαβωρίου στη Μ. Ασία. Ενδεχομένως και τα αταύτιστα τοπωνύμια Αμνησία και Αδριανούπολις, που μαρτυρούνται με αφορμή το ίδιο γεγονός, δείχνουν από την περιγραφή του χρονογράφου

325. Θεοφάνης, 372,23-36. Βλ. Haldon - Kennedy, *Frontier*, 84. Δεν ταυτίζεται με τη Δαλιμανδόν βλ. Lilie, *Reaktion*, 115.

326. Lilie, *Reaktion*, 114. - VTIB 2, 102. Για τη Μελιτηνή, μετά την ανακατάληψή της, βλ. Tinnfeld, *Melitene*, 97-98.

327. Πρβλ. TIB 2, 290-291.

328. Λουγγής, *Οδοποιία*, 42.

329. Θεοφάνης, 312,22-23.

330. *Σκόπελοι γάρ ύπερφρύνεις ἐφ' ἑκάτερα τῆς χώρας ὄντες στενωποὺς ἐπὶ μακρότατον ἐνταῦθα ποιοῦνται. Κλεισούρας ἑλληνίζοντες τὰς τοιαύτας ὁδοὺς Ῥωμαῖοι καλοῦσι*: Προκόπιος, *Πολ.* Β', 29,25 = I, 293.

331. *Δυσέμβολοι καὶ ἔστενωμένοι ἀταρπιτοὶ*: Λέων Διάκονος, Η', 2, 130.

332. Αν κρίνουμε από την περιγραφή της Αραβισού, όπως παραδίδεται από τον Ιωάννη Χρυσόστομο (Επιστ. αρ. 69 *Νικολάω πρεσβυτέρω*, PG 52, 646: *ἐπὶ τὴν Ἀραβισὸν κατεδράμομεν, ἀσφαλέστερον μὲν τῶν ἄλλων χωρίων τὸ ἐν αὐτῇ φρούριον εὐρόντες*) μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι η Αραβισός κατείχε ήδη από τον τέταρτο αιώνα εξέχουσα θέση στην περιοχή, λόγω της ασφάλειας που παρείχε στους κατοίκους της.

φου να είναι κάστρα, τα οποία θα μπορούσαν να υποδηλώνουν κλεισούρες της περιοχής³³³.

Το θέμα των Αρμενιάκων καλύπτει μία περιοχή, όπου είναι σαφής η σπάνις των πόλεων, ενώ κατακλύζεται από φρούρια, πολλά από τα οποία βρίσκονται σε απόκρημνους βράχους για να υπάρχει έλεγχος της γύρω περιοχής. Αρμόζει για το θέμα των Αρμενιάκων το σχετικό χωρίο του κειμένου *Περί Παραδρομής*: *ἀλλὰ καὶ εἰς τόπους ἀνέρχεσθαι ὑψηλοτάτους πρὸς τὸ δύνασθαι αὐτοὺς εὐχερῶς ὄραῖν μὴ μόνον καπνοὺς καὶ κονιορτοὺς, ἀλλὰ καὶ λαοὺς τῶν πολεμίων, εἴπερ ἔρχονται*³³⁴. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικό είναι το φρούριον Ανζήν, που δέσποζε στην εύφορη πεδιάδα του Δαζυμώνας, ανάγλυφη εικόνα του οποίου προσφέρει ο Γενέσιος: *ὄρος πέτραις τραχέει ἀντίτυπον καὶ παρόδῳ δύσβατον*, με βασιανιστική την έλλειψη νερού ιδίως τους καλοκαιρινούς μήνες³³⁵. Το φρούριο παραμένει αταύτιστο, αλλά φαίνεται ότι ήταν ένα από τα φρούρια στην πεδιάδα του Δαζυμώνας, καθώς ανάμεσα σε άλλα υπήρχε μάλλον και ομώνυμο με την πεδιάδα φρούριο³³⁶. Δεν είναι γνωστό αν τη διοίκηση των φρουρίων αυτών την είχε ο τουρμαάρχης του Δαζυμώνας, γνωστός από σφραγίδες του ὄγδου και του ένατου αιώνα³³⁷. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι η πεδιάδα του Δαζυμώνας με τις γύρω διάσπαρτες πολίχνες και κόμμες και αργότερα φρούρια βρίσκεται κοντά στο Χιλιόκωμον³³⁸. Μία ένδειξη για την υπόθεση σύνδεσης των δύο τοπωνυμίων αποτελεί η μαρτυρία του Γενεσίου³³⁹, κατά την οποία ο αυτοκράτορας Θεόφιλος κατέφυγε μετά τη μάχη στον Δαζυμώνα, στο Χιλιόκωμον.

Ανάλογη είναι η τοπογραφία ενός άλλου κάστρου που βρισκόταν στην ίδια περιοχή στην πεδιάδα Χιλιόκωμου³⁴⁰- την περιγραφή του προσφέρει ο Κεδρηνός: *πέτρα παρὰ τὸ χεῖλος κειμένη τοῦ Ἰάλυος ποταμοῦ*³⁴¹. Το φρούριο ταυτίζεται με το φρούριο Πημιόλισης που μαρτυρείται στον *Βίο Νικηφόρου* ως κατάλληλο για

333. Θεοφάνης, 350,3-4,6-7,10-12,21-25. Βλ. Lilie, *Reaktion*, 72. Πρβλ. Ferluga, *Clisure*, 12. - Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Κλεισούρες*, 189.

334. *Περί Παραδρομής*, 91,21-23.

335. Γενέσιος, Δ', 14, σ. 65-66. Βλ. Ramsay, *Geography*, 329. - Bury, *ERE*, 265, 282.

336. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 148, σημ. 5.

337. Zacos - Veglery, αρ. 410, 1762 Α.

338. Σχετική είναι η περιγραφή της περιοχής από τον *Βίο Δωροθέου Νέου* (Μαυρόπουλος, αρ. 190, σ. 213, §18-20), ο οποίος, αφού εγκατέλειψε την πατρίδα του την Τραπεζούντα, ίδρυσε τη μονή της αγίας Τριάδος στην τοποθεσία Χιλιόκωμον, νότια της Αμυσού, θέση που βρισκόταν κοντά στην πεδιάδα Δαζυμώνας.

339. Γενέσιος, Γ', 14, σ. 48-49.

340. Ramsay, *Geography*, 328-329. - Bryer, *Cities of Heraclius*, 22.

341. Κεδρηνός, I, 626,14-16.

περιορισμό εξορίστων³⁴². Τελείως, όμως, διαφορετική είναι η εξέλιξη του γνωστού κάστρου Χαρσιανού που χαρακτηρίζεται ως *ἔρυμα ὑπάρχον ἀνεπιχείρητον καὶ βαρβαρικάϊς ἐφόδοις δυσπρόσιτον*³⁴³. Η πρώτη γνωστή μνεία του κάστρου αυτού, το οποίο τότε ακόμα βρισκόταν στο θέμα των Αρμενιάκων, απαντάται στη Χρονογραφία του Θεοφάνη³⁴⁴, κατά την εκστρατεία του Μασαλίμα στην Καππαδοκία το 729/730, ο οποίος *παρέλαβεν τὸ Χαρσιανὸν κάστρον*. Προσωρινά, όπως φαίνεται, επειδή το Χαρσιανόν στη συνέχεια αποτέλεσε σημαντικότερο σημείο στήριξης του βυζαντινού στρατού. Το κάστρον Σημαλούος που το 781 ανήκε στο θέμα Αρμενιάκων πέρασε αργότερα στο θέμα Βουκελλαρίων πιθανότατα³⁴⁵.

Το Κάμαχον, στο δρόμο προς τον Ευφράτη³⁴⁶ αποτελεί ένα κάστρο της περιοχής της παλαιάς επαρχίας τετάρτης Αρμενίας, η οποία πρέπει να προβιάστηκε σε θέμα Μεσοποταμίας ανάμεσα στα χρόνια 899-911³⁴⁷. Δεν μνημονεύεται στο *Περὶ θεμάτων*, παρόλο που μνημονεύεται ως κάστρο από την εποχή της θεμελίωσης του θεματικού θεσμού. Περιγραφή του κάστρου Κάμαχον, το οποίο από το 695 μέχρι το 720 αποτελούσε, μαζί με την Τάραντα και τη Μελιτηνή, προμαχώνα της άμυνας του Βυζαντίου³⁴⁸, διαθέτουμε από συριακή πηγή³⁴⁹. Από το 711 οι βυζαντινοί είχαν χάσει το Κάμαχον, ωστόσο φαίνεται ότι μέχρι τον ένατο αιώνα δεν κατελήφθη οριστικά ούτε από τους Βυζαντινούς ούτε από τους Άραβες, σε αντίθεση με τη Θεοδοσιούπολη, η οποία από τις αρχές του έβδομου αιώνα είχε περιέλθει στα χέρια των Αράβων³⁵⁰. Η Χρονογραφία του Θεοφάνη για το έτος 768/769 μνημονεύει την πολιορκία του κάστρου Κάμαχον από τον Αβδελά³⁵¹ και, από τη σύντομη περιγραφή του χρονογράφου, φαίνεται ότι επρόκειτο για ιδιαίτερα ισχυρό κάστρο, που είχε αντισταθεί αποτελεσματικά στην τριμήνη πολιορκία³⁵². Το 793 οι *Ἀρμενιάκοι ἐπίβουλοι*, όπως υποτιμητικά ονομάστηκαν από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Σ', σύμφωνα με τη Χρονογραφία του Θεοφάνη, μετά το δραματικό τέλος της ανταρσίας τους, παρέδωσαν το κάστρον Κάμαχον στους Άραβες ως αντίποινα για την φρικτή τιμωρία τους από τον Κωνσταντίνο Σ'³⁵³.

342. *Βίος Νικηφόρου*, 143,7-9. Βλ. και πιο πάνω, σ. 147, σημ. 259.

343. *Βίος Μιχαήλ Μαλεΐνου*, 3,19-21, σ. 550.

344. Θεοφάνης, 409,25. Βλ. πιο κάτω, σ. 299-300.

345. Θεοφάνης, 453,200-21. Βλ. πιο κάτω, σ. 255.

346. VTIB 2, 77, 99.

347. Oikonomidès, *Listes*, 349. Βλ. πιο κάτω, σ. 315.

348. Lillie, *Reaktion*, 138, 140.

349. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 208-209.

350. Lillie, *Reaktion*, 163.

351. Θεοφάνης, 444,13 και 15.

352. Brooks, *Arabic Lists*, 87. - Lillie, *Reaktion*, 170. - Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 674.

353. Θεοφάνης, 469,15-17. Βλ. Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 371. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 259.

Όπως φαίνεται από μολυβδόβουλλο των κομμερσιαίων της αποθήκης Κολωνείας, «Καμάχων» και Τετάρτης Αρμενίας, του έτους 713/714³⁵⁴, η Κολωνεία δείχνει να αποτελεί ενιαία περιοχή με το Κάμαχον. Το ισχυρό κάστρο Κολωνείας είναι γνωστό ήδη από τον έκτο αιώνα, όταν ο Προκόπιος περιγράφει την Κολωνεία ως *φρούριον ἐν ... ἀκρωνυχία λόφου κατακρήμνον πεποιημένον*, αναφερόμενος στην προσπάθεια του Ιουστινιανού *δυνάμει τῆ πάση* να δημιουργήσει συμπαγή άμυνα στην περιοχή³⁵⁵. Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, τέσσερις περίπου αιώνες αργότερα, μοιάζει να επαναλαμβάνει τα παραπάνω, όταν χαρακτηρίζει την Κολωνεία ως *ὄχυράτατον καὶ κρημνῶδες κάστρον*³⁵⁶.

Ανάμεσα στη Σεβάστεια και τη Μελιτηνή υπάρχει μία σειρά φρουρίων, τα οποία συνδέονται με την ιστορία των Παυλικιανών, αλλά και με τις τύχες του θέματος των Αρμενιάκων, στο δεύτερο μισό του ένατου αιώνα. Στα χρόνια του Μιχαήλ Γ', γύρω στο 856, οι Παυλικιανοί κατέλαβαν το φρούριο Αργαούν ή Αργαούθ, το οποίο μνημονεύεται ήδη από το 830 ως κατάλυμα των Παυλικιανών³⁵⁷. Γρηγόρα οι Παυλικιανοί επεκτάθηκαν και ίδρυσαν νέα φρούρια: την Άμαρα ή Άβαρα³⁵⁸, η οποία αποτέλεσε επί Λέοντος Γ' τούρμα του θέματος Σεβαστείας³⁵⁹, την Τεφρική, η οποία πιθανόν είχε ιδρυθεί πριν από το 856³⁶⁰ και αργότερα συμπεριελήφθη στο θέμα Κολωνείας³⁶¹, τη Σπάθη³⁶² και τον Κοπτόν³⁶³. Εκτός από τον Λέοντα Αργυρό, τον τουρμαρχή ίσως Χαροσιανού³⁶⁴, ο οποίος είχε συμφέροντα στην περιοχή³⁶⁵, δεν φαίνεται να έγινε άλλη προσπάθεια επί Μιχαήλ Γ' να ελευθερωθούν τα φρούρια των Παυλικιανών. Αλλά στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Βασιλείου Α' (871/872) ανέλαβε ο ίδιος ο αυτοκράτορας την εκκαθάριση των φρουρίων, καταλαμβάνοντας τα φρούρια Άβαρα, Σπάθη, Κοπτόν και άλλα. Με την ίδια ευκαιρία οι πηγές αναφέρουν την παράδοση της Λόκανας στον αυτοκράτορα από τον Αρμένιο Κουρτί-κιο³⁶⁶. Ο κίνδυνος, που είχε διατρέξει η περιοχή το 856, είναι διάχυτος και έχει απο-

354. Zacos - Veglery, *op. cit.* 219. Βλ. Brandes, *Städte*, 169, 174.

355. Προκόπιος, *Κτίσιμ.* Γ, 4, 6-8, σ. 91.

356. *De Them.*, 73. Για την εξέλιξη του βλ. πιο κάτω, σ. 323.

357. Πέτρος Σικελιώτης, 65,23-24. Βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 231 σημ. 2. - TIB 2, 150.

358. Συν. Θεοφ., 166,12-13. - Σκυλίτζης, 93,26. Βλ. Lemerle, *Pauliciens*, 88 σημ. 13, 98-99.

359. *DAI*, 50,167, σ. 240. Βλ. Oikonomidès, *Listes*, 360.

360. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 231 σημ. 2. - Lemerle, *Pauliciens*, 94. Βλ. πιο κάτω, σ. 337.

361. Βλ. πιο κάτω, σ. 324.

362. Συν. Θεοφ., 267,15-16. - Σκυλίτζης, 135,11. Βλ. Lemerle, *Pauliciens*, 99 σημ. 38. - TIB 2, 288.

363. Σκυλίτζης, 135,11. Βλ. Lemerle, *Pauliciens*, 100 σημ. 48. - TIB 2, 209.

364. Συν. Θεοφ. 374,4. Βλ. Vannier, *Argyroi*, 19-20.

365. Βλ. πιο κάτω, σ. 300, 303.

366. Συν. Θεοφ., 267,15-16, 268,4-8, 270,21-22. - Σκυλίτζης, 135,10-12, 136,18-21.

τυπωθεί στις πηγές³⁶⁷, κάτι που δικαιολογεί απόλυτα τη μετέπειτα ανάληψη της εκστρατείας από τον Βασίλειο Α'. Ωστόσο, αξιοσημείωτο είναι ότι δύο χρόνια μετά, ιδρύεται το θέμα Χαρσιανού και τα φρούρια αυτά περνούν στη νεοσύστατη θεματική ενότητα, που δεν αποκλείεται να οφείλει την ίδρυσή της στην εκστρατεία του 872.

Το 873 ο στρατηγός του θέματος Χαρσιανού αναλαμβάνει μαζί με τον στρατηγό των Αρμενιάκων να παραπλανήσουν τους Άραβες στον Βαθυρρύακα³⁶⁸. Ο Βαθυρρύαξ, σταθμός στο δρόμο προς τη Σεβάστεια, από την οποία απέχει 30 μίλια³⁶⁹, απετέλεσε «άπληκτον» των Αρμενικών θεμάτων³⁷⁰, όπου τα στρατεύματα του θέματος των Αρμενιάκων συναντούσαν τον αυτοκράτορα, όταν αυτός βιάδιζε προς τη Σελεύκεια ή άλλα σημεία της Ανατολής. Είναι πολύ πιθανόν η περιοχή του Βαθυρρύακος να χρησιμοποιείται ως τόπος στάθμευσης και διαχείμασης του βυζαντινού στρατού, ήδη από τις αρχές του έβδομου αιώνα, καθώς ο αυτοκράτορας Ηράκλειος κατευθυνόμενος προς τη Σεβάστεια διαχείμασε πιθανότατα στην περιοχή³⁷¹.

Ο Γενέσιος στη ροή της αφήγησης των γεγονότων του 873 προσφέρει πληροφορίες για την τοπογραφία της περιοχής, καθώς αναφέρει ότι τα βυζαντινά στρατεύματα στρατοπέδευαν στις υπώρειες των λόφων, ένας από τους οποίους ονομαζόταν Κωνσταντίνου βουνός³⁷². Ένας άλλος λόφος ήταν ο Ζωγολόγνος, μία δυσανάβατη τοποθεσία με πολύδενδρο δάσος, όπου αυλίσθησαν οι δύο στρατηλάται, των Αρμενιάκων και του Χαρσιανού³⁷³. Ο Βαθυρρύαξ είναι ένα τοπωνύμιο που δείχνει τη φυσική διαμόρφωση του εδάφους: ένα βαθύ ρυάκι ανάμεσα στους καταπράσινους λόφους, όπως λεπτομερώς περιγράφεται η Κρύα Πηγή στον μεταγενέστερο Ατταλειάτη³⁷⁴, η οποία ταυτίζεται με τον Βαθυρρύακα³⁷⁵. Στο έπος του *Διγενή Ακρίτα* απαντώνται ανάμεσα στους υπόλοιπους άρχοντες της Ανατολής οι *Βαθυρρυακίται*³⁷⁶, ενώ στην ίδια περιοχή φαίνεται ότι υπήρχε το μοναστήρι του Σωτήρος Χριστού³⁷⁷.

367. Σκυλίτζης, 92,9-10.

368. Γενέσιος, Δ', 36, σ. 86. - Συν. Θεοφ., 272,11-16. - Σκυλίτζης, 138,74-76.

369. VTIB 2, 109.

370. *Tres Tractactus*, 80,14. Βλ. Huxley, Aplekta, 87-93.

371. *Και περάσας τὸν Ἄλυν ποταμὸν ἐν ταύτῃ τῇ χώρᾳ διέτριβεν ὅλον τὸν χειμῶνα*, αναφέρει ασαφώς η χρονογραφία του Θεοφάνη (σ. 314,22-23). Πρβλ. Bryer, *Cities of Heraclius*, 20-21.

372. Γενέσιος, Δ', 36, σ. 88. Για την ονομασία του, βλ. Bryer, *Cities of Heraclius*, 22.

373. Γενέσιος, Δ', 36, σ. 87.

374. Ατταλειάτης, 146,12-18. Βλ. πιο κάτω, σ. 304.

375. Ramsay, *Geography*, 76, 267. - VTIB 2, 169.

376. *Διγενής Ακρίτας* (Trapp), G3574, σ. 368.

377. *Syn. Eccl. Const.*, 154. Βλ. Άλκη Κυριακίδου - Νέστορος, Μολιβδόβουλλον αγίου Θεοδώρου Βαθυρρυακίτου, *Ελληνικά* 16, 1958, 180.

Τον ενδέκατο αιώνα ο Ατταλειάτης, θέλοντας να προσδιορίσει το Μαυρόκαστρον (το κάστρο της Κολώνειας)³⁷⁸, αναφέρει ότι αυτό βρίσκεται *εἰς ἓνα τῶν Ἀρμενιακῶν τόπων*³⁷⁹, υπονοώντας με τη φράση αυτή όχι το θέμα των Αρμενιάκων, αλλά τα αρμενι(α)κά θέματα, τα οποία έχει μόλις μνημονεύσει: *ἐκ τῶν Ἀρμενιακῶν θεμάτων*³⁸⁰. Η ακρίβεια στις μνείες των πηγών γίνεται τόσο αμφίβολη, όσο αμφίβολη καθίσταται πλέον με την πάροδο του χρόνου και η κυριαρχία της αυτοκρατορίας στα μακρινά αυτά εδάφη.

---

378. Βλ. πιο κάτω, σ. 323.

379. Ατταλειάτης, 125,6-7. Βλ. Ramsay, *Geography*, 267.

380. Ατταλειάτης, 123,8-10. Για τα αρμενι(α)κά θέματα βλ. πιο πάνω, σ. 126-127.

ΘΕΜΑ ΟΨΙΚΙΟΝ

A. Ο «ΠΕΡΙΟΥΣΙΟΣ» ΣΤΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ

Όπως λέει ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, υπήρξε κάποια εποχή, οπότε με τον όρο *Ψοφίκιον*, χαρακτηρίζονταν συνολικά οι προπορευόμενοι *ἐμπροσθεν τοῦ βασιλέως ἐπὶ εὐταξία καὶ τιμῇ*¹. Περισσότερο από δύο αιώνες πριν από τον εσπευμένο συγγραφέα του *Περὶ θεμάτων*, ο πάπας Γρηγόριος Β' (715-731) μεταχειρίζεται τον ίδιο όρο ως συστατικό της αυτοκρατορικής εξουσίας, μαζί με *τὰς βασιλικὰς ἐνδύσεις, τὴν πορφύραν, τὸ διάδημα τῆς κεφαλῆς, τὴν ἀλουργίδα*². Ως εκκλησιαστικός άνδρας, ο πάπας Γρηγόριος Β' χρησιμοποιεῖ μία περιφραση: *τὰς τάξεις τῶν ὄψικίων*, που περιστοιχίζουν τον αυτοκράτορα, όπως οι τάξεις ή τάγματα των αγγέλων, που περιστοιχίζουν τον ουράνιο θρόνο, κατά τον Ψευδο-Διονύσιο Αρεοπαγίτη³, ο οποίος θεωρεῖ επίσης ότι τα αγγελικά τάγματα εξασφαλίζουν *τὴν εὐταξίαν* στον ουρανό⁴, και, κρατώντας πελέκεις, *πορεύονται εἰς τὴν πόλιν ὀπίσω αὐτοῦ*⁵.

Η ευταξία επί της γης, λοιπόν, εξασφαλίζεται από το Οψίκιον που, όμως, προπορεύεται του αυτοκράτορα, ενώ τα αγγελικά τάγματα πορεύονται *εἰς τὴν πόλιν* (την ουράνια, εννοεῖται) ακολουθώντας τον Θεό. Η διαφορά στη θέση της θείας από την επίγεια φρουρά στην τελετουργική πομπή μοιάζει εδώ να έχει μικρότερη σημασία από το γεγονός ότι η φρουρά, που δεν εδρεύει υποχρεωτικά στην πόλη, εξασφαλίζει *τὴν εὐταξίαν* στη μοναδική πόλη, είτε του ουρανού, είτε της αυτοκρατορίας.

Η εποχή, την οποία πιθανόν να υπαινίσσεται ο Πορφυρογέννητος και κατά την οποία η ίδια η υπόσταση της αυτοκρατορικής φρουράς πρέπει να απηχούσε την ουράνια ευταξία⁶ έχει, βέβαια, τις απαρχές της στον έβδομο αιώνα. Τόσο από τη μαρτυρία του Γρηγορίου Β', όσο και από εκείνη του Κωνσταντίνου Ζ', συνάγεται ότι

1. *De Them.*, 68,2-3.

2. Gouillard, *Aux origines*, 301.

3. *Περὶ τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας*, Ζ, 1-2 = *PG* 3, 220Α.

4. Στο ίδιο, Ζ, 1 = *PG* 3, 240Α.

5. Στο ίδιο, Ζ, 2 = *PG* 3, 241Β (από τον Ιεζεκιήλ, 9, 5).

6. Ίσως, από κάποια σύμπτωση ο όρος *ἀριθμός* της ουράνιας ιεραρχίας είναι τάγμα (*numerus* στην πρώιμη περίοδο). Ενδεικτικά βλ. Μαλάλας, 337. - Θεοφάνης, 75,16-17. - *DAI*, 53,154-156, σ. 266 (με αναφορά στον τέταρτο αιώνα).

τότε για πρώτη φορά η αυτοκρατορική φρουρά εμφανίζεται ενοποιημένη υπό τη γενική ονομασία *Ώψικιον* ή, με αυτοκρατορική έμφαση, το *θεοφύλακτον βασιλικόν Ώψικιον / a Deo conservandum imperiale Obsequium*⁷. Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός Β' μάλλον θα ονομάσει το Ώψικιον *περιούσιον λαόν*, δηλαδή περιούσιο στρατό⁸, επειδή, όπως είναι γνωστό από τις πηγές, *λαός*, τις περισσότερες φορές, σημαίνει στρατός.

Αν η χρήση του όρου *ἄρχοντες τῶν θεμάτων* υποδηλώνει τους αξιωματικούς των θεμάτων⁹, οι αξιωματικοί του Ώψικίου, που βρίσκονται συνήθως στη Βιθυνία, αποκαλούνται από τις πηγές *οἱ βασιλικοὶ ἄρχοντες*¹⁰ και ο επικεφαλής των τμημάτων του Ώψικίου δεν έχει την επίσημη ονομασία *στρατηγός*, όπως στα άλλα θέματα, αλλά *κόμης*¹¹. Γενικά, τόσο στην ορολογία όσο και στη δομή του, το Ώψικιον δείχνει και να αρχαίζει, αλλά, ακόμα περισσότερο, ότι αποσπάται «άνωθεν» από την κοινή σε όλους γενική στρατιωτική ορολογία, που αρχίζει να γίνεται τρέχουσα ήδη από τον έβδομο αιώνα. Στη Χρονογραφία του Θεοφάνη¹² αντιπαρατίθεται με σαφήνεια για τα τέλη του έβδομου αιώνα, ο *περιούσιος λαός* (ή Ώψικιον) από τη μία πλευρά, και τα γνωστά ως *καβαλλαρικά θέματα* της Μ. Ασίας (δηλαδή τα θέματα Ανατολικών και Αρμενιάκων), ενώ οι *βασιλικοὶ ἄρχοντες* του Ώψικίου στη Βιθυνία διοικούν *πεξικά* τμήματα¹³, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι το Ώψικιον αποτελείται στο σύνολό του από πεξικές δυνάμεις.

Το 713 εμφανίζεται κάποιος Ρούφος ως *πρωτοστράτωρ τοῦ Ώψικίου*¹⁴, χωρίς να γνωρίζουμε, αν ήταν *βασιλικός πρωτοστράτωρ*, όπως συμβαίνει το 766¹⁵. Οπωσδήποτε, όμως, ο πρωτοστράτωρ είναι *ὁ πρῶτος τῶν ἱπποκόμων*, όπως μας πληροφορεί η Συνέχεια Θεοφάνη¹⁶ και από ό,τι είναι πιθανότερο να έχει συμβεί, οι δυνάμεις που θα αποσπαστούν από το Ώψικιον από το 767 και εξής, δηλαδή οι Βουκελλάριοι και οι Οπτιμάτοι, πρέπει να αποτελούνταν αρχικά από ιππείς¹⁷. Το

7. Zacos - Veglery, αρ. 2039. - ACO II, 2, 2, 886,22.

8. Θεοφάνης, 366,5. Από τη μνεία αυτή φαίνεται ότι *περιούσιος λαός* είναι ολόκληρο το Ώψικιον που αντιπαρατίθεται, ως πεξικό, στα υπόλοιπα καβαλλαρικά θέματα και όχι οι Σλάβοι του Ώψικίου, όπως πιστεύεται. Βλ. Lounghis, Obsequium, 56.

9. Βλ. πιο πάνω, σ. 51.

10. Θεοφάνης, 397,17-19.

11. Kulakovsky, Femnyj stroj, 403-404.

12. Θεοφάνης, 366,5.

13. Θεοφάνης, 397,17-19. - Ζωναράς, III, 253.

14. Θεοφάνης, 383,11-12.

15. Θεοφάνης, 438,15-16.

16. Συν. Θεοφ., 110,4-5.

17. Βλ. πιο κάτω, σ. 236, 246.

ίδιο το Οψίκιον θα μετατραπεί βαθμιαία επίσης σε ιππική μονάδα εκστρατείας, αλλά οπωσδήποτε μετά τα τέλη του όγδοου αιώνα, οπότε θα αποκτήσει και για πρώτη φορά τούρμες, όπως και τα υπόλοιπα θέματα¹⁸, ενώ προηγουμένως το Οψίκιον πρέπει να υποδιαιρείτο σε δομεστικάτα, όπως προκύπτει από σφραγίδες¹⁹. Από τις δύο βασικές υποδιαιρέσεις, μάλλον ιππικά τμήματα, που ο Κωνσταντίνος Ε΄ θα αποσπάσει από το Οψίκιον αποδυναμώνοντάς το, οι Βουκελλάριοι και οι Οπτιμάτοι είχαν πάντοτε, όπως φαίνεται, επικεφαλής τους έναν δομέστικο, οι πρώτοι ως την ίδρυση του θέματος Βουκελλαρίων, οι δεύτεροι μόνιμα.

Η κατάτμηση του Οψικίου, που προηγείται χρονικά από τις κατατμήσεις των άλλων αρχικών και μεγάλων θεμάτων, θα οδηγήσει στη μετατροπή του σε ένα θέμα όπως όλα τα άλλα, απλώς θα διακρίνεται στο εξής από μία αρχαϊκή λατινογενή ονομασία, στα χρόνια του Πορφυρογέννητου. Από το τρίτο τέταρτο του ένατου αιώνα, θα αρχίσει να εμφανίζεται επικεφαλής του ένας στρατηγός στη θέση του παλαιού κόμητος, χωρίς η παλαιά επωνυμία «κόμης» να εξαλειφθεί τελείως²⁰.

Η ύπαρξη ενός κόμητος, που έχει υπό τις διαταγές του δομέστικους επικεφαλής στρατιωτικών τμημάτων, οδηγεί, εντελώς φυσικά, στην επιβεβαίωση της υπόθεσης του Haldon, σύμφωνα με την οποία ο κόμης του Οψικίου είναι ο κατευθείαν απόγονος του comes domesticorum της πρωτοβυζαντινής εποχής, που έδρευε στην πρωτεύουσα²¹. Η εποχή αυτή, που συμπίπτει με την εποχή ακμής του *στρατού του Όψικίου*, όπως τον αποκαλεί ο πατριάρχης Νικηφόρος²², τερματίζεται το 766, όπως φαίνεται, και μαζί της τελειώνει και η αποκλειστικότητα του Οψικίου ως στρατού, ο οποίος ελέγχει ασφυκτικά την πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη, αποτελώντας ταυτόχρονα τη φρουρά της.

Ο Κωνσταντίνος Ε΄, ανάμεσα σε άλλους *δόμφορους* αυτού διορίζει και έναν στρατηγό με το όνομα Μάνης στο προφανέστατα νεοϊδρυμένο θέμα Βουκελλαρίων, που αποσπάται έτσι οριστικά στο εξής από το Οψίκιον, του οποίου αποτελούσε προηγουμένως υποδιάρθρωση ως δομεστικάτο, όπως ειπώθηκε²³. Μέχρι τότε, το Οψίκιον είχε διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στις εξελίξεις, ιδιαίτερα στις εσωτερι-

18. Τον ένατο αιώνα, θα εμφανιστεί και το μοναδικό γνωστό βάνδον του Οψικίου με το όνομα Άγκροκου. Βλ. *Τὰ τοῦ Μελετίου μοναχοῦ περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς*, Προόμιον, PG 64, 1076A: *Μελέτιος μοναχὸς θέματος Όψικίου, βάνδου Άγκροκου, χωρίον Τιβεριοπολέως, μονῆς λεγομένης Τρεῖς, ἥτοι τῆς ἁγίας Τριάδος*. Πρβλ. TIB 7, 179.

19. Ενδεικτικά βλ. Zacos - Veglery, σφ. 1656.

20. Βλ. Blanchet, Bague, 173-176 και πιο κάτω, σ. 395-397.

21. Haldon, *Praetorians*, 143-148 και 175-179.

22. Νικηφόρος, 14,6 και 51,14.

23. Lounghis, *Decline of Domesticates*, 27-35.

κές. Πέρα από την αναμφισβήτητη προγονική σχέση του με την αρχή του *comes domesticorum*, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η ακμή του κόμητος του Οψικίου τοποθετείται ανάμεσα στην ακμή του *κόμητος τῶν ἐξκουβιτόρων* (457-641/642)²⁴ και στην εμφάνιση του δομestικού των σχολῶν (767)²⁵. Τα δύο αυτά χρονολογικά ὄρια συνηγορούν στη διαπίστωση ότι, κατά τη δεδομένη εποχή 641/642-767, το Οψίκιον καλύπτει τις ανάγκες και κυριαρχεί πάνω σε ολόκληρη την αυτοκρατορική φρουρά, την Κωνσταντινούπολη και τις γύρω περιοχές. Κόμης των εξκουβιτόρων και κόμης του Οψικίου δεν συνυπάρχουν στις πηγές κατά την εποχή αυτή, ενώ στα πρακτικά της 5' Οικουμενικής Συνόδου το 680, ανάμεσα σε άλλους αξιωματούχους αναφέρεται και ένας τοποτηρητής του κόμητος του βασιλικού εξκουβίτου, που αναφέρεται στον ίδιο κατάλογο²⁶. Μόλις το 958 αναφέρονται μαζί Οψίκιον και εξκουβίτορες σε μία εκστρατεία εναντίον των Ούγγρων υπό τον Πόθο Αργυρό²⁷, αλλά τον δέκατο αιώνα πια, επικρατεί μία τελείως διαφορετική κατάσταση από εκείνην του έβδομου.

Το χρονικό ὄριο του 641/642 δικαιολογείται από την τελευταία σαφή μνεία διορισμού ενός κόμητος των εξκουβιτόρων με την παλαιά έννοια²⁸. Η τελευταία αυτή σαφής μνεία ανήκει στον πατριάρχη Νικηφόρο²⁹: *καὶ ἀξία αὐτὸν (Βαλεντίνον) ἐτίμησαν, ἦν Ρωμαῖοι καλοῦσι κόμητα ἐξσκουβιτόρων*. Ακόμα και αν ο τίτλος αυτός ανακαινίστηκε ριζικά τον ένατο αιώνα - κάτι πολύ αμφίβολο - η διοίκηση της αυτοκρατορικής φρουράς ανήκει πια σε άλλους, ιδιαίτερα από το 767, ὁπότε, σχεδόν ταυτόχρονα με την απόσπαση από το Οψίκιον του θέματος Βουκελλαριῶν, εμφανίζονται ο πρώτος δομestικός των σχολῶν, με το ὄνομα Αντώνιος, και ο μάγιστρος Πέτρος επικεφαλής των ταγματῶν³⁰. Αν σκεφθῆί κανείς ότι, κατά την πρωτοβυζαντινή εποχή, επικεφαλής των *scholae palatinae* βρισκόταν ο *magister officiorum*³¹, τότε αποκτά ιδιαίτερη σημασία το γεγονός ότι οι δύο μόνοι γνωστοί μάγιστροι από

24. Zacos - Veglery, αρ. 1087: Βαλεντίνος πατρίκιος και κόμης του βασιλικού εξκουβίτου.

25. Guiland, *Recherches*, I, 426, 435, σμμ. 158.

26. *ACO* II, 2, 1, 14, 27-28. Ο τοποτηρητής πρέπει να νοηθεί ως κάτι αντίστοιχο του σημερινού υποδιοικητή. Βλ. *Oikonomidēs, Listes*, 273, σμμ. 29.

27. Συν. Θεοφ., 462, 19-463, 3. Βλ. Θεοφάνης, 438, 8-12, για το έτος 766, ὁπότε μνημονεύεται δομestικός των εξκουβιτών Στρατήγιος. Ο αναφερόμενος από τον Θεοφάνη, 454, 18 σταθάριος και δομestικός των εξκουβιτόρων, που παίρνει μέρος στη συνωμοσία του 780, δεν αποκλείεται να υπάγεται ακόμα στο Οψίκιον, ανεξάρτητα από την ύπαρξη του δομestικού των σχολῶν. Η απουσία, ὁμως, του κόμητος των εξκουβιτόρων είναι εμφανής.

28. Kulakovsky, *Istorija*, II, 336, 389. - Stein, *Histoire*, II, 87.

29. Νικηφόρος, 31, 20-21.

30. Θεοφάνης, 442, 25-28.

31. Boak, Master, 24-58. - Stein, *Histoire*, I, 113. - Jones, *LRE*, 575-584. - Claus, *Magister*, 40-45.

τις αφηγηματικές πηγές για την περίοδο από το 641/642 ως το 767, ο Νικήτας Ξυλινίτης το 718³² και ο Θεοφάνης Μονώτης το 742³³, συνεργάζονται και συμπράττουν με το στρατό του Οψικίου εναντίον των δύο πρώτων Ισαύρων αυτοκρατόρων Λέοντος Γ' και Κωνσταντίνου Ε' αντιστοίχως.

Λίγο μετά τα μέσα του όγδοου αιώνα η κατάσταση αυτή δείχνει να αλλάζει και ένας κόμης του Οψικίου (ή πρώην κόμης) με το όνομα Άνθης, θα βρεθεί στην Κωνσταντινούπολη ως *έκ προσώπου* των αυτοκρατόρων Κωνσταντίνου Ε' και Λέοντος Δ' ³⁴ αλλά, όπως σαφέστατα αφήνει να εννοηθεί για τον Κωνσταντίνο Ε' η Χρονογραφία του Θεοφάνη, το ζήτημα της αυτοκρατορικής εύνοιας την εποχή εκείνη δεν πρέπει να αφορούσε τόσο την πρωτοκαθεδρία ανάμεσα στους πατρικίους και στρατηγούς των θεμάτων³⁵, αλλά την ίδια τη συνολική πορεία της βυζαντινής κοινωνίας³⁶.

Η εμφάνιση στο ιστορικό προσκήνιο του πρώτου πατρικίου και κόμης του Οψικίου³⁷ συμπίπτει με την εναρκτηρία συνεδρία της 5' Οικουμενικής Συνόδου, στα τέλη του 680³⁸, μίας Συνόδου που κατοχύρωσε, φυσικά, την Ορθοδοξία. Ο τότε κόμης του Οψικίου Θεόδωρος (μάλλον ο Κολωνείας)³⁹ είναι ο μόνος ανώτατος στρατιωτικός, ο οποίος παρίσταται μαζί με τον υφιστάμενό του *τοποτηρητήν τοῦ κόμητος τοῦ βασιλικῦ ἐξκουβίτου*. Συνεπώς, η φρουρά της Κωνσταντινούπολης και τα γύρω στρατεύματα, που αποτελούν το Οψίκιον, στηρίζουν την ορθόδοξη πολιτική πρωτοβουλία του Κωνσταντίνου Δ', τη στιγμή κατά την οποία τα *θέματα* βρίσκονται εγκαταλελειμμένα από τον ορθοδοξότατο αυτόν αυτοκράτορα, ιδιαίτερα δε τα *καβαλλαρικά*, μπροστά στη βουλγαρική προέλαση⁴⁰.

Από την εμφάνισή του, λοιπόν, το Οψίκιον έχει μία διαφορετική συμπεριφορά από τα συνηθισμένα δύο *καβαλλαρικά* θέματα, έστω και αν οι καταβολές του θα έπρεπε να το προσεγγίζουν με το θέμα των Αρμενιάκων, ως τμήματα αρχαιογενή. *Περιούσιος λαός*, εξάλλου, αποκαλείται από τη Χρονογραφία του Θεοφάνη το

32. Θεοφάνης, 400,25-27. - Νικηφόρος, 55-56.

33. Νικηφόρος, 60,14-15. - Θεοφάνης, 415,12-18. Βλ. Guiland, *Patrices de Léon III à Michel II*, 323.

34. Zacos - Vegler, αρ. 1720 και 1721. Βλ. Λεοντοίνη, Άνθης, 40-41.

35. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 198.

36. Λουγγής, *Δοξίμο*, 47-49.

37. Ο αναφερόμενος ως Λεόντιος, σπαθάριος και κόμης του οψαρίου (*Πασχάλιον Χρονικόν*, 715,20) για το έτος 625 δεν αποκλείεται να είναι κόμης του Οψικίου. Το πρόβλημα παραμένει ανοικτό.

38. Lilie, *Thrakesion*, 9. - Του ίδιου, *Reaktion*, 304-305.

39. Βλ. Guiland, *De Constantin IV à Théodose III*, 287 και πιο κάτω, σ. 391, 392.

40. Θεοφάνης, 358,16 και 359,4.

Οψίκιον σε αντιπαράθεση με τα *καβαλλαρικά θέματα* επί Ιουστινιανού Β'⁴¹, δηλαδή μετά τον Κωνσταντίνο Δ', κάτι που τονίζει και τη διαφορά, την οποία έχει από τα *καβαλλαρικά* ως προς τη δομή και τη διοίκηση⁴². Κόμης και δομέστικοι, που διοικούν κυρίως πεζικά, αλλά και ιππικά τμήματα στο Οψίκιον, στρατηγοί και τουρμάρχες, οι οποίοι διοικούν σχεδόν αποκλειστικά ιππείς στα *καβαλλαρικά θέματα Ανατολικών και Αρμενιάκων* από την άλλη. Η διαφοροτική αυτή διαγωγή δεν θα σταματήσει, παρά μόνον όταν θα σταματήσει η διαφορά στη δομή και στη διοίκηση ανάμεσα στο Οψίκιον και στα άλλα θέματα, μετά τα τέλη του όγδοου αιώνα, ίσως μάλιστα με την ίδρυση των νέων θεμάτων της λεγόμενης «δεύτερης γενιάς», από τη βασιλεία του Μιχαήλ Β' Τραυλού και εξής.

Ο τίτλος *κόμης του Όψικίου και ύποστράτηγος Θρακησίων* του 680, όπως υποστήριξε ο Lilie⁴³, μοιάζει να δικαιολογείται εν μέρει μόλις τριάντα χρόνια αργότερα, το 711, οπότε ο Ιουστινιανός Β' εκστρατεύει ως τη Σινώπη, έχοντας *σύν αὐτῶ τοὺς τοῦ Όψικίου και μέρους Θρακησίων*⁴⁴. Τέτοιες συμπτώσεις ανάμεσα στο Οψίκιον και στους Θρακησίους μπορεί να φαίνονται ακόμα αραιές και επεισοδιακές⁴⁵, εμπειριέχουν, όμως, ίσως ήδη από τα τέλη του έβδομου αιώνα, τους λόγους της κοινής εξέλιξης ορισμένων μικρασιατικών περιοχών, λόγους που θα γίνουν ορατοί πολύ αργότερα⁴⁶.

Εκείνο, ωστόσο, που πρέπει να σημειωθεί εδώ, είναι το γεγονός ότι από τη βασιλεία του Κωνσταντίνου Δ' μέχρι εκείνη του γιου και διαδόχου του Ιουστινιανού Β', η συμπεριφορά του στρατού του Οψικίου μεταβάλλεται, όχι ως προς την Ορθοδοξία που, αντίθετα, φαίνεται να υπερτονίζεται με την προσθήκη των κοσμητικών *a Deo conservandum* και *περιούσιος*, όσο από την πολιτική και κοινωνική συμπεριφορά του Οψικίου, που, όπως φαίνεται, αποτελεί την κύρια δύναμη, στην οποία στηρίζεται ο Ιουστινιανός Β' για την εφαρμογή μίας πολιτικής αντίθετης από εκείνην του πατέρα του⁴⁷, ίσως μάλιστα και από την πρώτη βασιλεία του (685-695)⁴⁸.

41. Θεοφάνης, 366,5. Βλ. Lounghis, *Obsequium*, 56.

42. Αντίθετα, ο Haldon (*Praetorians*, 195-198) υποστηρίζει ότι το Οψίκιον ήταν από την αρχή ιππική μονάδα.

43. Lilie, *Thrakesion*, 22-24.

44. Θεοφάνης, 380,4-5. Ο Lilie (*Thrakesion*, 22, σημ. 72) επισημαίνει ως σχετική με τα γεγονότα αυτά την εμφάνιση στον Θεοφάνη (378,27-28) ενός τουρμάρχη των Θρακησίων.

45. Η επόμενη κοινή τους επανεμφάνιση θα γίνει το 812 (Θεοφάνης, 495,24-27). Βλ. Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 65.

46. Βλ. Haldon, *Praetorians*, 29.

47. Λουγγής, *Δοκίμιο*, 29. Για τους Σλάβους βλ. Yannopoulos, *Société profane*, 139, σημ. 69.

48. Οπότε εμφανίζεται και η *jussio* του 687 (*ACO* II, 2, 2, 886-887). Βλ. Dölger, *Regesten*, αρ. 254.

Το γεγονός ότι οι εγκατεστημένοι στο Οψίκιον (περιοχή της Αβύδου) Σλάβοι, που αναφέρονται μάλιστα ως *περιούσιος λαός*⁴⁹, αλλάζουν τη φυσιογνωμία του στρατού αυτού, ο οποίος εκστρατεύει μαζί με τα *καβαλλαρικά θέματα* κατά των Αράβων, είναι φανερό, όπως επίσης φανερό είναι ότι ο μετέπειτα παντοδύναμος έμπιστος του Ιουστινιανού Β', πρωτοπατρίκιος και κόμης του Οψικίου Βαρασβακούριος⁵⁰ συνδέεται με τον επίσης μετέπειτα στρατηγό του Ιουστινιανού Β' Θεοφύλακτο Σαλιβά⁵¹, ο οποίος το 709 θα έχει υπό τις διαταγές του «στρατὸν καὶ γεωργικὸν λαὸν χωρικοβοήθειαν»⁵². Το Οψίκιον δηλαδή επί Ιουστινιανού Β' αρχίζει να προσεγγίζει τα καβαλλαρικά στη δράση και τη συμπεριφορά, χωρίς να ταυτίζεται πάντως μαζί τους. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ιουστινιανού Β' εμφανίζεται ένα Οψίκιον, το ίδιο ορθόδοξο όπως επί Κωνσταντίνου Δ' και Θεοδώρου Κολωνείας, αλλά τώρα όμως σε ρόλο ανατρεπτικό της καθεστηκίας τάξεως, κάτι που θα συνεχιστεί, σχεδόν χωρίς διακοπή, ως το 715⁵³, οπότε το Οψίκιον φτάνει στο σημείο να ανατρέψει τον ορθόδοξο αυτοκράτορα Αρτέμιο - Αναστάσιο Β'⁵⁴.

Αν στο Οψίκιον εμφανίζεται ο *πρωτοστράτωρ* Ρούφος το 713⁵⁵ (το 680 ή λίγο πριν αναφέρεται κάποιος Φίλιππος, «στρατηλάτης τοῦ βασιλικῆς ὀψικίου»⁵⁶) ως ένδειξη ότι το Οψίκιον διαθέτει και ιππικά τμήματα (υπό τον πατρίκιο και κόμητα Γεώργιο Βούραφο), οι δυνάμεις αυτές του Οψικίου αδυνατούν να σταματήσουν τον στρατηγό των Ανατολικών Λέοντα - Κόνωνα στη Νικομήδεια⁵⁷ και, από τότε, το θέμα των Ανατολικών προβάλλει στο βυζαντινό προσκήνιο ως στρατιωτική δύναμη

49. Νικηφόρος, 36,23. - Θεοφάνης, 366,2. Βλ. Head, *Justinian II*, 42.

50. Βλ. Καραμιαλούδη, Πρωτοπατρίκιος, 163, σημ. 2. - Oikonomides, *Dat. Byz. Seals*, αρ. 28.

51. Θεοφάνης, 373, 18-19. Παρόλο που αναφέρεται μόνον ως Σαλιβάς, πρέπει να είναι ο Θεοφύλακτο Σαλιβάς της εκστρατείας του 709 στα Τύανα.

52. Θεοφάνης, 377, 405. Βλ. Λουγγής, *Δοκίμιο*, 25. Βλ. ακόμα πιο πάνω, σ. 70 και 136

53. Sumner, *Philippicus*, 289-292. - Λουγγής, *Δοκίμιο*, 29-33.

54. *Βίος Γερμανού*, 12,221-222, σ. 216: *καὶ γὰρ ἀπεχθάνεται μὲν Ἀναστάσιος ὑπὸ τῶν ἐκ τοῦ Ὀψικίου θέματος ταξιωτῶν*.

55. Θεοφάνης, 383,10-15.

56. *ACO II*, 2, 2, 648,7-8. Ο Φίλιππος αυτός έχει περάσει σχεδόν εντελώς απαρατήρητος από τη νεότερη έρευνα. Σημειώνεται μόνο στον Kaegi, *Unrest*, 184. Το πιθανότερο είναι να πρόκειται για μικρό βαθμοφόρο, ίσως διοικητή κάποιας μικρής μονάδας, όπως θα μπορούσε να συναχθεί και από τη μελέτη του Durliat, *Magister militum* - στρατηλάτης, 317.

57. Θεοφάνης, 390,15. Βλ. Λουγγής, *Νέοι Προσανατολισμοί*, 61-73. - Haldon, *Praetorians*, 197, σημ. 454 [αντιπαράθετε στην άποψη Λουγγή, την Άγκυρα (·), προφανώς από τον Foss (Ankara, 73 και 76)]. Θεωρώ ότι ο κόμης του Οψικίου δεν ήταν δυνατόν να εδρεύει τόσο μακριά από την Κωνσταντινούπολη και ότι τα γεγονότα, ιδιαίτερα αυτά του 717, υποδεικνύουν τη Νικομήδεια].

ισχυρότερη από το Οψίκιον και, μάλιστα, ως εκδικήτρια της ενέδρας, στην οποία είχε οδηγηθεί το 669 από τον Κωνσταντίνο Δ' και από τον κόμητα του Οψικίου Θεόδωρο⁵⁸.

Η εμφάνιση των *Γοτθογραικών* (που ενδέχεται και να ταυτίζονται με τους Οπτιμάτους⁵⁹) στις τάξεις του Οψικίου το 715⁶⁰, ίσως να σημαίνει ότι η πρώτη γενεά των Σλάβων πολεμιστών, τους οποίους ο Ιουστινιανός Β' είχε εγκαταστήσει στο Οψίκιον, είχε αδυνατίσει⁶¹. Σκλαβησιάνοι θα αναφέρονται βέβαια μέχρι και τον δέκατο αιώνα στο Οψίκιον, το βέβαιο όμως είναι ότι, το 718, ο πατρικίος και κόμης του Οψικίου Ισώης⁶² προσπαθεί να ξεγερθεί, μαζί με άλλους αριστοκράτες, κατά της στρατιωτικής εξουσίας του Λέοντος Γ', όπως και το ότι, μάλλον αμέσως μετά την καταστολή της εξέγερσης αυτής, επικεφαλής του Οψικίου τοποθετείται ο κουροπαλάτης και πατρικίος Αρτάβασδος, γαμπρός του Λέοντος Γ' και πρώην στρατηγός των Αρμενιάκων⁶³.

Η μνεία του Θεοφάνη μετά το θάνατο του Λέοντος Γ' *Ἀρμενίων τε και Ἀρμενιάκων μαχησαμένων πρὸς ἀνατολικὸν καὶ Θρακησίους, τὸν ὑπερμάχου Κωνσταντίνου*⁶⁴, όπου δεν αναφέρεται καθόλου το Οψίκιον, το οποίο όμως, χωρίς αμφιβολία, πολεμούσε στο πλευρό του Αρταβάσδου⁶⁵, χωρίς να γνωρίζουμε ακριβώς τον επικεφαλής του⁶⁶ (η μάχη της Μωδρινής, εξάλλου, πρέπει να έγινε σε εδάφη του Οψικίου⁶⁷), θα μπορούσε να οδηγήσει στη σκέψη ότι στο στρατό του Αρταβάσδου κυριαρχούσαν οι Αρμένιοι σε τόσο συντριπτικό βαθμό, ώστε κάτω

58. Το 669, τα *πρατεῖα* του θέματος των Ανατολικῶν ἐξεγείρονται κατά του Κωνσταντίνου Δ', ο οποίος τους αντιπαραθέτει τον πατριό και κόμητα Θεόδωρο Κολωνείας: Θεοφάνης, 352,14-23. Βλ. και πιο πάνω, σ. 70.

59. Kulakovsky, *Femnyj stroj*, 409-410. - *De Them.*, 130-131 (σχόλια). - Haldon *Praetorians*, 200-202, σμμ. 470-471.

60. Θεοφάνης, 385,28-29 και 386,5-6. Βλ. Körstein, *Agrarverhältnisse*, 34.

61. Ditten, *Einwanderung*, 154-155. Τον δέκατο αιώνα, «οἱ Σθλαβησιάνοι οἱ καθήμενοι εἰς τὸ ὄψικιον» εμφανίζονται να ανήκουν στα καβαλλαρικά (*De Cer.*, 666,15-16). Εκατὸν εἰκοσι ἀπὸ αὐτοῦ φέρονται να συμμετέχουν στην εκστρατεία της Κρήτης το 949.

62. Νικηφόρος, 56,1-2. - Θεοφάνης, 400,30. Βλ. Šandrovskaja, *Pamiatniki*, 244-253.

63. Θεοφάνης, 413,30. - Νικηφόρος, 59,19. Βλ. Speck, *Artabasdus*, 153-154. Βλ. και πιο πάνω, σ. 119.

64. Θεοφάνης, 418,5-7.

65. Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 45.

66. Ο Speck (*Artabasdus*, 97-98) πιστεύει, αρκετά εύλογα, ότι το διοικούσε ο ίδιος ο Αρτάβασδος. Βλ. επίσης Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 154.

67. Λίγο νωρίτερα (μάλλον το 741) ο Αρτάβασδος, που διοικεί πραγματικά μόνος του τὸν Ὀψικιον λαόν, προελαύνει ὡς το Δορύλαιον (Θεοφάνης, 414,20-21). Στρατολογία στο Οψίκιον ἀπὸ τὸν Αρτάβασο το 742 ἐπίσης στον Θεοφάνη, 417,26-27. Βλ. και Speck, *Artabasdus*, 97.

από τον όρο Ἀρμένιοι να περιλαμβάνεται και το Οψίκιον, κάτι που, οπωσδήποτε, παραμένει στο επίπεδο της απλής υπόθεσης. Όπως κι αν έχουν τα πράγματα, το κάστρον Πουζιάνης, τελευταίο καταφύγιο του Αρταβάσδου, βρίσκεται επίσης σε εδάφη του Οψικίου⁶⁸, ενώ η βασιμμένη στην υποστήριξη του ορθόδοξου αυτοκράτορα Αρταβάσδου σύμπραξη Οψικίου και Αρμενιάκων υποκίπτει στην ισχυρότερη σύμπραξη Ανατολικών και Θρακησίων. Εδώ φαίνεται καθαρά η νίκη του νέου στοιχείου πάνω στο παλαιό.

Τον σφετεριστή ή αδικαιώτο Αρτάβασδο φαίνεται ότι διαδέχθηκε στο αξίωμα του κόμητος του Οψικίου ο πατρίκιος Ἄνθης, πρώην διοικητής Κυζίκου⁶⁹ και άνθρωπος της απόλυτης εμπιστοσύνης του Κωνσταντίνου Ε΄⁷⁰, κάτι πολύ φυσικό και αναμενόμενο⁷¹, που έμελλε, όμως, να διαρκέσει σχετικά λίγο χρόνο: το 766, ο κόμης του Οψικίου Δαβίδ ο κατά τον Βησῆρ, απλός σπαθάριος και όχι πατρίκιος, όπως οι προκατόχοί του, πομπεύεται στον Ιππόδρομο μαζί με άλλους δεκαοκτώ *ἐπισήμους ἄρχοντες*⁷² από τον Κωνσταντίνου Ε΄, έχοντας πέσει θύμα συκοφαντίας, φθόνου αλλά και ευλάβειας, κατά τον Θεοφάνη⁷³. Ανεξάρτητα από το πόσο μεγάλη δόση αλήθειας περιέχεται στον ισχυρισμό αυτό του Θεοφάνη, η θρυλούμενη αυτή συνωμοσία του 766 σήμανε και το τέλος της ακεραιότητας του αρχικού θέματος του Οψικίου, σε ό,τι αφορά τόσο τη στρατιωτική του δομή, όσο και την εδαφική του υπόσταση.

Οι τόσες αλλαγές, που αρχίζουν να παρατηρούνται στην επιβλητική και ομοιομορφη εμφάνιση ως το 766 του στρατού του Οψικίου, ίσως να έχουν σχέση και με τον φανερά χαμηλότερο τίτλο του κόμητος του Οψικίου Δαβίδ κατά τον Βησῆρ (σπαθάριος και όχι πατρίκιος). Το φαινόμενο αυτό, ωστόσο, θα είναι μεμονωμένο, επειδή οι μετέπειτα διοικητές κόμητες του Οψικίου θα είναι στην πλειοψηφία τους

68. Θεοφάνης, 420,13-15. - Νικηφόρος, 62,10-12. Βλ. Speck, *Artabasdos*, 288-290.

69. Zacos - Veglery, αρ. 1719. - Βλ. Λεοντοίνη, Ἄνθης, 42-43.

70. *Βίος Στεφάνου Νέου*, 33,16-20, σ. 132.- Βλ. Λεοντοίνη, Ἄνθης, 40, σημ. 8.

71. Σε ό,τι αφορά κάποιον Πέτρο, πατρίκιό, βασιλικό πρωτοσπαθάριο και κόμητα του Οψικίου, τον οποίο ο Lihačev (*Molivdovuly*, 207, Tabl. LXXII, αρ. 9) χρονολογεί στο δεύτερο μισό του 8ου αιώνα, η μόνη δυνατή προσέγγιση είναι αυτή με τον Πέτρο, που εμφανίζεται ως μάγιστρος το 767, σύμφωνα με τον Θεοφάνη, 442,26. Στην υποθετική αυτή περίπτωση, θα πρόκειται για μία προγενέστερη φάση της σταδιοδρομίας του, η οποία μας είναι άγνωστη.

72. Θεοφάνης, 438,3 και 12-13. Για τον σπαθάριο και κόμητα του Οψικίου Δαβίδ βλ. Haldon, *Praetorians*, 360, αρ. 11, σημ. 1098.

73. Θεοφάνης, 438,4-6.

πατρίκιοι⁷⁴, ή κατά τεκμήριο πατρίκιοι⁷⁵. Η ύπαρξη, όμως, έστω και ενός σπαθαρίου στην ανώτατη διοίκηση του Οψικίου προϋποθέτει ότι ο ακρωτηριασμός του θέματος αυτού από τον Κωνσταντίνο Ε' μπορεί να έγινε αρκετά νωρίτερα από το 766, ίσως μάλλον από τότε που ο έμπιστος του πατρίκιος Άνθης προβιβάστηκε σε *έκ προσώπου* του αυτοκράτορα και ο διάδοχός του τότε μπορεί να διορίστηκε ως απλός σπαθάριος.

Στο Οψίκιον, επίσης, εμφανίζεται *τοποτηρητής* μετά το 750⁷⁶, όπως και *βαλνίτωρ και άναγραφεύς*⁷⁷, αξιώματα άγνωστα στην περίοδο της παντοδυναμίας του θέματος. Η χρονολόγησή τους απαγορεύει να διακρίνουμε, αν ήταν ο τοποτηρητής π.χ. εκείνος, ο οποίος διοικούσε το Οψίκιον σε περιόδους που δεν υπήρχε κόμης. Ακόμα, στο εξής οι κόμητες του Οψικίου θα είναι πρόσωπα με σχετικά αθόρυβη παρουσία στο ιστορικό προσκήνιο, όπως π.χ. ένας Κοριάς⁷⁸ ή ένας άλλος Θωμάς⁷⁹, οι σφραγίδες των οποίων χρονολογούνται στο δεύτερο μισό του όγδοου αιώνα, σε προφανέστατη αντίθεση με έναν Θεόδωρο Κολωνείας, έναν Βαρασβακούριο ή έναν Άνθη, που η παντοδυναμία τους ανήκει οριστικά στο παρελθόν.

Είναι πολύ δύσκολο να υποστηρίξει κανείς ότι το Οψίκιον, ως μόρφωμα, από την εμφάνισή του το 680 μέχρι τον υποβιβασμό και ακρωτηριασμό του επί Κωνσταντίνου Ε', ήταν ένα δημιούργημα κάποιας αυτοκρατορικής έμπνευσης, οπωσδήποτε όχι εκείνης του Κώνσταντος Β'⁸⁰, επειδή η πορεία του Οψικίου δεν ακολουθεί

74. Ο κόμης του Οψικίου Αρτάβαδος (Zacos - Veglery, αρ. 3079) για τον οποίο βλ. Haldon, *Praetorians*, 360, σμμ. 1099, φέρεται στη σφραγίδα του ως [πρωτο]σπαθάριος. Για το αν η χρονολόγηση των εκδότων (750-850) είναι σωστή, ή αντίθετα, ο Αρτάβαδος αυτός μπορεί να ταυτιστεί με τον δομέστικο του Αρταβάδου, ο οποίος αναφέρεται στον Θεοφάνη, 418,5-6, και που, ίσως, διοικούσε το Οψίκιον, βλ. πιο κάτω, σ. 394, σμμ. 4.

75. Κόμης του Οψικίου Νικήτας (βλ. Brooks, *Early Abbasids, 737-739*), ο οποίος ίσως και να αντιστοιχεί στο χωρίο του Θεοφάνη, 468,3. Βλ. Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 124, σμμ. 181. - Lillie, *Reaktion*, 174, σμμ. 44, 45. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 237.

76. Zacos - Veglery, αρ. 1762 και 3176 (α) και (β). Βλ. και Haldon, *Praetorians*, 212, σμμ. 517. Μάλλον πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο που ονομάζεται Σέργιος και είναι βασιλικός σπαθάριος και τοποτηρητής του θεοφυλάκτου βασιλικού Οψικίου.

77. Zacos - Veglery, αρ. 2095. Όπως και οι σφραγίδες με τοποτηρητές, έτσι και αυτή του αναγραφεύς και βαλνίτορος χρονολογούνται ανάμεσα στο 750 και στο 850. Πρβλ. Haldon, *Praetorians*, 214, σμμ. 513. Ο *βαλνίτωρ* από το λατινικό *balneum*, Du Cange, *Latin.*, s. v. Πρβλ. *Βίο Ιωαννικίου*, 428Α: *Δρόσος σπαθάριος, ός ποτε γεγονός άντιγραφεύς του Όψικίου, διατρίβων έν τη άναγραφή.*

78. Zacos - Veglery, αρ. 406. - *Coll. Seyrig*, αρ. 188.

79. Schlumberger, *Sigillographie*, 249, αρ. 3. Πρβλ. Winkelmann, *Rangstruktur*, 75.

80. Σύμφωνα με τον Στράτο (*Βυζάντιον*, Δ', 265), ο Κώνσταντ Β' στη Δύση συνοδεύταν από τους στρατούς των Ανατολικών και των Αρμενικών, ενώ στην εκστρατεία δεν φαίνεται να έλαβε μέρος ο

τη γενικότερη πορεία της βυζαντινής κοινωνίας. Από τους κόμητες του Οψικίου, μόνον ο πολὺς Ἀρταβάσδος ἔφτασε μέχρι τον αυτοκρατορικό θρόνο⁸¹.

Εκείνο, όμως, που φαίνεται κάπως πιο πιθανό, είναι ότι το Οψίκιον δεν υποβαθμίστηκε μόνον εξαιτίας της μεταρρυθμιστικής ἐμπνευσης ή επιθυμίας του Κωνσταντίνου Ε'. Αντίθετα, η αρχαιοπρεπής δομή και συμπεριφορά του βρίσκονταν πίσω από την διαφορά του από τα άλλα θέματα και, όταν η διαφορά αυτή ἔγινε αντίθεση, ὡπως συνέβη επί Ἀρταβάσδου, τότε φάνηκε ότι τα καβαλλαρικά θέματα της Μ. Ασίας ἐξέφραζαν με πιο ἄμεσο και σύμφερο τρόπο το πνεῦμα μίας νέας εποχής, που τότε μόλις ἀρχίζει.

Μαζί με την υποβάθμιση του Οψικίου, η εποχή των «πέντε θεμάτων κατά τὴν Ἄνατολιν» (766-824)⁸² ἔφερε στο φως τις παραμέτρους μίας νέας κατάστασης στην ιστορία των μικρασιατικών θεμάτων: στο ἐξῆς το πεδίο της πολεμικής δράσης των θεματικών στρατῶν θα μετατοπίζεται ὅλο και περισσότερο προς τα ανατολικά⁸³, καθώς θα αραιώνουν σιγά-σιγά οι ἐπεμβάσεις τους στα πολιτικά πράγματα της πρωτεύουσας⁸⁴ και της ἐξουσίας γενικότερα. Το Οψίκιον, που ἐδρεύει κοντά στην Κωνσταντινούπολη (μᾶλλον τότε η ἔδρα του πρέπει να μεταφέρεται στη Νίκαια ἀπὸ τη Νικομήδεια⁸⁵), θα είναι στο ἐξῆς υποχρεωμένο να ἔχει το μέτωπό του στραμμένο προς τα ανατολικά. Ἀρχίζει να ἐμπλέκεται και στις μάχες κατὰ των Ἀράβων, κάτι που συνέβαινε μόνον ευκαιριακά στην περίοδο της ακμῆς του, και μάλιστα, ως στρατεύμα μεταφερόμενο ἀπὸ το στόλο⁸⁶, ἄρα στην πλειοψηφία του πεζό. Οι χερσαίες, ὅμως, ἐκστρατείες, στις οποίες ἀρχίζει να ἐμπλέκεται τὴν εποχή των πέντε θεμάτων, οὔτε οφέλη δειχνουν να του προσπορίζουν, οὔτε τονίζουν μία οποιαδήποτε υπεροχή του, ὡπως παλιότερα.

στρατός του Οψικίου, που διοικείται τότε ἀπὸ τον πατρίκιο Θεόδωρο Κολωνείας (μᾶλλον ἀπὸ το 665 ὡς το 680/681).

81. Με τὴν υποστήριξη της αριστοκρατίας, κατὰ τον Θεοφάνη, 420,22: *πολλοὺς δὲ καὶ ἄλλους συμμαχίσαντας Ἀρτανάσδω τῶν προυχόντων*. Βλ. και Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 122.

82. Βλ. πιο πάνω, σ. 43-45.

83. Ενδεικτικά βλ. Θεοφάνης, 451,6, 463,19-21, 473,28-32, *passim*.

84. Βλ. Kaegi, *Unrest*, 244, ὅπου υποστηρίζεται ὅτι πρόκειται για intensification (ένταση) της ἀταξίας. Στο ἴδιο, 254, ἐπισημαίνεται ὅμως, πολὺ σωστά, ὅτι πρόκειται για «στρατιωτική ἀλληλεγγύη προς το θρόνο».

85. Το 787 στη Ζ' Οικουμενική Σύνοδο, ἐπικεφαλῆς της φρουράς στη Νίκαια είναι ο κατὰ τα ἄλλα ἄσημος πατρίκιος και κόμης του Οψικίου Πετρωνάς. Βλ. Mansi, XII, 999B. - Zacos - Veglegy, αq. 2315.

86. Τέτοια είναι η περίπτωση του 697/698 (Θεοφάνης, 371,13-21). Δεν είναι βέβαιο ὅτι στην ἐκστρατεία συμμετείχε και το Οψίκιον, ὡπως συμμετείχε στην ἀντίστοιχη ἐκστρατεία του 715 (Νικηφόρος, 50,16-17. - Θεοφάνης, 385,7-8). Ἀπὸ τη ναυτική ἐκστρατεία του 715, που ἔχει τον ἴδιο ἀρχηγό με εκείνη του 797/798, συνάγεται και η πιθανολογούμενη συμμετοχή του Οψικίου στην ἐκστρατεία του 697/698. Βλ. Kaegi, *Unrest*, 192.

Το έτος 778, στη γνωστή προέλαση των στρατηγών των πέντε θεμάτων στη Γερμανία, ο κόμης του Οψικίου αναφέρεται μόλις πέμπτος, μετά από εκείνους των Θρακησίων, των Ανατολικών, των Βουκελλαρίων και των Αρμενιάκων, δηλαδή τελευταίος στη σειρά⁸⁷. Τέσσερις σφραγίδες με το όνομα Γρηγόριος, οι οποίες σώθηκαν από την εποχή αυτή⁸⁸, πρέπει με μεγάλη πιθανότητα να ανήκουν στον αναφερόμενο από τον Θεοφάνη ως Γρηγόριο του Μουσουλακίου⁸⁹, ο οποίος διοικεί ένα Οψικιον υποβαθμισμένο και πειθήνιο. Μία αμφίβολη μαρτυρία για το έτος 782 θέλει να ηττάται από τους Άραβες ένας στρατηγός ή κόμης του Οψικίου Νικίτας⁹⁰, το ίδιο άσημος όσο και ο προκατόχος του στο αξίωμα Γρηγόριος το 778⁹¹ ή ο με μεγάλη πιθανότητα διάδογός του το 787 Πετρωνάς.

Αμέσως μετά την Ζ' Οικουμενική Σύνοδο, που φρουρήθηκε από το Οψίκιον, το έτος 788 έγινε αιματηρή μάχη στην τοποθεσία Κοπίδναδον (που δεν αποκλείεται να ταυτίζεται με την Ποδανδό, οπότε η σωστή ανάγνωση πρέπει να είναι: κόμη Ποδανδός ή Ποδανδού⁹²), όπου έπεσαν και του Όψικίου άρχοντες⁹³, ίσως και ο κόμης Πετρωνάς, που δεν αναφέρεται. Ο επόμενος κόμης του Οψικίου, που μνημονεύεται το έτος 795/796 και έχει το όνομα Ιωάννης, συνοδεύει τον σεβάσμιο Πλάτωνα, ηγούμενο της μονής Σακκουδίωνος⁹⁴, ενώ το 798/799, μία αραβική επιδρομή, που φτάνει ως τα εδάφη του Οψικίου, συγκρούεται με τον πατρίκιο και κόμητα του Οψικίου Παύλο, *σὺν ὄλῳ τῷ θέματι αὐτοῦ καὶ τοῖς ὀπτιμάτοις*, προξενώντας τους βαριές απώλειες⁹⁵.

Η μνεία των Οπτιμάτων, δηλαδή ενός νέου και μικρού θέματος που μόλις έχει αποκοπεί από το Οψικιον⁹⁶, σε μάχημη υπηρεσία, μοιάζει να υποδεικνύει ότι η μετατροπή των Οπτιμάτων σε ημιονηγούς δεν έχει ακόμα συντελεστεί. Το γεγονός αυτό, μαζί με το γεγονός ότι οι άρχοντες του Οψικίου, οι οποίοι πέφτουν στο Κοπίδναδον

87. Θεοφάνης, 451,11-17.

88. Zacos - Vegler, αφ. 1961, 1962 (πατρίκιος και κόμης), 1963 (πρωτοπαθάριος και κόμης). Βλ. επίσης Cheynet, Sceaux d'Iznik, αφ. 8.

89. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 223.

90. Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 124, σημ. 181. - Lilie, *Reaktion*, 174, σημ. 44, 45. - Haldon, *Praetorians*, 360, σημ. 1101. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 237.

91. Που, όμως, ως απόστρατος πατρίκιος τον Οκτώβριο του 802, θα λάβει μέρος στην ανατροπή της Ειρήνης της Αθηναίας, σύμφωνα με τον Θεοφάνη, 476,10. Βλ. Guiland, *Patrices de Léon III à Michel II*, 330.

92. TIB 2, 261.

93. Θεοφάνης, 463,19-21.

94. Θεοφάνης, 470-471. Βλ. Niavis, *The Reign*, 55.

95. Θεοφάνης, 473,28-31. Βλ. και Lounghis, *Obsequium*, 57.

96. Βλ. πιο κάτω, σ. 235.

το 788, δεν αποκαλούνται πια βασιλικοί από τη Χρονογραφία του Θεοφάνη, όπως το 718, θα μπορούσε να σημαίνει ότι το Οψίκιον, που εμφανίζεται στη μάχη μόνο του με μία μικρή καβαλλαρική μονάδα, είχε υποχρεωθεί, μπαίνοντας στην εποχή των αλλαγών, να μεταβάλει την εμφάνισή του, για την ώρα τουλάχιστον μόνο την εξωτερική.

Με την έναρξη του ένατου αιώνα, η μνεία του Θεοφάνη για το έτος 801 *αὐτὸς* (Αέτιος) *τὰ περατικά θέματα κατέχων, Ἀνατολικούς καὶ τὸ Ὀψίκιον*⁹⁷, θα μπορούσε να υπονοεί, εκτός από το πασιφανές ότι και τα δύο αναφερόμενα θέματα ήταν περατικά, ότι ήταν ήδη όμοια σε δομή⁹⁸. Η υπόθεση παραμένει αναπόδεικτη, επειδή, το 812, ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Α΄ Ραγγαβές, εξαιτίας της *κακοβουλίας τῶν παρασυμβούλων* του, έχει να αντιμετωπίσει *ἐπιβουλήν καὶ ὕβρεις* από *τὰ πλήθη μάλιστα τοῦ Ὀψικίου καὶ τῶν Θρακησίων*⁹⁹, και θα ήταν κάτι το εξαιρετικά ασυνήθιστο με τον όρο *τὰ πλήθη* να χαρακτηρίζονται ιππικές μονάδες¹⁰⁰, χωρίς αυτό να αποκλείεται.

Οπωσδήποτε, όμως, αν αυτή είναι η δεύτερη κοινή εμφάνιση Οψικίου και Θρακησίων μετά την εκστρατεία του Ιουστινιανού Β΄ στη Σινώπη το 711, η αρχαιογενής προέλευση του Οψικίου, που συνεπάγεται κάποια σταθερά κοινά χαρακτηριστικά με το θέμα των Αρμενιάκων¹⁰¹, πρέπει να είναι αυτή που κυριαρχεί στη διάκριση της μεγάλης αγροτικής εξέγερσης του Θωμά του Σλάβου (821-823) επί Μιχαήλ Β΄, όταν τα μόνα θέματα που συντάσσονται με την κεντρική εξουσία, η οποία περιστοιχίζεται ήδη από τη νέα, μεσοβυζαντινή αριστοκρατία¹⁰², είναι το θέμα Αρμενιάκων και το θέμα Οψικίου¹⁰³, δηλαδή τα αρχαιοπρεπή θέματα. Σύμφωνα με μία

97. Θεοφάνης, 475,23-24.

98. Ανεξάρτητα επίσης από το κατά πόσον ο Αέτιος ήταν ή δεν ήταν μονοστράτηγος. Βλ. Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 40, και πιο πάνω, σ. 54. Τόσο στο κείμενο του Θεοφάνη, όσο και στον Bury (*ERE*, 2) τα δύο θέματα Ανατολικών και Οψικίων δείχνουν να μη διαφέρουν σε τίποτα.

99. Θεοφάνης, 495,24-27. Βλ. Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 71. Πρβλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 309.

100. Η χρήση του *μάλιστα* ίσως και να υπονοεί ότι ολόκληρος ο στρατός άρχισε να κινείται εναντίον του Μιχαήλ Ραγγαβέ και, ιδιαίτερα, το Οψίκιον και οι Θρακησίοι που αποτελούνταν από *πλήθη* (:). Βλ. πιο κάτω, σ. 209.

101. Το κυριότερο χαρακτηριστικό της κοινής στάσης Οψικίου και Αρμενιάκων έναντι των ζητημάτων της εσωτερικής πολιτικής τον όγδοο αιώνα είναι ότι τα δύο αυτά θέματα δεν αποτελούν την «οικονομαχική πρωτοπορία» του Κωνσταντίνου Ε΄, όπως τα θέματα Ανατολικών, Θρακησίων και Βουκελλαρίων (Θεοφάνης, 442). Οψικίων και Αρμενιάκων, όπως είναι γνωστό, είχαν ταχθεί με τον Αρτάβασδο τα χρόνια 741-743.

102. Λουγγής, *Δοκίμιο*, 71 και 77.

103. Συν. Θεοφ., 53,21-54,2. - Γενέσιος, Β΄, 2, σ. 23-24. - Σκυλίτζης, 31,84-86. Πρβλ. Köpstein, *Zur Erhebung*, 78 και 85, σημ. 153.

πληροφορία που δίνει μόνον ο Γενέσιος¹⁰⁴, ο τότε πατρίκιος και κόμης Κατάκυλας ήταν εξάδελφος του Μιχαήλ Β'¹⁰⁵.

Εκείνο, ωστόσο, που προφανώς έχει μεγαλύτερη βαρύτητα από τους εκάστοτε πιθανολογούμενους δεσμούς της θεματικής ηγεσίας με τον αυτοκρατορικό θρόνο, είναι το γεγονός ότι κατά τις κρίσιμες κοινωνικές αναμετρήσεις και των δύο περιόδων της Εικονομαχίας (727-785 και 815-843), το Οψίκιον και οι Αρμενιάκοι φαίνονται ότι συντάσσονται πάντα, άμεσα ή έμμεσα, με την πιο συντηρητική πλευρά, κάτι που μπορεί να υπερτερεί και από τις συγκυρίες, οι οποίες προσεγγίζουν ευκαιριακά το Οψίκιον με τους Θρακησίους και που αργότερα θα γίνουν μονιμότερες.

Από την καθαρά δομική και θεσμική πλευρά της θεματικής εξέλιξης, όμως, και ανεξάρτητα από την επικράτηση το 823 της συντηρητικής παράταξης, στην οποία συμμετείχε και το Οψίκιον, η εμφάνιση τον ένατο αιώνα τουρμαρχών στις τάξεις του Οψικίου¹⁰⁶, που συνεπάγεται την ολοκληρωτική μετατροπή του σε ένα τυπικό καβαλλαρικό θέμα, επισημοποιεί τον υποβιβασμό του, ορατό ήδη στη μνεία του Θεοφάνη για το έτος 778¹⁰⁷, και το Οψίκιον αρχίζει πια να κατατάσσεται στα λεγόμενα *Τακτικά* μετά τα καβαλλαρικά θέματα του έβδομου αιώνα, παρόλο που στις σφραγίδες των διοικητών τον εξακολουθεί, αρκετά συχνά, να αποκαλείται *θεοφύλακτον βασιλικὸν Ὀψίκιον*, όπως στις παλιές και ένδοξες μέρες του¹⁰⁸.

Ο κατακερματισμός των θεμάτων Ανατολικών, Αρμενιάκων και Βουκελλαρικών, που πραγματοποιείται χωρίς αμφιβολία στα τελευταία χρόνια του Μιχαήλ Β'¹⁰⁹, δεν συντελεί καθόλου στην ανόρθωση του Οψικίου που, τώρα πια, είναι ένα θέμα όπως όλα τα άλλα, ενώ οι όσοι γνωστοί από τις πηγές ηγήτορές του τον ένατο

104. Γενέσιος, Β', 3, σ. 25.

105. Ο Bury (*ERE*, 87) τον αποκαλεί «ανηψιό» (nephew), ενώ η Kōrstein (Zur Erhebung, 85) «γαμπρό» (Schwager).

106. Zacos - Vegler, αρ. 2550, πρώτο μυσό του ένατου αιώνα, που μπορεί να σημαίνει κάλλιστα μετά το 823. Πρβλ. Lounghis, *Decline of Domesticates*, 34-35.

107. Θεοφάνης, 471,1-17. Βλ. επίσης Tritle, *Tatzates' Flight*, 285. - Lilie, *Reaktion*, 246, σημ. 285. - Rochow, *Byzanz im 8 Jh.*, 222-223.

108. Η θεμελιώδης, χωρίς αμφιβολία, αυτή υποβάθμιση δεν γίνεται αντιληπτή από τον Winkelmann, *Rangstruktur*, ούτε στις σσ. 72-76, όπου εξετάζεται το Οψίκιον, ούτε στις σσ. 26-28, όπου συγκρίνει το *Τακτικὸν Uspensky* με το *Κλητορολόγιον του Φιλοθέου*, ούτε στο υπόλοιπο βιβλίο. Αντίθετα, στη σ. 76, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο μέσος όρος παραμονής κάθε κόμητος του Οψικίου στη διοίκησή του ήταν 6 χρόνια και ότι αυτό ισχύει τόσο για τον όγδοο, όσο και για τον ένατο αιώνα. Μόλις δημοσιευθεί μία ακόμα σφραγίδα κόμητος του Οψικίου, φοβούμαι ότι το συμπέρασμα του Winkelmann θα ανατραπεί.

109. Βλ. πιο πάνω, σ. 45.

αίωνα¹¹⁰, δεν έχουν καμία σχέση με μάχες και νίκες ή ήττες. Στο λεγόμενο *Τακτικόν Uspensky* του έτους 843, ο πατριάρχης και κόμης του Οψικίου βρίσκεται μόλις στην 8η θέση της στρατιωτικής ιεραρχίας μετά τον στρατηγό των Ανατολικών, τον δομέστικο των σχολών, τον πατριάρχη και ανθύπατο, τον στρατηγό των Αρμενιάκων και τον στρατηγό των Θρακησίων¹¹¹, ενώ μόλις προηγείται από τον επόμενο στρατηγό των Βουκελλαρίων, δηλαδή τον στρατηγό ενός θέματος που αποτελούσε υποτεταγμένη διοίκηση του Οψικίου τον προηγούμενο αιώνα. Η σειρά αυτή δεν θα αλλάξει στα επόμενα *Τακτικά*¹¹², παρά μόνο στα τέλη του δέκατου αιώνα. Η υποβάθμιση του Οψικίου είναι ακόμα μεγαλύτερη στο *Τακτικόν Escorial*: εκεί όπου υποβαθμίζεται το αξίωμα του θεματικού στρατηγού και σχεδόν ολόκληρη η παλιά στρατιωτική ιεραρχία, μόνον ο στρατηγός των Ανατολικών διατηρεί κάποια σημαντική υπόσταση, ενώ το Οψίκιον ακολουθεί την πτώση στην ιεραρχία μαζί με τα υπόλοιπα θέματα, διατηρώντας την ίδια σειρά¹¹³.

Οι μνείες στρατηγών, αντί για κόμητες, επικεφαλής του Οψικίου αρχίζουν μάλλον το 874¹¹⁴, οπότε ο έμπιστος του Βασιλείου Α΄, Ανδρέας «ἐκ Σκυθῶν», τοποθετείται υποστράτηγος *τοῦ κατὰ τὸ Ὀψίκιον θέματος*¹¹⁵, αλλά οι υπόλοιποι είναι μάλλον αφανείς, για τη στρατιωτική ιστορία τουλάχιστον¹¹⁶. Αν η υποβάθμιση των

110. Π.χ. ένας Χριστόφορος (Zacos - Veglery, αρ. 1792), ένας Θεοδοσίος (Zacos - Veglery, αρ. 2474Α), ένας Θεόφωλος (Zacos - Veglery, αρ. 2517). Βλ. Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 75.

111. Oikonomidès, *Listes*, 49,4.

112. Στο *Κλητορολόγιον του Φιλοθέου* (Oikonomidès, *Listes*, 101,9) διατηρείται η ίδια σειρά των στρατηγών, παρόλο που προστίθενται τίτλοι στην κορυφή και ο κόμης του Οψικίου βρίσκεται στην 8η θέση. Στο λεγόμενο *Τακτικόν Βενεζενιζ*, πάλι στην 8η θέση (Oikonomidès, *Listes*, 247,2).

113. Oikonomidès, *Listes*, 265,1-4: στρατηγού των Αρμενιάκων, των Θρακησίων, του Οψικίου, των Βουκελλαρίων.

114. Η μνεία ενός ανώνυμου στρατηγού του Οψικίου στον *Βίο Θεοδώρου Στουδίτου Β*, 253C φράσσεται ως αναχρονισμό.

115. Γενέσιος, Δ΄, 30, σ. 81. Βλ. και Seibt, *Bleisiegel*, 241-242. - Oikonomidès, *Listes*, 264, σμμ. 23, και 348, σμμ. 341. - H. Ditten, *Prominente Slawen und Bulgaren in byzantinischen Diensten* (Ende des 7. bis Anfang des 10. Jahrhunderts), *Studien zum 8. und 9. Jahrhundert in Byzanz*, BBA 51, Berlin 1983, 115, σμμ. 120. - Βλυσίδου, *Βασίλειος Α΄*, 85-91, 177-181, 185-188, και πιο κάτω, σ. 291-397.

116. Ένας Γρηγόριος, ανθύπατος, πατριάρχης και στρατηγός Οψικίου (Zacos II, αρ. 116, 121, 169, 249, 262, passim. - *Coll. Seyrig*, αρ. 191) και ένας Θεόδωρος Δαλασσηνός, βεστάρχης και στρατηγός Οψικίου, μάλλον στα μέσα του ενδέκατου αιώνα (Cheynet, *Du stratège au duc*, 188, σμμ. 44. - Každan, *Armiane*, οικωγ. 25, 92-108 και πιο κάτω, σ. 391-397). Σε ό,τι αφορά τη μνεία των *δύο στρατηγών τοῦ τε Ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ Ὀψικίου* στο *Περί Παραδρομῆς*, 113, σε κάποιο έτος της βασιλείας του Λέοντος Σ΄, ούτε εκεί μνημονεύονται ονόματα, ενώ, όπως παρατηρεί ο Dagron (112, σμμ. 4), ο διοικητής του βυζαντινού στρατού εισβολής πρέπει να ήταν ο Νικηφόρος Φωκάς ο παλαιός.

θεματικών στρατηγών θα σημάνει και την ώρα της πτώσης του θεματικού θεσμού από τη βασιλεία του Ιωάννη Τζιμισκή και εξής¹¹⁷, σε ό,τι αφορά το θεοφύλακτον βασιλικόν Οψίκιον, η εμφάνιση στρατηγών επικεφαλής των τμημάτων του θα σημαίνει και την πλήρη αφάνεια των στρατιωτικών του δυνάμεων ήδη από το δεύτερο μισό του ένατου αιώνα. Ός τότε, το Οψίκιον είχε αποτελέσει ένα καθαρά αυτοκρατορικό στρατιωτικό σώμα, που οι καιροί είχαν μετατρέψει από προπύργιο της συντήρησης επί Κωνσταντίνου Δ' σε πραιτωριανή πρωτοπορία επί Ιουστινιανού Β', για να παραχωρήσει στη συνέχεια τον πρωτοποριακό του ρόλο στο θέμα των Ανατολικών και σε όσα θέματα ακολουθούσαν παρόμοια εξέλιξη.

Στο εξής, οι ιδιομορφίες του θέματος Οψικίου εντοπίζονται περισσότερο στην ιδιαιτερότητα της θέσης του και της πολυποίκιλης σχέσης του με την πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη, ίσως ακόμα και στη συνάφειά του με το παρακείμενο θέμα των Θρακησιών, που κι αυτό έχει αλλάξει, καθώς ο ηγετικός ρόλος στη βυζαντινή κοινωνία έχει περιέλθει πια σε δυνάμεις, οι οποίες δεν έχουν σχεδόν καμία σχέση με τον πάλαι ποτέ κραταίο «περιούσιον λαόν» του Ιουστινιανού Β', που συμμετείχε δραστικά στην κεντρική εξουσία ως τον υποσκελισμό του από το θέμα των Ανατολικών.

Β. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ

Η εκτεταμένη περιοχή που ο πατριάρχης Νικηφόρος, γράφοντας μάλλον στα τέλη του όγδοου αιώνα, αποκαλεί ή *τοῦ Ὀψικίου καλουμένη χώρα*¹¹⁸, αποτελείται από εδάφη, τα οποία παλαιότερα αποτελούσαν τις εξής επαρχίες: τη Βιθυνία, τον Ελλήσποντο, την Ονωριάδα και την Παφλαγονία (σαφής μνεία που ελαχιστοποιεί την πιθανότητα να αποσπάστηκε η Παφλαγονία στο σύνολό της από το θέμα των Αρμενιάκων), καθώς και τμήματα των επαρχιών Λυδίας, Φρυγίας Πακατιανής, Φρυγίας Σαλουταρίας, Γαλατίας και Γαλατίας Σαλουταρίας.

Γύρω στα μέσα του όγδοου αιώνα μνημονεύονται «αί ἐπαρχία» *τοῦ θεοφύλακτου βασιλικού Ὀψικίου*¹¹⁹ και, σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο, στα μέσα του δέκατου αιώνα η κομώπολη Μηρός αποτελούσε το σύνορο με το θέμα των Ανατολικών¹²⁰. Ο Ramsay¹²¹ παραθέτει μία σειρά πόλεων που πρέπει να βρι-

117. Βλ. πιο πάνω, σ. 49.

118. Νικηφόρος, 36,21.

119. Zacos - Vegler, αρ. 263 (χρονολ.: 745/746). - D. O. Seals 3, 39.41.

120. *De Them.*, 61,20-22.

121. Ramsay, *Geography*, 151.

σκονταν στα εδάφη του Οψικίου, οι περισσότερες από τις οποίες, όμως, είναι πολύ αμφίβολο αν υπήρχαν πραγματικά την εποχή αυτή. Το παράδειγμα της πεδιάδας της Κρασού, που μνημονεύεται ως πόλη από τον Συνέκδημο του Ιεροκλέους, αλλά ως πεδιάδα από τον Νικηφόρο¹²² και χωρίς προσδιορισμό από τον Θεοφάνη¹²³, δείχνει ότι αρκετές αρχαίες μικρές πόλεις πρέπει να είχαν παρακμάσει οριστικά στη βόρεια Φρυγία¹²⁴, όπως εξάλλου και σε ολόκληρη τη Μ. Ασία την εποχή που τα γεωγραφικά όρια των θεμάτων αρχίζουν να γίνονται ορατά, δηλαδή τον όγδοο αιώνα. Η παρουσία της Κρασού ως πεδιάδας ανατολικά από το Δορύλαιον κατά τον Ramsay¹²⁵ εντοπίζεται, σύμφωνα με τις δύο αυτές μνείες του Θεοφάνη, ανάμεσα στα χρόνια 741 και 804.

Επίσης, ως πεδίον μέσα στα όρια του Οψικίου χαρακτηρίζεται από τον Νικηφόρο¹²⁶ μέχρι τον Κίνναμο¹²⁷ η Δαματρύς της Βιθυνίας. Σύμφωνα με τον Θεοφάνη¹²⁸, κοντά στη Δαματρύ βρισκόταν ο λόφος (ή βουνός ή όρος) του Αγίου Αυξεντίου, σε άμεση θέα από το Ιερόν Παλάτιον¹²⁹, δηλαδή πολύ κοντά στην Κωνσταντινούπολη. Το γεγονός ότι στη Βιθυνία ο συνδυασμός βουνού και πεδιάδας δεν έμεινε απαρατήρητος από τις βυζαντινές πηγές, φαίνεται ακόμα καλύτερα στο παράδειγμα της Ατρώας, για την οποία ο Λέων Διάκονος αναφέρει τον δέκατο αιώνα: *τῷ Ὀλύμπῳ παρακειμένην τῆς Ἀτρῶας πεδιάδα*¹³⁰. Τόσο η πεδιάδα της Ατρώας, όσο και ο μοναστικός Όλυμπος της Βιθυνίας συνθέτουν το κεντρικό δίπτυχο του *Βίον Πέτρον Ατρῶας*, αποτελώντας ταυτόχρονα και τους δύο πόλους εμφάνισης των δύο συμπλεγμάτων κύριων κοινωνικών ομάδων του Μεσαίωνα: ο στρατός συγκεντρώνεται στις πεδιάδες, όπως η Κρασός, η Δαματρύς και η Ατρῶα. Στον Άγιο Αυξέντιο και, ιδιαίτερα, στον βιθυνικό Όλυμπο συχνάζουν οι μοναχοί¹³¹.

122. Νικηφόρος, 59,25-28, χωρίς να αποκλείεται να υπονοεί και ύπαρξη της πόλης.

123. Θεοφάνης, 414,19 και 481,1-2. Βλ. TIB 7, 317.

124. Πρβλ. K. Belke, *Byzantinische Festungen in Phrygien, Die epigraphische und altertums kundliche Erforschung Kleinasien, Akten des Symposiums vom 23. bis 25. Oktober 1990, Osterreichische Akademie der Wissenschaften, Phil.- hist. Klasse, Denkschriften*, 236. Band, 59-70.

125. Ramsay, *Geography*, 435.

126. Νικηφόρος, 47,4-7.

127. Κίνναμος, 226-227.

128. Θεοφάνης, 436-437.

129. Σύν. Θεοφ., 197,19-20. - Σκυλίτζης, 108,74-75.

130. Λέων Διάκονος, I, 11, σ. 177.

131. O Skabalanovič (σ. 436), αποκαλεί τον Όλυμπο «άγιον όρος». Βλ. Beck, *Kirche*, 208: Kaich Dagh.

Ορεινή, επίσης, ήταν η παραθαλάσσια περιοχή της Σιγριανής¹³², κοντά στη Λάμπσακο. Το *ὄρος Σιγριανῆς*¹³³ ή, ακόμα ακριβέστερα, *τὰ κρημνώδη τοῦ τῆς Σιγριανῆς ὄρους παρὰλίαι*¹³⁴ βρίσκονται στη μέση της απόστασης ανάμεσα στη Λάμπσακο (ανατολικά) και στην Κύζικο (δυτικά). Τα κρημνώδη, όμως, αυτά παράλια πιθανόν να διαθέτουν *τὸν λιμένα τοῦ Καλοῦ Ἀγροῦ*¹³⁵, πολύ πριν ο Θεοφάνης ο Ομολογητής ιδρύσει τη μονή του Μεγάλου Αγρού, για την παραθαλάσσια θέση της οποίας υπάρχουν αρκετές μαρτυρίες¹³⁶. Επειδή ο Καλός Αγρός πρέπει να βρισκόταν σε σχετικά μικρή απόσταση από την Προικόννησο, σύμφωνα με τις πιο πάνω μαρτυρίες, μάλλον θα έπρεπε να τοποθετηθεί στη Σιγριανή και όχι απαραίτητα κοντά στον Σάτυρο, όπου τοποθετείται συνήθως¹³⁷.

Από νοτιο-δυτικά προς βορειοανατολικά στο θέμα Οψικίου δεσπόζουν τρία ορεινά συγκροτήματα, όλα μοναστικά κέντρα: τα ὄρη της Τρωάδος, ο λεγόμενος Κυμνάς (Elmacik Dagħ) και ο βιθυνικός Ὀλυμπος¹³⁸, ενώ προς νοτιοανατολικά βρίσκεται ο Δίνδυμος ή Φρύγια ὄρη (Murad Dagħ)¹³⁹, ὅπως συνάγεται από τον *Βίο Πέτρου Ατρῶας*¹⁴⁰. Στον ίδιο χώρο της βόρειας Φρυγίας, μαρτυρείται στον ίδιο *Βίο*¹⁴¹ τὸ ὄρος Φιλάργγυρον. Εκεί πρέπει να βρισκόταν και η χώρα της Δαγούτης, που ταυτίζεται συνήθως με τη *χώρα των Δαγοθθηνῶν*¹⁴² του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου. Στη Δαγούτη, σύμφωνα με την ίδια μαρτυρία, υπήρχε ναός της Θεοτόκου, ίσως στη μονή Κρυπτάν, η οποία μαρτυρείται από τον *Βίο Πέτρου Ατρῶας*¹⁴³, κάτι που δείχνει ότι το σκοτάδι στην πληροφόρησή μας για ὅτι συμβαίνει στα τέλη του ὄγδου αιώνα είναι ιδιαίτερα πυκνό¹⁴⁴.

Γενικά, οι πόλεις των διαφόρων επαρχιών του Οψικίου είχαν ἔνδοξη αρχαία καταγωγή, και ὅσες από αυτές επέζησαν από τὸ πέρασμα προς τους μεσαιωνικούς

132. Η Σιγριανή, κατά τον Ακροπολίτη, 46,11 και 68,6-7.

133. *Βίος Θεοφάνους*, 19,34.

134. *Βίος Θεοφάνους*, 7,33-34.

135. Νικηφόρος, 54,10-12. - Θεοφάνης, 396-397.

136. Συν. Θεοφ., 29-30. - Γενέσιος Α', 14, σ. 12-13. - Σκυλίτζης, 3,15,16.

137. Ramsay, *Geography*, 184. Αργότερα θα εμφανιστεί η Τρίγλεια. Βλ. Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (SM), σφ. 97, σ. 125.

138. Menthon, *Olympe*, 9-13, 68, passim. Για τους Κύριλλο και Μεθόδιο στον Ὀλυμπο βλ. Beck, *Kirche*, 529. Για τον Ψελλό στον Ὀλυμπο βλ. Beck, *στο ίδιο*, 539. Για τον Ιωάννη Ξιφλίνο βλ. *στο ίδιο*, 557. Για τον Κυμνά (στα ὄρια Βιθυνίας και Ονωριάδος) βλ. TIB 9, 114 και 243-246.

139. Ramsay, *Geography*, 151. - TIB 4, 158: Sivrihisar Dağları.

140. *Βίος Πέτρου Ατρῶας*, 4,20-26, σ. 75-77. Πρβλ. Beck, *Kirche*, 558.

141. *Βίος Πέτρου Ατρῶας*, 7,1-7, σ. 85.

142. *De Them.*, 69,12. Βλ. TIB 7, 229-230.

143. *Βίος Πέτρου Ατρῶας*, 5,17-24, σ. 9-81.

144. Βλ. και TIB 7, 229.

σκοτεινούς αιώνες, επηρέασαν με την παρουσία τους τη Βυζαντινή Ιστορία στο σύνολό της, όπως π.χ. η Νίκαια της Βιθυνίας με τον πολύπλευρο ρόλο της¹⁴⁵, ώστε να χαρακτηρίζεται από τις πηγές ακόμα τον δέκατο αιώνα ως *πόλις ἀρχαιοπόλιτος καὶ πολύανδροσ*¹⁴⁶. Σε αντίθεση με τη Νίκαια, η παλαιά της ανταγωνίστρια και επίσης ένδοξη Νικομήδεια φαίνεται ότι παραμάζει προοδευτικά¹⁴⁷, έτσι ώστε να δείχνει ερειπωμένη ήδη από τον ένατο αιώνα¹⁴⁸, έστω και ως κύρια πόλη του θέματος Οπτιμάτων.

Αρκετές, επίσης, πόλεις, που μνημονεύονται τον έκτο αιώνα στον Συνέκδημο του Ιεροκλέους και επαναλαμβάνονται από τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο στο *Περί θεμάτων* των μέσων του δέκατου αιώνα, απουσιάζουν πλήρως από τις πηγές, οι οποίες πραγματεύονται την εποχή της γένεσης και της εξέλιξης του θεματικού θεσμού. Τέτοιες «εικονικές» πόλεις είναι για το Οψίκιον το Δασκύλιον της Βιθυνίας, η βιθυνική Απάμεια ή Μύρλεια, η Πομπηιούπολις της Παφλαγονίας, η Ιουλιούπολις της Γαλατίας, η Παρθενούπολις της Βιθυνίας, η Κλαυδιούπολις Ποντική, τα Δάδυβρα της Παφλαγονίας, η Τίος της Ονωριάδος.

Για ορισμένες άλλες πόλεις, ανάμεσα στον Συνέκδημο του Ιεροκλέους και το *Περί θεμάτων* έχουμε μόνον ορισμένες αμυδρές μνείες, όπως π.χ. για το Πάριον Ελλησπόντου το 898¹⁴⁹, την Πάνορμο¹⁵⁰, την Ιωνόπολιν Παφλαγονίας¹⁵¹, τους Ίππους Ελλησπόντου¹⁵², την Προυσιάδα¹⁵³ και την Κράτεια της Ονωριάδος. Η Πραϊνετος ή Πρίετος φαίνεται ότι καταστράφηκε από το σεισμό του 740, ο οποίος έπληξε και πόλεις, όπως η Νίκαια¹⁵⁴, που ανοικοδομήθηκαν στη συνέχεια, ενώ η Πραϊνετος όχι¹⁵⁵. Όταν, στα τέλη της βασιλείας του Κωνσταντίνου Ζ', το έτος 959 αναφέρονται μαζί Νίκαια και Πραϊνετος¹⁵⁶, η διαφορά ανάμεσά τους είναι τόσο εμφανής,

145. Γόνης, Νίκαια, 13-48. - Brandes, *Städte*, 124-126.

146. Συν. Θεοφ., 464,8-9.

147. Το πρόστειο Οπτατιναί, που μνημονεύεται στον *Βίο Θεοδώρου Συκεάτου* (156,2-3, σ. 126) ως τόπος έξω από τα ανατολικά τείχη της Νικομήδειας (βλ. στο *ίδιο*, 159,5-7, σ. 133, 160,15-16, σ. 136), δεν έχει συνέχεια στις πηγές, σε αντίθεση π.χ. με τον Αχυρώνια - Αχυράους.

148. Βλ. De Goeje, 77-78. Πρβλ. Brandes, *Städte*, 132, σημ. 1-4. - Foss, *Nicomedeia*, 188.

149. Συν. Θεοφ., 367,2. - Σκυλίτζης, 182,59-60.

150. Αμφίβολη, όπως προκύπτει από τον Ιππόλυτο: βλ. F. Diekamp, *Hippolytus von Theben*, Münster 1898, XLIII. Πρβλ. Brandes, *Städte*, 35, σημ. 3.

151. Zacos - Veglery, αφ. 180 (χρονολ.: 692/693).

152. *Βίος Πέτρου Ατρώας* 16,1-9, σ. 105 και 17,22-27, σ. 109.

153. *Βίος Πέτρου Ατρώας* 68,2-5, σ. 197. - Lihačev, *Dat. Pečati*, αφ. 9 (χρονολ.: 734).

154. Θεοφάνης, 412,6.

155. Βλ. πιο κάτω, σ. 243.

156. Συν. Θεοφ., 464.

ώστε να μην καταλαβαίνουμε, διαβάζοντας το κείμενο της Συνέχειας Θεοφάνη, αν η Πραινέτος είναι πόλη ή απλή τοποθεσία. Στην περιοχή της Πραινέτου, στην κόμη Ανθιμαύραι, ο όσιος Νικηφόρος του Σεβαξή θα κτίσει το μοναστήρι του τον ένατο αιώνα¹⁵⁷.

Από τις παραθαλάσσιες πόλεις του Ελλησπόντου, για τις οποίες υπάρχουν μαρτυρίες την εποχή ακμής του Οψικίου, η Άβυδος έχει ασύγκριτα πιο συνεχή παρουσία στην Ιστορία από τη γειτονική της Λάμψακο που αναφέρεται ελάχιστα: οι μνείες δε που την αφορούν¹⁵⁸, το 904 θυμίζουν τη μνεία για την Πραινέτο που αναφέρθηκε πιο πάνω. Αντίθετα, ο κόμης της Αβύδου μαρτυρείται από το 610¹⁵⁹ και η παρουσία του είναι σχετικά συνεχής στις σφραγίδες από τον όγδοο αιώνα και μετά¹⁶⁰. Στην Άβυδο το 692 ο Ιουστινιανός Β΄ θα εγκαταστήσει τους Σλάβους ως «άνδράποδα σκλαβῶα» της Βιθυνίας, σύμφωνα με τον Νικηφόρο¹⁶¹ και τον Θεοφάνη¹⁶², και, γενικά, η Άβυδος φαίνεται ότι θεωρείται σχεδόν πάντα αυτό που ήταν αρχαιότητα, δηλαδή πέρασμα από την Ασία στην Ευρώπη και αντίστροφα. Από τις αρχικές πόλεις του Οψικίου προς το Αιγαίο, κάποια υπόσταση φαίνεται ότι διατήρησαν η Πέργαμος¹⁶³, όπως και το Αδραμύτιον¹⁶⁴ που, σύντομα θα ανήκουν στο θέμα Θρακησίων, άγνωστο πώς.

Για τις αυτοκρατορικές διαπεραιώσεις από την Κωνσταντινούπολη στις ασιατικές επαρχίες ως κύριος τόπος αποβίβασης φαίνεται ότι χρησιμεύουν οι Πύλες της Βιθυνίας¹⁶⁵. Σύμφωνα με τον Μιχαήλ Ατταλειάτη¹⁶⁶, ο Ρωμανός Δ΄ Διογένης, που αποβιβάζεται όχι στις Πύλες, αλλά στην Ελενόπολη - Σουγάν της Βιθυνίας, λίγο δυτικότερα από τις Πύλες, το 1068, μένει στην αυτοκρατορική σκηνή και όχι στην πόλη, η οποία, όπως μαθαίνει, αποκαλείται Ελεινόπολη από τους κατοίκους της

157. *Βίος Νικηφόρου Σεβαξή*, 8, σ. 27. Πρβλ. Kaplan, *Hommes et terre*, 530, σημ. 39, όπου υποστηρίζεται ότι τον ένατο αιώνα υπάρχει ακόμα η πόλη της Πραινέτου.

158. *DAI*, 21,117-119, σ. 92 (χρονολ.: 717). - Συν. Θεοφ., 367,12-15.

159. Θεοφάνης, 298,26-28.

160. Zacos - Veglery, αρ. 640, 1333, 1769, 1803, 2480A, 2871, 3039, 3160. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 274.

161. Νικηφόρος, 36,20-22.

162. Θεοφάνης, 364,14-15.

163. Νικηφόρος, 52-53. - Θεοφάνης, 390-391. Στο *De Them.*, 68,35, η Πέργαμος υπάγεται στο θέμα Θρακησίων.

164. Θεοφάνης, 385,21-24. - Νικηφόρος, 51,4-10. Το Αδραμύτιον φαίνεται να ανήκει ακόμα στο Οψίκιον το 715.

165. Zacos - Veglery, αρ. 157 (χρονολ.: 679/680). - Θεοφάνης, 303,8-10 και 471,32 - 472,2. Πρβλ. Lefort, *Communications*, 210-211.

166. Ατταλειάτης, 144,2-17. - Συν. Σκυλίτζη, 142,18-19. Βλ. Lefort, *Communications*, 213.

περιοχής αντί Ελενόπολη. Οι τοποθεσίες Λίβος και Σόφων, που αναφέρονται στον Θεοφάνη¹⁶⁷ κατά την υποχώρηση των Αράβων από την Κωνσταντινούπολη το 718, πρέπει να βρίσκονταν στην ενδοχώρα του μυκού του κόλπου της Νικομήδειας. Το ενδεχόμενο η κώμη Σοφού, κοντά στη λίμνη Απολλωνιάδα κατά τον *Βίο Πέτρου Ατρώας*¹⁶⁸ να ταυτίζεται με το Σόφων του Θεοφάνη φαίνεται πολύ πιθανό. Η τοποθεσία Καρτάλιμην στον Θεοφάνη¹⁶⁹ βρισκόταν, φυσικά, πολύ κοντά στην Κωνσταντινούπολη, νότια του βουνού Αυξεντίου. Λίγες, τέλος, είναι και οι μνείες της Ηράκλειας Ποντικής¹⁷⁰, παρόλο που, γύρω στο 880, αναφέρεται από τον Σκυλίτζη¹⁷¹ να έχει πολυάριθμο πληθυσμό, από τον οποίο ο Βασίλειος Α΄ θα μεταφέρει ένα τμήμα για τον εποίκισμό της Gallipoli στη Ν. Ιταλία¹⁷².

Μπορεί η Νίκαια να θεωρείται η πρώτη πόλη της Βιθυνίας, με πλείστα όσα κοσμητικά δηλωτικά της υπεροχής της¹⁷³, οι πηγές, όμως, έμμεσα ίσως, αλλά με αρκετά ευδιάκριτο τρόπο, αφήνουν να διαφανεί ο σημαντικότερος επίσης ρόλος για την πολιτική κατάσταση της αυτοκρατορίας, που διαδραμάτιζε μία άλλη πόλη του Οψικίου, η Κύζικος, νομοματοκοπέιο και μητρόπολη¹⁷⁴, ενώ το προάσειό της Αρτάκη βρισκόταν στην ακτή της ομώνυμης με την Κύζικο χερσονήσου, βορειο-ανατολικά της πόλης. Κατά μία περιεργή συγκυρία, τα πεπρωμένα της πόλης αυτής εμφανίζονται στενά συνδεδεμένα με εκείνα της πρωτεύουσας Κωνσταντινούπολης, καθώς μάλιστα σε ελάχιστη απόσταση από τη χερσόνησο της Κυζίκου βρίσκεται η Προικόννησος, για την οποία ο Συνέκδημος του Ιεροκλέους¹⁷⁵ δηλώνει απειρίφραστα: η εξορία. Εξορίες επιφανών ανδρών στην Κύζικο αναφέρονται ήδη από τον έκτο αιώνα¹⁷⁶, χωρίς να υπολογιστεί ο σφετεριστής Βασιλίσκος (475-476). Στη συνέχεια, οι πηγές φαίνεται να υποδηλώνουν ότι δεν ήταν τόσο η γεωγραφική θέση της Κυζίκου, όσο ίσως κάποιος άλλος, πολύ σημαντικότεροι παράγοντες που συνετέλεσαν σε ό,τι ακολούθη.

167. Θεοφάνης, 397,17-19. Για τον Σόφωνα ή Σόφων (Sapanca Dagh) βλ. επίσης Βρυνένιος, 173,9, 175,29, 179,16. Πρβλ. Seibt, *Skleroi*, 81. - TIB 9, 119.

168. *Βίος Πέτρου Ατρώας*, 76,1-5, σ. 207.

169. Θεοφάνης, 397,3-5.

170. Νικηφόρος, 45,14-18.

171. Σκυλίτζης, 151,23-25. Αμφισβητείται η θέση του ποταμού Αρτάνα της Βιθυνίας, που αναφέρεται από τον Νικηφόρο, 69,1-2, και τον Θεοφάνη, 432,27-29, και του οποίου οι εκβολές πρέπει να βρίσκονταν στις ακτές του Εύξεινου Πόντου. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 178.

172. Βλ. πιο κάτω, σ. 252-253.

173. Γόνης, *Νίκαια*, 13-14.

174. Brandes, *Städte*, 115-116.

175. Συνέκδημος Ιεροκλέους, 23.

176. Μαλάλας, *De insidiis*, 45. - Μαλάλας, 449,12-14. - Θεοφάνης, 186,15-17.

Χωρίς αμφιβολία, οι διαδοχικοί μητροπολίτες Κυζίκου συνδέονται στενά με τις αλλαγές προσώπων, τόσο στο επίπεδο της κοσμικής εξουσίας, όσο και του πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης στην πρώιμη εποχή¹⁷⁷. Καθώς αρχίζει ο έβδομος αιώνας και ο Ηράκλειος καταλύει την *τυραννίδα* του Φωκά το 610, ερχόμενος από την Καρχηδόνα στην Κωνσταντινούπολη, σταθμεύει πρώτα στην Άβυδο, όπου τον υποδέχονται *πάντες οι έξορισθέντες* (από τον Φωκά) *άρχοντες*. Επόμενος σταθμός του, η Κύζικος, όπου ο μητροπολίτης της πόλης Στέφανος *λαβών στέμμα εκ τῆς ἐκκλησίας τῆς ἁγίας θεοτόκου Ἀρτάκης ἀπήγαγεν αὐτό τῷ Ἡρακλείῳ*¹⁷⁸. Στη συνέχεια, με τον 39ο κανόνα της Πενθέκτης (691/692) ορίζεται ο μητροπολίτης Κυζίκου *χειροτονεῖν* τον αρχιεπίσκοπο Κύπρου¹⁷⁹.

Η Κύζικος θα αναδειχθεί σε προπύργιο της Ορθοδοξίας, όταν ο πρώην μητροπολίτης της Γερμανός θα γίνει οικουμενικός πατριάρχης (715-730), γεγονός όχι σπάνιο για τους μητροπολίτες Κυζίκου και κατά το παρελθόν, με τη διαφορά ότι τώρα ο Γερμανός Α΄ θα αντιμετωπίσει με αποφασιστικότητα τις πρώτες εικονομαχικές ενέργειες του Λέοντος Γ΄¹⁸⁰. Ο επίσης ορθόδοξος και αναστηλωτής των εικόνων Αρτάβασδος (741-743), πρώην κόμης του Οψικίου, θεωρεί την Κύζικο ασφαλή τόπο για να καταφύγει μετά την ήττα του από τον Κωνσταντίνο Ε΄¹⁸¹, ο οποίος θα τοποθετήσει κόμητα του Οψικίου τον παλαιό διοικητή Κυζίκου Άνθη. Με την αλυσίδα των σημαντικών αυτών εμφανίσεων της στο ιστορικό προσκήνιο, η Κύζικος δείχνει να επηρεάζει σε αρκετά μεγάλο βαθμό τη θρησκευτική συμπεριφορά του Οψικίου, ενώ η ένδοξη Νίκαια, πόλη «οικουμενικής συμπεριφοράς» το 325 και το 787, τονίζει τη μεγάλη σημασία της περιοχής για την πρωτεύουσα και την κεντρική εξουσία.

Επίσης συνδεδεμένη με την Κωνσταντινούπολη, αν και σε μικρότερο βαθμό από την Κύζικο, εμφανίζεται η βιθυνική Προύσα¹⁸², στις βόρειες υπώρειες του βιθυνικού Ολύμπου, με τις πασίγνωστες ιαματικές της πηγές Πύθια¹⁸³, που τις τιμούν διαδοχικά με την παρουσία τους η αυτοκράτειρα Θεοδώρα τον έκτο αιώνα¹⁸⁴, ο

177. Ευάγγελος, Α΄, 8, σ. 16. - Μαλάλας, 386,21-24. - Θεοφάνης, 87, 125, 188, 224.

178. Θεοφάνης, 299,1-5.

179. *DAI*, 47,5-14, σ. 224. Βλ. Κουντούρα - Γαλάκη, Κανόν 39, 169-177.

180. *Βίος Γερμανού* 5,105-110, σ. 206-208: ο ορθόδοξος αυτοκράτορας Αρτέμιος - Αναστάσιος Β΄ διορίζει τον Γερμανό οικουμενικό πατριάρχη εξουσίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων.

181. Νικηφόρος, 61,8-10. - Θεοφάνης, 417,31-32.

182. Στον *Βίο Ενστρατίου*, η Προύσα αποκαλείται *ἄστυ* (34,1, σ. 390), αλλά και *πολίχνη* (15,14, σ. 378).

183. Προκόπιος, *Κτίσιμ.* Ε΄, 3, 16-17, σ. 156.

184. Θεοφάνης, 186,6-13.

Κωνσταντίνος ζ' και η Ειρήνη η Αθηναία¹⁸⁵, ο Βασίλειος Α'¹⁸⁶ και ο εγγονός του Κωνσταντίνος Ζ'¹⁸⁷. Από το τρίτο τέταρτο του όγδοου αιώνα μαρτυρείται εκεί η μονή Σακκουδίωνος¹⁸⁸. Επίσης, κοντά στην Προύσα αναφέρεται το χωριόν Μεδίκη, όπου ο Νικηφόρος Μηδικίου έχτισε το γνωστό μοναστήρι του, περίπου την ίδια εποχή που ιδρύθηκε η μονή Σακκουδίωνος¹⁸⁹. Η Μεδίκη φαίνεται ότι ήταν παραθαλάσσιο χωριό, αφού εκεί διακομίστηκε το λείψανο του οσίου Νικηφόρου το 810¹⁹⁰. Μία ακόμα μονή, που αναφέρεται για την ίδια εποχή από τον *Βίο Πέτρου Ατρώας*¹⁹¹ ως Δέλη, κοντά στην Προύσα, πρέπει να ταυτίζεται με τον Τελαό¹⁹². Η μη εντοπισμένη Τιβεριούπολις της Φρυγίας Πακατιανής φαίνεται ότι ήταν πια ασήμαντο χωριό τον ένατο αιώνα, όπως μαρτυρεί ένα ιατρικό κείμενο¹⁹³.

Τα μοναστήρια αυτά στα εδάφη του Οψικίου αποτελούν μέρος του δεύτερου μεγάλου κύματος αναχωρητισμού, ο οποίος θα κατακλύσει τη Βιθυνία από τα μέσα του όγδοου αιώνα και μετά, πιθανότατα παράλληλα με την ίδρυση του θέματος Οπτιμάτων στην ασιατική ακτή του Βοσπόρου, που ως τότε ανήκε στο Οψίκιον. Από τα παλαιότερα μοναστήρια, σύμφωνα με τον εντοπισμό του Janin¹⁹⁴, η μονή Προδρόμου του Φοβερού, που χρονολογείται από τον πέμπτο αιώνα, τοποθετείται βόρεια του Ιερού και η παρουσία της είναι συνεχής, τουλάχιστον μέχρι τον ένατο αιώνα¹⁹⁵, κάτι που πρέπει να συμβαίνει και με άλλες μονές, όπως αυτή των Ακομήτων¹⁹⁶ και, νοτιότερα, τη μονή του Φιλίππικου στη Χρυσόπολη, από τα τέλη του έκτου αιώνα¹⁹⁷, τη μονή του Αγίου Τρύφωνος στη Χαλκηδόνα¹⁹⁸, όπου βρισκό-

185. Θεοφάνης, 471,7-9.

186. *DAI*, 51,7-11, σ. 246.

187. Συν. Θεοφ., 465.

188. Θεοφάνης, 470,24-29. Το κτήμα (αγρός) του Θεοδώρου Στουδίτου με το όνομα Βοσκύτιον βρισκόταν κοντά στο Σακκουδίωνος. Βλ. *Βίο Θεοδώρου Στουδίτου Α*, 121B. Επίσης βλ. *Βίο Θεοδώρου Στουδίτου Β*, 241B.

189. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 10,7-16, σ. 413-414. Πρβλ. και Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (*SM*), αρ. 125, σ. 149.

190. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 18,20-25, σ. 424.

191. *Βίος Πέτρου Ατρώας*, 20,4-5, σ. 113.

192. *Βίος Ιωαννικίου*, 340A. Βλ. Janin, *Grands centres*, 184.

193. Βλ. πιο πάνω, σ. 165, σημ. 18. Πρβλ. TIB 7, 404-405 και πιο πάνω, σ. 107.

194. Janin, *Grands centres*, 6-7.

195. Συν. Θεοφ., 101,15-16. - Σκυλίτζης, 60,95-96.

196. Janin, *Grands centres*, 13-15. Τα μοναστήρια αυτά της ασιατικής ακτής θεωρούνται κωνσταντινουπολίτικα lato sensu.

197. Θεοφάνης, 272,22-27 και 293. - Σκυλίτζης, 172,81.

198. *Βίος Ευθυμίου*, 2,26-28, σ. 11. Βλ. Janin, *Grands centres*, 55-56.

ταν επίσης, ανάμεσα σε άλλες, η αρχαία μονή των Ρουφινιανών¹⁹⁹ για να αναφερθεί τελείως ενδεικτικά, πόσο επίσημες και αρχαίες ήταν οι ρίζες του μοναχισμού στη Βιθυνία. Από τις αρχαιότερες μονές του βιθυνικού Ολύμπου, ιδρυμένη μάλιστα από κάποιον κουβικουλάριο Ναροσή, ίσως τον περιβόητο κατακτητή της Ιταλίας, ήταν η μονή των Καθαρών²⁰⁰, που εμφανίζεται και πάλι μαζί με τη μονή του Σακκουδίου τον 795²⁰¹.

Σε μερικές περιπτώσεις είναι εξαιρετικά δύσκολο να διακρίνουμε αν πρόκειται για μονές της πρωτοβυζαντινής εποχής ή για μοναστήρια, τα οποία εμφανίστηκαν μόλις προς τα τέλη της πρώτης περιόδου της Εικονομαχίας, όπως συμβαίνει π.χ. με τον λεγόμενο κατάλογο του 787²⁰², που έγινε ως τώρα αντικείμενο μερικής πραγματεύσεως²⁰³. Οπωσδήποτε, όμως, μοναστήρια (και ησυχαστικά κελιά: π.χ. ο Μεσόλυμπος), που εμφανίζονται από τον ένατο αιώνα και εξής, όπως π.χ. η μονή του αγίου Πορφυρίου παρά Ρυνδακόν, γνωστή μόνον από τον *Βίο Πέτρου Ατρώας*²⁰⁴, συσχετίζονται με σημαντικές προσωπικότητες της μεσοβυζαντινής περιόδου.

Σύμφωνα με τη Χρονογραφία του Θεοφάνη²⁰⁵, ο αριστοκράτης επαναστάτης Βαρδάνης Τούρκος είχε ιδρύσει μοναστήρι στο νησί Πρώτη, όπου και εκποπίζεται μετά την αποτυχία του κινήματός του το 803. Ο όσιος Ευστράτιος Αγαυράν από το θέμα των Βουκελλαρίων²⁰⁶ ίδρυσε, όπως είναι γνωστό, τη μονή των Αυγάρου στη Βιθυνία²⁰⁷. Ο οικεικής καταγωγής μοναχός και μετέπειτα πατριάρχης Μεθόδιος (843-847) π.χ. είχε εγκλειστεί από τον Μιχαήλ Β΄ στη μονή του αγίου Ανδρέα σε ένα νησάκι κοντά στο ακρωτήριο Ακρίτας²⁰⁸. Ο ίδιος Μεθόδιος φέρεται να έχει ιδρύσει τη μονή των Ελεγμών²⁰⁹, η οποία, όμως, τον δέκατο αιώνα πια θα γίνει ο τόπος όπου θα εγκλείονται από τον Ρωμανό Α΄ Λακαπνικό και τον Ρωμανό Β΄, όσοι αξιωματού-

199. Janin, *Grands centres*, 36.

200. Θεοφάνης, 244, 2.

201. Θεοφάνης, 470,24-28. Ως μονή Ναροσού αναφέρεται στις Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (*SM*), αρ. 126 και 127, σ. 150.

202. Mansi, XIII, 152-156.

203. Janin, *Grands centres*, 427-441.

204. *Βίος Πέτρου Ατρώας*, 47, σ. 161-163. Πρβλ. και Janin, *Grands centres*, 209.

205. Θεοφάνης, 479,29-32.

206. Για άλλους αγίους από το θέμα Βουκελλαρίων βλ. πιο κάτω, σ. 256.

207. *Βίος Ευστρατίου*, 4,7-14, σ. 370. Πρβλ. Loparev, *Žitija sviatych II*, 97, όπου και η ερμηνεία αγαυρός = *superbus*.

208. Συν. Θεοφ., 48,11-13. - Γενέσιος, Β΄, 14, σ. 35. - Σκυλίτζης, 28,89. Πρβλ. Janin, *Grands centres*, 54-55.

209. Janin, *Grands centres*, 144-145. - Mango, Kurşunlu - Elegmi, 240.

χοι συνωμοτούν εναντίον τους, όπως ο σακελλάριος Αναστάσιος το 921²¹⁰ και ο πρώην «ευεργέτης» των πενήτων στο θέμα Ανατολικών το 944²¹¹, μάγιστρος Ρωμανός Σαρωνίτης²¹². Ο πατριάρχης Νικόλαος Α΄ Μυστικός, μετά την εκθρόνισή του το 907, εκτοπίζεται στην ιδρυμένη από αυτόν μονή των Γαλακρητών²¹³. Εκεί, επίσης, θα καταφύγει ο Ιωάννης ραϊκτωρ, όταν θα πέσει σε δυσμένεια το 924²¹⁴. Με εκτεταμένη αυτοκρατορική ιδιοκτησία της γης στα εδάφη του, το Οψίκιον συνεχίζει να αποτελεί και τόπο εξορίας πέντε αιώνες μετά τον Συνέκδημο του Ιεροκλέους. Λίγο πριν πεθάνει ο Κωνσταντίνος Ζ΄ θα επισκεφθεί, ανάμεσα στα άλλα, τη μονή του μάρτυρος Αθηνόγενους²¹⁵, μάλλον πάνω στο δρόμο που οδηγεί από τη Νίκαια στην Προύσα²¹⁶. Σύμφωνα με τον Σκυλίτζη²¹⁷, όταν ο Νικηφόρος Φωκάς κυριάρχησε στην Κωνσταντινούπολη το καλοκαίρι του 963, εξόρισε τον πρώην παντοδύναμο παρακοιμώμενο Ιωσήφ Βρίγγα *ἐν τινι μοναστηρίῳ λεγομένῳ τοῦ Ἀσηκηῆτις, ἐν τοῖς Πυθίοις*, δηλαδή κοντά στην Προύσα, κάτι που αποσιωπᾷ τελείως ο Λέων Διάκονος²¹⁸.

Ο Λέων ζ΄ έχτισε το μοναστήρι των Νοσιών ειδικά για τον ευνοούμενό του Κωνσταντίνο²¹⁹, όπου είχε τα κτήματά του²²⁰. Τα μοναστήρια στο Οψίκιον είναι εξαιρετικά πολυάριθμα, και, ακόμα πολυαριθμότερα, συγκριτικά, είναι τα μοναστήρια του θέματος Οπτιμάτων που καλύπτει την ασιατική ακτή του Βοσπόρου. Εκείνο, όμως, που φάνηκε ήδη από την περίπτωση του ευνοούμενου του Λέοντος ζ΄, Κωνσταντίνου, είναι ότι στο θέμα Οψικίου τον δέκατο αιώνα, ίσως ακόμα και τον ενδέκατο, η αυτοκρατορική ιδιοκτησία της γης έχει ακόμα πολύ μεγάλη έκταση, ώστε οι αυτοκρατορικοί ανώτατοι αξιωματούχοι να μπορούν να αποκοτούν εδώ κτή-

210. Συν. Θεοφ., 400,9-18. - Συν. Γεωργ. Μον., 892,13-22. - Λέων Γραμμ., 305,16-306,3. Πρβλ. Μπουρδάρα, *Καθολίσαις και τυραννίς*, 70-71.

211. Συν. Θεοφ., 443,18-19.

212. Σκυλίτζης, 251,84-86. Βλ. όμως, Da Costa - Louillet, *Saints de Constantinople*, 500-501.

213. *Βίος Ευθυμίου*, 13,1-2, σ. 89. - Συν. Θεοφ., 371,4-6. - Σκυλίτζης, 185,33-34.

214. Συν. Θεοφ., 406,3-5. Βλ. Beck, *Kirche*, 208.

215. Συν. Θεοφ., 464,9-11.

216. Janin, *Grands centres*, 134.

217. Σκυλίτζης, 260,69-70. Πρβλ. Janin, *Grands centres*, 86. - Μαρκόπουλος, Βρίγγας, 106.

218. Τόσο σύμφωνα με τον Σκυλίτζη (στο ίδιο), όσο και σύμφωνα με τον Ζωναρά (III, 499), πριν περιοριστεί στη μονή του Ασηκηῆτις, που προφανώς έπρεπε να βρίσκεται κοντά στην Προύσα (όπως η μονή του Σακκουδίωνος στα Πύθια), ο Βρίγγας εξορίστηκε στην Παφλαγονία. Βλ. πιο κάτω, σ. 256-257.

219. Συν. Θεοφ., 376,20-21. - Ψευδοσυμεών, 713-715. - Συν. Γεωργ. Μον., 870.

220. Janin, *Grands centres*, 59.

ματα από αυτοκρατορικές παραχωρήσεις, στα εδάφη των οποίων, μερικές φορές, ιδρύουν μονές²²¹.

Τέτοιο είναι το παράδειγμα του πρώην πιστού στρατηγού του Βασιλείου Α', Λέοντος Αποστόπτη, ο οποίος το 880 είχε *ἴδιον οἶκον πλησίον Κοτναίου*²²², του πατρικίου και κόμητος του στάβλου Θεοφυλάκτου, του παιδαγωγού του Κωνσταντίνου Ζ', Θεοδώρου, και του αδελφού του Συμεών, που γύρω στο 920/921 εξορίζονται στο Οψίκιον *ἐν τοῖς ἑαυτῶν προαστείοις*²²³, και, τέλος, του πασίγνωστου συνωμότη Νικήτα μαγίστρου που διαθέτει, *ἴδιον προάστειον* στο Οψίκιον, χωρίς, ωστόσο, να γνωρίζουμε πού την ακριβή τοποθεσία²²⁴. Επίσης, κτήματα στο Οψίκιον τον ενδέκατο αιώνα έχει ο θείος του Μιχαήλ Ε' Καλαφάτη, δομestικός των σχολών της Ανατολής Κωνσταντίνος²²⁵, ενώ κοντά στο Δορύλαιον, φέρεται από τον Ιωάννη Κίνναμο να έχει ιδιότητες τεράστιες εκτάσεις ο καίσαρ Νικηφόρος Μελισσηνός, μόλις στα τέλη του ενδέκατου αιώνα²²⁶.

Η μόνη, όμως, σαφής πληροφορία για αυτοκρατορική ιδιοκτησία της γης προέρχεται από τα λεγόμενα στρατιωτικά γραπτά του Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου²²⁷ και αφορά το χωρίον του Τέμβρη, ίσως αυτοκρατορικό κτήμα στο Οψίκιον, που εντοπιζόταν από τον Ramsay²²⁸ ανατολικά του Δορύλαιου, το οποίο αποτελεί το δεύτερο «άπληκτον»²²⁹ στις αυτοκρατορικές εκστρατείες στη Μ. Ασία τον δέκατο αιώνα.

221. Βλ. Körstein, *Veränderung*, 75-76, που, όμως, δεν αναφέρεται στο Οψίκιον, αλλά στα θέματα γενικά.

222. Συν. Θεοφ., 306,20-21.

223. Συν. Θεοφ., 397,14-20. - Συν. Γεωργ. Μον., 890,5-11. Πρβλ. Μπουρδάρα, *Καθοσώσεις και τυραανίες*, 66.

224. Συν. Θεοφ., 417,3-7. Για τον εντοπισμό του βλ. *Nicéas magistros. Lettres d'un exilé (928-946)*. Introduction, édition, traduction et notes par L. G. Westerink, Paris 1973, 31-33.

225. Σκυλίτζης, 416,76-77.

226. Κίνναμος, 294-295. Η γεμάτη θαυμασμό και σχετικά λεπτομερής μνεία του Κίνναμου (*οἰαία λαμπραὶ καὶ κάμα πολυάνθρωποι, θερμά τε αὐτόματα καὶ στοαὶ καὶ πλννοὶ καὶ ὅσα ἀνθρώποις ἦδονην φέρει*) δείχνει μάλλον ότι οι Μελισσηνοὶ δεν είχαν όλα αυτά τα μεγαλεία πριν από τον καίσαρα Νικηφόρο. Αν αληθεύει μία μνεία του *Βίου Ιωαννικίου* (348B), ο πατριάρχης Θεόδοτος Μελισσηνός ο Κασσιπεράς (821-835) ήταν από τη Ναχώλεια. Στον *Βίο Νικολάου Στουδίτου* (916D) εμφανίζεται λίγο μετά τα μέσα του ένατου αιώνα ένας Θεόφυλος *κατὰ τοὺς Μελισσηνοὺς Λυδιάτης*.

227. *Tres tractatus*, 128.

228. Ramsay, *Geography*, 178. Όπως ειπώθηκε πιο πάνω, ανατολικά του Δορύλαιου έπρεπε να βρίσκειται και η πεδιάδα της Κρασού.

229. *Tres tractatus*, 80,3-4.

Γενικά, το τοπίο δείχνει να αγροτοποιείται²³⁰. Στη στροφή από τον έκτο στον έβδομο αιώνα το χωριό Συκεών, πατρίδα του οσίου Θεοδώρου, βρίσκεται στα όρια των επαρχιών Βιθυνίας και Γαλατίας (ο *Βίος Θεοδώρου Συκεώτου* δεν αναφέρει καθόλου την επαρχία Ονωριάδα και, έτσι, ο ακριβής εντοπισμός του δεν είναι δυνατός)²³¹. Κοντά σε ένα χωριό με το όνομα Σκούδρις υπάρχει το μοναστήρι του Αρχαγγέλου²³². Ένα άλλο χωριό με το όνομα Σάνδος, που μνημονεύεται στον *Βίο Θεοδώρου Συκεώτου* παραμένει αταύτιστο, όπως και αρκετά από τα χωριά που αναφέρονται στον *Βίο* αυτό²³³. Ο άγιος Ιωαννίκιος καταγόταν από τη βιθυνική κώμη τα Μαρυκάτου²³⁴, ενώ *χωριόν προσεχές* (δηλαδή επόμενο) των Μαρυκάτου ήταν το χωριόν του Πέτρου²³⁵. Στον *Βίο Ιωαννικίου* αναφέρεται, επίσης, ότι στην πεδιάδα της Ατρώας υπήρχαν πολλές κώμες, μία από τις οποίες είχε το όνομα Καστούλον²³⁶, ενώ μία Καλού κώμη βρισκόταν στους πρόποδες του Ολύμπου²³⁷. Τον ένατο αιώνα, κοντά στην Ατρώα υπήρχε το χωριό Μεσών²³⁸. Ο Θεοφάνης ο Ομολογητής είχε αγοράσει *χωριόν* στη Σιγριανή²³⁹. Το μοναστήρι Ιερείας διέθετε

230. Από τον έβδομο αιώνα, η αγροτοποίηση, έντονη ήδη στο θέμα των Ανατολικών, κατακτά και τα άλλα θέματα. Το τοπωνύμιο Χορτοκόπια, κοντά στη Νικομήδεια (*Βίος Θεοδώρου Συκεώτου*, I, 159,94, σ. 136) απαντάται και στο θέμα των Ανατολικών. Βλ. πιο πάνω, σ. 94.

231. *Βίος Θεοδώρου Συκεώτου*, I, 3,1-2, σ. 3 και 45,17, σ. 40. Ο παραπόταμος του Σαγγαρίου Σίβερις (σήμερα Girmir Çayı, βλ. TIB 4, 95) περνούσε κοντά στο χωριό. Βλ. για τον εντοπισμό τα σχόλια του εκδότη, II, 168-169. Βλ. επίσης, Ramsay, *Geography*, 217, 241. Για τα πολυάριθμα τοπωνύμια που αναφέρονται στην περιοχή από τον *Βίο* αυτό, πρβλ. Karlan, *Hommes et terre*, 98-101, ιδιαίτερα σημ. 102. Επίσης, στο ίδιο, 104-105, 197-199, *passim*.

232. *Βίος Θεοδώρου Συκεώτου*, I, 141, 2, σ. 111.

233. Βλ. TIB 4, 217. Για τα υπόλοιπα αταύτιστα χωριά που αναφέρονται στον *Βίο Θεοδώρου Συκεώτου*, όπως Ευκραούς, Μαζαμία κλπ., βλ. Karlan, *Hommes et terre*, 127, 191. Το γεγονός ότι είναι αταύτιστα φαίνεται και από το χάρτη της περιοχής στο τέλος του βιβλίου του Karlan, όπου τα χωριά αυτά απουσιάζουν, παρόλο που το χωριό Μαζαμίας βρίσκεται στον άνω Σίβερι (*Βίος Θεοδώρου Συκεώτου*, I, 36,1, σ. 32). Βλ. TIB 4, 203-204. Για το χωριό Εργόβροτις (*Βίος Θεοδώρου Συκεώτου*, I, 26α,1, σ. 24) βλ. TIB 4, 213. Κοντά στο χωριό Συκεών αναφέρεται ότι βρίσκεται το χωριό Ρεάκη (*Βίος Θεοδώρου Συκεώτου*, I, 52,3, σ. 45), όπως επίσης κοντά πρέπει να βρισκόταν τα χωριά Απουκούμς και Αλία (*Βίος Θεοδώρου Συκεώτου*, I, 143,1, σ. 113 και 150,1, σ. 119). Τελείως άγνωστη παραμένει επίσης η ακριβής τοποθεσία των χωριών Περμεταία και Αιάντων (*Βίος Θεοδώρου Συκεώτου*, I, 115,3-10, σ. 91), Σιλνδουκόμως (*Βίος Θεοδώρου Συκεώτου*, I, 124,3, σ. 100) και Αλεκτορίας (*Βίος Θεοδώρου Συκεώτου*, I, 97,1, σ. 79). Πρβλ. TIB 4, 228.

234. *Βίος Ιωαννικίου*, 333B.

235. *Βίος Παύλου Λάτρους*, 2, σ. 21.

236. *Βίος Ιωαννικίου*, 340A.

237. *Βίος Ιωαννικίου*, 370BC.

238. *Βίος Κωνσταντίνου εξ Ιουδαίων*, 641D.

239. *Βίος Θεοφάνους* (Latyšev), 21,21, σ. 15. Πρβλ. και Κουντούρα - Γαλάκη, *Κλήρος*, 215.

προάστειον²⁴⁰ και τέτοια παραδείγματα έχουμε και στο νεοϊδρυμένο θέμα Οπτιμάτων, όπου η αγροτική κοινότητα Μεδίκη πουλήθηκε στον όσιο Νικηφόρο Μηδικίου από τους γεωργούς της²⁴¹. Η κώμη Προβάτου, που αναφέρεται στον *Βίο Πέτρου Ατρώας*²⁴², παραμένει γεωγραφικά αταύτιστη, όπως και η αναφερόμενη στον *Βίο Ιωαννικίου* κώμη του Έλους²⁴³, ενώ τα τρία χωριά Βούνας, Πεών και Υνίας που αποτελούσαν *τριχωμίαν* στις αρχές του έβδομου αιώνα, σύμφωνα με τον *Βίο Θεοδώρου Συγκεώτου*²⁴⁴, στα κατοπινά όρια του Οψικίου με το θέμα των Ανατολικών, χάνονται οριστικά από τις πηγές.

Σύμφωνα με τον πατριάρχη Νικηφόρο, η Μωδρινή, στην οποία ηττήθηκαν τα στρατεύματα του Αρταβάσδου, ήταν ένα *χωρίον* με όνομα τοπικό²⁴⁵. Η παλαιά πόλη της Ελαίας, κοντά στην Πέργαμο²⁴⁶, αναφέρεται μόλις ως κώμη στον *Βίο Πέτρου Ατρώας*²⁴⁷, όπου μάλιστα το μόνο γνωστό κτίσμα είναι ένας ναός της Θεοτόκου²⁴⁸. Το ίδιο πρέπει να ισχύει και για τους αρχαίους Ίππους του Ελλησπόντου, που εμφανίζονται ως πόλη στον Συνέκδημο του Ιεροκλέους²⁴⁹, αλλά ως κώμη στον *Βίο Ιωαννικίου*²⁵⁰ και ως ορεινή και μάλλον έρημη περιοχή στον *Βίο Πέτρου Ατρώας*²⁵¹, όπου εμφανίζονται επίσης τα άλλα τοπωνύμια, που προδίδουν μία εντελώς αγροτική συγκυρία, όπως τα Πετζικά μέρη: εκεί βρισκεται η κώμη Πηγαδία, τελείως άγνωστη από άλλες πηγές²⁵². Στον *Βίο Μιχαήλ Μαλεΐνου* αναφέρεται η κώμη Κερσίνης²⁵³. Μύρμηξ ονομάζεται η κώμη, από την οποία κατάγεται ο όσιος Φιλόθεος ο Οψικιανός, επίσης τον δέκατο αιώνα, όπως μαρτυρεί ο Ευστά-

240. *Βίος Θεοφάνους* (Latyšev), 57,12, σ. 37.

241. Βλ. Janin, *Grands centres*, 165-168 και πιο κάτω, σ. 240.

242. *Βίος Πέτρου Ατρώας*, 45,1-12, σ. 61.

243. *Βίος Ιωαννικίου*, 425B.

244. *Βίος Θεοδώρου Συγκεώτου*, I, 118,20, σ. 95. Τόσο η κώμη Προβάτου του *Βίου Πέτρου Ατρώας* όσο και η «τριχωμία» του *Βίου Θεοδώρου Συγκεώτου* με τα ονόματα Βούνας, Πεών και Υνίας, προδιαθέτουν ότι η ενδοχώρα είναι αγροτική. Το ίδιο ισχύει και για την κώμη Πηγαδία στον *Βίο του Πέτρου Ατρώας* (βλ. πιο κάτω, σημ. 252).

245. Νικηφόρος, 61,11-13. Βλ. και Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 164. Για τη Μωδρινή (Mudurnu) βλ. TIB 9, 41, 131, 193.

246. Συνέκδημος Ιεροκλέους, 22. Βλ. Ramsay, *Geography*, 105. - Kaplan, *Hommes et terre*, 107.

247. *Βίος Πέτρου Ατρώας*, 2,1-7, σ. 69.

248. Στο ίδιο, 3,13-21, σ. 73.

249. Συνέκδημος Ιεροκλέους, 24.

250. *Βίος Ιωαννικίου*, 341B.

251. *Βίος Πέτρου Ατρώας*, 16,1-9, σ. 105-107, 17,22-27, σ. 109 και 18,20-23, σ. 111.

252. *Βίος Πέτρου Ατρώας*, 61,1-5, σ. 185.

253. *Βίος Μιχαήλ Μαλεΐνου*, 6,31, σ. 552.

θιος Θεσσαλονίκης²⁵⁴. *Ἦνεγκε μὲν Ἀσιανὴ χώρα, ἣν ἤρρεσε τοῖς ὕστερον ὀνομάζουσι καλὸν Ὀψίκιον, γῆ πολυτενὴς εἰς μιλιασμοὺς καὶ πολυτελὴς καὶ εὐδαίμων, πάλαι μὲν λίαν περιίπυτος, αναφέρει, με κάποια ἰσως δόση μελαγχολίας, ο λόγιος ἐπίσκοπος για το παρελθόν του Οψικίου, που διακρινόταν για *χαρακτήρας πολλοὺς καὶ οὐδὲ ἀγενεῖς, καὶ μάλιστα τὸ τῶν ἐγχωρῶν ἐμπειροπόλεμον*²⁵⁵. Ὅπως φαίνεται, το 823, ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Β΄ Τραυλὸς ἐξαίρεσε ἀπὸ το φόρο του *καπνικοῦ* τὸ θέμα Οψικίου καὶ τὸ θέμα Ἀρμενιάκων ἐξαίτιας τῆς νομιμοφροσύνης στὴν κεντρικὴ ἐξουσία, που εἶχαν δεῖξει τα δύο αὐτὰ ἀρχαιοπρεπῆ θέματα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐξέγερσης τοῦ Θωμά τοῦ Σλάβου²⁵⁶.*

Πραγματικά, θὰ μπορούσε κάλλιστα νὰ θεωρηθεῖ βέβαιο ὅτι τὴν εποχὴ κατὰ τὴν ὁποία τα μικρασιατικὰ θέματα ἐνοποιοῦνται καὶ τυποιοιοῦνται, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ βασιλεία τοῦ Μιχαήλ Β΄ ὡς ἐκείνη τοῦ Ἰωάννη Α΄, ἡ βόρεια Φρυγία εἶναι τὸ κατεξοχὴν στρατιωτικὸ τμήμα τοῦ Οψικίου, ἐκεῖ δηλαδὴ ὅπου οἱ ἀρχαῖες πόλεις εἶχαν παρακμάσει, ὅπως ἔχει ἤδη εἰπωθεῖ. Ἀπὸ τὶς πόλεις τῆς Φρυγίας, που ἀνήκαν στα ὅρια τοῦ Οψικίου, μία ολόκληρη σειρά μαρτυριῶν (Νικηφόρος, Θεοφάνης, Συνέχεια Θεοφάνη, Σκυλίτζης, Γενέσιος) συνηγορεῖ στὴ διαπίστωση ὅτι τὸ Δορυλλεῖον εἶναι μία ἰσχυρὴ στρατιωτικὴ βάση²⁵⁷ καὶ τὸ ἴδιο, ἐπίσης, πρέπει νὰ ἰσχύει καὶ για τὴ Νακώλεια²⁵⁸, ὅπως καὶ για τὸ Κοτυάειον²⁵⁹. Τὸ Μήδαιον τῆς Φρυγίας, που ο Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος²⁶⁰ ἀναφέρει ἐπίσης ὡς πόλη τοῦ Οψικίου τὸν δέκατο αἰῶνα (βρίσκεται ἀνάμεσα στὴ Νακώλεια καὶ στὴν πεδιάδα τῆς Κρασοῦ), εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὶς ἐκστρατεῖες τοῦ Βασιλείου Α΄ τὸ 882²⁶¹, ἐνῶ ἡ Σαντάβαρις, τὴν ἴδια περίπτω ἐποχῇ, πρέπει νὰ ἦταν μία κώμη²⁶². Ἀπὸ τοὺς οπτικούς σταθμούς συνεννόησης, που διατηροῦσαν οἱ Βυζαντινοὶ ἀπὸ τὸν ἑνάτο αἰῶνα καὶ ἐξῆς, ο Αἰγίλος²⁶³

254. *Βίος Φιλοθέου*, 144C. Ἰσως ο ὁσῖος Φιλόθεος ο Οψικιανὸς νὰ μπορούσε νὰ ταυτιστεῖ με τὸν πατριῶκο Φιλόθεο, ἀποδέκτη τῆς Ἐπιστ. Νικολάου Μυστικοῦ, ἀφ. 150, σ. 466. Οἱ ἐκδότες Jenkins καὶ Westerink (σ. 582) πιθανολογοῦν τὴν περίπτωσιν νὰ εἶναι ο πατριῶκος αὐτὸς Φιλόθεος κόμης τοῦ Οψικίου. Βλ. πιο κάτω, σ. 396-397.

255. *Βίος Φιλοθέου*, 144B. Πρβλ. Rudakov, Ozerki, 179.

256. Συν. Θεοφ., 53,21-54,5. Βλ. Dölger, *Regesten*, ἀφ. 404. - Köpstein, *Zur Erhebung*, 78.

257. Brandes, *Städte*, 135. - TIB 7, 238-242. Βλ. καὶ Βρυέννιος, 169,5-6.

258. Θεοφάνης, 402 καὶ 456, 5-22. Βλ. TIB 7, 344-346. Στον *Βίον Νικολάου Στουδίτου* (912B) ἀναφέρεται ο Ἀγγιλᾶς, ἀρχιεπίσκοπος Νακωλείας. Τὸν ὄγδοο αἰῶνα, ο Κωνσταντῖνος Νακωλείας ἐθεωρεῖτο στενὸς συνεργάτης τοῦ Λέοντος Γ΄ ὡς πρὸς τα πρῶτα εἰκονομαχικὰ μέτρα. Βλ. Θεοφάνης, 402,17.

259. Συν. Θεοφ., 240,22-23 καὶ 306,21. - Σκυλίτζης, 130,77-78 καὶ 157,86. Ἐπίσης, βλ. Βρυέννιος, 241,7-10. Πρβλ. TIB 7, 312-316.

260. *De Them.*, 69,29.

261. Συν. Θεοφ., 283,22-23. - Σκυλίτζης, 143,16. Βλ. TIB 7, 341-342.

262. Βλ. TIB 7, 372-373.

263. Συν. Θεοφ., 197,17. - Σκυλίτζης, 108,72. Βλ. TIB 4, 117-118.

πρέπει να βρισκόταν κοντά στο Δορύλαιον, ή ανάμεσα σ' αυτό και το χωριό Τέμβρη²⁶⁴, και ο Μάμας στον βιθυνικό Όλυμπο, νότια της Προύσας²⁶⁵, χωρίς να μπορούμε να εντοπίσουμε τη θέση της κόμης Μηρός που, όπως ειπώθηκε στην αρχή, αναφέρεται από τον Πορφυρογέννητο ως σύνορο με το θέμα των Ανατολικών τον δέκατο αιώνα.

Η στρατιωτική διάταξη του Οψικίου, που φαίνεται ότι άρχιζε να γίνεται ορατή νότια από τη Νίκαια²⁶⁶ με το κάστρον Πουζάνης²⁶⁷, προεκτεινόταν στη Φρυγία πέρα από το Δορύλαιον και το Κοτυάειον ως την κωμόπολη Μηρός, αμέσως μετά την οποία άρχιζε το γειτονικό θέμα των Ανατολικών, σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο²⁶⁸. Κοντά στο Κοτυάειον αναφέρεται τον δέκατο αιώνα ένα χωριό με το όνομα Λαγαίνη²⁶⁹. Τα σύνορα με το θέμα των Θρακησίων προς τα νοτιοδυτικά (μάλλον μετά τα μέσα του όγδοου αιώνα) όριζε η κωμόπολη Δοματερός²⁷⁰ και, εάν οι δύο αυτές κωμοπόλεις Μηρός και Δοματερός στα όρια του θέματος είναι άγνωστες από άλλες πηγές, το γεγονός είναι ότι πόλεις στα όρια των μεγάλων θεμάτων δεν υπάρχουν, ιδιαίτερα δε προς την κατεύθυνση του θέματος των Ανατολικών, όπου τον δέκατο αιώνα θα εμφανιστεί το ισχυρό στρατόπεδο Καβόρκιν²⁷¹.

Αν οι πορείες Οψικίου και Ανατολικών ήταν συστηματικά αποκλίνουσες στο πέρασμα των αιώνων, κατά μία, μάλλον, γεωγραφικού χαρακτήρα συγκυρία, κάπου μετά τα μέσα του ένατου αιώνα οι πηγές αφήνουν να υπονοηθεί ότι, ορισμένες φορές, το Οψίκιον συμπαρατάσεται ή συμπλέει με το θέμα των Θρακησίων στο πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, όπως συμπαρατασσόταν αντικειμενικά με τους Αρμενιάκους την πρώτη περίοδο (μέχρι το 767)²⁷².

Μία πρώτη κοινή εμφάνιση Οψικίου και Θρακησίων στην εκστρατεία του 812²⁷³ πρέπει να είναι τελείως συγκυριακή, επειδή στην εξέγερση του Θωμά του Σλάβου (821-823) το Οψίκιον, υπό τον κόμη Κατάκυλα, συμπλέει με το θέμα Αρμενιάκων υπό τον Ολβιανό και είναι τα μόνα θέματα που υποστηρίζουν την

264. Pattenden, *Warning System*, 268. - TIB 7, 400.

265. Ramsay, *Geography*, 187.

266. Σύμφωνα με τον Ibn Khurrādhbih, το Οψίκιον περιλαμβάνει μία πόλη (Νίκαια) και δέκα φρούρια. Βλ. Gelzer, *Themenverfassung*, 83.

267. Νικηφόρος, 62,11-13. - Θεοφάνης, 420,12-15. Για το κάστρο Ατεούς βλ. πιο πάνω, σ. 104.

268. *De Them.*, 61,21-22 και 69,20: ... ἡ ἐστὶ τέλος τοῦ Ὀψικίου. Βλ. TIB 7, 337-338.

269. *Βίος Λουκά Στυλίου*, 9,4, σ. 204.

270. *De Them.*, 69,22.

271. Βλ. πιο πάνω, σ. 105.

272. Βλ. πιο πάνω, σ. 48.

273. Θεοφάνης, 495,24-27.

κεντρική εξουσία του Μιχαήλ Β²⁷⁴. Οπωσδήποτε, όμως, η σύμπλευση αυτή Οψικίου και Αρμενιάκων θα είναι η τελευταία, καθώς μάλιστα η πορεία του Οψικίου τον ένατο αιώνα θα αρχίσει να παρουσιάζει νέες ιδιομορφίες, αντίστοιχες με αυτές που θα επικρατήσουν στο θέμα Θρακησίων.

Η τελευταία ένδοξη εμφάνιση των στρατευμάτων του Οψικίου στους αραβικούς πολέμους χρονολογείται το 863, στην επική μάχη του Λαλακάοντος, όπου το θέμα αυτό κατείχε θέση στη νότια πλευρά της παρατάξης του Πετρωνά, μαζί με τα θέματα Ανατολικών και Καππαδοκίας και τις κλεισούρες Σελεύκειας και Χαρσιανού²⁷⁵. Κατά έναν ιδιαίτερα περιεργο όμως τρόπο, οι λογοθετικές παραλλαγές επιμένουν ομόφωνα ότι σ' αυτή την τόσο ένδοξη για τα βυζαντινά όπλα μάχη νίκησαν τους Άραβες μόνον ο Πετρωνάς και ο στρατηγός των Βουκελλαρίων Νάσαρ²⁷⁶, ενώ το όνομα του κόμητος του Οψικίου δεν διασώθηκε σε καμία πηγή.

Λιγότερο, ωστόσο, από τρία χρόνια μετά, ο κόμης του Οψικίου Γεώργιος Πηγάνης, μόλις διορίστηκε στη θέση αυτή²⁷⁷, εξεγείρεται μαζί με τον στρατηγό των Θρακησίων Συμβάτιο εναντίον του συμβασιλέως Βασιλείου, όχι, όμως, εναντίον του αυτοκρατορα Μιχαήλ Γ²⁷⁸, και στην εξέγερση αυτή τους ακολουθούν τα στρατεύματά τους (καλοκαιρί του 866)²⁷⁹. Πυρπολούν τα κτήματα τῶν κατὰ τὴν βασιλίδα δυνατῶν και αιχμαλωτίζουν στους όρμους πολλά πλοία, που είχαν ως προορισμό

274. Γενέσιος, Β', 2, σ. 23-24. - Συν. Θεοφ., 53,21-54,1.

275. Συν. Θεοφ., 181,13-15. Τη βόρεια πλευρά κάλυπταν τα θέματα Αρμενιάκων, Βουκελλαρίων, Κολωνείας και Παφλαγονίας. Ο ίδιος ο Πετρωνάς, με τα τάγματα και τα θέματα Θράκης και Μακεδονίας, κάλυπτε τη δυτική. Για τη μάχη βλ. Bury, *ERE*, 283-284. - Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 249-256.

276. Λέων Γραμμ., 238,20-239,4. - Θεοδ. Μελιτ., 167. - Συν. Γεωργ. Μον., 825. - Ψευδοσυμεών, 666,8-12. Το κείμενο της Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 9,16-30 είναι ακρωτηριασμένο, και αναφέρει μόνο τον Πετρωνά.

277. Δεν αληθεύει ότι ο Γούβερ ή Γούμερ ήταν στρατηγός του Οψικίου πριν από τον Γεώργιο Πηγάνη, δηλαδή ως το 866, όπως ισχυρίζεται ο Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 71 και 93. Πρόκειται για λανθασμένη ερμηνεία των πηγών: Λέων Γραμμ., 247,11-14. - Θεοδ. Μελιτ., 173. - Συν. Γεωργ. Μον., 833,12-15. - Ψευδοσυμεών, 680,9-11. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 14,24-25. Η οσωπή ερμηνεία του χωρίου είναι ότι ο Συμβάτιος, εγκαταλείποντας το λογοθέσιο του δρόμου, ζήτησε να γίνει στρατηγός Θρακησίων, παίρνοντας σύμβουλο στη συνομοσία του τον στρατηγό Γεώργιο Πηγάνη. Στη θέση του λογοθέτη του δρόμου, αντί για τον Συμβάτιο, διορίστηκε ο Γούβερ, και εκείνος (ο Πηγάνης) διορίστηκε κόμης του Οψικίου.

278. Βλυσίδου, *Βασιλείος Α'*, 28-31. - Δαπέργολας, *Κίνημα των στρατηγών*, 13-25. Η εξέγερση Συμβατίου και Πηγάνη απουσιάζει από τη διήγηση του Γενεσίου, ενώ οι λογοθετικές παραλλαγές είναι συντομότερες. Μόνο στη Συνέχεια Θεοφάνη παρέχονται λίγες λεπτομέρειες.

279. Συν. Θεοφ., 240,10-11: *ἀναπέσαντες δὲ καὶ τὰ ὑπ' αὐτοὺς στρατεύματα ...*

την Κωνσταντινούπολη, αναφέρεται στη Συνέχεια Θεοφάνη, όπου δεν περιγράφεται το τέλος της ανταρσίας, το οποίο επέβαλε ο στρατηγός Νικηφόρος Μαλεΐνος²⁸⁰, έμπιστος του Βασιλείου Α', όπως έμπιστος της Μακεδονικής δυναστείας θα είναι αργότερα και ο Νικηφόρος Φωκάς ο παλαιός²⁸¹, συγγενής του Μαλεΐνου στη δεύτερη γενιά²⁸². Η σύλληψη των στασιαστών θα γίνει σε οχυρά συνοριακά σημεία των δύο θεμάτων: ο Πηγάνης θα συλληφθεί στο Κοτυάειον²⁸³ και ο Συμβάτιος στην Πλατεία Πέτρα, φρούριο των Θρακησίων κοντά στα όρια με το Οψίκιον²⁸⁴.

Σε εννοιολογική, αλλά και κοινωνική αντιδιαστολή με τους κατά την Καππαδοκίαν έχοντας τὰς οὐκίσεις, που η ίδια πηγή είχε αναφέρει κάπου τριάντα χρόνια πριν²⁸⁵, οί κατά την βασιλίδα δυνατοί του 866, οι οποίοι διαθέτουν κτήματα στο Οψίκιον²⁸⁶, ίσως ήδη από τη βασιλεία του Θεοφίλου²⁸⁷ και που, μάλλον, έχουν συμφέροντα από τα πλοία, τα οποία ναυλοχούν *ἐν τοῖς ὄρμοις* της περιοχής²⁸⁸ με προορισμό επίσης την Κωνσταντινούπολη, αποτελούν τον κύριο στόχο, όπως φαίνεται, της εξέγερσης στο Οψίκιον και στο Θρακησίον. Η ανταρσία αυτή δείχνει να στρέφεται όχι μόνο κατά του Βασιλείου Μακεδόνας, αλλά και κατά των αξιωματούχων της πρωτεύουσας²⁸⁹, οι οποίοι είναι γνωστό ότι έχουν τις μεγάλες ιδιοκτησίες τους (επίσης δυνατοί γαρ) όχι σε κάποιο μακρινό τόπο καταγωγής τους, αλλά στο Οψίκιον, δηλαδή κοντά στην Κωνσταντινούπολη όπου εδρεύουν, και στο επίσης γειτονικό με την πρωτεύουσα θέμα Θρακησίων. Το τελευταίο αυτό, μετά τα

280. Περιγραφή της καταστολής από τις λογοθετικές παραλλαγές: Λέων Γραμμ., 247-248. - Συν. Γεωργ. Μον., 833-834. - Ψευδοσυμεών, 680-681. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 14-15.

281. Βλυσιδου, Λέων Γ', 38, σμμ. 33.

282. *Βίος Μιχαήλ Μαλεΐνου*, 3,14-17, σ. 551. - Λέων Διάκονος Ε', 5, σ. 83.

283. Συν. Θεοφ., 240,23-241,2. - Σκυλίτζης, 130,77-79.

284. Βλ. πιο κάτω, σ. 219-220. Οι λογοθετικές παραλλαγές (βλ. σμμ. 280) αναφέρουν ότι ο Συμβάτιος συνελήφθη σε ένα πανδοχείο στην Κελτζηνή. Πρβλ. Kaplan, Carradoce, 143-144. Επίσης, βλ. πιο πάνω, σ. 78.

285. Συν. Θεοφ., 120,5-6. Τον ενδέκατο αιώνα θα εμφανιστούν στον Σκυλίτζη *οί κατά τὸ Ἄνατολικὸν ἔχοντες τὰς οὐκίσεις*. Βλ. πιο πάνω, σ. 87.

286. Συν. Θεοφ., 240,16.

287. Στο ανώνυμο μικρό πόνημα για τις αγαθοεργίες του Θεοφίλου, δύο μάγιστροι και συγκλητικοί, που φέρονται να έχουν από ένα προάστιο στο θέμα Οψικίου, ενοχλούν το προάστιο μίας μονής που βρίσκεται ανάμεσά τους. Βλ. Regel, *Analecta*, 41.

288. Συν. Θεοφ., 240,17.

289. Αντίστοιχη μνεία στη Συν. Γεωργ. Μον., 874,19-20: *.... τινῶν τῶν ἐν τῇ πόλει μεγιστάνων* (το 913 στην εξέγερση του Κωνσταντίνου Δούκα). Βλ. Každan, *Derevija*, 378. Επίσης βλ. *Βίο Βασιλείου Νέου* (Vil.), 293,1: *πάντων τῶν μεγιστάνων τῶν συνελθόντων...* . Πρβλ. Každan, *Derevija*, 381.

μέσα του ένατου αιώνα, αρχίζει να προσεγγίζει το Οψίκιον και πάλι²⁹⁰. Η προσέγγιση αυτή ανάμεσα στο Θρακησιών και στο Οψίκιον θα αποδειχθεί πολύ πιο ουσιαστική και μόνιμη από τις προηγούμενες.

Ο διορισμός του γνωστού ως αφοσιωμένου στη Μακεδονική δυναστεία πολέμαρχου Ανδρέα του «ἐκ Σκυθῶν» επικεφαλής του Οψικίου δεν πρέπει να σήμανε μόνο το διορισμό στρατηγών αντί για κόμητες και την «αφάνεια» των ηγετών του αρχαίου αυτού θέματος, αλλά κάτι πολύ σημαντικότερο: στο εξής οι πρώτοι Μακεδόνες αυτοκράτορες Βασίλειος Α΄ και Λέων Σ΄ επιδιώκουν σε μόνιμη βάση, όπως φαίνεται, να ελέγχουν το άμεσα προσκείμενο στην Κωνσταντινούπολη θέμα του Οψικίου, όπου σε αντίθεση με την ύπαρξη μεγάλων ιδιοκτησιών *τῶν κατὰ τὴν βασιλίδα δυνατῶν*, οι μεγάλες οικογένειες της μικρασιατικής ενδοχώρας είναι ολοκληρωτικά απούσες²⁹¹. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ούτε μία από τις μεγάλες οικογένειες της λεγόμενης «στρατιωτικής αριστοκρατίας της επαρχίας» δεν κατάγεται από το Οψίκιον²⁹². Έτσι, η Μακεδονική δυναστεία θα προσπαθήσει να μετατρέψει το Οψίκιον σε τόπο των δικῶν της ανθρώπων, κάτι το οποίο πρέπει να ίσχυε ήδη από τότε που ο Συμβάτιος και ο Πηγάνης εξεγέρθηκαν, δηλαδή από την εποχή κατά την οποία ο Βασίλειος Α΄ ήταν μόνο συμβασιλέας.

Το 900, ο Λέων Σ΄ νυμφεύθηκε την Ευδοκία Βαϊανή, *κόρην ἐκ τοῦ Ὀψικίου θέματος*²⁹³, και το Οψίκιον γίνεται έτσι το δεύτερο θέμα, από το οποίο θα επιλεγεί μία αυτοκράτειρα, μετά το θέμα Αρμενιάκων. Από ό,τι φαίνεται, όμως, η Μακεδονική δυναστεία δεν επιλέγει αυτοκράτειρες από τις μεγάλες οικογένειες των δυνατῶν της κεντρικής Μ. Ασίας (θέματα Ανατολικῶν, Καππαδοκίας, Παφλαγονίας), αλλά προτιμάει νέφες σχετικά άσημες την εποχή του γάμου τους, όπως η Ευδοκία Βαϊανή, η Ζωή Καρβονοφίνα και η Αναστασώ - Θεοφανώ λίγο αργότερα. Είναι άγνωστο αν η προτίμηση του Λέοντος Σ΄ για την Ευδοκία Βαϊανή ταυτιζόταν με την προσπάθεια προσεταιρισμού του Οψικίου από τους αυτοκράτορες της Μακεδο-

290. Είναι αξιοπαράλητο ότι, ακριβώς όπως στην περίπτωση του 812 (Θεοφάνης, 495,24-27), το 866 τα στρατεύματα ακριβώς του Οψικίου και των Θρακησιῶν αποκαλούνται *πλήθη* από τη Συν. Θεοφ., 240,12. Και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για στασιαστική ενέργεια, οπότε τα συντεταγμένα στρατιωτικά σώματα μεταβάλλονται σε *πλήθη*.

291. Βλ. αντίστοιχο φαινόμενο στο θέμα Θρακησιῶν, σ. 211-212, 230-231.

292. Σύμφωνα με τον *Βίο Ιωαννικίου* (348B), ο πατριάρχης Θεόδωτος Μελισσηνός ο Κασσιτερὰς φέρεται να είναι από τη Νακώλεια, από όπου, σύμφωνα με τον Θεοφάνη (σ. 402,15-17) πρέπει να ξεκίνησε η εικονομαχική αίρεση.

293. Συν. Θεοφ., 364,16-18. - Σκυλιτζής, 180,11-12. - Συν. Γεωργ. Μον., 860,8-10. - Λέων Γραμμ., 274,5-7. - Ψευδοσυμεών, 703,21-704,1. - Θεοδ. Μελιτ., 191. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 30,32-33. Βλ. και Jenkins, Accuracy, 107.

νικής δυναστείας, σε μόνιμη σχεδόν αντίθεση με τα θέματα της ενδοχώρας τον δέκατο αιώνα, ή οφειλόταν σε άλλους λόγους.

Το γεγονός ότι οι ιδιοκτησίες της γης των ανώτατων αυτοκρατορικών αξιωματούχων, και όχι των ήδη γνωστών μεγάλων οικογενειών, πρέπει να κυριαρχούσαν στο θέμα Οψικίου από το δεύτερο μισό του ένατου αιώνα, και ότι το ίδιο, τηρουμένων των αναλογιών, θα έπρεπε να συμβαίνει και στο γειτονικό θέμα των Θρακησιών, φαίνεται όχι μόνον από τον όρο *οί κατά την βασιλίδα δυνατοί*, που χρησιμοποιεί η Συνέχεια Θεοφάνη για να χαρακτηρίσει τους ιδιοκτήτες των κτημάτων στο Οψίκιον και στο Θρακησιών το 866²⁹⁴, αλλά και από τις συνθήκες, οι οποίες θα επικρατήσουν τον δέκατο και ενδέκατο αιώνα στα δύο αυτά θέματα και που θα διαφέρουν αρκετά, όπως φαίνεται, από τις συνθήκες της μικρασιατικής ενδοχώρας. Ο αριθμός π.χ. των μοναστηριών στο Οψίκιον (με ή χωρίς το Οπιμμάτων) και, όπως φαίνεται, στο Θρακησιών, είναι ασύγκριτα πιο μεγάλος από τον αριθμό των μοναστηριών σε ολόκληρη την υπόλοιπη αυτοκρατορία²⁹⁵, ενώ οι περισσότερες μικρασιατικές πόλεις που θα γνωρίσουν κάποια αναβίωση τον δέκατο και τον ενδέκατο αιώνα, βρίσκονται σε εδάφη του Οψικίου και των Θρακησιών²⁹⁶.

Στις 14 Δεκεμβρίου του 928, σύμφωνα με τη Συνέχεια Θεοφάνη, *ἄγουσι Τρύφωνα μοναχὸν ἐν τῷ Ὀψικίῳ μονάζοντα και τον χειροτονούν πατριάρχη ἐπὶ χρόνῳ ρητῶ*²⁹⁷, δηλαδή ὅσοπου να ενηλικιωθεῖ ο γιος του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού, Θεοφύλακτος. Ο *Βίος Αντωνίου Καυλέα* εξάλλου περιγράφει τους προγόνους του πατριάρχη ως εξής: *οὗς ἐκ Φρυγίας τὸ γένος ἔλκοντας, δι' ἃς ἐν τῷ στρατιωτικῷ καταλόγῳ βασιλικὰς ἐπλήρουν ὑπηρεσίας*²⁹⁸. Από τη μνεία αυτή δεν μπορούμε να έχουμε σαφή εντύπωση, εάν υπονοείται ότι η μοιρασμένη ανάμεσα στα θέματα Οψικίου και Ανατολικῶν παλαιά επαρχία της Φρυγίας σταμάτησε επιτέλους να γεννάει μόνον στρατιωτικούς και άρχισε να φέρνει στο φως και εκκλησιαστικούς

294. Συν. Θεοφ., 240,16. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι λογοθετικές παραλλαγές (Λέων Γραμμ., 247, 14-17. - Θεοδ. Μελιτ., 173. - Ψευδοσιμεών, 680,11-14. - Συν. Γεωργ. Μον., 833,15-19. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 14,29-15,1) δεν μνημονεύουν τον όρο, αλλά, αντίθετα, εξάγουν το ρόλο του Νικηφόρου Μαλεΐνου, που, ως πιστός στην κρατική εξουσία στρατηγός, κατέπνιξε την εξέγερση. Πρβλ. Βλουσιδου, *Βασίλειος Α΄*, 28-32. Όπως είναι γνωστό, οι Μαλεΐνοι είναι μεγάλοι ιδιοκτήτες στο Χαροσιανόν ίσως από τα τέλη του ένατου αιώνα.

295. Βλ. Skabalanovič, 425, 433, 441. - Janin, *Grands centres*, 3-4 και 217 κε. Βλ. επίσης πιο κάτω, σ. 229, για την ιδιόμορφη αμμή του τον δέκατο και ενδέκατο αιώνα.

296. Το Ικόνιον αποτελεί μία από τις μάλλον σπάνιες εξαιρέσεις. Βλ. πιο κάτω, σ. 91. Για τις μικρασιατικές πόλεις τον ενδέκατο αιώνα βλ. Vryonis, *Decline*, 6-13.

297. Συν. Θεοφ., 417,10-14. - Τρύφων πατριάρχης (928-931).

298. *Βίος Αντωνίου Καυλέα*, 3, σ. 413 - Αντώνιος Β΄, πατριάρχης (893-901).

άνδρες²⁹⁹, σε μία εποχή, όπως ο δέκατος αιώνας, οπότε δεν γνωρίζουμε σχεδόν κανένα όνομα στρατηγού ή κόμητος του Οψικίου. Στη νεανική του ηλικία, ο πατριάρχης Ευθύμιος πρέπει να ήταν μοναχός στη Βιθυνία³⁰⁰, παρόλο που στον *Βίο* του δεν αναφέρεται η καταγωγή του. Η παρουσία του, όμως, μαρτυρείται από τις αφηγηματικές πηγές στα εγκαινία της μονής των Νοσίων το 912 μαζί με τον Λέοντα ς³⁰¹. Σε ό,τι αφορά το μοναχισμό, δεν φαίνεται να υπάρχει διαφορά ανάμεσα στο Οψίκιον και στο θέμα Οπτιμάτων που, στο μεταξύ, πρέπει να είχε αλλάξει τελείως στρατιωτική δομή³⁰².

Το ίδιο έτος 931, που ο πρώην μοναχός του Οψικίου Τρύφων υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει τον πατριαρχικό θρόνο, στο θέμα Οψικίου ξέσπασε εξέγερση, την οποία ορισμένες πηγές φθάνουν στο σημείο να αποκαλέσουν *μεγάλην κατά Ρωμανίας ανταρσίαν*³⁰³, παρόλο που η ορθότερη ανάγνωση πρέπει να είναι *μεγάλην κατά Ρωμανού* (Λακατηνού) *ανταρσίαν*³⁰⁴. Και στις δύο περιπτώσεις, όμως, η εξέγερση πρέπει να ήταν ιδιαίτερα μαζική, επειδή ο ηγέτης της Βασίλειος αναφέρεται δύο φορές να οδηγεί *πολλούς*³⁰⁵. Αντίθετα, όταν αυτός ο Βασίλειος Μακεδών ή Χαλκόχειρ, όπως αποκλήθηκε, κατονομάζει *πολλούς τῶν ἐν τέλει* ως συστασιώτες του μετά τη σύλληψή του, κανείς δεν τον πιστεύει³⁰⁶. Ο ηγέτης της λαϊκής αγροτικής εξέγερσης συλλαμβάνεται μία πρώτη φορά από τον τουρμαρχή του Οψικίου Ελεφαντίνο³⁰⁷, μεταφέρεται στην Κωνσταντινούπολη, όπου του κόβουν το ένα χέρι. Ωστόσο, κατορθώνει να δραπετεύσει και πάλι στο Οψίκιον, από όπου επεκτείνει την εξέγερση στο φρούριο των Θρακησίων Πλατεία Πέτρα (εκεί όπου είχε καταφύγει το 866 ο Συμβάτιος), το οποίο ανεφοδιάζει και οχυρώνει³⁰⁸. Ανεξάρτητα από το γεγο-

299. Βλ. Lounghis, *K voprosu*, 79-80.

300. Βλ. Beck, *Kirche*, 549 - Ευθύμιος Α' πατριάρχης (907-912).

301. Συν. Θεοφ., 376,21-22. - Συν. Γεωργ. Μον., 870,10-12. - Ψευδοσυμεών, 713,11-14.

302. Βλ. πιο κάτω, σ. 237.

303. Συν. Γεωργ. Μον., 912,14-15. - Ψευδοσυμεών, 745,12: *κατά Ρωμανίαν*.

304. Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 59,29. - Λέων Γραμμ., 322,1. - Θεοδ. Μελιτ., 230. - Συν. Θεοφ., 421,15-16. Αξιοπαρατήρητη είναι στο σημείο αυτό η σχεδόν απόλυτη προσέγγιση των διηγήσεων της Συν. Θεοφ. από τη μία πλευρά και της Συν. Γεωργ. Μον. από την άλλη, που είναι και οι μακρότερες. Ο Každan, *Velikoe vosstanije*, 74-75, δεν πρόσεξε την προσέγγιση αυτή.

305. Συν. Θεοφ., 421,8 και 14. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 59,23 και 28. Οι πολλοί αυτοί είτε είναι ανώνυμοι, είτε *τῶν ἀγνορευόντων*.

306. Συν. Θεοφ., 421,21-22. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 59,34-35.

307. Συν. Θεοφ., 421,9. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 59,23-24. Βλ. Každan, *Velikoe vosstanije*, 80. Πρβλ. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις και τυραννίς*, 74.

308. Συν. Θεοφ., 421,16-17. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 59,28-30. - Σκυλιτζής, 228,71-73. Βλ. Každan, *Velikoe vosstanije*, 82. - Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις και τυραννίς*, 74.

νός ότι η «ανταρσία» καταπνίγηκε και ο ηγέτης της κήηκε ζωντανός στην Κωνσταντινούπολη, το 931/932 έχουμε μία μαζική εξέγερση στα θέματα Οψικίου και Θρακησίων, ίσως όχι κατά το υπόδειγμα του 866, οπότε οι ηγέτες της ανταρσίας ήταν μέλη της άρχουσας τάξης, αλλά υπό λαϊκό ηγήτορα. Έτσι, το μόνο κοινό σημείο των δύο αυτών εξεγέρσεων θα μπορούσε να είναι η αντίθεση προς τους κρατικούς αξιωματούχους της πρωτεύουσας, οι οποίοι είναι πανίσχυροι στα θέματα του Οψικίου και των Θρακησίων.

Μία τέτοια εξέγερση θα αργήσει πάρα πολύ να επαναληφθεί στη Μ. Ασία, καθώς από τα μέσα του δέκατου αιώνα, την αυτοκρατορική τάξη πραγμάτων της Μακεδονικής δυναστείας θα απειλούν στο εξής οι αριστοκράτες της ενδοχώρας³⁰⁹. Μόνο μετά την καθαίρεση του Ρωμανού Α' (944), ο Κωνσταντίνος Ζ' θα στείλει στο Οψίκιον (όπως έστειλε και στα άλλα θέματα *άνδρας εύσεβείς και έναρέτους προς τὸ κουφίσαι τὸ πολὺν βάρος τῶν κατὰ καιρὸν ἀκαίρων ἀπαιτήσεων τῶν ταλαιπώρων πτωχῶν*³¹⁰) τον μάγιστρο Ρωμανό Μουσελέ, γνωστό και από τη Νεαρά του έτους 996 του Βασιλείου Β'³¹¹. Το ενδεχόμενο ο Ρωμανός Μουσελέ να διορίστηκε στα τέλη του 944 από τον Κωνσταντίνο Ζ' επικεφαλής του Οψικίου (στρατηγός ή κόμης) βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με το εάν και οι άλλοι απεσταλμένοι διορίστηκαν στρατηγοί στα θέματα που στάλθηκαν³¹², κάτι το οποίο δεν προκύπτει αβίαστα. Σύμφωνα με τη Νεαρά του 996, οι απόγονοι του Ρωμανού Μουσελέ απογυμνώθηκαν από την προγονική τους περιουσία, όπως οι Μαλείνοι και οι Φωκάδες³¹³. Γενικά, η δράση του Ρωμανού Μουσελέ δεν πρέπει να επεκτάθηκε σε μακρινά θέματα³¹⁴, και όπως ακριβώς συνέβη με τους άλλους αυτοκρατορικούς απεσταλμένους, έτσι και ο Μουσελέ στους *πένητες* του Οψικίου, που επιπλέον είχαν εξεγερθεί τόσο

309. Kaplan, Cappadoce, 140-147. - Cheynet, Phocas, 298-299.

310. Συν. Θεοφ., 443,16-18.

311. Svoronos, *Novelles*, 14B, σ. 207, όπου αναφέρεται ότι η περιουσία του βρίσκεται στο Φιλομήλιον (θέμα Ανατολικών).

312. Βλ. πιο πάνω, σ. 100 (Ρωμανός Σαρωνίτης), σ. 127 (Λέων Αγγέλατος) και πιο κάτω, σ. 231 (Φώτιος).

313. Σκυλίτζης, 340,88-95 (όπου γίνεται λόγος μόνο για τον Ευστάθιο Μαλείνο). - Svoronos, *Novelles*, 14B, σ. 203-207.

314. Για τους Μουσελέ - Μουσελέμ - Μωσηλέ γενικά βλ. Každan, *Armiane*, οικ. 1, σ. 10-11. Για τη μονή του καίσαρα Αλεξίου Μωσηλέ βλ. Συν. Θεοφ., 109,2-13. - Σκυλίτζης, 65,45-48. Πρβλ. Janin, *Grands centres*, 17-18, 24, 29. Για την περιουσία τους στην Κωνσταντινούπολη, που μνημονεύεται στον *Βίο Νικηφόρου Μιλήτου* (4, σ. 137), βλ. τα σχόλια του εκδότη, 161-165· βλ. επίσης πιο κάτω, σ. 241. Αν, λοιπόν, ήταν κόμης του Οψικίου ο Μουσελέ, η ανακούφιση που θα ένωσαν οι πένητες με την άφιξή του στο Οψίκιον πρέπει, πραγματικά, να ήταν ανεπαίσθητη, όπως εξάλλου ομολογεί και η Συνέχεια του Θεοφάνη.

μαζικά το 931/932, μόνο *μικράν ἀνακούφισιν* μπόρεσε να παράσχει³¹⁵. Η περιοδεία του Κωνσταντίνου Ζ' ως τα περίχωρα της Προύσας το 959³¹⁶ ίσως να είχε σχέση και με κάποιο αυτοκρατορικό ενδιαφέρον και φροντίδα για τα θέματα Οψικίου και Οπτιμάτων, όπου οι κρατικοί αξιωματούχοι είχαν μεγάλες ιδιοκτησίες, πέρα από τον ευσεβή του πόθο της επίσκεψης στον Όλυμπο της Βιθυνίας³¹⁷, που, δεν είναι υπερβολικό να υποστηριχθεί, μάλλον πρέπει να επιτάχυνε τον θάνατό του³¹⁸.

Μετά το θάνατο του Κωνσταντίνου Ζ', όλα όσα θύμιζαν το παλαιό Οψίκιον αρχίζουν να μοιάζουν με μακρινή ανάμνηση. Ο ίδιος ο αυτοκράτορας στο έργο του *Περί βασιλείου τάξεως* δεν αναφέρει το θέμα Οψικίου, αλλά εκεί όπου υπάρχει αυτοκρατορική συνοδεία, χρησιμοποιεί συχνά το ρήμα *ὄψικεύειν-εσθαι*³¹⁹. Ακόμα και στην αμφιλεγόμενη και αμφισβητήσιμη μνεία του στα στρατιωτικά του έργα για την ανά τετραετία πληρωμή των θεματικών στρατηγών, αναφέρει *...ἰστέον ὅτι τὸ παλαιὸν τύπος ἦν τὰ θέματα ῥογέεσθαι κατὰ τέσσαρα ἔτη*³²⁰, δηλαδή αναφέρεται στο παρελθόν.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ορισμένα στρατιωτικά τμήματα του Οψικίου εξακολουθούν να πολεμούν σε διάφορα μέρη ως το 1041³²¹, και μία φορά μάλιστα αποκαλούνται *ἐν τοῦ Ὀψικίου τάγμα* από τον Σκυλίτζη³²². Η μνεία αυτή σημαίνει ασφαλώς ότι το Οψίκιον διέθετε περισσότερα από ένα τάγματα τον ενδέκατο αιώνα³²³, αλλά είναι, επίσης, γεγονός ότι τόσο στη διήγηση του Λέοντος Διακόνου σχετικά με τους πολέμους των Νικηφόρου Β' και Ιωάννη Α', όσο και στην αφήγηση του Σκυλίτζη για τους μακροχρόνιους πολέμους του Βασιλείου Β', δεν γίνεται καμία απολύτως αναφορά στο Οψίκιον. Προφανώς, η δράση του θέματος τότε, αλλά και η όλη υπόστασή του δεν κρίθηκαν αξιομνημόνευτες από τους ιστορικούς.

315. Σύν. Θεοφ., 443,22-23.

316. Σύν. Θεοφ., 465,4-5.

317. Σύν. Θεοφ., 463-464.

318. Στα στρατιωτικά του έργα (*Tres tractatus*, 128,554-556), *ἐξκουσάτοι ἐκ τοῦ θέματος τοῦ Ὀψικίου ἐκ τοῦ χωρίου Τέμβρη*, με τα δίχτυα τους φροντίζουν για τα ψάρια του αυτοκρατορικού τραπεζιού εκστρατείας. Την εποχή του Ramsay (*Geography*, 212, και σημ. 3), τα ψάρια του ποταμού Τέμβρη πρέπει να προξενούσαν την αποτροπή, εκτός αν αυτό συνέβαινε ήδη από το αυτοκρατορικό προσκύνημα του 959.

319. Η πρώτη μνεία στο *De Cer.*, 16, 17 και *passim*. Για άλλα παραδείγματα βλ. και Du Cange, *Graec.*, s. v.

320. *Tres tractatus*, 134,647-652. Βλ. Oikonomides, *Provincial Recruits*, 121-136.

321. *Annales Baresnes*, an. 1041, σ. 56. Βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 90. - Felix, *Islamische Welt*, 208 και 204.

322. Σκυλίτζης, 426,25.

323. Για τα τάγματα των άλλων θεμάτων τον ενδέκατο αιώνα, πρβλ. Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 141-144.

Όταν, γύρω στα μέσα του ενδέκατου αιώνα, ο Μιχαήλ Ψελλός θα γράφει στους διαφόρους κριτές του Οψικίου³²⁴, το μόνο, ίσως, που δεν έχει το παραμικρό ενδιαφέρον στις επιστολές του θα είναι το παλαιό αυτό και ένδοξο θέμα, το οποίο πρέπει να έχει πια μεταβληθεί σε μία οικονομική και φορολογική περιοχή, πιθανότατα όχι τόσο αποδοτική για το κράτος, όσο το γειτονικό θέμα των Θρακησίων, αφού εκεί είναι ισχυροί οι κρατικοί υπάλληλοι³²⁵. Σε ό,τι αφορά τις μεταγενέστερες μνείες του Οψικίου, που συνεχίζονται και μέχρι τον δέκατο τρίτο αιώνα³²⁶, ούτε μία τους δεν θα παραπέμψει στην ιστορία ενός στρατού, ο οποίος είχε επιχειρήσει να επιβάλει τη δική του τάξη πραγμάτων στις τύχες ολόκληρης της αυτοκρατορίας.

Ιατρικό επίμετρο: Όπως είναι πασίγνωστο, τον έκτο αιώνα πρέπει να έζησε και να έδρασε ο περίφημος Αέτιος ο Αμιδηνός, ιατρός και συγγραφέας πολυγραφότατος, που είχε τον τίτλο ή την προσωνυμία *κόμης τοῦ Ὀψικίου*³²⁷, σε μία εποχή, κατά την οποία δεν υπήρχε ακόμα ούτε Οψίκιον ούτε κόμης του.

Ένας άλλος, όμως, ιατρός και συγγραφέας από το Οψίκιον, και μάλιστα από το βάνδον Ακροκού³²⁸, με το όνομα Μελέτιος, έζησε τον ένατο αιώνα³²⁹ και τα έργα του, τα οποία διασώθηκαν σε πολλά χειρόγραφα, έχουν στενή σχέση, όπως φαίνεται³³⁰, με τα έργα του περιεργου (για κόμης του Οψικίου) ιατροῦ Αετίου. Οποιαδήποτε σχετική υπόθεση είναι επιτρεπτή.

324. Βλ. Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 85, σμμ. 242. - Litavrin, *Obščestvo i gosudarstvo*, 187-188. - Kazhdan - Epstein, 240-241.

325. Stein, *Untersuchungen*, 19-23.

326. Ενδεικτικά βλ. Ακροπολίτης, 11,23 και 28,7-8.

327. Hunger, *Hochsprachliche profane Literatur*, II, 294-295.

328. Βλ. πιο πάνω, σ. 165, σμμ. 18.

329. Hunger, *Hochsprachliche profane Literatur*, II, 304-305.

330. Α. Μανουδής, Το ανώνυμο έργο *περί σφνγμοῦ* στον κώδικα Vaticanus Palat. gr. 199 και το *Περί τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς* του Μελετίου, *Ελληνικά* 41, 1990, 235-265.

ΘΕΜΑ ΘΡΑΚΗΣΙΩΝ

Α. Ο ΣΤΡΑΤΟΣΤΩΝ ΘΡΑΚΗΣΙΩΝ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ

Το θέμα των Θρακησιών, ένα από τα μεγαλύτερα και σπουδαιότερα μικρασιατικά θέματα, δημιουργήθηκε χωρίς αμφιβολία πριν από τα μέσα του όγδοου αιώνα και κατά τα επόμενα εξήντα περίπου χρόνια διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο στα πολιτικά και στρατιωτικά πράγματα της αυτοκρατορίας. Η προγενέστερη υπαγωγή του και ο χρόνος ίδρυσής του υπήρξαν αντικείμενο αρκετών υποθέσεων και συζητήσεων.

Η πιθανή εκδοχή ότι η περιοχή του θέματος Θρακησιών αποτελούσε τούρμα των Ανατολικών¹ προκρούει στο γεγονός ότι δεν υπάρχει στις πηγές μαρτυρία που να επιβεβαιώνει κάτι τέτοιο². Έτσι, η μνεία για τον τουρμάρχη Θρακησιών Χριστόφορο το 711³ ερμηνεύεται διττά: πρόκειται για τον επικεφαλής είτε της ομώνυμης τούρμας του θέματος των Ανατολικών είτε μίας από τις τούρμες του θέματος των Θρακησιών⁴. Η διάσταση απόψεων τεματίζεται με την πρώτη μνεία του στρατηγού των Θρακησιών Σιοιννίου ή Σιοινακίου το 741⁵.

Περισσότερο ενδιαφέρον από την αναζήτηση μίας συγκεκριμένης χρονολογίας ίδρυσης του θέματος αυτού παρουσιάζουν οι συγκυρίες, κάτω από τις οποίες έκαναν την εμφάνισή τους στο ιστορικό προσκήνιο οι επικεφαλής και τα στρατεύματα των Θρακησιών. Το 711 ο Ιουστινιανός Β', προκειμένου να θεθεί υπό έλεγχο η έκρυθμη κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στη Χερσόνα, απέστειλε εκεί, μεταξύ άλλων, τον τουρμάρχη των Θρακησιών Χριστόφορο με λίγους δρόμωνες και τριακόσιους

---

1. Βλ. Gelzer, *Themenverfassung*, 77-79. - Ostrogorsky, *Geschichte*, 84. - *De Them.*, 124-125 (σχόλια). Πρβλ. Toynbee, *Porphyrogenitus*, 245, 253-254.

2. Lillie, *Thraakesion*, 22.

3. Θεοφάνης, 378,28-29. Βλ. Lillie, *Thraakesion*, 22, σημ. 72.

4. Antoniadès - Bibicou, *Etudes*, 76-77. - Lillie, *Thraakesion*, 22-24. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 81-84.

5. Θεοφάνης, 414,31-33. - Νικηφόρος, 60,11-13. Βλ. Ahrweiler, *Smyrne*, 123. - Oikonomidès, *Listes*, 348. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 147. - Της ίδιας, *Kaiser Konstantin V.*, 237. Το 741/742, επίσης, χρονολογείται και η σφραγίδα των βασιλικών κομμερκίων της στρατιγίας των Θρακησιών. Ί(νδικτιών) ί (Zacos - Veglery, αρ. 261. - *D. O. Seals* 3, 2. 31). Πρβλ. Oikonomides, *Seals of Kommerkiarioi*, 41-44.

στρατιώτες⁶, ενώ, λίγο αργότερα, ο αυτοκράτορας έφθασε στη Σινώπη, έχοντας υπό τις διαταγές του το στρατό του Οψικίου και μέρος *Θρακησίων*⁷.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι στις δύο κρίσιμες για αυτόν επιχειρήσεις ο Ιουστινιανός Β' στηρίχθηκε σε στρατεύματα της απολύτου εμπιστοσύνης του. Δίπλα στο Οψίκιον το 711 εμφανίζονται οι Θρακήσιοι και το γεγονός καθιστά σαφή την πρόθεση του αυτοκράτορα να δημιουργήσει μία ακόμα πιστή σε αυτόν στρατιωτική μονάδα, η οποία θα έδρευε κοντά στην Κωνσταντινούπολη⁸.

Εκείνο, όμως, το οποίο παραμένει ασαφές είναι το ενδεχόμενο αν ο Ιουστινιανός Β' μπόρεσε να δώσει στη βούλησή του αυτή μία οριστική μορφή, αναδεικνύοντας τους Θρακησίους σε θέμα. Πέντε μόλις χρόνια αργότερα, το 716/717, στον αγώνα του Λέοντος Ισαύρου για την κατάκτηση της εξουσίας δεν γίνεται καμία αναφορά στους Θρακησίους⁹. Η διαπίστωση αυτή ίσως να αποτελεί ένδειξη ότι οι στρατιωτικές δυνάμεις, οι οποίες αναφέρονται με την ονομασία Θρακήσιοι (*μέρος* ή *τούρμα*), δεν είχαν αναχθεί ακόμα σε στρατηγίδα.

Το 713 ο πρωτοστράτωρ του Οψικίου Ρούφος βρίσκεται *μετά ταξάτων* στη Θράκη¹⁰. Αν σκεφθεί κανείς ότι το 680 ο από υπάτων πατρίκιος και κόμης του Οψικίου Θεόδωρος φέρει και το αξίωμα του υποστρατήγου Θράκης¹¹ και ότι το 711 *μέρος* των Θρακησίων ακολουθεί το Οψίκιον στη Σινώπη¹², τότε μπορεί να υποθέσει τα ακόλουθα: α) ότι στρατεύματα από τη Θράκη συνδέονται κατά κάποιον τρόπο με το Οψίκιον, χωρίς, όμως, να αποτελούν τμήμα του, β) ότι, όταν οι στρατιώτες από τη Θράκη βρίσκονται στη Μ. Ασία με το Οψίκιον, αποκαλούνται Θρακήσιοι, γ) ότι ο πιθανότερος τόπος στρατωνισμού τους ήταν η δυτική Μ. Ασία, εκεί δηλαδή όπου ιδρύθηκε το μεταγενέστερο θέμα, που πήρε το όνομά τους, και δ) ότι ο χαρακτηρισμός τους ως «μέρος», δηλαδή *τούρμα*¹³, τους προσδίδει περισσότερες ομοιότητες με τον έφιππο στρατό των Ανατολικών, κάτι που πιθανότατα οδήγησε στην άποψη ότι οι Θρακήσιοι ήταν *τούρμα* του θέματος των Ανατολικών.

6. Θεοφάνης, 378,26-379,10. Πρβλ. Head, *Justinian II*, 142-146.

7. Θεοφάνης, 380,4-6. Βλ. Head, *Justinian II*, 146-148.

8. Για την εμπιστοσύνη, με την οποία ο Ιουστινιανός Β' περιέβαλε το Οψίκιον στη δεύτερη περίοδο της βασιλείας του, βλ. Λουγγής, *Δοκίμιο*, 28-29.

9. Βλ. πιο πάνω, σ. 71, 119, 170.

10. Θεοφάνης, 383,11-14.

11. *ACO*, II, 2, 1, 14,20-21. Βλ. Lillie, *Thraakesion*, 8-10.

12. Βλ. πιο πάνω, σμμ. 7.

13. Ahrweiler, *Recherches*, 2-3.

Η πιθανή πρόθεση του Ιουστινιανού Β' για την ίδρυση του νέου θέματος έγινε πραγματικότητα στα χρόνια της βασιλείας του πρώην σπαθαρίου του¹⁴, Λέοντος Γ'. Στην πρόσφατη εμπειρία του νέου αυτοκράτορα δεν συγκαταλεγόταν μόνο η ανεμπόδιστη προέλαση το 716/717 των αραβικών στρατευμάτων του Μασαλμά από το Ακροϊόν στην Πέργαμο¹⁵, αλλά και η μέχρι τότε στάση και δράση του θεματικού στρατού και της ηγεσίας του, συμπεριλαμβανομένου και αυτού του ίδιου, ο οποίος από στρατηγός των Ανατολικών ήταν τώρα κάτοχος του θρόνου.

Ο Λέων Γ' δεν πρέπει να είχε συγκρατήσει μόνο την «ανοχή», που επέδειξε ο στρατός του Οψικίου στην προσπάθειά του να καταλάβει την εξουσία¹⁶, αλλά και τις επαναστατικές διαθέσεις, τις οποίες είχε εκδηλώσει στα χρόνια 713-715¹⁷ και έμελλε να διατηρήσει και επί της βασιλείας του.

Το 718 ο πατριός και κόμης του Οψικίου Ισώης συμμετείχε σε συνωμοσία κατά του Λέοντος Γ', που ξέσπασε μεταξύ Θεσσαλονίκης και Κωνσταντινούπολης¹⁸. Αμέσως μετά, στην ηγεσία του Οψικίου τον Ισώη διαδέχθηκε ο γαμπρός του αυτοκράτορα Αρτάβασδος¹⁹. Δεν αποκλείεται από εκείνη ήδη την εποχή ο Λέων Γ' να προχώρησε στην ανάδειξη των Θρακησίων σε θέμα και να διόρισε ως στρατηγό τον επίσης συγγενή του Σισίνιο²⁰, δημιουργώντας έτσι στη δυτική Μ. Ασία μία νέα στρατηγίδα, η οποία το 741 δεν ακολουθεί πια το Οψικιον, αλλά το αφοσιωμένο σε αυτόν θέμα των Ανατολικών²¹.

Ο διορισμός του Αρταβάσδου ως κόμητος του Οψικίου αποδίδει εναργέστατα την προσπάθεια του Λέοντος Γ' να ελέγξει το θέμα αυτό. Ο έλεγχος αυτός, όπως φάνηκε, βασιζόταν στην υποτιθέμενη νομιμοφροσύνη του Αρταβάσδου και όχι του στρατού του Οψικίου. Μέχρι το 717/718 στρατεύματα απόλυτα αφοσιωμένα σε

14. Θεοφάνης, 391,10-11. Για τη δράση του Λέοντος Γ' ως σπαθαρίου επί Ιουστινιανού Β' βλ. Kulakovsky, *Istoriija III*, 319-320 και Head, *Justinian II*, 128-129.

15. Θεοφάνης, 390,26-28. Βλ. Lillie, *Reaktion*, 127, σημ. 74. Η Πέργαμος καταλήφθηκε από τους Άραβες και το 737. Βλ. πιο κάτω, σ. 221, σημ. 150.

16. Βλ. πιο πάνω, σ. 71, 170.

17. Βλ. Λουγγής, *Δοκίμιο*, 29-33.

18. Θεοφάνης, 400,29-30. - Νικηφόρος, 56,1-20. Βλ. Λουγγής, *Δοκίμιο*, 37-38.

19. Θεοφάνης, 413,30. Βλ. πιο πάνω, σ. 170.

20. Ο Θεοφάνης (σ. 421,3-4) αναφέρει τον στρατηγό των Θρακησίων Σισίνιο ως εξάδελφο του Κωνσταντίνου Ε'. Πρβλ. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 30 και 237.

Επίσης, βλ. D. O. Seals 3, 2. 42, όπου δημοσιεύεται η σφραγίδα κάποιου Λέοντος πατρικίου και στρατηγού των Θρακησίων, χρονολογημένη στις αρχές του ογδόου αιώνα. Δεν θα έπρεπε, ίσως, να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο ο κάτοχος της σφραγίδας αυτής να χρημάτισε στρατηγός των Θρακησίων πριν από τον Σισίνιο.

21. Βλ. πιο κάτω, σ. 204

αυτόν ήταν μόνο αυτά του θέματος των Ανατολικών, των οποίων ο ίδιος ο Λέων Γ' είχε ηγηθεί στο παρελθόν²².

Με την ίδρυση του θέματος των Θρακησιών ο αυτοκράτορας επιδίωκε την ύπαρξη κοντά στην Κωνσταντινούπολη ενός δεύτερου στρατού, έτοιμου να υπακούσει στις διαταγές του και να υλοποιήσει την πολιτική του ταυτόχρονα, όμως, περιορίζει τις μεγάλες στρατιωτικές δυνατότητες των Ανατολικών, χάρη στις οποίες είχε ανέλθει στο θρόνο και που τώρα μπορεί να θεωρούσε κάπως επίφοβες²³.

Περιοχές παραθαλάσσιες και γειτονικές με την Κωνσταντινούπολη, τα θέματα Οηκίου και Θρακησιών μέχρι την αρχή της βασιλείας του Λέοντος Γ' έδειχναν να έχουν κοινή πορεία, όπως το 711 που ο στρατός του πρώτου και μέρος του δεύτερου ακολούθησαν τον Ιουστινιανό Β' στη Σινώπη. Η σύμπραξη αυτή, όμως, η οποία θα επαναληφθεί τον ένατο και δέκατο αιώνα και θα πλαισιώνεται από ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά κοινωνικής εξέλιξης των δύο περιοχών, διακόπηκε με τη βασιλεία του Λέοντος Ισαύρου.

Με την εξέγερση του Αρταβάδου φάνηκαν τα αποτελέσματα της προσπάθειας του Λέοντος Γ' να δημιουργήσει θεματικό στρατό, αφοσιωμένο σε αυτόν και τη δυναστεία του. Στο πλευρό του γιου και διαδόχου του Κωνσταντίνου Ε' τάχθηκαν οι επικεφαλής και τα στρατεύματα των θεμάτων των Ανατολικών, των Θρακησιών και ο στόλος των Κιβυρραιωτών²⁴, δημιούργημα και αυτός, κατά πάσα πιθανότητα, του Λέοντος Γ'²⁵. Σε αυτήν τη σφοδρή αναμέτρηση διακρίθηκε και ο πρώτος γνωστός από τις αφηγηματικές πηγές²⁶ στρατηγός των Θρακησιών Σισίνιος²⁷, ο οποίος κατόρθωσε να διαπεράσει μέσω της Αβύδου τα στρατεύματά του και να πολιορκήσει την Κωνσταντινούπολη²⁸.

Το τέλος, ωστόσο, του Σισινίου δεν ήταν ανάλογο με τη συμβολή του στην αποκατάσταση του Κωνσταντίνου Ε' στο θρόνο. Λίγες μόλις μέρες μετά την καταστολή της επανάστασης του Αρταβάδου, στον Σισίνιο επιβλήθηκε η ποινή της τύφλω-

22. Βλ. πιο πάνω, σ. 71-72.

23. Βλ. Χριστοφλοπούλου, *Ιστορία*, Β' 1, 289.

24. Θεοφάνης, 414,28-33 και 419,15-17.

25. Το θέμα Κιβυρραιωτών ιδρύθηκε πριν από το 732. Βλ. Gelzer, *Themenverfassung*, 32-34. - Antoniadis - Bibicou, *Etudes*, 88. - Oikonomidès, *Listes*, 351. - Π. Α. Γιαννόπουλου, Η οργάνωση του Αιγαίου κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο, *Τμήμαρο Αιγαίου. Πρακτικά = Παρνασσός* 32, 1990, 212. Σύμφωνα, όμως, με την Γρηγορίου - Ιωαννίδου (Το θέμα των Κιβυρραιωτών, 201-221), η ίδρυση του θέματος αυτού χρονολογείται το 742/743. Βλ. και Winkelmann, *Rangstruktur*, 96.

26. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 147 και πιο πάνω, σ. 203, σημ. 20.

27. Ο πατριάρχης Νιζηφόρος αποκαλεί τα στρατεύματα των Θρακησιών «λαόν» (σ. 60,13), όπως ακριβώς και αυτά του Οηκίου (σ. 59,19).

28. Θεοφάνης, 419,9-10.

σης. Οι απόψεις του πατριάρχη Νικηφόρου και του Θεοφάνη για το συμβάν δίστανται: κατά τον πρώτο, ο Σιαινίνος θεωρήθηκε υποκινητής νέας συνωμοσίας κατά του αυτοκράτορα²⁹, ενώ, σύμφωνα με τον δεύτερο, η διαταγή του Κωνσταντίνου Ε' ήταν αυθαίρετη³⁰. Δεν αποκλείεται την εποχή εκείνη ο ιδιαίτερα καχύποπτος έναντι των συγγενικών του προσώπων Κωνσταντίνος Ε' να έβλεπε στο πρόσωπο του Σιαινίνου έναν ικανότατο στρατηγό, αρκετά εξασκημένο να πολιορκεί με τα στρατεύματά του την Κωνσταντινούπολη.

Όπως και αν έχουν τα πράγματα, η συμπεριφορά του Κωνσταντίνου Ε' έναντι του Σιαινίνου θυμίζει εκείνη του Αρτεμίου-Αναστασίου Β', ο οποίος αμέσως μετά την ανάρρησή του στο θρόνο το 713 τύφλωσε τον ευεργέτη του κόμητα του Οψικίου Γεώργιο Βούραφο³¹. Φαίνεται ότι, σε ορισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις, η υποστήριξη, την οποία παρείχαν στρατηγοί γειτονικών με την Κωνσταντινούπολη θεμάτων, μπορούσε μετά να θεωρηθεί από τους ευεργετούμενους αυτοκράτορες ως απειλή για το θρόνο τους.

Μετά το άδοξο τέλος του Σιαινίνου και πριν από τη στρατηγία του Μιχαήλ Λαχανοδράκοντος, το διάστημα δηλαδή μεταξύ των ετών 743 και 767, η μέριμνα του Κωνσταντίνου Ε' για το διορισμό στην ηγεσία του θέματος αυτού έμπιστων αξιωματούχων διαφαίνεται από τη σταδιοδρομία ενός Λέοντος, ο οποίος κατέλαβε διαδοχικά τα αξιώματα του τουρμαρχη³², του υποστρατήγου³³ και, τέλος, του στρατηγού των Θρακησιών. Με την τελευταία αυτή ιδιότητα έλαβε μέρος στην εκστρατεία κατά των Βουλγάρων το 759 και έπεσε στη μάχη των Βερεγάβων³⁴.

Ως πιθανοί στρατηγοί Θρακησιών, υπό τις διαταγές των οποίων υπηρέτησε ο Λέων ως τουρμαρχης και υποστράτηγος, έχουν προταθεί οι γνωστοί μόνο από το σφραγιστικό υλικό πατρίκιοι Σωφρόνιος και Αρσαβήρ³⁵. Ο τελευταίος, όμως, ήταν στρατηγός *Θρακησιάνων*, δηλαδή Θράκης³⁶.

29. Νικηφόρος, 62,16-19. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 159. - Της ίδιας, *Kaiser Konstantin V.*, 30.

30. Θεοφάνης, 421,3-6. Βλ. Speck, *Artabados*, 42-44.

31. Θεοφάνης, 383,19-21.

32. Zacos - Veglery, αρ. 3140. Βλ. Winkelmann, *Rangstruktur*, 82.

33. Seibt, *Drei Bleisiegel*, 148-150. Βλ. και πιο πάνω, σ. 55-58.

34. Θεοφάνης, 431,6-10. - Schlumberger, *Sceaux VI*, αρ. 298. - Zacos - Veglery, αρ. 2132. Βλ. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 223-224.

35. Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 128α και Zacos - Veglery, αρ. 753 αντίστοιχα. Βλ. Seibt, *Drei Bleisiegel*, 151, σημ. 15 και 16. Ένας ακόμα πιθανός στρατηγός, υπό τον οποίο υπηρέτησε ο Λέων, είναι ο βασιλικός σπαθάριος Νικήτας (Schlumberger, *Sigillographie*, 253, αρ. 5. - Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 126, 127), η σφραγίδα του οποίου χρονολογείται, ίσως, το δεύτερο τρίτο του ογδόου αιώνα. Βλ. Winkelmann, *Rangstruktur*, 83.

36. Αναλυτικά βλ. *D. O. Seals* 3, 1. 2. Επίσης βλ. και Scriptor Incertus, 337,18-19: *και δὴ ὁ Ἀπλάκης ἦν ἐπὶ τὸ ἔν μέρος τῆς ἄκρας, ἔχων τοὺς Μακεδόνας καὶ τοὺς Θρακησιανούς*.

Οι εικονομαχικές πεποιθήσεις, που επικρατούσαν στην περιοχή των Θρακησιών, φάνηκαν τόσο με το διορισμό, ίσως γύρω στο 729/730, του μητροπολίτη Εφέσου Θεοδοσίου, ο οποίος *έξηρχε* στη Σύνοδο της Ιερείας το 754³⁷, όσο και με την υποστήριξη, που παρείχαν η ηγεσία και ο στρατός του θέματος αυτού στον Κωνσταντίνο Ε' κατά τη διάρκεια της επανάστασης του Αρταβάσδου.

Μέσα σε αυτό το κατάλληλα προετοιμασμένο κλίμα ο διορισμός του Μιχαήλ Λαχανοδράκοντος ως στρατηγού Θρακησιών το 766/767 σήμανε την κορύφωση της επίθεσης των εικονομάχων. Δεν είναι τυχαίο ότι το σφοδρό μίσος των εικονολατρικών πηγών έχει ως άμεσο στόχο τις ωμές πράξεις - τα *άνοσιουργήματα*³⁸ - του Λαχανοδράκοντος, ο οποίος, εκτός από δραστήριος και ικανώτατος στρατιωτικός άνδρας, φαίνεται ότι υπήρξε ταυτόχρονα ο πιστότερος εφαρμοστής της θρησκευτικής πολιτικής του Κωνσταντίνου Ε'³⁹. Από την άλλη πλευρά, ο τρόπος, με τον οποίο περιγράφηκε η δράση του Λαχανοδράκοντος στην Έφεσο το 771, θεωρήθηκε ως επαρκής ένδειξη για τον εντοπισμό της αρχής της εποχής, κατά την οποία ο όρος *θέμα* έχει την ενιαία πολιτικο-στρατιωτική σημασία που του αποδίδουμε συνήθως⁴⁰.

Η συγκέντρωση μοναχών στο Τζυκανιστήριο της Εφέσου, όπου υποχρεώθηκαν να απαρηθθούν το μοναχικό σχήμα και να παντρευθούν ή να υποστούν την ποινή της τύφλωσης και κατόπιν της εξορίας, η πώληση των μοναστηριών και της περιουσίας τους, καθώς και η παράδοση στην πυρά βιβλίων και λειψάνων είναι τα γνωστά επεισόδια της περιφημής δράσης του Μιχαήλ Λαχανοδράκοντος, ο οποίος στο έργο αυτό χρησιμοποίησε έμπιστους ανθρώπους του, όπως τον νοτάριό του Λέοντα Κουλούκη και τον *ἀπό ἀββάδων* Λέοντα Κουτζοδάκτυλο⁴¹.

Μετά το πέρας της αποστολής του, ο Λαχανοδράκων θεωρούσε ότι σε όλη την περιοχή του θέματος των Θρακησιών δεν υπήρχε ούτε ένας μοναχός⁴². Είναι βέβαια

37. Θεοφάνης, 427,30-31. - Mansi, XII, 1010D. Βλ. Κουντούρα - Γαλάκη, *Κλήρος*, 120-122, όπου οι υπόλοιπες πηγές και η σχετική βιβλιογραφία. Στην περίπτωση που ο μητροπολίτης Εφέσου Θεοδόσιος είναι το ίδιο πρόσωπο με τον πρώην αυτοκράτορα Θεοδόσιο Γ', ο οποίος αναγορεύθηκε από τους επαναστατημένους Οψικιανούς το 715 στο Αδραμύτιον, δηλαδή στα όρια του Οψικίου και του μετέπειτα θέματος Θρακησιών, τότε ενισχύεται ακόμα περισσότερο η υπόθεση για στενές σχέσεις Οψικίου και Θρακησιών πριν από την ανάδειξη των τελευταίων σε θέμα (βλ. πιο πάνω, σ. 174).

38. Θεοφάνης, 440,24-30.

39. Θεοφάνης, 446,13-14: «*εὐθρόν σε ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιεῖς πάντα τὰ θελήματά μου*». Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 213.

40. Karayannopoulos, *Themenordnung*, 34-35.

41. Θεοφάνης, 445,3-12 και 445,28-446, 10. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 210-211 και 212-213. Για το ενδεχόμενο ότι στην Έφεσο μεταφέρονταν και τιμωρούνταν μοναχοί από άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας, βλ. Κουντούρα - Γαλάκη, *Κλήρος*, 44.

42. Θεοφάνης, 446,10-12. Βλ. Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 55, σημ. 26.

ότι ο ισχυρισμός αυτός έχει αποδοθεί με αρκετή δόση υπερβολής, όπως βέβαιο είναι ότι ο φανατικός διώκτης των μοναχών Μιχαήλ Λαχανοδράκων έζησε τη βαθμιαία κατάργηση των αποτελεσμάτων του έργου, το οποίο είχε επιτελέσει.

Ο γιος και διάδοχος του Κωνσταντίνου Ε', Λέων Δ', ακολούθησε ηπιότερη οικονομική πολιτική⁴³ και επί της βασιλείας του η δράση του Λαχανοδράκωντος περιορίστηκε στα αμιγώς στρατηγικά του καθήκοντα⁴⁴. Από τα πρώτα μέτρα του Λέοντος Δ' ήταν η αύξηση των στρατευμάτων των θεμάτων και των ταγμάτων⁴⁵ και το 778 εκατό χιλιάδες άνδρες προήλασαν μέχρι τη Γερμανία· στην εκστρατεία αυτή συμμετείχαν οι στρατηγοί των Ανατολικών Αρτάβαδος ο Αρμένιος, των Βουκελλαρίων Τατζάτης, των Αρμενιάκων Βαριστερότης, του Οψικίου Γρηγόριος ο του Μουσουλαιίου, αλλά η γενική αρχηγία φαίνεται ότι είχε ανατεθεί στον στραγό των Θρακησιών Μιχαήλ Λαχανοδράκοντα, ο οποίος μνημονεύεται πρώτος⁴⁶. Την εποχή ύφεσης της οικονομίας ο κυρίαρχος ρόλος των Θρακησιών και του ηγέτη τους μεταφέρθηκε στα πεδία των μαχών.

Πα άλλη μία φορά, το 781, ο Λαχανοδράκων ηγήθηκε εκστρατείας εναντίον των Αράβων, έχοντας υπό τις διαταγές του ενενήντα χιλιάδες άνδρες⁴⁷. Ένα χρόνο αργότερα, ο στρατηγός των Θρακησιών επικεφαλής τριάντα χιλιάδων ανδρών ηττήθηκε στο Δαρηνόν και οι νεκροί έφθασαν τις δεκαπέντε χιλιάδες⁴⁸. Αν και σχετικά με τη μάχη αυτή έχουν προκύψει αρκετά προβλήματα⁴⁹, φαίνεται ότι για τον Λαχανοδράκοντα είχε παρέλθει οριστικά η εποχή, κατά την οποία του ανετίθετο η ηγεσία πολυάριθμων στρατευμάτων. Την περίοδο αυτή η διοίκηση του στρατού υπέστη σημαντικές αλλαγές και η παρουσία ευνούχων, όπως του σακελλαρίου Ιωάννη,

43. Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 71-72.

44. Δεν διαθέτουμε πληροφορίες για τη στρατιωτική δράση του Μιχαήλ Λαχανοδράκωντος επί της βασιλείας του Κωνσταντίνου Ε'. Σχετικά με την εκστρατεία του αυτοκράτορα αυτού κατά των Βουλγάρων το 773, στη Χρονογραφία του Θεοφάνη αναφέρεται: ... *επισωρεύσας τούς ταξάτους τών θεμάτων και τούς Θρακησιάνους και ενώσας τοίς τάγμασι τούς όπτιμάτους* *εποίησεν αυτούς π' χιλιάδας* (447,19-21). Μέχρι τώρα εθεωρείτο ότι με τον όρο «Θρακησιάνους» εννοούνται οι Θρακησίαι (Haldon, *Praetorians*, 223. - Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 100). Βλ. όμως, πιο πάνω σ. 205, σημ. 36.

45. Θεοφάνης, 449,16-17.

46. Θεοφάνης, 451,12-17. Βλ. Lilie, *Reaktion*, 167. - Tritle, *Tatzates' Flight*, 284-285. Πρβλ. Lilie, *Konstantin VI.*, 139.

47. Lilie, *Reaktion*, 167 και 173, σημ. 43. Κατά τον Θεοφάνη, 455,2-5, επικεφαλής του στρατού ήταν ο Ιωάννης σακελλάριος, ευνούχος και «οίκειακός» της αυτοκράτειρας Ειρήνης. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 231.

48. Θεοφάνης, 456,6-9. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 237.

49. Ramsay, *Geography*, 159. - Lilie, *Reaktion*, 174, σημ. 45. - Tritle, *Tatzates' Flight*, 290, σημ. 39.

του πατρικίου και λογοθέτη του δρόμου Σταυρακίου και του πατρικίου Θεοδώρου, ήταν ιδιαίτερα αισθητή⁵⁰.

Το γεγονός ότι ο Μιχαήλ Λαχανοδράκων στάλθηκε το 790 στο θέμα των Αρμενιάκων, για να προτείνει τη συμβιβαστική λύση να μην αποδεχθούν την Ειρήνη ως αυτοκράτειρα και να επικυρώσει το διορισμό του Αλεξίου Μουσουλέμ ως στρατηγού τους⁵¹, αποτελεί ένδειξη ότι η δυσμένεια, στην οποία είναι πιθανόν να περιέπεσε⁵², δεν διήρκεσε πολύ.

Πριν ακόμα ο Λαχανοδράκων σταλεί στους Αρμενιάκους και βεβαίως πριν πέσει στο πεδίο της μάχης των Μαρκελλών, το 792, ως μάγιστρος πια⁵³, στο αξίωμα του στρατηγού των Θρακησίων, ίσως, να τον είχε διαδεχθεί κάποιος βασιλικός σπαθάριος Θεόδωρος, γνωστός μόνο από το σφραγιστικό υλικό⁵⁴. Είναι πιθανόν ο τίτλος του σπαθαρίου, τον οποίο φέρει ο αξιωματούχος αυτός, να υποδηλώνει μία τάση υποβίβασιμης του θέματος των Θρακησίων⁵⁵.

Το 799 το χρυσό άημα της αυτοκρατορίας Ειρήνης κρατούσαν τέσσερις πατρικιοί ανάμεσα τους ήταν ο στρατηγός των Θρακησίων Βαρδάνης Τούρκος⁵⁶. Υπάρχουν, όμως, ενδείξεις ότι η στρατηγία του Βαρδάνη στο θέμα αυτό θα μπορούσε να χρονολογηθεί μερικά χρόνια νωρίτερα. Όπως είναι γνωστό, στην οριστική καταστολή του κινήματος των Αρμενιάκων το 793⁵⁷ έλαβαν μέρος πάντα τὰ λοιπὰ θέματα⁵⁸, ενώ ο μόνος στρατηγός, ο οποίος αναφέρεται, είναι ο Χρυσοχέρης των Βουκελλαρίων⁵⁹. Σύμφωνα με τη Συνέχεια Θεοφάνη, το 803 ο Βαρδάνης Τούρκος τῆς ἐπαναστάσεως ἄρχεται επικεφαλής των τεσσάρων θεμάτων από τα πέντε, τα οποία διοικούσε⁶⁰, τῶν Ἀρμενιάκων χωρὶς (οὐδὲ γὰρ ὑπέϊξαν αὐτῷ)⁶¹.

50. Θεοφάνης, 455,26-29 και 456,12-14. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 235-238. Βλ. και πιο πάνω, σ. 207, σημ. 46.

51. Θεοφάνης, 466,22-26. Βλ. πιο πάνω, σ. 122.

52. Βλ. Bury, *LRE*, 485. - Tritle, *Tatzates' Flight*, 298.

53. Θεοφάνης, 467,27-468,2. Βλ. Lilie, *Konstantin VI.*, 126.

54. Ebersolt, *Sceaux*, αφ. 534. - Zacos - Vegler, αφ. 2462. - *D. O. Seals* 3, 2, 53. Βλ. Winkelmann, *Rangstruktur*, 82. Πρβλ. Κουντούρα - Γαλάκη, *Κοινωνικές ανακατατάξεις*, 135, σημ. 5. Για τους στρατηγούς των Θρακησίων, οι σφραγίδες των οποίων χρονολογούνται την ίδια περίπου εποχή, βλ. πιο κάτω, σ. 407-408.

55. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται το 766, οπότε την σειρά των παραδοσιακών πατρικίων και κομήτων του Οηκίου διασπά ο σπαθάριος Δαβίδ ο κατά τον Βησθήρ. Βλ. πιο πάνω, σ. 171.

56. Θεοφάνης, 474,6-11. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 272. - Lilie, *Konstantin VI.*, 124.

57. Βλ. πιο πάνω, σ. 122.

58. Θεοφάνης, 469,4-6.

59. Θεοφάνης, 468,25-28. Πρβλ. επίσης, Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 248, σημ. 94.

60. Συν. Θεοφ., 6,15. Πρβλ. πιο πάνω, σ. 43.

61. Συν. Θεοφ., 8,14-16. Βλ. πιο πάνω, σ. 123.

Τόσο στην περίπτωση του 793, όσο και σε εκείνη του 803 το θέμα Θρακησιών, του οποίου ο Βαρδάνης φέρεται να είναι στρατηγός το 799, περιλαμβάνεται στα θέματα που αναφέρουν οι πηγές. Ίσως οι Αρμενιάκοι να μην ακολούθησαν τον Βαρδάνη το 803, διατηρώντας κακές αναμνήσεις από την πιθανή συμμετοχή του, μαζί με τον Χρυσοχέρη και τους ηγήτορες των υπολοίπων θεμάτων, στην καταστολή της εξέγερσής τους το 793. Στην περίπτωση αυτή, η περίοδος στρατηγίας του Βαρδάνη Τούρκου στο θέμα των Θρακησιών πρέπει να αρχίζει λίγο πριν από το 793⁶².

Η διερεύνηση της δράσης του στρατού και των ηγητόρων του θέματος των Θρακησιών κατά τα πρώτα χρόνια του ένατου αιώνα είναι ιδιαίτερα δύσκολη εξαιτίας της έλλειψης πληροφοριών. Έτσι, για τη στάση των Θρακησιών το 812, οπότε τα *πλήθη* του μαζί με εκείνα του Οψικίου προεξάρχουν στην *επιβουλήν* και τις *ύβρεις* κατά του Μιχαήλ Α'⁶³, μόνο υποθέσεις μπορούν να διατυπωθούν. Η χρήση του όρου *πλήθη* για τα στρατεύματα των δύο θεμάτων είναι πιθανόν να υποδηλώνει ότι η διαμαρτυρία αυτή δεν προερχόταν από την ηγεσία τους, αλλά από τον κύριο όγκο του στρατού.

Με τη νέα έξαρση της Εικονομαχίας, που σηματοδοτεί η άνοδος στο θρόνο του Λέοντος Ε' το 813, εντείνεται η επιτήρηση της κεντρικής εξουσίας στο θέμα Θρακησιών, οι ηγήτορες του οποίου εμφανίζονται και πάλι ως οι πιστότεροι εφαρμοστές της θρησκευτικής πολιτικής του αυτοκράτορα αυτού. Πρόκειται για τον «έν τοις κατὰ τὴν Ἀσίαν μέρεσιν ἔξαρχον» Λάμαρι (στην περίπτωση βέβαια που πρόκειται για στρατηγὸν των Θρακησιών)⁶⁴ και για τον συγγενή του αυτοκράτορα Βάρδα⁶⁵. Ο πρώτος ήταν *θεοστυγής, ἀπάνθρωπος* και διέθετε συνεργάτες εξίσου *ἀπάνθρωπους*⁶⁶. Αν με τον Λάμαρι έδειχνε να αναβιώνει το πρότυπο του Μιχαήλ Λαχανοδράκοντος, με τον δεύτερο εικονομάχο στρατηγὸν Θρακησιών, τον Βάρδα, δεν φαίνεται να συνέβη κάτι ανάλογο: υπό τις διαταγές του είχε κάποιον Διογένη, άνδρα ευγενικής καταγωγής, «θεοσεβῆ» και «τὴν πίστιν ὀρθόδοξον», ο οποίος τον έφερε σε επαφή με τον τότε εξόριστο στη Σμύρνη Θεόδωρο Στουδίτη⁶⁷.

62. Η ταύτιση του Βαρδάνη Τούρκου με τον δομέστικο των σχολῶν Βαρδάνη, που μνημονεύεται το 795 (Θεοφάνης, 470,29-30), είναι μάλλον απίθανη. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 265.

63. Θεοφάνης, 495,24-26. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 309 και πιο πάνω, σ. 175.

64. *Βίος Πέτρου Ατρώας*, 26,5-6, σ. 125 και 124, σημ. 3. Βλ. Winkelmann, *Rangstruktur*, 122.

65. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α*, 204B. Βλ. και *Βίος Νηρηφόρου*, 201,8-9. Πρβλ. Bury, *ERE*, 72. - Turner, *Leo V*, 203.

66. Βλ. σημ. 64.

67. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Β*, 300C. - *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Γ*, 55,20-28, σ. 290.

Όπως διαφαίνεται από τα ονόματα των στρατηγών, γνωστών, σε ένα μεγάλο ποσοστό, μόνο από το σφραγιστικό υλικό⁶⁸, στο θέμα Θρακησιών, μέχρι τα είκοσι πρώτα χρόνια του ένατου αιώνα, δεν σταδιοδρόμησαν γόνοι επιφανών οίκων ή οικογενειών, γνωστών από τη δράση και άλλων μελών τους. Την περίοδο, όμως, της δυναστείας του Αμορίου στην ηγεσία του θέματος των Θρακησιών τοποθετήθηκαν αξιωματούχοι, το κύριο χαρακτηριστικό των οποίων δεν ήταν πια μόνο η αφοσίωσή τους στο θρόνο, εφόσον ανήκαν στο ανώτατο κοινωνικό στρώμα της αυτοκρατορίας, δηλαδή στον αυτοκρατορικό περίγυρο, όπως δείχνουν οι περιπτώσεις, κυρίας, του Πετρωνά και του Συμβατίου.

Ένα πρώτο δείγμα της τάσης αυτής δεν αποκλείεται να αποτελεί ο διορισμός ως στρατηγού των Θρακησιών του βασιλικού πρωτοσπαθαρίου Κρατερού, ο οποίος είναι γνωστός με το αξίωμα αυτό μόνο από μία σφραγίδα⁶⁹, αλλά μπορεί να είναι το ίδιο πρόσωπο με τον υπερασπιστή και μάρτυρα του Αμορίου Θεόδωρο Κρατερό⁷⁰. Καθώς ένα ακόμα μέλος της οικογένειας αυτής μαρτυρείται ως στρατηγός του θέματος των Κιβυρραιωτών το 826/827⁷¹, γίνεται προφανές ότι με τους διορισμούς αυτούς οι αυτοκράτορες της δυναστείας του Αμορίου επιδίωκαν τον έλεγχο των δύο αυτών θεμάτων. Αν, μάλιστα, σκεφθεί κανείς ότι ο Μιχαήλ Β΄ ήταν ιδιαίτερα μισητός στο στρατό του θέματος των Ανατολικών⁷², τότε ο έλεγχος αυτός μετατρέπεται σε αναζήτηση υποστήριξης.

Η προοπάθεια δημοφιλίας ερεισιμάτων στις τάξεις του στρατού των Θρακησιών φαίνεται με την ανάθεση της ηγεσίας του θέματος αυτού στον Κωνσταντίνο Κοντομύτη επί Θεοφίλου⁷³ και, βεβαίως, στον Πετρωνά επί Μιχαήλ Γ΄⁷⁴. Η πιθανότητα πολυετής στρατηγία του τελευταίου⁷⁵ αποτελεί ένδειξη για τον πρωτεύοντα

68. Βλ. πιο κάτω, σ. 407-414.

69. Regling, *Byzantinische Bleisiegel*, 43-44. Για την ορθή ανάγνωση της σφραγίδας βλ. P. Maas, *BZ* 20, 1911, 613.

70. Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 163 και 186.

71. Συν. Θεοφ., 79,14-16. - Γενέσιος, Β΄, 12, σ. 34. - Σκυλίτζης, 45,2-3. Βλ. Winkelmann, *Rangstruktur*, 98-99.

72. Γενέσιος, Β΄, 2, σ. 23. Βλ. πιο πάνω, σ. 76.

73. Συν. Θεοφ., 137,7-9. Βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 89, σημ. 1. - Každan, *Gosp. klass*, 101 και 125. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 84. - Του ίδιου, *Herrschende Klasse*, 188-190. Ίσως ο Κωνσταντίνος Κοντομύτης να είναι το ίδιο πρόσωπο με τον κάτοχο των σφραγίδων Zacos - Veglery, αρ. 1819 και D. O. Seals 3, 2, 40.

74. *Βίος Αντωνίου Νέου*, 14,8-12, σ. 218. - Συν. Θεοφ., 167,9, 179,20-22. - Σκυλίτζης, 99,24-25. Βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 233, 253-256. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 84.

75. Δεν αποκλείεται ο Πετρωνάς να διορίστηκε στρατηγός Θρακησιών από τις αρχές της βασιλείας του Μιχαήλ Γ΄, δηλαδή από το 842, και να παρέμεινε στο αξίωμα αυτό μέχρι το 863. Βλ. Guiland, *Patrices de Théophile et de Michel III*, 597-598.

ρόλο, τον οποίο διαδραμάτισε το θέμα των Θρακησίων στα χρόνια της δυναστείας του Αμορίου.

Ένδειξη, επίσης, για το ότι οι αυτοκράτορες αυτοί κατόρθωσαν να αποκτήσουν ισχυρά ερείσματα στα στρατεύματα του θέματος αυτού αποτελεί η βραχύβια στρατηγία του Συμβατίου. Αντίθετος με την ανάδειξη του Βασιλείου Μακεδόνας στα ύπατα αξιώματα της αυτοκρατορίας, ο γαμπρός του δολοφονημένου καίσαρα Βάρδα και λογοθέτης του δρόμου Συμβάτιος ζήτησε να διορισθεί στρατηγός Θρακησίων και, σε συνεργασία με τον κόμη του Οψικίου Γεώργιο Πηγάνη, οργάνωσε μέσα σε ελάχιστο χρόνο μία μεγάλων διαστάσεων ανταρσία. Επευφημώντας ως αυτοκράτορα μόνο τον Μιχαήλ Γ' και αποκηρύσσοντας τον συναυτοκράτορα Βασίλειο Α', το καλοκαίρι του 866 οι επαναστάτες έκαμαν πλοία και πυρπολούσαν πολλούς άγρους τών κατά την βασιλίδα δυνατῶν⁷⁶.

Με την ανταρσία αυτή δεν φάνηκε μόνο η βούληση της ηγεσίας και του στρατού των θεμάτων Θρακησίων και Οψικίου να στηρίξουν τον Μιχαήλ Γ' και να αποτρέψουν την επερχόμενη δυναστική μεταβολή, αλλά και ένα κοινό χαρακτηριστικό των δύο περιοχών: στα εδάφη τους βρισκονταν οι περισσότερες πολλών αξιωματούχων της Κωνσταντινούπολης⁷⁷.

Δυστυχώς, για το θέμα Θρακησίων οι γνώσεις μας περιορίζονται σε δύο μόνο περιπτώσεις. Πρόκειται για τον Νικηφόρο Ουρανό, ο οποίος ήταν κάτοχος κάποιας περιουσίας, την οποία, κατά πάσα πιθανότητα, του είχε δωρίσει ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β' σε αντάλλαγμα των υπηρεσιών του⁷⁸, και τον πρωτοπρόεδρο, πρωτοβεστιάριο και μέγα δομέστικο Ανδρόνικο Δούκα, στον οποίο ο εξάδελφός του Μιχαήλ Ζ' παραχώρησε το 1073 την πλήρη κυριότητα προαστείων της *ἐπισκέψεως* των Αλωπεκῶν⁷⁹.

Από τα δύο αυτά παραδείγματα διαφαίνεται η ύπαρξη στο θέμα Θρακησίων *ἐπισκέψεων*, δηλαδή βασιλικών κτημάτων⁸⁰. Το φαινόμενο αυτό ήταν ιδιαίτερα αισθητό κατά τη διάρκεια του ενδέκατου και δέκατου αιώνα⁸¹ και μπορεί να ισχυρε

76. Συν. Θεοφ., 240,15-17. - Ψευδοσυμεών, 680-681. - Λέων Γραμμ., 247-248. Λεπτομερέστερα βλ. Βλυσίδου, *Βασίλειος Α'*, 28-35 και 87-88. Επίσης, βλ. και πιο πάνω, σ. 177.

77. Βλ. πιο πάνω, σ. 187-188.

78. Darrrouzès, *Epistoliers*, αρ. 42, σ. 241, σημ. 17. Βλ. Cheynet, *Contestations*, 225.

79. *Έγγραφα Πάτριον* I, αρ. 1 και II, αρ. 50. Πρβλ. Polemis, *Doukai*, 11 και 58.

80. Για τον όρο «ἐπίσκεψις» βλ. Dölger, *Finanzverwaltung*, 151-152. - Každan, *Derevnja*, 133. - Ν. Οικονομίδης, Η διανομή των βασιλικών «ἐπισκέψεων» της Κρήτης (1170-1171) και η δημοσιονομική πολιτική του Μανουήλ Α' Κομνηνού, *Πεπραγμένα Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Γ, Αθήνα 1968, 196 (= *Documents et études sur les institutions de Byzance (VIIe-XVe s.)*, Var. Reprints, London 1976, αρ. XVII).

81. Βλ. πιο κάτω, σ. 232.

ήδη από τον ένατο αιώνα. Στην κατηγορία των βασιλικών κτημάτων είναι πιθανόν να ανήκε και το «μέγιστον κτήμα» Μάνταια, το οποίο δώρισε ο Βασίλειος Α΄ στην Αγία Σοφία⁸².

Από την άνοδο στο θρόνο του Βασιλείου Α΄ και εξής παρατηρείται μία ριζική ανακοπή της τακτικής του διορισμού στην ηγεσία του θέματος των Θρακησίων γόνων επιφανών οικογενειών, οι οποίες είχαν ακμάσει επί των αυτοκρατόρων της δυναστείας του Αμορίου, και ταυτόχρονα η τοποθέτηση απόλυτα έμπιστων αξιωματούχων της κεντρικής εξουσίας.

Τα γειτονικά με την Κωνσταντινούπολη θέματα Θρακησίων και Οψικίου είχαν πρόσφατα εκφράσει τις «αντιρρήσεις» τους για την άνοδό του στο αυτοκρατορικό αξίωμα και για το γεγονός αυτό ο Βασίλειος Α΄ πρέπει να έλαβε τα δέοντα μέτρα. Στο Οψίκιο ο νέος αυτοκράτορας διόρισε, πρώτα ως υποστράτηγο και μετά ως στρατηγό, τον έμπιστό του Ανδρέα των «ἐκ Σκυθῶν»⁸³. Όσον αφορά, όμως, το θέμα των Θρακησίων, είναι ιδιαίτερα δύσκολο να εντοπίσουμε τον αξιωματούχο, στον οποίο ο Βασίλειος Μακεδών ανέθεσε την ηγεσία του θέματος αυτού.

Στη συντριπτική τους πλειονότητα οι στρατηγοί της περιόδου αυτής είναι γνωστοί μόνο από σφραγίδες και τα συνηθισμένα ονόματά τους δεν παρέχουν δυνατότητες ταύτισής τους με πρόσωπα, τα οποία μνημονεύονται στις αφηγηματικές πηγές⁸⁴. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί ο βασιλικός πρωτοσπαθάριος Βαάνης, ο οποίος, όμως, ήταν στρατηγός Θρακησιάνων, δηλαδή Θράκης⁸⁵.

Όσον αφορά τον πιθανολογούμενο διορισμό του Νικηφόρου Φωκά του παλαιού ως στρατηγού των Θρακησίων, είναι προφανές ότι στο πρόσωπό του, την εποχή εκείνη, οι αυτοκράτορες Βασίλειος Α΄ και Λέων Σ΄ δεν έβλεπαν τον γόνο μίας επιφα-

82. Συν. Θεοφ., 322,18-19. - Σκυλίτζης, 161,16. Βλ. Hélène Ahrweiler, *La politique agraire des empereurs de Nicée, Byz.* 28, 1958, 55. - Της ίδιας, *Smyrne*, 59. Δεν θα έπρεπε να αποκλειστεί το ενδεχόμενο το κτήμα αυτό να είχε παραχωρηθεί στον Βασίλειο Μακεδόνα από τον Μιχαήλ Γ.

83. Βλ. πιο πάνω, σ. 177.

84. Βλ. πιο κάτω, σ. 410-412.

85. Zacos, II, αρ. 1089 (2ο μισό 9ου αι.). Βλ. πιο πάνω, σ. 205, σημ. 36. Ίσως, ο κάτοχος της σφραγίδας αυτής να είναι το ίδιο πρόσωπο με τον ευνούχο, πατριόκο, πραιπόσιτο και σακελλάριο Βαάνη, ο οποίος συμμετείχε ενεργά στη Σύνοδο του 869/870 (Mansi, XVI, 309D, 329C, 332B. Βλ. και Επιστ. Φωτίου, αρ. 92, 115, I, σ. 129, 152-153), μετέφερε τον γιο του αυτοκράτορα και μετέπειτα πατριάρχη Στέφανο μετά τη βία της του από την Αγία Σοφία στο Ιερόν Παλάτιον (Λέων Γραμμ., 254,5-9), ήταν *ἐκ προσώπου τοῦ βασιλέως*, όταν αυτός εξεστράτευσε εναντίον της Τερφικῆς και της Γερμανικείας, και, τέλος, διοργάνωσε στην Κωνσταντινούπολη λαμπρή υποδοχή του νικητή Βασιλείου Α΄ (*Tres Tractatus*, 144-146 και [σχόλια] 268-269, 281, 284-285. Πρβλ. Guiland, *Patrices de Basile Ier et de Léon VI*, 301). Στην περίπτωση που η προτεινόμενη ταύτιση είναι ορθή, η σφραγίδα απηχεί το πρωιμότερο στάδιο της σταδιοδρομίας του Βαάνη και η στρατηγία του στο θέμα Θράκης πρέπει να διήρκεσε από τα τέλη του 867 μέχρι το 869.

νούς οικογένειας, αλλά έναν πιστό θεράποντα της δυναστείας τους. Το πρόβλημα εάν και πότε ο Φωκάς χρημάτισε στρατηγός του θέματος αυτού, δεν βρίσκει σύμφωνους τους ιστορικούς, καθώς η διχογνωμία πηγάζει από τις πηγές. Ορισμένες από αυτές αναφέρουν ότι ο δομέστικος των σχολών Νικηφόρος Φωκάς πέθανε το 895/896⁸⁶, ενώ άλλες ότι περιέπεσε σε δυσμένεια και μετά διορίστηκε στρατηγός των Θρακησιών⁸⁷.

Με την υιοθέτηση της πρώτης εκδοχής⁸⁸ δεν μένει αναπάντητο το ερώτημα πώς ένας πρώην και έμπειρος δομέστικος των σχολών, ο οποίος επανακάτα την αυτοκρατορική εύνοια, βρίσκεται να κατέχει το αξίωμα ενός απλού στρατηγού, αυτού των Θρακησιών⁸⁹. Η προγενέστερη λαμπρή σταδιοδρομία του Νικηφόρου Φωκά του παλαιού στη στρατιωτική ιεραρχία - στρατηγός Χαρσιανού, μονοστράτηγος των δυτικών θεμάτων⁹⁰, δομέστικος των σχολών - και το γεγονός ότι ο Λέων Γ' τον αποκαλεί «ήμέτερον στρατηγόν»⁹¹, κατά τη γνώμη μας, ελαχιστοποιούν τις πιθανότητες για έναν τέτοιου είδους υποβιβασμό.

Στη στροφή του ένατου προς τον δέκατον αιώνα, όταν πια το κέντρο του βυζαντινού αμυντικού συστήματος στη Μ. Ασία έχει μετατεθεί ανατολικότερα και οι Άραβες δεν απειλούν τόσο συχνά τα εδάφη των προσκειμένων στην Κωνσταντινούπολη θεμάτων, ο προσανατολισμός του στρατού των Θρακησιών αρχίζει να μεταβάλλεται. Στο εξής το θέμα Θρακησιών μετέχει μόνο περιστασιακά στις μάχες του ανατολικού μετώπου, ενώ η κύρια αποστολή του μοιάζει να συνδέεται με επιχειρήσεις στα ευρωπαϊκά εδάφη της αυτοκρατορίας⁹² και, ακόμα περισσότερο, σύμφωνα με τις ενδείξεις των πηγών, με τις ναυτικές εκστρατείες κατά της αραβοκρατούμενης Κρήτης.

Η συγκέντρωση των στρατευμάτων στο θέμα Θρακησιών εν όψει μίας ναυτικής επιχειρήσης με σκοπό την ανακατάληψη της Κρήτης φαίνεται ότι ανάγεται στον ένατο αιώνα, με αρχαιότερη βέβαιη μνεία το έτος 866, οπότε η εκστρατεία φέρεται να ναυάγησε εξαιτίας της δολοφονίας του Βάρδα⁹³. Ο σημαντικός ρόλος των Θρακησιών στις εκστρατείες εναντίον της Κρήτης γίνεται σαφέστερος με τη στενή σύν-

86. Συν. Γεωργ. Μον., 855,8. - Λέων Γραμμ., 269,4. - Θεοδ. Μελιτ., 188.

87. Συν. Θεοφ., 359,17-360,2. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 28,12-18. - Σκυλιτζής, 177,36-178,45.

88. Grégoire, Carrière, 242-244.

89. Βλ. Cheynet, Phocas, 293-295, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία.

90. Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 20,34-37.

91. Τακτικά Λέοντος Γ', 800A, 869D και 933C.

92. Βλ. πιο κάτω, σ. 216-217.

93. Συν. Θεοφ., 204-206. - Γενέσιος, Δ', 23, σ. 75-76. - Ψευδοσυμεών, 678-679. - Σκυλιτζής, 111-112.

Βλ. Vogt, *Basile Ier*, 37-38. - Bury, *ERE*, 171. Για την τοποθεσία Κήποι βλ. πιο κάτω, σ. 229, σημ. 248.

δεσή του με το ναυτικό θέμα Σάμου, όπως μαρτυρεί ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος στο *Περί θεμάτων*⁹⁴.

Στο άλλο έργο του, το επονομαζόμενο *Περί βασιλείου τάξεως*, ο Κωνσταντίνος Ζ' μας πληροφορεί ότι τόσο η εκστρατεία του 911/912⁹⁵, όσο και εκείνη του 949⁹⁶ είχαν ως τόπο συγκέντρωσης των στρατευμάτων και επιβίβασής τους στο σόλο το θέμα Θρακησίων. Ο στρατηγός των Θρακησίων εμφανίζεται *μετά τῶν τριῶν αὐτοῦ τουρμαρχῶν καὶ τῶν λοιπῶν θεματικῶν ἀρχόντων αὐτοῦ καὶ πάντων τῶν προαγετῶν καὶ πάσης αὐτοῦ τῆς προελεύσεως καὶ στρατιωτῶν, ὧν εἶχον οἱ δρουγγάριοι καὶ κόμητες εἰς δουλείαν αὐτῶν, ἀνδρῶν 97*⁹⁷, χωρίς, όμως, να μνημονεύεται ονομαστικά. Δυστυχώς, είναι αδύνατον να αναγνωρίσουμε ανάμεσα σε τόσο συνηθισμένα ονόματα, όπως Γρηγόριος⁹⁸, Θεόδωρος⁹⁹, Λεόντιος¹⁰⁰, Μανουήλ¹⁰¹, Χριστόφορος¹⁰² κ.ά., ή ακόμα και αυτό του Θεοδώρου Σπογγαρίου¹⁰³, τους πιθανούς στρατηγούς των Θρακησίων, οι οποίοι έλαβαν μέρος στις προαναφερθείσες εκστρατείες¹⁰⁴.

94. *De Them.*, 81,10-82,16. Βλ. Oikonomidès, *Listes*, 352.

95. *De Cer.*, 658,8-20. Πρβλ. Jenkins, *Cretan Expedition*, 277-281.

96. *De Cer.*, 667,2-3: ... *τοῦ περάσαντος λαοῦ ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ ἀπὸ τοῦ θέματος τῶν Θρακησίων*. Επίσης, *De Cer.*, 669,12-14: *ἰστέον, ὅτι διὰ τὸ μὴ ὁγευθῆναι τὸ θέμα τῶν Θρακησίων, ἀλλὰ ἀρόγοντον περάσαι ἐν Κρήτῃ, διὰ τοῦτο οὐδὲ ἐνταῦθα ἐτέθη*.

97. *De Cer.*, 666,16-20. Για τους τουρμάρχες των Θρακησίων βλ. *De Cer.*, 663,3-4 και *Tres tractatus*, 249-250 και 257. Επίσης, για τον τουρμάρχη Αδραμυτιίου βλ. *D. O Seals* 3, 3, 2.

98. *D. O. Seals* 3, 2, 41.

99. *D. O. Seals* 3, 2, 54.

100. Sokolova, *Znak sokraščeniija*, 161.

101. Zacos, II, σφ. 224.

102. Pančenko, *Katalog*, 66, σφ. 176. Λεπτομερέστερα βλ. πιο κάτω, σ. 412-413.

103. *Βίος Βασιλείου Νέου* (Ves.), 67. Βλ. Αγγελίδη, *Βίος Βασιλείου Νέου*, 156-161, όπου η σχετική βιβλιογραφία.

104. Το ενδεχόμενο ότι στην ηγεσία του θέματος των Θρακησίων το 911/912 ή το 949 βρισκόταν ο Πανθήριος, γνωστός με το αξίωμα αυτό μόνο από το σφραγιστικό υλικό, κατά τη γνώμη μας, θα έπρεπε να αποκλειστεί, καθώς το όνομά του θυμίζει ένα πρόσωπο, το οποίο μνημονεύεται στις αφηρηματικές πηγές. Ο βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Θρακησίων Πανθήριος (*D. O. Seals* 3, 2, 48-49), καθώς και ο ομώνυμός του βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Λυκανδού (αδημοσίευτη σφραγίδα, χρονολογημένη το πρώτο μισό του δέκατου αιώνα. Βλ. πιο κάτω, σ. 475.) δεν αποκλείεται να ταυτίζονται με τον Πανθήριο, συγγενή του Ρωμανού Α', που διετέλεσε δομέστικος των σχολών στα τέλη του 944 (Συν. Θεοφ., 429,15-16. - Σκυλίτζης, 230,43-45). Την υπόθεση αυτή ενισχύει και η διαπίστωση ότι το όνομα Πανθήριος απαντάται αρκετά σπάνια στις πηγές (Βλ. J. Cl. Cheynet, *Notes Arabo-byzantines, Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο*, Α', Ρέθυμνο 1986, 145-147, όπου αποδεικνύεται ότι ο Πανθήριος ήταν γόνος της οικογένειας των Σκληρών). Στην περίπτωση, κατά την οποία τα τρία αυτά πρόσωπα ταυτίζονται, είναι πολύ πιθανόν ο Πανθήριος να τοποθετήθηκε στην ηγεσία των θεμάτων Λυκανδού και Θρακησίων επί της βασιλείας του Ρωμανού Λακαπηνού.

Από τα στοιχεία, που παρέχονται στο *Περί βασιλείου τάξεως* για τις δύο αυτές ναυτικές επιχειρήσεις, προκύπτουν ορισμένες ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις σχετικά με την αριθμητική δύναμη των στρατευμάτων του θέματος των Θρακησίων. Το 911 στάλθηκαν στην Κρήτη περισσότεροι από 3.000 στρατιώτες και, από τους πεντακόσιους Αρμένιους της Πριήνης, πάνω από τετρακόσιοι¹⁰⁵. Το 949, όμως, στο θέμα Θρακησίων έχουν αυξηθεί ελάχιστα μόνο οι Αρμένιοι, οι οποίοι φυλάσσουν τον παράκτιο χώρο και συνολικά είναι εξακόσιοι. Για τους υπόλοιπους, οι αριθμοί μικραίνουν αισθητά: αναφέρονται εκατόν πενήντα στρατιώτες, που έλαβαν τελικά μέρος στην εκστρατεία, και άλλοι οκτακόσιοι, οι οποίοι εξαγόρασαν τη συμμετοχή τους στην επιχείρηση αυτή, καταβάλλοντας 2.984 νομίσματα¹⁰⁶.

Το 911, λοιπόν, έχουμε ένα σύνολο στρατιωτών που υπερβαίνουν τους 3.500, ενώ το 949 έχουμε γύρω στους 1.550 άνδρες¹⁰⁷. Σίγουρα, οι αριθμοί αυτοί δεν αποδίδουν με απόλυτη ακρίβεια την πραγματική αριθμητική δύναμη του στρατού του θέματος των Θρακησίων. Αποτελούν, όμως, ασφαλείς ενδείξεις για το γεγονός ότι η στρατολογική βάση του θέματος αυτού είχε υποστεί, κατά το πρώτο μισό του δέκατου αιώνα, μία σημαντική συρρίκνωση¹⁰⁸.

Αντίθετα, καμία υπόθεση δεν μπορεί να διατυπωθεί σχετικά με την περίπτωση του βασιλικού πρωτοπαπαβαίου και στρατηγού των Θρακησίων Ιωάννη Ρα[δηνού], καθώς από το οικογενειακό όνομα σώζονται μόνο τα δύο πρώτα γράμματα και, έτσι, δεν μπορεί να αποκλειστεί η ανάγνωση Ρα[βδούχος]. Βλ. Sode, *Bleisiegel*, αρ. 418.

105. *De Cer.*, 652,4-7, 655,15 και 656,1-2. Πρβλ. Treadgold, *Army*, 102 και 150.

106. *De Cer.*, 663,1-664,2 και 666,20-22.

107. Oikonomides, *Countryside*, 124. Ο Treadgold (*Army*, 154), υπολογίζοντας και τους αξιωματικούς του θέματος, φθάνει στον αριθμό των 1.761 ανδρών, από τους οποίους στάλθηκαν στην Κρήτη οι 411. Ο Cheynet (*Effectifs*, 321-322) αναφέρει ότι «le thème des Thracésiens fournit bien en 911 plus de 6.000 hommes, et encore en 949, 3.000 hommes» χωρίς, όμως, να παραπέμπει σε πηγές.

108. Ο Treadgold (*Army*, 127), ξεκινώντας από την υπόθεση ότι το θέμα των Θρακησίων τον δέκατο αιώνα διέθετε τα ίδια περίπου στρατεύματα με αυτά, που είχε στα μέσα του ένατου αιώνα (δηλαδή 10.000 άνδρες), πιστεύει ότι κάθε μία από τις τέσσερις τούρμες του θέματος αριθμούσε 2.400 στρατιώτες. Για ποιο λόγο πρέπει να υποθέσουμε ότι ένας τουρμαρχής είχε υπό τις διαταγές του αυτές τις στρατιωτικές δυνάμεις, τη στιγμή που στο *Περί θεμάτων* (σ. 63) αναφέρεται ως επικεφαλής 900 ανδρών; Βλ. Ahrweiler, *Recherches*, 3. Πρβλ. Cheynet, *Effectifs*, 320-321. Στην προσπάθειά του να καταγράψει λεπτομερέστερα τα στρατεύματα του θέματος των Θρακησίων, ο Treadgold (στο ίδιο, 154) μετέτρεψε τους 600 Αρμένιους σε 621, υπολόγισε τους υπόλοιπους στρατιώτες σε 9.349 και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η αριθμητική δύναμη του στρατού του θέματος αυτού το 949 ανερχόταν στους 9.970 άνδρες. Πιστεύουμε ότι οι υποθετικοί αυτοί αριθμοί είναι εντελώς αυθαίρετοι και, κυρίως, ότι μία τέτοιου είδους προσέγγιση του προβλήματος είναι, μάλλον, εσφαλμένη, καθώς προϋποθέτει ότι, κατά τη διάρκεια ενός αιώνα, δεν επιτελέστηκε καμία αλλαγή στη δομή της κοινωνίας. Η καταδυνάστευση π.χ. των φτωχών από τους μεγάλους γαιοκτήμονες, ένα κοινωνικό φαινόμενο που, αν και στους

Η αλλαγή των προσανατολισμών του στρατού των Θρακησίων προς τις ευρωπαϊκές περιοχές της αυτοκρατορίας φαίνεται ήδη από το 941, οπότε ο *ἀγιώτατος στρατηλάτης* Θεόδωρος Σπογγάριος έλαβε μέρος στις επιχειρήσεις απόκρουσης της επιδρομής των Ρως¹⁰⁹. Ανάλογη ήταν και η συμμετοχή του στρατηγού των Θρακησίων, το όνομα του οποίου, όμως, δεν είναι γνωστό, το 958 κατά τη διάρκεια της επίθεσης των Ούγγρων¹¹⁰.

Υπό τον Νικηφόρο Φωκά το 960/961 στην Κρήτη υπηρετεί ο στρατηγός των Θρακησίων Νικηφόρος Παστιλάς, ο οποίος *γενναίος ὢν πολλοὺς ἀνέτηλ πολέμους*¹¹¹. Το γεγονός ότι είχε συμμετάσχει σε πολλούς πολέμους θα μπορούσε να επιτρέψει την υπόθεση ότι αυτός είναι ο στρατηγός των Θρακησίων, που δεν αναφέρεται ονομαστικά στην εκστρατεία του 958. Η επόμενη, ωστόσο, φράση του Λέοντος Διακόνου *πλειστάκις μὲν ἦλω πρὸς τῶν Ἀγαρηνῶν* υποδεικνύει σαφώς ότι πρόκειται για επιχειρήσεις στην Ανατολή, στις οποίες ο Νικηφόρος Παστιλάς μπορεί να είχε λάβει μέρος κατά τη διάρκεια της προγενέστερης σταδιοδρομίας του, δηλαδή όχι ως στρατηγός των Θρακησίων, όπως αφήνει να υπονοηθεί και πάλι ο Λέων Διάκονος με την επόμενη φράση του: *τότε δὲ (960/961) στρατηγὸς τῶν Θρακησίων τελῶν*¹¹².

Κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων ανακατάληψης της Κρήτης το 960/961, ο Νικηφόρος Φωκάς απέστειλε τον στρατηγό Θρακησίων *ἐπὶ καταδρομὴν καὶ κατασκοπὴν* του εσωτερικού της Κρήτης, δίνοντάς του, σύμφωνα με τον Λέοντα Διάκονο, *σπεῖραν λογάδων ἀνδρῶν*¹¹³, ενώ, σύμφωνα με τον Θεοδόσιο Διάκονο, *τὸ τάγμα τῶν Θρακησίων*¹¹⁴. Διερωτάται κανείς αν η τελευταία έκφραση χρησιμοποιήθηκε «ποιητικῆ ἀδεία» ή αποτελεί μία ακόμα ένδειξη της μεγάλης συρρίκνωσης, την οποία είχε υποστεί η στρατολογικὴ βάση του θέματος των Θρακησίων¹¹⁵.

Από τις τελευταίες δεκαετίες του δέκατου αιώνα και εξής οι μνείες των πηγών για τους ηγήτορες και τα στρατεύματα του θέματος των Θρακησίων αραιώνουν

Θρακησίους εκδηλώθηκε σε ηπιότερη μορφή από ό,τι στο γειτονικό θέμα των Ανατολικών (βλ. πιο πάνω, σ. 99 και πιο κάτω, σ. 231), δεν είχε άραγε καμμία αρνητικὴ επίπτωση στη στρατολογικὴ βάση των θεμάτων;

109. Βλ. πιο πάνω, σ. 214, σημ. 103.

110. Σύν. Θεοφ., 463,2. - Ψευδοσυμεών, 756,4. Βλ. Vannier, *Argyroi*, 28. Επίσης, βλ. πιο πάνω, σ. 166.

111. Λέων Διάκονος, Α', 3, σ. 8. Βλ. Adontz - Canard, *Noms byzantins*, 455. - Tsougarakis, *Crete*, 68-70.

112. Λέων Διάκονος, Α', 3, σ. 8-9.

113. Λέων Διάκονος, Α', 3, σ. 8.

114. Θεοδόσιος Διάκονος, 853, σ. 33. Βλ. Παναγιωτάκης, *Θεοδόσιος Διάκονος*, 74-77 και 162-163.

115. Βλ. Oikonomides, *Countryside*, 124-125.

αισθητά¹¹⁶. Ο διορισμός του κατακτητή του Σιρμίου και δουκός Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου Διογένους ως στρατηγού των Θρακησίων πριν από τον Οκτώβριο του 1029¹¹⁷ είχε το νόημα μάλλον μίας δυσμενούς μετάθεσης, εφόσον έλαβε το αξίωμα αυτό, όντας ύποπτος για συνωμοσία¹¹⁸. Κατά το μικρό διάστημα της στρατηγίας του δεν φαίνεται να συνέβη τίποτε το σημαντικό.

Έξι χρόνια περίπου αργότερα, το 1035, Σαρακηνοί από την Αφρική και τη Σικελία λεηλατούν τις Κυκλάδες και τα παράλια του θέματος των Θρακησίων. Ο εχθρός καταπολεμήθηκε *υπό τῶν ἐκεῖσε φυλαττόντων* και, κυρίως, από τον στρατηγό των Κιβυρραιωτών Κωνσταντίνο Χαγέ¹¹⁹. Η συμβολή των στρατευμάτων των Θρακησίων στην επιχείρηση αυτή παραμένει ασαφής, καθώς με την έκφραση «οἱ ἐκεῖσε φυλάττοντες» μπορεί να εννοούνται ναυτικές και όχι χερσαίες δυνάμεις¹²⁰.

Η τελευταία μνεία συγκροτημένου στρατού των Θρακησίων τοποθετείται στις αρχές της βασιλείας του Κωνσταντίνου Μονομάχου, όταν, σύμφωνα με τον Σκυλίτζη, μέρος των Θρακησίων με *ἐν τάγμα* του Οψικίου - κάτι, το οποίο θυμίζει το μακρινό παράδειγμα του 711¹²¹ - βρίσκεται στη μακρινή Ιταλία¹²². Σύμφωνα, όμως, με τις *Annales Baresens*, ο κατεπάνω Ιταλίας Μιχαήλ Δοκειανός το 1041 έχει υπό τις διαταγές του στρατεύματα από τα θέματα Ανατολικών, Οψικίου και Θρακησίων¹²³.

Και ενώ ο στρατός των Θρακησίων συμμετέχει σε υπερπόντια εκστρατεία, ο στρατηγός του θέματος Ρωμανός Σκληρός δεν φαίνεται να απομακρύνεται από τα εδάφη, τα οποία διοικεί. Η μόνη γνωστή πράξη του ως επικεφαλής των Θρακησίων είναι η επίσκεψή του στον όσιο Λάζαρο τον Γαλησιώτη¹²⁴.

Πρόκειται βέβαια για μία περίοδο, κατά την οποία οι δικαιοδοσίες των στρατηγών έχουν συρρικνωθεί και το μόνο ισχυρό αξίωμα στα θέματα είναι αυτό του

116. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι στο *Περί Παραδρομής* δεν γίνεται καμία αναφορά στο θέμα Θρακησίων.

117. Σκυλίτζης, 376,90. Για τη σταδιοδρομία του βλ. Vera von Falkenhausen, *Eine byzantinische Beamtenurkunde aus Dubrovnik*, *BZ* 63, 1970, 10-23.

118. Βλ. Cheynet, *Contestations*, 42.

119. Σκυλίτζης, 398,93-399,3. Βλ. Felix, *Islamische Welt*, 203-204, σημ. 52.

120. Το 949 την παράλια του θέματος των Θρακησίων φυλάττουν εξακόσιοι Αρμένιοι (*De Cer.*, 663,11-13). Κατά τη γνώμη μας, δεν είναι βέβαιο αν μετά από ογδόντα πέντε χρόνια τον παραάκτιο χώρο του θέματος εξακολουθούσαν να προστατεύουν Αρμένιοι.

121. Βλ. πιο πάνω, σ. 202, σημ. 7.

122. Σκυλίτζης, 426,25.

123. *Annales Baresens*, an. 1041, σ. 56, όπου μνημονεύονται *Thracici*. Πρόκειται βέβαια για τους Θρακησίους, που αναφέρει ο Σκυλίτζης (βλ. σημ. 122). Βλ. Felix, *Islamische Welt*, 208, σημ. 64.

124. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 536A-B. Βλ. Seibt, *Skleroi*, 79.

κριτή¹²⁵. Η εποχή και οι σημαντικές μεταβολές, που έχουν επέλθει στη διοίκηση των θεμάτων, μας επιτρέπουν να ισχυρισθούμε, κατά έναν σχηματικό τρόπο, ότι το κύριο χαρακτηριστικό της θητείας του Ρωμανού Σκληρού στην ηγεσία των Θρακησίων πρέπει, μάλλον, να ήταν η «απραξία».

Το γεγονός ότι το θέμα των Θρακησίων βρισκόταν σε γειτονική με την Κωνσταντινούπολη περιοχή πρέπει να προσδιόρισε και την πορεία του, καθώς οι αυτοκράτορες στα πρόσωπα των εκάστοτε στρατηγών του αναζητούσαν πιστούς εφαρμοστές της πολιτικής τους. Το τελευταίο αυτό κριτήριο ίσχυε ασφαλώς για το διορισμό όλων των στρατηγών, αλλά για τους επικεφαλής του θέματος των Θρακησίων φαίνεται ότι ήταν καθοριστικό. Τη διαπίστωση αυτή ενισχύει το γεγονός ότι στην ηγεσία των Θρακησίων, με εξαίρεση την περίοδο της δυναστείας του Αμορίου, δεν σταδιοδρόμησαν γόννοι επιφανών οικογενειών¹²⁶.

Σε ό,τι αφορά την πραγματικά επίφοβη για τη Χρονογραφία του Θεοφάνη παρουσία του στρατού των Θρακησίων τον όγδοο αιώνα, παρατηρεί κανείς ότι οι Θρακησιοί έκαναν ιδιαίτερα επιβλητική εμφάνιση μόνο την εποχή των εμφυλίων πολέμων και της μεγάλης εικονομαχικής κρίσης και ότι, σε αντίθεση με τα στρατεύματα του θέματος των Ανατολικών, η συμμετοχή τους στους αγώνες του ανατολικού μετώπου δεν τους απέφερε κάποια ιδιαίτερη δόξα ή φήμη.

---

125. Βλ. Ahrweiler, *Recherches*, 74-75. - Oikonomidès, *Evolution*, 148. - Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 82-82 και 90.

126. Όσον αφορά τον Πανθήριο, ο οποίος, ίσως, ταυτίζεται με τον δομέστικο των σχολών του 944, το αποφασιστικό κριτήριο του διορισμού του στην ηγεσία των Θρακησίων δεν πρέπει να εντοπίζεται στο γεγονός ότι ήταν γόνος της οικογένειας των Σκληρών, αλλά στη συγγενεία του με τον Ρωμανό Λακαπνύ (βλ. πιο πάνω, σ. 214, σημ. 104). Κρίνοντας από τις συνθήκες, υπό τις οποίες διορίστηκε ο Κωνσταντίνος Διογένης (βλ. πιο πάνω, σ. 217, σημ. 117 και 118), και από την «απραξία» του Ρωμανού Σκληρού (βλ. σημ. 124), πιστεύουμε ότι οι δύο αυτές περιπτώσεις δεν αποτελούν σημαντική παρέκκλιση από την τακτική μη διορισμού γόννων επιφανών οίκων στην ηγεσία των Θρακησίων.

B. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ

Σε μία επιστολή του ο Μιχαήλ Ψελλός αποκαλεί την Φιλαδέλφεια χωριό¹²⁷. Ανάλογη εικόνα παρουσίαζε και η νοτιοδυτικά κείμενη Καλόη, την οποία ο Λέων Διάκονος αποκαλεί *χωρίον κάλλιστον*¹²⁸. Όπως προκύπτει από παρόμοια παραδείγματα όχι μόνο από το θέμα Θρακησιών¹²⁹, αλλά και από τα υπόλοιπα μικρασιατικά θέματα¹³⁰, η συρρίκνωση των πόλεων αποτελεί φαινόμενο γενικό, το οποίο στο θέμα των Θρακησιών, όμως, υπόκειται σε συγκρούμενες επιδράσεις: η μεσογειακή Φιλαδέλφεια, της οποίας την ύπαρξη αγνοούν ολοκληρωτικά οι βυζαντινές πηγές από τον έκτο έως τον ενδέκατο αιώνα¹³¹, υφίσταται τις συνέπειες του γενικού αυτού φαινομένου, ιδιαίτερα αισθητού στο γειτονικό θέμα των Ανατολικών¹³². Αντίθετα, η παραλιακή Σμύρνη ακολούθησε μία εντελώς διαφορετική πορεία, έτσι ώστε μετά τον ένατο αιώνα να θεωρείται η σπουδαιότερη πόλη της περιοχής¹³³. Η πρώτη αυτή αντίθεση, όμως, δεν αποτελεί και το κύριο χαρακτηριστικό μίας πολύ σύνθετης απεικόνισης.

Σύμφωνα με τον Ibn Khurradādhbih, γύρω στα μέσα του ένατου αιώνα το θέμα των Θρακησιών, εκτός από την πόλη της Εφέσου, περιλάμβανε τέσσερις ακόμα οχυρωμένες τοποθεσίες¹³⁴. Η μαρτυρία του άραβα γεωγράφου για το ολιγάριθμο των φρουριών του θέματος αυτού δείχνει να επιβεβαιώνεται, καθώς τρία μόνο μας είναι γνωστά. Κοντά στα όρια του θέματος των Θρακησιών με το Οψίμιον υπήρχαν τα

127. Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (MB), αρ. 180, σ. 459: ... *φιλω τὸ χωρίον τὴν Φιλαδέλφειαν, μάλλον δέ, ἵνα τὸ ἀληθέστερον ἐρῶ, ὀφειλέτης εἰμι τοῖς χωρίταις ἀρχαίας ὑποδοχῆς καὶ ἀποδοχῆς*. Πρβλ. Ahrweiler, *Asie Mineure*, 30-31. Για τη σταδιοδρομία του Ψελλού βλ. Skabalanovič, 206 και Ljubarskij, *Femnye sudji*, 26.

128. Λέων Διάκονος, Α', 1, σ. 5. Βλ. Παναγιωτάκης, Λέων Διάκονος, 3, σημ. 1-4. Πρβλ. Culerrier, *Suffragants d'Ephèse*, 156.

129. Στον *Βίο Παύλου Λάτρου* (8, σ. 32-33) η Ηράκλεια Λάτμου αναφέρεται ως *πολίχνιον*, ήταν δηλαδή κάστρο. Βλ. Brandes, *Städte*, 92-93. - Ζαχαριάδου, Πολίχνη και πολίχνιον, 242-247.

130. Ενδεικτικά βλ. Λέωνος Διάκονο Δ', 9, σ. 68, όπου η Κλαυδιούπολις Ποντιακή αποκαλείται χωριό. Βλ. πιο κάτω, σ. 250.

131. Στο βιβλίο του Brandes, *Städte*, δεν γίνεται καμία αναφορά στη Φιλαδέλφεια. Πρβλ. *ODB*, III, 1648.

132. Βλ. πιο πάνω, σ. 92.

133. Foss, *Cities*, 482. - Brandes, *Städte*, 127.

134. De Goeje, 78. Βλ. Gelzer, *Themenverfassung*, 83. Πρβλ. F. Winkelmann, *Probleme der Informationen des al-Ğarmi über die byzantinischen Provinzen*, *Bsl* 43, 1982, 22.

φρούρια Αρμακούριον¹³⁵, Λισός¹³⁶ και Πλατεία Πέτρα¹³⁷, το τελευταίο πολύ σημαντικότερο από τα άλλα δύο. Οι ονομασίες άλλων φρουρίων δεν μας έχουν διασωθεί¹³⁸. Από τις ελάχιστες γνωστές οχυρωμένες θέσεις αρχίζει ήδη να διαφαίνεται ότι η στρατιωτική παρουσία στο θέμα των Θρακησίων ήταν σχετικά πενιχρή μπροστά στην ιδιαίτερα αισθητή εκκλησιαστική παρουσία.

Όπως έχει αποδειχθεί, οι μισές περίπου από τις πόλεις, που ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, αντλώντας κυρίως από τον Συνέκδημο του Ιεροκλέους, αναφέρει ότι υπήρχαν στα εδάφη του θέματος των Θρακησίων, είχαν ήδη παρακμάσει. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι αρχαίες πόλεις της Λυδίας Θυάτειρα¹³⁹, της Καρίας Στρατονίκεια¹⁴⁰, Αλάβανδα¹⁴¹ και Άλινδα¹⁴² και τέλος της Ασίας Νύσσα¹⁴³, Τέως¹⁴⁴, Λέβεδος¹⁴⁵ και Μύρινα¹⁴⁶ και Κολοφών¹⁴⁷.

Από τις υπόλοιπες επέζησαν ως πόλεις μόνο η Έφεσος και η Σμύρνη, στις οποίες υπερίσχυσε ο διοικητικός χαρακτήρας, γεγονός που με τη σειρά του υποδηλώνει επίδραση της Κωνσταντινούπολης. Όλες οι άλλες, Πέργαμος, Σάρδεις, Ιεράπολις, Τράλλεις, Λαοδικεία, Χώνες, Μαγνησία Μαιάνδρου, Πριήνη και Μίλητος συρρικνώθηκαν με διαφορετικό τρόπο, ίσως, η μία από την άλλη, παρουσιάζοντας την εικόνα ενός χωριού ή ενός φρουρίου.

135. Σκυλίτζης, 328,47.

136. *Βίος Ιωαννικίου*, 344C.

137. *Βίος Πέτρου Ατρώας*, 23,5, σ. 121. - *Βίος Αντωνίου Νέου*, 14,1, σ. 219. - Συν. Θεοφ., 240,22-23, 421,16-17. - Σκυλίτζης, 130,76, 228,71, 328,47. Βλ. Bury, *ERE*, 176, σημ. 1. Πρβλ. Robert, *Villes*, 268, 318. Για τη θέση των φρουρίων αυτών και τα όρια ανάμεσα στα θέματα Θρακησίων και Οψιδίου βλ. Ahrweiler, Smyrne, 86-87. Βλ. επίσης, πιο πάνω, σ. 192.

138. Ο Σκυλίτζης (σ. 328,47-48) αναφέρει ότι στο θέμα των Θρακησίων υπήρχαν και άλλα τινά φρούρια έρμυνά.

139. *De Them.*, 68,35. Βλ. Ramsay, *Geography*, 437.

140. *De Them.*, 68,38. Βλ. Ramsay, *Geography*, 129. Σύμφωνα με το *De Them.* (σ. 79,33-39), η Στρατονίκεια βρισκόταν στα όρια των θεμάτων Θρακησίων και Κιβυρραιωτών. Βλ. και D. O. Seals 3, 108*-108. 3.

141. *De Them.*, 68,38. Βλ. Ahrweiler, Smyrne, 124, σημ. 7. - Zgusta, *Ortsnamen*, 56.

142. *De Them.*, 68,39. Βλ. *RE*, I, 2, 1489. - Zgusta, *Ortsnamen*, 62-63.

143. *De Them.*, 68,38. Βλ. Ramsay, *Geography*, 73. Πρβλ. Culerrier, Suffragants d'Ephèse, 158.

144. *De Them.*, 68,39. Βλ. Ahrweiler, Smyrne, 124, σημ. 7. - Της ίδιας, *Asie Mineure*, 30. Πρβλ. Culerrier, Suffragants d'Ephèse, 159.

145. *De Them.*, 68,40. Βλ. Ahrweiler, Smyrne, 124, σημ. 7. - Της ίδιας, *Asie Mineure*, 31. Πρβλ. Culerrier, Suffragants d'Ephèse, 157.

146. *De Them.*, 68,39. Βλ. Ahrweiler, Smyrne, 124, σημ. 7. Βλ. επίσης, Culerrier, Suffragants d'Ephèse, 157.

147. *De Them.*, 68,34. Βλ. Ramsay, *Geography*, 431. Πρβλ. και Foss, *Cities*, 469-472.

Στόχος αραβικών επιθέσεων το 664¹⁴⁸, το 716/717¹⁴⁹ και το 737¹⁵⁰ η Πέργαμος, ή μάλλον, ότι απέμεινε από αυτήν, μεταβλήθηκε σε ένα μικρό φρούριο, το οποίο μνημονεύεται ως επισκοπή σε όλες τις *Noititiae episcopatum*¹⁵¹. Ορισμένοι επίσκοποι της, όπως ο Γεώργιος - στροφή όγδοου προς ένατο αιώνα¹⁵² - και ο Μεθόδιος - ένατος αιώνας¹⁵³ -, αποκαλούνται επίσκοποι *πόλεως* Περγάμου.

Οι ελάχιστες πληροφορίες, που διαθέτουμε για την Πέργαμο, η χρησιμοποίηση αρχαιοπρεπούς ορολογίας στην εκκλησιαστική ιεραρχία και η διαπίστωση ότι, σε ορισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις, η αναφορά επισκόπων δεν σημαίνει και την ύπαρξη ανθηρών πόλεων¹⁵⁴ γεννούν, κατά τη γνώμη μας, ορισμένες αμφιβολίες για το εάν πράγματι η Πέργαμος, μετά τη συρρίκνωση που υπέστη εξαιτίας των αραβικών επιθέσεων, διατηρούσε στα τέλη του όγδοου και κατά τη διάρκεια του ένατου αιώνα τα χαρακτηριστικά της πόλης.

Στον *Βίο Παύλου Λάτρου*, που γράφηκε το δεύτερο μισό του δέκατου αιώνα¹⁵⁵, η Πέργαμος αποκαλείται πόλις, όπως ακριβώς και η Ελαία¹⁵⁶, η οποία, όμως, στον *Βίο Πέτρου Ατρώας* αναφέρεται ως κόμη¹⁵⁷. Κρίνοντας από το παράδειγμα της Ελαίας, παρατηρούμε ότι οι προσδιορισμοί, που συνοδεύουν έναν τόπο, δεν αποδίδουν πάντα την πραγματικότητα. Η Πέργαμος, ωστόσο, γνώρισε αρκετά αργότερα μία νέα περίοδο ακμής, καθώς η ανοικοδόμησή της φαίνεται ότι άρχισε μετά τον δέκατο αιώνα¹⁵⁸ και αρχαιολογικά ευρήματα μαρτυρούν ότι τον ενδέκατο αιώνα στην πόλη υπήρχε ντόπια βιοτεχνία¹⁵⁹.

148. Βλ. Lilie, *Reaktion*, 70. - Brandes, *Städte*, 67. Πρβλ. TIB 4, 60. - *ODB*, III, 1628.

149. Θεοφάνης, 390,26-391,2. - Νιζηφόρος, 52,27-53,1. Βλ. Foss, *Sardis*, 118. - Lilie, *Reaktion*, 127, σμμ. 74. - Brandes, *Städte*, 67. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 80-81.

150. Lilie, *Reaktion*, 150-151, σμμ. 33 και 34.

151. Βλ. Beck, *Kirche*, 160-161. - Laurent, *Corpus*, V1, 201. Πρβλ. Brandes, *Städte*, 110-111. - Culierier, *Suffragants d'Ephèse*, 158.

152. Laurent, *Corpus*, V1, αρ. 286 (εσφαλμένη χρονολόγηση). - Seibt - Zarnitz, *Bleisiegel*, 5. 2. 4.

153. *D. O. Seals* 3, 28. 1.

154. Βλ. πιο κάτω, σ. 222-223, σμμ. 174 και 175.

155. Βλ. Beck, *Kirche*, 576. Πρβλ. Rosemary Morris, *Monasteries and their Patrons in the Tenth and Eleventh Centuries*, *BF* 10, 1985, 191.

156. *Βίος Παύλου Λάτρου*, 2, σ. 20: ... πόλις Ἐλαία τοῦνομα οὐ μακρὰν οὐσα Περγάμου πόλεως... Βλ. και πιο κάτω, σ. 230.

157. *Βίος Πέτρου Ατρώας*, 2,7, σ. 69 και 68, σμμ. 3. Βλ. Kaplan, *Hommes et terre*, 93-94 και 107.

158. Kazhdan - Epstein, 37.

159. Βλ. Vryonis, *Decline*, 12. Πρβλ. Foss, *Cities*, 480-481. - Brandes, *Städte*, 111.

Μεγάλη συρρίκνωση υπέστησαν οι νοτιοανατολικά της Περγάμου ευρισκόμενες Σάρδεις¹⁶⁰, οι οποίες καταλήφθηκαν από τους Άραβες το 716/717¹⁶¹ και το 742/743 ήταν ο τόπος της εμφύλιας σύρραξης μεταξύ Κωνσταντίνου Ε' και Αρταβάσδου¹⁶². Από την τελευταία αυτή χρονολογία μέχρι τα τέλη του ενδέκατου αιώνα οι μαρτυρίες των πηγών για τις Σάρδεις είναι ελάχιστες. Η πόλη το διάστημα αυτό είναι γνωστή από τους μητροπολίτες της¹⁶³ και από τη σφραγίδα του διοικητού της Γεωργίου, που χρονολογείται τον ένατο αιώνα¹⁶⁴. Αν εξαιρέσει κανείς τη μνεία του *Περί θεμάτων*¹⁶⁵, οι Σάρδεις επανεμφανίζονται στις πηγές το 1097/1098, οπότε ανακαταλήφθηκαν από τους Βυζαντινούς¹⁶⁶. Η μαρτυρία του *Βίου Λαζάρου Γαλησιώτου* ότι από τις Σάρδεις καταγόταν ένας μοναχός δεν παρουσιάζει κανένα απολύτως ενδιαφέρον¹⁶⁷.

Γνωστή μόνο από τους μητροπολίτες της¹⁶⁸ και τον «ιεραπολίτην λίθον», που έβγαине εκεί¹⁶⁹, είναι η νοτιοανατολικά των Σάρδεων κείμενη Ιεράπολις, η οποία τον δέκατο αιώνα έμοιαζε με μικρό χωριό¹⁷⁰. Οι λόγοι παρακμής της Ιεραπόλεως τον έβδομο αιώνα είναι ασαφείς· μπορεί, όμως, να οφείλονται σε κάποια αραβική επιδρομή¹⁷¹, όπως ακριβώς συνέβη και με τις δυτικότερα ευρισκόμενες Τράλλεις, η ιστορία των οποίων παραμένει σκοτεινή¹⁷².

Η επισκοπή αναφέρεται μιν σε όλες τις *Notitiae episcopatum*¹⁷³, αλλά από την περίπτωση ενός επισκόπου Τράλλεων, ο οποίος τον ενδέκατο αιώνα διέμενε στην

160. Foss, *Sardis*, 55-56. Πρβλ. Brandes, *Städte*, 86-88.

161. Foss, *Sardis*, 118-119. - Lilie, *Reaktion*, 127, σημ. 74.

162. Θεοφάνης, 417,29. - Νικηφόρος, 61,6.

163. Ενδεικτικά βλ. Επιστ. Θεοδώρου Στουδίτου, αφ. 415,17-18, σ. 578. - *Βίο Ιγνατίου*, 512C. - Συν. Θεοφ., 48,9-10. - *Βίο Ενθυμίου*, 18,1-2, σ. 117. - Επιστ. Νικολάου Μυστικού, αφ. 142, 180, 181, σ. 456, 510-512. - Zacos - Veglery, αφ. 1327 και 1332. - Zacos, II, αφ. 173, 670 και 869. Κατάλογος μητροπολιτών Σάρδεων υπάρχει στον Foss, *Sardis*, 135-136. Βλ. και Brandes, *Städte*, 88.

164. Zacos - Veglery, αφ. 1918.

165. *De Them.*, 68,34.

166. Άννα Κομνηνή, III, 23. Βλ. Vryonis, *Decline*, 150, σημ. 53. Πρβλ. Foss, *Sardis*, 67. - Του ίδιου, *Cities*, 476-477.

167. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 558C.

168. Αναλυτικά βλ. TIB 7, 268-272.

169. *De Cer.*, 644,5-6.

170. Foss, *Cities*, 484.

171. Brandes, *Städte*, 96.

172. Ahrweiler, *Smyrne*, 124, σημ. 7. Βλ. και *ODB*, III, 2103-2104.

173. Laurent, *Corpus*, V1, 186-187. - Culerrier, *Suffragants d'Ephèse*, 159-160. Βλ. και Zgusta, *Ortsnamen*, 630-632. - *D. O. Seals* 3, 38*.

Ἐφεσο και ἦταν οἰκονόμος αὐτῆς τῆς μητροπόλεως¹⁷⁴, προκίπτει ὅτι οἱ μνείες ἐπισκόπων δὲν ἀποτελοῦν ἀδιαμφισβήτητο τεκμήριο τῆς ὑπάρξεως πόλεων¹⁷⁵.

Ἡ εἰκόνα συρρίκνωσης και παρακμῆς τῶν πόλεων διατηρεῖται και σὺς νοτιότερα τῆς Ἱερραπόλεως κείμενες Λαοδίκεια τῆς Φρυγίας¹⁷⁶ και Χώνες (μετοικεσία τῶν ἀρχαίων Κολοσσών)¹⁷⁷, ἡ γεωγραφική θέση τῶν ὁποίων ἐπέβαλε τὴν ἰσχυρή οὐχὺρωσή τους, ἰσως, σε σχέση με τὴν προσπάθεια να προστατευθεῖ ἡ κοιλάδα του ποταμοῦ Λύκου¹⁷⁸.

Εἰδικότερα, τὸ φρούριο τῶν Χωνών ἦταν μεγάλης στρατιωτικῆς σημασίας και τὸ γεγονός ὁδήγησε σὴν σχέση ὅτι οἱ Χώνες μπορεῖ να ἦταν ἡ πρωτεύουσα του θέματος τῶν Θρακησιῶν¹⁷⁹, κάτι, ὅμως, που φαίνεται ὅτι δὲν πρόκειται να υπερβεῖ τὸ ἐπίπεδο μίας ἀπλῆς ὑπόθεσης. Ἡ πληροφόρησή μας για τὴ Λαοδίκεια και τὴς Χώνες ἀπὸ τὸν ἔβδομο μέχρι τὸν ἐνδέκατο αἰῶνα περιορίζεται οὐσιαστικά σὴν ἀναφορά τῶν ἐπισκοπῶν τους¹⁸⁰ και τὴν ὑπάρξη σὺς Χώνες του «διαβοήτου» ναοῦ του Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ¹⁸¹, τὸν ὁποῖο μεταξύ ἄλλων ἐπισκεφθήκαν ὁ Πέτρος Ἀτρώας¹⁸² και ὁ Λάζαρος Γαλησιώτης¹⁸³.

Εἰλάχιστα εἶναι τὰ στοιχεῖα, που διαθέτουμε τόσο ἀπὸ τὴς ἀφηγηματικῆς πηγῆς ὅσο και ἀπὸ τὴς ἀρχαιολογικῆς μαρτυρίας, για τὴ νοτιοανατολικά τῆς Ἐφέσου ἐυρισκόμενη Μαγνησία του Μαιάνδρου¹⁸⁴. Ἀν κρίνει κανεῖς ἀπὸ τὴν περιγραφή τῆς ευρύτερης περιοχῆς, που παρέχεται ἀπὸ τὸν *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*¹⁸⁵ ἀλλά και ἀπὸ τὸν μεταγενέστερο Παχυμέρη¹⁸⁶, ἡ Μαγνησία εἶναι ἀδύνατον να θεωρηθεῖ μα-

174. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 585A.

175. Ahrweiler, *Asie Mineure*, 31, σμ. 2.

176. TIB 7, 323-326. - Brandes, *Städte*, 94-95.

177. TIB 7, 222-225. - Brandes, *Städte*, 112.

178. Βλ. Ramsay, *Geography*, 151.

179. Foss, *Ephesus*, 195-196. - Treadgold, *State Finances*, 144. Ὁ Ramsay (*Geography*, 137 και 151) εἶχε ἰσχυρισθεῖ ὅτι οἱ Χώνες ἦταν ἔδρα τούρμας του θέματος τῶν Θρακησιῶν.

180. Βλ. σμ. 176 και 177. Για τὴ σφραγίδα του διοικητοῦ Λαοδικείας Βαρδάνη(ς), που χρονολογεῖται τὸν ἔνατο αἰῶνα, βλ. Zacos - Vegler, ἀρ. 1748.

181. *De Them.*, 68,36-37.

182. *Βίος Πέτρον Ἀτρώας*, 13,20-26, σ. 101.

183. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 518D, 590B.

184. Βλ. Brandes, *Städte*, 85-86. Για τὴ Μαγνησία Σπύλου, γνωστή μόνο ἀπὸ τὸς ἐπισκόπους τῆς (Culterrier, *Suffragants d'Ephèse*, 157), σὺς βυζαντινῆς ἀφηγηματικῆς πηγῆς μέχρι τὴν ἐποχὴ τῆς αυτοκρατορίας τῆς Νικαίας δὲν γίνεται καμία ἀναφορά. Βλ. Ahrweiler, *Smyrne*, 44-45.

185. Βλ. πιο κάτω, σ. 230, σμ. 253.

186. Παχυμέρης (CFHB), Δ', 27, σ. 403: ... ἄλλη γάρ Παλαιστίνη ὁ χώρος ὁ περι Μαιάνδρον ἦν, οὐ βοσκημάτων και μόνον ἀγέλας ἀΐξῆσαι και ποιμένα, οὐδ' ἀνδρῶν φορᾶν ἐνεργεῖν ἀγαθός, ἀλλά και μοναχῶν οὐρανοπολιτῶν ἐπιγείων συστήσαι πληθῆρας ἄριστος ... Βλ. Βοκοτόπουλος, Λάτρος, 71-72.

πόλη με ανθηρές κοινωνικο-οικονομικές λειτουργίες: ήταν, μάλλον, το σπουδαιότερο μέρος μίας πολύ εύφορης περιοχής.

Ραγδαία πρέπει να ήταν η συρρίκνωση, που υπέστη κατά τη διάρκεια του έβδομου και όγδοου αιώνα η νοτιοδυτικά της Μαγνησίας του Μαιάνδρου και βόρεια της Μίλητου κείμενη Πριήνη, για την οποία οι πηγές από τον έκτο μέχρι τα μέσα του δέκατου αιώνα σιωπούν¹⁸⁷. Στο *Περί θεμάτων* ο Κωνσταντίνος Ζ' την κατατάσσει πέμπτη μεταξύ των πόλεων της Ασίας¹⁸⁸, ενώ στο *Περί βασιλείου Τάξεως* την μνημονεύει ως τόπο εγκατάστασης Αρμενίων¹⁸⁹. Ένα τμήμα της Πριήνης φαίνεται ότι εποίκισθηκε και πάλι τον δέκατο αιώνα¹⁹⁰. Το φρούριό της οχυρώθηκε κατά την εποχή των Κομνηνών και των Λασκάρεων¹⁹¹.

Το γεγονός ότι η οχύρωση της Μίλητου χρονολογείται την περίοδο των σκοτεινών αιώνων¹⁹², σε συνδυασμό με την αδιάλειπτη αναφορά του επισκόπου της στις εκκλησιαστικές πηγές¹⁹³, οδηγεί στη διαπίστωση ότι η πόλη οχυρώθηκε ισχυρά, και μάλλον εσπευσμένα, τον έβδομο αιώνα για να αποτελέσει καταφύγιο των κατοίκων και των μοναχών των γύρω περιοχών (ιδιαίτερα του Λάτρου), οι οποίοι υπέφεραν από τις αραβικές επιδρομές¹⁹⁴. Το ενδεχόμενο η Μίλητος, η Πριήνη και η Πέργαμος να εγκαταλειφθηκαν κατά τη διάρκεια του έβδομου αιώνα¹⁹⁵ ενισχύεται από τις αραβικές επιδρομές, και ιδιαίτερα από εκείνην του 672¹⁹⁶, οπότε, όπως φαίνεται, οι

187. Βλ. Foss, *Cities*, 479. Πρβλ. Kazhdan - Epstein, 37. - *ODB*, III, 1717. Για τους επισκόπους της βλ. Culerrier, *Suffragants d'Ephèse*, 158-159.

188. *De Them.*, 68,34.

189. *De Cer.*, 656,1-2.

190. Brandes, *Städte*, 89.

191. Vryonis, *Decline*, 220. Η άποψη της Ahrweiler (Smyrne, 30, σημ. 6 και *Asie Mineure*, 31) ότι τον ενδέκατο αιώνα η Πριήνη ήταν χωριό φαίνεται ότι είναι εσφαλμένη. Στο ίδιο έγγραφο (*Εγγράφα Πάτμου* II, αρ. 50,275-302 και σχόλια σ. 33), που μνημονεύεται το χωριόν ή προάστειον Πριήνη ή Πρίνος, αναφέρεται και η επισκοπή Πριήνης.

192. Foss, *Cities*, 478. Πρβλ. *ODB*, II, 1372-1373.

193. Συνοπτικά βλ. Brandes, *Städte*, 91, σημ. 8.

194. Beck, *Kirche*, 211.

195. Kazhdan - Epstein, 37. Στις αρχές του όγδοου αιώνα, το 727, η Μίλητος φαίνεται ότι αποτέλεσε για τον άγιο Βιλλιβάλδο υποχρεωτικό ενδιάμεσο σταθμό, επιστρέφοντας από τα Πάταρα (*Vita S. Willibaldi*, 93. Πρβλ. Brandes, *Städte*, 101). Σύμφωνα με τον E. Kislinger (*Sightseeing in the Byzantine Empire, Πρακτικά Β' Διεθνούς Συμποσίου «Η επικοινωνία στο Βυζάντιο»*, Αθήνα 1993, 461, σημ. 22), με το όνομα «Milite» μπορεί να μην εννοείται η Μίλητος της Καρίας, αλλά η επισκοπή των Μηλωϊτών (βλ. Laurent, *Corpus*, VI, αρ. 513).

196. Θεοφάνης, 353,14. Βλ. Lillie, *Reaktion*, 75. Πρβλ. Müller - Wiener, *Von der Polis zum Kastron*, 452.

Άραβες διαχείμασαν μέσα στην κατακτημένη Σμύρνη¹⁹⁷, παρόλο που τα τείχη της είχαν ανοικοδομηθεί μόλις την τελευταία περίοδο της βασιλείας του Ηρακλείου¹⁹⁸.

Σε αντίθεση, όμως, με τις υπόλοιπες πόλεις των παραλίων της Μ. Ασίας, η Σμύρνη δεν άργησε να ανακτήσει τη σημαίνουσα θέση που είχε μέχρι τα τέλη του έκτου αιώνα¹⁹⁹. Στις αρχές του ένατου αιώνα, η πόλη ήταν ικανή να στείλει σιτηρά, όσπρια και χρήματα στη δοκιμαζόμενη από λιμό Λέσβο²⁰⁰. Η ανιούσα πορεία της φαίνεται από το γεγονός ότι το 869 προβιβάσθηκε σε μητρόπολη²⁰¹ και στα τέλη του ένατου ή αρχές του δέκατου αιώνα σε *πρωτεύριον* του ναυτικού θέματος Σάμου²⁰². Η επιλογή της Σμύρνης ως έδρας του νέου αυτού θέματος ενισχύει τον ισχυρισμό του Brandes ότι η πόλη ανταγωνιζόταν πάντοτε την Έφεσο, πρωτεύουσα των Θρακησιών²⁰³.

Μολονότι παραμένει αβέβαιο αν ο στρατηγός των Θρακησιών διέμενε στην Έφεσο²⁰⁴, ως επισημανθεί ωστόσο ότι οι επιφανέστεροι των στρατηγών του θέματος αυτού Μιχαήλ Λαχανοδράκων και Πετρωνάς έχουν συνδέσει την παρουσία τους στο θέμα με κάποια παραμονή στην Έφεσο²⁰⁵, κάτι που μπορεί να δικαιολογείται και από το λαμπρό παρελθόν της μητρόπολης αυτής. Όταν ο άγιος Βιλλιβάλδος πραγματοποίησε το πολύκροτο ταξίδι του στην Ανατολή το 727, διακρίνεται η επιμονή του να επισκεφθεί τις πόλεις των Οικουμενικών Συνόδων Νίκαια²⁰⁶ και Έφεσο²⁰⁷. Σε αυτό το πλαίσιο μπορεί να εντάσσεται και η γενναϊόδωρη επίσκεψη του Κωνσταντίνου ζ' το 795 στο ναό του Ιωάννου του Θεολόγου²⁰⁸. Τον ναό επι-

197. Brandes, *Städte*, 126.

198. Ανοικοδόμηση των τειχών της Σμύρνης μεταξύ των ετών 629 και 641 προκύπτει από δύο επιγραφές. Βλ. Grégoire, *Recueil*, αρ. 79 και 80.

199. Foss, *Cities*, 481-482.

200. *Βίος Δαβίδ, Συμεών και Γεωργίου*, 13,11-18, σ. 225.

201. Laurent, *Corpus*, V1, 563. Ο Beck (*Kirche*, 160) θεωρεί ότι η Σμύρνη αναγορεύθηκε σε μητρόπολη από τον πατριάρχη Ιγνάτιο, επειδή ο Μητροφάνης Σμύρνης υπήρξε ένας από τους δριμύτερους αντιπάλους του Φωτίου. Πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι σε μία από τις παραλλαγές του *Βίος Θεοδώρου Στονδίτου* (B, 300AC) η Σμύρνη αναφέρεται ως μητρόπολη.

202. *De Them.*, 82,15-16. Βλ. Ahrweiler, *Smyrne*, 34. - Oikonomidès, *Listes*, 352.

203. Brandes, *Städte*, 126.

204. Foss, *Ephesus*, 195-196. Πρβλ. *Περί Παραδρομής*, 228, σμμ. 30.

205. Για τον Λαχανοδράκοντα βλ. πιο πάνω, σ. 206-208. Σχετικά με τον Πετρωνά πρέπει να σημειώσουμε ότι, όταν το 863 έλαβε τη διαταγή του Μιχαήλ Γ' να εκστρατεύσει κατά του Άμερ, βρισκόταν στην Έφεσο (*Βίος Αντωνίου Νέου*, 14,18-19, σ. 218. - Συν. Θεοφ., 179-180. - Σκυλίτζης, 99,26). Για την υπόθεση ότι οι Χώνες ήταν η πρωτεύουσα του θέματος των Θρακησιών βλ. πιο πάνω, σ. 223 σμμ. 179.

206. *Vita S. Willibaldi*, 101.

207. *Vita S. Willibaldi*, 93-94.

208. Θεοφάνης, 469,30. Βλ. Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 260. - Vryonis, *Panegyris*, 196-202.

σκέφθηκαν, επίσης, στις αρχές του ένατου αιώνα ο Ιωαννίκιος²⁰⁹, λίγο αργότερα ο Πέτρος Ατρώας²¹⁰ και στις αρχές του ενδέκατου αιώνα ο Λάζαρος Γαλησιώτης²¹¹.

Λίγα σχετικά χρόνια μετά τον περίφημο διωγμό των μοναχών από τον Μιχαήλ Λαχανοδράκοντα άρχισαν να εμφανίζονται τα πρώτα δείγματα αναζωπύρωσης του μοναχισμού, όπως μαρτυρούν οι υπογραφές τριών ηγουμένων στα πρακτικά της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου το 787²¹². Ο ρυθμός της αναζωπύρωσης αυτής έγινε ιδιαίτερα αισθητός από τα μέσα του ένατου αιώνα και εξής²¹³, οπότε μειώθηκε και ο κίνδυνος των αραβικών επιδρομών και λεηλασιών. Το γεγονός αυτό καθιστά το μοναχισμό του θέματος των Θρακησιών χρονικά μεταγενέστερο από το μεγάλο κύμα μοναχισμού, που εκδηλώθηκε στα θέματα Οψικίου και Οπτιμάτων σχεδόν ταυτόχρονα με τη λήξη της πρώτης περιόδου της εικονομαχίας²¹⁴. Η χρονική αυτή διαφορά ανάμεσα στο μοναχισμό των θεμάτων, που αποτελούσαν τον «άμεσο μικρασιατικό περίγυρο» της Κωνσταντινούπολης, δεν είναι η μόνη, όπως θα φανεί στη συνέχεια.

Οι πληροφορίες μας για τον μοναχισμό της Εφέσου και της ευρύτερης περιοχής της προέρχονται σχεδόν αποκλειστικά από τον *Βίο Λαζάρου Γαλησιώτου* (†1054)²¹⁵. Οι περισσότερες από τις μονές, οι οποίες αναφέρονται στο αγιολογικό αυτό κείμενο, βρίσκονταν γύρω από το όρος Γαλήσιο, την Έφεσο και προς την κατεύθυνση της Μαγνησίας Μαιάνδρου²¹⁶. Πρόκειται για τις μονές Καλαθών²¹⁷,

209. *Βίος Ιωαννικίου*, 343B.

210. *Βίος Πέτρου Ατρώας*, 13,15-20, σ. 99-101. Βλ. Κουντούρα - Γαλάκη, *Κλήρος*, 43-44. Ίσως να είναι ορθός ο ισχυρισμός του Brandes (*Städte*, 85) ότι το πλήθος πλοίων, το οποίο φέρεται να είδε ο Γρηγόριος Δεκαπολίτης στο λιμάνι της Εφέσου, να βρισκόταν εκεί όχι εξαιτίας κάποιας ακμής του εμπορίου, αλλά *διὰ τὴν τῶν Μανρουσίων βαρβάρων ἐπιδρομὴν*. *Βίος Γρηγορίου Δεκαπολίτου*, 17,9-14, σ. 82. Βλ. Mango, *Gregory the Decapolite*, 637.

211. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 518D.

212. Mansi, XIII, 152E και 153AB. Βλ. Janin, *Grands centres*, 434, 435.

213. Από τις αναφερόμενες στον *Βίο Πέτρου Ατρώας* μονές Σεμνείου (30,1-5, σ. 135 και 136, σημ. 1), Χαρέως (28,1-3, σ. 131 και 130, σημ. 2) και Βαλεντίας (49,1-4, σ. 165 και σ. 40-43. Βλ. Janin, *Grands centres*, 140) μόνο η θέση της μονής Περιοβόρειως έχει επακριβώς προσδιοριστεί (73,1-4, σ. 203. Βλ. Ahrweiler, *Smyrne*, 56-57).

214. Βλ. πιο πάνω, σ. 185 και πιο κάτω, σ. 240.

215. Loparev, *Opisanije*, 364-366. - Beck, *Kirche*, 210. - Kazhdan - Epstein, 201.

216. Janin, *Grands centres*, 241, σημ. 4.

217. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 510A. Βλ. Janin, *Grands centres*, 242.

Ορόβων²¹⁸, Στροβηλίου²¹⁹, Θεοτόκου Αππίονος²²⁰, Ιλαρίωνος²²¹, Αβίλων²²², Κουζηνά²²³, Βαρβατζιανών²²⁴, Καμφών²²⁵, Παισουλύπτης²²⁶, Λιμνών²²⁷ Θεοτόκου Βεσσών²²⁸, Αγίας Μαρίνης²²⁹, Σωτήρος²³⁰, Θεοτόκου²³¹ και Αναστάσεως²³².

Η άνηση του μοναχισμού στο Λάτρος φαίνεται ότι άρχισε από τις αρχές του δέκατου αιώνα, εφόσον από την εποχή αυτή ήγμαζαν οι μονές Λαμπωνίου ή Κελλιβάρων²³³, του Σωτήρος ή των Αγραύλων²³⁴, της Καρύας²³⁵ και της Θεοτόκου

218. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 510A, 518E, 590A, 595D, 607A. Βλ. Janin, *Grands centres*, 242.

219. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 510C. Βλ. Janin, *Grands centres*, 242, σμμ. 5.

220. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 519C. Βλ. Janin, *Grands centres*, 242.

221. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 519E. Βλ. Janin, *Grands centres*, 243.

222. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 530C-D. Βλ. Janin, *Grands centres*, 241, σμμ. 4.

223. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 535B, 539A. Βλ. και Σκυλιτζής, 377,26-378,32, 478,95. Πρβλ. Janin, *Grands centres*, 241, σμμ. 4. - Ahrweiler, Smyrne, 96.

224. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 537C-D. Βλ. Kaplan, *Hommes et terre*, 294, σμμ. 105.

225. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 575E. Βλ. Janin, *Grands centres*, 245.

226. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 584E, 586A. Βλ. Janin, *Grands centres*, 244, σμμ. 7. - Seibt, *Skleroi*, 75.

227. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 572E. Βλ. και Laurent, *Corpus*, V2, σφ. 1260.

228. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 533F, 574A-F, 582D. Βλ. Janin, *Grands centres*, 244-245. - J. Darrouzès, *Le mouvement des fondations monastiques au XIe siècle*, *TM* 6, 1976, 169, σμμ. 9. - Foss, *Ephesus*, 129, σμμ. 52. Πρβλ. Kaplan, *Hommes et terre*, 306.

229. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 519C-520A. Βλ. Janin, *Grands centres*, 242-243.

230. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 524B, 585D. Βλ. Janin, *Grands centres*, 243.

231. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 585D, 598E-599A. Βλ. Janin, *Grands centres*, 244.

232. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 534E, 583D, 585D, 600D. Βλ. Janin, *Grands centres*, 244. Οι τέσσερις τελευταίες μονές ιδρύθηκαν από τον όσιο Λάζαρο: η πρώτη βρισκόταν στους πρόποδες του όρους Κουμαρώνος, ενώ οι υπόλοιπες βρίσκονταν στο όρος Γαλήσιο. Επίσης, στον *Βίο Λαζάρου Γαλησιώτου*, 558B και 570A, αναφέρεται και η ύπαρξη μίας γυναικείας μονής κοντά στο Γαλήσιο. Για τις μονές, οι οποίες βρίσκονταν νότια της Εφέσου, στα περιχώρα της Περίνης, όπως αυτή της Παναγίας Κουρουνωτίσης, βλ. Wilson - Darrouzès, *Cartulaire de Hiéra*, 7. - Janin, *Grands centres*, 241, σμμ. 1.

233. *Βίος Παύλου Λάτρον*, 8, σ. 32. Βλ. Βοκοτόπουλος, *Λάτρος*, 76. - Janin, *Grands centres*, 226 και 229-232. Για τη σφραγίδα του λαού των Κελλιβάρων βλ. *D. O. Seals* 3, 22. 3.

234. *Βίος Παύλου Λάτρον*, 13, σ. 42. Βλ. Βοκοτόπουλος, *Λάτρος*, 76. - Janin, *Grands centres*, 240.

235. *Βίος Παύλου Λάτρον*, 4, σ. 24 και 6, σ. 26. Βλ. Βοκοτόπουλος, *Λάτρος*, 76. - Janin, *Grands centres*, 232-233.

ή του Στύλου ή του αγίου Παύλου²³⁶. Ακόμα, στη Μυκάλη βρισκονταν οι μονές των Ερεβίνθου²³⁷ και του Ξηροχωραφίου ή της Ιεράς²³⁸.

Παρά τον μεγάλο τους αριθμό, οι μονές αυτές όφειλαν την ύπαρξή τους σε διαφορετικές συγκυρίες από αυτές των θεμάτων Οψικίου και Οπτιμάτων, όπου το κύμα του μοναχισμού, που εκδηλώθηκε ήδη από το τρίτο τέταρτο του όγδοου αιώνα και συνεχίστηκε τον ένατο και δέκατο, είχε τις αιτίες του τόσο στη λήξη της πρώτης εικονομαχίας όσο και στην προικοδότηση των ανώτατων κρατικών υπαλλήλων της πρωτεύουσας με κτήματα στην κοντινή Βιθυνία²³⁹. Αντίθετα, στο θέμα Θρακησίων ούτε ο χρόνος ίδρυσης των μονών του²⁴⁰ προδίδει κάποια αναγκαιότητα που να επέβαλε αυτό το ρεύμα του μοναχισμού, ούτε επισημαίνεται η παρουσία αξιωματούχων και κρατικών υπαλλήλων ως γαιοκτημόνων, όπως στα θέματα Οψικίου και Οπτιμάτων.

Οι τρεις γνωστοί ιδρυτές μονών στο θέμα Θρακησίων Παύλος Λάτρους, Νικηφόρος Μιλήτου και Λάξαρως Γαλησιώτης ήταν μάλλον ταπεινής καταγωγής και μέτριας οικονομικής κατάστασης²⁴¹. Όπως προκύπτει από τους Βίους τους, οι τρεις όσοι και οι μονές τους ευεργετούνται από τους κατοίκους γειτονικών περιοχών²⁴², από γεωργούς ή βοσκούς²⁴³ και από πλούσιους πολίτες, τα ονόματα των οποίων, όμως, δεν προδίδουν ούτε οικογενειακή διαχρονική συνέχεια μέσα στο ανώτερο κοινωνικό στρώμα, ούτε ανώτατη κρατική σταδιοδρομία²⁴⁴.

236. *Βίος Παύλου Λάτρους*, 9, σ. 35. Βλ. Βοκοτόπουλος, Λάτρως, 76-78, 81-82. - Του ίδιου, *Sur la date de la fondation de la Laure de Stylos, Byz.* 36, 1966, 213-216. Επίσης, η μονή των Ειρηγούντων (Janin, *Grands centres*, 224) φαίνεται ότι υπήρχε από τον ενδέκατο αιώνα. Βλ. *D. O. Seals* 3, 22. 2.

237. *Βίος Νικηφόρου Μιλήτου*, 17, σ. 148 και 21, σ. 153. Βλ. Βοκοτόπουλος, Λάτρως, 82.

238. *Βίος Νικηφόρου Μιλήτου*, 18, σ. 149 και 21, σ. 153. Βλ. Wilson - Darrrouzès, *Cartulaire de Hiéra*, 5-7, 19. - Βοκοτόπουλος, Λάτρως, 82.

239. Βλ. πιο πάνω, σ. 187-188 και πιο κάτω, σ. 240-241.

240. Ας σημειωθεί ότι ο Γενέσιος (Δ', 3, σ. 58) δεν συγκαταλέγει τους μοναχούς από το θέμα των Θρακησίων μεταξύ αυτών, οι οποίοι κατήλθαν στην Κωνσταντινούπολη για την αναστήλωση των εικόνων το 843.

241. *Βίος Παύλου Λάτρους*, 2, 3, σ. 20-23. - *Βίος Νικηφόρου Μιλήτου*, 4, σ. 136. - *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 509E, 589B. Πρβλ. Kaplan, *Hommes et terre*, 495-496. Στις αρχές του ένατου αιώνα εμφανίζεται κληρικός τις τών έπισήμων από τής τών Θρακησίων χώρας όρμώνενος, πόλεώς γε μήν τυχάνων Μασσαύρας. Βλ. *Βίο Θεοδώρου Στουδίτου Β*, 289D. Πρβλ. Loparev, *Žitija sviatych I*, 176. - Ramsay, *Geography*, 422. - Robert, *Villes*, 346.

242. *Βίος Παύλου Λάτρους*, 29, σ. 137-138.

243. Τον Παύλο Λάτρους φροντίζει ένας γεωργός ονόματι Λέων (*Βίος Παύλου Λάτρους*, 13, σ. 44-45).

244. *Βίος Νικηφόρου Μιλήτου*, 19, σ. 151: ... κατεπλούτει γάρ, έπειρ έβούλετο, τοϋ τε Άμπελα και τών άλλων Άσίαν άρχόντων χορηγούντων διά τήν τοϋ άνδρός άρετήν άφθονα... Για τον Συμεών

Η απουσία της μόνιμης αραβικής απειλής και η εύφορη γη πρέπει να αποτέλεσαν τους δύο βασικούς παράγοντες, οι οποίοι συνέβαλαν στην άνθηση του μοναχισμού στο θέμα των Θρακησιών. Η παρουσία των μοναχών στα εδάφη του κατέληξε να είναι ιδιαίτερα αισθητή, σε αντίθεση με αυτήν του στρατού, που ήδη από τα μέσα του δέκατου αιώνα είχε συρρικνωθεί σημαντικά²⁴⁵.

Σχετικό με την τελευταία αυτή διαπίστωση είναι το γεγονός ότι, αν οι μονές στην περιοχή ήταν πολυάριθμες, τα τοπωνύμια του θέματος των Θρακησιών, τα οποία συνδέθηκαν με γεγονότα στρατιωτικής φύσεως, είναι ελάχιστα. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν το Κελβιανόν²⁴⁶, το Δαρηνόν²⁴⁷, η τοποθεσία Κήπιοι²⁴⁸ και τα Φύγελ(λ)α²⁴⁹.

Κατά τη διάρκεια του δέκατου και ενδέκατου αιώνα, το θέμα των Θρακησιών παρουσιάζει την εικόνα μίας περιοχής ήρεμης, εύφορης, με έντονο τον αγροτικό χαρακτήρα, όπου δεσπόζουν τα χωριά, κατά κανόνα πολύ μικρά, όπως αυτά, τα οποία περιβάλλουν τη Μίλητο και ενώνονται όλα μαζί στη λιτανεία για να προκληθεί βροχή σε περίοδο ανομβρίας²⁵⁰. Την ίδια αυτή εποχή μαθαίνουμε για τα κοπάδια που βόσκουν²⁵¹, για τα χωράφια των γεωργών²⁵² και για αρκετά χωριά ή τοπο-

---

Αμπελά βλ. και Λέων Διάκονος, Ζ', 1, σ. 113. Πρβλ. Cheynet, *Contestations*, 224. Στον *Βίο Λαζάρου Γαλησιώτου*, 519F-520A και 598D, αναφέρεται ότι η ανέγερση της μονής της αγίας Μαρίνης πραγματοποιήθηκε όχι μόνο χάριη στη βοήθεια του μητροπολίτη Εφέσου Θεοδώρου, αλλά και μίας πλούσιας κατοίκου της Εφέσου, της Ιουδίττας.

245. Βλ. πιο πάνω, σ. 215.

246. Θεοφάνης, 417,28-31. Επίσης, βλ. Λέων Διάκονος, Α', 1, σ. 5. Πρβλ. και Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 154.

247. Θεοφάνης, 456,7-9. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 237.

248. Συν. Θεοφ., 204,23 -205,1. - Γενέσιος, Δ', 23, σ. 75-76. - Σκυλιτζής, 128,30-32. Βλ. Ahrweiler, *Mer*, 112, σημ. 4.

249. *Vita S. Willibaldi*, 93. - *Βίος Πέτρου Ατρώας*, 39,6-8, σ. 149. - Συν. Θεοφ., 475,21. - *De Cer.*, 658,20. - *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 578A. - Ατταλειάτης, 223-224. Αναλυτικά βλ. Foss, *Ephesus*, 123-124. Πρβλ. V. Christides, *The Conquest of Crete by the Arabs (ca. 824). A Turning Point in the Struggle between Byzantium and Islam*, Αθήνα 1984, 222. - Tsougarakis, *Crete*, 62-63. - *ODB*, III, 1672.

250. *Βίος Παύλου Λάτρους*, 18, σ. 53. Βλ. Rudakov, *Očerki*, 174. Πρβλ. και Kaplan, *Hommes et terre*, 101.

251. *Βίος Παύλου Λάτρους*, 13, σ. 44 και 16, σ. 49. Βλ. και *Βίο Λαζάρου Γαλησιώτου*, 570D. Πρβλ. Rudakov, *Očerki*, 182.

252. *Βίος Νικηφόρου Μιλήτου*, 31, σ. 160. Βλ. Rudakov, *Očerki*, 181.

θεσίες, όπως τον αγρό ή την κώμη της Θεοτόκου²⁵³, τα χωριά Καλόη²⁵⁴, Βάρη²⁵⁵, Μαλπαδέας²⁵⁶, Κηπίον²⁵⁷, της Λήγγου²⁵⁸, Γαλήσιον²⁵⁹, Βούλγαριν²⁶⁰ και Σαμάκιον²⁶¹, τις τοποθεσίες Αρτοκοπειον²⁶², Πέτρα²⁶³, Χαλκούιν Αλώνιον²⁶⁴, Μαρμαστός²⁶⁵, Πλατάνη ή Πλάτανος²⁶⁶ και Τρίστομον²⁶⁷, τα προάστεια Πεντακρήνης²⁶⁸ και Εποπτίνης²⁶⁹, την κώμη Ελαία²⁷⁰ κ.ά.

Οι μόνοι, ίσως, κρατικοί αξιωματούχοι, οι οποίοι έκαναν σχετικά εμφανή την παρουσία τους στο θέμα των Θρακησίων, ήταν οι επιφορτισμένοι με τη διαχείριση των βασιλικών κτημάτων. Τον δέκατο αιώνα, σύμφωνα με τον *Βίο Παύλου Λάτρου*, η τῶν βασιλικῶν κτημάτων πρόνοια είχε ανατεθεί στον πρωτοσπαθάριο Μιχαήλ²⁷¹, η σταδιοδρομία του οποίου, όμως, έληξε μάλλον σύντομα και άδοξα,

253. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 509D, 589B, 607A. *Μικρὰ μὲν τὰ γε ἄλλα ἡ κώμη καὶ εὐπεριώ-
ριστος ἀριθμῶ τε βραχεῖς ἔχουσα τοὺς οὐκίτορας, χαρμειστάτη δ' ὅμως κατὰ τε ὥρων εὐκρασίαν
κατὰ τε ναμάτων ἀφθονίαν καὶ γῆς γεννημάτων καὶ παντοδαπῶν ὥραιων δαψύλειαν...* Για τον ὄρο
«ἀγρός» βλ. Dölger, *Finanzverwaltung*, 135. - Lemerle, *Agrarian History*, 37. - Μίνα Πατεράκη -
Ταρέφη, Παρατηρήσεις στην ἔννοια του βυζαντινοῦ ὄρου «αγρός», *Βυζαντινὰ* 10, 1980, 149-167.

254. Βλ. πιο πάνω, σ. 219, σημ. 128.

255. *Βίος Παύλου Λάτρου*, 47, σ. 173. Πρβλ. Ahrweiler, Smyrne, 99.

256. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 519B. Βλ. Janin, *Grands centres*, 242.

257. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 519C, 526F, 583A. Βλ. Janin, *Grands centres*, 242, σημ. 8.

258. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 519E. Βλ. Janin, *Grands centres*, 243.

259. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 527B, 541F, 556C, 573E.

260. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 537C.

261. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 529F.

262. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 540B. Βλ. Ahrweiler, Smyrne, 69, σημ. 363 και 127, σημ. 20. -
Foss, *Ephesus*, 120, σημ. 17.

263. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 522B, 556C, 561E.

264. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 533B, 554C, 555A.

265. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 526B. Βλ. Janin, *Grands centres*, 242, σημ. 3.

266. *Βίος Νικηφόρου Μύλητου*, 16, σ. 147, σημ. 2, και 18, σ. 149: ... *ἐν τῇ Πλατάνῃ ... , κειμένη περὶ
τὰ Ἄναια*. Βλ. Wilson - Darrouzès, *Cartulaire de Hiéra*, 5. Για τα Ἄναια ἡ τῆν Ἀναία βλ. Zgusta,
Ortsnamen, 72. Πρβλ. Ramsay, *Geography*, 104 και 111. Culierrier, *Suffragants d'Ephèse*, 153.

267. Wilson - Darrouzès, *Cartulaire de Hiéra*, 17-18.

268. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 584B. Βλ. Janin, *Grands centres*, 246, σημ. 1. Πρβλ. Kaplan,
Hommes et terre, 307-308.

269. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 586A. Βλ. Janin, *Grands centres*, 246, σημ. 2.

270. Βλ. πιο πάνω, σ. 221, σημ. 156 και 157.

271. *Βίος Παύλου Λάτρου*, 30, σ. 138. Βλ. Rudakov, *Očerki*, 196. - Kazhdan - Epstein, 17. -
Kaplan, *Maisons impériales*, 360-361.

καθώς η εμπλοκή του με τους αποκαλούμενους Μαύρους έφερε την καταδίκη του από το βασιλικό δικαστήριο²⁷².

Στις αρχές της βασιλείας του (τέλη του 944), ο Κωνσταντίνος Ζ' έστειλε στο θέμα των Θρακησιών για την ανακούφιση του φτωχού πληθυσμού τον πατρίκιο Φώτιο²⁷³, ο οποίος πρέπει να είναι το ίδιο πρόσωπο με τον ομώνυμό του, που αναφέρεται στον *Βίο Παύλου Λάτρου* και χαρακτηρίζεται ως *Κωνσταντίνω τῷ βασιλεῖ θεράπων εὐχρηστος καὶ ἀπόλεκτος*²⁷⁴. Βέβαια, τόσο ο πατρίκιος Φώτιος όσο και οι άλλοι απεσταλμένοι του αυτοκράτορα στα άλλα θέματα προσέφεραν *μικρὰν ἀνακωχὴν τοῖς πένησι*²⁷⁵.

Όπως προκύπτει από τα δύο διαφορετικά προοίμια της Νεαρὰς του έτους 947, ο Κωνσταντίνος Ζ' διαπιστώνει ότι έπρεπε να ισχύσουν οι ίδιες διατάξεις για όλα τα θέματα, παρόλο που στους Θρακησίους η κυριαρχία των δυνατῶν δεν είχε φθάσει στο επίπεδο *τῆς τυραννίδος*, όπως στο θέμα των Ανατολικῶν²⁷⁶. Το ήπιο ύφος του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου στο προοίμιο της Νεαρὰς προς το θέμα των Θρακησιῶν και οι ελάχιστες πληροφορίες για οικογένειες μεγάλων γαιοκτημόνων στην εύφορη αυτή περιοχή²⁷⁷ δεν μπορεί παρά να συνδυασθῶν με το γεγονός ότι μόνοι κάτοχοι μεγάλης έγγειας ιδιοκτησίας στο θέμα αυτό ήταν το κράτος και η εκκλησία²⁷⁸.

Στο θέμα των Θρακησιῶν τη δύσκολη οικονομική κατάσταση του αγροτικού πληθυσμού δεν επέτειναν τόσο οι «δυνατοί», όσο οι στρατιωτικές ανάγκες του κράτους. Έτσι, λίγα μόλις χρόνια μετά την προσπάθειά του να παράσχει *μικρὰν ἀνακωχὴν* στους φτωχούς, ο Κωνσταντίνος Ζ' το 949, με αφορμή την ανάληψη της εκστρατείας κατά της Κρήτης, όριζε ότι μόνο το θέμα των Θρακησιῶν έπρεπε να προσφέρει 20.000 μόδιους κριθάρι, 40.000 μόδιους σιτάρι, 30.000 μέτρα κρασί και

272. *Βίος Παύλου Λάτρου*, 30, σ. 139. Οι Μαύροι αυτοί, φυσικά, δεν ανήκουν στις παραδοσιακές μεσοβυζαντινές αριστοκρατικές οικογένειες. Βλ. Cheynet, *Contestations*, 225, σημ. 146. - Karlan, *Hommes et terre*, 323 και 366. Ο Rudakov (*Očerki*, 55-56 και 223) είχε υποστηρίξει ότι πρόκειται για κάποια ληστρική ομάδα με επωροή στην περιοχή.

273. Σύν. Θεοφ., 443,18-23. Πρβλ. Ahrweiler, *Recherches*, 9, 45. - Svoronos, *Novelles*, 106-107.

274. *Βίος Παύλου Λάτρου*, 37, σ. 150.

275. Βλ. σημ. 273. Βλ. πιο πάνω, σ. 100, 127, 198.

276. Svoronos, *Novelles*, 4 (1), σ. 98. Αναλυτικότερα βλ. πιο πάνω, σ. 99.

277. Βλ. Harvey, *Economic expansion*, 78. Όπως προκύπτει από έγγραφο του 1073 (*Έγγραφα Πάτμου* II, αρ. 50, σ. 9 και 14), εγκατεστημένοι στο θέμα των Θρακησιῶν ήταν οι συγγενείς των Φωκάδων, Παρσακουτηνοί. Βλ. Cheynet, *Contestations*, 224.

278. Βλ. πιο πάνω, σ. 212, σημ. 82. Η Ahrweiler (*Politique agraire*, 54, σημ. 2) αναφέρει ότι οι μόνοι κάτοχοι έγγειας ιδιοκτησίας στην περιοχή της Σμύρνης πριν από το 1204 ήταν το πατριαρχείο, η μητροπόλη της Σμύρνης και τα μοναστήρια της Κωνσταντινούπολης Παντοκράτορα και Ρουφινιανῶν.

10.000 ζώα²⁷⁹. Κρίνοντας από τις μεγάλες αυτές ποσότητες αγαθών, δεν θα ήταν, ίσως, υπερβολικό να υποστηρίξουμε ότι ο ανεφοδιασμός του στόλου, ο οποίος απέπλεε σε ζωτικές για την αυτοκρατορία εκστρατείες, συντελείτο κυρίως από το θέμα των Θρακησιών και στηριζόταν στις συνεισφορές του αγροτικού του πληθυσμού²⁸⁰.

Για την κεντρική διοίκηση της Κωνσταντινούπολης φαίνεται ότι αποτελούσε επιτακτική ανάγκη η διατήρηση υπό κρατικό έλεγχο της εύφορης γης του θέματος των Θρακησιών. Επί της βασιλείας του Νικηφόρου Φωκά και του Ιωάννη Τζιμισκή τα κτήματα του Μυρελαίου στο θέμα των Θρακησιών φαίνεται ότι είχαν υπερβολικά αυξηθεί, κάτι που προκάλεσε τη διαμαρτυρία του επισκόπου της Μίλητου Νικηφόρου²⁸¹. Στα χρόνια μάλλον πριν από τη βασιλεία του Κωνσταντίνου Μονομάχου, επιφορτισμένος με τη διαχείριση των βασιλικών κτημάτων, «της τῷ Μυρελαίου ἐπισκέψεως», ήταν ο Ιωάννης Μίττας²⁸² και, σύμφωνα με το σφραγιστικό υλικό, γύρω στα μέσα του ενδέκατου αιώνα ο οσιάριος και εκ προσώπου του Μυρελαίου Ιωάννης Φιλάρετος²⁸³. Γνωστός, επίσης, από μία μόνο σφραγίδα είναι ο βασιλικός επισκεπτής των Αλωπεκών, Γεώργιος Χρυσός(ς)²⁸⁴. Ακόμα, προς τα τέλη, ίσως, του ενδέκατου αιώνα, ο πρωτοσπαθάριος και επισκεπτής του Μαιάνδρου Νικήτας Χαλκούτζης υπογράφει ένα πρακτικόν της μονής Ξηροχωραφίου²⁸⁵.

Ωστόσο, υπήρξαν και περίοδοι, κατά τις οποίες η εύφορη γη των Θρακησιών δοκιμάσθηκε. Το 926/927 φοβερός σεισμός εξαφάνισε *πολλά χωρία* και εκκλησίες του θέματος²⁸⁶. Ο δριμύτατος χειμώνας του 927/928 ή του 933, που διήρκεσε εκατόν είκοσι μέρες, και ο λιμός, που επακολούθησε²⁸⁷, πρέπει ασφαλώς να αποτέλεσαν μία νέα δοκιμασία για την περιοχή. Τα φαινόμενα αυτά ξεπεράσθηκαν και ο μοναχός, που συνέγραψε τον *Βίο Παύλου Λάτρου*ς γύρω στο 970²⁸⁸, δεν είχε καμία ανάμνη-

279. *De Cer.*, 658,8-16. Στη συνέχεια του κειμένου αναφέρεται ότι εφορτισμένος με τον ανεφοδιασμό του στρατού με κρασί ήταν ο Λιμνογάλακτος. Πρβλ. Ahnweiler, Smyrne, 69.

280. Πρβλ. Harvey, *Economic expansion*, 195-196.

281. *Βίος Νικηφόρου Μίλητου*, 12, σ. 143-144.

282. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 540Α-Β. Ο Ιωάννης Μίττας είχε χρηματίσει προηγουμένως διοικητής Εφέσου και Αρτοκοπέου (βλ. πιο πάνω, σ. 230, σημ. 262). Για το Μυρελαιον βλ. Oikonomides, *Evolution*, 139, σημ. 88.

283. Seibt - Zarnitz, *Bleisiegel*, 4. 1. 6.

284. *D. O. Seals* 3, 5. 1 (11ος αι.).

285. Wilson - Darrouzès, *Cartulaire de Hiéra*, 19. Βλ. και *D. O. Seals* 3, 25. 1 (11ος-12ος αι.).

286. Συν. Θεοφ., 411,10-12. - Σκλιτζής, 221,93-95.

287. Συν. Θεοφ., 417,15-22. - *Βίος Λουκά Στυλίου*, 10,14-21, σ. 205. Βλ. Runciman, *Romanus Lecapenus*, 227. - Jenkins, *Imperial Centuries*, 248-249. - Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Στρατιωτικά ζητήματα*, 545. Πρβλ. Kaplan, *Hommes et terre*, 421.

288. Βοκοτόπουλος, *Λάτρος*, 79. Πρβλ. Brandes, *Städte*, 93.

ση από αυτά. Από το κείμενό του προβάλλει η ζωή ανθρώπων, οι οποίοι, ακόμα και όταν έχουν αποσυρθεί σε απόμερους τόπους, μπορούσαν να απολαύσουν αγαθά, όπως το κρασί, το τυρί, τα αυγά και το ψωμί²⁸⁹.

Τον ενδέκατο αιώνα ο Σκυλίτζης αναφέρεται με κάποια ανησυχία²⁹⁰ στα *στρατόπεδα* ακριδας, που δύο φορές, τη μία μάλιστα επί τρία ολόκληρα χρόνια, ενέσκηψαν στο θέμα των Θρακησίων και κατέστρεφαν τους καρπούς²⁹¹. Και πάλι, όμως, από τον *Βίο Λαζάρου Γαλησιώτου*, η συγγραφή του οποίου ολοκληρώθηκε το δεύτερο μισό του ενδέκατου αιώνα²⁹², δεν απορρέει ότι οι κάτοικοι της περιοχής υπέφεραν από έλλειψη αγαθών²⁹³.

Κρίνοντας από αυτά τα παραδείγματα και ορισμένα άλλα²⁹⁴, το θέμα των Θρακησίων έμοιαζε μερικές φορές, και ιδιαίτερα σε σύγκριση με άλλα θέματα, με μία αληθινή γη Επαγγελίας²⁹⁵, στην οποία η πολιτική διοίκηση των κριτών έδειχνε να ταιριάζει καλύτερα.

Οι σχετικά πολυάριθμοι κριτές των Θρακησίων, όπως και οι στρατηγοί του θέματος αυτού, δεν ήταν μέλη επιφανών οικογενειών²⁹⁶. Ορισμένοι από αυτούς φέρουν τα ονόματα Γυμνός²⁹⁷, Καμπανάριος²⁹⁸, Ξηρός²⁹⁹, Ραδηνός³⁰⁰, Εξαμιλίτης³⁰¹ και Προμουνδηνός³⁰², αλλά ανήκουν σε οικογένειες, οι οποίες θα ακμάσουν από τον ενδέκατο αιώνα και εξής.

289. *Βίος Παύλου Λάτρου*, 29, σ. 137.

290. Για την καταγωγή του Σκυλίτζη από το θέμα των Θρακησίων βλ. Hunger, *Hochsprachliche profane Literatur*, I, 389.

291. Σκυλίτζης, 394,80-82 και 399,5-6.

292. Kazhdan, *Notes*, 183.

293. Βλ. πιο πάνω, σ. 230, σημ. 253. Βλ. επίσης, *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 597B: ... *κάπειδη ή τούς κνάμους ύποδεξαμένη γή αγαθή ούσα τάχιστα τούτους ύψηλούς άνήκε και μάλα βρίθοντας τῷ καρπῷ*.

294. Ενδεικτικά βλ. *Βίο Παύλου Λάτρου*, 13, σ. 45. - *Βίο Νικηφόρου Μιλήτου*, 20, σ. 152 και 25, σ. 156. - *Βίο Λαζάρου Γαλησιώτου*, 572E-573F.

295. Βλ. Παχυμέρης (CFHB), Δ', 27, σ. 403.

296. Βλ. πιο κάτω, σ. 407-414.

297. *D. O. Seals* 3, 2. 26. - Κολτσίδα - Μακρή, *Μολυβδόβουλλα*, αφ. 19. Πρβλ. Cheynet, *Contestations*, 422, σημ. 49.

298. *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 539E-540A. Βλ. Seibt, *Bleisiegel*, 175, σημ. 5.

299. Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (*MB*), αφ. 47 και 51, σ. 279-280 και 282-283. Βλ. Kazhdan, *Gosp. klass*, 89, 107, 112, 116. - *D. O. Seals*, 2, 8. 16.

300. *Coll. Seyrig*, αφ. 202. Βλ. Kazhdan, *Gosp. klass*, 63, 91, 107, 116, 126. - Gautier, *Monodies inédites*, 91-93.

301. *D. O. Seals* 3, 2. 27. Βλ. και Laurent, *Corpus*, II, αφ. 849, 850. Πρβλ. Kazhdan, *Gosp. klass*, 94, 107, 110. - Laurent, *Médailles Vatican*, 73.

302. Sandrovskaja, *Sfragistika*, αφ. 712. Βλ. και *D. O. Seals* 3, 86. 25.

Σε μία εποχή, κατά την οποία οι ανατολικές περιοχές της αυτοκρατορίας γνώριζαν τη λεηλασία και την κατάκτηση, το θέμα των Θρακησίων παρέμενε αλώβητο από σεισμούς, λιμούς, ακρίδες, αλλά και από τον εχθρό³⁰³. Δικαιολογημένα, λοιπόν, ο Μιχαήλ Ψελλός αποκαλούσε το θέμα αυτό *τέως άπολιόρηκτον Θρακήσιον*³⁰⁴.

---

303. Βλ. σημ. 116.

304. Gautier, *Lettres de Psellos*, σφ. 27, σ. 179.

ΘΕΜΑ ΟΠΤΙΜΑΤΩΝ

Οσαδήποτε μειωτικά κι αν διηγείται για τους Οπτιμάτους ο Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος στο έργο του *Περί θεμάτων*¹ ή στις μικρές στρατιωτικές πραγματείες που αποδίδονται σε αυτόν², οι απαρχές του θέματος αυτού σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις πρέπει να ήταν αρκετά διαφορετικές από τον οπωσδήποτε ταπεινό ρόλο, τον οποίο διαδραμάτισαν οι Οπτιμάτοι στις αυτοκρατορικές εκστρατείες του δέκατου αιώνα³.

Όπως είχε ήδη παρατηρήσει ο Kulakovsky⁴, στη Χρονογραφία του Θεοφάνη οι Οπτιμάτοι μνημονεύονται μόνο δύο φορές: η πρώτη φορά, που θεωρείται και η πρώτη μνεία του θέματος αυτού, αναφέρεται στη βουλγαρική εκστρατεία του Κωνσταντίνου Ε' το 773/774 και έχει ως εξής: *ένωσης (Κωνσταντίνος Ε') τοῖς τάγμασι τοῦς Ὀπτιμάτους*⁵. Η δεύτερη μνεία αναφέρεται στο έτος 798/799, οπότε ο κόμης του Οψικίου Παύλος ηττάται από τους Άραβες *σὺν ὄλῳ τῷ θέματι αὐτοῦ καὶ τοῖς ὀπτιμάτοις*⁶.

Και οι δύο αυτές μνείες, που αναφέρονται στο δεύτερο μισό του ὄγδου αιώνα, παρέχουν τη σταθερή εντύπωση ότι οι Οπτιμάτοι αποτελούν σώμα μάχιμο και κατάλληλο για εκστρατεία. Το γεγονός ότι και στις δύο περιπτώσεις εμφανίζονται προσκολλημένοι ή προσαρημένοι την πρώτη φορά στα τάγματα της φρουράς και τη δεύτερη στη δύναμη του Οψικίου, από το οποίο, ίσως, έχουν αποχωριστεί νωρίτερα, εξηγείται τόσο από τη μικρή αριθμητική τους δύναμη - που πρέπει πάντοτε να αποτελούσε το κύριο γνώρισμά τους ανεξάρτητα από το ρόλο και την ιδιότητά τους -, όσο και από το βαθμό του διοικητή τους, ο οποίος φαίνεται ότι ήταν πάντοτε *δομέστικος*, δηλαδή κατώτερος από έναν θεματικό στρατηγό ή τον κόμητα του Οψικίου. Σε αυτό είναι σαφέστατο το *Περί θεμάτων*⁷: ο *δομέστικος των Οπτιμάτων* είναι *ὑπὸ*

---

1. *De Them.*, 69-70.

2. *Tres tractatus*, 116,340.

3. Haldon, *Praetorians*, 216, σημ. 528. - Haussig, *Kulturgeschichte*, 204.

4. Kulakovsky, *K voprosu*, 402.

5. Θεοφάνης, 447,20.

6. Θεοφάνης, 473,28-31. Πρβλ. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία*, Β', 184.

7. *De Them.*, 70,11-12. Βλ. Kulakovsky, *K voprosu*, 401.

χεῖρα ... στρατηγοῦ καὶ τὴν ἀξίαν καταδεέστερος. Ὅπως στην περίπτωση των Βουκελλαρίων, έτσι και στην περίπτωση των Οπτιμάτων, ο δομέστικός τους πρέπει να ήταν αρχικά διοικητής ιππικής μονάδας, αυτή τη φορά πολύ πιο ολιγαριθμης από τους Βουκελλαρίους. Ίσως, μάλιστα, αυτό ακριβώς το ολιγαριθμο της ιππικής μονάδας των Οπτιμάτων, που φαίνεται ότι την καθιστούσε και αναποτελεσματική, να αποτέλεσε έναν από τους λόγους, οι οποίοι οδήγησαν στη μεταγενέστερη αλλαγή του ρόλου της και την υποβάθμισή της στη στρατιωτική ιεραρχία των θεμάτων.

Στα πλαίσια του στρατού του Οψικίου, ο δομέστικός των Οπτιμάτων ήταν χωρίς αμφιβολία ένας από τους άμεσους υφισταμένους του κόμητος του Οψικίου, όπως εξάλλου και ο δομέστικός των Βουκελλαρίων⁸. Πρόκειται δηλαδή για τη γνωστή μας από το Οψίκιον αρχαιοπρεπή μορφή της στρατιωτικής ιεραρχίας που, ξεκινώντας πάντα από την εποχή του κόμητος των δομεστίκων (*comes domesticorum*), περνούσε υποχρεωτικά από τις μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού Α'. Σύμφωνα με τον Προκόπιο⁹, *Σολόμων τὴν Βελισαρίου ἐπετρόπευε στρατηγίαν δομέστικον τοῦτον καλοῦσι Ῥωμαῖοι*, και μπορεί ο όρος *δομέστικός* να απουσιάζει ολοκληρωτικά από μία τόσο σημαντική πηγή για τα στρατιωτικά ζητήματα, όπως είναι το *Στρατηγικόν* του Μαυρικίου (τέλη έκτου / αρχές έβδομου αιώνα), εκεί, όμως, ο όρος *οπτιμάτος* συνδέεται υποτακτικά με τον όρο *ταξίαρχος*¹⁰: *Ταξίαρχοι λέγονται οἱ μοιράρχαι τῶν οπτιμάτων*, οι οποίοι ταξίαρχοι, όχι μόνο στο *Στρατηγικόν* του Μαυρικίου¹¹, αλλά και σε αρκετές άλλες βυζαντινές πηγές είναι περίπου ισοδύναμοι με τον όρο *ὑποστράτηγος*¹², δηλαδή με τον όρο *δομέστικός* στην περίπτωση των Οπτιμάτων και των Βουκελλαρίων, όπως ακριβώς αυτός μαρτυρείται από τον Προκόπιο τον έκτο αιώνα. Είναι, επίσης, χαρακτηριστικό της εννοιολογικής ταύτισης των όρων *ταξίαρχος* και *δομέστικός* το γεγονός ότι μπορεί να εναλλάσσονται στα κείμενα, αλλά ποτέ δεν χρησιμοποιούνται ταυτόχρονα. Θα μπορούσαμε, συνεπώς, να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι την εποχή, που περιγράφεται από το *Στρατηγικόν* του Μαυρικίου και στην οποία δεν υπάρχει ακόμα το Οψίκιον και οι υποδιαιρέσεις του, οι Οπτιμάτοι αποτελούν ιδιαίτερο στρατιωτικό σώμα, το οποίο διοικείται από έναν *δομέστικο*.

Το πότε οι Οπτιμάτοι έχασαν τον αρχικό μάχιμο χαρακτήρα τους και μετατράπηκαν στους γνωστούς μας «ήμενονηγούς», διατηρώντας, όμως, πάντα έναν δομέστικο επικεφαλής τους, είναι σχεδόν αδύνατον να εντοπιστεί με ακρίβεια, μολοντί η

8. Βλ. πιο πάνω, σ. 165, και πιο κάτω, σ. 246.

9. Προκόπιος, *Πολ.*, Γ, 11,5 = I, 361.

10. Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, Γ, 7,11-12, σ. 168.

11. Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, Α', 3,23-24, σ. 86. Βλ. Kulakovsky, *K voprosu*, 411.

12. Η δεύτερος στη διοίκηση. Βλ. Oikonomidès, *Listes*, 108, σημ. 65.

δεύτερη μνεία του Θεοφάνη για τους Οπτιμάτους¹³ οδηγεί με ασφάλεια στο έτος 798/799 ως *terminus post quem*, ενώ τα μέσα του δέκατου αιώνα, που καλύπτονται από τα πονήματα του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, είναι ένας επίσης ασφαλέστατος *terminus ante quem*.

Η λογικότερη, ωστόσο, υπόθεση, που θα μπορούσε να προταθεί προς αυτή την κατεύθυνση, θα έπρεπε, χωρίς άλλο, να συσχετίζει τη μεταβολή στο ρόλο και την ιδιότητα των Οπτιμάτων με τη μεταβολή στο χαρακτήρα και στο ρόλο του Οψικίου, μικρή ιππική μονάδα του οποίου πρέπει να αποτελούσαν οι Οπτιμάτοι μέχρι περίπου τα τέλη της βασιλείας του Κωνσταντίνου Ε'¹⁴. Έτσι λοιπόν, η εμφάνιση τουρμαρχών στο θέμα Οψικίου το πρώτο μισό του ένατου αιώνα, που συνεπάγεται αυτόματα τη μετατροπή του Οψικίου σε ιππικό (καβαλλαρικό) θέμα, δεν αποκλείεται καθόλου να κατέστησε άχρηστο ή περιττό το ρόλο της μικρής ιππικής μονάδας των Οπτιμάτων, που μπορεί να μην καταργήθηκε, αναγκάστηκε, όμως, να υποβαθμιστεί.

Όπως είναι γνωστό, ο δομέστικος των Οπτιμάτων εμφανίζεται για πρώτη φορά στη βυζαντινή ιεραρχία στο λεγόμενο *Τακτικόν Uspensky* το 842/843¹⁵ και βρίσκεται σε αρκετά χαμηλή θέση, μακριά από τους θεματικούς στρατηγούς εν ενεργεία, ενώ, μαζί με άλλους τοποτηρητές, άρχοντες και τουρμάρχες του στόλου, εμφανίζονται *τοποτηρηταί τῶν Ὀπτιμάτων*¹⁶. Με τον ίδιο, συνεπώς, τρόπο, που η μετατροπή του Οψικίου σε καβαλλαρικό θέμα μπορεί να έγινε μετά το 823¹⁷, έτσι και μία ενδεχόμενη μετατροπή των Οπτιμάτων σε σώμα ημιμονηγών με έδρα πια τα Μαλάγινα και όχι τη Νικομήδεια¹⁸, η οποία μπορεί να θεωρείται τον ένατο αιώνα πια επαρχία¹⁹, μπορεί θανασία να ενταχθεί στις καίριες μεταρρυθμίσεις και νέες ιδρύσεις θεμάτων επί Μιχαήλ Β', που ακολούθησαν την καταστολή της εξέγερσης του Θωμά του Σλάβου, τις οποίες, όμως, οι βυζαντινές αφηγηματικές πηγές δεν εννοούν να μνημονεύσουν. Οι λόγοι της σιωπής αυτής των βυζαντινών κειμένων σχετικά με τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις κατά τη βασιλεία του Μιχαήλ Β' παραμένουν άγνωστοι.

Επίσης, λίγο πριν από τα μέσα του ένατου αιώνα ο άραβας γεωγράφος Kudāma εμφανίζει το θέμα Οπτιμάτων ανάμεσα στα βυζαντινά μικρασιατικά θέματα, τα

13. Θεοφάνης, 473,28-31.

14. Ahrweiler, *Recherches*, 25.

15. Oikonomidès, *Listes*, 53,8 και 55,11.

16. Oikonomidès, *Listes*, 57,17.

17. Πρβλ. πιο πάνω, σ. 176.

18. Ο Ramsay (*Geography*, 179) θεωρούσε τη Νικομήδεια κύρια πόλη του θέματος των Οπτιμάτων ακόμα και τον δέκατο αιώνα.

19. Βλ. Loparev, *Žitija sviatych II*, 8. Η έκφραση *ή τῶν Νικομηδέων επαρχία* θα έχει στο μέλλον ευρύτερη χρήση.

οποία έχουν την πιο μικρή παρατακτική δύναμη (4.000 άνδρες)²⁰, χωρίς, όμως, να διευκρινίζει το χαρακτήρα του στρατιωτικού αυτού τμήματος. Αν ο Ibn Kurradādhbih, την ίδια εποχή, ισχυρίζεται ότι το θέμα Οπτιμάτων περιλαμβάνει στα όριά του τρία φρούρια και την πόλη της Νικομήδειας, ερειπωμένη πια²¹, μία μνεία στον *Βίο Θεοδώρας*²² θεωρεί ότι, γύρω στα εικοστά έτη του ένατου αιώνα, υπήρχαν άνθρωποι σε τουλάχιστον έναν πύργο της Νικομήδειας. Στον *Βίο Θεοφυλάκτου Νικομηδείας*, εκτός από τις εκκλησίες και το νοσοκομείο (!), που φέρεται να έκτισε ο όσιος στη Νικομήδεια του όγδοου αιώνα²³, μνημονεύεται ότι τα παιδιά των Νικομηδέων είχαν βάρβαρη γλώσσα και γνώμη²⁴.

Από τα τρία φρούρια στα όρια των Οπτιμάτων, που μνημονεύει ο Ibn Kurradādhbih²⁵, το μόνο, το οποίο έχει σταθερή διαχρονική παρουσία στις βυζαντινές πηγές είναι ο στρατιωτικός σταθμός των Μαλαγίνων²⁶, ενώ κοντά στην Απολλωνιάδα λίμνη υπήρχε, όπως φαίνεται, ένα ακόμα φρούριο με το όνομα Μετώπη ή Μέτωπα²⁷. Το τρίτο φρούριο θα μπορούσε να ταυτιστεί με το μνημονευόμενο στον *Βίο Θεοδώρου Στουδίτου* ως Ελπίζων²⁸, ενώ το αναφερόμενο ως κάστρον Απολλωνιάς στη Χρονογραφία του Θεοφάνη²⁹ την εποχή της Ειρήνης της Αθηναίας, το οποίο επιχειρήθηκε να τοποθετηθεί στη Φρυγία³⁰, θα μπορούσε θαυμάσια να βρισκείται στη λίμνη Απολλωνιάδα, κοντά στη Νικομήδεια. Ένα ακόμα φρούριο με το

20. De Goeje, 197-198. Πρβλ. Gelzer, *Themenverfassung*, 96-97.

21. De Goeje, 77. Αντίθετα, για τις αρχές του έβδομου αιώνα, ο *Βίος Θεοδώρου Συκεώτου* δίνει μία ζωντανή εικόνα της Νικομήδειας, όπου υπάρχουν, ανάμεσα στα άλλα, βάλανεια (Προκόπιος, *Κτίσμ.* Ε', 3, 7, σ. 154-155), μονές, ναοί, εργαστήρια κλπ. (*Βίος Θεοδώρου Συκεώτου*, I, 156, σ. 126-130). Βλ. και Foss, *Nicomedeia*, 186-187, 188, όπου παρακολουθείται γενικά η πορεία της μέχρι τον Ηράκλειο, και μετά το 716 (717).

22. *Βίος Θεοδώρας*, 3,28-33, σ. 259.

23. Όπως παρατήρησε πρώτος ο Loparev (Opisanije, 354), ο Βίος έχει γραφτεί αρκετά μεταγενέστερα, ενώ η παραλλαγή που δημοσίευσε ο Halkin (*Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας Β*, 170-181) είναι προμεταφραστικός. Οι εκκλησίες και το νοσοκομείο στον *Βίο Θεοφυλάκτου Νικομηδείας Α*, 8, σ. 75.

24. *Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας Β*, 176.

25. De Goeje, 77.

26. Για τον εντοπισμό των Μαλαγίνων βλ. Foss, *Malagina*, 161-183. - Ζαχαριάδου, *Παλαιοί Σουλτάνοι*, 84, σημ. 136.

27. Επιστ. Θεοδώρου Στουδίτου, αρ. 81,29-30, σ. 202. - *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Β*, 288B-C. - *Βίος Νικολάου Στουδίτου*, 881C-884A.

28. Ίσως, κοντά στην τοποθεσία Λάκκου μπάτα. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Β*, 304D.

29. Θεοφάνης, 465,8. Πρβλ. και Θεοφάνης, 375,1, όπου η Απολλωνιάς αναφέρεται ως πόλις για το έτος 705, δηλαδή αρκετά νωρίτερα.

30. Brandes, *Städte*, 35.

όνωμα Βασιλεία μνημονεύεται τον ενδέκατο αιώνα πια, ίσως, ανάμεσα στη Νίκαια και στην Πραϊνέτο³¹.

Τα Μαλάγινα, που η πρώτη τους μνεία τοποθετείται στο 786³², δηλαδή αμέσως σχεδόν μετά τη θεωρούμενη ίδρυση του θέματος των Οπτιμάτων, μνημονεύονται επίσης το 799³³, το 803³⁴, το 820 και εξής³⁵, το 855/856³⁶ και, βέβαια, ως *πρώτον ἀπληκτον* από τον Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο³⁷. Η σημασία τους δε επιβεβαιώνεται από μία μνεία στον *Βίο αγίου Ευστρατίου*, όπου αναφέρεται ρητώς *ή τῶν Μαλαγίνων χώρα*³⁸. Από τις τελευταίες αυτές μνείες συνάγεται ότι στα Μαλάγινα θα πρέπει να τοποθετηθεί η έδρα του δομestικού των Οπτιμάτων με πολύ περισσότερες πιθανότητες από ό,τι στη Νικομήδεια. Μόνο στην τελευταία αυτή περίπτωση των μέσων του δέκατου αιώνα η μετατροπή των Οπτιμάτων σε ημιονηγούς δείχνει να έχει ολοκληρωθεί.

Μπορεί ο Πορφυρογέννητος να μην αναφέρει τον δέκατο αιώνα την Κίο της Βιθυνίας ανάμεσα στις υποτιθέμενες πόλεις του θέματος των Οπτιμάτων³⁹, στη Χρονογραφία του Θεοφάνη, όμως, έχει σχετικά ομαλή παρουσία από το 562⁴⁰ μέχρι το 803⁴¹, οπότε η Κίος μνημονεύεται ως περιοχή, όπου βρίσκεται η μονή του Ηρακλείου⁴², για την οποία ο Κεδρηνός μάς πληροφορεί ότι βρισκόταν *έν τῷ Κατάβολῳ*⁴³. Το τοπωνύμιο *Κατάβολος* είναι γνωστό από τον *Βίο Νικηφόρου Μηδικίου*⁴⁴ ως τόπος, που υπήρχαν *γονικά προάστεια* του οσίου και όπου ίδρυσε τη μονή της Θεοτόκου με ομώνυμο ναό. Πρόκειται δηλαδή για μία καθαρά εκκλησιαστική περιοχή⁴⁵. Εκτός από τα *γονικά* του προάστεια, ο Νικηφόρος Μηδικίου αγό-

31. Βρυνένιος, 303,17-19. - Άννα Κομνηνή, II, 68. Πρβλ. Ramsay, *Geography*, 190.

32. Θεοφάνης, 462,10-12. Βλ. Brandes, *Städte*, 72, σημ. 7, για μνεία των Μαλαγίνων σε Αποκαλυπτικά κείμενα (από μεταγενέστερη, όμως, παρεμβολή).

33. Θεοφάνης, 473,23-25.

34. Θεοφάνης, 479,18-20. - Συν. Θεοφ., 9,14.

35. Γενέσιος, Δ', 30, σ. 81.

36. Συν. Θεοφ., 198,23. - Σκυλίτζης, 108,90-92. Βλ. Ramsay, *Geography*, 203-205.

37. *Tres tractatus*, 80,3, 116,342, 118,368, 126,516.

38. *Βίος Ευστρατίου*, 54,1, σ. 398. Βλ. Foss, *Malagina*, 165.

39. *De Them.*, 70,15-17.

40. Θεοφάνης, 236,16-20. Αυτοκέφαλη επισκοπή από το 536. Βλ. Beck, *Kirche*, 166.

41. Θεοφάνης, 479,25-27.

42. Janin, *Grands centres*, 152-153. - Mango, Kurşunlu - Elegmi, 241.

43. Κεδρηνός, II, 33,9-10. Στον *Βίο Νικήτα Πατρικίου* (4, σ. 329) αναφέρεται: ... *έν τῷ Κατάβολῳ* ...

44. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 6,16-25, σ. 408.

45. Σύμφωνα με τον Loparev, *Žitija sviatych* II, 95, ο Κατάβολος βρισκόταν στην ακτή του Εύξεινου Πόντου, κοντά στην Ποντοηράκλεια, κάτι που δεν πρέπει να είναι σωστό.

ρασε, γύρω στο 779/780, από τους γεωργούς κατοίκους του ένα ολόκληρο χωριό, αυτό της Μεδίκης ή Μεδικής⁴⁶, παραθαλάσσιο όπως φαίνεται, εφόσον *ἐν τῷ αἰγιαλῷ* διακομίστηκε το λείψανο του οσίου για λαϊκό προσκύνημα⁴⁷, μάλλον το 813.

Το νέο αυτό ρεύμα του μοναχισμού στη Βιθυνία, που διαμορφώνεται γύρω στη λήξη της πρώτης περιόδου της Εικονομαχίας και το θάνατο του Κωνσταντίνου Ε', επηρεάζει καιρία την περιοχή, η οποία θα αποτελέσει το μικρό θέμα των Οπτιμάτων, και που βρίσκεται τώρα πλησιέστερα προς την πρωτεύουσα, περισσότερο ακόμα και από το θέμα Οψικίου⁴⁸. Ο ορατός από το Ιερόν Παλάτιον σταθμός φρουκτωρίας και ταυτόχρονα μοναχικό κέντρο βουνός Αυξεντίου, παλιό ερημητήριο του Στεφάνου του Νέου, θα βρίσκεται τώρα στο θέμα Οπτιμάτων⁴⁹. Από ό,τι μπορεί να υποτεθεί, το νέο αυτό ρεύμα αναχωρητισμού στη Βιθυνία συνετέλεσε με τον τρόπο του στη μη αναβίωση των αρχαίων πόλεων της περιοχής, έτσι ώστε ακόμα και η κάποτε ένδοξη Νικομήδεια να θεωρείται από τους Άραβες ερειπωμένη στα μέσα του ένατου αιώνα.

Φαίνεται ότι έχουμε να κάνουμε με αγροτικό τοπίο, στο οποίο κυριαρχούν τα μοναστήρια. Στην Ταρσία, που αποκαλείται *χώρα ὑπὸ τὸ θέμα τελοῦσα τῶν Ὀπτιμάτων*, υπήρχε *κώμη και γεώργιον ἀληθῶς πλούσιόν τε και ὑπερμέγεθες*, που ονομαζόταν Βιτζιναναί⁵⁰. Κοντά στη Νικομήδεια αναφέρεται ως κώμη ο Αχυράουσι⁵¹, το χωριόν Μετεωρίν⁵² και, ακόμα, οι Πτελεές⁵³, ενώ ως παραθαλάσσια τοποθεσία, γνωστή από παλιά, αναφέρονται τα Κρησκοκντίου⁵⁴. Όπως φαίνεται, οι πλούσιοι σε ιδιοκτησία της γης όσοι, που ιδρύουν μονές, δίνουν τον τόνο και για την ίδρυση μόνων από αξιωματούχους.

Από τότε που το θέμα Οπτιμάτων αρχίζει να διακρίνεται και εδαφικά από το Οψίκιον⁵⁵, δηλαδή από τα χρόνια μετά το 823, η ασιατική ακτή του Βοσπόρου φαί-

46. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 10,6-15, σ. 413-414.

47. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 18,20-22, σ. 424.

48. Βλ. πιο πάνω, σ. 185. Πρβλ. Κουντούρα-Γαλάκη, *Κλήρος*, 268, σημ. 6 και 7.

49. Βλ. Beck, *Kirche*, 208, 508.

50. *Βίος Ευστρατίου*, 3,7-8, σ. 369. Πρβλ. Kaplan, *Hommes et terre*, 109. Σύμφωνα με τον μεταγενέστερο Νικήτα Χωνιάτη (σ. 423,2-3), η Ταρσία ήταν *ἀγχορος Νικομηδεῖσι*. Και οι δύο επαρχίες (Ταρσίας, Νικομηδείας) ήταν αγροτικές. Κατά μία περιέργη συγκυρία, ο Kazhdan (Kazhdan - Erpstein, 38) θεωρεί τη Νικομήδεια σημαντική πόλη τον δωδέκατο αιώνα (ήταν εξάλλου και πατρίδα του Μιχαήλ Ψελλού τον ενδέκατο). Η Άννα Κομνηνή (II, 71) επμένει να την αποκαλεί μητρόπολη των Βιθυνών.

51. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Β*, 305C.

52. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Β*, 308B.

53. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Β*, στο ίδιο.

54. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Β*, 316C. Πρβλ. Loparev, *Žitija sviatych I*, 182.

55. Ιδιαίτερα δύσκολη είναι η διάκριση ανάμεσα στο Οψίκιον και τους Οπτιμάτους σε ό,τι αφορά ορισμένα μοναστήρια στις υπώρειες του Ολύμπου. Πρβλ. Loparev, *Žitija sviatych II*, 96.

νεται ότι ήταν «κορεσμένη» εκκλησιαστικά⁵⁶. Ακόμα και γνωστοί τόποι κυνηγιού όπως τα Ονωράτου⁵⁷ έχουν μονές ή ναούς⁵⁸. Ανάμεσα στα Ονωράτου και τη Χρυσόπολη (Σκουτάρι) περίπου ολόκληρη η ασιατική ακτή του Βοσπόρου πρέπει να αποτελούσε αυτοκρατορική ιδιοκτησία, και μάλιστα *τῶν βασιλικῶν μαγγάνων*⁵⁹, αφού εκεί παραχωρούνται στην αρμενική οικογένεια των Μωσηλέ - ιδιαίτερα στον καίσαρα Αλέξιο, με μεσολάβηση της πεθεράς του αυτοκράτειρας Θεοδώρας το 839/840⁶⁰ - μοναστήρια, όπως η μετέπειτα γνωστή ως μονή του Αλεξίου Μωσηλέ *κατὰ τὸν Ἀνθεμίον τόπον*⁶¹, η μονή του Βυρσέως στα περίχωρα της Χρυσόπολης και ένα ακόμα *βασιλικὸν μοναστήριον κατὰ τὴν Χρυσόπολιν*⁶². Από τα παλιότερα μοναστήρια της Χρυσόπολης μνημονεύεται η μονή του στρατηγού Φιλιππικού⁶³ ως τόπος ταφής του δολοφονημένου Μιχαήλ Γ⁶⁴. Αντίθετα είναι άγνωστο σε ποιόν ανήκε προηγουμένως το προάστειο στις Ρουφιανές, που αναφέρεται στον *Βίο Νικήτα Πατρικίου*⁶⁵. Ο μάγιστρος Σέργιος Νικητιάτης από την Παφλαγονία θα κτίσει μονή στον κόλπο της Νικομήδειας⁶⁶. Σε ό,τι αφορά τη μονή του Αγαθού, για την οποία τα προβλήματα είναι πολλά⁶⁷ από τον *Βίο Νικηφόρου*⁶⁸ ως τον *Βίο Ευθυμίου*⁶⁹, το μόνο, ίσως, βέβαιο στοιχείο είναι ότι η ακόμα αταύτιστη τοποθεσία τα Αγαθού φέρεται ως *προάστειον* της μονής Ψαμμαθείας⁷⁰.

56. Βλ. πιο πάνω, σ. 187.

57. *Ἀναράται* στον Λέοντα Διάκονο, Δ', 7, σ. 65. Για τα προάστεια στα Ονωράτου τον ενδέκατο αιώνα βλ. Βρυνένιος, 81,2-4.

58. Το 959 ο Ρωμανός Β' φέρεται να έχει σκοτώσει *εἰς Ἄνωράτας ... παμμεγέθεις χοίρους τέσσαρας* (Συν. Θεοφ., 472,19-20). Για τον εντοπισμό της τοποθεσίας βλ. Janin, *Grands centres*, 21, χωρίς, όμως, να τοποθετούνται τα Ονωράτου στο χάρτη της σ. 6.

59. Συν. Θεοφ., 109,6-7. Φυσικά, πρόκειται για μνεία προγενέστερη της εποχής του Βασιλείου Α'. Για την κουργαρεία των Μαγγάνων βλ. Οικονομίδης, *Listes*, 35 και 318, σημ. 178-183.

60. Συν. Θεοφ., 109,2-11. Για την περιουσία των Μωσηλέ κοντά στο Φιλομήλιον βλ. πιο πάνω, σ. 100, 198.

61. Συν. Θεοφ., 109,6. - Σκυλίτζης, 65,44. Βλ. Janin, *Grands centres*, 17.

62. Συν. Θεοφ., 109,2-4.

63. Janin, *Grands centres*, 24-25.

64. Συν. Θεοφ., 353,4-7. - Συν. Γεωργ. Μον., 849,2-4. - Ψευδοσυμεών, 700,9-13. - Θεοδ. Μελιτ., 176. - Σκυλίτζης, 172,80-83.

65. *Βίος Νικήτα Πατρικίου*, 3, σ. 329. Στο θέμα Οπτιμάτων πιθανότατα να βρισκόταν επίσης και το τοπίον Κατησία που αγόρασε ο όσιος. Βλ. *στο ίδιο*, 13, σ. 337.

66. *Syn. Eccl. Const.*, 777. Πρβλ. πιο κάτω, σ. 278.

67. Βλ. Janin, *Grands centres*, 23.

68. *Βίος Νικηφόρου*, 201,2-3.

69. *Βίος Ευθυμίου*, 5,32-33, σ. 29.

70. *Βίος Ευθυμίου*, 16,18-19, σ. 109. Βλ. Každan, *Psamafijskaja chronika*, 19-23.

Λίγο νοτιότερα, στη βόρεια ακτή του κόλπου της Νικομήδειας, πρέπει να βρισκόταν ο λιμνή του Σατύρου, για τις απαρχές του οποίου γίνεται λόγος στη Συνέχεια Θεοφάνη⁷¹: λίγο πριν πεθάνει, ο πατριάρχης Ιγνάτιος (847-858 και 867-877) *ἀνεστήσατο*⁷² τη μονή του Αρχιστρατήγου Μιχαήλ Ανατέλλοντος⁷³. Στην πεδιάδα της Δαματρύς, η οποία ανήκε παλιότερα στο Οψίκιον, φέρεται να διαθέτει μονή με το όνομα «τὰ Σπειρά» ο πανίσχυρος πατριάρχης και παρακοιμώμενος του Λέοντος Σ', ευνοχός Σαμωνάς⁷⁴. Ακόμα νοτιότερα από τη Δαματρώ, στην πεδιάδα της Ατρώας, που, όπως φαίνεται, είχε περιέλθει επίσης στο θέμα Οπτιμάτων, ο Πέτρος της Ατρώας έζησε ένα μεγάλο διάστημα της ζωής του⁷⁵ στη μονή του προφήτη Ζαχαρία⁷⁶, η οποία διέθετε, όπως πολλές μονές, ένα ναό της Θεοτόκου⁷⁷ στις υπώρειες του Ολύμπου.

Οι πηγές αφήνουν με αρκετή σαφήνεια να εννοηθεί ότι παράλληλα με τις επαναλαμβανόμενες σε όλες τις εποχές αυτοκρατορικές διαπεραιώσεις στις Πύλες της Βιθυνίας⁷⁸, υπήρχε και ένας άλλος τύπος αυτοκρατορικού *προκένσου*⁷⁹, που ονομαζόταν *μετάστασις*⁸⁰ ή *μεταστάσιμον*⁸¹, σε ισχύ μάλλον από την εποχή του Βασίλειου Α' στην τοποθεσία Πηγές⁸². Πρόκειται για έναν τόπο ειδικυλικό και με αυτοκρατορικά ενδαιτήματα *ἐν τοῖς λεγομένοις ἀγροῖς τοῦ Δαμμανοῦ*⁸³, γνωστό από

71. Συν. Θεοφ., 20,22-21,4: *ἀλλὰ Σάτυρος μὲν, ὅτι ἐκ μικροῦ διαστήματος τῆς τοιαύτης μονῆς ὁ παλαιὸς ὀνομάζεται Σάτυρος, ἐν ᾧ ἦν ἱερὸν παρὰ τῶν Ἑλλήνων οἰκοδομηθὲν τῷ αὐτῷ Σατύρῳ, οὗ καθ' ὁμωνυμίαν, διὰ τὸ πλησίον εἶναι τὴν εἰρημένην μονήν, τῷ τοιοῦτῳ καλεῖται ὀνόματι.*

72. *Βίος Ιγνατίου*, 497Α.

73. Συν. Θεοφ., 20,21. Ίσως, ο Ιγνάτιος να ήταν ηγούμενος της μονής του Σατύρου (Συν. Θεοφ., 193,9-10. - Σκυλίτζης, 106,18-21). Βλ. Janin, *Grands centres*, 42. Επίσης βλ. Συν. Γεωργ. Μον., 841,22. - Ψευδοσυμεών 690,14-16. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 21,15, όπου το λιμάνι αποκαλείται *ἐμπόριον Σατύρου*. Πρβλ. πιο πάνω, σημ. 71.

74. Συν. Θεοφ., 369,5-6, 375,20-21. - Λέων Γραμμ., 283,14-17. - Θεοδ. Μελιτ., 194. - Συν. Γεωργ. Μον., 863,18-19. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 36,16-18. - Ψευδοσυμεών, 712,9-12. - Σκυλίτζης, 190,61-64. Βλ. Jenkins, *The «Flight»*, 335-336.

75. Βλ. Janin, *Grands centres*, 151.

76. *Βίος Πέτρου Ατρώας*, 9,9-13, σ. 89.

77. *Βίος Πέτρου Ατρώας*, 10,1-12, σ. 89-91.

78. Βλ. πιο πάνω, σ. 182.

79. *DAI*, 51,45, σ. 248.

80. Du Cange, *Graec.*, s.v. - Λιουτπράνδος, *Legatio*, 25, σ. 188: *metastasin, id est stationem*. Βλ. σχετικά Koder - Weber, 46.

81. Συν. Θεοφ., 430,2. - *DAI*, 51,14-15, σ. 246. Για αναχωρήσεις βλ. *De Cer.*, 192, 243, 311. Πρβλ. *Commentary*, 197.

82. R. Janin, *Constantinople byzantine*, Paris 1950, 142.

83. Σκυλίτζης, 178,57-58. Η τοποθεσία αυτή ως τόπος αναφυχής, μάλλον, πρέπει να αντικαταστάθηκε από τα Ονωράτου, λίγο αργότερα.

την αποτυχημένη συνωμοσία εναντίον του Λέοντος ζ' το 895 ή το 897⁸⁴. Η αυτοκρατορική απόβαση στις Πύλες ή την Ελενούπολη είχε εκστρατευτικό χαρακτήρα, ενώ η απόβαση στις Πηγές είχε χαρακτήρα αναψυχής. Σύμφωνα με τον Πορφυρογέννητο, όμως, η αυτοκρατορική στρατιωτική διαπεραιώση στις Πύλες είναι εκείνη, στην οποία εμφανίζεται ο κύριος ρόλος των Οπτιμάτων. Ο δομέστικος των Οπτιμάτων διατάσσεται να παρουσιαστεί στις Πύλες μαζί με όλους τους Οπτιμάτους του και να παρέχει *κατασαγμάριον οπτιμάτων*⁸⁵. Κάθε Οπτιμάτος δηλαδή οφείλει να αναλάβει ένα ζώο μεταφορικό (σαγμάριον = σαμάριον) και ο δομέστικος από την πλευρά του οφείλει να καταγράψει, για κάθε Οπτιμάτο, το όνομά του και το χωριό του⁸⁶. Αν από κάποια αιτία χαθεί το ζώο, την απώλειά του χρεώνεται ο γραμμένος ως υπεύθυνος γι' αυτό Οπτιμάτος⁸⁷: σε περίπτωση δε που το ζώο πεθάνει, ο αρμόδιος Οπτιμάτος *άποκομίζει τὰς σφραγίδας εἷς τε τὸν κόμητα καὶ τὸν χαρτουλάριον*⁸⁸. Όπως φαίνεται από το κείμενο που παρατέθηκε, υπάρχουν και *κόμητες τῶν οπτιμάτων* υπό τον δομέστικο⁸⁹, αλλά σε καμία περίπτωση οι Οπτιμάτοι δεν φαίνονται να εκτελούν κάποια άλλη υπηρεσία εκτός από εκείνην του να σέρνουν τα μεταγωγικά ζώα: το δεύτερο μισό του όγδοου αιώνα, εποχή κατά την οποία πρέπει να αποτελούσαν ιππικό τμήμα του Οψικίου⁹⁰, δείχνει πια πολύ μακρινή.

Τόσο η Πραίνετος και η Παρθενούπολη, όσο και ο Αστακός, που αναφέρονται από τον Πορφυρογέννητο ως πόλεις του θέματος Οπτιμάτων⁹¹, πρέπει να αποτελούν παρελθόν, ενώ γνωρίζουμε μία κόμη Τζούλλου, *υπεράνω Πραίνετου*⁹². Είδαμε ότι η Ελενούπολη αποκαλείται Ελεεινούπολη από τους γύρω κατοίκους το 1068⁹³. Αν τα Μαλάγινα ως πρώτον «άπληκτον» των βασιλικών ταξιδίων είχαν τελειώς υποσκελίσει τη Νικομήδεια στο στρατιωτικό επίπεδο, οι γνωστοί από τις πηγές επώνυμοι δομέστικοι και άλλοι ανώτεροι αξιωματούχοι των Οπτιμάτων

84. Βλυσιδου, Δαμανού, 79-88.

85. *Tres tractatus*, 114,313-315 και 116,334-336.

86. *Tres tractatus*, 116,336: *ἐν καταγραφῇ ποιούμενος τὸ τε ὄνομα καὶ τὸ χωρίον.*

87. *Tres tractatus*, 116,337: *καὶ εἰ μὲν ἀπόληται, ζημιούται αὐτὸ ὁ οπτιμάτος.*

88. *Tres tractatus*, 116,337-338 και 235 (σχόλια). Ο κόμης, που αναφέρεται εδώ, πρέπει να είναι ο *κόμης τοῦ στάβλου*, ο οποίος μνημονεύεται στο *ἴδιο*, 114,312-313.

89. *Tres tractatus*, 116,359-360 και 237 (σχόλια).

90. Lounghis, *Obsequium*, 57.

91. *De Them.*, 70.

92. *Βίος Ιωαννικίου*, 360Α. Η μνεία της Πραίνετου στον *Βίο Νικολάου Στουδίτου*, 909Α, δεν πείθει καθόλου ότι πρόκειται για πόλη. Βλ. επίσης πιο πάνω, σ. 181-182. Πρβλ. εξάλλου τη μνεία του Βρυννίου, 249,11-13.

93. Ατταλειάτης, 144,5-8. - Συν. Σκυλίτζη, 142,18-19. Αντίθετα, στον Βρυννίο (σ. 311,9) η Ελενούπολις διατηρεί τη σωστή μορφή του ονόματός της.

(εκτός από έναν Γρηγόριο Χοιροσφάκτη⁹⁴, ιδιαίτερα δύσκολο να χρονολογηθεί) ούτε σε γνωστές οικογένειες ανήκουν, ούτε φαίνεται να διαδραμάτισαν κάποιον αξιολογικό ρόλο στην πολιτική και κοινωνική ζωή της αυτοκρατορίας⁹⁵, παρόλο που στο έδαφος του θέματος των Οπτιμάτων συνέβησαν ιδιαίτερα αξιολογικά γεγονότα από τον ένατο μέχρι τον ενδέκατο αιώνα⁹⁶.

Θα μπορούσε, τελικά, να υποστηριχθεί, ότι η μετατροπή του Οφικίου σε καβαλαρικό θέμα, που πρέπει να έγινε μάλλον μετά την καταστολή της εξέγερσης του Θωμά του Σλάβου, οδήγησε άμεσα ή έμμεσα και στη μετατροπή των Οπτιμάτων από ιππική μονάδα σε μεταφορικό σώμα ημιμονηγών. Οι Οπτιμάτοι με τη νέα τους αυτή μορφή τοποθετήθηκαν στη Βιθυνία ειδικά για να εξυπηρετούν τις ανάγκες των εκστρατειών των αυτοκρατόρων στην Ανατολή, από τις Πύλες της Βιθυνίας ως τα Μαλάγινα, στα οποία φαίνεται ότι έδρευαν και όπου ο ρόλος τους έδειχνε να τελειώνει. Σε ό,τι αφορά τις διοικητικές σχέσεις τους με την παλαιά Νικομήδεια, είναι περίπου βέβαιο ότι έχουν αδικαιολόγητα υπερτονιστεί, αντίθετα με ό,τι πρέπει να συνέβαινε στην πραγματικότητα⁹⁷.

94. Schlumberger, *Sigillographie*, 244, αρ. 1.

95. Βλ. πιο κάτω, σ. 425-430.

96. Στην επίθεση π.χ. των Ρως στην Κωνσταντινούπολη το 941 (Συν. Θεοφ., 424,13-15. - Σκυλίτζης, 229,96-97) μνημονεύεται το τοπωνύμιο Σγόρα ή Ρόγαι στην ασιατική ακτή του Βοσπόρου και νότια του Ιερού, το οποίο Ιερόν εξάλλου φαίνεται ότι είχε καταληφθεί το 821-822 από τους αντάρτες του Θωμά του Σλάβου (Συν. Θεοφ., 59,4-6. - Σκυλίτζης, 34,74-76). Από όλα αυτά τα γεγονότα απουσιάζει οποιαδήποτε μνεία σχετικά με τους Οπτιμάτους.

97. Αντίθετα ο Foss (Nicomedeia, 188), που παραπέμπει στον Πορφυρογέννητο, *De Them.*, 69.

ΘΕΜΑ ΒΟΥΚΕΛΛΑΡΙΩΝ

Η *Ιστορία σύντομος* του πατριάρχη Νικηφόρου, σταματώντας το 769, δεν μνημονεύει καθόλου το προφανέστατα νεοσύστατο θέμα των Βουκελλαρίων (πρώτη μνεία του το 766¹), το οποίο βρισκόταν ως τότε κάτω από τον έλεγχο και τη διοίκηση του στρατού του Οψικίου. Η μνεία *βουκελλάριοι* υπάρχει όμως στο λεγόμενο *Χρονογραφικόν σύντομον* του κώδικα του Λονδίνου που εκδόθηκε πρόσφατα από τον Mango: *βουκελλαρίους δὲ τούτους ἐπιχωρίῳ διαλέκτῳ ἐκάλονον*². Η μνεία αυτή, που ισχύει ακόμα για τις αρχές του έβδομου αιώνα³, δείχνει περισσότερο απόηχος μίας προγενέστερης εποχής⁴, παρά προαγγελία ενός νέου θέματος. Με την ίδρυση του θέματος των Βουκελλαρίων λίγο μετά τα μέσα του όγδοου αιώνα⁵, το Οψίκιον πρέπει να περιορίστηκε σε εδαφική έκταση δυτικά από τις αρχαίες πόλεις που ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος⁶ αναφέρει ότι ανήκουν πια στο θέμα των Βουκελλαρίων τον δέκατο αιώνα (αναφέρονται από τον Συνέκδημο του Ιεροκλέους του έκτου αιώνα⁷) και που είναι η Άγκυρα, η Κλαυδιούπολις, η Ηράκλεια Ποντική, η Προυσιάς και το Τήμον· δηλαδή το νεοϊδρυμένο θέμα των Βουκελλαρίων, την εποχή περίπου που τελειώνει η *Ιστορία σύντομος* του πατριάρχη Νικηφόρου, πρέπει να περιλάμβανε grosso modo τις επαρχίες Ονωριάδα και Παφλαγονία, καθώς και όσα τμήματα των επαρχιών Γαλατίας και Γαλατίας Σαλουταρίας ανήκαν προηγουμένως στο Οψίκιον.

Η μαρτυρία του Πορφυρογέννητου⁸ ότι το θέμα Βουκελλαρίων *πρὸς θάλασσαν καὶ τὸν βορρᾶν πλατύνεται πρὸς αὐτὸν τὸν Πόντον καὶ τὴν καλουμένην*

1. Θεοφάνης, 440,25-28.

2. Νικηφόρος (Mango), L, 2, 44, σ. 167.

3. Βλ. Schmitt, *Buccellarii*, 173, σημ. 221. Ο Gascou (*Bucellaires*, 155-156) δεν επεκτείνεται στα χρόνια του θέματος Βουκελλαρίων.

4. Βλ. τις μνείες στον Schmitt, *Buccellarii*, 170-172. Επίσης, πρβλ. Haldon, *Praetorians*, 102, 105, 116, 140.

5. Ίσως η ίδρυσή του να τοποθετείται αμέσως μετά το 743, δηλαδή μετά την ήττα του Αρταβάσδου. Βλ. Winkelmann, *Rangstruktur*, 99 και Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 75, σημ. 19.

6. *De Them.*, 71.

7. Συνέκδημος Ιεροκλέους, 34-35.

8. *De Them.*, 71,15-17. Για τον Παρθένιο ποταμό (Bartin Cayi) βλ. TIB 9, 259. Για την Τίο, TIB 9, 276-277, και για την Προυσιάδα, TIB 9, 264-266.

πόλιν Ἡράκλειαν καὶ μέχρι τοῦ Παρθενίου ποταμοῦ καὶ αὐτὴν τὴν Τίον δείχνει να εἶναι ἀπόλυτα ακριβής για τον δέκατο αἰώνα σε ὅ,τι αφορά πολύ μεταγενέστερες ἀπὸ τὴν ἰδρυση τοῦ θέματος θαλάσσιες δραστηριότητες των Βουκελλαρίων καὶ συμπληρώνεται ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ *Προς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν*⁹ για τὰ πλοία των Βουκελλαρίων που, μαζί με τὰ παφλαγονικά καὶ τὰ *πλαγίτικα*¹⁰, ἐπικοινωνοῦν με τὴ Χερσώνα, κάνοντας ἐμπόριο μαζί της καὶ, πιθανόν, ἀνεφοδιάζοντάς τὴν με σιτάρι καὶ κρασί, ἴσως καὶ με ἄλλα. Ἀπὸ ὅ,τι ὅμως μπορεῖ κανεὶς να υποθέσει, ἡ ἰδρυση τοῦ θέματος Βουκελλαρίων ἐπὶ Κωνσταντίνου Ἐ' πρέπει να σχετίζεται μάλλον με χερσαίες στρατιωτικές προτεραιότητες καὶ δεοντολογίες. Κατὰ τὴν ἰδρυσή του τὸ θέμα των Βουκελλαρίων πρέπει να περιλάμβανε σχεδὸν ολόκληρο τὸ μεταγενέστερο θέμα Παφλαγονίας, ἀνατολικά του ποταμοῦ Ἄλυσ με τὶς παλαιές πόλεις που πάλι ὁ Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος¹¹ ἀναφέρει ως ἐξῆς: Γάγγρα, Ἄμαστρις, Σώρα, Δάδυβρα, Ἰωνόπολις καὶ Πομπηίουπολις.

Τὸ ὅτι οἱ Βουκελλάριοι διοικούνταν ἀπὸ ἓνα δομέστικο¹² πρὶν ἀπὸ τὸν ἀκρωτηριασμό του Οψικίου, δηλαδὴ ὡς λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 766, πρέπει να ἔχει τὶς ρίζες του σε μία μαρτυρία τοῦ Προκοπίου¹³, σύμφωνα με τὴν ὁποία ἀρκετοὶ *δομέστικοι* καὶ *προτήκτορες* ἐγκαταστάθηκαν στη Γαλατία, ἀλλὰ καὶ σε ἄλλα μέρη, ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ Ἀ'. Σύμφωνα ἐπίσης με τὴ μεταγενέστερη ἱππική παράδοση τοῦ θέματος των Βουκελλαρίων, θα ἔπρεπε να υποθέσουμε ὅτι οἱ δομέστικοι αὐτοὶ που ἀναφέρει ὁ Προκόπιος ἦταν μάλλον δομέστικοι των ἱππέων (*domesticorum equitum*), διοικούμενοι ομαλὰ ἀκόμα ἀπὸ τὸν κόμητα των δομεστίκων (*comes domesticorum*) που, με τὴ σειρά του, πρέπει να ἐξελίχθηκε σε κόμητα του Οψικίου, ὡς ὑποστήριξε ὁ Haldon. Κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ του ὄγδοου αἰώνα, συνελπώς, ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες που ἐλέγχει ἀκόμα τὸ *θεοφύλακτον βασιλικὸν Ὀψίκιον*, τμήματα πεζικῆς βρίσκονται στρατωνισμένα στη Βιθυνία¹⁴, ἐνῶ τὸ ἱππικὸ των Βουκελλαρίων ὑπὸ τὸν δομέστικὸ του πρέπει να ἐδρεῖται κάπως μακρύτερα, στη Γαλατία (βόρειες περιοχές των ἐπαρχιών Γαλατία Ι καὶ Γαλατία Σαλουταρία).

9. *DAI*, 53,519-535, σ. 286.

10. (= των Ἀρμενιάκων. Ἄν ὁ ὅρος *πλαγίτικα* σημαίνει ἀπὸ τὰ πλάγια ἢ ἀπὸ τὸ πέλαγος, ὁπότε = *πελαγίτικα*, δὲν εἶναι σαφές). Στὴν Ποντοηράκλεια πρέπει να ὑπῆρχαν παλαιότερα ναυπηγεία. Βλ. σχετικὰ TIB 9, 139.

11. *De Them.*, 72, ἀπὸ τὸν Συνέκδημο του Ἰεροκλέους, 34.

12. Zacos - Vegliery, ἀρ. 1656.

13. Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα*, 24, σ. 151.

14. Θεοφάνης, 397,18. - Ζωναράς, III, 253.

Ως αρχαιογενή στρατιωτικά σώματα, αναφερόμενα από τον Ολυμπιόδωρο ήδη από τον πέμπτο αιώνα¹⁵, οι Βουκελλάριοι και οι Οπτιμάτοι ήταν επίλεκτοι μαχητές τόσο από καταγωγή (γοθτικής καταγωγής οι Οπτιμάτοι, γοθτικής και ρωμαϊκής καταγωγής οι Βουκελλάριοι), όσο και από τη θέση τους στην Ιστορία¹⁶, αλλά και τη θέση τους στο λεγόμενο *Στρατηγικόν* του Μαυρικίου¹⁷, όπου οι Βουκελλάριοι δείχνουν να είναι πάνω από τους απλούς στρατιώτες, κάτι σαν υπαξιωματικοί¹⁸, που περιστοιχίζουν τον στρατηγό. Η καταγωγή τους αυτή ίσως να βρίσκεται στη βάση της ερμηνείας του χωρίου του Θεοφάνη¹⁹: *συγκινήσαντες όλον τὸ θέμα τοῦ Ὀψικίου καὶ τοὺς Γοτθογραιίους* (εισβολή και λεηλασία της Κωνσταντινούπολης το 715), όπου ενδεχομένως ο όρος Γοτθογραιίκοι σημαίνει τους Οπτιμάτους ή τους Βουκελλαρίους ή και τους δύο μαζί, που μνημονεύονται έτσι συνολικά από τη Χρονογραφία του Θεοφάνη, ίσως εξαιτίας της γνωστής εμπάθειάς της. Τον ένατο αιώνα πια, στον *Βίο Δαβίδ, Συμεών και Γεωργίου*²⁰ θα μνημονευθούν *τὰ τῆς Γοτθογραικίας μέρη*²¹ σε σχετικά μικρή απόσταση από τη Λέσβο, χωρίς όμως να διατηρείται και η ανάμνηση των Γοτθογραιίκων που, τον ένατο αιώνα πια, πρέπει να ήταν γνωστοί με άλλα ονόματα.

Η ακμή του ιππικού θέματος των Βουκελλαρίων (δηλαδή η εποχή που οι Βουκελλάριοι πρέπει να ήταν σημαντικό θέμα) συμπίπτει με την εποχή των λεγόμενων *πέντε θεμάτων τῶν κατὰ τὴν Ἀνατολήν* (766 περίπου - 828 περίπου), ή από τη βέβαια χρονολογία του ακρωτηριασμού του Οψικίου από τον Κωνσταντίνο Ε΄ ως τον αναμφίβολο ακρωτηριασμό των Ανατολικών, των Αρμενιάκων²² και των Βουκελλαρίων από τον Μιχαήλ Β΄. Από τα εικοστά έτη του ένατου αιώνα ως την εποχή του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου, οπότε εμφανίζονται τα πλοία των Βουκελλαρίων, το θέμα αυτό υποχρεώθηκε να υποστεί μία νέα δραματική περικοπή της στρατιωτικής του ισχύος και της γεωγραφικής του έκτασης επί Λέοντος Σ΄ του Σοφού, εβδομήντα περίπου χρόνια μετά τον ακρωτηριασμό του επί Μιχαήλ Β΄: επί Λέοντος Σ΄ το θέμα Βουκελλαρίων θα χάσει τέσσερα βάνδα ή τοποτηρησίες (Βάρε-

15. Ολυμπιόδωρος, απ. 7,4 και 9, έκδ. R. C. Blockley, *The Fragmentary classicising historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus. II. Text, Translation and Historiographical Notes*, Liverpool 1983, σ. 158 και 162.

16. Βλ. π.χ. Wolfram, *Die Goten*, 242.

17. Βλ. πιο πάνω, σ. 236.

18. Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, Α΄, 2,10 και 23, σ. 78. Επίσης Α΄, 9,29-34, σ. 104.

19. Θεοφάνης, 385,28-29.

20. *Βίος Δαβίδ, Συμεών και Γεωργίου*, 34,1, σ. 256.

21. Βλ. Κ. Άμαντος, *Γοτθογραιίκοι - Γοτθογραικία, Ελληνικά* 5, 1932, 306. - Haldon, *Praetorians*, 96, 369, σημ. 23.

22. Βλ. πιο πάνω, σλ 76, 126.

τας, Βαλβαδώνας, Άσπονας, Ακαρκούς) προς όφελος του θέματος Καππαδοκίας²³ και άλλα τρία βάνδα (Μυριοκεφάλου, Τιμίου Σταυρού, Βηρινουπόλεως) προς όφελος του θέματος Χαρσιανού²⁴, δηλαδή θα χάσει συνολικά περισσότερο από μία τούρμα σε αριθμητική δύναμη²⁵, οπότε είναι τελείως φυσικό να αλλάξει «άνωθεν» και ο στρατιωτικός του ρόλος και προσανατολισμός: η κύρια δύναμή του θα βρίσκεται πια όχι στις ιππικές τούρμες²⁶, αλλά στις θαλάσσιες δραστηριότητες, καθώς μάλιστα η γεωγραφική του έκταση *πλατύνεται προς θάλασσαν και τὸν βορρᾶν, πρὸς αὐτὸν τὸν Πόντον*, σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο.

Σε ό,τι αφορά τις διευθετήσεις στα μικρασιατικά θέματα επί Λέοντος Σ', που ο Ramsay χρονολογούσε γύρω στο 890²⁷, παράλληλα με το θέμα Βουκελλαρίων, ακρωτηριάστηκε προς όφελος του θέματος Καππαδοκίας και το ισχυρότατο θέμα των Ανατολικών²⁸. Σύμφωνα με τον Πορφυρογέννητο, *ἐγένοντο ταῦτα τὰ ἐπὶ τὰ βάνδα, ἤτοι τὰ τῶν Βουκελλαρίων τέσσαρα καὶ τρία τῶν Ἀνατολικῶν, τοῦρμα μία, ἢ νῦν τὰ Κόμματα λεγομένη*²⁹. Στη μεγάλη αυτή τούρμα που αποτελείται όχι από πέντε, αλλά από επτά βάνδα, το θέμα των Βουκελλαρίων προμηθεύει τα πρώτα τέσσερα, δηλαδή τις τοποτηρησίες Βάρετας³⁰, Βαλβαδώνας³¹, Άσπονας³² και Ακαρκούς³³, ή σχεδόν μία ολόκληρη τούρμα. Μία μνεία του Γενεσίου για το έτος 872³⁴ προϊδεάζει για το ότι η τούρμα Κόμματα ανήκε ολόκληρη σχεδόν στο θέμα των Βουκελλαρίων πριν από τις διευθετήσεις του Λέοντος Σ', ο οποίος πρέπει να θεώρησε ότι το θέμα αυτό, όπως και το Ανατολικών και το Αρμενιικών ήταν ανάγνη να στερηθούν οριστικά ένα σημαντικό μέρος από τη στρατιωτική τους δύναμη,

23. *DAI*, 50,92-100, σ. 236.

24. *DAI*, 50,101-108, σ. 236.

25. Μία τούρμα = πέντε βάνδα. Βλ. Gelzer, *Themenverfassung*, 116. - Ahrweiler, *Recherches*, 80.

26. Το κάθε θέμα υποδιαιρείται κανονικά σε δύο ή τρεις τούρμες. Βλ. Karayannopoulos, *Themenordnung*, 52. Για τους τόπους, που πρέπει να έδρευαν οι δύο τούρμες των Βουκελλαρίων, βλ. *TIB* 9, 47.

27. Ramsay, *Geography*, 216, 248. Πρβλ. *Commentary*, 189, όπου η αυθαίρετη χρονολόγηση του 890 αντιμετωπίζεται με σκεπτικισμό.

28. Λουγγής, *De adm. imp.*, 138.

29. *DAI*, 50,98-100, σ. 236. Για τα Κόμματα βλ. *TIB*, 4, 193.

30. *TIB*, 4, 143.

31. *TIB*, 4, 137.

32. *TIB*, 4, 135. Φρούριο και επισκοπή. Επίσης, βλ. Ramsay, *Geography*, 221.

33. *TIB* 4, 118. Νότια της Άγκυρας βρίσκονται σε σχεδόν ευθεία σειρά Ακαρκούς, Βάρετα, Άσπονα και Βαλβαδώνια.

34. Γενέσιος, Δ', 36, σ. 86: ... *μέχρις Ἀγκύρας τῆς πόλεως καὶ αὐτῶν τῶν Κομμάτων*. Πρβλ. Ramsay, *Geography*, 227. Επιβεβαιώνεται έτσι η δυτική ευθεία άκρη της προέλασης των Παυλιμιανών.

ακριβώς έτσι όπως είχε συμβεί επί Μιχαήλ Β', μετά την καταστολή της εξέγερσης του Θωμά του Σλάβου.

Όπως είναι επίσης γνωστό, οι τοποτηρησίες Μυριοκεφάλου³⁵, Τιμίου Σταυρού³⁶ και Βηρινουπόλεως³⁷, που αποσπάστηκαν από το θέμα Βουκελλαρίων επί Λέοντος Σ' για να προσαρτηθούν στο θέμα Χαρσιανού, αποτέλεσαν την τούρμα Σανιάνα³⁸. Την εποχή που γραφόταν το *Περί θεμάτων*, τα εδάφη του θέματος των Βουκελλαρίων προς την κατεύθυνση της Καππαδοκίας σταματούσαν στο φρούριο Σανιάνα³⁹, το οποίο είναι γνωστό ήδη από το 823 ως τελευταία εστία αντίστασης των οπαδών του Θωμά του Σλάβου στα στρατεύματα του Μιχαήλ Β'⁴⁰. Πρέπει όμως να τονιστεί ότι, στο συγκεκριμένο αυτό χωρίο του *Περί θεμάτων*, με τον πολύ γενικό όρο *Καππαδοκία* νοείται το θέμα Χαρσιανού (δηλαδή τα εδάφη εκείνα της Καππαδοκίας που ανήκαν τον έβδομο και τον όγδοο αιώνα στο θέμα των Αρμενιάκων)⁴¹, εφόσον η τούρμα Σανιάνα είχε προσαρτηθεί επί Λέοντος Σ' στο θέμα Χαρσιανού.

Η πρόταξη των διοικητικών και εδαφικών διευθετήσεων του Λέοντος Σ' στα μικρασιατικά θέματα αποσκοπεί στο να φανεί καθαρά ότι, ακόμα και μετά την απόσπαση ολόκληρης της Παφλαγονίας επί Μιχαήλ Β', το θέμα των Βουκελλαρίων εξακολουθούσε να διαθέτει τις ισχυρότατες τούρμες Κόμματα και Σανιάνα, τις οποίες έχασε οριστικά στη στροφή του ένατου προς τον δέκατο αιώνα και στις οποίες, πιθανότατα, όφειλε τη διάκρισή του στη μάχη του Λαλακάοντος το 863 ο στρατηγός των Βουκελλαρίων Νάσαρ⁴², ενώ, λίγο πριν από τον Λαλακάοντα, ο Kudāma εκτιμούσε την αριθμητική δύναμη των Βουκελλαρίων σε 8.000 άνδρες, αριθμό μεγάλο βέβαια, ο οποίος, όμως, θα μπορούσε να αντιστοιχεί σε δύο ισχυρές τούρμες⁴³. Το μέλλον θα δείξει ότι, μετά τη βασιλεία του Λέοντος Σ', τα χειρσαία στρατιωτικά τμήματα του θέματος των Βουκελλαρίων θα περάσουν ολοκληρωτικά στην αφάνεια.

Γύρω στο 1024/1025 ο Βασίλειος Β' θα διορίσει στρατηγό των Βουκελλαρίων τον βούλγαρο ευγενή Προουσιάνο σύμφωνα με τον Σκυλίτζη⁴⁴, αλλά ο διορισμός αυτός

35. TIB 4, 209.

36. TIB 4, 235. Πρβλ. Ahrweiler, *Localisation*, 11-15.

37. TIB 4, 143.

38. TIB 4, 222.

39. *De Them.*, 71,11-12. Πρβλ. τα σχόλια του Pertusi, σ. 135. - *Commentary*, 189.

40. Συν. Θεοφ., 72,1. Βλ. Lemerle, *Thomas le Slave*, 278, σημ. 99. - Kōpstein, *Zur Erhebung*, 80-81, σημ. 126.

41. Βλ. πιο πάνω, σ. 130.

42. Λέων Γραμμ., 238,21-239,5. - Θεοδ. Μελιτ., 167. - Συν. Γεωργ. Μον., 825,2-9. - Ψευδοσυμεών, 666,9-14.

43. Πρβλ. Gelzer, *Themenverfassung*, 97, 116.

44. Σκυλίτζης, 372,81.

πρέπει να έχει περισσότερο την έννοια της απομάκρυνσης από τη Βαλκανική ενός επικίνδυνου αυτόμολου, παρά εκείνη της ανάθεσης της διοίκησης μίας μεγάλης στρατιωτικής μονάδας σε έναν άνθρωπο της αυτοκρατορικής εμπιστοσύνης. Πολύ αργότερα, γύρω στο 1263, ο Γεώργιος Παχυμέρης θα διαπιστώσει μελαγχολικά ότι, ανάμεσα σε διάφορες άλλες περιοχές της μικρής αυτοκρατορίας του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, *ένόσει και το θέμα των Βουκελλαρίων*⁴⁵. Ο Παχυμέρης, πάντα διεισδυτικός στις κρίσεις του, διαπίστωνε υπό τελείως άλλες συνθήκες μία κατάσταση που, σε ό,τι αφορούσε το παλιό θέμα των Βουκελλαρίων, θα έπρεπε να έχει διαπιστωθεί τέσσερις αιώνες νωρίτερα.

Το θέμα των Βουκελλαρίων νοσεί ήδη από τον δέκατο αιώνα. Αναφερόμενος στην παλαιά και ένδοξη Κλαυδιούπολη, ο Λέων Διάκονος δίνει τον ακόλουθο χαρακτηρισμό: *τὸ εὐδαιμονέστατον χωρίον τῶν Γαλατῶν*⁴⁶. *Μεταμελέτω, τῆς Παφλαγονόθεν ἐπὶ τὸν Βουκελλάριον μεταθέσεως*, θα γράψει σε αρχαιοπρεπές ύφος ο λόγιος Ιωάννης Μαυρόπουλος⁴⁷, γύρω στα μέσα του ενδέκατου αιώνα, και, όπως φαίνεται, δεν πρόκειται για απλό σχήμα λόγου. Τον ίδιο χρόνο (967) που ο Λέων Διάκονος αποκαλεί χωριό την Κλαυδιούπολη, *γένετο βρασμὸς καὶ κλόνος γῆς ἐξαισίος, καὶ ἔπαθε κακῶς Ὀνωριάς καὶ Παφλαγονία*, σύμφωνα με τον Σκυλίτζη⁴⁸. Το 1032, Καππαδοκία, Παφλαγονία, Αρμενιакόν και Ονωριάς θα πληγούν συγχρόνως από λιμό και λοιμό, πάντα κατά τον Σκυλίτζη, *ὡς καὶ αὐτοὺς τοὺς τῶν θεμάτων ἐποίκους τὰς πατρίδας καταλιπόντας μετοικίαν ζητεῖν*⁴⁹. Λίγο αργότερα από τον Μάιο του 1035, νέος σεισμός στο θέμα των Βουκελλαρίων καταχώνει στη γη πέντε ολόκληρα χωριά⁵⁰. Κατά τον λόγιο Ιωάννη Μαυρόποδα, λίγα χρόνια μετά, η Κλαυδιούπολη βρίσκεται σε μεγάλη δυστυχία: είναι *ἡμίξηρος καὶ ἡμίθνητος*⁵¹, ενώ τον δέκατο αιώνα, που ο Λέων Διάκονος τη θεωρούσε χωριό, ήταν τουλάχιστον *εὐδαιμονέστατον*. Οι συνθήκες δείχνουν λοιπόν να χειροτερεύουν από τον δέκατο στον ενδέκατο αιώνα. Από τους κριτές του θέματος των Βουκελλαρίων τους αιώνες αυτούς, μόνο ένας έχει επώνυμο: λέγεται, όπως φαίνεται, Μωροχαρζάνης⁵², ανήκει

45. Παχυμέρης (CFHB), Γ, 22, σ. 291.

46. Λέων Διάκονος, Δ', 9, σ. 68. Για την Κλαυδιούπολη βλ. TIB 9, 235-237. Σύμφωνα με τον Belke (TIB 9, 47) η μία από τις δύο τοιζμες των Βουκελλαρίων έδρευε στην Κλαυδιούπολη.

47. Επιστ. Μαυρόποδος, αφ. 6, 18-19, σ. 55.

48. Σκυλίτζης, 277, 39-40.

49. Σκυλίτζης, 386, 65-67.

50. Σκυλίτζης, 398, 83-84.

51. Επιστ. Μαυρόποδος, αφ. 6, 37-38, σ. 57.

52. Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (SM), αφ. 65, σ. 99. Βλ. Weiss, *Ostr. Beamte*, 22-23.

δηλαδή στην παλιά αριστοκρατία με επίθετο που απαντάται από τον ένατο αιώνα⁵³. Οι υπόλοιποι είναι γνωστοί μόνον από τα βαπτιστικά τους ονόματα⁵⁴.

Θεωρείται συνήθως ότι η πρώτη πόλη του θέματος των Βουκελλαρίων Άγκυρα⁵⁵ είχε την ίδια στρατιωτική σημασία στο μικρασιατικό υψίπεδο με το Αμόριον⁵⁶. Φυσικά είναι αδύνατον να δεχθούμε ότι οι τούρμες των Βουκελλαρίων Κόμματα και Σανιάνα πρέπει να στάθμευαν στην Άγκυρα⁵⁷, γι' αυτό, ίσως, και η οχυρωμένη από τον Κώνσταντα Β' πόλη⁵⁸ καταλήφθηκε από τους Άραβες όσες φορές περίπου έπεσε και το Αμόριον⁵⁹, με πιο χαρακτηριστική σύμπτωση αυτή του 838⁶⁰, παρόλο που ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Α', *ἄδειαν εὐρῶν ἔκτισε τὴν Ἄγκυραν Γαλατίας*⁶¹ στις αρχές του ένατου αιώνα. Η πόλη όμως θα ανορθωθεί και πάλι, επί Μιχαήλ Γ', όπως φαίνεται, και μάλιστα αποτελεσματικότερα από ό,τι επί Νικηφόρου Α'⁶². Εκείνο που, ανεξάρτητα από τις οποιοσδήποτε πολεμικές περιπέτειες και καταστροφές, πρέπει να επέτρεψε στην πάντα καλά οχυρωμένη Άγκυρα να παραμείνει υπολογίσιμη πόλη⁶³, πρέπει να ήταν κυρίως η στρατιωτική δύναμη του θέματος των

53. Každan, *Gosp. klass*, 112, 125.

54. Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 85, σμ. 244. Βλ. πιο κάτω, σ. 435-437.

55. Η γνωστή ως μητρόπολις Γαλατίας Γάγγρα (Συνέκδημος Ιεροκλέους, 34), όσον καιρό βρισκεται στο θέμα Βουκελλαρίων (867-828 περίπου), δεν διακρίνεται από μνείες στις πηγές. Πρβλ. TIB 9, 196-199.

56. Foss, Ankara, 72, σμ. 175, και 73.

57. Ο Foss (Ankara, 76) θεωρεί ότι οι περισσότεροι από τους 8.000 υπεείς των Βουκελλαρίων πρέπει να στάθμευαν εκεί, κάτι που, φυσικά, δεν ισχύει, επειδή οι συγκεκριμένες τούρμες δεν μπορούσαν να σταθμούν στην κύρια πόλη του θέματος, αλλά στις συγκεκριμένες περιοχές τους. Θεωρώ την άποψη περί στάθμευσης των Βουκελλαρίων στην Άγκυρα το ίδιο εσφαλμένη, όπως το ότι ο στρατός των Ανατολικών μπορεί να στάθμευε στο Αμόριον. Για τη σωστή γραμμή άμυνας Αμόριον-Άγκυρα-Γάγγρα βλ. Lilie, *Reaktion*, 325, 331, 348. Φυσικά, ούτε μία πηγή δεν μνημονεύει την Άγκυρα ως έδρα του κόμητος του Οψικίου, κάτι που υποθέτουν οι Foss και Haldon, αλλά αποδέχονται και οι Belke - Restle (TIB 4, 127). Ο Brandes (*Städte*, 106) υιοθετεί, επίσης, την υπόθεση του Foss. Βλ. πιο πάνω, σ. 169.

58. Foss, Ankara, 74-75.

59. Βλ. Lilie, *Reaktion*, 66, 88, 152, σμ. 39, 171, 177-178. Φυσικά, οι τούρμες Κόμματα και Σανιάνα πρέπει να εμφανίστηκαν μόλις τον ένατο αιώνα. Για την κοινή τύχη Αμορίου και Αγκύρας βλ. επίσης Grégoire, *Inscriptions*, 444.

60. Βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 144. - Foss, Ankara, 78.

61. Θεοφάνης, 481,9.

62. Foss, Ankara, 79, σμ. 192.

63. Παρ' όλα αυτά, ο Brandes (*Städte*, 108) συμπεραίνει, πολύ σωστά, ότι η Άγκυρα δεν διαδραμάτισε ούτε είχε κάποια κοινωνική ή οικονομική λειτουργία για κάποια συγκεκριμένη περιοχή. Ο ρόλος της ήταν αποκλειστικά στρατιωτικός.

Βουκελλαρίων τον ένατο αιώνα, αυτή ακριβώς που φαίνεται ότι ανησύχησε τον Λέοντα Σ', τόσο πολύ μάλιστα, ώστε να αποφασίσει να την περικόψει με τόσο δραστικό τρόπο. Ίσως μάλιστα η εύνοια του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ' προς την Άγκυρα, όπως μαρτυρούν οι επιγραφές που δημοσίευσε ο Γρέγοιρ⁶⁴, να υποδεικνύει και τους λόγους, για τους οποίους οι αυτοκράτορες της Μακεδονικής δυναστείας μπορεί και να μην συμπαθούσαν το θέμα των Βουκελλαρίων. Τη διάκριση εξάλλου του στρατηγού των Βουκελλαρίων Νάσαρ στη μάχη του Λαλακάοντος τονίζουν μόνο οι αντιπολιτευόμενες τη Μακεδονική δυναστεία λογοθετικές παραλλαγές και όχι η Συνέχεια Θεοφάνη. Όπως κι αν έχουν τα πράγματα, οι εδαφικές και διοικητικές διευθετήσεις του Λέοντος Σ' καθιστούν την Άγκυρα παραμεθόρια πόλη του θέματος των Βουκελλαρίων προς το Ανατολικόν, το θέμα Καππαδοκίας και το Χαρσιανόν⁶⁵. Αυτοί που θα είναι δυνατοί στα τρία αυτά τελευταία θέματα⁶⁶ θα μονοπωλήσουν σχεδόν από τον δέκατο αιώνα και εξής τη διοίκηση των χερσαίων στρατιωτικών δυνάμεων, έτσι ώστε ο ρόλος των Βουκελλαρίων να μεταβληθεί, όπως τον περιγράφει ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, και ο στρατηγικός τους προσανατολισμός να μεταστραφεί, οριστικά όπως φαίνεται, προς τη Χερσόνα και τις βόρειες ακτές του Ευξείνου Πόντου⁶⁷, με απροκάλυπτα πολιτικούς σκοπούς.

Όπως είναι γνωστό, η Χερσόνα, από την οποία ξεκινούσε η βυζαντινή σφαιρα πολιτικής επιρροής στην Ανατολική Ευρώπη την εποχή της Μακεδονικής δυναστείας, ήταν αρχαία αποικία μίας πόλης του θέματος των Βουκελλαρίων: της Ηράκλειας Ποντικής ή Ποντοηράκλειας⁶⁸, γνωστής από τον όγδοο αιώνα για εμπορικές και ναυτικές δραστηριότητες⁶⁹. Όπως σημειώθηκε ήδη στην αρχή, η μνεία του Πορφυρογέννητου⁷⁰ ότι το θέμα των Βουκελλαρίων πλατύνεται προς τον Πόντο και την Ηράκλεια μοιάζει να αποσκοπεί στο να τονίσει ότι οι δραστηριότητες του θέματος των Βουκελλαρίων την εποχή που γράφεται το *Περί θεμάτων* είναι προσανατολισμένες πια προς τον Ευξείνο Πόντο διαμέσου της Ηράκλειας με αποφασιστικό ρόλο, μαζί με τα παράλια της Παφλαγονίας και των Αρμενιάκων, στην καταστολή

64. Grégoire, *Inscriptions*, 438-439 και 444-445.

65. Γενικά, οι χάρτες των θεμάτων του δέκατου αιώνα δεν δείχνουν καθαρά τη μεταβολή αυτή, που φαίνεται όμως καλά στο χάρτη της ΤΙΒ 4.

66. Ο σταθμός φρυνκτορίας Ίσαμος, τρίτος στη σειρά μετά το Λούλον και το Αργαίον τον ένατο αιώνα, πρέπει να βρίσκεται τον δέκατο αιώνα στο θέμα Καππαδοκίας. Βλ. *De Cer.*, 492,12-13. - Συν. Θεοφ., 197,14-17. - Ψευδοσυμεών, 682,10-11. - Σκυλίτζης, 108,70-71. Πρβλ. για τον εντοπισμό του κατά προσέγγιση ΤΙΒ 4, 180.

67. Λουγγής, *De admin. Imp.*, 154.

68. Βλ. Saprykin, *Predposylki*, 35-49. - ΤΙΒ 9, 208-216.

69. Βλ. Lihačev, *Dat. Pečati*, 198, αρ. 9 (χρονολ.: έτος 734).

70. *De Them.*, 71,15-17.

μίας ενδεχόμενης εξέγερσης στη Χερσόνα⁷¹. Πέρα όμως από τις δραστηριότητες αυτές, το χερσαίο παλιό θέμα των Βουκελλαρίων δείχνει να έχει πεθάνει οριστικά. Χωρίς καθόλου να μνημονεύεται επί Βασιλείου Α', έχοντας αντιμετωπιστεί τόσο δραστικά από τον Λέοντα ζ' και περιγραφεί ως ένα ιδιαίτερο είδος θέματος με θαλάσσιες εμπορικές δραστηριότητες (χωρίς βέβαια να πρόκειται για ναυτικό θέμα⁷²), από τον Κωνσταντίνο Ζ', χωρίς να αναφέρεται από τον Λέοντα Διάκονο για τη διάρκεια των βασιλείων Νικηφόρου Β' και Ιωάννη Α', η μόνη ένδειξη για να πληροφορηθούμε αν οι Βουκελλάριοι μετατράπηκαν επιτέλους σε ένα πιστό στη Μακεδονική δυναστεία θέμα είναι ο όχι πολύ κατατοπιστικός διορισμός από τον Βασίλειο Β' του ευγενούς (εφόσον ονομάζεται έτσι) βούλγαρου Προυσιάνου ως στρατηγού Βουκελλαρίων το 1024/1025. Για τον ενδέκατο και τον δωδέκατο αιώνα, ξέρουμε ότι το θαλάσσιο ταξίδι από την Ποντοηράκλεια στις βόρειες ακτές του Ευξείνου Πόντου διαρκούσε τρεις ή τέσσερις μέρες⁷³.

Ο βούλγαρος στρατηγός Προυσιάνος κλείνει μία σχετικά γνωστή και ένδοξη σειρά στρατηγών⁷⁴, από τους οποίους, κατά κανόνα, λείπουν τα επώνυμα, χωρίς αυτό να αποτελεί μειονέκτημα γι' αυτούς, όπως προκύπτει από τη δράση τους⁷⁵. Η χρονολογία της ίδρυσης του θέματος των Βουκελλαρίων συνδέεται άμεσα με τη χρονολόγηση της διαδοχικών στρατηγών του, ένα εγχείρημα πολύ δύσκολο, όπου το μόνο βέβαιο δεδομένο είναι ο διορισμός από τον Κωνσταντίνο Ε' του εικονομάχου Μάνη ως στρατηγού Βουκελλαρίων το 767⁷⁶. Τέσσερις άλλοι στρατηγοί Βουκελλαρίων με τα ονόματα Γεώργιος⁷⁷, Νικήτας⁷⁸, Νικηφόρος⁷⁹ και Βαρδάνης⁸⁰, όλοι

71. *DAI*, 53,512-535, σ. 286.

72. Οι θαλάσσιες δραστηριότητες του θέματος Βουκελλαρίων πρέπει να είναι αρκετά πιο περιορισμένες από εκείνες του γειτονικού του θέματος Παφλαγονίας, όπου η ύπαρξη ενός κατεπάνω επικεφαλής των πλοίων υποδεικνύει μία πολιτική σκοπιμότητα.

73. Kazhdan - Epstein, 49.

74. Από ό,τι φαίνεται, μόνο δύο τουρμάρχες Βουκελλαρίων μάς είναι γνωστοί: Zacos - Veglery, αρ. 1934 (Γεώργιος, βασιλικός σπαθάριος και τουρμάρχης των Βουκελλαρίων), *D. O. Seals* 4, 1. 39 (Βασίλειος, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και τουρμάρχης των Βουκελλαρίων).

75. Αν ο βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Βουκελλαρίων Θεόδωρος ο Αγιοζαχαρίτης (που χρονολογείται τον δέκατο ή τον ενδέκατο αιώνα από τον Speck, *Bleisiegel*, αρ. 110. Βλ. όμως και πιο κάτω σ. 434) αποτελεί εξαίρεση, το επώνυμο Αγιοζαχαρίτης δεν είναι γνωστό από πολλές άλλες μνείες.

76. Θεοφάνης, 440,24-28 και 445,19.

77. Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 162α. - Zacos - Veglery, αρ. 1933. - *D. O. Seals* 4, 1. 28. Βλ. Seibt, *Bleisiegel*, 321.

78. Zacos - Veglery, αρ. 2260. - *D. O. Seals* 4, 1. 34.

79. Schlumberger, *Sigillographie*, 302, αρ. 4. - Zacos - Veglery, αρ. 2226. - *D. O. Seals* 4, 1. 33.

80. Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 162.

τους χρονολογούμενοι από τα μέσα του όγδοου ως τα μέσα του ένατου αιώνα, θα μπορούσαν να είναι προκάτοχοι του Μάνη στο αξίωμα αυτό. Επίσης, δεν είναι βέβαιο ότι τον Μάνη διαδέχθηκε ο ευγενής αρμένιος Τατζάτης Andzenvatsik, που μνημονεύεται ως στρατηγός Βουκελλαρίων την περίοδο 776-782⁸¹, ή κάποιος άλλος από τους προηγούμενους τέσσερις στρατηγούς⁸². Ο επόμενος στρατηγός Βουκελλαρίων μνημονεύεται από τη Χρονογραφία του Θεοφάνη για το έτος 791-792 και ονομάζεται Χρυσοχέρης⁸³, επιφορτισμένος με την τιμωρία των Αρμενιάκων που έχουν εξεγερθεί, ενώ, τον ένατο αιώνα, οι στρατηγοί των Βουκελλαρίων πρέπει να βρίσκονταν συνέχεια στην πρώτη γραμμή, πολεμώντας εναντίον των Αράβων, όπως φαίνεται από τα παραδείγματα του Θεόδωρου Κρατερού στο Αμόριον το 838⁸⁴ και, ιδιαίτερα, του Νάσαρ στον Λαλακάοντα το 863⁸⁵.

Έχοντας μόλις εκθέσει τις διοικητικές και εδαφικές διευθετήσεις του Λέοντος Σ' στα θέματα, ο Κωνσταντίνος Ζ' αναφέρει, με ιδιαίτερα κατατοπιστική έμφαση, ότι ο πατέρας του Λέων Σ' διόρισε τον γιο του άρχοντα του Τεκής Μανουήλ, Παγκρατούκα, πρώτα ικανάτο και, στη συνέχεια, *στρατηγόν εις τούς Βουκελλαρίους*⁸⁶, παράλληλα με άλλους διορισμούς αφοσιωμένων στη δυναστεία ανθρώπων σε άλλα θέματα⁸⁷. Η μνεία αυτή θα πρέπει να τοποθετηθεί χρονικά μετά τη μετατροπή του θέματος Βουκελλαρίων, έτσι ώστε ο στρατηγός Παγκρατούκας να είναι ο πρώτος διοικητής του θέματος με τη νέα, ναυτική του μορφή. Είναι, επίσης, χαρακτηριστικό ότι σε μία εκστρατεία στη Φασσιανή, την οποία οργανώνει ο Λέων Σ', από τα παλαιά μεγάλα και ισχυρά θέματα, συμμετέχει μόνο το θέμα Αρμενιάκων⁸⁸ επικεφαλής των

81. Tritle, *Tatzates' Flight*, 283.

82. Winkelmann, *Rangstruktur*, 99-100.

83. Θεοφάνης, 468,25-28. Βλ. επίσης Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 248, 669.

84. Που, όμως, μόνον ο Vasiliev (*Byzance et les Arabes*, I, 147, σημ. 1) θεωρεί στρατηγό Βουκελλαρίων. Οι μνείες στις πηγές είναι είτε γενικές (Σκυλίτζης, 78,35-37. - Ψευδοσυμεών 639,1-6) είτε τον παρουσιάζουν ως έναν ευνοϊκό, έμπιστο του Θεοφίλου και γενναίο (Συν. Θεοφ., 115,12-14 και 126,13-15). Η μνεία του κεμένου των *42 Μαρτύρων Αμορίων* (12, σ. 30. Βλ. πιο πάνω, σ. 45, σημ. 63), μιλώντας για «επτά στρατηγούς», και η μνεία του *Βίον Θεοδώρας* (7,4-5, σ. 263) για «οκτώ στρατηγούς», προδιαθέτουν τον αναγνώστη, ότι οι στρατηγοί των μικρασιατικών θεμάτων πρέπει να συμπεριλαμβάνονται στους 42 μάρτυρες.

85. Που αποσιωπάται από τις φιλικά προς τη Μακεδονική δυναστεία διακείμενες πηγές. Γι' αυτές ο Νάσαρ είναι μόνον ο γνωστός ναύαρχος του Βασιλείου Α' (*DAI*, 51,75, σ. 248). Βλ. Βλυσίδου, *Βασίλειος Α'*, 39, 41-42, 66-67, 72-78, *passim*. Βλ. επίσης, πιο πάνω, σ. 193. Για τον Λαλακάοντα βλ. *TIB* 9, 247. Για τις ονομασίες Πόσον ή Πόσων και Γυρίν βλ. *TIB* 9, 205 και 262.

86. *DAI*, 50,121-123, σ. 238.

87. Λουγγής, *De admin. Imp.*, 139.

88. *DAI*, 45,43-50, σ. 206.

θημάτων Κολωνείας, Μεσοποταμίας και Χαλδίας⁸⁹. Κάπως έτσι πρέπει να τελειώνει η στρατιωτική ιστορία των Βουκελλαρίων, ώστε οι επόμενοι γνωστοί στρατηγοί Θεόδωρος Αγιοζαχαρίτης και Προυσιάνος ο Βούλγαρος να αποτελούν διαδόχους μάλλον μόνο του Παγκρατούκα, παρά διαδόχους των ένδοξων ηγητόρων του όγδου και του ένατου αιώνα.

Είναι μάλλον δυσάρεστο, όταν τελειώνει μία ιστορία, αφήνοντας πολλά απάντητα ερωτήματα από την αρχή ως το τέλος και είναι ακόμα πιο δυσάρεστο να μένουν ανοιχτά μικρά ερωτήματα, από τη λύση των οποίων όμως εξαρτάται η πρόσβαση στη θεωρητική γενίκευση. Στο θέμα των Βουκελλαρίων π.χ. δεν αναφέρονται, παρά ελάχιστα φρούρια και χωριά⁹⁰. Το 781, οι Άραβες υπό τον Hārūn al-Rashid (Ααρών), γιο του χαλίφη al-Mahdī (775-785), πολιορκήσαν το κάστρο Σημαλούς όλο το θέρος και το πήραν με συνθήκη τον Σεπτέμβριο⁹¹. Ανεξάρτητα από το αν το Σημαλούς αυτόν που αναφέρεται και στις αραβικές πηγές⁹², βρίσκεται στο θέμα Αρμενιάκων ή στο θέμα Βουκελλαρίων⁹³, η εισβολή αυτή βρίσκεται, χωρίς την παραμικρή αμφιβολία, σε άμεση σχέση με την αυτομολία του ως τότε τόσο ικανού στρατηγού των Βουκελλαρίων Τατζάτη στους Άραβες⁹⁴ τον επόμενο χρόνο 782. Το μόνο βέβαιο φρούριο του θέματος Βουκελλαρίων Σανιάνα, που κατέχεται από οπαδούς του Θωμά του Σλάβου, περιέχεται με έγγραφη συνθήκη το 823 στα αυτοκρατορικά στρατεύματα του Μιχαήλ Β'⁹⁵. Από το όνομα του φρουρίου αυτού θα ονομαστεί η ισχυρότατη τούρμα Σανιάνα. Το επονομαζόμενο Κριόταυρον κάστρο των Βουκελλαρίων χρησιμεύει ως φυλακή⁹⁶. Και, όπως δείχνει η συμπεριφορά των πρώτων Μακεδόνων αυτοκρατόρων, το θέμα των Βουκελλαρίων πρέπει να ήταν αφοσιωμένο στη δυναστεία του Αμορίου⁹⁷, μετά τον ακρωτηριασμό του από τον Μιχαήλ

89. Για τον όρο αρμενι(α)κά θέματα βλ. *Tres tractatus*, 80,13-14. Επίσης, Seibt, *Terminus technicus*, 134-141.

90. Η γενέτειρα του Ευθυμίου του Νέου, χωριό Ωψώ, βρισκόταν κοντά στην Άγκυρα: *Βίος Ευθυμίου Νέου*, 3,13-15, σ. 170. Βλ. TIB 4, 210.

91. Θεοφάνης, 453,20-22. Βλ. Lillie, *Reaktion*, 148.

92. Al-Tabarī στον Brooks, *Arabs*, 199. Βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 319. Ibn Khurradādhbih στους Hild - Restle, *Semaluus Kastron*, 264-267.

93. Βλ. το χάριτη των Hild - Restle, *Semaluus Kastron*, 266. - TIB 2, 276.

94. Και μάλλον όχι τόσο από το μίσος του προς τον Σταυράσιο, όπως υπολόγιζαν ο Tritle (*Tatzates' Flight*, 279-280), αλλά και κάπως ο Λουγγής, *Δοκίμιο* (53 και 56). Για το μίσος του Σταυρακίου βλ. Θεοφάνης, 456,12.

95. Σιν. Θεοφ., 71-72. Σκυλίτζης, 41,87-95. Βλ. Dölger, *Regesten*, αρ. 407. - TIB 4, 222.

96. *Syn. Eccl. Const.*, 634.

97. Ο Winkelmann (*Herrschende Klasse*, 72) τονίζει την ύπαρξη οπαδών των Αμοριανών και μετά την άνοδο στο θρόνο του Βασιλείου Α', χωρίς όμως να επεκτείνεται στη στάση του κάθε θέματος ως προς τη μεταβολή.

Β' και την ίδρυση του θέματος Παφλαγονίας, κύριου προπύργιου των Αμοριανών⁹⁸. Ίδρυμένο από τους πρώτους Ίσαυρους αυτοκράτορες, το θέμα των Βουκελλαρίων είναι φυσικό να έχει και ελάχιστα μοναστήρια. Η μονή του Μαντινείου, που μνημονεύεται στον *Βίο Πέτρου Ατρώας*⁹⁹, αλλά και στον *Βίο Ευδοκίμου*¹⁰⁰, κτίσμα της αγίας Ανθούσας πάνω στη διαδρομή Κλαυδιούπολη - Κράτεια, είναι σεβαστή από τον πασίγνωστο ως «μοναχομάχο» Κωνσταντίνο Ε'¹⁰¹, αλλά, τον ένατο αιώνα, ο όσιος Ευθύμιος ο νέος, που διαθέτει μεγάλα κτήματα κοντά στην Άγκυρα¹⁰², θα αναγκαστεί ή θα προτιμήσει να μονάσει στη Βιθυνία πριν από την εγκατάστασή του στο Άγιον Όρος¹⁰³. Το θέμα Βουκελλαρίων θεωρείται ακόμα τόπος καταγωγής του οσίου Ιωάννη του Ψιχαίτη¹⁰⁴ και του οσίου Νικηφόρου της Μίλητου, ο οποίος κατάγεται από την *μεγίστην και πολυανθρωποτάτην κώμη Βασιλειον*¹⁰⁵. Τον δέκατο αιώνα οι πηγές αναφέρουν τη μονή του Τιμίου Σταυρού Σιρχά¹⁰⁶, η οποία θα πρέπει να σχετίζεται με την ομώνυμη τοποτηρησία¹⁰⁷. Όπως και τα φρούρια, έτσι σπανίζουν και οι μονές στο θέμα των Βουκελλαρίων, όπου συνέλαβαν τον περιβόητο πατριόκο Σαμωνά, όταν πρόδιδε - αληθινά ή εικονικά - τον Λέοντα ζ' το 904¹⁰⁸. Οι σημαντικές πληροφορίες για οτιδήποτε συνδέεται με τις πραγματικά αξιόλογες μέρες του θέματος των Βουκελλαρίων δείχνουν να σταματούν απότομα επί Λέοντος ζ', ο οποίος άλλαξε τη φυσιολογία αρκετών θεμάτων και τοποθέτησε οπαδούς της δυναστείας του στη διοίκησή τους. Από τη σκοπιά αυτή δεν φαίνεται να είναι τελείως άσχετη η πληροφορία ότι, όταν ο Νικηφόρος Φωκάς πήρε την εξουσία το 963, ο αφοσιωμένος θεράπων της Μακεδονικής δυναστείας Ιωσήφ Βρίγγας εξορίστηκε

98. Βλ. πιο κάτω, σ. 280.

99. *Βίος Πέτρου Ατρώας*, 5,4-7, σ. 79. Βλ. TIB 9, 53, 249-251.

100. *Βίος Ευδοκίμου*, 22,2-3. Πρβλ. και Loparev, *Žitija sviatych I*, 118.

101. Για την Ανθούσα του Μαντινείου βλ. Mango, *St. Anthusa*, 401-410. - Κουντούρα - Γαλάκη, *Κλήρος*, 182, σημ. 836 και 189, όπου προβάλλεται η σύνδεση των δύο μονών της Ανθούσας με τους Ίσαυρους αυτοκράτορες. Για την τοποθεσία του βλ. TIB 9, 72, 114-115.

102. *Βίος Ευθυμίου Νέου*, 3,13-16, σ. 170. Πρβλ. επίσης, Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 30. - Menthon, *Olympe*, 164-170. Ακόμα, Každan, *Derevnja*, 32.

103. Lake, *Early Days*, 40-56.

104. Loparev, *Žitija sviatych*, II, 8.

105. *Βίος Νικηφόρου Μίλητου*, 2, σ. 134.

106. Συν. Θεοφ., 369,13-14. - Συν. Γεωργ. Μον., 864,4-6. - Ψευδοσυμεών, 708,13-14.

107. Η Ahrweiler (Localisation, 12) θεωρεί ότι η μονή του Τιμίου Σταυρού Σιρχά θα πρέπει να βρισκόταν στο θέμα Χαρσιανού.

108. Jenkins, *The «Flight»*, 217.

μόνον αρχικά στο θέμα Παφλαγονίας¹⁰⁹, προφανώς επειδή έπρεπε να είναι γνωστό το ότι ήταν ιδιαίτερη πατρίδα του¹¹⁰. Το θέμα αυτό μπορεί να προερχόταν από το θέμα Βουκελλαρίων, όμως η κοινωνική του εξέλιξη ήταν ήδη από την αρχή του ένατου αιώνα τελείως διαφορετική¹¹¹. Γι' αυτό, ίσως, και ο Ιωάννης Μαυρόπουλος θεωρούσε, τον ενδέκατο αιώνα, ότι, αν κάποιος εγκατέλειπε την Παφλαγονία για να μετατεθεί στους Βουκελλαρίους, θα το μετάνιωνε.

---

109. Δεν αποκλείεται, βέβαια, με τον όρο *Παφλαγονία* να μην εννοείται ακριβώς το θέμα Παφλαγονίας, αλλά ίσως κάποιο τμήμα του θέματος των Βουκελλαρίων ή των Αρμενιάκων. Για την μνεία βλ. Σκυλίτζης, 260,69-70. - Ζωναράς, III, 499. Πρβλ. Μαρκόπουλος, Βρίγγας, 106.

110. Λέων Διάκονος, Δ', 3, σ. 30. Η περιφρόνηση που δείχνει στο απόσπασμα αυτό ο Ιωάννης Τζιμμοκίς, που νουθετεί τον Νικηφόρο Φωκά, κατευθύνεται εναντίον και της κατάστασης του Βρίγγα (ευνούχος) και εναντίον της έρημης πατρίδας του (Παφλαγονίας).

111. Για την ενδεχόμενη προϋπηρεσία του Μιχαήλ Ψελλού στο θέμα των Βουκελλαρίων: Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (*SM*), αρ. 65, σ. 99. Βλ. Ljubarskij, *Psell*, 25, και σχόλια του Καροζίλος στις Επιστ. Μαυρόποδος, σ. 205.

ΘΕΜΑ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ

Η Καππαδοκία ως θέμα είναι μεταγενέστερος σχηματισμός και η ιδρυσή του, όπως θα συζητηθεί αναλυτικότερα παρακάτω, ανάγεται στην πρώτη τριακονταετία του ένατου αιώνα. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι στο *Περί θεμάτων* του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου δεν υπάρχει ιδιαίτερο τμήμα (κεφάλαιο) για την περιοχή, αλλά η Καππαδοκία - όπως και το γειτονικό Χαρσιανόν - εντάσσονται στο δεύτερο κεφάλαιο των θεμάτων της Ασίας, το αφιερωμένο στο θέμα των Αρμενιάκων. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι - όσο τουλάχιστον γνωρίζω - στη σύγχρονη βιβλιογραφία, αλλά και στην παλαιότερη, δεν έγινε ιδιαίτερη μνεία αυτού του προβλήματος, της έλλειψης, δηλαδή, αυτοτελούς διαπραγμάτευσης της περιοχής ως θέματος, και μόνον ο Rambaud¹ επιχείρησε να διασαφήσει την περίπτωση, υποστηρίζοντας ότι ο Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος προχώρησε σε προσωρινή σύνεωση Καππαδοκίας και Χαρσιανού υπό τους Αρμενιάκους, σύντομης διάρκειας, και αργότερα τα τρία θέματα ξαναχωρίστηκαν. Παρά τις δυσκολίες της, η άποψη έχει ορισμένα στοιχεία υπέρ αυτής και, ως πρώτη απόπειρα ερμηνείας, αναφέρεται ήδη εδώ στα εισαγωγικά του οικείου τμήματος².

Αν και για τη βυζαντινή Καππαδοκία δεν διαθέτουμε αναλυτική περιγραφή, αντίστοιχη της πολύτιμης διαπραγμάτευσης του Στράβωνα για την αρχαία Καππαδοκία³, και παρά την ασάφεια και την πολυσημία, με τις οποίες χρησιμοποιούν οι βυζαντινοί συγγραφείς τον όρο *Καππαδοκία*, το τωρινό επίπεδο της έρευνας για την περιοχή είναι ιδιαίτερα ικανοποιητικό. Ιδιαίτερα σε σχέση με τον προηγούμενο αιώνα, όταν στις ιστορίες της περιοχής η βυζαντινή περίοδος αντιπροσωπευόταν

---

1. Rambaud, *Empire grec*, 177-178, 190.

2. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ostrogorsky (*Geschichte*, 206, σημ. 3) θεωρεί ότι «εκ παραδρομής» ο Πορφυρογέννητος δεν συμπεριέλαβε στο *Περί θεμάτων* ιδιαίτερο τμήμα περί Καππαδοκίας και Χαρσιανού. Δεν πείθει η προσπάθεια του Pratsch (*Untersuchungen*, 92-97) να αποδείξει ότι αρχικά το *De Them.* περιείχε ιδιαίτερο κεφάλαιο περί Καππαδοκίας, που μεταποτίστηκε και συνενώθηκε με το κεφάλαιο περί Αρμενιάκων.

3. Βλ. το οικείο τμήμα σχολιασμένο από τον Καρολίδη, *Στράβωνος Μικρά Ασία*, 1-18.

ελάχιστα⁴, από το 1890 που κυκλοφόρησε το βιβλίο του Ramsay⁵ - με εξαντλητική συζήτηση των αρχαίων πηγών και επαρκή αναφορά στις βυζαντινές -, η βιβλιογραφία έχει εμπλουτισθεί αρκετά⁶. Η γενική ιστορία της περιοχής, διόδου των αραβικών εισβολών και επίκεντρου συχνά των βυζαντινο-αραβικών συγκρούσεων, έχει μελετηθεί και αναλυθεί σε βιβλία, άρθρα και γενικά εγχειρίδια περί των βυζαντινο-αραβικών σχέσεων⁷, οι οποίες αποκραυγαλλώνονται και ανευρίσκουν τη λογοτεχνική μυθοποιημένη έκφρασή τους στον Καππαδόκη ήρωα Διγενή Ακρίτα⁸. Οι περιφημες λαξευμένες στα βράχια εκκλησίες της περιοχής αναδείχθηκαν στο μνημειώδες έργο του Jerphanion⁹. Η σημαντική προσφορά των Καππαδοκών πατέρων της Εκκλησίας αναλύθηκε σε ειδική έρευνα του Τατάκη¹⁰. Πλήρη σύνθεση των ιστορικών και αρχαιολογικών δεδομένων έδωσαν οι Hild - Restle στον αντίστοιχο τόμο της *Tabula Imperii Byzantini*¹¹, ενώ χρήσιμο υλικό υπάρχει και στη διατριβή του Brandes για την πορεία των μικρασιατικών πόλεων κατά τον έβδομο και τον όγδοο αιώνα¹².

Η σύγχρονη γλωσσολογική έρευνα δεν θα συμφωνούσε απολύτως με τα γραφόμενα από τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο¹³ ότι το όνομα *Καππαδοκία* είναι περσικό: ο τύπος ανάγεται στα χετιτικά κείμενα, στη λέξη *Katwatna*, που σημαίνει

4. Με συνοπτικότητα κεφάλαια για το διάστημα από τον τέταρτο αιώνα έως τον ενδέκατο: από την ελληνική βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικά Ν. Σ. Ρίζος, *Καππαδοκικά*, Κωνσταντινούπολη 1856. Από την ξενόγλωσση ας μνημονευθεί μόνο του Ph. Le Bas, *Asie Mineure depuis les temps les plus anciens jusqu'à la bataille d'Ancyre en 1402*, Paris 1878.

5. Ramsay, *Geography*, 281 κε.

6. Βλ. ως το 1981 τη βιβλιογραφία στην ΤΙΒ 2, 19-38.

7. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*. - Lilie, *Reaktion*. - Haldon - Kennedy, *Frontier*.

8. Βλ. την τελευταία έκδοση: *Διγενής Ακρίτας* (Αλεξίου), νδ'ξη', όπου και αναφορές στην παλαιότερη βιβλιογραφία, από τον Γρέγοιρε ως τις πιο πρόσφατες συνδέσεις ιστορίας και έπους από τον Οικονομίδα. Χρήσιμο υλικό για την ανακάλυψη των επών και των άλλων προφορικών μνημείων της Καππαδοκίας, στους Η. Αναγνωστάκη - Ε. Μπαλτά, *Η Καππαδοκία των «ζώντων μνημείων»*. *Η ανακάλυψη «της πρώτης πατρίδος της ελληνικής φυλής»* (19ος αι.), Αθήνα 1990.

9. Jerphanion, *Eglises rupestres*. Ιδιαίτερο ταξιδιωτικό δοκίμιο για την περιήγησή του στην περιοχή, με οδηγό το βιβλίο του Jerphanion, έγραψε ο Γ. Σεφέρης, Τρεις μέρες στα μοναστήρια της Καππαδοκίας (αρχικά δημοσιευμένο στα *Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier*, Γ, Αθήνα 1957, 185-215, και κατόπιν αυτοτελώς, Αθήνα 1958. Τώρα περιλαμβάνεται στις *Δοκμές*, Β', Αθήνα 1974, 57-93, με προσθήκη στον τίτλο του χαρακτηριστικού επιθέτου *πετροκομμένα μοναστήρια*). Βλ. και L. Rodley, *Cave monasteries of Byzantine Cappadocia*, London 1985.

10. Β. Τατάκης, *Η συμβολή της Καππαδοκίας στη χριστιανική σκέψη*, Αθήνα 1960.

11. ΤΙΒ 2. Είχε προηγηθεί η έρευνα του Hild, *Strassensystem* (VTIB 2, 1977) και του Restle, *Architektur* (VTIB 3, 1979).

12. Brandes, *Städte*, 61, 68, 74, 169.

13. *De Them.*, 64,23.

«Κάτω χώρες», και αρχικά προσδιόριζε τις εκτάσεις νοτιώς του όρους Ταύρου, σταδιακά κατέληξε όμως να αναφέρεται σε τεράστια έκταση, σχεδόν όλο το εσωτερικό της Μ. Ασίας¹⁴.

Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος βέβαια δεν πρέπει να θεωρηθεί και απολύτως εσφαλμένος, καθώς γνωρίζει την Καππαδοκία από τις αρχαίες πηγές του ως μία από τις σατραπείες του αρχαίου περσικού βασιλείου (πρβλ. Ηρόδοτος Γ, 90-94). Ας σημειωθεί ότι και σε προγενέστερη βιβλιογραφία ο τύπος *Καππαδοκία* ανάγεται στο περσικό *Katratuka*, που ερμηνεύεται «η χώρα των καλών αλόγων»¹⁵. Ήδη στην αρχαιότητα δεν ήταν σαφώς προσδιορισμένα τα σύνορα της Καππαδοκίας, κάτι που επιτυχώς εκφράζει ο Στράβων¹⁶: *Και ἡ Καππαδοκία ὄ ἐστὶ πολυμερῆς τε καὶ συχνὰς δεδεγμένη μεταβολάς*. Ειδικότερα τώρα, ο αρχαίος γεωγράφος προσδιορίζει *τὴν πρὸς τῷ Πόντῳ Καππαδοκίαν καὶ τὴν ἰδίως Καππαδοκίαν καὶ πρὸς τῷ Ταύρῳ καὶ νῆ Δία μεγάλην Καππαδοκίαν*¹⁷. Ας προστεθεί εδώ ότι στη «Χρηστομαθεία» των Γεωγραφικών του Στράβωνα (επιτομή του ένατου αιώνα στον κώδ. Pal. Gr. 398)¹⁸ η «Ποντοκαππαδοκία» προσδιορίζεται ως «μικρά»¹⁹.

Πα την ορολογία των αρχαίων πηγών σε σχέση με τον Πορφυρογέννητο θα γίνει λόγος και παρακάτω. Εδώ είναι χρήσιμο να παρατεθεί όλο το χωρίο του Στράβωνα, που προσδιορίζει τα όρια της Καππαδοκίας: *πρὸς νότον μὲν τῷ Κιλικίῳ λεγομένῳ Ταύρῳ, πρὸς ἔω δὲ τῇ Ἀρμενίᾳ καὶ τῇ Κολχίδι καὶ τοῖς μεταξὺ ἑτερογλώττοις ἔθνεσι, πρὸς ἄρκτον δὲ τῷ Εὐξείνῳ μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἄλλου, πρὸς δύσιν δὲ τῷ τε τῶν Παφλαγόνων ἔθνει καὶ Γαλατῶν τῶν τὴν Φρυγίαν ἐποικησάντων μέχρι Λυκαόνων καὶ Κιλικίων τῶν τὴν τραχείαν Κιλικίαν νεμομένων*.

Όπως συνέβη και σε άλλες περιοχές της βυζαντινής αυτοκρατορίας, το διοικητικό σύστημα των ὕστερων ρωμαϊκῶν χρόνων παρέμεινε η βάση της διοίκησης και στην περίπτωση της Καππαδοκίας. Η αρχαιότερη μνεία δύο Καππαδοκίων, Ι και

14. Βλ. εκτενέστερα Planhol, Cappadoce, 25-38.

15. Βλ. Ruge, *RE* X, 2, 1910-1917. Στις βυζαντινές πηγές η Καππαδοκία ως τροφός ἵππων αναφέρεται στον Φιλοσόργιο, ἐκδ. J. Bidez, *Philostorgios Kirchengeschichte. Mit dem Leben des Lucian von Antiochien und den Fragmenten eines arianischen Historiographen*, Berlin 1981, III, 4, σ. 34,2-3: *καὶ ἵππους εἰς διακοσίους τῶν ἐκ Καππαδοκίας εὐγενεστάτων...*

16. Στράβων, XII, 542.

17. Στράβων, XII, 534.

18. Βλ. H. Stevenson, *Codices manuscripti palatini Graeci Bibliothecae Vaticanae*, Romae 1885, 254-257. Άλλη βιβλιογραφία στον A. Diller, *The Scholia on Strabo, Traditio* 10, 1954, 29-50. Επίσης, N. Wilson, *Scholars in Byzantium*, London 1983, 87.

19. *Ἐκ τῆς Χρηστομαθείας τοῦ Στράβωνος*, ἐκδ. C. Müller, *Geographi Graeci Minores*, Paris 1855, II, 599.

Π²⁰, στα βυζαντινά κείμενα βρίσκεται στη Χρονογραφία του Ιωάννη Μαλάλα²¹, ο οποίος, αναφερόμενος σε μέτρα του Αναστασίου Α' για την περιοχή γράφει: *ἔκτισε δὲ καὶ τείχη ταῖς μεγάλαις κώμαις Καππαδοκίας καὶ ἡσφαλίσατο τὰς δύο Καππαδοκίας*. Η διαίρεση, γνωστή και από τον Συνέκδημο²², ανευρίσκεται και στις σφραγίδες των κομμερκαρίων, εναλλακτικά ως *ἀποθήκης Καππαδοκίας πρώτης τε καὶ δευτέρας ἢ πρώτης καὶ τῆς κατωτέρας ἢ τῶν Καππαδοκιῶν*²³.

Τελευταία φορά, όσο γνωρίζουμε, που γίνεται λόγος για δύο Καππαδοκίες είναι ένα χωρίο του Θεοφάνη: *οἷς καὶ ἐπερειδόμενος στάσιν ἐν ταῖς Καππαδοκίαις συνεσκεύασε κατὰ Ἄετιόν γενέσθαι*²⁴. Το απόσπασμα αναφέρεται στην ανολοκλήρωτη συνομοσία του Σταυρακίου εναντίον του Αετίου, το 800²⁵. Συμβαίνει, όπως επιβεβαιώνεται και από τον *indicem* της έκδοσης de Boor, να είναι η μόνη φορά όπου χρησιμοποιείται πληθυντικός προκειμένου περί της Καππαδοκίας²⁶, και αυτό δεν πρέπει να είναι τυχαίο. Το χωρίο πρέπει να συσχετισθεί με το πότε δημιουργήθηκε το θέμα της Καππαδοκίας. Η πρώτη μνεία στρατηγού Καππαδοκίας ανάγεται, όπως είναι γνωστό, στο 830²⁷, αλλά δεν είναι γνωστό, ούτε υπάρχει σίγουρη μνεία για το πόσο πιο πριν μπορούμε να αναγάγουμε την πρώτη εμφάνιση του θέματος. Οι Καππαδόκες αναφέρονται ως ιδιαίτερο στράτευμα κατά το 813²⁸, δεν είναι όμως σαφές αν πρόκειται για θεματικό στρατό ακόμα. Και μία φράση περί *πέντε θεμάτων* σε επιστολή του Θεοδώρου Στουδίτου²⁹ χρονολογούμενη το 819, που είχε θεωρηθεί από τον Ostrogorsky³⁰ ως ένδειξη ότι μέχρι τότε πέντε ήταν τα μικρασιατικά θέματα³¹, δεν είναι και αυτή απολύτως σαφής ως προς την ερμηνεία της. Με τα μέχρι τώρα δεδομένα της έρευνας, απλώς επισημαίνεται σειρά ενδείξεων ότι μέσα στην

20. Ο χωρισμός ανάγεται στον αιρετικό Ουάλεντα, το 372, με στόχο τη μείωση της επιρροής του Μ. Βασιλείου. Βλ. E. Kirsten, *Cappadocia, Reallexikon für Antike und Christentum*, 2, 1954, 861-891 και TIB 2, 67, όπου και άλλη βιβλιογραφία.

21. Μαλάλας, 406,15-17.

22. Συνέκδημος Ιεροκλέους, 35-36.

23. Zacos - Veglery, I,1, κατάλογος αποθηκών Καππαδοκίας, σ. 178-179. Το παρατιθέμενο σφραγιτικό υλικό χρονολογείται από το 659 ως το 695. - Brandes, *Städte*, 169-170.

24. Θεοφάνης, 475,6-10.

25. Βλ. Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 735-738.

26. Πρβλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 273, όπου απλώς επισημαίνεται το γεγονός, χωρίς ιδιαίτερα σχόλια.

27. Oikonomidès, *Listes*, 48-49, σημ. 24, 348. Βλ. και Winkelmann, *Rangstruktur*, 112.

28. Θεοφάνης, 500,13-14. Βλ. Oikonomidès, *Listes*, στο ίδιο. - Πρβλ. TIB 2, 74 και Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 314.

29. Επιστ. Θεοδώρου Στουδίτου, αρ. 407,53, σ. 566.

30. Ostrogorsky, *Geschichte*, 174, σημ. 1.

31. Η άποψη επαναφέρεται από τη Χριστοφιλοπούλου, *Ιστορία*, Β'1, 294.

πρώτη τριακονταετία του ένατου αιώνα ιδρύθηκε το θέμα Καππαδοκίας, ή, καλύτερα, «αυτονομήθηκε» από το θέμα των Ανατολικών, του οποίου ήταν τούρμα, πάντα κατά τον Πορφυρογέννητο³². Δυστυχώς, ο λόγιος αυτοκράτορας δεν είναι πάντα όσο λεπτομερής θα επιθυμούσαμε, και δεν προσδιορίζει, ποιά ακριβώς τμήμα της Καππαδοκίας περιλαμβάνονταν στο Ανατολικόν. Αλλά από τη συνέχεια του ίδιου χωρίου³³, που προσδιορίζει ότι το θέμα του Χαρσιανού ήταν αρχικά τούρμα των Αρμενιάκων, προκύπτει ότι *grosso modo* η περιοχή της Καππαδοκίας, με την ευρεία έννοια, ήταν διαιρεμένη μεταξύ των θεμάτων των Ανατολικών και των Αρμενιάκων. Όπως έγραψε ο Kaegi³⁴, σχεδόν πάντα τα θέματα αυτά βρέθηκαν να έχουν αντίθετες τοποθετήσεις σε όλες τις έριδες του όγδοου και των αρχών του ένατου αιώνα. Επεκτείνοντας το συλλογισμό αυτόν, η παρεμβολή μίας νέας διοικητικής ενότητας-θέματος ανάμεσα στα παραδοσιακά αντιτιθέμενα θέματα Ανατολικών και Αρμενιάκων ίσως απέβλεπε στην ενίσχυση των οριακών περιοχών της αυτοκρατορίας εν όψει νέου κύματος αραβικών επιδρομών, που κορυφώνονται εκεί γύρω στο 830³⁵. Το *terminus post quem* στην περίπτωση αυτή θα μπορούσε να είναι η κατάπιξη της εξέγερσης του Θωμά του Σλάβου (823)³⁶.

Στο σημείο αυτό, χρήσιμο είναι να συζητηθεί αναλυτικά το ίδιο το τμήμα περι των Αρμενιάκων από το *Περί θεμάτων*, επειδή συνήθως απομονώνονται φράσεις και χωρία, χρήσιμα μεν για την παρακολούθηση της ιστορικής πορείας του θέματος, δημιουργείται όμως έτσι όχι και τόσο ακριβής εικόνα για τους στόχους και το σχέδιο που ακολούθησε ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος κατά τη σύνταξη του οικείου κεφαλαίου του *Περί θεμάτων*. Όπως προαναφέρθηκε, η Καππαδοκία και το Χαρσιανόν εντάσσονται στο δεύτερο κεφάλαιο, το αφιερωμένο στο θέμα των Αρμενιάκων. Ακολουθώντας το πρόγραμμα του, να διασαφήσει πώς προήλθε αρχικά η ονομασία των θεμάτων³⁷, διευκρινίζει ο εστειμένος συγγραφέας ότι το θέμα *ἀπὸ τῶν ὁμορῶντων καὶ συνοίκων Ἀρμενίων τὴν προσηγορίαν ἔκτησατο*³⁸. Επιχει-

32. *DAI*, 50,83-84, σ. 236.

33. *DAI*, 50,90-91, σ. 236.

34. Kaegi, *Perspectives*, 297.

35. Για λεπτομέρειες με βιβλιογραφία βλ. TIB 2, 75-76.

36. Βλ. Lemerle, *Thomas le Slave*, 42-45. - Kõpstein, *Zur Erhebung*, 87.

37. Σύμφωνα με την επεξήγηση του τίτλου *πόθεν ἔσχον τὰς ὀνομασίας καὶ τί σημαίνουναι αὐ τούτων προσηγορίαὶ καὶ ὅτι τὰ μὲν αὐτῶν ἀρχαῖζονοὶ τὰ δὲ νέαν ἔκτησαντο τὴν προσηγορίαν*: *De Them.*, 59, εφόσον φυσικά προέρχεται από τον ίδιο τον συγγραφέα και δεν αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη. Βλ. και πιο πάνω, σ. 41 και 63.

38. Βλ. *De Them.*, 65, 48-49: *διὰ τὸ εἶναι αὐτὸ πλησιάζωρον τῶν Ἀρμενίων*. Σύμφωνα με τους κανόνες σύνθεσης της ελληνικής, Αρμενιακός είναι ο ανήκων ή ο προϊδιάζων στον Αρμένιο. Για τον

ρείται να προσδιορισθεί τότε δημιουργήθηκε ο όρος αυτός (και κατ' επέκταση και το θέμα): πρέπει να ανάγεται, κατά τον Πορφυρογέννητο, στα χρόνια του Ηρακλείου ή εκεί περίπου, εφόσον αντίστοιχη μνεία δεν έχει ανευρεθεί στους συγγραφείς που έγραψαν περί Ιουστινιανού³⁹.

Παλαιότερα το χωρίο αντιμετωπίστηκε με σκεπτικισμό, όπως και κάθε αναφορά εξάλλου στη δημιουργία των θεμάτων από τον Ηράκλειο⁴⁰, όμως ο συνδυασμός με τον al-Balāḍūrī που επιχείρησε ο Kaegi⁴¹, δείχνει ότι και εδώ ο Πορφυρογέννητος δεν είναι απολύτως ανακριβής, αφού το θέμα Αρμενιάκων φαίνεται ότι έχει ιδρυθεί γύρω στα μέσα του έβδομου αιώνα.

Ακολουθεί εκτενής παρέμβαση περί Καππαδοκίας, που εκ πρώτης όψεως φαίνεται ανακόλουθη προς τα προηγηθέντα· δεν είναι όμως έτσι, εφόσον ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος αναλαμβάνει να εξηγήσει πώς από την αρχαία Καππαδοκία στην ευρεία της έννοια, όπως ορίστηκε από τον Στράβωνα, και το αναφέραμε παραπάνω, προήλθαν οι πρόσφατες κατατιμήσεις της περιοχής. *Οί παλαιοί* λοιπόν, κατά τον Πορφυρογέννητο, χωρίς να προσδιορίζεται ακριβέστερα ποιοί είναι αυτοί *οί παλαιοί*, χώριζαν την Καππαδοκία σε τρία τμήματα: α) την Καταονία, που αρχίζει από τη Μελιτηνή, β) την Ταυρική, την περιοχή δηλαδή που πρόσκειται στο όρος Ταύρος, και γ) το «μεσόγαιον» τμήμα, με επίκεντρο την Καισάρεια⁴². Η Καταονία ήταν μία από τις αρχαίες στρατηγίες της Καππαδοκίας⁴³ και η Ταυρική προφανώς είναι η *πρός τῷ Ταύρῳ* Καππαδοκία του Στράβωνα⁴⁴. Η Καισάρεια αποκαλείται «μητρόπολις τῶν Καππαδοκῶν», και εδώ ο όρος μητρόπολις, όσο κι αν φαίνεται ότι έχει την έννοια της βυζαντινής εκκλησιαστικής ιεραρχίας, όμως αποδίδει αρχαίο χωρίο - πρότυπο του Πορφυρογέννητου, αφού αποτελεί εμφανή ανάμνηση του *μητρόπολις τοῦ ἔθνους τῶν Καππαδοκῶν*, όπως χαρακτηρίζονται τα Μάζακα/Ευσέβεια - μεταγενέστερη Καισάρεια - από τον Στράβωνα⁴⁵. Δεν είναι σαφές βέβαια, αν ο συγγραφέας ήθελε να δώσει την έννοια αυτή.

τύπο βλ. Κ. Αμαντος, Τα εθνολογικά ονόματα εις τους βυζαντινούς συγγραφείς, *Ελληνικά* 2, 1929, 97-104. Βλ. πιο πάνω, σ. 116.

39. *De Them.*, 63,1-12.

40. Pertusi, *Formation*, 28 και 33. Πρβλ. και Kaegi, *Reconsiderations*, 39-53.

41. Kaegi, *Armeniak Theme*, 273-277. - Του ίδιου, *Perspectives*, 297, σημ. 32. Βλ. επίσης πιο πάνω, σ. 113.

42. *De Them.*, 63,12-64,3.

43. TIB 2, 202, με παραπομπές στον Στέφανο Βυζάντιο και στον Πτολεμαίο.

44. Βλ. πιο πάνω, σ. 261.

45. Βλ. Π. Καρολίδης, *Στράβωνος Μ. Ασία*, 11 και σχόλιο στη σημ. 6. Βασικά η ίδια έννοια λανθάνει και στα χωρία της Συν. Θεοφ., 278,16-17 και του Σκλιτίζη, 141,54, όπου η Καισάρεια αποκαλείται *πρώτη τῶν Καππαδοκῶν*.

Στην επόμενη παράγραφο ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος κάνει λόγο για την «μεγάλην» και την «μικράν» Καππαδοκία, πάντα κατά τους «παλαιούς». Προσδιορίζεται όμως μόνο η «μεγάλη» Καππαδοκία, από *Καισαρείας και τῷ Ταύρου και ἕως τῆς Ποντικῆς θαλάσσης, ἣν διορίζει Ἄλυς μὲν ποταμὸς ἐκ δυσμῶν, Μελιτηνῇ δὲ ἐξ ἀνατολῶν*⁴⁶, και ενισχυτικά γίνεται μνεία του Πολυβίου, για τον οποίο *Καππαδοκία* είναι όλη η έκταση από το όρος Ταύρος έως τον Εύξεινο Πόντο. Στον Πολύβιο αποδίδεται και άλλη μία ιστορία, ότι κάποιος Πέροσης διέσωσε τον βασιλέα Αρταξέρξη από κάποιον λέοντα και έλαβε ως ανταμοιβή όλη αυτή την τεράστια έκταση⁴⁷. Η φράση *ταῦτα δὲ ἱστορεῖ Πολύβιος*⁴⁸ υποδεικνύει ότι το παράθεμα του Πολυβίου τελειώνει εδώ. Το γεγονός όμως ότι δεν διασώζεται αντίστοιχο τμήμα στην Ιστορία του Πολυβίου - όλοι οι κριτικοί εκδότες του αρχαίου ιστορικού το αποθησαυρίζουν ως *fragmentum* - δημιουργεί ένα πρώτο ερωτηματικό ως προς την απόδοση του χωρίου στον Πολύβιο⁴⁹. Ο προβληματισμός αυτός ενισχύεται από τη χρήση των όρων «μεγάλη» και «μικρά» Καππαδοκία, επειδή λίγο πιο κάτω διαβάζουμε ότι *μικρά δὲ Καππαδοκία, ἣ νῦν χρηματίζουσα εἰς θέμα*⁵⁰ είναι σε γενικές γραμμές το νότιο τμήμα της περιοχής, το οποίο όμως, κατά τον Στράβωνα, είναι η «μεγάλη», η *πρὸς τῷ Ταύρῳ Καππαδοκία*, και όχι η «μικρά», επίθετο που προσδιορίζει την *πρὸς τῷ Πόντῳ Καππαδοκίαν*⁵¹.

Υπάρχει, δηλαδή, μία διαφοροποίηση σε σχέση με τις αρχαίες πηγές. Ένα ακόμα προφανές λάθος του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου είναι ότι αποδίδει στον Ηρόδοτο το χαρακτηρισμό των Καππαδοκῶν ως «Λευκοσύρων», κάτι που ανευρίσκεται μόνο στον Στράβωνα, και για τον λόγο αυτόν ο Pertusi στο υπόμνημά του γράφει «*Ηρόδοτος seclusi, Στράβων addidi*»⁵². Συνοψίζοντας, ίσως πρόκειται για προσαρμογή των αρχαίων πηγών από μνήμης ή, ίσως, ο υποτιθέμενος ως Πολύβιος δεν είναι Πολύβιος, αφού εξάλλου στο *Περὶ θεμάτων* δεν υπάρχει άλλη μνεία του αρχαίου ιστοριογράφου, όπως προκύπτει και από το πηγολογικό υπόμνημα της έκδοσης Pertusi. Το ερώτημα παραμένει ανοικτό.

Όπως και να έχει το πράγμα, ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος αποκαλεί το θέμα Καππαδοκίας «μικρά Καππαδοκία», ολοκληρώνοντας μία πρώτη παρέμβαση περί της «προϊστορίας» της περιοχής, και προσδιορίζει τα όριά της στις γενικές τους

46. *De Them.*, 64,16-19.

47. *De Them.*, 64,19-31.

48. *De Them.*, 64,30-31.

49. Η Κουταβά - Δεληβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος* σ. 309, διερωτάται επίσης για την ορθότητα του σχολίου.

50. *De Them.*, 64,37.

51. Επιτομή του Στράβωνα, βλ. πιο πάνω, σ. 261, σμμ. 18.

52. *De Them.*, 64,33-37. Βλ. και σχόλιο, σ. 119.

γραμμές: νοτιοδυτικά Λυκαονία, βορειοανατολικά η Καισάρεια, βορειοδυτικά οι Βουκελλάριοι, νοτιοανατολικά Ροδεντός - Λούλον - Ποδενδός⁵³.

Δεν προσδιορίζεται πάντως σαφώς από τον Πορφυρογέννητο πότε ιδρύθηκε αυτή η «μικρά Καππαδοκία». Ο εσπεμμένος συγγραφέας αρκείται στο αόριστο *ἀορίτως*⁵⁴. Όσο αόριστη και αν είναι η έκφραση αυτή, δεν μπορεί πάντως να υπονοεί άλλο από την ίδρυση του θέματος, λίγο πριν από το 830, όπως προαναφέρθηκε. Στη συνέχεια γίνεται πάλι λόγος για την Καππαδοκία με την ευρεία έννοια του όρου, σε ένα χωρίο του οποίου δίκαια αμφισβητήθηκε η ιστορική αξία⁵⁵, και στο οποίο αποδίδεται στους «ἄνω χρόνους»⁵⁶ χωρισμός της περιοχής σε τρία μέρη: α) το μεσόγειο *Χαρσιανόν* (από κάποιον Χαροσία, που ανδραγάθησε - αόριστα - στους περσικούς πολέμους, β) το παραθαλάσσιο *Αρμενιακόν* και, γ) η «μικρά» Καππαδοκία. Ίσως εδώ να πρόκειται για κάποια σύγχυση προς τις διοικητικές μεταβολές του Ιουστινιανού και τη μεταλλαγή της πρώην δευτέρας Αρμενίας (που περιείχε πόλεις της Καππαδοκίας *latu sensu*, όπως η Μελιτηνή, η Αρβαρισός, η Αριαράθεια, τα Κόμανα και η Κουκουσός⁵⁷) σε τρίτη Αρμενία. Πά να επανέλθουμε τώρα στο κείμενο *Περί θεμάτων*, ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος συνεχίζει με νέα αναδρομή στην αρχαία ιστορία της περιοχής, που αρχίζει με τις φράσεις *Ἐβασιλεύετο δὲ μέχρις Ἀύγουστου Καίσαρος. Ἦν δὲ ὑπὸ τὴν περσικὴν ἐξουσίαν, πρὶν ἢ τὸ Ῥώμης ἀύξηθῆναι βασιλείων*⁵⁸ και συνεχίζεται με σύντομες αναφορές στους βασιλείς της περιοχής Αριαράθη (χωρίς να διευκρινίζεται για ποιόν από τους δέκα ομωνύμους πρόκειται⁵⁹) και Αρχέλαο, τον τελευταίο βασιλέα της περιοχής (36 π.Χ. - 17

53. Χάριν συγκρίσεως ας σημειωθούν τα όρια της περιοχής κατά τον Ibn al-Fakīh (περίπου 902), σύμφωνα με την αγγλική μετάφραση του Brooks, *Arabic Lists*, 67-77, ιδιαίτερα σ. 75: and its first boundary is the mountains of Tarsos and Adana and Al - Massisa [Mopsouestia], and its second the province of Seleukeia, and its third the province of Tulighus [Anatolikoī], and its fourth the province of Al Samalar [Bucellarii] and Kharshana [Charsianon]. Η στρατιωτική δύναμη του θέματος ήταν 4.000 άνδρες. Βλ. σημείωση του Gelzer, *Themenverfassung*, 97-98.

54. *De Them.*, 65,43. Βλ. και πιο πάνω, σ. 41.

55. Βλ. Gelzer, *Themenverfassung*, 25, άποψη που επαναλαμβάνεται συχνά έκτοτε στη βιβλιογραφία.

56. *De Them.*, 65,43: *Ἐπὶ δὲ τῶν ἄνω χρόνων*, με την ειδικότερη διευκρίνιση, *εἴτε Ἰουστινιανοῦ εἴτε ἄλλων τινῶν τῶν βασιλέων*.

57. Βλ. *NJ*, XXXI, έτους 536, σ. 237. Δεν φαίνεται να υπάρχει σύγχυση σχετικά με την ανάδειξη της Μωκησοῦ ως τρίτης μητροπόλης της Καππαδοκίας, γεγονός που συνέβη επί Ιουστινιανού, βλ. TIB 2, 69.

58. *De Them.*, 65,51.

59. Κατά τον Pertusi, *De Them.*, 119, πρόκειται για τον Αριαράθη τον Β'. Ίσως, όμως, πρόκειται για τον Αριαράθη Γ' (302-261 π.Χ.), ο οποίος ελευθέρωσε την περιοχή από την κυριαρχία των διαδόχων του Μ. Αλεξάνδρου. Βλ. σχόλιο του Καρολίδη, *Στράβωνος Μικρά Ασία*, σ. 2-3, σημ. 5.

μ.Χ.)⁶⁰, μετά από τον οποίο η περιοχή έγινε ρωμαϊκή επαρχία, υπό ανθύπατο⁶¹. Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος δεν γνωρίζει βέβαια τις λεπτομέρειες της ρωμαϊκής κυριαρχίας στην περιοχή⁶², αλλά η απλοποιημένη αυτή εκδοχή τον διευκολύνει στην ακόλουθη αναφορά του στις δύο επαρχίες της περιοχής και την απαρίθμηση των πόλεών τους με βάση τον *Συνέκδημο*, στις οποίες προσθέτει και τις πόλεις της τρίτης Καππαδοκίας, ή *νῦν ὀνομάζεται Ἀρμενιακός*⁶³. Για τις πόλεις αυτές θα επανέλθουμε πιο κάτω. Εδώ ως σημειωθεί μόνο ότι η μνεία τους ειδικά σε αυτό το σημείο δεν είναι μετέωρη, αφού δικαιολογούν την προσπάθεια του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου να δώσει τη συνέχεια της απώτερης και της λίγο παλαιότερης ιστορίας της περιοχής.

Οι Καππαδόκες ήδη από την αρχαιότητα είχαν κακή φήμη και ο λόγιος αυτοκράτορας φυσικά δεν μπορούσε να αγνοήσει το γεγονός αυτό⁶⁴. Μία παροιμία (*τρία κάππα κάκιστα· Καππαδοκία Κρήτη Κιλικία*) και δύο επιγράμματα από το ενδέκατο βιβλίο της *Παλατινής Ανθολογίας* (όπου ως γνωστόν περιλαμβάνονται τα σκαπτικά), εμπλουτίζουν τα σχετικά με την κακία και την «κακοτροπία» των Καππαδοκών. Όπως προκύπτει και από το πηγολογικό υπόμνημα του εκδότη, η παροιμία αυτή έχει αποθησαυριστεί και στη *Σούδα*⁶⁵. Όσο για τα επιγράμματα, αποδίδονται στον Δημόδοκο από την Λέρο, επιγραμματοποιό του πέμπτου π.Χ. αιώνα: είναι σαφές όμως ότι το πρώτο είναι οπωσδήποτε μεταγενέστερο, αφού αναφέρεται στην καππαδοκική αριστοκρατία της αυλής του Ιουστινιανού και το είχε χρησιμοποιήσει και ο Ιωάννης Λυδός⁶⁶ για τον ύπαρχο του Ιουστινιανού Ιωάννη τον Καππαδόκη. Όμως, ούτε ο Ιωάννης Λυδός, ούτε ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος παραθέτουν πλήρες το επίγραμμα: παραλείπουν τους δύο τελευταίους στίχους του, οι οποίοι περιέχουν την επίκληση να μην ενισχυθεί άλλο η εξουσία των Καππαδοκών⁶⁷. Η αναφορά αυτή θα μπορούσε ίσως να θεωρηθεί ως ένας υπαινιγμός εναντίον της ανερχόμενης αριστοκρατίας της περιοχής, και ιδίως των Φωκάδων, οι οποίοι, όπως θα δούμε πιο κάτω, εκείνη την εποχή αρχίζουν να προβάλλουν

60. Ο οποίος πάντως δεν έχει σχέση με τον ομώνυμο Αρχέλαο, αδελφό του Ηρώδη της Ιουδαίας, όπως γράφει ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *De Them.*, 65,56. Για τον Αρχέλαο βλ. και TIB 2, 64.

61. *De Them.*, 65,57-58.

62. Για τις οποίες βλ. συνοπτικά TIB 2, 64-66.

63. *De Them.*, 65,58-67.

64. *De Them.*, 66,67-77.

65. s. v. *Διπλούν κάππα*, II, σ. 119,5.

66. Λυδός, Γ, 57, σ. 220.

67. Για την πλήρη μορφή του κειμένου βλ. *Παλατινή Ανθολογία*, Βιβλίο ΙΑ', αρ. 238, *Anthologie grecque. Première partie. Anthologie Palatine*, X, έκδ. R. Aubreton, Paris 1972, σ. 155.

δυναμικά. Και η τελευταία ενότητα του κεφαλαίου αυτού⁶⁸ φαίνεται να θεωρεί ότι το μόνο καλό της Καππαδοκίας ήταν η προσφορά της στον Χριστιανισμό, με αναφορά όχι μόνο στους τρεις ιεράρχες⁶⁹, αλλά και σε άλλους ελάσσονες Πατέρες της Εκκλησίας, καταγόμενους από την περιοχή.

Αυτή είναι η γενική εικόνα του κεφαλαίου των Αρμενιάκων. Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι ο Πορφυρογέννητος, έχοντας συνείδηση ότι η ευρύτερη περιοχή της Καππαδοκίας ταυτιζόταν σε γενικές γραμμές προς την έκταση του θέματος των Αρμενιάκων, συμπεριέλαβε στο οικείο κεφάλαιο τα σχετικά περί Καππαδοκίας. Το τμήμα χαρακτηρίζεται από μία συνεχή εναλλαγή μεταξύ του ιστορικού παρελθόντος και του παρόντος της περιοχής⁷⁰, με σαφή τονισμό του παρελθόντος και με βάση το σχήμα περσική κυριαρχία - σύντομη αυτόνομη βασιλεία - ρωμαϊκή επαρχία - ένατος αιώνας και «μικρά Καππαδοκία».

Σε αυτήν την «μικρά Καππαδοκία» θα επανέλθουμε τώρα, επιχειρώντας να συσχετίσουμε τις λίγες μνείες του κεφαλαίου που σχολιάστηκε προηγουμένως και με άλλες ειδήσεις και στοιχεία από βυζαντινά κείμενα.

Η «μικρά Καππαδοκία» του Πορφυρογέννητου λοιπόν, αναδεικνυόμενη ως θέμα, ήταν μία περιοχή, χωρίς υπερβολή, σχεδόν έρημη. Το γεγονός αυτό υποτίθεται ότι το είχε προβλέψει σχετικός χρησιμός, αποδιδόμενος στον Στέφανο τον Αλεξανδρινό⁷¹, ο οποίος όμως είναι μεταγενέστερος⁷²: *καὶ Καππαδοκίαν παντελῶς ἐρημώσει διὰ τὸν Ἄρη*, προβλέπει το κείμενο, και ως Ἄρης εννοούνται οι Ἄραβες, οι οποίοι με αλληλάλληλα κύματα επιδρομών σε όλη τη διάρκεια του όγδοου και κατά την πρώτη δεκαετία του ένατου αιώνα⁷³ είχαν καταστρέψει πολλές πόλεις της περιοχής. Δεν υπάρχουν ειδήσεις για τη Μωκησό - πέραν των μνημών της στις *Notitiae episcopatum* - για τον έβδομο και τον όγδοο αιώνα⁷⁴. Τύανα, Φαυστινούπολη και

68. *De Them.*, 66,78-91.

69. Γνωστό είναι εξάλλου ότι στον Πορφυρογέννητο αποδίδεται και επιστολή τῷ Γρηγορίῳ τῷ θεολόγῳ *δτε ἀνεκομίζετο*, ἐκδ. Ι. Σακελλίωνος, *Δελτίον Ἱστορικής καὶ Ἐθνολογικής Ἐταιρείας* 2, 1885-6, 261-265, αλλά και λόγος για τον Ιωάννη Χρυσόστομο, ἐκδ. Κ. Δυοβουνιώτη, *Επιστ. Επετ. Θεολογ. Σχολῆς* 1, 1925, 306-319.

70. Η εναλλαγή αυτή παρέσυρε και τον Pertusi στο σχόλιο του, *De Them.*, 118: «se la Cappadocia era una turma dell'Anatolico, come si può pensare che questo tema di Cappadocia si sia formato per successiva divisione dell'Armeniaco?».

71. Ἐκδ. Ο. Neugebauer - Η. Β. van Hoesen, *Greek Horoscopes*, *Memoirs of the American Philosophical Society*, 48, 1959, 158.

72. Πύρω στο 800 τον χρονολογεί ο Kaegi, *Reconsiderations*, 48. Πρβλ. Brandes, *Städte*, 74.

73. Βλ. TIB 2, 73-75.

74. TIB 2, 238-239. - Brandes, *Städte*, 118.

Ηράκλεια - Κύβιστρα καταστράφηκαν στις αρχές του ένατου αιώνα⁷⁵. Ο πληθυσμός των Τυάνων φαίνεται ότι κατέφυγε στην κοντινή Νίγδη (Nakida)⁷⁶, ενώ ο πληθυσμός της Φαυσινούπολης στο κοντινό φρούριο Λούλον, το οποίο όμως πέρασε σε αραβικά χέρια το 833, για να επανέλθει οριστικά⁷⁷ στα χέρια των Βυζαντινών το 877⁷⁸. Από το 879 διασώθηκε και μνεία επισκόπου Λούλου⁷⁹.

Το φρούριο Κόρον πάλι, το οποίο προστίθεται στις πόλεις της Καππαδοκίας II, όπως απαριθμούνται στο *Περί θεμάτων*⁸⁰, ήταν σίγουρα η έδρα του κλεισουράρχη Καππαδοκίας⁸¹, και πιθανότατα και του στρατηγού, και αποτέλεσε συχνό στόχο των αραβικών επιδρομών⁸². Η Ποδανδός και η Ροδανδός (Φάρασα), μεθοριακές κλεισούρες και αργότερα θέματα⁸³, σίγουρα συγκέντρωναν τον πληθυσμό σε περιπτώσεις κινδύνου, όπως πιστοποιείται και για τα νεότερα χρόνια⁸⁴. Πα τις άλλες μεγάλες πόλεις της περιοχής, τη Νύσσα, τη Ναζιανζό, τα Σάσιμα, τα (Βασιλικά) Θερμά, την Παρνασό, τα Ρεγέδωρα (για να περιοριστούμε μόνο σε όσες εγγράφονται στο *Περί θεμάτων*), όπως εύκολα προκύπτει από τα οικεία λήμματα της ΤΙΒ 2 για το διάστημα από τον όγδοο ως τον ενδέκατο αιώνα τις περισσότερες φορές⁸⁵, οι μόνες μνείες που υπάρχουν είναι οι μνείες επισκόπων στα πρακτικά των Οικουμενικών Συνόδων ή οι αντίστοιχες έγγραφές τους στις *Notitiae episcopatum*, οι οποίες απομονωμένες δεν είναι ίσως πάντοτε ασφαλής ένδειξη για τη συνέχεια της κατοίκησης μίας περιοχής. Αντίθετα για την Καισάρεια, όχι μόνο μητροπολιτική έδρα, αλλά και έδρα του «απλήκτου» Αρμενιάκων, Παφλαγονίας και Σεβαστείας, υπάρχουν περισσότερες ειδήσεις⁸⁶, που αναφέρονται όμως κυρίως στη σημασία της ως στρατιωτικού κέντρου. Κατά κάποιον τρόπο είναι ατυχές το ότι ο Αρέθας Καισαρείας, ως πρωτόθρονος, παρέμενε τον περισσότερο καιρό στην Κωνσταντινούπολη και δεν μπόρεσε να αποτυπώσει στα γραπτά του το περιβάλλον και το γενικό-

75. ΤΙΒ 2, 188-189, 298. - Brandes, *Städte*, 121. - Niavis, *The Reign*, 203-212.

76. ΤΙΒ 2, 243.

77. Επειδή μεσολάβησε σύντομη ανακατάληψη του περί το 860, αλλά οι Σάββοι κάτοικοι του το παρέδωσαν και πάλι στους Άραβες. Βλ. ΤΙΒ 2,78.

78. ΤΙΒ 2, 82.

79. ΤΙΒ 2, 223. Βλ. και πιο πάνω, σ. 138.

80. *De Them.*, 65,65.

81. Brooks, *Arabic Lists*, 75.

82. ΤΙΒ 2, 77, 216.

83. Oikonomidès, *Listes*, 267. - ΤΙΒ 2, 261 και 266 αντίστοιχα.

84. Δ. Λουκόπουλος - Δ. Πετρόπουλος, *Η λαϊκή λατρεία των Φαρασών*, Αθήνα 1949, 14.

85. ΤΙΒ 2, 156-157 (Βασιλικά Θερμά), 171-172 (Δόραρα), 244-245 (Ναζιανζός), 246-248 (Νύσσα), 252-254 (Παρνασός), 272-273 (Σάσιμα).

86. Συγκεντρωμένες στην ΤΙΒ 2, 193-196.

τερο κλίμα στην πόλη και την περιοχή. Πάντως, επαινεί τη γενναία αντίσταση των Καππαδοκών στους Άραβες: *Καππαδόκαι τῷ λόγῳ παρέξουσιν τὸ πιστὸν καὶ τὰ κατὰ Σαρακηνῶν αὐτῶν ἔναγχος τρόπαια, τοιαῦτα γεγονότα καὶ οὕτω τὸ μεγαλουργὸν ἐπιφαίνοντα ὅσα ὁ μακρὸς αἰὼν ἐκολπώσατο*⁸⁷.

Συνοπτικά, σχεδόν μισός αιώνας από την ίδρυση του θέματος καλύπτεται από συνεχείς επιδρομές, λεηλασίες και όλα τα συνεπαγόμενα. Η κατάσταση άρχισε να βελτιώνεται από το 863 περίπου, μετά τη νίκη των Βυζαντινών στον Λαλακάοντα, μάχη στην οποία σημαντική ήταν και η συμβολή των Καππαδοκών⁸⁸, ενώ αποφασιστική ήταν και η επιτυχής αντιμετώπιση του προβλήματος των Παυλικιανών δέκα χρόνια αργότερα⁸⁹.

Την εποχή εκείνη πρέπει ήδη να είχε αναδειχθεί σε θέμα και το Χαρσιανόν⁹⁰, ενώ και η σειρά αναπροσαρμογών των ορίων των θεμάτων, που αποδίδεται στον Λέοντα ζ' τον Σοφό χωρίς ακριβέστερο χρονολογικό προσδιορισμό⁹¹, πρέπει να πραγματοποιήθηκε προς το τέλος του αιώνα. Η Καππαδοκία έχασε την *τούρμα Κασής έξ ὀλοκλήρου* και την τοποτηρησία Νύσσης *μετά τῆς Καισαρείας*, όπως με έμφαση τονίζει ο Πορφυρογέννητος⁹² (προσαρτήθηκαν στο Χαρσιανόν), αλλά κέρδισε εδάφη των Βουκελλαρίων (Βάρετα, Βαλβαδώνα, Άσπονα, Αχαρκούς) και των Ανατολικών (Ευδοκιάς, Άγιος Αγαπητός, Αφράζεια)⁹³, περιοχές βορείως της λίμνης Τάττα: δικαιολογείται με τον τρόπο αυτόν και η αναφορά του Πορφυρογέννητου στη λίμνη αυτή⁹⁴, δεν φαίνεται σωστή όμως η ονομασία Αζιραράθεια, που της αποδίδεται, επειδή το τοπωνύμιο αφορά άλλη πόλη της περιοχής⁹⁵. Μία άλλη τούρμα της Καππαδοκίας, αποκαλύφθηκε πρόσφατα από μία επιγραφή, όπου μνημονεύεται διοικητής της ο σπαθαροκανιδιάτος και τουρμάρχης Χριστόφορος Παδιάτης⁹⁶.

Σε αυτήν την Καππαδοκία προφανώς αναφέρεται και η εγγραφή του *Περί βασιλείου τάξεως* που πληροφορεί ότι ο στρατηγός λάμβανε μισθό 20 λίτρες χρυσού⁹⁷,

87. Αρέθας, II, 38,4-7.

88. Τελενταία: Huxley, Bishop's Meadow.

89. Lemerle, Pauliciens, 103.

90. Βλ. αναλυτικότερα πιο κάτω, σ. 299-300.

91. *DAI*, 50,90-110, σ. 236.

92. *DAI*, 50,109-110, σ. 236.

93. *DAI*, 50,92-95, σ. 236. Τα επτά αυτά βάνδα δημιούργησαν την τούρμα *Κόμματα* (*DAI*, στο ίδιο). Βλ. και πιο πάνω, σ. 248.

94. *De Them.*, 65,53-55.

95. TIB 2, 151.

96. Beldiceanu - Steinherr, Une tourma, 401-404.

97. *De Cer.*, 696,16.

ενώ η «ῥόγα» του θέματος καταβαλλόταν ανά τετραετία, μαζί με την παλιά «ῥόγα» των θεμάτων Οημικίου και Βουκελλαρίων⁹⁸.

Είναι και η εποχή που προβάλλουν δυναμικά οι αριστοκρατικές οικογένειες της περιοχής. Ήδη από τη Νεαρά 30 του Ιουστινιανού⁹⁹ είχε σημειωθεί ότι *και ἄνδρες ὀνομαστότατοί τε καὶ φροντίδος ἄξιοι Ῥωμαῖοι γενόμενοι μεγάλης ἐκείθεν ἤρθησαν. Γῆ τε αὐτοῖς ἔστι πολλή καὶ θαυμαστή ...*¹⁰⁰ και περί το 830 εντοπίζεται μία ακόμα μνεία των ευγενών της περιοχής, *κατὰ τὴν Καππαδοκίαν τὰς οἰκίσεις ἔχοντας*, όπως γράφει η Συνέχεια Θεοφάνη¹⁰¹. Ὡς τότε όμως πρόκειται μόνο για ανώνυμες μνείες. Οι επώνυμες μνείες πληθαίνουν προς το τέλος του ένατου αιώνα, με πρώτους, φυσικά, τους Φωκάδες. Ο οἶκος τους ήταν στην Καππαδοκία, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Σκυλίτζη¹⁰², δυστυχώς όμως δεν προσδιορίζεται ακριβέστερα πού.

Μολονότι ο πρώτος Νικηφόρος, ο παππούς του ομώνυμου αυτοκράτορα, στρατήγησε στο Χαροσιανόν¹⁰³ περί το 879 και η σταδιοδρομία του συνεχίστηκε στα δυτικά θέματα¹⁰⁴, ο γιος του Βάρδας και ο εγγονός του Λέων¹⁰⁵ διετέλεσαν στρατηγοί Καππαδοκίας. Η ιστορία της περιοχής πλέον είναι συνδεδεμένη με τη δράση της οικογένειας των Φωκάδων και των άλλων συγγενών τους: οι Μαλεῖνοι, με πρόδρομο τον Ευδόκιμο¹⁰⁶, οι Βαλάνται, οι Αλυάται είναι η νέα εξέχουσα αριστοκρατία της περιοχής. Οι Φωκάδες κατά κανόνα ηγούνται των εκστρατειών στο ανατολικό μέτωπο¹⁰⁷. Είναι γνωστό ότι μόνο περίπου εκατό χρόνια μετά την αναγωγή της σε θέμα μπόρεσαν οι Βυζαντινοί να συμπεριλάβουν στα όριά τους όλη την Καππαδοκία· όμως, η ανάκτησή της και η μεταφορά των συγκρούσεων νοτιότερα δεν σήμαινε και οριστική παύση των εχθροπραξιών με τους Άραβες, οι οποίοι συνέχιζαν ακάθεκτοι τις επιδρομές τους¹⁰⁸.

98. *Tres tractatus*, 134,649. Πρβλ. και Oikonomides, *Provincial Recruits*, 121-136.

99. Χαρακτηριστικό είναι ότι η συγκεκριμένη Νεαρά ήδη από την εποχή του Rambaud (*Empire grec*, 169) θεωρήθηκε πρόδρομος του θεμού των θεμάτων. Βλ. και Karayannopoulos, *Themenordnung*, 63. Ανάλυση του νόμου βλ. στον Kaplan, *Propriétés*, 51-55, 76-77, και Cappadoce, 125-135.

100. *NJ*, XXX, έτους 536, σ. 224.

101. *Συν. Θεοφ.*, 120,5-6. Βλ. και πιο κάτω, σ. 280.

102. Σκυλίτζης, 209,61-62. Πρβλ. *Συν. Θεοφ.*, 394,16.

103. Grégoire, *Carrière*, 246, 250-252. - Djurić, *Porodica*, 228-237. - Cheynet, *Phocas*, 291-296.

104. Βλ. τώρα Βλυσίδου, *Βασίλειος Α΄*, 201-206.

105. Djurić, *Porodica*, 238-250. - Cheynet, *Phocas*, 399-405.

106. Kaplan, *Cappadoce*, 144.

107. Kaplan, *Cappadoce*, 144.

108. Συνοπτικά βλ. TIB 2, 84-88.

Πα όλους αυτούς τους λόγους, στην περιοχή της Καππαδοκίας οι δυνατότητες εξέλιξης ήταν περιορισμένες. Όσοι είχαν τα περιθώρια, κατέφευγαν στην Κωνσταντινούπολη. Το διαπιστώνουμε για την οικογένεια του οσίου Ευδοκίμου¹⁰⁹, για τον Μιχαήλ Μαλείνο¹¹⁰, αλλά και για μία γυναίκα, μετέπειτα αγία, την Ειρήνη της Χρυσοβαλάντου. Στη βιογραφία της τονίζεται σαφώς η καταγωγή της από καππαδοκική αριστοκρατική οικογένεια¹¹¹, που την έστειλε να λάβει μέρος στα «καλλιστεία» προς εκλογή νύφης για τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ. Η Ειρήνη εισήλθε στη μονή της Χρυσοβαλάντου μετά την μη επιτυχή γι' αυτήν έκβαση της υπόθεσης.

Παράλληλα βέβαια υπήρχε και ο αγροτικός πληθυσμός, για τον οποίο δεν έχουμε στοιχεία¹¹². Δεν είναι αβίασμη όμως η υπόθεση ότι προσπαθούσε να επιβιώσει από τις μικροϊδιοκτησίες του και, όπως μαρτυρεί ο Λέων Διάκονος, στις κρίσιμες στιγμές αναζητούσε καταφύγιο στις αναρίθμητες σπηλιές της περιοχής: για το λόγο αυτόν οι κάτοικοι απεκληθήσαν και *Τρωγλοδύται*¹¹³. Τη μονοτονία και τη σκληρή καθημερινή ζωή διέκοπταν και ποίκιλλαν τότε τότε θεάματα, όπως αυτό που ιστορεί πάλι ως αυτόπτης μάρτυρας ο Λέων Διάκονος: οι δίδυμοι Καππαδόκες (σιμαίοι) αδελφοί, που περιδιάβαζαν στην περιοχή (και σε όλη τη Μ. Ασία κατά τον ιστοριογράφο) εντυπωσιάζοντας τους απλοϊκούς ανθρώπους (*τεράστιόν τι θαύμα πέλοντας και καινόν...*)¹¹⁴. Και φυσικά οι κάτοικοι ήταν επιρρεπείς στη δεισιδαιμονία και στη μαγεία. Ο *Βίος Ειρήνης Χρυσοβαλάντου* έχει και εδώ μία ενδιαφέρουσα μαρτυρία. Μία άλλη ευγενής από την Καππαδοκία αποφάσισε να εγκαταλείψει τα εγκόσμια και να καταφύγει στο μοναστήρι, όπου ήταν ηγουμένη η συμπατριώτισά της, η Ειρήνη. Ο μνηστήρας της όμως κατέφυγε στη μαγεία και στους καταδέσμονες για να την επαναφέρει κοντά του. Η επιρροή της μαγικής δύναμης εξουδετερώθηκε χάρις στις προσευχές και στα επιτίμια της Ειρήνης¹¹⁵.

109. *Βίος Ευδοκίμου*, 15,16-18. Ο όσιος ζούσε με την οικογένειά του στην Κωνσταντινούπολη. Επέστρεψε στον τόπο καταγωγής του και, σύμφωνα με τον *Βίο*, 7,26-28, *στρατοπεδαρχεί μέρους τοῦ Καππαδοκῶν χειροτονηθεὶς καὶ περὶ τὸ καλούμενον Χαρσιανὸν διατρίβων*. Βλ. αναλυτικότερα πιο κάτω, σ. 300.

110. *Βίος Μιχαήλ Μαλείνου*, 552,9-10: *τὸν πατέρα αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει παραγενόμενον ἐπάγεσθαι τοῦτον μεθ' ἑαυτοῦ*.

111. Των Γουίβερ, όπως υποθέτει ο τελευταίος εκδότης του *Βίου Ειρήνης Χρυσοβαλάντου*, εισαγωγή, σ. XXXII, σημ. 27, όπου όμως προτείνει εσφαλμένα πιθανή βουλγαρική καταγωγή τους. Πιθανότατα, η οικογένεια είχε αρμενική καταγωγή. Βλ. και πιο κάτω, σ. 282, σημ. 62.

112. Kaplan, Cappadoce, 150-155.

113. Λέων Διάκονος, Γ, 1, σ. 35: *Τρωγλοδύται τὸ ἔθνος τὸ πρόσθεν κατονομάζετο, τῶ ἐν τρώγλαις καὶ χηραμοῖς καὶ λαβυρίνθοις, ὡσανεὶ φωλεῖς καὶ ὑπαιγαῖς, ὑπόδυσθαί ....*

114. Λέων Διάκονος, Γ, 3, σ. 165.

115. *Βίος Ειρήνης Χρυσοβαλάντου*, 52-64. Πρβλ. Abrahamse, Magic and Sorcery, 13-14.

Μεγάλο μέρος του πληθυσμού ήταν τότε αρμένιοι άποικοι¹¹⁶. Ο αποικισμός όμως αυτός δημιούργησε αρκετά προβλήματα, γιατί οι αρμένιοι στρατιώτες δεν παρέμεναν σταθεροί στα κτήματά τους. Σε Νεαρά του ο Νικηφόρος Φωκάς¹¹⁷, αναφερόμενος σε αρμένιους στρατιώτες της περιοχής της Λακάτης (από τα ανατολικότερα σημεία της Καππαδοκίας) εξηγεί παραστατικά ότι *τὸ γὰρ τῶν ἀρμενίων ἄστατον καὶ πολυπλανὲς ἐὰν μὴ διὰ τῆς τοιαύτης νομοθεσίας παιδευθῆ, ἀλλ' ἐπ' ἐξουσίας εἴη τοῦτοις ἀλλαχοῦ ἀπιέναι καὶ μετοικεῖν καὶ πάλιν ἐπανερχομένους τοὺς τόπους ἀκωλύτως κατέχειν, πάντα τὰ ἀρμενικὰ οἰγήσονται*¹¹⁸. Επιπλέον, οι αρμένιοι αυτοὶ άποικοὶ συχνὰ τάσσονταν στο πλευρὸ των ισχυρῶν οικογενειῶν της περιοχῆς καὶ τις υποστήριζαν στις διεκδικήσεις τους. Με τη μείωση των αραβικῶν επιδρομῶν δημιουργήθηκε αφενὸς κλίμα ασφαλείας, που ευνόησε καὶ την άνθηση της τέχνης, με κυριότερο δείγμα φυσικὰ τα Κόραμα (Göreme)¹¹⁹. Παράλληλα, όμως, αυξήθηκαν οι «εσωτερικὲς» διενέξεις, εἴτε με τη μορφή ἐξεγέρσεων των ισχυρῶν ἔναντι της κεντρικῆς ἐξουσίας, εἴτε με τη μορφή προστριβῶν μεταξύ των αριστοκρατικῶν οικογενειῶν. Χαρακτηριστικὰ δείγματα εἶναι οι ὄψιμοι επαναστάτες Νικηφόρος Φωκάς καὶ Νικηφόρος Ξιφίας, οι οποίοι *λαόν, ὡς ἔτυχεν, ἠθροικότες ἀπὸ τε Καππαδοκίας καὶ Ῥοδαντοῦ καὶ τῶν πέριξ χωρίων, ἀποστασίαν κινούσιν*¹²⁰. Η περιουσία πάλι του Ευσταθίου Μαλείνου μετὰ το θάνατό του πέρασε στο κράτος¹²¹. Αλλά καὶ ο Ῥωμανὸς Διογένης, γιος του ἀντάρτη Κωνσταντίνου Διογένη, φέρεται ἀπὸ τον Ατταλειάτη να κατάγεται ἀπὸ την Καππαδοκία¹²². Ο Ευστάθιος Βοῦλας, τέλος, αναγκάστηκε για λόγους που δεν εἶναι σαφείς, ἀλλὰ μάλλον εἶχαν σχέση με τις διαμάχες των ισχυρῶν της περιοχῆς¹²³, να αφήσει την περιουσία του στην Καππαδοκία καὶ να μεταφερθεῖ ανατολικότερα, στην περιοχή της Ἐδεσσας προφανῶς¹²⁴.

Η κατάσταση αυτή απεικονίζεται γλαφυρά ἀπὸ τον Ψελλὸ σε επιστολή του προς κάποιον άγνωστο σε μας κριτὴ Καππαδοκίας, που προφανῶς του εἶχε παραπονεθεῖ ὅτι εὔρισκε δυσκολίες με τους Καππαδόκες. Ο Ψελλὸς εξηγεί ὅτι *τοῦτον δέ*

116. G. Dedeyan, L'immigration arménienne en Cappadoce au XIe siècle, *Byz.* 45, 1975, 41-117.- Τον ίδιου, *Arméniens*, 75-95. - Bartikian, *Μετανάστευσις Αρμενίων*, 23-36.

117. Καὶ αυτός «*agrestis Cappadox*» κατὰ τον Λιουτιπράνδο (*Legatio*, 10, σ. 181)· βλ. πιο κάτω, σ. 275.

118. Βλ. Svoronos, *Novelles*, 9A, σ. 170.

119. TIB 2, 209-215, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

120. Σκυλίτζης, 366,37-39.

121. Σκυλίτζης, 340,94-9. Πρβλ. Svoronos, *Novelles*, 14B, σ. 203.

122. Ατταλειάτης, 99,21: *ἐξ ἧς τὴν ἀρχὴν τῆς γενέσεως ἔσχηκεν*.

123. Lemerle, *Cinq études*, 57-58.

124. Lemerle, *Cinq études*, 44-47.

οὐ νῦν ἐπὶ σοῦ οἱ ἄνδρες μετεμορφώσαντο, ἀλλ' ἀρχαιότροπον αὐτοῖς τὸ ἦθος, ἢ ἀπὸ τοῦ πρώτου γενάρχου εἰς τοὺς ἐξ ἐκείνου παρεισπαρέν, ἢ ἀπὸ τῆς διαφορᾶς τοῦ κλίματος, ὡς ἂν ἀστρονόμοι φαῖεν, ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν ἔντακέν. Εἰ δέ τι καὶ τοῦ καιροῦ παραπολελεύκασι καὶ τῷ ἀποτόμῳ τῆς γνώμης προσέθεντο, θαυμάζειν οὐ χρή, ὅποτε καὶ τὰ ἡμερώτατα τῶν ἡθῶν εἰς θηριώδη κατάστασιν μετεβλήθησαν¹²⁵. Ἐνας παραδοσιακὸς λογοτεχνικὸς τόπος φαίνεται να επαληθεύεται ἀπὸ τις ἴδιες τις περιστάσεις.

---

125. Επιστ. Μιχαήλ Ψελλοῦ (*ΜΒ*), αφ. 110, σ. 354-355.

ΘΕΜΑ ΠΑΦΛΑΓΟΝΙΑΣ

*Παφλαγόνων δ' ἡγεῖτο Πυλαμένεος λάσιον κῆρ
ἔξ' Ἐνετῶν ὄθεν ἡμίονων γένος ἀγροτεράων*

(Όμηρος Β', 851-852)

Εκθέτοντας τα σχετικά με το θέμα Παφλαγονίας στο πόνημά του *Περί θεμάτων*, ο Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος παραλείπει να μνημονεύσει ότι το θέμα αυτό ανήκει στα θέματα, τα οποία ιδρύθηκαν τον ένατο αιώνα, ή ακόμα ότι το θέμα Παφλαγονίας είναι χρονολογικά νεότερο από τα προηγούμενα θέματα που έχει πραγματευθεί μέχρι το σημείο αυτό, δηλαδή Ανατολικόν, Αρμενιακόν, Θρακησίον, Οψίκιον, Οπτίματος, Βουκελλάριος¹. Όπως φαίνεται από τις πρώτες του φράσεις, άλλος θα έπρεπε να είναι ο σκοπός του: να αποδώσει στον Όμηρο όλες τις κακίες και τα ελαττώματα των Παφλαγόνων, οι οποίοι αποτελούν, ούτε λίγο ούτε πολύ, *πομπή και ὄνειδος τοῦ ἀνθρωπείου γένους*².

Η γεωγραφική απεικόνιση του θέματος της Παφλαγονίας, παρμένη ως συνήθως από τον Συνέδημο του Ιεροκλέους³, πηγή του έκτου αιώνα, συμπλέκεται με κατηγορίες προς τους Παφλαγόνες σε ολόκληρη την έκταση σχεδόν της σελίδας 72, όπου πραγματεύεται το θέμα Παφλαγονίας, και αυτό θυμίζει έντονα τις επίσης σφοδρές κατηγορίες του Πορφυρογέννητου προς τους Καππαδόκες, λίγες σελίδες πιο πάνω⁴. Παφλαγόνες και Καππαδόκες δείχνουν να προξενούν αποστοροφή στον εστεμμένο συγγραφέα, με τον ίδιο περίπου τρόπο που ο δυτικός πρεσβευτής Λιουτπράνδος της Κρεμόνας θα μεταχειριζόταν, λίγα χρόνια αργότερα, τον όρο Cappadox για τον αυτοκράτορα Νικηφόρο Β' Φωκά⁵. Το πόσο δικαιολογημένη ήταν η αποστοροφή αυτή του ιδεολογικού εκπροσώπου της Μακεδονικής δυναστείας-

---

1. Πα τη διοικητική υπαγωγή της Παφλαγονίας τον έκτο αιώνα επί Ιουστινιανού βλ. Karayanolos, *Themenordnung*, 63.

2. *De Them.*, 72,21-22.

3. Συνέδημος Ιεροκλέους, 34.

4. *De Them.*, 66, 68-78. Βλ. επίσης, πιο πάνω, σ. 267.

5. Λιουτπράνδος, *Legatio*, 10, σ. 181: ... *agrestis, barbata, dura, villosa, rebellis, Cappadox*.

ας προς Παφλαγόνες⁶ και Καππαδόκες, τους παλαιούς και τους σύγχρονους του, φαίνεται από ό,τι ακολουθεί.

Ίδρυμένο οπωσδήποτε επί Μιχαήλ Β⁷, δηλαδή από τη δυναστεία του Αμορίου, μετά την καταστολή της εξέγερσης του Θωμά του Σλάβου, το θέμα Παφλαγονίας (ή η Παφλαγονία, γενικά, όπως την γνωρίζουν τα κείμενα), *δωροφορείται μὲν τὰ ἀναγκαῖα τῆ βασιλίδι τῶν πόλεων, δωροφορεῖ δὲ καὶ πανταχοῦ τῆς γῆς τὰ οἰκεία καλὰ*, αναφέρει ο *Βίος Θεοδώρας*⁸, σε ολοκληρωτική διαφωνία και αναντιστοιχία με τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο και είναι γνωστό ότι η αυτοκράτειρα Θεοδώρα, όπως και οι δύο αδελφοί της, ο καίσαρ Βάρδας και ο δομέστικος των σχολών Πετρωνάς⁹, κατάγονταν από το χωριό Έβισσα ή Αβυσιανόν της Παφλαγονίας¹⁰.

Η ονομαζόμενη, λοιπόν, δυναστεία του Αμορίου από τον τόπο καταγωγής του ιδρυτή της κυριαρχείται από ένα σημείο και μετά από Παφλαγόνες, οι οποίοι, ίσως, ακόμα να μην ήταν και τελείως άσχετοι με την αναγόρευση σε θέμα της ιδιαίτερής τους πατρίδας, ίσως, μάλιστα και από την εποχή του Μιχαήλ Β', οπότε δεν βρίσκονται τόσο εμφανώς στο προσκήνιο. Μπορεί, βέβαια, να πρόκειται για απλή σύμπτωση, αλλά η απέχθεια του Πορφυρογέννητου προς την Παφλαγονία, όπως και σε άλλες περιπτώσεις, δεν πρέπει να είναι ούτε επιφανειακή, ούτε επίπλαστη.

Θα έλεγε κανείς, επίσης, ότι λογικά δεν πρέπει να ήταν μόνον η αρχαιογνωστική έφεση του Κωνσταντίνου Ζ', που τον ώθησε να παραθέσει αυτούς τους συγκεκριμένους ομηρικούς στίχους, όπου μάλιστα συνδέονται Ενετοί και Παφλαγόνες, επειδή το πράγμα δείχνει να είναι πολύ πιο σύνθετο: *Ένετοι ἐν Παφλαγονία νῦν οὐ*

6. Βασιζόμενος στα λεγόμενα του Πορφυρογέννητου περί του κακού έθνους των Παφλαγόνων, ο Gelzer (*Themenverfassung*, 97) καταλήγει: Paphlagonien ist ein schlechtes Regiment. Και, έτσι, αφαιρεί από τους 10.000 άνδρες, που ο De Goeje (σ. 197) αποδίδει στον Kudāma σχετικά με το θέμα Παφλαγονίας, τους 6.000 και τους προσγράφει στη δύναμη του θέματος των Αρμενιάκων, κάτι που δεν πρέπει να είναι σωστό. Βλ. πιο πάνω, σ. 125.

7. Πρώτη μνεία του το 826. Βλ. Oikonomidēs, *Listes*, 349. Για τον κατεπάνω της Παφλαγονίας πρβλ. στο *ίδιο*, σμμ. 346. Μου είναι αδύνατον να συμφωνήσω με την άποψη, που εκφράζεται στην ΤΙΒ 9, 46 και 73, σμμ. 121, ότι το θέμα Παφλαγονίας αποσπάστηκε μόνο από το θέμα των Αρμενιάκων. Στην πραγματικότητα, αρωτηριαστήκαν τα θέματα Βουκελλαρίων και Αρμενιάκων για την ίδρυση του νέου θέματος.

8. *Βίος Θεοδώρας*, 2,2-3, σ. 257. Για την Θεοδώρα ως μόνο πρόσωπο, το οποίο άφησε όνομα *άγαθόν*, βλ. Βλυσίδου, *Αποκλίσεις*, 102.

9. Σύν. Θεοφ., 180,2-9.

10. Σύν. Θεοφ., 89,15-16. - Γενέσιος, Δ', 15, σ. 68: ... *Άβυσιανῶ ...*, *κατὰ συνορίαν τελοῦντι τῆς τε Παφλαγονίας καὶ τοῦ τῶν Άρμενιακῶν θέματος...* Βλ. και Σκυλίτζης, 52,67-68. Σύμφωνα με τον Belke (ΤΙΒ 9, 42 και 58), από την πλευρά των Αρμενιάκων παραμεθόρια προς την Παφλαγονία είναι η Πημόλσσα (Osmancik). Για αμφιβολίες σχετικά με την ταύτιση Έβισσας και Αβυσιανού βλ. ΤΙΒ 9, 155 και 192.

δείκνυνται, λέει για την εποχή του ο Στράβων¹¹, ο οποίος, αντίθετα, προωθεί την ιδέα ότι οι Ενετοί αυτοί ήταν ένα ιλλυρικό έθνος που αποίκισε το μυχώ της Αδριατικής¹². Κατά τον Στέφανο Βυζάντιο¹³, οι Ενετοί ήταν Τριβαλλοί, κάτι το οποίο αναγκάζεται να παραδεχθεί και ο δεινός σχολιαστής του Ομήρου Ευστάθιος Θεσσαλονίκη¹⁴, που, παράλληλα, υποδεικνύει ως κοιτίδα τους και κάποια *κώμην παραιγιάλον*, τριακόσιους σταδίους από την παφλαγονική πόλη Άμαστρι¹⁵. Τον δωδέκατο αιώνα πια, ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης μπορούσε να παραθέσει όλες τις εκδοχές.

Πολύ πιο πριν και από τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο, όμως, ένας άλλος αρχαιολάτρης και μεγαλεπήβολος αυτοκράτορας, ο Ιουστινιανός Α', έδειχνε ότι η ομηρική αυτή παράδοση, που είχε υιοθετήσει ο Στράβων, είχε και πολιτική σημασία: *Τὸ Παφλαγόνων ἔθνος ἀρχαῖόν τε καὶ οὐκ ἀνώνυμον καθεστώς, ἀλλὰ τοσοῦτον ὡς καὶ ἀποικίας μεγάλας ἐκπέμψαι καὶ τὰς ἐν Ἰταλοῖς συνοικίαι Βενετίας, ἐν αἷς δὴ καὶ Ἀκυληΐα πόλις τῶν ἐπὶ τῆς ἐσπέρας μεγίστη κατ'ὀκισται καὶ βασιλικὴν πολλὰκις δίαταν δεξαμένη*, λέει στο Προοίμιον μίας Νεαρᾶς του¹⁶. Ο Ιουστινιανός αναφέρει σχεδόν ακριβῶς τις ίδιες πόλεις στην Παφλαγονία του ἔκτου αιώνα¹⁷, ὅπως ο Πορφυρογέννητος τον δέκατο¹⁸, ἀλλὰ και ἐδῶ, ὅπως φαίνεται, εἶναι διάχυτη η ἐντύπωση ὅτι οι πόλεις της Παφλαγονίας, ὅπως και η ἴδια η Παφλαγονία ἐξἄλλου, διαφέρουν σε κάτι, ἀδιόρατο ἀκόμα. Στον *Βίῳ Γεωργίου Ἀμάστριδος* οι ὄροι *ἀσηκρηΐτις*¹⁹ και *τῆς κόρητις*²⁰ ἀποδίδονται *τῇ τῶν Ἰταλῶν διαλέκτῳ* και ὄχι στη λατινική. Ἴσως να πρόκειται για ἀπλή σύμπτωση.

Από την εποχή της ἰδρύσεως του σχεδόν, το θέμα Παφλαγονίας μοιάζει να δίνει τον τόνο της νέας εποχῆς που ἀνατέλλει: ὅταν εἶναι κανεὶς δρογγυγάριος ἢ τουρμάρχης, ἀναφέρει η Συνέχεια Θεοφάνη για τους γονεῖς της μετέπειτα αυτοκράτειρας

11. Στράβων, VIII, σ. 164.

12. Στράβων, II, σ. 234.

13. Στέφανος Βυζάντιος, 270,16-17.

14. Ευστάθιος, *Commentarii*, I, 567,14-15.

15. Ευστάθιος, *στο ἴδιο*. Για την Άμαστρι βλ. TIB 9, 161-170.

16. *NJ*, XXIX, ἔτους 535, σ. 218.

17. Στο ἴδιο, σ. 219: *φαιμέν δὲ Γερμανικοπόλεως τε τῆς πρὸς Γάγγραν καὶ Πομπηϊονπόλεως καὶ Δαδύβρων καὶ Σωρῶν καὶ Ἀμάστριδος καὶ πρὸς γε τῆς Ἰωνοπολιτῶν*. Για την Πομπηϊούπολη βλ. TIB 9, 260-262.

18. *De Them.*, 72,19-20: *πρώτην μὲν μητρόπολιν Γάγγραν, δευτέραν δὲ Ἄμαστραν, τρίτην Σῶραν, τετάρτην Δαδύβραν, πέμπτην Ἰωνόπολιν, ἕκτην Πομπηϊούπολιν*. Για τα Δαδύβρα βλ. TIB 9, 186-187.

19. *Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 18,9-10, σ. 29.

20. *Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 29,6, σ. 45. Πρβλ. και Loparev, *Žitija sviatych* II, 21.

Θεοδώρας στην Παφλαγονία, δεν μπορεί να είναι *ἄσημος ἢ ιδιώτης τὴν τύχην*²¹. Στα τέλη του ένατου αιώνα ή στις αρχές του δέκατου, εμφανίζεται *ἀνὴρ τις δυνάστης, πλούσιος σφόδρα ... , ὃν ἔφασκον εἶναι τουρμάρχην τῆς χώρας τῶν Παφλαγόνων* και ο οποίος θα σχετισθεί με τον ὄσιο Βασίλειο τον Νέο²². Ο μετέπειτα μητροπολίτης Αμάστριδος ὄσιος Γεώργιος θα γεννηθεῖ ἀπὸ πατέρας *εὐπάτριδας καὶ ἐπισήμου*²³. Ο μάγιστρος Σέργιος ο Νικητιάτης *ἦν ἐκ τῆς Παφλαγόνων χώρας ἀπὸ χωρίου λεγομένου Νικήτια, ἔγγιστα πόλεως Ἀμάστριδος*²⁴.

Πατὴρ δὲ μὲν οὐκ ἀσήμου και, επιπλέον, πάνυ πλουσίου, στις αρχές του δέκατου αιώνα ο μετέπειτα δαφνοστεφής στρατηλάτης Ιωάννης Κουρκούας στη νεανική του ηλικία μορφώθηκε ἀπὸ τον μητροπολίτη Γάγγρας Παφλαγονίας Χριστόφορο, που ἦταν μάλιστα και συγγενής του. Πα τον προικισμένο αυτό νέο, η οικογένεια του οποίου διαθέτει, ὡπως φαίνεται, κτήματα στην Παφλαγονία²⁵, ο μητροπολίτης Γάγγρας λέγεται ὅτι ἔκανε την ἀκόλουθη πρόρρηση: *οὗτος ὁ Ἰωάννης εἰς λύτρωσιν και ἀνεσιν τῶν Ῥωμαίων γενήσεται*²⁶. Ο Ιωάννης Κουρκούας, με τις τόσες λαμπρές νίκες και τις ἀκόμα λαμπρότερες προδιαγραφές για τη σταδιοδρομία του, μετατέθηκε δυσμενώς το 944, λίγο πριν ἀναλάβει μόνος την ἐξουσία ο Κωνσταντῖνος Ζ'²⁷, ο οποίος εἶχε τόση ἀποτροπή για καθετὶ το παφλαγονικό, και η ἐνδοξη θητεία του Κουρκούα στο στρατό τελείωσε.

Τα παραδείγματα, που παρατέθηκαν ὁμως, δεν εἶναι τα μόνια. Τον ἐνδέκατο αἰώνα, κτήματα στην Παφλαγονία ἀνάμεσα σε πολλούς ἄλλους, που θα αναφερθούν πιο κάτω, φέρεται να ἔχει ο πρωτοβεστιάριος Γεώργιος, ἀδελφός του Μιχαὴλ Δ' του Παφλαγόνος (φυσικά)²⁸ και ο ευγενής (*τῶν εὖ γεγονότων*) Θεόδωρος Δοχειανός²⁹, ἐνὼ ο Ιωάννης ο Μαυρόπουλος θα δώσει την εἰκόνα του *μαστιγοφόρου*

21. Σύν. Θεοφ., 89,17-18. Εἶναι πιθανόν, αν ο πατέρας της αυτοκράτειρας Θεοδώρας ἦταν μόνος δρουγγάριος, να ἔδρευε στην Ἐβίσα (βλ. TIB 9, 47, 76, σμ. 142). Σε περίπτωση, ὁμως, που ἦταν τουρμάρχης, δηλαδή ο μοναδικός τουρμάρχης Παφλαγονίας, μου φαίνεται ἀπίθανο να ἔδρευε σε ἕναν τόπο τόσο ταπεινό.

22. *Βίος Βασιλείου Νέου* (Ves.), 58. Για το περιβάλλον του ὀσίου βλ. Αγγελίδη, *Βίος Βασιλείου Νέου*, 64-67.

23. *Βίος Γεωργίου Αμάστριδος*, 3,9-10, σ. 4.

24. *Syn. Eccl. Const.*, 777. Απὸ το μικρὸ νησί της Αμάστριδος (βλ. TIB 9, 113) καταγόταν ο μοναχὸς Κύρος, τον οποίο ο Ιουστινιανὸς Β' ἔκανε πατριάρχη στη δεύτερη βασιλεία του (705-711), σύμφωνα με τον Θεοφάνη, 375,14-16. Βλ. J. L. Van Dielen, *Geschichte der Patriarchen von Sergios I. bis Johannes VI. (610-715)*, Amsterdam 1972, 165.

25. Βλ. Vryonis, *Social Basis*, 161, σμ. 3. Πρβλ. Σαββίδης, Κουρκούα, 6.

26. Σύν. Θεοφ., 426,23-24.

27. Για τη χρονολόγηση βλ. Kühn, *Armee*, 80, σμ. 31 και 32.

28. Σκλητίξης, 417,78-79. Για τον πρωτοβεστιάριο βλ. *ODB*, III, 1749.

29. Βρυέννιος, 195,8-10.

ἄρχοντας, ο οποίος περιέρχεται ἐφιππος³⁰ τις μεγάλες παφλαγονικές εκτάσεις³¹, τις τόσο αφιλόξενες³². Το 1057, ένας όμιλος αποφασισμένων βυζαντινών ευγενών³³ φθάνει στην Παφλαγονία, *κατὰ τὴν Καστάμωνα· οἶκος δὲ ἡ Καστάμων τοῦ μαγίστρου Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ*³⁴. Ο γαιοκτήμονας της Παφλαγονίας Ισαάκιος Κομνηνός, λίγο μετά τα μέσα του ενδέκατου αιώνα, δεν κάνει τίποτε άλλο, παρά να συνεχίζει μία παράδοση δύομυι περίπου αιώων³⁵. Το θέμα Παφλαγονίας, από την ίδρυσή του ὡς τα τέλη του ενδέκατου αιώνα, ὁπότε οι συνασπισμένοι Κομνηνοί και Δούκες παίρνουν τον βυζαντινό θρόνο³⁶, δείχνει να κυριαρχείται ἀπὸ γαιοκτήμονες αριστοκράτες.

Το 855 ἢ 856 εμφανίζονται για πρώτη φορά τα ονόματα δύο μελλοντικά μεγάλων αριστοκρατικών οικογενειῶν: οι Δούκες και οι Αργυροί³⁷ εκστρατεύουν ἐναντίον των Παυλικιανῶν³⁸ και, ὡπως θα δείξει ο χρόνος, οι κοινές εκστρατείες Δουκῶν και Αργυρῶν θα συνεχιστοῦν μέχρι τις αρχές του δέκατου αιώνα³⁹. Οι Δούκες φαίνεται ὅτι διαθέτουν μεγάλη ἰδιοκτησία στην Παφλαγονία, μάλιστα, ἀπὸ τα τέλη του ἑνάτου αιώνα, ὁπότε ο Κωνσταντῖνος Δούκας⁴⁰ νυμφεύθηκε την κόρη του αρμενίου

30. Ο γεωργός ὅμως, που βαδίζει πεζός, ἐνδέχεται, ὡπως φαίνεται ἀπὸ τὸ *Syn. Eccl. Const.*, 721-724, να βρει πουνγί γεμάτο με χρυσά νομίσματα. Βλ. για την περίπτωση αὐτή Οικονομίδης, *Εκκλησιαστική*, 367, σμ. 23. Για την ὑπαρξὴ πανηγύρεων ἢ ὄχι την εποχὴ αὐτὴ βλ. ΤΙΒ 9, 141, σμ. 19 και 148.

31. *Επιστ. Μαυρόποδος*, αρ. 65,8-11, σ. 175.

32. *Επιστ. Μαυρόποδος*, αρ. 64,55-62, σ. 173. Σύμφωνα με την ἰδιαίτερα ζοφερὴ περιγραφή του, η παραγωγή σπαριῶν εἶναι ἰκανοποιητικὴ. Λείπουν, ὅμως, κρᾶσι, ψάρια, λάδι και ὅσα εἶναι *τοῖς εὐτραπέξοις εἰς ἀπόλαυσιν ἐπιτήδεια*.

33. Πρόκειται για τους *κατὰ τὸ θέμα τῶν Ἀνατολικῶν ἔχοντας τὰς οἰκᾶσεις*, σύμφωνα με τον Σκυλίτζη, 488,63-64. Βλ. πιο πάνω, σ. 87-88.

34. Σκυλίτζης, 489,71-72. Ο Αλέξιος Κομνηνός, ὅταν βρίσκεται στην Παφλαγονία, θα ἐπισκέπτεται τα πατρικά του κτήματα. Βλ. σχετικά Βρυέννιος, 197,10-14. Για την Καστάμωνα βλ. ΤΙΒ 9, 228-229.

35. Αναγορεύεται αυτοκράτορας ἀπὸ τους ευγενείς, με παρουσία στρατοῦ, σε μία πεδιάδα ομαλὴ και πλατιά, που ονομάζεται Γουνάρια, σύμφωνα με τον Σκυλίτζη, 489,72-75. Βλ. σχετικά ΤΙΒ 9, 204. Πύρω στους δύομυι αἰῶνες πριν, στον *Βίο Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 4,10-13, σ. 5, υπάρχει η ἀκόλουθη ἐνδιαφέρουσα μνεία: *πλησίον τῆς περιβλέπτου Ἀμάστριδος οἰκῆτορες γεγονότες τῶν Κρωμνηνῶν πολίτνης, τῆς μᾶλλον δι' αὐτοὺς ἢ τῶ πολλῶ πλοῦτω και τῇ δυναστείᾳ διασημοῦ χρηματισίας*. Ο κώδικας Parisinus gr. 1452 (Fr. Halkin, *Manuscripts grecs de Paris. Inventaire hagiographique*, Subs. Hagiogr. 44, Bruxelles 1968, 161) εἶναι του δέκατου αιώνα. Για τα Κρώμωνα βλ. ΤΙΒ 9, 241-242.

36. Για την ἔνωση Κομνηνῶν και Δουκῶν βλ. Άννα Κομνηνὴ, I, 84.

37. Polemis, *Doukai*, 16. - Vannier, *Argyroi*, 19.

38. Συν. Θεοφ., 165,16-19. - Σκυλίτζης, 92,10-17.

39. Βλ. μία εκστρατεία το 904/905: Συν. Θεοφ., 368,21-369,5. - Σκυλίτζης, 183,83-86.

40. Ο μελλοντικὸς ἀνταπαιτητὴς και ἀντάρτης του 913. Βλ. Polemis, *Doukai*, 21-25.

ευγενή Πριγκιπάτα, στην οποία, σύμφωνα με τη Συνέχεια Θεοφάνη, ανήκε ο *οἶκος*⁴¹. Με τους Κουρκοῦς, που διέθεταν κτήματα στην Παφλαγονία, συνδέθηκε στενά η κατά πάσα πιθανότητα επίσης παφλαγονική οικογένεια των Βαβούτζικων⁴², ενώ έχει ήδη επισημανθεί η αρμενική καταγωγή των περισσότερων από τις παφλαγονικές αυτές οικογένειες⁴³, καθώς και η ύπαρξη μεγάλων ιδιοκτησιών στην Παφλαγονία, ήδη από την εποχή του οσίου Φιλαρέτου, τον όγδοο αιώνα⁴⁴.

Αν σε αυτά προσθέσει κανείς ότι ο θείος της Θεοδώρας, περιβόητος μάγιστρος Μανουήλ εθεωρείτο *ἐξ Ἀρμενίων καταγόμενος*⁴⁵, ότι ο πατριάρχης και στρατηγός Σικελίας Νικήτας καταγόταν από την Παφλαγονία⁴⁶, ότι ο γαμπρός του καίσαρα Βάρδα, αρμένιος Συμβάτιος, στρατηγός των Θρακησίων το 866, εξεγέρθηκε, μαζί με τον Γεώργιο Πηγάνη, εναντίον μόνον του συμβασιλέως Βασιλείου Α'⁴⁷, τότε προκύπτει αβιάστα το συμπέρασμα ότι η στρατιωτική αριστοκρατία του ένατου αιώνα έχει για κοιτίδα των ιδιοκτησιών της το θέμα Παφλαγονίας, προπύργιο της δυναστείας του Αμορίου, και ότι, από την πλευρά αυτή, είναι δικαιολογημένες τόσο οι επανειλημμένες απόπειρες των Κουρκοῦα και Δουκών να εκδιώξουν από το θρόνο τον Βασίλειο Α' και τον Λέοντα Σ', όσο και η αποστοφή που εκφράζει για τους Παφλαγόνες ο Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος στο *Περί θεμάτων*.

Η ανάπτυξη της αρμενο-παφλαγονικής αυτής στρατιωτικής αριστοκρατίας τον ένατο αιώνα είναι, φυσικά, προγενέστερη και επιφανέστερη της άνησης των μεγάλων ιδιοκτησιών στην Καππαδοκία⁴⁸, όπου χρονικά προγενέστερη οικογένεια είναι οι Αργυροί⁴⁹, παρά το γεγονός ότι *οἱ κατά τὴν Καππαδοκίαν τὰς οἰκήσεις ἔχοντες* φαίνεται ότι υπάρχουν ήδη από το πρώτο μισό του ένατου αιώνα και αντιμετωπίζονται, μάλιστα, με δέος από τον αρμενική καταγωγής θείο της αυτοκρατορίας Θεοδώρας, μάγιστρο Μανουήλ, σύμφωνα με τη ρητή μαρτυρία της Συνέχειας Θεοφάνη⁵⁰. Οι παλαιότερα ήδη γνωστοί γαιοκτήμονες στο θέμα Παφλαγονίας Δούκες

41. Συν. Θεοφ., 385,2-3. - Σκυλίτζης, 200,9-10.

42. Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 74, 164. Για την κοινή εξέγερση Κουρκοῦα και Βαβούτζικου εναντίον του Βασιλείου Α' το 886, με υπόδειξη μάλιστα του Φωτίου, που και αυτός ήταν από την αρχή άνθρωπος οικείος του παφλαγονία αριστοκράτη καίσαρα Βάρδα, βλ. Βλυσιδου, *Συνωμοσία*, 53.

43. Charanis, *The Armenians*, 14-26.

44. Βλ. πιο πάνω, σ. 149. Για το χωριό του Φιλαρέτου Ἄμνια, αταύτιστο, όπως φαίνεται, βλ. ΤΙΒ 9, 190.

45. Συν. Θεοφ., 148,13-14.

46. Βλ. τα σχόλια της Parachryssanthou στην έκδοση του *Βίου Νικήτα Πατριάρχου*, 313.

47. Βλ. πιο πάνω, σ. 193, 211.

48. Βλ. Kaplan, Cappadoce, 137-142.

49. Βλ. Vannier, *Argyroi*, 16.

50. Συν. Θεοφ., 120,3-6.

θα συνασπισθούν προς τα τέλη του ενδέκατου αιώνα με τους τελευταίους εμφανιζόμενους Κομνηνούς και η κρατική εξουσία θα περιέλθει για δεύτερη φορά, μετά τον ένατο αιώνα, σε μία αυτοκρατορική δυναστεία με κοιτίδα την Παφλαγονία.

Αν ο μητροπολίτης Γάγγρας Χριστόφορος προφήτευε μία ευεργετική για ολόκληρη την αυτοκρατορία σταδιοδρομία στον Ιωάννη Κουρκούα⁵¹, δεν ήταν μόνον η μητρόπολη Γάγγρας, που επιδείκνυε μεγαλοπράγματα συμπεριφορά. Σύμφωνα με ένα άλλο επιφανές τέκνο της Παφλαγονίας, τον Νικήτα Δαβίδ, ο οποίος επονομάζεται Παφλαγών⁵², η Άμαστρις, καλά οχυρωμένο λιμάνι ήδη στη στροφή από τον έβδομο στον όγδοο αιώνα, διακρίνεται τόσο πολύ ήδη από το πρώτο μισό του ένατου αιώνα⁵³, ώστε να θεωρείται *της οίκουμένης, ολίγου δείν, όφθαλμός*⁵⁴, κάτι που δεν έχει ερμηνευθεί ικανοποιητικά μέχρι σήμερα⁵⁵. Το 838 η Άμαστρις λίγο έλειψε να γίνει τόπος ανακήρυξης του αινιγματικού Θεοφόβου ως αυτοκράτορα⁵⁶, κάτι, όμως, που έγινε στη Σινώπη⁵⁷, για να εξουδερωθεί αυτός σχεδόν ακαριαία στη συνέχεια. Η επίσης παραθαλάσσια Αμισός θα αποτελέσει το 863 στόχο του Άμερ ή Άμβρου, εμίρη της Μελιτηνής, όπου θα επαναληφθεί η μεγαλειώδης *ύβρις* του Ξέρξη: θα μαστιγωθεί η θάλασσα που τον εμποδίζει να συνεχίσει την ως τότε νικηφόρα του προέλαση⁵⁸. Τον ένατο αιώνα, οι περισσότερες από τις πόλεις της Παφλαγονίας συνδέονται συχνά με κάποιο σημαντικό γεγονός, μερικές φορές συμβολικό και αμφισβητήσιμο, κάτι που τονίζει τη σημασία τους⁵⁹.

51. Συν. Θεοφ., 426,22-24. Για το μεγαλείο της Γάγγρας βλ. TIB 9, 186-199.

52. Ο Νικήτας Δαβίδ Παφλαγών δεν ήταν ποτέ επίσκοπος ή μητροπολίτης Δαδύβρων. Βλ. Jenkins, A Note, 241-247, αλλά και Loparev, *Žitija sviatych III*, 143-151, όπου ειδικό παράρτημα γ' αυτόν.

53. Για τις οχυρώσεις της πόλης βλ. TIB 9, 74. Η Άμαστρις έγινε μητρόπολη επί Νικηφόρου Α' και αποχωρίστηκε από τη Γάγγρα. Βλ. την εισαγωγή του Vasilievsky στην έκδοση του *Βίου Γεωργίου Αμάστριδος*, LXV, και Loparev, *Žitija sviatych II*, 24. Από το πρώτο μισό του ένατου αιώνα χρονολογούνται δύο εκκλησίες στην Άμαστρι. Βλ. Každan, *Derevnja*, 240, σμμ. 270.

54. Έπαινος αγίου Υακίνθου, PG 105, 421C.

55. Sjuzumov, *Vizantiiskij gorod*, 55, σμμ. 58. - Brandes, *Städte*, 138, σμμ. 4.

56. Συν. Θεοφ., 135,22-136,3. - Γενέσιος, Γ', 5, σ. 41 και Γ', 8, σ. 43.

57. Συν. Θεοφ., 124,17-18. - Γενέσιος, Γ', 5, σ. 40. - Συν. Γεωργ. Μον., 803,8-9. - Σκυλίτζης, 74,7-9. Πρβλ. και Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 159.

58. Συν. Θεοφ., 179,13-19. - Γενέσιος, Δ', 15, σ. 67. - Σκυλίτζης, 99,17-22. Βλ. Bury, *ERE*, 283. - Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 250, σμμ. 2. Ο Γενέσιος (Δ', 15, σ. 68) μας δίνει την πληροφορία ότι η Αμισός απέχει από το Αβυσιανόν *μίλια ρ'*. Βλ. TIB 9, 155.

59. Τα Σώρα, που μνημονεύονται στον Συνέκδημο Ιερογλέους, 34, και στο *Περί θεμάτων*, 72,20, πρέπει να αποτελούν μόνο ανάμνηση.

Ακόμα, είναι πολύ πιθανή μία στενή σχέση της μετέπειτα οσίας Ειρήνης Χρυσοβαλάντου⁶⁰, η οποία κατάγεται από την Καππαδοκία⁶¹, με την παφλαγονική αριστοκρατία⁶², που περιστοίχιζε τον νεαρό αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ' και η οποία πρέπει να αντιστάθηκε στον Βασίλειο Α', όπως θα φανεί αργότερα. Από ό,τι φαίνεται, ο Νικήτας Δαβίδ Παφλαγών θεωρήθηκε από τον αυτοκράτορα Λέοντα Σ' αντιπολιτευόμενος το 907, όταν καθαιρέθηκε ο Νικόλαος Α' Μυστικός από τον πατριαρχικό θρόνο και το ζήτημα⁶³ δεν πρέπει να αφορούσε μόνο την τεταρτογαμία, ή πίσω από το ζήτημα της τεταρτογαμίας πρέπει, μάλλον, να λανθάνει η προσπάθεια να μη νομιμοποιηθεί ποτέ η Μακεδονική δυναστεία στο θρόνο.

Την εποχή της προδοσίας του περιβόητου Σαμωνά αναφέρεται ένας υπηρέτης του από την Παφλαγονία, ο ευνούχος Κωνσταντίνος⁶⁴. Από την Παφλαγονία, σύμφωνα με τον Λέοντα Διάκονο, καταγόταν και ο επίσης ευνούχος, άτυχος αρχηγός της ναυτικής εκστρατείας κατά της Κρήτης το 949 Κωνσταντίνος Γογγύλης⁶⁵. Άλλος ένας ευνούχος από την Παφλαγονία με το όνομα Κωνσταντίνος ο Φαγίτζης μνημονεύεται από τον Σκυλίτζη ως *συνήθης τῶ βασιλεῖ* το 1040/1041, και εδώ πρόκειται, φυσικά, για τον Μιχαήλ Δ' Παφλαγόνα⁶⁶, ο οποίος είναι φανερό ότι είχε προτίμηση στους ανθρώπους από την ιδιαίτερή του πατρίδα: γύρω στο 1036, αναφέρεται ότι ο αυτοκράτορας διόρισε ως νέο αρχιεπίσκοπο Βουλγαρίας τον Λέοντα από την Παφλαγονία, πρώην χαρτοφύλακα της Αγίας Σοφίας⁶⁷.

60. Βλ. Beck, *Kirche*, 570. Για τις ιστορικές πληροφορίες του *Βίον Ειρήνης Χρυσοβαλάντου* και για την αντίσταση στον Βασίλειο Α' βλ. Βλνσιδου, *Βασίλειος Α'*, 176-177, σημ. 51.

61. *Βίος Ειρήνης Χρυσοβαλάντου*, 3,14-17, σ. 8. Από την Καππαδοκία φέρεται να κατάγεται και άλλη μία γυναίκα των *εὐ γεγονότων* (*Βίος Ειρήνης Χρυσοβαλάντου*, 13,6-7, σ. 52). Βλ. πιο πάνω, σ. 272.

62. *Βίος Ειρήνης Χρυσοβαλάντου*, 3, σ. 10,25-12,3: *περὶ τινων... τῆς συγκλήτου καὶ βουλῆς ὄντες καὶ προεδρίας καὶ μεγάλα παρὰ βασιλεῦσι δυνάμενοι, ἅτε τῶν πατρικίων ἔχοντες τιμᾶς (οὗς ὀνομαστοὺς ἐκάλλον Γουβερτίους, πλοῦτω καὶ δόξῃ περιβλέπτορες καὶ ἀρετῇ περιβοήτους)*. Για την οικογένεια των Γούβερ, ένας από τους οποίους είναι λογοθέτης του δρόμου (και όχι κόμης του Οψικίου) το 866 και συνδέεται με τους Βάρδα και Συμβάτιο, βλ. Λέων Γραμμ., 247,12-13. - Θεοδ. Μελιτ., 173. - Συν. Γεωργ. Μον., 833,14-15. - Ψευδοσυμεών, 680,10-11. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 14,24-25. Για τον γνωστό Γούβερ του 823 βλ. Krumbacher, *GBL*, 793. - Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 168.

63. Βλ. Jenkins, *A Note*, 243.

64. Σκυλίτζης, 189,53-190,56. - Συν. Θεοφ., 375,10-13, όπου, όμως, δεν αναφέρεται η καταγωγή του.

65. Λέων Διάκονος, Α', 2, σ. 7. Βλ. και Σκυλίτζης, 245,40-246,42. Για το χωριό Γογγύλη της Παφλαγονίας βλ. TIB 9, 203.

66. Σκυλίτζης, 394,61-63.

67. Σκυλίτζης, 400,32-38.

Ο Ιωάννης Μαυρόπουλος, ίσως από την παφλαγονική Κλαυδιούπολη (ανήκε στο θέμα των Βουκελλαρίων)⁶⁸, θα συνοψίσει τη γνώμη του για τους Παφλαγόνες τον ενδέκατο αιώνα με έναν τρόπο που θυμίζει έντονα τη γνώμη του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, ο οποίος τόση αποστροφή έδειχνε γι' αυτούς: *τὸ γὰρ γένος τοιοῦτον, οἱ ἀπλοῖκοι Παφλαγόνες, οἱ οὐκ ἔγνωσαν, καθάπερ ἀκούεις, δεξιὰν ἢ ἀριστεράν*⁶⁹. Οι κρίσεις του Μαυρόποδος θα περιλάβουν και τη φύση της χώρας με καθόλου κολακευτικές εκφράσεις⁷⁰, αλλά αυτό πρέπει να είναι κάτι το συνηθισμένο.

Μιλώντας για τον πιστό θεράποντα της Μακεδονικής δυναστείας Ιωσήφ Βρίγγα, ο Λέων Διάκονος δείχνει απέχθεια για την καταγωγή του άνδρα από την «Παφλαγονικήν ἔρημίαν», όπως λέει⁷¹. Το φυσικό τοπίο της Παφλαγονίας βρίσκεται σε κραυγαλέα αντίθεση με το δυναμισμό και τις προοπτικές ενός τόπου που διαθέτει, όπως είναι φανερό πια, ένα πολύ πλούσιο ανθρώπινο δυναμικό⁷² και μπορεί π.χ. να μην γνωρίζουμε ονομαστικά ούτε έναν τουρμάραχη του θέματος Παφλαγονίας, γνωρίζουμε, όμως, πολύ καλά ότι ο Συμεών Νέος Θεολόγος γεννήθηκε στην Παφλαγονία γύρω στο 949⁷³, ή ότι ο ποιητής του ενδέκατου αιώνα Χριστόφορος Μιτυληναίος συνδέθηκε στενά με την Παφλαγονία, όπου υπηρέτησε ως κριτής⁷⁴, ενώ ούτε οι στρατηγοί, ούτε οι κατεπάνω Παφλαγονίας του δέκατου και του ενδέκατου αιώνα άφησαν στις πηγές ίχνη κάποιας σημαντικής δράσης⁷⁵.

Γενικά, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η μορφή, την οποία ο Λέων Σ' επέβαλε στα θέματα Βουκελλαρίων και Παφλαγονίας με τις διοικητικές, αλλά και εδαφικές διευθετήσεις του⁷⁶, δηλαδή η ναυτική μορφή, πρέπει να αποσκοπούσε στην εξουδετέρωση της απειλής που αποτελούσαν για τη δυναστεία του τα δύο αυτά θέματα με τη ρωμαλέα τους στρατιωτική δύναμη, την αφοσιωμένη, όπως φαίνεται,

68. Βλ. την εισαγωγή του Καροζίλος στην έκδοση των Επιστ. Μαυρόποδος, σ. 9-10. Βλ. και πιο πάνω, σ. 250.

69. Επιστ. Μαυρόποδος, αρ. 11,14-15, σ. 67.

70. Επιστ. Μαυρόποδος, αρ. 64,55-62, σ. 173.

71. Λέων Διάκονος, Δ', 3, σ. 40.

72. Οι γνώσεις μας για μονές στην Παφλαγονία είναι ελάχιστες. Ακόμα και η μονή Βόνυσσα (*Βίος Γεωργίου Αμάστριδος*, 12,5-9, σ. 21), που δεν ταυτίζεται, φυσικά, με το φρούριο Βόνιτα του θέματος των Ανατολικών, δεν είναι απολύτως βέβαιο ότι βρίσκεται στην Παφλαγονία. Βλ. Loparev, *Žitija sviatych II*, 18. Πρόκειται για τον Δία Βονιτηνό κατά τον Belke.

73. Kambylis, *Leben und Werk Symeons*, XVII.

74. Βλ. Hunger, *Hochsprachliche profane Literatur*, II, 171. Για τη σφραγίδα του βλ. *Coll. Seyrig*, αρ. 193.

75. Το ίδιο ισχύει για όλους σχεδόν τους υπαλλήλους του θέματος Παφλαγονίας. Βλ. πιο κάτω, σ. 447-457. Βλ. επίσης, Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, σ. 86, σημ. 252.

76. Βλ. πιο πάνω, σ. 247-248.

στη δυναστεία του Αμορίου. Είναι, ωστόσο, ιδιαίτερα χαρακτηριστικό για το θέμα Παφλαγονίας, και σε κραυγαλέα αντίθεση με το θέμα των Βουκελλαρίων, το γεγονός ότι η τοποθέτηση ενός κατεπάνω⁷⁷ επικεφαλής μίας ναυτικής δύναμης⁷⁸ αντιστοιχεί στην αρχαία παράδοση, που διαρκεί μέχρι τον Ιουστινιανό και η οποία θέλει τους Παφλαγόνες να αποικίζουν τη Δύση ταυτόχρονα όμως, αντιστοιχεί και στις προδιαγραφές της Μακεδονικής δυναστείας για οικουμενική πολιτική στην Ανατολική Ευρώπη με τη Χερσόνα ως ορμητήριο⁷⁹. Όπως δείχνουν δύο σφραγίδες κατεπάνω Παφλαγονίας του δέκατου και ενδέκατου αιώνα⁸⁰, ο θεσμός αυτός πρέπει να διατηρήθηκε ενεργός μέχρι την οριστική εξαφάνιση του θέματος.

Ο θεσμός, όμως, που πρέπει, χωρίς αμφιβολία, να ξεκίνησε από το θέμα Παφλαγονίας είναι αυτός των κριτών: ο πρώτος χρονολογικά θεματικός κριτής απαντάται στις Επιστολές του Νικολάου Μυστικού και είναι κριτής Παφλαγονίας⁸¹. Ονομάζεται Λέων, είναι πρωτοσπαθάριος και η Επιστολή χρονολογείται μεταξύ 914 και 919, δηλαδή αμέσως μετά την καταστολή της εξέγερσης του Κωνσταντίνου Δούκα το 913 και, όπως ειπώθηκε ήδη, οι Δούκες συνδέονται στενά με την Παφλαγονία. Αν ο θεσμός των κριτών αποσκοπούσε στον περιορισμό της αυδοσίας της επαρχιακής αριστοκρατίας, η Παφλαγονία πρέπει να θεωρείται το πρώτο ύποπτο θέμα - κοιτίδα δυνατών.

Η αναγόρευση του Ισαακίου Α΄ από τους βυζαντινούς ευγενείς στο θέμα Παφλαγονίας το 1057⁸², που θα έχει ως συνέχεια τη βασιλεία του Κωνσταντίνου από το *άβρον τε και εΰδαμον* γένος των Δουκών, κατά τον Ψελλό⁸³, η «περίβλεπτον», κατά την Άννα Κομνηνή⁸⁴, δείχνει να αποτελεί στην πραγματικότητα συνέχεια της βασιλείας του Μιχαήλ Δ΄ του Παφλαγόνος⁸⁵. Έτσι, η Παφλαγονία του ενδέκατου αιώνα μοιάζει να έχει μία κάπως ιδιαίτερη δυναμική στην αναγόρευση των αυτο-

77. Συν. Θεοφ., 123,4. - *DAI*, 42, 23-32, σ. 182. Ίσως ο κατεπάνω αυτός να έδρευε στην Άμαστρι. Βλ. *TIB* 9, 117.

78. *DAI*, 53,518, σ. 286. Πρβλ. Ahrweiler, *Mer*, 111.

79. Λουγγής, *De admin. Imp.*, 154-155. Πρβλ. και *TIB* 9, 148.

80. Zacos, II, αρ. 798 και 1060. Βλ. και Zacos, II, αρ. 348, για έναν κατεπάνω Βουκελλαρίων και Παφλαγονίας. Επίσης, βλ. *TIB* 9, 76.

81. Επιστ. Νικολάου Μυστικού, αρ. 127, σ. 422.

82. Σκυλίτζης, 489,70-78.

83. Ψελλός, *Χρονογραφία*, II, 296. Για τη γενεαλογία των Δουκών βλ. τις πηγές στον Skabalanovič, 86-87.

84. Άννα Κομνηνή, I, 111. Ο σύζυγος της Άννας, Νικηφόρος Βυζέντιος (σ. 67,21-69,4), μάλιστα, θα υποστηρίξει ότι οι Δούκες είχαν έλθει από την πρεσβυτέρα Ρώμη μαζί με τον Μ. Κωνσταντίνο, όπως ακριβώς είχε κάνει ο Ατταλειάτης (σ. 216-223) στην περίφημη γενεαλογία των Φωκάδων.

85. Ατταλειάτης, 8,18-20.

κρατόρων, ακόμα και όσο υπάρχει η Μακεδονική δυναστεία στην εξουσία, μεγαλύτερη, ίσως, και από τη θεωρούμενη ως διαχρονική δυναμική του θέματος των Ανατολικών⁸⁶.

Έχοντας αναδυθεί και αναδειχθεί αρκετά πρόωμα, δηλαδή σχεδόν από τις αρχές του ένατου αιώνα, η παφλαγονική αριστοκρατία είχε κατορθώσει να κάνει αισθητή πολύ νωρίς την τόσο επίφοβη για τη Μακεδονική δυναστεία παρουσία της, ιδιαίτερα με τις εξεγέρσεις των Δουκών στις αρχές του δέκατου αιώνα⁸⁷. Μοναδικό, ίσως, παράδειγμα, η αρχαία οικογένεια των Δουκών που, παραγκωνισμένη για έναν αιώνα περίπου εξαιτίας των αντιπολιτευτικών της τάσεων, κατορθώνει να επιζήσει την εποχή της παντοδυναμίας της Μακεδονικής δυναστείας, η οποία της αντιτάσσει νέους αριστοκράτες, όπως και της πρόσκαιρης, όπως αποδείχθηκε, παντοδυναμίας της καππαδοκικής αριστοκρατίας⁸⁸, για να αναδυθεί και πάλι ακμαία γύρω στα μέσα του ενδέκατου αιώνα και να αποτελέσει για άλλη μία φορά τον κύριο καταλύτη των πολιτικών εξελίξεων.

Σύμφωνα με τον Ατταλειάτη⁸⁹, λίγο μετά τα μέσα του ενδέκατου αιώνα οι παλαιές επαρχίες Πισιδία, Ισαυρία, Λυκαονία, Παφλαγονία και Ονωριάς ήταν και πάλι παρούσες στην ιστορική σκηνή όπως παλιά και θα μπορούσε κανείς να διερωτηθεί, με βάση τη μνεία αυτή, αν τα μικρασιατικά θέματα εξακολούθουσαν ακόμα να υπάρχουν. Δεν θα ήταν, ίσως, υπερβολή να ειπωθεί ότι η εμφάνιση των θεμάτων της «δεύτερης γενιάς», δηλαδή των θεμάτων του ένατου αιώνα, ιδιαίτερα από τη βασιλεία του Μιχαήλ Β', με τις αρχαιοπρεπείς ονομασίες επαρχιών, αλλά και με τη διαφορετική κοινωνική ηγεσία, είχε ήδη αρχίσει να υπονομεύει τον αρχικό στρατιωτικό χαρακτήρα του θεσμού.

---

86. Βλ. πιο πάνω, σ. 89, που δείχνει να οφείλει τις τόσες αναδείξεις αυτοκρατόρων κυρίως στη στρατιωτική του δύναμη.

87. Jenkins, *Imperial Centuries*, 230.

88. Každan, *Gosp. klass*, 88, 109, 116, passim. Πρβλ. επίσης και Polemis, *Doukai*, 25-27, όπου φαίνονται καθαρά οι λίγοι εκπρόσωποι της οικογένειας τον δέκατο και τις αρχές του ενδέκατου αιώνα, ανάμεσα σε δύο εποχές άνηθσης.

89. Ατταλειάτης, 173,1-2.

ΘΕΜΑ ΧΑΛΔΙΑΣ

Όπως το θέμα Παφλαγονίας αποτέλεσε το βορειοανατολικό τμήμα του θέματος των Βουκελλαρίων (μαζί με ένα τμήμα του θέματος των Αρμενιάκων) στη δεύτερη φάση της μετεξέλιξης του αρχικού θέματος Οθιμίου κατά τα ύστερα χρόνια της βασιλείας του Μιχαήλ Β¹, έτσι και το θέμα Χαλδίας, ιστορικά συνδεδεμένο με τους βυζαντινούς οίκους των Γαβράδων, των Ξιφιλίνων και - εν μέρει - των Φωκάδων², αποτέλεσε μία εκτενή στρατιωτικο-διοικητική υποδιαίρεση στα βορειοανατολικά εδάφη του αρχικού θέματος των Αρμενιάκων, σε εποχή μάλιστα περίπου σύγχρονη με την ίδρυση των θεμάτων Παφλαγονίας και Καππαδοκίας, κάτι που ενισχύει την άποψη ότι το πρώτο μισό του ένατου αιώνα ήταν καθοριστικό για την εξέλιξη του θεματικού θεσμού στο Βυζάντιο.

Η περιοχή της Χαλδίας καλύπτει μεγάλη έκταση της βορειοανατολικής Μ. Ασίας και συμπεριλαμβάνονταν στα εδάφη της *diocesis Pontica* κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο. Τον έκτο αιώνα π.χ. ο Προκόπιος εξέφραζε σχεδόν αγανάκτηση, ανακαλύπτοντας πως ορισμένοι ισχυρίζονταν ότι οι Κόλχοι είναι όμοροι των Τραπεζουντιών³, ενώ κατά τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο, που αναφέρει το θέμα Χαλδίας όγδοο στη σειρά των μικρασιατικών θεμάτων τον δέκατο αιώνα, η ονομασία «Χαλδία» είχε περσική προέλευση, αφού έτσι ονομαζόταν η αρχαία πατρίδα των Περσών⁴: *έλαβε δὲ τὴν προσηγορίαν τοῦ καλεῖσθαι Χαλδία ἐκ τῆς τῶν Περσῶν προσηγορίας καὶ τῆς αὐτῶν ἀρχαιογόνου πατρίδος Χαλδίας, ὅθεν καὶ Χαλδαῖοι προσονομάζονται.*

Η λεπτομερέστερη και πλέον τεκμηριωμένη ιστορία της περιοχής της Χαλδίας, με συγκεκριμένες προτάσεις πάνω στα σχετικά προβλήματα, είναι εκείνη των Bryer - Winfield⁵, οι οποίοι μάλιστα δεν διστάζουν να χαρακτηρίσουν την περιοχή ως γη

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 124-125, 178, 245-246, 275.

2. Bryer - Winfield, 301.

3. Προκόπιος, *Πολ.* Η, 2, 15 = ΙΙ, 493.

4. *De Them.*, 73, 8-10. Πρβλ. όμως και τα σχόλια του Pertusi, 139, κατά τον οποίο η ονομασία προέρχεται από την αρμενική ονομασία των συνόρων *haltoyaric kleisurawn*, με αναφορά στον Honigmann, *Ostgrenze*, 54. Βλ. ακόμα Bury, *System*, 43. - Oikonomidès, *Listes*, 49. - Κουταβά - Δεληβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος*, Α', 323 και Β', 605.

5. Bryer - Winfield, 299-318.

ισχυρών τοπικών δυναστών (αρχόντων) ήδη από τους αρχαίους χρόνους (όγδοος αιώνας π.Χ.) ώς τα βυζαντινά χρόνια⁶, μαρτυρία του Στράβωνα, που επαναλαμβάνεται χίλια περίπου χρόνια μετά τον αρχαίο γεωγράφο διαμέσου της πληροφορίας του Πορφυρογέννητου στο *Πρός τον ίδιον υιόν Ρωμανόν*, όπου γίνεται λόγος για τη σημασία των ημιανεξάρτητων αρχόντων της περιοχής⁷. *Ἡ εὐδαμονεστάτη χώρα Χαλδίας και η περιφανεστάτη και θαυμασία πόλις, ἡ Τραπεζούς*, σύμφωνα με τα εγκώμια του αγίου Ευγενίου, είχαν ως κόσμημά τους τον προστάτη άγιο της ποντιακής πρωτεύουσας και τους συνάθλους μάρτυρές του, Κανίδιο, Ουαλεριανό και Ακύλα, οι οποίοι μαρτύρησαν στα τέλη του τρίτου αιώνα στη διάρκεια των διωγμών του Διοκλητιανού⁸.

Αν η ύπαρξη του όρου «δουξ» - «δουκάτο» υπνοεί την ύπαρξη θέματος, τότε το «*ducatus Chaldaeae*», στο οποίο θα αναφερθούμε αμέσως, σημαίνει ότι το θέμα Χαλδίας είχε ιδρυθεί την εποχή που εμφανίζεται η αναφορά αυτή. Η ίδρυση του θέματος Χαλδίας, που παλαιότερα ο Bury και στη συνέχεια διάφοροι μελετητές, μέχρι πρόσφατα τον Treadgold, χρονολόγησαν στα χρόνια της βασιλείας του Θεοφίλου (δηλαδή μετά το 829 και πριν από το 842)⁹, έχει επαναχρονολογηθεί από τον Lemerle στον τρίτο προς τέταρτο χρόνο της βασιλείας του πατέρα του Θεοφίλου, του αυτοκράτορα Μιχαήλ Β' του Τραυλού (820-829) - πιο συγκεκριμένα ίσως λίγο πριν από το 824¹⁰, δηλαδή ήδη δύο χρόνια πριν από την ίδρυση του θέματος Παφλαγονίας, κατά την εκδοχή του Οικονομίδη¹¹. Πρόσφατα ο Foss¹², υιοθετώντας την παλαιότερη άποψη του Pertusi¹³, γράφει ότι γύρω στο 800 η Χαλδία ήταν τούρμα του θέματος Αρμενιάκων, το 824 έγινε «δουκάτο» (αρχοντάτο) και περί το 840 έγινε θέμα, άποψη που επαναλήφθηκε και στη διατριβή της Μ. Γρηγορίου - Ιωαννίδου¹⁴.

6. Στράβων, 12,3,19. Βλ. Bryer - Winfield, 299-300. - Toynbee, *Porphyrogenitus*, 225, 396. Πρβλ. Αναγνωστάκης, Σημειώσεις, 68-69.

7. *DAI*, 46,74-79, σ. 218. Βλ. Οικονομίδης, *Listes*, 54-55, σμ. 33. - Toynbee, *Porphyrogenitus*, 275. Πρβλ. Bryer - Winfield, 300.

8. *Άγιος Ευγένιος* (Rosenqvist), 114, 266. Βλ. Ο. Λαμφίδης, *Άγιος Ευγένιος, ο πολιούχος της Τραπεζούντος*, Αθήνα 1984, 15, 19, 53, 77, 130.

9. Bury, *ERE*, 223, 261 (το έτος 837). - Toynbee, *Porphyrogenitus*, 257. - Treadgold, *Byzantine Revival*, 295.

10. Lemerle, Thomas le Slave, 255-256, 286, σμ. 119. - Bryer - Winfield, 301, σμ. 28. - Ι. Χάσσεμ αλ-Τζάσσεμ, *Συμβολή εις την διερεύνησην του θεσμού των θεμάτων των θουγούρ και αουάσιμ επί τη βάσει αραβικών πηγών, 850-969*, δακτυλ. διδ. διατρ. Παν/μίου Αθηνών 1982 (=Χάσσεμ, *Θεμός θεμάτων*), 45, 120, αποδέχεται τη χρονολόγηση του 824.

11. Οικονομίδης, *Listes*, 349.

12. *ODB*, I, 404-405.

13. *De Them.*, 138 (σχόλια).

14. Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 43-44, σμ. 31.

Αντίθετα πριν από λίγα χρόνια ο Treadgold¹⁵ υποστήριξε την άποψη ότι η ίδρυση του «δουκάτου» Χαλδίας (το ξεχωρίζει από τη μεταγενέστερη «θεματοποίηση»), καθώς και του θέματος Παφλαγονίας, είναι χρονολογητέα στο 819/820, δηλαδή στα τέλη της βασιλείας του Λέοντος Ε' Αρμενίου (813-820), επιχειρώντας επιπλέον να διασυνδέσει την ίδρυση αυτή με τις πρώτες απειλητικές επιδρομές των Ρως στον Εύξεινο¹⁶.

Αλλά θα έπρεπε να εξεταστεί τι σημαίνει ο όρος «Ducatus Chaldeae». Από τις 10 Απριλίου του 824 χρονολογείται μία επιστολή του Μιχαήλ Β' προς τον δυτικό αυτοκράτορα Λουδοβίκο Α' τον Ευσεβή, γιο και διάδοχο του Καρλομάγνου¹⁷. Στην επιστολή αυτή γίνεται μεταξύ άλλων λόγος για κάποιον «ducatus Chaldeae»¹⁸ («δουκάτο», δηλαδή δούκα Χαλδίας) τη χρονιά εκείνη (824), πληροφορία που θα μπορούσε να συνδεθεί με την ίδρυση του θέματος της περιοχής, που αρχικά μπορεί να είχε ως διοικητή του έναν δούκα - αν και στους Bryer - Winfield διαβάζουμε σαφώς: The ducatum Chaldeae probably refers to a strategos rather than a doux¹⁹. Ας μην ξεχνάμε, μάλιστα, εδώ ότι στο *Τακτικόν Uspensky* (γραμμένο μετά το 842) αναφέρονται οι αξιωματούχοι του θέματος Χαλδίας με τρεις διαφορετικούς τρόπους: με αναφορά στους τίτλους του *πατρικίου και στρατηγού*, του *δουκός* και του *άρχοντος* Χαλδίας, ενώ και στο *Κλητορολόγιον του Φιλοθέου* (περ. 899), η τιτλοφορία έχει ως εξής: *ὁ ἀνθύπατος, πατρικίος και στρατηγός Χαλδίας*. Από τις παραπάνω αναφορές θα μπορούσε, συνεπώς, να υποθεθεί ότι η Χαλδία ήταν αρχικά δουκάτο (αρχοντάτο ή αρχοντία) και όχι θέμα.

Την απάντηση στο ερώτημα θα μπορούσε ίσως να δώσει μία αποκαλυπτική μνεία στον *Βίο Γεωργίου Αμάστριδος*, γραμμένο από τον Ιγνάτιο διάκονο, μετέπειτα μητροπολίτη Νικαίας²⁰. Εδώ στην ουσία έχουμε ασφαλή μνεία περί «στρατηγού» της Τραπεζούντας: ο άγιος Γεώργιος της Αμάστριδος παρεμβάλλει αποφασιστικά στο δικαστήριο που είχε στήσει στην ποντιακή πρωτεύουσα ο εκεί *στρατηγών* (δηλαδή στρατηγός), για να τιμωρήσει μερικούς εμπόρους που είχαν άδικα κατηγορηθεί για απάτη, ίσως από τελωνειακούς υπαλλήλους των τοπικών αρχών, χωρίς να είμαστε βέβαιοι από ποιους. Η παρέμβαση του αγίου, όμως, είχε αποτελέ-

15. Treadgold, *Byzantine Revival*, 223, 339, 354, 420-421, σημ. 31.

16. Στο ίδιο.

17. Η επιστολή στον Mansi, XIV, 417A-422B και στα MGH, Leges III, Concilia II, 1,475-480. Σχετικά βλ. Bury, *ERE*, 117, σημ. 1. - Lemerle, Thomas le Slave, 255-257.

18. Mansi XIV, 418A = MGH, Leges III, Concilia II, 1, 476. Βλ. Winkelmann, *Rangstruktur*, 107, σημ. 3 και 4.

19. Bryer - Winfield, 317, σημ. 16.

20. Για τον *Βίο* αυτό και τον συντάκτη του βλ. Loparev, *Žitija sviatych*, II, 15-35. Βλ. επίσης σχόλια του εκδότη του *Βίου*, σ. XXVII κε., LII κε.

ματα και γλύτωσε τους εμπόρους από κατοχυρία²¹. Κατά τη γνώμη μας, ο προαναφερόμενος ducatus Chaldae της επιστολής του 824 και ο *στρατηγών* Τραπεζούντας του *Βίου Γεωργίου Αμάστριδος* (ante 824/825, ίσως 821/823) θα πρέπει να ήταν το ίδιο πρόσωπο: ο πρώτος γνωστός αξιωματούχος του θέματος Χαλδίας και με τους δύο τίτλους, *στρατηγών* Τραπεζούντας και *δούξ* Χαλδίας²².

Συνεπώς, η εκφρασθείσα άποψη²³ πως η πρώτη μνεία στρατηγού του θέματος Χαλδίας, όπως παραδίδεται στο *Τακτικόν Uspensky* για το έτος 842/843²⁴, δηλαδή επί αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ' (842-867), οριοθετεί κατά πάσα πιθανότητα την ίδρυση του εν λόγω θέματος λίγο πριν από τη χρονολογία αυτή, δεν θα πρέπει να ευσταθεί, όπως εξάλλου και η παλαιότερη επικρατούσα γνώμη ότι ο πρώτος στρατηγός του θέματος χρονολογείται στο 863, σε συσχετισμό με την αναφορά της Συνέχειας Θεοφάνη²⁵ στη μάχη του Λαλακάοντα και τον εκεί θρίαμβο των βυζαντινών όπλων κατά των Μουσουλμάνων του Άραβα εμίρη της Μελιτηνής, Άμερ²⁶. Πάντως στα πλαίσια της περιήφης αυτής μνείας η συμμετοχή του στρατηγού Χαλδίας στις επιχειρήσεις του 863 συνάγεται από το ότι είναι απίθανο να έλειπε ο στρατηγός Χαλδίας από τη βυζαντινή «πανστρατιά», σχετικά πολύ κοντά στην περιοχή της διοίκησης του, αφού στο συγκεκριμένο κείμενο της Συνέχειας Θεοφάνη μνημονεύονται οι στρατηγοί Αρμενιάκων, Βουκελλαρίων, Κολωνείας, Παφλαγονίας, Ανατολικών, Οψικίου και Καππαδοκίας, μαζί με τους κλεισουράρχες Σελευκείας και Χαρσιανού, καθώς και τους στρατηγούς των θεμάτων Θρακησίων, Θράκης και Μακεδονίας. Σχετική εδώ είναι η παλαιά, αν και γριφώδης εξήγηση του Brooks ότι η παράλειψη αυτή έλαβε χώρα μάλλον εκ παραδρομής (by an oversight) και στον Μουσουλμάνο συγγραφέα al-Mas'ūdi, κάτι που, αν συνδυαστεί και με την προγενέστερη (του al-Mas'ūdi) απουσία της μνείας στη Συνέχεια Θεοφάνη, πιθανόν να σημαίνει ότι the theme of Chaldia was temporarily suppressed or its territory temporarily lost to the empire²⁷.

21. *Βίος Γεωργίου Αμάστριδος*, 27,4-9, σ. 42: *έάλωσάν ποτε τής αὐτοῦ πόλεως ἔμποροι δημοσίοις ἐν Τραπεζούντι συκοφαντηθέντες ἐγκλήμασιν (τῶ ὄντι δεινὸν ἢ συκοφαντία καὶ τοῦ φθόνου ἔγγονον. ἀμφοτέρων δὲ τέλος ὁ φθόνος καθέστηκεν). Ἐάλωσαν καὶ δημοσίαι παρὰ τοῦ στρατηγοῦντος φρουρᾶ τηρεῖσθαι παρεδόθησαν, τὸν διὰ ξίφους ἐκδεχόμενοι θάνατον...* Για τον ανώνυμο αυτό πρώτο στρατηγό του θέματος Χαλδίας βλ. πιο κάτω, σ. 459.

22. Στο *ίδιο*.

23. Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 43-44, σημ. 31.

24. Βλ. Oikonomidès, *Listes*, 49.

25. Σύν. Θεοφ., 181. Πρβλ. πιο κάτω, σ. 459.

26. Για τη μάχη του Λαλακάοντος, βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 251-256. - Huxley, *Bishop's Meadow*, 443-450. Επίσης, τα σχόλια του Pertusi στο *De Them.*, 138.

27. Brooks, *Arabic Lists*, 70, σημ. 1.

Σημαντικά επεξηγηματικά στοιχεία για την ταυτότητα του θέματος Χαλδίας παρέχουν οι μουσουλμανικές πηγές του ένατου και δέκατου αιώνα²⁸. Η Haldija, γράφει περί το 850 ο Ibn Khurradādhbih (αναφέροντας το θέμα αυτό ένατο στη σειρά των μικρασιατικών θεμάτων), συνορεύει προς την Arminiya (=δηλαδή το θέμα των Αρμενιάκων στη μετεξελιγμένη του μορφή, στα δυτικά) και έχει έξι οχυρωμένα μέρη (φρούρια)²⁹. Κατά τον Kudāma, που έγραψε μεταξύ 928-932, στον στρατηγό του θέματος της Haldija (εδώ το θέμα βρίσκεται στην ενδέκατη θέση) υπάγονταν και στρατοπέδευαν 4.000 άνδρες³⁰, πληροφορία που αυτομάτως μας οδηγεί στην παλαιά πολύτιμη μαρτυρία του al-Djarmī (της κοινής πηγής των Ibn Khurradādhbih και Kudāma) σχετικά με τους 2.000 Πέρσες Χουρραμίτες, με τους οποίους ενίσχυσε το στρατό του θέματος Χαλδίας από 2.000 σε 4.000 ο Θεόφιλος το 839³¹. Οι 4.000 Χάλδιοι θεματικοί στρατιώτες του Ibn Khurradādhbih, πάντως, αυξάνονται μάλλον υπερβολικά σε 10.000 κατά τον Ibn al-Fakīh (έγραψε περί το 902-903), ο οποίος μιλώντας για την επαρχία (θέμα) της Galdiya, αναφέρεται στις συνοριακές της Arminiya και τη θάλασσα των Χαζάρων (=Εύξεινο Πόντο)³², καθώς και στους δύο turmukhs (=τουρμάρχες), στα φρούρια και στις πόλεις της³³. Επίσης, κάνει λόγο και για τη βάση του θέματος ως έδρα ενός imratighus (=στρατηγού), την οποία αναφέρει ως ikrita, προφανώς συγχέοντάς την εννοιολογικά, όπως παρατήρησαν οι Honigmann και Pertusi και πιο πρόσφατα ο Αναγνωστάκης, με τους συνοριακούς πολεμιστές του Βυζαντίου κατά της μουσουλμανικής επέκτασης, τους πασιγνωστούς ακρίτες των βυζαντινών συνόρων³⁴. Πάντως, παραδόξως ο

28. Βλ. σχόλια του Pertusi στο *De Them.*, 137-139. - Brooks, *Arabic Lists*, 69.

29. De Goeje, 80. Πρβλ. Gelzer, *Themenverfassung*, 84. - Lilie, *Reaktion*, 348, σμ. 15. - Χάσσεμ, Θεσμός θεμάτων, 42.

30. De Goeje, 199. Πρβλ. Gelzer, *Themenverfassung*, 97. - Lilie, *Reaktion*, 348, σμ. 15. - Χάσσεμ, Θεσμός θεμάτων, 42.

31. Βλ. Treadgold, *Byzantine Revival*, 315, 351, 353 (πίνακας). Βλ. επίσης, H. Bartikian, Οι «Βυζαντινοί» Χουρραμίτες και η Αρμενία, *Σύμμεικτα* 9, 1994, *Μνήμη Δ. Α. Ζακυθνοῦ*, Α', 116 κ.

32. Παρά το γεγονός ότι ο Ibn al-Fakīh γράφει στις αρχές του δέκατου αιώνα, δεν αναφέρει εδώ την Κολώνεια ως συνοριακό θέμα της Χαλδίας.

33. Βλ. Brooks, *Arabic Lists*, 76.

34. Βλ. σχόλια του Pertusi στο *De Them.*, 139, και Honigmann, *Ostgrenze*, 53. Επίσης, Αναγνωστάκης, Σημειώσεις, 64. - Brooks, *Early Abbassids*, 740. - Bryer - Winfield, 301, σμ. 24 και 27. Σύμφωνα με τον al-Tabarī, το έτος 175 της Εγίρας (= 792, δηλαδή πριν από την ίδρυση του θέματος Χαλδίας) έγινε αραβική θερινή επιδρομή κατά της Ikritiyah, αλλά το σφοδρό ψύχος της περιοχής έκανε τα χέρια των επιδρομέων να πέσουν. Πάντως, ο Ibn al-Fakīh αναφέρει παραδόξως την Ikrita ως έδρα του θέματος Χαλδίας: Brooks, *Arabic Lists*, 76. Βλ. Hr. Bartikian, *Armenia and Armenians in the Byzantine Epic, Digenes Akrites. New approaches to Byzantine Heroic Poetry*, έκδ. R. Beaton - D.

Mas'ūdī, γράφοντας περί το 956, δηλαδή σχεδόν συγχρόνως ή λίγο μετά το *Περί θεμάτων* του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, παραλείπει εντελώς να αναφερθεί στο θέμα Χαλδίας³⁵, ενώ θα έπρεπε επίσης να αναφερθεί εδώ ότι, λίγο μετά την προηγούμενη αναφορά του Ibn al-Fakīh³⁶, συντάχθηκε στο Βυζάντιο ο κατάλογος των αμοιβών των θεματικών στρατηγών και κλεισουραρχών επί Λέοντος ζ' του Σοφού (886-912), όπου ο στρατηγός Χαλδίας τοποθετείται στο σχετικό κατάλογο μεταξύ των στρατηγών Μακεδονίας και Κολωνείας, αλλά και με σχετικά μικρότερη αμοιβή συγκριτικά με την αμοιβή των περισσότερων συναδέλφων του των άλλων θεμάτων³⁷.

Στον ένατο και δέκατο αιώνα το θέμα Χαλδίας περιελάμβανε όλη σχεδόν την περιοχή της σημερινής επαρχίας Τραπεζούντας (Trabzon ili) ως τον ποταμό Φάσι, καθώς και τμήμα της επαρχίας Θεοδοσιούπολης (Erzurum ili), χωρίς, όμως, να συμπεριλαμβάνεται η ίδια η Θεοδοσιούπολη και η γύρω της περιοχή, που ανακαταλήφθηκαν από τους Βυζαντινούς μόλις το 949-952, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αποτέλεσαν ποτέ μέρος του θέματος Χαλδίας³⁸. Πάντως η συνόρευση του θέματος Χαλδίας με τις προς δυομάς περιοχές της Θεοδοσιούπολης του προσέδιδε ευρύ μέτωπο προς το νοτιοανατολικό άκρο του Ευξείνου³⁹.

Πρωτεύουσα και έδρα-βάση του θέματος Χαλδίας από τις αρχές της ίδρυσής του ήταν η σπουδαιότερη ανάμεσα στις ποντιακές πόλεις, το πλούσιο εμπορικό λιμάνι της Τραπεζούντας⁴⁰, με πληθώρα μνείων στις βυζαντινές αλλά και στις ξένες πηγές⁴¹. Δεύτερο σε σημασία ναυτικό κέντρο του θέματος έγινε η Κερασσούς⁴², ενώ σημαντική επίσης υπήρξε και η περιοχή με το κάστρο της Κελτζιηνής νότια της

Ricks, Cambridge 1993, 87. Ακόμα δεν παραλείπει να αναφερθεί στον σημαντικό εμπορικό ρόλο της Τραπεζούντας, συγκρίνοντάς την μάλιστα με την Αττάλεια και τον αντίστοιχο ρόλο της. Βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 414, 416-417. - Ahrweiler, *Mer*, 166 και Σαββίδης, Αττάλεια, 154.

35. Βλ. Brooks, *Arabic Lists*, 69-70, σμ. 1.

36. Βλ. πιο πάνω, σ. 291, σμ. 32-34.

37. Βλ. πιο κάτω, σ. 295, σμ. 61-62. - Κουταβά - Δεληβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος*, Β', 605.

38. Κ. Παπαρηγόπουλος - Π. Καρολίδης, *Ιστορία των Ελληνικού έθνους*, Αθήνα 1932, Δ', I, 36 (ο γνωστός παλαιός χάρτης). Για τη Θεοδοσιούπολη βλ. *ODB*, III, 2054 και Κουταβά - Δεληβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος*, Β', 351. - Kühn, *Armee*, 60-61, σμ. 68 και πιο κάτω, σ. 294.

39. Βλ. χάρτη στην *IEE*, Η', 173.

40. Λεπτομέρειες στους Bryer - Winfield, 178-250, με χάρτες και σχεδιαγράμματα. Πρβλ. Κουταβά - Δεληβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος*, Β', 585-586. - Treadgold, *Byzantine Revival*, 15, 223, 336 337 (η Τραπεζούντα έδρα θέματος Χαλδίας το 842). - Kühn, *Armee*, 185 και *ODB*, III, 2112.

41. Στο αρχείο τόπων του προγράμματος ΤΠΒΙ υπάρχουν όχι λιγότερες από 360 μνείες σχετικά με την Τραπεζούντα, τα προσότια, τα τείχη, τα μνημεία, το λιμάνι κλπ.

42. Βλ. Bryer - Winfield, 126-134. - *ODB*, II, 1123.

Τραπεζούντας (σήμερα Erzincan)⁴³, παλαιά τούρμα της Χαλδίας, η οποία από τα χρόνια του Λέοντος Γ', στις αρχές του δέκατου αιώνα (περί το 911), περιλήφθηκε τελικά στο θέμα Μεσοποταμίας σύμφωνα με το *DAI*⁴⁴. Αναφέρονται επίσης ο Συσπειρίτης (αρμεν. Spet, τουρκ. Ispir), νοτιοανατολικά της Τραπεζούντας⁴⁵, η μικρά Αρμενία ως συνοριακός χώρος ανάμεσα στη Χαλδία και την Κολώνεια (χωρίς φυσικά να σχετίζεται με τη μεταγενέστερη Μικρά Αρμενία της Κιλικίας)⁴⁶, τα κτήματα των γιων του Μανουήλ του Τεκής Ιωάννη και Μουδάφαρ, που μεταξύ 903 και 920 πρέπει να αποσπάστηκαν από το θέμα των Αρμενιάκων στο δυτικό σύνορο της Χαλδίας⁴⁷, καθώς και οι τούρμες του Μουργούλη και του Ακαμψή, μεταξύ 930 και 952⁴⁸. Τέλος, παραμένει προβληματικό το αν η αινιγματική Αqrita/Ikrita μπορεί να συσχετισθεί με το θέμα Χαλδίας⁴⁹. Έτσι, είναι πιθανότερο να ταυτίζεται με την Έδεσσα (Urfa).

43. Σχόλια του Pertusi στο *De Them.*, 137-139. Πρβλ. Honigmann, *Ostgrenze*, 53, 69, 70, 198. - Bryer - Winfield, 171-173. - *ODB*, II, 1120. Σχετικές παραπομπές στο *DAI*, 43,97-99, σ. 192, 43,100-108, σ. 192-194, 43,158-161, σ. 196 (Κριχορίκιος - Τορνίκιος - Παγκράτιος). Και ενδιαφέρουσες μνείες για την από εκεί διέλευση του Βασιλείου Β' μετά το έτος 1000 στο κείμενο του *Αγίου Ευγενίου* (Rosenqvist), 234,549-553 και 555-558. Αναφέρονται, τέλος, τα προσόδια της Κελτζιηνής «του Γρηγορά» (*DAI*, 43,98, σ. 192, πρβλ. Συν. Θεοφ., 372,15-16, 382,11-12, 384,4-5 και Σουλτζής, 187,68-69, 198,46-47, 199,85-86). Βλ. Κουταβά - Δεληβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος*, Β', 306, 392. Επίσης, «του Τατζάτου» (*DAI*, 43,92-93, σ. 192, πρβλ. Κουταβά - Δεληβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος*, Β', 392, 570) για την περίοδο 890/900-923.

44. Βλ. *DAI*, 50,116-117, σ. 236: *Ἡ δὲ τῆς Κελτζιηνῆς τούρμα ὑπὸ τὴν Χαλδιάν ἦν*. Για τη μεταβολή στο θέμα Μεσοποταμίας βλ. *DAI*, 50,119-130, σ. 238 και *Commentary*, 190. Επίσης σχόλια του Pertusi στο *De Them.*, 138 και Honigmann, *Ostgrenze*, 69-70 (η μεταβολή γύρω στο 911). Βλ. επίσης, πιο κάτω, σ. 324, για την αντίστοιχη τούρμα Κάμαχο.

45. *De Them.*, 73,5. Βλ. Honigmann, *Ostgrenze*, 53, σημ. 5. Για το Γουζάνον του Συσπειρίτη βλ. Κουταβά - Δεληβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος*, Α', 354 και σημειώσεις, και Β', 304, σημ. 1. Εδώ προφανώς πρόκειται για σύγχυση του Γουζάνου, νότια της Άμιδας και των Βιζάνων (Βιζανα) του θέματος Χαλδίας, το σημερινό Wigan στην περιοχή της Δερ(τ)ζιηνής (Dergan), δυτικά της Θεοδοσιούπολης. Βλ. Honigmann, *Ostgrenze*, 53, σημ. 6, και το μεγάλο χάριτη των Bryer - Winfield.

46. Για τα όρια της περιοχής ως επίσης συνοριακού χώρου και του θέματος Κολωνείας, το οποίο *ἀπαρχή δὲ ἐστὶ μικρῆς Ἀρμενίας* (*De Them.*, 74,2. Πρβλ. Κουταβά - Δεληβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος*, Β', 405), βλ. *De Them.*, 73,3: *τὰ δὲ ἄνω καὶ μεσόγαια τῆς μικρῆς Ἀρμενίας εἰσὶ προσόμια*. Πρβλ. Κουταβά - Δεληβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος*, Α', 323.

47. *DAI*, 50,120-121 και 124-125, σ. 238.

48. *DAI*, 46,117-119, σ. 120.

49. Κατά τον Αναρνωστάκη, Σημειώσεις, 63-64, πρόκειται πιθανότατα για την περιοχή των αραβοβυζαντινών συνόρων. Καθώς συμπεραίνει ο ίδιος, η αδυναμία ταύτιψής της με κάποια πόλη της περιοχής του Πόντου ή της Αρμενίας απομακρύνει τη Χαλδία και όλη την περιοχή του Πόντου από τον ορίζοντα των αναζητήσεων.

Κατά την εποχή της συγγραφής του *Περί θεμάτων*, δηλαδή γύρω στα μέσα του δέκατου αιώνα, το θέμα Χαλδίας συνόρευε προς τα δυτικά με το θέμα των Αρμενιάκων, ενώ στο μεγαλύτερο τμήμα των νότιων ορίων του συνόρευε με το θέμα Κολωνείας⁵⁰ και στο νοτιοανατολικό έπακρο ορίου του με το θέμα Μεσοποταμίας⁵¹. Στα ανατολικά του απλώνονταν οι αραβικές κτήσεις, στις οποίες περιλαμβάνονταν (ώς το 949-952) και η Θεοδοσιούπολη. Είναι βέβαιο από το κείμενο του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου (*DAI*, 45,134, σ. 212) ότι η Θεοδοσιούπολη ανακαταλήφθηκε την εποχή αυτή και παρέμεινε σε βυζαντινά χέρια, αν και η προς δυσμάς περιοχή της ως το σύνορο του θέματος Χαλδίας, για την οποία δεν γνωρίζουμε τίποτα, πρέπει να παρέμεινε για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα μία no-man's land. Μόνο στις αρχές του ενδέκατου αιώνα ο Βασίλειος Β' πρέπει να έκανε θέμα την Θεοδοσιούπολη, συνδέοντας τις τύχες της με εκείνες του θέματος Ιβηρίας στο βορειοανατολικό έπακρο του βυζαντινού μικρασιατικού συνόρου⁵².

Αρκετά καλά ενημερωμένοι είμαστε από τις πηγές σχετικά με τους αξιωματούχους του θέματος Χαλδίας, ήδη από τον όγδοο αιώνα, όταν η περιοχή υπαγόταν ακόμα στο αρχικό μεγάλο θέμα των Αρμενιάκων⁵³. Από την παράθεση των σχετικών στοιχείων για τους διοικητές αυτούς, πληροφορούμαστε την παρουσία αρχικά δουκών⁵⁴, στρατηγών⁵⁵, κριτών, κατεπάνω, μεγάλων χαρτουλαρίων, πρωτονοταρίων, αναγραφέντων, κομήτων της κόρτης, διοικητών, τουρμαρχών, αρχόντων, απογραφέντων και φορολόγων, δικαστών και κομμερκιαρίων⁵⁶, πρωτοκεντάρχων και

50. Βλ. *De Them.*, 73-74, και σχόλια του Pertusi, 141-142.

51. *De Them.* 73 και σχόλια, 139-140.

52. Ο Βασίλειος Β' συνέδεσε τις τύχες Θεοδοσιούπόλεως και Ιβηρίας μεταξύ 1022 και 1025 (ίσως το 1023), κάνοντας μάλιστα τη Θεοδοσιούπολη έδρα του τελευταίου θέματος, πριν από την προσάρτηση του Ανίου στην αυτοκρατορία το 1045. Βλ. επίσης, Adontz, *Etudes*, 171. - Χ. Μπαρτιζιάν, Για τον «Ιβηρικό στρατό» και το βυζαντινό θέμα «Ιβηρία», *Βυζαντινά*, 13, 1985 (*Δώρημα στον Ι. Καραγιαννόπουλο*), 473, σημ. 24, και πρόσφατα Μάρθα Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Οργανωτικά μέτρα του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου. Το πρόβλημα του στρατού της Ιβηρίας*, Θεσσαλονίκη 1993, 113, σημ. 111. Κατάλογοι αξιωματούχων Ιβηρίας και Θεοδοσιούπολης στους Κ. Ν. Yuzbašian, *L'administration byzantine en Arménie aux 10e-11e siècles*, *REA* 10, 1973/74, 182-183. - V. Arutjunova - Fidanjan, *Some Aspects of the Military Administrative Districts and of Byzantine Administration in Armenia during the 11th century*, *REA* 20, 1986/87, 318. - Kühn, *Armee*, 187-191.

53. Βλ. τον αναλυτικό κατάλογο των Bryer - Winfield, 316-318, όπου και οι αξιωματούχοι. Επίσης, βλ. πιο κάτω, σ. 459-468.

54. Πρβλ. *Oikonomidès, Listes*, 354.

55. *Oikonomidès, Listes*, 349.

56. Οι 13 κομμερκιάριοι του καταλόγου των Bryer - Winfield δεν έχουν συμπεριληφθεί στον κατάλογο των αξιωματούχων του θέματος Χαλδίας.

δημοσιωνών⁵⁷. Στις αναφορές του για το θέμα Χαλδίας που υπάρχουν στο *Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν* (που πρέπει να τονιστεί εδώ ότι υπερέχουν κατά πολύ σε σημασία των αντίστοιχων πληροφοριών στο *Περί θεμάτων*) ο Πορφυρογέννητος αναφέρει διαφόρους επωνύμους αξιωματούχους των θεμάτων Χαλδίας και Μεσοποταμίας, ιδίως στην πρώτη δεκαετία ή δωδεκαετία του δέκατου αιώνα⁵⁸, αλλά και μεταξύ 930 και 934, επί βασιλείας Ρωμανού Α'⁵⁹. Στο ίδιο επίσης έργο γίνεται αναφορά στον κατακτητή της Θεοδοσιούπολης Θεόφιλο Κουρκούα, αδελφό του Ιωάννη Κουρκούα. Ανάμεσα στο 923 και στο 949/950, ο Θεόφιλος πρέπει να ήταν στρατηγός Χαλδίας⁶⁰. Τέλος, από τα υπόλοιπα έργα του Πορφυρογέννητου πληροφορούμαστε ότι επί Λέοντος ζ' ο μισθός του στρατηγού Χαλδίας ήταν 10 λίτρες χρυσού το χρόνο (και άλλες 10 λίτρες από το κομμέραιο)⁶¹, δηλαδή εξισωνόταν με την αμοιβή του στρατηγού Παφλαγονίας, θέματος το οποίο είχε ιδρυθεί περίπου ταυτόχρονα με το θέμα Χαλδίας⁶².

Σημαντικά γεγονότα συνδέθηκαν με τα εδάφη του θέματος Χαλδίας. Από εδώ πρέπει να ξεκίνησε, το 821, η μεγάλη επανάσταση του Θωμά του Σλάβου, που κατείχε περιοχές της Χαλδίας λίγο πριν από την ίδρυση του θέματος⁶³ και συμπεριέλαβε στις δυνάμεις του και «Χάλδους» ανάμεσα σε Αρμενίους, Ιβήρες, Γεωργιανούς, Αλανούς, Λαζούς και Ζέχους⁶⁴. Από τα λεγόμενα του Σκυλίτζη, πιθανότατα οι Χάλδοι του Θωμά μπορεί να ήσαν στην πραγματικότητα Μουσουλμάνοι της περιοχής (χειρόν δὲ πολλὴν αὐτός τε συλλέγει καὶ παρὰ τῶν Ἀγαρηνῶν λαμβάνει, οὐ μόνον δὴ τῶν προσοίκων ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκ τῆς Περσίας ... Χάλδων, Ἰβήρων, Ζέχων)⁶⁵. Μεγάλη ακόμη υπήρξε η σημασία του θέματος αυτού για την αυτοκρατορία, ιδιαίτερα τον ένατο και δέκατο αιώνα, στην απόκρουση των αραβικών επιθέσεων. Στη διάρκεια μάλιστα των πολέμων κατά των Παυλικιανών επί Μιχαήλ Γ', ορι-

57. Βλ. Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 43-44, σμμ. 31, 68, σμμ. 115, 86, σμμ. 250, 122, σμμ. 66, 123, σμμ. 70.

58. *DAI*, 43,61-64, σ. 190, και 45,47-50, σ. 206. Πρβλ. *Commentary*, 173.

59. *DAI*, 43,175-177, σ. 196, και 46,74-79, σ. 218. Πρβλ. *Commentary*, 166, 179.

60. Βλ. πιο κάτω, σ. 460. Πρβλ. *Commentary*, 174. Επίσης, Σαββίδης, Κουρκούα, αρ. 2, σ. 73-74.

61. *De Cer.*, 697,1-2. Πρβλ. Bryer - Winfield, 301. - *ODB*, I, 405.

62. *De Cer.*, 697,3-4. Πρβλ. *Tres tractatus*, 134,651.

63. Βλ. Lemerle, *Thomas le Slave*, 265, σμμ. 36, 271, σμμ. 119. Πρβλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 31, σμμ. 2. - Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία*, Β', 226. - Kōpstein, *Zur Erhebung*, 78, σμμ. 109, 87.

64. Σκυλίτζης, 32,12.

65. Σκυλίτζης, 31,9-32,12. - Συν. Θεοφ., 55,4-8. - Γενέσιος, Β', 2, σ. 24.

ομένα εδάφη του θέματος Χαλδίας πρέπει να περιήλθαν σε μουσουλμανική κατοχή⁶⁶.

Το 867/868 οι πηγές αναφέρουν ως στρατηγό Χαλδίας τον γνωστό κληματούχο Ιωάννη Χάλδο⁶⁷, στο ρόλο του οποίου για την καθιέρωση εορτής του πολιούχου αγίου της Τραπεζούντας Ευγενίου αναφέρονται οι *Fontes historiae imperii trapezuntini*⁶⁸. Το 901, ένας ανώνυμος στρατηγός Χαλδίας⁶⁹ συμμετείχε, μαζί με τους επίσης ανώνυμους στρατηγούς Κολωνείας και Μεσοποταμίας, καθώς και με τον στρατηγό των Αρμενιάκων Λαλάκωνα⁷⁰, σε επιχειρήσεις στη Φασιανή, η οποία την εποχή αυτή βρισκόταν υπό αραβική εξουσία⁷¹. Μεταξύ 909 και 913 πάλι, ο δημοσιώνης (φοροσυλλέκτης) του θέματος Χαλδίας Νικόλαος⁷² αναγκάστηκε να καταφύγει στη Συρία και να γίνει αστρολόγος, αφού αποκαλύφθηκε ότι είχε κατασπαταλήσει το δημόσιο χρήμα⁷³, ενώ, μία δεκαετία περίπου αργότερα, το 923, ο *στρατηγών εν Χαλδία* Βάρδας Βοΐλας⁷⁴ μαζί με τους Αδριανό Χάλδο⁷⁵ και Τατζάτη τον Αρμένιο, οι οποίοι ήσαν *πλούσιοι σφόδρα*⁷⁶, κίνησε ανταρσία κατά του Ρωμανού Λακαπηνού καταλαμβάνοντας το φρούριο Πάϊπερτέ (Βαϊβεργδώνα/Bayburt), αλλά τελικά εξουδετερώθηκε από τον στρατηλάτη Ιωάννη Κουρκούα⁷⁷. Η επόμενη εικοσι-

66. Βλ. Brooks, *Arabic Lists*, 70, σημ. 1. - Honigmann, *Ostgrenze*, 53.

67. Βλ. πιο κάτω, σ. 459. Για το κίνημα βλ. Μπουρδάρ, *Καθοσίωσις και τυραννίς*, 36-37. - Βλ. ο ίδιος, *Βασίλειος Α΄*, 35-36.

68. *Άγιος Ευγένιος* (Rosenqvist), 212,154-155: *τῷ δουκὶ τοίνυν Χαλδίας καὶ Τραπεζοῦντος ὁ προσετώσ προσελθὼν - ὁ Χάλδης δ' ἐκαλεῖτο Ἰωάννης οὗτος ...* Είναι αξιοσημείωτη η αναφορά σε έναν δούκα Χαλδίας από ελληνοφώνη πηγή για το έτος 867/868, μετά την αναφορά του ducatus Χαλδίας στη λατινική επιστολή του 824. Βλ. πιο πάνω, σχετικά με την ίδρυση του θέματος, σ. 288 σημ. 9-10.

69. *DAI*, 45,48, σ. 206.

70. *DAI*, 45,46-50, σ. 206. Το θέμα Μεσοποταμίας θεωρείται ότι ιδρύθηκε περί το 911 (με πιθανότητες να συνέβη αυτό και νωρίτερα, βλ. πιο κάτω, σ. 316-317). Πιθανόν είναι, λοιπόν, να πρόκειται εδώ για κλεισουράρχη και όχι για στρατηγό του θέματος αυτού, επειδή η μνεία, όπως ειπώθηκε, αναφέρεται στο 901.

71. Βλ. πιο κάτω, σ. 326.

72. Βλ. πιο κάτω, σ. 468. Σκυλίτζης, 199,78-81: *... τῶν ἐν Χαλδία εἰσπράξεων τὰς συντελείας κατασπαθήσας...* Πρβλ. και Λέων Γραμμ., 290. - Θεοδ. Μελιτ., 203.

73. Βλ. προηγούμενη σημείωση.

74. Βλ. πιο κάτω, σ. 460.

75. Προφανώς μέλος της ίδιας οικογένειας με τον στρατηγό Ιωάννη Χάλδο του 867-868, που, πάντως, δεν πρέπει να συγχέεται με έναν άλλο Ιωάννη Χάλδο, δούκα Αρμενιάκων, Βουκελαριών και Θεσσαλονίκης στα τέλη του δέκατου αιώνα (βλ. Dölger, *Schatzkammer*, αρ. 56, σ. 155).

76. Σκυλίτζης, 217,68-69.

77. Βλ. Ψευδοσυμεών, 734,8-13. - Λέων Γραμμ., 308,16-22. - Θεοδ. Μελιτ., 218. Για την ανταρσία βλ. Runciman, *Romanus Lecapenus*, 70-71. - *Commentary*, 164. - Μπουρδάρ, *Καθοσίωσις και τυραννίς*, 71-72. - Σαββίδης, Κουρκούα, 77, σημ. 40α.

πενταετία θα σηματοθετεί από τους αγώνες του αδελφού του Ιωάννη, Θεοφίλου Κουρκούα⁷⁸, ο οποίος, ως πατριάρχης και *στρατηγεύων ἐν Χαλδία* επιτέλεσε ανδραγαθήματα στο ανατολικό σύνορο⁷⁹.

Βασικό χαρακτηριστικό του θέματος Χαλδίας υπήρξε το ότι οι περιοχές του αποτέλεσαν τον πυρήνα σημαντικών στασιαστικών ή αυτονομιστικών κινήσεων κατά της κεντρικής εξουσίας της Κωνσταντινούπολης στη διάρκεια του ένατου, του δέκατου, του ενδέκατου και του δωδέκατου αιώνα, ως το 1204⁸⁰. Αν η μεγάλη εξέγερση του Θωμά του Σλάβου ανήκει στην κατηγορία των κινήσεων με ευρύτατη λαϊκή βάση, ο Ιωάννης Χάλδος⁸¹ στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Βασιλείου Α΄ δείχνει να προαναγγέλλει το επικίνδυνο κίνημα του Βάρδα Βοΐλα του 923, που κατέστειλε ο Ρωμανός Α΄. Ο ίδιος ο Βοΐλας τυφλώθηκε, εκάρη μοναχός και η περιουσία του κατασχέθηκε⁸². Πα τον δέκατο αιώνα, μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι το θέμα Χαλδίας παρέμεινε νομοταγές. Τον ενδέκατο και τον δωδέκατο αιώνα όμως, στα πλαίσια μίας γενικότερης δεύτερης περιόδου στασιαστικών κινήσεων, έλαβαν χώρα τα κινήματα διαφόρων επιφανών στελεχών του αριστοκρατικού οίκου των Γαβράδων που, όμως, βρίσκονται έξω από τα χρονολογικά όρια της παρούσας πραγμάτευσης, αφού το πρώτο από αυτά, εκείνο του δούκα Χαλδίας Θεοδώρου Γαβρά⁸³, τοποθετείται ανάμεσα στο 1091 και το 1095/1098.

78. Βλ. πιο κάτω, σ. 460.

79. *DAI*, 45, 58-66, 139-142, σ. 208, 212. Πρβλ. *Commentary*, 174. - Σαββίδης, Κουρκούα, 74, σημ. 23-26. Ανάμεσα στα χρόνια 930 και 939 ο Θεόφιλος Κουρκούας πρέπει να λεηλάτησε επανειλημμένως τη Φασιανή, κάτι που οδήγησε αργότερα στην υποταγή του «αμηνρά» του κάστρου Αβνικίου στην Αρμενία, πιθανότατα κατά την εποχή της ανακατάληψης της Θεοδοσιούπολης.

80. Για τη μεταγενέστερη ιστορία του θέματος Χαλδίας, βλ. Bryer - Winfield, 170, 301 κε.

81. Βλ. πιο πάνω, σ. 296, σημ. 67 και 75.

82. Ο Βοΐλας σώθηκε, όπως φαίνεται, χάρι στη γνωριμία του με τον Ρωμανό Α΄, που τον συμπαθούσε. Ο επιφορτισμένος με την καταστολή της εξέγερσης Ιωάννης Κουρκούας, όμως, τιμώρησε παραδειγματικά τους άλλους πρωταίτιους συνεργάτες του Βοΐλα: *τούς δὲ πενιχρούς και ἀσήμους ἀθώους κελεύσας ὄπη βούλοιντο ἀπέναυ:* Σύν. Θεοφ., 404, 8-11 και Σκυλίτζης, 217, 71-74. Βλ. και Μπουθδάρη, *Καθοσώσεις και τυραννίς*, 71-72. - Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία*, Β΄, 356.

83. Βλ. πιο κάτω, σ. 462 και Bryer, Gabrades, 175.

ΘΕΜΑ ΧΑΡΣΙΑΝΟΥ

Η περιοχή του Χαρσιανού αρχικά ήταν τούρμα των Αρμενιάκων¹. Πήρε την ονομασία της από το ομώνυμο κάστρο, του οποίου είναι γνωστή η τοποθεσία², αλλά δεν είναι γνωστή η προέλευση της ονομασίας. Δεν μας διαφωτίζει ως προς το σημείο αυτό ούτε ο Πορφυρογέννητος³, ο οποίος ανάγει την ονομασία σε κάποιον Χαρσία, αλλά ούτε ο συγγραφέας του *Βίου Μιχαήλ Μαλεΐνου*, ο οποίος απλώς δηλώνει *ἔξυμα ... ἀνεπιχείρητον καὶ βαρβαρικαῖς ἐφόδοις δυσπρόσιτον, ἀφ' ἑαυτοῦ τῆ χώρα πάση μεταδεδοκὸς τοῦ ὀνόματος, τὴν παλαιὰν κλησιν ἑναποσβῆσαι φιλονεικοῦν: τῆς γὰρ Καππαδοκῶν μοῖρας [σαφῶς διορθωτέο σε: μοῖρα] καθέστηκεν ὡς πᾶσι δῆλον καὶ γνώριμον* και συνεχίζει παραθέτοντας την παρετυμολογία: *αὐτόθεν δὲ ἀπὸ τῆς θέσεώς τε καὶ κρᾶσεως τοῖς ἑνοικοῦσιν ἐγγνωμένην χαρμονὴν καὶ παντὸς ἀπόλαυσιν ἀγαθοῦ παρεμφαίνον*⁴. Επίσης, δεν είναι σαφῶς καθορισμένα τα ὅρια της περιοχῆς ως τούρμας και, κατ' ἐπέκταση, και του θέματος στην αρχική του μορφή. Αν κρίνουμε ἀπὸ τις περιοχές που προσαρτήθηκαν σε αὐτὸ ἐπὶ Λέοντος Σ' (και για τις οποίες θα γίνει λόγος παρακάτω), η αρχική του ἐκταση πρέπει να ἴταν μία μικρὴ περιφέρεια γύρω ἀπὸ τὸ κάστρο. Οὐτε η ακριβὴς χρονολογία ἀναγωγῆς του σε θέμα είναι γνωστή. Συνήθως τοποθετεῖται μεταξύ 863 και 872: το 863 ο επικεφαλῆς των στρατευμάτων της περιοχῆς χαρακτηρίζεται ὡς κλεισουράρχης⁵, ἐνὸς το 872 ἀνευρίσκεται η πρώτη μνεία στρατηγού του θέματος⁶.

Το 730, δηλαδή ἐνὸς το Χαρσιανόν ἴταν ἀκόμα τούρμα των Αρμενιάκων, δέχθηκε ἐπίθεση των Αράβων, οι οποίοι και τὸ κατέλαβαν⁷. Δεν είναι γνωστὸ πόσο διήρκεσε η κατὰληψη αὐτή, πάντως ἐκατὸ χρόνια ἀργότερα τὸ κάστρο ἴταν πάλι στα χέρια των Βυζαντινών, και μεταξύ 830 και 845 δέχθηκε τουλάχιστον τρεῖς ἀνεπιτυ-

1. *DAI*, 50,90-91, σ. 236. Βλ. και πιο πάνω, σ. 126, 263.

2. Honigmann, Charsianon, 129-159. - Potache, Charsianon, 107-117. - TIB 2,163-165. - Beldiceanu - Steinherr, Charsianon, 281-300.

3. *De Them.*, 65,45. Βλ. πιο πάνω, σ. 263.

4. *Βίος Μιχαήλ Μαλεΐνου*, 550,20-25.

5. Συν. Θεοφ., 181,6-182,20. - Σκυλίτζης, 100,32-55. Πα την (ή τις) μάχη (ες) βλ. τελευταία Huxley, Bishop's Meadow, 443-450.

6. Oikonomidēs, *Listes*, 348, ὅπου και η λουπή βιβλιογραφία.

7. Πα τις σχετικὲς παραπομπές βλ. πιο πάνω, σ. 157-158.

χείς επιθέσεις των Αράβων⁸. Με την πρώτη επίθεση έχει συνδεθεί και ο μετέπειτα όσιος Ευδόκιμος, ο οποίος, σύμφωνα με τον *Βίο* του, *στρατοπεδαρχεί μέρους του Καππαδοκῶν χειροτονηθείς και περι τὸ καλούμενον Χαρσιανὸν διατρίβων*⁹.

Σε αυτό το χρονικό διάστημα πρέπει να μεσολάβησε και η αλλαγή της τούρμας σε κλεισούρα¹⁰. Στο *Τακτικὸν Uspensky* ήδη αναγράφεται κλεισουράρχης Χαρσιανού¹¹. Ως *τουρμάρχης* χαρακτηρίζεται ο Λέων Αργυρός, ο πρώτος της ομώνυμης οικογένειας που επρόκειτο να δεσπώσει αργότερα στην περιοχή¹².

Το 863 ο κλεισουράρχης του Χαρσιανού, όπως ήδη σημειώθηκε, ήταν ο επικεφαλής των δυνάμεων της περιοχής στις μάχες του Mardj-al-Usqif και του Λαλακάοντος¹³. Ο ανώνυμος αυτός κλεισουράρχης κατεδίωξε και τον γιο του Άμερ, σύμφωνα με την εκδοχή της Συνέχειας Θεοφάνη, του Σκυλίτζη και των κειμένων που τους ακολουθούν¹⁴. Ο Γενέσιος και η Συνέχεια του Γεωργίου Μοναχού¹⁵ είναι πιο συγκεκριμένοι, και αποδίδουν την καταδίωξη στον *μεράρχη* (κατά τον Γενέσιο) Μαχαϊρά. Επιπλέον κάνουν λόγο για ολοκληρωτική σφαγή των Αράβων, και μάλιστα *ἐν τῷ Χαρσιανῷ θέματι*. Είχε άραγε προαχθεί σε θέμα το Χαρσιανόν τότε, ή πρέπει να το εκλάβουμε ως αναχρονισμό; Ως μεθοριακή περιοχή το Χαρσιανόν, πέραν των αραβικών επιδρομών, ήταν και το επίκεντρο της «στρατιωτικής φάσης» (*phase militaire* κατά τον Lemerle)¹⁶ του αγώνα εναντίον των Παυλικιανών. Όταν το 872 ο Χρυσόχειρ επέστρεψε στην Τεφρική, έχοντας λεηλατήσει την περιφέρεια της Άγκυρας και των Κομμάτων¹⁷, στρατοπέδευσε στις Αργάνες. Ο δομέστικος των σχολῶν Χριστόφορος, που τον ακολουθούσε, στρατοπέδευσε στο Σίβρορον (*ἐδεδολ-*

8. TIB 2, 164.

9. *Βίος Ευδοκίμου*, 7,27-28. Πάντως η Potache, Charsianon, 110, σημ. 2, θέτει το ερώτημα, μήπως πρόκειται για κάποια σύγχυση μεταξύ δύο ομωνύμων Βασιλείων, πατέρα του οσίου Ευδοκίμου και του πατρικίου Βασιλείου, πρέσβη προς τον χαλίφη al-Mutasim (833-842).

10. Potache, Charsianon, 108. Ο Gelzer, *Themenverfassung*, 96, είχε αναγάγει το γεγονός ήδη στο 792/793.

11. Oikonomidēs, *Listes*, 55. Κλεισουράρχης Χαρσιανού αναφέρεται και στην ανώνυμη σφραγίδα βλ. Zacos - Veglery, αρ. 2599.

12. Συν. Θεοφ., 374,12-15. Αξίζει να παρατεθεί η συνέχεια του χωρίου, όπου επιχειρείται αιτιολόγηση της προέλευσης της ονομασίας της οικογένειας: *ὅς και τὸ ὄνομα τῶν Ἀργυρῶν εἴληφεν εἴτε διὰ τὸ καθαρὸν και ἄγνὸν τοῦ σώματος, εἴτε διὰ τὸ κάλλος και γενναῖον τῆς ὄψεως, εἴτε διὰ τινὰ τρῶ-πον τῆς γενεᾶς και ἀνδρίας αὐτοῦ.*

13. Όπως ερμήνευσε τις πηγές ο Huxley, Bishop's Meadow, 443-450.

14. Συν. Θεοφ., 181,5-24. - Σκυλίτζης, 100,33-101,59. Πρβλ. Λέων Γραμμ., 238,21-239,5. - Θεοδ. Μελλ., 167. - Ψευδοσυμῶν, 666,10-15. - Ζωναράς, III, 396.

15. Γενέσιος, Δ', 16, σ. 68-69. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 9,27-30.

16. Πά τις λεπτομέρειες βλ. Lemerle, Pauliciens, passim.

17. Βλ. πιο πάνω, σ. 248, 251.

και γὰρ πλησιοφανῆ τὴν παραδρομὴν παραδείκνυσθαι)¹⁸. Πέρα από την ταύτιση των τοποθεσιῶν αυτῶν με δύο διαδοχικούς σταθμούς του *Itinerarium Antonini*, που πρότεινε ο Hild¹⁹, είναι ενδιαφέρον και το πῶς επαληθεύεται ἐδῶ το κείμενο του Γενέσιου, που αναγράφει ὅτι ο αναφερθεῖς δομέστικος *διαστηματίζων μίλιον ἐν τῇ παραδρομῇ ἐσκενάζετο*²⁰.

Ενδιαφέρον ἔχει και η συνέχεια του επεισοδίου, που εκθέτει, ὡς γνωστόν, πῶς οὐ στρατηγέται Ἀρμενιάκων και Χαρσιανού ανέλαβαν να ακολουθήσουν τον Χρυσόχειρα ἕως τον Βαθυρράακα. Οἱ δυνάμεις των δύο θεμάτων παρατάχθηκαν στον τόπο που ο Γενέσιος αποκαλεῖ Ζωγολόηρον²¹, και ἐνῶ οἱ στρατηγοὶ προετοίμαζαν την επίθεση, εκδηλώθηκε κάποια ἐρίδα μεταξύ των στρατευμάτων. Τίποτε ὁμως στα κείμενα δεν επιτρέπει να υποθέσουμε ὅτι η διαφωνία προήλθε ἀπὸ πολιτικές αντιδικίες, ὡπως υποστηρίχθηκε²². Τα κείμενα είναι σαφή, ὅτι τα δύο στρατεύματα φιλονεικούσαν για το ποιοί είναι περισσότερο γενναῖοι, οἱ Χαρσιανίτες ἢ οἱ Ἀρμενιάκοι. Οἱ επικεφαλῆς ἐμμεταλλεύθηκαν δεόντως αὐτὴν την ἀμίλλα και ἐνθάρρυναν και παρότρυναν τις δυνάμεις τους για τη σύγκρουση. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το σχέδιο που ἐφάρμοσαν, και ἐπιμένουμε στην περιγραφή του, διότι συνήθως δεν γίνεται λεπτομερῆς ἀναφορὰ σε αὐτό. Στο σημείο αὐτό συμφωνοῦν τόσο ο Γενέσιος, ὅσο και ο Σκυλίτζης και οἱ Συνεχιστές του Θεοφάνη²³, ὅτι η επίθεση ἔγινε με μέρος της δυνάμει πριν καλά-καλά ξημερώσει, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι ἄνδρες ταυτόχρονα με την επίθεση ἄρχισαν να κραυγάζουν δυνατὰ, παραμένοντας πάντα στις γύρω κορυφές.

Ἀπὸ την πρῶμη αὐτῆς περιόδο της ιστορίας του θέματος του Χαρσιανού πρέπει να γίνει λόγος ἀκόμα για τη συμμετοχὴ των στρατιωτῶν του σε επιχειρήσεις ἐναντίον των Ἀράβων στην περιοχή της Ποδανδού και στα Ἄδανα²⁴, καθῶς και στη μακρινὴ Ἰταλία το 883, ὅταν «ἐπίλεκτοι Καππαδόκες και Χαρσιανῖται» ἀναφέρονται μεταξύ των δυνάμεων που συνόδευσαν τον Στέφανο Μαξέντιο στην ἐκστρατεία του²⁵. Τον Μαξέντιο διαδέχθηκε, ὡς γνωστόν, ἕνας ἄλλος στρατηγός του Χαρσιανού, ο Νικηφόρος Φωκάς ο παλαιός²⁶.

18. Γενέσιος, Δ', 36, σ. 86.

19. VTIB 2, 107-109. - TIB 2, 137, 276.

20. Γενέσιος, Δ', 36, σ. 86. Πρβλ. Ramsay, *Geography*, 276.

21. Το κείμενο της Συν. Θεοφ., 272,21-22, ἀρκεῖται να ἀναφέρει τὰ τούτου (δηλαδή του Βαθυρράακος) *μετεωρότερα*.

22. Potache, *Charsianon*, 108, με παραπομπή σε ἀνακοίνωση του W. E. Kaegi στο 14ο Διεθνές Συνέδριο Βυζαντινῶν Σπουδῶν του Βουκουρεστίου, που, ὅσο γνωρίζω, δεν ἔχει δημοσιευθεῖ.

23. Γενέσιος, Δ', 36, σ. 87. - Συν. Θεοφ., 272,21-274,10. - Σκυλίτζης, 139,1-17.

24. Παι τις λεπτομέρειες βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II,1, 82-83, 87.

25. Συν. Θεοφ., 312,15-17. - Σκυλίτζης, 160,65-67 (ο οποίος παραλείπει τους Χαρσιανίτες). Πρβλ. Βλυσίδου, *Βασίλειος Α'*, 45, σμ. 58, ὅπου και ἄλλη βιβλιογραφία.

26. Παι τις σχετικὲς παραπομπές βλ. πιο πάνω, σ. 271.

Με τον Λέοντα Σ' τον Σοφό έχουν συνδεθεί ορισμένες εδαφικές μεταβολές στην περιοχή του Χαρσιανού, της Καππαδοκίας και των γειτονικών θεμάτων, οι οποίες συνήθως αναφέρονται και μεταφέρονται αυτολεξεί από το σχετικό κεφάλαιο του *Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν*²⁷, συνήθως όμως δεν επιχειρείται ερμηνεία ή σύνδεσή τους με κάποιο άλλο γεγονός. Πριν επιχειρηθεί κάποια ερμηνεία τους, ας παρατεθούν και εδώ τα σχετικά: οι τρεις τοποτηρησίες Μυριοκεφάλου, Τιμίου Σταυρού και Βερινουπόλεως αποχωρήστηκαν από το θέμα Βουκελλαρίων, έγιναν τούρμα - γνωστή ως Σανιάνα - και προσαρτήθηκαν στο Χαρσιανόν. Στην τούρμα αυτή προστέθηκαν και οι δύο τοποτηρησίες Κωμοδρόμου και Ταβίας από το θέμα Αρμενιάνων. Επίσης, από το θέμα Καππαδοκίας μετατέθηκαν στο θέμα του Χαρσιανού ή *τουρμα Κασής έξ ολοκλήρου και ή τοποτηρησία Νύσσης μετά τής Καισαρείας*²⁸.

Υπάρχει κάποια εξήγηση για τις μεταβολές αυτές: διαβάζοντας το οικείο κεφάλαιο του *Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν*, εύκολα διαπιστώνει κανείς ότι οι υπόλοιπες μεταβολές αφορούν μετατροπές κλεισουργών σε θέματα, και μόνο η Καππαδοκία και το Χαρσιανόν κερδίζουν και εδάφη. Και η μεταβολή αυτή μαρτυρείται λίγα χρόνια μετά τη γνωστή αποστολή στρατιωτών από τα δύο αυτά θέματα στην Ιταλία. Η τύχη των στρατιωτών αυτών δεν είναι γνωστή. Εύλογο όμως είναι να υποθέσουμε ότι πολλοί από αυτούς σκοτώθηκαν στις μάχες, ή πέθαναν από τις κακουχίες του ταξιδιού, ή, ακόμη, ότι έμειναν εκεί, με συνέπεια να αποδυναμωθούν σε πληθυσμό οι ήδη ταλαιπωρημένες από τις αραβικές επιδρομές περιοχές του Χαρσιανού και της Καππαδοκίας. Δεν είναι άστοχο λοιπόν να υποθέσουμε ότι ίσως στόχος του Λέοντος Σ' ήταν και να ενισχύσει το δυναμικό των δύο αυτών θεμάτων.

Ποιοί όμως ήταν οι στρατηγοί του θέματος; Επί Λέοντος, πάλι, σύμφωνα με την ίδια απροσδιόριστη έκφραση του *Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν*²⁹, ο Ευστάθιος Αργυρός³⁰ ανακλήθηκε από την εξορία (για την οποία δεν είναι γνωστές περισσότερες λεπτομέρειες) και ανέλαβε τη στρατηγία του Χαρσιανού μεταξύ 907 και 908. Από το ίδιο κείμενο του λόγιου αυτοκράτορα³¹ επίσης είναι γνωστός ο ρόλος του Ευσταθίου Αργυρού, όσο ακόμα ήταν στρατηγός Χαρσιανού, ως μεσολαβητή μεταξύ του αυτοκράτορα και του αρμενίου Μελία³². Αργότερα ο Ευστάθιος προβιβάστηκε σε δρουγγάριο της βίγλας, αλλά και αυτή η φάση της σταδιοδρομίας του ήταν

27. *DAI*, 50,90-110, σ. 236. Πρβλ. και πιο πάνω, σ. 270.

28. *DAI*, 50,109-110, σ. 236.

29. *DAI*, 50,136-137, σ. 238.

30. Βλ. Vannier, *Argyroi*, 22-24.

31. *DAI*, 50,140-145, σ. 238.

32. Όπως και ότι στο θέμα Χαρσιανού ανήκε η τούρμα Κυμβαλαίος (*DAI*, 50,133-135, σ. 238). Βλ. πιο κάτω, σ. 308.

σύντομη και τελείωσε άδοξα, αφού καταδικάστηκε και πάλι, για άγνωστη αιτία, σε νέα εξορία *εις τὸν οἶκον αὐτοῦ εἰς τὸ Χαρσιανόν*³³, στον οποίο όμως δεν έφθασε ποτέ, επειδή δηλητηριάστηκε καθ' οδόν στην τοποθεσία Άραν και ενταφιάστηκε στην τοποθεσία Σπυνίν³⁴. Η σορός του μεταφέρθηκε από τα παιδιά του, τους μαγλαβίτες Λέοντα και Πόθο³⁵, στο *γονικόν* τους μοναστήρι της Αγίας Ελισάβετ, για το οποίο δεν είναι τίποτε άλλο γνωστό, παρά μόνο ότι βρισκόταν στο θέμα του Χαρσιανού και ότι το είχε ιδρύσει ο τουρμάρχης Λέων Αργυρός.

Τον Ευστάθιο τον διαδέχθηκε στη στρατηγία, επίσης με σύντομη θητεία (τέλη 908-909;) ο Κωνσταντίνος Δούκας³⁶, για τον οποίο, αντίθετα από τον προηγούμενο, δεν ανιχνεύονται δραστηριότητες στην περιοχή Χαρσιανού.

Σε αχρονολόγητη σφραγίδα μαρτυρείται κάποιος Θεόδωρος βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός του Χαρσιανού³⁷, ο οποίος δεν είναι εύκολο να ταυτιστεί και δεν φαίνεται να έχει σχέση με τον δομέστικο των σχολών της Ανατολής Θεόδωρο, *τὸν τῆς βασιλείσης Θεοδώρας εὐνοῦχον* κατά τον Σκυλίτζη³⁸, που ανέλαβε *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ* (πάντα κατά την ίδια πηγή) των ταγματών που δεν ακολούθησαν τον Ισαάκιο Κομνηνό, δηλαδή των Ανατολικών και των Χαρσιανιτών, το 1057. *Τῆς φάλαγγος τῶν Χαρσιανιτῶν*³⁹ επίσης ηγεμόνευε και ο Πνυέμιος ο Ίβηρ, ένας από τους στρατηγούς που πληροφορήσαν τον Μιχαήλ Γ' για την επικείμενη άφιξη του Ισαακίου Κομνηνού.

Ανάλογες με τις αραιές μνείες των στρατηγών, είναι και οι μνείες του Χαρσιανού ως περιοχής, και αυτό πρέπει να οφείλεται στο ότι οι βυζαντινοί συγγραφείς συχνά αντί για Χαρσιανόν προτιμούν να χρησιμοποιούν τον γενικότερο όρο Καλπαδοκία, όπως π.χ. στο (μεταγενέστερο) κεφάλαιο 96 του *Περί βασιλείων τάξεως* (αναγόρευσις Νικηφόρου βασιλέως), όπου αναγράφεται *ἐν Καισαρείᾳ γὰρ τῇ νῦν τῆς Καλπαδοκῶν ἐπαρχίας...*⁴⁰. Η αυτοκρατορική αναγόρευση του Νικηφόρου Φωκά ως γνωστόν πραγματοποιήθηκε μετά την οριστική κατανίκηση του Sayf ad-Dawlah, ο οποίος κατά τη δωδεκαετία 950-962 ηγήθηκε επανειλημμένων εισβολών

33. Συν. Θεοφ., 374,5-6

34. ΤΙΒ 2, 146 και 288 αντίστοιχα.

35. Βλ. Vannier, *Argyroi*, 24-25 και 25-27 αντίστοιχα.

36. *DAI*, 50,153, σ. 238. Πρβλ. Polemis, *Doukai*, 22.

37. Schlumberger, *Sigillographie*, 285, αρ. 2. Για άλλους στρατηγούς Χαρσιανού βλ. πιο κάτω, σ. 308.

38. Σκυλίτζης, 493,81. Πρβλ. και Ζωναράς, ΙΙΙ, 660, που όμως δεν διευκρινίζει ποιες από τις «έφεσ» δυνάμεις παρέμειναν πιστές στον Μιχαήλ Γ'.

39. Σκυλίτζης, 492,66.

40. *De Cer.*, 434,6-7.

στην περιοχή της Καππαδοκίας και του Χαρσιανού, γνωστών κυρίως από αραβικές πηγές⁴¹.

Στο Χαρσιανόν, κατά τον οἶκον τοῦ ῥηθέντος Μαλεῖνον⁴² αναγορεύθηκε αυτοκράτορας και ο αντάρτης Βάρδας Φωκάς το 987. Δύο τουλάχιστον μάχες του Φωκά αυτού και του αντιπάλου του Βάρδα Σκληρού έγιναν στην περιοχή του Χαρσιανού: στα Βασιλικά Θερμά, όπου νίκησε ο Σκληρός⁴³, και στην τοποθεσία Aquae Saravenae (όπως ερμηνεύεται το τοπωνύμιο Sarvenisni μίας γεωργιανής επιγραφής), όπου νίκησε ο Φωκάς⁴⁴.

Η τελευταία μνεία της «επαρχίας» του Χαρσιανού ανευρίσκεται στον Μιχαήλ Ατταλειάτη⁴⁵ και έχει σχέση με το επεισόδιο της Κρύας Πηγής⁴⁶, όπου οι γερμανοί μισοφοροί του Ρωμανού Δ' Διογένη στασίασαν εναντίον του. Αξίζει να παρατεθεί αυτούσια η περιγραφή του Ατταλειάτη για την εικόνα του φυσικού τοπίου που παρέχει: ἐστὶ γὰρ ὁ τόπος οὐδενὸς τῶν χρηστῶν τὸ παράπαν ἀπολειπόμενος, τό τε ὕδωρ διειδὲς ἄμα καὶ πότιμον καὶ ψυχρότατον, δένδρα τε συνηρηφῆ μετὰ δαψιλοῦς τῆς πόης ἐκτρέφον καὶ ξυλίσασθαι εὐπόρος, παντοίοις τε ῥόδοις κατὰκομος καὶ κρινωναῖς, λόφοις τε ἡρέμα πρὸς ἑαυτοὺς ἀνάγουσιν εὐθετος, καὶ οἶον εἰπεῖν ἀστυκώμη καὶ ἀγρόπολις διὰ τῆς συμμιγοῦς πορρομότητος γνωριζόμενος⁴⁷.

Για τους Χαρσιανίτες ειδικότερα δεν έχουν διασωθεί στις βυζαντινές πηγές χαρακτηρισμοί ανάλογοι με αυτούς που συνόδευαν τους Καππαδόκες. Φαίνεται όμως, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, ότι ο όρος «Καππαδόκη» δήλωνε και τους κατοίκους της ευρύτερης περιοχής που κάλυπτε η Καππαδοκία (σύμφωνα με την αρχαία ορολογία)⁴⁸. Ακόμα και στις αρχές του δέκατου πέμπτου αιώνα ο άγνωστος μας συγγραφέας του διαλόγου «Μάζαρις» δεν χαρίζεται στον ανάξιο, ακόλαστο και «οινόφλυγα» (όπως θέλει να τον παρουσιάσει) γιατρό Χαρσιανίτη⁴⁹, πρόσωπο πάντως κατά τα άλλα όχι και τόσο ανάξιο, όπως δηλώνει η προϊστορία του: ο

41. Canard, *H' amdanides*, 764, 800. Πρβλ. TIB 2, 88-90, 165.

42. Σκυλίτζης, 332,64.

43. Σκυλίτζης, 325,74-75. Πρβλ. Seibt, *Skleroi*, 43. - TIB 2, 156-157.

44. Για τις λεπτομέρειες και τη βιβλιογραφία βλ. Seibt, *Skleroi*, 43. - TIB 2, 143-144 και *Actes d'Iviron I*, 22-24.

45. Ατταλειάτης, 146,10-12.

46. Τοποθεσία, η οποία ταυτίστηκε με τον Βαθυρρούακα. Βλ. Ramsay, *Geography*, 267. - Bryer, *Cities of Heraclius*, 21 και TIB 2, 158.

47. Ατταλειάτης, 146,12-18.

48. Βλ. εκτενέστερα πιο πάνω, σ. 263.

49. *Ἐπιδημία Μάζαρι ἐν Ἄδου*, ἐκδ. L. Westerink et al., 38 και 110.

«Καπλάδοξ» ιατρός⁵⁰ είχε θεραπεύσει επιτυχώς μεταξύ άλλων και τον Ιωάννη Χορτασμένο⁵¹. Οι υπαινηγμοί του «Μάζαρι» συνεπώς συνεχίζουν πιθανότατα και εδώ μία αρχαία παράδοση, ζωντανή σε ολόκληρη τη βυζαντινή περίοδο.

---

50. MM, II, 476-477 και 485-486.

51. Hunger, *Chortasmenos*, 118-119, 208.

ΘΕΜΑ ΛΥΚΑΝΔΟΥ

Η Λυκανδός φαίνεται ότι έγινε οριστικά θέμα στη διάρκεια της αντιβασιλείας της Ζωής Καρβονοψίνας: *Ἐπὶ δὲ Κωνσταντίνου, τοῦ φιλοχρίστου δεσπότη, τοῦ τὸ πρῶτον, συνούσης αὐτῶ καὶ Ζωῆς, τῆς μητρὸς αὐτοῦ, γέγονεν ἡ Λυκανδὸς στρατηγίς*, λέει ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος¹, αναπολώντας ὅχι ἄσκοπα τα πολιτικά επεισόδια των παιδικῶν του χρόνων. Σε σχέση με τα ἄλλα θέματα, ο Πορφυρογέννητος θεωρεῖ ὅτι ἡ Λυκανδὸς ἐφθασε σε *τάξιν θέματος χθὲς καὶ πρὸ μικροῦ*², δηλαδή λίγο μεταγενέστερα ἀπὸ τὴ βασιλεία του πατέρα του, Λέοντος Γ' (886-912), ὁ ὁποῖος τὴν ἔκανε κλεισούρα καὶ τὴν ὀνόμασε ἐπιπλέον πόλη³. Ἐδειξε δηλαδή ὁ Λέων Γ' ἕνα ἐντελὸς ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ Λυκανδὸ, παρόλο που δὲν τὴν προβίβασε σε θέμα, ὅπως ἔκανε γιὰ τὴ Μεσοποταμία καὶ τὴ Σεβάστεια⁴, ἀλλὰ τα πράγματα πρέπει να ὠρίμασαν ἰδιαίτερα τὴν ἐποχὴ τῆς αντιβασιλείας (913-919)⁵, ἐφόσον ὁ περιβόητος Μελίας, ἐκτὸς τῆς Λυκανδοῦ, ἔγινε κύριος καὶ τῆς ἐρημῆς περιοχῆς Συμπόσιον, που τὴν ἔκανε *τουρμαρχάτον*⁶.

Μία κλεισούρα καὶ ἕνα τουρμαρχάτο δὲν ἦταν ἀρκετά, ὅπως φαίνεται, στον περὶ οὐ ὁ λόγος Μελία που, ἀπὸ τὴ Λυκανδὸ, πέρασε στο κοντινὸ βουνὸ τῆς γειτονικῆς Τζαμανδοῦ⁷, ὅπου *ἔκτισεν τὸ νῦν κάστρον, καὶ ὡσαύτως κάκεινο κλεισοῦ-*

---

1. *DAI*, 50,159-161, σ. 240. Πρβλ. TIB 2, 224-226. Για τὴν τοπογραφικὴ ταύτιση τῆς Λυκανδοῦ βλ. Oikonomidès, Organisation de la frontière, 290.

2. *De Them.*, 75,1. Πρβλ. καὶ πιο πάνω, σ. 41.

3. *DAI*, 50,155-156, σ. 240: *καὶ ὀνομάσθη παρὰ Λέοντος, τοῦ φιλοχρίστου βασιλέως κλεισοῦρα*. - *De Them.*, 75,2: *ἀλλὰ καὶ πόλεως (εἰς τάξιν ἐχρημάτισε), ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ μακαρίτου καὶ ἁγίου μου πατρὸς*.

4. Βλ. πιο κάτω, σ. 315, 331.

5. Εἶναι λυπηρὸ τὸ γεγονός ὅτι στα σχόλια τοῦ *De Them.*, 145, ὁ Pertusius θεωρεῖ τὴν περίοδο 913-919 ὡς αντιβασιλεία τῆς... Θεοδώρας (la reggenza di Teodora), σε ἕνα τόσο ἐγκριτο σύγγραμμα ὅπου δὲν συγχωροῦνται οὔτε λάθη ἐκ παραδρομῆς.

6. *DAI*, 50,158-159, σ. 240. *Τουρμαρχάτον* τον δέκατο αἰῶνα πρέπει να σημαίνει τὴν ἔδρα ἐνὸς τουρμαρχῆ καὶ ὄχι πια μίας τούρμας. Τα θέματα, ἀλλὰ καὶ οὗτοι, ἔχουν ἐλαττωθεῖ πολὺ καὶ ὁ τουρμαρχῆς δὲν πρέπει πια να διοικεῖ μίαν τούρμα με τὴν αριθμητικὴ δύναμη του παρελθόντος. Πρβλ. πιο πάνω, σ. 248. Για τὸ Συμπόσιον βλ. TIB 2, 288-289.

7. *De Them.*, 75,3, καὶ 76,50: *... Λυκανδοῦ καὶ τῆς ὁμόρου αὐτῆς Τζαμανδοῦ*. Βλ. καὶ TIB 2, 300-301.

ρα έκαλειτο⁸. Με δύο κλεισούρες τώρα και ένα τουρμαρχάτο υπό τις διαταγές του, ήταν πια πολύ λογικό και νόμιμο για τον αρμένιο Μελία, που είχε και εντονότατη δράση στο παρελθόν, να αποκαλείται από τον Πορφυρογέννητο *μέγας ... και γιγαντοειδής, μακρόχειρ και περιδέξιος*⁹, αλλά επίσης πατριόικος και πρώτος στρατηγός Λυκανδού¹⁰, ενοποιώντας σε θέμα όλες τις υποτεταγμένες διοικήσεις του, μάλλον στα πρώτα χρόνια της αντιβασιλείας¹¹, όπως ήδη ειπώθηκε.

Δύο έντονα πολιτικά κριτήρια προβάλλουν, αυθόρμητα, θα λέγαμε, από τα έργα του Πορφυρογέννητου: το πρώτο είναι η πίστη και η αφοσίωση του ικανότατου αρμένιου Μελία στη Μακεδονική δυναστεία: *ὁ δὲ αὐτὸς Μελίας - διὰ τε τὴν συνοῦσαν αὐτῷ πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Ῥωμαίων πίστιν καὶ τὰς πολλὰς καὶ ἀπείρους αὐτοῦ κατὰ Σαρακηνῶν ἀνδραγαθίας- μετέπειτα μάγιστρος ἐτιμήθη*¹². Η σταδιοδρομία του λοιπόν (τουρμάρχης στην Ευφράτεια¹³, πατριόικος και στρατηγός Λυκανδού, μάγιστρος) στηρίχθηκε στην αναγνώριση των ασυνήθιστα λαμπρών υπηρεσιών του προς τον Λέοντα Σ', στον οποίο ο Μελίας είχε κάποτε προστρέξει *εἴτε ὡς πρόσφυξ εἴτε ὡς φίλος οὐκ οἶδα*, λέει ο Κωνσταντίνος Ζ'¹⁴ με την περισπούδαστη αιδιμοσύνη, με την οποία συνηθίζει να καλύπτει τα σημαντικά πολιτικά γεγονότα. Γεγονός, πάντως, παραμένει ότι ο Μελίας δεν τιμήθηκε τόσο πολύ στη ζωή του χωρίς να το αξίζει, επειδή ο Λέων Σ' μπορούσε να βασίζεται στη νομιμοφροσύνη του Μελία μέχρι το θάνατό του¹⁵. Πρόκειται δηλαδή για τη σταδιοδρομία στο στρατό ενός έμπιστου της Μακεδονικής δυναστείας, η οποία έψαχνε πάντοτε για τέτοιους αφοσιωμένους θεράποντες¹⁶.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό που προβάλλει, ίσως όχι τόσο έντονα, όπως η αφοσίωση του Μελία στη δυναστεία, αλλά οπωσδήποτε με σαφήνεια, είναι το πότε ο Μελίας άρχισε να βγαίνει από την αφάνεια, δηλαδή, πότε η θητεία ενός απλού τουρ-

8. *DAI*, 50,156-158, σ. 240.

9. *De Them.*, 75,5-7.

10. *DAI*, 50,161-162, σ. 240.

11. *Oikonomidēs, Listes*, 350, σημ. 353.

12. *DAI*, 50,163-166, σ. 240. Για τον Μελία να πολεμάει ως μάγιστρος σε Δύση και Ανατολή βλ. *Συν. Θεοφ.*, 389,7. - *Σκυλίτζης*, 203,91. Επίσης, *Συν. Θεοφ.*, 416,16-17. - *Σκυλίτζης*, 224, 73-74. Η χρονολογία του προβιβασμού του σε μάγιστρο δεν είναι γνωστή. Βλ. *Commentary*, 191.

13. *DAI*, 50,145-146, σ. 238.

14. *De Them.*, 75,8-9. Για τον τύπο αυτό προσωπικής υποτεταγής στον αυτοκράτορα ως ιδιομορφία του ανατολικού συνόρου βλ. *Udalцова - Každan - Bartikian*, 21.

15. *De Them.*, 75,9: *ἐκεῖνος εἶχε θεράποντα τὸν χθὲς καὶ πρὸ μικροῦ λέγω, Μελίαν τὸν περιβόητον*. Πρβλ. *Κυριακίδης, Το μολυβδόβουλλον*, 320-326.

16. Βλ. *Jenkins, The «Flight»*, 219-221. Πρβλ. *Grégoire, Notes épigraphiques*, 79-88.

μάρχη άρχισε να υπόσχεται ένα ένδοξο πεπρωμένο: εδώ ο Πορφυρογέννητος γίνεται κάπως απότομος: ο ώς τότε τουρμάρχης Ευφρατείας Μελίας *ἐκράτησε τὸ παλαιὸν κάστρον τὴν Λυκανδὸν ...*, ὁπότε καὶ προεβλήθη ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Δοῦξ εἰς τὸ Χαρσιανόν¹⁷. Εδώ, βέβαια, τα πράγματα σοβαρεύουν πάρα πολύ, επειδή πρόκειται για τον γνωστό εχθρό της Μακεδονικής δυναστείας Κωνσταντῖνο Δούκα που εξεγέρθηκε χωρίς επιτυχία εναντίον της αντιβασιλείας το 913 και, αμέσως μετά την εξέγερσή του, η Λυκανδός αναγορεύθηκε θέμα με πρώτο στρατηγό της τον Μελία. Με την πρώτη ματιά στο χάρτη¹⁸ διαπιστώνει κανείς ότι ο αυτοκράτορας Λέων Σ' δεν πρέπει να είδε με καθόλου καλό μάτι τη στρατηγία του Κωνσταντῖνου Δούκα στο Χαρσιανόν και η δυσπιστία του αυτή δικαιώθηκε μετά το θάνατό του. Λίγο πριν πεθάνει, λοιπόν, πρέπει να οργάνωσε σε θέματα, αποσπασμένα εδαφικά από το επίφοβο Χαρσιανόν, τη Σεβάστεια και τη Μεσοποταμία. Στη Μεσοποταμία, στην οποία προσάρτησε την τούρμα Κάμαχα ή Κάμαχο, που ώς τότε ανήκε εδαφικά στο θέμα Κολωνείας¹⁹, διόρισε στρατηγό τον Ορέστη Χαρσιανίτη²⁰ που, όπως δείχνει το όνομά του, κάτι πρέπει να γνώριζε από το θέμα Χαρσιανού, δίπλα στο οποίο θα διατηρούσε την τούρμα Κάμαχο και την τούρμα Κελτζηνής, η οποία είχε μόλις αποσπασθεί από το θέμα Χαλδίας²¹. Στο θέμα Σεβαστείας ο Λέων Σ' έδωσε επίσης δύο τούρμες: τη Λάρισσα²² και την Άβαρα²³. Πέρα από τις τέσσερις αυτές ετομοπόλεμες τούρμες, στα ανατολικά του Χαρσιανού και έτοιμες για κάθε ενδεχόμενο, ο Λέων Σ' αντέταξε στον Κωνσταντῖνο Δούκα²⁴ την πραγματικά πληθωρική δραστηριότητα του Μελία στα νοτιοανατολικά, όπου η Λυκανδός μεγεθυνόταν σε διοίκηση με δύο κλειστούρες και ένα τουρμαρχάτο, ώστε να γίνει θέμα κι αυτή λίγο αργότερα.

Από την εποχή που ο Βασίλειος Α' είχε κάνει θέμα το Χαρσιανόν (872/873) και είχε διορίσει εκεί στρατηγό έναν δικό του άνθρωπο, τον Νικηφόρο Φωκά τον παλαιό, «τὸν ἡμέτερον στρατηγόν», όπως θα τον αποκαλέσει ο Λέων Σ'²⁵, ως την

17. *DAI*, 50,152-155, σ. 240.

18. Π.χ. *IEE*, Η, 172-173. Ο ακριβέστερος χάρτης, χωρίς όμως θεματικά σύνορα, βρίσκεται στον Felix, *Islamische Welt*.

19. Βλ. πιο κάτω, σ. 324.

20. *DAI*, 50,126-128, σ. 238.

21. *DAI*, 50,129-130, σ. 238. Βλ. και πιο πάνω, σ. 292-293.

22. *DAI*, 50,133-134, σ. 238, και 50,149-150, σ. 240. Βλ. και πιο κάτω, σ. 332.

23. *DAI*, 50,167-168, σ. 240. Βλ. πιο κάτω, σ. 332.

24. Για τη στρατηγία του Κωνσταντῖνου Δούκα στο Χαρσιανόν βλ. Polemis, *Doukai*, 22-23, που, ορθότατα, την τοποθετεί μετά την ανταρσία του πατέρα του, Ανδρονίκου Δούκα.

25. Τακτικά Λέοντος Σ', 800Α, 869D και 933C. Βλ. Βλυσίδου, Λέων Σ', 38, σημ. 33, και Cheynet, Phocas, 296. Πρβλ. επίσης, πιο πάνω, σ. 212-213.

εποχή που στο θεωρούμενο φιλοδυναστικό Χαρσιανόν κυριαρχούν οι Δούκες, προς τα τέλη δηλαδή της βασιλείας του Λέοντος ζ' (911), μεσολαβούν όχι και τόσο πολλά χρόνια²⁶. Η μεταβολή, όμως, στο Χαρσιανόν είναι τόσο αισθητή, όσο αισθητή είναι και η στρατιωτική περικύκλωσή του από θέματα έμπιστα στην Μακεδονική δυναστεία στα τελευταία χρόνια του Λέοντος ζ' και στη διάρκεια της αντιβασιλείας²⁷.

Συμβαίνει σε όλες τις εποχές, αλλά εδώ αφορά μόνο το Βυζάντιο του δέκατου αιώνα. Η ομοιότητα μίας άσημης πόλης με μία μεγάλη στηρίζεται πάντα σε ένα κοινό χαρακτηριστικό, είτε το χαρακτηριστικό αυτό είναι τα χιόνια, όπως στην εποχή μας, είτε είναι κάποια κοινή διαγωγή νομοφροσύνης. «Τί Κωνσταντινούπολις, τί Λυκανδός», έλεγαν στο Βυζάντιο, από τον Ιουστινιανό Α' ως τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο²⁸, εννοώντας μ' αυτό ότι ο αρμένιος *πρόοικος*²⁹ Λυκανδού (που σημαίνει διοικητής στη θέση του ηγεμόνα) είναι πάντα πανίσχυρος και στο πλευρό του εκάστοτε αυτοκράτορα. Έχοντας υπόψη τα πρόβατα που φέρονται να προσφέρουν στον Ιουστινιανό οι Αρμένιοι του έκτου αιώνα, η προσφορά του Μελία στον Λέοντα ζ' το δέκατο αιώνα είναι ποιοτικά πολύ ανώτερη³⁰. Η νομοφροσύνη της Λυκανδού προς την Κωνσταντινούπολη όμως ήταν πάντα η ίδια, όπως ακριβώς τα χιόνια είναι πάντα τα ίδια, οποιαδήποτε πόλη της Ελβετίας ή της Ελλάδας κι αν σκεπάζουν σήμερα. Έχει, συνεπώς, δίκιο ο Πορφυρογέννητος, ακόμα κι όταν μεταχειρίζεται *την κοινήν και καθωμιλημένην*³¹, όπως λέει, επειδή έτσι τον καταλαβαίνουμε καλύτερα οι σύγχρονοι Έλληνες.

Το γεγονός, όμως, ότι όμως η Λυκανδός ήταν τελικά «στρατηγίς περιίδοξος»³² και όχι ένα θέμα ιδρυμένο χάρη σε πρόσκαιρες πολιτικές συγκυρίες³³ φαίνεται από το σχετικά πλούσιο σφραγιστικό υλικό του δέκατου και του ενδέκατου αιώνα που διασώθηκε, χάρη στο οποίο γνωρίζουμε αρκετούς αξιωματούχους της. Στις σφραγί-

26. Βλ. πιο κάτω, σ. 469.

27. Λουγγής, *De admin. imp.*, 140, σημ. 127.

28. *De Them.*, 76,27-28.

29. Σωστά ο Pertusi (*De Them.*, 146) μεταφράζει τον όρο *πρόοικος* *maggiordomo*. Βλ. π.χ. Θεοφάνη, 402,25, σχετικά με τον Πεπίνο τον Βραχύ (741-768).

30. *De Them.*, 76,35-50.

31. *DAI*, 1,12, σ. 48.

32. *De Them.*, 76,23.

33. Η σφραγίδα, που εκδόθηκε από τον Laurent (Sceaux I, αρ. 6), φαίνεται ότι πρέπει να αποδοθεί στον Βασίλειο, ασκηρίτη και κριτή Λυκανδού τον δέκατο αιώνα, σύμφωνα με τον Seibt (VTIB 2, 94).

δες αυτές συνυπάρχουν οι γραφές Λικανδός³⁴, Ληκανδός³⁵, ή ακόμα των Ληκανδη-
ών³⁶, το τελευταίο αυτό μόνο μία φορά.

Τον ενδέκατο αιώνα, ο Σκυλίτζης, που δείχνει να γνωρίζει αρκετά καλά τη γεω-
γραφία της Μ. Ασίας, θα μας πληροφορήσει ότι *τόπος δὲ οὗτος (η Λάπαρα), μέρος*
τῆς Καππαδοκίας, τὸ νῦν λεγόμενον Λικανδόν, διὰ τὸ λιπαρὸν καὶ πάμφορον
*οὕτω κατονομασθεῖς*³⁷, και αυτό ανεξάρτητα απο τις ερημικές περιοχές που εκτεί-
νονται ανατολικά της Λυκανδού³⁸. Το ότι στη Λυκανδό υπήρχαν εύφορα μέρη φαί-
νεται από τη μνεία του Σκυλίτζη, σύμφωνα με την οποία ο Κακίκιος του Απὶ, μετά
τις εδαφικές παραχωρήσεις του προς την αυτοκρατορία το 1045, έλαβε από τον
Κωνσταντῖνο Θ' Μονομάχο *χωρία πολυπρόσοδα κατά τε Καππαδοκίαν καὶ τὸν*
*Χαρσιανὸν καὶ τὸν Λικανδόν*³⁹ που, ἤδη από την εποχή του Μελία, δείχνει να είναι
τόπος, όπου παρεπιδημοῦν αρκετοὶ επώνυμοι. Η διαπίστωση αυτή πρέπει να ισχύει
και για τον ενδέκατο αἰώνα, οπότε αυτό το πολύ εκτεθειμένο στην εχθρική πίεση
αυτό θέμα θα πάψει να υπάρχει, παραμένοντας όμως περιδοξο ὡς τὸ τέλος.

Από τους πρώτους διαδόχους του Μελία στο θέμα Λυκανδού μοιάζει να είναι
κάποιος Σισίνιος, πατρίκιος και στρατηγός, για τον οποίο τίποτε άλλο δεν είναι
γνωστό⁴⁰, ὅπως και για ο,τιδήποτε άλλο συμβαίνει στο θέμα της Λυκανδού μέχρι τα
εξηκοστά ἔτη του δέκατου αἰώνα. Γύρω στο 969/970 εμφανίζεται ὡς *ἀνθύπατος*
πατρίκιος καὶ στρατηγὸς Ἀντιοχίας καὶ Λικανδοῦ ο μετέπειτα περιβόητος γαιο-

34. Π.χ. Κωνσταντῖνος, οσιάριος και κριτής Λυκανδού και Σεβαστείας: Zacus, II, αρ. 803 (χρο-
νολογείται στο πρώτο μισό του δέκατου αἰώνα, οπότε και χρονολογείται και η στενή σχέση ανάμεσα σε
Λυκανδό και Σεβάστεια). Θεόδωρος, ταξιάρχης Λικανδοῦ ο Μελ...: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδό-
βουλλα*, αρ. 224α (εσφαλμένη ανάγνωση). Βλ. ὁμως, Seibt (*Bleisiegel*, 261), ο οποίος χρονολογεί τη
σφραγίδα ανάμεσα στο 1025 και το 1050.

35. Π.χ. Γεώργιος, πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Λυκανδού: Zacus, II, αρ. 476. Παρόλο που ο
εκδότης δεν την χρονολογεί, όλα τα στοιχεία δείχνουν ότι ανήκει στο πρώτο μισό του δέκατου αἰώνα.
Τσως να μπορούσε να ταυτιστεί με τον επίσης Γεώργιο, πρωτοσπαθάριο και στρατηγὸ Λυκανδού στον
Schlumberger, *Sigillographie*, 282, αρ. 1. Για τους γνωστούς μόνο από σφραγματικό υλικό στρατηγούς
ὡς ἔμπιστους της κεντρικής εξουσίας της Κωνσταντινούπολης βλ. πιο πάνω, σ. 212.

36. Κωνσταντῖνος, βέσσης και κατεπάνω των Λυκανδηών: Zacus, II, αρ. 437.

37. Σκυλίτζης, 319,88-89. Σύμφωνα με τον Λέοντα Διάκονο (I, 7, σ. 169), η Λάπαρα ήταν *πεδίον*
μεθόριον τῆς χώρας τῶν Ἀρμενίων.

38. Για τα Τρυπία, ερημία βλ. TIB 2, 297-298.

39. Σκυλίτζης, 437,28-29. Πρβλ. Felix, *Islamische Welt*, 158.

40. Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 154α. Σφραγίδα αχρονολόγητη από τον εκδότη της.
Ὅπως και ο πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Γεώργιος της σημ. 35, θα ἔπρεπε μάλλον να χρονολογη-
θεί το δέκατο αἰώνα.

κλήμονας και «χωροδεσπότης» του Χαρσιανού Ευστάθιος Μαλείνος⁴¹. Η παρουσία ενός τόσο επίφοβου για τη Μακεδονική δυναστεία *δυνατοῦ* του Χαρσιανού στο θέμα Λυκανδού μισό αιώνα μετά την απόπειρα του Λέοντος ζ' να αποσπάσει τη Λυκανδό από τους Δούκες του Χαρσιανού, υπενθυμίζει έντονα την προσπάθεια του Βασιλείου Α' να δημιουργήσει ένα έμπιστο θέμα από το Χαρσιανόν το 872/873. Από ό,τι μπορεί να υποθεθεί, τόσο στην περίπτωση του Χαρσιανού από τον Βασίλειο Α' ως τον Λέοντα ζ', όσο και από την περίπτωση της Λυκανδού από τον Λέοντα ζ' ως το 969/970, οι προσπάθειες της Μακεδονικής δυναστείας απέδιδαν μία τελείως πρόσκαιρη και επιφανειακή υποχώρηση των ευγενών οικογενειών, που επανέκαμπταν δριμύτερες στη διοίκηση των περιοχών που τους είχαν αφαιρεθεί λίγα χρόνια πριν. Η επέκταση του Ευσταθίου Μαλείνου από το Χαρσιανόν στη Λυκανδό τα κρίσιμα χρόνια, που ο στενός συγγενής του Νικηφόρος Φωκάς ήταν αυτοκράτορας, δικαιολογεί απόλυτα τη δυσπιστία, την οποία έδειξε αργότερα προς το πρόσωπό του ο Βασίλειος Β'.

Ίσως, λοιπόν, να ήταν πραγματικά αυτή η παντοδυναμία των δυνατών στα θέματα που οδήγησε στο θεσμό των κριτών, εφόσον μοιραίως η ισχύς του στρατηγού ή θα είχε υποσκελιστεί ή θα είχε περιέλθει στους δυνατούς από τα μέσα του δέκατου αιώνα και εξής. Στη Λυκανδό γνωρίζουμε ορισμένους κριτές τον ενδέκατο αιώνα: πρόκειται για κάποιον Ιωάννη Θυλακά, ο οποίος έχει τους τίτλους του παθαρκανδιδάτου, ασκηρήτις και κριτή Λυκανδού⁴². Ο δεύτερος, που χρονολογείται από τον Laurent ανάμεσα στο 1040 και το 1070⁴³, αποκαλείται στη σφραγίδα του ύπατος και κριτής. Από το θέμα Λυκανδού είναι γνωστοί και ορισμένοι πρωτονοτάριοι του δέκατου αιώνα⁴⁴, κάτι που δείχνει ότι σε ένα θέμα, που ιδρύθηκε λίγα χρόνια πριν από την ανάκτηση της Μελιτηνής και σε μικρή απόσταση από αυτήν, είχε ληφθεί μακροπρόθεσμη διοικητική πρόνοια.

Μία σφραγίδα, που χρονολογείται στο πρώτο μισό του ενδέκατου αιώνα, ανήκει σε κάποιον Κατάκαλο, πατρίκιο και στρατηγό Λικαντού (sic)⁴⁵, και αμέσως προβάλλει γοητευτική η ταύτιση με τον γνωστό στρατιωτικό ηγέτη της βασιλείας του

41. Saunders, Eustathius Maleinus, 211-219. Για τον Ευστάθιο Μαλείνο βλ. πιο πάνω, σ. 84 και 304.

42. Nesbitt, Overstruck Seals, 91.

43. Laurent, *Médaille Vatican*, σφ. 129. Πρβλ. Schlumberger, *Sigillographie*, 282, σφ. 4: Βασίλειος, βέσπης, κριτής και κατεπάνω Μελιτηνής και Λυκανδού ο Μαχητ' ς'. Πρβλ. και TIB 2, 225, όπου αποδίδεται στον Seibt η χρονολόγηση της σφραγίδας στο τρίτο τέταρτο του ενδέκατου αιώνα. Πρβλ. έναν κριτή Λυκανδού και βέσπη του δέκατου αιώνα με το όνομα Πέτρος στον Schlumberger, *Sigillographie*, 282, σφ. 3. Βλ. όμως και πιο κάτω, σ. 476, σημ. 1.

44. Π.χ. Schlumberger, *Sigillographie*, 282, σφ. 2 και 283, σφ. 5.

45. Zacos, II, σφ. 996.

Κωνσταντίνου Θ' Κατακαλών Κεκαυμένο⁴⁶, γόνο επιφανούς οικογένειας, γνωστής ανάμεσα στα άλλα και για την εκτίμησή της, τον ενδέκατο αιώνα, ότι *ὁ ἐν Κωνσταντίνου πόλει καθεζόμενος βασιλεὺς πάντοτε νικᾷ*, λόγος για τον οποίο, πιθανότατα, οι αρμένιοι ευγενείς, που διοικούσαν τη Λυκανδό, φρόντιζαν να είναι πάντα νομιμόφρονες στην Κωνσταντινούπολη. Η απόλυτη ιδεολογική ταύτιση Κεκαυμένων (ὅπως του Μελία νωρίτερα) και Μακεδονικής δυναστείας ενισχύεται από το γεγονός ότι, μόλις ο Μιχαήλ Ϛ καθαιρεί από δούκα Αντιοχείας τον μάγιστρο Κατακαλών Κεκαυμένο⁴⁷, που είχε πολεμήσει σε τόσα μέτωπα ἐπὶ Μονομάχου⁴⁸, λύνεται και η νομιμοφροσύνη του⁴⁹. Επειδή, ὅπως φάνηκε ἀπὸ το παράδειγμα του Ευσταθίου Μαλείνου το 969/970, ἓνα πρόσωπο μπορούσε να συγκεντρώνει ταυτόχρονα την αρχή στην Αντιόχεια και τη Λυκανδό, δεν αποκλείεται καθόλου η σφραγίδα αυτή - εφόσον ανήκει στον Κατακαλών Κεκαυμένο - να μπορεί να χρονολογηθεί στην ἑκτη δεκαετία του ενδέκατου αιώνα. Την ίδια εποχή χρονολογείται⁵⁰ και μία ἄλλη σφραγίδα που ανήκει σε κάποιον Βαλάντιο, ανθύπατο πατρίκιο, βασιλικὸ πρωτοσπαθάριο και στρατηγὸ Λυκανδού⁵¹.

Εἶναι πολύ δύσκολο να παρακολουθηθεῖ η κατάληψη του θέματος Λυκανδού και η αλλοίωση του πληθυσμοῦ του γύρω στα χρόνια της βασιλείας του Ρωμανοῦ Δ' που πέρασε ἀπὸ εκεί. Το πιθανότερο εἶναι να εἶχε κοινή τύχη με τη Σεβάστεια⁵². Το αν οι αρετικοί είχαν κυριαρχήσει στη Λυκανδό και στα γύρω μέρη, ὅπως ισχυρίζεται ο Ατταλειάτης⁵³, θα εξακολουθήσει, συνεπώς, να παραμένει προβληματικὸ.

46. Každan, *Armiane*, Οικ. 8, ἀρ. 4, σ. 31. - Savvides, *Kekaumenos*, ἀρ. 3, σ. 67-69. Πρβλ. και Felix, *Islamische Welt*, 160, σμ. 84.

47. Σκυλίτζης, 483,3-4. - Ζωναράς, III, 654.

48. Lemerle, *Prolegomènes*, 20. - Shepard, *Catakalon Cekaumenos*, 269 και 274.

49. Βλ. πιο κάτω, σ. 327, 334. Ο Ισαάκιος Α' Κομνηνός, επιβραβεύοντας τη μεταστροφή του Κατακαλών Κεκαυμένου, θα τον προβίβασε σε κουροπαλάτη (Σκυλίτζης, 500,86. - Συν. Σκυλίτζης, 103,17-18).

50. Seibt, *Bleisiegel*, 298.

51. Ανέκδοτη σφραγίδα IFEB, ἀρ. 924. Μνημονεύεται ἀπὸ τον Laurent, *Corpus V2*, ἀρ. 1399. Για την οικογένεια αυτή βλ. Každan, *Gosp. klass*, 63, 92, 105, *passim*. Ένας εκπρόσωπος της οικογένειας αυτής εἶχε συμμετάσχει με ιδιαίτερα ενεργὸ τρόπο στη δολοφονία του Νικηφόρου Β' Φωκά το 963. Βλ. Λέων Διάκονος, Ε', 7, σ. 87.

52. Vryonis, *Decline*, 95-96, 170, 184.

53. Ατταλειάτης, 97,1-5. Πρβλ. Vryonis, *Decline*, 55.

ΘΕΜΑ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑΣ

Όπως φαίνεται, η ιστορία του θέματος αυτού αρχίζει αρκετά νωρίτερα από την ίδρυσή του¹: μία σφραγίδα του πρώτου τέταρτου του ένατου αιώνα (η χρονολόγηση χωρίς αμφισβήτηση²) ανήκει σε κάποιον βασιλικό σπαθάριο και στρατηγό Μεσοποταμίας³ και αυτό σημαίνει πρώτα από όλα ότι στο Βυζάντιο είχαν σκεφθεί να ιδρύσουν ένα θέμα Μεσοποταμίας πολύ πριν βρεθούν να έχουν αντικειμενικά τη δυνατότητα για ένα τέτοιο εγχείρημα⁴. Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος αναφέρει στο *Περί θεμάτων* ότι *τὸ δὲ θέμα τῆς Μεσοποταμίας οὐ πολυχρόνιον ἔστιν, οὐδὲ μέγα τι ἦν καὶ περιβόητον, ἀλλὰ κλεισοῦρά τις ἀνόνημος καὶ ἀκατονόμαστος*⁵, ενώ επί Λέοντος ζ' *ἐπλατύνθη ὁ τόπος καὶ ἐγένετο εἰς ὄνομα στρατηγίδος*⁶.

Η πρώτη λογική υπόθεση σχετικά με τις μνείες αυτές είναι ότι η Μεσοποταμία μπορεί κάλλιστα να ήταν στις αρχές του ένατου αιώνα τούρμα ενός γειτονικού θέματος, εφόσον υπάρχει και σφραγίδα ενός τουρμάρχη Μεσοποταμίας από τον ένατο αιώνα⁷, πριν ο Λέων ζ' αναγορεύσει την τούρμα σε θέμα (899-901, όπως φαίνεται⁸), με πρώτο στρατηγό της τον Ορέστη Χαρσιανίτη, στη δικαιοδοσία του οποίου, μάλιστα, προστέθηκε η τούρμα Κάμαχα, που αποσπάσθηκε για το σκοπό αυτό από το θέμα Κολωνείας⁹.

Η δεύτερη λογική υπόθεση, την οποία έκανε ο Brandes¹⁰, είναι ότι, όσον αφορά το μισθό, «ρόγα», του στρατηγού Μεσοποταμίας που περιέχεται στον σχετικό κατά-

---

1. Βλ. π.χ., *D. O. Seals* 4, 55.

2. Βλ. Seibt, *Bsl* 36, 1975, 210.

3. Zacos - Vegler, αρ. 284.

4. Αυτό θα γίνει μόνο επί της βασιλείας του Λέοντος ζ'. Βλ. *DAI*, 50,111 και 117, σ. 238: *ιστέον, ὅτι τοῖς παρελθούσιν χρόνοις ... ἡ Μεσοποταμία τῷ τότε καιρῷ θέμα οὐκ ἦν...* . Πρβλ. Οικονομιδῆς, *Listes*, 349, σημ. 351. - Toynbee, *Porphyrogenitus*, 257.

5. *De Them.*, 73,1-2.

6. *De Them.*, 73,3-6.

7. Βλ. *D. O. Seals* 4, 55. 16. Πρβλ. και *D. O. Seals* 4, 55.

8. Από τη μνεία του *DAI*, 45,45-47, σ. 206, όπου αναφέρεται ο στρατηγός Αρμενιάκων Λαλάκων. Πρβλ. Cheynet, *Contestations*, 222.

9. Βλ. *DAI*, 50,116 και 126-130, σ. 238.

10. Brandes, *Mesopotamien*, 171-177.

λογο του *Περί βασιλείου τάξεως*¹¹, ο οποίος χρονολογείται γύρω στο 911¹², και όπου ο στρατηγός Μεσοποταμίας δεν μισθοδοτείται από την Κωνσταντινούπολη *διὰ τὸ ἔχειν αὐτὸν ὄλον τὸ κομμέρκιον*, ο τρόπος αυτός μισθοδοσίας ανάγεται στην πρωτοβυζαντινή εποχή και επαναλαμβάνει, μάλιστα, τον τρόπο μισθοδοσίας του δουκός Μεσοποταμίας επί Αναστασίου Α' (491-518)¹³. Ο Brandes καταλήγει, επισημαίνοντας τη συνέχεια της βυζαντινής διοικητικής πρακτικής από την πρόωμη στη μέση περίοδο και μάλιστα σε ένα θέμα, που δεν αντιστοιχεί γεωγραφικά προς την πρωτοβυζαντινή επαρχία Μεσοποταμίας (υπό δούκα) και όπου ενδέχεται να υπήρχαν πληθυσμοί, οι πρόγονοι των οποίων είχαν καταφύγει εκεί μετά την κατάληψη της επαρχίας Μεσοποταμίας από τους Άραβες τον έβδομο αιώνα¹⁴.

Επιστρέφοντας στη σφραγίδα του ανώνυμου σπαθαρίου και στρατηγού Μεσοποταμίας, παρατηρήθηκε από τους εκδότες μίας όμοιάς της¹⁵ ότι η ρητή αναγραφή [*Ιν*]δικτήον [*τ*]ετάρτ(η) καθώς και η διπλή αυτοκρατορική απεικόνισή της μπορούν να ανήκουν μόνο στους α) Νικηφόρο Α' και Σταυράκιω (810/811), β) Μιχαήλ Β' και Θεόφιλο (825/826), γ) Θεόφιλο και Μιχαήλ Γ' (840/841), με περισσότερες πιθανότητες για το έτος 810/811, εξαιτίας της μεγαλύτερης ομοιότητας των αυτοκρατορικών μορφών της σφραγίδας με άλλες απεικονίσεις του Νικηφόρου Α' και του Σταυρακίου, παρά με απεικονίσεις άλλων αυτοκρατόρων του ένατου αιώνα¹⁶. Η παρατήρηση αυτή οδηγεί στη διαπίστωση της, έστω και πρόσκαιρης, ύπαρξης ή ίδρυσης ενός θέματος Μεσοποταμίας τότε, που ενδέχεται να υποβιάστηκε σε τούριμα κατά τις επόμενες δεκαετίες του ένατου αιώνα, για να καταλήξει σε στρατηγίδα επί Λέοντος Σ' στη στροφή προς τον δέκατο αιώνα, επαναφέροντας στη ζωή την πρωτοβυζαντινής έμπνευσης πληρωμή του στρατιωτικού ηγέτη της Μεσοποταμίας από το τοπικό κομμέρκιον¹⁷.

Θα μπορούσε, ακόμα, να παρατηρηθεί ότι η ίδρυση ενός θέματος, το οποίο φέρει την ονομασία μίας πρωτοβυζαντινής επαρχίας, ταιριάζει στις βυζαντινές διοικητικές πρακτικές, που άρχισαν να επικρατούν από την εποχή της βασιλείας του Μιχαήλ Β' και εξής, οπότε ιδρύθηκαν τα θέματα Καππαδοκίας και Παφλαγονίας, τα

11. *De Cer.*, 697,24.

12. J. Ferluga, Sur la date de la composition de la liste des traitements des stratèges dans le «*De cerimoniis aulae byzantinae*», στο *Byzantium on the Balkans*, Amsterdam 1976, 95.

13. Brandes, *Mesopotamien*, 174, σημ. 22-24.

14. Brandes, *Mesopotamien*, 176-177.

15. *D. O. Seals* 4, 55. 15, με τα σχετικά σχόλια.

16. Seibt, *Bsl* 36, 1975, 210.

17. Για την ομοιότητα με τις σφραγίδες των κομμερκίων του ένατου αιώνα βλ. Oikonomides, *Seals of Kommerkiarioi*, 33-37. Για την πρωτοβυζαντινή επιγραφή επί Αναστασίου Α' βλ. Hélène Antoniadis - Bibicou, *Recherches sur les douanes à Byzance*, Paris 1963, 86, 159.

οποία φέρουν επίσης ονομασίες πρωτοβυζαντινών επαρχιών¹⁸. Οπουδήποτε, όμως, και αν τοποθετηθεί γεωγραφικά το πρόσκαιρο αυτό θέμα Μεσοποταμίας του ένατου αιώνα, θα βρίσκεται οπωσδήποτε πολύ ανατολικότερα και αρκετά μακριά από τα θέματα Καππαδοκίας και Παφλαγονίας (όχι από το θέμα Χαλδίας)¹⁹. Έτσι, προκαλεί εύλογη απορία μία βυζαντινή απόπειρα για ολόκληρο το πρώτο μισό του ένατου αιώνα να ιδρυθεί ένα θέμα τόσο μακριά από τις κύριες βάσεις στήριξης του βυζαντινού στρατεύματος²⁰, δηλαδή από τα παλαιά θέματα που, διαμελιζόμενα διοικητικά, έδιναν νέα²¹. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο αρκετά μεταγενέστερος Σκυλίτζης αναφέρει ότι το 882/883 ο Βασίλειος Α΄ επέστρεψε στην Καισάρεια από μία εκστρατεία στην Κολώνεια και τη Μεσοποταμία²². Τότε, ίσως, ή λίγο νωρίτερα μπορεί να τοποθετηθεί και η τούρμα Μεσοποταμίας, της οποίας γηγείται ο Μουσουλίτης ή Μουσουλίτης²³, γύρω στο 880 επίσης στρατηγός Κεφαλληνίας²⁴.

Με βάση τις λίγες αυτές πληροφορίες προκύπτει ότι κατά τη διάρκεια του ένατου αιώνα η Μεσοποταμία, έστω και με ασαφή ακόμα γεωγραφικά όρια, πρέπει να αποτελούσε αντικείμενο κάποιας ιδιαίτερης μέριμνας για τους αυτοκράτορες εκείνους, που επί των ημερών τους ενισχύθηκε η κεντρική και επαρχιακή διοίκηση στο Βυζάντιο (Νικηφόρος Α΄, Μιχαήλ Β΄, Θεόφιλος, Βασίλειος Α΄), για να προκύψει, τέλος, επί Λέοντος Σ΄ το θέμα Μεσοποταμίας με επικεφαλής έναν στρατιωτικό ηγέτη από το Χαρσιανόν, τον Ορέστη Χαρσιανίτη²⁵, δηλαδή από ένα θέμα δημιουργημένο επίσης από τον Βασίλειο Α΄²⁶. Την ίδρυση του θέματος Μεσοποταμίας πρέπει να ακολούθησε σύντομα η ίδρυση του θέματος Λυκανδού²⁷, οπωσδήποτε αρκετά αργότερα από την εκστρατεία της Φασιανής, στην οποία συμμετείχαν οι στρατηγοί Αρμενιάκων, Κολωνείας, Μεσοποταμίας και Χαλδίας²⁸.

Από μία σχετικά τελευταία μελέτη του Saunders, προέκυψε η στενή σχέση και συνένωση των στρατιωτικών διοικήσεων Αντιοχείας και Λυκανδού αμέσως μετά

18. Το θέμα Χαλδίας δεν υπάγεται στη δεοντολογία αυτή. Βλ. πιο πάνω, σ. 60-61.

19. Βλ. *IEE*, Η, 172-173 (χάρτης από το *De Them.*).

20. Βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 94.

21. Πρβλ. *De Them.*, 60,3-5, όπου το θέμα των Ανατολικών θεωρείται *δυτικών μέσων* από αυτούς που κατοικούν τη Μεσοποταμία.

22. Σκυλίτζης, 143,10-12. Η μνεία της Μεσοποταμίας δεν υπάρχει στο αντίστοιχο χωρίο της Συν. Θεοφ., 283,14-16.

23. Βλ. πιο πάνω, σ. 315, σημ. 7.

24. Πρβλ. Βλυσίδου, *Βασίλειος Α΄*, 42, σημ. 50.

25. *DAI* 50,126-127, σ. 238. Βλ. και πιο πάνω, σ. 315 σημ. 9.

26. Βλ. πιο πάνω, σ. 299.

27. Βλ. σ. 315, σχετικά με την ίδρυση θεμάτων αφοσιωμένων στη δυναστεία.

28. Για την εκστρατεία της Φασιανής βλ. *DAI*, 45,43-50, σ. 206. Βλ. επίσης πιο πάνω, σημ. 8.

την ανάκτηση της Αντιοχείας το 969²⁹. Αμέσως μετά τη συνένωση αυτή, όπως φαίνεται, ιδρύθηκε η στρατιωτική αρχή του δουκός Αντιοχείας, στην οποία υποτάχθηκαν ορισμένα θέματα, ανάμεσα στα οποία και η Λυκανδός³⁰. Το θέμα αυτό είχε αρχίσει τη σταδιοδρομία του με όνομα ταπεινό, όσο και αν το *Περί θεμάτων* προσπαθεί να το εξισώσει με την Κωνσταντινούπολη. Από ό,τι φαίνεται, ιδρύθηκε επίσης τότε περίπου η αντίστοιχη στρατιωτική αρχή του δουκός Μεσοποταμίας³¹, έτσι, ώστε, από τότε, η μεθοριακή θεματική διάταξη να υποδιαιρείται από νότο προς βορρά σε τρεις μεγάλες στρατιωτικές διοικήσεις με επικεφαλής δούκες: Αντιοχείας, Μεσοποταμίας και Χαλδίας³². Πρέπει να θεωρείται σχεδόν βέβαιο ότι στον δούκα Μεσοποταμίας υποτάχθηκαν διοικητικά ορισμένες από τις νέες μικρές στρατηγίδες της περιοχής, όπως εξάλλου και στον δούκα Αντιοχείας, σε αντιστοιχία με τις βυζαντινές δεοντολογίες για εδαφική επέκταση στην Ανατολή που επικράτησαν από τα μέσα περίπου του δέκατου αιώνα και πρέπει να βρήκαν νέα διοικητική έκφραση από τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Νικηφόρου Β' Φωκά και εξής. Από το 976 και εξής, δούξ Μεσοποταμίας φέρεται να είναι ο περιβόητος νικητής των Ρως στην Αρκαδιούπολη (971) μάγιστρος Βάρδας Σκληρός³³.

Όπως ακριβώς ο Κακίκιος του Απὶ είχε λάβει από τον Κωνσταντίνο Θ' Μονομάχο κτήματα στην Καππαδοκία, το Χαρσιανόν και τη Λυκανδό γύρω στο 1045³⁴, έτσι και ο μάγιστρος Γρηγόριος Pahlavuni πρέπει να απέκτησε κτήματα στη Μεσοποταμία γύρω στην ίδια χρονολογία³⁵, κάτι που πιστοποιεί ένα ακόμα κοινό στοιχείο ανάμεσα στα θέματα Μεσοποταμίας και Λυκανδού, ιδρυμένα και προορισμένα να παραμένουν πιστά στη Μακεδονική δυναστεία.

Η δεοντολογία αυτή φαίνεται ότι οδήγησε στην πρακτική να τοποθετούνται στις νευράλγικες αυτές παραμεθόριες στρατιωτικές διοικήσεις ευγενείς στρατιωτι-

29. Saunders, Eustathius Maleïnus, 211-219.

30. Oikonomidès, *Listes*, 263, 354, σμμ. 373.

31. Oikonomidès, *Listes*, 263, 354, σμμ. 374 με τις πηγές. Επίσης, βλ. Oikonomidès, *Frontière orientale*, 288, σμμ. 18. - Felix, *Islamische Welt*, 142, σμμ. 30.

32. Oikonomidès, *Frontière orientale*, 288. Παρά τα όσα σωστά λέγονται (συνήθως διαφορετικός ο δούξ Μεσοποταμίας από τον κατεπάνω Μεσοποταμίας που σημαίνει της Δύσεως), ορισμένες σφραγίδες (π.χ. Seibt, *Bleisiegel*, 260: Κωνσταντίνος Παροσακουτηνός) δείχνουν να αναφέρονται στη γνωστή μας από παλιά Μεσοποταμία της Ανατολής. Για τον Βάρδα Φωκά ως δούκα Χαλδίας και Κολωνίας βλ. πιο κάτω, σ. 327.

33. Βλ. Σκυλίτζης, 314,70-71. - Ζωναράς III, 539. Πρβλ. Seibt, *Skleroi*, 36, σμμ. 83.

34. Βλ. πιο πάνω, σ. 311, σμμ. 39.

35. Aristakès de Lastivert, *Récit des malheurs de la nation arménienne*. Traduction française avec introduction et commentaire par M. Canard et H. Berbérian d'après l'édition et la traduction russe de K. Yuzbashian (Bibliothèque de Byzantion 5), Bruxelles 1973, 62 = 51C.

κοί, οι οποίοι αρχικά δεν γεννούσαν υποψίες. Αργά ή γρήγορα όμως, όπως στην περίπτωση του Χαρσιανού (αρχικά Δούκες και, στη συνέχεια, Μαλείνοι), της Λυκανδού (Ευστάθιος Μαλείνος) και της Μεσοποταμίας (Βάρδας Σκληρός), αυτοί οι ευγενείς στρατιωτικοί θα περνούσαν στην αντιπολίτευση. Στα πλαίσια αυτά φαίνεται ότι οι αρμένιοι ευγενείς παρείχαν περισσότερες εγγυήσεις νομιμοφροσύνης, ίσως από την εποχή ακόμα του Μελία στη Λυκανδό³⁶. Σύμφωνα με τον αρμένιο ιστορικό του δέκατου τρίτου αιώνα Vardap³⁷, ο μάγιστρος Γρηγόριος Pahlavuni διέτέλεσε εκείνη περίπου την εποχή δουξ Μεσοποταμίας³⁸. Ο Ατταλειάτης³⁹ θεωρεί ότι οι αιρετικοί Αρμένιοι κατοικούν μαζί τις περιοχές Μεσοποταμίας και Λυκανδού, ενώ το 1036 ο Σκυλίτζης μνημονεύει *κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν Ἄραβες*⁴⁰. Το τέλος της βυζαντινής Μεσοποταμίας πρέπει να συνδέεται εννοιολογικά με τη μνεία του Ατταλειάτη⁴¹ *διὰ τῆς Μεσοποταμίας φηγὰς ἀγεννῶς εἰς τὴν Ῥωμαίων ἐνέβαλεν* - ανεξάρτητα από το συγκεκριμένο επεισόδιο, στο οποίο αναφέρεται το απόσπασμα -, δηλαδή ότι η Μεσοποταμία, όπου ο πληθυσμός δεν ήταν (πια) ρωμαϊκός, χρησίμευε ως διάδρομος, από τον οποίο οι πρόσφυγες κατέφευγαν σε αδιαφιλονίκητα (ακόμα) βυζαντινά εδάφη⁴².

Έτσι, εξετάζοντας την εδαφική επέκταση της Μ. Ασίας των θεμάτων, οι απαρχές της οποίας πιθανόν να μπορούν να τοποθετηθούν ακόμα και στον ένατο αιώνα, ως την κατάρρευσή της τον ενδέκατο, θα μπορούσαμε να διερωτηθούμε αν η εδαφική αυτή επέκταση δεν συνετέλεσε και αυτή με τον τρόπο της στην παρακμή του θεματικού θεσμού, που τόσο διαφορετικά είχε αρχίσει να αναπτύσσεται στη Μ. Ασία του έβδομου αιώνα.

36. Πρβλ. π.χ. τα όσα λέει για τον πρώτο Τορνίκιο ο Κωνσταντίνος Ζ' (*DAI*, 43,100-101, 136-140, σ. 192 και 194).

37. Γι' αυτόν βλ. Vryonis, *Decline*, 54. - Felix, *Islamische Welt*, 26, σμμ. 20.

38. Felix, *Islamische Welt*, 158, σμμ. 79. Ως κύριος (αυθέντης) Βασπουραχάν, Ταρών, Μαντζικέρτ, Αρτζές, Περκρί και Μεσοποταμίας, ο μάγιστρος Γρηγόριος δεν αποκλείεται καθόλου να είχε υπό τις διαταγές του και πολλά μικρότερα θέματα της εποχής. Το κεφ. 44 του *DAI*, 1-5, σ. 198, μνημονεύοντας *Μαντζικέρτ, Περκρί, Ἀρτζές*, μαζί με το κεφ. 43 (*Ταρών*) και με το 45,47-48 σ. 206 (Μεσοποταμία), αντιστοιχεί στη μεταγενέστερη διοίκηση του Γρηγορίου.

39. Ατταλειάτης, 97,1-5. Πρβλ. Vryonis, *Decline*, 55 και 63.

40. Σκυλίτζης, 399,24.

41. Ατταλειάτης, 158,17-18. Πρβλ. Vryonis, *Decline*, 99.

42. Στη Μ. Ασία, όπως λέει ο Vryonis, *στο ίδιο*.

ΘΕΜΑ ΚΟΛΩΝΕΙΑΣ

Το θέμα Κολωνείας, με ετυμολογική προέλευση της ονομασίας του από το λατινικό *coloni(a)*, σχετιζόμενο μάλλον με τους παλαιούς βετεράνους λεγεωναρίους αποίκους του Πομπηίου στην περιοχή¹, θεωρείται συνήθως ότι ιδρύθηκε γύρω στο 863, επειδή τότε αναφέρεται ο πρώτος (ανώνυμος) στρατηγός του σε σχέση με τη βυζαντινή νίκη στον Λαλακάοντα². Το 879 η Κολώνεια, πρώην επισκοπή υποκειμένη στη μητρόπολη Σεβάστεια εμφανίζεται ως αυτοκέφαλη αρχιεπισκοπή και μετά το 968 ως έδρα μητροπολίτη³.

Πραγματικά, το θέμα αυτό δεν φαίνεται να αναφέρεται σε κάποιον από τους αραβικούς καταλόγους για τα μικρασιατικά θέματα (ιδίως σ' εκείνον του Ibn Kurra-dādhbih). Επίσης τίποτα σχετικό δεν υπάρχει στο *Τακτικόν Uspensky*. Αντίθετα, εμφανίζεται κανονικά με τους στρατηγούς και τους άλλους αξιωματούχους του στο *Κλητορολόγιον του Φιλοθέου*⁴, στο *Τακτικόν Benešenič*⁵ και στο *Τακτικόν Escorial*⁶, όπου μάλιστα το θέμα Κολωνείας παρατίθεται όγδοο στη σειρά των μικρασιατικών θεμάτων, ενώ το βορειοανατολικά του κείμενο θέμα Χαλδίας δωδέκατο⁷. Στο δε *Τακτικόν Escorial* ο δουξ Χαλδίας προηγείται ιεραρχικά και τοποθετείται στην αρχή του καταλόγου ανάμεσα στο πρώτο στην ιεραρχία θέμα των Ανατολικών και στο δεύτερο των Αρμενιικών⁸. Ιδιαίτερα σημαντική είναι επίσης η εμβόλιμη φράση στον κατάλογο θεμάτων του al-Ma'sūdi (†956/957), επειδή τοποθετείται χρονικά ανάμεσα στο *Τακτικόν Benešenič* και στο *Τακτικόν Escorial*: εδώ η περιοχή της Qalunija εμφανίζεται ως τμήμα της επαρχίας (δηλαδή του θέματος) της Falagunija

---

1. Η πειστική αυτή ερμηνεία του ονόματος ανήκει στον Pertusi, στα σχόλια του *De Them.*, 141-142, 148, από τον Προκόπιο, *Κτίσιμ.*, Γ, 4,6, σ. 91. Πρβλ. Κουταβά - Δεληβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος*, Α', 319.

2. Βλ. πιο κάτω, σ. 485. Πρβλ. Honigmann, *Ostgrenze*, 88. - Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 253.

3. Beck, *Kirche*, 166. - Laurent, *Corpus*, VI, αρ. 814, σ. 630. - D. O. Seals 4, 48. 10.

4. Oikonomidès, *Listes*, 101, 105, 137-138.

5. Στο *ίδιο*, 247.

6. Στο *ίδιο*, 265.

7. Vryonis, *Decline*, 309 (πίν.) και Toynbee, *Porphyrogenitus*, 251 (πίν.).

8. Βλ. πιο κάτω, σ. 460.

(=Παφλαγονίας)⁹, χωροθέτηση εσφαλμένη, όπως ήδη παρατήρησε ο Brooks, ο οποίος επιπλέον θεώρησε ότι το 863 είναι ο *terminus ante quem* σχετικά με το προγενέστερο διοικητικό καθεστώς της Κολωνείας, δηλαδή εκείνο της κλεισούρας¹⁰. Και άλλοι ερευνητές θεωρούν την Κολώνεια κλεισούρα πριν από το 863¹¹, αν και η Μάρθα Γρηγορίου - Ιωαννίδου στη σχετική εργασία της δεν αναφέρει ούτε κλεισούρα Κολωνείας ούτε κλεισούρα Χαλδίας¹².

Χωρίς να αποκλείεται να υπήρξε κλεισούρα η Κολώνεια πριν γίνει θέμα, ωστόσο είναι πιθανόν ότι η θεματοποίηση της περιοχής να έγινε αρκετά πριν από το 863, είτε επί Μιχαήλ Β', είτε ακόμη επί Θεοφίλου, ιδιαίτερα κατά τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του. Σύμφωνα με παραλλαγή του *Βίου* των 42 μαρτύρων του Αμορίου, ο Θεόφιλος έστειλε στην περιοχή τον Κάλλιστο Μελισσηνό *τὴν τοῦ δουκὸς διέπειν ἀρχήν*, δηλαδή, ως δούκα Κολωνείας, που κατά πάσα πιθανότητα ταυτίζεται με τον τουρμάρχη Κάλλιστο¹³. Εδώ μάλιστα ο Τογνβее επέμεινε ότι ο τίτλος αυτός αναφέρεται σε αξιωματούχο που διοικεί μία από τις τρεις κύριες στρατιωτικές μονάδες ενός θέματος και όχι σε τίτλο διοικητή μίας ξεχωριστής ενότητας, παραπέμποντας στην παλαιά άποψη του Bury ότι η Κολώνεια ήταν αναμφίβολα (επί Θεοφίλου) τούρμα του θέματος των Αρμενιάκων¹⁴.

Ο Μελισσηνός αυτός προδόθηκε, όπως είναι γνωστό, από τους Παυλικιανούς μισοθόρους του στους Μουσουλιμάνους. Η μαρτυρούμενη δράση του, πάντως, μεταξύ των ετών 838 και 842-845 ως τουρμάρχη, αλλά και ως δούκα Κολωνείας, αποτελεί σχετικά ασφαλή ένδειξη ότι την εποχή αυτή θα πρέπει να υπήρχε ή να είχε μόλις ιδρυθεί το θέμα Κολωνείας. Εξάλλου η επιτέλεση της ίδρυσης αυτής στα τελευταία χρόνια του θεωρείται πολύ πιθανή και από τους Bryer - Winfield¹⁵.

Η άποψη του Τογνбее, συνεπώς, ότι η Κολώνεια επί της βασιλείας του Θεοφίλου συνέχισε να αποτελεί τμήμα του θέματος των Αρμενιάκων¹⁶ θα έπρεπε ίσως να ανασκευαστεί ως προς το χρονολογικό της μέρος και να μην περιλαμβάνει τα

9. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II, 403.

10. Brooks, *Arabic Lists*, 69, σημ. 3 και 70.

11. Βλ. σχετικά Oikonomidès, *Listes*, 349, σημ. 345.

12. Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Κλεισούρες*, 194-199. Βάσει των αραβικών πηγών, οι γειτονικές προς την Κολώνεια κλεισούρες ήταν εκείνες του Χαρσιανού, της Σελευκείας και της Μεσοποταμίας. Πρβλ. Brooks, *Arabic Lists*, 70.

13. Βλ. πιο κάτω, σ. 486. Επίσης, Halkin, *Hagiologie*, 159, και Treadgold, *Byzantine Revival*, 454, σημ. 472.

14. Βλ. Bury, *ERE*, 223, σημ. 3. - Τογнбее, *Porphyrogenitus*, 257. - Treadgold, *Byzantine Revival*, 34, 354.

15. Bryer - Winfield, 147B (very reasonable assumption).

16. Τογнбее, *Porphyrogenitus*, 245-246, 257.

τελευταία χρόνια της βασιλείας του Θεοφίλου. Αυτό ενισχύεται από σημαντικές μαρτυρίες στις αραβικές πηγές, με πρώτο τον Ibn-Khurradadhbih, κατά τον οποίο το *φρούριο* Κλονία/Κολυνία μαζί με άλλες έξι οχυρωμένες τοποθεσίες περιλαμβάνονταν στο θέμα al-Arminiak¹⁷, και δεύτερη μαρτυρία από τον al-Tabarī, κατά τον οποίο η Κολυνία (αναφέρεται επίσης ως φρούριο) κατελήφθη και λεηλατήθηκε το έτος 162 της Εγίρας (=778) από τον άραβα στρατηγό Yazid ibn Usaid al-Sulami, στα πλαίσια της εκστρατείας του τελευταίου στον Πόντο¹⁸, γεγονός που μνημονεύεται επίσης και από τον αρμένιο χρονικογράφο Ghevond, με παρόμοια αναφορά στην Κολώνεια ως κάστρο¹⁹.

Σε ικανοποιητικό βαθμό γνωστή είναι η τοπογραφία του θέματος Κολωνείας, της οποίας έδρα ήταν το κάστρο της Κολωνείας, γνωστό στις βυζαντινές πηγές του ενδέκατου αιώνα και ως Μαυρόκαστρον²⁰, το τουρκικό Kara hisar < Şarki/ Şebini kara hisar με τις ποικίλες παραλλαγές του²¹. Επίσης, ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει εδώ σε δύο σημαντικά χωρία του *Περί θεμάτων*, όπου η Κολώνεια αναφέρεται από τη μία ως *κάστρον ὀχυρώτατον ... καὶ κρημνωδες*²² και από την άλλη περιλαμβάνεται μαζί με τη Νεοκαισάρεια και τη Μελιτηνή στην Καππαδοκία, ήδη στα μέσα του δέκατου αιώνα (!): *Καὶ αὕτη γὰρ ἡ Νεοκαισάρεια ἢ τε Κολώνεια καὶ ἡ Μελιτηνὴ σύμπασα Καππαδοκία λέγονται ... καὶ κατοικεῖται πρὸς μὲν τὴν Κολώνειαν*

17. De Goeje, 80. Για την εσφαλμένη αυτή χωροθεσία βλ. και τη σχετική μαρτυρία του al-Mas'ūdi, που μάλιστα εμφανίζει την Κολώνεια ως τμήμα του θέματος Παφλαγονίας. Ας σημειωθεί εδώ ότι ο Ibn Khurradadhbih, γράφοντας περί το 850, μπορεί πράγματι να μην είχε αντιληφθεί τότε ακόμα τη μεταβολή του καθεστώτος της Κολωνείας, που πρέπει να είχε γίνει θέμα λίγα χρόνια πριν. Για την πληροφορία αυτή βλ. Χάσσεμι, *Θεσμός θεμάτων*, 42.

18. Brooks, *Early Abbassids*, 735. Πρβλ. Lillie, *Reaktion*, 172, σημ. 40. - Bryer - Winfield, 147A με κατάλογο των τόπων του θέματος. Βλ. επίσης Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 224.

19. *Histoire des guerres et des conquêtes des Arabes en Arménie. Par l'éminent Ghevond, vardabed arménien, écrivain du huitième siècle*, μετφρ. G. V. Chanazarian, Paris 1958, 152. Πάντως, τόσο η σχετικά απόκρηνη θέση του, όσο και το απόκρημο της φύσης του φαίνεται ότι διατήρησαν το κάστρο της Κολωνείας σχετικά μακριά από τις περισσότερες αραβικές επιδρομές. Βλ. TIB 2, 207-208.

20. Ατταλειάτης, 125,6-7. - Συν. Σκυλίτζη, 134,24-26.

21. Όπως Kara hisar-i sabane (επειδή υπήρχαν εκεί οχυρεία συττηρίας). Βλ. Bryer - Winfield, 148-149 και σημειώσεις. Βλ. και τον τύπο Sabkarahisar (=μάυρο κάστρο της αυγής, ίσως *αυγή* ταυτόσημη με *ἀνατολή*, αντίστοιχο προς το βυζαντινό εώα), αντιδιατελλόμενο προς το Afyun Karahisar (=μάυρο κάστρο του οπίου). Βλ. σχετικά Mordtmann, *Kara hisar-i*, 3, *EI* 1, 4, 1987, 735-736. Το φρούριο, που ίσως να πορεύτηκε των βετεράνων του Πομπηίου και να ανάγεται στους χρόνους των Μιθριδατιδών, περιγράφεται στους Bryer - Winfield, 145-146, 149-151. Πρβλ. *ODB*, II, 1139. - Κουταβά - Δελιβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος*, Α', 250, 319 και II, 404-405.

22. *De Them.*, 73,1-2. Πρβλ. Άννα Κομνηνή, III, 76: *Κολώνειαν ... (πολίχνιον δὲ τοῦτο ἐρμυνότατον καὶ ἀνάλωτον)*.

παρά Ἀρμενίων²³, χωρία αιγιματικά τα οποία αποδεικνύουν την ελλιπή πληροφόρηση που, για μία ακόμα φορά, δίνει ο Πορφυρογέννητος, τώρα σχετικά με το καθεστώς του θέματος Κολωνείας στην εποχή του.

Δεύτερη σημαντικότερη πόλη του θέματος Κολωνείας ήταν η Νικόπολις Αρμενίας (Purk), που όμως δεν φαίνεται να αποτέλεσε ποτέ και την έδρα του²⁴, ενώ και η Τεφρική (Dinğici) θα πρέπει επίσης να περιλαμβανόταν στο ίδιο θέμα, αφού γενικά η Κολώνεια, πριν αναγορευθεί σε θέμα, αποτελούσε, όπως φαίνεται, ένα από τα κυριότερα κέντρα ισχύος των Παυλικιανών, οι οποίοι αντιμετώπιστηκαν αποτελεσματικά από τον Βασίλειο Α' την περίοδο μεταξύ 871/873 και 878²⁵. Η Νεοκαισάρεια (Niksar) δεν πρέπει να αποτελούσε τμήμα του θέματος Κολωνείας, παρά την έκφραση του Πορφυρογέννητου *ἀρχομένη μὲν ἀπὸ Νεοκαισαρείας*²⁶. Μία αντίστοιχη μνεία του *Περὶ θεμάτων*²⁷ τοποθετεί το θέμα των Ανατολικών να αρχίζει από την κωμόπολη Μηρός, η οποία, όμως, ανήκει στο Οψίκιον²⁸, πρόκειται δηλαδή για μία γνωστή έκφραση του Πορφυρογέννητου που δεν σημαίνει συνήθως ό,τι εννοεί σε πρώτη όψη. Επίσης σχετικές σημαντικές αναφορές έχουν τα τοπωνύμια Αράβρακα²⁹, η κλεισούρα (και τούρμα) Κάμαχα ή Κάμαχος (Kamah)³⁰ που, στις αρχές του δέκατου αιώνα, συνδέθηκε με την Κελτζινή (τούρμα του θέματος Χαλδίας) για να συναποτελέσουν το νέο θέμα Μεσοποταμίας³¹, το κάστρο Κίβσοσα (Geysuk ή Koyluhisar) που πρέπει να βρισκόταν κοντά στην Κολώνεια³², οι Κυνός

23. *De Them.*, 64,21-23 και 31-32.

24. Για τον Μ. Βασίλειο (Επιστ. 228, ΙΙΙ, σ. 33) η Νικόπολις βρίσκεται στο άκρο της Αρμενίας: *διὰ τὸ ἐν ἔσχατῇ τῆς Ἀρμενίας τέταχθαι*. Βλ. όμως *IEE*, Η, χάρις σ. 173. Οι σχετικές μνείες στο *De Them.*, 74,6-8: *Πλατυνομένη (η Κολώνεια χώρα)... και διήκονσα μέχρι Νικοπόλεως και τῆς καλουμένης Τεφρικής ... DAI*, 45,146-147, σ. 212 και 50,123-124, σ. 238. Πρβλ. Κουταβά - Δεληβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος*, Β', 472, αρ. 3 (σημείο προσδιορισμού του θέματος). Βλ. πιο πάνω, σ. 158-159.

25. Βλ. πιο κάτω, σ. 337. Πρβλ. σχόλια στο *De Them.*, 142. - Vryonis, *Decline*, 60 και Bryer - Winfield, 146-147.

26. *De Them.*, 74,2. Κουταβά - Δεληβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος*, Β', 469. Ατυχώς, δεν παίρνουν θέση σχετικά οι Bryer - Winfield, 107-110, ούτε το *ODB*, ΙΙΙ, 1453-1454.

27. *De Them.*, 61,12.

28. *De Them.*, 69,20. Πρβλ. πιο πάνω, σ. 90, 178.

29. *De Them.*, 74,6: *Πλατυνομένη δὲ πρὸς τε τὴν Ἀραβρακηνῶν πόλιν ... και σχόλια σ. 142.* - Honigmann, *Ostgrenze*, 70. - Bryer - Winfield, 147, 167-169. - Κουταβά - Δεληβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος*, Β', 252-253.

30. *DAI*, 50,116, σ. 238 και 50,127-128, σ. 238 (υπαγωγή στο θέμα Μεσοποταμίας). Πρβλ. Oikonomidēs, *Listes*, 360. Στους χάρτες των Pertusi και *IEE*, Η, 173, σημειώνεται η ένταξη της Καμάχου στο θέμα Μεσοποταμίας.

31. Honigmann, *Ostgrenze*, 56-57. - *ODB*, ΙΙ, 1097.

32. Πέτρος Σικελιώτης, 43,17. Βλ. Lemerle, Pauliciens, 59-60. - Bryer - Winfield, 147, σημ. 25.

Χώραι ή Κυνοχωρίται³³, το Φαλακρόν όρος³⁴ και η Χερείανα χώρα, μεταξύ Χαλδίας και Κολωνείας³⁵. Σημειώνουμε, τέλος, ότι το κάστρο Κίβοσσα και οι Κυνός Χώραι δεν μνημονεύονται ούτε στο *Περί θεμάτων* ούτε στο *Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν*, παρά μόνο στον Πέτρο Σικελιώτη.

Η ιστορία του θέματος Κολωνείας εμφανίζεται σε σειρά μινειών στις βυζαντινές κυρίως πηγές, από το 855-858 περίπου ως την περίοδο μετά τη μάχη του Μαντζικέρτ, δηλαδή ως το 1075/1076³⁶. Σε ορισμένες περιπτώσεις η ιστορία αυτή συνδέεται με εκείνην του θέματος Χαλδίας, όπως φαίνεται και από τις περιπτώσεις των διπλών αξιωμάτων, π.χ. του δούκα Χαλδίας και Κολωνείας³⁷. Το 855-858, έτος κατά το οποίο ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Γ' εμφανίζεται να αυτοαποκαλείται πρόεδρος (επίσκοπος) Κολωνείας³⁸, η θεματοποίηση της περιοχής πρέπει να έχει ήδη συντελεστεί. Μεταξύ 882 και 883³⁹ ο Βασίλειος Α', φθάνοντας στην Καισάρεια στα πλαίσια μίας μεγάλης του εκστρατείας, γίνεται δέκτης επινικίων τιμών εκ μέρους των κατοίκων διαφόρων περιοχών, από τις οποίες περνούσε, όπως την Κολώνεια και το Λούλον⁴⁰. Στην Κολώνεια, αλλά και στη Χαλδία, είχαν γίνει επίσης συγκεντρώσεις δυνάμεων από τα δύο αυτά θέματα (*τοὺς Χάλδους και Κολωνειάτας*)⁴¹ μία δεκαετία πριν, δηλαδή το 872/873, κατά τις επιχειρήσεις του Βασιλείου Α' εναντίον των Παυλικιανών⁴². Στις αρχές του δέκατου αιώνα, περί το 901, οι στρατηγοί Λαλάκων των Αρμενιάκων και ανώνυμοι της Κολωνείας, Χαλδίας και Μεσοποταμίας επιχείρησαν

33. Πέτρος Σικελιώτης, 61,26, 65,21. Βλ. Lemerle, Pauliciens, 72.

34. Βλ. τα σχόλια στο *De Them.*, 142.

35. *Άγιος Εγγένιος* (Rosenqvist), 258,242-242. Πρβλ. Honigmann, *Ostgrenze*, 54. - Bryer - Winfield, 165-169.

36. Σημαντική είναι μία μνεία του al-Tabarī για την αραβική επιδρομή στο κάστρο της Κολωνείας από το 778 (πιο πάνω, σ. 323 σημ. 18). Για την προγενέστερη ιστορία της Κολώνειας βλ. πιο πάνω, σ. 158.

37. Βλ. πιο κάτω, σ. 486-487, 462. Για τη σταδιακή επικράτηση του αξιώματος του δούκα σε βάρος του στρατηγού βλ. Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, passim και Cheynet, *Du stratège au duc*, passim.

38. Συν. Θεοφ., 201,2. - Σκυλίτζης, 110,31-32. Πρέπει να πρόκειται για διακωμώδηση. Λίγο πριν από το 853, ο Τζανίων από το *καστέλλον τῆς Νικοπόλεως*, σύμφωνα με τον Πέτρο Σικελιώτη, 65,28-30, εμφανίζεται να εκτελεί τον αρεσιάρχη των Παυλικιανών Σέργιο. Βλ. Lemerle, Pauliciens, 59-60, 70-72.

39. Οι μουσουλμανικές πηγές χρονολογούν στο 879. Βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II,2, σ. 8 (al-Tabarī) και 137 (Ibn al-Athir). Πρβλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II,1, σ. 87, 90. - Κακαγιαννόπουλος, *Ιστορία*, Β', 302.

40. Συν. Θεοφ., 283,15-16. - Σκυλίτζης, 143,11-12.

41. Συν. Θεοφ., 269,16-17. Ο Σκυλίτζης, 136,36-37 δεν αναφέρει ονομαστικά τα δύο θέματα, αλλά την περιοχή μεταξύ *Άρσίνου και Εύφρατου*.

42. Βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II,1, σ. 45-46. - TIB 2, 81-82.

κοινή εκστρατεία κατά των Μουσουλμάνων στη Φασιανή⁴³, κάτι που ενδέχεται να σημαίνει ότι ο αυτοκράτορας Λέων Γ' πρέπει να είχε αρχικά εμπιστοσύνη στους στρατηγούς αυτούς των Αρμενικών θεμάτων, ότι δεν θα στραφούν εναντίον του⁴⁴. Πρόκειται για την ίδια περίπου εποχή, κατά την οποία έχουμε τους καταλόγους των «ῥογῶν» (αμοιβών) των στρατηγών, κλεισουραρχών κ.ά. αξιωματούχων επί Λέοντος Γ', οι οποίοι έχουν διασωθεί στο *Περί βασιλείων τάξεως* του Πορφυρογέννητου. Εδώ ο μισθός του στρατηγού Κολωνείας (12ου στην ιεραρχία των μικρασιατικών θεμάτων μετά τον 11ο στρατηγό Χαλδίας⁴⁵ και πριν από τον 13ο στρατηγό Μεσοποταμίας) είναι 20 λίτρες χρυσού⁴⁶.

Το έτος της Εγίρας 327/328 (= 938-940) εισέβαλε με μεγάλο στρατό και με μεγάλη ορμή σε περιοχές του θέματος Κολωνείας ο Χαμδανίδης εμίρης Sayf ad-Dawlah, καταστρέφοντας, όπως φαίνεται, την Κάμαχο⁴⁷ και λεηλατώντας τα περίχωρα της Κολωνείας, χωρίς όμως να κατορθώσει να καταλάβει το ίδιο το κάστρο της⁴⁸. Μαθαίνοντας αυτό το βίαιο περιστατικό, ο αυτοκράτορας Ρωμανός Α' φαίνεται ότι επέπληξε γραπτώς τον εμίρη, ο οποίος, σύμφωνα με τον Ibn Zafir Sibt ibn al-Djawsī και τον αρμένιο Στέφανο Asolik⁴⁹, απάντησε με μία τόσο προσβλητική επιστολή στο βυζαντινό αυτοκράτορα, ώστε ο τελευταίος ανεφώνησε: «Μου γράφεις αυτά, ωσάν να κατέλαβες την πόλη Κολώνεια!», κάτι που δείχνει αρκετά καθαρά τη σημασία που πρέπει να είχε για την αυτοκρατορία η Κολώνεια εκείνη την εποχή. Πάντως, μετά από τους διαπληκτισμούς αυτούς, ο Sayf ad-Dawlah αποφάσισε να καταλάβει στρατιωτικά το οχυρό κάστρο της Κολωνείας, ώστε να μπορέσει να αποστείλει στον Ρωμανό Α' τη σχετική επιστολή στον αρμόζοντα θριαμβευτικό τόνο. Τελικά όμως

43. *DAI*, 45,44-46, σ. 206: ... βασιλεύς Λέων ἀκούσας, ὅτι εἰς τὸν τόπον, τὸν λεγόμενον Φασιανὴν ἔλθόντες οἱ Σαρακηνοί, τὰς ἐκεῖσε ἐκκλησίας ἐποίησαν κάστρα, ἀπέστειλεν τὸν πατρίκιον (ὁ δὲ δεῖνα) καὶ στρατηγὸν τῶν Ἀρμενιῶνων τὸν Λαλάκωνα μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Κολωνείας. Πρβλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II,1, σ. 117, σημ. 3.

44. Λουγγής, *De admin. Imp.*, 139-140, σημ. 127. Για τα αρμενι(α)κά θέματα πρβλ. Seibt, *Terminus technicus*, 134.

45. Σημειωτέον ότι στο μεταγενέστερο *Τακτικὸν Escorial* η ιεραρχία αυτή έχει μεταβληθεί. Βλ. πιο πάνω, σ. 321 σημ. 6 και 8.

46. *De Cer.*, 697,1-3. Πρβλ. Vryonis, *Decline*, 309 (πίν. β'). - Κουταβά - Δεληβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος*, Β', 406.

47. Βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II, 1, σ. 289. Πρβλ. Χάσοσι, *Θεσμός θεμάτων*, 105-106, σημ. 39-40 με αραβική βιβλιογραφία.

48. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II, 1, σ. 289-290. - Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία*, Β', 367. - Bryer - Winfield, 147A.

49. Βλ. Runciman, *Romanus Lecapenus*, 143-144, με αναλυτική αναφορά των πηγών.

φαίνεται ότι πραγματοποιήσει το σχέδιό του μόνον εν μέρει, αφού το φρούριο άντεξε άλλη μία φορά και η ληηλασία περιορίστηκε και πάλι στα περιχώρα. Έτσι, ο εμίρης αναγκάστηκε να αποχωρήσει, σκοτώνοντας πάντως μεγάλο αριθμό από τον εκεί βυζαντινό πληθυσμό⁵⁰.

Το 969 έλαβε χώρα, κατά διαταγή του Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή που μόλις είχε δολοφονήσει τον Νικηφόρο Φωκά⁵¹, ο εκπορισμός του δούκα Χαλδίας και Κολωνείας⁵² Βάρδα Φωκά. Τόπος εξορίας του ήταν η Αμάσεια του θέματος των Αρμενιάκων⁵³. Λίγο αργότερα, μάλλον το 969/970, ο μοναχός Θεόδωρος Κολωνείας προωθήθηκε ως πατριάρχης Αντιοχείας, στα πλαίσια της πολιτικής αντιπαράθεσης του Τζιμισκή με τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτο, ως Θεόδωρος Β΄⁵⁴. Δέκα χρόνια μετά την εξορία του στην Αμάσεια, ο δούξ Χαλδίας και Κολωνείας Βάρδας Φωκάς σκότωσε σε προσωπική μονομαχία τον στασιαστή Κωνσταντίνο Γαβρά της Χαλδίας, ο οποίος είχε συνδράμει τον Βάρδα Σκληρό στην ανταρσία του κατά του Βασιλείου Β΄, ο οποίος προφανώς είχε επαναφέρει στα παλαιά του αξιώματα τον Βάρδα Φωκά⁵⁵. Ο ίδιος ο Βασίλειος Β΄ εξάλλου φρόντισε για την οχύρωση της Κολωνείας γύρω στο 1018⁵⁶.

Από τον Geizer ως τον Toynebe τονίστηκε η σημασία της Κολωνείας και της ευρύτερης περιοχής της ως τόπου συγκέντρωσης των μικρασιατικών θεμάτων⁵⁷ των Αρμενιάκων, της Παφλαγονίας και της Χαλδίας⁵⁸ - πλην της Κολωνείας. Το 1057, ο στρατηγός (και δουξ) Κολωνείας Κατακαλών Κεκαυμένος θα ενισχύσει το κίνημα του Ισαακίου Κομνηνού με δύο τάγματα από τα θέματα Κολωνείας και Χαλδίας, τα οποία συγκέντρωσε στην πεδιάδα της Νικόπολης⁵⁹, μαζί με τα επίσης σε ανταρσία

50. Στο ίδιο.

51. Σύμφωνα με τον Λέοντα Διάκονο, 7, 6, σ. 100, ο μοναχός Θεόδωρος Κολωνείας είχε προφητεύσει την άνοδο στο θρόνο και του Νικηφόρου Φωκά και του Ιωάννη Τζιμισκή.

52. Cheynet, Phocas, 307.

53. Σκυλίτζης, 284,13-14: *Βάρδαν δὲ τὸν νεώτερον δούκα τότε Χαλδίας καὶ Κολωνείας τυχόντα τὴν ἀρχὴν ἀφελόμενος ἐν Ἀμασειᾷ παρέπεμψε γράμμασι*. Βλ. πιο πάνω, σ. 143.

54. Λέων Διάκονος, 7, 6, σ. 100. - Σκυλίτζης, 286,56-60. Βλ. Καφαγιαννόπουλος, *Ιστορία*, Β΄, 416. Είναι περίπου σκοτεινό σημείο οι ρόλοι των πατριαρχών στη μόλις ανακτημένη από την αυτοκρατορία Αντιόχεια.

55. Σκυλίτζης, 325,72-74.

56. Σκυλίτζης, 363,49-51: *τὰ ... Κολωνείας, ... ὡς πη ἐδόκει ἀντὶ βέλτιστα, καταστησάμενος, καὶ φύλακας τοῖς θέμασι καὶ στρατηγὸς ἐπιστήσας*.

57. *Tres tractatus*, 80,10-12.

58. Βλ. σχόλια στο *Tres tractatus*, σ. 155.

59. Σκυλίτζης, 491,28-30. Βλ. και πιο κάτω, σ. 486.

τελούντα θεματικά στρατεύματα των Ανατολικών, της Σεβαστείας και της Καππαδοκίας⁶⁰.

Η συμμετοχή όμως των στρατευμάτων τόσων θεμάτων στο κίνημα του Ισαακίου Κομνηνού το 1057 άφησε τις αντίστοιχες περιοχές ανυπεράσπιστες στις επιδρομές των Σελτζούκων και των Τουρκομάνων του φυλάρχου Dinar, για τις οποίες επιδρομές κάνουν λόγο τόσο οι βυζαντινές, όσο και οι ανατολικές χριστιανικές πηγές⁶¹. Στις τελευταίες μάλιστα εμφανίζεται ο τύπος Kughuniya/Kughonia για την Κολώνεια, έναν τύπο που θα χρησιμοποιήσουν αργότερα, τον δέκατο τρίτο αιώνα, οι χρονικογράφοι των Σελτζούκων του σουλτανάτου του Rum⁶². Επίσης, εδώ εμφανίζεται και ο τύπος Kamah για την Κάμαχο, που την ίδια αυτή περίοδο (αμέσως μετά το 1057) λεηλατείται μαζί με την Κολώνεια και τη Μελιτηνή (Malatya) με μεγάλη σφοδρότητα, σύμφωνα με τον Ατταλειάτη⁶³. Οι επιχειρήσεις αυτές χρονολογούνται το 1059⁶⁴.

Περίπου μία δεκαετία αργότερα, την Κολώνεια και την περιοχή της θα κατέχει για ένα σύντομο χρονικό διάστημα ο στασιαστής νορμανδός μισθοφόρος Ροβέρτος Κρισπίνος, ο οποίος, σύμφωνα με τον Bryer, set himself up in the massive fortress of Koloneia, which controls the Pontic alum mines and had been the fief of the Kekaumenos family⁶⁵. Το κίνημα του Ροβέρτου Κρισπίνου στο ερμυνό φρούριο του Μαυροκάστρου χρονολογείται μεταξύ 1068 και 1069⁶⁶, το πιθανότερο όμως είναι ότι ξεκίνησε το 1069 και εξουδετερώθηκε με τον όρκο δουλώσεως του Νορμανδού προς τον Ρωμανό Δ' Διογένη το 1070⁶⁷. Και αυτό, επειδή γνωρίζουμε από πολλές συνδυαζόμενες μνείες στις πηγές⁶⁸, ότι η περιοχή της Κολωνείας (και αξίζει να σημειω-

60. Βλ. σχετικά Vryonis, *Decline*, 75-76. - Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία*, Β', 546 κε. - Savvides, Cecaumenos, αρ. 3, σ. 24, σημ. 5.

61. Ατταλειάτης, 78,9-16. - Συν. Σκυλίτση, 112,17-113,2. Βλ. Vryonis, *Decline*, 88 με όλες τις αρμενικές πηγές.

62. Όπως ο Ibn Bibi, έκδ. H. Duda, *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi*, Copenhagen 1959, 151-152, 306, 344.

63. Ατταλειάτης, 78,14-17: *μετελάμβανον δὲ τοῦ δεινοῦ ... Μεσοποταμία τε καὶ Χαλδία, Μελιτηνή καὶ Κολώνεια καὶ τὰ τῶν Εὐφράτης συγκείμενα ποταμῶ ...* Πρβλ. Honigmann, *Ostgrenze*, 184. - Vryonis, *Decline*, 88, σημ. 54.

64. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία*, Β', 554, σημ. 36, και 562.

65. Bryer, Gabrades, 167. Για τον Ουρσέλιο και τη σχέση του με το (παλαιό) θέμα Αρμενιάκων βλ. Ατταλειάτης, 184-185.

66. Οι περισσότεροι δέχονται το 1069: Vryonis, *Decline*, 91, 92. - TIB 2, 101, 104. - TIB 4, 74. - TIB 7, 99, 239. - Cheynet, *Contestations*, 75, αρ. 92 (την Πεντηκοστή του 1069). Για το 1068 βλ. *ODB*, II, 1138.

67. Βλ. Σαββίδης, *Μελέτες*, 111, σημ. 49.

68. Ατταλειάτης, 105,3-5, 136,13-15, 147,18-19, 168,3-4. - Συν. Σκυλίτση, 126, 20-21. - Ζωνάρας, III, 692-693.

θεί εδώ ότι ο Ατταλειάτης χρησιμοποιεί κατά κόρον τον όρο θέμα Κολωνείας) χρησιμοποιήθηκε, όπως και η Σεβάστεια, από τον Ρωμανό Δ' το 1068/1069 και το 1070/1071, δηλαδή ως λίγο πριν από τη μάχη του Μαντζικέρτ, ως τόπος συγκέντρωσης των στρατευμάτων του στη διάρκεια των επιχειρήσεών του κατά των Σελτζούκων και των Τουρκομάνων⁶⁹.

Τέλος, μετά το Μαντζικέρτ, η περιοχή της Κολωνείας, μαζί με τα σημαντικά κέντρα των Αρμενιάκων (Αμάσεια) και της Χαλδίας (Τραπεζούντα), βρίσκονταν ακόμα υπό βυζαντινή κυριαρχία, σύμφωνα με τον Ατταλειάτη⁷⁰. Λίγο πριν από τη σύλληψή του το 1071-1072 μάλιστα, ο Ρωμανός Δ' βρέθηκε για σύντομο χρονικό διάστημα στην Κολώνεια⁷¹. Ακόμη και αν αμέσως μετά η περιοχή περιήλθε για λίγο στους Τουρκομάνους⁷², εκεί έμελλε περί το 1074/1075 να επιβάλει την εξουσία του ο δουξ Χαλδίας (από το 1067) Θεόδωρος Α' Γαβράς (ο άγιος)⁷³, ο οποίος την ίδια εποχή είχε κατορθώσει να ανακτήσει την Τραπεζούντα από τους Σελτζούκους⁷⁴. Και ήταν ο ίδιος αυτός δούκας που αργότερα, το 1090/1091, θα υπερασπίσει την Κολώνεια και τη Νεοκαισάρεια των Αρμενιάκων από τις επιθέσεις των ανερχόμενων αντιζήλων των Σελτζούκων στη Μ. Ασία, των Ντανισμεντιδών⁷⁵.

69. Vryonis, *Decline*, 97. - Bryer - Winfield, 147.

70. Ατταλειάτης, 167,4-6, 168,3-5. - Βυθέννιος, 125-127. Βλ. Vryonis, *Decline*, 110. Πρβλ. Polemis, Notes, 63-64.

71. Ατταλειάτης, 168, 3-5. - Συν. Σκυλίτζη, 152,14. Πρβλ. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία*, Β', 679-680.

72. Bryer - Winfield, 147-148.

73. Γ' αυτόν, βλ. πιο κάτω, σ. 462, 486.

74. Βλ. Α. Σαββίδης, Ο βυζαντινός Πόντος έως τους Μεγάλους Κοιμηνούς, *Πρακτικά Α' Πανελληνίου Συνεδρίου για τον Ελληνισμό της Μικράς Ασίας*, Θεσσαλονίκη 1991, 68-69, σμμ. 38.

75. Bryer, Gabrades, 175, αρ. 3. Βλ. επίσης Χ. Μπαρτικάν, *Η βυζαντινή αριστοκρατική οικογένεια των Γαβράδων*, Αθήνα 1993, 44.

ΘΕΜΑ ΣΕΒΑΣΤΕΙΑΣ

Το θέμα Σεβαστείας, όπως και άλλα θέματα που ιδρύθηκαν μετά τον ένατο αιώνα (Κολωνείας, Τζαμανδού, Λυκανδού, Σελευκείας) φέρει το όνομα αρχαίας πόλεως, η οποία είχε μετατραπεί σε κάστρο. Η Σεβάστεια, γνωστή ως μητρόπολη της επαρχίας Αρμενίας Ι από τις *Notitiae episcopatuum* και τα πρακτικά Συνόδων, μνημονεύεται από τον Προκόπιο ως πόλις¹, της οποίας τα τείχη είχε ανεγείρει εκ βάθρων ο Ιουστινιανός Α'. Το 625 ο Ηράκλειος συγκέντρωσε το στρατό του και διαβαίνοντας τον Άλυ ποταμό διαχείμασε στην περιοχή κοντά στην ασφαλή Σεβάστεια², στην οποία δεν σημειώνονται σημαντικές αραβικές επιδρομές, εκτός από αυτή του 712, που μαρτυρείται από αραβικές πηγές³.

Από την περίοδο, κατά την οποία η Σεβάστεια τελούσε υπό τον στρατηγό του θέματος των Αρμενιάκων, δεν έχουμε πληροφορίες για την τύχη της, αλλά είναι γνωστό ότι αποτέλεσε κλεισούρα, μάλλον του Χαρσιανού⁴, επί Λέοντος ζ', πριν από το 908⁵. Κατά τη βασιλεία του ίδιου αυτοκράτορα προήχθη σε θέμα, πιθανώς την άνοιξη του 911⁶, όπως άλλωστε βεβαιώνει ο ίδιος ο Κωνσταντίνος Πορφυρογένητος στο *Περί θεμάτων*,⁷ όπου για την περιγραφή του θέματος χρησιμοποιεί, κατά την προσφιλή του συνήθεια, ορολογία της παλαιάς επαρχιακής διοίκησης⁸.

---

1. Προκόπιος, *Κτίσιμ.*, Γ, 4, 5, σ. 92.

2. Θεοφάνης, 314,21-23. Βλ. Bryer, *Cities of Heraclius*, 16-22. Πρβλ. Ramsay, *Geography*, 220, 267.

3. Lilie, *Reaktion*, 120. Σύμφωνα με τον Vryonis (*Decline*, 26) η Σεβάστεια ήταν ατείχιστη. Στο δεύτερο μισό του ένατου αιώνα μαρτυρούνται στη Σεβάστεια ιατροί, όπως και στην Τραπεζούντα και την Κελτζήνη: Άγιος Ευγένιος (Rosenqvist), 302,1023-1025.

4. Πρβλ. Cheynet, *Contestations*, 215.

5. *De Cer.*, 697,4-5. Βλ. Oikonomidès, *Listes*, 347, σημ. 334.

6. Oikonomidès, *Listes*, 349. Πρβλ. Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 46 σημ. 35 και *ODB*, III, 1861.

7. *De Them.*, 74,5-8. Τα λεγόμενα του Πορφυρογένητου περί Ιουλίου Καίσαρος και της γέννησής του με «καιοσαρική τομή» είναι τελείως δυσεξιχνάστα, παρ' όλη την ευρύτατη διάδοση της παράδοσης αυτής.

8. *De Them.*, 74,10-11. Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογένητος προσθέτει εδώ την εμβόλιμη φράση για τις «Καιοσαρικές πόλεις», η οποία δεν φαίνεται να έχει σχέση με τη Σεβάστεια.

Στο *Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν* ο εσπεμμένος συγγραφέας, εξηγώντας τις διαδοχικές διοικητικές φάσεις που γνώρισε η περιοχή της Σεβαστείας, πριν ιδρυθεί το ομώνυμο θέμα, με πρωτοβουλία του Λέοντος Σ', μνημονεύει τις δύο τούρμες του θέματος Σεβαστείας, Λάρισσα και Άμαρα ή Άβαρα, τα γνωστά παλαιά φρούρια των Παυλικιανών⁹. Η Άβαρα, πιθανώς τούρμα του θέματος Χαρσιανού, με την ίδρυση του θέματος Σεβαστείας, πέρασε στη δικαιοδοσία του νέου θέματος και κατόπιν, στα χρόνια του Ρωμανού Λακαπηνού, έγινε κλεισούρα¹⁰. Η Λάρισσα, πιθανώς αρχαία επισκοπή¹¹, αποτελούσε και αυτή τούρμα που αποκόπηκε μάλλον από το Χαρσιανόν και πέρασε στο θέμα Σεβαστείας¹². Ο Λέων Σ' την ανύψωσε σε κλεισούρα και με χρυσόβουλλο την παραχώρησε στον Αρμένιο Βασασάκιο και τους αδελφούς του Κρικιορική και Παζουνή, προσφέροντας μαζί το αξίωμα του κλεισουράρχη στον Βασασάκιο¹³. Η έλλειψη αφοσίωσης του Βασασακίου προς τη Μακεδονική δυναστεία οδήγησε στην υποβάθμιση της κλεισούρας σε τούρμα από τον ίδιο τον αυτοκράτορα¹⁴ και στην τελική αναγωγή της Σεβαστείας σε θέμα. Είναι προφανέστατη η προσπάθεια του Λέοντος Σ' να θίξει ολόένα και περισσότερο το θέμα Χαρσιανού και τελικά να μειώσει δραστικά την έκτασή του, χωρίς να γνωρίζουμε αν οι περιοχές που πέρασαν στο θέμα Σεβαστείας ήταν εύφορες και γόνιμες ή όχι, όπως η γειτονική Λάπαρα - Λυκανδός. Επίσης, διαφαίνεται η προσπάθεια του Λέοντος Σ' να δημιουργήσει πίσω από το Χαρσιανόν, όπου κυριαρχούσαν οι Δούκες, μία αλυσιδα θεμάτων πιστών στην Τη Μακεδονική δυναστεία.

Επικεφαλής του νέου θέματος τίθεται ο Λέων Αργυρός¹⁵, δηλαδή, ένας εκπρόσωπος των μεγάλων γαιοκτημόνων της Καππαδοκίας¹⁶. Η περίοδος στρατηγίας του Λέοντος Αργυρού στη Σεβάστεια συμπίπτει σε γενικές γραμμές με την περίοδο που ήταν στρατηγός Χαρσιανού ο Κωνσταντίνος Δούκας¹⁷ και έτσι θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η ίδρυση του θέματος Λυκανδού, λίγο αργότερα, λειτουργούσε ως αντι-

9. Συν. Θεοφ., 166,12-13. - Σκυλίτζης, 93,26. Βλ. Lemerle, Pauliciens, 88, σημ. 13, 98-99. Βλ. και πιο πάνω, σ. 159.

10. *DAI*, 50,167-168, σ. 240. Βλ. Oikonomidès, *Listes*, 360. Στρατηγός εγκαταστάθηκε μετά το 951/952. Πρβλ. Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Κλεισούρες*, 197.

11. *TIB* 2, 221.

12. *DAI*, 50,148-151, σ. 238. Βλ. Oikonomidès, *Listes*, 358. Στρατηγός μαρτυρείται μετά το 1007.

13. *DAI*, 50,142-144, σ. 238.

14. *DAI*, 50,148-149, σ. 240.

15. *DAI*, 50,149-151, σ. 240. Βλ. Vannier, *Argyroi*, 22-27. Η σφραγίδα του Λέοντος Αργυρού με το αξίωμα του στρατηγού (Schlumberger, *Sigillographie*, 620, αρ. 1), ίσως από την εποχή που ήταν στρατηγός Σεβαστείας· βλ. Vannier, *Argyroi*, 26.

16. Kaplan, Cappadoce, 138.

17. Βλ. Cheynet, *Contestations*, 322 και πιο πάνω, σ. 309.

στάθμισμα στις παράλληλες στρατηγίες των Δουκών στο Χαρσιανό και των Αργυρών στη Σεβάστεια.

Η πολιτική του Λέοντος Ξ' ως προς το θέμα Χαρσιανού και τα γύρω του θέματα Σεβαστείας και Λυκανδού δεν φαίνεται να διαφοροποιήθηκε κατά τη διάρκεια της αντιβασιλείας, αφού άλλωστε η αναγωγή της τούρμας Άβαρα, του θέματος Σεβαστείας, σε κλεισούρα έγινε από τον Ρωμανό Λακατηνό. Δεν είναι γνωστό, αν συνδέονται η προαγωγή της τούρμας Άβαρα σε κλεισούρα, ίσως και άλλες διοικητικές μεταβολές στην περιοχή, με τις δύο εκστρατείες του 927/928 και του 934 στη Μελιτηνή¹⁸.

Εκτός από την «αριστεία» και τις ικανότητες του μαγίστρου και δομειστικού των σχολών Ιωάννη Κουρκούα¹⁹, η καθ' όλα επιτυχής εκστρατεία του 934 στη Μελιτηνή πολλά θα μπορούσε να οφείλει στην αφοσίωση των θεμάτων Σεβαστείας και Λυκανδού²⁰ στη Μακεδονική δυναστεία²¹. Στην εκστρατεία του 934 η Συνέχεια Θεοφάνη²² αναφέρει ότι είχαν λάβει μέρος τα θέματα και τα τάγματα, αλλά επιπλέον και Αρμένιοι υπό τον Μελία²³. Μολονότι η μνεία της Συνέχειας Θεοφάνη μιλάει για τη συμμετοχή Αρμενίων, είναι άγνωστο αν και το θέμα Σεβαστείας είχε λάβει μέρος στην εκστρατεία αυτή.

Οι στρατηγοί του θέματος Σεβαστείας μετά τον Λέοντα Αργυρό σπανίζουν στις πηγές. Παρά τη σιωπή αυτή, θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι Αρμένιοι άρχοντες, όπως ήταν ο Μελίας, αφοσιωμένοι στη Μακεδονική δυναστεία, διοικούσαν την περιοχή, πιθανώς μέχρι το 951/952²⁴. Στα πλαίσια αυτά θα μπορούσε να ερμηνευθεί η σφραγίδα, χρονολογημένη στις αρχές του ενδέκατου αιώνα, του πρωτοσπαθαριού και στρατηγού Σεβαστείας Αρωνίου²⁵, άγνωστου από άλλες πηγές, αλλά αρμενικής καταγωγής, όπως προδίδει το όνομά του.

18. Πρβλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II,1, σ. 262 κ., 270 κ.

19. Συν. Θεοφ., 415,10-16. - Σκυλίτζης, 224,61-65.

20. Κοινή τύχη των δύο θεμάτων δείχνει να υποδηλώνει η ύπαρξη της σφραγίδας του κριτή Λυκανδού και Σεβαστείας Κωνσταντίνου, που χρονολογείται στο πρώτο μισό του δέκατου αιώνα βλ. Zacos, II, αφ. 803.

21. Λουγγής, *De admin. Imp.*, 138, 140.

22. Συν. Θεοφ., 416,14-17. Ο Σκυλίτζης (σ. 224,72-74) δεν μνημονεύει τη συμμετοχή θεμάτων και ταγμάτων υπό τον δομειστικό, αλλά αναφέρει ότι ο *ειρημένος δομειστικός*, δηλαδή ο Ιωάννης Κουρκούας, εξεστράτεψε και μαζί του ήταν οι Αρμένιοι με τον μάγιστρο Μελία.

23. Για τη μεγάλη συμβολή των Αρμενίων αρχόντων στην εκστρατεία βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II,1, σ. 269.

24. Oikonomidès, *Evolution*, 291. - Cheynet, *Contestations*, 396 κ.

25. Laurent, *Orghidan*, αφ. 231.

Στην περιοχή της Σεβαστείας βρισκόταν το φρούριο Κόπτον, επίσης γνωστό φρούριο των Παυλικιανών²⁶, στρατηγός του οποίου μνημονεύεται στο *Taktikon Escoria*²⁷, ενώ ένα άλλο γνωστό φρούριο της ίδιας περιοχής, η Λάρισσα, που είχε γίνει κλεισούρα, αποτελούσε τόπο στρατοπέδευσης του Βάρδα Σκληρού κατά την εξέγερσή του εναντίον του Βασιλείου Β', το 989²⁸.

Επί Βασιλείου Β', το 1021, η Σεβάστεια, μαζί με τη Λάρισσα και την Άβαρα, δηλαδή η περιοχή του θέματος Σεβαστείας, παραχωρήθηκαν στον Αρμένιο άρχοντα Σεναχηρείμ ως αντάλλαγμα της «παγγενούς» αφοσίωσής του στη Μακεδονική δυναστεία²⁹, ενώ ο ίδιος ο Σεναχηρείμ ορίστηκε ή στρατηγός Καππαδοκίας. Ίσως με την ενέργεια αυτή ο Βασίλειος Β' θεσμοθετεί παλαιότερη πρακτική της διοίκησης της περιοχής Σεβαστείας από Αρμένιο άρχοντα. Το νέο, όμως, αυτό καθεστώς δεν φαίνεται να διήρκεσε πολύ, καθώς τη διοίκηση της «χώρας» του Σεναχηρείμ³⁰, στην οποία περιλαμβάνεται και η Σεβάστεια, ανέλαβε ο πατριώτης Βασίλειος Αργυρός³¹. Η Σεβάστεια φαίνεται να έχει ηγετική θέση ανάμεσα στα άλλα φρούρια της περιοχής, που αποτελούν τα λεγόμενα αρμενι(α)κά θέματα (Τεφρική, Μεσοποταμία)³². Αυτό προκύπτει από τη μαρτυρία του Σκυλίτζη³³, κατά την οποία οι Σεβαστηνοί το 1057 παρουσιάζονται πρώτοι ανάμεσα στα αρμενι(α)κά θέματα της Μελιτηνής, της Τεφρικής και των λοιπών Άρμενίων, υπό τον μάγιστρο Κατακαλών Κεκαυμένο³⁴, και έχοντας μόλις προσχωρήσει στον στρατηγό αυτοκράτορα Ισαάκιο Κομνηνό.

Ο Ρωμανός Δ' Διογένης, ο οποίος, όπως είναι γνωστό, αποστρεφόταν την *έν βασιλίδι τρυφήν τε και θυμηδίαν*³⁵, επεδίωξε ανάμεσα σε άλλα και τον επανέλεγκο της περιοχής Σεβαστείας και Κολωνείας, καθώς και της περιοχής με τη γνωστή διοί-

26. Σκυλίτζης, 135,11. Βλ. Lemerle, Pauliciens, 100, σημ. 48. - TIB 2, 209.

27. Oikonomidès, *Listes*, 267.

28. M. Canard, Deux documents arabes sur Bardas Skléros, *Atti del V Congresso internazionale di studi bizantini*, Roma 1936, I, 62-63. Πρβλ. Seibt, *Skleroi*, 37-47.

29. Σκυλίτζης, 354,94-355,4.

30. ... *μη οίος ὢν ἀντέχει προσέδραμε τῷ βασιλεὶ παραδοὺς τὴν ἑαυτοῦ χώραν*: Σκυλίτζης, 355,5-6. Βλ. Cheynet, *Contestations*, 396.

31. Vannier, *Argyroi*, 39-41.

32. Βλ. πιο πάνω, σ. 126.

33. Σκυλίτζης, 491,39-41.

34. Βλ. τη λεπτομερή περιγραφή του Σκυλίτζη, 489-491, για τη βαθμιαία προσχώρηση του Κατακαλών Κεκαυμένου στον Ισαάκιο Κομνηνό και την παράταξή του. Βλ. Shepard, *Catakalon Cecaumenos*, 280 κε.

35. Συν. Σκυλίτζη, 124,20-21. Διαφορετικά αντιμετωπίζει ο Μιχαήλ Ψελλός τη δράση του αυτοκράτορα αυτού. Βλ. και το πρόσφατο άρθρο της Eva de Vries-van der Velden, Psellos, Romain IV Diogénès et Mantzikert, *Bsl* 58, 1997, 274-310.

ηπτική ονομασία αρμενι(α)κά θέματα³⁶. Κατά τις εκστρατείες αυτές η Σεβαστεία, όπως και η Λυκανδός, αποτέλεσε ορμητήριο του Ρωμανού Δ', αλλά και τόπο ανάπαυσης του στρατού³⁷.

Περιγράφοντας ο Ατταλειάτης τις τρεις εκστρατείες (1068, 1069, 1071) ανακατάληψης της περιοχής από τους Τούρκους, εκτός από την παραστατική γεωγραφική απεικόνιση, προσφέρει επιπλέον χαρακτηριστικές λεπτομέρειες για τις σκληρές καιρικές συνθήκες που επικρατούσαν στην περιοχή κατά τη διάρκεια του θέρους. Ο αυτοκράτορας ακολούθησε τη συνήθη τακτική, λέει χαρακτηριστικά ο Ατταλειάτης: επέλεξε να καταλύσει στο θέμα Λυκανδού³⁸ τους καλοκαιρινούς μήνες και να επαναλάβει την εκστρατεία το φθινόπωρο, *όποταν τὸ πολὺ τῆς φλογὸς ἐκ τῆς ἀποστάσεως ὁ ἥλιος ἀποτίθεται, ἵνα μὴ τῶ ἀσυνήθει τοῦ καύσωνος διαλωβηθῆ τὸ στρατόπεδον καὶ νόσοις ἄλωσιμον γένηται*³⁹.

Από τη δεύτερη εκστρατεία του αυτοκράτορα είναι γνωστή η επιστολή που απηύθυνε ο Ρωμανός στον μητροπολίτη Μωκισσού, όπου μνημονεύεται και ο τότε μητροπολίτης Σεβαστείας Θεοφάνης⁴⁰. Αφηγούμενος την τρίτη εκστρατεία (1071) του Ρωμανού Δ' Διογένη προς το Μαντζικέρτ, ο αυτόπτης ιστορικός Ατταλειάτης αναφέρει τη συνταρακτική λεπτομέρεια του δρόμου με τα πτώματα από τη μάχη του προηγούμενου χρόνου, κατά την οποία είχε ηττηθεί ο κουροπαλάτης Μανουήλ Κομνηνός. Μόλις είδαν το αποτρόπαιο θέαμα, οι στρατιώτες το θεώρησαν *οὐκ εὐθετον θέαμα* και προάγγελο κακῶν⁴¹. Και είχαν δίκιο.

36. ... *διὰ τῆς Κολωνείας καὶ τῶν Ἀρμενιακῶν θεμάτων μέχρι Σεβαστείας ὁ βασιλεὺς σὺν τῶ στρατεύματι διελήλυθεν*: Ατταλειάτης, 136,13-15. Βλ. και Συν. Σκυλίτζη, 138,4-6. Βλ. VTIB 2, 32.

37. Ατταλειάτης, 105,4-9, 107,1-3, 139, 20-21. - Συν. Σκυλίτζη, 126,20-24, 127,5-6, 139,24-25. Βλ. Vryonis, *Decline*, 33.

38. VTIB 2, 95 και 136.

39. Ατταλειάτης, 105,4-9.

40. Σ. Β. Κουγέας, Γράμμα του αυτοκράτορα του Βυζαντίου Ρωμανού Διογένης, *Εἰς μνήμην Σπυριδωνος Λάμπρου*, Αθήνα 1935, 574-579.

41. Ατταλειάτης, 147,16-148,2. Βλ. Vryonis, *Decline*, 96, σημ. 94, 97.

ΘΕΜΑ ΛΕΟΝΤΟΚΩΜΗΣ (ΤΕΦΡΙΚΗΣ)

Ένα από τα ελάχιστα - χαρακτηριζόμενα ως εφήμερα - θέματα της ανατολικής Μ. Ασίας στο μέτωπο των βυζαντινο-αραβικών συνόρων του δέκατου αιώνα¹, παρουσιάζει τις γνωστές ασάφειες που ταλανίζουν την έρευνα στην περίπτωση αυτή, βέβαια περισσότερο χρονολογικές παρά τοπογραφικές.

Το θέμα Λεοντοκόμης ή Τεφρικής συμπεριλαμβανόταν στα εδάφη του αρχικού μεγάλου θέματος των Αρμενιάκων, του οποίου η σταδιακή διάσπαση διήρκεσε περίπου από τα μέσα της τρίτης δεκαετίας του ένατου αιώνα έως τα μέσα περίπου του δέκατου². Επίκεντρο του νέου θέματος υπήρξε η πόλη της Τεφρικής (Tiwrik, Divrik, σμμ. τουρκ. Dıvriği), το παλαιό ισχυρό προπύργιο των Παυλικιανών και ο χώρος των κύριων επιχειρήσεων του Βασιλείου Α' εναντίον τους. Η πόλη ήταν στρατηγικά τοποθετημένη νοτιοανατολικά της Σεβαστείας και δυτικά του Ευφράτη, ενώ ο χρόνος κατάληψής της, είτε από τον ίδιο τον Βασίλειο Α', είτε από τις δυνάμεις του τελευταίου, παλαιότερα θεωρήθηκε ότι ήταν η περίοδος μεταξύ 871 και 873 (οι περισσότεροι δέχονται το 872), μέσα στην τελευταία εικοσαετία, όμως, έχει προταθεί η εκδοχή του 878³. Εκείνο, το οποίο μας ενδιαφέρει κυρίως εδώ, είναι το γεγονός ότι η πόλη αυτή, που αρχικά σαφώς συμπεριελήφθη στα εδάφη του θέματος Αρμενιάκων⁴, φαίνεται για κάποιο διάστημα, από τα μέσα περίπου του ένατου αιώνα και

---

1. Βλ. Toynbee, *Porphyrogenitus*, 274, που ταυτίζει την εφήμερη ύπαρξη του θέματος Λεοντοκόμης/Τεφρικής με την εφήμερη ύπαρξη του Χαρπεζικίου. Πρβλ. Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 46-47, όπου, προφανώς εκ παραδρομής, σημειώνεται: «μέσα στον ένατο αιώνα». Στον ένατο αιώνα, αλλά με ερωτηματικό, φαίνεται να αποδίδεται το θέμα Λεοντοκόμης στον πίνακα II του *De Them*.

2. Πρβλ. πιο πάνω, σ. 159, 324 και πιο κάτω, σ. 344.

3. Τη χρονολόγηση στο 878 πρότεινε ο Lemerle, *Pauliciens*, 108. Πρβλ. TIB 2, 85 και 294. - Βλουίδου, *Συμβολή*, 307, σμμ. 3. Επίσης, βλ. Οικονομίδης, *Listes*, 350, σμμ. 355. - Mc Cormick, *Eternal Victory*, 154, σμμ. 84. - Κόλια - Δερμιτζάκη, *Άκτα και θρίαμβοι*, 404, σμμ. 24. Για τη χρονολόγηση στο 872 βλ. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II, 1, 38, σμμ. 1. - Κουταβά - Δεληβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος*, Β', 575. Ατυχώς, ελάχιστα στοιχεία για την ιστορία της Τεφρικής πριν από τον ενδέκατο αιώνα υπάρχουν στην *EI, Divriği* (διαδοχικά άρθρα των Cl. Huart και Dominique Sourdel - Thomine).

4. Όπως θα δειχθεί πιο κάτω, η Τεφρική ανήκε στο θέμα Κολωνείας, από την ίδρυσή του τον ένατο αιώνα, ενώ, στη συνέχεια, έγινε αρχικά κλεισούρα και, κατόπιν, θέμα.

εξής, ότι αποτέλεσε συνοριακό σημείο του θέματος Κολωνείας, όπως εξάλλου αναφέρεται από τον Πορφυρογέννητο στο *Περί θεμάτων*⁵.

Επειδή, όμως, η προαναφερόμενη πληροφωρία του Πορφυρογέννητου θα μπορούσε να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι την εποχή συγγραφής του *Περί θεμάτων*⁶ η Τεφρική αποτελούσε ακόμη συνοριακό τμήμα του θέματος Κολωνείας, σπεύδουμε να τονίσουμε ότι η πληροφωρία του λόγιου αυτοκράτορα σχετίζεται με προγενέστερη εποχή, κατά πάσα πιθανότητα με το δεύτερο μισό του ένατου αιώνα, αφού σαφώς γίνεται παράλληλη μνεία στην κατάληψή της από τον Βασίλειο Α⁷. Εξάλλου, την εποχή συγγραφής του *Περί θεμάτων* η Τεφρική θα πρέπει να είχε σίγουρα προαχθεί σε θέμα, όπως θα φανεί πιο κάτω, παρόλο που στο *Περί θεμάτων* δεν αναφέρεται καθόλου το θέμα Λεοντοκόμης/Τεφρικής.

Αρχικά, λοιπόν, το θέμα Λεοντοκόμης/Τεφρικής, που συμπεριελάμβανε τα εδάφη γύρω από την ίδια την πόλη, είχε αποτελέσει την ονομαζόμενη «κλεισούρα⁸ της Λεοντοκόμης»: αυτή ήταν η επίσημη διοικητική ορολογία για την (αρχική) κλεισούρα της Τεφρικής⁹, ο δε *κλεισουράρχης Λεοντοκόμεις* αναφέρεται σαφώς στον κατάλογο «ῥόγευσης» (μισθοδοσίας) των βυζαντινών θεματικών αξιωματούχων (στρατηγών και κλεισουραρχών) μεταξύ των ετών 908 και 910/911, τον οποίο διέσωσε ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος στο *Περί βασιλείου τάξεως (ὁ στρατηγός Λεοντοκόμεις, ὃς ὦν τότε κλεισουράρχης)*¹⁰.

Στον προαναφερόμενο πολύτιμο πίνακα ο κλεισουράρχης της Λεοντοκόμης αμειβόταν με πέντε λίτρες χρυσού ετησίως, ενώ βρισκόταν ιεραρχικά στη δέκατη ἔβδομη θέση του θεματικού καταλόγου, κάτω από τον κλεισουράρχη Σελευκείας, που επίσης λάμβανε πέντε λίτρες ετήσιο μισθό, και πάνω από τον στρατηγό Κιβυρραιωτών, η αμοιβή του οποίου ήταν δέκα λίτρες το χρόνο¹¹.

5. *De Them.*, 74,8-9, και 141(σχόλια). Στο χάρτη, ο Pertusi περιέλαβε την Τεφρική στα ὄρια του θέματος Σεβαστείας. Πρβλ. επίσης, Oikonomidès, *Listes*, 243. - *Tres tractatus*, 157. Πρβλ. πιο πάνω, σ. 324.

6. Βλ. πιο κάτω, σ. 340.

7. *Tres tractatus*, 140.

8. Βλ. Ferluga, *Clisure*, passim. - Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Κλεισούρες*, passim. - Oikonomidès, *Listes*, 342, σμμ. 313. - *ODB*, II, 1132.

9. Βλ. Ferluga, *Clisure*, 21. - Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 47, σμμ. 37, και 69-70, σμμ. 20. - Της ίδιας, *Κλεισούρες*, 196-197, σμμ. 78. Πρβλ. και Toynebee, *Porphyrogenitus*, 258, 289, 382.

10. *De Cer.*, 697,7-8. Πρβλ. Vryonis, *Decline*, 5 (πίνακας). - Κουταβά - Δεληβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος*, Β', 431. - Toynebee, *Porphyrogenitus*, 251 και 258.

11. Πρβλ. *De Them.*, πίνακας I.

Η ταύτιση της Τεφρικής με τη Λεοντοκόμη¹² είναι πιθανή κυρίως λόγω της μνείας του μεταγενέστερου *Τακτικού Escorial* (γράφτηκε μεταξύ 971 και 975), που αναφέρει στρατηγό *Τεφρικής ήτοι Λεοντοκόμης*¹³, ο οποίος ιεραρχικά έπεται του στρατηγού Δερζιηνής (Δερτζιηνής), ενώ προηγείται - μεταξύ άλλων - των στρατηγών Χαρπεξικίου, Ρωμανοπόλεως και Χοζάνου. Αξίζει εδώ να σημειωθεί η άποψη του Τοϋνβее ότι η ονομασία Λεοντοκόμη¹⁴ πρέπει να προήλθε από κάποιον «κόμη» Λέοντα, τον οποίο μάλιστα ταυτίζει με τον καππαδοκικής προέλευσης Λέοντα Φωκά¹⁵, γιο του Νικηφόρου Φωκά του παλαιού¹⁶, για τη σταδιοδρομία του οποίου, πάντως, ελάχιστα πράγματα γνωρίζουμε σχετικά με την περίοδο ανάμεσα στις αρχές του δέκατου αιώνα και το 917¹⁷, και έτσι, η άποψη αυτή παραμένει τελείως υποθετική. Επίσης, πρέπει να αναφερθεί εδώ ότι εκτός από το χωριό Γοηλέων ή Ωή Λέων, το οποίο, όπως είναι γνωστό, σαφώς συνδέεται με τη στασιαστική δράση του Λέοντος Φωκά το 919¹⁸, στη μονογραφία του Djuricé περί των Φωκάδων αναφέρεται, σε σχέση πάντα με τον μάγιστρο και δομέστικο Λέοντα, η Λεοντοκόμη / Τεφρική¹⁹, κάτι που ενισχύει έμμεσα, αλλά όχι τεκμηριωμένα, την άποψη του Τοϋνβее, που συνδέει το όνομα «Λεοντοκόμη» με τον δομέστικο των σχολών Λέοντα Φωκά.

12. Ο τύπος του Πορφυρογέννητου «Λεοντοκόμη - Λεοντοκόμεις» (από το *Λέων κόμης*) αντιπαρατίθεται σε εκείνον των *Τακτικών* «Λεοντοκόμη - Λεοντοκόμης». Το *Τακτικόν Benešenič* γράφει «Λεοντοκόμεις». Ο τελευταίος τύπος προέρχεται προφανώς από το *Λέοντος κόμη*, υπονοώντας πιθανότατα κάποιο μέρος που ιδρύθηκε επί Λέοντος ζ' ή κάποιον τόπο που διασώζει την ανάμνηση κάποιου Λέοντος. Βλ. Oikonomidès, *Listes*, 350. Για τη Λεοντόπολη της Ισαυρίας βλ. ΤΙΒ 4, 198-200.

13. Βλ. Oikonomidès, *Listes*, 267, και σχόλια σ. 242-243 με το χάριτ Ι, στο τέλος. Επίσης, βλ. Oikonomidès, *Frontière orientale*, 286 και τους ένθετους χάρτες στην ΤΙΒ 2. «Επεξηγηματική» χαρακτηρίζει τη μνεία αυτή η Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 59-60, σημ. 20.

14. Βλ. πιο πάνω, σημ. 12.

15. Τοϋνβее, *Porphyrogenitus*, 258. Εξαιτίας της ασάφειας, με την οποία οι πηγές περιβάλλουν την πρόμη σταδιοδρομία του Λέοντος Φωκά (πρβλ. Djuricé, *Porodica*, 240 κε. και Cheynet, *Phocas*, 296-297 και 313), είναι δύσκολο να εξακριβωθεί το πότε αυτός έγινε δομέστικος των σχολών.

16. Μέχρι να διορισθεί *μονοστράτηγος τῶν δυτικῶν θεμάτων* το 885, ο Νικηφόρος αυτός είχε διατελέσει και στρατηγός του θέματος Χαροϊανού (μάλлон από το 873), ενώ το πότε υπήρξε στρατηγός Θρακησίων παραμένει αντικείμενο έρευνας. Βλ. πιο κάτω, σ. 410 και σ. 460.

17. Η γέννησή του υπολογίζεται ανάμεσα στο 875 και το 880 από τον Cheynet (*Phocas*, 296). Η ύστερη δράση του, με γνωστές χρονολογίες την ήττα του από τους Βουλγάρους το 917 και τη συμμετοχή του στα γεγονότα του 919. Ανάμεσα στα άλλα βλ. Jenkins, *Imperial Centuries*, 334-336. - Μπουρδάρα, *Καθοσώσεις και τυραννίς*, 60-64. Πρβλ. *ODB*, II, 1666.

18. Στο θέμα Ανατολικών. Βλ. Ramsay, *Geography*, 143, που, αρχικά, δημιουργεί μία Λεοντοκόμη στη Φρυγία, αναγνωρίζοντας στη συνέχεια ότι μπορεί να ταυτίζεται με το χωριό Ωή Λέων. Βλ. σχετικά πιο πάνω, σ. 95, 109, όπου και οι παραπομπές στις πηγές.

19. Djuricé, *Porodica*, 244, σημ. 35.

Εικάζεται δηλαδή ότι δεν αποκλείεται ο τελευταίος να είχε διατελέσει «κόμης» της Τεφρικής (έξ ου και το Λεοντοκόμη με «όμικρον» το τελευταίο «ο») κατά την εποχή που η περιοχή ήταν ακόμη κλεισούρα και κατά την οποία ο Cheynet υποθέτει ότι πιθανόν να ήταν ο Λέων Φωκάς στρατηγός του θέματος Ανατολικών²⁰.

Το κυριότερο πρόβλημα, όμως, σχετίζεται με την εποχή της προαγωγής της κλεισούρας Τεφρικής/Λεοντοκόμης σε θέμα, καθώς η προαναφερόμενη μνεία του *Περί βασιλείων τάξεως*²¹ γράφτηκε σε εποχή που οπωσδήποτε η μεταβολή αυτή θα πρέπει να είχε επιτελεστεί (μέσα δέκατου αιώνα), κάτι που ήδη διαφαίνεται και στο *Τακτικόν Βενεσενιζ* (γραμμένο μεταξύ 934 και 944), με σαφή μνεία (*ο στρατηγός Λεοντοκόμews*, με τον μάλλον σωστό τύπο με «ωμέγα»)²². Εδώ ο προαναφερόμενος στρατηγός κατέχει τη δέκατη έκτη θέση στην ιεραρχία των θεμάτων της Ανατολής και της Δύσης.

Από τις σχετικές απόψεις για τη χρονολόγηση της προαγωγής αυτής αναφέρουμε εδώ εκείνες του Honigmann για την περίοδο μεταξύ 913 και 935 (στην περίοδο αυτή όρισε ο ίδιος ερευνητής τη σύνταξη του *Τακτικού Βενεσενιζ*)²³, του Ferluga (με βάση τη χρονολόγηση του Ostrogorsky για τη συγγραφή του ίδιου *Τακτικού*) μεταξύ 921 και 934²⁴, και του Οικονομίδη μεταξύ 934 και 944²⁵, ενώ πρόσφατα ο Foss υιοθετεί την εκδοχή του 940 περίπου²⁶.

Πάντως, το ζήτημα που έθεσε ο Ostrogorsky για εκ παραδρομής αποσιώπηση από τον Πορφυρογέννητο του θέματος Λεοντοκόμης/Τεφρικής στο *Περί θεμάτων* μάς επαναφέρει στο πρόβλημα του χρόνου συγγραφής του έργου. Αν π.χ. γράφτηκε μεταξύ 934 και 944²⁷, τότε το γεγονός ότι το θέμα αυτό δεν συμπεριελήφθη μπορεί πράγματι να έγινε εκ παραδρομής, δηλαδή να μην πρόλαβε ο Πορφυρογέννητος να συμβουλευτεί στο σημείο αυτό το *Τακτικόν Βενεσενιζ*, έργο σύγχρονο του *Περί θεμάτων*. Αν, όμως, ισχύει η χρονολόγηση για το *Περί θεμάτων* με *terminum post*

20. Με σχετική χρονολόγηση γύρω στο 900. Πρβλ. Cheynet, Phocas, 297. Όπως κι αν έχουν τα πράγματα, πρόκειται για τις ρυθμίσεις στα θέματα του Λέοντος Ψ', οπότε μπορεί να αποκλήθηκε η Τεφρική Λεοντοκόμη (φρυσικά, τελείως ανεξάρτητα από το *χωρίον* Γοηλέων ή Ωή Λέων στο θέμα των Ανατολικών) και επιπλέον τότε να έγινε και κλεισούρα. Η εκδοχή αυτή φαίνεται λογική.

21. Βλ. πιο πάνω, σ. 338 σημ. 10.

22. Βλ. Οικονομίδης, *Listes*, 247,14. Επίσης, βλ. Toynebee, *Porphrogenitus*, 258, 382.

23. Honigmann, *Ostgrenze*, 52 και 55.

24. Ferluga, *Clisure*, 21. Πρβλ. επίσης Ostrogorsky, *Taktikon*, 48-49, 51. - Του ίδιου, *Livre des thèmes*, 39-46.

25. Οικονομίδης, *Listes*, 240 και 350. - Του ίδιου, *Frontière orientale*, 286, σημ. 4. Ίδια άποψη στην *TIB* 2, 84 και 295 και στο *Tres tractatus*, 190 και 248.

26. *ODB*, III, 2025.

27. Βιβλιογραφία στην Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 47, σημ. 37, και 60, σημ. 20.

quem το 952²⁸, δηλαδή αρκετά αργότερα από το *Τακτικόν Benešenič*, τότε η αποσιώπηση της Λεοντοκόμης/Τεφρικής στο *Περί θεμάτων* έγινε, όπως ίσως και άλλες τέτοιες αποσιωπήσεις, για λόγους που μόνο ο Πορφυρογέννητος γνώριζε - ίσως και σκόπιμα -, εφόσον η Τεφρική αναφέρεται εδώ αναχρονιστικά ακόμα ως τμήμα του θέματος Κολωνείας.

Σχετικά με τη χρονολόγηση αυτή, η Γρηγορίου - Ιωαννίδου στη διατριβή της υιοθετεί την άποψη περί χρονολόγησης του *Περί θεμάτων* μεταξύ 934 και 944, θεωρεί μάλιστα ότι θα πρέπει να προτιμηθεί η περίοδος πλησιέστερα προς το 934 και όχι εκείνη προς το 944 σύμφωνα με το *Τακτικόν Benešenič*, το οποίο θεωρεί πλησιέστερο προς το 944²⁹, εκδοχή με την οποία συμφωνεί αδρά, όπως είδαμε, και ο Foss.

Στο *Περί βασιλείου τάξεως*, πάντως, υπάρχουν δύο ακόμα μνείες για την Τεφρική στην περίοδο πριν η τελευταία γίνει πυρήνας θέματος (ή ακόμη και κλεισούρας). Στην πρώτη μνεία αναφέρεται η πόλη ως τόπος συγκέντρωσης των «Ἀρμενι(α)κῶν θεμάτων»³⁰, ενώ στη δεύτερη αναφέρεται σαφώς - και μάλιστα ως τίτλος κεφαλαίου - *Ἡ ἀπό τοῦ φροσσάτου ἐπάνοδος Βασιλείου τοῦ φιλοχρίστου βασιλέως ἀπὸ Τεφρικής καὶ Γερμανικείας* (χρονολογούμενη, όπως είδαμε παραπάνω, στο 872 ή στο 878)³¹.

Η τελευταία γνωστή μνεία στο θέμα της Τεφρικής (χωρίς μνεία της άλλης του ονομασίας: Λεοντοκόμης) γίνεται στις αρχές του δεύτερου μισού του ενδέκατου αιώνα, δηλαδή περίπου οκτώ δεκαετίες μετά την τελευταία χρονικά μνεία που συναντήσαμε, εκείνη του *Τακτικού Escorial*. Συγκεκριμένα, οι άρχοντες και στρατιώτες «ἐκ τῆς Τεφρικής», μαζί με τους «Σεβαστηνοὺς», τους «Μελιτηνοὺς» και τους «λοιποὺς Ἀρμενίους», συναθροίζονται από τον Κατακαλὼν Κεκαυμένο το 1057 για να βοηθήσουν το κίνημα του Ισαακίου Α' Κομνηνού κατά του αυτοκράτορα Μιχαήλ 7³², στο οποίο - όπως είναι γνωστό³³ - πήραν μέρος και τα τάγματα των θεμάτων της Χαλδίας και Κολωνείας, μεταξύ άλλων, που συναθροίστηκαν επίσης από τον Κεκαυμένο στην πεδιάδα της Νικόπολης (του θέματος Κολωνείας). Αυτή είναι η τελευταία, απ' όσο μπορούμε να γνωρίζουμε, αναφορά στην Τεφρική ως θέμα.

28. Βλ. Lounghis, *Sur la date*, 304. Με την άποψη αυτή συμφωνεί και η Ahrweiler, *Sur la date*, 2, σημ. 6, 7, 8.

29. Βλ. πιο πάνω, σ. 340, σημ. 27.

30. *Tres tractatus*, 80,13-14 και 157 (σχόλια). Βλ. και Seibt, *Terminus technicus*, 140.

31. *Tres tractatus*, 140, και 268-269 (σχόλια).

32. Σκυλίτσης, 491,39-41: *τοὺς Σεβαστηνοὺς καὶ τοὺς Μελιτηνοὺς καὶ τοὺς ἐκ Τεφρικής καὶ τῶν λοιπῶν Ἀρμενίων ἄρχοντας καὶ στρατιώτας συναθροίσας ...* . Πρβλ. Vryonis, *Decline*, 75-76.

33. Βλ. πιο πάνω, σ. 129, 327, όπου οι σχετικές λεπτομέρειες.

ΘΕΜΑ ΧΑΡΠΕΖΙΚΙΟΥ

Το «μυστηριώδες θέμα Χαρπεζικίου» (le mystérieux thème du Kharpézikion), σύμφωνα με το χαρακτηρισμό του Vasiliev¹, υπήρξε μία ελάσσων και σχετικά βραχύβια στρατιωτικο-διοικητική περιφέρεια στο ανατολικό σύνορο του δέκατου αιώνα, με κύρια εποχή ύπαρξης το τρίτο τέταρτο του αιώνα αυτού (δηλαδή μεταξύ 949/950 και 975 περίπου). Μνημονεύεται, μαζί με τα επίσης ελάσσονα θέματα Χοζάνου, Ασμοσάτου (Ασμοσάτων), Δερ(τ)ζηνής, Τζιλιάπερτ, Λεοντοκόμης και Θεοδοσιουπόλεως², τα αποκαλούμενα «ελάσσονα αρμενι(α)κά»³, στις ανατολικές εσχαιές της Μ. Ασίας ήδη προς τα τέλη του πρώτου μισού του δέκατου αιώνα⁴.

Η ύπαρξη αυτής της μικρής θεματικής ενότητας αναφέρεται σαφώς από τον Κωνσταντίνο Ζ' Πορφυρογέννητο, όχι όμως στο *Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν*, αλλά στο *Περί βασιλείου τάξεως*⁵, σε σχέση μάλιστα με την εκστρατεία που έλαβε χώρα το 949⁶ κατά του μουσουλμανικού εμφράτου της Κρήτης, επιχείρηση στην οποία το θέμα Χαρπεζικίου συμμετέσχε με «καβαλλαρικούς» δυνάμεις, δηλαδή με ίλες ιππέων⁷. Ο στρατηγός του θέματος αναφέρεται ανώνυμα δύο φορές, μία στο *Περί βασιλείου τάξεως* για το 949 σε σχέση με την προαναφερόμενη επιχείρηση⁸ και

---

1. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II,1, 338.

2. Ειδικότερα για το θέμα Θεοδοσιουπόλεως βλ. πιο κάτω, σ. 294, σημ. 52. Για τα υπόλοιπα ελάσσονα θέματα και τους στρατηγούς τους βλ. Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 59-61 με τις σημειώσεις. Πρβλ. Oikonomidès, *Listes*, 355-356, 358-361.

3. Για τον όρο βλ. Oikonomidès, *Listes*, 345. - Του ίδιου, *Frontière orientale*, 288, 296. - Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 55. - Κουταβά - Δεληβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος*, Β', 615. Τελευταία, Seibt, *Terminus technicus*, 134-140.

4. Βλ. Oikonomidès, *Frontière orientale*, 287-288. - Του ίδιου, *Listes*, 241-242, 359. - Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 60, σημ. 21. - Κουταβά - Δεληβοριά, *Γεωγραφικός κόσμος*, Β', 608.

5. *De Cer.*, 662,17-22, 666,22-667,1, 669,5-10. Αναφερόμενος στα χωρία αυτά, ο Jenkins (*Commentary*, 209) πίστευε ότι το θέμα Χαρπεζικίου υπήρξε πολύ βραχύβιο και ότι αναφέρεται μόνο για το 949. Η ίδια άποψη στον Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II,1, 336, σημ. 5.

6. Για τη χρονολογία βλ. Oikonomidès, *Listes*, 241-242. Πρβλ. *IEE*, Η, 170.

7. Βλ. σχετικά Honigmann, *Ostgrenze*, 76-77. - Toynebee, *Porphyrogeniūs*, 274. - Tsougarakis, *Crete*, 188.

8. *De Cer.*, 667,6-7: *ὁ στρατηγὸς Χαρπεζικίου μετὰ παντὸς τοῦ θέματος αὐτοῦ...*

μία στο *Τακτικόν Escorial* για την περίοδο 971-975⁹, όπου ιεραρχικά έπεται κατά δύο θέσεις του στρατηγού Δερ(τ)ζηνής, ενώ προηγείται κατά δύο θέσεις εκείνου του Χοζάνου (και κατά δέκα θέσεις εκείνου των Ασμοσάτων/Σαμοσάτου)¹⁰. Μία ακόμη ανώνυμη αναφορά του, τέλος, συναντάμε σε ένα μολυβδόβουλλο επίσης από το δεύτερο μισό του δέκατου αιώνα¹¹.

Εικάζεται από την έρευνα ότι οι εκτάσεις του θέματος Χαρπεζικίου θα πρέπει να βρίσκονταν στην περιοχή γύρω από το σημερινό χωριό Kharpezuk (Harpezuk ή Harruzik), στα νοτιοανατολικά της Τεφρικής¹², η χαρτογραφική του αποτύπωση, όμως, είναι, όπως εξάλλου και εκείνη των άλλων προαναφερομένων ελασσόνων θεμάτων, πολύ δυσχερής¹³. Παλαιότερα, μάλιστα, ο Honigmann είχε υποθέσει ότι το εφήμερο αυτό θέμα, «τόσο εφήμερο, όσο το θέμα Λεοντοκόμης» κατά τον Τογνβее¹⁴, θα έπρεπε να είχε ιδρυθεί σε περιοχές του παλαιότερου εμιράτου της Μελιτηνής, δηλαδή στα ανατολικά του ποταμού Ευφράτη καθώς και στα ακραία σύνορα των θεμάτων Μεσοποταμίας, Σεβαστείας και Λυκανδού, που, όπως είναι γνωστό, είχαν ιδρυθεί ανάμεσα στο 908-911 και στο 916¹⁵.

Η γνωστή χρονολογία της άλωσης της Μελιτηνής από τους Βυζαντινούς (934/935) και το 949, έτος τελευταίας μνείας του, κατά τον Honigmann, ώθησαν τον ερευνητή αυτό να τοποθετήσει την ύπαρξη του θέματος Χαρπεζικίου μεταξύ των ετών αυτών¹⁶, κάτι, όμως, που δεν μπορεί να ευσταθεί, αφού γνωρίζουμε την αναφορά του στρατηγού του θέματος αυτού ήδη στο 971-975, όπως είδαμε πιο πάνω. Πράγματι, η πολύτιμη αναφορά του *Τακτικού Escorial* μάς επιτρέπει να υποθέσουμε ότι το θέμα αυτό θα πρέπει να συνέχισε να υφίσταται τουλάχιστον ως το τελευταίο τέταρτο του δέκατου αιώνα, ίσως ακόμα και λίγα χρόνια μετά. Άρα δεν φαίνεται να υπήρξε απλά μία στιγμιαία ή πολύ βραχύβια στρατιωτικο-διοικητική

9. Oikonomidès, *Listes*, 267.

10. Βλ. πιο κάτω, σ. 347, σημ. 4.

11. Pančenko, *Katalog*, αρ. 83.

12. Βλ. σχετικά Oikonomidès, *Listes*, 359 και χάρτης I, στο τέλος. Επίσης, βλ. του ίδιου, *Frontière orientale*, 287, σημ. 7. Πρβλ. Χριστοφιλοπούλου, *Ιστορία*, Β' 2, 304.

13. Αυτό φαίνεται στο χάρτη των *Listes* (βλ. προηγούμενη σημ.), καθώς και στην απουσία του Χαρπεζικίου από τους γνωστούς χάρτες, όπως του *De Them.*, του Τογνβее, *Porphyrogenitus*, της *IEE*, Η', 173.

14. Τογνβее, *Porphyrogenitus*, 274. Για το θέμα Λεοντοκόμης βλ. Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 59-60, με τη σημ. 20, και πιο πάνω, σ. 337-341.

15. Βλ. *IEE*, Η', 170 και 173. Πρβλ. επίσης, και τους χάρτες του *De Them.* και του Τογνβее, *Porphyrogenitus*.

16. Honigmann, *Ostgrenze*, 75-76. Βλ. πιο πάνω, σ. 343 σημ. 5.

μετατροπή στη διαδικασία της περαιτέρω θεματικής διαίρεσης της Μ. Ασίας στον τελευταίο αιώνα της «θεματικής» ακμής της, δηλαδή τον δέκατο¹⁷.

Ιδιαίτερα χρήσιμα, τέλος, είναι τα χωρία στο *Περί βασιλείου τάξεως* σχετικά με τους υπόλοιπους αξιωματούχους του θέματος Χαρπεζικίου στην εκστρατεία του 949 κατά των Μουσουλμάνων της Κρήτης¹⁸: αναφέρονται *τουρμάρχαι προκριτώτεροι και ἐλαττώτεροι, κόμης της κόρτης, δομέστικος του θέματος, δρουγγάριοι και στρατιῶται*, ὅλοι τους σε ένα σύνολο 705 ανδρών, με συνολικό ποσό αμοιβής 1.784 νομίσματα, κάτι που δείχνει ότι η «ρόγα» (ο μισθός τους) ήταν σε συνετή αντιστοιχία μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών τους, όπως παρατηρεί η Χριστοφιλοπούλου¹⁹.

---

17. Πρβλ. σχετικά Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 60, σημ. 21.

18. Πρβλ. πιο πάνω, σ. 343 σημ. 5.

19. Βλ. Χριστοφιλοπούλου, *Ιστορία*, Β' 2, 331-332.

ΘΕΜΑ ΧΟΖΑΝΟΥ

Μία από τις μεταγενέστερες και ελάχισσες στρατιωτικο-διοικητικές μικρασιατικές περιφέρειες της βυζαντινής αυτοκρατορίας υπήρξε το θέμα Χοζάνου, που μνημονεύεται κατά το πρώτο μισό του δέκατου αιώνα στο *Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν* του Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου¹, μαζί με τα επίσης ελάχιστα μικρασιατικά θέματα Χαρπεζικίου, Ασμοσάτου (Ασμοσάτων), Δερ(τ)ζηγής, Τζιλιάπερτ, Λεοντοκώμης και Θεοδοσιουπόλεως², τα οποία λόγω των μικρών πληθυσμών τους αποκλήθηκαν «ελάχιστα αρμενι(α)κά θέματα»³. Αναφέρεται, επίσης, ανώνυμα ο στρατηγός Χοζάνου για το δεύτερο μισό του δέκατου αιώνα στο *Τακτικόν Escorial*, για την περίοδο 971-975⁴.

Τοπογραφικά το θέμα αυτό τοποθετείται στις ανατολικές μικρασιατικές εσαυτίες του βυζαντινού κράτους, σε περιοχές που, όπως τονίζει ο Πορφυρογέννητος χαρακτηριστικά, ανήκαν στο παρελθόν (δηλαδή έως περίπου τα μέσα του δέκατου αιώνα) στην εξουσία των «Σαρακηνών», δηλαδή στο αραβικό Χαλιφάτο (*ιστέον, ότι τοῖς παρελθοῦσιν χρόνοις τὸ τοῦ Χοζάνου θέμα ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν ἦν*)⁵. Εκτεινόταν νοτιοανατολικά της Καμάχου και βόρεια του ποταμού Αρσανία (σημ. Murat-su), αλλά η επακριβής του έκταση, στα ανατολικά του θέματος Μεσοποταμίας⁶, παραμένει άγνωστη⁷.

1. *DAI*, 50,111-112, σ. 238. Πρβλ. *Commentary*, 189.

2. Ειδικά για τη Θεοδοσιούπολη και το «θέμα» της (τέλη του πρώτου τέταρτου του ενδέκατου αιώνα), καθώς επίσης και για την εσφαλμένη συσχέτιση της περιοχής με το θέμα Χαλδίας βλ. πιο πάνω, σ. 294, σημ. 52.

3. Για τα αρμενι(α)κά θέματα βλ. πιο πάνω, σ. 126 και 343.

4. *Oikonomidès, Listes*, 266, 267: ο στρατηγός Χοζάνου βρίσκεται δύο θέσεις πιο κάτω στην ιεραρχία από εκείνον του Χαρπεζικίου. Επίσης, τέσσερις θέσεις πιο κάτω από εκείνον της Δερ(τ)ζηγής και οκτώ θέσεις πιο πάνω από εκείνον του Ασμοσάτου. Βλ. και τα σχετικά σχόλια στις σσ. 358-360, με τις σημειώσεις. Βλ. επίσης, τη σφραγίδα του Νικηφόρου, βασιλικού πρωτοσπαθαρίου και στρατηγού Χοζάνου (10ος-11ος αι.): *D. O. Seals* 4, 60. 1.

5. *DAI*, 50,111-112, σ. 238. Πρβλ. και Honigmann, *Ostgrenze*, 77-78. - Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 61, σημ. 23.

6. Χαρτογραφική απεικόνιση στο *De Them.*, τέλος. Επίσης, βλ. *IEE*, Η, 115, αναλυτικά, και 173.

7. Βλ. χάρτη Ι στον *Oikonomidès, Listes*, και επίσης τη σημερινή ονομασία της περιοχής Hozat, *Listes*, 359. Επίσης, βλ. *Oikonomidès, Frontière orientale*, 287.

Κατά τους Moravcsik - Jenkins⁸, ο χρόνος ίδρυσης του θέματος Χοζάνου, οι εκτάσεις του οποίου πρέπει να είχαν περιέλθει πρόσφατα στους Βυζαντινούς σύμφωνα με τον Πορφυρογέννητο, θα πρέπει να συμπίπτει κατά προσέγγιση με το χρόνο σύνταξης του *Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν*, δηλαδή το θέμα αυτό θα πρέπει να ιδρύθηκε λίγο πριν από το 952. Κατά την άποψη του Honigmann⁹, πρέπει να ιδρύθηκε λίγο μετά το 938, μαζί με το θέμα του Ασμοσάτου, αν και το τελευταίο, σύμφωνα με τον μουσουλμάνο λόγιο Ibn Zafir, βρισκόταν ακόμη στα χέρια των Αράβων τον Σεπτέμβριο του έτους 938¹⁰. Άρα, αν η επαναφορά Χοζάνου και Ασμοσάτου στη βυζαντινή εξουσία συμπίπτει χρονικά, θα έπρεπε να μεταταθεί τουλάχιστον μετά το έτος 938, ίσως μάλιστα αρκετά αργότερα, περί τα μέσα του δέκατου αιώνα, εποχή δράσης του Θεοφίλου Κουρκούα στη Θεοδοσιούπολη μεταξύ 949 και 952¹¹.

Στη διάρκεια των επιχειρήσεων του Ιωάννη Τζιμισκή, όταν ακόμα ο τελευταίος στρατηγούσε στο ανατολικό μέτωπο ως δομέστικος των σχολών εναντίον του εμίρη των Χαμδανιδών της Συρίας, Sayf ad-Dawlah, στις μουσουλμανικές πηγές αναφέρεται - ιδιαίτερα από τον σημαντικό γεωγράφο του τέλους του δέκατου αιώνα Ibn Hawkal - ένας «zīwar» της περιοχής «Huzan», δηλαδή ο στρατιωτικός αρχηγός (στρατηγός) του Χοζάνου, ο οποίος συμμετείχε στις επιχειρήσεις εκείνες κατά των Αράβων¹². Καθώς παρατηρεί ο Οικονομίδης¹³, με τον όρο αυτό («zīwar») οι μουσουλμάνοι συγγραφείς υποδήλωναν τους στρατιωτικούς αρχηγούς (δηλαδή στρατηγούς) των ελασσόνων βυζαντινών θεμάτων, των συνοριακών προς την επικράτεια του αραβικού Χαλιφάτου (των Αββασιδών)¹⁴· οι δε αξιωματούχοι αυτοί (οι «zīwar») ήταν ιεραρχικά υποδεέστεροι των βυζαντινών αξιωματούχων των παλαιότερων μεγαλύτερων θεμάτων (του όγδοου και ένατου αιώνα), τους οποίους χαρακτήριζα ως ο Ibn Hawkal (που κάνει αυτό το σχόλιο) αναφέρει ως «πατρικίους». Το θέμα Χοζάνου εξαφανίζεται τον ενδέκατο αιώνα, χωρίς να γνωρίζουμε σιδηρότε για την απώλειά του ή για τη μεταγενέστερη τύχη του, ενώ για τα μικρά θέματα Δεσ(τ)ζηνής και Τζιλιάπερτ οι πληροφορίες, πέρα από το *Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν*, είναι μηδαμινές.

8. Βλ. την εισαγωγή στο *DAI*, 11-12, όπου εκτίθενται οι λόγοι, για τους οποίους προστέθηκαν στο *DAI* ορισμένες νεοκατακτημένες επαρχίες. Πρβλ. και Οικονομίδης, *Listes*, 241, σμμ. 12.

9. Honigmann, *Ostgrenze*, 75-77, με τη σχετική επιχειρηματολογία.

10. Γαλλική μετάφραση του χωρίου στον Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II, 2, 121.

11. Για τη δράση του σημαντικού αυτού στρατηγού βλ. πιο πάνω, σ. 296-297.

12. Βλ. σχετικά Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II, 1, 357, σμμ. 1.

13. Οικονομίδης, *Frontière orientale*, 299. Βλ. και Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 61, σμμ. 23.

14. Για την εικόνα του συνόρου βλ. τον ένθετο χάρτη στον Felix, *Islamische Welt*.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΚΟΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ

ΘΕΜΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ

α'. ΣΤΡΑΤΗΓΟΙ

1. ΛΕΟΝΤΙΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών¹

Χρονολ.: 694/695

Πηγές: Θεοφάνης, 368,18-19. - Νικηφόρος, 37,24-27.

Βιβλιογραφία: Pertusi, *Formation*, 36-37.

2. ΛΕΩΝ ΙΣΑΥΡΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 713-717

Πηγές: Θεοφάνης, 386,15-16,29 και 395,3. - Νικηφόρος, 52,20-22. - Cumont, *Chroniques byzantines*, 31, 15. - Λέων Γραμμ., 172,21. - *Βίος Γερμανού*, 13,234-235, σ. 216.

Βιβλιογραφία: Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 76.

3. ΛΑΓΚΙΝΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 741

Πηγές: Θεοφάνης, 414,29-31.

Βιβλιογραφία: Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 146-147.

4. ΜΙΧΑΗΛ ΜΕΛΙΣΣΗΝΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 767-771

Πηγές: Θεοφάνης, 440,24-28 και 445,18.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 152. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 199. - Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 227-228.

---

1. Να ληφθούν υπόψη οι εξής περιπτώσεις: α) ΜΙΖΙΖΙΟΣ (654-656). Βλ. *LP*, I, 346,5: *Mezezius, qui erat in Sicilia cum exercitu Orientali...* - Gouillard, *Aux origines*, 295,251: *Μεξεύσιος γάρ ό τότε κόμης όψικίου*. Αναλυτικότερα βλ. πιο πάνω, σ. 70, σημ. 8. β) ΣΙΣΙΝΝΙΟΣ (669-685). Βλ. Γεώργιος Μοναχός, II, 737,7-10. - Λέων Γραμμ., 175,5. Πρβλ. Π. Α. Παννόπουλος, Σπουδαί βυζαντινών προσωποκωπητών: Σιοίνιος Ρενδάκις, *ΕΕΒΣ* 39-40, 1972-73, 579-593, όπου και οι υπόλοιπες πηγές.

5. ΑΡΤΑΒΑΣΔΟΣ Ο ΑΡΜΕΝΙΟΣ, πατρίκιος, στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 777/778

Πηγές: Θεοφάνης, 451,12-15.

Βιβλιογραφία: Speck, *Kaiser Konstantin VI*, 479, σημ. 350. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 223. - Lilie, *Konstantin VI.*, 7.

6. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ (:), πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 750-850 (σύμφωνα με τον Χρ. Σταυράκο, 1ο μισό 8ου αι.)

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2613.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 77 (μάλλον ανώνυμος).

7. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 8ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 51.

8. ΙΩΑΝΝΗΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 8ος αι.

Πηγές: *SBS* 3, 1993, 202.

Βιβλιογραφία: *D. O. Seals* 3, 86. 53.

9. ΙΩΑΝΝΗΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 8ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2046. - *D. O. Seals* 3, 86. 53.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 76-77 (χρονολόγηση σύμφωνα με I. Sokolova, 1ο τέταρτο 8ου αι.).

10. ΜΑΡΙΑΝΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 8ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2153 (σύμφωνα με τους εκδότες, στον ίδιο αξιωματούχο ανήκουν οι σφραγίδες Zacos - Veglery, αρ. 923 και 2152 A, και Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 452β). Παράλληλο αδημοσίευτο κομμάτι στη Βιέννη Münzkabinett 579.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 76-77 (χρονολόγηση σύμφωνα με I. Sokolova: 1ο τέταρτο 8ου αι.).

11. ΠΕΤΡΟΣ (:), πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 8ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 56.

12. [ΜΑΥΡ]ΙΚΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 8ος-9ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 266, αρ. 3.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 77 (σύμφωνα με τον Seibt, η ορθή ανάγνωση είναι [πατρ]ίκιος και, επομένως, ο κάτοχος της σφραγίδας είναι ανώνυμος)².

13. ΑΕΤΙΟΣ, πατρίκιος, πρωτοσπαθάριος, *κατέχων ἀνατολικούς και τὸ Ὀψίμιον*, μονοστράτηγος των Ανατολικών

Χρονολ.: 800-802

Πηγές: Θεοφάνης, 475,23-24. - Βλ. και Zacos - Veglery, αρ. 1690 A (1ο μισό 9ου αι. Οι εκδότες την αποδίδουν στον Αέτιο του 838).

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 75, 77, 78. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 275. - Lilie, *Konstantin VI.*, 105-109.

14. ΒΑΡΔΑΝΗΣ ΤΟΥΡΚΟΣ, πατρίκιος, στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 803

Πηγές: Θεοφάνης, 479,15-18. - Γεώργιος Μοναχός, II, 772,7-8. - Γενέσιος, Α', 6, σ. 6. - Συν. Θεοφ., 6,14-16 και 8,14-17. - *Βίος Δαβίδ, Συμμεών και Γεωργίου*, 17, σ. 231,26 -232,1. - Λέων Γραμμ., 202,16. - Θεοδ. Μελιτ., 139. - Ζωναράς, III, 303. - Zacos - Veglery, αρ. 1750 (πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Ανατολικών), 1750 B (πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών). Παράλληλο κομμάτι του Zacos - Veglery, αρ. 1750, το Fogg A. M. 752. - Szemioth-Wasilewski, αρ. 43.

Βιβλιογραφία: Kōpstein, *Zur Erhebung*, 70, σημ. 67. - Κουντούρα - Γαλάκη, *Βαρδάνης Τούρκος*, 205. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 280. - Turner, *Leo V*, 173-175. - Lilie, *Konstantin VI.*, 124.

15. ΡΩΜΑΝΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 811

Πηγές: Θεοφάνης, 491,7-9.

Βιβλιογραφία: Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 300-301.

---

2. Υπόψη ο ανώνυμος στρατηγός των Ανατολικών, την κόρη του οποίου νυμφεύθηκε ο Μιχαήλ Β' Τραυλός. Βλ. Συν. Θεοφ., 44,13-45,5. - Γενέσιος, Β', 1, σ. 22-23. - Σκυλίτζης, 26,36-47. Πρβλ. Bury, *ERE*, 79-80. - Turner, *Leo V*, 186.

16. ΛΕΩΝ ΑΡΜΕΝΙΟΣ, υποστράτηγος Ανατολικών (α)
πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών (β)

Χρονολ.: (α) 804-810

(β) 811-813

Πηγές: Θεοφάνης, 497,5-9 και 7-8, 502,3-4. - Γεώργιος Μοναχός, II, 776,19. - *Βίος Ιωαννικίου*, 347A. - *Βίος Νικηφόρου*, 162,31-163,2: ... *δημαγωγός τοῦ πρώτου καταλόγου τῆς στρατιωτικῆς τῶν λεγομένων θεμάτων καθίστατο φάλαγγος, ...* - *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Γ*, 34,16, σ. 278: ... *τῆς γὰρ Ἐφᾶς οὗτος στρατηγῶν ...* - Scriptor Incertus, 336,10-13. - *Βίος Ιγνατίου*, 489D. - Συν. Θεοφ., 12,9-10. - Γενέσιος, Α', 8, σ. 8 (υποστράτηγος). - Ψευδοσυμεών, 605,9. - Λέων Γραμμ., 206,21. - Θεοδ. Μελλ., 142. - Σκυλίτζης, 11,62-65 (υποστράτηγος). - Ζωναράς, III, 314 και 317. - *D. O. Seals* 3, 86. 55 (πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Ανατολικών).

Βιβλιογραφία: Bury, *ERE*, 24. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 310. - Turner, *Leo V*, 179.

17. ΚΡΑΤΕΡΟΣ, στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 816-819 (;

Πηγές: *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Β*, 296B: ... *ὁ τῆς ἀνατολῆς στρατοπεδάρχης,...* - Βλ. και Επιστ. Θεοδώρου Στουδίτου, αρ. 382,12-13, σ. 526.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 78. - S. Efthymiadis, Notes on the Correspondance of Theodore the Studite, *REB* 53, 1995, 158-160.

18. ΜΑΝΟΥΗΛ, πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών (;

Χρονολ.: 813-820 (;

Πηγές: Συν. Θεοφ., 110,1-4 (117,2: *στρατηγέτης*). - Σκυλίτζης, 65,53-55.

Βιβλιογραφία: Guiland, *Recherches*, I, 436. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 77-78.

19. ΦΩΤΕΙΝΟΣ, πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 823-827 (;

Πηγές: Συν. Θεοφ., 76,9-11. - Σκυλίτζης, 43,54-55.

Βιβλιογραφία: Guiland, *Recherches*, II, 101. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 77.

20. ΑΕΤΙΟΣ (μάρτυρας Αμορίου), πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 838

Πηγές: Συν. Θεοφ., 126,8-9. - Σκυλίτζης, 75,36-37. - Βλ. και Zacos - Vegliery, αρ. 1690 A (πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και μονοστράτηγος των Ανατολικών). - Grégoire, *Inscriptions*, 443-444.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 78. - Treadgold, *Byzantine Revival*, 302-303.

21. ΘΕΟΔΩΤΟΣ ΜΕΛΙΣΣΗΝΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 843-852

Πηγές: Συν. Θεοφ., 165,21-166,1. - Σκυλίτζης, 92,17-18.

Βιβλιογραφία: Dölger, *Regesten*, αρ. 453. - Lemerle, *Pauliciens*, 88. - Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 153.

22. ΛΕΩΝ ΚΡΑΤΕΡΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 867-868 (:)

Πηγές: *De Cer.*, 622,6-8. - Συν. Θεοφ., 355,3.

Βιβλιογραφία: Guiland, *Patrices de Basile Ier et Léon VI*, 302-303, 307. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 79.

23. ΑΝΔΡΕΑΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 850-αρχές 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 91. - *D. O. Seals* 3, 86. 45-46.

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Phocas*, 297, σημ. 27³.

24. ΑΡΤΑΒΑΣΔΟΣ, στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 1745 (τέλη 8ου αι.). - *D. O. Seals* 3, 86. 49-50.

25. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 3195.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 78.

26. ΙΩΑΝΝΗΣ, πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2044.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 78.

---

3. Υπόψη και ο στρατηγός των Ανατολικών, που έλαβε μέρος στη μάχη του 863, το όνομα του οποίου, όμως, δεν είναι γνωστό (Συν. Θεοφ., 181,13-14).

27. ΙΩΑΝΝΗΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86, 54⁴.

28. ΦΩΚΑΣ, βασιλικός σπαθάριος και στρατηγός των Ανατολικών (;)

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 146α (αχρονολόγητη: στρατηγός τ(ης) *Αν[α]τολ(ί)ς*).

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 78-79 (σύμφωνα με τον Seibt, η σφραγίδα είναι του 9ου αι.). - Cheynet, Phocas, 291, σημ. 11.

29. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 146.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 79.

30. ΑΕΤΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: τέλη 9ου-αρχές 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 81.

Βιβλιογραφία: Cheynet, Phocas, 297, σημ. 27.

31. ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΑΡΓΥΡΟΣ, πατρίκιος, υποστράτηγος των Ανατολικών, στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 904-906

Πηγές: Συν. Θεοφ., 368,21-369,5. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 33,1. - Σκυλίτζης, 183,83-85.

Βιβλιογραφία: Ahrweiler, *Recherches*, 40. - Vannier, *Argyroi*, 22-24.

32. ΛΕΩΝ (ΦΩΚΑΣ;), βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: τέλη 9ου-αρχές 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 217. Βλ. και *D. O. Seals* 4, 84, 1.

Βιβλιογραφία: Cheynet, Phocas, 297, σημ. 28.

33. ΛΕΩΝ, πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 914-919

---

4. Ίσως, ο κάτοχος αυτής της σφραγίδας να ταυτίζεται με τον προηγούμενο ομόνυμό του.

Πηγές: Επιστ. Νικολάου Μυστικού, αρ. 121, σ. 412.

Βιβλιογραφία: Grumel - Darroutzès, *Regestes*, αρ. 676[778].

34. ΒΑΡΔΑΣ ΦΩΚΑΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 911-918 (:)

Πηγές: Συν. Θεοφ., 389,5-8. - *Περί Παραδρομής*, 35,25-28. - Zacos, II, αρ. 1062. - Lihačev, *Molivdonuly*, tabl. LX, αρ. 4.

Βιβλιογραφία: Cheynet, Phocas, 298, σημ. 30. - Stephenson, *Nomenclature*, 192⁵.

35. ΒΑΛΑΝΤΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάρχιος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: πριν από το 944 (ή μετά το 963)

Πηγές: Bănescu, *O colecție*, 119-120, αρ. 6.

Βιβλιογραφία: Seibt, *Bleisiegel*, 297-298. - Cheynet, Phocas, 313, σημ. 85.

36. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΦΩΚΑΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 945-955

Πηγές: Συν. Θεοφ., 459,16-17 και 462,6-7. - Markopoulos, *Vaticanus gr. 163*, 11,4, σ. 94. - Ψευδοσυμεών, 755,14-15. - *Βίος Αθανασίου Αθωνίτου Α*, 22,2-3, σ. 12 και 28,2, σ. 15. - *Βίος Αθανασίου Αθωνίτου Β*, 8,28, σ. 134 και 11,1-2, σ. 136. - Σκυλίτζης, 238,38-39. - Ζωναράς, III, 482. - Zacos, II, αρ. 864 (1ο μισό 10ου αι.).

Βιβλιογραφία: P. Lemerle, *La vie ancienne de saint Athanase l'Athonite composée au début du XIe siècle par Athanase de Lavra, Le millénaire de Mont Athos 963-1963. Etudes et Mélanges*, Chevetogne, 1963, 94-95. - Guillard, *Recherches*, I, 445. - Cheynet, Phocas, 299, σημ. 34⁶.

37. ΛΕΩΝ ΦΩΚΑΣ, γιος Βάρδα, πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 955-άνοιξη 960

Πηγές: Συν. Θεοφ., 462,5-7. - Markopoulos, *Vaticanus gr. 163*, 11,11-13, σ. 94-95.

Βιβλιογραφία: Lemerle, *Vie ancienne*, 95. - Guillard, *Recherches*, I, 445. - Cheynet, Phocas, 301-302.

5. Αμφισβητούμενη η υπόθεση του Runciman (*Romanus Lecapenus*, 55) ότι ο ΡΩΜΑΝΟΣ ΑΡΓΥΡΟΣ, που έλαβε μέρος στη μάχη του 917 και μνημονεύεται ως στρατηγός (Συν. Θεοφ., 389,5-6), ήταν στρατηγός των Ανατολικών. Βλ. Vannier, *Argyroi*, 29.

6. Υπόψη η μεία της Συν. Θεοφ., 443,13-20: *ὁ δὲ βασιλεὺς (Κωνσταντίνος Ζ') ... ἀπέστειλε ... εἰς μὲν τὸν Ἀνατολικὸν Ῥωμανὸν μάγιστρον τὸν Σαρωνίτην, ... (τέλη 944)*. Ο Σαρωνίτης δεν πρέπει να κατείχε το αξίωμα του στρατηγού (βλ. Cheynet, Phocas, 314, σημ. 86). Κατά τη γνώμη μας, η φύση της αποστολής, με την οποία ήταν επιφορτισμένος, επιτρέπει την υπόθεση ότι στάλθηκε ως κριτής του θέματος των Ανατολικών ή τουλάχιστον οι αρμοδιότητές του ήταν ανάλογες με αυτές του κριτή.

38. ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΖΙΜΙΣΚΗΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 960 (;)-Αύγουστος 963

Πηγές: Συν. Θεοφ., 428,16-18. - Λέων Διάκονος, Γ, 2, σ. 37-38. - Σκυλίτζης, 256,86-89. - Ζωναράς, ΙΙΙ, 496.

Βιβλιογραφία: Guiland, *Recherches*, I, 446. - Cheynet, Phocas, 314.

39. ΔΙΟΓΕΝΗΣ (ΑΔΡΑΛΕΣΤΟΣ;) πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 970-980

Πηγές: Jordanov, *Preslav*, αρ. 199-200.

40. ΛΕΩΝ ΜΕΛΙΣΣΗΝΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: γύρω στο 980

Πηγές: Jordanov, *Preslav*, αρ. 201 και 161-162 (σχόλια).

Βιβλιογραφία: Jordanov, *Molybdobulles de domestiques des scholes*, 209.

41. ΑΛΕΞΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 44.

42. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ (;), βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 47.

43. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 52.

44. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΕΙΦΙΑΣ, πατρίκιος, στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 1020-Αύγουστος 1022

Πηγές: Σκυλίτζης, 366,35-367,54. - Ζωναράς, ΙΙΙ, 567. - Yahya ΙΙΙ, 239-240.

Βιβλιογραφία: Guiland, *Patrices de Basile ΙΙ*, 97. - Cheynet, *Contestations*, 36-37, 168, 407, σημ. 135.

45. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ ΔΑΛΑΣΣΗΝΟΣ, πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: μετά τον Αύγουστο του 1022

Πηγές: Σκυλίτζης, 367,51-53. - Yahya III, 241.

Βιβλιογραφία: Felix, *Islamische Welt*, 66, σημ. 71. - Cheynet, *Trois familles*, 82-85.

46. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΣΚΛΗΡΟΣ, μάγιστρος, βέστης και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 1028-1033

Πηγές: Schlumberger, *Sceaux IV*, αρ. 152. - Lihačev, *Bogomater*, V, αρ. 19-20.

Βιβλιογραφία: Seibt, *Skleroi*, 68-69. - Cheynet, *Contestations*, 39-40. - Stephenson, *Nomenclature*, 198.

47. ΛΥΚΑΝΘΗΣ, πατρικίος, *Παιδῶν καὶ Λυκαόνων ἡγούμενος*

Χρονολ.: 1057

Πηγές: Σκυλίτζης, 488,49-55, 492,64-65 και 495,39.

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Contestations*, 306, 340, 342, σημ. 28.

48. ΜΙΧΑΗΛ ΒΟΥΡΤΖΗΣ, μάγιστρος, βέστης, βεστάρχης και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: λίγο μετά το 1056.

Πηγές: Cheynet, *Du stratège au duc*, 187, σημ. 38. - Του ίδιου, *Trois familles*, 32-33, σημ. 44 (αδημοσίευτη σφραγίδα).

49. ΡΩΜΑΝΟΣ ΣΚΛΗΡΟΣ, πρόεδρος, δομέστικος των σχολών της Δύσεως και δουξ των Ανατολικών

Χρονολ.: 1050-1069

Πηγές: Seibt, *Skleroi*, 82-84 (αδημοσίευτη σφραγίδα). - Βλ. Schlumberger, *Sceaux IV*, αρ. 155. - *Coll. Seyrig*, αρ. 159 (πρόεδρος, στρατοπεδάρχης Ανατολής και δουξ Αντιοχείας. Χρονολ.: 1057-1065). - Πρβλ. Seibt, *στο ίδιο*, 82, σημ. 299.

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Du stratège au duc*, 187.

50. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΑΝΤΙΟΧΟΣ, πρόεδρος και στρατηγός/δουξ Ανατολικών (;)

Χρονολ.: 1069

Πηγές: *Βραχέα Χρονικά*, I, 53, χρον. 4/3 και II, 154.

Βιβλιογραφία: Seibt, *Bleisiegel*, 233, σημ. 5.

51. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΟΥΚΑΣ, πρωτοπρόεδρος, πρωτοστράτωρ και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 1072-1074

Πηγές: Seibt, *Bleisiegel*, αρ. 36.

Βιβλιογραφία: Polemis, *Doukai*, 59-60. - Cheynet, *Du stratège au duc*, 187. - Ste-phenson, *Nomenclature*, 207.

52. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΟΤΑΝΕΙΑΤΗΣ, κουροπαλάτης και στρατηγός/δουξ των Ανατολικών

Χρονολ.: 1074-1077

Πηγές: Ατταλειάτης, 213,8-9 (στρατηγός). - Βρυένιος, 237,15-17 (στρατηγός). - Schlumberger, *Sceaux IV*, αρ. 153 (δουξ). - Zacos - Veglery, αρ. 2690 bis (δουξ). - *D. O. Seals* 3, 86, 18 (δουξ).

Βιβλιογραφία: Seibt, *Bleisiegel*, 131. - Cheynet, *Du stratège au duc*, 187.

53. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΜΕΛΙΣΣΗΝΟΣ, πρωτοπρόεδρος και μονοστράτηγος των Ανατολικών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Laurent, *Orghidan*, αρ. 196.

Βιβλιογραφία: J.-Cl. Cheynet, *Toparque et topotèrètès à la fin du 11e siècle*, *REB* 42, 1984, 223. - Του ίδιου, *Du stratège au duc*, 187, σημ 42 (επί Νικηφόρου Γ Βοτανειάτη).

54. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, ύπατος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 48.

55. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, ανθύπατος, πατρίκιος, πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Ανατολικών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Laurent, *Orghidan*, αρ. 197.

Βιβλιογραφία: Guillard, *Recherches*, II, 75⁷.

---

7. Επισημαίνω αναγνώσεις: α) Bănescu, *Notes*, 50-51, αρ. 5: ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ (ΞΗΡΟΣ), πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Ανατολικών (11ος αι.). [Σύμφωνα με γραπτή παρατήρηση του Cheynet, ο κάτοχος αυτής της σφραγίδας μπορεί, ίσως, να ταυτίζεται με τον Βασίλειο Σκληρό - όχι όμως σίγουρα, επειδή ο Σκληρός έφερε τον τίτλο του μαγίστρου (βλ. πιο πάνω, σ. 359, αρ. 46) -, ή με έναν άλλο ομώνυμό του (βλ. πιο πάνω, σ. 356, αρ. 29. Αντίθετα, ο Seibt, με γραπτή παρατήρησή του, απορρίπτει την ανάγνωση του Bănescu]. Βλ. Lihačev, *Bogomater*, αρ. 107: Βασίλειος Παλα(ι)στινός, πρωτοσπαθάριος και στρατηγός. - Laurent, *Médailles Vatican*, αρ. 145: Βασίλειος Παλατινός, πρωτοσπαθάριος και στρατηγός. - Laurent, *Inscriptions*, 226-228: ΓΕΩΡΓΙΟΣ, στρατηγός της Τ[ίβερη]ς[ουπλώως]. Βλ. TIB 7, 355 και πιο πάνω, σ. 107, σημ. 280. γ) Όσον αφορά την περίπτωση του ΙΩΑΝΝΟΥ ΛΙΒΑΝΟΥ, ο οποίος

β. ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑΡΧΕΣ

ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ ΒΡΑΧΑΜΙΟΣ, κουροπαλάτης και στρατοπεδάρχης των Ανατολικών (;)

Χρονολ.: μετά το 1078

Πηγές: Cheynet, *Trois familles*, 69-70, σημ. 79.

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Sceaux d'Antioche et de Tarse*, 425. (Σύμφωνα με γραπτή παρατήρηση του Seibt, ο Φιλάρετος ήταν στρατοπεδάρχης Ανατολής).

γ. ΚΡΙΤΕΣ

1. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΝΕΑΣ, διατητής και δικαιοδότης των Ανατολικών

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Σπ. Λάμπρου, *Επιστολαί εκ του Βιενναίου κώδικος Phil. gr. 342, NE 19, 1925, 181.*

2. ΦΛΟΥΛΙΣ (;), βασιλικός πρωτοσπαθάριος και κριτής των Ανατολικών

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 35.

Βιβλιογραφία: Laurent, *Corpus*, II, 497. Βλ. επίσης, Seibt - Zarnitz, *Bleisiegel*, 110 (τέλη 10ου αι.).

3. ΛΕΩΝ, πρωτοσπαθάριος και κριτής των Ανατολικών

Χρονολ.: τέλη 10ου-αρχές 11ου αι.

Πηγές: Darrouzès, *Epistoliers*, αρ. 2, σ. 217-218⁸.

4. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, σπαθάριος, μυστολέκτης, κριτής του Ιπποδρόμου και των Ανατολικών

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

στάληκε *χάρη* δουλείας *ἐπὶ τὸ θέμα τῆς Ἀνατολῆς* (*Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 538D), παραμένει άγνωστο τὸ αξίωμα που κατείχε στη θεματικὴ ιεραρχία. Με δεδομένο ὅτι στο αγιολογικὸ κείμενο μνημονεύονται αξιώματα, ὅπως του στρατηγού ἢ του κριτῆ (*Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 536A, 540A), ἡ άποψη τῆς Elisabeth Malamut (*Sur la route des Saints byzantins*, Paris 1993, 220) ὅτι ἦταν στρατηγὸς των Ανατολικών, εἶναι μάλλον εσφαλμένη.

8. Ανώνυμοι κριτές Ανατολικών: Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (*MB*), αρ. 41, σ. 273-275 και Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (*SM*), αρ. 82, σ. 111-112.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 267, αρ. 5. (Σύμφωνα με γραπτή παρατήρηση του Seibt, ο Θεόδωρος ήταν, ίσως, πρωτοσπαθάριος).

5. ΜΑΛΑΚΗΝΟΣ, πρωτοσπαθάριος και κριτής των Ανατολικών

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 29.

Βιβλιογραφία: W. Seibt, *Prosopographische Konsequenzen aus der Umdatierung von Grumel, Regestes 933, JÖB 22, 1973, 111-112.*

6. ΣΕΡΓΙΟΣ, πρωτοσπαθάριος, έπαρχος και κριτής των Ανατολικών

Χρονολ.: πριν από το 1030

Πηγές: Gouillard, *Quatre procès de mystiques*, 48.

Βιβλιογραφία: Grumel - Darrouzès, *Regestes*, αρ. 850.

7. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, πρωτοσπαθάριος, μοδεράτωρ, μέγας χαρτουλάριος, κριτής του βήλου και των Ανατολικών

Χρονολ.: 1ο μισό 11ου αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 266, αρ. 2 (10ος-11ος αι.). - Zacos, II, αρ. 974.

Βιβλιογραφία: *D. O. Seals* 3, 86. 36.

8. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΜΙΤΥΛΗΝΑΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος, κριτής του Ιπποδρόμου και των Ανατολικών

Χρονολ.: 1ο μισό 11ου αι.

Πηγές: Επιστ. Λέοντος Συνάδων, αρ. 25 και 42, σ. 40, 68, 112 και 125. - *Coll. Seyrig*, 138 (αδημοσίευτη σφραγίδα από συλλογή Zacos).

9. ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΚΡΕΜΒΟΛΙΤΗΣ, κριτής επί του Ιπποδρόμου, του βήλου και των Ανατολικών

Χρονολ.: 11ος αι. (1040-1060)

Πηγές: *Coll. Seyrig*, αρ. 155. (ΓΕΩΡΓΙΟΣ : ελλιπής ανάγνωση. Σύμφωνα με γραπτή παρατήρηση του Seibt, ο κάτοχος της σφραγίδας ονομαζόταν και ήταν πατριίκιος, ύπατος, κριτής επί του Ιπποδρόμου, του βήλου και των Ανατολικών. Βλ. πιο κάτω, σ. 399, αρ. 6 και σ. 463, αρ. 6).

10. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, βεστάρχης, κριτής του βήλου και των Ανατολικών

Χρονολ.: μέσα 11ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 966.

11. ΛΕΩΝ ΣΚΛΗΡΟΣ, βεστάρχης και κριτής των Ανατολικών

Χρονολ.: 1060-1069

Πηγές: Seibt, *Skleroi*, 87, σμ. 316 (αδημοσίευτη σφραγίδα).

12. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΞΗΡΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάρης επί του Χρυσοτρικλίνου, κριτής επί του Ιπποδρόμου και των Ανατολικών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Lihačev, *Bogomater*, VII, αρ. 23. - Laurent, Έριθος - Ακοζήρ, 25-28. - *D. O. Seals* 3, 86. 23-24.

13. ΓΡΗΓΟΡΑΣ ΚΑΤΑΦΛΩΡΟΣ, πριμικήριος και κριτής των Ανατολικών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Ανέκδοτη σφραγίδα από τη συλλογή Thierry (σύμφωνα με γραπτή παρατήρηση του Cheynet).

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Contestations*, 201, σμ. 12.

14. ΕΥΘΥΜΙΟΣ, πρωτοσπαθάρης, επί του βεσπαιρίου, χαρτουλάριος και κριτής των Ανατολικών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 811 (1ο μισό 11ου αι.). - *D. O. Seals* 3, 86. 26.

15. ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΡΟΜΟΥΝΔΗΝΟΣ, πρωτοσπαθάρης, μυστογράφος, μέγας χαρτουλάριος του γενικού λογοθεσίου, κριτής επί του Ιπποδρόμου και των Ανατολικών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Laurent, *Corpus*, II, αρ. 348 (ελλιπής ανάγνωση). - *D. O. Seals* 3, 86. 27.

16. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΡΟΜΟΥΝΔΗΝΟΣ, μάγιστρος, βεστάρχης, κριτής του βήλου και των Ανατολικών

Χρονολ.: 11ος αι. (2ο μισό)

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 267-268, αρ. 9 = 613, αρ. 5 (εσφαλμένη ανάγνωση). - Seibt, *Bleisiegel*, 303, σμ. 10 (βεστάρχης). - *D. O. Seals* 3, 86. 25 (μάγιστρος).

17. ΛΕΩΝ, πρωτοσπαθάρης, επί των δεήσεων και κριτής των Ανατολικών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Lihačev, *Bogomater*, V, αρ. 22 (χωρίς χρονολ.). - Laurent, *Médaillier Vatican*, αρ. 93 (11ος αι.: μετά το 1050). - Szemioth-Wasilewski, αρ. 44. - Zacos, II, αρ. 835 (μέσα 11ου αι.). - Maksimović-Popović, *Sceaux byzantins*, αρ. 4 (10ος-11ος αι.). - *D. O. Seals* 3, 86. 28 (11ος αι.).

18. ΜΙΧΑΗΛ, πρωτοσπαθάριος και κριτής των Ανατολικών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 1015.

19. ΜΙΧΑΗΛ ΤΟΡΝΙΚΗΣ, πρωτοσπαθάριος, κριτής του Ιπποδρόμου και των Ανατολικών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 31.

20. ΜΙΧΑΗΛ, ύπατος, κριτής του Ιπποδρόμου και των Ανατολικών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 30.

21. ΝΙΚΗΤΑΣ ΑΛΩΠΙΟΣ, πατρίκιος και κριτής των Ανατολικών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 267, αρ. 7 = 613, αρ. 3 (11ος-12ος αι.). - *D. O. Seals* 3, 86. 33. (Βλ. και πιο κάτω, σ. 370, αρ. 10).

Βιβλιογραφία: Seibt, *Bleisiegel*, 303 (χρονολ.: 1031-1059).

22. ΝΙΚΗΤΑΣ, πρωτοβέστης και κριτής των Ανατολικών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 656. - *D. O. Seals* 3, 86. 32.

Βιβλιογραφία: Oikonomidès, *Listes*, 294.

23. ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ, ιλλούστριος, εξάκτωρ και κριτής Έφιας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 34.

Βιβλιογραφία: Oikonomidès, *Listes*, 325-326.

δ'. ΠΡΑΙΤΩΡΕΣ

1. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, πρόεδρος και πραιτωρ των Ανατολικών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Lihačev, *Bogomater*, VII, αρ. 15 (12ος αι.). - *D. O. Seals*, 3, 86. 38.

Ε΄. ΕΚ ΠΡΟΣΩΠΟΥ

1. ΒΑΡΔΑΣ, βασιλικός σπαθάριος και εκ προσώπου των Ανατολικών
Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 1759. - *D. O. Seals* 3, 86. 19⁹.

2. ΙΩΑΝΝΗΣ, σπαθαροκουβικουλάριος και εκ προσώπου των Ανατολικών
Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 20.

3. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ, πρωτοσπαθάριος, ύπατος και εκ προσώπου των Ανατολικών
Χρονολ.: ;

Πηγές: Zacos, II, αρ. 486 (αντί για «πρωτοσπαθάριος και ύπατος» ο Χρ. Σταυράκος προτείνει «ανθύπατος»).

Ζ΄. ΤΟΥΡΜΑΡΧΕΣ

1. ΝΙΚΑΙΑΣ, τουρμάρχης των Ανατολικών
Χρονολ.: 716-717

Πηγές: Θεοφάνης, 388,27-29 και 389,21,28.

Βιβλιογραφία: Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 77.

2. ΔΙΟΓΕΝΗΣ, τουρμάρχης των Ανατολικών
Χρονολ.: 788

Πηγές: Θεοφάνης, 463,19-21.

Βιβλιογραφία: Grégoire, *Autour de Digénis*, 287. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 249. - Lilie, *Konstantin VI.*, 124.

3. ΘΕΟΚΤΙΣΤΟΣ (ΛΥΚΑΣΤΟΣ ;), βασιλικός σπαθάριος και τουρμάρχης των Ανατολικών

Χρονολ.: 750-850 (σύμφωνα με τον Χρ. Σταυράκο, τέλη 8ου αι.).

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2662.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 120, σημ. 5.

⁹ Zacos - Veglery, αρ. 2627. - *D. O. Seals* 3, 86. 21: ..., βασιλικός πρωτοσπαθάριος και εκ προσώπου των Ανατολικών (8ος αι.).

4. ΔΕΩΝ ΑΡΜΕΝΙΟΣ, τουρμάρχης των Φοιδεράτων

Χρονολ.: 803

Πηγές: Συν. Θεοφ., 9,9-11.

Βιβλιογραφία: Ahrweiler, *Recherches*, 29. - Lemerle, *Thomas le Slave*, 264 και 285, σημ. 116.

5. ΘΩΜΑΣ Ο ΣΛΑΒΟΣ, τουρμάρχης των Φοιδεράτων

Χρονολ.: 813-820

Πηγές: Συν. Θεοφ., 52,10-11.

Βιβλιογραφία: Lemerle, *Thomas le Slave*, 264 και 285, σημ. 116.

6. ΝΑΣΙΡ (;), σπαθάριος, τουρμάρχης των Φοιδεράτων

Χρονολ.: 1ο μισό 9ου αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 3148. (Σύγκρινε ΑΡΤΑΣΗΡ, Zacos - Veglery, αρ. 3078).

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 120, σημ. 5¹⁰.

7. ΘΕΟΦ., διοικητής, τουρ[μάρχης] [Μ]ακ(εδόνων) (και) τ[ων] (Α)ν(α)το[λικών]

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Szemioth - Wasilewski, αρ. 45 (εξαιρετικά αμφίβολη ανάγνωση).

ζ'. ΔΟΜΕΣΤΙΚΟΙ

1. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, δομέστικος των Ανατολικών

Χρονολ.: 720-750

Πηγές: *SBS* 3, 1993, 202 (αδημοσίευτη σφραγίδα)Βιβλιογραφία: Oikonomidès, *Listes*, 341.

2. ΙΩΑΝΝΗΣ, δομέστικος του Οψικίου και των Ανατολικών

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 17.

---

10. Βλ. Zacos - Veglery, αρ. 2643: ανώνυμος σπαθάριος και τουρμάρχης Σωξοπόλεως (9ος αι.). Για την εσφαλμένη μνεία του κλεισουράρχη Σωξοπόλεως βλ. Oikonomidès, *Listes*, 55,6 και 54, σημ. 35.

3. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, ύπατος, δομέστικος των Ανατολικών

Χρονολ.: ;

Πηγές: *SBS* 3, 1993, 196 (αδημοσίευτη σφραγίδα)¹¹.

η'. ΧΑΡΤΟΥΛΑΡΙΟΙ

1. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και χαρτουλάριος του δρόμου των Ανατολικών

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Laurent, *Corpus*, II, αρ. 461 (τέλη 9ου αι.). - *D. O. Seals* 3, 86. 10.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 121.

2. ΛΕΩΝ, βασιλικός σπαθάριος και χαρτουλάριος των Ανατολικών

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2142.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 121.

3. ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και χαρτουλάριος των Ανατολικών

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2321. - *D. O. Seals* 3, 86. 8.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 121.

4. ΙΛΑΡΙΩΝ, βασιλικός οσιτάριος και χαρτουλάριος του δρόμου των Ανατολικών

Χρονολ.: 1ο μισό 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 164.

5. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και χαρτουλάριος του δρόμου των Ανατολικών

Χρονολ.: 2ο μισό 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 903. Παράλληλο κομμάτι στον Speck, *Bleisiegel*, αρ. 133. Άλλο παράλληλο κομμάτι, στον κατάλογο δημοπρασίας: Münzenzentrum Köln Auktion, αρ. 2055.

---

11. Βλ. Laurent, *Seaux* I, αρ. V: Νικήτας, πατρίκιος, πρωτοσπαθάριος και δομέστικος [τ](ου) φίλοβα(ε)ύ(ειου) τάγμα(ος). Χρονολ.: 9ος ή 10ος αι. Σύμφωνα με τον Οικονομίδη, η σωστή ανάγνωση είναι: .... δομέστικος [τ](ου) φιβ(εράτου) τάγματος.

6. ΓΕΡΜΑΝΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και χαρτουλάριος άρχκλας των Ανατολικών Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Laurent, *Orghidan*, αρ. 195 (εσφαλμένη ανάγνωση). - *D. O. Seals* 3, 86. 5.

7. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου και χαρτουλάριος του δρόμου των Ανατολικών και των Θρακησίων Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 9.

8. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και χαρτουλάριος του δρόμου των Ανατολικών

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Laurent, *Corpus*, II, αρ. 462. - *D. O. Seals* 3, 86. 11-12.

9. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και χαρτουλάριος των Ανατολικών Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 7.

10. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και χαρτουλάριος του σταύλου των Ανατολικών

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 267, αρ. 8. - Laurent, *Corpus*, II, αρ. 928.

11. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, ... εβδομάριος και χαρτουλάριος των Ανατολικών

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: Κολτσίδα - Μακρή, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 16.

12. ΛΕΩΝ (:), πριμικήριος και χαρτουλάριος των Ανατολικών

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 6.

θ'. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΙ

1. ΓΕΩΡΓΙΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και πρωτονοτάριος των Ανατολικών Χρονολ.: 2ο μισό 9ου αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 3111.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 121.

2. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και πρωτονοτάριος των Ανατολικών
Χρονολ.: 850-900

Πηγές: Zacos, II, αρ. 312. Παράλληλο κομμάτι στην ανέκδοτη συλλογή του Zacos.

3. ΙΩΑΝΝΗΣ, ύπατος (ή σπαθάριος) και πρωτονοτάριος των Ανατολικών (;)
Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: D. O. Seals 3, 86. 39.

4. ΘΕΟΦΙΛΟΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και πρωτονοτάριος των Ανατολικών
Χρονολ.: τέλη 9ου-αρχές 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 334.

Βιβλιογραφία: D. O. Seals 3, 86. 43.

5. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και πρωτονοτάριος των Ανατολικών
Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: Laurent, Sceaux II, αρ. 5.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 121.

6. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ή ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ ή ΘΕΟΔΟΥΛΟΣ (;), βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος
και πρωτονοτάριος των Ανατολικών

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: D. O. Seals 3, 86. 44.

7. ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ, σπαθαροκανδιδάτος, χαρτουλάριος γενικού λογοθεσίου και πρωτο-
νοτάριος των Ανατολικών

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: Pančenko, *Katalog*, αρ. 429 (σύμφωνα με τον Οικονομίδα, η ορθή ανάγνωση είναι: Ευστάθιος, σπαθαροκανδιδάτος, ... του γενικού λογοθεσίου, χαρτουλάριος και πρωτο-
νοτάριος των Ανατολικών).

8. ΛΕΩΝ, βασιλικός σπαθάριος και πρωτονοτάριος των Ανατολικών

Χρονολ.: 10ος αι. (1ο μισό 11ου αι.)

Πηγές: Pančenko, *Katalog*, αρ. 68 (12ος-13ος αι. - εσφαλμένη ανάγνωση). - Šandrovskaja, Porgranki, 116, αρ. 68 (12ος-13ος αι.). [Σύμφωνα με γραπτή παρατήρηση του Seibt, ο Λέων ήταν πρωτοσπαθάριος και η σφραγίδα χρονολογείται το 1ο μισό του 11ου αι.]. - D. O. Seals 3, 86. 41.

9. ΜΑΛΕΣΗΣ, πρωτοσπαθάρης και πρωτονοτάριος των Ανατολικών

Χρονολ.: 1035-1059 (;)

Πηγές: Seibt, *Bleisiegel*, 245 (αδημοσίευτη σφραγίδα).

10. ΝΙΚΗΤΑΣ ΑΛΩΠΟΣ, πατρίκιος και πρωτονοτάριος των Ανατολικών (;)

Χρονολ.: 1ο μισό 11ου αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 265-266, αρ. 1 = 613, αρ. 2 (11ος-12ος αι).

Βιβλιογραφία: Seibt, *Bleisiegel*, 303, σημ. 6.

11. ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΖΙΡΙΘΩΝ, σπαθαροκανιδάτος, βασιλικός νοτάριος του ειδικού λόγου και πρωτονοτάριος των Ανατολικών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 40.

12. ΜΙΧΑΗΛ, ασηκρήτις και πρωτονοτάριος των Ανατολικών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 42.

13. ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΡΟΜΟΥΝΔΗΝΟΣ, πατρίκιος, βέστης και πρωτονοτάριος των Ανατολικών

Χρονολ.: 2ο μισό 11ου αι. (σύμφωνα με τον Χρ. Σταυράκο)

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 267, αρ. 6 (χωρίς χρονολογία - εσφαλμένη ανάγνωση).

ι. ΑΝΑΓΡΑΦΕΙΣ

1. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάρης, επί των οικειακών και αναγραφεύς των Ανατολικών

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 2.

2. ... ΠΙΕΤΑΡΗΣ, πρωτοσπαθάρης και αναγραφεύς των Ανατολικών

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 3.

3. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΕΥΦΥΗΣ, χαρτουλάριος του στρατιωτικού και αναγραφεύς των Ανατολικών

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.
Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 1.

ια'. ΑΝΘΥΠΑΤΟΙ

1. ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και ανθύπατος των Ανατολικών
Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 1901. - *D. O. Seals* 3, 86. 4.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 121 (2ο μισό 9ου αι.). - Oikonomidès, *Listes*, 343.
- Haldon, *Seventh Century*, 202-206.

2. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και ανθύπατος των Ανατολικών
Χρονολ.: 9ος αι. ή 2ο μισό 9ου αι. (σύμφωνα με τον Χρ. Σταυράκο, από τέλη 8ου αι.).

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2049 (9ος αι.).

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 121 (2ο μισό 9ου αι.).

ιβ'. ΔΙΟΙΚΗΤΕΣ

1. ΠΑΥΛΟΣ, ύπατος και διοικητής των Ανατολικών

Χρονολ.: τέλη 7ου-αρχές 8ου αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2290. - *D. O. Seals* 3, 86. 16. - *ACO*, II, 2, 1, 14,32: *Παύλου τοῦ ἐνδοξοτάτου ἀπὸ ὑπάτων, καὶ διοικητοῦ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν....* .

Βιβλιογραφία: Lilie, *Thrakesion*, 12. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 35. - Haldon, *Seventh Century*, 198. - TIB 7, 85, σημ. 115.

ιγ'. ΤΟΠΟΤΗΡΗΤΕΣ

1. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΑΒΑΛΑΣ, πατρίκιος, ανθύπατος και τοποτηρητής των Ανατολικών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 63.

ιδ'. ΠΡΩΤΟΜΑΝΔΑΤΩΡ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ

1. ΚΑΡΒΕΑΣ, πρωτομανδάτωρ του στρατηγού των Ανατολικών

Χρονολ.: 842-844

Πηγές: Συν. Θεοφ., 165,21-166,2.

Βιβλιογραφία: Lemerle, *Pauliciens*, 88. - Oikonomidès, *Listes*, 109-110.

ιε'. ΛΟΙΠΟΙ

1. ΒΑΡΔΑΣ(;), κόμης της κόρτης των Ανατολικών

Χρονολ.: 7ος-8ος αι.

Πηγές: Sode, *Bleisiegel*, αρ. 263¹².

2. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, σπαθαροκανδιδάτος, ασηκρήτης και χρυστελής του Ανατολικού

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 15. - Κολτσίδα - Μακρή, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 15.

3. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΛΕΠΙΕΝΔΡΗΝΟΣ (;), χαρτουλάριος και ωριάριος του δρόμου (;)
των Ανατολικών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 22.

---

12. Για το ενδεχόμενο το 803 ο μετέπειτα αυτοκράτορας, ΜΙΧΑΗΛ ΤΡΑΥΛΟΣ να διορίστηκε κόμης της κόρτης των Ανατολικών βλ. Bury, *ERE*, 12, σημ. 3. - Kōrstein, *Zur Erhebung*, 76, σημ. 100.

ΘΕΜΑ ΑΡΜΕΝΙΑΚΩΝ

α'. ΣΤΡΑΤΗΓΟΙ

1. ΣΑΒΩΡΙΟΣ ΠΕΡΣΟΓΕΝΗΣ, στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 667/8¹

Πηγές: Θεοφάνης, 348,29-30.

Βιβλιογραφία: Lilie, *Reaktion*, 71, 293.

2. ΛΕΩΝ, πρωτοσπαθάρχιος και στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 7ος-8ος ή 9ος (;) ή 10ος(;): αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 43.

3. ΑΡΤΑΒΑΣΔΟΣ, στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 713-717/8

Πηγές: Θεοφάνης, 386,17, 395,9-10. - Ζωναράς, III, 248.

Βιβλιογραφία: Speck, *Artabasdos*, 49, 98. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 76. - Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 209-210.

4. ΓΕΩΡΓΙΟΣ, πρωτοσπαθάρχιος και στρατηγός των Αρμεν(ι)κών

Χρονολ.: 1ο μισό 8ου αι.²

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 3109.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 79.

---

1. Ανώνυμος στρατηγός Αρμενιάκων από τον al-Balādhurī τον 7ο αι. (Kaegi, *Armeniak Theme*, 273-277) ίσως ακόμα και πριν από το Σαβώριο. Άλλος ανώνυμος στρατηγός Αρμενιάκων για το 2ο μισό του 7ου αι. στο Zacos - Veglery, αρ. 3216. Σε ό,τι αφορά τον αναφερόμενο από τον Σεβέος, έκδ. F. Macler, *Histoire d'Héraclius par l'évêque Sebéos*, Paris 1904, 30, σ. 101, Θεόδωρο Rstuni, είναι αμφίβολο αν υπήρξε στρατηγός των Αρμενιάκων, δεδομένου ότι προσχώρησε στους Άραβες πριν από το 649· βλ. Haldon, *Seventh Century*, 62.

2. Ανώνυμος στρατηγός από σφραγίδα του 8ου αι.: *D. O. Seals* 4, 22. 53. Άλλοι ανώνυμοι στρατηγοί από σφραγίδες του 8ου-9ου αι.: *D. O. Seals* 4, 22. 53-55.

5. ΙΩΑΝΝΗΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 8ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 42.

6. ΝΙΚΗΤΑΣ, γιος Αρταβάσδου, στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 742-743

Πηγές: Θεοφάνης, 417,23-24: *Νικήταν, τὸν υἱὸν αὐτοῦ, μονοστράτηγον προβαλόμενος εἰς τὸ τῶν Ἀρμενιάκων θέμα ἐξέπεμψεν.* - Νικηφόρος, 61,1-2. - Zacos - Veglery, αρ. 2259. - *D. O. Seals* 4, 22. 47: ΝΙΚΗΤΑΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Αρμενιάκων (8ος αι.)³.

Βιβλιογραφία: Speck, *Artabasdos*, 88, 98. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 152. - Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 24-26, 230-231.

7. ΠΑΥΛΟΣ, στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 759

Πηγές: Θεοφάνης, 431,4.

Βιβλιογραφία: Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 175.

8. ΒΑΡΔΑΣ ή ΒΑΡΔΑΝΗΣ, στρατηγός των Αρμενιάκων⁴

Χρονολ.: 771-780 (;)

Πηγές: Θεοφάνης, 445,19-20 και 454,15-17.

Βιβλιογραφία: Κουντούρα-Γαλάκη, Βαρδάνης Τούρκος, 204, σημ. 4. - Ο Turner (Leo V, 173 και σημ. 10) τον ταυτίζει με τον πατέρα του Λέοντος Ε' Αρμενίου.

9. ΒΑΡΙΣΤΕΡΟΤΖΗΣ, στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 778

Πηγές: Θεοφάνης, 451,15-16.

Βιβλιογραφία: Adontz, *Etudes*, 89. - Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 154, 204. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 223. - Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 210.

---

3. Ενδεχομένος ο κάτοχος των σφραγίδων Zacos - Veglery, αρ. 2259 (βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Αρμενιάκων, 8ος αι.) και *D. O. Seals*, 4, 22. 47, οι οποίοι όμως είναι εικονομαχικού τύπου.

Στον Μιχαήλ Σύρο, II, 506, πριν από τον Αρτάβαδο μνημονεύεται ως στρατηγός Αρμενιάκων ένας Askiras. Πρβλ. Winkelmann, *Rangstruktur*, 80.

4. Την ταύτιση απορρίπτει ο Winkelmann, *Rangstruktur*, 80.

10. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και στρατηγός των Αρμενιάκων
Χρονολ.: 2ο μισό 8ου αι.

Πηγές: *Coll. Seyrig*, αρ. 167. - *Zacos - Veglery*, αρ. 3198 (ανάγνωση: στρατηγός Χαρσιανού; 9ος αι).

Βιβλιογραφία: *D. O. Seals* 4, 22. 56.

11. ΣΙΣΙΝΝΙΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 2ο μισό 8ου αι.

Πηγές: *Ebersolt, Musées imp. ott. Catal.*, αρ. 525. - *Ebersolt, Sceaux*, αρ. 525. - *Zacos - Veglery*, αρ. 2375.

Βιβλιογραφία: *Winkelmann, Rangstruktur*, 81. - *J. Touratsoglou, Les sceaux byzantins en plomb de la collection Michel Ritsos au Musée de Thessaloniki, Βυζαντινά* 5, 1973, 274-275.

12. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 750-850

Πηγές: *Zacos - Veglery*, αρ. 3196. - *Lihačev, Molivdovuly*, tabl. LIX, αρ. 11.

Βιβλιογραφία: *Winkelmann, Rangstruktur*, 80.

13. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 750-850

Πηγές: *Zacos - Veglery*, αρ. 2449 A.

Βιβλιογραφία: *Winkelmann, Rangstruktur*, 80.

14. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 790 /791

Πηγές: Θεοφάνης, 466,6-7. - (ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ (;)⁵ πατρίκιος και στρατηγός των Αρμενιάκων: *Zacos - Veglery*, αρ. 2225 (2ο μισό 8ου αι.). - *D. O. Seals* 4, 22. 46 (8ος-9ος αι.).

Βιβλιογραφία: *Rochow, Byzanz im 8. Jh.*, 254. - *Speck, Kaiser Konstantin VI.*, 643. - *Treadgold, Byzantine Revival*, 79, 96 (τον ταυτίζουν με τον μετέπειτα αυτοκράτορα Νικηφόρο Α', ο οποίος, όμως, είχε διακριθεί σε πολιτικά αξιώματα). - *Lilie, Konstantin VI.*, 127.

---

5. Η ανάγνωση Νικηφόρος είναι περισσότερο πιθανή από το Χριστόφορος, γιατί η σφραγίδα είναι εικονομαχικού τύπου.

15. ΑΛΕΞΙΟΣ ΜΟΥΣΟΥΛΕΜ, πατρίκιος και στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 791/792

Πηγές: Θεοφάνης, 466,25-26, 467,21-22, 468,23-24. - Ζωναράς, ΙΙΙ, 292-293. - Laurent, *Corpus*, ΙΙ, αρ. 665 (εσφαλμένη ανάγνωση: στρατηγός των βασιλικών αρμαμένων). - *D. O. Seals* 4, 22. 41: ΑΛΕΞΙΟΣ, πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Αρμενιάκων.

Βιβλιογραφία: Každan, *Armiane*, Οικ. 1, σ. 10-11. - Speck, *Kaiser Konstantin VI*, 226-228. - Lilie, *Konstantin VI.*, 84, 123.

16. ΘΕΟΔΩΡΟΣ πατρίκιος και στρατηγός των Αρμενιάκων⁶

Χρονολ.: 793

Πηγές: Θεοφάνης, 468,22-25: *οἱ Ἀρμενιάκοι ... ἐφυλάκισαν τὸν στρατηγὸν αὐτῶν Θεόδωρον καὶ πατρίκιον τὸν Καμουλιανόν.*

Βιβλιογραφία: Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 393. - Λουγγής, *Δοκίμιο*, 58. - Lilie, *Konstantin VI.*, 130, 261.

17. ΜΑΡΙΝΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: τέλη 8ου-αρχές 9ου αι.

Πηγές: Cheynet, *Sceaux d'Iznik*, αρ. 9.

18. ΛΕΩΝ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 8ος-9ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 296, αρ. 2.

Βιβλιογραφία: Ο Turner (Leo V, 179, σημ. 47) την χρονολογεί το 811 και θεωρεί ότι αυτή ανήκει στον στρατηγό των Αρμενιάκων της Χρονογραφίας του Θεοφάνη⁷.

19. ΛΕΩΝ, στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 811

Πηγές: Θεοφάνης, 489,17-22. - Schlumberger, *Sigillographie*, 295, αρ. 1 (βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Αρμενιάκων, 9ος αι.).

Βιβλιογραφία: Οι Bury, (*ERE*, 24). - Winkelmann, (*Rangstruktur*, 81). - Rochow, (*Byzanz im 8. Jh.*, 297). - Turner, (Leo V, 179 και σημ. 47) δεν δέχονται την ταύτισή του με τον μετέπειτα αυτοκράτορα Λέοντα Ε', τον οποίο θεωρούν συνελπώς στρατηγό των Ανατολικών. Ο

6. Ο Θεόδωρος Καμουλιανός θα μπορούσε να είναι κάτοχος μίας από τις προαναφερθείσες σφραγίδες αρ. 10, 12, 13, χρονολογημένες την ίδια περίπου εποχή. Η πρώτη σφραγίδα (αρ. 10), της οποίας ο κάτοχος φέρει την ιδιότητα του σπαθαροκανιδιάτου, θα πρέπει να αποκλειστεί γιατί δεν γνωρίζουμε αν ο Θεόδωρος Καμουλιανός κατείχε ποτέ αυτό το αξίωμα.

7. Βλ. πιο κάτω, αρ. 19.

Haldon (*Praetorians*, 517, σημ. 677), όμως, θεωρεί ότι διετέλεσε πρώτα στρατηγός Αρμενιάκων και κατόπιν στρατηγός των Ανατολικών.

20. ΜΑΝΟΥΗΛ, πατριίκιος και στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 814-819

Πηγές: Συν. Θεοφ., 24,3-4 (*πατριίκιος ἐγκαταλέξας καὶ στρατηγὸν τιμήσας τῶν Ἀρμενίων*), και 149,6. Στον ίδιο θα μπορούσε να ανήκει σφραγίδα του 9ου αι. ΜΑΝΟΥΗΛ, βασιλικός σπαθάριος και στρατηγός των Αρμενιάκων⁸: *D. O. Seals* 4, 22. 45.

Βιβλιογραφία: Bury, *ERE*, 46. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 81. O Guillard (*Recherches*, I, 436) τον θεωρεί μόνον ως στρατηγό των Ανατολικών.

21. ΟΛΒΙΑΝΟΣ, στρατηγός των Αρμενιάκων⁹

Χρονολ.: 820-823

Πηγές: Γενέσιος, Β', 2, σ. 23. - Συν. Θεοφ., 54,1. - Σκυλίτζης, 31,86-87. - *Βίος Ιωαννικίου*, 365A (*τοῦ στρατηγοῦ Ὀλβιανοῦ*). - Επιστ. Θεοδώρου Στουδίτου, αρ. 541 (*Ὀλβιανῷ πατριίκῳ*).

Βιβλιογραφία: Kōpstein, *Zur Erhebung*, 79-85. - Λουγγής, *Δοκίμιο*, 71, 77.

22. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, πατριίκιος και στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 866/867

Πηγές: Επιστ. Φωτίου, αρ. 21, I, σ. 72-73.

Βιβλιογραφία: Βλυσίδου, *Βασίλειος Α'*, 123.

8. Στη Συν. Θεοφ. 24,2-3, αναφέρεται ότι ο Μανουήλ, πριν τιμηθεί με το αξίωμα του στρατηγού, ήταν πρωτοστράτωρ.

9. Ο Θεόδωρος Στουδίτης στην Επιστ. αρ. 458,27-29, σ. 651-652, προς την Ευφροσύνη, ηγουμένη του Κλουβίου, αναφέρει ανώνυμα τον πατέρα της, τον σύζυγο της πατριίκιας και κατόπιν ηγουμένης Ειρήνης: *στρατηγία και δημαγωγία και ἐν Ἀρμενία και ἐν Γραικία ... ἐπεὶ και τὴν πρώτην στρατηγίαν εἶλεν ἐναυθα ὡσπερ και τὴν πατριικότητα*. Το απόσπασμα έχει ερμηνευτεί ποικιλοτρόπως. Ο P. Speck (*Γραικία und Αρμενία: Das Tätigkeitsfeld eines nicht identifizierten Strategen im frühen 9. Jahrhundert*, *JÖB* 16, 1967, 85) θεωρεί ότι εννοείται ένας πατριίκιος αρμενικής καταγωγής που είχε διατελέσει πρώτα στρατηγός Ελλάδος και κατόπιν του θέματος των Αρμενιάκων. Ο Turner (*Leo V*, 181) έχει υποθέσει ότι η ηγουμένη Ειρήνη ήταν η μία από τις θυγατέρες του Βαρδάνη Τούρκου και ο εν λόγω στρατηγός και σύζυγός της ήταν ο Λέων Σκληρός, ο οποίος είχε χρηματίσει στρατηγός Πελοποννήσου (πρβλ. Seibt, *Skleroi*, 21-22). Οι υποθέσεις του Turner θα μπορούσαν να ισχύουν, αν η αρμενικής καταγωγής οικογένεια των Σκληρών διέθετε έστω και έναν στρατηγό Αρμενιάκων, κάτι όμως που δεν προκύπτει από τη γνωστή παράδοση της οικογένειας.

23. ΘΕΟΚΤΙΣΤΟΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και στρατηγός των Αρμενιάκων
Χρονολ.: 9ος αι.
Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 51.
24. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Αρμενιάκων¹⁰
Χρονολ.: 9ος αι.
Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 3093.
Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 81.
25. ΑΕΤΙΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και στρατηγός των Αρμενιάκων (;)
Χρονολ.: 9ος-10ος αι.
Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 40.
26. ΦΙΛΟΜΜΑΤΗΣ, πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Αρμενιάκων
Χρονολ.: 9ος-10ος αι.
Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 48.
27. ΛΑΛΑΚΩΝ, στρατηγός των Αρμενιάκων
Χρονολ.: 901
Πηγές: *DAI*, 45,46-47, σ. 206.
Βιβλιογραφία: Seibt, *Bleisiegel*, 324, σημ. 5. - Cheynet, *Contestations*, 222.
28. ΛΕΩΝ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Αρμενιάκων
Χρονολ.: 10ος αι.
Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 44¹¹.

10. Θα μπορούσε να ταυτιστεί με τον πρωτοσπαθάριο Κωνσταντίνο Αρτασή, ο οποίος αναφέρεται από τη Χρονογραφία του Θεοφάνη (σ. 468,26) χωρίς άλλο αξίωμα, ότι απεστάλη στο θέμα των Αρμενιάκων το 792, όταν το θέμα αυτό είχε μείνει χωρίς στρατηγό. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι τότε ο Κωνσταντίνος Αρτασή διορίστηκε στρατηγός του επαναστατημένου θέματος των Αρμενιάκων, οι οποίοι με τη σειρά τους δεν τον αποδέχτηκαν και τον τύφλωσαν. Στη συλλογή Zacos - Veglery, αρ. 3078, υπάρχει σφραγίδα του πρωτοσπαθαρίου Αρτασή (8ος αι.), αλλά είναι άγνωστο αν ανήκει στον πρωτοσπαθάριο Κωνσταντίνο Αρτασή.

11. Είναι πιθανόν ο κάτοχος της σφραγίδας αυτής να ταυτίζεται με τον Λέοντα Αγέλαστο, τον οποίο ο Κωνσταντίνος Ζ' απέστειλε στα τέλη του 944 εις τὸν Ἀρμενιακόν (Συν. Θεοφ., 443,20-21. Βλ. και *DAI*, 50,58, σ. 234). Πρβλ. όμως Cheynet, Phocas, 314, σημ. 86.

Βιβλιογραφία: Adontz, *Byz.* 10, 1935, 536. - Guiland, *Byz.* 25-27, 1955-1957, 665, σημ. 10.

29. ΘΕΟΔΩΤΟΣ, πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 49.

30. ΘΕΟΓΝΩΣΤΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 50.

31. ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΥΡΚΟΥΑΣ, ανθύπατος, πατρίκιος και στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 172, σ. 123 (ανέκδοτη).

32. ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ, πατρίκιος, πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Ανέκδοτη σφραγίδα από τη συλλογή Talbot-Rice (σύμφωνα με γραπτή παρατήρηση του Cheynet).

33. ΚΑΤΑΚΑΛΩΝ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ, πρωτοσπαθάριος, *ἄρχων τοῦ τάγματος τῶν Ἀρμενιάκων*

Χρονολ.: 1034-1041

Πηγές: Σκυλίτζης, 406,17-18 (στρατηγός), 419,55.

Βιβλιογραφία: Lemerle, *Prolégomènes*, 37, 39. - Savvides, Cecaumenus, αρ. 3, σ. 21.- Skoulatos, *Personnages*, 163. - Shepard, *Catakalon Cecaumenos*, 280 κε. Cheynet, *Du stratège au duc*, 185 σημ. 9.

Επισφαλής ανάγνωση: Ebersolt, Sceaux, αρ. 543: ΕΙΠΦΑΝΙΟΣ, πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Αμ[ασείας] (χωρίς χρονολογία). Σύμφωνα με γραπτή παρατήρηση του Seibt, η σφραγίδα χρονολογείται στη στροφή 9ου προς 10ο αι., ενώ ο κάτοχός της ονομαζόταν, ίσως, ΣΙΣΙΝΝΙΟΣ και ήταν στρατηγός Σάμου.

β'. ΔΟΥΚΕΣ

1. ΘΕΟΦΑΝΗΣ, βασιλικός στρατάρχης και δουξ(;) των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 8ος-9ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 11¹².

2. ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΛΔΟΣ, δουξ Αρμενιάκων, Βουκελλαρίων και Θεσσαλονίκης

Χρονολ.: 995

Πηγές: Dölger, *Schatzkammer*, 155, αρ. 56. - *Actes d'Iviron*, I, 153.

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Contestations*, 221 και σημ. 106. (Ισως, μόνο Θεσσαλονίκης).

3. ΛΕΩΝ ΙΑΣΠΗΣ, κουροπαλάτης και δουξ των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 296, αρ. 6. - Lihačev, *Molivdovuly*, tabl. LXVI, αρ. 3.

Βιβλιογραφία: Seibt, *Bleisiegel*, 140 και σημ. 13. - Cheynet, *Du stratège au duc*, 188¹³.

γ'. ΚΡΙΤΕΣ

1. ΝΙΚΗΤΑΣ, πρωτοσπαθάρχιος, κριτής επί του Ιπποδρόμου και των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 20.

2. ΙΩΑΝΝΗΣ, πρωτοσπαθάρχιος, ορφανοτρόφος και κριτής των Αρμενιάκων

Χρονολ.: τέλη 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 827.

---

12. Ένας γνωστός βασιλικός στρατάρχης των τελών του όγδοου αιώνα ήταν ο Θεοφάνης ο Ομολογητής: *Βίος Θεοφάνους*, 7,24-26, ο οποίος, όμως, δεν είναι γνωστό αν κατείχε το αξίωμα του δουκός των Αρμενιάκων. Σύμφωνα με άλλη παραλλαγή του Βίου του, ο πατέρας του Ισαάκιος κατείχε το αξίωμα του δρογγαριού του Αιγαίου Πελάγους: *Βίος Θεοφάνους* (Latyšev), 28,7-8, 30,14-15 και σ. 4, 7-8.

Ανώνυμοι δούκες Αρμενιάκων του 8ου-9ου αι. στη συλλογή *D. O. Seals* 4, 22. 12-13. Πρβλ. Cheynet, *Du stratège au duc*, 186. - Kühn, *Armee*, 204-206.

13. Στον Schlumberger, *Sigillographie*, σ. 297, υπάρχει η σφραγίδα του ΡΩΜΑΝΟΥ [πρωτο]βεστ(άρχη) ... κατ(επάνω) Αμα[σείας] του 10ου αι., η οποία έχει θεωρηθεί ότι ανήκει σε δούκα του 11ου αι.: Kühn, *Armee*, 205.

3. ΙΩΑΝΝΗΣ, ορφανοτρόφος και κριτής των Αρμενιάκων

Χρονολ.: τέλη 10ου-1ο μισό 11ου αι.

Πηγές: Darrouzès, *Epistoliers*, αρ. 14 και 16, σ. 224-225.

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Contestations*, 225, σημ. 147.

4. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, πρωτοσπαθάριος, μυστογράφος, κριτής επί του Ιπποδρόμου και των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 1ο μισό 11ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 1052. Παράλληλο κομμάτι και στο ανέκδοτο τμήμα της συλλογής του Zacos.

5. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΕΞΑΜΙΛΙΤΗΣ, πρωτοσπαθάριος, κριτής επί του Ιπποδρόμου και των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Συλλογή Σταμούλη*, αρ. 78.

Βιβλιογραφία: Laurent, *Byz* 6, 1931, 793-794. - *D. O. Seals* 4, 40. 13.

6. ΙΩΑΝΝΗΣ, βέστης, κριτής του βήλου και των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 531.

7. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, πρωτοσπαθάριος, μέγας χαρτουλάριος του γενικού, κριτής επί του Ιπποδρόμου, του βήλου, των Αρμενιάκων και μυστογράφος

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 432.

8. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΡΟΜΟΥΝΔΗΝΟΣ, βεστάρχης, κριτής του βήλου και των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Šandrovskaja, *Sfragistika*, αρ. 713.

Βιβλιογραφία: *D. O. Seals*, 3, 86. 25.

9. ΛΕΩΝ, ανθύπατος, πατρίκιος, εξάκτωρ, κριτής επί του Ιπποδρόμου και του Αρμενιακού

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Nesbitt, *Overstruck Seals*, 86, αρ. 20. - *D. O. Seals* 4, 22. 16.

10. ΛΕΩΝ, πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου, κριτής επί του Ιπποδρόμου και του Αρμενιακού

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 17.

11. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΜΟΝΟΜΑΧΟΣ, κριτής των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 18. Στον ίδιο ανήκει πιθανόν μία ακόμη σφραγίδα της ίδιας συλλογής (*D. O. Seals* 4, 22. 19: ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ (;) ΜΟΝΟΜΑΧΟΣ, ορφανοτρόφος και κριτής των Αρμενιάκων).

12. ΣΤΕΦΑΝΟΣ, πρωτοσπαθάριος, ασηκρήτης και κριτής των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 21.

13. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, βέστης, κριτής του βήλου και των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *Zacos*, II, αρ. 743.

14. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, πρωτοσπαθάριος, κριτής επί του Ιπποδρόμου του βήλου και των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 24.

15. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, βέστης, κριτής του βήλου και των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *Schlumberger*, *Sceaux VI*, αρ. 307.

16. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΡΩΤΕΥΩΝ, πρωτοσπαθάριος και κριτής των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *Laurent*, *Mélanges*, 442, αρ. 13. - *D. O. Seals* 4, 22. 23.

Βιβλιογραφία: *Cheyne*, *Contestations*, 65, αρ. 75, σημ. 2.

17. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, βέστης, κριτής του βήλου και των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *Seibt*, *Bleisiegel*, 286 (ανέκδοτη σφραγίδα, συλλογή *Bedoukian*).

18. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΜΙΤΥΛΗΝΑΙΟΣ, κριτής Παφλαγονίας και των Αρμενιικών
Χρονολ.: 1034-1055

Πηγές: E. Kurtz, *Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios*, Leipzig 1903, 1.

Βιβλιογραφία: Enrica Follieri, *I calendari in metro innografico di Cristoforo Mitileneo*, Subs. hag. 63, Bruxelles 1980, I, 4, σμμ. 5. - *Coll. Seyrig*, αρ. 193. - Seibt - Zarnitz, *Bleisiegel*, 175-176 (βλ. πιο κάτω, σ. 451, αρ. 6).

19. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΜΑΛΕΣΗΣ, κριτής των Αρμενιικών

Χρονολ.: 1042-1078

Πηγές: Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (*SM*), αρ. 96,4, σ. 124, αρ. 132,6-8, σ. 155.

Βιβλιογραφία: Každan - Ljubarskij, *Bsl* 34, 1973, 219-220 και Seibt, *Bleisiegel*, 244, σμμ. 7.

20. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΧΡΥΣΗΛΙΟΣ, πρωτοσπαθάρης, μυστογράφος, κριτής του βήλου
και των Αρμενιικών

Χρονολ.: 1042-1055

Πηγές: Σφραγίδα IFEB αρ. 840 (ανέκδοτη).

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Contestations*, 342. - Seibt - Zarnitz, *Bleisiegel*, 77-78.

21. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΣΠΛΗΝΑΡΙΟΣ, βεστάρχης, κριτής των Αρμενιικών

Χρονολ.: 1060-1063

Πηγές: Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (*SM*), αρ. 132,6-8, σ. 155.

Βιβλιογραφία: A. Každan - Ja. Ljubarskij, Basile Malésès encore une fois, *Bsl* 34, 1973, 219-220.

22. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, βέστης, μέγας χαρτουλάριος, κριτής του βήλου και των Αρμενιικών

Χρονολ.: μέσα 11ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 797.

23. ΣΤΕΦΑΝΟΣ, πρωτοβέστης, οικιστικός των νέων ορθώσεων και κριτής των Αρμε-
νιικών

Χρονολ.: 2ο μισό 11ου αι.

Πηγές: J. W. Nesbitt, The Office of the *oikistikos*: Five Seals in the Dumbarton Oaks Collection, *DOP*, 29, 1975, 342, αρ. 4. - *D. O. Seals* 4, 22. 22. Άλλη σφραγίδα του ίδιου αξιω-
ματούχου δημοσιεύεται στο Zacos, II, αρ. 1048 (μέσα 11ου αι.).

24. ΙΩΑΝΝΗΣ [ΚΑ]ΜΑΤ[ΗΡΟΣ], ασηκρήτης και κριτής των Αρμενιάκων
 Χρονολ.: 11ος αι.
 Πηγές: Szemioth-Wasilewski, αρ. 46.

δ'. ΠΡΑΙΤΩΡΕΣ

1. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΣ, πρωτοσύγκελλος και πραιτώρ του Αρμενιακού
 Χρονολ.: 1068-1071
 Πηγές: Κεκαυμένος, *Στρατηγικόν*, 183, 25-26, σ. 72.

2. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, βεστάρχης, κριτής του βήλου, πραιτώρ του Αρμενιακού
 Χρονολ.: μέσα 11ου αι.
 Πηγές: Zacos, II, αρ. 967.

3. ΜΑΝΟΥΗΛ, πρόεδρος και πραιτώρ των Αρμενιάκων
 Χρονολ.: 11ος αι.
 Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 28. - *Coll. Seyrig*, αρ. 166 (1060-1080), όπου και προτείνεται η ταύτιση με τον Μανουήλ έπαρχο και πρόεδρο (Laurent, *Corpus*, II, αρ. 1030).

ε'. ΚΟΜΗΤΕΣ ΚΟΡΤΗΣ

1. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός στρατώρ και κόμης κόρτης Αρμενιάκων
 Χρονολ.: 10ος αι.
 Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 26.

ς'. ΤΟΥΡΜΑΡΧΕΣ

1. ΓΕΩΡΓΙΟΣ, τουρμάρχης των Αρμενιάκων
 Χρονολ.: 626
 Πηγές: Θεοφάνης, 325,3-4.
 Βιβλιογραφία: Karayannopoulos, *Themenordnung*, 31.

2. ΛΕΩΝ ('), βασιλικός σπαθάριος και τουρμάρχης του Δαζυμόνος
 Χρονολ.: 8ος αι.
 Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 410.

3. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, σπαθάριος και τουρμάρχης των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 793

Πηγές: Θεοφάνης, 469,9.

Βιβλιογραφία: Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 249. - Λουγγής, *Δοκίμιο*, 60. - Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 124.

4. ΘΕΟΦΙΛΟΣ, σπαθάριος και τουρμάρχης των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 793

Πηγές: Θεοφάνης, 469,9-10.

Βιβλιογραφία: Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 249. - Λουγγής, *Δοκίμιο*, 60. - Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 124.

5. ΒΑΡΔΑΣ, βασιλικός σπαθάριος και τουρμάρχης του Δαξυμώνος

Χρονολ.: 750-850

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 1762 Α.

ζ'. ΧΑΡΤΟΥΛΑΡΙΟΙ

1. ΝΙΚΗΤΑΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και χαρτουλάριος των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 9ος αι.¹⁴Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 8. - Zacos - Veglery, αρ. 2270 (2ο μισό 9ου αι.).

2. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, βασιλικός σπαθαροκουβικουλάριος και χαρτουλάριος του δρόμου των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 1ο μισό 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 103.

3. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και χαρτουλάριος του οξέος δρόμου των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 10.

---

14. Στο 1ο μισό του 9ου αι. χρονολογείται η σφραγίδα του ανώνυμου χαρτουλαρίου του δρόμου των Αρμενιάκων: *Coll. Seyrig*, αρ. 165.

4. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάρης και χαρτουλάρης του δρόμου των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 10ος - 11ος αι.

Πηγές: Laurent, *Corpus*, II, αρ. 463. - *D. O. Seals* 4, 22. 9.

Βιβλιογραφία: *D. O. Seals* 3, 86. 9.

5. ΙΩΑΝΝΗΣ, πρωτοσπαθάρης, αυγουστάλιος και χαρτουλάρης της άρχλας των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 7.

η'. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΙ

1. ΑΝΔΡΕΑΣ, ύπατος και πρωτονοτάριος των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 29

2. ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ, πρωτονοτάριος των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 38.

3. ΛΕΩΝ, ύπατος και πρωτονοτάριος των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 33. - Zacos - Veglery, αρ. 2118 (2ο μισό 9ου αι.).

4. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, σπαθαροκανδιδάτος και πρωτονοτάριος των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 2ο μισό 9ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 313.

5. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και πρωτονοτάριος των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: Laurent, *Sceaux inédits* II, αρ. 6.

6. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, βασιλικός σπαθάρης και πρωτονοτάριος των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 30. - Zacos, II, αρ. 127 (2ο μισό 9ου αι.).

7. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (;), βασιλικός (πρωτο;)σπαθάριος επί τ... και πρωτονοτάριος των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 31.

8. ΜΙΧΑΗΛ, ύπατος και πρωτονοτάριος των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 34.

9. ΠΑΣΧΑΛΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και πρωτονοτάριος των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 36.

10. ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ ΑΡΤΑΒΑΣΔΟΣ, κένσωρ, βασιλικός νοτάριος και πρωτονοτάριος των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 32.

11. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΣΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, πρωτονοτάριος των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 35.

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Contestations*, 201, σημ.12.

12. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΤΙΜΗΤΗΣ, πρωτονοτάριος των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 37.

13. ΣΤΕΦΑΝΟΣ, πρωτοσπαθάριος, επί του Χρυσοτρικλίνου, ασκηρήτης και πρωτονοτάριος Αρμενιάκων

Χρονολ.: 11ος-12ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sceaux IV*, αρ. 154.

Θ. ΑΝΑΓΡΑΦΕΙΣ

1. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ (;) ΒΛΕΜΜΥΔΗΣ (;), (πρωτοσπαθάριος και) αναγραφεύς των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 1.

2. ΣΥΜΕΩΝ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και αναγραφεύς των Αρμενιάκων¹⁵

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 3.

3. ΣΥΜΕΩΝ, πρωτοσπαθάριος, πρωτονοτάριος του δρόμου και αναγραφεύς των Αρμενιάκων¹⁶

Χρονολ.: μέσα 10ου αι.

Πηγές: J. Darrouzès, *Inventaire des épistoliers byzantins du Xe siècle*, *REB* 18, 1960, 118.

4. ΒΑΡΔΑΣ, πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου και αναγραφεύς των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sceaux V*, αρ. 292.

5. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ, πριμικήριος επί του κοιτόνος, φύλαξ και αναγραφεύς των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 2.

6. ΘΕΟΔ(...), πρωτοσπαθάριος επί της μεγάλης εταιρείας και αναγραφεύς των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 4.

---

15. Θα μπορούσε να ταυτίζεται με τον ομώνυμο αποδέκτη της επιστολής του Βασιλείου Καισαρείας. Βλ. σημ. 16.

16. Είναι ο αποδέκτης ανέκδοτης ημιτελούς επιστολής του Βασιλείου Καισαρείας (πριν από το 945-μετά το 956), της μοναδικής που σώζεται.

7. ΘΕΟΦΑΝΗΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάρης και αναγραφεύς των Αρμενιάκων
Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 5¹⁷. - *Zacos*, II, αρ. 325 (2ο μισό 10ου αι.).

ί. Ε Π Ι Σ Κ Ε Π Τ Ι Τ Ε Σ

1. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΝΕΜΑΣ, χαρτουλάριος και επισκεπτής Αρμενιακού

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 22. 14.

Βιβλιογραφία: Πρβλ. Skoulatos, *Personnages*, 45, 200-202. - Cheynet, *Contestations*, 100-101.

2. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, επισκεπτής Αρμενιακού

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Συλλογή Σταμούλη*, αρ. 66.

Βιβλιογραφία: Laurent, *Byz* 6, 1931, 790. - *D. O. Seals* 4, 22. 14.

ια. Ε Π Ο Π Τ Ε Σ

1. ΝΙΚΗΤΑΣ, επόπτης των Αρμενιάκων

Χρονολ.: 8ος αι.

Πηγές: *Zacos - Veglery*, αρ. 2241. - Lihačev, *Molivdovuly*, tabl. LXXIV, αρ. 11. - *D. O. Seals* 4, 22. 15.

2. ΑΝΘΗΣ, σπαθαροκουβικουλάριος και επόπτης Αρμενιακού

Χρονολ.: 1ο μισό 10ου αι.

Πηγές: *Zacos*, II, αρ. 911.

---

17. Ενδεχομένως είναι κάτοχος και δεύτερης σφραγίδας (ΘΕΟΦΑΝΗΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάρης επί του Χρυσοσφριλίνου και αναγραφεύς των Αρμενιάκων: *D. O. Seals* 4, 22. 6), η οποία πιθανώς κατασκευάστηκε με την ευκαιρία της προαγωγής του στο Χρυσοσφρίλινο.

ΘΕΜΑ ΟΨΙΚΙΟΝ

α'. ΚΟΜΗΤΕΣ, αργότερα ΣΤΡΑΤΗΓΟΙ

1. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΟΛΩΝΕΙΑΣ, πατρίκιος, κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: 665 περίπου - 681

Πηγές: Θεοφάνης, 351,26, 352,17: *Θεόδωρος ὁ Κολωνείας*. - ACO, II, 2, 1, 14,21: *Θεοδώρου, ἀπὸ ὑπάτων, πατρικίων καὶ κόμητος τοῦ θεοφυλάκτου βασιλικοῦ ὄψικιον*. - Μιχαήλ Σύρος, II, 447: ... *un soldat qui avait le rang de comte, qui s'appelait Theodorus, et qui était de Colonia des Arméniens*.

Βιβλιογραφία: Kulakovsky, *Istorija*, III, 229, 355.

2. ΒΑΡΑΣΒΑΚΟΥΡΙΟΣ, πρωτοπατρίκιος και κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: 705-711

Πηγές: Νικηφόρος, 41,20-23, 48,5-7. - Θεοφάνης, 373,17-19, 380,13-14,29-30. - Schlumberger, *Sigillographie*, 249, αρ. 1. - Zacos - Veglery, αρ. 3080 A και 3081 (μόνο πατρίκιος). - Oikonomides, *Dat. Byz. Seals*, αρ. 28. - Lihačev, *Molivdonuly*, 54-55, tabl. LIX, αρ. 8. - H. Voegtli, *Die Fundmünzen aus der Stadtgrabung von Pergamon, Pergamenische Forschungen* 8, 1993, 72, αρ. K 1015 (πατρίκιος, κόμης του βασιλικού Οψικίου και στρατηλάτης Θράκης).

Βιβλιογραφία: Καραμαλούδη, Πρωτοπατρίκιος, 161-168.

3. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΟΥΡΑΦΟΣ, πατρίκιος και κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: 713

Πηγές: Νικηφόρος, 49,6-7. - Θεοφάνης, 383,11-12.

Βιβλιογραφία: Λουγγής, *Δοκίμιο*, 29, σημ. 7 και 30, σημ. 6.

4. ΙΣΩΗΣ ή ΙΣΟΗΣ, πατρίκιος και κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: μάλλον 715-718

Πηγές: Νικηφόρος, 56,1-2. - Θεοφάνης, 400,30. - Šandrovskaja, *Pamiatniki*, 244-253. - Lihačev, *Molivdonuly*, 206-207, 249, tabl. LXXII, αρ. 7 και 8. - *D. O. Seals* 3, 39, 30.

Βιβλιογραφία: T. C. Lounghis, *Researching Seals in a Byzantine Chronography Data Base System*, *SBS* 2, 1990, 7-8.

5. ΑΡΤΑΒΑΣΔΟΣ, πατρίκιος, κουροπαλάτης και κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: 718-741

Πηγές: Θεοφάνης, 413,30. - Νικηφόρος, 59,19. - Zacos - Veglery, αρ. 1741. - Schlumberger, *Sigillographie*, 249, αρ. 2. - Oikonomides, *Dat. Byz. Seals*, αρ. 32 (μόνο κουροπαλάτης). - Lihačev, *Molvidovuly*, 204, tabl. LXXII, αρ. 6 (μόνο κουροπαλάτης). - *D. O. Seals* 3, 39. 24.
Βιβλιογραφία: Speck, *Artabasdos*, 153-154.

6. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, πατρίκιος και κόμης του θεοφυλάκτου βασιλικού Οψικίου

Χρονολ.: 1ο μισό 8ου αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 3194. - *Coll. Seyrig*, αρ. 189 (ίσως, να μπορούσε να ταυτιστεί με τον Θεόδωρο Κολωνείας).

7. ΜΑΡΙΝΟΣ, έξαρχος (;), κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: 1ο μισό 8ου αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2159: τ(ᾠ;) Έξαρχ... - *D. O. Seals* 3, 39. 32: τ[(ᾠ) τ(οῦ)] ἔξάρ(χου;).
Βιβλιογραφία: Haldon, *Praetorians*, 360, σημ. 1097 (μάλλον ενισχύεται η άποψη ότι τοποθετείται στις αρχές του 8ου αιώνα, αν ο γιος του εκτελέστηκε από τους Άραβες το 740)¹.

8. ΑΝΘΗΣ, πατρίκιος και κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: μάλλον γύρω στο 750-760

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 1719 (διοικητής Κυζίκου) και 1720 (πατρίκιος και κόμης του Οψικίου). - *D. O. Seals* 3, 39. 22.

Βιβλιογραφία: Lombard, *Constantin V*, 90. - Λεοντίνη, Άνθης, 37-43.

9. ΔΑΒΙΔ Ο ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΒΗΣΗΡ, σπαθάριος και κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: 765-766

Πηγές: Θεοφάνης, 438,12-14.

Βιβλιογραφία: Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 106, 192.

---

1. Πρόκειται βέβαια για τον περιβλεπτο πατρίκιο Μαριανό και όχι Μαρίνο (Θεοφάνης, 411,12 και 414,5). Όμως, επί της δεύτερης βασιλείας του Ιουστινιανού Β' (705-711), ο τότε απλός σπαθάριος Λέων ο Ίσαυρος, συνδέεται με κάποιον Μαρίνο «πρώτον τῶν Ἀψιλῶν» (Θεοφάνης, 394,13-17) που δεν είναι και τόσο απίθανο, να αναδείχθηκε στο Οψίκιον, ίσως ανάμεσα στον Ισώη και τον Αρτάβασο.

10. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΤΟΥ ΜΟΥΣΟΥΛΑΚΙΟΥ, πατρίκιος και κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: 778

Πηγές: Θεοφάνης, 451,16-17, 476,9-12. - Zacos - Veglery, αρ. 1961, 1962 (πατρίκιος), αρ. 1963 (πρωτοσπαθάριος). - *D. O. Seals* 3, 39. 26-28.

Βιβλιογραφία: Haldon, *Praetorians*, 360, σημ. 110. - Cheynet, *Sceaux d'Iznik*, αρ. 8.

11. ΝΙΚΗΤΑΣ, κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: 782/783

Πηγές: Brooks, *Early Abbasids, 737-739*. Ίσως, αντιστοιχεί στον Θεοφάνη, 468,3.

Βιβλιογραφία: Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 124, σημ. 181. - Lilie, *Reaktion*, 174, σημ. 44, 45. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 237.

12. ΠΕΤΡΩΝΑΣ, πατρίκιος και κόμης του θεοφυλάκτου βασιλικού Οψικίου

Χρονολ.: 787

Πηγές: Mansi, XII, 999B. - Zacos - Veglery, αρ. 2315. - *D. O. Seals* 3, 39. 33-34.

Βιβλιογραφία: Guiland, *Patrices de Léon III*, 332. - Haldon, *Praetorians*, 360-361, σημ. 1102.

13. ΙΩΑΝΝΗΣ, πατρίκιος και κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: 795/796

Πηγές: Θεοφάνης, 470,30.

Βιβλιογραφία: Haldon, *Praetorians*, 361, σημ. 1103.

14. ΠΑΥΛΟΣ, πατρίκιος και κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: 798

Πηγές: Θεοφάνης, 473,29-32. - *Βίος Μακαρίου Πελεκητής*, 5,6-9, σ. 148.

Βιβλιογραφία: Haldon, *Praetorians*, 361, σημ. 1104. - Lounghis, *Obsequium*, 57.

15. ΘΩΜΑΣ, πατρίκιος και κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: 2ο μισό 8ου αι. (Šandrovskaja, Sokolova, Seibt)

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 249, αρ. 3.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 75.

16. ΠΕΤΡΟΣ, πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: 2ο μισό 8ου αι. (απορία του Lihačev)

Πηγές: Lihačev, *Molivodovuly*, 207, tabl. LXXII, αρ. 9.

(Αν η σφραγίδα είναι, πράγματι, του 2ου μισού του 8ου αι., ίσως και να απεικονίζει κάποια

προγενέστερη φάση της σταδιοδρομίας του Πέτρου, ο οποίος έγινε μάγιστρος το 767 (Θεοφάνης, 442,26), παρόλο που τα πλαίσια χρονολόγησης στενεύουν πολύ. Ίσως να πρέπει να τοποθετηθεί ανάμεσα στον Αρτάβασο και τον Άνθη).

17. ΚΟΣΜΑΣ, πατρίκιος και κόμης του Οψικίου²

Χρονολ.: 8ος αι.

Πηγές: N. D. Chabiaras, Ανέκδοτα μολυβδόβουλλα, *Journal international d'archéologie numismatique* 12, 1909-10, 150, αρ. 3. - Zacos Veglery, αρ. 406. - *Coll. Seyrig*, αρ. 188 (1ο μισό 8ου αι.). - *D. O. Seals* 3, 39, 31.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 74³.

18. ΑΡΤΑΒΑΣΔΟΣ, βασιλικός [πρωτο]σπαθάριος και κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: 750-850⁴

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 3079.

Βιβλιογραφία: Haldon, *Praetorians*, 360, σημ. 1099.

19. ΘΕΟΦΙΛΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: 8ος-9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2517 (1ο μισό 9ου αι.). - *D. O. Seals* 3, 39, 36.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 75.

2. Ο Κοσμάς αυτός, όπως και ο κόμης του Οψικίου Άνθη (βλ. πιο πάνω, σ. 392, αρ. 8), λείπουν από τον Haldon, *Praetorians*, 358-361 και από την Rochow, *Kaiser Konstantin V*.

3. Τον 8ο αι., επίσης, χρονολογούνται και οι σφραγίδες (αωνύμων) *D. O. Seals* 3, 39, 37-39.

4. Χρονολογία Zacos - Veglery. Όμως, ο Θεοφάνης (419,14-15) αναφέρει για το 743/744 έναν Άρταύασον δομείστικον αὐτοῦ (Αρταβάσδου αυτοκράτορα) που, κυκλοφορώντας στα μέρη της Αβύδου (Οψίκιον) συλλαμβάνεται και εκτελείται από τον Κωνσταντίνο Ε'. Το Οψίκιον, που την εποχή αυτή υπακούει στον αυτοκράτορα Αρτάβασο και κυριαρχείται από το αρμενικό στοιχείο (Θεοφάνης, 418,5-6), δεν φαίνεται να έχει κόμητα τότε, ο δε βαθμός του δομείστικου τη στιγμή αυτή αντιστοιχεί στο αξίωμα του σπαθάριου. Μπορεί, συνεπώς, ο Αρτάβασδος αυτός να είναι δομείστικος του Αρταβάσδου (για το Οψίκιον), σπαθάριος και να αυτοτιτλοφορείται στη σφραγίδα του κόμης του Οψικίου, οπότε η σφραγίδα αυτή να μπορεί να χρονολογηθεί λίγο νωρίτερα από το 750. Άλλος, φυσικά, είναι ο Αρτάβασδος, στρατηγός των Ανατολικών, κατά τον Θεοφάνη, 451,12-15 (βλ. πιο πάνω, σ. 352, αρ. 5).

20. ΑΕΤΙΟΣ, πατρίκιος ... κατέχων ανατολικούς και τὸ Ὀψικίον

Χρονολ.: 801-802

Πηγές: Θεοφάνης, 475,20-24. - Zacos - Veglery, αρ. 1690 A (μονοστράτηγος των Ανατολικών).

Βιβλιογραφία: E. Kyriakis, Aetios 2, *Glossar* II, Lief. 3, 1982, 46. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 275.

21. ΚΑΤΑΚΥΛΑΣ, τοῦ Ὀψικίου στρατηγῶν

Χρονολ.: 821-823

Πηγές: Συν. Θεοφ., 53,22. - Γενέσιος, Β', 2, σ. 23. - Σκυλίτζης, 31,85.

Βιβλιογραφία: Körstein, *Zur Erhebung*, 79-85.

22. ΑΡΣΑΒΗΡ, πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: 1ο μισό 9ου αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 1733 (a), (b). - *D. O. Seals* 3, 39. 23.Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 61⁵.

23. ΠΕΤΡΩΝΑΣ, ανθύπατος, πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: μέσα 9ου αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 3165, 2574 A, 2607. - *D. O. Seals* 3, 39. 35.Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 76.

24. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΗΓΑΝΗΣ, πατρίκιος και κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: 866

Πηγές: Συν. Θεοφ., 240,8-9: ... ὅς τῆς κατὰ τὸ Ὀψικίον ἡγεῖτο στρατηγίδος. - Σκυλίτζης, 130,70: *στρατηγέτης δὲ καὶ οὗτος τοῦ Ὀψικίου ἐτύγχανε*. - Λέων Γραμμ., 247,11-14: *κόμης τοῦ Ὀψικίου*. - Συν. Γεωργ. Μον., 833,13-15: *κόμης τοῦ Ὀψικίου*.Βιβλιογραφία: Βλυσίδου, *Βασίλειος Α΄*, 28-31, 87-88.

25. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ, πατρίκιος και κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: 3ο τέταρτο 9ου αι.

Πηγές: Επιστ. Φωτίου, αρ. 47, I, σ. 93 και αρ. 158, II, σ. 13.

Βιβλιογραφία: Βλυσίδου, *Βασίλειος Α΄*, 86, σημ. 18.

---

5. Ίσως, ο κυνίστωρ και πατρίκιος που εξεγείρεται το 808 (Θεοφάνης, 483,24-28). Πρβλ. C. Toumanoff, *Caucasia and Byzantium, Traditio* 27, 1971, 150.

26. ΑΝΔΡΕΑΣ Ο «ΕΚ ΣΚΥΘΩΝ», πατρίκιος, στρατηγός Οψικίου (και κόμης);

Χρονολ.: 874-878

Πηγές: Γενέσιος, Δ', 30, σ. 81 : «ὑποστράτηγος τοῦ κατὰ τὸ Ὀψικίον θέματος». - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 19,14: «ὑποστράτηγος τοῦ κατὰ τὸ Ὀψικίον θέματος». - Seibt, *Bleisiegel*, 241-242, αρ. 112. - *D. O. Seals* 3, 39. 21 (Ανδρέας, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και κόμης του Οψικίου).

Βιβλιογραφία: Oikonomidès, *Listes*, 264, σημ. 23, και 348, σημ. 341. - Βλυσίδου, *Βασίλειος Α'*, 85-91, 177-181, 185-188⁶.

27. ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2474 A.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 75.

28. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ, πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 1792. - *D. O. Seals* 3, 39. 25⁷.

29. ΦΙΛΟΘΕΟΣ, πατρίκιος και κόμης του Οψικίου (;)

Χρονολ.: 915-918 (:)

6. Η μνεία *σὺν τῷ στρατηγῷ τοῦ Ὀψικίου* στον *Βίο Θεοδώρου Στουδίτου Γ*, 19,30 σ. 268 (πρβλ. και *Βίο Θεοδώρου Στουδίτου Β*, 253C), που αναφέρεται στον 8ο αιώνα (!), πρέπει να αποτελεί γενικό προσδιορισμό του επικεφαλής του Οψικίου, ο οποίος πρέπει να ήταν τότε κόμης.

7. Σχετικά με τον Χριστόφορο, δύο ταυτίσεις θα ήταν δυνατές να προταθούν: 1) Ο Χριστόφορος, γαμπρός του Βασιλείου Α' και μαρτυρούμενος ως δομέστικος των σχολών στην τελική εκστρατεία του 872 κατά της Τεφρικής (βλ. Βλυσίδου, *Βασίλειος Α'*, 91, σημ. 36 με τις μνείες των πηγών). Οπότε, κόμης του Οψικίου πρέπει να ήταν πριν από το 872, επειδή από το 866 ως το 872 δομέστικος των σχολών πρέπει να ήταν ο αδελφός του Βασιλείου, Μαριανός (Winkelmann, *Herrschende Klasse*, 90), από το 863 ως το 866 ο γιος του Βάρδα, Αντίγονος, και, πριν από αυτόν, ο νικητής του Δαλακιάοντα Πετρωνάς. 2) Ο Χριστόφορος Τζάντζης (Σκυλίτζης, 178,59-60), συγγενής της οικογένειας Ζαούτζη (Adontz, *Etudes*, 53-54) και συνωμότης κατά του Λέοντος ζ' το 895 ή 897 (Βλυσίδου, Δαμανού, 80, σημ. 3). Στην περίπτωση αυτή, ο Χριστόφορος Τζάντζης, κόμης του Οψικίου, είναι χωρίς αμφιβολία απόγονος του στρατηγού Μακεδονίας Τζάντζη, ο οποίος αναφέρεται το 837 ως *κεφαλή Μακεδόνων* (Gy. Moravcsik, *Sagen und Legenden über Kaiser Basileios I.*, *DOP* 15, 1961, 118 = Του ίδιου, *Studia Byzantina*, Amsterdam 1967, 207). Οποσδήποτε, όμως, καμία από τις δύο αυτές ταυτίσεις δεν μπορεί να θεωρηθεί δεδομένη, παρόλο που η πρώτη μου φαίνεται κάπως πιθανότερη, δεδομένου ότι ο Βασίλειος Α', μετά ακριβώς από την ανταρσία του Γεωργίου Πηγάνη (και Συμβατίου στο Θρακησίον), ασφαλώς θα επιθυμούσε ήδη από το 867 να έχει στο Οψικίον έναν άνθρωπο της εμπιστοσύνης του.

Πηγές: Επιστ. Νικολάου Μυστικού, αρ. 150, σ. 466 και 582 (σχόλια)⁸. Βλ. και *Βίο Φιλοθέου Οψικιανού*, 141-162.

30. ΛΕΟΝΤΙΟΣ, πατριάρχης και κόμης του Οψικίου

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Blanchet, Bague, 173-176.

Βιβλιογραφία: Laurent, *Byz.* 5, 1929-30, 621 (επιβεβαίωση χρονολογίας).

31. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ, ανθύπατος, πατριάρχης και στρατηγός του Οψικίου

Χρονολ.: 2ο μισό 10ου αι. - αρχές 11ου αι.

Πηγές: *Coll. Seyrig*, αρ. 191.

32. ΘΕΥΔΑΤΟΣ, πατριάρχης και στρατηγός Οψικίου

Χρονολ.: 976-1025

Πηγές: Montfaucon, *Manuscripts BN*, σ. 46 (σύμφωνα με γραπτή παρατήρηση του Cheynet).

33. ΘΩΜΑΣ, στρατηγός του Οψικίου

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 39, 48.

34. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ανθύπατος, πατριάρχης και στρατηγός του Οψικίου

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 39, 47.

35. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΔΑΛΑΣΣΗΝΟΣ, βεστάρχης και στρατηγός Οψικίου

Χρονολ.: 1050-1060

Πηγές: Cheynet, *Du stratège au duc*, 188, σημ. 44.

Βιβλιογραφία: Καζάν, *Armjane*, οικολογ. 25, 92-108 (δύσκολη η οποιαδήποτε ταύτιση με έναν από τους πέντε Θεοδώρους που παρατίθενται).

---

8. Σε ό,τι αφορά τον ισχυρισμό των εκδοτών των Επιστ. Νικολάου Μυστικού, Jenkins - Westerink, ότι ο πατριάρχης Φιλόθεος ήταν κόμης του Οψικίου, η μόνη ένδειξη, που θα επέτρεπε μία τέτοια υπόθεση, είναι η μνεία των τριών πρώτων στίχων της Επιστολής για τους μοναχούς, οι οποίοι ήλθαν από τη Νίκαια στην Κωνσταντινούπολη. Η μαρτυρία αυτή, όμως, απέχει πολύ από τη βεβαιότητα.

β. ΠΡΩΤΟΣΤΡΑΤΟΡΕΣ

1. ΡΟΥΦΟΣ, πρωτοστράτωρ του Οψικίου

Χρονολ.: 713

Πηγές: Νικηφόρος, 49,9-12. - Θεοφάνης, 383,10-15.

Βιβλιογραφία: Haldon, *Praetorians*, 471.

γ. ΔΟΜΕΣΤΙΚΟΙ (βλ. επίσης, πιο κάτω, σ. 425-427 και 431)

1. ..., βασιλικός κاندιδάτος και δομέστικος του Οψικίου

Χρονολ.: 8ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery αρ. 2578. - *D. O. Seals* 3, 39. 3.

2. ΙΩΑΝΝΗΣ, δομέστικος του Οψικίου και των Ανατολικών

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 17.

δ. ΚΡΙΤΕΣ⁹

1. ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος επί των οικειακών και κριτής του Οψικίου

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 39. 11.

2. ΕΠΦΑΝΙΟΣ, πρωτοσπαθάριος, εξάκτωρ και κριτής του Οψικίου

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 39. 12.

3. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος, ασηκρήτης και κριτής του Οψικίου

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 39. 13.

---

9. Βλ. Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 85, σημ. 242, όπου παρατίθενται οι μνείες κριτών από επιστολές.

4. ΣΕΡΓΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάρης, κριτής επί του Ιπποδρόμου και του Οψικίου

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 39, 18.

5. ΡΩΜΑΝΟΣ ΑΡΓΥΡΟΣ, κριτής του Οψικίου

Χρονολ.: αρχές 11ου αι.

Πηγές: J. Ficker, *Die Phundagiagiten*, Leipzig 1908, σ. 97 (σύμφωνα με γραπτή παρατήρηση του Cheynet).

6. ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΚΡΕΜΒΟΛΙΤΗΣ, πρωτοσπαθάρης επί του Χρυσοτρικλίνου, κριτής επί του Ιπποδρόμου, του βήλου και Οψικίου

Χρονολ.: 1035-1055

Πηγές: *Coll. Seyrig*, 113 = IFEB αρ. 78.

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Contestations*, 52, σημ. 1. (Πριν από τη θητεία του στο Οψίκιον πρέπει να ήταν κριτής Χαλδίας, *Coll. Seyrig*, 113. Βλ. πιο κάτω, σ. 463, αρ. 6. Επίσης, βλ. πιο πάνω, σ. 362, αρ. 9).

7. ΣΤΕΦΑΝΟΣ, πρωτοσπαθάρης, αυγουστάλιος και κριτής του Οψικίου

Χρονολ.: 1ο μισό 11ου αι.

Πηγές: *Zacos*, II, αρ. 891.

8. ΖΩΜΑΣ ή ΖΩΜΗΣ, κριτής του Οψικίου

Χρονολ.: 1050-1078 μάλλον

Πηγές: Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (*MB*), αρ. 29 και 190, σ. 263 και 483¹⁰.

9. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΑΚΡΕΜΒΟΛΙΤΗΣ, πρωτοβέστης και κριτής του Οψικίου

Χρονολ.: 1065-1085

Πηγές: *Coll. Seyrig*, 113 = Ermitage M 6101.

10. Πιθανόν να είναι ο ίδιος με τον ανώνυμο κριτή Οψικίου της Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (*MB*), αρ. 43, σ. 276.

Πα άλλους ανώνυμους κριτές του Οψικίου βλ. Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (*SM*), αρ. 35, σ. 56-58 (κριτής Οψικίου, γιος δρουγγαρίου), αρ. 81, σ. 111, αρ. 97, σ. 125-126, αρ. 99, σ. 127-128, αρ. 107, σ. 136-137, αρ. 108, σ. 137, αρ. 116, σ. 143-144, αρ. 117, σ. 144, αρ. 118, σ. 144-145, αρ. 119, σ. 145, αρ. 120, σ. 145-146, αρ. 140, σ. 164-168, αρ. 187, σ. 206-207, αρ. 142, σ. 169, αρ. 143, σ. 170, αρ. 144, σ. 170, αρ. 155, σ. 177-178.

Πρβλ. επίσης, Gautier, *Manuscrits pselliens*, αρ. 113, 114, 115, 116, σ. 93, αρ. 125, 126, 127, 128, 129, σ. 94, αρ. 150, 151, 154, 155, 156, 171, σ. 95.

10. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου, κατεπάνω των βασιλικών αξιωμάτων και κριτής του Οψικίου

Χρονολ.: 2ο μισό 11ου αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 39. 9.

11. ... ΑΒΑΛΑΝΤΗΣ, πρωτοσπαθάριος, εξάκτωρ, κριτής επί του Ιπποδρόμου του θεοφυλάκτου Οψικίου

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 39. 20.

12. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, πατρίκιος, ύπατος, κριτής επί του Ιπποδρόμου, του βήλου και του Οψικίου

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 39. 7.

13. ΘΕΟΚΤΙΣΤΟΣ Ο ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ, πρωτοσπαθάριος, κριτής επί του Ιπποδρόμου και του Οψικίου

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 39. 19.

14. ΙΩΑΝΝΗΣ ΕΞΑΜΙΛΙΤΗΣ, πατρίκιος, ύπατος, κριτής επί του Ιπποδρόμου και του Οψικίου

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 39. 14.

15. ΙΩΑΝΝΗΣ ΘΥΛΑΚΑΣ, πατρίκιος, ανθύπατος, βέστης, ύπατος και κριτής του Οψικίου

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 39. 15.

16. ΙΩΑΝΝΗΣ, πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου, ύπατος, κριτής επί του Ιπποδρόμου και του Οψικίου

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *Zacos*, II, αρ. 983: ύπατος, κριτής επί του Ιπποδρόμου, του βήλου και του Οψικίου και αρ. 990: πρωτοσπαθάριος, επί του Χρυσοτρικλίνου, ύπατος, κριτής επί του Ιπποδρόμου και του Οψικίου (2ο μισό 11ου αι.).

17. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, πρωτοσπαθάριος, κριτής επί του Ιπποδρόμου και του Οψικίου
Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Laurent, *Orghidan*, αρ. 221.

18. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΟΝΟΜΑΧΟΣ, μέγας χαρτουλάριος και κριτής του Οψικίου
Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 39. 10.

19. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, πρόεδρος και κριτής Οψικίου

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 639.

20. ΠΕΤΡΟΣ ΣΕΡΒΑΛΙΑΣ, μάγιστρος, βέστης, κριτής του βήλου και του Οψικίου
Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 39. 16.

21. ΡΩΜΑΝΟΣ, πρωτοσπαθάριος, κριτής επί του Ιπποδρόμου και του Οψικίου
Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 39. 17.

22. ΧΟΙΡΟΣΦΑΚΤΗΣ, πατρίκιος και κριτής του Οψικίου

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 39. 8.

ε'. ΠΡΑΙΤΩΡΕΣ

1. ΠΟΛΥΕΥΚΤΟΣ, μάγιστρος, κριτής του βήλου και πραιτώρ του Οψικίου
Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 39. 42.

2. ΛΕΩΝ ΣΚΛΗΡΟΣ, μάγιστρος και πραιτώρ του Οψικίου
Χρονολ.: 1060-1079

Πηγές: Seibt, *Skleroi*, 87-88, σημ. 317.

ζ'. ΤΟΥΡΜΑΡΧΕΣ

1. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, σπαθάριος και τουρμάρχης του Οψικίου

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2550.

2. ΕΛΕΦΑΝΤΙΝΟΣ, τουρμάρχης του Οψικίου

Χρονολ.: 932

Πηγές: Συν. Θεοφ., 421,9-10. - Σκυλίτζης, 228,66. - Λέων Γραμμ., 321,16-17. - Συν. Γεωργ. Μον., 912,8-9. - Θεοδ. Μελιτ., 230. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 59,23-24.

Βιβλιογραφία: Každan, Velikoe Vosstanije, 80.

ζ'. ΔΡΟΥΓΓΑΡΙΟΙ

1. ΣΤΕΦΑΝΟΣ ή ΣΓΥΛΙΑΝΟΣ, δρουγγάριος του Οψικίου

Χρονολ.: 8ος-9ος αι.

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 192.

η) ΧΑΡΤΟΥΛΑΡΙΟΙ

1. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και χαρτουλάριος του Οψικίου

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2220 (a),(b) (2ο μισό 9ου αι.). - *D. O. Seals* 3, 39. 2.

2. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και χαρτουλάριος του βασιλικού Οψικίου

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Laurent, *Médailler Vatican*, αρ. 107.

θ'. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΙ

1. ΔΡΟΣΟΣ, σπαθάριος πρωτονοτάριος, αναγραφεύς του Οψικίου

Χρονολ.: 829-842

Πηγές: *Βίος Ιωαννικίου*, 368Α-Β.

2. ΦΙΛΟΜΜΑΤΗΣ, ύπατος και πρωτονοτάριος του Οψικίου

Χρονολ.: 2ο μισό 9ου αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2324 A-B. - *D. O. Seals* 3, 39. 45.

Βιβλιογραφία: Haldon, *Praetorians*, 214, σημ. 523.

3. ΑΠΕΛΑΤΗΣ, ύπατος και πρωτονοτάριος του Οψικίου

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 1727.

Βιβλιογραφία: Haldon, *Praetorians*, 214, σημ. 523.

4. ΦΙΛΟΘΕΟΣ, ύπατος και πρωτονοτάριος του Οψικίου

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 39. 46.

5. ΔΑΥΗΘ, βασιλικός σπαθάριος και πρωτονοτάριος του Οψικίου

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 39. 43.

6. ΛΕΩΝ ΕΞΑΚΙΟΝΤΗΣ, πρωτονοτάριος του Οψικίου

Χρονολ.: 1033-1066

Πηγές: V. Laurent, Contribution à la prosopographie du thème de Longobardie, *Byzantino - Sicula* II (*Miscellanea di scritti in memoria di Giuseppe Rossi Taibbi*), Palermo 1975, 316.

- *Coll. Seyrig*, αρ. 190. - *D. O. Seals* 3, 39. 44.

Βιβλιογραφία: *D. O. Seals* 4, 56. 14 (σχόλια).

Ϊ. ΤΟΠΟΤΗΡΗΤΕΣ¹¹

1. ΒΑΡΔΑΣ, βασιλικός σπαθάριος και τοποτηρητής του θεοφυλάκτου βασιλικού Οψικίου

Χρονολ.: 750-850

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 1762. - *D. O. Seals* 3, 39. 49.

Βιβλιογραφία: Haldon, *Praetorians*, 212, σημ. 517.

---

11. Πρβλ. ανώνυμο βασιλικό σπαθάριο και τοποτηρητή του Οψικίου *D. O. Seals* 3, 39. 50.

2. ΣΕΡΓΙΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και τοποτηρητής του θεοφυλάκτου βασιλικού Οψικίου

Χρονολ.: 8ος-9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 3176 (a), (b) (2ο μισό 8ου αι.). - *D. O. Seals* 3, 39, 49.

Βιβλιογραφία: Haldon, *Praetorians*, 212, σημ. 517.

ια'. ΑΝΑΓΡΑΦΕΙΣ

1. ΛΕΩΝ, βασιλικός βαλνίτωρ και αναγραφεύς του Οψικίου

Χρονολ.: 750-850

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2095.

Βιβλιογραφία: Haldon, *Praetorians*, 214, σημ. 523.

2. ΝΙΚΗΤΑΣ, πρωτοσπαθάριος και αναγραφεύς του Οψικίου

Χρονολ.: ;

Πηγές: Jordanov, *Corpus*, αρ. 559 (σύμφωνα με γραπτή παρατήρηση του Cheynet).

ιβ'. ΛΟΙΠΟΙ

1. ΣΤΑΥΡΑΚΙΟΣ, σπαθάριος και κόμης της κόρτης του Οψικίου

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2381. - *D. O. Seals* 3, 39, 40.

Βιβλιογραφία: Haldon, *Praetorians*, 214, σημ. 523.

2. ΣΠΡΑΤΗΓΙΟΣ, βασιλικός κανδιδάτος και παραφύλαξ Νικαίας

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 59, 5.

3. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ, πρωτοκένταρχος Νικαίας

Χρονολ.: τέλη 9ου-αρχές 10ου αι.

Πηγές: Laurent, *Orghidan*, αρ. 220. - Zacos - Veglery, αρ. 1968. - Πρβλ. *De Cer.*, 663,10.

4. ΝΙΚΗΤΑΣ, κουβουκλείσιος και στρατεπτής (sic!) του Οψικίου

Χρονολ.: τέλη 9ου-αρχές 10ου αι.

Πηγές: Laurent, *Orghidan*, αφ. 218.

Βιβλιογραφία: Haldon, *Praetorians*, 214, σημ. 523.

5. ΜΑΝΟΥΗΛ ΕΡΩΤΙΚΟΣ, πατρίκιος, *φρουρῶν τὴν Νίκαιαν*

Χρονολ.: 976-978.

Πηγές: Σκυλίτζης, 323,5-7. - Ζωναράς III, 543.

Βιβλιογραφία: Σχόλια του Gautier στην έκδ. του Νικηφόρου Βρυεννίου, 74, σημ. 1.

6. ΠΗΓΑΣΙΟΣ, στρατηγός¹²

Χρονολ.: 976-978.

Πηγές: Σκυλίτζης, 323,30-31.

7. ΣΥΜΕΩΝ, βασιλικός κανδιδάτος και παραφύλαξ Νικαίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 59. 5.

8. ..., πρωτοσπαθάριος, κανδιδάτος και επί του Οψικίου

Χρονολ.: τέλη 10ου-11ος αι. (;)

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 250, αφ. 4, σημ. 3.

9. ΜΙΧΑΗΛ (;), σπαθαροκανδιδάτος, βασιλικός νοτάριος και άρχων Νικαίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *Coll. Seyrig*, αφ. 187.

10. ΠΑΥΛΟΣ, βασιλικός του Οψικίου

Χρονολ.: ;

Πηγές: Ανέκδοτη σφραγίδα από τη συλλογή Thierry (σύμφωνα με γραπτή παρατήρηση του Cheynet).

---

12. Είναι αμφίβολο αν αυτός και ο προηγούμενος ήταν κόμητες του Οψικίου.

ΘΕΜΑ ΘΡΑΚΗΣΙΩΝ

α'. ΣΤΡΑΤΗΓΟΙ

1. ΣΙΣΙΝΝΙΟΣ ή ΣΙΣΙΝΝΑΚΙΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Θρακησίων

Χρονολ.: 741-743

Πηγές: Θεοφάνης, 414,31-33, 419,9-10 και 421,3-6. - Νικηφόρος, 60,11-13 και 62,16-20.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 82. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 147. - Της ίδιας, *Kaiser Konstantin V.*, 237.

2. ΛΕΩΝ, πατρίκιος και στρατηγός των Θρακησίων

Χρονολ.: αρχές 8ου αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 42.

3. ΛΕΩΝ, πατρίκιος, υποστράτηγος των Θρακησίων, στρατηγός των Θρακησίων

Χρονολ.: 758/759

Πηγές: Θεοφάνης, 431,8-11. - Schlumberger, *Sceaux VI*, αρ. 298 (8ος-9ος αι.). - Zacos - Veglery, αρ. 2132 (750-800). - Seibt, *Drei Bleisiegel*, 148-150 (υποστράτηγος). - *D. O. Seals* 3, 2. 43. Βλ. και Laurent, *Byz.* 5, 1929/30, 637, αρ. 7.

Βιβλιογραφία: Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 176. - Της ίδιας, *Kaiser Konstantin V.*, 223-224.

4. ΝΙΚΗΤΑΣ, βασιλικός σπαθάριος και στρατηγός των Θρακησίων

Χρονολ.: 2ο τρίτο 8ου αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 253, αρ. 5 (8ος-9ος αι.). - Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 126, 127 (8ος-9ος αι.).

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 83 (σύμφωνα με τον Seibt, ίσως, 2ο τρίτο 8ου αι.).

5. ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Θρακησιάνων

Χρονολ.: μέσα 8ου αι.

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 128α (8ος-9ος αι.). - Zacos - Veglery, αρ. 2615 A (2ο μισό 8ου αι.).

Βιβλιογραφία: Seibt, *Drei Bleisiegel*, 151, σμμ. 15. - *D. O. Seals* 3, 1¹.

6. ΑΡΣΑΒΗΡ, πατρίκιος και στρατηγός των *Θρακησίωνων*

Χρονολ.: 8ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 753. - *D. O. Seals* 3, 1, 2.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 82. - Seibt, *Drei Bleisiegel*, 151, σμμ. 16.

7. ΘΕΟ..., πατρίκιος και στρατηγός των *Θρακησίωνων*

Χρονολ.: 8ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2, 55.

8. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και στρατηγός των *Θρακησίωνων*

Χρονολ.: 8ος αι. (2ο μισό)

Πηγές: Ebersolt, Sceaux, αρ. 534. - Zacos - Veglery, αρ. 2462. - *D. O. Seals* 3, 2, 53.

Βιβλιογραφία: Seibt, *Bsl* 36, 1975, 211. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 82. - *Coll. Seyrig*, 122.

9. ΛΑΧΑΝΟΔΡΑΚΩΝ ΜΙΧΑΗΛ, πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των *Θρακησίωνων*

Χρονολ.: 767-790

Πηγές: Θεοφάνης, 440,27, 445,28-29 και 451,13-14. - *Βίος Στεφάνου Νέου*, 59,7, σ. 161: ... *τοῦ ἄρχοντος τῆς Ἀσιάτιδος γαίης ...* . - Schlumberger, *Sigillographie*, 730, αρ. 1. - Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 125. - Zacos - Veglery, αρ. 2190. - *D. O. Seals* 3, 2, 46-47. - Βλ. και Laurent, *Byz.* 5, 1929-30, 637, αρ. 9.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 83. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 199. - Της ίδιας, *Kaiser Konstantin V.*, 226-227, 228. - Lilie, *Konstantin VI.*, 126.

10. ΜΑΝΟΥΗΛ ή ΜΙΧΑΗΛ (;), βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των *Θρακησίωνων*

Χρονολ.: 8ος αι. (2ο μισό)

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2633. - *D. O. Seals* 3, 2, 44

---

1. Όπου, με βάση μνείες των αφηγηματικών πηγών (ενδεικτικά βλ. *De Cer.*, 652,4, και *Scriptor Incertus*, 337,19), αποδεικνύεται ότι με την ονομασία *Θρακησιάνοι* δηλώνεται όχι το θέμα των *Θρακησίωνων*, αλλά της *Θράκης*.

11. (ΘΕΟΔΩΡΟΣ :) ΚΡΑΤΕΡΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των *Θρακισίων*

Χρονολ.: 8ος-9ος αι.

Πηγές: Regling, *Byzantinische Bleisiegel*, 43-44 (εσφαλμένη ανάγνωση).

Βιβλιογραφία: P. Maas, *BZ* 20, 1911, 613. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 83, σημ. 3. - Του ίδιου, *Herrschende Klasse*, 163 και 186.

12. ΜΑΝΟΥΗΛ ή ΜΙΧΑΗΛ (:), πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των *Θρακησίων*

Χρονολ.: 8ος-9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2189 (2ο μισό 8ου αι.). - *D. O. Seals* 3, 2. 45².

13. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός των *Θρακησίων*

Χρονολ.: 8ος ή 9ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 252, αρ. 1³.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 83 (όπου ο κάτοχος αυτής της σφραγίδας αναφέρεται ως ΝΙΚΗΤΑΣ, πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των *Θρακησίων*).

14. ΒΑΡΔΑΝΗΣ ΤΟΥΡΚΟΣ, πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των *Θρακησίων*

Χρονολ.: 797-802

Πηγές: Θεοφάνης, 474,9. - Zacos - Veglery, αρ. 1750 A (στρατηγός *Θράκης*: τέλη 8ου-αρχές 9ου αι.). - Seibt - Zarnitz, *Bleisiegel*, 4. 2. 9.

Βιβλιογραφία: Guiland, *Recherches*, I, 436. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 83. - Κουντούρα - Γαλάκη, Βαρθάνης Τούρκος, 204, σημ. 7. - Lillie, *Konstantin VI.*, 124.

15. ΛΑΜΑΡΙΣ, έξαρχος (στρατηγός των *Θρακησίων*;))

Χρονολ.: 815-819 (:)

Πηγές: *Βίος Πέτρου Ατρώας*, 26,5-6, σ. 125 και 124, σημ. 2, 3: ... *έν τoις κατά την Άσίαν μέρεσιν έξαρχος ...*⁴.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 122.

2. Ίσως, οι υπ' αρ. 10 και 12 στρατηγοί να ταυτίζονται.

3. Βλ. Schlumberger, *στο ίδιο*, 252, αρ. 2: σφραγίδα ανωνύμου, πατριού και υπεραρχηγού *Θρακησίων* (8ος-9ος αι.). Πρβλ. Winkelmann, *Rangstruktur*, 83, σημ. 4.

4. Είναι αμφίβολο αν ο Λάμαρις ταυτίζεται με τον ανώνυμο στρατηγό (προφανώς, των *Θρακησίων*), ο οποίος μνημονεύεται σε μία Επιστ. Θεοδώρου Στουδίτου (αρ. 297, σ. 436,18), που χρονολογείται τον Ιανουάριο/Φεβρουάριο του 818.

16. ΒΑΡΔΑΣ, στρατηγός των Θρακησίων

Χρονολ.: 819

Πηγές: *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α*, 204Β. - *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Β*, 300C. - *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Γ*, 55,20, σ. 290⁵. - *Βίος Νικηφόρου*, 201,8-9.Βιβλιογραφία: Bury, *ERE*, 72. - Turner, *Leo V*, 203.

17. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΝΤΟΜΥΤΗΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Θρακησίων

Χρονολ.: 831-841

Πηγές: Συν. Θεοφ., 137,7-9.

Βιβλιογραφία: Guiland, *Patrices de Théophile et de Michel III*, 603-604. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 84.

18. ΠΕΤΡΩΝΑΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Θρακησίων

Χρονολ.: 856-863

Πηγές: *Βίος Αντωνίου Νέου*, 14,8-9 σ. 218. - Συν. Θεοφ., 167,6-9, 179,20-21. - Σκυλίτζης, 99,24-25.Βιβλιογραφία: Guiland, *Patrices de Théophile et de Michel III*, 597-598. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 84.

19. ΣΥΜΒΑΤΙΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Θρακησίων

Χρονολ.: 866

Πηγές: Συν. Θεοφ., 238,15-19. - Σκυλίτζης, 128,41-43.

Βιβλιογραφία: Vogt, *Basile Ier*, 152-153. - Bury, *ERE*, 175-176. - Guiland, *Patrices de Théophile et de Michel III*, 605-606. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 84.

20. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΦΩΚΑΣ Ο ΠΑΛΑΙΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Θρακησίων

Χρονολ.: 873-885 ή 896-900/901 (;

Πηγές: Συν. Θεοφ., 359,23-360,2. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 28,17-18. - Σκυλίτζης, 178,41-42.

Βιβλιογραφία: Grégoire, *Carrière*, 242-243. - Cheynet, *Phocas*, 293.

21. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάρης και στρατηγός των Θρακησίων

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2050 Α.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 84.

---

5. Υπόψη κάποιος ΔΙΟΓΕΝΗΣ, ο οποίος αναφέρεται ως «τεταγμένος» στον στρατηγό Βάρδα. Βλ. *Βίο Θεοδώρου Στουδίτου Β*, 300C. - *Βίο Θεοδώρου Στουδίτου Γ*, 55,23-24, σ. 290.

22. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, πατριάρχης, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Θρακησίων

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 1819. - *D. O. Seals* 3, 2. 40⁶.

23. ΜΙΧΑΗΛ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Θρακησίων ή Θράκης (;)

Χρονολ.: 9ος αι. (σύμφωνα με τον Χρ. Σταυράκο, 1ο μισό 9ου αι.)

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2197.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 84.

24. ΠΑΥΛΟΣ (;), βασιλικός σπαθάριος και στρατηγός των Θρακησίων

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 50.

25. ΠΙΕΤΡΟΣ, βασιλικός ανθύπατος και στρατηγός των Θρακησίων

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 128 (8ος-9ος αι.).

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 83 (σύμφωνα με τον Seibt, η σφραγίδα είναι του 9ου αι.).

26. ΣΥΜΕΩΝ, βασιλικός σπαθάριος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Θρακησίων

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2406. - *D. O. Seals* 3, 2. 51 (βασιλικός σπαθάριος). Πιθανόν ο ίδιος με τον κάτοχο των σφραγίδων: Zacos - Veglery, αρ. 2405. - *D. O. Seals* 3, 2. 52 (βασιλικός πρωτοσπαθάριος).

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 84.

27. ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Θρακησίων

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Laurent, *Orghidan*, αρ. 244.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 84.

---

6. Ίσως, οι υπ' αρ. 17 και 22 στρατηγοί να ταυτίζονται.

28. ΒΑΑΝΗΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των *Θρακησιάνων*

Χρονολ.: 2ο μισό 9ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 1089.

Βιβλιογραφία: *D. O. Seals* 3, 1.

29. ΛΕΟΝΤΙΟΣ, στρατηγός των Θρακησιών

Χρονολ.: τελευταίο τρίτο 9ου αι. - 1ο τέταρτο 10ου αι.

Πηγή: Sokolova, *Znak sokraščeniija*, 161⁷.

30. ΜΑΝΟΥΗΛ, πατριίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Θρακησιών

Χρονολ.: 1ο μισό 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 224⁸.

31. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΠΟΓΓΑΡΙΟΣ, στρατηγός των Θρακησιών

Χρονολ.: 941-955/956 (;)

Πηγές: *Βίος Βασιλείου Νέου* (Ves.), 67: ... *Θεόδωρος ὁ ἀγιώτατος στρατηλάτης, ᾧ ἐπόνυμον Σπογγάριος, μετὰ στρατοῦ καὶ αὐτὸς πλείστον τῶν Θρακεσίων.*

Βιβλιογραφία: H. Grégoire, *Saint Théodore le Stratélate et les Russes d'Igor*, *Byz.* 13, 1938, 291-300. - Dölger, *BZ* 38, 1938, 232-234. - Αγγελίδη, *Βίος Βασιλείου Νέου*, 156-161.

32. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΠΑΣΤΙΛΑΣ, στρατηγός των Θρακησιών

Χρονολ.: 960-961

Πηγές: Λέων Διάκονος, Α', 3, σ. 8-9. - Θεοδόσιος Διάκονος, 33,852-34,896.

Βιβλιογραφία: Adontz - Canard, *Noms byzantins*, 455. - Tsougarakis, *Crete*, 68-70⁹.

7. Υπόψη δύο Επιστ. Νικολάου Μυστικού (αρ. 149 [αχρονολόγητη] και 180 [2ο μισό του 912], σ. 464 και 510) προς στρατηγούς Θρακησιών, το όνομα των οποίων δεν είναι γνωστό. Πρβλ. Grumel - Darrouzès, *Regestes*, αρ. 774[780] και 616α αντίστοιχα.

8. Υπόψη η μνεία της Συν. Θεοφ., 443,13-20: *ὁ δὲ βασιλεὺς* (Κωνσταντίνος Ζ') ... *ἀπέστειλε ... εἰς δὲ τὸν Θρακησίον Φώτιον πατριίκιον, ...* (τέλη του 944). Κατά τη γνώμη μας, ο άνδρας δεν διορίστηκε στρατηγός του θέματος των Θρακησιών. Βλ. πιο πάνω, σ. 357, σημ. 6.

9. Υπόψη και ο στρατηγός των Θρακησιών, που έλαβε μέρος στην εκστρατεία κατά των Ούγγρων το 958, το όνομα του οποίου, όμως, δεν είναι γνωστό (Συν. Θεοφ., 463,2).

33. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Θρακησίων
Χρονολ.: 10ος αι.
Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 41.
34. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, (βασιλικός;) πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Θρακησίων
Χρονολ.: 10ος αι.
Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 54.
35. ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΑ[ΔΗΝΟΣ] (;) ή ΡΑ[ΒΛΟΥΧΟΣ] (;), βασιλικός πρωτοσπαθάριος και
στρατηγός των Θρακησίων
Χρονολ.: 10ος αι.
Πηγές: Sode, *Bleisiegel*, αρ. 418.
Βιβλιογραφία: Cheynet, *Contestations*, 141, σημ. 2.
36. ΠΑΝΘΗΡΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Θρακησίων
Χρονολ.: 10ος αι.
Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 48-49.
37. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Θρακησίων
Χρονολ.: 10ος αι.
Πηγές: Pančenko, *Katalog*, αρ. 176.
38. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, βασιλικός στρατηγός των Θρακησίων και διοικητής Μύρων
Χρονολ.: 10ος-11ος αι.
Πηγές: Schlumberger, *Sceaux V*, αρ. 209.
39. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, μάγιστρος και στρατηγός των Θρακησίων
Χρονολ.: 10ος-11ος αι.
Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 29.
40. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΙΟΓΕΝΗΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Θρακησίων
Χρονολ.: 1028-1029
Πηγές: Σκυλίτζης, 376,86-91.
Βιβλιογραφία: Cheynet, *Contestations*, 42.
41. ΡΩΜΑΝΟΣ ΣΚΛΗΡΟΣ, μάγιστρος και στρατηγός των Θρακησίων
Χρονολ.: 1040-1042 (;)

Πηγές: *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 536A-B.
Βιβλιογραφία: Seibt, *Skleroi*, 79.

42. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, πρωτοπρόεδρος και στρατηγός των Θρακησίων, «άνθρωπος» του καίσαρος [Ιωάννου] Δούκα

Χρονολ.: 11ος αι. (1081-περίπου 1088)

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 39.

43. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, πρόεδρος, στρατηγός των Θρακησίων και δομέστικος των σχολών της Ανατολής

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 99. 9. Βλ. και Σκυλίτζης, 479,5-6. - Zacos, II, αρ. 1050.

Βιβλιογραφία: Guiland, *Recherches*, I, 452-453. - Cheynet, *Contestations*, 343, σημ. 30.

44. ΙΩΑΝΝΗΣ, πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Θρακησίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: V. S. Šandrovskaja, Die Funde der byzantinischen Bleisiegel in Sudak, *SBS* 3, 1993, 94-95.

45. ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ, χαρτουλάριος της (Αγίας Σοφίας), δομέστικος των βασιλικών σεκρέτων και *μόνος άρχων* (δουξ;) των Θρακησίων

Χρονολ.: 11ος-12ος αι.

Πηγές: Laurent, *Corpus*, II, αρ. 827 (εσφαλμένη ανάγνωση). - *D. O. Seals* 3, 2. 6.

46. ΔΑΜΙΑΝΟΣ, στρατηγός των Θρακησίων (;

Χρονολ.: ;

Πηγές: Ebersolt, *Sceaux*, αρ. 521. (σύμφωνα με τον Χρ. Σταυράκο: ΜΑΡΙΑΝΟΣ, πρωτοσπαθάριος, επί του Χρυσοτρικλίνου και στρατηγός Θρακ.).

β'. ΚΡΙΤΕΣ

1. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, πρωτοσπαθάριος, μυστικός, κριτής επί του Ιπποδρόμου και των Θρακησίων

Χρονολ.: Νοέμβριος 985

Πηγές: MM, IV, 307-308.

Βιβλιογραφία: Guiland, *Recherches*, II, 106. - Janin, *Grands centres*, 443¹⁰.

2. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος, κριτής επί του Ιπποδρόμου και των Θρακησίων

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 13.

3. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, σπαθαροκανδιδάτος, ασηκρήτις και κριτής των Θρακησίων

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 28.

4. ΠΑΥΛΟΣ, πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου, κριτής επί του Ιπποδρόμου και των Θρακησίων

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *Zacos*, II, αρ. 1032 (πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου, ... : στροφή 11ου προς 12ο αι.). - *D. O. Seals* 3, 2. 24 (πρωτοσπαθάριος, κριτής ...).

5. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΚΑΜΠΙΑΝΑΡΙΟΣ - ΚΑΜΠΙΑΝΗΣ, κριτής των Θρακησίων

Χρονολ.: 1036-1041

Πηγές: *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 539E-540A.

Βιβλιογραφία: Seibt, *Bleisiegel*, 175, σημ. 5.

6. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ Ο ΤΟΥ ΕΥΘΥΜΙΟΥ, κριτής των Θρακησίων

Χρονολ.: 1045-1049 (:)

Πηγές: *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 541AB.

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Contestations*, 61. - *D. O. Seals* 3, 2. 18.

7. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΠΡΩΤΕΥΩΝ, κριτής των Θρακησίων

Χρονολ.: μέσα 11ου αι. (:)

Πηγές: *Βίος Λαζάρου Γαλησιώτου*, 544A.

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Contestations*, 194.

8. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΕΡΩΤΙΚΟΣ, πατρίκιος και κριτής Ασίας

Χρονολ.: 1040-1080

10. Υπόψη η Επιστ. Νικολάου Μυστικού (αρ. 181, σ. 510-512 [2ο μισό του 912]) προς ανώνυμο κριτή των Θρακησίων. Πρβλ. Grumel - Darrouzès, *Regestes*, αρ. 616b. Επίσης, βλ. *Βίο Παύλου Λάτρους*, 30, σ. 179, όπου αναφέρεται κάποιος «δικάζων ἐν τῷ θέματι τῶν Θρακησίων».

Πηγές: Vente Münz Centrum 81, 1995, αρ. 1517 (αδημοσίευτη σφραγίδα. Την πληροφορία οφείλουμε σε γραπτή παρατήρηση του Cheynet).

9. ΣΕΡΓΙΟΣ, κριτής των Θρακησίων

Χρονολ.: 1050-1078 (:)

Πηγές: Gautier, *Lettres de Psellos*, αρ. 27¹¹.

10. ΜΙΧΑΗΛ ΡΑΔΗΝΟΣ, κριτής των Θρακησίων

Χρονολ.: 1070-1078

Πηγές: *Coll. Seyrig*, 143 (αδημοσίευτη σφραγίδα. Βλ. και πιο κάτω, σ. 418, αρ. 2).

11. ΙΩΑΝΝΗΣ, βεστάρχης, μέγας χαρτουλάριος, κριτής του βήλου και των Θρακησίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: N. A. Mušmov, *Vizantijski olovni pečati ot sbirkata na Narodnija Muzej, Bulletin de l'Institut archéologique bulgare* 8, 1935, 347, αρ. 43 (βεστάρχης, μέγας χαρτουλάριος, κριτής ...). - *D. O. Seals* 3, 2, 15 (βεστάρχης, κριτής ...).

Βιβλιογραφία: N. Bănescu, *Byz.* 10, 1935, 729. - Seibt - Zarnitz, *Bleisiegel*, 120.

12. ΙΩΑΝΝΗΣ, βέσσης και κριτής των Θρακησίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2, 14. - Seibt - Zarnitz, *Bleisiegel*, 3, 1, 13 (μέσα 11ου αι.).

13. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ασημωτής και κριτής των Θρακησίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2, 11.

14. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, βεστάρχης, κριτής του βήλου και των Θρακησίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2, 12.

---

11. Υπόψη οι εξής επιστολές προς ανώνυμους κριτές Θρακησίων: Darrouzès, *Epistoliers*, αρ. 42, σ. 241-242. - Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (*SM*), αρ. 61, 66, 130-131, 150-153, σ. 93, 99-100, 153-154 και 175-176 αντίστοιχα.

15. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΡΟΜΟΥΝΔΗΝΟΣ, μάγιστρος, βέστης, κριτής του βήλου και των Θρακησιών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Birch, αρ. 17691 (8ος-10ος αι.). - Šandrovskaja, *Sfragistika*, αρ. 712. - Κατάλογος δημοπρασιών (Auktion) Athena (München) 19, 1993, 396.

Βιβλιογραφία: *D. O. Seals* 3, 86. 25.

16. ΛΕΩΝ, πατρίκιος, ανθύπατος, κριτής του βήλου και των Θρακησιών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 16.

17. ΜΙΧΑΗΛ, κριτής των Θρακησιών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 17.

18. ΜΙΧΑΗΛ Ο ΤΟΥ ΕΥΘΥΜΙΟΥ, μάγιστρος, βέστης και κριτής των Θρακησιών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 18. - Βλ. Σκυλίτζης, 471,9-10 και πιο πάνω, σ. 415, αρ. 6.

19. ΝΙΚΗΤΑΣ, πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου και κριτής των Θρακησιών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 253, αρ. 4 (10ος-11ος αι.). - Laurent, *Orghidan*, αρ. 243 (11ος αι.: πρωτοσπαθάριος, επί του Χρυσοτρικλίνου και κριτής ...). - Zacos, II, αρ. 1031 (στροφή 11ου αι: πρωτοσπαθάριος και κριτής ...). - *D. O. Seals* 3, 2. 21 (11ος αι.: πρωτοσπαθάριος και κριτής ...).

20. ΝΙΚΗΤΑΣ, κριτής των Θρακησιών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 22-23.

21. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, πατρίκιος, κριτής επί του Ιπποδρόμου και των Θρακησιών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Nesbitt, *Overstruck Seals*, 87-88. - *D. O. Seals* 3, 2. 19.

22. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, πατρίκιος και κριτής των Θρακησιών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 20.

23. ΞΗΡΟΣ, κριτής των Θρακησίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (*MB*), αρ. 47, σ. 279-280.Βιβλιογραφία: *D. O. Seals*, 2, 8, 16 (βλ. και πραιτῶρες Θρακησίων, αρ. 1).

24. ΠΕΤΡΟΣ, ασηκρήτις και κριτής των Θρακησίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2, 25.

25. ΠΕΤΡΟΣ ΓΥΜΝΟΣ, πατρίκιος, ανθύπατος και κριτής των Θρακησίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2, 26. - Κολτσίδα - Μακρή, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 19 (ΠΙΕΤΡΩΝΑΣ, ανθύπατος, ...).Βιβλιογραφία: Cheynet, *Contestations*, 422, σημ. 49. - Seibt, *BZ* 91, 1998, 146.

26. ΣΕΡΓΙΟΣ ΕΞΑΜΙΛΙΠΗΣ, βέστης, κριτής του βήλου και των Θρακησίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2, 27. - Βλ. και Laurent, *Corpus*, II, αρ. 849, 850.Βιβλιογραφία: Laurent, *Médailles Vatican*, 73. - Guiland, *Logothètes*, 82, σημ. 26.

γ. ΠΡΑΙΤΩΡΕΣ

1. ΞΗΡΟΣ, πραιτῶρ Θρακησίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (*MB*), αρ. 51, σ. 282-283.Βιβλιογραφία: *D. O. Seals*, 2, 8, 16.

2. ΜΙΧΑΗΛ ΡΑΔΗΝΟΣ, πρόεδρος και πραιτῶρ Θρακησίων

Χρονολ.: 2ο μισό 11ου αι.

Πηγές: *Coll. Seyrig*, αρ. 202.Βιβλιογραφία: Gautier, *Monodies inédites*, 91-93¹².

---

12. Ανώνυμος πρόεδρος και πραιτῶρ των Θρακησίων (11ος αι.): *D. O. Seals* 3, 2, 32.

δ. ΕΚ ΠΡΟΣΩΠΟΥ

1. ΝΙΚΗΤΑΣ Ο ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΦΛΩΡΟΝ, σπαθαροκανιδιάτος και εκ προσώπου των Θρακησίων *ὁ τῶν καβαλλαρικῶν*

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 7.

ε. ΤΟΥΡΜΑΡΧΕΣ

1. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ, τουρμάρχης των Θρακησίων¹³

Χρονολ.: 711

Πηγές: Θεοφάνης, 378,26-29 και 379,7-10.

Βιβλιογραφία: Lilie, *Thrakesion*, 22, σημ. 72.

2. ΛΕΩΝ, βασιλικός σπαθάριος και τουρμάρχης των Θρακησίων

Χρονολ.: 2ο μισό 8ου αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 3140.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 82. - Seibt, *Drei Bleisiegel*, 150¹⁴.

3. ΑΝΘΗΣ, βασιλικός σπαθάριος και τουρμάρχης Αδραμυττίου

Χρονολ.: 8ος-9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 1722 (1ο μισό 9ου αι.). - *D. O. Seals* 3, 3. 2¹⁵.

ς´. ΔΟΜΕΣΤΙΚΟΙ

1. ΛΕΩΝ, βασιλικός (;) σπαθάριος και δομέστικος των Θρακησίων

Χρονολ.: 1ο μισό 9ου αι.

Πηγές: *SBS* 3, 1993, 185 (αδημοσίευτη σφραγίδα).

13. Σύμφωνα με το *De Cer.* (663,2-4), ως τουρμάρχες των Θρακησίων αναφέρονται: *ὁ τουρμάρχης τῶν Θεοδοσιακῶν, οἱ τουρμάρχει τῶν βικτόρων και οἱ τουρμάρχει τῆς παραλίον*. Πρβλ. *Tres tractatus*, 249-250 και 257.

14. Για ανώνυμους τουρμάρχες Θρακησίων του 8ου αι. βλ. Zacos - Veglery, αρ. 2644, 2644A. - *D. O. Seals* 3, 2. 60.

15. Βλ. και *D. O. Seals* 3, 3. 1.

ζ'. ΧΑΡΤΟΥΛΑΡΙΟΙ

1. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάρης, επί του Χρυσοτρικλίνου και χαρτουλάρης του δρόμου των Ανατολικών και των Θρακησιών

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 86. 9.

2. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάρης, επί του Χρυσοτρικλίνου και χαρτουλάρης του δρόμου των Θρακησιών

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 3.

3. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ..., βασιλικός πρωτοσπαθάρης και χαρτουλάρης των Θρακησιών (:)

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: Κολτσιδα - Μακρή, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 18.

4. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, (βασιλικός :) σπαθάρης και χαρτουλάρης των Θρακησιών

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 1⁶.

5. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΡΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, ανθύπατος, πατρίκιος, βέστης και χαρτουλάρης του δρόμου των Θρακησιών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *SBS* 3, 1993, 199 (αδημοσίευτη σφραγίδα).

6. ΛΕΩΝ, πρωτοσπαθάρης και χαρτουλάρης των Θρακησιών

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 2.

η'. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΙ

1. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ, βασιλικός κاندιδάτος και πρωτονοτάριος του στρατηγού των Θρακησιών

Χρονολ.: 8ος αι.

16. Ίσως, οι υπ' αρ. 3 και 4 χαρτουλάρηοι να ταυτίζονται.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 35. - Βλ. και Guillard, *Candidat*, 216, σημ. 85 (9ος αι.).
Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 122.

2. ΗΣΥΧΙΟΣ, ύπατος και πρωτονοτάριος των Θρακησίων

Χρονολ.: 829-842 (;)

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 3118 (2ο μισό 9ου αι.). - *Βίος Δαβίδ, Συμεών και Γεωργίου*, 25, σ. 241,35-242,1: ... *άνήρ τις Ήσύχιος όνομαζόμενος τήν άξίαν τών Θρακησίων πρωτονοτάριος ...* (επί βασιλείας Θεοφίλου)¹⁷.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 122.

3. ΖΑΧΑΡΙΑΣ, βασιλικός πρωτονοτάριος των Θρακησίων

Χρονολ.: 2ο μισό 9ου αι. (σύμφωνα με τον Χρ. Σταυράκο, πιο πιθανόν: 2ο μισό 8ου αι.).

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 3214.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 122.

4. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, βασιλικός βεστίτωρ και πρωτονοτάριος της Θράκης ή των Θρακησίων (;)

Χρονολ.: 2ο μισό 9ου αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 3085.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 122.

5. ΘΕΟΚΤΙΣΤΟΣ, βασιλικός κανδιδάτος και πρωτονοτάριος των Θρακησίων

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2496 (2ο μισό 9ου αι.). - *D. O. Seals* 3, 2. 37.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 122.

6. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και πρωτονοτάριος των Θρακησίων

Χρονολ.: 1ο μισό 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 186.

7. ΑΜΠΕΛΙΟΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και πρωτονοτάριος των Θρακησίων

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 34.

---

17. Κατά πάσα πιθανότητα, πρέπει να είναι ο ίδιος με τον κάτοχο της σφραγίδας. Επίσης, η Επιστ. Θεοδώρου Στουδίτου, αρ. 500, σ. 738-740, χρονολογημένη μεταξύ 821 και 826, απευθύνεται προς έναν Ησύχιο πρωτονοτάριο.

8. ΜΙΧΑΗΛ Ο ΧΡΥΣΟΣ, χαρτουλάριος και πρωτονοτάριος των Θρακησίων
Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Laurent, *Orghidan*, αρ. 242.

9. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, πρωτονοτάριος των Θρακησίων

Χρονολ.: αρχές 10ου αι.-1204 (;

Πηγές: Zacos, II, αρ. 626.

10. ΠΑΡΔΟΣ, ασκηρής και πρωτονοτάριος των Θρακησίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: D. O. Seals 3, 2. 36.

θ. ΝΟΤΑΡΙΟΙ

1. ΛΕΩΝ ΚΟΥΛΟΥΚΗΣ, νοτάριος του στρατηγού των Θρακησίων

Χρονολ.: 771

Πηγές: Θεοφάνης, 445,28-30.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 122. - Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 212-213.

2. ΖΑΧΑΡΙΑΣ, νοτάριος Θρακησίων

Χρονολ.: 820-823 (;

Πηγές: *Βίος Πέτρον Ατρώας*, 39,2-4, σ. 149 και 148, σημ. 2.

ι. ΑΝΑΓΡΑΦΕΙΣ

1. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και αναγραφεύς των Θρακησίων

Χρονολ.: 1ο μισό 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 804.

2. ΠΕΤΡΟΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος, επί των οικειακών και αναγραφεύς των Θρακησίων

Χρονολ.: 2ο μισό 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 871.

3. ΙΩΑΝΝΗΣ, πρωτοσπαθάριος, κένσωρ και αναγραφεύς των Θρακησίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 130 (10ος-11ος αι. - εσφαλμένη ανάγνωση).
- Sode, *Bleisiegel*, αρ. 368. - Seibt - Zarnitz, *Bleisiegel*, 2. 2. 10 (1030-1055).

Βιβλιογραφία: Oikonomidès, *Listes*, 325, σημ. 226.

4. ΑΕΤΙΟΣ (;), βασιλικός πρωτοσπαθάριος επί της μεγάλης εταιρείας, επόπτης, στρα-
τευτής και αναγραφεύς των Θρακησίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Laurent, *Sceaux inédits II*, αρ. 2 (δεν αποκλείεται ο κάτοχος της σφραγίδας να ονο-
μαζόταν και Φώτιος).

ια'. Ε Π Ο Π Τ Ε Σ

1. ΜΙΧΑΗΛ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος επί των οικειακών και επόπτης των Θρα-
κησίων

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 9.

Βιβλιογραφία: Oikonomidès, *Listes*, 313.
2

2. ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΤΕΜ[ΝΙΤΖΙ]ΟΤ[ΗΣ] (;), βασιλικός πρωτοσπαθάριος επί του Χρυ-
σοστριμλίνου και επόπτης του θέματος των Θρακησίων

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 10.

ιβ'. Λ Ο Ι Π Ο Ι

1. ΜΙΧΑΗΛ, βασιλικός σπαθάριος και επείκτης της κογχύλης των Θρακησίων

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 8.

2. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, σπαθαροκανιδιάτος και χρυσοτελής των Θρακησίων

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 4.

3. ΙΩΑΝΝΗΣ, πρωτοκένταρχος του κριτού των Θρακησίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 33.

4. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, χαρτουλάριος και χρυσοτελής των Θρακησίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 2. 5¹⁸.

---

18. Στον *Βίο Λαζάρου Γαλιθαίου* (543D) αναφέρεται κάποιος τοποτηρητής, μάλλον, των Θρακησίων.

ΘΕΜΑ ΟΠΤΙΜΑΤΩΝ

α'. ΔΟΜΕΣΤΙΚΟΙ / ΣΤΡΑΤΗΓΟΙ

1. .....ΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και δομέστικος των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 8ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 16. (Πρβλ. ανώνυμο *Zacos - Veglery*, αρ. 2624). - *D. O. Seals* 3, 71. 17¹.

2. ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και δομέστικος των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: *Zacos - Veglery*, αρ. 2477.

3. ΘΕΟΚΤΙΣΤΟΣ ή ΘΕΟΓΝΩΣΤΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και δομέστικος των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: *Zacos - Veglery*, αρ. 2499: δομέστικος των Ικανάτων. - *Seibt, Bsl*, 36, 1975, 212: δομέστικος των Οπτιμάτων.

4. ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και δομέστικος των Οπτιμάτων

Χρονολ.: τέλη 9ου-αρχές 10ου αι.

Πηγές: *Zacos - Veglery*, αρ. 1898: πρωτοσπαθάριος. - *Seibt, Bsl* 36, 1975, 211: σπαθάριος.

5. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΧΟΙΡΟΣΦΑΚΤΗΣ, χρυσοτρικλινάριος και δομέστικος των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 9ος-10ος αι. (;)

---

1. Βλ. τον ανώνυμο βασιλικό πρωτοσπαθάριο και δομέστικο των Οπτιμάτων του 8ου αι. στο *Zacos - Veglery*, αρ. 2624. Επίσης, τον μάλλον ανώνυμο δομέστικο των Οπτιμάτων (ο *Ebersolt, Sceaux*, αρ. 256, διαβάζει ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ) στον *Laurent, Orghidan*, αρ. 222. Πρβλ. και *D. O. Seals* 3, 71. 18.

Ακόμη, βλ. τον ανώνυμο κριτή των Οπτιμάτων στην *Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (MB)*, αρ. 60, σ. 291-292. Επίσης, βλ. *Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (SM)*, αρ. 50, σ. 82-83. αρ. 52, σ. 83-84, αρ. 106, σ. 136. Πρβλ. και *Gautier, Manuscrits pselliens*, αρ. 104, σ. 93.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 244, αρ. 1.

6. ΘΕΟΦΑΝΗΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και δομέστικος των Οπτιμάτων
Χρονολ.: μάλλον 9ος ή 10ος αιώνας (1ο μισό 9ου αι., σύμφωνα με γραπτή παρατήρηση του Cheynet).

Πηγές: Ebersolt, Sceaux, αρ. 373.

7. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και δομέστικος των Οπτιμάτων
Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 8.

8. ..., βασιλικός στρ(άτωρ) και δομέστικος των Οπτιμάτων
Χρονολ.: αχρονολόγητη (μάλλον 9ος αι. ή 1ο μισό 10ου αι.)

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 244, αρ. 1.

Βιβλιογραφία: Χριστοφιλοπούλου, *Ιστορία*, Β'1, 294, σημ. 6 (διορθώνει: *στράτορι* αντί *στρατηγῶ*).

9. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου και δομέστικος των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 1ο μισό 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 815.

10. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου και δομέστικος των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 6.

11. ΛΕΩΝ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου και δομέστικος των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 9.

12. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και δομέστικος των Οπτιμάτων

Χρονολ. 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 10.

13. ΠΕΤΡΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος, δομέστικος των Οπτιμάτων και κατεπάνω Ιβήνων

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 11.

14. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοστρκλίνου και δομέστικος των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Nesbitt, *Overstruck Seals*, 83-84. - *D. O. Seals* 3, 71. 4.

15. ΙΩΑΝΝΗΣ, ανθύπατος, πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και δομέστικος των Οπτιμάτων

Χρονολ.: αρχές 11ου αι.

Πηγές: Cheynet, *Du stratège au duc*, 188, σημ. 46 (αδημοσίευτη σφραγίδα).

16. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ, μάγιστρος και στρατηγός των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Ebersolt, *Sceaux*, αρ. 526.

17. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΑΚΡΕΜΒΟΛΙΤΗΣ ( ), πρωτοσπαθάριος και δομέστικος των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 13.

18. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΧΡΥΣΗΛΙΟΣ, πρωτοσπαθάριος και δομέστικος των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 12.

β. ΤΟΠΟΤΗΡΗΤΕΣ

1. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και τοποτηρητής των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Vegliery, αρ. 2463. - *D. O. Seals* 3, 71. 31.

2. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ή ΓΡΗΓΟΡΑΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και τοποτηρητής των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 2ο μισό 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 161.

γ. ΕΚ ΠΡΟΣΩΠΟΥ

1. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, εκ προσώπου των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 20.

2. ΜΙΧΑΗΛ, εκ προσώπου των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 10ος-12ος αι. (Schlumberger), αλλά μάλλον 11ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 245, αρ. 3.

3. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, πρωτοσπαθάριος και εκ προσώπου του στρατηγού των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 21.

δ. ΚΡΙΤΕΣ

1. ΛΕΩΝ, οσιάριος, εβδομαδάριος και κριτής των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 2ο μισό 10ου αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 245, αρ. 4. - Zacos, II, αρ. 558.

2. ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΤΥΛΗΝΑΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και κριτής των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 24.

Βιβλιογραφία: *Coll. Seyrig*, 138.

3. ΡΩΜΑΝΟΣ, πρωτοσπαθάριος, ύπατος, βασιλικός νοτάριος και κριτής των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 950-1050.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 692.

4. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, βέστης, κριτής του βήλου και των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 23.

5. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΤΑΡΩΝΙΤΗΣ, μάγιστρος, βεστάρχης, κριτής και δουξ των Οπτιμάτων
Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 19.

6. ΜΙΧΑΗΛ, κριτής των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 25.

7. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, κριτής επί του Ιπποδρόμου και των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 26.

8. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΣ, κριτής και αναγραφεύς των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 11ος-12ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 1.

ε'. ΕΠΙΣΚΕΠΤΙΤΕΣ

1. ΘΕΟΦΙΛΟΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και επισκεπτής των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 1ο μισό 10ου αι.

Πηγές: *Zacos*, II, αρ. 333.

2. ΜΙΧΑΗΛ ΝΑΒΑΘΗΝΟΣ, επισκεπτής των Οπτιμάτων (και) Δορυλαίου

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 22.

ς'. ΚΑΤΕΠΑΝΩ

1. ΛΕΩΝ ΑΡΙΑΝΙΤΗΣ, πρόεδρος και κατεπάνω των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 27. Βλ. και Schlumberger, *Sigillographie*, 245, αρ. 2: Λέων, πρωτο-πρόεδρος και κατεπάνω των Οπτιμάτων.

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Du stratège au duc*, 188, σημ. 47.

ζ'. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΙ

1. ΝΙΚΗΤΑΣ, βασιλικός κληδιδάτος και πρωτονοτάριος των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 30.

2. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, βασιλικός κληδιδάτος και πρωτονοτάριος των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 29.

3. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, βασιλικός σπαθαροκλιδάτος, επί του οικειακού βεστιαρίου και πρωτονοτάριος των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 28.

η'. ΛΟΙΠΟΙ

1. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και χαρτουλάριος των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 3.

2. ΜΙΧΑΗΛ, σπαθαροκλιδάτος επί του Χρυσοτρικλίνου και βασιλικός των Οπτιμάτων

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 71. 2.

ΘΕΜΑ ΒΟΥΚΕΛΛΑΡΙΩΝ

α'. ΔΟΜΕΣΤΙΚΟΙ

1. ΘΕΟΦΙΛΟΣ, δομέστικος των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 1ο μισό 8ου αι. (υπό τον κόμητα του Οψικίου)

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 1656 (πρβλ. Zacos - Veglery, αρ. 2601: βασιλικός μανδάτωρ και δομέστικος των Βουκελλαρίων).

Βιβλιογραφία: Lounghis, *Decline of Domesticates*, 31-32.

2. ...ΤΗΣ, βασιλικός μανδάτωρ και δομέστικος των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 8ος αι. (υπό τον κόμητα του Οψικίου)

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 5.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 99.

β'. ΣΤΡΑΤΗΓΟΙ

1. ΜΑΝΗΣ, στρατηγός των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 767-771 (·)

Πηγές: Θεοφάνης, 440,24-28, 445,19

Βιβλιογραφία: Λουγγής, *Δοκίμιο*, 48, 57.

2. ΓΕΩΡΓΙΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και στρατηγός των *Βουτελαρίων*)

Χρονολ.: μέσα 8ου αι. (ίσως προγενέστερος του Μάνη)

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 162α (εσφαλμένη ανάγνωση). - Zacos - Veglery, αρ. 1933 (8ος αι.). - *D. O. Seals* 4, 1. 28 (8ος αι.).

Βιβλιογραφία: Seibt, *Bleisiegel*, 321.

3. ΤΑΤΖΑΤΗΣ ή ΤΑΤΖΑΠΙΟΣ, στρατηγός των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 777-782

Πηγές: Θεοφάνης, 451,15, 456,11-12,22-23. Βλ. Zacos - Veglery, αρ. 2610 (2ο μισό 8ου αι.). - *D.*

O. Seals 4, 1. 35 (8ος αι.).

Βιβλιογραφία: Tritle, *Tatzates' Flight*, 279-300.

4. ΧΡΥΣΟΧΕΡΗΣ, στρατηγός των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 791-792

Πηγές: Θεοφάνης, 468,25-28.

Βιβλιογραφία: Speck, *Kaiser Konstantin VI.*, 248, 669.

5. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 8ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 302, αρ. 4. - Zacos - Veglery, αρ. 2226 (2ο μισό 8ου αι.).

- *D. O. Seals* 4, 1. 33.

6. ΒΑΡΔΑΝΗΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 8ος-9ος αι.

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 162¹.

7. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός σπαθάριος και στρατηγός των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 8ος-9ος αι.

Πηγές: Κολτσίδα - Μακρή, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 23 (πρβλ. στο ίδιο, αρ. 26, όπου αναφέρεται ανώνυμος στρατηγός Βουκελλαρίων).

8. ΝΙΚΗΤΑΣ (:), βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 8ος-9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2260 (χρονολ.: 750-850). - *D. O. Seals* 4, 1. 34.

9. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΡΑΤΕΡΟΣ (μάλλον στρατηγός των Βουκελλαρίων)

Χρονολ.: 837-838

Πηγές: Σκυλίτζης, 78,36-37: *πατρίκιος και έν στρατηγία διαφανής ...* - Ψευδοσυμεών, 639,2-3: *πρωτοσπαθάριος και έννοχος...*

Βιβλιογραφία: Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 147, σημ. 171.

10. ΛΕΩΝ, βασιλικός σπαθάριος και στρατηγός των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 1ο μισό 9ου αι.

---

1. Ίσως να είναι ο ίδιος με τον κάτοχο μίας άλλης σφραγίδας. Βλ. Schlumberger, *Sigillographie*, 301, αρ. 2: *Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ ... πῶ [ἢ] νῆ, πατρικίῳ βασιλικῷ κανδιδάτῳ και στρατηγῷ τῶν Βουκελλαρίων* (Εποχή Εικονομαχίας).

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2145 Α.

11. ΝΑΣΑΡ, στρατηγός των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 863

Πηγές: Λέων Γραμμ., 238,21-22. - Θεοδ. Μελτ., 167. - Συν. Γεωργ. Μον., 825,2. - Ψευδοσυμεών, 666,9.

Βιβλιογραφία: Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 251.

12. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και στρατηγός των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Ebersolt, Sceaux, αρ. 528. - *D. O. Seals* 4, 1. 26².

13. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 25.

14. ΛΕΩΝ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 30.

15. ΠΑΓΚΡΑΤΟΥΚΑΣ, στρατηγός των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 904-914

Πηγές: *DAI*, 50,122-123, σ. 238.

16. ΕΥΔΟΚΙΜΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 1ο μισό 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 14.

17. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1.29.

18. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 10ος αι.

---

2. Ανώνυμοι σπαθαροκανδιδάτοι και στρατηγοί Βουκελλαρίων τον 9ο αι. στους Zacos - Veglery, αρ. 2669, 3229 και *D. O. Seals* 4, 1. 36.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 27.

19. ΘΕΟΔΩΡΟΣ Ο ΑΓΙΟΖΑΧΑΡΙΤΗΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: Speck, *Bleisiegel*, αρ. 110. - J.-Cl. Cheynet, *RN*, VIe série 29, 1987, 273-274. - Seibt - Zarnitz, *Bleisiegel*, 3. 2. 5 (χρονολ.: 1020-1055 περίπου).

20. ΛΕΩΝ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 31.

21. ΠΡΟΥΣΙΑΝΟΣ Ο ΒΟΥΛΓΑΡΟΣ, στρατηγός των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 1024-1025

Πηγές: Σκυλίτζης, 372,81.

22. ΙΩΑΝΝΗΣ, πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Βουκελλαρίων (:)

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Κολτσιδά - Μακρή, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 24.

23. ΛΕΩΝ ΙΑΣΠΗΣ, μάγιστρος, βέστης και στρατηγός των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 32.

Βιβλιογραφία: Seibt, *Bleisiegel*, 140, σημ. 13. - Cheynet, *Du stratège au duc*, 188 (χρονολ.: 1050-1070). - TIB 9, 82 (χρονολ.: 1050-1059).

γ'. ΔΟΥΚΕΣ

1. ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΛΛΟΣ, δούξ Αρμενιάκων, Βουκελλαρίων και Θεσσαλονίκης

Χρονολ.: 995

Πηγές: Dölger, *Schatzkammer*, 155, αρ. 56. - *Actes d'Ivion*, I, 153.

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Contestations*, 221, σημ. 106 (ίσως, μόνο Θεσσαλονίκης).

2. ΜΙΧΑΗΛ ΜΑΥΡΙΞ, πρόεδρος και δούξ των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 6. Βλ. και Βρυέννιος, 197,18-199,2.

Βιβλιογραφία: Seibt, *Bleisiegel*, 170, σμμ. 16. - Cheynet, *Du stratège au duc*, 188. - TIB 9, 82-83 (χρονολ.: 1070-1077).

δ. ΚΡΙΤΕΣ

1. ΛΕΩΝ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και κριτής των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 12.

2. ΠΕΤΡΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και κριτής των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals*, 4, 1. 13.

3. ΠΕΤΡΟΣ, πρωτοσπαθάριος, κριτής επί του Ιπποδρόμου, του βήλου και Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 14. - Zacos, II, αρ. 1035.

4. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, σπαθαροκανδιδάτος, ασηκρήτις, βασιλικός νοτάριος του βεστιάριου και κριτής των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 1ο μισό 11ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 1054.

5. ΜΩΡΟΧΑΡΖΑΝΗΣ, κριτής των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 1042-1078

Πηγές: Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (*SM*), αρ. 65,6-7, σ. 99.

Βιβλιογραφία: Weiss, *Ostr. Beamten*, 22-23. - P. Gautier, *REB* 33, 1975, 326.

6. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, πρωτοσπαθάριος, επί του Χρυσοτρικλίνου, κατεπάνω των βασιλικών αξιωμάτων και κριτής των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: μέσα 11ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 972. - *D. O. Seals* 4, 1.11.

7. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΚΛΗΡΟΣ, βέστης και κριτής των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 2ο μισό 11ου αι.

Πηγές: Seibt, *Skleroi*, αρ. 22, σ. 93³.

8. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΞΗΡΟΣ, πρωτοσπαθάριος, μέγας χαρτουλάριος και κριτής των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 9. Βλ. και πιο πάνω, σ. 363, αρ. 12.

9. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, βεστάρχης και κριτής των Βουκελλαρίων.

Χρονολ.: 11ος αι. (2ο μισό)

Πηγές: Szemioth - Wasilewski, αρ. 47.

10. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, πατριίκιος, κριτής επί του Ιπποδρόμου και των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 8.

11. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου, (μέγας;) χαρτουλάριος και κριτής των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 388 και 389. - *D. O. Seals* 4, 1. 10.

12. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος, ασκηρής και κριτής των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Laurent, *Orghidan*, αρ. 200.

13. ΜΙΧΑΗΛ, πρωτοσπαθάριος, πρωτονοτάριος του κοιτώνος και κριτής των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Laurent, *Orghidan*, αρ. 199.

14. ΜΙΧΑΗΛ ΒΑΡΥΣ, μάγιστρος, μέγας χαρτουλάριος και κριτής του Ιπποδρόμου και των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Vasso Pennas, *Byzantine Lead Seals from Chios and Lesbos*, *SBS* 2, 1990, 168-170.

---

3. Ανώνυμοι κριτές Βουκελλαρίων αναφέρονται στις Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (*SM*), αρ. 65, σ. 99, αρ. 83, σ. 112 και αρ. 92, σ. 120. Επίσης, βλ. *D. O. Seals* 4, 1. 16-17.

15. ΡΩΜΑΝΟΣ ΓΕΝΕΣΙΟΣ, πατρίκιος, ύπατος, μέγας χαρτουλάριος, κριτής του βήλου και των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 15.

ε'. ΠΡΑΙΤΩΡΕΣ

1. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΡΟΜΟΥΝΔΗΝΟΣ, βεστάρχης, κριτής του βήλου και πραιτώρ των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 19.

2. ΛΕΩΝ ΣΚΛΗΡΟΣ, μάγιστρος και πραιτώρ των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Seibt, *Skleroi*, 88.

ς'. ΕΚ ΠΡΟΣΩΠΟΥ

1. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, εκ προσώπου του Βουκελλαρίου

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 376.

ζ'. ΤΟΥΡΜΑΡΧΕΣ

1. ΓΕΩΡΓΙΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και τουρμάρχης των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 1934. - *D. O. Seals* 4, 1. 40.

2. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, βασιλικός σπαθαροκανιδιάτος και τουρμάρχης των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 39.

η'. ΚΟΜΗΤΕΣ ΤΗΣ ΚΟΡΤΗΣ

1. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και κόμης κόρτης Βουκελλαρίων
Χρονολ.: 10ος-11ος αι.
Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 18.

θ'. ΧΑΡΤΟΥΛΑΡΙΟΙ

1. ΜΑΡΙΑΝΟΣ, σπαθάριος και χαρτουλάριος των Βουκελλαρίων
Χρονολ.: 9ος αι.
Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 1.
2. ΖΑΧΑΡΙΑΣ ('), σπαθάριος και χαρτουλάριος των Βουκελλαρίων
Χρονολ.: 9ος αι.
Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 3.
3. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, ύπατος και χαρτουλάριος των Βουκελλαρίων
Χρονολ.: 2ο μισό 9ου αι.
Πηγές: *Zacos - Veglery*, αρ. 1768 Α.
4. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και χαρτουλάριος των Βουκελλαρίων
Χρονολ.: 10ος-11ος αι.
Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 2⁴.

ι'. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΙ

1. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και πρωτονοτάριος των Βουκελλαρίων
Χρονολ.: 9ος αι.
Πηγές: *Zacos - Veglery*, αρ. 2461. - *Coll. Seyrig*, αρ. 169. - *D. O. Seals* 4, 1. 23.
2. ΘΩΜΑΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και πρωτονοτάριος των Βουκελλαρίων
Χρονολ.: 10ος αι.
Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 24.

4. Για έναν ακόμα ανώνυμο χαρτουλάριο των Βουκελλαρίων βλ. *D. O. Seals* 4, 1. 4.

3. ΚΑΛΟΣ, βασιλικός σπαθαροκανιδάτος και πρωτονοτάριος των Βουκελλαρίων
Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1.22.

4. ΠΕΤΡΟΣ, πρωτοσπαθάρης, επί των οικειακών και πρωτονοτάριος των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, ως έξης: 301-302, αρ. 3.

5. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΟΝΟΜΑΧΟΣ, πρωτοσπαθάρης και πρωτονοτάριος των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 1ο μισό 11ου αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 3, 39. 10. - *D. O. Seals* 4, 1. 21⁵.

ια'. ΑΝΑΓΡΑΦΕΙΣ

1. ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάρης και αναγραφεύς των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 1ο μισό 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 945.

2. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάρης, επί των οικειακών και αναγραφεύς των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: τέλη 10ου-αρχές 11ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 180.

3. ΑΛΕΞΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάρης και αναγραφεύς των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 301, αρ. 1.

---

5. Για έναν ακόμα ανώνυμο πρωτονοτάριο των Βουκελλαρίων βλ. Κολτσιδά - Μακρή, *Μολυβδό-βουλλα*, αρ. 130 (εσφαλμένη ανάγνωση). - Seibt, *BZ* 91, 1998, 147.

ιβ'. ΕΠΟΠΤΕΣ

1. ΑΚΕΨΙΜΑΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος, επί των οικειακών, επόπτης των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 7.

ιγ'. ΠΡΩΤΟΚΕΝΤΑΡΧΟΙ

1. ΣΤΕΦΑΝΟΣ, πρωτοκένταρχος των Βουκελλαρίων

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 1. 20.

ΘΕΜΑ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ

α'. ΣΤΡΑΤΗΓΟΙ

1. ΚΟΣΜΑΣ, στρατηλάτης και γενικός κομμερκιάριος αποθήκης πρώτης και δευτέρας Καππαδοκίας

Χρονολ.: 681-691

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2761 και 160. - *D. O. Seals* 4, 43. 7.

2. ..., στρατηγός Καππαδοκίας¹

Χρονολ.: 830

Πηγές: Συν. Θεοφ. 120,10. - Σκυλίτζης 71,30. - Κεδρηνός II, 127,15-16.

Βιβλιογραφία: Oikonomidès, *Listes*, 48-49 σημ. 24 και 348¹. - TIB 2, 76.

3. ΕΥΔΟΚΙΜΟΣ, κανδιδάτος, *στρατοπεδαρχεί μέρους τῶν Καππαδοκῶν ...*

Χρονολ.: περί το 831

Πηγές: *Βίος Ευδοκίμου*, 7,25-26. - *Syn. Eccl. Const.*, 857.

Βιβλιογραφία: E. Gamillscheg, *Historische Gegebenheiten im Spiegel hagiographischer Texte*, *JÖB* 25, 1976, 11. - Λουγγής, *Δοκίμιο*, 74. - TIB 2, 78.

4. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Καππαδοκίας

Χρονολ.: 9ος αι.²

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2453 B.

Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 111.

5. ΘΕΟΔΟΤΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Καππαδοκίας

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: Cheynet, *REB* 54, 1996, 264.

---

1. Αναφέρεται εδώ ο ανώνυμος, επειδή πρόκειται για την πρώτη μνεία στρατηγού του θέματος. Ανώνυμο στρατηγό Καππαδοκίας αναφέρει και η Συν. Θεοφ., 181,13-15 το έτος 863. Η μνεία της Συν. Θεοφ., 120,10 θεωρήθηκε από την έρευνα (Bury, *ERE*, 222, σημ. 3 κλπ.) ως αναχρονισμός.

2. Ανώνυμοι στρατηγοί Καππαδοκίας, γνωστοί από σφραγίδες του 9ου αι.: *D. O. Seals* 4, 43.14. - Sode, *Bleisiegel*, αρ. 305.

6. ΒΑΡΔΑΣ ΦΩΚΑΣ, στρατηγός Καππαδοκίας

Χρονολ.: πριν από το 944

Πηγές: *Περί Παραδρομής*, 35,28.

Βιβλιογραφία: Cheynet, Phocas, 299.

7. ΔΕΩΝ ΦΩΚΑΣ, γιος Βάρδα, στρατηγός Καππαδοκίας

Χρονολ.: 945-954

Πηγές: Σκυλίτζης 238,39-40. Πρβλ. Συν. Θεοφ., 462,5, 472,5-6.

Βιβλιογραφία: Djurić, Porodica, 253-255. - Cheynet, Phocas, 301-302.

8. ΜΙΧΑΗΛ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Καππαδοκίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Zacos II, αρ. 234 (2ο μισό 10ου αι.). - *D. O. Seals* 4, 43. 11.

9. ΝΙΚΗΤΑΣ (;), βασιλικός πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου και στρατηγός Καππαδοκίας (;)

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *Coll. Seyrig*, αρ. 171.

10. ΒΑΛΑΝΤΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Καππαδοκίας

Χρονολ.: μέσα 10ου αι.

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 151. - Schlumberger, *Sigillographie*, 278-279, αρ. 5 (χρονολόγηση τον 12ο αι.). - *D. O. Seals* 4, 43. 9 (χρονολόγηση τον 10ο-11ο αι.).

Βιβλιογραφία: Cheynet, Phocas, 314 (που τον τοποθετεί πριν από το 944, ή μετά το 969). - Seibt, *Bleisiegel*, 297-298 (τρίτη ή τέταρτη δεκαετία του 10ου αι.). Βλ. και Cheynet, *Contestations*, 227, σημ. 164.

11. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ανθύπατος, πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Καππαδοκίας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: Zacos II, αρ. 116 (2ο μισό 10ου-αρχές 11ου αι.). - Jordanov, *Preslav*, αρ. 278 (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός Καππαδοκίας: 11ος αι.).

12. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Καππαδοκίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 43, 10. Ίσως ο κάτοχος της σφραγίδας να ταυτίζεται με τον Κωνσταντίνο Μαλβίνο.

13. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΑΛΕΪΝΟΣ, στρατηγός Καππαδοκίας

Χρονολ.: 955-968 (;)

Πηγές: *Βίος Μιχαήλ Μαλεΐνου* 3,8-9, σ. 551. - Συν. Θεοφ. 479,19-480,1. - Markopoulos, Vaticanus gr. 163, 19,5-6, σ. 99. - *Περί Παραδρομής*, 35,32-33.

Βιβλιογραφία: Kaplan, Cappadoce, 145. - Cheynet, Phocas, 314.

14. ΣΕΝΑΧΗΡΕΙΜ, πατριάρχης και στρατηγός Καππαδοκίας

Χρονολ.: 1021-1025

Πηγές: Σκυλίτζης, 355,96-97.

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Contestations*, 396.

15. ΒΡΥΕΝΝΙΟΣ, ἄρχων τεταγμένος Καππαδοκῶν

Χρονολ.: 1050-1051

Πηγές: Σκυλίτζης, 484,23-24. - Ατταλειάτης, 53,23-54,1.

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Contestations*, 211.

16. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΛΥΑΤΗΣ, πρόεδρος

Χρονολ.: 1071

Πηγές: Ατταλειάτης, 170,11: πολλοὺς τῶν Καππαδοκῶν ὁ βασιλεὺς ... μετεπέμψατο, ὧν ἦρχε Θεόδωρος πρόεδρος ὁ Ἀλυάτης. Πρβλ. Συν. Σκυλίτζη, 153,7-11.

Βιβλιογραφία: Seibt, *Bleisiegel*, 281. - Cheynet, *Contestations*, 77, 300.

17. ΜΙΧΑΗΛ ΒΟΥΡΓΙΖΗΣ, τοπάρχης Καππαδοκίας καὶ Χώματος

Χρονολ.: 1081

Πηγές: Άννα Κομνηνή Ι, 3,131.

Βιβλιογραφία: Skoulatos, *Personnages*, 34-35. - Cheynet, *Trois familles*, 44.

18. ΤΟΡΝΙΚΙΟΣ ΑΠΟΡΟΣ (:), πρωτοσπαθάρχιος και στρατηγός Καππαδοκίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 43. 12.

19. (ΦΕΡ)ΣΗΣ ΤΖΟΤΖΙΚΙΟΣ, ανθύπατος, πατριάρχης και στρατηγός Καππαδοκίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 43. 13.Βιβλιογραφία: Πρβλ. Cheynet, *Contestations*, 229.

β'. ΚΡΙΤΕΣ

1. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΑΡΑΒΙΤΖΙΩΤΗΣ, (;), κριτής επί του Ιπποδρόμου και της Καλπαδοκίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 277-278, αρ. 1.

2. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, πρωτονοτάριος, μυστολέκτης, κριτής του βήλου, επί του Ιπποδρόμου και της Καλπαδοκίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 278, αρ. 2.

3. ΑΚΑΤΙΟΣ, σπαθαροκανδιδάτος, ασηκρήτις και κριτής Καλπαδοκίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 278, αρ. 4.

4. ΜΙΧΑΗΛ, σπαθαροκανδιδάτος, ασηκρήτις και κριτής Καλπαδοκίας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 278, αρ. 3. - *D. O. Seals* 4, 43. 2.

5. ΠΕΤΡΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και κριτής [Κ]απ[παδοκίας]

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: Szemioth - Wasilewski, αρ. 49.

6. ΜΙΧΑΗΛ, ασηκρήτις, βασιλικός νοτάριος του ειδικού λόγου και κριτής Καλπαδοκίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Zacos II, αρ. 1007.

7. ΜΙΧΑΗΛ, πατρίκιος, χαρτουλάριος του γενικού λογοθεσίου, κριτής επί του Ιπποδρόμου και της Καλπαδοκίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 43. 3.

8. ΥΠΑΤΙΟΣ, κριτής Καλπαδοκίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *Coll. Seyrig*, αρ. 170.

Βιβλιογραφία: Ebersolt, Sceaux, αρ. 1215.

9. ΣΥΜΕΩΝ (ΟΥΡΑΝΟΣ), βεστάρχης, κένσωρ και κριτής Καππαδοκίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 43. 4.

10. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, ύπατος, κριτής επί του Ιπποδρόμου και της Καππαδοκίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 43. 5.

11. ... ΚΑΜΑΤΕΡΟΣ, εξάκτωρ, κριτής επί του Ιπποδρόμου και της Καππαδοκίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 43. 6.

γ. ΛΟΙΠΟΙ

1. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΠΑΔΙΑΤΗΣ, σπαθαροκανιδάτος και τουρμάρχης

Χρονολ.: 921-924

Πηγές: Thierry, *Nouvelles églises*, inscr. 42-44: σπαθαροκανιδάτου και τουρμάρχου.

Βιβλιογραφία: Oikonomidès, Dedicatory Inscription, 501-506. - Beldiceanu - Steinherr, Une tourma, 396-406.

2. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάρης και πρωτονοτάρης Καππαδοκίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Zacos II, αρ. 917.

3. ΜΙΧΑΗΛ, βασιλικός κανιδάτος και εκ προσώπου του θέματος Καππαδοκίας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: Schlumberger, Sceaux V, αρ. 215.

4. ΜΙΧΑΗΛ, πρωτοσπαθάρης και εκ προσώπου Καππαδοκίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 43. 1.

5. ΙΩΑΝΝΗΣ, ΑΡΓΥΡΟΣ, πρωτοσπαθάριος, επί του Χρυσοτρικλίνου και βασιλικός νοτάριος της Καππαδοκίας, ειδικός σεκρετάριος του σεκρέτου του εν φόρῳ (:)

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 586, αρ. 1 (εποχή Κομνηνών). - Laurent, *Corpus*, II, αρ. 1139 (διαφορετική ανάγνωση: *Ἰωάννη πρωτοσπαθαρίῳ, ἐπὶ τοῦ χρυσοτρικλίνου καὶ βασιλ(ι)κῶ νοταρίῳ τῶν ἀποδείξεων τοῦ σεκρέτου τοῦ ἐ(ν)φόρου τῷ Ἀργυρῷ*. Χρονολ.: 2ο μισό του 11ου αι.).

Βιβλιογραφία: Vannier, *Argyroi*, 54. Πρβλ. W. Seibt, *JÖB* 26, 1977, 325.

ΘΕΜΑ ΠΑΦΛΑΓΟΝΙΑΣ

ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΥ / ΚΟΜΜΕΡΚΙΑΡΙΟΣ¹

1. ΣΤΕΦΑΝΟΣ, από υπάτων, πατρίκιος, στρατιωτικός λογοθέτης και γενικός κομμερτιάριος αποθήκης Παφλαγονίας

Χρονολ.: 659-668

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 144. - *D. O. Seals* 4, 11. 20.

α'. ΚΑΤΕΠΑΝΩ (ναυτικοί)

1. ... κατεπάνω Παφλαγονίας

Χρονολ.: 833-837

Πηγές: Συν. Θεοφ., 123,4. - *DAI*, 42,31-32, σ. 182.

Βιβλιογραφία: Oikonomidès, *Listes*, 349, σημ. 346.

2. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, βασιλικός βεστίτωρ, σκρίβας και κατεπάνω των Παφλαγόνων

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 17.

3. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και κατεπάνω Παφλαγονίας

Χρονολ.: 2ο μισό 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 798.

4. ΜΙΧΑΗΛ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και κατεπάνω Παφλαγονίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 16.

---

1. Ο μοναδικός αυτός κομμερτιάριος περιλαμβάνεται στον κατάλογο, επειδή τυχάνει να είναι πατρίκιος και λογοθέτης του στρατιωτικού.

5. ΑΕΤΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και επί του Χρυσοτρικλίνου και κατεπάνω Παφλαγονίας
 Χρονολ.: 1ο μισό 11ου αι.
 Πηγές: Zacos, II, αρ. 1060.

β. ΣΤΡΑΤΗΓΟΙ

1. ΜΑΝΟΥΗΛ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Παφλαγονίας
 Χρονολ.: 750-850 (Pančenko) [μάλλον 1ο μισό 9ου αι.].
 Πηγές: Pančenko, *Katalog*, αρ. 358.
 Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 111.

2. ΘΕΟΦΙΛΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και στρατηγός Παφλαγονίας
 Χρονολ.: 9ος αι.
 Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2522.
 Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 111.

3. ΝΙΚΗΤΑΣ (:), βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Παφλαγονίας
 Χρονολ.: 9ος αι.
 Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2261. - *D. O. Seals* 4, 11. 38.
 Βιβλιογραφία: Winkelmann, *Rangstruktur*, 111.

4. ΛΕΩΝ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Παφλαγονίας
 Χρονολ.: 9ος-10ος αι.
 Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 35².
 Βιβλιογραφία: Cheynet, *Du stratège au duc*, 188, σημ. 50.

5. ΣΙΣΙΝΝΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Παφλαγονίας
 Χρονολ.: 9ος-10ος αι.
 Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 40.

6. ΘΕΟΔΩΤΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Παφλαγονίας
 Χρονολ.: 10ος αι.

---

2. Βλ. και *D. O. Seals* 4, 84. 1, όπου δημοσιεύεται η σφραγίδα ενός Λέοντος, βασιλικού πρωτοσπαθαρίου και στρατηγού Παφλαγονίας (:), χρονολογημένη τον 9ο-10ο αι. Προτείνονται και οι αναγνώσεις: στρατηγός Ανατολικών ή Ελλάδος.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 41.

7. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Παφλαγονίας
Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 31.

8. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, (πρωτο;)σπαθάριος και στρατηγός Παφλαγονίας
Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 32.

9. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, πατρίκιος, ανθύπατος και στρατηγός των Παφλαγόνων
Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *Zacos*, II, αρ. 421.

10. ΜΙΧΑΗΛ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Παφλαγονίας
Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 36.

11. ΜΙΧΑΗΛ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός των Παφλαγόνων
Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 37.

12. ΝΙΚΗΤΑΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Παφλαγονίας
Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 39.

13. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ανθύπατος, πατρίκιος και στρατηγός Παφλαγονίας
Χρονολ.: τέλη 10ου αι.

Πηγές: *Laurent, Orghidan*, αρ. 226 bis.

14. ΓΕΩΡΓΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Παφλαγονίας
Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 33.

15. ΓΕΩΡΓΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Παφλαγονίας
Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 34.

γ'. ΔΟΥΚΕΣ / ΤΟΠΑΡΧΕΣ

1. ΑΡΓΥΡΟΣ, γιος Μέλητος, μάγιστρος, βέστης και δουξ Ιταλίας, Καλαβρίας, Σικελίας, Παφλαγονίας

Χρονολ.: Μάιος (:) 1054

Πηγές: Trinchera, *Syllabus*, αρ. 42, σ. 53.

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Contestations*, 386, σημ. 32. - Cheynet, *Du stratège au duc*, 182, σημ. 9. - TIB 9, 82, σημ. 182.

2. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΟΜΝΗΝΟΣ, κουροπαλάτης και δουξ Παφλαγονίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 4 (πρβλ. *EO* 5, 1901, 306, αρ. 6).

3. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΟΜΝΗΝΟΣ, νοβελλίσιμος και δουξ Παφλαγονίας (προφανώς, ο ίδιος με τον προηγούμενο)

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 5.

Βιβλιογραφία: Βαρζός, *Γενεαλογία*, Α', αρ. 9, σ. 59-61. - TIB 9, 83, (χρονολ.: 1070-1075).

4. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΑΣΙΛΑΚΗΣ (ΒΑΣΙΛΑΚΙΟΣ), δουξ (ή κατεπάνω) Παφλαγονίας

Χρονολ.: μετά το 1071 και πριν από το 1078

Πηγές: Βρυέννιος, 217,7-8.

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Du stratège au duc*, 188, σημ. 50. - Του ίδιου, *Contestations*, 352.

5. ΔΑΒΑΘΗΝΟΣ, τοπάρχης, τοποτηρητής της κατά Πόντον Ηρακλείας και Παφλαγονίας

Χρονολ.: 1081

Πηγές: Άννα Κομνηνή, I, 131.

δ'. ΚΡΙΤΕΣ

1. ΛΕΩΝ, πρωτοσπαθάρης και κριτής Παφλαγονίας

Χρονολ.: 914-919

Πηγές: Επιστ. Νικολάου Μυστικού, αρ. 127, σ. 422.

2. ΓΕΩΡΓΙΟΣ, πρωτοσπαθάριος, μυστογράφος, κριτής επί του Ιπποδρόμου και Παφλαγονίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Nesbitt, Overstruck Seals, 85-86. - *D. O. Seals* 4, 11. 10.

3. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου και κριτής Παφλαγονίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 9.

4. ΘΕΟ....., βασιλικός πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου και κριτής Παφλαγονίας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 15.

5. ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΙΤΥΛΗΝΑΙΟΣ, πρωτοσπαθάριος και κριτής Παφλαγονίας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 12. Πρβλ. *D. O. Seals* 3, 71. 24.

6. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΜΙΤΥΛΗΝΑΙΟΣ, πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου, κριτής του βήλου και της Παφλαγονίας

Χρονολ.: 1ο μισό 11ου αι.

Πηγές: *Coll. Seyrig*, αρ. 193.

7. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, βεστάρχης, κριτής επί του Ιπποδρόμου και της Παφλαγονίας

Χρονολ.: μέσα 11ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 904.

8. ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΒΟΥΔΙΜΟΣ, βεστάρχης, μέγας χαρτουλάριος του γενικού λογοθεσίου και κριτής Παφλαγονίας

Χρονολ.: 2ο μισό 11ου αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 11.

9. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, βέστης, κριτής του βήλου και της Παφλαγονίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 8.

10. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, πατρίκιος και κριτής Παφλαγονίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 424.

11. ΜΙΧΑΗΛ ΕΞΑΜΙΛΙΤΗΣ, κένσωρ και κριτής Παφλαγονίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 13.

12. ΜΙΧΑΗΛ, πρωτοσπαθάριος και κριτής Παφλαγονίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Laurent, *Orghidan*, αρ. 226.

13. ΠΟΘΟΣ, βέστης, κριτής του βήλου και της Παφλαγονίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D.O. Seals* 4, 11. 14³.

Ε΄. ΠΡΑΙΤΩΡΕΣ

1. ΙΩΑΝΝΗΣ, βεστάρχης, κριτής του βήλου και πραιτώρ της Παφλαγονίας

Χρονολ.: 2ο μισό 11ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 994. - *D. O. Seals* 4, 11. 21.

Ζ΄. ΕΚ ΠΡΟΣΩΠΟΥ

1. ΣΥΜΕΩΝ, εκ προσώπου Παφλαγονίας

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 487 (ελλιπής ανάγνωση).

Βιβλιογραφία: TIB 9, 77, σημ. 146.

---

3. Ανώνυμος κριτής Παφλαγονίας στην Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (*MB*), αρ. 49, σ. 280-281. Ίσως να ταυτίζεται με τον αναφερόμενο στην Επιστ. Μιχαήλ Ψελλού (*SM*), αρ. 109, σ. 137-138. Πρβλ. Gautier, *Manuscripts pselliens*, αρ. 118, σ. 93-94.

2. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, εκ προσώπου Παφλαγονίας

Χρονολ.: τέλη 10ου αι.

Πηγές: Laurent, *Orghidan*, 122 (αδημοσίευτη σφραγίδα: ο ίδιος με τον ομώνυμο στρατηγό Παφλαγονίας αρ. 13).

Βιβλιογραφία: ΤΙΒ 9, 77, σημ. 146.

ζ. ΤΟΥΡΜΑΡΧΕΣ

1. ΚΑΜΥΤΖΗΣ (:), πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου και τουρμάρχης Παφλαγονίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Cheynet, *Sceaux d'Iznik*, αρ. 13.

η. ΚΟΜΗΤΕΣ - ΚΟΜΗΤΕΣ ΤΗΣ ΚΟΡΤΗΣ

1. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός σπαθάριος και κόμης της κόρτης Παφλαγονίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 19.

2. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, κόμης τ(ων) Παφλαγ(όνων;)

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 18.

θ. ΧΑΡΤΟΥΛΑΡΙΟΙ (ενίοτε και ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΙ)

1. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός βεστίτωρ και χαρτουλάριος Παφλαγονίας

Χρονολ.: μέσα 8ου-μέσα 9ου αι.

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 159α.

2. ΜΙΧΑΗΛ, χαρτουλάριος και πρωτονοτάριος της Παφλαγονίας

Χρονολ.: 1ο μισό 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 1078.

3. ΜΙΧΑΗΛ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και χαρτουλάριος Παφλαγονίας

Χρονολ.: τέλη 10ου-αρχές 11ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 239.

4. ΜΙΧΑΗΛ ΜΟΝΟΚΑΡΙΤΗΣ, πρωτοσπαθάριος και χαρτουλάριος του θέματος Παφλαγονίας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 3 (πρβλ. Laurent, *Orghidan*, αρ. 241).

5. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, χαρτουλάριος και πακτωτής Παφλαγονίας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 619.

Ϊ. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΙ

1. ΜΙΧΑΗΛ, πρωτοβεστιάριος και πρωτονοτάριος Παφλαγονίας

Χρονολ.: 8ος-9ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sceaux VI*, αρ. 297.

2. ΙΩΑΝΝΗΣ, ύπατος και πρωτονοτάριος Παφλαγονίας

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 2022. - *D. O. Seals* 4, 11. 24.

3. ΛΕΩΝ, βασιλικός κاندιδάτος και πρωτονοτάριος Παφλαγονίας

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 298, αρ. 1.

4. ΜΙΧΑΗΛ, βασιλικός βεστίτωρ και πρωτονοτάριος Παφλαγονίας

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 298, αρ. 2. - Schlumberger, *Sceaux VI*, αρ. 298. - Laurent, *Sceaux inédits II*, αρ. 8. - Zacos - Veglery, αρ. 2208. - *D. O. Seals* 4, 11. 28⁴.

5. ΣΤΑΥΡΑΚΙΟΣ (΄), βασιλικός σπαθάριος και (πρωτο)νοτάριος Παφλαγονίας

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 29.

6. ΙΜΕΡΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και επί των οικειακών και πρωτονοτάριος Παφλαγονίας

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

---

4. Ανώνυμος πρωτονοτάριος, *D. O. Seals* 4, 11. 30.

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 159.

7. ΓΣΑΑΚΙΟΣ, σπαθαροκανδιδάτος και πρωτονοτάριος Παφλαγονίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 23.

8. ΚΟΣΜΑΣ, βασιλικός στράτωρ και πρωτονοτάριος Παφλαγονίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 26.

9. ΣΥΜΕΩΝ, πρωτοσπαθάριος και πρωτονοτάριος Παφλαγονίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 299, αρ. 5.

10. ΜΙΧΑΗΛ, βέστ(ης) ή βεστ(άρχης) και πρωτονοτάριος Παφλαγονίας

Χρονολ.: τέλη 10ου-11ος αι. (ο Schlumberger χρονολογεί τον 9ο αι.!)

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 298, αρ. 2.

11. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και βασιλικός πρωτονοτάριος Παφλαγονίας (:)

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 22.

12. ΙΩΑΝΝΗΣ, πρωτοσπαθάριος και πρωτονοτάριος Παφλαγονίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 25.

13. ΛΕΩΝ, σπαθαροκανδιδάτος και πρωτονοτάριος Παφλαγονίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 27.

14. ΜΙΧΑΗΛ, βασιλικός οσιάριος και πρωτονοτάριος Παφλαγονίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Συλλογή Σταμούλη*, αρ. 83.

15. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΗΜΙΛΟΓΟΣ, σπαθαροκανδιδάτος και πρωτονοτάριος Παφλαγονίας
Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Laurent, *Orghidan*, αρ. 225.

ια'. ΑΝΑΓΡΑΦΕΙΣ

1. ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ, πρωτοσπαθάριος, κριτής επί του Ιπποδρόμου και αναγραφεύς
Παφλαγονίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 145.

2. ΚΑΛΛΙΣΤΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος, κριτής και αναγραφεύς Παφλαγονίας
Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 1.

3. ΜΙΧΑΗΛ, σπαθαροκανδιδάτος επί της μεγάλης εταιρείας και αναγραφεύς Πα-
φλαγονίας

Χρονολ.: 2ο μισό 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 854.

4. ΘΕΟΔΩΡΟΣ (;) ΚΑΡΑΜΑΛΛΟΣ, βασιλικός (πρωτο)σπαθάριος, οικονόμος των
ευαγών και αναγραφεύς Παφλαγονίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: R. M. Harrison, *Excavations at Saraçhane in Istanbul*, I, Washington D.C. - Princeton
N. J., 1986, 276. - *D. O. Seals* 4, 11. 2.

Βιβλιογραφία: *SBS* 3, 1993, 152.

ιβ'. ΕΠΟΠΤΕΣ

1. ΣΤΕΦΑΝΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος επί της μεγάλης εταιρείας και επόπτης
Παφλαγονίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 7.

2. ΣΤΕΦΑΝΟΣ, επόπτης ή επισημοεπίτης Παφλαγονίας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 11. 6⁵.

---

5. Για άλλες αδημοσίευτες σφραγίδες αξιωματούχων του θέματος Παφλαγονίας (όπως π.χ. Münzkabinett Wien 295), βλ. TIB 9, 77, σημ. 146.

ΘΕΜΑ ΧΑΛΔΙΑΣ

α'. ΣΤΡΑΤΗΓΟΙ

1. ... στρατηγός και δούξ Τραπεζοῦντος και Χαλδίας. - ... ὁ στρατηγῶν ἐν Τραπεζοῦντι.. - ... *ducatus Chaldaee*...

Χρονολ.: λίγο πριν από το 824-825. Ίσως, 821-823

Πηγές: *Βίος Γεωργίου Αμάστριδος*, 27,7-8, σ. 42. - Επιστολή Μιχαήλ Β' προς Λουδοβίκο Ευσεβή, Mansi, XIV, 418A: = MGH, Leges III, Concilia II, 1, 476.

Βιβλιογραφία: Lemerle, Thomas le Slave, 255-256, 286, σημ. 119. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 107, σημ. 3 και 4.

2. ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΛΔΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός (στρατηλάτης) Χαλδίας

Χρονολ.: 867-868

Πηγές: Συν. Γεωργ. Μον., 839,15-16. - Ψευδοσυμεών, 687,21-22. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 18,4. - Λέων Γραμμ., 253,14-15. - Θεοδ. Μελιτ., 175.

Βιβλιογραφία: Guillaud, *Patrices de Basile Ier et Léon VI*, 303. - Bryer - Winfield, 316, σημ. 6.

3. ΑΛΕΞΙΟΣ, πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Χαλδίας

Χρονολ.: 884-885

Πηγές: G. Millet, *Les monastères et les églises de Trébizonde*, *BCH* 19, 1895, 434 (επιγραφή Αγ. Άννης Τραπεζούντας).

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 316, σημ. 7.

4. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Χαλδίας

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: *Coll. Seyrig*, αρ. 172.

5. ΛΕΟΝΤΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Χα(λδίας) (;)

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 32. 42 (Χαλδίας ή Χαρσιανού).

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 316, σημ. 3.

6. ΛΕΩΝ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Χαλδίας

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 290, αρ. 5. - Zacos - Veglery, αρ. 2137 A.

7. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Χαλδίας

Χρονολ.: τέλη 9ου-1ο μισό 10ου αι.

Πηγές: *Coll. Seyrig*, αρ. 173.

8. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΛΙΨ, *ἐν Χαλδία χρόνον ἰκανὸν διατρέψας ...* (μᾶλλον στρατηγός)

Χρονολ.: 900-912

Πηγές: *DAI*, 43, 49-51 και 62-64, σ. 190: *πρωτοσπαθάριος*. - *DAI*, 43, 42-45, σ. 190: *νῦν ἀνθύπατος, πατρίκιος, και μέγας ἐταιρειάρχης* (Ίσως, *DAI*, 45, 48, σ. 206).

Βιβλιογραφία: Adontz, *Etudes*, 199, 215, 224.

9. ΒΑΡΔΑΣ ΒΟΪΛΑΣ, στρατηγός Χαλδίας

Χρονολ.: 923

Πηγές: *Συν. Θεοφ.*, 404,5-6. - *Συν. Γεωργ. Μον.*, 896,10-11. - *Σκυλίτζης*, 217,67-68.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 316, σημ. 9.

10. ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΚΟΥΡΚΟΥΑΣ, πατρίκιος και στρατηγός Χαλδίας

Χρονολ.: 923-949

Πηγές: *Συν. Θεοφ.*, 428,4-5. - *DAI*, 45,58-60, σ. 208, 45,133-136, σ. 212.

Βιβλιογραφία: *Commentary*, 174. - Oikonomidès, *Listes*, 247. - Bryer - Winfield, 316, σημ. 10.

11. BARKIL, patrice du thème de Chaldia

Χρονολ.: 956

Πηγές: Ibn al-Athir, έτος 345.

Βιβλιογραφία: Canard, *H'amdandides*, 793, σημ. 161.

12. ΠΟΘΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Χαλδίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 290, αρ. 4.

13. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Χαλδίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 32. 38-39.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 316, σημ. 13

14. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Χαλδίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 32. 36.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 316, σημ. 11.

15. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Χαλδίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 32. 37.

16. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Χαλδίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 32. 40.

17. ΛΕΩΝ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Χαλδίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 32. 41.

18. ΠΕΤΡΟΣ (;) ΑΡΓΥΡΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός Χαλδίας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 32. 43.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 316, σημ. 15.

19. ΜΙΧΑΗΛ, ανθύπατος, πατρίκιος και στρατηγός Χαλδίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *Coll. Seyrig*, αρ. 174.

β. ΔΟΥΚΕΣ

1. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και δουξ Χαλδίας

Χρονολ.: 8ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 3088 A.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 317, σημ. 16.

2. ΝΙΚΗΤΑΣ, βασιλικός σπαθάριος και δουξ Χαλδίας

Χρονολ.: 8ος-9ος αι. (;)

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 158α.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 317, σημ. 18.

3. ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΛΔΟΣ, δουξ Χαλδίας και Τραπεζούντος

Χρονολ.: 867-868

Πηγές: Άγιος Ευγένιος (Rosenqvist), 212,154-155: τῷ δουκὶ τοίνυν Χαλδίας και Τραπεζούντος ὁ προεστῶς ... ὁ Χάλδης δ' ἐκαλεῖτο Ἰωάννης. Στο ἴδιο, 278,576: Ἰωάννου πατριμίου τοῦ Χάλδου.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 317, σημ. 20 (μάλλον ἦταν σύγχρονος με τον ομώνυμο στρατηγό Ἰωάννη Χάλδο, ἢ ἀκόμα και ο ἴδιος).

4. ΒΑΡΔΑΣ ΦΩΚΑΣ, δουξ Χαλδίας και Κολωνείας

Χρονολ.: 968-969

Πηγές: Σκυλίτζης, 284,13, 326,85-86. - Λέων Διάκονος, ζ' , 2, σ. 96.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 317, σημ. 21. - Seibt, *Skleroi*, 44 - Cheynet, Phocas, 307. - Kühn, *Armee*, 186.

5. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, πατριίκιος, τὴν δουκικὴν ἐπέχων ἀρχὴν θέματος Χαλδίας και Τραπεζούντος

Χρονολ.: 990-1025

Πηγές: Άγιος Ευγένιος (Rosenqvist), 234,543-544.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 316-317.

6. ΚΑΤΑΚΑΛΩΝ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ, δουξ Κολωνείας και Χαλδίας (;)

Χρονολ.: 1057

Πηγές: Σκυλίτζης, 491,28.

Βιβλιογραφία: Kühn, *Armee*, 186.

7. ΘΕΟΔΩΡΟΣ (Α') ΓΑΒΡΑΣ, πατριίκιος, τοποτηρητής, σεβαστός και δουξ Χαλδίας

Χρονολ.: 1067-1074/75

Πηγές: Άννα Κομνηνή, II, 151. - Ζωναράς, III, 739.

Βιβλιογραφία: Skoulatos, *Personnages*, 295-298. - Každan, *Armiane*, Οικ. 4, αρ. 12, 89-90, 158. - I. Spatharakis, *Corpus of Dated Illuminated Greek Manuscripts to the Year 1453*, Leyden 1981, αρ. 82 (τοποτηρητής Κολωνείας). - Cheynet, *Conte-stations*, 92-93, 404.

γ. ΚΡΙΤΕΣ

1. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος επί των οικειακών και κριτής Χαλδίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 32. 8.

2. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, πρωτοσπαθάριος και κριτής Χαλδίας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: A. Bryer, A Molybdobull of the Imperial Protospatharios Constantine, Krites of the Thema of Chaldia, *ΑΠ* 27, 1966, 244-246.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 317, σημ. 31.

3. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΑΚΡΕΜΒΟΛΙΤΗΣ, σπαθαροκανιδάτος και κριτής Χαλδίας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 32. 6.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 317.

4. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και κριτής Χαλδίας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 32. 7.

5. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΡΟΣΟΣ, πατρίκιος, ανθύπατος, κριτής επί του Ιπποδρόμου Χαλδίας και Δερζηνής

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: Lichačev, *Bogomater*, παράτ. 20, tabl. VI, αρ. 14. - Schlumberger, *Sceaux* III, αρ. 105.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 316, σημ. 14.

6. ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΚΡΕΜΒΟΛΙΤΗΣ, πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου, σπαθαροκανιδάτος και κριτής Χαλδίας

Χρονολ.: 1025-1055

Πηγές: *Coll. Seyrig*, αρ. 113 (βλ. πιο πάνω, σ. 362, αρ. 9 και σ. 399, αρ. 6).

7. ΛΕΩΝ ΑΡΕΟΒΙΝΔΟΣ, σπαθαροκανιδάτος, ασηκρήτις και κριτής Χαλδίας και Δερζηνής

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 61. 2 (όπου έχει διορθωθεί Αρεόβινδος αντί Αρεοβανδηγός).

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 317.

8. ΛΕΩΝ ΕΞΑΚΙΟΝΙΤΗΣ, σπαθαροκανδιδάτος και κριτής (;) (ή πρωτονοτάριος;) Χαλδίας και Δερζηνής

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 61. 3.

Βιβλιογραφία: *D. O. Seals* 4, 56. 14.

9. ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΑΡΕΟΒΙΝΔΟΣ, μέγας ασηκρήτις και κριτής Χαλδίας και Δερζηνής

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Lihačev, *Bogomater*, παράρτ. σ. 30, tabl. VII, αρ. 22.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 317. - *D. O. Seals* 4, 61. 2.

10. ΜΙΧΑΗΛ, ασηκρήτις και κριτής Χαλδίας και Δερζηνής

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 61.4.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 317, σημ. 33.

11. ΝΙΚΗΤΑΣ, πριμικήριος, (βασιλικός;) νοτάριος του δρόμου και κριτής Χαλδίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 32. 11.

12. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, κριτής Χαλδίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Laurent, *Bulles métriques*, αρ. 625. - Zacos, II, αρ. 1021. - *D. O. Seals* 4, 32. 9.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 317, σημ. 36.

13. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, πρωτοσπαθάριος, θεσμογράφος, κριτής επί του Ιπποδρόμου και της Χαλδίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 32. 10.

14. ... ΤΕΤΡΑΓΩΝΙΤΗΣ, σπαθαροκανδιδάτος και κριτής Χαλδίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 32. 12.

δ. ΚΑΤΕΠΑΝΩ - ΔΙΚΑΣΤΕΣ

1. ΠΟΘΟΣ, κοιωνίτης και δικαστής Χαλδίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *Άγιος Ευγένιος* (Rosenqvist), 356, 1982-1983.

Βιβλιογραφία: Σχόλια στην έκδοση του *Άγιου Ευγενίου* (Rosenqvist), 467.

2. ΠΟΘΟΣ, βασιλικός προμικτήριος επί του κοιτώνος και κατεπάνω Χαλδίας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: Lihačev, *Molivdonuly*, 101, tabl. LXIII, αρ. 5. - Zacos - Vegler, αρ. 679-681 = Laurent, *Corpus*, II, αρ. 341.

Βιβλιογραφία: Lebedeva, *BZ* 28, 1928, 392-395.

ε. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΙ

1. ΛΕΩΝ, ύπατος και πρωτονοτάριος Χαλδίας

Χρονολ.: 8ος-9ος αι.

Πηγές: G. Schlumberger, *Sceaux byzantins inédits (seconde série)*, *REG* 4, 1891, 128, αρ. 63.

- Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 157.

2. ΑΡΤΑΒΑΝΗΣ, ύπατος και πρωτονοτάριος Χαλδίας

Χρονολ.: 9ος- 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 32. 32.

Βιβλιογραφία: Sokolova, *Znak sokraščeniija*, 157-162.

3. ΛΕΩΝ, βασιλικός (;) σπαθάριος και πρωτονοτάριος Χαλδίας

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 32. 34¹.

4. ΛΕΩΝ, νοτάριος Χαλδίας

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 158.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 317, σημ. 27.

---

1. Ίσως, ταυτίζεται με τον επόμενο ΛΕΟΝΤΑ, νοτάριο Χαλδίας.

5. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και πρωτονοτάριος Χαλδίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 32. 31.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 317.

6. ΑΝΘΙΜΟΣ, πρωτοσπαθάριος, κανδιδάτος επί των οικειακών και πρωτονοτάριος Χαλδίας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 290, αρ. 6.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 317.

7. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, πρωτονοτάριος Χαλδίας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 32. 33.

8. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΡΕΟΒΙΝΔΗΝΟΣ, σπαθαροκανδιδάτος και πρωτονοτάριος Χαλδίας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 32. 35. - Λανθασμένη ανάγνωση του ονόματος ως Αραβαντιός: Schlumberger, *Sigillographie* 289-290, αρ. 3, 620, αρ. 8. - Laurent, *Bulles métriques*, αρ. 9 και 179.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 317, σημ. 30.

9. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ (ή ΓΕΡΒΑΣΙΟΣ) ΔΟΥΚΑΣ, (πρωτο)νοτάριος (;) (Χαλδίας;) και Δερζηνής

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 61. 6.

ζ'. ΑΝΑΓΡΑΦΕΙΣ - ΦΟΡΟΛΟΓΟΙ²

1. ΜΙΧΑΗΛ, σπαθάριος, επί του Χρυσοτρικλίνου, λογαριαστής του μεγάλου κουρα(τορικίου), αρτοκλίνης και αναγραφεύς Χαλδίας, Δερζηνής και Ταρών³.

2. Υπάρχει ανώνυμη σφραγίδα φορολόγου Χαλδίας, χρονολογημένη τον 10ο-11ο αι.: Σχόλια στο *Άγιος Ευγένιος* (Rosenqvist), 350-351.

3. Ανώνυμη σφραγίδα με την επιγραφή επί των οικειακών και αναγραφεύς Χαλδίας του 10ου-11ου αι. στη συλλογή: *D. O. Seals* 4, 32. 1.

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 76. 1.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 318⁴.

2. ΜΙΧΑΗΛ ΣΑΡΩΝΙΤΗΣ, πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου, χαρτουλάριος του γενικού λογοθεσίου, κριτής επί του βήλου και αναγραφεύς Χαλδίας και Δερεζηνής

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 61.1.

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Contestations*, 311.

ζ. ΚΟΜΗΤΕΣ ΤΗΣ ΚΟΡΤΗΣ

1. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, κανδιδάτος και κόμης της κόρτης Χαλδίας

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 289-290, αρ. 2.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, Pontos, 318.

2. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός σπαθάριος και κόμης της κόρτης Χαλδίας

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 1521. - *D. O. Seals* 4, 32. 14.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 318.

η'. ΔΙΟΙΚΗΤΕΣ

1. ΜΙΧΑΗΛ, διοικητής Νεοκαισαρείας

Χρονολ.: 8ος-9ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sceaux VI*, αρ. 296⁵.

---

4. Οι τουρμάρες Χαλδίας δεν είναι συχνοί. Ένας ανώνυμος πρωτοσπαθάριος και τουρμάρης Χαλδίας χρονολογείται από τα τέλη του 8ου ως τα τέλη του 9ου αι. (Schlumberger, *Sigillographie*, 289, αρ. 1. - *De Them.*, 138. - Bryer - Winfield, 317, σημ. 22). Είναι προφανές ότι την εποχή αυτή πρόκειται για έναν τουρμάρη των Αρμενιάκων.

5. Εφόσον η σφραγίδα είναι προγενέστερη της ίδρυσης του θέματος Χαλδίας, η Νεοκαισαρεία ανήκει ακόμα στο θέμα Αρμενιάκων.

2. ΑΝΔΡΕΑΣ, διοικητής Χαλδίας

Χρονολ.: 9ος αι.

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 1713. - *D. O. Seals* 4, 32. 3.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 317, σμμ. 24.

3. ΘΕΟΦΑΝΙΟΣ, βασιλικός στράτωρ και διοικητής Χαλδίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 32. 4.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 317.

θ'. ΛΟΙΠΟΙ

1. ΙΩΑΝΝΗΣ, πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου και βασιλικός Χαλδίας

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 32. 2.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 318.

2. ΓΕΩΡΓΙΟΣ, πρωτοκένταρχος Χαλδίας

Χρονολ.: ίσως 11ος αι.

Πηγές: Ebersolt, Sceaux, αρ. 483.

3. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, τὰς ἐν Χαλδίᾳ τῶν δημοσίων εἰσπράξεις ἐμπεπιστευμένος

Χρονολ.: 909-913

Πηγές: Συν. Θεοφ., 383,19-20. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 40,26-27: τὰς τῶν δημοσίων εἰσπράξεις πεπιστευμένος. - Ψευδοσυμεών, 720,8-9. - Σκυλίτζης, 199,78: Νικόλαός τις δημοσιώνης τῶν ἐν Χαλδίᾳ εἰσπράξεων.

ΘΕΜΑ ΧΑΡΣΙΑΝΟΥ

α'. ΣΤΡΑΤΗΓΟΙ ΧΑΡΣΙΑΝΟΥ

1. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΦΩΚΑΣ Ο ΠΑΛΛΑΙΟΣ, στρατηγός Χαρσιανού

Χρονολ.: 873-884 (·)

Πηγές: Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 20,34. Πρβλ. Συν. Θεοφ., 312,23-313,1. - Σκυλίτζης, 160,69.

Βιβλιογραφία: Grégoire, Carrière, 244-247. - Djurić, Porodica, 232-233. - Cheynet, Phocas, 292.

2. ΝΙΚΗΤΑΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Χαρσιανού

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 40. 22.

3. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και στρατηγός Χαρσιανού

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 40. 21.

4. ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΑΡΓΥΡΟΣ, στρατηγός Χαρσιανού

Χρονολ.: 907-τέλη 908

Πηγές: *DAI*, 50,136-138, σ. 238.

Βιβλιογραφία: Vannier, *Argyroi*, 22-23, σημ. 6.

5. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΟΥΚΑΣ, στρατηγός Χαρσιανού

Χρονολ.: τέλη 908-909 (·)

Πηγές: *DAI*, 50,152-153, σ. 240.

Βιβλιογραφία: Polemis, *Doukai*, 22. - Cheynet, Phocas, 312.

6. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός του Χαρσιανού

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 285, αρ. 2.

7. ΛΕΩΝ, πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Χαρσιανού
Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 40. 19.

8. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Χαρσιανού
Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 40. 20.

9. ΛΕΩΝ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Χαρσιανού
Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 40. 18.

10. ΠΙΝΥΕΜΙΟΣ Ο ΙΒΗΡ, τῆς φάλαγγος τῶν Χαρσιανιτῶν ἡγεμονεύων
Χρονολ.: 1057

Πηγές: Σκυλίτζης, 492,65-66.

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Contestations*, 342.

11. ΙΩΑΝΝΗΣ ΞΥΛΕΑΣ, ανθύπατος και στρατηγός Χαρσιανού
Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 40. 17.

12. ΛΕΩΝ, γῆν Χαρσιανού ἰθύνειν τεταγμένος Λέων βεστάρχης σύμβολον φέρει τόδε
Χρονολ.: 3ο τέταρτο 11ου αι.

Πηγές: J. Pargoire, Léon, gouverneur du Kharsian et vestarque, *EO* 8, 1905, 301-302 (9ος αι.). - Pančenko, *Katalog*, αρ. 142 (εσφαλμένη ανάγνωση). - Laurent, *Bulles métriques*, αρ. 46.

Βιβλιογραφία: Vannier, *Argyroi*, 20, σημ. 8. - Seibt, *JÖB* 26, 1977, 325. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 115.

β. ΜΕΓΑΛΟΙ ΔΟΥΚΕΣ

1. ΚΑΚΙΚΙΟΣ ΑΝΙΩΤΗΣ, πρόεδρος επί του κοιτώνος και μεγάλου κόμητος του στάβλου και μεγάλου δουκός Χαρσιανού

Χρονολ.: 1072-1073

Πηγές: *SBS* 3, 1993, 205.

Βιβλιογραφία: Seibt, *Gagik II*, 159-168.

γ. ΚΡΙΤΕΣ

1. ΠΙΕΤΡΟΣ ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗΣ, πατριός, κριτής του βήλου και του Χαρσιανού
Χρονολ.: 10ος αι.¹

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 285, αρ. 1.

Βιβλιογραφία: Πρβλ. Cheynet, *Contestations*, 262.

2. ΒΑΡΔΑΣ, πρωτοσπαθάριος, κριτής επί του Ιπποδρόμου και του Χαρσιανού
Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 40. 8.

3. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος, ασηκρήτις και κριτής του Χαρσιανού
Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 40. 9.

4. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και κριτής Χαρσιανού
Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 40. 12.

5. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, ασηκρήτις και κριτής του Χαρσιανού
Χρονολ.: 1ο μισό 11ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 913. Βλ. και τον κριτή αρ. 3

6. ΑΡΣΑΚΗΣ (:), βασιλικός πρωτοσπαθάριος ασηκρήτις και κριτής του Χαρσιανού
Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 155α.

7. ΙΩΑΝΝΗΣ, βεστάρχης και κριτής Χαρσιανού

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 40. 10.

8. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, μάγιστρος, βέστης, κριτής του βήλου και του Χαρσιανού
Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 155β.

---

1. Σφραγίδα ανώνυμου κριτή του 10ου-11ου αι. : ... βεστάρχης, κριτής επί του Ιπποδρόμου και του Χαρσιανού.: Βλ. Pančenko, *Katalog*, 142. - *Coll. Seyrig*, αρ. 175.

9. ΜΙΧΑΗΛ, βέστης, ύπατος, κριτής του Ιπποδρόμου και του Χαρσιανού
Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 40. 11.

10. ΜΙΧΑΗΛ, βέστης, κριτής επί του Ιπποδρόμου και του Χαρσιανού
Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *Zacos*, II, αρ. 603.

11. ... ΕΞΑΜΙΛΙΤΗΣ, κριτής του βήλου και του Χαρσιανού
Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 40. 13.

12. ... ΚΑΜΑΤΕΡΟΣ, πρωτοσπαθάριος και κριτής Χαρσιανού
Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 40. 14.

13. ΙΩΑΝΝΗΣ, πατρίκιος, κριτής του βήλου και του Χαρσιανού
Χρονολ.: 1050-1075

Πηγές: *Lihačev, Bogomater*, IV, αρ. 20. - *Laurent, Orghidan*, αρ. 201.

14. ΙΩΑΝΝΗΣ, πρωτοσπαθάριος, μυστογράφος και κριτής Χαρσιανού
Χρονολ.: 1ο μισό 11ου αι.

Πηγές: *Zacos*, II, αρ. 826.

15. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, πρωτοσπαθάριος, μέγας χαρτουλάριος του γενικού λογοθεσίου, κρι-
τής επί του Ιπποδρόμου και του Χαρσιανού

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *Szemioth-Wasilewski*, αρ. 50.

δ'. Τ Ο Υ Ρ Μ Α Ρ Χ Ε Σ

1. ΕΥΔΟΚΙΜΟΣ, κανδιδάτος, ... *στρατοπεδαρχεί μέρους τῶν Καππαδοκῶν ... καὶ περὶ τὸ καλούμενον Χαρσιανὸν διατρέβων*

Χρονολ.: 830-840

Πηγές: *Βίος Ενδοκίμου*, 7,25-26. - *Syn. Eccl. Const.*, 857.

Βιβλιογραφία: *Loparev, Žitija sviatych* I, 117. - *Da Costa-Louillet, Saints de Constantinople*,

784-785. - Guiland, *Recherches*, I, 498-499. - Του ίδιου, *Candidat*, 216. - Kaplan, Cappadoce, 144, σημ. 107. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 115.

2. ΛΕΩΝ ΑΡΓΥΡΟΣ, τουρμάρχης Χαρσιανού (;)

Χρονολ.: 843-844

Πηγές: Συν. Θεοφ., 374,11. - Σκυλίτζης, 92,11.

Βιβλιογραφία: Vannier, *Argyroi*, 19-20.

3. ΜΑΧΑΙΡΑΣ, ἐν τῷ Χαρσιανού θέματι μεράρχης

Χρονολ.: 863

Πηγές: Γενέσιος, Δ', 15, σ. 68-69. - Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 9,27-28. Βλ και Συν. Θεοφ., 181,14-15, 183, 8-9. - Σκυλίτζης, 100,57-101,58.

Βιβλιογραφία: Oikonomidès, *Listes*, 108, σημ. 65. - Winkelmann, *Rangstruktur*, 115.

3. ΜΕΛΙΑΣ, τουρμάρχης

Χρονολ.: 908-915

Πηγές: *DAI*, 50,145-146, σ. 238: *Μελίας τουρμάρχης εις τὴν Εὐφρατείαν, εις τὰ Τρουπία εις τὴν ἐρημίαν.*

Βιβλιογραφία: Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II,1, 216-217. - Dedeyan, *Arméniens*, 78-80.

ε'. ΑΝΑΓΡΑΦΕΙΣ

1. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, πρωτοσπαθάριος, αναγραφεύς του Χαρσιανού

Χρονολ.: 975-1025

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 155.

2. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, βασιλικός (πρωτο;)σπαθάριος, επί των οικειακών και αναγραφεύς του Χαρσιανού

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 40. 1.

3. ... (Κ;)ΑΒΟΥΚΗΣ, σπαθαροκανδιδάτος, κριτής και αναγραφεύς του Χαρσιανού

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 40. 3.

4. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος επί του μαγλαβίου και αναγραφεύς του Χαρσιανού

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 40. 2.

Γ'. ΛΟΙΠΟΙ

1. ΜΙΧΑΗΛ ΔΟΥΚΑΣ, πρωτοσπαθάριος και μέγας νοτάριος (;) ..... (;) του Χαρσιανού

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Lihačev, *Bogomater*, αρ. 8 (ελλιπής ανάγνωση).

Βιβλιογραφία: Polemis, *Doukai*, 25-26.

2. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, ασκηρής και πρωτονοτάριος Χαρσιανού

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 40. 16.

3. ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΑΛΟΣ (;), πρωτοσπαθάριος και χαρτουλάριος του δρόμου του Χαρσιανού

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: Laurent, *Corpus*, II, αρ. 452. - *D. O. Seals* 4, 40. 4.

4. ΙΩΑΝΝΗΣ, σπαθαροκουβικουλάριος και χρυσοτελής του Χαρσιανού

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 40. 6.

5. ΛΕΩΝ, χρυσοτελής Χαρσιανού

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 40. 7.

6. ΜΙΧΑΗΛ, χαρτουλάριος του δρόμου και του Χαρσιανού

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 40. 5.

ΘΕΜΑ ΛΥΚΑΝΔΟΥ

α'. ΣΤΡΑΤΗΓΟΙ

1. ΜΕΛΙΑΣ, πατρίκιος και στρατηγός Λυκανδού

Χρονολ.: 916-929

Πηγές: *DAI*, 50,161-162, σ. 240.

Βιβλιογραφία: G. Dedeyan, Mleh le Grand, stratège de Lykandos, *REA* 15, 1982, 73-102.

2. ΣΙΣΙΝΝΙΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός Λυκανδού

Χρονολ.: 1ο μισό 10ου αι.

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 154α.

3. ΠΑΝΘΗΡΙΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Λυκανδού

Χρονολ.: 1ο μισό 10ου αι.

Πηγές: Vente Münz Centrum 81, 1995, αρ. 1514 (σύμφωνα με γραπτή παρατήρηση του Cheynet).

4. ΘΕΟΔΩΡΟΣ, πατρίκιος (= στρατηγός) Τζαμανδού και Λυκανδού

Χρονολ.: μέσα 10ου αι.

Πηγές: Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II, 2, 332.

5. ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΜΑΛΕΪΝΟΣ, ανθύπατος, πατρίκιος και στρατηγός Λυκανδού

Χρονολ.: 969-970

Πηγές: Saunders, Eustathius Maleïnus, 211-220.

6. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΕΡΝΕΣΗΣ (;) πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Λυκανδού

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 282, αρ. 1.

7. ΚΑΤΑΚΑΛΟΣ, πατρίκιος και στρατηγός Λυκανδού

Χρονολ.: 1ο μισό 11ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 996.

8. ΒΑΛΑΝΤΙΟΣ, ανθύπατος, πατρίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Λυκανδού

Χρονολ.: 1ο μισό 11ου αι.

Πηγές: Seibt, *Bleisiegel*, 298, σημ. 5.

9. ΓΕΩΡΓΙΟΣ, πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Λυκανδού

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 476. - *D. O. Seals* 4, 53. 6.

β'. ΚΡΙΤΕΣ

1. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, οσιτάριος και κριτής Λυκανδού και Σεβαστείας

Χρονολ.: 1ο μισό 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 803.

2. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, ασηκρήτις και κριτής Λυκανδού

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Laurent, *Sceaux I*, αρ. 6 (σηκρητάριος σηκρητού Λυκανδού: εσφαλμένη ανάγνωση).
Βιβλιογραφία: VTIB 2, 94 (ορθή ανάγνωση από Seibt).

4. ΠΕΤΡΟΣ ΓΟΥ..., βέστης και κριτής Λυκανδού

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 282, αρ. 3¹.

5. ΙΩΑΝΝΗΣ ΘΥΛΑΚΑΣ, σπαθαροκανδιδάτος, ασηκρήτις και κριτής Λυκανδού

Χρονολ.: 1ο μισό 11ου αι.

Πηγές: Nesbitt, *Overstruck Seals*, 91. - *D. O. Seals* 4, 53.2 (11ος αι.).

6. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΜΑΧΗΤΑΡΙΟΣ, βέστης, ύπατος, κριτής και κατεπάνω Μελιτηνής και Λυκανδού

Χρονολ.: 11ος αι.

---

1. Ίσως η ανάγνωση του Schlumberger να είναι ελλιπής: η σφραγίδα μπορεί να ανήκει στον κριτή Λυκανδού αρ. 9.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 282, αρ. 4. - Laurent, *Médailles Vatican*, αρ. 129. - *D. O. Seals* 4, 53. 5.

7. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΡΑΔΗΝΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και κριτής του Λικανδοῦ

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 53. 3.

8. ΣΤΕΦΑΝΟΣ, ασηκρήτης και κριτής Λικανδοῦ

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 53. 4.

9. ΠΕΤΡΟΣ ΓΥΜΝΟΣ, βέστης και κριτής Λικανδοῦ

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Αδημοσίευτες σφραγίδες: Βιέννη, MK 271 και ANS Newell, αρ. 39 (σύμφωνα με γραπτή παρατήρηση του Cheynet).

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Contestations*, 422, σημ. 49.

γ'. ΚΑΤΕΠΑΝΩ

1. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, βέστης και κατεπάνω των Λικανδηνών

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 437.

δ'. ΤΟΥΡΜΑΡΧΕΣ

1. ΜΑΝΟΥΗΛ, δούλος Χριστού και τρομάρχης του βασιλικού Λικανδοῦ

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 53. 7.

ε'. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΙ

1. ΑΝΘΙΜΟΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος, επί των οικειαικών και πρωτονοτάριος Λικανδοῦ

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 283, αρ. 5.

2. ΔΑΒΙΔ, πρωτονοτάριος θέματος Λυκανδού

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 282, αρ. 2.

3. ΜΕΘΟΔΙΟΣ, πρωτοσπαθάριος και πρωτονοτάριος Λυκανδού

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: Šandrovskaja, *Sfragistika*, αρ. 818.

ζ. ΝΟΤΑΡΙΟΙ - ΑΝΑΓΡΑΦΕΙΣ

1. ΜΙΧΑΗΛ, βασιλικός σπαθάριος, βασιλικός νοτάριος και αναγραφεύς του
Λικανδοῦ

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 53. 1.

ζ. ΤΑΞΙΑΡΧΕΣ

1. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΕΛ..., ταξίαρχης Λικανδοῦ

Χρονολ.: 1025-1050

Πηγές: Κωνσταντόπουλος, *Μολυβδόβουλλα*, αρ. 224α (εσφαλμένη ανάγνωση). - Seibt, *Bleisiegel*, 261.

ΘΕΜΑ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑΣ

Α. ΣΤΡΑΤΗΓΟΙ

1. [..]HR[..]O, βασιλικός σπαθάριος και στρατηγός Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 9ος αι. (810- 811 ή 825- 826 ή 840- 841)

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 284. - *D. O. Seals* 4, 55. 15.

Βιβλιογραφία: Brandes, Mesopotamien, 171-177.

2. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 9ος αι. (;)

Πηγές: *SBS* 3, 1993, 204-205.

3. ΟΡΕΣΤΗΣ ΧΑΡΣΙΑΝΙΤΗΣ, στρατηγός Μεσοποταμίας

Χρονολ.: αρχές 10ου αι.

Πηγές: *DAI*, 50,127, σ. 238.

Βιβλιογραφία: *Commentary*, 190. - Cheynet, *Contestations*, 238, σημ. 262.

4. ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΚΟΥΡΚΟΥΑΣ, πατρίκιος και στρατηγός Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 940-944 (;)

Πηγές: Συν. Θεοφ., 428,13-14. - Σκυλίτζης, 230,37-40.

Βιβλιογραφία: Guiland, *Recherches*, II, 184. - Cheynet, *Contestations*, 216.

5. [A:]ΧΙ[ΛΛΕΙΟΣ:], βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 55. 11.

6. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου και στρατηγός Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 55. 12.

7. ΛΕΩΝ, ανθύπατος, πατρίκιος και στρατηγός Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 288, αρ. 4¹.

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Du stratège au duc*, 189, σμμ. 51.

8. ΡΩΜΑΝΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 55. 13².

β'. ΚΑΤΕΠΑΝΩ / ΔΟΥΚΕΣ

1. ΒΑΡΑΑΣ ΣΚΛΗΡΟΣ, δουξ Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 976

Πηγές: Σκυλίτζης, 314,70-72. - Ζωναράς, III, 539.

Βιβλιογραφία: Ahrweiler, *Recherches*, 59. - Seibt, *Skleroi*, 36.

2. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΡΣΑΚΟΥΤΗΝΟΣ, πρωτοσπαθάριος και κατεπάνω Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 1020-1040.

Πηγές: Seibt, *Bleisiegel*, 260.

Βιβλιογραφία: Cheynet, *Du stratège au duc*, 189.

3. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΡΑΗΛΑΒΟΥΝΙ, μάγιστρος, βέστης, επί του κοιτάνου και δουξ Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 1045 (;)

Πηγές: Επιστολές του (έκδ. Kostaneanc, 1910), σ. 44 και 45. - Vardan, 133 (από τον Felix, *Islamische Welt*, 158, σμμ. 79).

4. ΠΕΤΡΟΣ, κατεπάνω Μεσοποταμίας

Χρονολ.: :-1055

Πηγές: Ματθαίος Εδέσσης, 90.

Βιβλιογραφία: Seibt, *Bleisiegel*, 261.

1. Πρβλ. ανώνυμο στρατηγό, Schlumberger, *Sigillographie*, 287, αρ. 2.

2. Ανώνυμος βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Μεσοποταμίας, *D. O. Seals* 4, 55. 14. - *SBS* 3, 1993, 156.

5. ΘΕΟΓΝΩΣΤΟΣ ΜΕΛΙΣΣΗΝΟΣ, βεστάρχης και κατεπάνω Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 1055

Πηγές: D. Theodoridis, Theognostos Melissenos, Katepan von Mesopotamia, *BZ* 78, 1985, 363-364.Βιβλιογραφία: Cheynet, *Contestations*, 334, σημ. 69.

6. ΑΑΡΩΝ, πρόεδρος και δουξ Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 1059

Πηγές: Lemerle, *Cinq études*, 39,41.Βιβλιογραφία: M. Lascaris, Sceau de Radomir Aaron, *Bsl* 3, 1931, 404-412. - Cheynet, *Du stratège au duc*, 189.

7. ΜΙΧΑΗΛ, βεστάρχης και κατεπάνω Μεσοποταμίας

Χρονολ.: τρίτο τέταρτο 11ου αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sceaux V*, αρ. 213. - Jordanov, *Preslav*, αρ. 282. - D. O. Seals 4, 55. 9 (11ος αι.).Βιβλιογραφία: Cheynet, *Du stratège au duc*, 189.

8. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ, δουξ Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 1077

Πηγές: Βρυέννιος, 239,12-13.

Βιβλιογραφία: Ahrweiler, *Recherches*, 59-60. - J. F. Vannier, *Les premiers Paléologues. Etude généalogique et prosopographique*, στο J.-Cl. Cheynet - J. F. Vannier, *Etudes prosopographiques*, Byzantina Sorbonensia 5, Paris 1986, 134. - Cheynet, *Contestations*, 350, σημ. 75.

9. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, πατρίκιος, ύπατος, κριτής και κατεπάνω Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: D. O. Seals 4, 55. 7.

10. ΛΕΩΝ, ανθύπατος, πατρίκιος και κατεπάνω Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: D. O. Seals 4, 55. 8.

11. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, πατρίκιος και κατεπάνω Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: D. O. Seals 4, 55. 10.

γ. ΚΡΙΤΕΣ

1. ΛΕΩΝ, σπαθαροκανδιδάτος, επί των οικειακών, κριτής επί του Ιπποδρόμου και της Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 55. 4.

2. ΝΙΚΗΤΑΣ, δικαστής (κριτής) Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 55. 5.

3. ... ΒΛΑΞ, πρωτοσπαθάριος και κριτής Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 55. 6.

4. ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, ανθύπατος, πατρίκιος, βέστης, νοτάριος (;), κριτής (του βήλου και) επί του Ιπποδρόμου και της Μεσοποταμίας και αναγραφείς.

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 55. 3.

δ. ΛΟΙΠΟΙ

1. ΜΟΥΣΣΙΔΙΚΗΣ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και τουρμάρχης Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 55. 16.

Βιβλιογραφία: Falkenhausen, *Untersuchungen*, 96. - Βλυσίδου, *Βασίλειος Α΄*, 42, σημ. 50.

2. ΛΕΩΝ, ασημρήτις και πρωτονοτάριος Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: Schlumberger, *Sigillographie*, 287-288, αρ. 3.

3. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ..., πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου και κουράτωρ Μεσοποταμίας

Χρονολ.: 11ος αι. (1ο-2ο τρίτο)

Πηγές: *Coll. Seyrig*, αρ. 186.

4. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ, επισκεπτής Μεσοποταμίας³

Χρονολ.: ;

Πηγές: Zacos, Π, σφ. 398.

---

3. Πρβλ. ανώνυμο επισκεπτή *D. O. Seals* 4, 55. 1 και ανώνυμο χαρτουλάριο και κουράτορα *D. O. Seals* 4, 55. 2.

ΘΕΜΑ ΚΟΛΩΝΕΙΑΣ

Α'. ΣΤΡΑΤΗΓΟΙ

1. ..., στρατηγός Κολωνείας

Χρονολ.: 863

Πηγές: Συν. Θεοφ., 181,12.

2. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Κολωνείας

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 48. 8.

3. ΙΑΧΝΟΥΚΑΣ, αδελφός Μουδάφαρ, στρατηγός Νικοπόλεως

Χρονολ.: 903-916

Πηγές: *DAI*, 50,123-124, σ. 238.

Βιβλιογραφία: *De Them.*, 141. - Λουγγής, *De adm. Imp.*, 139.

4. ΜΙΧΑΗΛ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Κολωνείας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 48. 9.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 147, σημ. 38.

5. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Κολωνείας

Χρονολ.: 10ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 48. 7.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 147, σημ. 38.

6. ΚΑΤΑΚΑΛΩΝ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ, κουροπαλάτης και στρατηγός και (δουξ;) Κολωνείας

Χρονολ.: 1057-1059

Πηγές: Ψελλός, *Χρονογραφία*, II, 180 (*Κεκανμένος οὔτος ὁ Κολωνίαθεν*)¹. - Ζωναράς, III, 654 (*ὁ Κεκανμένος Κατακαλόν, ᾧ Κολώνεια ἢ πατρίς*).

Βιβλιογραφία: Litavrin, *Tri pisma*, 456-457, 458 (στρατηγός Κολωνείας ἐπὶ Ἰσαακίου Α': 1057-1059). - Každan, *Armiane*, Οικ. 8, αρ. 4, σ. 31-32, σ. 158, αρ. 12 (δοῦξ Ἀντοχείας το 1056, ὄχι ὅμως δοῦξ Κολωνείας το 1057). - Savvides, *Cecaumenos*, 13, σμμ. 2, 21-24, αρ. 3. Ως δοῦξ Κολωνείας, Yuzbašian, *Administration*, 164 (βλ. πιο πάνω, σ. 294, σμμ. 52). - Εσφαλμένα ταυτίζεται με τον συγγραφέα του «Στρατηγικού»: Bryer - Winfield, 147, σμμ. 41. Πρβλ. Bryer, *Gabrades*, 168.

β'. ΔΟΥΚΕΣ

1. ΚΑΛΛΙΣΤΟΣ ΜΕΛΙΣΣΗΝΟΣ (=ΚΑΛΛΙΣΤΟΣ μάρτυρας Ἀμορίου;), σπαθάριος, τουρμάρχης και δοῦξ Κολωνείας

Χρονολ.: 838-842 ὡς 845

Πηγές: *Βίος 42 μαρτύρων Ἀμορίου*, ἐκδ. V. Vasil'evsky - P. Nikitin, *Skazaniia o 42 amorijskich mučenikach*, St. Petersburg 1905, 27,32-34. - *Κάλλιστος τουρμάρχης*: Συν. Γεωργ. Μον, 805,16-17. - *Κάλλιστος τουρμάρχης*: Λέων Γραμμ., 224,20-21.

Βιβλιογραφία: Bury, *ERE*, 223, σμμ. 3. - Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I, 171. - *De Them.*, 141. - Toynebee, *Porphyrogenitus*, 257. - Lemerle, *Pauliciens*, 86-87, σμμ. 7 και 8. - Bryer - Winfield, 147, σμμ. 35. - Γρηγορίου - Ἰωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 122-123. - Každan, *Notes*, 155-156.

2. ΒΑΡΔΑΣ ΦΩΚΑΣ, δοῦξ Χαλδίας και Κολωνείας

Χρονολ.: 968-969 και 979 (βλ. και πιο πάνω, σ. 462, αρ. 4).

Πηγές: Σκυλίτζης, 284,14.

Βιβλιογραφία: Kühn, *Armee*, 184-185, 186, σμμ. 6-7. - Cheynet, *Contestations*, 24-25.

3. ΘΕΟΔΩΡΟΣ (Α') ΓΑΒΡΑΣ, πατρίκιος, τοποτηρητής, σεβαστός και δοῦξ Χαλδίας (και Κολωνείας;) (βλ. και πιο πάνω, σ. 462, αρ. 7).

Χρονολ.: 1067-1074/75 (1095/98)

Πηγές: E. Granstrem, *Katalog grečeskikh rukopisej Leningradskih hranilišč vypusk 3. Rukopisi XIV, Viz. Vrem.* 19, 1961, 205 αρ. 209 (μικρογραφία χειρογράφου Ευαγγελίου, ἔτους 1067).

Βιβλιογραφία: Každan, *Armiane*, Οικ. 24, αρ. 4, σ. 89-90, σ. 158, αρ. 12. - Kühn, *Armee*, 168 σμμ. 39, 186.

1. Ο Σκυλίτζης τον μνημονεύει ως δούκα Ἀντοχείας (σ. 483,3) και κατόπιν ως κουροπαλάτη (σ. 500,86), ἀλλὰ δεν τον αναφέρει με το αξίωμα του δούκα Κολωνείας.

γ. ΚΡΙΤΕΣ

1. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, πρωτοσπαθάριος, κένσωρ, κριτής επί του Ιπποδρόμου, Χαλδίας και Κολωνείας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 48. 2.

2. ΝΙΚΗΤΑΣ, ασημκήτις και κριτής Κολωνείας

Χρονολ.: 10ος-11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 48. 4.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 147, σημ. 38.

3. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΕΥΤΕΝΕΙΑΝΟΣ, πατριίκιος, ύπατος, κριτής του βήλου και της Κολωνείας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 48. 1.

4. ΛΕΩΝ, ύπατος και κριτής Κολωνείας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 48. 3.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 147, σημ. 38.

5. ΠΕΤΡΟΣ, ύπατος και κριτής του βήλου και της Κολωνείας

Χρονολ.: 11ος αι. (;)

Πηγές: Zacos, II, αρ. 669².

δ. ΚΑΤΕΠΑΝΩ

1. ΠΙΕΤΡΩΝΑΣ ΒΟΪΛΑΣ, πρωτοσπαθάριος και κατεπάνω Νικοπόλεως

Χρονολ.: 919-939

---

2. Για έναν ακόμα ανώνυμο βασιλικό σπαθαροκανδιδάτο, κριτή του Ιπποδρόμου και Κολωνείας βλ. *D. O. Seals* 4, 48. 5. Μάλλον πρόκειται για την ίδια σφραγίδα, το όνομα του κατόχου της οποίας οι Bryer - Winfield (147, σημ. 38) θεωρούσαν, με επιφυλάξεις, ότι ήταν Ανδρέας.

Πηγές: *DAI*, 45,146-147, σ. 212.

Βιβλιογραφία: *Commentary*, 177. - Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση*, 125, σημ. 83.

Ε'. ΔΡΟΥΓΓΑΡΙΟΙ

1. ΙΩΑΝΝΗΣ, βασιλικός στράτωρ και δρουγγάριος Κολωνείας

Χρονολ.: 9ος ή 10ος αι. (902/903;)

Πηγές: S. Bénay, *Quelques inscriptions chrétiennes*, *EO* 4, 1900-1901, 93-94. - Lemerle, *Pauliciens*, 60, σημ. 24.

Βιβλιογραφία: Bryer - Winfield, 145, σημ. 1, 147, σημ. 38 και 40³.

Ζ'. ΛΟΙΠΟΙ

1. ΚΥΡΙΑΚΟΣ, πατρικίος, γενικός λογοθέτης αποθήκης Κολωνείας και Καμάχων

Χρονολ.: 702-704

Πηγές: Zacos - Veglery, αρ. 203.

2. *ὁ ... Τζανίων ὁ ἀπὸ καστέλλον τῆς Νικοπόλεως ὢν*

Χρονολ.: 853

Πηγές: Πέτρος Σικελιώτης, 65,28-29. - *Τζανίων ... γένος ἐκ Νικοπόλεως*: στο ίδιο, 169,19-20. - *Τζανίωνος τοῦ Καστελλιῶτου: Πῶς ὀφείλουσιν οἱ μετανοοῦντες Μανιχαῖοι ἀναθεματίζειν τὴν ἰδίαν αἵρεσιν*, *TM* 4, 1970, 195,57.

Βιβλιογραφία: Lemerle, *Pauliciens*, 74-75. - Bryer - Winfield, 147, σημ. 28.

3. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ, ἀρχων Κολωνείας

Χρονολ.: 9ος-10ος αι.

Πηγές: Rapčenko, *Katalog*, αρ. 211.

4. ΜΙΧΑΗΛ, χρουστελής Κολωνείας

Χρονολ.: αρχές 11ου αι. (;)

---

3. Σύμφωνα με τους Bryer - Winfield (σ. 145), το πρόσωπο αυτό θα μπορούσε να ταυτίζεται με έναν Ιωάννη, βασιλικό στράτορα και παραφύλακα Κολωνείας, γνωστό από μία - αδημοσίευτη τότε - σφραγίδα. Βλ. όμως, *D. O. Seals* 4, 48. 6, όπου ο κάτοχος της σφραγίδας αυτής είναι ανώνυμος.

Πηγές: *Coll. Seyrig*, αρ. 176.

Βιβλιογραφία: *D. O. Seals* 3, 86. 15 (σχόλια).

5. ΣΤΕΦΑΝΟΣ, ύπατος και πρωτονοτάριος Κολωνείας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: Szemioth - Wasilewski, αρ. 51.

ΘΕΜΑ ΣΕΒΑΣΤΕΙΑΣ

1. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, οστιάριος και κριτής Λυκανδού και Σεβαστείας

Χρονολ.: 1ο μισό 10ου αι.

Πηγές: Zacos, II, αρ. 803.

2. ΑΡΩΝΙΟΣ, πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Σεβαστείας

Χρονολ.: αρχές 11ου αι.

Πηγές: Laurent, *Orghidan*, αρ. 231.

3. ΗΛΙΑΣ, σπαθάριος και ταξίαρχης Σεβαστείας

Χρονολ.: 11ος αι.

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 49. 1.

4. ΘΕΟΚΤΙΣΤΟΣ, βασιλικός σπαθάριος και τουρμάρχης Λαρίσης

Χρονολ.: 9ος αι. (;)

Πηγές: *D. O. Seals* 4, 52. 1.

ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Παραλείπονται τα ονόματα βυζαντινών χρονογράφων και ιστορικών, όπως Θεοφάνης, Λέων Διάκονος, Σκυλίτζης, Ατταλείατης. Έτσι, π.χ. ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος συμπεριλαμβάνεται στο ευρετήριο μόνον ως αυτοκράτορας και όχι ως συγγραφέας. Επίσης, χρησιμοποιούνται οι ακόλουθες συντομογραφίες:

αναγρ. = αναγραφεύς
ανθύπ. = ανθύπατος
ασηκρ. = ασηκρητής
β. = βασιλικός
διοικ. = διοικητής
δομ. = δομέστικος
ηγούμ. = ηγούμενος, ηγουμένη
κανδ. = κανδιδάτος
κουροπ. = κουροπαλάτης
λογ. = λογοθέτης
μάγ. = μάγιστρος
μητροπ. = μητροπολίτης
μονοστρ. = μονοστράτηγος
νοτ. = νοτάριος
πατρ. = πατρικίος
πρωτονοτ. = πρωτονοτάριος
πρωτοπατρ. = πρωτοπατρικίος
πρωτοπρ. = πρωτοπρόεδρος
πρωτοσπ. = πρωτοσπαθάριος
σακελλ. = σακελλάριος
σπαθ. = σπαθάριος
σπαθαροκανδ. = σπαθαροκανδιδάτος
στρ. = στρατηγός
συναυτοκρ. = συναυτοκράτορας
τοποτηρ. = τοποτηρητής
τουρμ. = τουρμαρχης
ύπ. = ύπατος
υποστρ. = υποστράτηγος
χαρτουλ. = χαρτουλάριος
mag. mil. = magister militum

Ααράν, πρόεδρος, δουξ Μεσοποταμίας, 481
Αβαλάντης, βλ. Λέων και Βαλάντιοι
Αβαλάντης, πρωτοσπ., εξάκτωρ, κριτής Ιπποδρομίου, Ουμιάου, 400
Αβδελάς, 158
Αβέρκιος, άγιος, 108
Αβούδιμος, βλ. Ιωάννης
Αβράμιος, βλ. Δαμιανός
Αγέλαστοι, οικογένεια, 127
Αγέλαστος, βλ. Λέων
Αγιοζαχαρίτης, βλ. Θεόδωρος
Αδράλεστοι, οικογένεια, 84
Αδράλεστος, βλ. Διογένης
Αδριανός Χάλδος, ανάρτης, 296
Αέτιος ο Αμυδνήος, ιατρός, κόμης Ουμιάου (:), 200
Αέτιος, β. πρωτοσπ. επί Χρυσοστρικλίνου, κατεπάνω Παφλαγονίας, 448
Αέτιος, β. πρωτοσπ., στρ. Ανατολικών, 79, 356, δομ. σχολών, 79
Αέτιος, β. σπαθ., στρ. Αρμενιάκων (:), 378
Αέτιος, μάρτυρας Αμορίου, πατρ., στρ. Ανατολικών, 354
Αέτιος, πατρ., μονοστρ., 54, 74, 175, 262, 395, μονοστρ. Ανατολικών, 353
Αέτιος (:), ή Φώτιος, β. πρωτοσπ., επόπτης, στρατευτής, αναγρ. Θρακησίων, 423
Ακάτιος, σπαθαροκανδ., ασηκρ., κριτής Καππαδοκίας, 444
Ακεψμιάς, β. σπαθαροκανδ., επί οικειακών, επόπτης Βουκελλαρίων, 440
Ακύλας, μάρτυρας, 288
Αλέξανδρος Μέγας, 266
Αλέξανδρος, πατρ., κόμης Ουμιάου, 395
Αλέξιος Α΄ Κομνηνός, στρατοπεδάρχης, 114, 129, 143, 279
Αλέξιος Μουσουλέμ, πατρ., στρ. Αρμενιάκων, 115, 122, 208, 376
Αλέξιος Μωσιηλέ, καίσαρ, 198, 241
Αλέξιος, β. πρωτοσπ., αναγρ. Βουκελλαρίων, 439
Αλέξιος, β. πρωτοσπ., στρ. Ανατολικών, 358
Αλέξιος, πρωτοσπ., στρ. Χαλδίας, 459
Αλυάτες, οικογένεια, 271
Αλυάτης, βλ. Θεόδωρος

- Αλωπός, βλ. Νικητάς
 Άμερ, εμίρης Μελιτηνής, 125, 126, 139, 147, 151, 225, 281, 290, 300
 Αμπελάς, βλ. Συμεών
 Αμπέλιος, β. σπαθαροκανδ., πρωτονοτ. Θρακησιών, 421
 Ανανίας Shirak, μαθηματικός, 154
 Αναστάσιος Α', αυτοκράτορας, 144, 262, 316
 Αναστάσιος Βιβλιοθηκάριος, 133
 Αναστάσιος, β. κανδ., πρωτονοτ. στρ. Θρακησιών, 420
 Αναστάσιος, β. σπαθαροκανδ., πρωτονοτ. Χαλδίας, 466
 Αναστάσιος (:), πατρ., στρ. Ανατολικών, 352
 Αναστάσιος, σακελλ., 187
 Αναστασιά - Θεοφανώ, αυγούστα, 128, 195
 Ανδρέας ο «εκ Σκυθών», υποστρ. Οψικίου, 56, 177, 212, 396, πατρ., β. πρωτοοπ., κόμης Οψικίου, 195, 212, 396, δομ. σχολών, 57, 79
 Ανδρέας, β. πρωτοοπ., στρ. Ανατολικών, 79, 355
 Ανδρέας (:), β. σπαθαροκανδ., κριτής Ιπποδρομίου, Κολωνείας, 487
 Ανδρέας, διοικ. Χαλδίας, 468
 Ανδρέας, κουβικουλάριος, 70, 116
 Ανδρέας, ύπ., πρωτονοτ. Αρμενιάκων, 386
 Ανδρειωμένος, βλ. Γεώργιος
 Ανδρόνικος Δούκας, δομ. σχολών, 58, αντίρτης, 92, 309
 Ανδρόνικος Δούκας, πρωτοπρ., πρωτοβεσιάριος, μέγας δομ., 211
 Ανδρόνικος (:), β. πρωτοοπ., στρ. Ανατολικών, 358
 Ανδρόνικος, β. πρωτοοπ., στρ. Βουκελλαρίων, 433
 Ανδρόνικος, β. πρωτοοπ., στρ. Χαλδίας, 461
 Ανδρόνικος, πρωτοπρ., στρ. Θρακησιών, 414
 Ανδρόνικος, σπαθ., τουρμ. Αρμενιάκων, 122, 153, 385
 Ανδρόνικος, ύπ., στρ. Ανατολικών, 360
 Ανεμάς, βλ. Κωνσταντίνος
 Άνθης, β. σπαθ., τουρμ. Αδραμυττίου, 419
 Άνθης, διοικ. Κυζίκου, 171, 184, πατρ., κόμης Οψικίου, 167, 171, 172, 184, 392, 394, εκ προσώπου, 167, 172
 Άνθης, σπαθαροκουβικουλάριος, επόπτης Αρμενιάκου, 389
 Ανθίμος, β. σπαθαροκανδ., επί οικειακών, πρωτονοτ. Λυκανδού, 477
 Άνθιμος, πρωτοοπ., κανδ., επί οικειακών, πρωτονοτ. Χαλδίας, 466
 Ανθούσα, ηγουμ. μονής Μαντινείου, 256
 Άννα, κόρη Λέοντος Γ', 119
 Αντίγονος, δομ. σχολών, 396
 Αντίοχος, βλ. Νικηφόρος
 Αντώνιος Β' Καυλέας, πατριάρχης Κ'πόλεως, 196
 Αντώνιος, δομ. σχολών, 166
 Απελάτης, ύπ., πρωτονοτ. Οψικίου, 403
 Άπορος (:), βλ. Τορνίκιος
 Αποστύπτης, βλ. Λέων
 Αργυροί, οικογένεια, 48, 80, 279, 280, 300, 333
 Αργυρός, βλ. Βασίλειος, Ευστάθιος, Ιωάννης, Λέων, Πέτρος (:), Πόθος, Ρωμανός
 Αργυρός, γιος Μέλητρος, δουξ Ιταλίας, Καλαβρίας, Σικελίας, Παφλαγονίας, 450
 Αρέθας Καισαρείας, 269
 Αρεοβινδηνός, βλ. Νικόλαος
 Αρεόβινδος, βλ. Λέων, Ματθαίος
 Αριανίτης, βλ. Λέων
 Αριαράθης Β', 266
 Αριαράθης Γ', 266
 Αρκάδιος, αυτοκράτορας, 65
 Αρσαβήρ, κυαίτωρ, πατρ., 395
 Αρσαβήρ, πατρ., β. πρωτοοπ., κόμης Οψικίου, 395
 Αρσαβήρ, πατρ., στρ. Θράκης, 205, 408
 Αρσάκης (:), β. πρωτοοπ., ασημρ., κριτής Χαρσιανού, 471
 Αρταβάνης, ύπ., πρωτονοτ. Χαλδίας, 465
 Αρτάβασδος ο Αρμενιάκων, πατρ., στρ. Ανατολικών, 73, 121, 207, 352
 Αρτάβασδος, β. [πρωτο]οπ., κόμης Οψικίου, 172, 394
 Αρτάβασδος, βλ. Επιφάνιος
 Αρτάβασδος, δομ., 172, 394
 Αρτάβασδος, στρ. Ανατολικών, 355, 394
 Αρτάβασδος, στρ. Αρμενιάκων, 71, 114, 115, 116, 118, 119, 170, 373, πατρ., κουροπ., κόμης Οψικίου, 119, 170, 184, 203, 392, 394, ανταπαι-

- τητής, 43, 72, 73, 120, 124, 170, 171, 173, 175, 184, 190, 204, 206, 222, 245, 374, 394
- Αρταξέρξης, 265
- Αρτασίη, βλ. Κωνσταντίνος
- Αρτασίη, πρωτοσπ., 366, 378
- Αρτέμιος - Αναστάσιος Β', αυτοκράτορας, 169, 184, 205
- Αρχέλαος, 266
- Αρχέλαος, αδελφός Ηρώδη Ιουδαίας, 267
- Αρώνιος, πρωτοσπ., στρ. Σεβαστείας, 333, 491
- Αύγουστος Καίσαρ, 266
- Αχιλλιάς Νακωλείας, 191
- [Α:]χι[ίλλιος:], β. πρωτοσπ., στρ. Μεσοποταμίας, 479
- Αψίμαρος - Τιβέριος Γ', επαναστάτης, 53, αυτοκράτορας, 53, 60, 135
- Βαάνης, β. πρωτοσπ., στρ. Θράκης, 212, 412, πατρ., πραιπόσιτος, σακελλ., εκ προσώπου, 212
- Βασιάκιος, κλεισουράρχης Λαρίσης, 332
- Βαβούτζιοι, οικογένεια, 280
- Βαλάντιο, οικογένεια, 81, 271, 313
- Βαλάντιος, τουρμ., 81, 84, στρ. Ανατολικών, 80-81, 357, στρ. Καππαδοκίας, 442, στρ. Λυκανδού, 313, 476
- Βαλεντίνος, πατρ., κόμης εξκουβιτόρων, 166
- Βαρασβακούριος, πρωτοπατρ., κόμης Οψικίου, 117, 169, 172, 391
- Βαρδάνης Τούρκος, 377, στρ. Θρακησίων, 208, 209, 409, πατρ., στρ. Ανατολικών, 54-55, 353, μονοστρ., 54, 55, 65, 74, 123, δομ. σχολών, 55, αντάρτης, 54, 45, 46, 51, 74, 75, 94, 123, 186, 208
- Βαρδάνης, β. πρωτοσπ., στρ. Βουκελλαρίων, 253, 432
- Βαρδάνης (:), διοικ. Λαοδικείας, 223
- Βαρδάνης, δομ. σχολών, 209
- Βάρδας Βοΐας, στρ. Χαλδίας, 296, 297, 460
- Βάρδας Σκληρός, μάγ., δουξ Μεσοποταμίας, 318, 319, 480, στρατηλάτης, 82, 84, 105, 106, αντάρτης, 84, 96, 101, 105, 134, 304, 327, 334
- Βάρδας Φωκάς, γιος Λέοντος, δουξ Χαλδίας, Κολωνείας, 318, 327, 462, 486, δομ. σχολών, 84, 96, 105, 304, αντάρτης, 84, 85, 86, 105, 106, 143, 150, 304
- Βάρδας Φωκάς, στρ. Καππαδοκίας, 271, 442, πατρ., στρ. Ανατολικών, 79, 80, 357, δομ. σχολών, 79, 81
- Βάρδας, β. σπαθ., εκ προσώπου Ανατολικών, 365
- Βάρδας, β. σπαθ., τοποτηρ., Οψικίου, 403
- Βάρδας, β. σπαθ., τουρμ. Δαξυμόνος, 385
- Βάρδας, καίσαρ, 211, 213, 276, 280, 282, 396
- Βάρδας (:), κόμης κόρης Ανατολικών, 372
- Βάρδας, πρωτοσπ. επί Χρυσοστριλίνου, αναγρ. Αρμενιάκων, 388
- Βάρδας, πρωτοσπ., κριτής Ιπποδρόμου, Χαρσιανού, 471
- Βάρδας, στρ. Θρακησίων, 209, 410
- Βάρδας ή Βαρδάνης, στρ. Αρμενιάκων, 115, 121, 374
- Βαριστερότζης, στρ. Αρμενιάκων, 73, 115, 121, 207, 374
- Βαρός, βλ. Μιχαήλ
- Βασιλάκης (Βασιλάκιος), βλ. Νικηφόρος
- Βασίλειος Α', συναυτοκρ., 193, 194, 195, 211, 280, αυτοκράτορας, 56, 77, 78, 107, 115, 126, 159, 160, 177, 183, 185, 188, 191, 195, 211, 212, 241, 242, 253, 254, 255, 280, 282, 297, 309, 312, 317, 324, 325, 337, 338, 341, 396
- Βασίλειος Β', αυτοκράτορας, 49, 74, 84, 85, 86, 94, 97, 155, 198, 199, 211, 249, 253, 293, 294, 312, 327, 334
- Βασίλειος Αντιοχείας Πισιδίας, 72
- Βασίλειος Αργυρός, 88, 102, πατρ., στρ., 334
- Βασίλειος (:), Βλεμμύδης (:), (πρωτοσπ.), αναγρ. Αρμενιάκων, 388
- Βασίλειος (ή Γερβάσιος) Δούκας, πρωτονοτ. (:), (Χαλδίας), Δερζηνής, 466
- Βασίλειος Ερωτικός, πατρ., κριτής Ασίας, 415
- Βασίλειος Ευγενειανός, πατρ., υπ., κριτής βήλου, Κολωνείας, 487
- Βασίλειος Καισαρείας, 388
- Βασίλειος Κριτόπουλος, ανθύπ., πατρ., βέστης, χαρτουλ. δρόμου Θρακησίων, 420
- Βασίλειος Λακατηνός, παρακοιμώμενος, 127, συνωμότης, 85

- Βασίλειος Μακεδών ή Χαλκόχειρ, αντάρτης, 48, 197
- Βασίλειος Μάλεσης, κριτής Αρμενιάνων, 383
- Βασίλειος Μαχητήριος, βέσσης, ύπ., κριτής, κατεπάνω Μελιτηνής, Λυκανδού, 312, 476
- Βασίλειος Μέγας, 134, 262, 324
- Βασίλειος Νέος, όσιος, 278
- Βασίλειος Ξηρός, κριτής Βουκελλαρίων, 436, κριτής Ανατολικών, 363
- Βασίλειος (Ξηρός ;), πρωτοσπ., στρ. Ανατολικών (:), 360
- Βασίλειος Παλα(ι)στινός - Παλατινός, πρωτοσπ., στρ., 360
- Βασίλειος Σκληρός, μάγ., βέσσης, στρ. Ανατολικών, 101, 110, 359, 360
- Βασίλειος Σπληνάριος, βεστάρχης, κριτής Αρμενιάνων, 383
- Βασίλειος, ασηκρ., κριτής Λυκανδού, 310, 476
- Βασίλειος, ασηκρ., κριτής Χαρσιανού, 471
- Βασίλειος, ασηκρ., πρωτονοτ. Χαρσιανού, 474
- Βασίλειος, β. βεστίτωρ, πρωτονοτ. Θράκης ή Θρακησίον, 421
- Βασίλειος, β. πρωτοσπ., ασηκρ., κριτής Χαρσιανού, 471
- Βασίλειος, β. πρωτοσπ., στρ. Ανατολικών, 356
- Βασίλειος, β. πρωτοσπ., στρ. Χαλδίας, 461
- Βασίλειος, β. πρωτοσπ., χαρτουλ. δρόμου Αρμενιάνων, 386
- Βασίλειος, β. σπαθαροκανδ., στρ. Βουκελλαρίων, 433
- Βασίλειος, β. σπαθαροκανδ., τουρμ. Βουκελλαρίων, 253, 437
- Βασίλειος, β. σπαθαροκουβικουλάριος, χαρτουλ. δρόμου Αρμενιάνων, 385
- Βασίλειος, βεστάρχης, κριτής βήλου, Ανατολικών, 362
- Βασίλειος, βεστάρχης, κριτής βήλου, πρώιτωρ Αρμενιανού, 384
- Βασίλειος, βεστάρχης, κριτής Βουκελλαρίων, 436
- Βασίλειος, βέσσης, κριτής βήλου, Οπιμάτων, 428
- Βασίλειος, βέσσης, κριτής βήλου, Παφλαγονίας, 451
- Βασίλειος, βέσσης, μέγας χαρτουλ., κριτής βήλου, Αρμενιανών, 383
- Βασίλειος, δομ. Ανατολικών, 366
- Βασίλειος, εκ προσόπου Βουκελλαρίων, 437
- Βασίλειος, πατρ., 300
- Βασίλειος, πατρ., δουξ Χαλδίας, Τραπεζούντος, 462
- Βασίλειος, πατρ., κριτής Ιπποδρόμου, Βουκελλαρίων, 436
- Βασίλειος, πατρ., πρόβης, 300
- Βασίλειος, πατρ., ύπ., κριτής Ιπποδρόμου, βήλου, Οψικίου, 400
- Βασίλειος, πρωτονοτ. Χαλδίας, 466
- Βασίλειος, πρωτοσπ. επί Χρυσοτρικλίνου, (μέγας;) χαρτουλ., κριτής Βουκελλαρίων, 436
- Βασίλειος, πρωτοσπ., μέγας χαρτουλ. του γεν. λογοθεσίου, κριτής Ιπποδρόμου, Χαρσιανού, 472
- Βασίλειος, πρωτοσπ., μυστικός, κριτής Ιπποδρόμου, Θρακησίον, 414
- Βασίλειος, σπαθαροκανδ., ασηκρ., χρυσοτελής Ανατολικού, 372
- Βασίλειος, ύπ., χαρτουλ. Βουκελλαρίων, 438
- Βασιλίσκος, σφετεριστής, 183
- Βατάλ, 104
- Βελισάριος, πατρ., mag. mil. per Orientem, 53, μονοστρ., 54, στρ. αυτοκράτωρ, 54, 236
- Βίλλιβάλδος, άγιος, 224, 225
- Βλάξ, πρωτοσπ., κριτής Μεσοποταμίας, 482
- Βλάσιος, άγιος, 108
- Βλεμμύδης (:), βλ. Βασίλειος (:)
- Βοΐλας, βλ. Βάρδας, Ευστάθιος, Πετρωνάς
- Βοτανειάτες, οικογένεια, 108
- Βοτανειάτης, βλ. Νικηφόρος
- Βούραφος, βλ. Γεώργιος
- Βούρτζη, οικογένεια, 101
- Βούρτζης, βλ. Μιχαήλ
- Βραχάμιος, βλ. Φιλάρετος
- Βρήςγας, βλ. Ιωσήφ
- Βρυνένιος, 87, στρ. Καππαδοκίας, 443
- Βρυνένιος, βλ. Νικηφόρος
- Γαβιάς, βλ. Κωνσταντίνος
- Γαβρά, οικογένεια, 287, 297

- Γαβράς, βλ. Θεόδωρος, Κωνσταντίνος
- Γενέσιοι, οικογένεια, 155, βλ. Ρωμανός
- Γερμανός Α', πατριάρχης Κιπλόεως, 93, 118, 184
- Γερμανός, β. σπαθ., χαρτουλ. άρχλας Ανατολικών, 368
- Γεώργιος Αμδαστριδος, όσιος, 278, 289
- Γεώργιος Ανδρειωμένος, κριτής, αναγρ. Οπτιμάτων, 429
- Γεώργιος Βούραφος, πατρ., κόμης Οψικίου, 169, 205, 391
- Γεώργιος Δρόσος, πατρ., ανθύπ., κριτής Χαλδίας, Δεξίης, 463
- Γεώργιος Εξαμιλίτης, πρωτοσπ., κριτής Ιπποδρόμου, Αρμενιάκων, 381
- Γεώργιος Ερνέσις (:), πρωτοσπ., στρ. Λυκανδού, 311, 475
- Γεώργιος Κορίνθιος, πρωτοσύγκελλος, πραιτώρ Αρμενιακού, 384
- Γεώργιος Μακρομβολίτης, σπαθαροκανδ., κριτής Χαλδίας, 463
- Γεώργιος Μανιάκης, 101, 129
- Γεώργιος Περγάμου, 221
- Γεώργιος Πηγάνης, πατρ., κόμης Οψικίου, 78, 193, 211, 395, αντίρτης, 78, 193, 194, 195, 211, 280, 396
- Γεώργιος Χρουσός(:), β. επισκεπτής Αλωπεκών, 232
- Γεώργιος, β. πρωτοσπ., στρ. Παφλαγονίας (αρ. 14), 449
- Γεώργιος, β. πρωτοσπ., στρ. Παφλαγονίας (αρ. 15), 449
- Γεώργιος, β. σπαθ., πρωτονοτ. Ανατολικών, 368
- Γεώργιος, β. σπαθ., στρ. Βουκελλαρίων, 253, 431
- Γεώργιος, β. σπαθ., τουρμ. Βουκελλαρίων, 253, 437
- Γεώργιος, διοικ. Σάρδεων, 222
- Γεώργιος, κοιμερκιάριος, 155
- Γεώργιος, πρωτοβεστιάριος, 278
- Γεώργιος, πρωτοκένταρχος Χαλδίας, 468
- Γεώργιος, πρωτοσπ., μυστογράφος, κριτής Ιπποδρόμου, Παφλαγονίας, 451
- Γεώργιος, πρωτοσπ., στρ. Αρμενιάκων, 115, 373
- Γεώργιος, πρωτοσπ., στρ. Λυκανδού, 311, 476
- Γεώργιος, στρ. Τ[ίβε]ρ[η]σ[ουπό]λεως], 107, 360
- Γεώργιος, τουρμ. Αρμενιάκων, 41, 114, 384
- Γογγύλης, βλ. Κωνσταντίνος
- Γούβερ ή Γούμερ, λογ. δρόμου, 193, 282
- Γούβερ, οικογένεια, 272, 282
- Γρηγοράς Ιβηριτζής, 280
- Γρηγοράς Καταφλώρος, πριμικήριος, κριτής Ανατολικών, 363
- Γρηγοράς, 293
- Γρηγοράς, β. πρωτοσπ. επί Χρυσοτρικλίνου, δομ. Οπτιμάτων, 426
- Γρηγοράς, β. πρωτοσπ., στρ. Ανατολικών, 358
- Γρηγοράς, β. πρωτοσπ., στρ. Κολωνείας, 485
- Γρηγοράς, β. πρωτοσπ., στρ. Χαλδίας, 460
- Γρηγοράς, β. πρωτοσπ., χαρτουλ. οξέος δρόμου Αρμενιάκων, 385
- Γρηγοράς, β. σπαθαροκανδ., πρωτονοτ. Αρμενιάκων, 386
- Γρηγοράς, πατρ., β. πρωτοσπ., στρ. Βουκελλαρίων, 433
- Γρηγόριος Β', πάπας Ρώμης, 163
- Γρηγόριος Δεκαπολίτης, όσιος, 226
- Γρηγόριος Ναζιανζηνός, 138, 268
- Γρηγόριος ο του Μουσουλακίου, πατρ., πρωτοσπ., κόμης Οψικίου, 73, 121, 174, 207, 393
- Γρηγόριος Pahlavuni, μάγ., 318, δουξ Μεσοποταμίας, 319, 480
- Γρηγόριος Πανέας, διατητής/δικαιοδότης Ανατολικών, 361
- Γρηγόριος Σινώτης, 153
- Γρηγόριος Ταρωνίτης, μάγ., βεστάρχης, κριτής, δουξ Οπτιμάτων, 429
- Γρηγόριος Χοιροσφάκτης, χρυσοτρικλινάριος, δομ. Οπτιμάτων, 244, 425
- Γρηγόριος, ανθύπ., πατρ., στρ. Οψικίου, 177, 397
- Γρηγόριος, άρχων Κολωνείας, 488
- Γρηγόριος, β. πρωτοσπ., ασηκρ., κριτής Βουκελλαρίων, 436
- Γρηγόριος, β. πρωτοσπ., κριτής Ιπποδρόμου, Θρακησιών, 415
- Γρηγόριος, β. πρωτοσπ., κριτής Χαλδίας, 463
- Γρηγόριος, β. πρωτοσπ., στρ. Θρακησιών, 214, 413
- Γρηγόριος, β. πρωτοσπ., χαρτουλ. δρόμου Ανατολικών, Θρακησιών, 368, 420

- Γρηγόριος (;), δομ. Οπτιμάτων, 425
 Γρηγόριος, μάγ., στρ. Οπτιμάτων, 427
 Γρηγόριος, πρωτοκένταρχος Νικαίας, 404
 Γρηγόριος, πρωτοσπ., ύπ., εκ προσώπου Ανατολικών, 365
 Γρηγόριος ή Γρηγοράς, β. σπαθαροκανδ., τοποτηρ. Οπτιμάτων, 427
 Γυμνός, βλ. Πέτρος
- Δαβατηνός, τοπάρχης, τοποτηρ. της κατά Πόντον Ηρακλείας, Παφλαγονίας, 450
 Δαβίδ ο κατά τον Βηθήρ, σπαθ., κόμης Οψικίου, 171, 208, 392
 Δαβίδ, πρωτονοτ. Λυκανδού, 478
 Δαλασσηνοί, οικογένεια, 128, βλ. Θεόδωρος, Θεοφύλακτος, Κωνσταντίνος
 Δαμιανός Αβράμιος, κουβουκλείσιος, επισκεπτήτης Ροθανού, 134
 Δαμιανός ή Μαριανός, στρ. Θρακησίων (;), 414
 Δανήλ ο Σινωπίτης, έπαρχος, 153
 Δαυήθ, β. σπαθ., πρωτονοτ. Οψικίου, 403
 Δελφινάς, βλ. Νικουλιτσάς
 Δημήτριος, β. πρωτοσπ., στρ. Ανατολικών, 71, 352
 Δημόδοκος, επιγραμματοποιός, 267
 Διογένης (Αδράλεστος ;), πατρ.(;), (β.) πρωτοσπ., στρ. Ανατολικών, 84, 358, στρ. Μοράβα, 84.
 Διογένης, 209, 410, βλ. Κωνσταντίνος, Ρωμανός
 Διογένης, τουρμ. Ανατολικών, 73, 106, 365
 Διοκλητιανός, αυτοκράτορας, 38, 288
 Διονύσιος, β. πρωτοσπ., επί οικεικιάων, κριτής Οψικίου, 398
 Δοκειανός, βλ. Θεόδωρος, Μιχαήλ
 Δούκες, οικογένεια, 125, 279, 280, 284, 285, 310, 312, 319, 332, 333, βλ. Ανδρόνικος, Βασίλειος (ή Γερβάσιος), Ιωάννης, Κωνσταντίνος, Μιχαήλ
 Δρόσος, βλ. Γεώργιος
 Δρόσος, σπαθ., πρωτονοτ., αναγρ. Οψικίου, 172, 402
 Δωρόθεος Νέος, όσιος, 146, 151, 155, 157
 Ειρήνη η Αθηναία, αυτοκράτειρα, 51, 62, 74, 122, 142, 149, 174, 185, 207, 208, 238
 Ειρήνη Χρυσοβαλάντου, οσία, 272, 282
 Ειρήνη, πατρικία, ηγουμ., 377
 Ελένη, σύζυγος Κωνσταντίνου Λακαπηνού, 127
 Ελεφάντινος, τουρμ. Οψικίου, 197, 402
 Εξακιονίτης, βλ. Λέων
 Εξαμιλίτης, βλ. Γεώργιος, Ιωάννης, Μιχαήλ, Σέργιος
 Εξαμιλίτης, κριτής βήλου, Χαροισανού, 472
 Επιφάνιος Αρτάβαδος, κένσωρ, β. νοτ., πρωτονοτ. Αρμενιάκων, 387
 Επιφάνιος, δουξ (;) Θρακησίων, 414
 Επιφάνιος, πρωτοσπ., εξάκτωρ, κριτής Οψικίου, 398
 Ερβέβιος - Ηεννέ Φραγγόπουλος, 129
 Ερνέσης (;), βλ. Γεώργιος
 Ερωτικός, βλ. Βασίλειος, Μανουήλ
 Ευγενειανός, βλ. Βασίλειος
 Ευγένιος, άγιος, 155, 288, 296
 Ευδοκία Βαϊανή, σύζυγος Λέοντος ΣΤ', 195
 Ευδόκιμος, β. πρωτοσπ., στρ. Βουκελλαριών, 433
 Ευδόκιμος, όσιος, 271, 272, κανδ., στρ. (;) Καπαδοκίας, τουρμ. (;) Χαροισανού, 300, 441, 472
 Ευθύμιος Α', πατριάρχης Κ/πόλεως, 197
 Ευθύμιος Νέος, όσιος, 255, 256
 Ευθύμιος Σάρδεων, 108
 Ευθύμιος, πρωτοσπ., επί βεστιαρίου, χαρτουλ., κριτής Ανατολικών, 363
 Ευλάμπιος Απαμείας, 93
 Ευσεβία, οσία, 117, 118, 146
 Ευστάθιος Αργυρός, πατρ., υποστρ. Ανατολικών, 58, 356, στρ. Ανατολικών, 58, 80, 356, στρ. Χαροισανού, 302, 303, 469, δρουγγάριος βίγλας, 302, εξόριτος, 303
 Ευστάθιος Βούλας, πρωτοσπ., 273
 Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, 277
 Ευστάθιος Μαλένος, ανθύπ., πατρ., στρ. Αντιοχείας, Λυκανδού, 311-312, 313, 319, 475, μάγ., 86, 198, 273
 Ευστάθιος, β. πρωτοσπ., δομ. Οπτιμάτων, 425
 Ευστάθιος, β. σπαθαροκανδ., ανθύπ. Ανατολικών, 371
 Ευστάθιος, πατρ., πρωτοσπ., στρ. Αρμενιάκων, 379
 Ευστάθιος, πρωτοσπ., κριτής Ιπποδρόμου, αναγρ.

- Παφλαγονίας, 456
 Ευστάθιος, σπαθαροκανδ., χαρτουλ. γενικού λογοθεσίου, πρωτονοτ. Ανατολικών, 369
 Ευστράτιος Αγαύρων, όσιος, 186
 Ευτυχιανός, χρονογράφος, 114
 Ευτύχιος, πατριάρχης Κ/πόλεως, 141
 Ευφροσύνη, ηγουμ. Κλουβίου, 377
 Ευφής, βλ. Κωνσταντίνος
- Ζαούτζη, οικογένεια, 396
 Ζαχαρίας, β. πρωτονοτ. Θρακησίων, 421
 Ζαχαρίας, νοτ. Θρακησίων, 422
 Ζαχαρίας (;), σπαθ., χαρτουλ. Βουκελλαρίων, 438
 Ζήνων, αυτοκράτορας, 40
 Ζωή Καρβονοψίνα, σύζυγος Λέοντος ΣΤ', 195, 307
 Ζωμάς ή Ζωμής, κριτής Οψικίου, 399
- Ηλίας, σπαθ., ταξιάρχης Σεβαστείας, 491
 Ημιλόγος, βλ. Νικόλαος
 Ηράκλειος, αδελφός Κωνσταντίνου Δ', 70
 Ηράκλειος, αυτοκράτορας, 39, 41, 113, 156, 184, 225, 238, 264, 331
 Ηράκλειος, μονοστρ., 53, 54, 60, 65, 135, 136
 Ηρώδης, τύραννος Ιουδαίας, 267
 Ησύχιος, όσιος, 142, 149
 Ησύχιος, πρωτονοτ., 421
 Ησύχιος, ύπ., πρωτονοτ. Θρακησίων, 421
- Θεόγνωστος Μελισσηνός, βεσπάρης, κατεπάνω Μεσοποταμίας, 481
 Θεόγνωστος Μελισσηνός, στασιαστής, 85
 Θεόγνωστος, β. πρωτοσπ., στρ. Αρμενιάκων, 379
 Θεοδόσιος Γ', αυτοκράτορας, 119, 206
 Θεοδόσιος Εφέσου, 206
 Θεοδόσιος Μεσονύκτης, 111
 Θεοδόσιος, β. πρωτοσπ., αναγρ. Βουκελλαρίων, 439
 Θεοδόσιος, β. πρωτοσπ., κόμης Οψικίου, 177, 396
 Θεοδόσιος, β. σπαθ., δομ. Οπτιμάτων, 425
 Θεοδόσιος, πρωτονοτ. Αρμενιάκων, 386
 Θεόδοτος Μελισσηνός Κασσιτεράς, πατριάρχης Κ/πόλεως, 188, 195
- Θεόδοτος Μελισσηνός, πατρ., στρ. Ανατολικών, 355
 Θεόδοτος, β. πρωτοσπ., στρ. Καππαδοκίας, 441
 Θεόδοτος, β. πρωτοσπ., στρ. Παφλαγονίας, 448
 Θεόδοτος, πατρ., β. πρωτοσπ., στρ. Αρμενιάκων, 379
 Θεοδώρα, αυτοκράτειρα (κόρη Κωνσταντίνου Η'), 303
 Θεοδώρα, αυτοκράτειρα (σύζυγος Θεοφίλου), 52, 125, 151, 241, 276, 278, 280
 Θεοδώρα, αυτοκράτειρα (σύζυγος Ιουστινιανού Α'), 184
 Θεόδωρος (Α) Γαβράς, πατρ., τοποτηρ., σεβαστός, δουξ Χαλδίας (Κολωνείας ;), 297, 329, 462, 486
 Θεόδωρος (;) Καράμαλλος, β. (πρωτο)σπ., οικόνομος ευαγών, αναγρ. Παφλαγονίας, 456
 Θεόδωρος ..., πρωτοσπ. επί Χρυσοστρικλίνου, κουράτωρ Μεσοποταμίας, 482
 Θεόδωρος Αγιόζαχαρίτης, β. πρωτοσπ., στρ. Βουκελλαρίων, 253, 255, 434
 Θεόδωρος Αλυάτης, πρόεδρος, 443
 Θεόδωρος Β', πατριάρχης Αντιοχείας, 327
 Θεόδωρος Δαλασσηνός, βεσπάρης, στρ. Οψικίου, 177, 397
 Θεόδωρος Δοκειανός, 278
 Θεόδωρος Εφέσου, 229
 Θεόδωρος Καμουλιανός, πατρ., στρ. Αρμενιάκων, 122, 376
 Θεόδωρος Καραβιζιώτης, κριτής Ιπποδρόμου, Καππαδοκίας, 444
 Θεόδωρος Καρτερούκας, στρ., 70, 136
 Θεόδωρος Κολωνείας, από ύπ., πατρ., κόμης Οψικίου, 56, 117, 167, 169, 170, 172, 173, 202, 391, 392, υποστρ. Θράκης/Θρακησίων, 56, 202
 Θεόδωρος Κομηνός, κουροστ., νωβελίσσιμος, δουξ Παφλαγονίας, 450
 Θεόδωρος Κρατερός, μάργραβος Αμορίου, β. πρωτοσπ., στρ. Θρακησίων (;), 210, 409, στρ. Βουκελλαρίων (;), 254, 432
 Θεόδωρος Μακρεμβολίτης (;), πρωτοσπ., δομ. Οπτιμάτων, 427
 Θεόδωρος Μακρεμβολίτης, πρωτοβέσπης, κριτής

- Οψικίου, 399
 Θεόδωρος Μελ..., ταξιάρχης Λυκανδού, 311, 478
 Θεόδωρος Πρωτείων, πρωτοσπ., κριτής Αρμενιάκων, 382
 Θεόδωρος Rstuni, 115, 373
 Θεόδωρος Σπανόπουλος, βέστης, κριτής βήλου, Αρμενιάκων, 382
 Θεόδωρος Σπογγάριος, στρ. Θρακησίαν, 214, 216, 412
 Θεόδωρος Στουδίτης, 103, 185, 209
 Θεόδωρος Συκεώτης, όσιος, 93, 189
 Θεόδωρος Τιμητής, πρωτονοτ. Αρμενιάκων, 387
 Θεόδωρος Χρυσήλιος, πρωτοσπ., δομ. Οπτιμάτων, 427
 Θεόδωρος Χρυσήλιος, πρωτοσπ., μυστογράφος, κριτής βήλου, Αρμενιάκων, 383
 Θεόδωρος, (β.) πρωτοσπ., στρ. Θρακησίαν, 214, 413
 Θεόδωρος, β. πρωτοσπ., στρ. Καππαδοκίας, 441
 Θεόδωρος, β. πρωτοσπ., στρ. Χαρσιανού, 303, 469
 Θεόδωρος, β. σπαθ., πρωτονοτ. Ανατολικών, 369
 Θεόδωρος, β. σπαθ., πρωτονοτ. Βουκελλαρίων, 438
 Θεόδωρος, β. σπαθ., στρ. Θρακησίαν, 208, 408
 Θεόδωρος, β. σπαθ., τοποτηρ. Οπτιμάτων, 427
 Θεόδωρος, β. σπαθ., χαρτουλ. σταύλου Ανατολικών, 368
 Θεόδωρος, β. σπαθαροκανδ., στρ. Αρμενιάκων, 375
 Θεόδωρος, βέστης, κριτής βήλου, Αρμενιάκων, 382
 Θεόδωρος, εβδομάριος, χαρτουλ. Ανατολικών, 368
 Θεόδωρος, παιδαγωγός, 188
 Θεόδωρος, πατρ., 208
 Θεόδωρος, πατρ., β. πρωτοσπ., στρ. Ανατολικών, 355
 Θεόδωρος, πατρ., β. πρωτοσπ., στρ. Αρμενιάκων, 375
 Θεόδωρος, πατρ., κόμης Οψικίου, 392
 Θεόδωρος, πατρ., στρ. Αρμενιάκων, 375
 Θεόδωρος, πρόεδρος, στρ. Θρακησίαν, 414, δομ. σχολών Ανατολής, 303, 414
 Θεόδωρος, πρωτοσπ., κριτής Ιπποδρόμου, κριτής βήλου, Αρμενιάκων, 382
 Θεόδωρος, πρωτοσπ., μυστογράφος, κριτής Ιπποδρόμου, Αρμενιάκων, 381
 Θεόδωρος, (πρωτ.)σπ. (:), μυστολέκτης, κριτής Ιπποδρόμου, Ανατολικών, 361-362
 Θεόδωρος, σπαθαροκανδ., ασηκρ., κριτής Βουκελλαρίων, 435
 Θεόδωρος, σπαθαροκανδ., ασηκρ., κριτής Θρακησίαν, 415
 Θεόδωρος, σπαθαροκανδ., πρωτονοτ. Αρμενιάκων, 386
 Θεόδωρος, στρ. Τζαμανδού, Λυκανδού, 475
 Θεόδωρος, ύπ., δομ. Ανατολικών, 367
 Θεόδωρος, ύπ., κριτής Ιπποδρόμου, Καππαδοκίας 445
 Θεόδωρος ή Θεοδόσιος ή Θεόδουλος (:), β. σπαθαροκανδ., πρωτονοτ. Ανατολικών, 369
 Θεοδ..., πρωτοσπ., αναγρ. Αρμενιάκων, 388
 Θεόκτιστος (Λυκαστός :), β. σπαθ., τουρμ. Ανατολικών, 365
 Θεόκτιστος ο της Πρώτης, πρωτοσπ., κριτής Ιπποδρόμου, Οψικίου, 400
 Θεόκτιστος, β. κανδ., πρωτονοτ. Θρακησίαν, 421
 Θεόκτιστος, β. σπαθ., τουρμ. Λαρίσης, 491
 Θεόκτιστος, β. σπαθαροκανδ., στρ. Αρμενιάκων, 378
 Θεόκτιστος, μάγ., 124
 Θεόκτιστος ή Θεόγνωτος, β. σπαθ., δομ. Οπτιμάτων, 425
 Θεοφάνης Μονώτης, μάγ., 167
 Θεοφάνης Ομολογητής, 180, 189, β. στρατώρ, 380
 Θεοφάνης Σεβαστείας, 335
 Θεοφάνης, β. πρωτοσπ., αναγρ. Αρμενιάκων, 389
 Θεοφάνης, β. πρωτοσπ., δομ. Οπτιμάτων, 426
 Θεοφάνης, β. στρατώρ, δουξ (:), Αρμενιάκων, 380
 Θεοφάνης, πρωτοσπ., 149
 Θεοφάνιος, β. στρατώρ, διοκ. Χαλδίας, 468
 Θεοφανώ, σύζυγος Κωνσταντίνου Λακαπηνού, 127
 Θεόφιλος Κουρκούας, στρ. Χαλδίας, 82, 295, 297, 348, 460, στρ. Μεσοποταμίας, 479
 Θεόφιλος Μελισσηνός Λυδιάτης, 188

- Θεόφιλος, β. πρωτοσπ., κόμης Οψικίου, 177, 394
 Θεόφιλος, β. σπαθ., στρ. Παφλαγονίας, 448
 Θεόφιλος, β. σπαθαροκανδ., επισκεπτής Οπι-
 μάτων, 429
 Θεόφιλος, β. σπαθαροκανδ., πρωτονοτ. Ανατο-
 λικών, 369
 Θεόφιλος, δομ. Βουκελλαρίων, 431
 Θεόφιλος, σπαθ., τουρμ. Αρμενιάκων, 122, 153,
 385
 Θεόφιλος, συναυτοκρ., 316, αυτοκράτορας, 45, 46,
 49, 76, 157, 194, 210, 254, 288, 291, 316, 317, 322,
 323, 421
 Θεόφοβος, 281
 Θεοφύλακτος Αμασείας, 142
 Θεοφύλακτος Δαλασηγός, πρωτοσπ., στρ.
 Ανατολικών, 87, 358
 Θεοφύλακτος Νικομηδείας, όσιος, 238
 Θεοφύλακτος Σαλβιάς, στρ., 70, 136, 169
 Θεοφύλακτος, β. πρωτοσπ., χαρτουλ. δρόμου
 Ανατολικών, 367
 Θεοφύλακτος, β. σπαθ., κριτής Χαρσιανού, 471
 Θεοφύλακτος, βεστάρχης, κριτής Ιπποδρόμου,
 Παφλαγονίας, 451
 Θεοφύλακτος, βέστης, κριτής βήλου, Αρμενιά-
 κων, 382
 Θεοφύλακτος, κανδ., κόμης κόρης Χαλδίας, 467
 Θεοφύλακτος, πατρ., κόμης στάβλου, 188
 Θεοφύλακτος, πατρ., στρ. Αρμενιάκων, 125, 377
 Θεοφύλακτος, πατριάρχης Κ/πόλεως, 196
 Θεοφύλακτος, σπαθ., τουρμ. Οψικίου, 402
 Θεοφύλακτος, στρ. Θράκης, 91
 Θεοφ..., διοικ., τουρμ. Μακεδόνων, Ανατολικών,
 366
 Θεο..., β. πρωτοσπ. επί Χρυσοτρικλίνου, κριτής
 Παφλαγονίας, 451
 Θεο..., πατρ., στρ. Θρακησιών, 408
 Θευδάτος, πατρ., κόμης Οψικίου, 397
 Θυλακάς, βλ. Ιωάννης
 Θωμάς Σλάβος, τουρμ. Φοιδαράτων, 75, 366,
 αντίρτης, 44, 45, 48, 75, 76, 92, 94, 124, 175, 191,
 192, 237, 244, 249, 255, 263, 276, 295, 297
 Θωμάς, β. σπαθαροκανδ., πρωτονοτ. Βουκελ-
 λαρίων, 438
 Θωμάς, πατρ., κόμης Οψικίου, 172, 393
 Θωμάς, στρ. Οψικίου, 397
 Ιασίτης, βλ. Λέων
 Ιαχνούκας, στρ. Νικοπόλεως, 485
 Ιβηρείτζης, βλ. Γρηγοράς
 Ιγνάτιος διάκονος, μητροπ. Νικαίας, 45, 59, 289
 Ιγνάτιος, πατριάρχης Κ/πόλεως, 93, 225, 242
 Ιαρίων, β. οσιάριος, χαρτουλ. δρόμου Ανατο-
 λικών, 367
 Ιμέριος, β. πρωτοσπ., επί οικειακών, πρωτονοτ.
 Παφλαγονίας, 454
 Ιουδίττα, 229
 Ιούλιος Καίσαρ, 331
 Ιουστινιανός Α', μονοστρ., 53, καίσαρ, 53, comes
 domesticorum, 53, mag. mil. praesentalis, 53,
 αυτοκράτορας, 37, 38, 41, 46, 53, 62, 91, 115,
 117, 126, 138, 140, 144, 148, 159, 236, 246, 264,
 266, 267, 271, 275, 277, 284, 310, 331
 Ιουστινιανός Β', αυτοκράτορας, 43, 60, 70, 71, 119,
 136, 152, 153, 164, 168, 169, 170, 175, 178, 182,
 201, 202, 203, 204, 278, 392
 Ιουστίνος Α', αυτοκράτορας, 53
 Ισαάκιος Α' Κοιμηγός, μάγ., 279, στρατοπεδα-
 ρχης Ανατολής, 83, στρ. αυτοκράτωρ, 83, 102,
 129, 279, 284, 303, 327, 328, 334, 341, αυτοκρά-
 τορας, 88, 313, 486
 Ισαάκιος, δρουγγάριος Αιγαίου πελάγους, 380
 Ισαάκιος, σπαθαροκανδ., πρωτονοτ. Παφλα-
 γονίας, 455
 Ισάης ή Ισόςης, πατρ., κόμης Οψικίου, 170, 203,
 391, 392
 Ιωάννης Α' Τζιμισκής, πατρ., στρ. Ανατολικών, 69,
 79, 82, 84, 257, 358, δομ. σχολών Ανατολής, 79,
 82, 84, 348, αυτοκράτορας, 49, 50, 69, 81, 82, 83,
 84, 125, 127, 145, 150, 178, 191, 199, 232, 253, 327
 Ιωάννης Η' Ξιφιλίνος, πατριάρχης Κ/πόλεως, 180
 Ιωάννης Αβούδιμος, βεστάρχης, κριτής Παφλα-
 γονίας, 451
 Ιωάννης Αργυρός, πρωτοσπ., β. νοτ. Καππαδο-
 χίας, 446
 Ιωάννης Δούκας, καίσαρ, 414
 Ιωάννης Εξαμλίτης, πατρ., ύπ., κριτής Ιππο-

- δρόμου, Οψικίου, 400
 Ιωάννης Θυλακάς, κριτής Λυκανδού, 312, 476, κριτής Οψικίου, 400
 Ιωάννης - Ιωσήφ Λαζαρόπουλος, 154
 Ιωάννης Καματηρός (;), ασηκρ., κριτής Αρμενιάκων, 384
 Ιωάννης Κουρκούας, ανθύπ., πατρ., στρ. Αρμενιάκων, 125, 379
 Ιωάννης Κουρκούας, μάγ., δομ. σχολών, 150, 278, 281, 295, 296, 297, 333
 Ιωάννης Λίβανος, στρ. Ανατολικών (;), 360-361
 Ιωάννης Λυδός ο Φιλαδέλφειός, 44
 Ιωάννης Μακρεμβολίτης, κριτής Χαλδίας, 463, κριτής Οψικίου, 399, κριτής Ανατολικών, 362
 Ιωάννης Μαυρόπουλος, μητροπ. Ευχαΐτων, 118, 145, 146, 151, 155, 250, 257, 278, 283
 Ιωάννης Μίττας, διοκ. Εφέσου, Αρτοκοπέιου, επισκεπτήης Μυρελαίου, 232
 Ιωάννης Μιτυληναίος, κριτής Οπιμάτων, 428, κριτής Παφλαγονίας, 451
 Ιωάννης Ευλέας, ανθύπ., στρ. Χαρσιανού, 470
 Ιωάννης ο Κατπαδόχης, ύπαρχος (Ανατολής), 267
 Ιωάννης Προμουνηνός, πατρ., βέστης, πρωτονοτ. Ανατολικών, 370
 Ιωάννης Προμουνηνός, πρωτοστ., μυστογράφος, κριτής Ιπποδρόμου, Ανατολικών, 363
 Ιωάννης Ραδηνός ή Ραβδούχος, β. πρωτοστ., στρ. Θρακησίων, 215, 413
 Ιωάννης Σαλός(;), πρωτοστ., χαρτουλ. δρόμου Χαρσιανού, 474
 Ιωάννης Σπανόπουλος, ανθύπ., πατρ., κριτής Μεσοποταμίας, αναγρ., 482
 Ιωάννης Τζιριθων, σπαθαροκανδ., β. νοτ. ειδικού λόγου, πρωτονοτ. Ανατολικών, 370
 Ιωάννης Φιλάρετος, οσιτάριος, εκ προσώπου Μυρελαίου, 232
 Ιωάννης Χάλδος, δουξ Αρμενιάκων, Βουκελλαρίων, Θεσσαλονίκης, 296, 380, 434
 Ιωάννης Χάλδος, πατρ., στρ. Χαλδίας, 296, 297, 459, δουξ Χαλδίας, Τραπεζούντος, 462
 Ιωάννης Χορτααμένος, 305
 Ιωάννης Χρυσόστομος, 156, 268
 Ιωάννης Ψιχαΐτης, όσιος, 256
 Ιωάννης, αδελφός Πέτρου τάρου Βουλγαρίας, 127
 Ιωάννης, ανθύπ., πατρ., β. πρωτοστ., δομ. Οπιμάτων, 427
 Ιωάννης, β. βεστίτωρ, χαρτουλ. Παφλαγονίας, 453
 Ιωάννης, β. πρωτοστ. επί οικειακών, αναγρ. Ανατολικών, 370
 Ιωάννης, β. πρωτοστ. επί οικειακών, αναγρ. Βουκελλαρίων, 439
 Ιωάννης, β. πρωτοστ. επί οικειακών, κριτής Χαλδίας, 463
 Ιωάννης, β. πρωτοστ., ανθύπ. Ανατολικών, 371
 Ιωάννης, β. πρωτοστ., ασηκρ., κριτής Οψικίου, 398
 Ιωάννης, β. πρωτοστ., δομ. Οπιμάτων, 426
 Ιωάννης, β. πρωτοστ., πρωτονοτ. Θρακησίων, 421
 Ιωάννης, β. πρωτοστ., στρ. Θρακησίων, 410
 Ιωάννης, β. πρωτοστ., στρ. Μεσοποταμίας, 479
 Ιωάννης, β. πρωτοστ., στρ. Χαλδίας (αρ. 4), 459
 Ιωάννης, β. πρωτοστ., στρ. Χαλδίας (αρ. 6), 461
 Ιωάννης, β. πρωτοστ., χαρτουλ. δρόμου Θρακησίων, 420
 Ιωάννης, β. πρωτοστ., χαρτουλ. Οψικίου, 402
 Ιωάννης, β. σπαθ., κόμης κόρτης Παφλαγονίας, 453
 Ιωάννης, β. σπαθ., κόμης κόρτης Χαλδίας, 467
 Ιωάννης, β. σπαθ., στρ. Βουκελλαρίων, 432
 Ιωάννης, β. σπαθαροκανδ., χαρτουλ. δρόμου Ανατολικών (αρ. 1), 367
 Ιωάννης, β. σπαθαροκανδ., χαρτουλ. δρόμου Ανατολικών (αρ. 8), 368
 Ιωάννης, β. στρατάρω, δρουγγάριος Κολωνείας, 488
 Ιωάννης, β. στρατάρω, κόμης κόρτης Αρμενιάκων, 384
 Ιωάννης (;), β. στρατάρω, παραφύλαξ Κολωνείας, 488
 Ιωάννης, βεστάρχης, κριτής βήλου, πραιτώρ Παφλαγονίας, 452
 Ιωάννης, βεστάρχης, κριτής Χαρσιανού, 471
 Ιωάννης, βεστάρχης, μέγας χαρτουλ., κριτής βήλου, Θρακησίων, 416

- Ιωάννης, βέστης, κριτής βήλου, Αρμενιάκων, 381
 Ιωάννης, βέστης, κριτής Θρακησίων, 416
 Ιωάννης, γιος Μανουήλ άρχοντας Τεκής, 293
 Ιωάννης, δομ. Οψικίου, Ανατολικών, 366, 398
 Ιωάννης, ηγούμ. μονής Καθαρών, 103
 Ιωάννης, ορφανοτρόφος, κριτής Αρμενιάκων, 381
 Ιωάννης, πατρ., β. πρωτοσπ., στρ. Ανατολικών, 355
 Ιωάννης, πατρ., κόμης Οψικίου, 174, 393
 Ιωάννης, πατρ., κριτής βήλου, Χαρσιανού, 472
 Ιωάννης, πατρ., στρ. Ανατολικών (αρ. 8), 71, 352
 Ιωάννης, πατρ., στρ. Ανατολικών (αρ. 9), 71, 352
 Ιωάννης, πατρ., στρ. Ανατολικών (αρ. 27), 356
 Ιωάννης, πατρ., στρ. Αρμενιάκων, 374
 Ιωάννης, πρωτοκένταρχος κριτού Θρακησίων, 424
 Ιωάννης, πρωτοσπ. επί Χρυσοτριλίνου, βασιλικός Χαλδίας, 468
 Ιωάννης, πρωτοσπ., αυγουστάλιος, χαρτουλ. άρχλας Αρμενιάκων, 386
 Ιωάννης, πρωτοσπ., κένσωρ, αναγρ. Θρακησίων, 423
 Ιωάννης, πρωτοσπ., μυστογράφος, κριτής Χαρσιανού, 472
 Ιωάννης, πρωτοσπ., ορφανοτρόφος, κριτής Αρμενιάκων, 380
 Ιωάννης, πρωτοσπ., πρωτονοτ. Παφλαγονίας, 455
 Ιωάννης, πρωτοσπ., στρ. Βουκελλαρίων (:), 434
 Ιωάννης, πρωτοσπ., στρ. Θρακησίων, 414
 Ιωάννης, πρωτοσπ., ύπ., κριτής Οψικίου, 400
 Ιωάννης, ραΐκτωρ, 187
 Ιωάννης, σακελλ., 207
 Ιωάννης, σταθαροκουβικουλάριος, εκ προσώπου Ανατολικών, 365
 Ιωάννης, σταθαροκουβικουλάριος, χρυσουτελής Χαρσιανού, 474
 Ιωάννης, ύπ. (ή παθ.), πρωτονοτ. Ανατολικών, 369
 Ιωάννης, ύπ., πρωτονοτ. Παφλαγονίας, 454
 Ιωαννίκιος, όσιος, 189, 226
 Ιωσήφ Βρίγγας, παρακοιμώμενος, 187, 256, 283
 Ιωσήφ Επαρρόδιτος, 94
 (Κ;)αβούκης, σταθαροκανδ., κριτής, αναγρ. Χαρσιανού, 473
 Κακίσιος Ανιώτης (του Απν), μάγ., 311, 318, μέγας δουξ Χαρσιανού, 470
 Κάλλιστος Μελισσηνός, σπαθ., τουρμ., δουξ Κολωνείας, 322, 486
 Κάλλιστος, β. πρωτοσπ., κριτής, αναγρ. Παφλαγονίας, 456
 Καλός, β. σταθαροκανδ., πρωτονοτ. Βουκελλαρίων, 439
 Καματερός, εξάκτωρ, κριτής Ιπποδρόμου, Καπαδοκίας, 445
 Καματερός, πρωτοσπ., κριτής Χαρσιανού, 472
 Καματηρός (:), βλ. Ιωάννης
 Καμουλιανός, βλ. Θεόδωρος
 Καμπανάριος - Καμπάνης, βλ. Νικηφόρος
 Καμύτζης (:), πρωτοσπ. επί Χρυσοτριλίνου, τουρμ. Παφλαγονίας, 453
 Κανίδιος, μάρτυρας, 288
 Κανίτες, οικογένεια, 155
 Καραβιτζιώτης, βλ. Θεόδωρος
 Καράμαλλος, βλ. Θεόδωρος (:)
 Καρβέας, πρωτομανδάτωρ στρ. Ανατολικών, 372
 Καρλομάγνος, 74, 289
 Καρτερούκας, βλ. Θεόδωρος
 Κατάκαλος, πατρ., στρ. Λυκανδού, 312, 475
 Κατακαλών Κεκαυμένος, πρωτοσπ., άρχων τάγματος Αρμενιάκων, 115, 129, 379, στρατηλάτης Ανατολής, 83, μάγ., 313, 334, 341, δουξ Αντιοχείας, 313, στρ. (δουξ;) Κολωνείας, Χαλδίας (:), 327, 462, 485-486, κουροπ., 313
 Κατάκυλας, κόμης Οψικίου, 124, 176, 192, 395
 Καταφλώρος, βλ. Γρηγόριος
 Κεκαυμένοι, οικογένεια, 128, 313, βλ. Κατακαλών Κομνηνοί, οικογένεια, 224, 279, 281, βλ. Αλέξιος, Θεόδωρος, Ισαάκιος, Μανουήλ
 Κοντομύτης, βλ. Κωνσταντίνος
 Κορίνθιος, βλ. Γεώργιος
 Κοσμάς, β. στρατών, πρωτονοτ. Παφλαγονίας, 455
 Κοσμάς, κομμεργιάριος, 441
 Κοσμάς, πατρ., κόμης Οψικίου, 172, 394
 Κουρκούες, οικογένεια, 125, 127, 278, 280, βλ.

- Θεόφιλος, Ιωάννης
 Κουρτίκιος Αρμένιος, 159
 Κρατερός, β. πρωτοσπ., στρ. Θρακησιών, 210, 409
 Κρατερός, βλ. Θεόδωρος, Λέων
 Κρατερός, στρ. Ανατολικών, 354
 Κρατερός, στρ. Κιβυρραιωτών, 210
 Κρικορίκις, αδελφός Βασασιού, 332
 Κρικορίκιος, άρχων Ταρών, 293
 Κριτόπουλος, βλ. Βασιλείος
 Κυριακός, πατρ., γενικός λογ. αποθήρης Κολωνείας, Καμάχων, 488
 Κύριλλος, 180
 Κύρος, πατριάρχης Κ/πόλεως, 278
 Κώνστας Β', αυτοκράτορας, 113, 116, 172, 251
 Κωνσταντίνος Α', αυτοκράτορας, 38, 284
 Κωνσταντίνος Δ', αυτοκράτορας, 70, 167, 168, 169, 170, 178
 Κωνσταντίνος Ε', 52, συναυτοκρ., 104, αυτοκράτορας, 41, 43, 50, 60, 71, 72, 73, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 144, 165, 167, 171, 172, 173, 175, 184, 203, 204, 205, 206, 207, 222, 235, 237, 240, 246, 247, 253, 256, 394
 Κωνσταντίνος ΣΤ', αυτοκράτορας, 51, 73, 106, 122, 123, 127, 142, 149, 153, 158, 185, 225
 Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος, αυτοκράτορας, 48, 51, 69, 81, 86, 99, 100, 127, 165, 181, 185, 187, 188, 198, 199, 231, 247, 259, 278, 307, 310, 357, 378, 412
 Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος, πρωτονοτ. Βουκελλαρίων, 439, κριτής Οψικίου, 401, αυτοκράτορας, 217, 232, 310, 313, 318
 Κωνσταντίνος Γ' Δούκας, αυτοκράτορας, 284
 Κωνσταντίνος Ανεμάς, χαρτουλ., επισκεπτής Αρμενιανού, 389
 Κωνσταντίνος Αρτασιός, στρ. Αρμενιανών (:), 378
 Κωνσταντίνος Γαβαλάς, πατρ., ανθύπ., τοποτηρ. Ανατολικών, 371
 Κωνσταντίνος Γαβράς, ανάρτης, 327
 Κωνσταντίνος Γογγύλης, 282
 Κωνσταντίνος Δαλασσηνός, πατρ., κατεπάνω Αντιοχείας, 128, 150
 Κωνσταντίνος Διογένης, πατρ., δουξ Θεσσαλονίκης, 217, στρ. Θρακησιών, 217, 218, 413, συνωμότης, 273
 Κωνσταντίνος Δούκας, πρωτοπρ., πρωτοστράτωρ, στρ. Ανατολικών, 359
 Κωνσταντίνος Δούκας, στρ. Χαρσιανού, 303, 309, 332, 469, ανάρτης, 194, 279, 284, 309
 Κωνσταντίνος εξ Ιουδαίων, όσιος, 97
 Κωνσταντίνος Ευφύης, χαρτουλ. στρατιωτικού, αναγρ. Ανατολικών, 370
 Κωνσταντίνος Κοντομίτης, πατρ., β. πρωτοσπ., στρ. Θρακησιών, 210, 410, 411
 Κωνσταντίνος Λακαπηγός, συναυτοκρ., 127
 Κωνσταντίνος Λεπενδρηγός (:), χαρτουλ., ωριάρχιος του δρόμου (:), Ανατολικών, 372
 Κωνσταντίνος Λιψ, ανθύπ., πατρ., πρωτοσπ., στρ. Χαλδίας (:), 460
 Κωνσταντίνος Μάλεινος, στρ. Καππαδοκίας, 442, 443
 Κωνσταντίνος Νακωλείας, 191
 Κωνσταντίνος Παροσακουτηνός, πρωτοσπ., κατεπάνω Μεσοποταμίας, 318, 480
 Κωνσταντίνος Προμουνδηνός, κριτής Θρακησιών, 233, 417, κριτής Αρμενιανών, 381, κριτής Ανατολικών, 363, πρώτορ Βουκελλαρίων, 437
 Κωνσταντίνος Φαγιτζής, 282
 Κωνσταντίνος Φωκάς, στρ. Σελευκείας, 81
 Κωνσταντίνος Χαγέ, στρ. Κιβυρραιωτών, 217
 Κωνσταντίνος ..., β. πρωτοσπ., χαρτουλ. Θρακησιών, 420
 Κωνσταντίνος, ανθύπ., πατρ., β. πρωτοσπ., στρ. Καππαδοκίας, 442
 Κωνσταντίνος, ανθύπ., πατρ., στρ. Οψικίου, 397
 Κωνσταντίνος, ανθύπ., πατρ., στρ. Παφλαγονίας, 449, εκ προσώπου Παφλαγονίας, 453
 Κωνσταντίνος, ασημρ., κριτής Θρακησιών, 416
 Κωνσταντίνος, β. (πρωτο:)σπαθ., πρωτονοτ. Αρμενιανών, 387
 Κωνσταντίνος, β. πρωτοσπ. επί Χρυσοτρικλίνου, δομ. Οπτιμάτων, 426
 Κωνσταντίνος, β. πρωτοσπ. επί Χρυσοτρικλίνου, κριτής Παφλαγονίας, 451
 Κωνσταντίνος, β. πρωτοσπ., αναγρ. Θρακησιών, 422

- Κωνσταντίνος, β. πρωτοσπ., πρωτονοτ. Καππαδοκίας, 445
- Κωνσταντίνος, β. πρωτοσπ., στρ. Παφλαγονίας, 449
- Κωνσταντίνος, β. πρωτοσπ., στρ. Χαλδίας, 460
- Κωνσταντίνος, β. σπαθ., β. πρωτονοτ. Παφλαγονίας, 455
- Κωνσταντίνος, β. σπαθ., πρωτονοτ. Αρμενιάκων, 386
- Κωνσταντίνος, (β. ;) σπαθ., χαρτουλ. Θρακησίων, 420
- Κωνσταντίνος, β. σπαθαροκανδ., πρωτονοτ. Οπτιμάτων, 430
- Κωνσταντίνος, β. στρ. Θρακησίων, διοικ. Μύρων, 413
- Κωνσταντίνος, βεστάρχης, κριτής βήλου, Θρακησίων, 416
- Κωνσταντίνος, βέστης, κατεπάνω Λυκανδού, 311, 477
- Κωνσταντίνος, δομ. σχολών Ανατολής, 105, 188
- Κωνσταντίνος, επισκεπτής Αρμενιακού, 389
- Κωνσταντίνος, κόμης Παφλαγονίας, 453
- Κωνσταντίνος, μάγ., βέστης, κριτής βήλου, Χαρσιανού, 471
- Κωνσταντίνος, οσιάριος, κριτής Λυκανδού, Σεβαστείας, 311, 333, 476, 491
- Κωνσταντίνος, παρακοιμώμενος, 187, 282
- Κωνσταντίνος, πατρ., ανθύπ., στρ. Παφλαγονίας, 449
- Κωνσταντίνος, πατρ., β. πρωτοσπ., στρ. Αρμενιάκων, 378
- Κωνσταντίνος, πατρ., κριτής Παφλαγονίας, 452
- Κωνσταντίνος, πατρ., ύπ., κριτής, κατεπάνω Μεσοποταμίας, 481
- Κωνσταντίνος, πρωτονοτ., μυστολέκτης, κριτής Καππαδοκίας, 444
- Κωνσταντίνος, πρωτοσπ., αναγρ. Χαρσιανού, 473
- Κωνσταντίνος, πρωτοσπ., κένσορ, κριτής Χαλδίας, Κολωνείας, 487
- Κωνσταντίνος, πρωτοσπ., κριτής Βουκελλαρίων, 435, κριτής Οψικίου, 400
- Κωνσταντίνος, πρωτοσπ., κριτής Ιπποδρόμου, βήλου, Αρμενιάκων, μυστογράφος, 381
- Κωνσταντίνος, πρωτοσπ., κριτής Ιπποδρόμου, Οψικίου, 401
- Κωνσταντίνος, πρωτοσπ., κριτής Χαλδίας, 463
- Κωνσταντίνος, πρωτοσπ., μοδεράτωρ, μέγας χαρτουλ., κριτής βήλου, Ανατολικών, 362
- Κωνσταντίνος, πρωτοσπ., στρ. Καππαδοκίας, 442
- Κωνσταντίνος, (πρωτο;)σπ., στρ. Παφλαγονίας, 449
- Λαγκίνος, πατρ., στρ. Ανατολικών, 71, 351
- Λαζαρόπουλος, βλ. Ιωάννης - Ιωσήφ
- Λάζαρος Γαλησιώτης, όσιος, 145, 217, 223, 226, 227, 228
- Λακαπηνός, βλ. Βασίλειος, Κωνσταντίνος, Ρωμανός
- Λαλάκων, στρ. Αρμενιάκων, 115, 126, 128, 296, 315, 325, 326, 378
- Λάμαρις, έξαρχος, στρ. Θρακησίων (:), 209, 409
- Λεόντιος, πατρ., στρ. Ανατολικών, 69, 71, 351, αυτοκράτορας, 69, 71
- Λεόντιος, β. πρωτοσπ., στρ. Χαλδίας ή Χαρσιανού, 459
- Λεόντιος, πατρ., κόμης Οψικίου, 397
- Λεόντιος, σπαθ., κόμης οψαρίου, 167
- Λεόντιος, στρ. Θρακησίων, 214, 412
- Λεπενδρηγός, βλ. Κωνσταντίνος
- Λέων Γ΄ Ισαυρος, σπαθ., 154, 203, 392, πατρ., στρ. Ανατολικών, 69, 71, 119, 169, 202, 203, 204, 351, αυτοκράτορας, 69, 71, 72, 73, 104, 108, 119, 167, 170, 184, 191, 203, 204
- Λέων Δ΄, αυτοκράτορας, 51, 73, 121, 122, 167, 207
- Λέων Ε΄ Αρμένιος, τουρμ. Φοιδεράτων, 58, 366, στρ. Αρμενιάκων (:), 123, 124, 376-377, υποστρ. Ανατολικών, 57, 354, πατρ., στρ. Ανατολικών, 57, 58, 69, 74, 94, 123, 354, αυτοκράτορας, 69, 74-75, 59, 103, 108, 123, 209, 289
- Λέων ΣΤ΄, αυτοκράτορας, 41, 46, 47, 48, 49, 58, 76, 77, 78, 104, 107, 126, 134, 139, 159, 177, 187, 195, 197, 212, 213, 242, 243, 247, 248, 249, 252, 253, 254, 256, 270, 280, 282, 283, 292, 293, 295, 299, 302, 307, 308, 309, 310, 312, 315, 316, 317, 326, 331, 332, 333, 339, 340, 396
- Λέων Αβαλάντης, 81

- Λέων Αγέλαστος, 127, 198, 378
 Λέων Αποστυπής, στρ., 188
 Λέων Αργυρός, γιος Ευσταθίου, μαργλαβίτης, 303, στρ. Σεβαστείας, 332, 333
 Λέων Αργυρός, τουρμ. Χαρσιανού (;), 159, 300, 303, 473
 Λέων Αρεόβινδος, σπαθαροκανδ., ασημρ., κριτής Χαλδίας, Δεξζηνής, 463
 Λέων Αριανίτης, πρόεδρος, κατεπάνω Οπτιμάτων, 429
 Λέων Εξακονίτης, πρωτονοτ. Οσηκίου, 403, κριτής (πρωτονοτ. ;) Χαλδίας, Δεξζηνής, 464
 Λέων Ιαιοίτης, μάγ., βέσσης, στρ. Βουκελλαρίων, 434, κουροπ., δουξ Αρμενιάκων, 126, 380
 Λέων Κουλούνης, νοτ., στρ. Θρακησίων, 206, 422
 Λέων Κουτζοδάκτυλος, από αββάδων, 206
 Λέων Κρατερός, πατρ., στρ. Ανατολικών, 77, 355
 Λέων Μελισσηνός, πατρ., στρ. Ανατολικών, 85, 358, μάγ., δομ. Δύσεως, 83, 85, στασιαστής, 85, 86
 Λέων Σαραντάπηρος, πατρ., σακελλ., 153
 Λέων Σκληρός, κριτής Ανατολικών, 363, πραιτώρ Βουκελλαρίων, 437, πραιτώρ Οσηκίου, 401
 Λέων Σκληρός, στρ. Πελοποννήσου, 377
 Λέων Συνάδων, 97
 Λέων Φωκιάς, γιος Βάρδα, στρ. Καππαδοκίας, 81, 271, 442, πατρ., στρ. Ανατολικών, 81, 357, δομ. σχολών Δύσεως, 81
 Λέων Φωκιάς, στρ. Ανατολικών (;), 79, 340, 356, μάγ., δομ. σχολών, 74, 79, 80, 339, αντάρτης, 81, 84, 95, 104, 339
 Λέων, ανθύπ., πατρ., εξάκτωρ, κριτής Ιπποδρόμου, Αρμενιακού, 381
 Λέων, ανθύπ., πατρ., κατεπάνω Μεσοποταμίας, 481
 Λέων, ανθύπ., πατρ., στρ. Μεσοποταμίας, 480
 Λέων, αρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας, 282
 Λέων, ασημρ., πρωτονοτ. Μεσοποταμίας, 482
 Λέων, β. βαλνίτωρ, αναγρ. Οσηκίου, 404
 Λέων, β. κανδ., πρωτονοτ. Παφλαγονίας, 454
 Λέων, β. πρωτοοπ. επί Χρυσοτρικλίνου, δομ. Οπτιμάτων, 426
 Λέων, β. πρωτοοπ., κριτής Βουκελλαρίων, 435
 Λέων, β. πρωτοοπ., στρ. Ανατολικών, 79
 Λέων, β. πρωτοοπ., στρ. Αρμενιάκων (αρ. 18), 376
 Λέων, β. πρωτοοπ., στρ. Αρμενιάκων (αρ. 28), 378
 Λέων, β. πρωτοοπ., στρ. Βουκελλαρίων (αρ. 14), 433
 Λέων, β. πρωτοοπ., στρ. Βουκελλαρίων (αρ. 20), 434
 Λέων, β. πρωτοοπ., στρ. Παφλαγονίας, 448
 Λέων, β. πρωτοοπ., στρ. Παφλαγονίας, Ανατολικών ή Ελλάδος (;), 448
 Λέων, β. πρωτοοπ., στρ. Χαλδίας (αρ. 17), 461
 Λέων, β. πρωτοοπ., στρ. Χαλδίας (αρ. 6), 460
 Λέων, β. πρωτοοπ., στρ. Χαρσιανού, 470
 Λέων, β. (;) σπαθ., δομ. Θρακησίων, 419
 Λέων, β. (;) σπαθ., πρωτονοτ. Χαλδίας, 465
 Λέων, β. σπαθ. (ή πρωτοοπ.), πρωτονοτ. Ανατολικών, 369
 Λέων, β. σπαθ., στρ. Βουκελλαρίων, 432
 Λέων (;), β. σπαθ., τουρμ. Δαξυμόνος, 384
 Λέων, β. σπαθ., χαρτουλ. Ανατολικών, 367
 Λέων, βεστάρχης, στρ./δουξ (;) Χαρσιανού, 470
 Λέων, γεωργός, 228
 Λέων, νοτ. Χαλδίας, 465
 Λέων, οσιάκιος, εβδομαδάριος, κριτής Οπτιμάτων, 428
 Λέων, πατρ., ανθύπ., κριτής βήλου, Θρακησίων, 417
 Λέων, πατρ., β. πρωτοοπ., στρ. Χαρσιανού, 470
 Λέων, πατρ., στρ. Ανατολικών, 79, 356
 Λέων, πατρ., στρ. Θρακησίων, 203, 407
 Λέων, ρωμαϊκός, χαρτουλ. Ανατολικών, 368
 Λέων, πρωτοοπ. επί Χρυσοτρικλίνου, κριτής Ιπποδρόμου, Αρμενιακού, 382
 Λέων, πρωτοοπ., επί δεήσεων, κριτής Ανατολικών, 363
 Λέων, πρωτοοπ., κριτής Ανατολικών, 361
 Λέων, πρωτοοπ., κριτής Παφλαγονίας, 284, 450
 Λέων, πρωτοοπ., στρ. Αρμενιάκων, 115, 373
 Λέων, πρωτοοπ., χαρτουλ. Θρακησίων, 420
 Λέων, σπαθαροκανδ., επισκεπτής Μεσανάκτων, 105
 Λέων, σπαθαροκανδ., κριτής Ιπποδρόμου, Μεσοποταμίας, 482

- Λέων, σπαθαροκανδ., πρωτονοτ. Παφλαγονίας, 455
- Λέων, στρ. Αρμενιάκων, 376
- Λέων, τουρμ. Θρακησιών, 205, 419, υποστρ. Θρακησιών, 55, 205, 407, στρ. Θρακησιών, 205, 407
- Λέων, ύπ., κριτής Κολωνείας, 487
- Λέων, ύπ., πρωτονοτ. Αρμενιάκων, 386
- Λέων, ύπ., πρωτονοτ. Χαλδίας, 465
- Λέων, χρυστοελής Χαροισανού, 474
- Λίβανος, βλ. Ιωάννης
- Λιουτπράνδος Κρεμόνας, 273, 275
- Λιπ, βλ. Κωνσταντίνος
- Λουδοβίκος Α' Ευσεβής, 289
- Λουκάς Στυλίου, όοιος, 98, 108, 111
- Λυδός, βλ. Ιωάννης
- Λυκάνθης, πατρ., στρ. Ανατολικών (;), 87, 359
- Μακρεμβολίτης, βλ. Γεώργιος, Θεόδωρος, Ιωάννης
- Μαλακηνός, πρωτοσπ., κριτής Ανατολικών, 362
- Μαλεΐνος, οικογένεια, 86, 101, 196, 198, 271, 319
- Μαλεΐνος, βλ. Ευστάθιος, Κωνσταντίνος, Μιχαήλ, Νικηφόρος
- Μάλεσης, βλ. Βασίλειος
- Μάλεσης, πρωτοσπ., πρωτονοτ. Ανατολικών, 370
- Μάμαντος γένος, 127
- Μάνης, στρ. Βουκελλαριών, 72, 121, 165, 253, 254, 431
- Μανιάκης, βλ. Γεώργιος
- Μανουήλ Ερωτικός, πατρ., 405
- Μανουήλ Κομνηνός, κουροσπ., 335
- Μανουήλ, άρχων Τεκής, 254, 293
- Μανουήλ, β. πρωτοσπ., στρ. Παφλαγονίας, 448
- Μανουήλ, πατρ., β. πρωτοσπ., στρ. Θρακησιών, 214, 412
- Μανουήλ, πρόεδρος, πραιτώρ Αρμενιάκων, 384
- Μανουήλ, πρωτοστράτωρ, 377, πατρ., στρ. Αρμενιάκων, 125, 377, στρ. Ανατολικών (;), 354, μάγ., 280
- Μανουήλ, τουρμ. Λυκανδού, 477
- Μανουήλ ή Μιχαήλ, πατρ., β. πρωτοσπ., στρ. Θρακησιών, 408, 409
- Μαξέντιος, βλ. Στέφανος
- Μαρία Νέα, οσία, 115
- Μαρία, σύζυγος Κωνσταντίνου ΣΤ', 123, 149, μοναχή, 123
- Μαριανός, δομ. σχολών, 396
- Μαριανός, πατρ., στρ. Ανατολικών, 71, 352
- Μαριανός, σπαθ., χαρτουλ. Βουκελλαριών, 438
- Μαρίνος, mag. mil. per Thracias, 58
- Μαρίνος, πατρ., στρ. Αρμενιάκων, 376
- Μαρίνος, πρώτος των Αψιδών, 392
- Μαρίνος ή Μαριανός, έξαρχος (;), κόμης Οψικίου, πατριώκος, 392
- Μαρκιανός, αυτοκράτορας, 119
- Μασαλμάς, άραβος στρ., 103, 104, 141, 158, 203
- Ματθαίος Αρεόβινδος, μέγας ασπικρ., κριτής Χαλδίας, Δερζηνής, 464
- Μαυριανός (;), στρ. Αρμενιάκων, 114
- Μαυρίκιος (;), β. πρωτοσπ., στρ. Ανατολικών, 353
- Μαύριξ, βλ. Μιχαήλ
- Μαύροι, οικογένεια, 231
- Μαυρόπουλος, βλ. Ιωάννης
- Μαχαράς, μεράρχης Χαροισανού, 300, 473
- Μαχητάριος, βλ. Βασίλειος
- Μεθόδιος Α', πατριάρχης Κ/πόλεως, 186
- Μεθόδιος Περγάμου, 221
- Μεθόδιος, 180
- Μεθόδιος, πρωτοσπ., πρωτονοτ. Λυκανδού, 478
- Μελέτιος, μοναχός, ιατρός, 165, 200
- Μελίας, φυγάς, 302, τουρμ. Ευφρατείας, 308, 309, 310, 473, πατρ., στρ. Λυκανδού, 307, 308, 309, 310, 319, 475, μάγ. 308, 313, 333
- Μελισσηνοί, οικογένεια, 188, βλ. Θεόγνωστος, Θεόδοτος, Θεόφιλος, Κάλλιτος, Λέων, Μιχαήλ, Νικηφόρος
- Μελίχ, 104
- Μεσονύκτης, βλ. Θεοδόσιος
- Μητροφάνης Σμύρνης, 225
- Μιζίχιος - Gnuni, στρ., 117
- Μιζίχιος - Μεξεύχιος - Mezezius, στρ. Ανατολικών (;), 70, 89, 117, 351
- Μίττας, βλ. Ιωάννης
- Μιτυληναίος, βλ. Ιωάννης, Χριστόφορος
- Μιχαήλ Α' Ραγκαβές, αυτοκράτορας, 57, 74, 124,

- 175, 209
- Μιχαήλ Β', κόμης κόρτης Ανατολικών, 372, αυτοκράτορας, 45, 46, 47, 49, 50, 52, 59, 71, 75, 76, 94, 119, 123, 124, 126, 168, 175, 176, 186, 191, 193, 210, 237, 247, 249, 255-256, 276, 285, 287, 288, 289, 316, 317, 322, 353
- Μιχαήλ Γ', συναυτοκρ., 316, αυτοκράτορας, 45, 55, 77, 78, 159, 193, 210, 211, 212, 225, 241, 251, 252, 272, 282, 290, 295, 325
- Μιχαήλ Δ', αυτοκράτορας, 105, 278, 282, 284
- Μιχαήλ Ε', αυτοκράτορας, 188
- Μιχαήλ ΣΤ', αυτοκράτορας, 87, 88, 102, 303, 313, 341
- Μιχαήλ Ζ', αυτοκράτορας, 211
- Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος, αυτοκράτορας, 250
- Μιχαήλ Βαρύς, μάγ., μέγας χαρτουλ., κριτής Ιπποδρόμου, Βουκελλαρίων, 436
- Μιχαήλ Βούρτζης, 88, 102, μάγ., βέσσης, βεστάρχης, στρ. Ανατολικών, 359
- Μιχαήλ Βούρτζης, τοπάρχης Καππαδοκίας, Χώματος, 443
- Μιχαήλ Δοκλειανός, κατεπάνω Ιταλίας, 217
- Μιχαήλ Δούκας, πρωτοσπ., μέγας νότ. (;) ... Χαρσιανού, 474
- Μιχαήλ Εξαμυλίτης, κένσωρ, κριτής Παφλαγονίας, 452
- Μιχαήλ Κηρουλάριος, πατριάρχης Κιπόμεως, 146
- Μιχαήλ Λαχανοδράκων, στρ. Θρακησίων, 72, 73, 121, 205, 206, 207, 209, 225, 226, 408, μάγ., 208
- Μιχαήλ Μαλείνος, όσιος, 272
- Μιχαήλ Μαύριξ, πρόεδρος, δουξ Βουκελλαρίων, 434
- Μιχαήλ Μελισσηνός, πατρ., στρ. Ανατολικών, 72, 121, 351
- Μιχαήλ Μονοκαρίτης, πρωτοσπ., χαρτουλ. Παφλαγονίας, 454
- Μιχαήλ Ναβατηνός, επισκεπτής Οπιμάτων, Δορυλαίου, 429
- Μιχαήλ Ραδηνός, κριτής Θρακησίων, 233, 416, πρόεδρος, πραιτωρ Θρακησίων, 418
- Μιχαήλ Σαρωνίτης, αναγρ., Χαλδίας, Δερεξηνής, 467
- Μιχαήλ Τορνίνης, πρωτοσπ., κριτής Ιπποδρόμου, Ανατολικών, 364
- Μιχαήλ Χρυσός, χαρτουλ., πρωτονοτ. Θρακησίων, 422
- Μιχαήλ Ψελλός, 129, 180, 200, 219, 240, 257, 334
- Μιχαήλ, αναγρ. Χαλδίας, Δερεξηνής, Ταρών, 466
- Μιχαήλ, ανθύπ., πατρ., στρ. Χαλδίας, 461
- Μιχαήλ, ασηκρ., β. νοτ. ειδικού λόγου, κριτής Καππαδοκίας, 444
- Μιχαήλ, ασηκρ., κριτής Χαλδίας, Δερεξηνής, 464
- Μιχαήλ, ασηκρ., πρωτονοτ. Ανατολικών, 370
- Μιχαήλ, β. βεστίτωρ, πρωτονοτ. Παφλαγονίας, 454
- Μιχαήλ, β. κανδ., εκ προσώπου Καππαδοκίας, 445
- Μιχαήλ, β. οσιάριος, πρωτονοτ. Παφλαγονίας, 455
- Μιχαήλ, β. πρωτοσπ., επί οικειικών, επόπτης Θρακησίων, 423
- Μιχαήλ, β. πρωτοσπ., κατεπάνω Παφλαγονίας, 447
- Μιχαήλ, β. πρωτοσπ., στρ. Θρακησίων ή Θράκης, 411
- Μιχαήλ, β. πρωτοσπ., στρ. Καππαδοκίας, 442
- Μιχαήλ, β. πρωτοσπ., στρ. Κολωνείας, 485
- Μιχαήλ, β. πρωτοσπ., στρ. Παφλαγονίας (αρ. 10), 449
- Μιχαήλ, β. πρωτοσπ., στρ. Παφλαγονίας (αρ. 11), 449
- Μιχαήλ, β. σπαθ., β. νοτ., αναγρ. Λυκανδού, 478
- Μιχαήλ, β. σπαθ., επείκτης κορχύλης Θρακησίων, 423
- Μιχαήλ, β. σπαθαροκανδ., χαρτουλ. Παφλαγονίας, 453
- Μιχαήλ, βεστάρχης, κατεπάνω Μεσοποταμίας, 481
- Μιχαήλ, βέσσης ή βεστάρχης, πρωτονοτ. Παφλαγονίας, 455
- Μιχαήλ, βέσσης, κριτής Ιπποδρόμου, Χαρσιανού, 472
- Μιχαήλ, βέσσης, ύπ., κριτής Ιπποδρόμου, Χαρσιανού, 472
- Μιχαήλ, διοικ. Νεοκαισαρείας, 467
- Μιχαήλ, εκ προσώπου Οπιμάτων, 428

- Μιχαήλ, κριτής Θρακησίων, 417
 Μιχαήλ, κριτής Οπτιμάτων, 429
 Μιχαήλ, ο του Ευθυμίου, μάγ., βέστης, κριτής Θρακησίων, 417
 Μιχαήλ, πατρ., χαρτουλ. γενικού λογοθεσίου, κριτής Καππαδοκίας, 444
 Μιχαήλ, πρωτοβεστιάριος, πρωτονοτ. Παφλαγονίας, 454
 Μιχαήλ, πρωτοσπ., 230-231
 Μιχαήλ, πρωτοσπ., εκ προσώπου Καππαδοκίας, 445
 Μιχαήλ, πρωτοσπ., κριτής Ανατολικών, 364
 Μιχαήλ, πρωτοσπ., κριτής Παφλαγονίας, 452
 Μιχαήλ, πρωτοσπ., πρωτονοτ. κοιτώνος, κριτής Βουκελλαρίων, 436
 Μιχαήλ, σπαθαροκανδ. επί μεγάλης εταιρείας, αναρχ. Παφλαγονίας, 456
 Μιχαήλ (:), σπαθαροκανδ., β. νοτ., άρχων Νικαίας, 405
 Μιχαήλ, σπαθαροκανδ. επί Χρυσοστρωκλίνου, βασιλικός Οπτιμάτων, 430
 Μιχαήλ, σπαθαροκανδ., ασχηρ., κριτής Καππαδοκίας, 444
 Μιχαήλ, ύπ., κριτής Ιπποδρόμου, Ανατολικών, 364
 Μιχαήλ, ύπ., πρωτονοτ. Αρμενικών, 387
 Μιχαήλ, χαρτουλ. δρόμου Χαρσιανού, 474
 Μιχαήλ, χαρτουλ., πρωτονοτ. Παφλαγονίας, 453
 Μιχαήλ, χρυσοτελής Κολωνείας, 488
 Μονοκαρίτης, βλ. Μιχαήλ
 Μονομάχος, βλ. Κωνσταντίνος, Νικηφόρος
 Μονώτης, βλ. Θεοφάνης
 Μουδάφαρ, γιος Μανουήλ άρχοντος Τετής, 293
 Μουσελέ - Μουσουλέμ - Μωσηλέ, οικογένεια, 86, 94, 101, 111, 198, 241, βλ. Αλέξιος, Ρωμανός
 Μουσαιλικής ή Μουσουλικής, τουρμ. Μεσοποταμίας, 317, 482, στρ. Κεφαλληνίας, 317
 Μωροχαρζάνης, κριτής Βουκελλαρίων, 250, 435
 Μωροχαρζάνιοι, οικογένεια, 250
- Ναβατηγός, βλ. Μιχαήλ
 Ναροτής, κουβικουλάριος, 186
 Νάσαρ, ναύαρχος, 254
- Νάσαρ, στρ. Βουκελλαρίων, 125, 193, 249, 252, 254, 433
 Νασίρ (:), σπαθ., τουρμ. Φοιδεράτων, 366
 Νικαίας, τουρμ. Ανατολικών, 365
 Νικήτας Αλωπός, πατρ., κριτής Ανατολικών, 364, πρωτονοτ. Ανατολικών (:), 370
 Νικήτας Δαβίδ Παφλαγών, 281, 282
 Νικήτας Μηδικίου, 103
 Νικήτας Ξυλνιτής, μάγ., 167
 Νικήτας ο του κατά Φλώρον, σπαθαροκανδ., εκ προσώπου Θρακησίων, 419
 Νικήτας πατριός, στρ. Σικελίας, 280, όσιος, 241
 Νικήτας Χαλκούτζης, πρωτοσπ., επισκεπτής Μαϊάνδρου, 232
 Νικήτας, ασχηρ., κριτής Κολωνείας, 487
 Νικήτας, β. κανδ., πρωτονοτ. Οπτιμάτων, 430
 Νικήτας (:), β. πρωτοσπ. επί Χρυσοστρωκλίνου, στρ. Καππαδοκίας, 442
 Νικήτας (:), β. πρωτοσπ., στρ. Βουκελλαρίων, 253, 432
 Νικήτας, β. πρωτοσπ., στρ. Παφλαγονίας, 449
 Νικήτας (:), β. πρωτοσπ., στρ. Παφλαγονίας, 448
 Νικήτας, β. πρωτοσπ., στρ. Χαρσιανού, 469
 Νικήτας, β. σπαθ., δουξ Χαλδίας, 462
 Νικήτας, β. σπαθ., στρ. Θρακησίων, 205, 407
 Νικήτας, β. σπαθαροκανδ., χαρτουλ. Αρμενικών, 385
 Νικήτας, γιος Αρταβάδου, 115, στρ. Αρμενικών, 120, 374, μονοστρ., 120
 Νικήτας, δικαστής (κριτής) Μεσοποταμίας, 482
 Νικήτας, επόπτης Αρμενικών, 389
 Νικήτας, κόμης Οψικίου, 172, 174, 393
 Νικήτας, κουβουκλείσιος, στρατευτής Οψικίου, 404
 Νικήτας, κριτής Θρακησίων, 417
 Νικήτας, μάγ., 188
 Νικήτας, πατρ., πρωτοσπ., δομ. φιβ(εράτου) τάγματος, 367
 Νικήτας, πρμικήριος, (β.:) νοτ. δρόμου, κριτής Χαλδίας, 464
 Νικήτας, πρωτοβέστης, κριτής Ανατολικών, 364
 Νικήτας, πρωτοσπ. επί Χρυσοστρωκλίνου, κριτής Θρακησίων, 417

- Νικίτας, πρωτοσπ., αναγρ. Οψικίου, 404
- Νικίτας, πρωτοσπ., κριτής Ιπποδρόμου, Αρμενιάκων, 380
- Νικηφόρος Α΄, αυτοκράτορας, 39, 40, 51, 55, 64, 65, 74, 109, 123, 124, 251, 316, 317, 375
- Νικηφόρος Α΄, πατριάρχης Κ/πόλεως, 45, 281
- Νικηφόρος Β΄ Φωκάς, πατρ., στρ. Ανατολικών, 69, 79, 81, 83, 357, δομ. σχολών, 79, 81, στρ. αυτοκράτωρ, 82, 216, δομ. σχολών Ανατολής, 81, 257, αυτοκράτορας, 49, 69, 80, 82, 83, 88, 187, 199, 232, 253, 256, 273, 275, 303, 312, 313, 318, 327
- Νικηφόρος Γ΄ Βοτανειάτης, 88, 102, κουροπ., στρ./δουξ Ανατολικών, 69, 88, 360, αυτοκράτορας, 69, 88, 89, 98
- Νικηφόρος Αντίοχος, πρόεδρος, στρ./δουξ Ανατολικών (;), 359
- Νικηφόρος Βασιλάκης (Βασιλάκιος), δουξ (ή κατεπάνω) Παφλαγονίας, 450
- Νικηφόρος Βρυένιος, καίσαρ, 284
- Νικηφόρος Καμπανάριος - Καμπάνης, κριτής Θρακησίων, 233, 415
- Νικηφόρος Μαλείνος, στρ./στρατηλάτης, 77, 78, 194, 196
- Νικηφόρος Μελισσηνός, πρωτοσπ., μονοστρ. Ανατολικών, 360, καίσαρ, 188
- Νικηφόρος Μηδικίου, 118, 185, 190, 239
- Νικηφόρος Μύλητου, όσιος, 228, 232, 256
- Νικηφόρος Μονομάχος, κριτής Αρμενιάκων, 382
- Νικηφόρος Ξιρίας, πατρ., στρ. Ανατολικών, 86, 87, 273, 358
- Νικηφόρος Ουρανός, μάγ., 145, 211
- Νικηφόρος Παλαιολόγος, δουξ Μεσοποταμίας, 481
- Νικηφόρος Πασιδάς, στρ. Θρακησίων, 82, 216, 412
- Νικηφόρος Πρωτεύων, κριτής Θρακησίων, 415
- Νικηφόρος Σπανόπουλος, πρωτονοτ. Αρμενιάκων, 387
- Νικηφόρος Φωκάς ο παλαιός, στρ. Θρακησίων, 194, 212-213, 339, 410, στρ. Χαρσιανού, 194, 213, 271, 301, 309, 339, 469, μονοστρ., 194, 213, 271, 301, 339, δομ. σχολών, 107, 177, 194, 213
- Νικηφόρος Φωκάς, γιος Βάρδα, αντάτης, 86, 87, 273
- Νικηφόρος, β. πρωτοσπ., στρ. Χαρσιανού, 470
- Νικηφόρος, β. πρωτοσπ., στρ. Χοζάνου, 347
- Νικηφόρος, β. σπαθ., κόμης κόρης Βουκελλαρίων, 438
- Νικηφόρος, β. σπαθ., χαρτουλ. Ανατολικών, 368
- Νικηφόρος, β. σπαθαροκανδ., στρ. Χαρσιανού, 469
- Νικηφόρος, β. σπαθαροκανδ., χαρτουλ. Βουκελλαρίων, 438
- Νικηφόρος, γιος Αρταβάδου, 115
- Νικηφόρος, ηγούμ. Σεβαστή, 91, 182
- Νικηφόρος, ο του Ευθυμίου, κριτής Θρακησίων, 415
- Νικηφόρος, πατρ., στρ. Αρμενιάκων, 122, 375
- Νικηφόρος, πατρ., στρ. Βουκελλαρίων, 253, 432
- Νικηφόρος, πρόεδρος, κριτής Οψικίου, 401
- Νικηφόρος, πρόεδρος, πραιτωρ Ανατολικών, 364
- Νικηφόρος, πρωτοκουράτωρ Μεσανάκτων, 105
- Νικηφόρος, πρωτοσπ., εκ προσώπου στρ. Οπτιμάτων, 428
- Νικηφόρος ή Νικίτας, πατρ., β. πρωτοσπ., στρ. Θρακησίων, 409
- Νικόλαος Α΄ Μυστικός, πατριάρχης Κ/πόλεως, 79, 93, 110, 147, 187, 282
- Νικόλαος Αρεοβιδηνός, σπαθαροκανδ., πρωτονοτ. Χαλδίας, 466
- Νικόλαος Ημιλόγος, σπαθαροκανδ., πρωτονοτ. Παφλαγονίας, 456
- Νικόλαος Ραδηνός, β. πρωτοσπ., κριτής Λυκανδού, 477
- Νικόλαος Σκληρός, βέτσης, κριτής Βουκελλαρίων, 435
- Νικόλαος Σπανόπουλος, κριτής Ιπποδρόμου, Οπτιμάτων, 429
- Νικόλαος, ανθύπ., πατρ., πρωτοσπ., στρ. Ανατολικών, 360
- Νικόλαος, β. πρωτοσπ. επί Χρυσοτρικλίνου, στρ. Μεσοποταμίας, 479
- Νικόλαος, β. (πρωτο-)σπ., επί οικειακών, αναγρ. Χαρσιανού, 473
- Νικόλαος, β. βεστίτωρ, σκριβας, κατεπάνω

- Παφλαγώνων, 447
 Νικόλαος, β. κανδ., πρωτονοτ. Οπτιμάτων, 430
 Νικόλαος, β. πρωτοσπ. επί μαγκλαβίου, αναγρ. Χαρσιανού, 474
 Νικόλαος, β. πρωτοσπ., δομ. Οπτιμάτων, 426
 Νικόλαος, β. σπαθ., χαρτουλ. Οπτιμάτων, 430
 Νικόλαος, β. σπαθ., χαρτουλ. Οψικίου, 402
 Νικόλαος, β. σπαθαροκανδ., πρωτονοτ. Ανατολικών, 369
 Νικόλαος, δημοσιώνης Χαλδίας, 296, 468
 Νικόλαος, δομ. σχολών Ανατολής, 83
 Νικόλαος, εκ προσώπου Οπτιμάτων, 428
 Νικόλαος, ευνούχος, δομ. σχολών Ανατολής, 83
 Νικόλαος, κριτής Χαλδίας, 464
 Νικόλαος, μάγ., στρ. Θρακησίων, 413
 Νικόλαος, πατρ., κατεπάνω Μεσοποταμίας, 481
 Νικόλαος, πατρ., κριτής Θρακησίων, 417
 Νικόλαος, πατρ., κριτής Ιπποδρόμου, Θρακησίων, 417
 Νικόλαος, πρωτονοτ. Θρακησίων, 422
 Νικόλαος, πρωτοσπ., θεομογράφος, κριτής επί του Ιπποδρόμου Χαλδίας, 464
 Νικόλαος, σπαθαροκανδ., χρυσοτελής Θρακησίων, 423
 Νικόλαος, χαρτουλ., πακτωτής Παφλαγονίας, 454
 Νικόλαος, χαρτουλ., χρυσοτελής Θρακησίων, 424
 Νικουλιτσάς Δελφινάς, επαναστάτης, 143
- Ξέρξης, 281
 Ξηρός, βλ. Βασιλείος
 Ξηρός, κριτής Θρακησίων, 233, 418, πραιτώρ Θρακησίων, 418
 Ξυρίας, βλ. Νικηφόρος
 Ξυφλίνοι, οικογένεια, 287
 Ξυλέας, βλ. Ιωάννης
 Ξυλινίτης, βλ. Νιζάτας
 Ολβιανός, στρ. Αρμενιάκων, 124, 192, 377
 Ορέσσης Χαροϊανίτης, στρ. Μεσοποταμίας, 309, 315, 317, 479
 Ορέσσης, άγιος, 137
 Ουαλεριανός, μάγιστρος, 288
 Ουάλης, αυτοκράτορας, 262
 Ουρανός, βλ. Νικηφόρος, Συμείων
- Ουρσέλιος - Roussel de Bailleul, 129, 328
- Παγκράτιος, (πατρ.), 293
 Παγκρατούκας, ικανάτος, στρ. Βουκελλαρίων, 254, 255, 433
 Παδιάτης, βλ. Χριστόφορος
 Παζουνής, αδελφός Βασασακίου, 332
 Παλα(ι)στινός - Παλατινός, βλ. Βασιλείος
 Παλαιολόγος, βλ. Μιχαήλ, Νικηφόρος
 Πανέας, βλ. Γρηγόριος
 Πανθήριος Σκληρός, β. πρωτοσπ., στρ. Θρακησίων, 214, 218, 413, στρ. Λυκανδού, 214, 475, δομ. σχολών, 214
 Πάρδος, ασπικρ., πρωτονοτ. Θρακησίων, 422
 Παρασκευασηνοί, οικογένεια, 150, 231, βλ. Κωνσταντίνος
 Παστιλάς, βλ. Νικηφόρος
 Πασχάλιος, β. πρωτοσπ., πρωτονοτ. Αρμενιάκων, 387
 Παύλος Λάτρους, όσιος, 228
 Παύλος, βασιλικός Οψικίου, 405
 Παύλος (ι), β. σπαθ., στρ. Θρακησίων, 411
 Παύλος, πατρ., κόμης Οψικίου, 174, 235, 393
 Παύλος, πρωτοσπ., κριτής Ιπποδρόμου, Θρακησίων, 415
 Παύλος, στρ. Αρμενιάκων, 120, 133, 374
 Παύλος, ύπ., διοικ. Ανατολικών, 371
 Περίνος ο Βραχύς, 310
 Πετάρης, πρωτοσπ., αναγρ. Ανατολικών, 370
 Πέτρος (ι) Αργυρός, πατρ., στρ. Χαλδίας, 461
 Πέτρος Ατρώας, 223, 226, 242
 Πέτρος Γου..., βέσπης, κριτής Λυκανδού, 312, 476
 Πέτρος Γυμνός, βέσπης, κριτής Λυκανδού, 477, κριτής Θρακησίων, 233, 418
 Πέτρος Σερβλίας, μάγ., βέσπης, κριτής βήλου, Οψικίου, 401
 Πέτρος Χρυσοβέργης, πατρ., κριτής βήλου, Χαρσιανού, 471
 Πέτρος, ασπικρ., κριτής Θρακησίων, 418
 Πέτρος, β. ανθύπ., στρ. Θρακησίων, 411
 Πέτρος, β. πρωτοσπ., δομ. Οπτιμάτων, κατεπάνω Ιβήρων, 426
 Πέτρος, β. πρωτοσπ., κριτής Βουκελλαρίων, 435

- Πέτρος, β. πρωτοσπ., κριτής, [Κ]απ[παδοκίας], 444
- Πέτρος, β. σταθαροκανδ., επί οικειακών, αναγρ. Θρακησίων, 422
- Πέτρος, ηγούμ. μονής Γουλαίου, 109
- Πέτρος, κατεπάνω Μεσοποταμίας, 480
- Πέτρος, μάγ., 166, 171, 394
- Πέτρος, πατρ., β. πρωτοσπ., κόμης Οψικίου, 171, 393
- Πέτρος (·), πατρ., β. πρωτοσπ., στρ. Ανατολικών, 71, 352
- Πέτρος, πρωτοσπ., επί οικειακών, πρωτοντο. Βουκελλαρίων, 439
- Πέτρος, πρωτοσπ., κριτής Ιπποδρόμου, βήλου, Βουκελλαρίων, 435
- Πέτρος, στρατοπεδάρχης, 82, δομ. Δύσεως, 83,
- Πέτρος, τσάρος Βουλγαρίας, 127
- Πέτρος, ύπ., κριτής βήλου, Κολωνείας, 487
- Πετρωνάς Βοίλας, πρωτοσπ., κατεπάνω Νικοπόλεως, 487
- Πετρωνάς, ανθύπ., πατρ., β. πρωτοσπ., κόμης Οψικίου, 395
- Πετρωνάς, πατρ., κόμης Οψικίου, 173, 174, 393
- Πετρωνάς, πατρ., στρ. Θρακησίων, 77, 125, 126, 151, 193, 210, 225, 410, δομ. σχολών, 276, 396
- Πηγάνης, βλ. Γεώργιος
- Πηγάσιος, στρ., 405
- Πλάτων Σακκουδίωνος, 174
- Πνύμιος ο Ίβηρ, στρ. Χαρσιανού (·), 303, 470
- Πόθος Αργυρός, μαγγλαβίτης, 303, πατρ., δομ. εξκουβιτόρων, 166
- Πόθος, β. πριμικήμιος επί κοιτώνος, κατεπάνω Χαλδίας, 465
- Πόθος, β. πρωτοσπ., στρ. Χαλδίας, 460
- Πόθος, βέστης, κριτής βήλου, Παφλαγονίας, 452
- Πόθος, κοιτωνίτης, δικαστής Χαλδίας, 465
- Πολύευκτος, μάγ., κριτής βήλου, πραιτώρ Οψικίου, 401
- Πολύευκτος, πατριάρχης Κ/πόλεως, 327
- Πομπήσιος, 321, 323
- Πουλχερία, αυτοκράτειρα, 119
- Προμουνηδνός, βλ. Ιωάννης, Κωνοταντίνος
- Προουσιάνος ο Βούλγαρος, στρ. Βουκελλαρίων, 249, 253, 255, 434
- Πρωτεύων, βλ. Θεόδωρος, Νιζηφόρος
- Ραβδούχος, βλ. Ιωάννης
- Ραδηνόι, οικογένεια, 108, βλ. Ιωάννης, Μιχαήλ, Νικόλαος
- Ροβέρτος Κρισπίνος, 328
- Ρούφος, πρωτοστράτωρ Οψικίου, 164, 169, 202, 398
- Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός, αυτοκράτορας, 74, 81, 84, 127, 186, 196, 197, 198, 214, 218, 295, 296, 297, 326, 332, 333
- Ρωμανός Β΄, αυτοκράτορας, 81, 186, 241
- Ρωμανός Γ΄ Αργυρός, αυτοκράτορας, 94, 105
- Ρωμανός Δ΄ Διογένης, 273, αυτοκράτορας, 143, 150, 182, 304, 313, 328, 329, 334, 335
- Ρωμανός Αργυρός, κριτής Οψικίου, 399
- Ρωμανός Αργυρός, στρ., 80, 357
- Ρωμανός Γενέσιος, πατρ., ύπ., μέγας χαρτουλ., κριτής βήλου, Βουκελλαρίων, 437
- Ρωμανός Μουσελέ, μάγ., 94, 100, 111, 198
- Ρωμανός Σαρωνίτης, μάγ., 100, 187, 198, 357
- Ρωμανός Σκληρός, 101, μάγ., στρ. Θρακησίων, 217, 218, 413, πρόεδρος, 87-88, 102, πρόεδρος, δομ. σχολών Δύσεως, δουξ Ανατολικών, 359
- Ρωμανός Σκληρός, πρωτοσπ., 101
- Ρωμανός, β. πρωτοσπ., στρ. Μεσοποταμίας, 480
- Ρωμανός, πατρ., στρ. Ανατολικών, 353
- Ρωμανός, πρωτοβεστάρχης, κατεπάνω Αμασειάς, δουξ (·), 380
- Ρωμανός, πρωτοσπ., κριτής Ιπποδρόμου, Οψικίου, 401
- Ρωμανός, πρωτοσπ., ύπ., β. νοτ., κριτής Οπτιμάτων, 428
- Σαβώριος Περσογενής, στρ. Αρμενιάκων, 113, 114, 115, 116, 373, επαναστάτης, 156
- Σαλβάς, βλ. Θεοφύλακτος
- Σαλός(·), βλ. Ιωάννης
- Σαμωνιάς, πατρ., παρακοιμώμενος, 58, 242, 256, 282
- Σαραντάτσηχοι, οικογένεια, 153, βλ. Λέων
- Σαρωνίτης, βλ. Μιχαήλ, Ρωμανός

- Σεναχειρήμ, πατρ., στρ. Καππαδοκίας, 334, 443
 Σερβλίας, βλ. Πέτρος
 Σέργιος Εξαμύλης, βέστης, κριτής βήλου, Θρακισίων, 233, 418
 Σέργιος ο Νικητιάτης, μάγ., 241, 278
 Σέργιος, αρεσιάρχης, 325
 Σέργιος, β. πρωτοσπ., κριτής Ιπποδρόμου, Οψικίου, 399
 Σέργιος, β. σπαθ., τοποτηρ. Οψικίου, 172, 404
 Σέργιος, κριτής Θρακισίων, 416
 Σέργιος, πρωτοσπ., έπαρχος, κριτής Ανατολικών, 362
 Σέργιος, στρατηλάτης, 116
 Σινωπίτης, βλ. Δανύλ
 Σισίνιος, β. πρωτοσπ., στρ. Παφλαγονίας, 448
 Σισίνιος, πατρ., στρ. Αρμενιάκων, 375
 Σισίνιος, πατρ., στρ. Λυκανδού, 311, 475
 Σισίνιος, στρ. Σάμου, 379
 Σισσίνιος (Ρενδάκις), 351
 Σισσίνιος ή Σισσιάνκιος, πατρ., στρ. Θρακισίων, 201, 203, 204, 205, 407
 Σκληροί, οικογένεια, 48, 214, 218, 377, βλ. Βάρδας, Βασίλειος, Λέων, Νικόλαος, Πανθήριος, Ρωμανός
 Σολόμων, δομ., 236
 Σπανόπουλος, βλ. Θεόδωρος, Ιωάννης, Νικηφόρος, Νικόλαος
 Σπληνάριος, βλ. Βασίλειος
 Σπογγάριος, βλ. Θεόδωρος
 Σταυράκιος (:), β. σπαθ., (πρωτο)νοτ. Παφλαγονίας, 454
 Σταυράκιος, πατρ., λογ. δρόμου, 208, 255, 262
 Σταυράκιος, σπαθ., κόμης κόρτης Οψικίου, 404
 Σταυράκιος, συναυτοκρ., 316
 Στεμ[νιτζι]ότ[ης] (:), βλ. Στέφανος
 Στέφανος Α', πατριάρχης Κ/πόλεως, 212
 Στέφανος Κυζίκου, 184
 Στέφανος Μαξέντιος, στρ., 301
 Στέφανος Νέος, όσιος, 240
 Στέφανος ο Αλεξανδρινός, 268
 Στέφανος Στεμ[νιτζι]ότ[ης] (:), β. πρωτοσπ. επί Χρυσοτριλίνου, επόπτης Θρακισίων, 423
 Στέφανος, ασηγρ., κριτής Λυκανδού, 477
 Στέφανος, β. πρωτοσπ. επί μεγάλης εταιρείας, επόπτης Παφλαγονίας, 456
 Στέφανος, επόπτης ή επισκοπεπίτης Παφλαγονίας, 457
 Στέφανος, από υπάτων, πατριάρχης, στρατ. λογοθέτης και γενικός κοιμημερκιάρχης αποθήκης Παφλαγονίας, 447
 Στέφανος, πρωτοβέστης, οικιστικός νέων ορθόσεων, κριτής Αρμενιάκων, 383
 Στέφανος, πρωτοκένταρχος Βουκελλαρίων, 440
 Στέφανος, πρωτοσπ. επί Χρυσοτριλίνου, ασηγρ., πρωτονοτ. Αρμενιάκων, 387
 Στέφανος, πρωτοσπ., ασηγρ., κριτής Αρμενιάκων, 382
 Στέφανος, πρωτοσπ., αυγουστάλιος, κριτής Οψικίου, 399
 Στέφανος, υπ., πρωτονοτ. Κολωνείας, 489
 Στέφανος ή Στυλιανός, δρουγγάριος Οψικίου, 402
 Στρατήγιος, β. κανδ., παραφιλάξ Νικαίας, 404
 Στρατήγιος, δομ. εξκουβιτόρων, 166
 Συμβάτιος, λογ. δρόμου, 193, 211, στρ. Θρακισίων, 78, 193, 210, 211, 280, 282, 410, αντάρτης, 78, 193, 194, 195, 197, 211, 280, 396
 Συμεών Αμπελάς, 228-229
 Συμεών Νέος Θεολόγος, 283
 Συμεών Ουρανός (:), βεσπάρχης, κένσωρ, κριτής Καππαδοκίας, 445
 Συμεών, αδελφός Θεοδώρου παιδαγωγού, 188
 Συμεών, β. κανδ., παραφιλάξ Νικαίας, 405
 Συμεών, β. πρωτοσπ., αναγρ. Αρμενιάκων, 388
 Συμεών, β. σπαθ., β. πρωτοσπ., στρ. Θρακισίων, 411
 Συμεών, δομ. σχολών Ανατολής, 83
 Συμεών, εκ προσώπου Παφλαγονίας, 452
 Συμεών, πρωτοσπ., πρωτονοτ. δρόμου, αναγρ. Αρμενιάκων, 388
 Συμεών, πρωτοσπ., πρωτονοτ. Παφλαγονίας, 455
 Συναθηνοί, οικογένεια, 108
 Σωφρόνιος, πατρ., στρ. Θρακισίων, 205, 407
 Ταράσιος, πατριάρχης Κ/πόλεως, 45
 Ταρωνίτης, βλ. Γρηγόριος
 Τατζάτης ή Τατζάτιος, στρ. Βουκελλαρίων, 73,

- 121, 207, 254, 255, 431
 Τατζάτης ο Αρμενίος, 293, αντίρτης, 296
 Τετραγωνίτης, σπαθαροκανδ., κριτής Χαλδίας, 464
 Τζανίων, 325, 488
 Τζάντζης, βλ. Χριστόφορος
 Τζάντζης, στρ. Μακεδονίας, 396
 Τζιμοκίης, βλ. Ιωάννης
 Τζιθίων, βλ. Ιωάννης
 Τζίττας (Ζίττας), mag. mil. per Armeniam, 115, 117
 Τζοτζίκιος, βλ. (Φέρ)σης
 Τιβέριος, αδελφός Κωνσταντίνου Δ', 70
 Τιμητής, βλ. Θεόδωρος
 Τορνίκης, βλ. Μιχαήλ
 Τορνίκιος Άσπορος (:), πρωτοσπ., στρ. Καππαδοκίας, 443
 Τορνίκιος, πατρ., 293, 319
 Τρύφων, μάργουρας, 108
 Τρύφων, πατριάρχης Κ/πόλεως, 196, 197
 Τυχικός, διδάσκαλος, 154
 Υπάτιος, κριτής Καππαδοκίας, 444
 Φαγιτζής, βλ. Κωνσταντίνος
 Φαδαλάς, άραβας αρχηγός, 116
 (Φέρ)σης Τζοτζίκιος, ανθύπ., πατρ., στρ. Καππαδοκίας, 443
 Φιλάρετος Βραχάμιος, κρουοπ., στρατοπεδάρχης Ανατολικών/Ανατολής (:), 361
 Φιλάρετος, β. πρωτοσπ., στρ. Θρακησίων, 411
 Φιλάρετος, β. σπαθ., χαρτουλ. Ανατολικών, 367
 Φιλάρετος, βλ. Ιωάννης
 Φιλάρετος, ιλλούστριος, εξάκτωρ, κριτής Εώας, 364
 Φιλάρετος, όσιος, 149, 280
 Φιλπικός, στρ., 185, 241
 Φύλπος Λούλου, 138
 Φύλπος, στρατηλάτης Οψικίου, 169
 Φιλόθεος Οψιμιανός, όσιος, 190, 191
 Φιλόθεος, πατρ., κόμης Οψικίου (:), 191, 396, 397
 Φιλόθεος, ύπ., πρωτονοτ. Οψικίου, 403
 Φιλομμάτης, πατρ., β. πρωτοσπ., στρ. Αρμενικών, 378
 Φιλομμάτης, ύπ., πρωτονοτ. Οψικίου, 403
 Φιλόριος, υπασπιστής, 111
 Φιούλις (:), β. πρωτοσπ., κριτής Ανατολικών, 361
 Φραγγόπουλος, βλ. Ερβέβιος - Hervé
 Φωκά, οικογένεια, 48, 78, 80, 81, 84, 86, 101, 105, 150, 198, 231, 267, 271, 284, 287
 Φωκάς, άγιος, 153
 Φωκάς, αυτοκράτορας 184
 Φωκάς, β. σπαθ., στρ. Ανατολικών (:), 356
 Φωκάς, βλ. Βάρδας, Κωνσταντίνος, Λέων, Νικηφόρος
 Φωκάς, τουρμ. Καππαδοκίας(:), 78
 Φωτεινός, πρωτοσπ., στρ. Ανατολικών, 75, 354
 Φώτιος, πατρ., 198, 231, 412
 Φώτιος, πατριάρχης Κ/πόλεως, 125, 144, 225, 280
 Χαγέ, βλ. Κωνσταντίνος
 Χάλδος, βλ. Αδριανός, Ιωάννης
 Χαλιούτζης, βλ. Νικητάς
 Χαροσιανίτης, βλ. Ορέστης
 Χαροσία, 266, 299
 Χοιρέας, αντίρτης, 92
 Χοιροσφάκτης, βλ. Γρηγόριος
 Χοιροσφάκτης, πατρ., κριτής Οψικίου
 Χορτασμένος, βλ. Ιωάννης
 Χριστόφορος Γάγγρας, 278, 281
 Χριστόφορος Μιτυληναίος, κριτής Παφλαγονίας, 283, 383, 451, κριτής Αρμενιάνων, 383, κριτής Ανατολικών, 362
 Χριστόφορος Παδιάτης, σπαθαροκανδ., τουρμ., 270, 445
 Χριστόφορος Τζάντζης, συνωμότης, 396
 Χριστόφορος, β. πρωτοσπ. επί Χρυσουρκλίνου, δομ. Οπτιμάτων, 427
 Χριστόφορος, β. πρωτοσπ., κατεπάνω Παφλαγονίας, 447
 Χριστόφορος, β. πρωτοσπ., στρ. Βουκελλαρίων, 433
 Χριστόφορος, β. πρωτοσπ., στρ. Θρακησίων, 214, 413
 Χριστόφορος, β. πρωτοσπ., στρ. Κολωνείας, 485
 Χριστόφορος, β. σπαθ., δουξ Χαλδίας, 461

Χριστόφορος, δομ. σχολών, 300, 396
 Χριστόφορος, επισκεπτής Μεσοποταμίας, 483
 Χριστόφορος, πατρ., β. πρωτοσπ., κόμης Οψικίου, 177, 396
 Χριστόφορος, πριμικήριος, φύλαξ, αναγρ. Αρμενικών, 388
 Χριστόφορος, τουρμ. Θρακησίων, 201, 419
 Χρυσήλιος, βλ. Θεόδωρος
 Χρυσοβέργης, βλ. Πέτρος
 Χρυσός - Χρυσός(ς), βλ. Γεώργιος, Μιχαήλ
 Χρυσόχειρ, ηγέτης Παυλικιανών, 300, 301
 Χρυσοσχέρης, στρ. Βουκελλαριών, 208, 209, 254, 432
 Ψελλός, βλ. Μιχαήλ
 Abu Tabit, εμίρης, 92
 al-Mahdi, χαλίφης, 255
 al-Mutasim, χαλίφης, 52, 300
 Askiras, στρ. Αρμενικών, 374
 Barkil, πατρ. Χαλδίας, 460
 Harun al-Rashid, χαλίφης, 106, 109, 137, 255
 Pahlavuni, βλ. Γρηγόριος
 Sayf ad-Dawlah, εμίρης, 303, 326, 327, 348
 Yazid ibn Usaid al-Sulami, άραβας στρ., 323

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΤΟΠΩΝ

Afyon Karahisar, 323
 Akrita, βλ. Ikrita
 Al - Maskanin, φρούριο, 107
 Al-Arminiak, 323
 Ani, Άνιον, 294, 311
 Aquae Saravenae, 304
 Arminija, 291
 Dioecesis Pontica, 287
 Durra 139, βλ. Ρεγέδωρα, Ρεγείων Δόαρα, Δόαρα, Δώρα
 Falagunija, 321
 Gallipoli, 183
 Haldija, 291
 Harpuzik, βλ. Kharpezuk- Harpezuk
 Harshan, φρούριον, 132, βλ. Χαρσιανών κάστρον
 Hozat, 347
 Huzan, 348
 Ikrita-Akrita, 291, 293
 Kara hisar< Şarki/Şebin Kara hisar, φρούριο, 323
 Kara hisar-i sabane, φρούριο, 323
 Katpatuka, 261
 Katwatna, 260
 Kharpezuk-Harpezuk-Harpuzik, 344, βλ. και Χαρπεζίκιον θέμα
 Klonia-Kolunija, 323
 Kughunija-Kughonia, 328
 Kurru, 132, βλ. Κόρον, φρούριον
 Mardj-al-Usquf, 300
 Marğ aş-Şahm - Πολύβοτον, φρούριον, 97, 102, 105
 Qalunija, 321
 Sabkarahisar, βλ. Kara hisar-i sabane
 Sarvenisni, βλ. Aquae Saravenae
 Shemal, φρούριον, βλ. Σημαλούς, κάστρον, 132
 Sinan, φρούριον, 132
 Sundus, φρούριον, 132

Άβαρα, κλεισούρα, 332, 333

Άβαρα, τούρμα (θ. Σεβαστείας), 159, 309, 332, 333

Άβαρα, τούρμα (θ. Χαρσιανού), 332

- Άβαρα-Άμαρα, φρούριον, 159, 332, 334
 Άβασγία, 86
 Άβιλων μονή, 227
 Άβνίκιον, κάστρον, 297
 Άβυδος, 169, 182, 184, 204, 394
 Άβυσιανόν, 151, 276, 278, 281
 Αγ. Ανδρέου μονή (θ. Οψίκιον), 186
 Αγ. Ανδρέου ευκτήριον (Σινώπη), 142
 Αγ. Αυξεντίου βουνός, 179, 183, 240
 Αγ. Ελισάβετ μονή (Χαροσιανόν), 303
 Αγ. Ευγενίου μονή (Τραπεζοῦς), 155
 Αγ. Θεοδώρου ναός Ευχαΐων, 118, 143, 145, 146
 Αγ. Θεοδώρου ναός Ευχανείας-Θεοδωρουπό-
 λεως, 145
 Αγ. Θεοτόκου ναός Αρτάκης, 184
 Αγ. Ιωάννου Θεολόγου ναός Εφέσου, 225
 Αγ. Μαρίνης μονή (θ. Θρακησιών), 227, 229
 Αγ. Παύλου μονή, βλ. Θεοτόκου του Στύλου ή
 Αγίου Παύλου
 Αγ. Πορφυρίου Μονή παρά Ρυνδακόν, 186
 Αγ. Σεργίου μονή Γερμίων, 109
 Αγ. Τριάδος μονή (θ. Οψικίου), 165, βλ. Τρεις
 μονή
 Αγ. Τριάδος μονή Χιλικώμου, 146, 157
 Αγ. Τρύφωνος μονή Χαλκηδόνας, 185
 Αγαθού μονή, 241
 Αγαθού προάστειον, μονής Ψαμμαθείας, 241
 Αγαύρων κόμη, 186
 Αγγελόκαστρον, βλ. Χώμα
 Αγελάστων οικία, βλ. οικία Αγελάστων
 Αγία Σοφία, 212, 282, 414
 Άγιον Όρος, 256
 Άγιος Αγαπητός, βάνδον, 47, 104, 107, 270
 Άγκυρα, 133, 169, 245, 248, 251, 252, 255, 256, 300
 Αγρανά, 300
 Αγραύλων, βλ. Σωτήρος μονή
 Άδανα, 301
 Αδραμύτιον (τούρμα), 214, 419
 Αδραμύτιον, 182, 206, 214
 Αδριανούπολις (κλεισούρα), 93, 156
 Αδριανούπολις Παιδιάς, 93, 94
 Αδριατική θάλασσα, 277
 Αθηνογένους μονή, 187
 Αιάντων χωριό, 189
 Αιγαίο πέλαγος, 182
 Αιγαίου πελάγους θέμα, 380
 Αίγιλος, σταθμός φρυκτωρίας, 191
 Αίγυπτος, 58
 Ακαμψής, τούρμα (θ. Χαλδίας), 293
 Ακαρκούς, βάνδον, 47, 248, 270
 Ακυλήα, 277
 Ακομήτων μονή, 185
 Ακρίτας, ακρωτήρια, 186
 Ακροϊόν, φρούριον, 66, 71, 104, 203
 Ακροϊνού, πεδιάδα, 104
 Ακροκός, βάνδον Οψικίου, 165, 200
 Αλάβανδα, 220
 Αλανία, 154
 Αλεκτορία, χωριό, 189
 Αλεξίου Μωσιηλέ μονή, 241
 Άλλια, χωριό, 189
 Άλινδα, 220
 Άλυσ, ποταμός, 134, 146, 148, 157, 160, 246, 261,
 265, 331
 Αλωπεκαί, επίσκεψις, 211, 232
 Άμαρα, βλ. Άβαρα φρούριον
 Αμάσεια, 114, 117, 129, 130, 131, 140, 141, 142, 143,
 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 327,
 329, 379, 380
 Αμασειάς κάστρον, 140, 141, 143, 144
 Αμασειάς φυλακή, μαρμαρωτή, 143
 Άμαστρις, 246, 277, 278, 279, 281, 284, 289
 Άμαστρις, λμάνι, 281
 Άμαστρις, νησί, 278
 Άμδα, 156, 293
 Αμσός-Αμνοςός, 125, 130, 150, 151, 157, 281
 Αμνησία (κλεισούρα), 156
 Άμνια, χωριό, 149, 150, 280
 Αμόριον, 37, 40, 45, 52, 70, 72, 73, 76, 95, 96, 97, 101,
 104, 108, 109, 120, 251, 254, 354, 486
 Άναα - Άναία, 230
 Αναράται, βλ. Ονωράτου (τα)
 Αναστάσεως μονή (θ. Θρακησιών), 227
 Ανατολική Ευρώπη, 252, 284
 Ανατολικών θέμα, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47,
 48, 50, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65,

- 66, 67, 69-111, 120, 121, 122, 132, 134, 135, 136, 138, 140, 164, 168, 169, 170, 171, 174, 175, 176, 177, 178, 189, 190, 192, 193, 195, 196, 201, 202, 203, 204, 207, 210, 216, 217, 218, 219, 231, 247, 248, 251, 252, 263, 270, 275, 279, 283, 285, 290, 317, 321, 324, 328, 340, 351-372, 377, 394, 448
- Άνδρατα, 142, 149, βλ. Νεοκλαυδιούπολις
- Άνδρασός, κάστρον, 106
- Άνζήν, φρούριον, 157
- Άνθεμίου (τα), 241
- Άνθιαύρα, κόμη Πρανήτου, 182
- Αντιγός, φρούριον, 106, βλ. Τυράνων φρούριον
- Αντιάχεια Πισιδίας, 72, 94
- Αντιάχεια 65, 128, 311, 313, 317, 318, 327, 486
- Άνυδροι πύργοι, 106
- Ανωράται, βλ. Ονωράτου (τα)
- Απάμεια, 93, 108
- Απάμεια Βιθυνίας, 181
- Απλατιανιάς, χωρίον, 108
- Απολλωνιάς, κάστρον, 238
- Απολλωνιάς, λίμνη, 183, 238
- Αποστυπτη, οίκος, βλ. οίκος Λέοντος Αποστυπτη
- Απουκούμις, χωριό, 189
- Αραβισσός, κλεισούρα, 156
- Αραβισσός, φρούριον, 156, 266
- Αραβισσός, χωρίον, 156
- Αράβρακα, 324
- Άραν, τοποθεσία, 303
- Αργαίος, βουνός, 132,
- Αργαίος, σταθμός φρυκτωρίας, 252
- Αργασούν-Αργασούθ, φρούριον, 159
- Αριαράθεια, 266, 270
- Αρκαδιούπολις, 318
- Αρμακούριον, φρούριον, 220
- Αρμενία, 67, 78, 115, 116, 117, 293, 297, 324, 377
- Αρμενία I, 130, 331
- Αρμενία II, 130, 131, 266
- Αρμενία III, 266
- Αρμενία IV, 158, 159
- Αρμενία μεγάλη, 115
- Αρμενία μικρά, 293
- Αρμενία μικρά, Κιλικίας, 293
- Αρμενιάκων θέμα, 37, 39, 41, 42, 43, 46, 47, 49, 50, 51, 54, 55, 59, 60, 62, 63, 66, 67, 70, 71, 73, 74, 75, 93, 113-161, 106, 164, 167, 168, 171, 174, 175, 176, 177, 178, 191, 192, 193, 195, 207, 208, 209, 247, 248, 249, 252, 254, 255, 257, 259, 263, 264, 268, 269, 275, 276, 287, 288, 290, 291, 293, 294, 296, 301, 302, 315, 317, 321, 322, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 337, 373-389, 434, 467
- Αρσανίας (Murat-su), ποταμός, 347
- Αρσίνος, ποταμός, 325
- Αρτάκη, προάστειον Κυζίκου, 183, 184
- Αρτάνας, ποταμός, 183
- Αρτζές, θέμα, 319
- Αρτοκοπέιον, τοποθεσία, 230, 232
- Αρχαγγέλου Μιχαήλ ναός (Χάνες), 223
- Αρχαγγέλου μονή (Σκούδρωος), 189
- Αρχαγγέλου ναός (Γολεούντων), 95
- Αρχιστρατήγου Μιχαήλ Ανατέλλοντος (Σατύρου) μονή, 242
- Ασκηρής μονή, 187
- Ασία, 65, 66, 182, 259
- Ασία, επαρχία, 38, 39, 66, 93, 209, 220, 224, 228
- Ασμοσάτου, θέμα, 343, 344, 347, 348
- Άσπωνα, φρούριον, 248
- Άσπωνα, βάνδον, 47, 248, 270
- Αστακός, 243
- Ατεούς, κάστρον, 104, 192
- Ατρώα, πεδιάδα, 179, 189, 242
- Αττάλεια, 292
- Αττικώμη, χωριό, 98, 108
- Αυγάδου μονή, 186
- Αυγουστόπολις, 104
- Αυλών, χωριό, 108
- Αυξεντίου βουνός, βλ. Αγ. Αυξεντίου βουνός
- Αυξεντίου, σταθμός φρυκτωρίας, 240
- Αφραζεία, βάνδον, 47, 104, 107, 270
- Αφραή, 217
- Αχυράους, βλ. Αχυρών
- Αχυρών -Αχυράους, κόμη, 181, 240
- Βαθυρράξ, 126, 160, 301, 304
- Βαλβαδώνα, βάνδον, 47, 248, 270
- Βαλεντίας μονή, 226

- Βαλκανική, 250
 Βάρατα, τόπος, 107
 Βαρβαρτζιανών μονή (θ. Θρακησίων), 227
 Βαρδάεττα, βλ. Βαρδάηττα
 Βαρδάηττα, 105
 Βάρετα, βάνδον, 47, 247, 248, 270
 Βάρη, χωριό, 230
 Βασιλεία, φρούριον, 239
 Βασύλεον, κώμη, 256
 Βασιλικά Θερμά, 134, 269, 304
 Βασιλικόν μοναστήριον (Χρυσόπολις), 241
 Βασπουραχάν, θέμα, 319
 Βαθύβερδών, φρούριο, βλ. Παίπερτέ, φρούριο
 Βενετία, 277
 Βερέγαβα, 205
 Βερινούπολις, βλ. Βηρινούπολις
 Βερσινικά, 74
 Βηρινούπολις-Βερινούπολις, βάνδον, 47, 248, 249, 302
 Βίτζανα (Wigan), θ. Χαλδίας, 293
 Βιθυνία, 43, 61, 109, 164, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 189, 197, 199, 228, 239, 240, 244, 246, 256
 Βινδαίος, 110
 Βίνδιος, βλ. Βινδαίος
 Βιτζιναναί, κώμη Ταρσίας, 240
 Βόνιτα, φρούριο, 103, 283
 Βόνυσσα, μονή (θ. Παφλαγονίας), 283
 Βορατινόν, όρος, 108
 Βοσκούτιον, κτήμα (αγρός), 185
 Βόσπορος, 61, 62, 185, 187, 240, 241, 244
 Βοτάνη, χωριόν, 108
 Βουκελλαρίων θέμα, 43, 44, 46, 47, 50, 59, 63, 72, 73, 121, 125, 128, 158, 165, 166, 174, 175, 176, 177, 186, 193, 208, 236, 245-257, 270, 271, 275, 276, 283, 284, 287, 290, 296, 302, 380, 431-440.
 Βούλγαριν, χωριό, 230
 Βουλγαρία, 127
 Βούνας, χωριό, 190
 Βούρτζη, φρούριον, 101
 Βυρσέως μονή (Χρυσόπολις), 241
 Γάγγρα, 150, 246, 251, 277, 278, 281
 Γαλατία, 38, 104, 108, 178, 181, 189, 245, 246, 251
 Γαλατία Σαλουταρία, 38, 89, 95, 178, 245, 246
 Γαλήσιον, όρος, 226, 227
 Γαλήσιον, χωριό, 230
 Γαλακρηγών μονή, 187
 Γέννας μονή, 151
 Γερμανίικεια, 73, 121, 154, 174, 207, 212, 341
 Γερμανικόπολις, 277
 Γέρμα, 95, 109
 Γιγγίλισος κώμη, 153, βλ. Σιολισσών φρούριον (:)
 Γογγύλη, χωριό Παφλαγονίας 282
 Γοηλέων, χωριόν, 95, 109, 339, 340
 Γοιζάνον (το), θ. Χαλδίας, 293
 Γολεούντων, βλ. Γοηλέων
 Γουλαίου μονή, 109
 Γουνάρια, πεδιάδα, 102, 279
 Γρακία, 377
 Γρηγορά προάστειον, Κελτζηνής, 293
 Γυρίν, 254
 Δαγαράβη, οικία Ερβεβίου (θ. Αριμν.), 129
 Δαγούτη, 180
 Δάδυβρα Παφλαγονίας, 181, 246, 277, 281
 Δαζυμών, άπληκτον, 131, 139, 142, 147
 Δαζυμών, τούρμα (:), 384, 385
 Δαζυμών, φρούριο (:), 157
 Δαζυμώνος πεδιάδα, 139, 142, 144, 147, 157
 Δάλασσα, χωριόν, 150
 Δαλασσηγών, οίκος, 128, βλ. οίκος Δαλασσηγών
 Δαλιοανδός, 156
 Δαματρύς, πεδιάδα, 179, 242
 Δαμανού (τα), 242
 Δαμιδείας μονή, 127
 Δαρβιδούν, χωριόν, 150
 Δαρηγόν, 207, 229
 Δασούλιον Βιθυνίας, 181
 Δέλη μονή - Τελαός, 185
 Δερ(τ)ζηνή, 293
 Δερ(τ)ζηνής, θέμα, 339, 343, 344, 347, 348, 463, 464, 466, 467
 Δίνδυμος, βλ. Φρύγια Όρη
 Διουγγίου μονή, 110
 Διπτόταμον - Μεσάνακτα, χωριόν βασιλικόν, 105

- Δάρα, 139, βλ. Ρεγέδωρα, Ρεγεών Δάρα, Δάρα, Έφεσος, 37, 39, 206, 219, 220, 223, 225, 226, 227, 232
- Darra
- Δόχεια (Tokat), χωριόν, 127, 150
- Δόχεια, φρούριον, 150
- Δοκίμιον, 97
- Δοματερός, κοιμόπολη, 192
- Δορύλαιον, 170, 179, 188, 191, 192, 429
- Δορύλαιον, άπληκτον, 188, 191, 192
- Δορύστολον-Θεοδοουρούπολις, 145
- Δώρα, λιβάδιον, 139, βλ. Ρεγέδωρα, Ρεγεών Δόρα, Δόρα, Durra
- Έβισσα, 151, βλ. Αβυσιανόν
- Έδεσσα (Ufa), 273, 293
- Ειρηνούτων μονή, 228
- Ελαία, κόμη, 190, 221, 230
- Ελεγμών μονή, 186
- Ελεεινόπολις, βλ. Ελενόπολις
- Ελενόπολις - Σουγάν, 182, 183, 243
- Ελενόποντος, 126, 130, 140, 142, 144, 148, 151, 152
- Ελλάδος θέμα, 377, 448
- Ελλησποντος, 178, 181, 182
- Έλος, κόμη, 190
- Ελπίζων, φρούριον, 238
- Επιμόλισσα, βλ. Πημόλισσα, Ίβρα
- Εποπτίνη, προάστειον, 230
- Ερβεβίου, οικία, βλ. Δαγαράβη, 129
- Εργόβροτις, χωριό, 189
- Ερβίνθου μονή, 228
- Ευδοκιάς, βάνδον, 47, 104, 107, 270
- Ευκρασός, χωριό, 189
- Ευμένεια, 103, 109, 110
- Ευμένεια, κάστρον, 103
- Ευμενείας μονή, 109
- Εύξενος Πόντος, 153, 154, 183, 239, 252, 253, 261, 265, 289, 291, 292
- Ευράπη, 66, 182,
- Ευφράτεια, τούρμα, 308, 309, 473
- Ευφράτης, ποταμός, 158, 325, 328, 337, 344
- Ευχάιτα (Ankat), 123, 143, 144, 145, 146,
- Ευχάιτα, κάστρον, 144
- Ευχάιτα, κτήμα, 118, 146
- Ευχάνεια, (Çorum)-Θεοδοουρούπολις, 145
- Ζάλικος, 148
- Ζαχαρία, προφήτη μονή, 242
- Ζέλισσα, 147, βλ. Ζήλα
- Ζήλα, 140, 146, 147, 148
- Ζωγολόηνον, 160, 301
- Ηράκλεια - Κύβιστρα, 106, 107, 135, 138, 269
- Ηράκλεια Λάτμου, 219
- Ηράκλεια Ποντική, 183, 239, 245, 246, 252, 253, 450
- Ηρακλείου μονή Κίου, 239
- Ηρακλέως, κάστρον, 106
- Θεοδοσιακοί, τούρμα, 419
- Θεοδοσιανά, 104
- Θεοδοσιουπόλεως θέμα, 343, 347
- Θεοδοσιούπολις, (Erzurum), 158, 292, 293, 294, 295, 297, 347, 348
- Θεοδοουρούπολις, 145
- Θεοτόκου Αππίονος μονή, 227
- Θεοτόκου Βεσσόν μονή, 227
- Θεοτόκου κόμη (θ. Θρακησίων), 230
- Θεοτόκου μονή (θ. Θρακησίων), 227
- Θεοτόκου μονή, Αμορίου, 109
- Θεοτόκου μονή, Ατρώας, 242
- Θεοτόκου μονή, Καταβόλου, 239
- Θεοτόκου μονή Σηλαιώτισσας, 108
- Θεοτόκου μονή των Ψυχά, 256
- Θεοτόκου ναός, Δαγούτης, 180
- Θεοτόκου ναός, Ελαίας, 190
- Θεοτόκου ναός, Σωζοπόλεως, 93
- Θεοτόκου του Στύλου ή Αγ. Παύλου μονή, 227-228
- Θεσσαλονίκη, 191, 203, 217, 277, 296, 380, 434
- Θεπτάλια, 116
- Θήβασα κάστρον, 106
- Θράκη, 202
- Θράκη, θέμα, 54, 56, 57, 58, 74, 91, 193, 205, 212, 290, 408, 421
- Θρακησίων θέμα, 37, 39, 41, 42, 43, 48, 50, 55, 56, 57, 58, 59, 62, 66, 67, 72, 73, 77, 78, 82, 99, 103, 120, 121, 122, 136, 150, 168, 171, 174, 175, 176,

- 177, 178, 182, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198,
200, 201-234, 275, 280, 290, 339, 396, 407-424
Θρακησιών τούρμα, θ. Ανατολικών, 201, 202
Θυάτειρα, 220
- Ιβηρία, 294
Ιβηρίας θέμα, 294
Ίβωρα, 147, 148, βλ. και Πημόλισσα - Επιμόλισσα
Ιεράπολις (θ. Ανατολικών), 108
Ιεράπολις (θ. Θρακησιών), 220, 222, 223
Ιεράς μονή, βλ. Ξηροχωραφίου μονή
Ιέρεια, 206
Ιερείας μονή, 189, προάστειο, 190
Ιερόν, 185, 244
Ιερόν Παλάτιο, 179, 212, 240
Ικόνιο, 90, 91, 107, 108, 196
Ιλαρίωνος μονή (θ. Θρακησιών), 227
Ιουδαία, 267
Ιουλιούπολις Γαλατίας, 181
Ιππόδρομος Κωνσταντινούπολης, 171
Ίππιοι Ελλησπόντου, 181, 190
Ίρις, ποταμός, 147, 148
Ίσαμος, σταθμός φρεκτωρίας, 252
Ισαυρία, 72, 121, 285, 339
Ιταλία, 186, 217, 301, 302, 450
Ιωνόπολις Παφλαγονίας, 181, 246, 277
Κάβαλ(λ)α, φρούριον, 91, 92, 107
Καβόρκιν, άπληκτον, 105, 192
Καθαρών μονή, 103, 186, βλ. Ναρσού μονή
Καιάδας, 134
Καισάρεια, άπληκτον, 132, 269
Καισάρεια, 46, 132, 133, 137, 140, 264, 265, 266, 269,
270, 302, 303, 317, 325, 388
Καλαβρία, 450
Καλαθών μονή, 226
Καλόη, χωρίο, 219, 230
Καλός Αγρός, λμάνι, 180
Καλού κόμη, 189
Κάμαχον-Κάμαχα, κάστρο, 158, 159, 326, 328,
347, 488
Κάμαχον-Κάμαχα, κλεισούρα, 324
Κάμαχον-Κάμαχα, τούρμα, 293, 309, 315, 324
Κάμπη, χώρα, βλ. Λάμπη βάνδον
- Καμψών μονή, 227
Καππαδοκία, 66, 67, 78, 86, 105, 106, 107, 109, 114,
128, 131, 133, 135, 137, 138, 140, 151, 158, 249,
250, 259, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 271, 272,
273, 280, 282, 303, 304, 311, 318, 323, 332
Καππαδοκία, θέμα, 41, 44, 46, 47, 48, 50, 63, 67, 76,
77, 78, 81, 104, 106, 107, 130, 131, 133, 135, 193,
195, 248, 252, 259-274, 282, 287, 290, 302, 316,
317, 328, 334, 441-446
Καππαδοκία Ι, 130, 140, 261, 262
Καππαδοκία ΙΙ, 89, 130, 131, 135, 136, 137, 140, 262,
269
Καππαδοκία Ταυριική, 264
Καππαδοκίας τούρμα, (θ. Ανατολ.), 46, 76, 78,
106, 135, 263
Καππαδοκίας τούρμα, ανώνυμη, 270
Καρία, 220, 224
Καρταλμίνη, 183
Καρύας μονή, 227
Καρχηδών, 184
Κασής τούρμα, 47, 134, 139, 270, 302
Κάσιν, σπήλαιο, 139
Κασαμών, 89, 279
Καστούλο, κόμη, 189
Κατάβολος - Καταβόλιος, 239
Καταβόλου προάστεια, 239
Καταονία, στρατηγία Καππαδοκίας, 264
Κατησία, τοπίο, 241
Καύκασος, 154
Κελβιανόν, 229
Κελλιβάρων μονή, βλ. Λαμπωνίου
Κελτζηνή, 78, 194, 292, 293, 331
Κελτζηνή, τούρμα Χαλδίας, 293, 309, 324
Κελτζηνής πανδοχείο, 194
Κερασούς, 155, 292
Κερσίνη, κόμη, 190
Κεφαλληνία, 317
Κηπίο, χωριό, 230
Κήπιο, τοποθεσία, 213, 229
Κίβουσα, κάστρο, 324, 325
Κίβουρωτων θέμα, 90, 103, 153, 204, 210, 217,
220, 338
Κίλικία, 38, 107, 132, 134, 153, 155, 261, 267, 293

- Κίος Βιθυνίας, 239
Κλανεού, 95
Κλαυδιούπολις Ποντική, 181, 219, 245, 250, 256, 283
Κλαυδιούπολις, τούρμα (:), 250
Κλουβίου μονή, 377
Κολοσσαί, 223
Κολοφών, 220
Κολχίς, 261
Κολώνεια, κλεισούρα, 322
Κολώνεια, τούρμα, 322
Κολώνεια, 118, 130, 131, 159, 321, 323, 329
Κολωνείας θέμα, 126, 128, 150, 151, 159, 193, 255, 290, 291, 292, 293, 294, 296, 309, 315, 317, 321-329, 331, 334, 335, 338, 341, 462, 485-489
Κολωνείας κάστρον, 159, 161, 317, 323, 324, 325, 326, 328, βλ. Μαυρόκαστρον
Κόμανα- Κώμανα, 140, 146, 148, 266
Κόμματα, τούρμα, 47, 248, 249, 251, 270, 300
Κομνηνών οίκος, βλ. οίκος Ισαακίου Κομνηνού
Κοπίδαδον (= Κώμη Ποδανδού), βλ. Ποδανδός
Κοπτόν, φρούριον, 159, 334
Κόραμα (Göreme), 273
Κόρον, φρούριον, βλ. Kurru (Qurra) 130, 131, 135, 140, 269
Κοτυάειον, 188, 191, 192, 194
Κουζηνά μονή, 227
Κουκουσός, 266
Κουμαρώνος όρος, 227
Κρασός, 179, 188
Κρασός, πεδιάδα, 179, 191
Κράτεια Ονωριάδος, 181, 256
Κρεμόνα, 275
Κρησεντίου (τα), 240
Κρήνη, 75, 82, 170, 213, 214, 215, 216, 231, 267, 282, 343, 345
Κριόταυρον, κάστρον, 255
Κρύα Πηγή, 160, βλ. Βαθυρρύαξ
Κρυπτών μονή, 180
Κρώμη, πολίχνη, 279 (Κρωμνηνών πολίχνη)
Κύβιστρα, 135, βλ. Ηράκλεια
Κύζικος, 171, 180, 183, 184, 392
Κύζικος, χερσόνησος, 183
Κυκλάδες, 217
Κυμβαλαίος, τούρμα θ. Χαρσιανού, 302
Κυμνάς, όρος, 180
Κυνός Χώραι - Κυνοχωρίται, 325
Κύπρος 184
Κωμοδρόμος, βάνδον, 47, 126, 302
Κωνσταντίνου, βουνός, 160
Κωνσταντινούπολη, 39, 43, 46, 51, 52, 53, 54, 66, 74, 75, 76, 78, 86, 88, 95, 105, 115, 116, 118, 120, 127, 144, 145, 152, 153, 165, 166, 167, 169, 173, 178, 179, 182, 183, 184, 187, 194, 195, 197, 198, 202, 203, 204, 205, 211, 212, 213, 218, 220, 226, 228, 231, 232, 244, 247, 269, 272, 297, 310, 311, 313, 316, 318, 327, 397
Λαγαίνη, χωριό, 192
Λακάτη, 127, 273
Λάσκου μιτάτα, 238
Λαλακίων, ποταμός, 45, 125, 126, 151, 193, 249, 252, 254, 270, 290, 300, 321, 396
Λάμπη, 103, 110
Λάμπη, βάνδον, 98, 99
Λαμπωνίου ή Κελλιβάρων μονή, 227
Λάμψιακος, 180, 182
Λαοδίκεια, 220, 223
Λαοδίκεια Κεκαμμένη, 94
Λάπαρα, πεδίο, 311, 332
Λάρισσα, κλεισούρα, 332, 334
Λάρισσα, τούρμα (θ. Σεβαστείας), 309, 332, 491
Λάρισσα, τούρμα (θ. Χαρσιανού), 332
Λάρισσα, φρούριο, 332, 334
Λάτρος, όρος, 224, 227
Λέβεδος, 220
Λεοντοκόμη, κλεισούρα, 338, 340
Λεοντοκόμης θέμα, 334, 337-341, 343, 344, 347, βλ. Τεφρικη
Λεοντόπολις, 148
Λεοντόπολις Ισαυρίας, 339
Λέρος, 267
Λέσβος, 225, 247
Λήγου, χωριό, 230
Λίβος, τοποθεσία Βιθυνίας, 183
Λιμνών μονή (θ. Θρακησίων), 227

- Λισός, φρούριον, 220
 Λόκανα, φρούριον, 159
 Λούλον, φρούριον, 131, 132, 138, 266, 269, 325
 Λούλον, σταθμός φρυκτωρίας, 132, 252
 Λυδία, 178, 220
 Λυκανδός, 310, 311, 312, 317, 318, 335, 319
 Λυκανδός-Ληκανδός, κλεισούρα, 307, 309
 Λυκανδού θέμα, 53, 214, 307-313, 317, 318, 319, 331, 332, 333, 335, 344, 475-478, 491
 Λυκαονία, 38, 61, 87, 89, 90, 91, 108, 266, 285
 Λύκος ποταμός, 223
- Μ. Ασία, 37, 41, 47, 48, 49, 52, 54, 56, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 74, 88, 90, 92, 93, 96, 97, 108, 113, 137, 156, 164, 173, 179, 188, 195, 198, 202, 203, 213, 225, 261, 272, 287, 311, 319, 329, 337, 343, 345
- Μαγνησία Μαϊάνδρου, 220, 223, 224, 226
 Μαγνησία Σιπύλου, 223
 Μάζακα - Ευοέβεια, βλ. Καισάρεια
 Μαζαμία, χωριό, 189
 Μαϊάνδρος, ποταμός, 220, 223, 224
 Μαϊάνδρου επίσκεψις, 232
 Μαίανος όρος, 142
 Μακεδονία, θέμα, 54, 74, 193, 290, 292, 396
 Μαλάγνα, άπληκρον, 62, 239, 243, 244
 Μαλάγνα, φρούριον, 237, 238, 239
 Μαλακοπέα, Μυλοκοπέα,- τα Μυλοκοπέα, κάστρο, 106, 139,
 Μαλδαπέα, χωριό, 230
 Μάμας, σταθμός φρυκτωρίας, 192
 Μάνταια, κτήμα, 212
 Μαντζικέρτ, 143, 325, 329, 335
 Μαντζικέρτ, θέμα, 319
 Μαντινείου μονή, 256
 Μαρκέλλαι, 208
 Μαρμαστός, τοποθεσία, 230
 Μαρυκάτου (τα), κόμη, 189
 Μασαλαίων (-ός), κάστρο, 103
 Μάσταυρα, 228
 Μαύρη Θάλασσα, 150, 153,
 Μαυρόκαστρον, 161, 323, 328, βλ. Κολωνείας κάστρον
 Μεγάλος Αγρός μονή, 180
- Μεδίση, αγροτική κοινότητα, 190
 Μεδίση, χωριό, 185, 240
 Μεδικίου (Μηδικίου) μονή, 103, 118
 Μέλας, ποταμός, 120, 133
 Μελισσοπετριον, 150
 Μελιτηνή, 133, 156, 158, 159, 264, 265, 266, 281, 290, 312, 323, 328, 333, 344
 Μελιτηνής θέμα, 334, 476
 Μεοάνακτα, βλ. Διπτόταμον
 Μεσόλυμπος, κελλίον, 186
 Μεσοποταμία, 309, 316, 319
 Μεσοποταμία Ανατολής, 318
 Μεσοποταμία, κλεισούρα, 315, 322
 Μεσοποταμίας θέμα, 126, 158, 255, 293, 294, 295, 296, 307, 309, 315-316, 324, 325, 326, 328, 334, 344, 479-483
 Μεσοποταμίας τούρμα, 315, 316, 317
 Μεσών, χωριό, 189
 Μετεώριν, χωριόν, 240
 Μετώπη - Μέτωπα, φρούριον, 238
 Μήδαιον Φρυγίας, 191
 Μηλωίται, 224
 Μηρός, κομόπολις, 90, 178, 192, 324
 Μίλητος, 220, 224, 229, 232, 256
 Μίσθεια, κάστρον Λυκαονίας, 91, 92, 102, 107
 Μοράβα, 84
 Μουργούλη, τούρμα, 293
 Μυκάλη, 228
 Μυλοκοπέα, βλ. Μαλακοπέα
 Μυλοκοπέα (τα), βλ. Μαλακοπέα
 Μύρα Κιλικίας, 153, 413
 Μυρέλαιον, επίσκεψις (θ. Θρακισίων), 232
 Μύρινα, 220
 Μυριοκέφαλον, βάνδον, 47, 248, 249, 302
 Μυριοκέφαλον, φρούριον, 105
 Μύρλεια, βλ. Απάμεια Βιθυνίας
 Μύρμηξ, κόμη, 190
 Μωδρινή, χωριόν, 170, 190
 Μωκησός -Μωκισός, 135, 138, 139, 266, 268, 335
- Ναζιανζός, 135, 138, 269
 Νακόλεια, 188, 191, 195
 Ναρσού μονή, 186, βλ. και Καθαρών μονή

- Νεάπολη, 93
 Νεοκαιοσάχεια, 130, 140, 148, 151, 152, 323, 324, 329, 467
 Νεοκλαυδιούπολις, 149, βλ. Άνδραπα
 Νήγδη (Nakida), 269
 Νίκαια, 37, 45, 59, 88, 173, 181, 183, 184, 187, 192, 223, 225, 239, 289, 397, 404, 405
 Νικήττα, χωριόν, 278
 Νικομήδεια, 94, 169, 173, 181, 183, 189, 237, 238, 239, 240, 243, 244
 Νικομήδειας βαλάνεια, 238
 Νικομήδειας κώλιπος, 183, 241, 242
 Νικομήδειας νοσοκομείο, 238
 Νικομήδειας πύργος, 238
 Νικόπολις, πεδιάδα, 327, 341
 Νικόπολις, 37, 140, 324, 325, 485, 487, 488
 Νοσιών μονή, 187, 197
 Νύσσα Ασίας, 220
 Νύσσα Καππαδοκίας, 133, 134, 269
 Νύσσης βάνδον, 47, 133, 270, 302
 Νύσσης φρούριον, 133
- Ξηροχωραφίου ή της Ιεράς μονή, 228, 232
- οικία Αγγελάτων (Κων/πολη), 127
 οικία Ερβεβίου, βλ. Δαγαράβη
 οικία Μελισσηνών (Δορύλαιον), 188
 οίκος Γρηγορά Ιβηρίτζη (θ. Παφλαγ.), 280
 οίκος Δαλασσηνών (θ. Αρμεν.), 128
 οίκος Δούκα (θ. Παφλαγ.), 280
 οίκος Ευσταθίου Αργυρού (Χαρσιανόν), 303
 οίκος Ισαακίου Κομνηνού (Κασταμώνα), 279
 οίκος Ιωάννη Βουλγαρίας, 127
 οίκος Λέοντος Αποστόπτη (Κοτούειον), 188
 οίκος Μαλεΐνου (Χαρσιανόν), 304
 οίκος Τζιμισή, 82
 οίκος Φωκά (Καππαδοκία), 271
 Όλυμπος Βιθυνίας, 179, 180, 184, 186, 189, 192, 199, 240, 242
 Ονωράτου (τα), 241, 242
 Ονωράτου προάστεια, 241
 Ονωριάς, 128, 178, 180, 181, 189, 245, 250, 285
 Οξύλιθος, φρούριον, 105
- Οππατιαναί, προάστειον Νικομηδείας, 181
 Οπτιμάτων θέμα, 44, 45, 62, 121, 125, 174, 181, 185, 187, 190, 196, 197, 199, 226, 228, 235-244, 247, 275, 425-430
 Ορόβων μονή, 227
 Ούζαφα, 108
 Οψίκιον θέμα, 37, 41, 42, 43, 44, 48, 49, 50, 54, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 67, 71, 73, 74, 75, 78, 90, 100, 105, 106, 107, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 136, 163-200, 202, 203, 204, 206, 207, 209, 211, 212, 217, 219, 220, 226, 228, 235, 236, 237, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 271, 275, 287, 290, 324, 391-405
- Παγκάλεια (Παγκάλλια), πεδιάδα, 96
 Παάπερτέ Βαύβεργδών (Bayburt), φρούριο, 296
 Παλαιστίνη, 223
 Παμφυλία, 87
 Παναγίας Κουρσουνωτίσσης μονή, 227
 Πάνομος, 181
 Παντοκράτορος μονή Κωνσταντινούπολης, 231
 Πάππα-Τιβεριούπολις, 107, 165, 185, 360
 Πάρεθθα, βλ. Βαρδάτητα
 Παρθένιος, ποταμός, 245, 246
 Παρθενούπολις, 181, 243
 Πάριον Ελλησπόντου, 181
 Παρνασσός (Parlasan), 135, 139, 269
 Παρσακούτη, 150
 Πάταρα, 224
 Πατρικίων μονή, 109
 Παυσολύτης μονή, 227
 Παφλαγονία, τούρμα (:), 453
 Παφλαγονία, 98, 128, 130, 149, 151, 178, 181, 187, 241, 245, 249, 250, 252, 257, 261, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285
 Παφλαγονίας θέμα, 44, 47, 50, 77, 124, 131, 147, 150, 193, 195, 246, 253, 256, 257, 269, 275-285, 287, 288, 289, 290, 295, 316, 317, 322, 323, 327, 447-457
- Πελοπόννησος, 127
 Πελοπόννησος, θέμα, 377
 Πενταδάκτυλον, φρούριον, 103
 Πεντακρήνη, προάστειον, 230

- Περαία, 295
 Πέργαμος, 182, 190, 203, 220, 221, 222, 224
 Περκιά, θέμα, 319
 Περμεταία, χωριό, 189
 Πεσσινούς, 95, 110
 Πετζικά μέρη, 190
 Πέτρα, τοποθεσία, 230
 Πέτρου χωριόν, 189
 Πεών, χωριό, 190
 Πηγαδία, κόμη, 190
 Πηγές μεταστάσις - μεταστάσιμον, 242, 243
 Πημόλισσα (Osmancik), φρούριον, 147, 148, 157, 276, βλ. Επμόλισσα, Ίβρα
 Πίδαρα, κόμη, 108
 Πισιδία, 72, 89, 90, 91, 93, 94, 108, 285
 Πλατάνη-Πλάτανος, τοποθεσία, 230
 Πλατεία Πέτρα, φρούριο, 194, 197, 220
 Ποδανδός, 57, 73, 106, 107, 134, 135, 136, 137, 174, 266, 269, 301, βλ. Ποδενδός, Ρεγεών Ποδανδός, Ρεγεποδανδός, Κοπίδναδον
 Ποδενδός, βλ. Ποδανδός
 Πολεμωνειακή, χώρα, 140
 Πολύβοτον, 97, 102, 105, βλ. Marg aš-Šahm
 Πομπησιούπολις Παφλαγονίας, 181, 246, 277
 Ποντοηράκλεια, βλ. Ηράκλεια Ποντική
 Πόντος, 146, 151, 152, 153, 154, 155, 181, 245, 248, 252, 261, 265, 293, 323, 450
 Πόντος Πολεμωνειακός, 130, 140, 148, 151,
 Πόρσον, 151, 254, βλ. Πόσον - Πτόσον
 Πόσον, βλ. Πόρσον
 Πουζάνης, κάστρον, 171, 192
 Πουσιούση λίμνη - του Σκληρού, 102
 Πραίνετος - Πρίετος, 181, 182, 239, 243
 Πρεσάβα, 111
 Πρίετος, βλ. Πραίνετος
 Πριήνη, 215, 220, 224, 227
 Πριήνη, φρούριον, 224
 Πρίνη- Πρίνος, χωριόν ή προάστειον, 224
 Πρινοβάρεως μονή, 226
 Πρίνος, βλ. Πρίνη
 Προβάτου κόμη, 190
 Προδρόμου Φοβερού μονή, 185
 Προικόννησος, 180, 183
 Προύσα, 184, 185, 187, 192, 199
 Προουσία, 181, 245
 Πρυμνησός, 104, βλ. και Ακροσίνον
 Πρώτη, νησί, 186, 400
 Πτελεές, 240
 Πτόσον, βλ. Πόρσον
 Πύθια, 184, 187
 Πύθια, ιαματικές πηγές, 184
 Πύθωνος μονή (Ευχάιτα), 146
 Πύλες Βιθυνίας, 182, 242, 243, 244
 Πύλες Κιλικίας, 132, 134
 Ραγεία, τόπος, 105
 Ράδη, κόμη, 108
 Ρεάκη, χωριό, 189
 Ρεγέδωρα-Ρεγεών Δάρα-Δάρα-Δώρα- Durra, 135, 139, 269
 Ρεγεποδανδός, βλ. Ποδανδός, Ποδεντός, Ρεγεών Ποδανδού, Κοπίδναδον, 134
 Ρεγεών Δάρα, 139, βλ. Ρεγέδωρα, Δάρα, Δώρα, Durra
 Ρόγα, βλ. Σγόρα
 Ροδανδός (Φάρασα), 86, 134, 266, 269, 273
 Ροδαντός, βλ. Ροδανδός
 Ροδεντός, βλ. Ροδανδός
 Ρουφιναναί, μονή Κωνσταντινούπολης, 231
 Ρουφιναναί, μονή Χαλκηδόνας, 186
 Ρουφιναναί, προάστειον, 241
 Ρυνδακός, ποταμός, 186
 Ρωμανία, 133, 197
 Ρωμανοπόλεως θέμα, 338
 Ρώμη, 118, 266, 284
 Σαργάριος, ποταμός, 189
 Σακκουδιώνος μονή, 174, 185, 186, 187
 Σάλτος Ζαλίχιος, 148
 Σαμάκιον, χωριό, 230
 Σαμοσάτου θέμα, βλ. Ασμοσάτου θέμα
 Σάμου θέμα, 214, 225, 379
 Σάμψαδος κόμη, 108
 Σαναός, 103
 Σάνδος, χωριό, 189
 Σανίανα, τούρμα θ. Χαρσιανού, 47, 249, 251, 255, 302
 Σανίανα, φρούριον, 152, 249, 255

- Σαντάβαρις, κόμη, 191
 Σάρδεις, 108, 220, 222
 Σάσιμα, 135, 138, 139, 269
 Σάτυρος, 180
 Σατύρου εμπόριον, λιμνή, 242
 Σατύρου μονή, βλ. Αρχιστρατήγου Μιχαήλ Ανα-
 τέλλοντος μονή
 Σγόρα-Ρόγα, 244
 Σεβαζή, 182
 Σεβάστεια, 159, 160, 309, 313, 321, 331, 332, 337
 Σεβάστεια, κάστρον, 331
 Σεβάστεια, κλεισούρα, 331
 Σεβαστείας θέμα, 131, 159, 269, 307, 309, 311, 313,
 328, 329, 331-335, 338, 344, 476, 491
 Σεβαστή, 98
 Σελεύκεια, 90, 160
 Σελεύκεια, θέμα, 81, 90, 331, 338
 Σελεύκεια, κλεισούρα, 193, 290, 322
 Σελεύκεια Σιδηρά, κάστρον, 93
 Σεμνείου μονή, 226
 Σημαλοῦς, κάστρον, 132, 158, 255
 Σίβερις (Girmir Cayi), ποταμός, 189
 Σίβορον, 300
 Σιγρινή, βλ. Σιγριανή
 Σιγριανή, 180, 189
 Σιδηρόπαλος, κάστρον, 106
 Σικελία, 51, 70, 217, 280, 450
 Σιλνδουκόμης, χωριό, 189
 Σινώπη, 130, 136, 142, 152, 153, 154, 168, 175, 202,
 204, 281
 Σιριχά, τοποτηρησία, 256
 Σίριμον, 217
 Σισιλισσών, φρούριον, 154, βλ. Πιγγίλισσος
 Σίσιον, κάστρον, 155
 Σκληρού λιμνη, βλ. Πουσογούση
 Σκούδρις, χωριό, 189
 Σιμίρη, 209, 219, 220, 225, 231
 Σουγάν, βλ. Ελενόπολις
 Σοφόν, κόμη, βλ. και Σάφων
 Σόφων, τοποθεσία Βιθυνίας, 183 (Sapanca Dagħ)
 Σπάθη, φρούριον, 159
 Σπειρά μονή, 242
 Σπυνίν, τοποθεσία, 303
 Στρατονίκεια, 220
 Στροβηλίου μονή, 227
 Στύλου μονή, βλ. Θεοτόκου του Στύλου ή Αγ.
 Παύλου
 Συκεών, χωριό, 189
 Συκής κάστρον, 72, 121
 Συμπόσιον, ερημία, 307
 Συμπόσιον, τούρμα, 307
 Σύναδα, 97, 98, 108, 110
 Συρία, 58, 105, 296, 348
 Συσπειριότης (θ. Χαλδίας), 293
 Σωζόπολις, 93, 366
 Σωζόπολις, κάστρον, βλ. Σελεύκεια Σιδηρά
 Σωζόπολις, τούρμα(ς), 93
 Σώρα, 246, 277, 281
 Σωτήρος ή των Αγραυλών μονή, 227
 Σωτήρος μονή (θ. Θρακησίαν), 227
 Σωτήρος Χριστού μονή (Βαθυρράαξ), 160

 Ταβίας βάνδον, 47, 126, 302
 Τάραντα, φρούριον, 156, 158
 Ταρσία 240
 Ταρών, θέμα, 319, 466
 Τατζάτου, προάστειον Κελτζηνής, 293
 Τάττα, λιμνη, 270
 Ταύρος, όρος, 90, 261, 264, 265
 Τεκής (το), 254, 293
 Τελαός, βλ. Δέλης μονή
 Τέμβρης, ποταμός, 199
 Τέμβρης, χωριόν, 188, 192, 199
 Τεσσαράκοντα Μαρτύρων λιμνη, 102
 Τεφρική (Tiwrik, Divrik), φρούριον, 159, 212, 300,
 324, 334, 337, 338, 341, 344, 396
 Τεφρική, κλεισούρα, 338, 341
 Τεφρικής θέμα, βλ. Λεοντοκόμης θέμα
 Τέως, 220
 Τζαμανδός, κάστρον, 307, 331, 475
 Τζαμανδός, κλεισούρα, 307, βλ. κλεισούρα
 Τζαμανδός, όρος, 307
 Τζιλιάπεριτ, θέμα, 343, 347, 348
 Τζιμισκή, οίκος, βλ. οίκος Τζιμισκή
 Τζουύλλον, κόμη, 243
 Τζυκανιστήριο Εφέσου, 206,

- Τήμον, βλ. Τίος Ονωριάδος
 Τιβεριούπολις, χωριό, βλ. Πάππα Τιβεριούπολις
 Τιμίος Σταυρός, βάνδον, 47, 248, 249, 256, 302
 Τιμίου Σταυρού μονή, Σιριχά, 256
 Τίος Ονωριάδος, 181, 245, 246
 Τράλλεις, 220, 222
 Τραπεζούς, 151, 154, 155, 157, 288, 289, 290, 292, 293, 296, 329, 331, 459, 462
 Τρεις μονή, βλ. Αγ. Τριάδος μονή
 Τρίγλεια, 180
 Τρίστομον, τοποθεσία, 230
 Τρυπία, ερημία, 311, 473
 Τρωάδος όρη, 180
 Τύανα -Τύανος, 70, 135, 136, 137, 138, 139, 169, 268, 269
 Τυάνων, φρούριον, 137
 Τυράιον, κάστρον 95, 105
 Τυράννων φρούριον, 106, 137, βλ. Αντιγούς, Τύανα
 Τυφλοβιάρια, 105

 Υνίας, χωριό, 190

 Φαλακρόν, όρος, 325
 Φασιανή, 126, 254, 296, 297, 317, 326
 Φάσις, ποταμός, 292
 Φαστινούπολις, 135, 137, 138, 268, 269
 Φιλαδέλφεια, 219
 Φιλάργυρον, όρος, 180
 Φιλιππικού μονή, Χρυσούπολις, 185, 241
 Φιλομήλιον, 94, 95, 100, 102, 111, 198, 241
 Φρυγία, 38, 61, 93, 191, 192, 196, 238, 261, 339
 Φρύγια Όρη, 180, βλ. Δίνδυμος
 Φρυγία Πακατιανή (Καπατιανή), 38, 89, 90, 178, 185, 223
 Φρυγία Σαλουταρία, 89, 90, 104, 178, 179, 180
 Φύγελ(λ)α, 229

 Χαλδία, 287, 288, 289, 290, 293, 295, 296, 328
 Χαλδία, κλεισούρα, 322
 Χαλδία, τούρμα Αρμενιάκων, 288
 Χαλδίας θέμα, 124, 126, 131, 154, 255, 287-297, 309, 317, 318, 321, 325, 326, 327, 329, 341, 347, 399, 459-468, 486, 487
 Χαλκηδών, 185
 Χαλκούιν Αλώνιον, τοποθεσία, 230
 Χαρώς μονή, 226
 Χαρπεζίκιον θέμα, 337, 339, 343-345, 347
 Χαρσιανόν, 266, 300, 303, 304, 311, 312, 318
 Χαρσιανόν θέμα, 46, 47, 48, 126, 128, 130, 131, 133, 134, 139, 156, 159, 160, 196, 213, 248, 249, 252, 256, 259, 263, 270, 271, 272, 299-305, 309, 310, 312, 317, 319, 331, 332, 333, 339, 375, 469-474
 Χαρσιανόν, κάστρον, 132, 158, 270, 299, 300
 Χαρσιανόν, κλεισούρα, 126, 193, 290, 322
 Χαρσιανόν, τούρμα Αρμενιάκων, 46, 126, 133, 259, 263, 299, 473
 Χερειάνα, χώρα, 325
 Χερσών, 150, 152, 201, 246, 252, 253, 284
 Χιλιόκωμον, 141, 157
 Χοζάνου θέμα, 339, 343, 344, 347-348
 Χορτοκόπια Νικομηδείας, 94, 189
 Χορτοκόπιον, προάστειον Αντιοχείας, 94
 Χρυσής Πέτρας μονή, 151
 Χρυσοβαλάντου μονή, 272, 282
 Χρυσόπολις, 70, 71, 89, 185, 241
 Χώμα-Αγγελόκαστρον, φρούριον, 103, 443
 Χώνες, 220, 223, 225
 Χώνες, φρούριο, 223
 χώρα, Σεναχηρείμ, 334
 χωρία, Μανιάκη, 101

 Ψαμμάθεια μονή, 241
 Ψιχά μονή, βλ. Θεοτόκου μονή των Ψιχά

 Ωή Λέων, βλ. Γολεούντων-Γοηλέων χωριόν
 Ωψώ, χωριόν 255

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΡΩΝ

Έχουν εξααιρεθεί οι κοινότητες για το βιβλίο όρου: σπαθάριος, σπαθαροκανιδάτος, πρωτοσπαθάριος, πατριώσις, στρατηγός (π.χ. Ἐνατολικῶν)

ἄγροικος καί γεωργικός λαός, 70
 ἄγρός, 82, 185, 211, 230, 242
 ἄκριτες, 291 (ikrita)
 ἄμηρός, 297
 ἀναγραφεὺς Μεσοποταμίας, 482
 ἀναγραφεὺς Ὀψικίου, 172, 402, 404
 ἀναγραφεὺς Παφλαγονίας, 456
 ἀναγραφεὺς τοῦ Λυκανδοῦ, 478
 ἀναγραφεὺς τῶν Ἀνατολικῶν, 370
 ἀναγραφεὺς τῶν Ἀρμενιάκων, 388
 ἀναγραφεὺς τῶν Βουκελλαρίων, 439
 ἀναγραφεὺς τῶν Θρακησίων, 422, 423
 ἀναγραφεὺς τῶν Ὀπιμιάτων, 429
 ἀναγραφεὺς Χαλδίας, 294
 ἀναγραφεὺς Χαλδίας, Δερζηνῆς καί Ταρών, 466
 ἀναγραφεὺς Χαλδίας καί Δερζηνῆς, 467
 ἀναγραφεὺς Χαροισανοῦ, 473
 Ἄνατολης διοικήσις, 64, 65, 90
 Ἄνατολης (τῆς) στρατηλάτης, 65
 ἀνατολῆς (τῆς) τὰ μέρη, 62
 ἀνατολῆς (τῆς) τὰ χωρία, 61
 Ἄνατολης (τῆς) τῶν στρατευμάτων κατάρχων, 45
 ἀνατολικά μέρη (τά), 62
 Ἄνατολικά τάγματα, 87
 ἀνατολική γῆ, 61
 ἀνατολική χώρα, 61
 ἀνατολικός στρατός, 63, 64, 67
 ἀνατολικοῦ στρατοῦ (τοῦ) στρατηγός, 60
 Ἄνατολικῶν (τῶν) γῆ, 111
 Ἄνατολικῶν (τῶν) ἐπαρχία, 62, 63, 89, 102, 371
 Ἄνατολικῶν (τῶν) στρατηγίς, 46
 Ἄνατολικῶν (τῶν) στρατός, 60, 67
 Ἄνατολικῶν (τῶν) ταγματῶν κατάρχων, 87
 Ἄνατολικῶν (τῶν) τὸ στράτευμα, 60, 76
 Ἄνατολικῶν (τῶν) ὑποστράτηγος, 57, 58, 80
 Ἄνατολικῶν (τῶν) χώρα, 60, 61, 62, 64, 66

ἀνδράποδα σλαβῶνα, 182
 ἀνθύπατος, 125, 371, 379, 381, 395, 397, 400, 411, 417, 418, 420, 427, 442, 443, 449, 460, 461, 463, 470, 475, 476, 480, 481, 482
 ἀνθύπατος τῶν Ἀνατολικῶν, 371
 ἀντιγραφεὺς τοῦ Ὀψικίου, 172
 ἄνω χρόνοι, 41, 266
 ἄπληκτον, 105, 131, 132, 142, 160, 188, 239, 243, 269
 ἀπὸ ἀββάδων, 206
 ἀπογραφεὺς καί φορολόγος Χαλδίας, 294
 ἀπολόρηκτον Θρακήσιον, 234
 ἀπὸ ὑπάτων, 447
 ἀριθμός, 114, 141, 142, 163
 ἄρκλα τῶν Ἀρμενιάκων, 386
 ἀρμενιακά (ἀρμενικά) θέματα, 126, 129, 160, 161, 255, 334, 335, 341, 343
 armeniaca prima, 114
 armeniaca secunda, 114
 Ἀρμενιακός (βλ. Καππαδοκία τρίτη), 47, 113, 114, 118, 125, 128, 129, 130, 266, 267
 Ἀρμενιακῶν (τῶν) γένος, 127
 Ἀρμενιάκων (τῶν) ἐπαρχία, 62, 118, 130
 Ἀρμενιακῶν (τῶν) πλαγίτικα, 128
 Ἀρμενιάκων (τῶν) στρατηγίς, 46
 Ἀρμενιάκων στρατός (ὁ), 120
 Ἀρμενιακῶν (τῶν) τάγμα, 49, 128, 379
 Ἀρμενιάκων (τῶν) χώρα, 149
 Ἀρμενίας μέρη (τά), 115
 ἀρτίως, 41, 266
 ἀρτοκλίνης, 466
 ἀρχὴ τῆς ἔω, 64
 ἀρχὴ τῶν Βουκελλαρίων, 46
 ἀρχοντες ἀρχαῖοι τε καὶ νέοι, 64
 ἀρχοντες θεματικοί, 77
 ἀρχοντες κατὰ τὸ θέμα τῶν Ἀνατολικῶν, 87, 89, 102, 279
 ἀρχοντες τοῦ Ὀψικίου, 106, 174
 ἀρχοντες τῶν θεμάτων (ἀρχοντες καὶ κτήτορες τῶν θεμάτων), 40, 51, 52, 64, 65, 164
 ἀρχοντες τῶν λοιπῶν Ἀρμενίων, 129, 333, 341
 ἀρχων Κολωνείας, 488
 ἀρχων μασπιγοφόρος, 278, 279
 ἀρχων Νικαίας, 405

- ἄρχων τοῦ τάγματος τῶν Ἀρμενιακῶν, 379
 ἄρχων τῶν Ἀνατολικῶν, 57
 ἄρχων Χαλδίας, 289, 294
 ἀσκηρῆτις, 277, 372, 435, 444
 ἀσκηρῆτις καὶ κριτῆς Καππαδοκίας, 444
 ἀσκηρῆτις καὶ κριτῆς Κολωνείας, 187
 ἀσκηρῆτις καὶ κριτῆς Λυκανδοῦ, 310, 476, 477
 ἀσκηρῆτις καὶ κριτῆς τοῦ Ὀψικίου, 398
 ἀσκηρῆτις καὶ κριτῆς τῶν Ἀρμενιάκων, 382
 ἀσκηρῆτις καὶ κριτῆς τῶν Βουκελλαρίων, 436
 ἀσκηρῆτις καὶ κριτῆς τῶν Θρακησίων, 415, 416, 418
 ἀσκηρῆτις καὶ κριτῆς Χαλδίας καὶ Δερεξηνῆς, 463, 464
 ἀσκηρῆτις καὶ κριτῆς Χαροισανοῦ, 471
 ἀσκηρῆτις καὶ πρωτονοτάριος Ἀνατολικῶν, 370
 ἀσκηρῆτις καὶ πρωτονοτάριος Ἀρμενιάκων, 387
 ἀσκηρῆτις καὶ πρωτονοτάριος Θρακησίων, 422
 ἀσκηρῆτις καὶ πρωτονοτάριος Μεσοποταμίας, 482
 ἀσκηρῆτις καὶ πρωτονοτάριος Χαροισανοῦ, 474
 Ἀσίας μέρη (τά), 209
 ἄστυ-εα, 96, 184
 ἀτέλεια φόρων, 127
 αὐγουστάλιος, 386, 399
 αὐτάρκεια, 98
- balneum, 172
 βαλνίτιωρ Ὀψικίου, 172, 404
 βάνδον (τοποτηρησία), 47, 76, 99, 104, 107, 126, 133, 165, 247, 248, 249, 256, 270, 302. –Βλ. καὶ Ἄγιον Ἀγαπιτοῦ, Ἄκαρκούς, Ἄκροκοῦ, Ἄσπυνας, Ἄφραξείας, Βαμβαδάδωνος, Βάρετας, Βηρινουπόλεως, Εὐδοκιάδος, Κομοδροῦμου, Λάμπτης, Μυριοκεφάλου, Νύσσης, Ταβίας, Τιμίου Σταυροῦ
 βανδοφόρος τῶν Ἀρμενιάκων, 128, 142
 βασιλικὴ κόρη, 62
 βασιλικὴ ὑποσηρία, 62
 βασιλικόν γένος, 118
 βασιλικόν Ὀψίκιον, 59, 402
 βασιλικοὶ ἄρχοντες, 42, 43, 164
 βασιλικὸς τοῦ Ὀψικίου, 405
 βασιλικὸς τῶν Ὀπιμιάτων, 430
 βασιλικὸς Χαλδίας, 468
 βασιλεὺς πόλεως, 64, 78, 193, 194, 195, 276
 Βαθυρρακάται, 160
 βεστάργης, 359, 370, 382, 383, 384, 397, 416, 429, 436, 437, 445, 451, 452, 455, 470, 471, 481
 βέστης, 359, 370, 382, 383, 400, 401, 416, 417, 418, 420, 434, 435, 450, 452, 455, 471, 472, 476, 477, 480, 482
 βεστίτιωρ, 421, 447, 453, 454
 βικάριος ἀριθμοῦ Πρωμοαρμενιάκων, 114
 βουκελλάριοι, 164, 165, 245, 246, 247, 248, 252, 253, 254, 257
 Βουκελλαρίων (τῶν) ἀρχή, 46
 γένη, 81, 125
 γενικόν λογοθέσιον, 369
 γενικὸς λογοθέτης ἀποθήκης Κολωνείας καὶ Καμάκων, 488
 γένος βασιλικόν, 118. –ἐκ γένους προσηκῶν τῶ βασιλεῖ, 125
 γένος τοῦ Μάμαντος, 127
 γένος τῶν Ἀρμενιάκων, 127
 γεωργικὸς λαός, 70, 169
 γεωργοί, 82
 γονικόν προάστειον, 239
 γονικόν μοναστήρι, 303
 Γοτθογραιναία, 247
 Γοτθογραικοί, 170, 247
 Δαγοσθηνοὶ, Δαγοσθηνὸν χώρα, 180
 δεξιολάβοι, 44
 δημαγωγός, 59, 354
 δημοσιωνῆς Χαλδίας, 295, 296, 468
 διαιτητής, 361
 διαφανεῖς ἄνδρες, 52
 δικαιοδότης Ἀνατολικῶν, 361
 δικαστῆς Χαλδίας, 465
 δικαστῆς Μεσοποταμίας, 482
 diocesis Pontica 287
 διοικητῆς Ἀνατολικῶν, 371
 διοικητῆς Κυζίκου, 171, 184, 392
 διοικητῆς (τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν Ἀνατο-

- λικῶν), 366
 διοικητῆς Μύρων, 413
 διοικητῆς Νεοκαισαρείας, 467
 διοικητῆς Χαλδίας, 294, 468
 δομειστικά, 83, 165
 domestici equitum, 246
 δομέστικος, 83, 236, 394
 δομέστικος τοῦ ἔξκουβίτου, 166
 δομέστικος τοῦ θέματος, 345
 δομέστικος τοῦ Ὀψικίου, 398
 δομέστικος τοῦ Ὀψικίου καὶ τῶν Ἀνατολικῶν, 366, 398
 δομέστικος τῶν Ἀνατολικῶν, 366, 367
 δομέστικος τῶν βασιλικῶν σεκρέτων, 414
 δομέστικος τῶν Βουκελλαρίων, 165, 236, 246, 431
 δομέστικος τῶν Θρακησίων, 419
 δομέστικος τῶν Ὀπιμμάτων, 165, 235, 236, 237, 239, 243, 425, 426, 427
 δομέστικος τῶν σχολῶν, 43, 44, 45, 49, 55, 56, 57, 58, 64, 74, 79, 80, 81, 82, 84, 166, 177, 209, 213, 214, 218, 276, 300, 301, 333, 339, 348, 396
 δομέστικος τῶν σχολῶν τῆς Ἀνατολῆς, 49, 55, 81, 82, 83, 84, 105, 188, 303, 414
 δομέστικος (τῶν σχολῶν;) τῆς Δύσεως, 81, 82, 83, 85, 359
 δουκάτο, 288, 289
 ducatus Chaldaee, 288, 289, 290
 dux Armeniae, 130
 δούξ-δοῦκες, 87, 115, 288, 289, 294, 325
 δούξ Ἀνατολίας, 318, 359, 486
 δούξ Ἰταλίας, Καλαβρίας, Σικελίας, Παφλαγονίας, 450
 δούξ Κολωνείας, 322, 327, 485, 486
 δούξ Μεσοποταμίας, 316, 318, 319, 480, 481
 δούξ Παφλαγονίας, 450
 δούξ τῶν Ἀνατολικῶν, 88, 359, 360
 δούξ τῶν Ἀρμενιάκων, 380
 δούξ τῶν Βουκελλαρίων, 434
 δούξ τῶν Θρακησίων, 414
 δούξ τῶν Ὀπιμμάτων, 429
 δούξ Χαλδίας, 289, 290, 296, 318, 321, 329, 461, 462, 486
 δούξ Χαλδίας καὶ Κολωνείας, 325, 327, 462, 486
 δούξ Χαλδίας καὶ Τραπεζοῦντος, 462
 δρουγγάριος, 52, 65, 214, 277, 345
 δρουγγάριος Κολωνείας, 488
 δρουγγάριος Παφλαγονίας, 277, 278
 δρουγγάριος τοῦ Ὀψικίου, 402
 δρουγγάριος τῆς βίγλας, 302
 δυνάσται, 84-85, 86, 288
 δυνατοί, 48, 78, 86, 99, 100, 101, 194, 195, 231, 284, 312.
 δυνατοί κατὰ τὴν βασιλίδα, 78, 193, 194, 195, 196, 211
 δυτικὸν μέσον, 317
 ἑβδομαδάριος, 368, 428
 ἐκ προσώπου, 167, 172, 212
 ἐκ προσώπου Παφλαγονίας, 452, 453
 ἐκ προσώπου τοῦ Βουκελλαρίου, 437
 ἐκ προσώπου τοῦ θέματος Καπαδοκίας, 445
 ἐκ προσώπου τοῦ στρατηγοῦ τῶν Ὀπιμμάτων, 428
 ἐκ προσώπου τῶν Ἀνατολικῶν, 365
 ἐκ προσώπου τῶν Θρακησίων, 419
 ἐκ προσώπου τῶν Ὀπιμμάτων, 428
 ἐλάσσονα ἀρμενικά θέματα, 343, 347
 ἐν τέλει ἄρχοντες, 74, 197
 ἐξάκτωρ, 364, 381, 398, 400, 445
 ἔξαρχος ἐν τοῖς κατὰ τὴν Ἀσίαν μέρεσιν, 209, 409
 ἔξκουβίτορες, 166
 ἐπαρχία (=θέμα), 50, 62, 63, 64, 66, 67, 90, 102, 114, 130, 149, 284, 303, 315, καὶ ἐπαρχία τοῦ θέματος τῶν Ἀνατολικῶν, ἐπαρχία τοῦ θέματος τῶν Ἀρμενιάκων, ἐπαρχία τοῦ θεοφυλάκτου βασιλικῶν Ὀψικίου, Πισιδίας, Ισαυρίας, Λυκαονίας, Παφλαγονίας, Ὀνωριάς-δος, Μεσοποταμίας, Καπαδοκίας, Χαροσιανῶν
 ἐπεΐκτης τῆς κορχυλῆς τῶν Θρακησίων, 423
 ἐπιβουλή, 209
 ἐπίλεκτοι Καπαδόκες καὶ Χαροσιανῆται, 301
 ἐπίσημοι ἄνδρες, 120, 133, 155
 ἐπίσημοι ἄρχοντες, 171
 ἐπίσημοι πόλεις, 131
 ἐπισκεπτήτης Ἀρμενακοῦ, 389
 ἐπισκεπτήτης Μεσοποταμίας, 483

- ἐπισκεπτήτης Παφλαγονίας, 457
 ἐπισκεπτήτης τῶν Ὀπιμμάτων, 429
 ἐπισκεπτήτης τῶν Ὀπιμμάτων (καί) Δορυλαίου, 429
 ἐπίσκοπος-εις, 211, 232
 ἐπίσκοπος, Ἄλωπεκῶν, 211
 ἐπί τῆς μεγάλης ἑταιρείας, 388, 423, 456
 ἐπί τοῦ βεσπιαρίου, 363
 ἐπί τοῦ κοιτῶνος, 388, 465, 470, 480
 ἐπί τοῦ μαγλαβίου, 474
 ἐπί τοῦ οἰκειακοῦ βεσπιαρίου, 430
 ἐπί τοῦ Ὀψικίου, 405
 ἐπί τοῦ Χρυσοτριβλίνου, 363, 368, 382, 387, 388, 399, 400, 415, 417, 420, 423, 426, 427, 430, 435, 436, 442, 446, 451, 453, 463, 467, 468, 479, 482
 ἐπί τῶν δεήσεων, 363
 ἐπί τῶν οἰκειακῶν, 370, 398, 422, 423, 439, 440, 454, 463, 466, 473, 477, 482
 ἐπόπτης Ἀρμενιακοῦ, 389
 ἐπόπτης Παφλαγονίας, 456, 457
 ἐπόπτης τῶν Βουκελλαρίων, 440
 ἐπόπτης τῶν Θρακησίων, 423
 εὖ γεγονότες, 155, 278, 282
 εὐγενεῖς, ἐξ εὐγενοῦς-ῶν, 69, 81, 89, 118, 271, 312, 319
 εὐπάτριδες, 278
 εὐταξία, 163
 exercitus orientalis, 70
 extra muros, 39
 ἔξω θέματα, 39, 120
 ἔω (τῆς) ἀρχή, 64
 ἔφα, 40 (τῶν ἐφῶν διατρεπεστέρα)
 ἔφοι δυνάσται, 84-85, 86

 zirwar, 348

 ἡγεμών, 58
 ἡγούμενος Πισιδῶν καί Λυκαόνων, 87, 359
 ἡμέτερος στρατηγός, 48, 213, 309
 θεματικοὶ ἄρχοντες, 77, 214
 θεοφύλακτον βασιλικόν Ὀψίκιον, 119, 164, 176, 246, 391, 393, 403, 404
 θεσμογράφος, 464

 Θρακησιῶνοι, 205, 207, 212, 408, 412
 Θρακησίων (τῶν) λαός, 59
 Θρακησίων (τῶν) ὑποστράτηγος, 55, 56
 Θρακησίων (τῶν) ἐκστρατευμάτων ἡγεμών, 58
 Θρακησινοί, 409

 ἴδιον προάστειον (Νικήτα Μαγίστρου), 188
 ἰδιώτης, 52, 278
 ἰλλούστριος, 364
 jussio, 168

 καβαλλαρικόν, καβαλλαρικά, 42, 50, 53, 54, 60, 63, 135, 164, 167, 168, 169, 170, 173, 176, 237, 244, 343
 καθαρά (τά) τῶν γενῶν, 81
 Καισάρεια πόλεις, 331
 κάλλιπτοι Ἀρμενίκοι, 43, 126
 κανδιδάτος, 398, 404, 405, 420, 421, 430, 432, 445, 454, 466, 467, 472, 482
 κανδιδάτος ἐπί τῶν οἰκειακῶν, 466
 Καππαδοκία δευτέρα, 262
 Καππαδοκία, 262
 Καππαδοκία κάτω, 47, βλ. Καππαδοκία τρίτη, Ἀρμενιακός
 Καππαδοκία μεγάλη, 47, 261, 265, βλ. και πρὸς τῷ Ταύρω, 261, 264
 Καππαδοκία μεσόγειος, 131, 264
 Καππαδοκία μικρά, 46, 47, 261, 265, 266, 268
 Καππαδοκία πρὸς θάλασσαν, 47, βλ. και Καππαδοκία τρίτη, Ἀρμενιακός, πρὸς τῷ Πόντῳ, Ποντοκαππαδοκία, 261
 Καππαδοκία πρώτη, 262
 Καππαδοκία τρίτη (μικρά ἢ Ἀρμενιακός), 47, 130, 140, 266, 267
 Καππαδοκίας (τῆς) στρατηγός, 46
 Καππαδοκίας μέρη, 53, 136
 Καππαδοκῶν ἔθνος, 264
 Καππαδοκῶν μέρος, 300, 311
 Καππαδοκῶν μοῖρα, 299
 Καππαδοκῶν (τῶν) πρώτη, 264, βλ. και Καισάρεια
 καπνικόν, 191
 καστέλλιον-α, 141, 325

- καστρισιάνοι στρατιώται, 115
 κάστρον, 72, 91, 92, 93, 102, 103, 104, 106, 107, 121, 134, 136, 137, 144, 155, 157, 158, 159, 171, 192, 219, 238, 255, 292, 297, 299, 307, 309, 323, 324, 325, 326. –Βλ. Ἄβνίσιον, Ἀπολλωνιάς, Ἄτεοῦς, Βόνιτα, Εὐμένεια, Ἡρακλέους (Ἡράκλεια), Θήβασα, Κάμαχος, Κελτζήνης, Κίβουσα, Κολώνεια, Κριόταυρον, Μασαλαιός-Μασαλαιών, Μίσθεια, Νικοπόλεως, Πουζάνης, (Ρεγε)ποδανδός, Σημαλοῦς, Τεφρική, Τζαμανδός, Χαροσιανού
 κατάρχων τῶν στρατευμάτων τῆς Ἀνατολῆς, 45, 87
 κατεπάνω Βουκελλαρίων καὶ Παφλαγονίας, 284
 κατεπάνω Ἰβήρων, 426
 κατεπάνω Μελιτηνῆς καὶ Λυκανδοῦ, 312, 476
 κατεπάνω Μεσοποταμίας, 318, 480, 481
 κατεπάνω Νικοπόλεως, 487
 κατεπάνω Παφλαγονίας, 253, 276, 283, 284, 447, 448, 450
 κατεπάνω τῶν βασιλικῶν ἀξιωματῶν, 400
 κατεπάνω τῶν Λυκανδηρῶν, 477
 κατεπάνω τῶν Ὀπιτιῶν, 429
 κατεπάνω Χαλδίας, 294, 465
 κάτω χρόνοι, 41
 κένσωρ, 387, 423, 445, 452, 487
 κεφαλή Μακεδόνων, 396
 κλεισοῦρα, 46, 53, 126, 136, 156, 157, 193, 269, 300, 307, 308, 309, 315, 322, 324, 331, 332, 333, 334, 338, 340
 κλεισουράρχης, 126, 131, 269, 296, 326, 366
 κλεισουράρχης Λεοντοκόμωως, 338
 κλεισουράρχης Σελευκείας, 290, 338
 κλεισουράρχης Χαροσιανοῦ, 290, 299, 300
 κλεισουριάρχης Λαρίσης, 332
 κλεισουροφύλαξ, 156
 κοιτωνίτης, 465
 Κολωνειατῶν τάγμα, 129
 comes domesticorum, 53, 165, 166, 236, 246
 κόμης-κόμητες, 115, 214, 243
 κόμης κόρτης, 345
 κόμης κόρτης Ἀνατολικῶν, 372
 κόμης κόρτης Ἀρμενιάκων, 384
 κόμης κόρτης Βουκελλαρίων, 438
 κόμης κόρτης τοῦ Ὀψικίου, 404
 κόμης κόρτης Παφλαγονίας, 453
 κόμης κόρτης Χαλδίας, 294, 467
 κόμης Τεφρικής, 340
 κόμης τοῦ ὄψαρίου, 167
 κόμης τοῦ βασιλικοῦ ἔξκουβίτου, 166
 κόμης τοῦ Ὀψικίου, 70, 117, 119, 124, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 192, 193, 197, 200, 202, 203, 205, 235, 236, 246, 251, 282, 351, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 431
 κόμης τοῦ στάβλου, 188, 243, 470
 κόμης τῶν ἔξκουβιτόρων, 166
 κόμης τῶν Παφλαγόνων, 453
 κοιμηρχαῖοι ἀποθήκης, 118, 130, 155 (γενικός), 159, 262, 441, 447
 κοιμηρχίων, 201, 295, 316
 κόρη, 62, 277
 κορυφαῖοι τοῦ θέματος (οἱ), 129
 κουβικουλάριος, 70, 116, 186
 κουβουκλείσιος, 404
 κουράτωρ Μεσοποταμίας, 482, 483
 κουρατωρεία τῶν Μαργάνων, 241
 κούρευμα, 77, 78
 κουροπαλάτης, 88, 119, 126, 170, 313, 360, 361, 380, 392, 450, 486
 κριτής, 87, 294
 κριτής Ἀσίας, 415
 κριτής Ἐφάας, 364
 κριτής καὶ κατεπάνω Μεσοποταμίας, 481
 κριτής Καππαδοκίας, 444, 445
 κριτής Κολωνείας, 487
 κριτής Λυκανδοῦ, 312, 476, 477
 κριτής Λυκανδοῦ καὶ Σεβαστείας, 333, 491
 κριτής Μεσοποταμίας, 482
 κριτής Παφλαγονίας, 283, 284, 450, 451, 452
 κριτής Παφλαγονίας καὶ τῶν Ἀρμενιάκων, 383
 κριτής τοῦ βήλου, 362, 363, 381, 382, 383, 384, 400, 401, 416, 417, 418, 428, 435, 437, 444, 451, 452, 467, 471, 472, 482, 487
 κριτής τοῦ Ἱπποδρομίου, 361, 362, 363, 364, 380, 381, 382, 399, 400, 401, 414, 415, 429, 435, 436,

- 444, 445, 451, 456, 463, 464, 471, 472, 482, 487
 κριτής του Ὀψικίου, 200, 398, 399, 400, 401
 κριτής τῶν Ἀνατολικῶν, 357, 361, 362, 363, 364
 κριτής τῶν Ἀρμενιάκων, 129, 380, 381, 382, 383
 κριτής τῶν Βουκελλαρίων, 435, 436
 κριτής τῶν Θρακησίων, 233, 414, 415, 416, 417, 418, 424
 κριτής τῶν Ὀπιμιμάτων, 425, 428, 429
 κριτής Χαλδίας, 399, 463, 464, 465
 κριτής Χαλδίας καὶ Δερξηνῆς, 463
 κριτής Χαλδίας καὶ Κολωνείας, 487
 κριτής Χαρσιανοῦ, 471, 472
 κτήματα, 42, 46, 48, 100, 110, 118, 119, 127, 129, 138, 185, 187, 188, 194, 196, 211, 212, 228, 230, 232, 256, 273, 278, 279, 280, 293, 318
 κτήτορες τῶν θεμάτων (ἄρχοντες καὶ κτήτορες τῶν θεμάτων), 40, 52, 64
 κναιάτωρ, 83, 395
 κῶμαι, 91, 108, 110, 153, 157, 182, 183, 188, 189, 190, 191, 192, 221, 230, 240, 243, 256, 262, 277. –Βλ. καὶ Ἀχυράους, Βασιλεον, Βιτζιανναί, Πιγγίλισσος, Δοματερός, Ἐλαία, Ἐλους, Θεοτόκου, Ἴπτοι, Καλοῦ κόμη, Καστοῦλον, Κερσίων, Λέοντος κόμη, Μαρυκάτου, Μηρός, Μύρηξ, Πηγαδία, Πίδρα, Ποδανδός, Προβάτου, Ράδη, Σαμφάδου, Σαντάβαρις, Τζούλου
 κωμοπόλεις, 108, 114, 178, 324
 λαός ἄγροικος καὶ γεωργικός, 70
 λαός γεωργικός, 70, 169
 λαός ἐπιλεκτός (ἐκ τῶν θεμάτων), 51
 λαός Θρακησίων, 204
 λαός Ὀψίκιος, 59
 λαός περιούσιος, 164, 167, 169, 178
 λαός τῶν θεμάτων, 51
 λαός τῶν Θρακησίων, 59
 λογαγός–οί, 57
 λογοθέσιο τοῦ δρόμου, 193
 λογοθέτης τοῦ δρόμου, 208, 211, 282
 Λυκανδοῦ στρατηγός, 307
 magister militum per Armeniam, 39, 42, 114, 115, 117, 135, 142
 magister militum per Orientem, 39, 42, 53, 135
 magister militum per Thracias, 58
 magister militum praesentalis, 53
 magister officiorum, 43, 166
 μάγιστρος, 43, 44, 49, 79, 85, 86, 94, 100, 124, 166, 171, 187, 188, 194, 208, 278, 279, 280, 308, 313, 318, 319, 333, 334, 339, 357, 359, 360, 363, 401, 413, 417, 427, 429, 434, 436, 437, 450, 471, 480
 μανδάτωρ, 431
 μέγας δοῦξ Χαρσιανοῦ, 470
 μέγας ἀσηκρήτης, 464
 μέγας κόμης τοῦ στάβλου, 470
 μέγας νοτάριος, 474
 μέγας χαρτουλάριος, 383, 401, 416, 436
 μέγας χαρτουλάριος τοῦ γενικοῦ 363, 381, 451
 μέγας χαρτουλάριος τῶν Ἀνατολικῶν, 362
 μέγας χαρτουλάριος Χαλδίας, 294
 μεγιστάνες (κατὰ τὰ θέματα), 52
 μεγιστάνες ἐν τῇ πόλει, 194
 μεράρχης, 77, 300
 μεράρχης Χαρσιανοῦ, 473
 μέρη, 62, βλ. καὶ ἀνατολικά, τῆς ἀνατολῆς, Καππαδοκίας, τῆς Ἀσίας
 μέρος Θρακησίων, 168, 202, 204
 μεσόγαιον Παφλαγονίας, 149
 Μεσοποταμίας ἐπαρχία, 316
 Μεσοποταμίας στρατηγός, 315, 316
 μετάστασις–μεταστάσιμον, 242
 μονεράτωρ, 362
 μοιράρχαι τῶν ὀπιμιμάτων, 236
 μόνος ἄρχων τῶν Θρακησίων, 414
 μονοστράτηγος, 53, 54, 55, 64–65, 74, 120, 123, 136, 175, 374
 μονοστράτηγος εἰς τε Θράκην καὶ Μακεδονίαν, 54
 μονοστράτηγος πάντων τῶν ἔξω καβαλαρικῶν θεμάτων, 53, 54, 60, 135
 μονοστράτηγος πάσης Ἀνατολῆς, 53, 54
 μονοστράτηγος τῶν Ἀνατολικῶν, 354, 360, 395
 μονοστράτηγος τῶν δυτικῶν θεμάτων, 213, 339
 μονοστράτηγος τῶν πέντε θεμάτων κατὰ τὴν Ἀνατολήν, 55, 74

μνοστράτηγος τῶν Ῥωμαϊκῶν ταγμάτων, 53
 μουσικός, 414
 μυστογράφος, 363, 381, 383, 451, 472
 μυστολέκτης, 361, 444

νοτάριος, 405, 428, 444, 464, 478, 482
 νοτάριος Θρακησίων, 422
 νοτάριος τῆς Καππαδοκίας, 444
 νοτάριος τοῦ βεστιαρίου, 435
 νοτάριος τοῦ εἰδικοῦ λόγου, 370, 444
 νοτάριος τοῦ στρατηγοῦ τῶν Θρακησίων, 422
 νοτάριος τῶν ἀποδείξεων τοῦ σεκρέτου, 446
 νοτάριος Χαλδίας, 465
 numeri, 90, 163
 νυνί, 41
 νῦν, 46
 ναβελίσσμος, 450

οἰκειακός-ά, 207
 οἰκήτορες, 230, 279
 οἰκιστικός τῶν νέων ὀρθώσεων, 383
 οἰκονόμος τῶν εὐαγῶν, 456
 οἶκος Ἀργυρῶν, 303
 οἶκος ἴδιος (Ἀποστίπτη), 188
 οἶκος Ἰσαακίου Κομνηνοῦ, 279, βλ. Κασταμών
 οἶκος Μαλεῖνου, 304
 οἰκουμένης ὀφθαλμός, 281
 ὀμόφρων-ονες, 72, 121, 165
 ὀπίματος, 164, 174, 207, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 243, 244, 247
 ὀρφαντοτρόφος, 380, 381, 382
 ὀσιάριος, 367, 428, 455, 476, 491
 ὀψικεύειν-ὀψικεύεσθαι, 199
 Ὀψικίος λαός, 59, 170
 Ὀψικίου (τοῦ) ἄρχοντες, 106, 174
 Ὀψικίου (τοῦ) ἐπαρχία, 62, 178
 Ὀψικίου (τοῦ) στρατός, 49
 Ὀψικίου (τοῦ) τάγμα, 49, 199
 Ὀψικίου (τοῦ) χώρα, 59, 61, 62, 66, 178
 ὀσιάριος καὶ ἐκ προσώπου, 232

πακτωτής Παφλαγονίας 454
 πάλα, 40

παραφύλαξ Κολωνείας, 488
 παραφύλαξ Νικαίας, 404, 405
 Παφλαγονίας μεσόγειον, 149
 Παφλαγονική ἐρημία, 283
 Παφλαγόνων ἐπαρχία, 149
 πεζικά, 43, 168
 πελτασταί, 44
 πένητες (πιωχοί), 198
 πέντε θέματα, 43, 44, 45, 46, 50, 55, 59, 63, 65, 74, 123, 173, 174, 247, 262 (πέντε θεμάτων ἐποχή)
 περατικά θέματα, 54, 175
 περατικά μέρη, 152
 περιβλεπτοι πλοῦται καὶ δόξη, 282
 περιβλεπτον γένος, 284
 περιούσιος λαός, 164, 167, 168, 169, 178
 Πισιδῶν καὶ Λυκαόνων ἡγούμενος, 87
 πλάγια (πλαγίτικα) τῶν Ἀρμενικῶν, 128, 246
 πλήθη τοῦ Ὀψικίου καὶ τῶν Θρακησίων, 175, 195, 209
 πλῆθος λαοῦ, 51
 Ποδανδίται οἱ δόκμοι, 135
 πολίχνη, 147, 184, 279
 πολίχνη, 95, 101, 323
 Ποντικά χωρία, 153
 πραιπόσιτος, 212
 πραιτόριον, 225
 πραιτώρ Θρακησίων, 418
 πραιτώρ τῆς Παφλαγονίας, 452
 πραιτώρ τοῦ Ὀψικίου, 401
 πραιτώρ τῶν Ἀνατολικῶν, 364
 πραιτώρ τῶν Ἀρμενικῶν (τοῦ Ἀρμενικοῦ), 384
 πραιτώρ τῶν Βουκελλαρίων, 437
 prima armeniaca, 114
 πριμικήριος, 363, 368, 465
 πριμικήριος ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος, 388, 465
 Πριμοαρμενικῶν ἀριθμός, 114, 142
 προάστειον-α, 48, 94, 146, 181, 183, 188, 190, 194, 224, 230, 239, 241, 293
 πρόεδρος, 87, 359, 364, 384, 401, 414, 418, 429, 434, 443, 481
 πρόεδρος ἐπὶ τοῦ κριτῶνος, 470
 πρόεδρος Κολωνείας, 325
 πρόκενος, 242

- πρό μικροῦ, 41, 307
 πρόοικος, 310
 προύχοντες (τῶν θεμάτων καὶ τῆς συγκλήτου), 52
 πρῶτα (τά) φέροντες (οἱ), 129
 πρωτεία τῶν Ἀνατολικῶν (τά), 170
 πρωτεύοντες, 155
 πρωτοβέστης, 364, 383, 399
 πρωτοβεστιάριος, 211, 278, 454
 πρωτοκένταρχος Νικαίας, 404
 πρωτοκένταρχος τοῦ κριτοῦ τῶν Θρακησίων, 424
 πρωτοκένταρχος τῶν Βουκελλαρίων, 440
 πρωτοκένταρχος Χαλδίας, 294, 468
 πρωτομανδάτωρ τοῦ στρατηγοῦ τῶν Ἀνατολικῶν, 372
 πρωτονοτάριος Καππαδοκίας, 445
 πρωτονοτάριος Κολωνείας, 489
 πρωτονοτάριος Λυκανδοῦ, 312, 477, 478
 πρωτονοτάριος Μεσοποταμίας, 482
 πρωτονοτάριος Παφλαγονίας, 453, 454, 455
 πρωτονοτάριος τοῦ δρόμου, 388
 πρωτονοτάριος τοῦ κοιτῶνος, 436
 πρωτονοτάριος τοῦ Ὀψικίου, 402, 403
 πρωτονοτάριος τοῦ στρατηγοῦ τῶν Θρακησίων, 420
 πρωτονοτάριος τῶν Ἀνατολικῶν, 368, 369, 370
 πρωτονοτάριος τῶν Ἀρμενιάκων, 386, 387
 πρωτονοτάριος τῶν Βουκελλαρίων, 438, 439
 πρωτονοτάριος τῶν Θρακησίων, 421
 πρωτονοτάριος τῶν Ὀπιτιμάτων, 430
 πρωτονοτάριος Χαλδίας, 294, 465, 466
 πρωτονοτάριος Χαλδίας καὶ Δερξηνῆς, 464, 466
 πρωτοπατρίκιος, 169, 391
 πρωτοπρόεδρος, 211, 359, 360, 414
 πρωτοστράτωρ, 359
 πρωτοστράτωρ τοῦ Ὀψικίου, 164, 169, 202, 398
 πρῶτος τῶν Ἀψιλῶν, 392
 πρῶτος τῶν ἱπποκόμων, 164

 ῥαίικτωρ, 187
 ῥόγα, 271, 315, 326, 345
 Ῥωμανία, 133, 197

 scholae palatinae, 43, 166
 σακελλάριος, 207, 212
 σεβαστός, 462, 486
 σέκρετα, 58
 σεκρετάριος (εἰδικός) τοῦ σεκρέτου, 446
 secunda armeniaca, 114
 Σκλαβηροῖνοι τοῦ Ὀψικίου, 170
 σκρίβας, 447
 σπαθαροκουβικουλάριος, 365, 385, 389, 474
 στράτευμα (τό) τῶν Ἀνατολικῶν, 76
 στρατευτῆς τοῦ Ὀψικίου, 404
 στρατευτῆς τῶν Θρακησίων, 423
 στρατηγέται Ἀρμενιάκων καὶ Χαρσιανοῦ, 301
 στρατηγὶς Λυκανδοῦ, 310
 στρατηγὶς Μεσοποταμίας, 315, 316
 στρατηγὶς περιόδου, 310
 στρατηγὶς τῆς Καππαδοκίας, 46
 στρατηγὶς τοῦ Χαρσιανοῦ, 46
 στρατηγὶς τῶν Ἀνατολικῶν, 46
 στρατηγὶς τῶν Ἀρμενιάκων, 46
 στρατηγὸς αὐτοκράτωρ, 54, 82, 83, 303
 στρατηγὸς καὶ δούξ Τραπεζούντος καὶ Χαλδίας, 459
 στρατηγὸς Ὀψικίου, 165, 177, 396, 397
 στρατηγὸς τοῦ ἀνατολικοῦ στρατοῦ, 60
 στρατηλάτης, 77, 82, 105, 116, 169, 216
 στρατηλάτης (Καππαδοκίας), 441
 στρατηλάτης τῆς Ἀνατολῆς, 65, 83
 στρατηλάτης τοῦ βασιλικοῦ Ὀψικίου, 169
 στρατιώτης, 114, 115, 129, 141, 214, 341, 345
 στρατιωτικὴ φάλαγξ τῶν θεμάτων, 59, 354
 στρατιωτικὸς λογοθέτης, 447
 στρατοπεδέαρχης, 82, 114, 129, 143
 στρατοπεδέαρχης τῆς Ἀνατολῆς, 82, 83, 354, 359, 361
 στρατοπεδέαρχης τῆς Δύσεως, 82
 στρατοπεδέαρχης τῶν Ἀνατολικῶν, 361
 στρατὸς ὁ Ὀψικίος, 59
 στρατὸς τοῦ Ὀψικίου, 59, 165
 στρατὸς τῶν Ἀνατολικῶν, 60, 67, 172
 στρατὸς τῶν Ἀρμενιάκων, 59, 172
 στράτωρ, 380, 384, 426, 455, 468, 488
 συνήθης τῆ βασιλεῖ, 282

τάγμα-τα, 49, 87, 107, 128, 129, 163, 166, 193, 207, 235, 333, 341, 367, βλ. και Ἀνατολικά, Ἀρμενικῶν, Θρακησίων, Κολωνειατῶν, Ὀψικίου, Χαλδαίων
 ταξῆται, ταξεύεται, 52, 169, 202, 207
 τάξεις τῶν ὀψικίων, 163
 ταξιάρχης Λυκανδοῦ, 478
 ταξιάρχης Σεβαστείας, 491
 ταξίαρχος-οι, 57, 236
 τέλος τοῦ Ὀψικίου, 90
 τζυγκανιστήριον Ἐφέσου, 206
 τοξοφόροι, 44
 τοπάρχης Καππαδοκίας καὶ Χώματος, 443
 τοπάρχης Παφλαγονίας, 450
 τοποτηρησία, βλ. βάνδον
 τοποτηρηταὶ τῶν Ὀπτιμάτων, 237
 τοποτηρητὴς τῆς Παφλαγονίας, 450
 τοποτηρητὴς τοῦ κόμητος του βασιλικοῦ ἔξκουβίτου, 166, 167
 τοποτηρητὴς τοῦ Ὀψικίου, 172, 403, 404
 τοποτηρητὴς τῶν Ἀνατολικῶν, 371
 τοποτηρητὴς τῶν Θρακησίων, 424
 τοποτηρητὴς τῶν Ὀπτιμάτων, 427
 τοποτηρητὴς Χαλδίας, 486
 τοῦρμα, 44, 46, 47, 76, 106, 126, 133, 134, 139, 159, 165, 201, 202, 223, 248, 249, 250, 251, 255, 263, 270, 293, 299, 300, 302, 307, 309, 315, 316, 317, 322, 333, βλ. καὶ Ἄβαρα, Ἀκαμψή, Εὐφράτεια, Θρακησίων, Κάμαχος, Καππαδοκία, Κασίης, Κελτζηγή, Κολώνεια, Κόμματα, Κυμβαλαῖος, Λάρισσα, Λυκανδός, Μεσοποταμίας, Μουργούλη, Σανιάνια, Χαρσιανόν, Χῶνια
 τουρμάραχαι προκριωότεροι καὶ ἑλαττότεροι, 345
 τουρμάραχαι τῆς παραλίου, 419
 τουρμάραχαι τῶν βιπόρων, 419
 τουρμαρχάτων Συμπόσιον, 307, 308
 τουρμάρχης, 44, 52, 65, 73, 77, 78, 81, 153, 168, 205, 214, 215, 237, 277, 291, 300, 307, 308, 309, 322, 486, 491
 τουρμάρχης Ἀδραμντιίου, 214, 419
 τουρμάρχης Ἀνατολικῶν, 106, 365
 τουρμάρχης Ἀρμενιάκων, 41, 114, 122, 384, 385, 467

τουρμάρχης Βουκελλαρίων, 253, 437
 τουρμάρχης Δαζυμῶνος, 157, 384, 385
 τουρμάρχης Εὐφρατείας, 309
 τουρμάρχης Θρακησίων, 168, 201, 214, 419
 τουρμάρχης Καππαδοκίας, 270, 445
 τουρμάρχης Λαρίσης, 491
 τουρμάρχης Λυκαονίας καὶ Πισιδίας, 87
 τουρμάρχης Λυκανδοῦ, 477
 τουρμάρχης τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν Ἀνατολικῶν, 366
 τουρμάρχης Μεσοποταμίας, 315, 482
 τουρμάρχης Ὀψικίου, 176, 197, 402
 τουρμάρχης Παφλαγονίας, 277, 278, 283, 453
 τουρμάρχης Σαζοπόλεως, 93, 366
 τουρμάρχης τῶν Θεοδοσιακῶν, 419
 τουρμάρχης τῶν φουιδεράτων, 58, 75, 366
 τουρμάρχης Χαλδίας, 294, 467
 τουρμάρχης Χαρσιανοῦ, 159, 473
 τριβούθος, 141
 τρικωμία, 190
 τυραννίς, 86, 99, 101, 184, 231

ὔβρις, 281

ἕπατοι, 115, 362, 364, 365, 367, 369, 371, 386, 387, 391, 400, 403, 421, 428, 437, 438, 445, 454, 465, 472, 476, 481, 487, 489
 ἕπατος καὶ κριτῆς Λυκανδοῦ, 312
 ἕπεροστράτηγος Θρακησίων, 409
 ἕποστράτηγος, 55, 56, 57, 58, 205, 236
 ἕποστράτηγος Θρακίης(-ίων), 56, 168, 407
 ἕποστράτηγος τοῦ Ὀψικίου, 56, 177, 212, 396
 ἕποστράτηγος τῶν Ἀνατολικῶν, 57, 58, 80, 354, 356
 ἕποστράτηγος τῶν Θρακησίων, 55, 56, 407
 ἕποστρατηγῶν τῶ τότε τῶ τῶν Ἀνατολικῶν ἄρχοντι, 57

φάλαγξ (τῶν θεμάτων), 59

φάλαγξ τῶν Χαρσιανιτῶν, 303, 470

femineum imperium, 123

φιλόχριστος-ον, 113, 117, 118, 130, 146

φοσάτον, 341

φρούριον, 91, 92, 97, 102, 103, 104, 105, 106, 130,

- 131, 132, 135, 137, 138, 140, 141, 147, 148, 150, 152, 154, 156, 157, 159, 160, 192, 194, 220, 221, 223, 224, 238, 249, 255, 256, 269, 283, 291, 296, 323, 327, 334. –Βλ. και Ἄβαρα, Ἀκροσίον, Ἀμάσεια, Ἀνζήν, Ἀραβισός, Ἀργαούς-Ἀργαούθ, Ἀρμακούριον, Βασιλεία, Βόνιτα, Δόκεια, Ἐλπίζων, Εὐχάϊτα, Ζέλισσα, Κολώνεια, Κόπτον, Κόρον, Λάρισσα, Λισός, Λόκανα, Λούλον, Μετώπη-Μέτωπα, Marg-as-Sam, (Πολύβοτον), Ὁξύλιθος, Παῦπερτέ-Βαῦβερδών, Πενταδάκτυλον, Πέργαμος, Πημόλσσα, Πλατεία Πέτρα, Σανίανα, Σαίλισσόν, Σπάθη, Shunal, Sinan, Sundus, Harshan (Χαρσιανόν), Χώμα-Ἀγγελόκαστρον, Χῶνα
- Χαλδαίων τάγμα 129
χαριστίκιον, 146
Χαροσιαντῶν φάλαγξ, 303
Χαροσιανοῦ (τοῦ) στρατηγίς, 46
χαρτουλάριος, 243, 363, 369, 389, 422, 424, 436, 453
χαρτουλάριος Μεσοποταμίας, 483
χαρτουλάριος Παφλαγονίας, 453, 454
χαρτουλάριος τῆς Ἁγίας Σοφίας, 414
χαρτουλάριος τοῦ γενικοῦ λογοθεσίου, 444, 467
χαρτουλάριος τοῦ δρόμου, 474
χαρτουλάριος τοῦ Ὀψικίου, 402
χαρτουλάριος τοῦ στρατιωτικοῦ, 370
χαρτουλάριος τῶν Ἀνατολικῶν, 367, 368
χαρτουλάριος τῶν Ἀνατολικῶν καὶ τῶν Θρακησίων, 368, 420
χαρτουλάριος τῶν Ἀρμενιάκων, 385, 386
χαρτουλάριος τῶν Βουκελλαρίων, 438
χαρτουλάριος τῶν Θρακησίων, 420
χαρτουλάριος τῶν Ὀπτιμάτων, 430
χαρτουλάριος Χαρσιανοῦ, 474
χαρτοφύλαξ Ἁγίας Σοφίας, 282
χρυσοτελής Κολωνείας, 488
χρυσοτελής τοῦ Ἀνατολικοῦ, 372
χρυσοτελής τῶν Θρακησίων, 423, 424
χρυσοτελής Χαρσιανοῦ, 474
χρυσοστρικλινάριος, 425
Χωματηνοί, 88
χώρα Ταρσία, 240
χώρα Παφλαγόνων, 278
χώρα τῆς Χαλδίας, 288
χώρα τοῦ Ὀψικίου, 59, 60, 62, 66, 178
χώρα τῶν Ἀνατολικῶν, 60, 62, 66
χώρα τῶν Ἀρμενιάκων, 149
χώρα τῶν Δαγοσθηγῶν 180
χώρα τῶν Μαλαγίνων (ἦ), 239
χώρα Χερείανα, 325
χώραι (τῶν θεμάτων), αἱ τῶν θεμάτων χώραι, 39
χωρία πολυπρόσοδα, 311
χωρία Ποντικά (τά), 153
χωρία (τά) τῆς ἀνατολῆς, 61
χωρικοβοήθεια, 70, 169
χωρίον, 86, 101, 108, 109, 127, 138, 150, 156, 189, 190, 192, 199, 219, 220, 224, 229, 230, 232, 240, 243, 250, 273, 278, 340, βλ. και Ἀβυσιάνων-Ἐβισσα, Αἰάντων, Ἄλια, Ἄμνια, Ἀπλαιοαναί, Ἀπουκούμις, Ἀραβισός, Ἀπτικώμη, Αὐγάρων, Αὐλών, Βάρις, Βούλαριν, Βούνας, Βοτάνη, Γαλήσιον, Γοηλέων, Γογγύλη, Δάλασσα, Δαρβιδούν, Δόκεια, Ἐργόβροστιν, Εὐκραούς, Ἐράπολη, Καλόη, Κητίον, Κλαυδιούπολις, Λαγαίνη, Λήγου, Μαζαμίας, Μαλπαδέας, Μεδίκη, Μεσών, Μετεώριν, Νιαήτια, Οὐζαρα, Πετζικά μέρη, Περεμετάια, Πέτρου, Πεών, Πρίνη ἢ Πρίνος, Πτελεαί, Ρεάκη, Σαμάκιον, Σάνδος, Σκούδρις, Σνκεών, Τέμβρη, Τιβεριουπόλεως, Ὑνίας
χωρίον βασιλικόν, 105
χωρίον ἐπισημότατον, 150
χωρῖται, 219
ὀριάριος τῶν Ἀνατολικῶν 372

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

«Η ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ ΤΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ (Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπο-
γραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος - 11ος αι.)»

ΕΚΔΟΘΗΚΕ ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΡΕΥΝΩΝ ΣΕ 700 ΑΝΤΙΤΥΠΑ

Η ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ ΕΓΙΝΕ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΘΗ ΓΚΟΡΟΥ

ΚΑΙ Η ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ-ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΑΠΟ ΤΗ

ΖΑΜΠΕΛΑ ΛΕΟΝΤΑΡΑ

Η ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΓΙΝΕ ΑΠΟ ΤΗ

«Γ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Ε.Π.Ε.» ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 1998

MD0006125984